COMMENTARII
IN
LIBRVM
SAPIENTIÆ

AVCTORE

R.P. CORNELIO CORNELII

A LAPIDE

E SOCIETATE IESV,

S. Scripturæ olim Louanij, posteà Romæ Professore,

INDICIBVS NECESSARIIS ILLVSTRATI.

ANTVERPIÆ

Apud IACOBVM MEVRSIVM.

ANNO M. DC. LVII.

Cum Priuilegio Cæsareo & Regis Hispaniæ.

FACVLTAS R. P. PROVINCIALIS PER FLANDRO-BELGIVM.

EGo infraſcriptus Societatis IESV per Flandro-Belgium Præpoſitus Prouincialis, poteſtate ad hoc mihi factâ ab Admodum R.P. Noſtro Mutio Vitelleſco Societatis eiuſdem Præpoſito Generali, do facultatem Iacobo Meurſio typographo Antuerpienſi typis mandandi Commentaria R.P. Cornelij Cornelij à Lapide in Eccleſiaſten, librum Sapientiæ, & Cantica Canticorum. In quorum fidem has manu meâ ſubſcriptas, & ſigillo officij mei munitas dedi Louanij 29. Nouemb. 1656.

THOMAS DEKENS.

APPROBATIO CENSORIS.

COmmiſſos mihi infraſcripto Commentarios in Eccleſiaſten, Sapientiam, & Cantica Canticorum, quos in lucem mittit R.P. Cornelius à Lapide Societ. IESV, olim Louanij, poſteà in Vrbe, Sacræ Paginæ Profeſſor, prælo digniſſimos iudico. Opera ſanè pulchra, ſublimia, pura, & tanto ſententiarum pondere ac Sanctorum placitis ornata, vt quiſque ea legens in eis copioſam meſſem inueniet. Actum Antuerp. 27. Apr. anno 1638.

Gaſpar Eſtrix S. Theolog. Licent. Canonicus & Plebanus Antuerp. ac librorum Cenſor.

COPIA

COPIA PRIVILEGII SOCIETATIS IESV PRO SACRO ROMANO IMPERIO.

CVm ex mandato Sacræ Cæsareæ Maiestatis, omnibus & singulis Typographis, Bibliopolis, atque aliis quibuscumque librariam negotiationem exercentibus, seriò strictéq; inhibeatur, ne quis libros vllos à Societatis nostræ Patribus hactenus editos, aut edendos in posterum, intra Sacri Rom. Imperij, regnorúmq; & dominiorum Sacræ Cæsareæ Maiest. hereditariorum fines, simili aliôve charactere aut forma, siue in toto, siue in parte, excudere vel recudere, vel aliò recudendos mittere, aut alibi etiam impressos inuehere, vẽdere, aut distrahere clàm, seu palàm, citra supradictorum Patrum cõsensum ac testimonium audeat vel præsumat; ego Thomas Dekens Societ. IESV *per Prouinciam Flandro-Belgicam Præpositus Prouincialis, concedo Iacobo Meursio Typographo Antuerpiensi facultatem excudendi R.P. Cornelij Cornelij à Lapide Societatis nostræ Theologi Commentarium in Ecclesiasten, Canticum Canticorum, & librum Sapientiæ, ab eiusdem Societatis Theologis examinatum & approbatum. In cuius rei fidem litteras manu mea subscriptas, & sigillo officij mei munitas dedi Louanij 29. Nouemb. 1656.*

THOMAS DEKENS.

SVMMA PRIVILEGII REGII.

PHILIPPVS *Dei gratiâ Hispaniarum & Indiarum Rex Catholicus, Archidux Austriæ, Dux Burgundiæ, Brabantiæ, &c. Serenissimus Belgarum Princeps, diplomate suo sanxit, ne quis Commentarium in Ecclesiasten, Cantica Canticorum, & librum Sapientiæ, auctore R.P. Cornelio Cornelij à Lapide Societatis* IESV *sacerdote, sacrarum Litterarum in Collegio Romano Professore, præter Iacobi Meursij Typographi Antuerpiensis voluntatem, intra duodecim annos proximos in Belgio excudat, aut alibi terrarum locorúmve excusum, in has Inferioris Germaniæ Prouincias inferat, venalémve exponat. Qui secùs faxit, præter confiscationem exemplarium, triginta florenorum, pro singulis libris sic illatis soluendorum pœnâ multabitur, sicut latiùs patet in litteris datis Bruxellæ anno* M. DC. LII. *die 1. Iunij.*

Signat

GAILLARD.

IN

COMMENTARIVS IN LIBRVM SAPIENTIÆ.

ARGVMENTVM.

TRIA hîc de more præmittenda sunt. Primum, de auctoritate libri: Secundum, de auctore: Tertiũ, de argumento.

QVÆRITVR ergo Primò, An Sapientia sit liber Canonicus S. Scripturæ? Negant Iudæi & hæretici, imò nonnulli Catholici, vt Lyran. & Caietan. Iudæi, quia in hoc libr. c.2.20. prædicitur mors Christi, illi in cruce infligenda ab impiis Iudæis. Hæretici, quia, dum liber hic commendat castitatem, opera bona, martyria, merita & præmia, contrariis eorum hæresibus aduersatur: vnde eum reiicit Kemnitius in Examine Concilij Trident. sess.4. imò Caluin. libr.1. Instit. c.11.§.8. scribit, se in libro Sapientiæ inuenisse mendacium, scilicet de inuentore idololatriæ, qui c.14.15. dicitur fuisse pater lugens filiũ sibi morte ereptum. quæ Caluino Scriptura indigna est Bibliis, dignaque fauillis: sed de hoc fusiùs agendum c.14.

Sapientia est S. Scriptura.

Verùm Respõdeo & dico, De Fide est librum Sapientiæ esse Canonicam Scripturam. Patet, quia ita definiuit Concil. Florentin. in vnione Armen. & Tridentinum sess.4. Carthagin. III. c.47. Toletanum XI. in Profess. fidei, Sardicẽse apud Theodoret. lib.2. Histor. c.8. Tributiense c.34. Pistense c.1. Nicenum II. act.4.

Hinc Christus & Apostoli ex libro Sapientiæ testimonia, æquè ac ex aliis libris Canonicis mutuati sunt. Nam ex Sapient.3.v.7. *Fulgebunt iusti*, citat Christus illud Matth.13.43. *Tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno patris eorum.* Rursum Matth. c.27.43. refert id, quod habetur Sap.2.v.13. *Filiũ Dei se nominat.* Et v.18. *Si enim est verus filius Dei, suscipiet illum, & liberabit de manibus contrariorum.* Paulus quoque ad Rom.11. ver.34. profert illud Sap.9.13. *Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus?* Et ad Ephes.6.13. & 17. depromit id, quod habetur Sap.5.18. & 19. *Accipiet armaturam zelus illius, & induet pro thorace iustitiam, & accipiet pro galea iudicium certum, sumet scutum inexpugnabile æquitatem.* Idem Hebr.1. v.7. & 11. & alibi alludit ad dicta Sapientiæ c.4.6.7. & 9.

Idem faciunt Patres Græci & Latini, qui Sapientiam citant, vt diuinam Scripturam, imò vt librum Salomonis. Loca eorum citabo quæst.2. nunc sufficiat vnius S. Aug. sententia, qui libr.2. de Prædest. Sanctor. c.14. & lib.2. de Symbolo, ita scribit: *Non debuit repudiari sententia libri Sapientiæ, qui meruit in Ecclesia Christi de gradu lectorum Ecclesiæ Christi tam longa annositate recitari, & ab omnibus Christianis Episcopis vsque ad extremos laicos fideles, pœnitentes, catechumenos cum veneratione diuinæ auctoritatis audiri.*

Quare vana est Caietani exceptio, dicentis librum Sapientiæ à Patribus vocari Canonicum, id est regularem, quia valet ad ædificationem fidelium, at non ad stabilienda fidei dogmata: ad vtrumque enim valet diuina Scriptura, qualem aiunt esse Patres librum Sapientiæ. Vide Melchiorem Canum lib.2. de Locis c.11.

Porrò S. Athanas. in Synopsi, S. Epiphan. lib. de Ponderib. & mensuris, S. Hieron. in Prologo galeato, & epist.115. & in c.8. & 11. Zachariæ, & Damasc.4. de Fide c.18. asserunt, Sapientiã non esse in canone Hebræorum, & suo tempore necdum ab Ecclesia receptam vt librum Canonicum; legendum tamen in Ecclesia ad ædificationem plebis. Quare liber hic non est protocanonicus, id est primæ classis S. Script. quales sunt ij, de quorum fide numquam est dubitatum; sed deuterocanonicus, id est, secundæ classis, quales sunt ij, de quorum fide dubitatum fuit aliquando, at postmodum tota Ecclesia, re examinatâ, eos in canonem admisit. Audi S. Augustin. lib.2. de Doctr. Christ. c.8. *Illi duo libri, vnus, qui Sapientiæ, & alius, qui Ecclesiasticus inscribitur, quoniam in auctoritatem recipi meruerunt, inter Propheticos numerandi sunt.* Et lib. de Prædestinat. Sanctorum c.14. *Sed qui sententiis tractatorum, ait, instrui volunt, oportet vt istum librum Sapientiæ, vbi legitur, Raptus est ne malitia immutaret cor eius, omnibus tractatoribus anteponant: quem sibi anteposuerunt etiam temporibus proximi Apostolorum egregij tractatores, qui eum testem adhibentes, nihil se adhibere, nisi diuinum testimonium crediderunt.* Addit S. Isidor. lib.1. Offic. c.12. quem sequitur noster Lorinus, olim librum hunc hebraicè extitisse, fuisseque in canone Hebræorum, sed à posterioribus Iudæis Christicidis abrasum ex eo, & abolitum, legique vetitum; eò quòd nimis aperta de Christo, ac Iudæorum contra Christum insidiis & machinationibus oracula contineret. Vide Bellarm. lib.1. de verbo Dei cap.13. Sixtum Senensem lib.8. Biblioth. hæresi 9. Iudocum Coccium in Thesauro Catholico, in Sapientia, & Gonsaluum Ceruantes procemio in Sapientiam.

secunda classis.

Denique Ioannes Piccus Mirand. Præfat. in Heptapl. asserit ab Hebræis legi librum Sapientiæ, à Salomone rege ex medulla Mosaicæ legis

hebraicè conſcriptum; ſed alterum & diuerſum ab hoc noſtro, cuius quoque meminit Theophilus Antiochenus lib. 3. ad Autolycum.

QVÆRITVR Secundò, quis ſit auctor libri Sapientiæ?

An Salomō ſit auctor?

Prima ſententia eſt multorum, qui cenſent auctorē eſſe Salomonem, imò nonnulli putāt, id eſſe quaſi de fide. Ita noſter Chriſtoph. à Caſtro hîc, & Sixtus Senenſis lib. 8. Biblioth. hæreſi 9. Rugenus l. de Libris Canon. c. 24. ac fusè Gonſaluus Ceruantes quæſt. 1. Prol. in Sapientiam, qui cenſet Sapiētiam hebraicè extitiſſe tempore Septuag. interpretum, & ab eis in Græcum, æquè ac ceteros S. Script. libros, eſſe traductam.

Probant Primò, quia hic liber in Græcis Bibliis inſcribitur, *Sapientia Salomonis.*

Secundò, quia multi Patres eum tribuunt Salomoni, vocantque ſapientiam Salomonis, vt Tertull. lib. de Præſcript. c. 7. Cypr. lib. 3. Teſtimon. c. 15. 52. 58. & 59. S. Ambr. lib. de Paradiſo c. 7. S. Hilar. in pſalm. 127. Clemens Alex. lib. 6. Strom. poſt med. Origen. 1. Periarch. c. 2. S. Baſil. lib. 5. contra Eunom. c. penult. Nazianz. orat. 49. S. Athanaſ. in Synopſi Sacræ Script. S. Iſidorus li. 1. de Officiis Eccl. c. 12. quin & Cōcil. Carthag. III. Innocent. I. epiſt. 3. Euariſtus epiſt. 1. Felix I. epiſt. 3. Lactant. lib. 4. c. 16. Epiphan. hæreſi 76. Damaſcen. 4. de Fide c. 18. Melito Aſianus apud Euſeb. lib. 4. hiſtor. c. 25. vel 26. vbi quinq; Salomonis numerat libros, ſcilicet Prouerbia, Sapiētiam (Græcè ἡ σοφία, perperam aliqui legunt, ἡ σοφία, id eſt *ſiue ſapientia*, quaſi Prouerbia alio nomine vocet Sapientiam) Eccleſiaſten, Canticum & Eccleſiaſticum. Hinc Euſeb. li. 4. hiſtor. c. 22. *Hegeſippus*, inquit, *& Irenæus, & omnis antiquorum chorus, librum qui adtitulatur Sapientia, Salomonis eſſe dixerunt, ſicut & Prouerbia.* ſic enim Euſebij verba ex Græco in Latinum traduxit Ruffinus.

Tertiò, quia ipſe auctor libri cap. 9. 7. vocat ſe regem & ædificatorem templi, qui alius eſſe nequit, quàm Salomon: *Tu*, inquit, *elegiſti me regem populo tuo*, &c. *& dixiſti me ædificare templum in monte ſancto tuo.*

Reſp. negatiuè. Probatur Primò

Verùm, longè verius eſt Salomonem non cōſcripſiſſe hūc librum. Primò, quia, ſi hic liber eſſet Salomonis, vtiq; Hebræis fuiſſet cognitus, & in canone S. Scriptur. poſitus; iam autem nec in canone Hebr. eſt, nec hebraicè vlli viſus fuit: nullus enim eſt, qui eum ſe hebraicè vidiſſe aſſerat, ac nemo veterum (excepto vno Iſidoro, qui poſterior eſt) eum hebraicè ſcriptum aſſeuerat, vti de Euangelio S. Matthæi aſſeuerat S. Hieron. & alij: cùm ex aduerſo Eccleſiaſticus hebraicè viſus fuerit Ieſu Sirach iuniori, vtpote qui eum ſe ex Hebræo in Græcum tranſtuliſſe profiteatur in Prologo.

Secundò.

Secundò, quia licet hic primitus græcè ſcriptus videtur: redolet enim Græcanicam eloquētiam, teſte S. Hieron. in Prologo in libros Salomonis: ſicut vice verſa Eccleſiaſticus, vtpote ex Hebræo in Græcum traductus, magis Hebræā, quàm Græcam phraſin & ſimplicitatem redolet. Confer hunc librum cum Prouerbiis, & videbis quanta ſit ſtyli phraſiſque diſtantia, ac præſertim hic eſſe elegantes diſcurſus continuos & connexos, cùm in Prouerbiis ſint ſententiæ diſparatæ, quæ nullum inter ſe habēt ordinem vel nexum, vt planè ab auctoribus diuerſis videantur conſcripti hi duo libri. Adde, Salomonem huius libri non eſſe auctorem, inde certò colligi; quòd auctor ca. 15. v. 14. dicat hoſtes populi Dei, putà Ægyptios, imperare illi. Tempore autē Salomonis nemo imperabat Iſraeli, niſi Salomon, qui & Gentibus vicinis vel dominabatur, vel amicitiæ fœdere deuinctus erat. Scriptus eſt ergo hic liber ſub tempus Ptolemæi Lagi: hic enim Iudæam oppreſſit.

Tertiò.

Tertiò, quia veteres tres tantùm numerant Salomonis libros, ſcilicet Prouerbia, Eccleſiaſtē & Cantica. Ita Amphilochius Iconij Epiſcop. in carm. de legendis S. Script. libris, Iſidorus Peluſ. lib. 4. epiſt. 40. S. Hieron. epiſt. ad Paulinum, quæ præfigitur Bibliis, & alij.

Quartò.

Quartò, quia ita cenſent plurimi & grauiſſimi auctores, vt Lyran. Hugo, Dionyſ. Abulenſ. Ianſenius, Driedo, Melchior Canus, Michael Medina, Alfonſ. à Caſtro, Alfonſ. Curiel, Paulus à Palatio, Lorinus, Pamelius, Georgius Ederus, Didac. Couarruuias l. 4. Variar. reſol. c. 14. Adrian. Finus, Genebrardus & alij, quos citat & ſequitur noſter Pineda præfat. in Eccleſiaſten. c. 2. nu. 20. Imò S. Aug. aſſerit hunc conſtantem & cōmunē eſſe fidelium ſenſum: eius verba mox recitabo.

Denique auctor huius libri alludit ſubinde ad fabulas poëtarum, qui omnes Salomone longe fuêre poſteriores. Sic cap. 1. 14. dicens, *Nec inferorum regnum in terra*, alludit ad fabulam Plutonis & Ditis, qui fingitur à poëtis rex inferorum, atque ab inferis ditionis ſuæ iura in terram extendiſſe. Rurſum alludit ad ritus Gentilium, vt cùm ait c. 2. v. 8. ex ſententia Epicureorum: *Coronemus nos roſis*: Nam coronas roſaceas apud Hebræos non fuiſſe tēpore Salomonis, imò nec tempore Iſaiæ & captiuitatis Babylonicæ, cenſet Tertull. lib. de Corona militis c. 9. videntur ergo illæ poſteriori tempore, ex cōmercio cū Gentilibus ad Hebræos permanaſſe. Sic c. 17. 13. in Græco nominat Orcum, & alludit ad Lethen, qui à poëtis inducitur velut fluuius inferni, mortuis eò veniētibus inducens rerum omniū obliuionē, aſſeritq; ex Orco promanaſſe tenebras Ægypti. Et c. vlt. verſ. vlt. *manna* in Græco vocat *ambroſiam*, quæ à poëtis fingitur eſſe cibus Iouis & deorum. Hanc ſententiam clarè indicat verſio Syriaca, dum hunc titulum libro præfigit: *Liber magnæ Sapientiæ ipſiuſmet Salomonis filij Dauid de quo facta eſt dubitatio, quaſi aliquis ſapiens ex Hebræis ſcripſerit illum ſpiritu prophetico, cùm nomine Salomonis poſuiſſet, ſine credidiſſet illum: & receptus eſt.* Putà habitus Canonicus. Arabica ſic habet: *Liber Sapientiæ Salomonis filij Dauid, qui regnauit in filiis Iſrael.*

Ad Primum reſpondet S. Hiero. in Prologo, illam inſcriptionē in Græcis codicibus eſſe falſam. *Alius*, inquit, ψευδεπίγραφος, *hoc eſt falsò inſcriptus, qui Sapientia Salomonis inſcribitur.* Et mox: *Apud Hebræos nuſquam extat, & ipſe ſtylus Græcam eloquentiam redolet, & nonnulli ſcriptorum veterum hunc eſſe Iudæi Philonis affirmant.*

Ad Secundum reſpondetur, Patres hunc librū citare nomine Salomonis iiſdem de cauſis, quibus Eccleſiaſticum tribuunt Salomoni, quas recitaui proœmio in Eccleſ. ac præſertim, quòd auctor huius libri cum ſcripſerit nomine Salomonis, eiuſque perſonam induat, ac illum lo-

queu-

quentem & docentem inducat. Sicut Plato suos Dialogos inscribit nomine Socratis, Gorgiæ, Protagoræ, Timæi, &c. quia eos loquentes inducit: & Xenophon suum opus inscribit Cyrum, siue Cyripædiam; & Cicero librû de Claris oratoribus inscribit Brutum, qui inter oratores excelluit. Sic ergo hic liber ascribitur Salomoni, quia Salomon hic loquēs inducitur, qui omnium sententia fuit mortalium scientissimus, &, vt ille ait, antistes sapientiæ. Mineruæ corculum, prudentiæ ocellus, Themidis os, medulla consilij, Scripturæ anima.

Id diserte docet Euseb. lib. 11. Præpar. c. 5. *Hac ratione commotus*, inquit, *qui librum Sapientiæ personæ sua* (eius, scilicet Salomonis) *inscripsit: ipse mihi dedit horum quæ sunt scientiam, &c. veram, &c.* pergitque citare verba, quæ habentur Sapient. cap. 7. v. 17. Sic & Origen. in Ioannem tom. 20. *Sapientia liber*, inquit, *Salomoni inscriptus.* Ergo hic liber scriptus est non à Salomone, sed ab alio in persona Salomonis: vnde & S. Thom. in 1. 2. q. 113. art. 3. ad 2. ait, in hoc libro sermonem esse ex persona Salomonis. Idem expressè docet Alfonsus Curiel controu. 2. in libr. Sapientiæ. Quin & S. Aug. lib. 2. de Doctrina Christ. c. 8. sic ait: *Illi duo libri, primus qui Sapientia, & alius qui Ecclesiasticus inscribitur, de quadam similitudine Salomonis esse dicūtur; nam Iesus filius Sirach eos scripsisse constantissimè perhibetur.* Et libr. 17. de Ciuitate cap. 20. de eisdem libris inquit: *Alij verò duo, quorum vnus Sapientia, alter Ecclesiasticus dicitur, propter eloquij nonnullam similitudinem, vt Salomonis dicantur, obtinuit consuetudo: non autem esse ipsius non dubitant doctiores.*

Accedit, quòd auctor Sapientiæ imitatus sit Salomonem, eiusque sensa, fortè etiam sententias & verba in libris Hebr. illius seu sparsim repertas collegerit, ordinarit, Græcaque phrasi & stylo expresserit, vt patet conferenti cap. 7. & 9. Sapient. cum iis, quæ de Salomone dicuntur 3. Reg. 3. 1. Paral. 28. 2. Paral. 1. Prouerb. 8. &c. Salomon enim locutus est tria millia parabolarum, & carminum quinque millia, vt patet 3. Reg. 4. 32. quæ omnia, nec Prouerbiis, nec Ecclesiaste, nec Cantico contineri queunt: pars ergo eorum Sapientiâ contineri potest. Ita censent Bellarm. l. 1. de Verbo Dei c. 13. Possevinus in Apparatu sacro, verbo *Salomon.* Adrian. Finus l. 6. Flagelli Iudæorum c. 13. & alij.

Ad Eusebium Resp. eius verba perperam traducta esse à Ruffino: græcè enim sic habent: *οὐ μόνος δὲ οὗτος, ἀλλὰ καὶ Εἰρηναῖος, καὶ πᾶς ὁ τῶν ἀρχαίων χορὸς, πανάρετον σοφίαν τὰς Σαλωμῶνος παροιμίας ἐκάλουν.* quæ ad verbum latinè sic sonant: *Non solus autem ipse, sed & Irenæus, & omnis veterum chorus, omni virtute refertam Sapientiam Salomonis Prouerbia nuncuparunt.* itaque Euseb. non loquitur de libro Sapientiæ, sed de Prouerbiis Salomonis, eaque dicit à multis vocari Sapientiā *πανάρετον*, id est de omni virtute tractantem: vnde & Ecclesia in Officio diuino recitans Prouerbia Salomonis, v. g. *Dominus possedit me*, ex c. 8. *mulierem fortem* ex c. 31. præmittit: *Lectio libri Sapientiæ.*

Ad Tertium, iam dixi librum scriptum esse ab alio quidem, sed in persona Salomonis, ac ex multis Salomonis sententiis, quales sunt illæ in argumento propositæ.

Cornel. in Sapient.

Secunda sententia est S. Augustini libr. 2. de Doctr. Chri. c. 8. & lib. 17. de Ciuit. cap. 20. vbi scribit constantem esse opinionem, auctorem libri Sapientiæ, æquè ac Ecclesiastici, esse Iesum filium Sirach, vt patet ex verbis eius iam recensitis. Vnde vterque liber à multis vocatur Sapientia. Idem opinatur S. Isidor & Theodor. apud Lipoman. in Exodi c. 16. Verùm, hanc sententiā retractat ipse S. August. lib. 2. retract. cap. 4. *De auctore libri, ait, quem plures vocant Sapientiam Salomonis, quòd etiam ipsum sicut Ecclesiasticum, Iesus filius Sirach scripserit, non ita constare sicut à me dictum est, postea didici, & omnino probabilius comperi non esse eius libri auctorem.*

An auctor Iesus Sirach?

Tertia sententia est, auctorem huius libri esse Philonem Hebræum, qui paulò post Christum vixit sub Caio Caligula Imp. ad eumque legatione obiit pro Iudæis, sed ab eo repulsus conuersus ad socios dixit: *Bono simus animo nam Deus nobis propitius erit, cum infensus est Caius*, vti refert Ioseph. lib. 18. Antiq. c. 10. Hic enim Philo fuit vir doctus & disertus, ac plurimos in Script. edidit libros, totusque moralis est & pius, qualis est & auctor Sapientiæ. Vnde S. Hieron. in prologo ait: *Nonnulli scriptorum veterum hunc esse Iudæi Philonis affirmant.* Ita censent Lyran. Dionys. Galatinus lib. 1. de Arcan. fidei c. 4. Ludou. Viues in c. 20. lib. 17. S. Aug. de Ciuit. Adduntque nonnulli Philonem scripsisse hunc librum ad consolationem Iudæorum, quos affligebat Caius Imper. Vnde proponit eis exemplum liberationis Hebræorum à tyrannide Pharaonis, quem Deus tot plagis attriuit; ac iusti regis regimen describit, iniusti verò & tyranni culpas, eique Dei vindictam comminatur.

An Philo?

Verùm, hæc sententia planè est improbabilis. Primò, quia hic Philo post Christum mansit Iudæus, id est infidelis, & in iudaismo pertinax, ideoque à Christo alienus, & Christianæ fidei aduersarius. Quis credat infidelem scripsisse librum tam fidelem, in quo fidei principia traduntur, ac præsertim de Christo patiente & mortuo, vt patet c. 2. 20.

Secundò, quia Sapientia ab omnibus Orthodoxis, totaque Ecclesia numeratur inter libros veteris testamenti, qui ante Christū scripti sunt; prophetat enim de Christo cap. 2. ergo scribi non potuit à Philone, qui vixit post Christum. Adde, stylum Philonis à stylo Sapientiæ longè distare.

Tertiò, quia Philo hic valdè addictus fuit Platoni, vnde illud: *Aut Philo platonizat, aut Plato philonizat.* Hinc ex Platone suos hausit errores, vt cùm lib. de Opificio sex dierum cēset stellas esse animalia intelligentia; ac cælum à Deo esse factum, vt deorum tam inuisibilium (angelorum) quàm visibiliū (stellarum) sit domicilium: astruit sæpè planetarias diuinationes ex Thalmudicis & Genethliacorum deliramentis: dubitat an mundus magis sit ad imaginem Dei factus, quàm homo, & an paradisus terrestris reuera extiterit: libro *de congressu quærendæ eruditionis gratia*, insinuare videtur, infernum non aliud esse, quā flagitiosi hominis conscientiam, eiusque remorsum: lib. *de profugis*, asserit animam rationalem dumtaxat Adæ creatam à Deo, sensitiuam autem vnà cum angelis. Plures Philonis errores recenset Sixtus

Senensis lib.5. Biblioth. cap.17. & 93. nonnullos autem refellit auctor libri Sapientiæ:

Quartò, quia liber hic citatur à S. Clemente Pontif. epist.1. & à S. Dionysio Areopag. c.4. Diuin. nom. vt sacer, diuinus & priscus: S. Dionysius autem, æquè ac S. Clemens, coæuus Philoni fuit; imò liber Sapientiæ citatur à Christo & Apostolis, qui Philonem antecessere, vt ostendi q.1.

Quintò, quia S. Hier. libr. de Viris illustribus, & Euseb. lib.2. histor. c.17. texentes catalogum librorum Philonis, nullam faciunt mentionem libri Sapientiæ.

An Philo priscus?

Hisce rationibus conuicti nonnulli, censent hunc librum scriptum à Philone, non illo qui vixit post Christum sub Caio, sed seniore, qui vixit 160. annis ante Christum sub Onia prisco pontifice. Ita Alfons. Curiel. controuers.2. Michael Medina lib.6. de recta in Deum fide c.12. Driedo libr.1. de Eccles. dogm. cap.4. ad 5. diffic. Canus lib.2. de Locis c.11. ad 5 Pamelius in notis ad S. Cyprian. lib. de Mortal. n.43. Genebr. in Chronol. anno mundi 3860.

Verùm Philonis huius senioris nulla est mentio apud Iosephum, Eusebium, aliosque antiquos scriptores: hi enim tantùm meminerũt Philonis Hebræi, qui vixit sub Caio; & Philonis Byblij, id est oriundi ex Byblo ciuitate Phœniciæ, qui non fuit Hebræus, sed Gentilis, ideoque ineptus ad scribendum res Iudaicas, ac multò magis ad scribendum libros Canonicos. Id disertè docet Euseb. lib.1. Præpar. Euãg. c.6. *Philo, ait, non Hebræus, sed Byblius, Phœnicum historiam eorum lingua scriptam in Græcam linguam traduxit.* Eundem, non alium, citat Iosephus lib.1. cõtra Apionem, cuius verba transscripsit Eusebius li.9. Præpar. in fine, vbi ait Demetrium Phalereũ, Philonem seniorem (Byblium) & Eupolemum, Gentiles, scripsisse historias Chaldæorum, Syrorum & Phœnicum, ac obiter subinde tangere res Iudaicas, sed in hisce, vtpote sibi peregrinis, quandoque hallucinari: *Quibus,* inquit, *venia danda est, quoniam magnam nostratum litterarum peritiam non habuêre.* quod de Philone Hebræo dici nequit. Adde, auctores citati censent Philonẽ hunc fuisse vnum ex 72. Interpretibus: hoc autem dici nequit: nam Aristeas in Historia 72. Interpretum singulorum nomina assignans, nullum inter eos Philonem nominat.

Causa erroris, cur sc. nõnulli sapientiã tribuunt Philoni, est, quòd Salomon à Deo 2. Reg 12.25. nuncupatus sit hebr. ידידיה, *iedidia,* id est, *amabilis Domino,* qui Græcè dicitur φίλων: φιλέω enim est amo, φιλία amor, φίλος amicus. Vnde & Philo Iudæos à Rabbinis (& nominatim à R. Azaria) hebr. vocatur *Iedidia.* Hebræi enim prisci Sapientiæ auctorem fecere Salomonem, vt patet ex R. Mose Bar. Nachmani, qui contractè *Rembam* vocatur, & ante 300. annos floruit: Hic enim in procemio Pentateuchi, ex magna Sapiẽtia Salomonis velut S. Scriptura citat illud Sapiẽt.7.v.7. *Optaui, & datus est mihi sẽsus,* ac cetera quę sequũtur recitat accuratè & prolixè. Recitat autẽ lingua Hierosolymitana, putà Syriaca, qua vsi sunt Iudæi post reditum ex Babylone: vnde colligas libri huius auctorem ita esse Salomonem, vt tamen à quopiam posteriore post excidiũ Ierusalem per Chaldæos, scriptus sit stylo proprio & patrio, ideoque non purè hebraicè, vti sua scripsit Salomon, sed corruptè siue hierosolymitanè, hoc est syriacè. Aut potiùs liber hic primitus ab auctore græcè scriptus, deinde à quopiã Hebræo in linguam Hierosolymitanam translatus est, æquè ac liber tertius Machabæorũ: sic enim & Iosephus & Philo sua græcè scripserunt, quia græcè periti Græcis & Latinis scribebant. Stylus enim Sapientiæ planè Græcam phrasim redolet, non Hebræã. Recentiores ergo Latini nonnulli hunc librum tribuerunt Philoni Iudæo, eò quòd Hebræi tribuerent eum Philoni, ignorãtes ipsos per Philonem intelligere Salomonem, ob causam iam dictam, non Philonem Iudæum.

Incertus auctor Sapientiæ.

Dico ergo. Certum est de fide auctorem primarium libri Sapientiæ esse Spiritum sanctum: incertum verò est quis fuerit secundarius, scilicet Hebræus Scriba & Rabbinus, qui dictante Spiritu sancto eum conscripserit.

Id satis insinuat S. Dionys. Areopag. c.4. Diuin. nom. vbi citans locum ex c.8. Sapientiæ: *in primis,* inquit, *Scriptura sanctæ institutionibus inuenies quemdam hæc dicentem de diuina sapientia: Amator factus sum pulchritudinis eius.* vbi τὸ *quemdam* significat auctorem incertum. Eodem modo Sapientię auctorem citat Anast. Nicenus quæst. 35. in sacram Script *Quidam,* inquit, *sapiens.* Et S. Gregor. li.27. Moral. c.18. *Bene,* inquit, *per quemdam sapientem dicitur* Sap.17.10. *Cùm sit timida nequitia.* & lib.23. Moral cap.16 *Benè quidam sapiens* (Sap.7.15.) *Mihi autem Deus dedit dicere ex sententia.* Simili modo eũ citat S. Chrysost. hom.4. & 47. in Genes. & hom. 40. & 42. in Matth. & S. Cyrill. Alexand. dial. de Trinitate. & S. Hieron. in Prologo in libros Salomonis: *apud Hebræos,* inquit, *nusquam est, quin & ipse stylus Græcam eloquentiam redolet* Et Euseb. lib. 11. Præpar. c.5. *Hac ratione commotus, ait, qui librum Sapientiæ suæ personæ inscripsit*, scilicet incognitus. Genebrardus quoq; ait, auctorem Sapientię esse anonymum & incertum. Sic & ceteri, quos citat & sequitur Pineda pręfat. in Eccles. c.2.

Scriptus hic liber sub tempus Alexandri Magni,

Porrò, quia hic liber videtur scriptus Græco stylo ab Hebræo quopiam, teste S. Hieron. coniicere licet eumdem scriptum esse paulò post regnum Alexandri Magni, qui Salomone sexcentis & ampliùs annis fuit posterior: Alexander enim cum imperio linguam Græcam inuexit in Iudæã, ita vt nobiliores Iudæi tunc græcè discere cœperint. Hinc paulò post Alexandrum Ptolemæus, Philadelphus, secundus Ægypti rex, è Iudæa euocauit 72. Interpretes, qui Biblia Hebræa in Græcum idioma traducerent: quare tũc Hebræi didicere linguam Græcã, ac græcè scripsere libros. vnde & Iesus Sirach nepos, librum Ecclesiastici ab auo hebraicè cõscriptum traduxit in linguam Græcam, vt ipse fatetur in Prologo Ecclesiastici: illud enim sæculum fuit litteratorum: quare tunc apud Iudæos floruit sapientia & eloquentia Græcanica. Igitur textus Græcus hic videtur originarius S. Script. textus. Nã stylus & facundia Græcam magis eloquentiã quàm Hebræam simplicitatem redolet, vt rectè aduertit S. Hier. & colligitur ex c.15.14.

Videtur ergo, quòd sub tempora Ptolemæi Philadelphi scriptus fuerit liber Sapiẽtiæ græcè, ab aliquo è 72. Interpretibus, vel simili Rabbino, fortè in gratiam Ptolemæi Philadelphi: vnde toto hoc libro regem instituit, quomodo sapienter

ter & iustè debeat administrare rempubl. Hac enim de re ipse Ptolemæus 72. Interpretibus totidem quæstiones, putà singulis singulas, proposuit, vt ab iis disceret modum bene regendi, quas recenset Aristæas in Historia 72. Interpretum. Hæc Chronologia & ratio temporis facem præferet huic libro, eumque mirificè illustrabit, vt patebit quæstione sequenti.

Argumentum libri.

QVÆRITVR ergo Tertiò, quod sit argumentum huius libri? Respond. Libet hic argumentũ prodit nomine suo: vocatur enim Sapientiæ: quia tractat de vera sapientia, eiusque origine, moribus, operibus, effectibus & præmiis. Porrò sapientia hic non tam speculatiua, quàm practica accipitur, quæ scilicet est ratio agendorum secũdùm Deum, ac proinde nõ aliud est, quàm vera veri Dei cognitio coniuncta cum eius timore, religione & cultu, qui hominem ad salutem & æternam felicitatem perducit. Hinc Isidor. lib. 3. Etymol. Sapiẽtia, ait, est *sapida scientia*. Vnde Noster sapientiam hanc vertit, *εὐσέβειαν*, id est pietatem c. 10. v. 12. ac sapientiam subinde nominat *iustitiam*, quæ generalis est virtus, omnesque virtutes complectitur, illique cap. 7. vers. vltimo opponit malitiam, id est vitium & peccatum. Id ita esse clarè significat Sapiens c. 6. v. 18. *Initium*, inquit, *illius verissima est disciplinæ concupiscentia: cura ergo disciplinæ, dilectio est: & dilectio, custodia legum illius est: custoditio autem legum, consummatio incorruptionis est: incorruptio autem facit esse proximum Deo. Concupiscentia itaque sapientiæ deducit ad regnum perpetuum.*

Sapientia quid?

Vnde & Moses Deuter. 4. 5. *Scitis*, ait, *quod docuerim vos præcepta atque iustitias sicut mãdauit mihi Dominus Deus meus: sic facietis ea in terra quam possessuri estis, & obseruabitis & implebitis opere. hæc est enim vestra sapientia, & intellectus coram populis, vt audientes vniuersa præcepta hæc dicant: En populus sapiens & intelligens gens magna.* Et Iob cap. 28. v. 28. *Ecce timor Domini*, inquit, *ipsa est sapientia.* Vnde Lactant. lib. 3. de Vera sapientia c. 11. & li. 4. c. 3. dixit sapientiam & religionem segregari non posse: quòd sapere nihil aliud sit, quàm Deum verum iustis ac piis cultibus honorare. Vide dicta Eccli. 1. 1. & Prouerb. 1. 1.

Apud Philosophos & Theologos Scholast. sapientia aliter varieque accipitur, vt pro rerum omnigena cognitione; pro ea, quæ in quouis genere artis est; pro Metaphysica, pro Theologia, pro fide quæ in actionem etiam prodeat. Adde, pro vno donorũ Spiritus sancti, & increata Sapientia, Verboq; diuino. Quas acceptiones fusè hîc prosequitur noster Christoph. à Castro; sed illæ huc non pertinent, nisi quatenus sapientiæ iam explicatæ sunt asseclæ, effectus & præmia, vti patuit in Salomone, qui proinde de se ita scribit c. 7. 17. *Ipse enim dedit mihi horum, quæ sunt, scientiam veram, vt sciam dispositionem orbis terrarũ, & virtutes elementorum initium & consummationẽ, & medietatem temporum, vicissitudinum permutationes, & commutationes temporum, anni cursus, & stellarum dispositiones, naturas animaliũ, & iras bestiarum, vim ventorum, & cogitationes hominum, differentias virgultorum, & virtutes radicum, & quæcumq; sunt absconsa & improuisa, didici: omnium enim artifex docuit me sapientia.*

Auctorem nostræ Sapientiæ imitati sunt Philosophi. Hinc Plato philosophiam nunc definit solutionem animi à corpore, seu mortis commẽtationem: interdum conuersionem animi ad ea quæ vera sunt & diuina. Stoici verò auctore Plutarcho lib. 1. de Placitis philosophorum c. 1. definierunt philosophiã accommodatæ ad vitã artis meditationem: atque hanc esse vnam eamdemque summam virtutem, quæ per Dei imitationem, vt ex Platone adducit Euseb. lib. 12. de Præpar. c. 20. quantum homini possibile est, trãsitum facit, & fugam terrenorum; imitatur autem Deum iustitia, sanctitate, prudẽtia. Est autem iustitia, vt docet Clemens Stromat. lib. 4. concentus partium animæ; sanctitas verò Dei cultus.

Porrò, Stoicorum axioma, imò paradoxum fuit, solum sapientiam esse regem, legislatorem, imperatorem, iustum, sanctum, Deo amicum, solum diuitem, liberum, honoratũ, pulchrum. Ita ex Platone in Phædro docet Clemẽs Alexandr. lib. 1. Stromat. quin & Cicero orat. pro Murena. Hinc & Ægyptij non nisi ex sapientibus creabant reges & iudices, teste Clemente libr. 5. ex Magis Persæ, ex Gymnosophistis Indi. Ita noster à Castro.

Nota eamdem sapientiam hic, & in Prouerbiis & aliis libris Sapientialibus pertractari: sed hic sublimiùs, diuiniùs, & quasi ex radice. Vnde etiam agit de sapientia increata, tũ essentiali quæ cõmunis est toti SS. Trinitati, tum genita & notionali, id est Verbo æterno, ac de eiusdẽ incarnatione & passione prophetat. Qua de causa Sapientiæ nomen huic libro est appropriatum: licèt enim tres libri S. Scripturæ vocentur Sapientia: nam Prouerbia vocantur Sapientia Salomonis, Ecclesiasticus vocatur Sapientia Sirach, hic liber vocatur Sapiẽtia Philonis, vel potiùs Anonymi, tamen hic liber præ cæteris nomẽ Sapientiæ absolutè obtinuit; tum quia agit de sapientia in genere, eiusque natura, origine, internisq; proprietatibus; tum quia in Prouerbiis & Ecclesiastico tradũtur præcepta sapiẽtiæ ethica, quæ quemuis priuatũ de moribus & virtutibus instruũt: vnde hi duo libri vocantur *σοφία πανάρετος*, id est *sapiẽtia omnino virtuosa*: hic verò liber Sapientia tradit præcepta politica, quibus reges & magistratũ ad bene regendam rempubl. informat, vt patet c. 1. 1. c. 6. 2. & seq. Summa enim sapientiæ, &c. *ars artium est regimen animarum*, ait S. Gregor. initio sui Pastoralis. Adde, Sapientiam de cęteris quoque virtutibus cuique propriis tractare, ideoque & ipsa *πανάρετος*, id est *omni virtute referta*, à Damasceno lib. 4. de Fide c. 18. nuncupatur. imò liber hic magis est pius & patheticus, quàm sit Ecclesiastes, vel Prouerbia: passim enim Dei timorem, pioſq; erga Deum affectus spirat, legentique aspirat: tum quia prophetat de Filio Dei, cui Sapientiæ nomẽ ex vi originis est proprium: vnde nobile illud Constantinopolis templum Dei Filio dicatum, Sophiæ nomine fuit insignitum. Et Christus specie adolescentis speciosi apparẽs B. Laurentio Iustiniano adhuc adolescenti, rogatus quisnam esset, Dei Sapientiam se esse respondit, vti habet eius Vita. Hinc S. Athanas. in Synopsi S. Scripturæ bonam huius libri partem applicat Christo; hinc & liber hic à Patribus inter prophetales refertur.

Tres libri partes.

Quocirca idẽ diuidi potest in tres partes, siue sectiones

ſectiones. Prima à c. 1. vſque ad c. 7. elogium ſapientiæ continet, & parænefin, ſiue adhortationem, ad eius amorẽ, ſtudium & zelum. Secunda à cap. 7. ad 10. originem ſapientiæ, quod ſcilicet à Deo ſit orta. Tertia à cap. 10. ad finem eius effectus & commoda per Patriarcharum Adæ, Noë, Abrahæ, Lot, Iacob, Ioſeph, Moſis, Hebræorum exempla enarrat.

Igitur hoc libro eſt continua & perpetua ſapientiæ, id eſt iuſtitiæ & virtutis laus; ac inſipientiæ, id eſt iniuſtitiæ & vitij vituperatio, cum intentatione grauiſſimorum, vel ſuppliciorum, vel præmiorum. Vnde nullus ferè liber veteris teſtamenti clariùs grauiuſque proponit iuſtorum æterna in cælis præmia, & impiorum æterna in gehenna tormenta, quàm liber Sapientiæ.

Iam vt proximiùs & penitiùs argumentum & materiam huius libri inſpiciamus; meminiſſe oportet, quòd dixi quæſt. præced. librum hunc ſcriptum ſub tempora Alexandri Magni & Ptolemæi Philadelphi: Alexãder enim pugnaturus contra Darium vltimum regem Perſarum (vti paulò pòſt eum vicit, ab eoque & Perſis monarchiã ad ſe & Græcos tranſtulit) offenſus fuit Iudæis, eò quòd ipſi Darij partes adiuuerant: quare pergens Hieroſolymam eis minabatur excidiũ, ſed occurrit ipſi Iaddo põtifex pontificalibus amictus, eiuſque iras & animos ad beneuolentiam inflexit. Quocirca & ipſe primus pontificem ſalutauit, & nomen Dei tetragrammaton, quod in fronte laminæ inciſum geſtabat, adorauit; cumq; id omnes mirarentur, Parmenio Alexandrum rogauit, inquit Ioſephus libr. 11. Antiq. c. 8. *Quid ita cùm ipſe adoraretur ab omnibus, nunc adoraret Iudæorum pontificem? At ille non hunc ſe adoraſſe reſpondit, ſed Deo, cuius põtifex eſſet, honorem eum exhibuiſſe: Hunc enim, inquit, vidi & antea hoc ipſo habitu, cùm adhuc eſſem in Dio Macedoniæ, qui me deliberantẽ quomodo Aſiam poſſem ſubigere, hortatus eſt forti eſſe animo & ſine mora exercitum traijcere; nam ſuo ductu potiturum me Perſarum imperio. Quapropter, quia nunc primum talem habitum vidi, agnoſcens hunc, & viſionis memor, quæ me ad hanc expeditionem impulit, puto me non ſine numine in Darium exercitum ducere, & breui fore victoria compotem, & ſublato Perſarum imperio ceſſura mihi omnia ex ſententia.*

Alexander Iaddum veneratus eſt.

Alexãdro mortuo, quatuor duces primarij eius diuiſere imperium. Antigonus occupauit Aſiam, Antipater Macedoniã, Seleucus Syriam, Ptolemæus Lagi filius Ægyptum: quare media inter Syriam & Ægyptum Iudæa vtrique, & vtriuſq; (putà Seleuci & Ptolemæi) poſteris, fuit pomum diſcordiæ, imò prædæ, nunc Ptolemæis, nũc Antiochis eam ſibi ſubiugantibus. Igitur Ptolemęus Lagi filius Hieroſolymam dolo inuadens cepit, ac ex Iudæa in Ægyptum abduxit centũ viginti captiuorũ millia: quare Iudæos grauiter afflixit, adeò vt nõnulli Iudæorũ in Ægypto à iudaiſmo ad gentiliſmum, & idola Ægyptiorum deficerẽt.

Ptolemæorũ perſecutio.

Ptolemæo Lagi in regno Ægypti ſucceſſit filius Ptolemæus Philadelphus: hic patris veſtigiis inſiſtens initio preſſit Iudęos, at poſtmodum per 72. Interpretes eis reconciliatus, valdè beneuolus & beneficus extitit. quæ omnia fusè narrat Ioſeph. lib. 12. Antiq. c. 1. & 2.

Igitur auctor huius libri videns Iudæorum afflictiones, quas patiebantur à Ptolemæis, ſcripſit hunc librum, ad conſolationem & confirmationem Iudæorum, ne à Deo rectâque fide ad idola Ægyptiorum deficerent. Quocirca fusè toto c. 12. 13. & 14. vnius Dei cultum ſtabilit, ac idolorum inanitatem demõſtrat, vti antea in ſimili tribulatione fecerat Ieremias, ſcribens epiſtolam ad Iudæos ituros in Babylonicam captiuitatem, qua eis idolorum vanitatem oſtendit, hortaturq; ne in Babylone idola mirentur & colant. Extat hæc epiſtola Baruch c. 6. Hac de cauſa Sapiens hîc c. 3. & 5. hortatur Iudæos, & quoſlibet fideles ad conſtantiam & martyrium pro fide vnius Dei, ſi opus ſit, obeundum, eò quòd eos maneat in cælis corona gloriæ ſempiternæ, vt paulò pòſt ſub Antiocho Epiphane, ad idem hortati ſunt ſe inuicem ceteroſque Iudæos, Mathathias & Machabæi 2. Machab. 7. &c.

Rurſum, occaſione perſecutionis Ptolemæorũ regum, reges inſtituit, quomodo ſapienter, id eſt rectè pieque, ex metu cultuq; veri Dei ſubditos regere debeant, ac iniuſtis & tyrannis minatur Dei, qui rex eſt regum, horrẽda ſupplicia: atque hac de cauſa c. 16. & ſeq. vſque ad finẽ, per quatuor integra capita Pharaonis Hebræos perſequentis hiſtoriam, plagas & exitium; Iudæorum verò liberationem, victoriam & miracula fusè commemorat hoc fine, Primò, vt Ptolemæi, qui Pharaoni in regno Ægypti ſucceſſerant, illũ ſibi in exemplum & ſpeculum ſtatuant, ſciantque ſe pari modo à Deo caſtigandos, ſi Dei populum, putà Hebræos, vexent & perſequãtur. Ex aduerſo Ptolemæis ceteriſque regibus imitãdum proponit Salomonem regem ſapientiſſimum, ditiſſimum, præſtantiſſimum, qui filiam Pharaonis regis Ægypti duxit in vxorẽ, ac proinde cum Ægyptiis affinitate fuit coniũctus. Hinc c. 7. 8. & 9. Salomonis ſapientiæ ſtudium & orationem, qua eam à Deo efflagitauit & impetrauit, fusè enarrat, ac ſimul eius ſcientiam, opes, honorem, magnificentiam & gloriam, quibus à Deo ob ſapiẽtiã, id eſt iuſtitiam virtutemque, exaltatus & cumulatus eſt, recenſet, vt ſciant reges eadem ſibi à Deo danda, ſi ſapientiæ, id eſt iuſtitiæ & virtutis, ſint ſtudioſi. Secundò, vt Iudæi à Ptolemęis oppreſſi in ſpem liberationis erigantur, dum legũt maiores ſuos à Pharaone eodem loco oppreſſos, per tot glorioſa ſigna & prodigia à Deo mirabiliter fuiſſe liberatos. Conſentit huic meæ opinioni vel ſuſpicioni, quòd Ieſus Sirach auctor Eccleſiaſtici c. vlt. v. 7. gratias agat Deo, quòd ſe liberarit *à verbo mendacij, & à rege iniquo*, vtique Ptolemæo. Hic enim Ieſus fuit coæuus auctori Sapientiæ. Vnde S. Aug. in Speculo, Sapientiam iungit Eccleſiaſtico, & vtrumque poſtponit Iſaię ceteriſque Prophetis.

Scopus libri.

Primus.

Secundus.

Porrò caſtitatem Sapiens impensè commendat c. 4. quia Ægyptij, & præſertim Ptolemæi, ſalaces erant & luxurioſi, vnde ſorores ſuas ducebant in vxores.

Memorabile eſt quod de S. Macrina ſorore ſua ſcribit Nyſſenus in eius Vita, ſcilicet ipsã à teneris didiciſſe Sapientiam Salomonis & Pſalmos Dauidis, eoſq; iugiter, ſiue oraret, ſiue comederet, ſiue ſtuderet, ſiue cubitum iret, decantaſſe. Eumelia mater S. Macrinę, *illa*, inquit, *quæ ex diuino ſpiritu dictata Scriptura, primæ illi ætatulæ facíliora aptioraq; videbantur, diſcenda proponebat; cum primi*

S. Macrinæ ſtudium ſapientiæ.

nem Sapientiam Salomonis, idq́, ex ea potissimùm, quod ad vitam & mores maximè conducebat. Hinc tanta in sanctitate & sapientia euasit, vt ab angelo matri ex ea grauidæ apparente, S. Theclæ fuerit comparata, Theclaque cognominata: quare ipsa S. Basilij, Nysseni, Petri & Naucratij fratrum suorum fuit pædagoga & magistra ad omnem virtutem.

Denique liber Sapientiæ, æquè ac liber secundus Machabæorum, maximè videntur scripti ab aliquo Pharisæo contra Sadducæos, qui negabant numen & animæ immortalitatem, indeq́ue futura bonorum præmia & impiorum supplicia: quæ omnia concedebant & contra Sadducæos propugnabant Pharisæi, vt patet Act. 23. 8. Cùm enim Ezras Scriba collegium Scribarum, id est sapientiæ studiosorum, instituisset, ac tempore Machabæorum, imò tempore Ptolemæi Philadelphi, Iudæi sub iugum Alexandri & Græcorum venissent; factum est, vt multi Scribarum Platonis, Aristot. aliorumq́ue Græcorum Sophistarum libros legerent, vel eum eorum posteris & asseclis sermones miscerent: ac, cùm viderent hos negare numen & futuram vitam, illos verò vtrumque asserere, ipsi quoque in duas sectas diuisi sint, nimirum in Pharisæos qui vtrumque asserebant; & in Sadducæos, qui vtrumque negabant. Pharisæos sequebatur populus, Sadducæos verò optimates, vtpote liberiori & licentiori vitæ dediti. Vnde Ioannes Hyrcanus, filius Simonis, fratris Iudæ Machabæi, à Iuda Machabæo (cuius fidei exemplum hac de re, extat 2. Machab. 12) degenerans, in vltima sua senectute à Pharisæo quodam irritatus, & ab altero Sadducæo amico suo incitatus, ad Sadducæos defecit, teste Iosepho lib. 13. Antiq. c. 18. & acerrimè Pharisæos est persecutus. Hyrcanum secutus est filius Alexander, & ex eo nepos Aristobulus: è quibus Alexander vno die octingentos Iudæos coram se cum pellice epulante, crucifigi iussit teste Iosepho lib. 13. Antiq. cap. 22. Hos secutus videtur Herodes Ascalonita, qui proximè Aristobulo, eiusq́ue fratri Hyrcano in principatu Iudææ successit; nam & ipse plurimos Pharisæos occidit, eò quòd in ipsum regem iurare nollent. Mox verò contentiones hæ Pharisæorum & Sadducæorum sedatæ sunt post exilium Archelai, filij Herodis, cum ei suffecti fuere Præsides Romani: hi enim in neutram harum sectarum partem declinarunt: ac tum vtraque pars, licet opinioni suę inhærens, conspirauit contra Christum quasi communem suum, id est iudaismi & Synagogæ, hostē. Ita Franc. Lucas in Matth. cap. 3. v. 7. Sapiens ergo optimates hac hæresi Sadducæorum (quibus similes sunt nostri Machiauellistæ) infectos, ad sanam numinis fidem metumq́ue reuocare satagens, eos compellat dicens: *Diligite iustitiam qui iudicatis terrā, sentite de Domino in bonitate*, id est benè, rectè & dignè; ac deinceps eis futura impiorum supplicia, & piorum præmia inculcat.

Origo Pharisæorum & Sadducæorum.

Igitur Sapiens hoc libro maximè celebrat opera sapientiæ, in tuendis protegendisq́ue bonis & fidelibus Hebræis, ac perdendis impiis infidelibus, Deoq́ue rebellibus, Chananæis & Ægyptiis, Pharaonis asseclis: qua de causa breuiter hîc multas Geneseos, Exodi & Numerorum historias perstringit, ac subinde nonnulla, quæ ibi tacentur supplet, vt de origine & auctore idololatriæ, c. 14. 15. de vespis, quæ missæ à Deo debilitarunt Chananæos ante aduentum filiorum Israel, c. 12. 8. de manna iustis omnem saporis suauitatem varietatémque, quam desiderabant, exhibente, c. 16. 20. de laruis spectrisque; ac igne sibilisq́ue serpentum & bestiarum percellentibus Ægyptios in nona plaga Ægypti, quæ fuit densissimarum tenebrarum, c. 17. v. 5. 6. 9. de visionibus terrificis primogenitorum, cùm occiderentur transeunte Angelo, c. 18. 19. Vbi aduerte auctorem huius libri, sæpè salire subitò ab vno Dei miraculo ad aliud, ac subitò resilire & ad prius redire, idq́ue facit maximè vltimis libri capitibus. Idem sæpè faciunt Prophetæ: hic enim liber scriptus est stylo prophetali, vti docent Patres.

Iam verò S. Hieron. qui auctor est Latinæ versionis Vulgatæ Bibliorum, exceptis Psalmis (in his enim Ecclesia retinuit versionem Septuag. vtpote iam omnium ore tritam & decantatam) non videtur fuisse interpres huius libri Sapientiæ & Ecclesiastici, quia eos non videtur habuisse Canonicos: vnde nec prologum eis præfigit, vti in cæteris libris à se traductis facere solet; imò passim aliter Sapiētiam citat, quàm habeat nostra Vulgata, vt patet ex Comment. eius in cap. 55. Isaiæ, & in Zachar. c. 8. & 12. & alibi sæpiùs.

Versio Sapientiæ non est S. Hieronymi.

Denique à S. Aug. Cyprian. Dionys. Areopag. & aliis S. Hier. antiquioribus citantur sententiæ è libro Sapientiæ eodem planè modo, quo nunc habentur in Vulgata Latina: illa ergo ante S. Hier. extitere oportet. Quare planè verisimile est in Sapientia & Ecclesiastico retentam fuisse ab Ecclesia priscam versionem, qua ipsa vsa fuit ante S. Hier.

Aduerte. Græce hîc æquè ac in Ecclesiastico, sæpè incerta sunt & euariant: consulenda ergo est editio Græca Romana correcta à Cardinale Carafa, & probata à Sixto V. ac multò magis Latina Vulgata, quæ hîc purior est, quàm sit Græca, ideoque Græcæ præferenda, ac habenda S. Script. authentica, vti sanxit Concil. Trident. sess. 4.

Commentati sunt in Sapientiam S. Bonauent. Lyranus, Hugo, Dionys. Carthus. Robertus Holcot ex Ordine S. Dominici, Petrus de Alliaco Cardinalis, Petrus Nannius, Hieron. Osorius, Vatablus, Isidorus Clarius, Cornelius Iansenius, nostri Ioannes Lorinus, & Christoph. à Castro, Gonsaluus Ceruantes ex Ordine S. Augustin. Porrò Bellator Presbyter, vti refert Robert. Holcot, scripsit in Sapientiam libros 24. Matthæus Cantacuzenus breuia, sed insignia in Sapientiam edidit scholia, quæ ex Græco in Latinum conuertit noster Brunellus.

Commentatores.

Breuior hîc ero, ne opus Salomonicum nimis excrescat, præsertim quia multa, quæ hîc commemorantur & iterantur, iam à me in Pentateucho, Prouerbiis & Ecclesiaste explicata sunt.

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hortatur omnes, præſertim rectores, ad ſapientiam, ad eam viam monſtrat, ſcilicet iuſtitiam, & ſincerum Dei ſenſum cultumq́; : Deum enim noſſe & odiſſe ſimulationem, murmurationem, detractionem, mendacium, omnemq́, prauitatem cordis, oris & operis, quibus iuſtitia læditur, ac mors prouocatur, quam Deus non fecit, ſed impij eam ſibi vltrò accerſierunt.

1. Diligite iuſtitiam, qui iudicatis terram. Sentite de Domino in bonitate, & in ſimplicitate cordis quærite illum: 2. quoniam inuenitur ab his, qui non tentant illum: apparet autem eis, qui fidem habent in illum. 3. peruerſæ enim cogitationes ſeparant à Deo: probata autem virtus corripit inſipientes. 4. quoniam in maleuolam animam non introibit ſapientia, nec habitabit in corpore ſubdito peccatis. 5. Spiritus enim ſanctus diſciplinæ effugiet fictum, & auferet ſe à cogitationibus, quæ ſunt ſine intellectu, & corripietur à ſuperueniente iniquitate. 6. Benignus eſt enim ſpiritus ſapientiæ, & non liberabit maledicum à labiis ſuis: quoniam renum illius teſtis eſt Deus, & cordis illius ſcrutator eſt verus, & linguæ eius auditor. 7. Quoniam ſpiritus Domini repleuit orbem terrarum: & hoc, quod continet omnia, ſcientiam habet vocis. 8. Propter hoc qui loquitur iniqua, non poteſt latere, nec præteriet illum corripiens iudicium. 9. In cogitationibus enim impij interrogatio erit: ſermonum autem illius auditio ad Deum veniet, ad correptionem iniquitatem illius. 10. Quoniam auris zeli audit omnia, & tumultus murmurationum non abſcondetur. 11. Cuſtodite ergo vos à murmuratione, quæ nihil prodeſt, & à detractione parcite linguæ, quoniam ſermo obſcurus in vacuum non ibit: os autem, quod mentitur, occidit animam. 12. Nolite zelare mortem in errore vitæ veſtræ, neque acquiratis perditionem in operibus manuum veſtrarum. 13. Quoniam Deus mortem non fecit, nec lætatur in perditione viuorum. 14. Creauit enim, vt eſſent omnia: & ſanabiles fecit nationes orbis terrarum: & non eſt in illis medicamentum exterminij, nec inferorum regnum in terra. 15. Iuſtitia enim perpetua eſt, & immortalis. 16. Impij autem manibus & verbis accerſierunt illam: & æſtimantes illam amicam, defluxerunt, & ſponſiones poſuerunt ad illam: quoniam digni ſunt qui ſint ex parte illius.

VERS. 1. DILIGITE IVSTITIAM, QVI IVDICATIS TERRAM. SENTITE DE DOMINO IN BONITATE, ET IN SIMPLICITATE CORDIS QVÆRITE ILLVM] Vox *diligite*, græcè *ἀγαπήσατε*, hebr. אֶהֱבוּ *ahabu*, habet energiam & emphaſim: ſignificat enim ingentem & vehementem amorem, & quaſi ardorem iuſtitiæ, qui iudicibus & principibus à natura quaſi inſitus & connaturalis videatur, ſed gratia & exercitio acuendus & perficiendus ſit, vti notat S. Baſil. in Pſalm. 44. ad illa: *Dilexiſti iuſtitiam.*

Nota. Sicut Eccleſiaſtes initio propoſuit thema totius libri, dicens: *Vanitas vanitatum, & omnia vanitas*, quod deinde toto libro proſequitur, probat & confirmat: ſic hîc Sapiens proponit thema & argumentum totius ſapientiæ ſuæ; hæc enim non aliud tractat, non alium ſcopum ſpectat, quàm vt doceat omnes homines, præſertim principes, diligere iuſtitiam, Deum cognoſcere, amare & reuereri, ac ſimplici corde illum quærere, colere & venerari. In hoc enim conſiſtit vera, cæleſtis & diuina ſapientia: vnicum ergo medium ad ſapientiam eſt

A iuſtitia: vnde Eccleſiaſtic. c. 1. 33. *Fili*, inquit, *concupiſcens ſapientiam, conſerua iuſtitiam, & Dominus præbebit illam tibi.*

DILIGITE IVSTITIAM, QVI IVDICATIS TERRAM] Syrus & Arabicus, *iudices terræ*; Anton. in Meliſſa p. 2. ſerm. 9. legit, *qui iudicia exercetis inter homines.* q.d. Vos, ô reges, principes, gubernatores & iudices, qui iudicatis, id eſt regitis terram in ſuas prouincias & vrbes diſtributam, putà regitis ciues vrbium, & incolas prouinciarum, diligite iuſtitiam. Nam, vt ait Salomon Prouerb. 29. 4. *Rex iuſtus erigit terram, vir auarus* B *deſtruet eam.* Eſt ſynedoche; ex parte enim præcipua intelligitur totum, putà ex iudicio regimen. Iudicare enim olim erat prima pars regiminis, primumq́ue officium regum: illorum enim erat & eſt, iudicare, id eſt, dicere ius populis: vnde id per ſe præſtitere Iulius Cæſar, Auguſtus, Veſpaſianus, Domitianus, Traianus, Hadrianus, Antoninus, Maximus, Commodus, Pertinax, Seuerus, Caracalla, Iuſtinianus, Carolus Magnus, S. Ludouicus, alijq́ue Imperatores & reges, quos recenſet Tiraquellus de nobilit. cap. 28. Ruſum *iudicare*, eſt vindicare pauperes à potentibus oppreſſos, iuxta illud de Salomone & Chriſto prædictum:

Iudicare pro regere

Iudex est ius animatum.

ctum: *Deus iudicium tuum regi da,* &c. *iudicare pauperes in iudicio,* Psal. 71. v. 2. *Cum altercantur homines, ad iudicium cõfugiunt: ad iudicem autem ire, est ire ad ius ipsum: quippe cùm iudex nihil aliud sit, quã ius quoddam animatum; & quærunt iudicem quasi medium & mediatorem,* ait Aristot. 5. Ethic. 4. Idem Aristot. ibidẽ δίχαιον, ait, id est iustũ, siue ius, dicitur, quia δίχα, id est bifariam, diuisum est, quasi δίχαιον, id est bipartitum: & δικαστής, id est iudex, dicitur quasi διχαστής, id est bipartitor: quia vtrique litigãti suum ius partitur, diuidit & distribuit. Hinc Salomon hîc c. 9. 7. *Tu,* ait, *elegisti me regem populo tuo, & iudicem filiorum tuorum,* quasi regis propriũ sit iudicare, & ius suum cuique partiri.

A

Emphasim habet τὸ *terram.* q. d. O reges nolite alta sapere, sed fastum, dominatum & tyrannidem premite: non in cælo, sed in vili terra regnatis; est rex cæli, qui vos aspicit & dispicit, vosque iudicabit. Incipit à regibus: quia qualis est rex, talis est & populus: nam

B

Regis ad exemplum totus componitur orbis.

Sic natura primùm in embryone format cor, quia cordat vitam ceteris membris: sic cæli regunt elementa orbesque subiectos: sic Angeli superiores dirigunt inferiores: pari modo reges regunt ceteros homines.

Iustitia hîc propriè accipitur pro virtute, quæ cuiq; reddit ius suum: hanc enim principes tueri debent, velut basim & columen reipublicæ, cuius tutelam si negligant, improbi oppriment probos, potentes imbecillos, diuites egenos, &c. indeque orientur schismata, rixæ, bella, & totius reipubl. confusio, exitium & ruina. Quare iudicum & principum prima cura esse debet, vt cuique ius suum seruent, illudque ab iniuria quorumcumq; tueantur, nec sinant se flecti donis aut minis, vt à vero iustoq; vel hilum deflectant, vti fecerunt iudices Areopagitæ, de quibus dixi Actor. 17. in S. Dionysio Areopagita: iustitia enim inter virtutes elucet sicut Hesperus, siue lucifer, inter stellas, præsertim in principe, ait Aristot. 5. Ethic. 1. & Philo lib. de Creat. principis; quia *remota iustitia quid sunt regna, nisi magna latrocinia? quia & ipsa latrocinia quid sunt, nisi parua regna?* ait S. August. libr. 4. dè Ciuit. cap. 4. Hinc Cant. 1. 3. sponso dicitur: *Recti diligunt te;* Septuag. vertunt, εὐθύτης, id est *rectitudo, diliget te.* q. d. *Rectitudo,* id est iustitia, regia est virtus, ideoque regi Christo, sponso Ecclesiæ est familiaris, intima & perchara, ait Origen. & Isaias c. 11. 5. hoc Christo Regi regum cingulum assignat: *Et erit iustitia cingulum lumborum eius, & fides cinctorium renum eius: quoniam,* vt dicitur Psal. 10. 8. *iustus Dominus, & iustitias dilexit; æquitatem vidit vultus eius.* Idem per vmbram videre Sapientes Gentilium, Plutarch. cõment. ad indoctum principem ait, iustitiam esse assessorem Iouis & deorũ, adeoq; sine ea, ne Iouem quidem rectè dominari. Thebis iudicũ statuas spectari absque manibus, idem Plutarch. asserit, & eam, quæ principem referret, auersis esse oculis, vt iustitiam & à donis alienam esse debere, & nulla mulceri facundia oportere significarent. Apud Simandium iudex ita pingitur, vt è collo eius suspensa veritas pendeat, oculi sint in sinum deiecti, octo legum libri circumstent: quo significatur iudices integros esse debere, & solã inspicere veritatem. ita Pierius Hierogl. 41. c. 4.

Iustitia virtus regum.

Gnomã.

D

Iudicis emblema,

A

Alibi passim iustitia pingitur vt virgo velatis oculis, vna manu libram tenens, altera gladium. Audi Pierium Hierogl. 55. c. 61. *Iuniorum inuentũ est, iustitia seueritatem atque rigorem per exertum ensem, manu virginea prætentum significare, cui ad æquitatis iudicium, trutinam etiam addidere. Sed enim apud veteres aliter traditum inueni, qui iustitiam cum libra tu omnino lancibus in læua figurabant, sed enim dexteræ non ensem, sed fasces cum adalligata securi statuebant: merita æquaque ex huiusmodi hieroglyphico præmia merentibus impendi atque distribui; hinc scelerum conuictis castigationem impendere significantes.* Subdit deinde alias emblematis partes: *Sed enim species hæc duas secum mulieres captiuas trahit, vnam, quæ fractum ensem manu prætendit, alteram, quæ conto innititur: duo ex hoc figmento vitia domita indicantes, vt ex vtriusq; medio virtutem ipsam astruerent, per fractum scilicet ensem seueritatem nimiam retusam sobilitamue intelligentes, per contum, lentitudinem ad fertulam reuocatam, quia iudicia plus æquo producebantur. inde enim contatio, quæ retardationem significat. Lenti verò sunt, qui nullo atroci quantumlibet scelere concitantur, neque publicis, neque priuatis iniuriis commouentur.* Hinc iustitia ab antiquis nuncupata est Astræa virgo, quæ cùm aureo sæculo descendisset in terras, vitiis indies crescentibus indignata euolauit in cælum, & in signum cæleste, cui nomen Libra est, conuersa fuit, vt refert Mythologiæ lib. 2. c. 2. Natalis Comes, de qua Seneca in Octauia:

& iustitia;

B

Astræa virgo siderum decus.

Et Ouid in 1. Metamorph.

Et virgo cæde madentes,
Vltima cælestũm terras Astræa reliquit.

C

Et Hesiodus;

Ipsa autem iustitia est virgo ex Ioue nata,
Castaq; venerandaq; diis qui Olympum habitãt:
Et quando quis eam læserit obliquè damnans,
Statim apud Iouẽ patrem sedens Saturnium,
Dicit hominum iniustitiam, donec
Soluat populus iniustitias regum.

Secundò, *iustitia* hîc cum Christoph. à Castro & aliis, generatim accipi potest pro complexione virtutũ, & sic quælibet virtus est pars, vel species iustitiæ: omnis enim virtus spectat id, quod æquum, iustum & dignũ est fieri: præscribit enim ea, quæ ad officium hominis spectant, vt honestè secundùm rationem, legem & voluntatem Dei viuat: hoc autem officium quoddam est ius, non iustitiæ commutatiuæ & strictæ, sed generalis & amplæ, ad quod nos obligat virtus, ratio & lex. Vnde Cantacuzenus cẽset Deum hîc loqui hortariq; ad iustitiã, id est virtutum exercitationem, vt per eam ad sapientiæ cognitionem, id est ad Verbi diuini mysteria, cognoscẽda, præparemur. Confirmat ex eo, quòd Deus Iosue duci populi præcepit c. 1. 7. dicens: *Esto robustus valdè, vt custodias omnem legem:* & ex eo quod ait Michæas c. 6. 8. *Indicabo tibi ô homo, quid sit bonum, & quid Dominus requirat à te: Vtique facere iudicium, & diligere misericordiam, & sollicitum ambulare cũ Deo tuo.* Sic quoque S. Bernard. qui per *iustitiam* accipit pœnitentiam & patientiam in quauis tribulatione: sic enim ait in Sentent. *Quæritur gradibus,* inquit, *distinguitur omnium electorum profectus. Primò enim fit quisque amicus suæ animæ, secundò fit amicus iustitiæ, tertiò sapientiæ, quartò fit sapiens.* Secundum deinde

D

de ita prosequitur: *Diligendo autem iustitiam transit ad secundum gradum, & audit illud Sapientiæ præceptū: Diligite iustitiam, qui iudicatis terram. Quam si perfectè dilexerit, debet pro ea patienter ferre omnem pœnam, & quamcumque illatam contumeliam. Duo quippe præstabit ei iustitia, vnū, vt faciat quod debet; alterū, vt patiatur quod debet, scilicet vt si bonum non fecerit quod debuit, malum quod meruit, patiatur. Sic miro modo, ne deserendo quidem iustitiam ab ipsa deserimur, dū per ipsam quilibet præuaricationis reatus punitur. Neque enim est, qui se abscondat à calore eius. Hanc autem pœnam, non solùm vir iustus non horret; verùm etiam libenter excipit, dum per eam præterita vitæ peccata purgari fideliter credit. Hinc enim scriptum est: Non contristabit iustum quidquid ei acciderit.* Idem lib. 3. de Considerat. c. 2. *Diligite*, inquit, *iustitiam, qui iudicatis terram. Parum est iustitiam tenere, nisi & diligas. Qui tenent, tenent; qui diligunt, zelantur. Amator iustitiæ inquirit iustitiam, & prosequitur eam: porrò omnem iniustitiam persequitur.*

Porrò, Sapiens hic monet principes, vt, sicut potestate, sic & iustitia, id est omni virtute, præcellant & præeant subditis. Sapiēter Basilius Imper. exhort. ad Leonem filium c. 10. *Caue*, inquit, *ne regni malus custos, degeneris aliquid atque indigni committas: sed sicuti ceteris prælatus es, vt omnibus imperares; ita contende, vt virtute quoque ceteris antecellas: virtus enim omni principatu, omniq; auctoritate præstantior est. Si ergo dignitate quidem reliquis præstas omnibus, virtute autem ab alio præcelleris; Imperator es in eo, quod minoris excellentiæ est: in eo verò, quod præclarius est, Imperator nō es, imò alterius imperio subes. Ne sis ergo veluti suppositititius atque adulterinus dominus, cùm te alius præstātior reperiatur; sed verus Imperator, cùm ceteris omnibus virtute antecedas.* Princeps qui id præstat, est sol orbis, ac viuum Dei simulachrum, cùm ipse semetipsum ad effigiem Dei per virtutem componit, ait Plutarch. comment. ad principem indoctum.

Hunc quoque huius loci appositum esse sensum patet ex sequent. quibus peruersas cogitationes, detractiones, murmura, velut iustitiæ, id est sapientiæ & virtuti, contraria reprehendit, vt quasi idem hîc dicat, quod cap. 6. 10. vbi ait: *Ad vos ergo reges sunt hi sermones mei, vt discatis sapientiam* (prudentiam & virtutem) *& non excidatis.* Hinc & Vatabl. hoc loco pro *diligite iustitiam*, vertit, *diligite sapientiam*. Vnde noster à Castro sic exponit, q. d. Vos, ô principes rectoresque hominum, à quibus pendet totius populi salus, diligite virtutem, & sapientiam sectamini, de qua mihi sermo instituitur, atque actiones vestras iuxta præcepta illius ad pietatem componite.

SENTITE DE DOMINO IN BONITATE] Aptè dilectioni iustitiæ subiungit sensum bonitatis cultusq; Dei, velut causam: nil enim ita hominem; præsertim reges, in iustitia & officio cōtinet, atque metus cultusque Dei. Vnde Philo de Vita Mosis: *Religio vna*, inquit, *ciuium animos astringit, & contubernia societatesq; confirmat.* Quod vsq; adeò verum est, vt falsas etiam religiones & sectas ad illigandos ciuium animos, ab infidelibus principibus inuentas affirmet S. August. lib. 8. de Ciuit. c. 32. Adde reges esse quasi quosdam deos in terra: sunt enim Dei vicarij, officiales & ministri. Vnde Plato & philosophi docent, reges esse quasi viua Dei simulachra: quin & Psaltes psal. 81. *Deus*, ait, *stetit in medio deorū, in medio autem deos* (reges & iudices) *diiudicat.* Sēsus ergo est, q. d. Vos principes estis Dei vicarij, & quasi dij quidam terrestres: imitamini ergo Dei iustitiam, virtutem & sanctimoniam; illā ergo sentite, id est, vsu & praxi gustate & sapite, vti legit S. Hier. in c. 55. Isaiæ. Iam

Primò, *sentite de Domino in bonitate*, id est, sentite de Deo benè & rectè: sic enim Hebræi aduerbia significant per nomina, vt, *seruite Domino in lætitia*, id est lætè: *fac hæc in fortitudine*, id est fortiter: *in amore*, id est amanter. *Primus discendi ardor, nobilitas est magistri*, ait S. Ambros. libr. 2. de Virgin. Quid nobilius Deo, iustitiæ & sapientiæ magistro? De eo ergo ait, bonitatem, id est, bonā opinionem & existimationem, esse concipiendam. *In bonitate*, id est, benè sentite de Domino Deo. q. d. Bonum sensum & sententiam de Deo in mente efformate, vt sensus vester de Deo sit ipsi congruus, ipsoque dignus, vt talem conceptum de Deo habeatis, qualem ipse meretur; vt talem vobis in animo fingatis Deū, qualis reuera ipse est. Vnde S. Cyrill. epist. ad Acac. in Concil. Ephesino legit; vel explicat potiùs paraphrasticè: *sentite de Domino, quæ vera sunt.* Et tres illi Episcopi Dalmat. in epist. ad Leonem Imper. pro Concilio Chalced. *Ad omnem*, inquit, *perfectionem Catholicæ fidei, sufficit doctrina sapientissimi Salomonis; ait enim: Sentite de Domino in bonitate, & in simplicitate cordis quærite eum. Quid ergo pessima calliditate nequitia faciet, cui vltra bonitatem nequaquam licet excedere?*

Sentite de Domino in bonitate.
Primò,

Ita Dionys. Clarius, Iansenius & Vatabl. Sensus ergo est, q. d. O reges curate, vt de Deo Deique prouidentia, maiestate, iustitia, sapientia, potentia, vindicta, ceterisque attributis ita sentiatis & sapiatis, sicuti reuera ipsa se habent in Deo; benè ergo, rectè & piè de iis sentite, vti docet fides & Prophetæ: non malè, prauè & impiè cum Epicureis, Politicis & atheis, qui Deo adimunt prouidentiam, vindictam aliaque attributa, ideoque ex Deo faciunt, vel truncum, vel cacodæmonem. Vnde Arabicus vertit; *percipite potentiam Domini perceptione recta.* Basis enim & fundamentum reipubl. iustitiæ, regni, felicitatis, omnisque boni est religio, verusq; de Deo sensus: hæc enim tam reges, quàm subditos sacro metu percellit, & continet in sapientia & virtute, vt iustè, purè sanctéque viuant, ne tantum numen offendant, cuius vindictam extimescunt: Deus enim vti bonorum est præmiator liberalissimus, ita malorum est vltor acerrimus. Vnde Iosaphat rex Iuda, iudices Dei metu vrget ad iustè iudicādum 2. Paral. 19. v. 6. dicens: *Videte quid faciatis: non enim hominis exercetis iudicium, sed Domini; & quodcumque iudicaueritis in vos redundabit. Sit timor Domini vobiscū, & cum diligentia cuncta facite: non est enim apud Dominum Deum nostrum iniquitas, nec personarum acceptio, nec cupido munerum.* Vidit hoc etiam Plato, qui proinde in Protagora, & in Euthyphrone iustitiam & religionē ita coniungit, vt vnam eamdemque virtutem existimet: vel ita inuicem similes, vt qualis iustitia, talis sanctitas & religio futura sit; & qualis religio, talis administrāda iustitia. Nam quemadmodum salus animæ, vt ait Ecclesiast. c. 30. 15. est in sanctitate iustitiæ: sic ceterarū rerum salus atque felicitas ex eādem iustitia & reli-

Religio columen politia.

religionis ſanctitate, tamquam ex vero bonitatis fonte profluunt. Ex certa ergo & vera religione, certa & vera iuſtitia: & ex variis religionibus, incerta & falſa omnia, æqualitas, ſocietas, beneuolentia, fides, id eſt, rerum dictorumque conſtantia. Si enim magiſtratus ſuæ propagandæ hęreſis causâ, ſibi fas eſſe credant ſubditos fallere, datã fidem abnegare, iuſiurãdum violare, fallaciis decipere, dolis illudere, omnia bellis permiſcere; quæ inde in rempublicam ſcelera, quæ flagitia, quę ſacrilegia promanabũt & irrumpent? Quod ius ab iis reddi poterit, ſi fraudibus rempublicã gubernari, ſi doloſis artibus & impoſturis populos irretiri poſſe, non modò arbitrentur, ſed etiã exequantur? ita Ioſephus Stephanus lib. de Vnica religione c. 14.

Secundò.

Secundò, *ſentite de Domino in bonitate*, id eſt, in probitate, honeſtate, virtute, ſanctitate: *ἀγαθότης* enim opponitur *πονηρίᾳ*, id eſt, bonitas opponitur malitiæ & ſceleri. q. d. Sentite & ſapite de Deo, quòd ipſe ſit probiſſimus, honeſtiſſimus, ſanctiſſimus, iuſtiſſimus, adeoq; fons omnis iuſtitiæ, probitatis, virtutis & ſanctitatis, quam habẽt omnes angeli & homines, ideoq; iuſtitiæ & virtutis tutor & vindex ſeueriſſimus. Audi S. Bernard. l. 5. de Conſid. Deum ita definientẽ, vel potiùs deſcribentem. *Quid eſt Deus? voluntas omnipotens, beneuolentiſſima virtus, lumen æternum, incommutabilis ratio, ſumma beatitudo, creans mentes ad ſe participandum, viuificans ad ſentiendum, afficiens ad appetendum, dilatans ad capiendum, iuſtificans ad promerendum, accendens ad zelum, fœcundans ad fructum, dirigens ad æquitatem, formans ad beneuolentiam, moderãs ad ſapientiam, roborans ad virtutem, viſitans ad conſolationem illuminans ad cognitionem, perpetuans ad immortalitatem, implens ad felicitatem circumdans ad ſecuritatem. Quid eſt Deus? Non minùs pœna peruerſorũ, quàm humilium gloria: eſt enim rationabilis quædam æquitatis directio inconuertibilis atque indeclinabilis, quippe attingens vbique; cui illiſa omnis prauitas, conturbetur neceſſe eſt.* Et inferiùs: *Deus*, inquit, *eſt cuius longitudo eſt æternitas, latitudo charitas, altitudo maieſtas, profundum ſapientia.*

Pulchra Dei deſcriptio.

Tertiò.

Tertiò, *ſentite de Domino in bonitate*, id eſt, in benignitate & beneficentia. q. d. Sentite & ſapite de Deo, non quòd ipſe ſit ſeuerus, maleficus, crudelis, tyrannus; ſed quòd ſit benigniſſimus & beneficentiſſimus omnium, etiam pauperũ, miſerorum, pupillorum & orphanorum, pater, imò mater, tutor, prouiſor, protector; ac proinde vos, ô iudices, Deum imitantes cauſas pauperum ſincerè iudicate, nec eos patiamini à potentibus opprimi, aut eis ex metu vel ſpe cauſam contra iuſtitiam adiudicetis, cogitantes Deum, qui pater eſt pauperum & pupillorum, acerrimum eorũ fore vindicem. Sic ait Pſaltes: *Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in ſæculum miſericordia eius*, Pſ. 106. 1. *Bonitas Dei* ergo, eſt eius miſericordia, clementia & beneficentia. Vnde Syrus vertit, *excogitate de Domino bonitatem.*

Hinc quidam ſic exponit: *ſentite de Domino in bonitate*, id eſt, experientia diſcite, Deum optimũ maximum, benigniſſimum eſſe, & exemplar vnde omnem in vobis exprimere bonitatem debeatis; diſcite iugum illius ſuaue eſſe; non durũ, ſed blandum: & onus illius, non ponderoſum, ſed leue & iucundum: iugo enim ſi adſint ſuauitas & leuitas, duobus præſtat, quibus iure id appeti poſſit, non detractari.

Porrò, reges maximè decet imitari Dei bonitatem, id eſt benignitatem & beneficentiam. Vnde Curt. lib. 8. aſſerit *imperij maieſtatem, ſalutis eſſe tutelam*. Et Plinius in Panegyr. Traiani docet, principum eſſe bonitatem erga hominũ genus, *vt benigni fungantur vice Dei.* Et Theodoricus rex apud Caſſiod. li. 20. Var. cap. 20. *Inter glorioſas*, ait, *reipublicæ curas, quas perpeti cogitatione Deo auxiliante princeps ſuo reuoluit corde, cordi quoque ſuo ſit leuamen humilium contra potentiam ſuperborum.*

Quartò.

Quartò, *ſentite de Domino in bonitate*, id eſt, in omni bono, quod triplex eſt, ſcilicet honeſtum, vtile & delectabile. q. d. Sentite & ſapite de Deo, quòd ipſe per eſſentiã ſit ſummũ, immenſum & omne bonum, tam honeſtum, quàm vtile & delectabile, tã ſuum, quàm hominis & creaturarum omnium. Ipſe enim eſt fontalis, eſſentialis, formalis & cauſalis bonitas. Vnde Nazianz. *Bonitas*, ait, *non aliud eſt, quam deitas, iuxta illud Chriſti: Quid me vocas bonum? Nemo bonus niſi ſolus Deus*, Luc. 10.

Vbi Nota hebraiſmum: Hebræi enim verba contactus, ſiue corporalis, ſiue mentalis, quale eſt ſentire, conſtruunt cum ablatiuo, vt tangere in oculo, in pede, in manu, eſt tangere oculum, pedem, manum. Sentire ergo de Deo in bonitate, eſt ſentire de Deo bonitatem, quòd ſcilicet Deus ſit ipſiſſima bonitas, & ipſiſſimum bonum. q. d. Vos, ô principes, qui eſtis Dei imagines, æmulamini Deum quaſi veſtrũ exemplar, ſentite & ſapite eius bonitatem; vt ſicut participatis eius poteſtatem præ ceteris, ſic & præ ceteris participetis eius bonitatem: quemadmodum Dei bonitatem omnes creaturæ ſentiunt, cùm ab eo hauriunt ſuum eſſe omneque bonum; ſic & ſubditi haurientes à vobis ſua commoda, veſtram vbiq; bonitatem ſentiant.

Bonitatis Dei deſcriptio.

Audi de bono & bonitate Dei diuinè diſſerẽtem Dionyſ. c. 4. de Diuin. nomin. initio: *Age ergo iam ad nomen boni noſtra veniat oratio, quod præcipuè Theologi ab omnibus ſecretum diuinitati, quæ Deum ſuperet; tribuũt, ipſam vt opinor diuinam eſſentiam bonitatem appellantes, quòd hoc ipſo, quòd bonum eſt, vt bonum per ſe & eſſentia ſua, in ea, quæ ſunt omnia, bonitatem diffundat. Vt enim ſol noſter non cogitatione, aut voluntate, ſed eo ipſo, quòd eſt, omnia illuſtrat, quæ eius lumen pro modo ſuo capere poſſunt: ſic etiam ipſum bonum, quod ita præſtat ſoli, vt prima ſpecies tenui obſcuræq; imagini, per ſe ipſaq; eſſẽtia ſua iis, quæ ſunt, omnibus pro eorũ captu totius bonitatis radios emittit.* Et inferiùs: *Ex ipſo bono lumen eſt, & bonitatis imago, &c. eſtq; eorum quæ ſunt menſura, & æternitas, & numerus, & ordo, & complexus, & cauſa, & finis: ſic etiam, qui clara expreſſaq; diuinæ bonitatis imago eſt, magnus hic ſol totus lucens, ac ſemper ſplendidus, pro minima ipſius boni ſimilitudine, omnibus etiam, quæ eius lucem capere poſſunt, collucet, habetq; lumen per omnia diffuſum, in omnem hunc mundum, quem cernimus, radiorũ ſuorum ſplendorem explicans, & ſurſum & deorſum: ac ſi quid eſt, quod eos non participet, id eius luminis diffuſi tenuitati aut paruitati non eſt tribuendum, ſed iis, quæ quia apta non ſunt ad capiendũ lumen ad illud capiendum non explicantur.* Et pluribus interiectis ita cõcludit: *Omnis infinitas, termini omnes, ordines, præſtantia, elementa, ſpecies, omnis eſſentia, vis omnis, omnis actio, habitus omnis, ſenſus omnis, omnis ſermo, omnis*

mentis

mentis notitia omnis tactus, omnis scientia, omnis coniunctio, & vno nomine quidquid est ex pulchro ac bono, & in pulchro bonoque est, atque ad pulchrum bonumque refertur: & quæ sunt ac fiunt, boni pulchrique causa & sunt & fiunt omnia, ipsumque omnia intuentur, & ab eo mouentur ac continentur, &c. *Quoniam ex ipso, per ipsum, & in ipso atque in ipsum sunt omnia, vt diuina scripta tradunt. Est igitur id, quod pulchrum est & bonum, expetendum, amandum, diligendum omnibus.* Hinc disce quid sit bonitas Dei, de eaque bene digneque sentire.

Porrò τὸ *sentite*, vel, vt S. Hieron. legit, *sapite*, non tantùm ad iudicium, sed & affectum pertinet. Vnde Apostolus, *sapere ea, quæ carnis vel spiritus sunt*, vocat concupiscere & toto affectu prosequi ea, quæ carni vel spiritui commoda grataque sunt. Sensus ergo est, q.d. Sētite Dei bonitatem, non tantùm eam mente concipiendo, vel credendo, sed & toto affectu eam prosequendo, vt omnes curas, cogitationes, animique vires in eā intēdatis & expromatis. *Hinc fiet*, inquit noster à Castro, *vt qui bono animo sit erga Dominum sapiētiæ largitorem, quæcumque excellentia credat de illo, confidat illi in omnibus, etiamsi difficillimis sustineat eum, etiamsi mala inferat: itaque sentiet de eo in bonitate, dū illi, tanquam optimo parenti se credit; tamquam omnipotenti, qui possit ad summum sapientiæ fastigium euehere; & tamquam omniscienti, qui sciat eius vtilitati prospicere.*

Moraliter, hîc disce verum sensum deitatis, siue de Deo, esse sensum bonitatis, scilicet sentire de eo, quòd ipse per essentiam sit summum, infinitum & omne bonum, ac proinde summè benignus & beneficus in omnes, ideoque summè amandus.

Hac de causa Deus, vt bonitatem & amorem suum immensum creaturis patefaceret, nòn tantùm creauit angelos, cælos, animalia, homines, tātamque rerum varietatem & pulchritudinem, vt, quoties intueris bonitatem & pulchritudinem floris, gemmæ, auri, herbarum, fructuum, animalium, stellarum, cælorum, totiusque mundi, totiès in eis, velut vmbris, immensam Dei bonitatem & pulchritudinem intueri & cōtemplari valeas: sed & Filium suū vnigenitum misit in carnem, vt homines peccato perditos, & gehennæ addictos, suis atrocissimis pœnis, & infami crucis morte redimeret. Vis ergo scire quanta sit bonitas Dei? considera bonitatem Christi in cruce, quantam scilicet nuditatem, sitim, tormenta, dolores, confusionem, infamiam, irrisiones, &c. pro te vilissimo terræ vermiculo, imò peccatore, patiatur, idque siue vllo suo commodo; sed tātum hoc fine & fructu, vt tibi benefaciat, vt tu sis saluus, liber & beatus. Christus ergo tua maleficia, infirmitates & tormenta in se suscepit, ac eorum loco tibi sua beneficia, virtutes, præmia & gaudia contulit, vt tibi bene esset. *Crux ergo est academia diuinæ bonitatis* & amoris purissimi æquè ac immensi, vt in ea Christum contemplans cogaris ex stupore exclamare: O bonitas! ô amor! quantum me amasti, quàm caro pretio me redemisti? quanta bona tuis malis mihi contulisti? Quid tibi, Domine Iesu, pro tantis bonis retribuam? omnia ossa mea dicent: *Domine quis similis tibi?* Amasti me, Domine, nimis amasti: etsi tibi mille animas, mille vitas impenderem, quid hæc sunt ad vitam tuam, quæ vita est Dei? misericordias tuas Domine in æternum cātabo. Imitabor tuam bonitatem, vt amore tui quibuscumque possim benefaciam, ad commodum non tuum, sed meum. Imitabor tuam humilitatem, amorem, sanctitatem, ac eam omnibus imitandam proponam, dicamque cum Apostolo: *Hoc enim sentite in vobis, quod & in Christo Iesu, qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualē Deo, sed semetipsum exinaniuit* (ex omni factus est quasi inane & nihil) *formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Humiliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis.* Philip. 2.5. Hoc ergo opus incarnationis Verbi, passionis & crucis non indignum, sed omnino dignum fuit Deo Deique bonitate: imò optimum fuit, ideoque diuinissimum, & soli Deo proprium: nulla enim re Deus immensam suam bonitatem orbi patefacere potuit, nisi Verbi descensu in carnem & crucem: vt ex eo planè colligas, nō angeli, non hominis, sed Dei solius immensi immensam hanc bonitatem & philanthropiam extitisse. hoc est, quod canit Isaias c. 55. 9. *Sicut exaltantur cæli à terra, sic exaltatæ sunt viæ meæ à viis vestris, & cogitationes meæ à cogitationibus vestris.*

Incarnatio opus propriū bonitatis Dei.

Symbolicè: *sentite de Domino in bonitate*, non tantùm intellectu, sed & affectu, vt sensui intellectus, consentiat sensus voluntatis, vt scilicet bonitatem Dei rectè & mente concipiatis, & voluntate ametis, & moribus exprimatis, iuxta illud Psal. 110. 10. *Intellectus bonus omnibus facientibus eum*; vel, vt legit S. Hieron. *Doctrina bona his, qui faciunt eam* ita Cantacuzenus.

Mysticè, S. Bonauent. *Sentit de Domino in bonitate*, inquit, *qui S. Scripturam quæ Dei est verbum, piè legit ac intelligit, non redarguendo, sed approbando & exequendo.*

ET IN SIMPLICITATE CORDIS QVÆRITE ILLVM] S. Hieron. lib. 1. contra Pelag. addit: *In sapientia & simplicitate cordis quærite Deum*, quasi simplicitas sit sapientia. Iam Primò, simplicitas hæc opponitur duplicitati, calliditati, hypocrisi, dolo & fictioni: *caret enim merito simplicitatis omni arte elicitum, & fraude compositum*, ait S. Ambros. 3. Officior. c. 9. Vnde sequitur v. 5. *Spiritus sanctus disciplinæ effugiet fictum.* q.d. Quærite Deum corde simplici & sincero, nō duplici, ficto & simulato, ne de vobis dicatur illud Isaiæ 29. 13. & Matth. 15. 8. *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè est à me.* Nam *væ duplici corde* (qui, vt acutè ait Persius satyra 5.

Simplicitas, Primò.

Astutam vapido seruant sub pectore vulpem)

Eccli. 2. v. 14. &, *Vir duplex animo, inconstans est in omnibus viis suis*, Iacob. 1. v. 8. Porrò B. Dorotheus doctrina 4. præmium assignat: *Si enim*, inquit, *quis quærat Deum, Deique voluntatem simpliciter, dabit illi Deus etiam puerum, qui eum doceat, si doctor desit, ne ille labatur: sin simulatè quis quærat Deum, Deus vicissim dabit ei simulatum doctorem, qui eum in errorem & laqueum inducat.* Audi S. Gregor. in Psal. 5. pœnitent. v. 3. *Sentite de Domino in bonitate, & in simplicitate cordis quærite illum: cordis enim simplicitas dies est, quam fraus non obnubilat, non obfuscat dolus: quam lux veritatis illuminat, præsentiæ diuinæ claritas illustrat: scriptum est enim, Cum simplicibus sermocinatio eius. Deo autem sermocinari est, per suæ præsentiæ illuminationem*

cionem humanis mentibus voluntatis suæ arcana reuelare. Cum simplicibus igitur Deus sermocinari dicitur, quia illorum mentes de arcanis cælestibus suæ inspirationis claritate illuminat, quos nulla caligo duplicitatis obumbrat. Quod contrà de non simplicibus dicitur: Virum sanguinum & dolosum abominabitur Dominus. Et Salomon ait; Spiritus sanctus disciplinæ effugiet fictum, & auferet se à cogitationibus quæ sunt sine intellectu. Constat ergo quia illos inhabitando illuminat, illos recedendo excæcat.

Secundò. Secundò, *simplicitas* hæc opponitur curiositati. q.d. Nolite curiosè scrutari Dei maiestatem, prouidentiam, essentiam, ceteraque eius arcana, v.g. quomodo trinus in personis, & vnus in essentia; sed simpliciter credire, quod fideles & Ecclesia de eo credendum docet. Ita explicat S. Cypr. li. 3. Testim. c. 53. citatque illud Eccles. 7. 17. *Noli esse iustus multum, & noli argumentari plusquam oportet.* Huc accedit Glossa, Holcot, & Hugo, qui sic explicat, quasi moneatur homo Scripturam sacram, per quam Deus agnoscitur, piè, humiliter & studiosè legere & intelligere, neque reprehendere, quæ non clarè percipit, imò fide certa tenere. Nam iuxta Isaiæ 7. 9. *Si non credideritis, non permanebitis*; Septuag. *non intelligemus*; neúe in aduersos solis radios noctuæ intueamur, cauẽtes ne *scrutatores facti maiestatis, opprimamur à gloria.* Et quia fidei luce illuminatæ mentes flammā concipere debent charitatis, ideo subiungi aiunt *quærite*, quod fulgore ardentis amoris fit.

Tertiò. Tertiò S. August. l. c. de Serm. Domini in monte c. 7. *simplicitatem* accipit pro puritate, vt opponitur mistioni: simplicia enim sunt pura, mista sunt impura, vtpote ex variis conflata. q.d. Simplici, id est puro, corde quærite Deum. Scriptum est enim: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deū videbunt*, Matth. 5. *Hoc est mundum cor.* ait S. August. *quod simplex cor: & quemadmodum lumen hoc videri non potest, nisi oculis mundis; ita nec Deus videtur, nisi mundum sit illud, quo videri potest.* Hunc quoque esse sensum liquet ex eo quod subdit v. 3. *Peruersæ enim cogitationes separant à Deo:* & v. 4. *Nec habitabit in corpore subdito peccatis.*

Quartò. Quartò, planè & plenè Hebr. תֹּם *tom* & תָּם *tam*, quod Noster vertere solet, *simplicitas* & *simplex*, significat integritatem & perfectionem, atque integrum & perfectum: sic Iob c. 1. dicitur *vir simplex*, id est, integer & perfectus. Ex aduerso de idololatris & impiis ait Osee c. 10. 2. *Diuisum est cor eorum, nunc interibunt.*

Iubet ergo Sapiens, vt homines, præsertim principes, non dimidiato, imperfecto, languido, sed integro, perfecto, constanti fortique corde quærant Deum, vt dimidium cor non dent mundo, dimidium Deo, sed totum quantum quantum est Deo: quod fit per plenam charitatem. Vnde Robert. Holcot per *simplicitatem* accipit charitatem. q.d. Sentite de Domino in bonitate, id est, bene per fidem; & quærite eum in simplicitate cordis per charitatem. S. Hieron. verò in c. 55. Isaiæ: *Quærite Dominum, ait, dum inueniri potest: quærite non loco, sed fide & pœnitentia.*

Hinc rursum *simplicitas* à nonnullis accipitur pro cādida liberalitate, iuxta illud Rom. 12. v. 8. *Qui tribuit in simplicitate.* & 2. Corinth. 8. 2. *Altissima paupertas eorum abundauit in diuitias simplicitatis* (id est beneficentiæ & liberalitatis) *eorum.* & c. 9. v. 11. *Vt in omnibus locupletati abundetis in omnem simplicitatem*, id est, candidam liberalitatem, vti ibidē explicat S. Chrysost. Theodor. & alij. Sic sensus erit hoc loco, q.d. Quærite Deum largo & liberali corde, non arcto & stricto: ipse enim vti liberalissimus est, ita liberale cor requirit, id est latum, amplum, ad omnia paratum, magna desiderans & moliens, vt in illud velut vas capax diuitias suæ gratiæ & liberalitatis effundat.

Symbol. Dionys. Carthus. *Quærere Deum in simplicitate*, inquit, *est, Deum per abstractionem & simplicitatem intellectus cognoscere, quòd ipse sit summè simplex.*

Vers. 2. QVONIAM INVENITVR AB HIS, QVI NON TENTANT (Arabicus, *non contristant*) ILLVM: APPARET AVTEM EIS, QVI FIDEM HABENT IN ILLVM] Græcè τοῖς μὴ ἀπιστοῦσιν αὐτῷ, id est, *non incredulis ipsi*; Vatabl. *& iis, qui non diffidunt ipsi, exhibet se*; Syrus, *reuelatur iis qui credunt in illum*; Arabicus, *qui illum mendacem non efficiunt*; S. Hieron. in c. 8. Zachar. legit, *appropinquat Dominus his, qui non tentant eum & ostendit faciem suam his, qui non sunt increduli*, id est his, qui credunt in eum. Est miosis: dicitur enim minus, & significatur maius, scilicet per negationem incredulitatis significatur credulitas & fides; vti Noster solerter aduertit.

Confirmat quod dixit: *Sentite de Domino in bonitate, & in simplicitate cordis quærite illum.* Confirmat autem ex fructu & præmio, quòd scilicet inueniatur ab his, qui non tentant eum, sed in simplicitate cordis quærunt eum; & appareat his, qui in bonitate de eo sentiunt, hoc est, qui fidem habent in illum. Est enim conuersio, quia prius hemistichium respondet posteriori hemistichio versus præcedentis; posterius verò priori: simplicitati enim opponit tentationem, bonitati incredulitatem & diffidentiam. Sensus ergo est, q.d. Simplici & sincero corde, non dubio & tẽtatiuo, quærite Deū; sic eum inuenietis: à talibus enim inuenitur: atque rectè de eo eiusque bonitate sentite, illi credite, illi fidite; sic enim vobis apparebit. Huc accedit noster à Castro: Rationē reddit, inquit, eius quod dictum est, Dominum simplici corde & sincero animo quærendum, ac maximè, fideli, credendo absque dubitatione vlla, quòd possit, sciat velitque largiri, quod postulatur. Namque accedunt ad eum diffisi, potiùs exploraturi eius potentiam, sapientiam & bonitatem, quòd de ea dubitent, vel non habeant illam compertam; hi tentant Deum, & grauissimè delinquunt: & non solùm non inuenient, quod quærunt, sed tamquam Deo contumeliosi longiùs repellentur. Addit à Castro: Vnde idē est, sentire de Domino in bonitate, & simplici corde quærere illum, quod non tentare, ac fidem habere in illum. Intellige hæc quatuor idē esse, non propriè & præcisè, sed amplè & finaliter, quia scilicet eòdem omnia tendunt.

Tentant Deum triplices. Tentant Deum Primò, infideles, qui cū Deo, quasi cū idolo lapideo, mortuo & sensus experte agūt, quod proinde externis tantū ritibus & gestibus colunt. Secūdo, qui Deo negant scientiā, potentiam, prouidentiam rerum humanarū, ac iniustitiæ scelerumq; vindictam, aut eius periculum facere volunt. Tertiò, qui suo ingenio, opibus, viribus confidunt, non Deo. Sic diabolus ten-

tentauit Christi diuinitatem, Matth. 4. 2. Iudæi eiusdem potentiam, dum ab eo poposcerunt miraculum, Matth. 12. 38. Item iustitiam, dum ab eo postularunt vectigal, Matth. 17. 23. Item sapientiam, dum modum resurrectionis ab eo vestigarunt, Matth. 22. v. 24. Item clementiam, dum ei obtulerunt adulteram ad condemnandum, Ioan. 8. 5. Item obedientiam, dum quærũt: *Licet censum dare Cæsari, an non?* Matth. 22. 17.

Porrò, credunt in Deum, Primò, qui de eo rectam habent fidem, & orthodoxè sentiunt; Secundò, qui in eum confidunt; Tertiò, qui illi fideles sunt, eiusque mandatis fideliter obediũt, iuxta illud psal. 77. 7. *Vt ponant in Deo spem suam, & mandata eius exquirant.* Sic dicitur Eccl. 1. v. 36. *Nisi incredibilis timori Domini*, id est, religioni & cultui Dei fideliter pareto: *& ne accesseris ad eum dupilci*, id est dubio fictoque, *corde*. Hinc S. Gaudentius tract. de Dedicat. probare contendit S. Thomam, antequam Christus post resurrectionem illi appareret, non fuisse incredulum. Nam hîc dicitur: *Apparet autem eis, qui non sunt increduli.* Igitur quòd à Christo culpetur vt incredulus, non tam ad Thomã, quàm ad posteros spectare, qui credere debeant quod non viderunt, vti Thomas credidit Christum resurrexisse, etiamsi eum non viderat, quia Apostolis dicentibus se eũ vidisse credidit. Hæc propria est eius opinio. Nã alij censent Thomã verè fuisse incredulum: hoc enim planè significat reprehensio Christi. Fuit ergo Thomas, partim credulus, partim incredulus. Credulus, quia credidit Christũ fuisse Prophetam verum, ac virum sanctum, & Messiam; incredulus, quia non credidit eum resurrexisse. Christus ergo apparuit ei quasi credulo, vt reliquum incredulitatis ab eo abstergeret, vti de facto abstersit, cùm Thomas tangens eius cicatrices exclamauit: *Dominus meus, & Deus meus.* Adde, etiamsi Deus ordinariè appareat his qui credunt in eum, non tamen solis his; nam sæpè apparet his, qui non credunt in eum: tanta enim est Dei bonitas, vt sua luce & gratia præueniat infideles, vt credant; & impios, vt conuertantur ad Deum. De fide enim est, gratiã Dei præuenire nostrum arbitrium, adeò vt sine illa nil, quod ad salutem cõducat, efficere queat, vt passim contra Pelag. docet S. August. & ex eo Concil. Trid. sess. 6. Sic Deus præuenit Gentiles idola colentes, dum ad eos misit Apostolos, qui eos ad Deum verum traduxerunt, iuxta illud Isaiæ c. 65. 1. *Quæsierũt me, qui ante non interrogabant? inuenerunt, qui non quæsierunt me*; vel, vt Paulus ex Septuag. citat Ro. 10. 20. *Inuentus sum à non quærentibus me, palàm apparui iis qui me non interrogabant*: vbi enim quis gratiæ præuenienti cõsentiens Deum quærere pergit, tunc vtique plenius & perfectiùs apparet ei Deus per lucem & gratiam maiorem, quæ eum ad iustitiam, sanctitatem, perfectionem, & tandẽ ad gloriam æternam perducit & prouehit.

Deus apparet variè.

Primò.

Deus autem quæsitus apparet variis modis. Primò, in creaturis omnibus & singulis: in his enim velut suis operibus & effectis relucet ipse creator: iuxta illud psal. 18. *Cæli enarrant gloriam Dei.* & Rom. 1. *Inuisibilia Dei per ea, quæ facta sunt, intellecta, conspiciuntur; sempiterna quoque eius virtus & diuinitas.* Vide S. August. in Soliloquiis ca. 31. vbi singulos sensus & singulas creaturas interrogat de Deo, & singulæ respondent, Non sum ego Deus, sed qui creauit me, ipse est Deus meus.

Secundò.

Secundò, & propriè, in S. Scriptura. Ibi enim Deus se suasque virtutes manifestat, ac præsertim in hoc libro Sapientiæ. q. d. Vos ô sapientiæ studiosi, præsertim rectores hominum, quærite Deum sapientiæ fontem in S. Script. ac in hoc Sapientiæ libro: si enim hunc sincerè & studiosè legeritis, vtique quis, qualis & quantus sit Deus, inuenietis.

Tertiò.

Tertiò, in Ecclesia. Si enim Ecclesiæ præsides & doctores quis consulat, vtique de omni re, quæ ad Deum Deique cultum pertinet, eum instruent. Hac enim de causa Deus in Ecclesia posuit Apostolos, Prophetas, pastores & doctores, scilicet *ad consummationem sanctorum in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi.* Ephes. 4. 11.

Quartò.

Quartò, quæritur & inuenitur Deus in oratione & exercitio virtutum, præsertim eleemosynæ. Orationi enim vacantes Deus interiùs illuminat, vt se & ea quæ sunt salutis cognoscãt. Sic inuenit Deum Cornelius centurio, cùm oranti apparuit angelus iubens vocari S. Petrum, qui eum in fide Christi instrueret, Actor. 10. Simili modo ait S. Thom. q. 14. de veritate art. 11. ad 1. si quis Gentilis plenè seruaret legem naturæ, Deumque inuocaret, Deus prædicatorem, etiam angelum, si opus foret, mitteret, qui eum de rebus Dei & salutis informaret. In litteris Indicis extant varia raraque huius rei exempla. Quocirca verè dixit Sixtus, non Pontifex, vti falsò censuit Ruffinus, sed philosophus, in Sententiis: *Bona mens chorus est Dei, mala mens chorus est dæmonum. Templum sanctum Deo est mens pij; & altare optimum, ei, cor mundum & sine peccato.*

Vers. 3.

PERVERSÆ (Arabicus, *difficiles & peruersæ*) ENIM COGITATIONES SEPARANT (Syrus, *elõgãt*; Vatabl. *alienationem faciunt*) A DEO: PROBATA AVTEM VIRTVS CORRIPIT INSIPIENTES] Pro *peruersæ cogitationes*, græcè est σκολιοὶ λογισμοὶ, id est tortuosi, perplexi, flexuosi, incurui, distorti, iniqui, praui, versuti, maligni, discursus, cogitationes, ratiocinationes, sensus, vel etiam machinationes: opponit enim *sentire de Deo in bonitate* peruersas De Deo cogitationes & sensus. q. d. Sicut boni rectique de Deo sensus hominem coniungunt Deo, sic praui & distorti de eo eiusque prouidentia sensus, cogitationes & opiniones hominẽ ab eodem auellunt & separant, ac consequenter separãt à vera religione, iustitia & virtute. Idem faciunt cogitationes & machinationes rectorum impiorum, quibus contra ius & fas mira calliditate excogitant modos congerendi opes, suosque status augendi, cum dãno subditorum, imò cum iactura fidei & religionis, quales sunt cogitationes politicorum, qui religionem faciunt subseruire politiæ & regno. Vnde S. Iulius Pontif. epistola increpatoria ad Episcopos Orientales, quæ habetur tom. 1. Concil. *Recordamini*, inquit, *Sapientiam, quæ ait, Peruersæ enim cogitationes separant* (*homines*) *a Deo* (*quanto magis opera iniqua?*) *probata autem virtus portas, protegit & consolatur oppressos, & docet insipientes.* Succidi verba Iulij, quia prolixiora.

Rursum, quæuis aliæ prauæ cogitationes, v. g. de rapiendo, fornicando, calumniando, occidẽdo, separãt hominem à bonitate, virtute & lege,

ac consequenter ab earũ auctore & tutore Deo. Vnde S. Bernard. ser. 3. de Spiritu sancto: *Quia*, inquit, *peruersæ & immundæ cogitationes separant à Deo, orandum est vt cor mundum creetur in nobis: quod vtique fiet, si spiritus diuinus fuerit in visceribus nostris, in nobis & erga nos sanctus, erga proximos rectus, erga Deum principalis*, ps. 50. 12. 13 14 Præclarè S. August. in psal. 63. ad illa: *Defecerunt scrutantes scrutinio: Vide*, ait, *quid contingat animæ malæ: Recedit à luce veritatis, & quia ipsa non videt Deum, putat se non videri à Deo: sic & isti recedendo ierunt in tenebras, vt ipsi non viderent Deum, & dixerunt: Quis nos videt.*

Sub cogitationibus intellige volitiones: nuda enim cogitatio praua, si non sit volita, non separat à Deo; sed si voluntas ei acquiescat vel expressè vel tacitè, separat à Deo. Certum enim est cogitationes, quæ rationis aduertentiam & volentis consensum præueniunt, quales sunt motus primò primi, non esse peccata; nil autem separat à Deo, nisi peccatum. Porrò cogitationes, nisi illicò, cùm earum inhonestas & turpitudo à ratione aduertitur, abigantur, incipiunt placere voluntati, eamque deducunt ad delectationē morosam, quæ si in materia grauiter vetita versetur, est peccatum mortale. Cogitationes prauæ ergo sunt quasi scintillæ, quæ nisi statim extinguãtur, cupiditatis ignem, & tandem ingens incendium excitant. Adhæc, cogitationes eædem sunt velut gemmæ, siue baccæ arborum primò germinantium, quæ dum aperiuntur, pariunt flores prauarum voluntatum, qui tandem vertuntur in fructus prauorum operum. Sicut vice versa bonæ cogitationes sunt gemmæ, ex quibus prodeunt flores bonorum desideriorum, & fructus bonorum operum, vti docet S. Chrysost. homil. 39. in illud Matth. c. 21. 19 *Videns arborem fici, nihil inuenit in ea nisi folia tantùm.* Summè ergo inuigilandum est cogitationibus, eæque, si prauæ deprehendantur, illicò ad petram legis diuinæ allidēdæ & elidendæ sunt, iuxta illud:

Cogitatio est quasi scintilla. & quasi bacca.

Principiis obsta, serò medicina paratur,
Cùm mala per longas inualuere moras.

Hinc de fide est, non solùm opus externum, v. g. fornicationem, calumniam, homicidium, sed & internam eorum cogitationem ac volitionem esse peccatum mortiferum, vti contra Iudæorũ sensum docet Ecclesia, & satis insinuat Christus Matth. 5. v. 22. & 28.

Hinc infert S. Chrysost. peccatum secum afferre summam pœnam, scilicet separationem à Deo. Audi eum homil. 6. ad Popul. *Magnum supplicium est peccare, etiamsi non puniamur: peccata enim nos à Deo separant, Sapient. I. pœnæ verò nos ad Deum perducunt. Si quis vulnus habeat, quid timere dignum est, saniem, an medici sectionem? ferrum, an vlceris populationem? peccatorum, sanies est; pœna, ferrum medicinale: sicut enim saniem habens, etsi non secatur, malè habet; & cùm non secatur, tunc est in maioribus malis; ita peccans, etiamsi non puniatur, omnium est miserrimus, & tunc maximè miser, cum non punitur, & graue nihil patitur.*

PROBATA (Arabicus, *exquisita*,) AVTEM VIRTVS CORRIPIT INSIPIENTES] Syrus, *redarguit contemnentes. Virtus* hîc non moralis, sed physica intelligitur, putà potentia, robur & vis agendi: hanc enim significat Græcũ δύναμις, quod multos Interpretes græcè ignorantes fefellit, qui per virtutem accipiunt honestatem & probitatem: vnde sic exponunt, q. d. Virtus hāc habet vim in eo, qui illa præditus est, vt eum faciat aptum ad corripiendum insipientes, qui per ignorantiam, vel infirmitatem peccant. ita Lyran. & Dionys. Aut q. d. Fides est, quæ à mente aufert insipientiam. ita Holcot & Hugo. Verùm græcè est δύναμις, id est potentia, non virtus ethica, vt dixi.

Sensus ergo est, q. d. Virtus, id est, potētia Dei per multos suos actus & effectus probata, corripit & castigat insipientes, qui prauè de Deo sentiebant, peruersasque de eo cogitationes conceperant. q. d. Rectores, iudicēs & quiuis, qui insipienter de Deo sentiebant, eiusque prouidentiā & vindictam negabant, dum vident, vel considerant præteritos vel præsentes effectus diuinæ potentiæ & prouidentiæ, quibus iniustos & impios castigauit vel castigat; hoc argumēto & hac experientia adeò probata conuicti, possunt debentque agnoscere & corrigere suum sensum & errorem; ac reipsa sæpè vel inuiti, vel sponte cedentes, eundem agnoscunt & corrigunt. ita Bonauent. Vatabl. Clarius, Iansen. & alij. Alludit Sapiens ad illud psal. 32. 10. *Dominus dissipat consilia gentium, reprobat autem cogitationes populorum*, &c. *consilium autem Domini in æternum manet, cogitationes cordis eius in generatione & generationem.*

Accedit Osorius, qui explicat de virtute & potentia, non Dei, sed rectorũ & iudicum. q. d. Dum ipsa potētia rectorum à Deo probatur, imminuitur, aufertur; tunc reipsa ipsi corripiuntur & conuincuntur, vt negare non possint se insipientes de Deo habuisse opiniones, ac peruersas cogitationes & sensus. Vnde Vatabl. & Guarinus vertunt, *potentia dum tentatur, arguit insipientes.*

Verũ meliùs accipias de virtute, id est potentia, non iudicũ, sed Dei: hæc enim castigat & corripit insipientes. Igitur sicut puer proteruus non timet matris minas, nec seruus heri, nec discipulus magistri: cogitat enim minas esse minas, hoc est esse verba, quæ aërē, non verbera, quæ carnē feriāt: cogitat enim matrem esse matrem, ideoq; vel nō velle, vel non posse, castigare filium adeò dilectum & validum: at dum mater verba vertit in verbera, & virga pulsat pueri dorsum, tunc probat illi suā virtutem, ac puer cogitationem & sensum, quem habebat de matris minis, deponit, corrigitque suum errorem & insipientiam. Eodē prorsus modo rectores, iudices & quiuis impij, dum audiunt doctorum & concionatorum minas de Dei vindicta, non curant, imò rident: cogitant enim Deum, vel non scire, vel non curare, res humanas; aut se suos status ita stabiliuisse, vt ab iis, ne à Deo quidem deiici possint: at dum de facto iis excidunt, aut similem Dei vindictam in se vel aliis probant & sentiunt; tunc priores suos peruersos λογισμοὺς, id est discursus, cogitationes & sensus corrigunt, ac vel inuiti de Deo Deique prouidentia & vindicta rectè sentire incipiunt. Dei ergo potentia potensque vindicta corrigit insipientes, id est impios, à suis prauis opinionibus, quibus vel impotentiā, vel incuriam rerum humanarum, Deo ascribunt, cùm scilicet contrariam eius potentiam & curam vindictamque cum suo dolore & damno experiuntur. Hoc est quod vulgò dicitur: Stulti non credunt Sanctis, donec faciāt miracula: hinc præ ceteris credunt

S.Antonio, quia crebrò potentem eius manum, ignemque sacrum ab eo incredulis immissum persentiscunt.

Paulò aliter explicat Cantacuzenus, q.d. Curiosæ quæstiones deuiant à Deo: quare dum curiosi temerè Dei potentiam tentant & scrutantur, hac curiositate lædunt aciem mentis, produntque suam dementiam: *Scrutator enim maiestatis opprimetur à gloria*, Prouerb.25.27.

Vers.4. QVONIAM IN MALEVOLAM ANIMAM NON INTROIBIT SAPIENTIA, NEC HABITABIT IN CORPORE SVBDITO PECCATIS] Pro *maleuolam* neruosiùs Complut. & Pagnin. legunt, *maliuolã*: græcè enim est κακότεχνον, id est mala fabricantem, mala machinantem, dolos & fraudes versantem, maleficam, quæ res bonas & sinceras adulterat, vitiat & corrumpit. Vnde S. Hieron. legit, *malitiosam*; Syrus, *malis inuolutam*; Arabicus, *in maleuola animæ artificium, siue machinationem nullo modo introibit sapientia*; S.Bernard. *malignam*; Vatabl. & Guarin. *contradicentem vero & inuidã*; Iansen. *malitiosam & maleficam, quæq; mala arte callida nectit*; Hugo, Lyran. & Dionys. *complacentem sibi in malitia*; Clarius, *quæ omni studio & arte studet malo*, præsertim quæ iustitiam per vim vel dolũ violat, fraudibus alios circumuenit, per fas & nefas se suaque adauget, vti faciunt tyranni.

Probat quod dixit v. præced. peruersas cogitationes separare à Deo, ex eo quòd in maleuolam animam non introibit sapientia, quæ indiuidua est comes, imò sedes & thronus Dei. Vnde S. Hier. in c.63. Isaiæ sic legit, aut potiùs paraphrasticè explicat: *Afflixerunt spiritum sancti eius, quia Spiritus sanctus recedit à corpore subdito peccatis, & in peruersam animam non ingreditur sapientia.* Sic sapientia non introiuit in parricidalem animam Absalonis, ait S.Paulinus ep.4. ad Seuerum.

Sapientia fugit maleuolum. Quæ

Quæres, quænam sit hæc sapientia? Primò, Cyrill. Alexand. lib.2. in Ioannem in c.4. *Sapientiam hanc, quæ in maleuolam animam non ingreditur, esse* ait *cognitionem mysteriorum, & malignam animã esse cuiusuis hæretici, hypocritæ, infidelis, etiam ad perspicua nictantis.* Sic & Chrysost. to.2. in id Matt. 8.9. *Nam & ego homo sum sub potestate constitutus*, agens contra hæreticos: *Vide*, inquit, *quomodo homo Gentilis, rusticus & miles veritatis mysteria agnouit, videlicet supremæ potentiæ Christi; & homines Christiani denegant veritatem, qui scripturas portant in ore. Non quia obscura sunt aut profunda mysteria veritatis, nam omnes ea cognoscunt; sed quia peruersa sunt corda eorum, & vbi non quiescit spiritus veritatis, veritas fugit ab eis: scriptum est enim: In maleuolam animam non introibit sapientia.* Sic & S.Basil. epist.141. S. Hieron. in Ierem. ca.8. Anastas. Nicen. in quæst. S.Script. quæst.18.

Secundò & genuinè, per *sapientiam* accipe nõ speculatiuam, sed practicam, quæ non aliud est, quàm prudentia, virtus, probitas, Dei timor & cultus, vt dixi initio: hæc enim non intrat in maleuolam animam, cùm tamen subinde intret sapientia speculatiua. Vnde S. August. in Retract. li.1.c.4. retractat id quod in Soliloquiis dixerat: *Deus, qui nisi mundos verum scire noluisti.* Hinc ex diametro sibi aduersantur, sapientia & voluptas, putà gula & libido. Vnde Plato l.12. de Legibus: *Venus*, inquit, dicitur quasi *ἵη* & *νοῦς*, q.d. *Væ menti*, aut *væ*, id est *sine mente.* Sic *vesanus* dicitur *sine*, siue carens, *sanitate*, *vecors sine*, siue carens, *corde*, putà excors. Et Cicero teste Plutarcho in eius Vita, negabat se posse philosophari, & simul vxori vacare.

Anagog. per *sapientiam* accipe dulcedinem diuinæ contemplationis; hanc enim non degustant animæ maleuolæ, sed bonæ & puræ. ita S. Bernard. in Scala claustralium & alij. Quocirca S.Greg. Nyssen. tract. de Forma perfecti Christiani, hanc formam in eo sitam esse docet: *Si quis*, inquit, *verè sit templum Dei, nullumq; malitiæ simulachrum contineat, is à mediatore admittetur, cùm purus sit, & ad puritatem ipsam suscipiendam idoneus: neque enim in maleuolam animam, vt scriptum est, introibit sapientia.* Idem de Virgin. c.15. *Animus*, inquit, *qui Deo viuit, non vllis rebus se oblectauerit, quæ sibi ex errore quodam non veram honesti speciem præbent: sin ex aliqua affectione vitij maculam cordi contraxerit, specialis ipse matrimonij iura rescidit, atque vt in diuinis literis scriptum extat: In maleuolam animam non intrabit sapientia.* Quocirca Guaricus Abbas qui floruit anno Domini 1170. serm. 4. de Aduentu: *Qui igitur*, inquit, *viam Domini parare festinas, primò omnium bona sit voluntas: quoniam in maleuolam animam non introibit sapientia.*

NEC HABITAT IN CORPORE SVBDITO PECCATIS] Græcè κατάχρεῳ ἁμαρτίας, id est, peccato obnoxio, oppignorato, ac velut ære peccati obærato & obstricto, atque, vt Syrus vertit, *reo & condemnato*. Est metaphora à debitore ære alieno oppresso: *qui enim facit peccatum, seruus est peccati*, ait Christus Ioan.8.34. ac proinde diabolo, quia auctor est peccati, obligatus & obstrictus. Vnde Apost. Rom.7. ait se venumdatũ sub peccato. Per *corpus*, synecdochicè hominem accipe: corpus enim est peccati æquè ac supplicij, putà tam culpæ, quàm pœnæ, officina. Pineda li.3. de Rebus Salomonis c.19.11.4. exemplum dat Salomonem; spiritus enim sapientiæ recessit à Salomonis anima, & corpore voluptatibus inquinato, & libidinibus subdito. Vnde S. August. li.17. Ciuit. c.8. *Rex ille*, inquit, *aliquando sapiens sapientiã, quam amore spirituali adeptus fuit, amore carnali amisit*: hi enim duo amores sunt contrarij, & antagonistæ, vt vnus alium expellat. Sic & à Dauide, ait S. Basil. in psal.37. idẽ spiritus recessit, cùm is animam & corpus polluit adulterio & homicidio. vnde pœnitens orat. ps.50. *Et spiritum sanctũ tuum ne auferas à me*, &c. *& spiritu principali confirma me*: libido enim & zelus occæcat mentẽ milleque errorum tenebras menti offundit, quas dissipat sapientia, id est pœnitentia, castitas, sanctitas. Noster à Castro per *peccatum* accipit peccatum diffidentiæ, qua quis diffidit Deo, & callidè tentat Dei potentiam & prouidentiam. Alij accipiunt peccata iniustitiæ, tyrannidis, rapinæ, fraudum, &c. Planè & plenè accipias quælibet peccata mortalia: hæc enim omnia & singula fugant sapientiam, id est Dei gratiam & charitatẽ. Vnde S. Thomas 2.2. q.45. art.4. ex hoc loco docet sapientiam practicã, quæ est donum Spiritus sancti, præsupponere charitatem, ideoque non posse consistere cum peccato mortali.

Præclarè S. August. lib. de Agone Christiano ca.13. *Errat*, inquit, *quisquis putat veritatem se posse cognoscere, cùm adhuc nequiter viuat: nequitia est autẽ mundũ istũ diligere, & ea, quæ nascuntur & transeũt,*

pro

pro magno habere, & ea concupiscere, & pro his labo- A *rare vt acquirantur, & lætari cùm abundauerint, & timere ne pereant, & contristari cùm pereunt. Talis vita non potest puram illam & sinceram & incommutabilem videre veritatem, & inhærere illi, & in æternum non moueri.*

Denique S. Thomas 3. p. q. 27. art. 4. ex hoc loco probat, in B. Virgine nullum fuisse peccatum actuale, ne veniale quidem, quia in eius vtero Sapientia Dei corporaliter habitauit. Idem dicas de peccato originali. Qui enim aliquando huic subiacuit, necesse est vt aliquando peccet, saltem venialiter: vnde, qui ab omni veniali per totam vitam immunis est, immunis est quoque ab originali. Hanc regulam tradit S. August. lib. 5. contra Iulianum cap. 9. Idem libro de Natura & gratia c. 36. ait: *Excepta itaque sancta Virgine Maria, de qua propter honorem Domini, nullam prorsus, cùm de pecca-* B *tis agitur, volo habere quæstionem. Vnde enim scimus, quòd ei plus gratiæ collatum fuerit ad vincendum omni ex parte peccatum, quæ concipere ac parere meruit eum, quem constat nullum habuisse peccatum?* Pro *vnde* nonnulli legunt *inde*.

Porrò ex eo, quod ait *Spiritus sanctus, &c. non habitabit in corpore subdito peccatis*, à contrario colligę: ergo habitabit in anima & corpore subdito charitati & virtutibus: hoc est enim palatium, imò thronus & templum Spiritus sancti.

VERS. 3. SPIRITVS ENIM SANCTVS DISCIPLINÆ EFFVGIET FICTVM, ET AVFERET SE A COGITATIONIBVS QVÆ SVNT SINE INTELLECTV, ET CORRIPIETVR A SVPERVENIENTE INIQVITATE] Syrus, *spiritus enim sanctus & correptio fugit à fraude* (Arabicus, *à dolo*,) *& elongatur* (Arabicus, *auolat*) *à cogitationibus eorum, qui sine scientia intelli-* C *gentia sunt.* Græca habent, *sanctus enim spiritus disciplinæ effugiet dolum*, siue fictionem. Vbi Primò, *sanctus spiritus disciplinæ*, potest accipi ipsa sancta disciplina, quam vers. præced. vocauit *sapientiam*: hæc enim est spiritus, id est spiritualis dos & qualitas, vt probet id quod dixit, sapientiam non intrare in maleuolam animam, ex eo quòd sapientia sit *spiritus disciplinæ*, id est, asperet menti disciplinam, id est, vitiorum castigationem, morumque compositionem & candorem, qui contrarius est dolo, fictioni & malitiæ.

Spiritus sanctus fugit fictum: quis? Resp. Primò.

Secundò. Secundò, *sanctus spiritus* potest accipi ipse Deus Pater, Filius & Spiritus sanctus: Deus enim per essentiam est spiritus, isque sanctus. Vnde Seraphini singulis personis acclamant: *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus sabaoth*, Isaiæ 6. Probat ergo sa- D pientiam non introire in maleuolam animam, ex eo, quòd Deus, à quo manat omnis sapientia, cùm sit spiritus sanctissimus & purissimus, fugiat omnem dolum, fictionem & malitiam.

Tertiò. Tertiò, per *Spiritum sanctum* accipi potest tertia persona SS. Trinitatis, putà Spiritus sanctus: huic enim appropriantur disciplinæ, id est morum reformatio, puritas, sanctitas; qui proinde fugit, imò fugat, omnem impuritatem, hypocrisin & malignitatem. ita S. Hieron. lib. 7. in c. 63. Isaiæ, & Idacius contra Varimadum, Hugo, Lyranus, Glossa, & alij.

DISCIPLINÆ] Osorius refert ad τὸ *fictum*. q. d. Spiritus sanctus enim fugit hæreticos & hypocritas, qui simulant & fingunt se studere disciplinæ, cùm sint indisciplinati, vacentque suis con-

cupiscentiis. Verè S. August. in psal. 39. initio: *Persecutio*, inquit, *siue à leone, siue à dracone nunquam cessat Ecclesiæ, & magis metuendus est cùm fallit, quàm cùm sæuit.* Meliùs alij τὸ *disciplinæ* referunt ad τὸ *Spiritus sanctus*: hic enim est auctor, amator, tutor & doctor omnis disciplinæ, qua nostros mores ad omnem honestatem confirmat, vti dixi. ita Hugo, Iansen. & alij.

FICTVM] Græcè, δόλον (fortè Noster legit δόλιον,) id est dolosum, fraudulentum, fictum, versipellem masculinè) id est fictionem, fraudem, dolum, item res fucatas & fictas (vnde Vatabl. vertit, *id quod fictum est*) omnesque fictos, hypocritas & dolosos, qui vel per fraudes aliena compilant, vel errores spargunt, vel quid aliud mali perpetrant. Opponit fictionem hanc simplicitati cordis, qua quærendum esse Deum dixit v. 1. Vnde S. August. serm. 11. de Verbis Domini, per fictos accipit hypocritas. Idem lib. 1. de Baptismo contra Donat. c. 12. accipit eos, qui fictè accedunt ad baptismum, vti accessit Simon Magus Act. 8. de quo hunc locum accipit Vrbanus II. 1. q. 3. c. *Saluator*. Hi enim si planè fingant se velle suscipere baptismum lucri causa, cum reuera nolint fieri Christiani, vti subinde eum suscipiunt Iudæi, irritus is est & nullus; sin seriò velint suscipere baptismum & christianismum, sed fingant se pœnitere de peccatis, quæ dimittere nolunt, recipiunt quidem Sacramentum baptismi, sed non eius vim & gratiam, nisi postquam per pœnitentiam sublata fuerit fictio, vti passim docent Theologi.

S. Athanas. serm. de Passione & cruce, per fictos accipit mendaces & periuros; S. Bernardus serm. 1. in Cant. incontinentes; Hesychius lib. 2. in c. 10. Leuit. simulantes pœnitentiam. Rursum S. August. lib. 2. contra Parmen. c. 10. & 11. per fictos accipit hæreticos, à quibus collatum baptisma docet esse verum, & sanctificare baptizatos: *Spiritus quidem sanctus*, inquit, *datur is fingentibus deerat instificandis; sed accepturu credentibus aderat abluendis, per ineffabilem efficaciam potentiæ sua vtrumque valens facere, illos fugere, istos fouere; illos culpare, istos mundare:* Et mox: *Omnia Sacramenta cùm obsint indignè tractantibus, prosunt tamen per eos dignè sumentibus.*

Tandem fictio propriè significat dolum, versutiam, fraudem, qua homines, præsertim iudices, vel rectores, ob munera, vel respectus humanos iustitiam peruertunt. Potest tamen fictio accipi quæuis iniquitas, vt sequitur: hæc enim simulat & fingit æquitatem & honestatem: verecundatur enim videri & vocari iniquitas & inhonestas.

Vnde ad hanc gnomen alludens, imò eam paraphrasticè explicans Tertull. lib. de Orat. c. 10. docens eam debere esse liberam ab omni animi perturbatione, ait: *Neque enim agnosci poterit à Spiritu sancto spiritus inquinatus, aut tristis à læto, aut impeditus à libero. nemo aduersarium recipit, nemo nisi comparem suum admittit.*

Porrò, Spiritus sanctus maximè fugit fictionem & fictos, qui virtutes nomine vitiorum, & vitia nomine virtutum palliant; itaque multos seducunt, dum virtutes in vitia, & vitia in virtutes transformant. Nam vt verè ait Cassiodor. *Adulatio blanda omnibus applaudit, omnibus salue dicit: prodigos vocat liberales, auaros parcos & sapientes, lasciuos curiales, garrulos affabiles, obstinatos constantes, pigros matu-*

ros & graues. hæc sagitta leuiter volat, citò infigitur. Et Seneca epist.21. *Per adulationem vitia nobis sub virtutum nomine obrepunt, temeritas sub titulo fortitudinis latet: moderatio vocatur ignauia, pro cauto timidus accipitur; in his certè magno periculo erramus.*

Denique, sicut Spiritus fugit fictionem & dolum, sic amat & ambit simplicitatem, candorem & amorem. Audi S. August. lib. de Moribus Ecclesiæ Cathol. c.16. *Dicit Apostolus* (Rom.5) *Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Dicit Propheta: Sanctus enim Spiritus disciplinæ effugiet dolum: vbi enim dolus, charitas nulla est.*

Fictio dedecet principes. Iam verò dolus, fictio & mendacium omnes dedecet, sed maximè principes & rectores: hi enim fingendo & fallendo perdunt omnem fidem & auctoritatem apud subditos, vicinos & exteros. Vnde Leo Imper. Exhortat. ad filium c.29. *Maximi,* inquit, *penditè veracem esse, & veraces homines in familiaritatem tuam admittere: ita enim firmus & constans in omnibus dictis & factis existimaberis, ac veram & non suspectam tuorum erga te beneuolentiam obtinebis. Si autem in vanitatis & mendacij suspicionem veneris, indignum agere imperatoria maiestate, qua auctus es, conuincêris, efficiésq; vt subditi semper formidolosi, rerumq; omnium incerti & titubantes vacillent.* Et cap.36. *Dicere autem oportebit ea, quæ placuit scies, aut ea quæ temporis ratio postulabit; de ceteris omnibus silere satius erit, quàm loqui. Nam principem non nisi vera, opportuna, & magni momenti verba proloqui decet.*

& sacerdotes. Rursum, fictio planè indigna est in sacerdote, rebus sacris & Sacramentis; estque peccatum sacrilegij. Vnde Hesychius in c.10. Leuit. & habetur de Pœnitent. dist.3. c.53. *Inter hæc sicut vera pœnitentia,* inquit, *Deum promeretur; ita simulata Deum irritat: quia Spiritus sanctus disciplinæ effugiet fictum. Hoc autem sancti Patres irremissibile peccatum & blasphemiam in Spiritum sanctum dixerunt.* Nam vt ait Clemens Alexandr. lib.3. Strom. *hypocrisis est instar nimis, & hypocrita est quasi sterquilinium niue contectum, vtpote qui vitia omnia randore simulata virtutis, velut niue obtegit.* Talis hypocrita fuit Iulianus Apostata, quem proinde S. Greg. Nazianz. orat.3. contra eumdem, rectè comparat chamæleonti: *Sicut,* inquit, *chamæleontem aiunt, in quemuis facilè mutari, atque omnes colores, candore vno excepto, suscipere (fabulosum enim Proteum sophistam prætereo:) sic etiam ille Christianus, præter clementiam, in quibus se vertebat, & per quam crudelis erat eius lenitas.*

ET AVFERET SE A COGITATIONIBVS, QVÆ SVNT SINE INTELLECTV] Græcè, ἐπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων, id est exurget, excitabit, eriget se, vt ascendat & auolet à cogitationibus intelligentiæ expertibus, imperitis, imprudentibus, insipientibus, stultis, quales sunt tyrannorum, omniumque iniustorum & impiorum. Nannius vertit, *resiliet;* alij, *commigrabit, amouebitur, procul absistet:* iuxta illud Psalm.63.8. *Accedet homo ad cor altum, & exaltabitur Deus.* q.d. Homines versuti alto, id est profundo, corde multas artes, fraudes, impiaque consilia excogitant; sed Deus alto hominum corde longè est altior & profundior: vnde eius technas detegit, dissipat, punit, vindicat. Quocirca Aquila, Symmach. & Theodor. pro ירום *iarum*, id est *exaltabitur*, alius punctis legentes ירם *irem*, id est *sagittabit*, vertunt, *mentem, & cor profundum hominis sagittabit & configet.* Ex aduerso sapientia, eiusque auctor Spiritus sanctus; ait Prouerb.8.12. *Ego sapientia habito in consilio, & eruditis intersum cogitationibus*, vide ibi dicta. Quæ sint cogitationes sine intellectu, quæ cum intellectu, & quomodo vtræque foueantur & crescant, subtiliter explicat S. Bernardus tract. de Vita solitaria ad Fratres de Monte Dei, longiusculè ante finem.

Hinc sapientiæ symbolum est sal. Nam vt ait Plinius lib.31. cap.9. *Salis natura per seignea, & inimica ignibus, fugiens eos, & omnia erodens: corpora verò astringens, siccans, alligans; defuncta autem & putrescentia ita vendicans, vt durent ita per sæcula. In medendo verò mordens, adurens, repurgans, extenuans, dissoluens.* Sapientia autem ignea est, à calore Spiritus sancti generata, sed igni concupiscentiæ valdè inimica, quæ in maleuolam animam non introibit, disciplinæ fugit fictum, & aufert se à cogitationibus impudicis, quæ sunt sine intellectu. Affectus humanos erodit, atque ab eis quidquid inordinatum est & effœminatum, detrahit. Corda iustorum astringit, ne in vitia labantur: siccat, ne humore praui amoris tabescant: alligat, ne in peccata pereffluant. Nam per sapientiam sancti sunt, quicumque Domino placuerunt. Animas peccatis mortuas, & sibi ipsis præ humilitate & contemptu proprio putrescentes conseruat, & vitam aliam supra captum humanum, & incorruptionis claritatem communicat.

ET CORRIPIETVR A SVPERVENIENTE INIQVITATE] Græcè, ἐλεγχθήσεται ἐπελθούσης ἀδικίας, id est corripiet, vel corripietur superueniente peccato, inquiunt nonnulli: adduntque ἐλεγχθῆσαι verbum esse medium; vnde tam actiuè verti potest, *corripiet*, quàm passiuè, *corripietur*. Actiuè accipit Cantacuzenus. q.d. Spiritus sanctus corripiet, arguet, conuincet iniquitatem, quæ specie æquitatis simulatà se velabat & occultabat, eamque deteget & damnabit, iuxta illud Christi Ioan.16.8. *Ille* (Spiritus sanctus) *arguet mundum de peccato, & de iustitia, & de iudicio:* Spiritus sanctus enim ostendit eos, qui fraudes & technas nectunt, tunc maximè desipere, cùm sibi summè sapere videntur. Vnde Syrus vertit, *corripit omnem tyrannidem quæ euenit:* propriè enim in tyrannos & oppressores hæc dicuntur. Verùm ἐλεγχθήσεται non est futurum verbi medij, sed passiuum. Passiuè ergo accipit Noster & ceteri, vertuntque *corripietur*: quod S. Augustinus lib. contra Adimantum cap.7. refert ad hominem fictum. q.d. Corripietur homo fictus, scilicet superueniente sibi iniquitate sua, cùm ab eo abscesserit Spiritus sanctus: hæc enim iniquitas ipsi ostendet, quòd deuiarit ab æquitate, sapientia & virtute. vnde conscientia eum remordebit, castigabit & puniet. Addit Lyran. in peccata grauiora sinetur labi: sic enim Deus solet priora peccata castigare per sequentia maiora & turpiora. Denique fictus, ait Hugo, cùm retributionis dies venerit, pro iniquitate corripietur, id est punietur.

Meliùs alij attribuunt Spiritui sancto, idque liquet ex textu Græco. q.d. Spiritus sanctus ab iniquitate corripitur, id est confutatur, ait Iansen. ac velut vituperatur & dehonestatur, ait Vatabl. indignè tractatur, ait Nannius, (hæc enim omnia signi-

significat ἐλέγχεσθαι) ac proinde velut confusus A ac probro affectus fugit & discedit. Hinc Arabicus vertit, *reprehenditur cum præsens fuerit iniquitas.* Vnde Nota tantam esse antipathiam inter iniquitatem (græcè, ἀνομίας, id est peccatum, scelus, legis transgressionem) & Spiritum sanctum, vt iniquitas abigat Spiritum sanctum; sicut tyrannus abigit verum regem. Infinitum est enim dissidium & odium inter Spiritum sanctum & peccatum: ita enim odit ipse peccatum, itaque ipsi exosum est, & quasi noxium omne scelus, vt, si ipse posset per impossibile gladio aliquo iugulari, vel veneno aliquo perimi, non alio iugularetur, vel perimeretur, quàm peccato: peccatum enim directè violat sanctitatem Spiritus sancti, eiusque angelorum. Vnde S.Basil.in Psalm.33.ad illa: *Immittet* (sc.hoc est inseret) *angelus Domini in circuitu timentium eum: Velut fumus*, inquit, *fugat apes, & fœ- B dus odor columbas expellit; sic angelus vitæ nostræ custodem abigit multa lacrymarum aspergine dignum, & graueolens peccatum.*

Noster Pinedain Iob c.35.v.6.&7. τὸ *corripietur* exponit, *contristatur.* q.d.Contristatur Spiritus sanctus, dum videt animam iniquitatem committere, ideoque quasi mœstus ab ea fugit & discedit: iuxta illud, *Nolite contristare Spiritum sanctum*, Ephes.4.30. Peccator ergo dum peccat, quantum in se est, corripit, conturbat, conspurcat, contristat, expellit Spiritum sanctum.

Corripitur Spiritus sanctus. Hæc omnia antopropathῶs dicuntur de Spiritu sancto: ipse enim propriè corripi, probro affici & contristari nequit, cùm sit Spiritus sublimissimus, perfectissimus, beatissimus & inuiolabilis. Dicitur tamen corripi, vituperari, contristari; *Primò.* tum quia peccata causam ipsi dant doloris, pro- C bri & tristitiæ, ita vt, si in eum cadere posset dolor, probrum aut tristitia, vtique peccatum ipsum, *Secundò.* dolore, probro & tristitia afficeret: tum quia ipse peccatum odit, & à peccatore abit & discedit, perinde ac si probro & tristitia affectus fuisset. Est catachresis & metonomia: ponitur enim effectus pro causa, scilicet correptio & tristitia pro odio, quod in hominibus ex tristitia consequitur.

Minùs rectè aliqui sic exponunt, q.d.Corripietur, id est conuincetur, Spiritus sanctus ex iniquitate hominis, quòd in eo conuertendo & sanctificando frustra laborant. Et alij, qui sic transferunt: Spiritus sanctus inuestigabitur, deprehendetur & agnoscetur in iniquitate hominis, sicut lux in tenebris magis agnoscitur, & resplendet. Et D noster à Castro: Corripere, inquit, est celeriter rapere. iuxta illud Virgilij:

——— *Arcumq; manu, celeresq; sagittas Corripit.*

Sensus ergo est, q.d.*Spiritus sanctus disciplinæ insititutor fugit, quòd videt fictum in discipulo, & abscedit à cogitationibus eiusmodi dolosis, & celeriter corripit sese ab animo eius, mox vt aduertit similem iniquitatem sese in illum insinuare.* Hæc à Castro. Verùm Græcum ἐλέγχεσθαι, non significat celeriter rapere, sed corripere, id est redarguere, increpare, conuincere.

VERS.6. BENIGNVS EST ENIM SPIRITVS SAPIENTIÆ (Græca habent, Σοφία, id est *sapientia*: sed eòdem redit sensus: spiritus enim sapientiæ est ipsa sapientia spiritualis, siue creata, siue increata, quæ est ipse Deus & Spiritus sanctus, vti dixi vers. præced. Quare idem est dicere, *sapientia est spiritus benignus*, cum eo, quod dicit Noster, *benignus est spiritus sapientiæ*) ET NON LIBERABIT MALEDICVM (ita Romana. Minùs rectè Glossa, Lyran.Dionys. & alij legunt, *maledictum*) A LABIIS SVIS.

Quoad nexum huius sententiæ cum præced. Nota, τὸ *enim* dupliciter accipi posse. Primò, pro *enimverò, quidem, quamuis enim.* Respondet enim Hebræo כי *ki*, id est quia, quoniam: quod non semper causam reddit, sed subinde sermonem tantùm continuat, imò subinde orditur, estque particula expletiua, quæ ornatus dumtaxat causa additur. Sic sensus nexusque erit, q.d.Enimverò benignus est spiritus sapientiæ. vel, Quamuis enim benignus sit spiritus sapientiæ, tamen non liberabit maledicum à labiis suis, id est à culpa & pœna suæ maledicentiæ debita; sed eum acriter puniet. Ita Nazianz. orat.44. quæ est in S.Pentecosten: *Hic* (Spiritus sanctus) inquit, *& lenitatis spiritus est, & tamen in eos qui peccant incitatur: proinde si eum lenem & clementem, & non iracundum experiri volumus, dignitatem ipsius confiteamur, caueamusq́, ne quid in illum contumeliosè blasphemiæq́, dicamus, neque velimus eum implacabiliter irascentem videre.*

Secundò, τὸ *enim* magis propriè & neruosè accipi potest, vt nota causalis. Dat enim causam, cur sapientia, id est Deus & Spiritus sanctus, fugiat fictos, ac puniat blasphemos & maledicos, qui Deo vel hominibus contumeliosi, & iniurij sunt, q.d.Ideò eos punit, quia benignus & φιλάνθρωπος, id est amator hominum, est; vt enim eos à petulantia, maledicentia & iniuria tueatur & vindicet, maledicos seuerè castigat. Vera enim benignitas & clementia est, si ad tutelam piorum castigentur impij in pios contumeliosi & iniurij. Nam vt ait S. Gregorius in 1.Reg.cap. vlt. disciplina & misericordia multum destituitur, si vna sine alia teneatur. Non enim solùm piis, sed & impiis bene fit, si per pœnas à malo coërceantur.

Pro *benignus* græcè est φιλάνθρωπος, id est singularis hominum amator, qualis fuit Christus pro nobis in carnem & crucem descendens: de quo S.Paulus: *Apparuit*, inquit, *benignitas & humanitas* (græcè, φιλανθρωπία, id est eximius ille in homines amor) *Saluatoris nostri Dei*, ad Titum 3.4 S.August.lib.de Mendacio c.16.legit, *humanus est spiritus sapientiæ*; Syrus, *amans est enim filios hominum*, qui scilicet se, suam sapientiam & gratiam hominibus communicare impensè cupit & optat. Φιλάνθρωπος, ait Elias Cretensis in orat.4. Nazianzen. *ille est, qui inimicis etiam blandum ac liberalem se præbet, ac quantum potest Deum imitatur, qui iustos & iniustos beneficiis afficit.* Audi Nazianz.orat.44.in S.Pentecost. *Hic Spiritus*, inquit, *vtpote sapientissimus atque hominum amantissimus, si pastorem nactus fuerit, psaltem efficit prauos spiritus incantantem, atque Israelis regem designat. Si caprarium moros vellicantem, Prophetam reddit. Dauidem & Amos cogita. Si adolescentem pulchræ indolis acceperit, presbyterorum iudicem constituit, idq; supra quàm ætatis ratio ferre videtur. Testis est Daniel, qui leones in lacu superauit. Si piscatores inuenerit, Christo irretit, orbem vniuersum sermonis retibus complectentes*

Spiritus sanctus φιλάνθρωπος.

ctentes. Petrum mihi atque Andream accipe, tonitruiq; filios, qui spiritualia intonuerunt. Si publicanos, ad discipulatum elucratur, atque animarum negotiatores efficit. Testis Matthæus heri publicanus, hodie Euangelista. Si feroces persecutores, zelum commutat, ac Paulos pro Saulis facit, nec minùs pios reddit, quàm impios offenderat.

ET NON LIBERABIT (Græcè, οὐκ ἀθῳώσει, id est non habebit innocentem, id est non finet impunitum, sed grauibus pœnis & suppliciis onerabit; est miosis) MALEDICVM] græcè βλάσφημον, id est blasphemum & contumeliosum, siue in homines, siue in Deum, qui scilicet non sentit de Deo in bonitate, nec in simplicitate, sed in dolo quærit eum, vt dixit v. 1. Deus enim discipulos & auditores sapientiæ suæ quærit simpliciter sibi credentes, fidentes & obedientes, qui de ipso dicant, αὐτὸς ἔφη, id est, *ipse dixit*, vti dicebant discipuli Pythagoræ. Vnde Syrus, *non iustificat populum blasphemantem*; Arabic. *insultantem*.

A LABIIS SVIS] Id est à culpa, petulantia & maledicentia labiorum suorum. Triplex est malitia opposita bonitati & simplicitati Dei, de qua dixit vers. 2. *Sentite de Domino in bonitate*, &c. quæ proinde nos separat à Deo, ideoque summè detestanda & cauenda, scilicet malitia cordis, oris & operis, putà peruersæ cogitationes, sermones & actiones: de cogitationibus egit v. 3. hucusque; hic agit de sermonibus, putà murmurationibus, detractionibus, mendaciis vsque ad vers. 12. vbi aget de operibus, sicque omne genus malitiæ culpat & resecat.

QVONIAM RENVM ILLIVS TESTIS (græcè μάρτυς, id est martyr, putà testis) EST DEVS, ET CORDIS ILLIVS SCRVTATOR EST VERVS (Syrus, *operator veritatis*) ET LINGVÆ EIVS AVDITOR] *Renes* notant intimas cogitationes & appetitiones (concupiscentiæ enim, libidinis, & seminis origo est in renibus) secretas & occultas. Vnde sensus est. q. d. Ne putes secreta tua peccata & maledicta esse occulta: Deus enim intuetur secretissima quæque non solùm locorum, sed & mentium: vnde vocatur Θεὸς, id est Deus, ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι, id est ab intuendo & contemplando. Hinc explicans subdit: *Et cordis illius scrutator* (græcè ἐπίσκοπος, id est speculator, inspector) *est verus*, putà Deus, qui est ipsa veritas, ac proinde nec falli vlla in re, nec fallere potest (vnde Arabicus vertit, *explorator, scrutator cordis illius*;) *& linguæ eius*, etiam submissè intra labia mussitantis, murmurantis & maledicentis, *est auditor*. Tria enim sunt, inquit Holcot, quæ vellet peccator maximè latere, videlicet delectationem suæ voluptatis, cogitationem conceptæ vanitatis, locutionem communicatæ peruersitatis: & tamen omnia ista Deus nudè videt. Ista autem tria tangit Sapiens per tria corporis organa, videlicet renes, cor & linguam. In renibus viget voluptas, in corde vanitas, & in lingua peruersitas. Et respectu istorum trium tres actus Deo attribuit. Nam respectu voluptatis, ipse est testis; respectu vanitatis, ipse est scrutator, scrutari enim est ad interiora & latentia penetrare, iuxta illud psalm. 7. *Scrutans corda & renes Deus*: sed respectu peruersitatis, falsitatis ipse est auditor. Et inferiùs: Notandum, inquit, quòd hîc tangit Sapiens tria corporis organa, quæ difficillimum est regere ratione, renes, cor & linguam: nam in renibus voluptas, in corde vanitas, in lingua falsitas dominatur. Et ideò difficillimum etiam Sanctis, quòd se regant perfectè in delectationibus, quæ per renes significantur: in cogitationibus, quæ per cor: in locutionibus, quæ per linguam notantur. Dicit Aristoteles l. 13. de Animal. Infirmitas renum in homine est difficilis curationis. Moraliter, quia in renibus dominatur voluptas, ideo infirmitas renum carnalem denotat concupiscentiam, quæ vocatur languor naturæ. Hinc renum morbus igne aduri solet. vnde illud Psalm. 25. 2. *Proba me Domine, & tenta me, vre renes & cor meum*, id est, ait Glossa, adhibe medicinalem purgationem tribulationis delectationibus meis, ne quid mali delectet me, & cogitationibus, ne quid mali cogitem. Quocirca sapienter Dauid moriturus hoc monitum dat Salomoni filio, sibi in regnum successuro: *Tu autem Salomon fili mi, scito Deum patris tui, & seruito ei corde perfecto, & animo voluntario: omnia enim corda scrutatur Dominus, & vniuersas hominum cogitationes intelligit*. 1. Paral. 28. 9. Hoc ergo age, hoc cogita, hoc elige, quod cupis patere & placere oculis Dei; hoc cogitare, hoc eligere noli, quod scis patere & displicere Deo.

Cogitationi cura adhibenda.

Hinc S. Bernardus lib. de Interiori domo c. 39. docet summa cura aduigilandum ad cogitationes nostras: *Ibi namque*, inquit, *est cogitatio tua, vbi est affectio tua: ibi cor tuum, vbi est desiderium tuum: quoniam illud sæpius in cogitatione voluimus, cuius amore plus affecti sumus.* Vis ergo nosse quid ames, aduerte quid sæpè cogites. Subdit S. Bernard. *Si mala cogitas, Spiritus sanctus disciplinæ effugiet fictum, & auferet se à cogitationibus sine intellectu, eritq; templum Dei spelunca diaboli, quoniam, quem Deus deserit, diabolus arripit. Et ideò quacumque hora mala cogitatio cor tuum tangit, non consentias illi, nec sinas eam in corde tuo manere, sed ilicò repelle. In initio cogitationis iniquæ resiste, & fugiet à te. Cogitatio praua delectationem parit, delectatio consensum, consensus actionem, actio consuetudinem, consuetudo necessitatem, necessitas mortem. Sicut vipera à filiis suis in vtero positis lacerata perimitur; ita nos cogitationes nostræ intra nos nutritæ occidunt.* Audi S. August. Præfat. in psal. 148. *Non potest fieri vt habeat malefacta, qui habet bonas cogitationes: facta enim de cogitatione procedunt. Nec quisquam potest facere aliquid, aut ad aliquid agendum membra mouere, nisi primò præcesserit iussio cogitationis. Quomodo de interiori palatio quidquid iusserit Imperator, per Imperium Romanorum emanat, quidquid videtis agi per prouincias: quantus motus fit ad vnam iussionem Imperatoris intus sedentis? mouet solum ille labia cùm loquitur, & mouetur omnis prouincia, cùm fit, quod loquitur. Sic & in vnoquoque nostrûm intus est Imperator, intus in corde sedet. Si bonus bona iubet, bona fiunt, & si malus mala iubet, mala fiunt. Cùm ibi sedet Christus, quid potest iubere, nisi bona? Cùm possidet diabolus, quid potest iubere, nisi mala? In tuo autem arbitrio Deus te esse voluit, cui pares locum; Deo an diabolo? Cùm parauetis, qui possidebit, ipse imperabit.*

Denique S. Gregor. Nazianz. orat. 34. quæ est 2. de Theologia, per sanctum Spiritum accipiens Deum, ex eo probat Deum ita esse immensum, vt omnia circumscribat, & à nullo circumscribatur. Concinit ei Theophilus Patriarcha Alex. patruus & antecessor magni Cyrilli, ac æmulus

&

& index S. Chrysostomi. Sic enim ait Theoph. ep. 1. Paschali: *Cur Dauid canit: Quò ibo à spiritu tuo? Quod dicens ostendit à sancto Spiritu omnia contineri, & illius maiestate circumdari: si omnia in omnibus, vtique & irrationabilia & inanima. Et alibi legimus: Spiritus Domini repleuit orbem terrarum. quod numquam Script. memoraret, nisi irrationabilia queque inanima illius numine complerentur.* Theophilum patruum sequens S. Cyrillus tract. *quòd Spiritus sanctus sit Deus*, ex hoc loco idipsum probat; tum quia replet omnia, ergo est immēsus, ergo Deus. tum quia continet omnia sua vi & potestate, tum quia est super omnia: *Situs est ergo, inquit, super omnes creaturas, & naturam eorum, quæ ab ipso implentur ac continentur, transilit: at Deus est id, quod est super creaturam.*

VERS. 7. QVONIAM SPIRITVS DOMINI REPLEVIT ORBEM TERRARVM: ET HOC, QVOD CONTINET OMNIA, SCIENTIAM HABET VOCIS] Probat quòd Deus intima & occultissima, tum cordium, tum sermonum, & præsertim occultas blasphemias in Deum, & maledicta in homines prolata, perspiciat, iudicet & vindicet; ex eo quòd eius spiritus repleat totum orbem, vt vbique sit præsens, ac consequenter omnia cominus intueatur & videat, imò omnia manu sua contineat, ac proinde voces quaslibet & verba, etiam mentalia sciat & cognoscat; quia eum non impedit vlla loci distantia, nec vocis vel idiomatis ignorantia.

Spiritus Domini duplex: essentialis,

Spiritus Domini accipi potest dupliciter. Primò, cum S. August. ep. 57. ad Dardanum ca. 5. B. Petro Damiani li. 4. ep. 6. & aliis essentialiter, vt sit idem quòd ipsa spiritalis Dei natura, vis efficacia, scientia, prouidentia, operatio, conseruatio: hæc enim vbique est per essentiam, præsentiam & potentiam; ac proinde omnia replet, omnia continet, conseruat, viuificat. Nam vt ait Athenagoras orat. de resurrectione, *Nihil neque terrestrium, neque cælestium rerum cura & prouidentia destitutum est: sed in omnia aquè, tum quæ in aperta sunt, tum quæ latent. in magna item & parua penetrat creatoris solicitudo.* Nam Deus, vt ait Philo lib. 2. Allegoriarum legis, implet omnia, penetrat omnia, nihil omnino relinquens seipso vacuum; & quē locum occupabis, in quo non sit Deus? Itaque nemo potest se ab eo abscondere.

Huic similis est gnome psal. 93. 9. *Qui plantauit aurem, non audiet? aut qui finxit oculum, non considerat?* Ita S. August. in psal. 57. qui ex hoc loco probat Deum esse vbique, iuxta illud psal. 138. *Quò ibo à spiritu tuo, & quò à facie tua fugiam?* Porrò spiritus Domini sua subtilitate replet & continet omnia, sicut replet & continet aër, dum omnia subintrat & penetrat: sicut enim voces formantur in aëre, & per eum vehuntur ad aures; sic nil potest quisquam loqui, quod non perueniat ad spiritum Domini, vtpote in quo viuimus, mouemur & sumus, Actor. 17.

& notionalis.

Secundò, Spiritus Domini accipi potest notionaliter, vt sit idem quod Spiritus sanctus, tertia in S. Trinitate persona. Hic enim est spiritus Domini, quia productus per spirationem actiuam Patris & Filij, qui pariter replet orbem, & continet omnia.

Vnde ex hoc loco Spiritus sancti immensitatem, ac consequenter diuinitatem probant S. Athanas. epist. ad Serapionem, S. Basil. homil. de Spiritu sancto, & lib. 5. contra Eunom. ca. vlt. S. Ambros. lib. 1. de Spiritu sancto c. 8. S. August. lib. 3. contra Maxim. c. 21. Origen. l. 7. in c. 9. ep. ad Rom. Cyrillus Alexand. lib. 8. contra Iulianum, & lib. 7. de Trinit. qui addit idem sensisse Platonem & Platonicos, qui dixere Deum esse animam mundi, iuxta illud:

Spiritus intus alit, totamq́ue infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Porrò Richardus de S. Victore serm. de missione Spiritus sancti, censet per hoc indicari Trinitatem personarum, cum identitate essentiæ. Nam spiritus Domini est spiritus distinctæ personæ; sed tamen est hoc, quod continet, id est illud ipsū, quod est ille, à quo sunt omnia: est illud per quem est, id est id, quod Pater & Filius est, à quibus procedit. Verùm hoc subtilius est quàm solidius. Prior sensus planior & germanior est.

ET HOC, QVOD CONTINET OMNIA, SCIENTIAM HABET VOCIS] Græcizat Interpres: quia enim πνεῦμα, id est *spiritus*, Græcis est generis neutri, hinc tribuitur ei pronomen demonstratiuum pariter neutrum, purà τὸ συνέχον, id est *hoc continens omnia: hoc* ergo idem est, quod *hic* spiritus, vti legit S. August. in Speculo c. 2. & in Symbolo ad Catechum. ca. 4. Vnde & Syrus vertit, *ille qui tenet omnia in scientia, est ei vox eius*; Arabicus, *qui ambit omnes creaturas, cognoscit loquelam.*

Sensus ergo est, q. d. Et hic spiritus Domini replens omnia, & continens omnia, id est manu suæ potentiæ omnia ambiens, concludens, conseruans, ne in suum nihil recidant, mouens, agitans, *scientiam*, græcè γνῶσιν id est *cognitionem*, habet vocis; hoc est, cognoscit omnes voces, etiam occultissimas maledicorum, non tātùm ore prolatas, sed & in corde conceptas: omnes enim hasce ipse in se continet, vtpote qui omnia, ac consequenter ipsam animam & vitam cuiusque, in se continet: omnes ergo voces fiunt quasi in ipso spiritu, id est in loco, quem Spiritus sanctus ambit & continet. Hinc aiunt Patres omnia creata esse in Spiritu sancto, sicut omnia dicuntur esse à Patre, & per Filium. Præpositio enim *à* tribuitur Patri, quasi primo S. Trinitatis principio; *per* verò Filio tamquam medio, item verbo & exemplari, per quod facta sunt omnia: *in* verò Spiritui sancto. Sensus enim est, q. d. Voces & verba, tam mentis, quàm linguæ, intra ambitum complexumq́ue Spiritus sancti fiunt, non extra siue foris: quare illum nihil latere potest, ac vel tenuissimum maledici murmur, sed omnium vocum & dictorum exactam habet scientiam & cognitionem.

Deus continet omnia vt fundus,

Nota. τὸ *omnia continet* solidè & profundè explicat S. Dion. de Diuin. nom. c. 10. dicens: *Omnipotens, vel potiùs omnitenens* (hoc enim est παντοκράτωρ, *dicitur, quòd sit omnium sedes, omnia continens & complectens, & cuncta stabiliens, fundans atque constringens, & vniuersum in se insolubile præstans: & ex se veluti ex omnitenente radice cuncta producens, atque ad se, vt ad omnitenens fundum vniuersa conuertens, & continens, vt omnium sedes omnicapax: omnia contenta vna præcellenti connexione communiens, neque finens ea sibi excidere, ne tamquam exactissimo domicilio mota dispereant.* Et Gregor. l. 2. Moral. c. 12. *Cælum, inquit, palmo metiens, & terram pugillo concludēs osten-*

ostenditur, quòd ipse sit circumquaque rebus cunctis, quas creauit, exterior. Per sedem ergo cui præsidet, intelligitur esse interiùs supraq́; per pugillum, quo continet, exteriùs subterq́; signatur. Quia enim ipse manet intra omnia, ipse extra omnia, ipse supra omnia, ipse infra omnia, & superior per potentiam, & inferior per sustentationem. exterior per magnitudinem, interior per subtilitatem; sursum regens, deorsum continens, extrà circumdans, interiùs penetrans. Nec alia parte superior, alia inferior: aut alia parte exterior, atque alia manet interior, sed vnus idemq́; totus vbique præsidendo sustinens, sustinendo præsidens, circumdando penetrans, penetrando circumdans. Denique Iob c. 11. 8. de Deo: *Excelsior cælo est*, inquit, *& quid facies? profundior inferno, & vnde cognosces? longior terra mensura eius* (hebr. *statura eius*) *& latior mari.* Hinc illud Virgilij ecloga 3.

Iouis omnia plena.

Et Lucanus lib. 9.

Iupiter est quodcumque vides, quocumq́; moueris.

Portò sicut spiritus, id est ventus fauonius flans suo halitu aperit ver, terramq́ue germinare facit, ac omnia fœcundat; imò, vt ait Plinius lib. 16. c. 25 & l. 18. c. 34. *afflatu* suo *nutritium exercet:* sic pariter Spiritus Dei ita continet repletq́ue omnia, vt ea grauidet, fœcundet, fœtuq; impleat.

Porrò minùs genuinè aliqui, vt Martinus Cantapetrensis lib. 2. Hypotyp. ca. 2. col. 116. per *hoc, quod continet omnia*, intelligunt mundum. q. d. Spiritus Domini repleuit orbem sui cognitione: quia mundus, qui omnes rerum species in se continet, muta voce prædicat Dei creatoris magnificentiam, eiusq́ue cognitionem omnibus ingerit, iuxta illud psal. 18. 1. *Cæli enarrant gloriam Dei.* &c. *non sunt loquelæ, neque sermones, quorum non audiantur voces eorum. Mundus*, ait Pompon. Mela li. 1. c. 1. *vno ambitu se cunctaque complectitur.* Vnde *eius circumplexu degunt omnia*, ait Plinius lib. 2. c. 1. Verùm Græcè non est ὁ ζωέχων masculinè, vt referat κόσμον, id est mundum, sed τὸ ζωέχον neutrè, quod non nisi πνεῦμα, id est spiritum, respicit: si tamen τὸ ζωέχον accipias quasi substantiuè, posset notare mundum, idq́ue huic loco satis apposité.

Spiritus S. implet omnia.

Mysticè, Ecclesia in officio Pentecostes, hāc gnomen applicat missioni Spiritus sancti: ipse enim in Pentecoste descendens in Apostolos, repleuit eos omnibus virtutibus, donis & gratiis; tū gratum facientibus; tum gratis datis, deditq́ue eis cognitionem omnium linguarum & vocum, vt per eam possent prædicare Euangelium Christi omnibus & singulis gentibus. Actor. 2. Addit Richard. Victor. loco iam citato, Spiritum sanctum omnium non tantùm vocum, sed & rerum quæ vocibus significantur, scientiam Apostolis indidisse. Præclarè S. Basil. hom. de fide, Spiritum sanctum comparat soli totum orbem illustranti, fœcundanti, viuificanti. *Quemadmodum sol*, inquit, *corporibus lucens variè à quolibet sumitur, nec tamen propterea diminuitur; sic & Spiritus sanctus omnibus quidem gratiam præbens, infractus remanet ac indiuisus. Omnes ad agnitionem Dei illuminat: Prophetas inspirat, legislatores sapientes reddit, sacerdotes sacris instituit, regibus fortitudinem addit, perficit iustos, ornat modestos gratiam sanitatum operatur, mortuos viuificat, soluit compeditos, alienos in filios per regenerationem adoptat. Si telonarium deprehendat, prudentem Euangelistam constituit. Si piscatorem inueniat, theologum reddit: si persecutorem, pœnitentem; Gentium Apostolum, præconem fidei, vas electionis declarat. Per hunc etiam Spiritum debiles redduntur robusti, pauperes in diuitias veniunt, idiotæ, ingenio & eloquentia ceteris sapientibus sapientiores euadunt.* Vide dicta Actor. 2. & Genes. 1. 2. ad illa, *Spiritus Dei ferebatur super aquas.*

Homo continet omnia.

Hinc rursum S. Bonauent. Hugo, Glossa & alij per *hoc quod continet omnia*, intelligunt hominem: homo enim in se continet omnes rerum gradus & species; habet enim esse cum lapidibus, vegetari cum plantis, sentire cum animalibus, intelligere cum angelis. Homo enim afflatus Spiritu sancto cognoscit quaslibet voces & linguas, vti patet in Apostolis. Rursum Spiritus sanctus in eo replet orbem terrarum, id est circuitum potentiarum animæ. Intellectus enim ornatur scientiâ & prudentiâ, imaginatio circumspectione & requie, voluntas & appetitus virtute multiplici, corpus sanitate, pulchritudine & robore. Et sicut homo velut centrum circuli est, in quod omnes naturæ rerum, & omnes vires earum tamquam lineæ concurrunt; ita donis multiplicibus decoratur, quibus suo liberalissimo creatori placita obsequia reddat, & non beneficiorum oblitus, sed memor & gratus existat. Tūc verò ex omnibus suis viribus Deum diligit, cùm omnes creaturarum vires sibi concessas, & cuncta dona atque talenta, ex vero & puro Dei amore in eius obsequium & famulatum impendit. Sic de S. Gertrude in eius Vita legimus: *Ipsa non loquitur, sed Spiritus sanctus in ea videtur loqui, & operari. quare venienti quopiam ad illam consilij vel opis petendæ causa, illico Spiritus sanctus suggerit ei, quod consulere & respondere debeat.*

Propter hoc, qui loquitur iniqua, non (græcè, οὐδεὶς, id est *nullus*, quantumuis astutus, paruus, potens vel excelsus sit) potest latere, nec præteriet illum (qui loquitur iniqua) corripiens iudicium] q. d. Spiritus Domini penetrat, imò implet omnia, totumq́ue vniuersum: hinc nulla iniqua locutio, vel actio, vllius locorum fiat, cum latere potest; quin omnia perspiciat, ac suo tempore iudicet, vindicet & puniat, vti dixi vers. præced. Syrus, *neque est qui loquatur oppressionem* (tyrannidem) *& abscondatur: neque fugit à iudicio reprehensionis.*

Vers. 8.

Corripiens iudicium] Vocat *iudicium*, quod Deus sæpè peragit in hoc mundo, quodq́; planè & vniuersaliter peraget in fine mundi, quo omnes omninò homines, omniaq́ue eorum dicta & facta, etiam occultissima, in lucem proferet, ac coram omnibus hominibus & angelis ea examinabit & diiudicabit, atque iniqua acriter corripiet, id est castigabit, tum verbis, tum suppliciis, præsertim condemnando ea, eorumq́ue auctores ad æterna gehennæ incendia, cùm dicet: *Ite maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis eius*, Matth. 25. Hinc Daniel c. 7. describens Dei iudicium: *Fluuius igneus*, inquit, *rapidusq́; egrediebatur à facie eius.* Ignis enim notat iudicium Dei esse purum, sincerum, clarum, penetrans, acre & efficax, quod impios ad ignem æternum damnabit. vide ibi dicta. *Iudicium* tria significat. Primò, actionem iudiciariam iniuriarum, quæ apud iudicem agitur actore accusante,

reo

reo ſe defendente, teſtibus teſtimonium ferentibus; Secundò, ſententiam iudicis, qua reum iã conuictum damnat; Tertiò, pœnam & ſupplicium, ad quod eum iudex condemnat. Hæc tria enim ſignificat Græcũ δίκη. Vnde δίκη fingitur à Poëtis eſſe dea iudiciorum, inde dicta, quòd lites & contentiones dirimat. Hinc eam aſſerunt virginem, eò quòd iudicium debeat eſſe purum & intactum. Vnde Heſiodus in Ergis: δίκη, inquit, à Διός, id eſt virgo iuſtitia eſt à Ioue prognata. Et Ariſtot. vel quiſquis eſt Auctor, lib. de Mundo: *Deus, ait, è veſtigio comitem habet iuſtitiæ præſidẽ, quam δίκην nominant, diuinæ legis vindicem, ſimul vt quidquam ſanctionum eius prætermiſſum eſt.*

VERS 9. IN (Syrus, *de*) COGITATIONIBVS ENIM IMPII INTERROGATIO ERIT: SERMONVM AVTEM ILLIVS AVDITIO AD DEVM VENIET, AD CORREPTIONEM INIQVITATVM ILLIVS] Arabicus, *Dominus erit reprehenſio impietatis eius.* Pro *cogitationibus* græcè eſt διαβουλίοις, id eſt perplexis & improbis impij cogitationibus. Pro *interrogatio* græcè eſt ἐξέτασις, id eſt *inquiſitio*, quæ à iudice humano fieri ſolet interrogando, tum reum, tũ teſtes. Vnde Noſter hîc & alibi aptè vertit, *interrogatio*, id eſt quæſtio, vel inquiſitio iudicialis. *Auditio* eſt fama, rumor, relatio, accuſatio. Inducit enim hîc Deum vt iudicem & vindicem iniquorum, non ſolùm ſermonum, ſed & cogitationum, ſi ſcilicet cogitata ſint volita, ac volũtati liberæ vel expreſsè vel tacitè placeãt. q.d. Deus, vtpote iudex vniuerſi, in omnia omnium facta dictaque exactè inquirit, vt ea cognoſcat, ac ſuo tempore iudicet, & præmiet vel puniat. Inquirit autem, non vt iudex humanus, qui cùm multa non viderit, imò neſciat, eadem ab aliis interrogando veſtigat, ſed vt oculus per ſe omnia vidẽs, & auris omnia audiens, vt ait v. ſequ. quare Dei interrogatio & inquiſitio eſt ipſa facti viſio, dictique auditio: quo fit, vt falli nequeat: ideóque ipſe ſimul teſtis eſt & iudex. Nam vt ait Iob c. 42. 2. *Nulla* Deum *latet cogitatio*. Senſus ergo eſt, q.d. Interrogat, id eſt intuetur & audit, ac intuẽdo & audiendo inquirit (atque inquirendo intuetur & audit) in omnes cogitationes hominum, multò magis in ſermones, vt iniquos corripiat & caſtiget. Rurſum propriè Deus in iudicio interrogabit impium: Nonne murmuraſti? nonne detraxiſti? nonne iniqua dixiſti? qua de cauſa, qua conſcientia id feciſti?

Symbolicè, Auctor imperfecti apud S. Chryſoſt. ho. 21. in Matth. & Hugo: In hac vita Deus, inquiunt, in nobis poſuit ſpiritum quemdam ſcientiæ boni & mali, vt quotieſcumque mali quidpiam dicimus, agimus, aut volumus, ille in ſilentio id ipſum accuſet. Spiritus hic eſt ſynderesis, ſiue conſcientia eiuſque remorſus. hæc enim dum peccamus, muta voce occlamat: Quare hoc nefas agis? cur Deum offendis? cur eius iram & vindictam in caput tuum accerſis? Hæc pariter nos accuſabit in die iudicij, iuxta illud Apoſtoli: *Teſtimonium reddente illis conſcientiâ ipſorum, & inter ſe inuicem cogitationibus accuſantibus, aut etiam defendentibus, in die cùm iudicabit Deus occulta hominum.*

VERS. 10. QVONIAM AVRIS ZELI AVDIT OMNIA, ET TVMVLTVS MVRMVRATIONVM NON ABSCONDETVR] Syrus, *auris mundi*: refert enim hæc & ſequentia non ad Deum, ſed ad ſuſpicacem & inuidum, qui omnia ſecretò auſcultat curioſè, vt audiat quid quiſque de ſe dicat, & murmuret. Verùm ceteri referunt ad Deum, de quo ſermo præceſſit. Vnde Arabicus vertit, *nemo*. Deus non habet corpus, nec membra, ac conſequenter nec aures, nec oculos, &c. cùm ſit merus puruſque ſpiritus: ſed anthropopathῶs ea dicitur habere, quia acie ſuæ mentis videt & audit omnia, perinde ac ſi oculos & aures haberet inſtar hominis: Dei ergo intellectus, ſiue mens & vis cognoſcendi, vocatur auris & oculus, quia præſtat illa Deo, quæ auris & oculus homini, adeoque eminenter continet aurem, oculum, omnemque ſenſum, imaginationem, intellectum & cogitationẽ omnium angelorum & hominum. *Deus*, ait Plin. lib. 2. c. 7 *totus eſt ſenſus, totus viſus, totus auditus, totus animæ, totus animi, totus ſui*. Vide S. Aug. tract. de Eſſentia diuinitatis to. 4.

Senſus ergo eſt, q.d. Nihil poteſt latere Deũ, quia eius mens ſciendi auidiſſima & penetrantiſſima, velut auris zeloſa Dei zelantis, omnia audit; ac propterea nullum murmur, vel leuiſſimũ, ab eo abſcondi poteſt: quia auris Dei, quæ tanta cura & ſollicitudine zelatur veritatem & iuſtitiam, æquè ac hominum ſalutem, omnia obſeruat & audit, ideoque indignatur auditis ſceleratis impiorum ſermonibus, ſingulaque ſtudioſè auſcultat, & ponderat inſtar hominis ſuſpicioſi, qui in angulis & tenebris auſcultat, quid de ſe dicatur. Dum ergo Deum auditis aut cogitatis, zelum ipſum putate: ipſe enim eſt zelantiſſimus iuſtitiæ, & acerrimus vindex omnium iniquitatum & tyrannidum. Vnde Vatablus hunc verſum & duos præcedentes ita conuertit & connectit: *Etenim Spiritus Domini replet orbem, & continens vniuerſa notitiam vocis habet: quapropter iniuſta loquens nequaquam latuerit, nec prateribit eũ caſtigans iudicium. Nam in conſilia impij inquiretur, famaq; ſermonum ipſius ad Dominum perueniet, ad nefaria eius facinora coarguenda; quoniam acris auris & indignabunda audit omnia, & rumor frementium minimè clàm fuerit.*

Quæres, cur mens Dei vocetur *auris Zeli*? Reſpondetur Primò, quia ipſa, vtpote viuaciſſima, cupidiſſima eſt ſciendi, cognoſcendi, & audiendi omnia. Zelus enim notat auiditatem & cupiditatem, vehemenſque & acre rei alicuius deſiderium.

Mens Dei eſt auris zelantis

Secundò, quia acerrima eſt, & acutiſſima ad omnia penetrandum, intimeq; cognoſcendum: zelus enim acuit aciem mentis, attentionis & cognitionis: ideoque omnia peruadit & penetrat. Hinc Dei mens nihil per incuriam vel ignorantiam diſſimulat, aut prætermittit, ſed omnia ad viuum reſecat, permeat & penetrat.

Tertiò, quia zelotypa eſt, nec patitur riualem. Pro *zeli* enim græcè eſt ζηλώσεως, id eſt æmulationis, ardentis amoris, zelotypiæ. Quare ſicut maritus zelotypus curioſè & ſecretè ſtans poſt feneſtrã vel parietem, omnia ſponſæ ſuæ verba, geſtus & nutus audit, cõſiderat & ponderat, ne illa quem alium amet, aut de alio riuali ſuo cogitet, vel loquatur: ſic Deus animæ à ſe creatæ, præſertim iuſtæ & ſanctæ, per gratiam ſibi deſponſatæ, ſtudioſè omnia cogitata, dicta & facta audit & conſiderat, ne illa dæmonem, carnem

vel

vel mundum sibi anteferat, quia solus ac totus ab ea amari cupit; quare non patitur æmulum, nec fert vt illa aliquod contra se suaque iussa murmur concipiat, aut sibi ingrata loquatur: sed si id faciat, grauiter succenset, indignatur & vlciscitur. Ita S. August. lib. de Essentia diuinitatis: *Zelare, inquit, dicitur Deus, cùm creaturam suam, quã non vult perire, sæpè castigat, corripit atque flagellat, & flagellando ad se reducit. Vel certè zelare Deus dicitur, cùm nullum peccatum impunitum vult relinquere. Iustus enim est, & ideo omnis iniustitia execrabilis est illi, quam, vt dictum est, impunitam nullo modo relinquere patitur.* Dum ergo ô homo, ô sacerdos, ô Religiose, quid mente concipis, lingua dicis, manu operaris; cogita aurem zeli, id est Deum zelantem, te audire & intueri magno affectu & ardore, vt nil nisi ipsi gratum placitumque concipias, dicas, facias. Id cogitabat sponsa dicens Cãt. 2.9 *En ipse* (sponsus) *stat post parietem nostrum, respiciens per fenestras, prospiciens per cancellos.*

Huc facit gnome prisci Rabbini in *Pirke aboth*, id est in Apophth. patrum Hebr. c. 2. *Tria tibi seruanda sunt, vt numquam in peccatum labaris. Primò, vt attendas oculum omnia videntem; secundò, vt aurem, cui nec ipsum tacet silentium, in omni loco reuerearis; tertiò, vt cogites omnia & singula opera tua in libro scientia illius esse exarata.*

Tropol. Dionys. Carthusian. Deus, inquit, nõ tantùm est zelotes, sed & ipse zelus in abstracto, ob feruidum & eximium zelum animarum, quo pollet, iuxta illud: *Zelatus sum zelo magno.* Quare simili zelo erga illum ferri & feruere debemus, vt magno studio & sollicitudine illi per omnia placere satagamus, nec quid dicamus vel agamus quod zelotypos tantæ maiestatis, sanctitatis & bonitatis oculos offendat; imò quidquid tale est non tantùm in nobis, sed & in aliis quibuslibet, totis viribus amoliri, præsertim cùm verba blasphema, maledica, spurca, &c. audimus, laboremus. Ita faciebat Elias, Baal & Baalitas persequens, imò occidens: *Zelo zelatus sum*, inquit, *pro Domino Deo exercituum*, 3. Reg. 19. 10. Et Dauid dicens: *Tabescere me fecit zelus meus, quia obliti sunt verba tua inimici mei*, psal. 118. 139. Et Mathathias: *Omnis*, inquit, *qui zelum habet legis statuens testamentum, exeat post me*, 1. Machab. 2. 27. vbi vide plura zeli exempla, quæ ipse suis filiis imitanda proponit v. 54. & sequ.

ET TVMVLTVS MVRMVRATIONVM NON ABSCONDETVR] Pro *tumultus* græcè est θροῦς, id est fremitus & strepitus tumultuarius, qualis est grunnitus porcorum, à θροεῖν & θροεῖσθαι siue θορυβεῖσθαι, id est turbare & turbari, ac tumultuari. Arabicus, *& minæ non abscondentur ab eo.* S. August. li. de Mendacio c. 16. accipit tumultum internarum cogitationum, murmurantium contra Deũ vel proximum: hæ enim æquè patent Deo, ac si in externum strepitum & tumultum erumperent. Magis ad literam alij *tumultum* propriè accipiunt, pro voce & gestu tumultuante. Sensus ergo est, q. d. Tumultus murmurationum, etiam illarum quibus impij secretò inter se mussitant contra Deum vel proximum, non latent Deũ, sed eius aures feriunt, & offendunt instar grunnituum porcorum: quare ab eo seuerè castigabuntur, vti Deus semper castigauit murmura Hebræorum in deserto, cùm alia peccata dissimularet, & impunita in hac vita relinqueret, vti patet Exod. 16. 2. & Numer. 11. v. 1. & seq. & ca. 12. v. 8.

VERS. 11.

CVSTODITE ERGO VOS A MVRMVRATIONE, QVÆ NIHIL PRODEST, ET A DETRACTIONE PARCITE LINGVÆ, QVONIAM SERMO OBSCVRVS IN VACVVM NON IBIT: OS AVTEM, QVOD MENTITVR, OCCIDIT ANIMAM] Probat cauendum à murmuratione & detractione, tribus rationibus. Prima est, quòd illa nihil prosit, sitque ἀνωφελὴς, id est inutilis, vt habent Græca, imò vehementer obsit, grauiaque damna accersat: est enim noxia. Sic Iob cap. 15. 16. & Salomon Prouerb. 6. 12. apostatam, qui nihil boni facit, sed plurimum mali, vocat *inutilem*: inutilis ergo, id est planè impius, noxius, scelestus, & ad omne opus bonum reprobus, vt ait Paulus 2. Timot. 2. 21. Secunda est, quòd sermo obscurus, id est obscurè, latenter & secretò dictus, in vacuum non ibit, sed regeretur in os dicentis, illudque verberabit & feriet. Tertia, quòd os maledicendo mentiens occidat animã.

Tribus de causis cauenda à detractio. Primò.

Secundò.

Tertiò.

Murmur intellige, tum contra Deum Deique prouidentiam, v. g. eò quòd immittat sterilitatem frugibus, vitibus, arboribus, aut pestem vel bellum similesue calamitates; tum contra proximum per detractionem vel susurrationem, quæ clancularijs susurris dissuit amicitiam inter amicos.

A DETRACTIONE] Græcè est ἀπὸ καταλαλιᾶς, id est *à contralocutione*, qua contra aliquem secretò loqueris, eumque vel falsò, vel iniustè criminaris. Hæc enim comes, imò filia est murmurationis, vt docet B. Antioch. serm. 29. Prudenter detractionem cauendam monet Sapiẽs, quia, vt ait S. Hieron. epist. 14. ad Celantiã, *Pauci admodum sunt, qui huic vitio renuncient, rarẽq; inuenies, qui ita vitam suam irreprehensibilem exhibere velint, vt non libenter reprehendant alienam: tantaq; huius mali libido mentes hominum inuasit, vt etiam, qui procul ab aliis vitiis recesserunt, in istud tamen quasi in extremum diaboli laqueum incidant.* Vide dicta Iacobi 4. v. 11. & sequ. Syrus vertit, *à detractore* (vel *propter detractorem*) *parcite linguæ.* q. d. Nolite sermonem miscere cum detractore.

PARCITE LINGVÆ] Hebr. חמל *chamal*, id est parcere, significat etiam misereri, & commiseratione duci: vnde aliqui vertunt, *miseratione tangimini linguæ*, ne eam temerari patiamini detractione, & obligari flammis suppliciorum, vti contigit diuiti Epuloni Lucæ 16. qui fortè à vino temulentus, laxabat linguæ maledicæ fræna in Lazarum & Deum: in vtrumque durè, sed duriùs in seipsum desæuiens, vnde positus in gehenna linguæ suæ ardenti petiit guttam aquæ, nec impetrauit, quiã Lazaro negauit micam panis, ait S. August. Hinc Lyran. Hugo, & Dionys. exponunt. q. d. Nolite hanc iniuriam linguæ vestræ inferre, quæ illi tam noxia erit & damnosa: linguæ enim ius & officium est, laudare Deum & proximum: quare ingens fit ei iniuria, si quis ea abutatur ad vituperandum Deum vel proximum. Accedit Bonauent. Detractor, inquit, primò lædit seipsum suamque linguam & animam. Verũ græcè est φείσασθε [illegible], id est abstinete lingua, ne scilicet per eam maledica loquamini. *parcite* ergo, id est cohibete & coërcete prurientem

tem linguam, ne garrulitate sua in murmura & maledicta erumpat. Vnde Guarinus vertit; *linguam ab obtrectatione continete; alij ad verbum, à contradictione abstinete* Sic Virgil. 1. Æneid. *Parce metu Cytherea*, id est depone metum. Et Seneca epist. 115. *Parcere gladio*, id est abstinere à cędibus. Et Cicero lib. 2. ad Atticum: *Doloti & iracundiæ parcere* Et Lucret. lib. 6. *Lamentis parcere*, id est abstinere. Sic passim dicimus, labori, impensæ, periculo, iniurijs parcere, id est, cohibere se à labore, impensa, periculo, iniurijs.

QVONIAM SERMO OBSCVRVS IN VACVVM NON IBIT] Arabicus, *non iustificabitur*. Pro *obscurus* græcè est λαθραῖον, id est occultus, latens, secretus, qualis est clancularia detractio & susurratio. Vnde Vatabl. vertit, *sermo clandestinus non abibit impunè*; Lyran. & Hugo vertunt, *sermo palliatus, dubius, æquiuocus*; S. Bonauent. *sophisticus & fallax, licet aureo veritatis colore coopertus*. Non ergo redibit vacuus, sed plenus & onustus pœna & supplicio sibi congruente & debito.

Minùs rectè Osiurius explicat, q. d. Sermo impurus licet clanculum inter sodales pronūtiatus, non frustra effertur; sed animos audientium impuritate sua inficit & sauciat, puros que & castos facit impuros & incestos. Pro *sermo* græcè est φθέγμα, quod inter alia significat ingeniosam locutionem, sententiosum & breue pronunciatum, qualia sunt lepida, sed acuta & mordacia detrahentium dicteria & scommata, quæ pariter obscura sunt, id est tecta, amphibologica, dissimulanter & argutè vitium eius, cui detrahitur, significantia. Hinc Cicero Officior. lib. 3. virum obscurum vocat astutum & fallacem, cuius consilia obscura sunt & ignota.

Sapienter S. Ephrem tract. de Timore Dei: *Sicut*, inquit, *qui bonum aliquod sibi in thesaurum recondit; ita vir, qui celebrat ac laudat proximum in absentia sua*. Ita prorsus sese habet rei veritas per experientiam frequentem cōprobata; sed multis obscura, imò paradoxa videtur, eò quòd aliorū vituperia suas æstiment laudes; quia in re grauiter falluntur. Vis ergo laudari? lauda alios, etiam absentes, imò aduersantes teque vituperantes. Hoc enim te, vt magnanimum & magnificum, omnibus laudabilem & admirabilem efficit.

Vis laudari? lauda alios.

OS AVTEM, QVOD MENTITVR (Syrus, *et mendax*) OCCIDIT ANIMAM] quod scilicet mentitur murmurando, detrahendo, maledicendo, vti paulò antè dixit. Et hoc significat vox Græca καταψευδόμενον. q. d. Os quod contra aliquem mentitur, putà vel cōtra Deū, blasphemè negando prouidentiam aliaue eius attributa, aut affirmando & attribuendo illi ignorantiam, incuriam, aliaue vitia; aut errores & hæreses fingendo & docendo, vti faciunt hæretici: vel contra proximum, falsum crimen ei affingendo, vel verum nimis & mēdaciter exaggerando: ita S. August. lib. de Mēdacio c. 16. Vnde ex hoc loco nō colligas, omne mendacium esse peccatum mortale, sed tantùm perniciosum, quod scilicet graue damnū vel perniciem famæ, bonis vel vitæ proximi infert: hoc ergo occidit animam dicentis æquè ac audientis, præsertim eius, qui dicenti consentit, eiusque criminationes cum voluptate audit. Hoc autem contra naturam est, scilicet vt os, per quod vitalem halitū attrahimus, lethale detractionis virus in animam transmittat, quod illam occidat. Ergo mendacium officiosum, æquè ac iocosum, tantùm est peccatū veniale, vti communiter docent Theologi. Quare quod nōnulli, vt S. August. lib. de Mendacio c. 6. ait: *Si quis ad te confugiat, qui mendacio tuo possit à morte liberari, tibi non est mentiendum; quia os, quod mentitur, occidit animam, & cùm mentiendo vita æterna amittatur, numquid pro cuiusquam vita temporali mentiendū est?* Hoc, inquam, intellige de mendacio pernicioso, quo iniustè vel fidei & Deo, vel proximo nocetur, v. g. si quis vt alium à morte liberet, iuret falsum, vel neget fidem, aut dicat eum negasse fidem coram tyrāno, qui ob fidem eum ad necem persequitur. Ita enim explicat se S. Aug. sub finē c. 16. dicens: *Sicut autem quæritur quo ore dixerit; Os autem, quod mentitur, occidit animam: ita quæri potest, de quo mendacio: videtur enim de illo propriè dicere, quo cuiquam detrahitur. Ait enim: Abstinete ergo vos à murmuratione, quæ nihil prodest, & à detractione linguæ parcite. Fit autem ista detractio per malevolentiam.* Et Chromatius in cap. 5. Matth. (extat tomo 7. Biblioth. SS. Patrū) *Periurium*, inquit, *& mendacium diuini iudicij pœna damnatur, dicente Scriptura: Os quod mentitur, occidit animam*, quæ verba citātur in Iure Canonico 22. qu. 5 cap. *Iuramentum*. Vnde hac gnome refelluntur Basilides & Helseceitæ, docentes licere in persecutione fidem ore negare, dummodo eam in corde retineas. Vide Alfons. à Castro lib. 10. cōtra hæres. de martyrio.

Mendacium perniciosum, peccatum mortale, iocosum, veniale.

OCCIDIT ANIMAM] Græcè ἀναιρεῖ, id est, tollit, aufert animam, hoc est animæ vitam, putà Dei gratiam & amicitiam. Sicut enim vita corporis est anima, sic vita animæ est Deus Deique gratia, ait S. Aug. Quocirca conciliat ei mortem & interitum in gehenna. Nonnulli exponunt *occidit animam*, id est, sæpè aufert vitam corporalē illi, cui detrahit. Ita S. Athanas. Apolog. ad Constantium Imper. ait Arrianos se persequentes & calumniantes, quantum in ipsis est, cædem facere, quoniam *os, quod mentitur, occidit animam*. Arriani enim petebant vitam Athanasij. Huc accedit noster à Castro; qui sic exponit, q. d. Os mentiens in Deum, eiusque detrahens potentiæ, bonitati aut prouidentiæ, animam, id est vitam, tū præsentem, tum æternam, interimit. Itaque non euader pœnam, quantumuis occultè mentiatur, sed graui scelere trretit animam ad interitum vtriusque vitæ. Blasphemus enim & maledicens Deo lege veteri iubebatur lapidari & occidi, Leuit. 24. 11. Et Deus ipse ærumnis ingentibus & calamitatibus eumdem affligebat. Minus appositè Arabicus vertit, *os, quod mentitur trahit vel ducit animam*. q. d. Fabulones suis fabulis alliciunt ad se aures mentesque audientium.

Porrò mendacium materiale, est omnis error omnisque falsum, quod profertur; formale & propriè, est illud duntaxat, quod contra mētem mentisque conscientiam profertur, cùm scilicet ore quis loquitur, quod corde scit esse falsum. Vnde *mendacium* dicitur quasi *menda*, id est, error vel erratum *mentis*, putà dictum contra mētem. Hoc propriè est mētiri, priùs verò est mendaciū dicere, ait P. Nigidius apud Nonium: *Qui mentitur*, inquit, *ipse non fallitur, alterum fallere conatur: qui mendacium dicit, ipse fallitur quantum in se est. Vir bonus præstare debet, vt non mentiatur: prudens, ne*

Mendacium est menda mentis.

mendacium dicat: alterum indicet in homine, alterum non. Hinc S. Isidor. lib. 10. Origin. litt. M. *Mendax,* inquit, *dicitur quòd mentem alterius fallat.*

Hanc gnomen citans Clemens Rom. epist. 1. *Præcipiebat,* inquit, *S. Petrus os suum à multo & prauo colloquio custodire, & verba vana & mendacia non loqui: quia os, quod mentitur, occidit animam.* Omnibus quidem cauendum est mēdacium, sed præcipuè Prælatis & principibus, quos maximè hic compellat Sapiens, vt patet ex v. 1. Vnde S Thomas opusc. de Principum eruditione, multis probat principi amandam esse veritatem, abominandū verò mendacium. *Cauendum,* ait, *est principi mendacium vt venenum. Caueant ergo principes sibi à corporali veneno, ampliùs verò cauendum est eis à veneno mēdacij, quod adeò mortiferum est, vt adhuc in ore hominum existens occidat, secundùm illud Sapient. 1. Os quod mentitur, occidit animam. Hoc venenum habuit in ore serpens, qui Euam matrem nostram decepit: imò hoc venenum occasio dicitur fuisse, quòd serpens venenum corporale habeat in ore.*

Symbolicè Cęsarius Arelat. serm. 33. de Energum. *Os,* inquit, *quod mentitur, occidit animam, quia in se admittit diabolum, qui animæ est interfector.*

Rursum S. August. lib. de Mendacio c. 16. per *os, quod mentitur,* non accipit os corporis, sed os cordis, putà signaculum mentis. *Cum os dicit,* inquit, *conceptaculum ipsum cordis significat, vbi placet & decernitur quidquid etiam per vocem, tùm verum loquimur, enunciatur: vt corde mentiatur, cui placet mendacium.* Probat id ex simili phrasi psal. 14. *Qui loquitur veritatem in corde suo.* Et Matth. 15. *De corde enim exeunt cogitationes malæ. &c. falsa testimonia, blasphemiæ, hæc sunt quæ coinquinant hominem.* Verū hic sensus symbolicus est: nam ad litterā os corporis hic intelligitur.

Vers. 12. NOLITE ZELARE MORTEM IN ERRORE VITÆ VESTRÆ, NEQVE ACQVIRATIS (græcè ἐπισπᾶσθε, id est, *attrahatis*) PERDITIONEM IN OPERIBVS MANVVM VESTRARVM] Syrus, *ne inuideatis mortem in seductione habitationis vestræ, & ne attrahamini iactura* (perditione) *operationum manuum vestrarum.* Lyran. putat hoc dici contra eos, qui censent animam esse mortalem, ideoq́ue in rebus aduersis ex desperatione sibi necem consciscunt. Verùm nulla eorum hîc facta est mentio. Spectat ergo hæc gnome ad id, quod præcessit: *Os quod mentitur, occidit animā.* q. d. Cùm mendacium omnisq́ue iniquitas occidat animā, nolite hæc ipsa zelare & ambire, *in errore,* id est, per errorem & insipientiam prauæ vitæ vestræ, suis cōcupiscentijs, inuidijs & passionibus erranter & stultè indulgenti, ideoq́ue à lege virtute, Deo & salute aberranti. *Errorem* ergo *vitæ* vocat illum, quo quis, vt res, famā & opes vitæ suæ adaugeat, proximo detrahit, cumq́ue calumniatur, vt eius opes statumq́ue inuadat. Error enim est, velle vitæ suæ cōmoda procurare per aliena damna; quia, vt hîc ait Sapiens, per hoc non vitā, sed mortem sibi accersit. Verbis suis addit opera manuū; quia ex maledictis venitur ad malefacta, & ex verbis prosilitur ad verbera acriora. Nolite ergo *zelare,* id est, vehemēter appetere & studiosè affectare, neque accersere vobis perditionem per opera linguæ & manuum vestrarū. *Tò zelare* sumitur in actu exercito, non signato: nemo enim tā stolidus est, vt signatè zelet mortem. Nam sicut ait Comicus: *Nolent beatus nemo est, nec miser volens.* Miser autem est moriens. Dicitur tamen eam zelare, qui zelat, id est auide ambit, calumnias, detractiones, cupiditates & scelera, quæ mortem animæ afferunt. Sic gulosus & luxuriosus zelādo, id est, auidè inhiando epulis, vinis & veneri, implicitè ambit & zelat mortem præsentē & æternam, quia vtramque epulę, vina & veneres adducunt. Sic de homine petulante, qui potentem vel principem conuitijs & iniurijs lacessit, vulgò dicimus: Hic homo sibi verbera quærit, suam necem ambit. Sic peccator zelando suas cupiditates zelat & ambit gehennam, iuxta illud psal. 48. 15. *Sicut oues in inferno positi sunt* (Symmach. *constituerunt seipsos*) *mors depascet eos;* S. Aug. *pastor erit eis;* S. Hier. *Mors,* ait, *pascentur à morte, qui Christum noluerunt habere pastorem bonum;* Theodor. *supplicia sibi asciuerunt, & mortem magis voluerunt, quàm vitam.*

Tò attrahatis notat Deum elongasse à nobis mortem & perditionem, eamq́ue quasi religasse in orco & inferno, sed impios magna vi inde eā, solutis eius vinculis, sibi attrahere, imò maiori vi, quàm Sancti sibi è cælo quasi attrahant felicitatem & gloriam cælestem, quæ ingens est impiorum amentia, imò furor. Græcum ἐπισπᾶσθε verti potest, *sugatis & attrahatis lac.* q. d. Ne interitū velut lac sugatis, & attrahendo voluptatem maledicendi, vel iniquè agendi, absconsum in ea virus letiferum peccati & mortis eliciatis: perinde ac insipientes infantes dulcedine lactis illecti, auidè capessunt papillas matris clausis oculis, ore hiante, vt se alant & pascant, ac cum lacte sugunt sibiq́; attrahunt morbos & vitia matris. Ita Gonsal. Ceruantes, qui decē alias τοῦ ἐπισπᾶσθε significationes affert, & huic loco adaptat.

Vers. 13. QVONIAM DEVS MORTEM NON FECIT, NEC LÆTATVR (Syrus, *nec vult*) IN PERDITIONE VIVORVM] Arabicus, *neque percutit percussione viuos.* q. d. Ideo impij zelant & attrahunt sibi mortem, quia Deus eam primitus non fecit, sed potiùs vitam: quia creauit hominem ad vitam & immortalitatem. Verùm homo peccando, mortem sibi accersiit: per peccatum enim Deū Deiq́ue iustitiam offendit, quæ proinde iustū mortis supplicium homini peccanti inflixit. Nam vt ait Apost. Rom. 5. 12. *Per vnum hominē peccatum in hunc mundum intrauit, & per peccatū mors: & ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccauerunt.* Peccatum ergo à Deo quasi inuito mortem extorsit: Deus enim sicut gaudet de hominū vita & felicitate, ita dolet de eorum morte & miseria. Id significant eius voces Isaiæ 1. 24. *Heu cōsolabor super hostibus meis. Heu* enim est vox & nota dolentis & gementis. Et cùm immissurus orbi scelerato diluuiū, *tactus dolore cordis intrinsecus: Delebo, inquit, hominem, quē creaui, à facię terræ,* Genes. 6. 6. Et Christus vidēs Ierusalem, præuidensq́ue eius excidium, fleuit super eam, Lucæ 19. 41. Quòd ergo subinde Deus dicitur gaudere de pœna impiorū, intellige, eum gaudere nō de malo pœnæ, sed de bono iustitiæ iustæque vindictæ: Vnde Ezech. 5. v. 13. ait ipse: *Complebo furorem meum, & requiescere faciam indignationem meam in eis, & consolabor.* Similia sunt Deuter. 28. v. 63. Isaiæ 1. 24. & alibi. *Mortem* intellige, tum corporis, tum animæ, quæ duplex est: prima, qua anima

ma moritur Deo per peccatum: secunda, qua semper morietur, id est, pœnas mortis sustinebit, & tamen numquam erit mortua in gehenna.

Deus mortē non fecit per se.

Deus ergo non fecit mortem per se, sed per accidens; non volens, sed nolens. Fecit enim eam non vt creaturam, v.g. hominem & angelum, sed vt creaturæ recalcitrantis supplicium. Nam vt ait S. Fulgent. l. 1. ad Monimum c. 19. *Illius rei Deus vltor est, cuius non est auctor.* Igitur mortem nō fecit: *quia Deus corruptione carentem hominem creauit, & ad æternitatis suæ produxit imaginem,* ait S. Epiphan. l. 2. cont. hæres. c. 19. Et c. 22 *Bona igitur mors cum plagarum instar ad coercendos pueros reperta sit.* Et c. 18. *Artifices,* inquit, *cupiunt facere opus immortale; ergo multò magis id cupiet Deus.* Dat exemplum Phidiæ. *Hic enim,* inquit, *cùm Olympici Iouis simulachrum finxisset ex ebore, oleum ad pedes ante statuam iussit effundi, quo immortalem illam quantum posset efficeret.* Et S. August. in Sententiis sent. 303. *Iustum Dei iudicium est, vt peccato suo quisque pereat, cùm Deus peccatum non faciat, sicut mortem non fecit, & tamen quem morte dignum sensit, occidit. Vnde legitur:*

Eccli. 11.

Mors & vita à Deo est. Quæ duo inter se non esse cōtraria videt Profectò, quisquis ab operibus diuinis iudicia diuina discernit: quia aliud est creando non instituisse mortalem, aliud iudicādo plectere peccatorem. Deus quidem mundum fecit, & corpora prorsus omnia, sed vt corpus corruptibile aggrauet animam, & caro concupiscat aduersus spiritum, non est præcedens natura hominis instituti, sed consequens pœna peccati. Aliqui pro *peccati* legūt *damnati*. Quin & Faustus Rhegiensis de Gratia Dei c. 1. to. 4. Biblioth. SS. Patrum, *Deus, ait, mortem non fecit: mors itaque peregrinum & aduentitium malum, non est ordo naturæ, sed pœna sententiæ.* Vide dicta Genes. 2. v. 17. Ita hanc gnomē quoque exponit S. Chrysost. l. 1. de Prouidentia tomo 5. & S. Aug. de Prædest. Sanctor. c. 4. & 5: & S. Tho. par. 1. q. 49. art. 2. & 2. 2. q. 19. art. 1. & q. 164. art. 1.

Rursum Deus mortem non fecit, quia non fecit peccatum, per quod solum mors introduci potuit: mors enim non est aliud quàm peccati pœna, vti docet Concil. Trident. sess. 5. & Concil. Arausican. II. can. 2. *Iniustitiam,* inquit, *Deo dare conuincitur, qui mortem, quæ est pœna peccati, sine peccato, quod est meritum mortis, ad nos transisse docet.* Vnde S. Aug. passim contra Pelagian. ex morte omnium hominū, etiam infantium, probat peccatum originale ex Adamo transfusum in omnes posteros. Hinc.

Symbolicè S. Bonauent. Dionys. & Holcot per *mortem* accipiunt peccatum. Analogias vtriusque per plures recenset hîc Holcot.

Denique S. August. in Solil. c. 24. ex hac gnome sapienter & pie ita Deum precatur: *Quod salus nostra ex Deo est, audiuimus,* inquit, *de tua misericordia Domine, quòd tu mortem non facis, neque lætaris in perditione morientium; propter hoc, Domine, oramus te, ne permittas dominari, quod non fecisti, creaturæ tuæ, quam fecisti: si enim doles de perditione, quid te prohibet Domine, qui omnia potes, ne semper lateris de nostra saluatione?*

Dices, Deus creauit hominem constantem quatuor elementis; hæc autem inter se sunt contraria, & se mutuo agendo & reagendo conficiunt & interimunt: ergo creauit in eo causas & principia mortis. Respond. Verum id est, si puram hominis naturam consideres: at Deus non creauit hominē in puris naturalibus, sed in creatione naturam eius vestiuit iustitia originali, quæ tum animæ, tum corporis actiones & motus ita inter se componebat & adæquabat, vt homo pacificus, lætus, sanus, sanctusque victurus fuisset per multa sæcula, scilicet donec Deus eum in cælum ad beatam plenamque immortalitatem trāstulisset. Adde, corruptionis originalem causam in homine ceterisque corporibus, non Deo auctori naturæ, sed naturali rerum ipsarum conditioni & imperfectioni tribuendam esse, scilicet tum ipsis elementis, quæ contrarias habent naturas & qualitates, ideoque se mutuò interimunt, tum ipsi materiæ primæ, quæ nouarum semper formarum est capax & auida.

Anagog. S. Ambros. libr. de Fide resurrectionis: *Deus mortem non fecit, quia,* inquit, *Deus mortem non instituit, sed pro remedio dedit,* vt scilicet ipsa mederetur, daretque finem miseriis, æquè ac peccatis huius vitæ, ac panderet introitum ad vitam beatam & æternam.

Vers. 14.

CREAVIT ENIM, VT ESSENT OMNIA] S. Antonius Magnus epist. 2. *Vocauit ex nihilo, vt essent cūcta,* q.d. Deus creauit res ad esse, hoc est, vt essent, & in suo esse conseruarentur; non autem ad non esse, vt scilicet moriātur & pereant. Probat Deum non fecisse mortem; ex eo quòd sit creator omnium. Creatoris enim officium & opus est res ex nihilo educere, & ex nō esse transferre ad esse: huic autem aduersatur easdem trāsferre ex esse ad non esse: ergo Deus non creauit mortem, mors enim transfert res ab esse ad non esse, quia esse rerum perimit. Rursum creatio est rei positiuæ, putà boni cuiuspiam: mors autem non est quid positiuum, sed priuatiuum: est enim priuatio vitæ, ideoq; ipsa est malum; quod Deus per se & primitus non fecit. Verùm, quia creatura, putà homo abusus est suo esse, ac peccando Deum priuauit honore & cultu sibi debito, hinc vicissim congrua talionis pœna Deus, vt iustus iudex & scelerum vindex, priuauit hominem suo esse, eumque morte mulctauit. Mors ergo non est conditio naturæ, sed punitio culpæ.

Porrò S. Tho. 1. p. q. 65. art. 2. ad 1. *In hoc ipso,* inquit, *quòd creatura aliqua habet esse, repræsentat diuinum esse, & bonitatē eius. Et ideo per hoc, quòd Deus creauit omnia vt essent, non excluditur* (sed potiùs includitur) *quin creauerit omnia ad suam bonitatem* creaturis communicandam, manifestandam, amādam, & cum gratiarum actione venerandam.

ET SANABILES FECIT NATIONES ORBIS TERRARVM] *Sanabiles,* id est salubres, sanatiuas, quæ possent sanare, non sanari. Hoc enim significat Græcum σωτήριοι. Sic *sanare* pro saluare sumitur psal. 40. 5. *Sana,* id est salua, *animam meam, quia peccaui tibi.* Iob 34. 17. Prou. 28. 25. Ierem. 17. 14. & alibi.

Pro *nationes* græcè est γενέσεις, id est *generationes,* vti vertit S. Hieron. in c. 12. Zachar. hoc est, vires genitales mundi, putà virtutes quas Deus plantis, herbis, animalibus, gemmis, &c. in earum creatione inseruit ad se propagandum, & generandum sibi simile. Itē res ipsæ initio à Deo creatæ & genitæ: hæ enim vocātur *nationes,* id est res natæ & productæ, q.d. Deus fecit, vt res primitus à se creatæ essent salutiferæ, non mortiferæ.

Quæcumque in mundo à Deo creata sunt, ea sunt salutifera. Sic Festus, *In pecoribus*, inquit, *bonus prouentus, bona natio dicitur*. Et Plinius l.22.c.24.& l.24.c.6. nationes mellis & resinæ, vocat earumdem generationes & prouentus. Alludit enim *natio* ad nasci, sicut γένεσις ad γεννάω, & γέννησις ad γεννᾶσθαι. Simile est c. vlt. v.10. *Nationes* ergo *orbis* sunt omnia, quæ nascuntur in orbe.

Aut *nationes* siue *generationes*, vocat natales, origines & ortus mundi. q.d. Deus primordia & natalitia mundi, putà opus creationis hexameron; siue sex dierum, initio mundi fecit salutiferum, non letiferum. Deus fecit vt initio mundi, nil ei à se creato inesset noxij, sed omnia salubria, quia *vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valdè bona*, Gen.1.31. Sic dicitur Gen.2.4. *Istæ sunt generationes cæli & terræ*, id est, hi sunt natales & origines, quibus geniti, & in lucem à Deo per creationē educti sunt cæli & terra. Hinc Vatabl. hoc loco vertit, *initia mundi salutifera sunt*; Syrus, *in generatione mundi vita*; Arabicus, *& generationes mundi habentes salutem*, supple, *fecit Deus*.

Rursum S.Hier. per *nationes*, siue *generationes*, præcisè intelligit primos homines à Deo genitos & in mundo natos, scilicet Adam & Euam, ex quibus generationes mundi omnesque homines nascituri erant, quos Deus sanos creauit & immortales, ita vt mori non possent, quādiu in Dei obedientia & iustitia persisterent; adeoque ipsi hanc sanitatem & immortalitatem generatione sua in posteros omnes trāsfudissent. Hoc verum, sed hoc loco duriusculum.

Porrò Lyran. sic explicat, q.d. Deus fecit primos homines sanabiles, id est medicabiles siue remediabiles, quia scilicet contra mortem animę per peccatum contractæ, suggessit eis remedium pœnitentiæ, quæ animam peccato mortuam per gratiam ad vitam spiritualem resuscitat: contra infirmitates verò & mortem corporis suggessit eis, tum varia pharmaca, quæ infirmitates eius sanarent, tum spem resurrectionis ad vitam æternam & beatam. Secùs fuit in angelis: hos enim creauit Deus insanabiles. Vnde Lucifer & socij eius in peccatum prolapsi pœnitere, sanari & saluari nequiuerunt. *Creauit ergo homines*, ait S. Bonau. *in spirituali sanitate per innocentiam, ad sanitatē reducibiles per pœnitentiam*. Sic & Hugo ac Dion. Vnde S.Chrys. homil.8. & 22. ad Pop. quæ est de pœnitentia, & homil.24. in Matt. & h. 24. in Acta, docet multa corporis vulnera esse insanabilia, nullum verò animæ; sed omnia facilè, putà per contritionem & pœnitentiam, sanari & curari posse. Verùm hic sensus nō est genuinus, sed symbolicus aut potius accommodatitius.

Medicamentum exterminij quid? Resp. Primò.

ET NON EST IN ILLIS MEDICAMENTVM EXTERMINII] Primò, *exterminij*, hoc est contra exterminium, putà cōtra mortem, ait Dion. q.d. Nullum est medicamentum, quod hominem liberet à morte, quam Deus ob peccatum illi inflixit; nulla medicina, quæ hominem à morte in perpetuum præseruet.

Secundò.

Secundò, idem Dion. & Lyran. q.d. Homo per peccatum multas infirmitates & calamitates incurrit: ac nō potest ab eis se eximere sese interimendo & occidendo: hoc enim à Deo vetitum est. Verùm hæc aliena sunt & detorta.

Tertiò.

Tertiò, S.Bonauent. Glossa & Hugo per *exterminium* accipiunt peccatum, quod hominem à gratia, Deo, cælo & mūdo, ac vita exterminat. q.d. In natura nationum, siue hominum, Deus non inseuit poculū sine veneni peccati, quod est causa exterminij in præsenti morte: dicitur peccatum *exterminium*, quia ponit extra terminum gratiæ: sic & dicitur mors temporalis, quia ponit extra terminum vitæ; & gehennalis, quia ponit extra terminum gloriæ. hæc illi. Verùm hoc mysticum est & symbolicum, non litterale & germanum.

Quartò. genuinè.

Quartò ergo & genuinè, pro *medicamentum* græcè est φάρμακον, quæ vox media est, & nunc in bonum capitur pro medicamento, q.d. φέρων ἄκος, id est ferens medelam; nunc in malū pro veneno, q.d. φέρων ἄχος, id est, afferens tristitiā. Vnde illud:

Pharmaca non vendes pharmacopola mihi.

Pharmacum ergo *exterminij*, græcè ὀλέθρου; id est *perditionis*, est pharmacum è vita exterminans, perdens, interimēs, putà venenum mortiferum. Vnde Syrus vertit, *venenum mortis*; Arabicus, *venenum perditionis*.

Sensus ergo est, q. d. Deus in genesi, siue in mundi natalibus vel originibus, omnia creauit salutaria, ac proinde nihil in ea est venenatum, nihil quod exterminet occidat & perimat. Vnde Guarinus vertit, *in illis nationibus*, siue *initiis mundi non est venenum perimens*; Iansen. *non est in generationibus mundi creatum à Deo venenum exterminans*, siue *perdens*, hoc est, non est inter creaturas à Deo creatas, creata perditio corrumpens, aut corruptio vel malum perditionis. Vatabl. *initia mundi salutifera sunt, nec inest in eis medicamentum perniciosum*; S.Hieron. in c.12. Zachar. *creauit vt essent omnia, & salutares generationes mundi, & non erat in eis venenum mortiferum*.

An initio mundi fuerint res venenatæ.

Quæritur hic, an nulla fuerint venena à Deo creata in genesi mundi, v.g. venenatæ herbæ aut animalia? D.Aug. lib.1. de Genes. contra Manich. c.13. censet in genesi non fuisse creatas herbas venenatas, sed post peccatum tantùm, idque in pœnam peccati, atque hoc omne videtur hic dicere Sapiens. Et fauet Scriptur. Genes. 1. v. 12. & c.3. v.17. & 18. Huic affine est, quod docet S. Basil. homil.3. Hexam. & Ambros. lib.3. Hexam. 9. Damasc. lib.2. de Fide c.10. Beda & Raban. in Genes. primùm rosam ante peccatum productā fuisse sine spinis, post peccatum verò spinis armatam.

Resp. fuisse.

Verùm cōtrarium, vt probabilius, passim sentiunt alij. Dico ergo Primò. Probabilius est venenatas herbas & animalia, itē rosam cum spinis initio mundi cum aliis herbis & animalibus à Deo creata esse. Ita S. August qui quodlib. 1. de Genesi contra Manichæos dixerat, retractat l.3. de Genesi ad litt. c.18. Basil. homil.5. Hexam. & Ambros. li.3. Hexam. c.9. Idem censent de herbis excepta rosa, D. Thom. 1. p. q.69. art.2. ad 2. & ibi Schol. ac passim recent. scribentes in Genesin, vel in opus sex dierum, vti Peter. Molina, Valentia, &c.

Probatur Primò. Secundò.

Probatur Primo, quia id planè videtur dici Genes. 2.2. & 5. vbi Deus dicitur creasse omnem herbam; ergo etiam venenatam. Secundò, quia animalia homini noxia, tum creata sunt, scilicet cete & serpens; idem ergo de lupis, vrsis & herbis

vene-

Tertiò. venenatis dicendum. Tertiò, quia hoc exigebat vniuersi perfectio, vt omnes perfectæ rerum species tum crearentur: maximè quia, quæ hominibus venenosa sunt, aliis animalibus sæpè nō sunt: vt patet de cicuta. imò quæ vno tempore homini sunt venenata, altero sunt eidem salutaria. Ita cicuta sturnis est pabulum, elleborus coturnicibus: mandragora somnum conciliat; opium siue papauer sedat dolores corporis, ait S. Basil. homil. 5. Hexam. & ex eo S. Ambros. lib. 3. Hexam. c. 9. & lib. 6. c. 6. & quia illæ res, licèt secundùm se noxiæ sint, tamen in medicamentis cum aliis commixtæ, medicinæ sunt hominum & animalium; ac saltem earum scientia homini, tum prodesse poterat. Rursum rosa tum nata est cum spinis, quia hæc est rosæ natura, hoc eius bonum & perfectio.

Non tamen nocuissent Adæ. Dico Secundò. Hæc tamen venena & venenata ante peccatum hominum, homini non erant noxia, saltem in actu secundo, siue potentia propinqua. Vt enim Sapiens hic dicit, & c. seq. v. 23. Deus creauit hominem immortalem: licet ergo venena in se homini noxia essent; tamen partim, quia homo dominium habebat omnium animalium; partim per scientiam, qua norat omnia venena; & per prudentiam ac dexteritatem, qua facilè omnia cauere poterat, præsertim per assistentiam & protectionem Dei, homini innocentiam seruanti, vt nec gladius, nec ignis, nec saxa, ita nec venenatæ herbæ aut animalia, adeoque nihil nocere poterat. Vnde cum serpente innoxie & intrepidè loquebatur Eua: Deus enim cohibebat serpentem, ne Euam tangeret & morderet, eique venenum mortiferum infunderet: atque Adam omnibus animalibus, etiam vrsis, lupis & pardis, eorū nomina imposuit. At postquam homo peccauit in Deum, sublata illa singulari Dei protectione, omnia libera relicta sunt, & naturæ suæ reddita, vt in hominem tamquam in hostem insurgerent, eique insidiarentur & nocere conarentur; ac si ex eo tempore bellum dictum fuerit & publicatum inter animalia noxia & res alias veneficas, & hominem, contra quem armauit se orbis terrarum. atque hoc est, quod post peccatum Deus dicitur posuisse inimicitias inter mulierem & serpentem.

Respondetur ergo, hîc non negari venena simplicia, sed tantùm pharmaca (vt habent Græca) venenata esse composita à Deo; quia hæc inuenta sunt à diabolo, & prauis hominibus. Rursum Deus nulli naturæ vel creaturæ particulari indit venenum, aut quid noxium, quod illam interimeret & mortem afferret.

Resp. Secundò, & melius, nullum, neque simplex, neque cōpositum fuisse venenū, quod homini vel propinarit, vel incauto obiecerit Deus: quin vero diligentissimè canit (vt iam dixi) ne quid tale homini obueniret, ac consequenter, vt nihil in actu secundo homini esset pharmacum mortis: atque hoc propriè intendit hîc Sapiens. Tantùm enim vult probare, mortem non Deo procurante, sed à peccato in orbem inuectam. Sic Gen. 1. 13. omnia dicitur fecisse Deus bona, in se scilicet, & respectu totius vniuersi; non autē respectu alicuius particularis, cui mala & contraria esse possunt, vt patet experientia. Sic Gen. 3. maledicta dicitur terra & spinas productura, quia terra eadem, quæ antè fuerat à Deo benedicta, felix & fertilis, homini ex paradiso expulso, & ad eam excolendam damnato, cœpit esse maledicta & molesta; imò terra natiua bonitate & fertilitate ob peccatum hominis priuata est, & degener facta scatens sentibus & spinis.

NEC INFERORVM REGNVM IN TERRA] Pro *regnum* græcè est βασίλειον, id est regia, palatium, aula regis: item signum regale, regium insigne, diadema. Græca ergo ad verbum habēt, *neque regia*, vel *regium insigne Orci super terram*. Orcus à Poëtis fingitur rex inferorum. Vnde Syrus, *neque inferno est regnum super terram*. q. d. Deus non fecit, vt inferi & dæmones haberent in terram & in homines potestatem; sed id fecit culpa hominum & iniustitia, quia credendo tentationibus diaboli vltrò ei consensere, & eius potestati se subiecere. Rursum *inferorum*, id est mortis & interitus regnum, siue mortis palatium & arx regia, primitus non erat in terra; sed ex inferis ad nos euocata est arte diaboli, impellentis Adamū in peccatum: huius enim pœna est mors. q. d. Mortis regnum & regia non erat in terra, sed in imis terræ visceribus apud inferos, *vbi vmbra mortis, & nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitat*, vt ait Iob cap. 10. v. 22.

Igitur Adamo & hominibus in statu innocentiæ constitutis dominabatur gratia, vita, cælum & cælites, putà angeli ac Deus ipse: at postquam peccarunt, eisdem dominari sunt peccatū, mors, infernus, dæmones & Lucifer. Vnde omnes, qui ante Christum moriebantur, etiam iusti, descendebant ad inferos. Hinc S. Ioannes Apocal. c. 6. 8. intuitatur, vt videat: *Et ecce, ait, equus pallidus, & qui sedebat super eum, nomen illi mors, & infernus sequebatur eum, & data est illi potestas super quatuor partes terræ, interficere gladio, fame, & morte, & bestiis terræ.*

Nota. Pro *inferorum* græcè est ᾅδου. ᾅδης autē est Orcus, Pluto, Tartarus, inferi: dictus ᾅδης quasi ἀειδής, ab α priuatiuo, & ἰδεῖν, id est videre. q. d. Locus priuatus visu, id est obscurus, profundus, tenebrosus, solis expers, qui ab Hebr. vocatur צל מות tsal maueth, id est, vmbra mortis, Isa. 9. 2. Vnde Plutarch. tra. in illud λάθε βιώσας, id est latenter viue. *Qui solem*, inquit, *Apollinem esse credunt ex maiorum & priscorum mysteriis, Delium & Pythium eumdem cognominant. Ceterùm qui diuersæ partis est dominus, siue Deus is est, siue dæmon, Haden, id est Orcum, appellant, quòd mortui in locum tenebrosum & obscurum demigremus; ac densæ noctis somniique inertis regem.*

Orcus quis? ᾅδης ergo est inferiorū rex, & quasi Deus, qui reipsa non est alius, quam Lucifer, cuius regia est in gehenna. Hunc post peccatum Adæ in homines exercuisse potestatem, ostendit nomē Orcus, quod Festus ab vrgēdo deriuat, eò quòd omnes homines ad mortem vrgeat. Idem vocatur Pluto à diuitiis, quòd diues sit, tum opum, tum animarum peccantium & damnatarum: πλοῦτος enim sunt diuitiæ, putà aurum, argentū, gemmæ, quæ in imis terræ visceribus sunt recōditæ. Hinc poëtæ Iouem cæli, Neptunum maris, Plutonem inferni Deum constituunt, eique vxorem dant Proserpinam. de quo Statius ita canit:

Sorte sedens, media, regni infelicis in arce
Dux Erebi, populos poscebat crimina vitæ.

Idem dicitur Tartarus, & in plurali Tartara, à ταράσσειν, id est turbare, quòd omnia turbet ac sursum deorsumq; misceat, aut à ταρταρίζειν, id est à tremore frigoris, quòd sit locus profundissimus & frigidissimus: vnde Virgil. 5. Æneid. vocat *intima letiti tartara.* Alibi *tristia, funesta, nigra, opaca, profunda tartara.* Hinc idem 6. Æneidos ita canit:

An læua malorum
Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit.

Et rursum:

Bis patet in præceps tantum tenditq; sub vmbras,
Quantum ad æthereum cæli suspectus Olympum.

Ergo Orcus, Pluto & Infernus, puta Lucifer, regnum mortis, quod habebat in gehenna post peccatum Adæ extendit super terram in omnes homines ex Adam nascentes, quos telo mortis transfigit. Nam vt dicet c. seq. v. 23. *Deus creauit hominem inexterminabilem, &c. inuidiâ autem diaboli mors introiuit in orbem.*

Alludit ad Poëtas (vnde colligas auctorem huius libri non esse Salomonem, vtpote, qui Orpheo, Homero, Hesiodo, omnibusque poëtis & philosophis longè fuit anterior & antiquior) qui Aden, siue Orcum, & Plutonem, asserût esse inferorum regem, in tenebrosa & horrida regione sub terra dominantem, qui animas defunctorum omnium ineuitabilibus vinculis constringat, habeatque pro stemmate regali claues, eò quòd infernus ingredientibus adamantinis quasi claustris obseretur; ac nulli in illum ingresso detur egressus. de quo plura Natalis Comes l. 10. Mythol. c. 9. Sic auctor l. Iudith. c. 16. 8. alludit ad fabulam Titanum, id est Gigantum, cum Ioue pugnantium: *Nec filij Titan,* inquit, *percusserunt eum,* scilicet Holofernem.

Mysticè Glossa Interlin. cuius auctor est Anselmus Laodunensis: *Nihil,* inquit, *homini nocuisset diabolus, nisi acquieuisset homo.* Et Holcot: *hominibus,* ait, *in terra existentibus non ita dominantur dæmones, vt eos inuitos ad malum impellant.* Rabanus quoque & Hugo: *In natura,* inquiunt, *non est conditum à Deo peccatum, propter quod in hominibus inferi, id est dæmones, regnent.*

Rursum, Lyran. & Dionys. *In præsenti vita,* inquiunt, *non est lex infernalis,* vt scilicet lapsi nequeant pœnitere, resurgere, iustificari & saluari, vti nequeunt damnati in inferno.

Denique alij, q. d. Infernus, siue gehenna, ac impiorum in eo ardor & cruciatus, non est per se primitus institutus à Deo, sed post, & propter peccata hominum, ad ea puniéda. Aut q. d. Peccatum, ob quod infernus & dæmon dominatur homini, non est à Deo, sed à libera & mala hominis voluntate. Aut, q. d. Dæmon non ita pleno iure dominatur peccatoribus in terra, quin ab eius manibus & tyrannide liberari possint, si pœnitere velint.

VERS. 15. IVSTITIA ENIM (Græca habent δὲ, id est *autem*) PERPETVA EST ET IMMORTALIS] Addunt aliqui codices, vt Complut. *Iniustitia autē mortis acquisitio.* quæ verba non sunt authentica textus, sed eius per antithesin exaggeratio & explicatio. Nam ea non habent codices Vaticani Græci, & ceteri melioris notæ. Probant mortem non esse factam à Deo, ac consequenter nec medicamentum externum, ex eo quòd Deus homini primitus indiderit iustitiam, quæ est pharmacum immortalitatis. Iustitia enim ex Dei decreto, dono & præmio est immortalis, facietque hominem immortalem. Quare quamdiu Adam in iustitia originali perstitit, mori non potuit: & si semper in ea perstitisset, numquam mori potuisset. *Iustitiam* hîc non specialem, vti videtur velle S. August. l. 14. de Trinit. c. 9. sed generalem & originalem intellige, quæ erat chorus, siue complexio omnium virtutum: hæc enim Adæ dabat vitam & immortalitatem: quâ euersâ, peccatum eidem & posteris omnibus inflixit debitum mortalitatis, ipsamque mortem. Iustitia ergo velut sol dat lucem, vitam, lætitiam, felicitatem, felicemque æternitatem. Quis ergo eam non amet & ambiat? Ipsa est ἀθάνατος: facit ergo athanasios, gloriosos & immortales.

Porrò Cantacuzenus *iustitiam* nō hominum, sed Dei intelligit, q. d. Iustitia, id est iusta, benefica & suauis Dei optimi prouidentia, & beneficentia, quantum est ex se, esse, quod semel creaturis dedit, non reuocat, sed stabilit, facitque vt sit perpetuum. Et noster à Castro: *Iustitia,* ait, *quâ seruat Deus, dum tribuit rebus iuxta insitam naturam quod illis proprium est, ad earum perpetuitatem, facit illas esse perpetuas.* Et Didymus in epist. 2. S. Ioânis c. 2. (extat to. 5. Biblioth. SS. Patrum) *Dei,* inquit, *enim sancta voluntas permanens virtus est, de qua scriptum est Sapient. 1. Iustitia est immortalis.* Verùm prior sensus est genuinus.

Quærit S. August. lib. 14. de Trinit. c. 9. an virtutes huius vitæ maneant in altera, putà in cælo? *Quibusdā enim,* inquit, *visum est desituras: & de tribus quidem prudentia, fortitudine, temperantia, cùm hoc dicitur, nonnihil dici videtur: iustitia verò immortalis est, & magis tunc perficitur in nobis, quàm esse cessabit.* Citat deinde Ciceronem, qui in Hortensio asserit omnes desituras, etiam iustitiam; ac rationem affert: *Nec enim,* inquit, *fortitudine egeremus, nullo proposito aut labore & periculo; nec iustitia, cū esset nihil quod appeteretur alieni; nec temperātia, quæ regeret eas, quæ nullæ essent libidines; nec prudentia quidem egeremus, nullo delectu proposito bonorum & malorum. Vna igitur essemus beati cognitione naturæ, & scientia, qua sola etiam deorum est vita laudanda. Ex quo intelligi potest, cetera necessitatis esse, vnum hoc voluntatis.*

Virtutes quatuor cardin. manebunt in cælo.

Verùm corrigit hoc Ciceronis dictum S. August. ac docet certum esse iustitiam mansuram, idemque de ceteris probabiliter esse cēsendum. Sic enim ait: *Cui (Deo) regenti esse subditum, si iustitia est, immortalis omnino est iustitia, nec in illa esse beatitudine desinet, sed talis ac tanta erit, vt perfectior & maior esse non possit. Fortassis & aliæ tres virtutes, prudentia sine vllo iam periculo erroris, fortitudo sine molestia tolerandorum malorum, tēperantia sine repugnatione libidinū, erunt in illa felicitate; vt prudētiæ sit, nullum bonum Deo præponere, vel æquare; fortitudinis, ei firmissimè cohærere; temperantiæ, nullo defectu noxio delectari.* Sanctum Aug. sequitur S. Thomas 1. 2. q. 67. art. 1. vbi resolutè docet, omnes quatuor virtutes cardinales mansuras in cælo, velut ornamēta animæ rationalis, ac velut lucta, quam anima cum concupiscentiis in hac vita generosè obiit, putà victoriæ eius, præmia & trophæa.

VERS. 16. IMPII AVTEM MANIBVS ET VERBIS ACCERSIERVNT ILLAM: ET ÆSTIMANTES ILLAM AMICAM, DEFLVXERVNT, ET SPONSIONES

NES POSVERVNT AD ILLAM: QVONIAM DIGNI SVNT QVI SINT EX PARTE ILLIVS] *Impij* græcè ἀσεβεῖς, id est irreligiosi, nefarij, scelesti, qui Numen non cognoscunt, vel non timent, non venerantur, non colunt, ideoque in omnia scelera se effundunt. *Illam*, scilicet mortem: græcè enim est αὐτὸν masculinum, quod non potest referre δικαιοσύνην, id est iustitiam, nec ἀδικίαν, id est iniustitiam, quā nonnulli addunt v. 15. vt vult S. Bonauent. cùm vtraq; sit feminini generis, sed masculinum θάνατον, id est mortem. *Æstimantes illam amicam*, non in actu signato, sed exercito, q. d. Perinde se gerētes erga mortem, vt si gent amicus ad amicū, dum quæ grata & annexa sunt morti, quæque mortem procurant, putà concupiscentias & scelera sua, adamarunt. Simili schemate dixit v. 12. *Nolite zelare mortem. Pro defluxerunt*, græcè est ἐτάκησαν id est *contabuerunt*. *Sponsiones*, id est fœdus, inierunt cū morte. Alludit ad Isaiæ 28. 15. *Dixistis enim: Percussimus fœdus cū morte, & cum inferno fecimus pactum.* Vide ibi dicta. *Quoniam digni sunt*, nōnulli codices addunt *morte*, sed τὸ *morte* delent Rom. & Græci, satis enim illa intelligitur ex eo quod sequitur: *Qui sint ex parte illius*, scilicet mortis, cum quā fœdus inierunt.

Dixit Deum non fecisse mortem, sed creasse hominem iustum, sanum, sanctum, immortalem: iam veram mortis causam assignat, primorum parentum ceterorumq; impiorum vesaniam, qui mortiferas suas cupiditates adeò ardenter adamarūt, vt mortē, quam in eis repositam sciebant, non exhorruerint, sed vltrò illam sibi *manibus* iniqua agendo, cædesque & rapinas exercendo; ac *verbis* murmurando, blasphemias in Deum, contumelias in proximos iactando (vti faciunt tyranni, & insolentes principes ac iudices, quos maximè hic taxat, vt patet ex v. 1.) accersierint, quasi illam sibi amicam æstimarint, cùm ipsa reuera esset eis hostis acerrimus: hinc *defluxerunt* ad suas voluptates, ac ad mortem & interitum in iis repositum, ibique contabuerunt, id est tabē & corruptionem, tam animæ quàm corpori induxerunt: quare ita se reipsa gesserunt cum morte, ac si cum illa amicitiam & fœdus iniissent, idque stultè, sed iure, dignè & meritò: *quoniam digni sunt*, qui partem & societatem habeant cum morte, eiusque ærumnarum & dolorū sint participes, eò quòd cum ipsa sponte fœdus inierint. Mortem intellige, primò corporis, vt patet ex v. 14. deinde animæ per peccatum, & damnationem in gehenna.

Nota, Singula verba habent emphasim, notantque in impiis singularem æstum vel furorem cupiditatis, qua cæci, velut effrænes & amore insanientes equi, sese præcipitant in mortem præsentem & æternam. Au ergo: *Manibus & verbis accersierunt illam*, scilicet mortem hoc est omni conatu & studio, quod vulgò dicitur *velis remisq;*, vel *manibus pedibusq;*. Solent enim ardenter amantes manuum iactatione, extensione & gesticulatione aduocare remotos & procul dissitos. Rursum primi parentes manus extendendo ad pomū vetitum, verbaque miscendo cum serpente, mortem sibi & posteris accersiuerūt. Glossa explicat, *factis & dictis*; S. Bonauent. *manibus defensionis, & dictis gloriationis*: suas enim cupiditates & scelera manibus propugnant, eadem q; verbis magnifi-cant & celebrant. Id fecit Eua, cùm pomum vetitum porrexit Adæ, eumque ad comedendum allexit: quod ille fecit, etiamsi sciret sibi dictum à Deo: *In quocumque die comederis, morte morieris*, Genes. 2. 17. Huic prouerbio antistropha sunt illa veterum: *Mala ad se trahentes velut Cæcias nubem*. *Hi qui quærunt bona vix accedunt, mala verò etiā non quærentibus.* Apologus extat apud Æsopū de baiulo sub onere gemente, ideoq; inuocante mortem. Stetit & illa. Tum baiulus: *Te, inquit, inuocaui non vt occidas, sed vt onus meum in humeros leues.*

ET ÆSTIMANTES ILLAM AMICAM] non directè, sed indirectè & concomitanter. Adam enim, & quiuis peccator, æstimat amicam non ipsam mortem, sed suam gulam & voluptatem, quam ardenter & perditè adamat, etiamsi sciat illam sibi à Deo vetitam sub pœna mortis. Dum ergo eam cæcus & amore ebrius haurit, mortē ipsam haurit. Rursum propriè mortem amicam æstimāt voluptuarij, qui toti suis cupiditatibus huius vitæ inhiantes, tandem æstimant omnia in morte finiri, omniaq; cum corpore interire, vt dicet initio cap. seq. ideoque liberè omnibus voluptatibus in vita indulgent, ac in omnia vitia defluunt. Ad hunc expositionem facit noster à Castro, q. d. Arbitrati non fore nocituram ac [illegible] mortem, [illegible] illam serpentis promissionem, *Nequaquam moriemini*: aliter ac illi se experti sunt, quòd putarent [illegible] nam continuo mortis stimulo puncti tabescere, atque in modum labentis vndę ad mortem defluere ac properare cœperunt, atque sic tandem perierunt.

DEFLVXERVNT] ἐτάκησαν, id est instar ceræ paulatim liquati sunt, colliquati sunt, perierunt, cōsumpti & in tabem resoluti sunt; Arabicus, *liquefacti sunt*; Syrus, *corrupti sunt*. *Defluxerunt* ergo, id est instar ceræ colliquati à soliditate iustitiæ originalis, sanctitatis, gratiæ, lætitiæ & immortalitatis, ad fluxam voluptatem, intemperantiam, peccatum, mœrorem, mortem & gehennam se transtulerunt; fluere cœperunt in mortē, primò culpæ, ait S. Bonauentura, deinde pœnæ & gehennæ, putà in omnes ærumnas huius vitæ & futuræ, quas sibi vnusquisque suis posteris accersiuerunt.

SPONSIONES POSVERVNT AD ILLAM] id est ad illius comitem, imò matrem, putà ad voluptatem vetitam à Deo sub pœna mortis: illi enim tanto ardore copulati sunt, ac si cum ea fœdus arctissimum sanxissent: ideoq; dicuntur pariter cum morte, quæ voluptati inseparabiliter annexa est, fœdus sanxisse. Vnde Arabicus vertit, *& posuerunt cum ea pactum*; Syrus, *iurauerunt & fœdus constituerunt cum ea*. Rursum propriè cum ipsa morte quasi fœdus inierunt, dum ita securè libidini & tyrannidi se totos tradiderunt, perinde ac si non essent morituri, aut potius ac si non nisi post multa sæcula essent morituri, & in ipsa morte amicè & pacificè conquieturi, nullū post eam expectantes iudicium, nullam vitam, nullum supplicium, eò quòd æstimarent omnia in morte consummari, nec aliam superesse vitam; quare lęte se morituros putarunt, iuxta illud Iob. 21. 13. *Ducunt in bonis dies suos, & in puncto ad inferna descendunt.* Sic Augustus Cæsar optabat sibi εὐθανασίαν, id est facilem hilaremque mortem, illaque ipsi obtigit teste Sueton. Fœdus ergo impiorum

cum morte est, quasi ei dixerint: Ne noceas nobis ô mors, nos vicissim non nocebimus tibi, sed erimus amici. Verùm errarunt. Nam vt eis minatur Deus Isaiæ 28. 18. *Delebitur fœdus vestrũ cum morte & pactum vestrum cum inferno non stabit; flagellum cùm transierit, eritis ei in conculcationem.*

QVONIAM DIGNI SVNT QVI SINT EX PARTE ILLIVS] qui scilicet mortis *sint sors*, vt vertit Syrus, pars & hereditas, qui vt vnici filij ex asse sint possessio mortis, eaque tam actiua, vt scilicet ipsi possideant non vitam, sed mortem; quàm passiua, quos nimirum ipsa mors hereditet, ac vt hereditatem suam possideat, putà in quos ipsa desæuiat exerceatque suum imperium, ac mori cogat, ait Anastasius Nicen. quæst. 6. in S. Scripturam.

Sex gradus peccati. Notat S. Bonauent. hîc gradus iniquitatis, per quos impij descendunt in profundum malorũ, ipsumque gehennæ barathrum. *Nam primus gradus*, inquit, *est impietas in corde per cõsensum internum mentis: Secundus, eadem est impietas in manu per consummationem operis, dum scelus, quod mente designarunt, opere perpetrant. Tertius, eadem est in ore per verbum defensionis & gloriationis, dum scelus excusant, imò de eo gloriãtur: Quartus, dum impij cum impietate pangunt amicitiam & fœdus, per spem impunitatis: Quintus, dum toti in illam defluunt per frequentem peccati iterationem, peccandi consuetudinem & mentis obdurationem. Sextus dum ruunt in ipsam mortem, tum impœnitentiæ finalis, tum gehennæ.*

Vita impij est mors. Symbolicè. Vita impiorum non est vita, sed continua mors: vnde rectè cum ea amicitiam & fœdus inijsse dicuntur: tum quia vita eorum plena est intemperantiis, excessibus, iris, rixis, inuidijs, ceterisq; animi passionibus & perturbationibus, quæ homini mille afflictiones & dolores mortis afferunt: tum quia viuunt in perpetuis crapulis, luxurijs, odijs, inimicitijs, contumelijs, rapinis, ceterisque peccatis, quæ mortem animæ conciliant: tum quia horum scelerum pœnas, putà luem veneream catarrhos, nauseam, fastidia, febres, dolores capitis, stomachi, aliosque plurimos, item paupertatẽ, infamiam, persecutiones, omneq; genus malorum sibi accersunt. Vnde S. Gregor. de vita hominũ quorumlibet post peccatum, sic ait homil. 37. in Euang. *Temporalis vita æternæ vitæ comparata, mors est potius dicenda, quàm vita. Ipse enim quotidianus defectus corruptionis quid est aliud, quàm quædam prolixitas mortis?* Vide ebriosos, qui quotidie potant & se inebriant, aduertes eos numquã ferè mentis esse compotes, nec ratione vti, sed viuere vt bruta ratione carẽtia, imò brutis esse deteriores & miseriores: nam noctem vertunt in diem, noctem potando traducunt in ebrietate, ac proinde rationis vsu se priuant. per diem dormiunt, vt crapulam digerant. vnde tam die, quàm noctu rationis vsu vt bruta carent. Vide & contemplare inuidos, superbos, ambitiosos, qui nil nisi vindictam, honores, prælaturas somniant, quot curis, æmulationibus, inuidiis, suspicionibus, mortificationibus, doloribus, angoribus cruciantur? An non vitæ eorum mors est potiùs, quàm vita, imò agonia mortis perpetua? Atque hanc ipsi vltrò sibi accersunt; amicam æstimant, & cum ea fœdus inuiolabile pangunt. O stolidos, ô miseros, ô vecordes!

CAPVT SECVNDVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PErgit impiorum qui sapientia, virtutisq; & veræ vitæ expertes, cum insipientia, vitiis & morte fœdus inierunt, sensa & mores describere, scilicet quòd sentiant omnia cum morte finiri, ideoq; voluptati dum vita suppetit, indulgendum, & iustum quemlibet eis aduersantẽ, ac in primis Christum esse occidendum & crucifigendum. Inde v. 22. ostendit eorum cæcitatem, quòd ignorent futura præmia iustis, & supplicia iniustis à Deo præparata: Deum enim creasse hominem immortalem, mortem verò inuidiâ diaboli per peccatum in orbẽ inuectam, quam eius sectatores impij experiuntur, acresq; eius aculeos gementes sentiunt.

1. DIxerunt enim cogitantes apud se nõ rectè: Exiguum, & cum tædio est tempus vitæ nostræ, & non est refrigerium in fine hominis, & non est qui agnitus sit reuersus ab inferis: 2. quia ex nihilo nati sumus, & post hoc erimus tãquam non fuerimus: quoniam fumus flatus est in naribus nostris: & sermo scintilla ad commouendum cor nostrum: 3. qua extincta, cinis erit corpus nostrum, & spiritus diffundetur tamquam mollis aër, & transibit vita nostra tamquam vestigium nubis, & sicut nebula dissoluetur, quæ fugata est à radiis solis, & à calore illius aggrauata: 4. & nomen nostrum obliuionem accipiet per tempus, & nemo memoriam habebit operum nostrorum. 5. Vmbræ enim transitus est tempus nostrum, & non est reuersio finis nostri: quoniam consignata est, & nemo reuertitur. 6. Venite ergo, & fruamur bonis quæ sunt, & vtamur creatura tamquam in iuuentute celeriter. 7. Vino pretioso & vnguentis nos impleamus: & non prætereat nos flos temporis. 8. Coronemus nos rosis, antequam marcescant, nullum pratũ sit, quod non pertranseat luxuria nostra. 9. Nemo nostrûm exors sit luxuriæ nostræ: vbique relinquamus signa lætitiæ: quoniam hæc est pars nostra, & hæc est sors. 10. Opprimamus pauperem iustum, & non parcamus viduæ, nec veterani

rani reuereamur canos multi temporis. 11. Sit autem fortitudo nostra lex iustitiæ: quod enim infirmum est, inutile inuenitur. 12. Circumueniamus ergo iustum, quoniam inutilis est nobis, & contrarius est operibus nostris, & improperat nobis peccata legis, & diffamat in nos peccata disciplinæ nostræ. 13. Promittit se scientiam Dei habere, & filium Dei se nominat. 14. Factus est nobis in traductionem cogitationum nostrarum. 15. Grauis est nobis etiam ad videndum, quoniam dissimilis est aliis vita illius, & immutatæ sunt viæ eius. 16. Tamquam nugaces æstimati sumus ab illo, & abstinet se à viis nostris tãquam ab immunditiis, & præfert nouissima iustorum, & gloriatur patrem se habere Deum. 17. Videamus ergo si sermones illius veri sint, & tentemus quę ventura sunt illi, & sciemus quæ erunt nouissima illius. 18. Si enim est verus filius Dei, suscipiet illum, & liberabit eum de manibus contrariorum. 19. Contumelia & tormento interrogemus eum, vt sciamus reuerentiam eius, & probemus patientiam illius. 20. Morte turpissima condemnemus eum: erit enim ei respectus ex sermonibus illius. 21. Hæc cogitauerunt, & errauerunt: excæcauit enim illos malitia eorum. 22. Et nescierunt sacramenta Dei, neque mercedem sperauerunt iustitiæ, nec iudicauerunt honorem animarum sanctarum. 23. Quoniam Deus creauit hominem inexterminabilem, & ad imaginem similitudinis suę fecit illum. 24. Inuidiá autem diaboli mors introiuit in orbem terrarum: 25. imitantur autem illum qui sunt ex parte illius.

Vers. 1. DIXERVNT ENIM COGITANTES APVD SE NON RECTE] sed prauè, insipienter & impiè. τὸ *enim* notat hîc dari rationem præcedentium, cur scilicet impij mortem accersierint, cum eaque fœdus inierint, ideoque digni sint, qui in mortis sorte & societate statuantur. Ratio eorum hæc est: vita nostra, omniaque eius bona & mala in morte finiuntur, ac post mortem nihil erit, quod nos exhilaret vel affligat; ergo dum viuimus, viuamus lętè, omnique cupiditati indulgeamus, ideoque aliorum opes & bona diripiamus, vt iis epulemur & voluptuemur. Radix huius eorum paralogismi est, cupiditas & voluptas, cui toti inhiant: hanc enim vt impunè sectentur & expleant, sibi persuadent animam esse mortalem, ac proinde post mortem nullam timendam esse Numinis vindictam & pœnam. Huius erroris & hæresis auctor fuit Cain, parricida Abelis fratris sui, qui negauit Numen Numinisque vindictam, ideoque fratrem occidit teste Iosepho 1. Antiq. 3. ac Philone lib. *quòd deterius potiori insidietur*, & S. Ambros. lib. de Cain & Abel c. 9. Hunc secuti sunt posteri eius omnes, ob quos Deus orbem totum mersit diluuio. Post diluuium perfidiam hanc & scelus renouauit Nemrod tyrannus, auctor turris Babylonicæ, quasi per eam in cælum conscensurus, Deoque bellum indicturus Genes. 11. Deinde Samaritæ, scilicet Assyrij, qui à Salmanasar ex Assyria traducti sunt in Samariã: hi enim censebant omnia cum morte interire, nec vllam fore resurrectionem, teste Epiphan. hęresi 9. Philastrio hęresi 7. & aliis. Denique Sadoc, eiusq; asseclæ Sadducæi, qui vixit sub Iuda Machabæo, teste Iosepho lib. 13. Antiq. c. 9. Eãdem hæresim ex Gentilibus docuerunt Democritus, teste Plutarch. li. 4. de Placitis philos. c. 7. & post eum Epicurus, eiusque sectatores Epicurei, quorum hoc axioma:

Ede, bibe, lude, post mortem nulla voluptas,

teste Plutarcho ibidẽ. Horum sensa & voces recenset Seneca epist. 124. *Inde*, inquit, *ad hæc peruenitur verba: Virtus, & philosophia, & iustitia verborum inanium crepitus est: vna felicitas est bonæ vitæ, facere omnia liberè* (alij codices legunt, *facere, esse, bibere*) *frui patrimonio; hoc est viuere, hoc est, se mortalem esse meminisse. Fluunt dies, & irreparabilis vita decurrit: dubitamus quod iuuat facere, & ætati non semper voluptates recepturæ, interim dum potest, dum poscit, ingerere frugalitatem, vltrò mortem præcurrere, & quidquid illa ablatura est, iam sibi interdicere.*

Cupiditas mater atheismi.

Verùm hæc eorum ratio est irrationalis & stolida: hic eorum syllogismus est paralogismus. Nã Primò falsissimum est animam rationalem cum corpore mori, cùm ipsa ad imaginẽ Dei creata, ab eo participet immortalitatem. Secundò, esto anima foret mortalis, ac vita omnis finienda esset in morte; tamen illam virtuti, non voluptati, totam impendere oporteret. Voluptas enim est bonum bestiarum, virtus verò, siue viuere iuxta doctrinam rationis, est bonum hominum, vti loco iam citato docet Seneca. Adde, virtutem, vnicam veramque esse hominis voluptatem, sed spiritualem, quæ hominem Deo gratum, lætum, sanum sanctumq; efficit; cùm voluptas omnis carnalis hominem bestialem, Deo & angelis inuisum, tristem, morbidum & sceleratum efficiat. Vnde prudẽter ille iuuenis in Vitis Patrum, dæmoni, qui falsò suggerebat ipsum esse à Deo reprobatum, vt eum ad vitam in omni carnis voluntate transigendã impelleret, sapienter respõdit: *Si in futura vita mihi non detur seruire placereque Deo; seruiam saltem, placeboq; in hac præsenti. Quid enim sanctius, quid melius, quid iucundius, quàm placere Deo: seruire enim Deo regnare est. Fruar ergo Deo meo in hac vita, si non liceat in altera.*

Ratio atheorum stolida.

EXIGVVM, ET CVM TÆDIO EST TEMPVS VITÆ NOSTRÆ] Græcè, *exigua & molesta est vita nostra*. Nã pro *cum tædio* græcè est λυπηρὸς, id est tristis, anxia, grauis, molesta, acerba, misera, cui opponitur τερπνὸς, id est læta, iucũda, suauis, delectabilis. Sententia hæc expositione non eget, quia clarè eam nobis exponit, imò oculis eã cernendã proponit, quotidiana cuiuslibet experientia. Vita enim nostra mille affert labores, mille ærũnas, mille tædia & fastidia. Numera labores & dolores, quos subis vno die, ac inuenies plures esse,

esse, quàm sint horæ vel actiones, adeoq; quamlibet actionem iisdem vndique esse inspersam & refertam. Hoc est, quod ait Iacob Pharaoni, quot annorum esset interroganti: *Dies peregrinationis meæ, centum triginta annorum sunt, parui & mali*, id est miseri, Genes. 47. 9. & Dauid psal. 38. 6. *Mensurabiles* (Hebr. טפחות *tepachot*, Septuag. παλαιστὰς, id est *palmares*, hoc est exiguos instar palmi, qui est mensura continens tantum, quantum extensione digitorum manus comprehendi potest, quæ vulgò spitama dicitur. Vnde Symmach. vertit σπιθαμὰς *posuisti dies meos, & substantia mea tamquam nihilum ante te.* Consule Iob c. 14. v. 1. & sequ.

Vita humana. Vidit idipsum Seneca, qui epist. 100. *Hoc*, ait, *quod inter primum diem & vltimum iacet, varium & incertum est. Si molestias æstimes, etiam puero longum: si velocitatem, etiam seni angustum. Nil non lubricum & fallax, & omni tempestate mobilius. Iactantur cuncta, & in contrarium transeunt, & in tanta volutatione rerum humanarum nil cuiquam nisi mors certum.* Et paulò pòst: *Propone profundi temporis vastitatem, & vniuersum complectere, deinde hoc, quod ætatem vocamus humanam, compara; vniuersè videbis quàm exiguum sit, quod optamus, quod extendimus: ex hoc quantum lacrymæ, quantum sollicitudines occupant, quantum mors antequam veniat optata, quantum valetudo, quantum timor, quantum teneri, aut rudes aut inutiles anni. Dimidium ex hoc edormitur. Adiice labores, pericula, & intelliges, etiam in longissima vita minimũ esse quod viuitur.* Et Menander: *Congenita sunt dolor & vita, illeq; consenescit vitæ.*

Gnome. Zeno Imper. *Ludibrium Dei est homo.* Alius: *Quid est homo? mancipium mortis, viator transiens.* Aristot. *Quid est homo? imbecillitatis exemplum, temporis spolium, fortunæ lusus, inconstantiæ imago, inuidiæ & calamitatis trutina: reliquum verò pituita & bilis.* Ita refert Stobæus serm. 89. qui totus est de hac re.

Et non est refrigerium in fine hominis] S. Bonauent. Lyran. Hugo & Dionys. exponunt, q. d. Impij post hanc vitam pergunt, non ad refrigerium cæli, sed ad supplicium gehennæ. Verũ græcè est: οὐκ ἔστιν ἴασις ἐν τελευτῇ ἀνθρώπου, id est, *non est medicatio, vel curatio in obitu hominis;* Vatabl. *nec est remedium contra obitum.* q. d. Non est medicina, nec remedium ad euadendã mortem: iuxta illud, *Contra vim mortis non est medicamen in hortis.* Verè Seneca in Consolat. ad Marciam c. 11. *Quid*, inquit, *est homo? quodlibet quassum vas, & quodlibet fragile: iactatu, nõ tempestate, vt dissiperis, est opus: vbicunq; arietaueris, solueris. Quid est homo? imbecillum corpus & fragile, nudum, suapte natura inerme, alienæ opis indigens, ad omnem fortunæ contumeliam proiectũ: cùm benè lacertos exercuit, cuiuslibet feræ pabulum, cuiuslibet victima: ex infirmis fluidisq; contextum, & lineamentis exterioribus nitidum, frigoris, æstus & laboris impatiens: ipso rursus situ & otio iturum in tabem, & semper alimẽta metuens sua, quorum modò inopia laborat, modò copia rumpitur.* Et paucis interiectis: *Odor illi, saporq;, & lassitudo, & vigiliæ, & humor, & cibus, & sine quibus viuere non potest, mortifera sunt. Quocunque se mouet, infirmitatis suæ statim conscium, nõ omne cælum ferens, aquarum nouitatibus, flatuq; non familiaris auræ, & tenuissimis causis atque offensionibus morbidũ, putre, cassum, à fletu vitam auspicatum. Cæterùm quantos tumultus hoc contemptum animal mouet? In quantas cogitationes obliuium suæ conditionis venit? Immortalia, æterna volutat animo, & in nepotes pronepotesq; disponit: cùm interim longè conantem eum mors opprimit: & hoc, quod senectus vocatur pauci sunt circuitus annorum.*

Mysticè, *non est refrigerium homini in fine:* quia cùm febri quadam hectica, ex cruda illa comestione pomi vetiti, semper æstuemus, non est refrigerium, id est, non est remedium vel pharmacum, quo ardor excitatæ febris restinguatur; ac proinde non est remedium contra obitum hominis: febris hæc est insita homini elementorum contrariorum commixtio, quæ eum lacessendo assiduè corrumpunt & interimunt. Item febris hæc est concupiscentia, quæ hominem ad excessum gulæ & luxuriæ impellit, quo plerique occiduntur.

Et non est qui agnitus sit reversus ab inferis] Clarius, *non est qui post mortem iterum vita sit restitutus*, qui scilicet ostenderit se viuere, & aliam post mortem superesse vitam in qua liceat miserias huius vitæ effugere, & in voluptates cõmutare. q. d. Incerta & fabulosa sunt, quæ à poëtis, cæterisque de inferis eorumq; pœnis, ac rebus aliis post hanc vitam narrantur: hæc enim omnia sunt aniles fabulæ, & terriculamenta puerorum. Talis est descensus Æneæ ad inferos, indeque reditus duce Sibylla, quam describit Virgil. 6. Æneid. & ille Thespensij Solensis apud Plutarch. li. de Sera numinis vindicta. Tacitè indicant impij, animã cum corpore interire, ideoque illi dãdas suas cupiditates in hac vita, vt lætã viuat, cùm post hanc vitam nil amplius illi sit expectandum. Ita nimirum sicut animæ immortalitas impellit hominem ad metum cultumq; Numinis per modestiam piamq; vitam; sic mortalitas animæ homini persuasa, inducit eum ad negandum Numen, omnemque religionem, vt homo liberè viuat, sequaturque suas libidines.

Porrò hæc impiorum gnome falsa est: quia multi redierunt ab inferis, qui suscitati sunt ad vitam ab Elia, Eliseo, aliisque Prophetis, Apostolis & Sãctis. Vera tamẽ est hoc sensu, quod illo ipsorũ æuo pauci, & fortè nulli, à morte & inferis ad vitã redierint. Simili modo ait Homerus Iliad. 9.

Obnoxij prædæ sunt boues, & pinguia pecora, (pita.
Et tripodes acquiri possunt, & equorũ flauicoma ca-
At hominis anima, vt redeat neque per prædam,
Nec aliter capi potest, vbi semel emigrauerit è vallo dentium.

Et Philetas:

Iter feci ad inferos,
Per quod nullus retrorsum viator rediit.

Et Virgil. 6. Æneid.

Facilis descensus auerni;
Sed reuocare gradum, superasq; euadere ad auras,
Hoc opus hic labor est.

Sanctorum è cælo apparitionum exempla. Nota, Animæ Beatorum in cælis sæpiùs in terrã redierunt, & apparuerunt mortalibus, vt cùm B. Virgo apparuit Ioãni Patricio & Liberio Põtif. iussitque basilicam sibi in Esquiliis extrui eo loco qui niue tectus erat die 5. Augusti: vnde festum B. Mariæ ad niues. Cùm eadẽ apparuit B. Ioanni Damasceno, eique manum, quam Leo Isaurus præscindi iusserat, rogata restituit, in brachio relicta ex vulnere lineola, vti in eius Vita narrat Ioannes Patriarch. Hierosol. Cùm S. Philippus & Ioãnes apparuerunt Theodotio Imper. teste

teſte Theodor.l.5 Hiſtor.c.34.S.Petrus & Paulus Conſtantino Imper. remedium lepræ ſuggerentes baptiſmum,teſte VII. Synodo act.2.

è limbo,

Animæ etiam è limbo redierunt, vt anima Moſis apparens cum Elia in transfiguratione Chriſti anima Samuelis apparens Sauli, eique mortem prædicens, 1.Reg.28.S.Ieremias & Onias apparuerunt Iudæ Machabæo, victoriam contra Nicanorem prænũciantes, 2.Machab.15.

è purgatorio.

Animæ quoque è Purgatorio redierunt. Nam Paſchaſius Apoſtolicæ Curiæ Diaconus, poſt mortem in Angulanis thermis, à Germano Capuano inuentus eſt luere delictorum pœnas, vti narrat S.Gregor.4.Dialog.c.40. Iuſtus quidam ob retentas pecunias graue ſupplicium pertulit: qui tandem Commodo fratri apparens ſe ab illo ſanctis ſacrificiis liberatum eſſe expoſuit, teſte S. Gregor.4.Dialog.cap.35. Fuit & presbyter, qui Centumcellis in balneis frequentiſſimè apparuit, qui ſibi operam gratuitam, ſi quando lauaret, præſtabat. Pro quo vbi, quemadmodum rogarat, Deo ſacrificia obtuliſſet, ſpiritum fuiſſe cognouit, cui diuina miſeratione hoc modo pro peccatis ſatisfacere & iuuari contigit, vt ibidem narrat S.Gregorius.

ex inferno rarius.

Animæ verò ex inferno ſubinde, ſed rariùs, redeunt & apparent, idq́ue non tam per ſeipſas, quã per dæmones: ipſæ enim ad carcerẽ ignemq́ue gehennæ damnatæ, inde exire non ſinuntur: vnde earum loco apparent dæmones, qui in hoc aëre vſque ad diem iudicij ad hominũ tentationem & exercitationem agere à Deo permittuntur, vt inferni pœnas hominibus repræſentent, earumq́ue metu homines à vitiis coërceant, & ad Deum colendũ cogant. Sic viſus eſt ſancto cuidam Eremitæ Theodoricus Italiæ rex Arrianus, inter Ioannem Pontificem & Symmachum Patricium vinctis deduci manibus, & detrudi in ollam Vulcani, vti narrat S Gregor.li.4.Dialog. cap.30. Viſa eſt Monialis in eccleſia S.Laurentij Romæ ante altare per medium ſecari, teſte S. Gregor.eodem l.c.51. Idem c.36. narrat Petrũ quemdam defunctum vidiſſe tormenta damnatorum in igne gehennæ, cumq́ue & ipſe in eumdem proiiciendus foret, angelum vetuiſſe, dixiſſeq́ue: *Regredere, & qualiter tibi poſthac viuendũ ſit, cautiſſimè attende.* Similia narrat ibidem de Stephano quodam, alioq́ue milite. Curma quidam municipij Tullienſis, cùm aliquot dies quaſi mortuus iacuiſſet, rediens ad ſe mirabilia de mortuorũ pœnis & præmiis narrãs, eadem certis argumentis confirmauit, vti refert S.Auguſt. li. de Cura pro mortuis c.11. vbi & plura ſimilium apparitionum exempla recenſet. Sic Ioſaphat cõuerſus à Barlaam, in raptu vidit inferorum ſupplicia, eoq́ue viſu tentationem carnis ſuperauit, vti narrat Damaſcen. in hiſtor.c.30. Vide noſtrũ Petrum Thyræum li.1. de Spirituum apparit.c. 11. Alexandrum ab Alexand.lib.5. Genial.c.23. & lib.2.c.9. Marſilium Ficinum lib.16. de Immortalitate animæ. Traiani Imper. animam à pœnis inferni liberatam precibus S. Gregorij ex Ioanne Diacono cenſet Ciacconus & alij: verũ Baron.Bellarm.& alij emunctioris naris cenſent hanc meram eſſe fabulam.

Sed eſto nemo ab inferis rediiſſet, non ideo negandi ſunt inferi, animarumq́ue vita & cruciatus in inferno. Nam idipſum S.Scriptura clarè docet & comminatur. Vnde impiis reſponderi poſſet id, quod Abraham reſpondit diuiti Epuloni, poſcenti Lazarum mitti ad fratres ſuos, qui illis ſua & inferorum ſupplicia denunciaret: *Habent Moyſen & Prophetas: audiant illos. Nam ſi Moyſen & Prophetas non audiunt, neque ſi quis ex mortuis reſurrexerit, credent,* Lucæ.16.31.

Vers. 2.

QVIA EX NIHILO NATI SVMVS, ET POST HOC ERIMVS TAMQVAM NON FVERIMVS] id eſt, ac ſi *non fuiſſemus,* vt vertit Syrus; Clarius *quaſi non fuerimus.* Pro *ex nihilo* græcè eſt αὐτοσχεδίως, id eſt vltrò, temerè, fortuitò, ex tempore, ſubitò, ex improuiſo, ſine Dei cõſilio, cura, imperio & prouidentia nati, & in orbem lucemque effuſi ſumus; Syrus, *extemplo facti ſumus;* Reg. *per nos nati ſumus,* ſicut culices, pulices, fungus, &c. per ſe naſcũtur ex terra ſine ſatione. Probant impij non eſſe inferos, nec vitam apud eos. q.d. Caſus nos genuit, caſus nos velut fungos & culices interimet, & annihilabit: ergo non ſunt inferi, nec inferorum pœnæ, à certa iuſtaque Dei prouidẽtia impiis decretæ. Deus enim vti nos non creauit, ſic nec curat, gubernat, iudicat, præmiat aut punit quemque pro meritis, vel demeritis. Sic Democritus, Chryſippus, Epicurus docuere, orbem, & homines in eo factos natosq́; eſſe ex fortuito atomorũ concurſu, ſimilíve caſu, non certa Dei prouiſione & creatione. Sic Ariſtot.2.Politic.c. 6, ex vulgi ſententia loquens, ait, veteres legiſlatores, quos carpit, ex priuo ſemine, vel ex terra eſſe natos. Similia habet Diodorus Siculus lib.1. c.1.& 2. Sic & Ouidius ac Poëtę fabulantur, homines ortos ex lapidibus à Deucalione proiectis.

Verùm hos omnes refutat hiſtoria creationis hominum & mundi in Geneſi à Moſe deſcripta, imò ratio naturalis, quæ docet hominem anima rationali conſtantem, eſſe nobiliſſimum perfectiſſimumq́ue animal, ac proinde non fortunæ, ſed Dei ſapientiſſimi & potentiſſimi eſſe opus, vti oſtendit Philo l.de Creatione mundi, Euſeb. li.7.de Præpar.c.7. Iuſtinus in Paræn. Lanctant. lib.2.c.12. Vide Perer. in Phyſica lib.8.cap.16.& Conimbr.lib.3.de cælo.q.6.ar.3.

Impius magis non eſt quàm eſt.

Tropol.B.Petrus Damiani epiſt.4.c.4. oſtendit impium, etiam dum exiſtit, videri potiùs non eſſe, quàm eſſe, magiſq́ue pertinere ad nihilum, quàm ad ens, eò quòd longiſſiuè ab eo, qui verè eſt, & per quem omnia ſunt, putà à Deo, recedat & diſtet. Magis enim diſtat peccator à Deo, quã non ens ab ente: huius enim finita, illius infinita eſt intercapedo & diſtantia.

Ratio.

Accedit S.Gregor. qui de homine in peccatum prolapſo ita loquitur lib.11.Moral.c.26. ad illa S.Iob c.14. *Qui quaſi flos egreditur, & conteritur: quaſi flos enim egreditur, quia nitet in carne; ſed conteritur, quia redigitur in putredinem. Quid enim ſunt nati homines in mundo, niſi quidam flores in campo? Tendamus oculos cordis in hanc latitudinem mundi præſentis, & ecce quaſi tot floribus, quot hominibus plenus eſt. Vita itaque in carne flos in fœno eſt. Vnde bene per Pſalmiſtam dicitur: Homo ſicut fœnum dies eius: & ſicut flos agri ita florebit, Iſaias* cap.40.verſ.6. *quoque ait: Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius ſicut flos agri. Homo etenim more floris procedit ex occulto, & ſubitò apparet in publico: qui ſtatim ex publico per mortem retrahitur ad occultum. Carnis nos viri-*

ditas

ditas ostendit: sed ariditas pulueris ab affectibus retrahit. Quasi flos apparuimus, qui non eramus: quasi flos aresciimus, qui temporaliter apparebamus. Et quia per momenta quotidie homo compellitur ad mortem, rectè adiungit: Et fugit velut vmbra, & numquam in eodem statu permanet. Hoc est, quod lugubri voce canit Dauid psal. 89. v. 9. *Anni nostri sicut aranea meditabuntur: dies annorum nostrorum in ipsis, septuaginta anni: si autem in potentatibus, octoginta anni, & amplius eorum labor & dolor: quoniam superuenit mansuetudo, & corripiemur,* Hebr. *quia tonsio est velox, & euolabimus;* Arias, *resecatur citò, & auolabimus,* Vatabl. *velociter transit, & auolamus.* Vnde S. Ambros. epist. 42. *tantis malis* asserit *hanc vitam esse repletam, vt comparatione eius, mors remedium esse putetur, non pœna. Nam & ideo,* inquit, *Deus illam breuem effecit, vt molestiæ eius, quia prosperitate non poterant, temporis breuitate finirentur.* Huc facit illud Petronij de larua argentea:

Mors est remedium malorum.

Heu, heu nos miseros, quàm totus homuncio nil est?
Sic erimus cuncti postquam nos auferet orcus.

QVONIAM FVMVS FLATVS EST IN NARIBVS NOSTRIS] Ita legendum cùm Roman. perperam aliqui legūt, *fumus & flatus.* Minùs rectè quoque alij, vt Franc. Lucas & Complut. legunt, *afflatus;* licet hoc quasi idem sit, quod *flatus.* Peiùs alij pro *in naribus* legunt, *in auribus.* Vnde Herodotus censuit animam habitare in auribus, eò quòd bonis auditis corpus recreetur, malis verò auditis ad iram stimuletur. Syrus, *quia tamquam fumus est spiritus in naribus nostris;* Arabicus, *quia flatus fumus in oribus nostris.*

Sensus est, q. d. Anima & vita nostra non est aliud quàm flatus, id est anhelitus, quo per nares aërem attrahimus & respiramus. Hic autem anhelitus, mox vt fit, subsidit & deficit, ac instar fumi dissipatur, & tenues vanescit in auras. In eādē ergo abit nostra anima in morte, ac proinde post eam nulla nobis superest vita. Sic Heraclitus censuit animam nō esse aliud, quàm humorum respirationem, siue vaporem & exhalationem teste Aristot. li. 1. de Anima textu 32. Quin & rude vulgus anhelitum vocat animam, nec aliam animam nouit. Porrò quia communiter respiramus per nares, hinc flatum vel anhelitum narium, animam appellat. Quò pariter alludens Isaias cap. 2. 22. *Cauete,* ait, *ab homine cuius spiritus in naribus eius est.*

Verùm errant impij: anima enim nostra est spiritalis, imò purus merusque spiritus instar angeli, ac proinde nequit esse flatus vel anhelitus, vtpote qui corporeus est; sed ipsa anhelitum hūc operatur, vt calorem cordis in quo habitat, refrigeret. Porrò aptè anhelitus comparatur fumo. Sicut enim ignis causat fumū; sic calor naturalis causat anhelitum & respirationem. Hinc vita nostra, quæ respiratione fouetur, vocatur *vapor ad modicum parens.* Iacobi 4. 15. Hinc & Psaltes: *Defecerunt,* inquit, *sicut fumus dies mei,* psal. 101. 4.

ET SERMO SCINTILLA AD COMMOVENDVM COR NOSTRVM] Ita legendum cum Romanis & Græcis, non *scintillæ,* vti legunt aliqui. Vide Franc. Lucam notat. 200. Græca enim habēt, ὁ λόγος σπινθὴρ, id est *sermo scintilla:* licet Budæus in Pandec. & Petrus Nānius hîc præferāt aliam lectionem, quæ rarior inuenitur, scilicet ὀλίγος σπινθὴρ, id est, *exigua scintilla:* q. d. Flatus siue anhelitus, quo respiramus & viuimus, est quasi scintilla quædam, id est, exiguus calor & vapor, qui tamdiu durat, quamdiu durat motus cordis; vel motus, quo mouetur & viuit cor nostrum. Vita enim consistit in calore naturali motuque cordis qui anhelitum velut sui scintillam emittit in altum: imò Stoici censuerunt animam non esse aliud, quàm calidum spiritum; vel vt Heraclitus, calidam exhalationem, quam asserebat semper fluere ex corde, velut ex caloris naturalis officina, in qua proinde generentur spiritus vitales, per quos fit motus, omnisque sensuum actio. Ita Plutarch. lib. 4. de Placit. Philosoph. c. 3. Hic sensus commodus est & facilis.

Verùm codices plures & melioris notæ legūt, non ὀλίγος, sed ὁ λόγος, id est *sermo scintilla.* Porrò λόγος verti potest, ratio q. d. Ratio & mens, qua homo præ ceteris animalibus pollet, est quasi scintilla, quę mouet cor & voluntatem ad omnia, quæ agitata Osorius. Verum melius Noster & alij λόγος vertunt, *sermo.*

Significant ergo impij, vitam nostram non esse aliud, quàm viuacem ignem in corde existētem, qui ad motionē, vel, vt græcè est, ἐν κινήσει, id est, in motione cordis nostri, emittit de se scintillas, scilicet sermonem & verba, quæ loquimur; ac fumum, scilicet respirationem & anhelitum: sicut ignis cùm mouetur, scintillas eiaculatur & fumum.

Rursum, sicut deficiente igne deficit scintilla, abitque in fauillam & cinerem; sic deficiente loquela, & consequenter anima, corpus abit in cineres. Quid breuius, quid inanius, quid vanius, quid fugacius sermone & scintilla? quid pariter breuius, quid vanius, quid fugacius vitâ? Ad hæc, sermo mouet cor, quia illud nunc commouet ad iram, si asper sit; nunc ad lenitatem, si blādus sit; nunc ad amorem, nunc ad odium, & eidq; leuiter, subitò & vanè; sicut præcipitanter & tumultuariè scintillæ excitantur & euolant è fornace. ita Iansen. à Castro & alij. Vnde Syrus vertit, *& sermo tamquam scintilla minima è flamma exiliens, mouet cor nostrum;* Arabicus, *& sermo scintilla in vapore* (euaporatione) *cordis nostri.*

Addit noster Lorinus, quòd formatur sermo scintillæ similis, dum mouetur cor nostrum: & sicut spiritus, qui est in naribus, & quo spiramus, est tamquam fumus, qui euanescit: ita spiritus idem, qui est instrumentū quo loquimur, & cuius virtute mouetur cor, est veluti scintilla, quæ extinguitur. linguam Iacobus c. 3 vers. 5. propter sermonem vocat paruum ignem. Item dici posset, quòd, quemadmodum candela quando exstinguitur, mittit in fine scintillā: sic accidat homini morienti in extremo spiritu. Verùm hic sensus obscurior & alienior videtur.

Alij, vt Dionys. per *sermonem* accipiūt calorem naturalem; Hugo animam, quæ sermonis est effectrix. sed obscuriùs & alieniùs. Accedit Ceruantes Sermo scintilla, ait, est anima, quæ declaratur sermone: hæc enim vegetat corpus, & flatum è naribus, quasi fumum è fornace, exhalat & efflat, cordis ac pulmonum, quasi follium, motu; est quasi scintilla fragilis & citò deficiens, anhelo semper spiritu ex periclitatione: vnde timor, & trepidatio, & creber anhelitus. Verùm & hoc impropriè dicitur.

Porrò

Porrò S. Bonauent. & noster Salmeron tom. 11. tract. 2. censent in voce *sermo* alludi ad opinionem Diogenis, qui censuit animam esse aërem: in aëre enim, & per verberationem aëris in ore, fit sermo: in voce *scintilla*, alludi ad opinionem Democriti, dicentis animam esse ignem; in voce *ad commouendum cor*, ad opinionem Melissi, vel, vt alij, Thaloti, qui dixit animam esse vim mouentem corpus. Verum hoc quoque obscurum est, anceps & dubium, nec impijs tantæ doctrinæ subtilitas in mentem venisse videtur.

Analogia sermonis & scintillæ, fornacis & cordis. Sensus ergo primò loco assignatus, est planus & genuinus. Vbi Nota sermonem aptè comparari scintillæ, halitum fumo, cor igni siue fornaci. *Prima:* Primò, quia sicut fornax eiaculatur fumum & scintillat: sic cor eiaculatur halitum & sermonem. *Secunda.* Secundò, sicut fornax tumultuariè & vagè euomit fumum & scintillas, eodem modo & cor euomit verba. *Tertia.* Tertiò, sicut fornax illa effundit prò motu ignis & lignorum: sic & cor effundit sermonem ex motu affectus amoris, iræ vel odij, quo agitatur. Vnde si moueatur amore, verba promit amica & blanda: si irâ, iracũda & minacia: si odio, tetrica & funesta: si timore, timida & anxia, &c. *Quarta.* Quartò, sicut fumus & scintillæ certi sunt indices, æquè ac effectus ignis: sic & halitus ac verba certa sunt indicia & effectus vitæ, æquè ac affectus dominantis in corde. *Quinta.* Quintò, sicut cessante fumo & scintilla cessat ardor fornacis: sic cessante respiratione & loquela cessat vita, vitalisque affectus in corde. Hinc *silere* in Scriptura est *mori*, ipsaque *mors* vocatur דּוּמָה *duma*, id est *silentium*. Quare quantum minuitur vis respirandi & loquendi, tantùm decrescit & minuitur vita. Vnde senes & moribundi graciliter, tenuiter & submissè loquuntur, vt vix intelligi queant, iuxta illud Eccles. 12. v. 4. *Et claudent ostia in platea, in humilitate vocis molentis.* *Sexta.* Adde, scintilla, licèt splendeat & cum stridore emicet, omniumque oculos ad se conuertat, illico tamen dissipatur: sic sermo licèt elegans & magnificus sit, vt omnes ad se rapiat; tamen illico abit ac dissipatur. Hinc contra præfidentes, suique nimiùm amantes profertur hîc apologus: *Apologus scintillæ in superbos.* Candens scintilla flammæ vi in sublime leuata, sibi placebat impensiùs, ac mox inter sidera se relatum iri existimabat. Verùm vt ad mediam camini gulam ascendit, extincta, & cinis facta decidit. Igitur sicut citò euanescit fumus & scintilla; sic & halitus, sermo & vita. Si ergo quis quærat: Quid est vita hominis? quid est homo? respondeas: Homo est sermo, homo est halitus: homo est fumus, homo est scintilla. Ita Ioannes Baptista rogatus: Tu quis es? respondit: *Ego vox clamantis in deserto*, Isaiæ 40. 3. Vide ibi dicta. *Septima.* Rursum sicut parua sæpè scintilla neglecta, magnum excitat incendium: sic sermo exiguus, v. g. conuicium in aliquem iactum, magnas sæpè suscitat lites, rixas & cædes. Vnde S. Iacobus c. 3. 6. *Lingua*, ait, *ignis est vniuersitas iniquitatis*, &c. *& inflammat totam natiuitatis nostræ inflammata à gehenna.*

Denique cum S. Bernardo tract. de Interiore domo cap. 58. per sermonem accipias fabulosum, putà fabulam. *Sicut fabula*, ait, *sic est vita mea, timeo ego, ne egomet sic fabulando fabula efficiar, si sine bonis operibus inueniar.* Qui enim multum vtuntur ore sermocinando, parum vtuntur manu laborando. Anima enim eorum tota est in ore & linguâ

Hinc loquaces & garruli solent esse desides & otiosi. Vnde Apostol. 2. Thessal. 3. 11. *Audiuimus*, inquit, *inter vos quosdam ambulare inquietè, nihil operantes, sed curiosè agentes*, in scrutandis & narrandis aliorum dictis & factis.

Porrò flatui, siue respirationi, rectè annectitur sermo, velut effectus suæ causæ, sicut enim flatus in tibiis & organis suauem efficit melodiam: sic anhelitus in ore ad dentes, labra & palatum, linguâ repercussus, efficit sermonem & vocem articulatam. Vnde S. Gregorius Nyssen. lib. de Opificio hominis c. 9. *Mens*, inquit, *humana velut industrius artifex animata organa pulsat*, &c. Et Theodor. lib. 3 de Prouidentia, agens de organo humanæ vocis, ait: *Organo musico, quod æneis fistulis constat, & follium flatu, vel aura inspiratur, artificisq; digitis motum soni consonam vocem edit, planè id simillimum est. Vnde ansam accipiens ars tibias fecit, lyras citharasq; composuit.*

Porrò sicut folles in organo flatum, qui melodiam efficit, producunt: sic quoque pulmones faciunt anhelitum, qui sermonem efformat. Vnde pulmones, velut folles organi flantes, à Galeno lib. 9. de Vsu partium, *aëris promptuaria* appellantur. *Pulmo instar follis.* Iidem velut folles vitalem ignem, id est calorem naturalem, acuunt & accendunt. Vnde Nyssen. lib. de Opific. homin. c. 30. cùm dixisset, *cor esse à quo spiritus ignei per corpus diffunduntur, atque id sine intermissione moueri, ac proinde esse igni naturâ simile;* subiungit, *instar follium, quibus in officinis suis vtuntur fabri, aërem semper attrahit è vicino pulmone, aëris receptaculo, & quod igneum est in ipso efflat.*

Vers. 3. QVA EXTINCTA CINIS ERIT (græcè σβεσθείσης, id est *euadet*) CORPVS NOSTRVM] Ita legendum cum Roman. & Græcis: perperam ergo nonnulli, vt Complut. & Regia, pro *qua* legunt, *quia*. Vide Francisc. Lucam notat. 201. vbi notat alios legere, *quia extinctus cinis erit corpus nostrum*; aut, *post corpus nostrum*; aut, *extinctum*; vel, *extincta cinis erit corpus nostrum*; alij apud Budæum in Pandect. legunt, *qui extinctus cinis erit corpus nostrum*: ipse verò Budæus legendum censet, *qua extincta*, putà scintilla. Sensus est, q. d. Cùm scintilla sermonis nostri in morte extinguetur, vt ampliùs loqui non possimus, tunc corpus resoluetur in cineres. Sicut enim dum ignis scintillæ deficiunt, deficit pariter ignis, abitque in cineres: sic pariter vbi defecerit in nobis sermo, & motus cordis, qui eum efficit, vt ampliùs loqui non possimus; tunc caro nostra diffluet, redibitque in puluerem, ex quo primitus à Deo producta est. Rursum, sicut fieri nequit, vt ignis extinctus ex cinere excitetur: sic extincta in corde vitali scintilla, hoc est calore naturali, ille ipse redire, ac per eum corpus reuiuiscere nequit, inquit Cantacuzenus; nihil enim tam mortuum & terrestre, quàm cinis.

Animam esse ignem quidam putarunt. Nota. Multi philosophi censuerunt animam esse ignem, vel igneum quid, teste Lactantio lib. 2. Instit. c. 13. & Nysseno lib. de Anima c. 1. & Cicerone Tuscul. 1. Vnde & nonnulli Hebræum אִישׁ *isch*, id est *vir*, deriuant ab אֵשׁ *esch*, id est, *igne*. Significant ergo impij extinctionem vitalis ignis, quo viuens hominis corpus, instar facis accensæ resplendet, vt testantur lumina ex oculis emicantia, scintillæ ex ore salientes, fumus efflatus è naribus; vnde totus homo, qui quasi flos emicat, ac φῶς dicitur græcè, hoc est lux ignis per

mortem talis efficitur, vt cadauer eius sit quasi cineris exbusto relictus.

Hinc dicunt impij animam cum corpore, dum homo moritur, in cinerem abire: in eum enim ignis abit. Rursum in fine mundi omnia corpora exurentur igne conflagrationis, ibuntque in cinerem. Audi S. Clementem lib. 5. Constit. Apostol. cap. 8. quod est de resurrect. *Quod si Græci,* inquit, *derident nos non credentes nostris Scripturis, saltem fidem habeant vati suæ Sibyllæ, quæ ad verbum ita inquit:*

Atque vbi cuncta cinis fuerint, tenuisq; fauilla,
Atque idem Deus extinguet quem incenderat ignem,
Ossaq; restituet rursum, cineresq; sepultos,
Et genus omne hominū (vt fuerant) Deus ipse reponet.

Denique Romani aliiq; populi, teste Alexand. ab Alexand. lib. 3. Genial. cap. 7. corpora defunctorum cremabant vertebantque in cineres, ne fœda tabe diffluerent & putrescerent: alioquin corpus per se non abit in cinerem, sed in puluerem: per cinerem ergo hic puluerem quoque intellige: Hebræis enim vicina sunt אֵפֶר *epher* & עָפָר *aphar*, id est cinis & puluis.

Et spiritus diffundetur tamquam mollis aer] *Spiritus,* id est flatus & halitus, quo respiramus, vegetamur, calescimus, loquimur, de quo dixit v. præced. qui vt ex aëre fit, sic in aërem abit, dum homo moritur. Philosophi per spiritum intelligunt animam hominis, quam censent esse corpus quoddam tenue & subtile, quale est spiritus & ventus. Hinc Democritus censuit animam, vti & cetera omnia, ex fortuito atomorum concursu conflatam, qui cùm perenni motu agitentur, etiam corpus agitent & commoueant. Stoici dixerunt animam esse spiritum calidum: alij perplures animam esse aërem censuerunt. Hinc illud Lucretij lib. 5.

Varia philosoph. de anima sententia.

Auraïque, leues animæ, calidiq; vapores.

Et Varro in Cosmotoryne: *Detis habenas animæ leni, dum ventus nos flamine sudo suauem ad patriam perducit.* Heraclitus animam putauit esse igneum quid, alij esse lumen quoddam, Diogenes esse aërem, Thales humorem, Critias sanguinem, Empedocles harmoniam quamdam & temperaturam elementorum. Hippocrates dixit animam esse spiritum tenuem per corpus omne dispersum, qui cum ætate & corpore crescat & decrescat, augeatur & minuatur, consumatur & intereat. ita Plutarch. de Placit. philosoph. lib. 4. cap. 2. & 3. Vide S. Iustinum in Parænesi, S. Nemesium lib. de Natura hominis c. 2. & Abulens. paradox. 5. cap. 51. Verùm errent. Anima enim rationalis non est corporea, sed purus spiritus, instar angeli à Deo ad sui similitudinem creatus. *Spiritus* ergo hic non anima, sed anhelitus intelligitur, qui corporeus est, putà aër, quem respirando attrahimus, qui in morte dispergitur.

Videntur ergo impij partim ex sententia philosophorum, partim ex sermone & sensu vulgi censere animam non esse aliud quàm spiritum hunc flatum, quo respiramus, & quem in morte expiramus, qui tum instar aëris & vaporis euanescit; ac proinde post mortem non superesse animam, quæ cognitionis, sensus, dolorum & suppliciorum sit capax: eò quòd, sicut in morte corpus abit in cineres, sic spiritus & anima abeat & diffluat in auram & aërem, ex quo venit. Sic Comicus animam vocat halitū dicens: *An anima fœtet vxori tuæ?*

Qua in re grauiter errant. Primò, quia ne in brutis quidem anima est halitus, sed nobilius & spiritualius quid, quo imaginantur, recordantur, concupiscunt res sibi commodas & iucundas. Secundò, quia in homine manifestum est ex eius operibus animam esse quid sublime, cæleste & angelicum, instructum potentiis & dotibus diuinis, scilicet intellectu, quo cognoscit non solùm corporalia, sed & angelos ac Deum ipsum: memoria, qua eadem licèt absentia & diu præterita reminiscatur; voluntate, qua eadem amat, & ceteris potentiis, sensibus, membrisque omnibus, vel politicè, vel despoticè imperat.

Audi Lactantium lib. de Opificio Dei cap. 17. *Quid autem sit anima, nondum inter philosophos conuenit, nec vnquam fortasse conueniet. Etenim alij sanguinem esse dixerunt, alij ignem, alij ventum vnde anima vel animus nomen accepit; quòd græcè ventus ἄνεμος dicitur: nec illorum tamen quisquam dixisse aliquid videtur.* Et pluribus interiectis: *Vnde apparet animam nescio quid esse Deo simile. At illi qui ventum putant esse, hoc falluntur, quòd ex aëre spiritum ducentes, viuere videamur. Varro itaque definit: Anima est aer conceptus ore, deferuefactus in pulmone, tepefactus in corde, diffusus in corpus. Hæc apertissimè falsa sunt. Neque enim tam obscuram nobis huiusmodi rerum dico esse rationem, vt ne hoc quidem intelligamus, quid verum esse non possit.* Et post nonnulla: *Anima ergo non est aër ore conceptus, quia multò prius gignitur anima, quàm concipi aer ore possit. Non enim post partum insinuatur in corpus: vt quibusdam philosophis videtur; sed post conceptum protinus, cùm fœtum in vtero necessitas diuina formauit: quia adeò viuit intra viscera genitricis, vt & incremento augeatur, & crebris pulsibus gestiat emicare.* Audi & S. Isidor. lib. 11. Orig. c. 1. *Anima à ventis nomen accepit, eò quòd ventus sit. Vnde & ventus græcè ἄνεμος dicitur, quòd ore trahentes aërem viuere videamur: sed apertissimè falsum est, quia multò prius gignitur anima, quàm concipiatur aër: quia iam in genetricis vtero viuit. Non est ergo aër anima, quod quidam putauerunt, qui non potuerunt incorpoream eius cogitare naturam.*

Anima ab ἄνεμος, id est, ventus.

Tanquam mollis aer] Græcè χαῦνος, id est mollis, laxus, fluxus, solutus, remissus, cedens, inanis, fungosus, vagus, fugax. Alludit ad etymon aëris. Nam vt ait Plato in Cratylo: *Aër vnde dicitur? an quoniam αἴρει, id est tollit sursum ea, quæ sunt in terra? an quoniam ἀεὶ ῥεῖ, id est, semper fluit? an quoniam ex seipso semper fluente existit spiritus siue flatus. Sic æther dicitur, quasi ἀεὶ θεῖ, id est, semper currens circa aërem.* Aliis magis placet, vt aër deriuetur ab ἄημι, id est spiro: aër enim ventum expirat, & vento perflatur. Rursum respiratio in homine fit, per aërem inspiratione & expiratione attractum. Halitus ergo noster est quasi mollis fluxusq; aër. Hinc epitheton aëris est, quòd sit fusus & extenuatus, id est sparsus, extensus & tenuis. Vnde Cicero l. 2. de Natura Deorum: *Exin mari finitimus aër,* inquit, *die & nocte distinguitur, isq; tum fusus & extenuatus sublime fertur, tum autem concretus in nubes cogitur.*

Et transibit vita nostra tamquam vestigium (græcè ἴχνη; id est *vestigia*) nubis. Vestigiū propriè est similitudo pedis, putà à pede impressa arenæ vel luto. Inde tamen transfertur ad quodlibet signum. Vestigium ergo nubis sunt reliquiæ, signa & affectus nubis, quales sunt scintillæ, pluuia, nigredo vel fulcedo in aëre apparens, ac præ-

præsertim nebula, vt sequitur, quam nubes post se relinquere solet. Vnde explicans subdit: ET SIC VT NEBVLA DISSOLVETVR, QVÆ FVGATA EST A RADIIS SOLIS] Nubes enim crassior, vel à vento vel raptu cælorum, vel à sole dissipata, desinit in nebulam subtiliorem, quæ proinde statim à radiis solis disijcitur, ideoque nube iam prorsus dissipata serenitatis est index: atque cùm ex se sit frigida, aërem, in quem disijcitur, infrigidat: qua de causa aurora solet esse frigida, quia oriens sol nebulas vaporesque frigidos noctu collectos per aërem dispergens, eum frigidiorem efficit: Hinc Poëtæ dicunt auroram esse matrem ventorum. Paulò aliter Hugo & Holcot: *Vestigium nubis*, inquiunt, *est exigua nubis particula, quanta est extrema pars pedis, cuius solent in terra vestigia impressa relinqui.* Sic enim 3. Reg 18.44. orante Elia, *Nubecula parua, quasi vestigium hominis*; Hebr. *sicut planta pedis, ascendebat de mari.* Comparant impij vitam suam breuem & fugacem, primò, fumo, v.2. secundò, scintillæ extinctæ & cineri, ibidem, tertiò, molli aëri, v.3. quartò, nubi & nebulæ, ibidem; quintò, vmbræ, v.5.

Symbolice, S. Bonau. in fumo censet notari offuscationem intellectus: in vento, siue flatu irascibilis perturbationem: in scintilla, concupiscibilis inflammationem: in aëre, intentionis vacuitatem: in cinere, operum infructuositatem: in nube densiore, oppositionem contra gratiam: in nebula leuiore, mentis elationem: in vmbra exteriorem simulationem.

ET A CALORE ILLIVS AGGRAVATA] Cantacuzenus aliam à præcedenti hic ponit similitudinem. q.d. Vita nostra mutatur & moritur, sicut mutatur nebula cùm in hieme radios solis, sed debiliores sentiens, contra eorum calorem per antiperistasin se constringit, aggrauat & condensat, vt nebula esse desinat & transeat in rorem vel nubem crassiorem.

Meliùs alij passim censent eamdem esse similitudinem: q.d. Vita nostra disijcitur, sicut nebula à calore solis aggrauatur, id est degrauatur, premitur, opprimitur & dissipatur, vt vel per aërem dispergatur, vel in stillas & pluuiam resoluatur.

Nubis origo. Porrò aptè vita nostra comparatur nubi & nebulæ, quæ non est aliud, quàm vapor humidus calore solis è terra extractus, rarefactus, & in altum eleuatus, qui raritate sua per aërem expansus, sua magnitudine videtur solem obumbrare, itaque oculos hominum fallit; sed tandem vi solis aut ventorum dispellitur, in nihilum abit & euanescit. Simili enim modo dissipatur & euanescit vita nostra, omnesque eius pompæ, opes & voluptates, iuxta illud Iob c.7.9. *Sicut consumitur nubes, & pertransit: sic qui descenderit ad inferos, non ascendet.* Et Osee 13.3. *Erunt quasi nubes matutina, & sicut ros matutinus præteriens, sicut puluis turbine raptus ex area, & sicut fumus de fumario.* Hinc

Symbolicè, nubes sunt gubernatores & principes, qui à rege ex humili terræ loco in altum eleuantur: hi enim mox ab æmulis alioue casu, vel à morte deijciuntur. Hinc Hebr. נְשִׂיאִים *nesijm*, id est eleuati, vocantur tam vapores & nubes, quàm principes. Ratio analogiæ, inquit Ceruantes, est, quia, vt vapores illi de terra eleuantur à sole, & ab eodem plerumque dispelluntur; ita terreni principes de terræ puluere, ac ab extremis terræ suscitantur à rege, qui est veluti iubar, ex quo illi diuitiarum, honorum, nobilium stemmatū splendores mutuantur; & ab eodem deijciuntur ac disperguntur. Sic mundus suos eleuat, vt deprimat. Quare Hercules græcè dictus ἡρακλῆς, hoc est aëris gloria & illuminatio, qui ex Macrob. 1. Saturn. c.24. sol est, Antæum gigantem illum terræ filium procero corpore, hoc est vaporem eleuare in sublime dictus est, vt inter radiorum suorum brachia constrictum interimeret. Probat id Macrob. ex nomine. Nam Hercules, siue ἡρακλῆς, idem est quod ἥρας, id est aëris, κλέος, id est laus vel gloria: quæ est autem aëris gloria, nisi solis illuminatio, ait Macrobius lib. 1. Saturnal. c.24 malè enim alij notant c.20. Idem dictus est duodecim labores confecisse, quia sol annuo cursu duodecim signa Zodiaci lustrat & conficit. Ad nesiim & nubes hasce facit, quod ait Salomon Prouerb. 25.14. *Nubes & ventus & pluuia non sequentes, vir gloriosus & promissa non complens.*

Hercules est sol. Antæum, id est vaporem dissipans.

Ceruād. in Sapient.

ET NOMEN NOSTRVM OBLIVIONEM ACCIPIET PER TEMPVS, græcè *in tempore*, id est progressu lapsuque temporis, siue labentibus annis, aut suo tempore, eoque breui affuturo, scilicet in morte & post mortem. tempus enim omnia obliterat & abolet: vnde NEMO MEMORIAM HABEBIT OPERVM NOSTRORVM] Quare non est quod aucupentur famam & gloriam, quæ nobiscum ferè interibit, nec quod studeamus augendæ & exaltandæ familiæ, vtpote quæ nostri citò obliuiscitur; nec quod posteritati consulamus, vtpote cuius nullum habebimus sensum; nec quod virtutibus vitæque austeræ incumbamus, vtpote cuius nulla erit merces, imò nec memoria. Vtere ergo & fruere præsentibus, frustra futura expectaturus. Hæc impij.

VERS. 4.

VMBRÆ ENIM TRANSITVS EST TEMPVS NOSTRVM] Syrus, *vmbra quæ transit, est incolatus noster*; Arabicus, *quia tempus nostrum est vmbra aduenions.* q.d. Tempus vitæ nostræ transit vt vmbra, quæ cùm sole vel alio corpore, cuius est vmbra, transeunte pari passu pergit & pertransit. Sic Pindarus dixit: Non vmbra, sed *Vmbra somnium est homo.* Quod perurgens Plutarch. Consolat. ad Apollon. *Quid*, inquit, *vmbra debilius? At huius somnium ne alius quidem explicare dilucidè queat: totum vmbra robur corporis obiectus est: ita vita tota ex alio pendens quasi illius vmbra existit.*

VERS. 5.

Vita est vmbra.

Gnomā.

Audi Philonem lib. de Ioseph. *Sicut in somniorum visionibus videntes non videmus; audientes, gustantes aut tangentes, nec audimus, nec gustamus, nec tāgimus; loquentes non loquimur, deambulantes non deambulamus; sed cùm videamur vti motibus & habitibus, nullo prorsus vtimur, mente inaniter sine vllis veris obiectis, pingente sibi simulacra rerum non existentium, tanquā existentium. Eodem modo etiam in hoc mundo corruptibili vigilantium imaginationes somniis sunt simillimæ: veniunt, abeunt, occurrunt, refugiunt & priusquam comprehendantur, auolant.* Idem ibidem: *Cuncta*, inquit, *quæ sub mundo sunt, vmbris spectrisq; sunt similia: & sicut cùm pompæ traducuntur prima quæque conspectum præetereunt: item in torrentibus fallente visum celeritate, vndæ præterfluunt: sic vitæ totius negotia currentia præterlabentiaq; videntur manere, cùm ne momentum quidem maneant, numquam non subterfluentia.* Et S. Chrysost. hom. 21. ad Theodorum Monachum: *Omnia vmbra, somnia, cursus. Cursor est vita. Vt si quispiam*

rupis excelsæ verticem tenens, pelagus omne prospiciat, multosq́; inde nauigantium crebris fluctibus freti vnda submergi, alios in prærupti montis saxo allidi, nonnullos ad alia littora contendendo properare, alios tabulæ vnius auxilio ex fragmentis nauis inuentâ à morte defendi, aliquando pro gubernaculo atque remigiis manibus tantummodo suis vti, alios autem videat turbidos fluctus, multiformi genere, cadauera ferre. Ita est qui militat Deo, cùm se à tempestatibus atque turbinibus vitæ istius separarit: consistit in arduo semper ac tuto securus loco. Quid enim celsius potest esse, quid tutius, quàm vnam tandem nos solicitudinem gerere, quomodo Deo placere possimus? Vidisti naufragia huiusmodi: pelagus vndasq́; declina, & excelsum in huiusmodi pelago quære nauigantem; & excelsum locum occupa, à periculo captiuitatis immunem. Idem dixere Poëtæ. Sophocles hominem vocat simulachrum & vmbram. Horatius: *Puluis & vmbra sumus.*

Plures vmbræ & vitæ analogias recensui Eccles. 7. v. 1.

Et non est reversio finis nostri] Græcè ἀναποδισμὸς, id est repedatio, regressus, reditus, reuersio: πόδες enim sunt pedes. Complut. vertunt, *impedimentum*: cui enim pedes sunt impediti, huic non licet regredi, nec progredi. q. d. Nullus est, qui possit impedire & arcere finem, siue mortem nobis imminentem. Verùm ἐμποδισμὸς propriè significat impedimentum, non ἀναποδισμὸς, vti hìc est: Pro *finis* græcè est τελευτῇ, id est obitus, mors & finis vitæ. Sensus est q. d. Vbi mortui fuerimus, non licebit nobis repedare, siue pedem reuocare, ac à morte & interitu regredi ad vitam. ita Vatabl. Idem dixerunt v. 1. *Et non est refrigerium in fine.* Inculcant enim hominis animæque interitum, vt huius vitæ voluptatibus liberè, sine metu numinis & vindictæ, indulgeant. Syrus vertit, *& non est sanitas in exitu nostro*; Arabicus, *non est morti nostræ mora*, vel *remora & impedimentum.*

Quoniam consignata est, et nemo revertitur] *Consignata est*, scilicet *reuersio*, ne fiat fierine possit; aut clariùs *finis*. Finis est tam feminini, quàm masculini generis. Vnde Virgil. 2. Æneid. *Hæc finis Priami fatorum: hic exitus illum Sorte tulit.* Liuius: *Et quænam finis futura tantis cladibus esset.* Cicero lib. 2. de Legib. *Neque necesse est edisseri à nobis, quæ finis funestæ familiæ.* Hinc Complut. & S. Paulin. epist. 31. ad Alethium, legunt masculinè: *Non est reuersio finis nostri, quia consignatus est*, scilicet finis & dies obitus nostri, idque S. Paulinus refert ad solatium desperatorum. Syrus, *quia determinatum est, & non est qui reuertatur*; Arabicus, *quoniam præceptum* (moriendi cuique) *signatum est, & nemo auertet illud.* Sensus est q. d. Finis & mors nostra certò definita; & ineuitabilis est, nec ab ea ad vitam reuerti licet. Solent enim, quæ certa sunt obsignari. Sigillum enim rei sigillatæ dat certitudinem, imò subinde perpetuitatem & æternitatem. Sic enim Apocal. 20. v. 3. diabolus in inferno obsignatus, id est in longissimum tempus conclusus dicitur: *Misit eum*, inquit, *in abyssum & clausit, & signauit super illum, vt non seducat ampliùs gentes, donec consummentur mille anni.*

Porrò, sigillum, quo obsignata est mors cuiusque, diesque & hora moriendi, est partim naturæ defectus, indeque naturalis necessitas moriendi, partim Dei decretum, quo cuique homini, tam diem nascendi, quàm moriendi præfiniuit, iuxta illud Iob cap. 14. 5. *Constituisti terminos eius, qui præteriri non poterunt.* Vtrumque Gentiles vocauere fatum: vtroque, velut duabus seris & claustris adamantinis, obsignata & obserata est mors cuiusque, eiusque fores occlusæ, vt ex ea ad vitam hanc resurgere sit impossibile. Minùs rectè Cantacuzenus consignationem hanc accipit illam, quæ fit per lapidem vel tumulum sepulchralem, quo mortui corpus concluditur, iuxta illud, *Sepulchra eorum domus illorum in æternum*, psal. 48. 12. Sic ferè & Hugo ac Lyran.

Venite ergo, et fruamur bonis quæ sunt] (Vers. 6.) q. d. Post mortem nulla erit vita, nulla voluptas, nullus dolor. Ergo fruamur bonis, id est voluptatibus, præsentis vitæ, quia post eam nulla erunt. Hæc Epicuri & Epicureorum est ratiocinatio & paralogismus. Longè seciùs, imò contrarium, ex vanitate & breuitate vitæ concludit Apostolus 1. Corinth. 7. 29. *Tempus, ait, breue est: reliquum est, vt & qui habent vxores tamquam non habentes sint, & qui flent tanquam non flentes, & qui gaudent tamquam non gaudentes, &c. præterit enim figura huius mundi.* Imò vitæ breuitas, acer est stimulus fidelibus ad omnem virtutem, etiam heroicam, eò quòd credant & sperent per illam tam breuem & modicam assequi gloriam sempiternam: cum vice versa infidelibus sit stimulus ad omnem voluptatem, eò quòd post hanc vitam non credant, nec sperent aliam.

Venite] Inuitant impij se inuicem ad conuiuandum & compotandum, &c. quia nullius rei sine socio iucunda est possessio, ait S. Bonau. Idem locum habet in virtute, religione & gloria cælesti.

Fruamur bonis quæ sunt] Quia nulla credimus, nec speramus futura; ergo fruamur præsentibus.

Et utamur creatura (legit Interpres κτίσει, id est *creatura*, iam legunt κτήσει, id est *possessione*, id est rebus possessis, siue bonis quæ possidemus) tamquam in iuventute celeriter] τὸ *tamquam* Primò, accipi potest, vt nota veritatis, iuxta illud Ioan. 1. *Vidimus gloriam eius gloriam quasi vnigeniti*, id est gloriam, quæ decebat eum qui verè erat vnigenitus. Sic sensus erit: Fruamur voluptatibus creatis ad nostrum vsum gustumque, dum & quamdiu iuuenes sumus, quantum & quamdiu permittit iuuentus, in qua reipsa degimus, cùm adhuc viget & nos recreare potest tam iuuentus quàm voluptas: senes enim vtramque fastidiunt, vti ait Berzellai ad Dauidem 2. Reg. 19. 35. Causam dant: per τὸ *celeriter*, q. d. Breui cum iuuentute voluptas gustusque voluptatis transibit & auolabit; ergo vtamur ea celeriter, græcè σπουδαίως, id est festinè, studiosè, diligenter, alacriter, seriò, attentè, accuratè, vt nullas recreandi occasiones præterlabi sinamus, nec vlla temporis momenta, vtpote adeò fluxi & breuis. Hinc Vatabl. vertit, *rebus creatis simul ac iuuentute vtamur*; alius, *creatura quasi ab adolescentia vtamur*; Vatican. *vtamur creatura tamquam iuuentute*, id est hilariter & valenter, vti iuuenes solent propter corpus vegetum, & animi alacritatem. Iuuentus enim vegeta & hilaris, apta est captandæ cuilibet voluptati, eiusque auida.

Tacitè ergo significant impij breuitatem & vanitatem, tam iuuentutis suæ, quàm voluptatis creatæ

creatæ, quòd ſcilicet vtraque illicò abeat & pertranſeat, ac proinde indicant ſuam inſipientiam, quòd res quarum eſſe non conſiſtit, ſed ſitum eſt in tranſitu, adeoque potiùs non eſt, quàm eſt, ambiant; res verò conſiſtentes, ſolidas, durantes, æternas non curent & negligant. Ideo enim bona huius vitæ ſibi celeriter arripienda dicunt, quòd fugacia ſint, auolantia & extemplò non futura. Igitur voluptatis vmbras dumtaxat, & inania deliciarum ſimulachra captant. nam res ipſa nullibi reperitur. Adeò enim fluxa & lubrica ſunt bona, quibus mortales tam auidè inhiant, vt, antequam manibus apprehendantur & teneantur, elabantur & effluant, imò antequam homo ea vix primis labris deguſtarit, vix oculis, vix auribus acceperit, euaneſcant, itaque non modò guſtum guſtantis, ſed & oculos attentiſſimè contemplantis celerrimeque intentis aſpectum, ac aures auidiſſimè auſcultantis præteruolent, & velut ludiones deludant. Si ad honorem reſpicias, quod idolum mortales maximè colunt, teneri manibus non poteſt, quin effugiat. Vnde Regius Pſaltes illum alterum ſuperexaltatum & eleuatum ſuper cedros Libani: & tranſiuit, & ecce non erat: vidit hominem, cùm in honore eſſet, comparatum iumentis, & ſimilem factum illis. Vidit Daniel leænam grandibus alis, aſpexit donec euulſæ ſunt alæ eius, & ſuper pedes ſtetit. Vidit arborem cùm in ſumma viriditate & proceritate eſſet, excisam regem detracto diademate & purpurâ, de regno ad paſtum inter beſtias abiectum, &c. Quid moror? Si ad vitam ſpectes, eâ nihil citiùs euaneſcit: veſtigio nubis aut fumi & vndarum comparatur, vt verum ſit illud Iob xv. *Antequam dies eius impleantur, peribit.* Ita noſter Mart. de Roa lib. 1. Singul. c. 1.

Pſal. 36. 35 *Pſal. 48. 21* *Dan. 6. 4.* *Daniel. 4.*

Totum ergo malum hominis eſt, frui vtendis, & vti fruendis: hoc faciunt impij, qui rebus caducis fruuntur, veris & ſolidis vtuntur, vt ſe caducis paſcant & expleant. Frui, eſt potiri fine, quaſi ſommo bono, in quo beatè conquieſcas, vt eſt adhibere media ad finem iam dictum aſſequendum. Audi S. Auguſt. lib. 8. quæſt. quæſt 30. *Omnis itaque humana peruerſio eſt, quod etiam vitium vocatur fruendis vti velle, atque vtendis frui, & rurſus omnis ordinatio, quæ virtus etiam nominatur, fruendis frui, & vtendis vti. Fruendum eſt autem honeſtis, vtendum verò vtilibus.* Idem lib. 11. de Ciuit. c. 25. *Temporalibus,* inquit, *magis vtendum eſt, quàm fruendum, vt frui mereamur æternis. Non ſicut peruerſi qui frui volunt nummo, vti autem Deo: quoniam non nummum propter Deum impendunt, ſed Deum propter nummum colunt.*

Secundò, noſter à Caſtro *tamquam* accipit propriè vt notam ſimilitudinis. Vnde τὸ *tamquam in iuuentute* refert ad τὸ *creatura*, quaſi eius iuuentus & flos captandus ſit. q. d. *Vtamur creatura* vti *in iuuentute*, videlicet eſt, vel tamquam in adoleſcentia exiſtente, ne ſinamus præterire creaturam dum viget, floret, dum in ſua eſt adoleſcentia, antequam ſenio confecta marceſcat, quin ea fruamur. Aduerbium autem σπουδαίως, idem eſt, quod grauiter, ſtudiosè, nempe vt in eam perfruitionem toto ſtudio ac cupiditate incumbatur. Et hic ſenſus potior eſt, tum quia impij, non tantùm adoleſcentiam ſuam, ſed & vitam vniuerſam ſenio quoque miſerè confectam, voluptati capiendæ dicauere, antequam morte repellantur: tum quia ex ſequentibus conſtabit, impios ſeſe excitare ac inuitare, vt omni ſtudio & cupiditate præripiant creaturam omnem, dum viget floretque, ne per negligentiam quidpiam voluptatis, quod capi poſſit, eorum auiditatem effugiat, prætereat, aut inſciis elabatur.

Aliter τὸ *tamquam in iuuentute* explicat Ceruantius, refertque ad ſenes, qui volunt videri iuuenes, ac vt iuuenes luxuriari. Hinc annos vitæ ſuæ iuueniles ſimulant miſeri, atque canos monumenta cineris, in quem paulatim abeunt, plumbeis inſtrumentis, obſcuriſq; pigmentis infuſcant, quaſi præſagientes carituros ſe æternitate vitæ felicis, & atra Inferorum caligine inuoluendos, qui quamuis annoſi & decrepiti ſenes, numquam ſeneſcunt, ſed ſemper pueriliter, imò puellariter viuunt, atque puellaſcunt indies. Quas tres explicationes capit Græca ſententia; hanc tertiam, vt planiorem, reliquis antepono, q. d. Ne ſinamus nos ſeneſcere voluptatum medicamine; iuxta illud Ouid. in Faſtis.

Nequitia eſt, quæ te non ſinit eſſe ſenem. hæc ipſe.

Verùm hic ſenſus ſubtilior eſt, quàm ſolidior; ac alienior eſt, quàm germanior. Hæc enim vel vtrorumque, vel iuuenum potiùs, quàm ſenum ſunt verba; vnde ſubdunt: *Non prætereat nos flos temporis.* Meliùs alij exponunt q. d. impij, Sic nos exhilaremus, vt maneamus ſemper hilares ſicut iuuenes. Non dedamus nos mœrori & vitæ ſeueræ, ne citò fiamus ſenes, imò vt numquam ſeneſcamus, ſed potiùs ante ſenium moleſtum & tetricum, vita eiuſque iucunditate defungamur.

Inſipiens eſt hæc impiorum illatio: vnde idipſum illi ſerò agnoſcentes, tandem dicent illud c. 5. 6. *Ergo errauimus à via veritatis.* Sapiens enim eſt illa Apoſt. collectio: *Dum tempus habemus, operemur bonum.* Galat. 6. 10. Et illa Dauidis pſal. 36. 1. *Noli æmulari in malignantibus, neque zelaueris facientes iniquitatem, quoniam tamquam fœnum velociter areſcent.* Vnde S. Auguſt. in pſal. 70. *Cùm dixiſſes,* ait, *Manducemus & bibamus, adiunxiſti, Cras enim moriemur,* Iſaiæ 22. 13. *Audi, contrà à me: Imò ieiunemus & oremus: cras enim moriemur.* Hinc ſapiens ille rogatus, cur adeò parcè & ſobriè viueret? reſpondit: *Morituro hoc ſufficit* Viatori enim modicum viaticum ſufficit, ſi via ſit modica.

VINO PRETIOSO ET VNGVENTIS NOS IMPLEMVS] *Vino* intenùs bibendo; *vnguentis* exteriùs vngendo. Rurſum vtriſque interiùs. Solebant enim deliciarum cauſa, vino miſcere vnguenta quædam ſapida & adorata, itaque illa cum vino ebibere, vti alibi oſtēdi. Sic erit hendiadys, *Vino & vnguentis,* id eſt vino vnguentoſo, iuxta illud Virg. 2. Georg. *Pateris libamus & auro,* id eſt, pateris aureis. Porrò ſolebant veteres in conuiuiis priùs aqua calida ablui, deinde vnguentis inuncti cœnitare, tum deliciarum, tum fragrantiæ, tum ſanitatis causâ, vti docent Athen. lib. 5. Plutarchus l. 3. Sympoſ. Clemens Alex. lib. 2. Pædag. cæterique, qui de priſcis conuiuiorum ritibus ſcripsēre. Vinum autem pretioſum eſt vinum *Cos,* quod ſcilicet egregiè eſt coloratum, odoratum, ſapidum.

VERS. 7.

ET NON PRÆTEREAT NOS FLOS TEMPORIS] Primò *flos temporis,* inquit Holcot, eſt flos iuuentutis. q. d. Vtamur flore iuuentutis ad omnes voluptates, quas ipſa cōcupiſcit; in adoleſcentia enim eſt longè viuidior auiditas voluptatis, quàm in ætate virili vel ſenili. Vnde Guarin. vertit, *neque florem vitæ prætereamus.* Verùm græcè eſt, ἄνθος ἀέρος, id eſt *flos aëris.* Vnde

Secundò, Ceruantius sic exponit, quasi dicat, Loti inunctique in mollibus culcitris accumbamus mensæ, vt caueamus ne lædi possimus flore aëris, vel aura delicata perflante penetrari, & contrahere catarrhum aliumue morbum, vtpote poris corporis per lotionem & vnctionem iam apertis. Verùm græcè & latinè est, *Et non prætereat*, non autem; *& non penetret*, *nos flos aëris*.

Tertiò ergo, & genuinè, flos ἀέρος, id est *aëris*, vel vt alij per metathesin legunt, ἔαρος, id est *veris*; est vernum tempus, quod est quasi flos omnium anni temporum: illo enim cuncta virent & florent, ac grato halitu & odore, quem expirant, aërem imbuunt, per eumque nares totumque corpus recreant & restaurant: vnde aër vernus saluberrimus æquè ac iucundissimus est, iuxta illud,

Nunc formosissimus annus.

Et illud,

Omne ver anni decus & venustas.

Et Ouid. 1. Metamorph.

Ver erat æternum, placidiq; tepentibus auris
Mulcebant Zephyri natos sine semine flores.

Idem 1. Fastorum,

Omnia tunc florent, tunc est noua temporis ætas,
Et noua de grauido palmite gemma tumet.
Et modò formatis operitur frondibus arbos.
Prodit & in summum seminis herba solum.
Tunc blandi soles, ignotaq; prodit hirundo,
Et luteum celsa sub trabe fingit opus.
Tunc patitur cultus ager, & renouatur aratro.
Hæc anni nouitas iure vocanda fuit.

Denique Plinius lib. 21. c. 1. *In hortis*, inquit, *coronamenta seri iussit Cato, inenarrabili florum maximè subtilitate: quando nulli potest facilius esse loqui, quàm rerum natura pingere, lasciuienti præsertim, & in magno gaudio fertilitatis tam variè ludenti.*

Porrò, veri aptè respondet iuuentus: ipsa enim est quasi ver ætatum. Vnde Ouid. 10. Metamorp.

Citraque iuuentam,
Ætatis breue ver, & primos carpere flores.

Quartò, pleniùs, generaliùs, magisq; adæquatè ad Vulgatam, flos aëris est flos temporis & vitæ, quo aëre & aura hac fruimur. Vnde Vatabl. vertit, *nec florē auræ prætereamus*. Hinc noster à Castro per *florem temporis* aut vitæ, accipit quidquid in tempore deliciosum floridumque reperitur, ne scilicet vlla occasio labi sinatur, nulla opportunitas prætereatur, in qua voluptate frui concedatur. *Flos temporis* ergo est communis voluptas cuiuslibet temporis, in hieme ignes, in vere flores, in æstate viridaria, in autumno fructus, &c. vt *flos temporis* dicatur, quidquid iucundum ac delectabile singula ferunt tempora, ad quorum voluptates sese impij hortantur. Tales autem, ait Bonau. *nihil curant de fructu animæ cælestis, sed de flore veris præsentis.*

Porrò, vide hic insipientiam impiorum, qui res vanissimas & celerrimè euanescentes, purà flores, ambiunt: fructus verò solidos respuunt. Quare eos meritò S. August. in titulo psal. 53. vocat *Ziphæos*, id est *florentes, qui florent in sæculo, & arescunt in iudicio, & post ariditatem in ignem æternum mittentur*. De quibus Isaiæ 40. dicitur: *Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius quasi flos agri*; Septuag. & D. Pet. 1. 1. 24. *& omnis gloria hominis tamquam flos fœni*. S. August. in id psalm. 102. *Homo tamquam flos agri sic efflorebit. Totus*, inquit, *splendor generis humani, honores, potestates, diuitiæ flos fœni est: & sicut vix annua est pulchritudo agri, & perexiguo tempore transeunt flores, qui sunt pulchritudo herbarum; sic & humana prosperitas*. Sed de hoc mox plura.

Vers. 8. CORONEMVS NOS ROSIS, ANTEQVAM MARCESCANT] Græcè, *coronemur calycibus rosarum*. Rosæ enim planè apertæ illicò flaccescunt & marcescunt: calyculi verò, siue baccæ clausæ, rosarum, dum sensim sese aperiunt, & folia explicant, diutiùs durant; & quia conclusi stipatique sunt, hunc densiorem suauioremque odorem exspirant; sed & iidem mox marcescunt. Rosa enim, quia excitatissimi est odoris, hinc citissimè marcescit, ait Plutarch. 2. Sympos. quæst. 1. Et Plin. lib. 21. cap. 1. *Flores*, ait, *odoresq; in diem gignit* (terra) *magna, vt palam est, admonitione hominum, quæ spectatissimè floreant, celerrimè marcescere*. Idem c. 11. *Nouissima*, inquit, *rosa, eadem prima desicit* inter flores.

Rosa resiste ebrietati. Porrò rosæ & coronæ ex rosis à temperantibus adhibentur conuiuijs, tum odoris causâ, tum vt sua frigiditate resistant ebrietati, præsertim dum suo halitu suaui poros aperiunt, per quos vapores vini exspirent, ne cerebrum grauent. Audi Athenæum lib. 5. *Vinciebant primùm capita fasciis ac vittis ex lino & lana: tum ornatus causâ frondes addita floresq; : nam aduersus incommodum vini præsidio sunt exhalationes florum: si calidi sint, molliter poros aperiendo efficiunt vt perspiret vinum; si leniter frigidi, vapores mediocri suo contactu repellunt.*

Hinc corona rosea sacra erat Musis, teste Plutarcho lib. 2. Sympos. quæst. 1. Idem lib. 3. docet rosas mirificè cor cerebrumque recreare, habereque vim astringendi, ac ea quæ caput grauant, odore suo reprimendi. Hinc Ouid. 5 Fastor.

Tempora sutilibus pinguntur tecta coronis,
Et latet iniecta splendida mensa rosa.

Et paulò pòst:

Annuit, & motu flores cecidere capillis:
Decidere in mensas vt rosa missa solet.

Et Horatius:

Non desint epulis rosæ,
Non viuax apium, non breue lilium.

Rosa regina florum. Est enim rosa regina florũ. Vnde Leucippe apud Achillem Tatium lib. 2. *Si regem*, inquit, *floribus constituere Iupiter voluisset, non alium certè quàm rosam tali honore dignatus fuisset*. Hæc est terræ ornamentum, plantarum splendor, oculus florum, prati purpura, pulchritudo coruscans. Hæc amorem spirat, decorem conciliat, speciosis foliis luxuriat, tremulisque delectat, eius frondes Zephyri afflatu ridentes atque adeò vsque eò verum est, rosis tribui regnum florum, vt corona è rosis præter cetera designet potentiam, regnum, imperium. Hinc & Virgil. rosam auroræ comparat, imò æquat:

Ambigere, inquit, raperétne rosis aurora ruborem,
An daret, & flores tingeret orta dies.
Ros vnus, color vnus, & vnum manè duorum,
Sideris & floris est domina vna Venus.
Forsan & vnus odor: sed celsior ille per auras
Difflatur; spirat proximus ille magis.

Denique Dracontius de Opif. sex dierum, omnes flores vocat roseos, & ex rosa Deum opificem ita celebrat:

Qui roseis stillare nemus vel floribus agros
Imperat, autumni qui dulcia poma saporat.

Impij verò non hoc fine, sed alio aiunt, *Coronemus nos rosis*, scilicet vt pleno earum odore & colore nares oculosque pascant & impleant, incitentque ad

ad omnem voluptatem, præsertim veneream. Hinc subdunt: *Nullum pratum sit, quod non pertranseat luxuria nostra.* Rosæ enim amorem gratiamque conciliant, qua de causa olim Veneri dicabantur. Vnde ex Pausania in Eliacis Natalis Comes l.4. Mythol.c.13. *Venus, ait, rosea corona solebat insigniri.* & Valerius scribens Ruffinu ne vxorem ducat, epist. 44.tom.9 operum D.Hieronymi: *Placet, ait, delectatio, sed pungit dilectum; flos, Veneris rosa est, quia sub eius purpura multi latent aculei.*

Qui circa aliqui, inter quos est Iosephus Stephanus lib. de Rosario B.Virg. c.3. sic exponunt: Coronemus nos rosarum calyculis, sed vasculis, hoc est, virginum amplexu foueamur, antequam decorem ætatis floremque deponant. Nam pudoris ac virginitatis symbolum rosam esse, præter profanos qui id insinuant, affirmat S.Hieron. in epist.8. ad Demetriadem c.1. & Ioël.3. in illa verba: *Et fons de domo Domini*, in verbis extremis.

Rosa virginitatis symbolum.

Verùm, hic sensus symbolicus est, non litteralis, *Rosa*, inquit Fulgent. lib.2. Mytholog. in Vener. *& rubent, & pungunt, vt etiam libido: rubet enim hac verecundiæ opprobrio; pungit etiam peccati aculeo. Et sicut rosa delectat quidem, sed celeri motu temporis tollitur; ita & libido libet momentaliter, & fugit perenniter.*

Hinc & Cleopatra in luxuriosissimo suo conuiuio, in rosas expendit talentum, hoc est sex millia coronatorum Francicorum, cum per omnia discumbentium triclinia foliorum passim aceruis, cubiti mensurâ pauimentis vndequaque extarent. Hinc Martianus Capella lib.1. Veneri plectit coronam è rosis. *Huic, inquit, rosis decussatim vinculatis serrata contextio.* Et solent meretrices amasios data vel iniecta rosa ad se pellicere. Lucretius lib.2. de Idæa matre, denso rosarum iactu ab omnibus petita, ita canit:

Ningunt & rosarum
Floribus vmbrantes matrem comitumque cateruas.

Scripsit Anacreon vetus Poëta Græcus encomium rosæ, in quo ita canit:

Cum vere patre florum,
Socianda laus rosarum.
Rosa flos odorque diuûm,
Hominum rosa est voluptas:
Decus illa gratiarum,
Florente amoris hora.

Porrò Tertull. lib. de Corona militis c.9. & ex eo Martin. de Roa lib.2. Singul. c.1. negant apud Hebræos fuisse vsum coronarum in festis & conuiuiis, eò quòd illarum non meminerit Script. Verùm contrarium insinuat Clemens Alex. lib.2.c.8. idque patet ex hoc loco. Impij enim Hebræi hic dicunt: *Coronemus nos rosis.* Sic iidem hedera coronabantur in honorem Bacchi, vt patet Machab.2.6.7. Nec id mirû, cùm illi ipsi declinantes in idola ritusque Gentilium, Venerem, eiusque amasium Adonidem adorarint, & sacro planctu coluerint, vt patet Ezech.8.14. Quòd ergo ait Tertull. Hebræis non fuisse in vsu conuiuales rosarum florumque coronas, intellige ex more proprio, non ab Ethnicis sumpto.

Moraliter, rosa symbolum est voluptatis euanidæ & spinosæ, id est multis amaritudinum dolorumque spinis commistæ. Impij ergo florem, imò floris inchoationem dumtaxat, putâ calyculos rosarum, captant; ac pij fructum flori anteferunt, iuxta illud sapientiæ: *Ego quasi vitis fructificaui suauitatem odoris: & flores mei fructus honoris & honestatis*, Eccli.24.23. Nullius enim arboris fructus melior, quàm vitis: hæc enim profert vuas & vina. Hinc S.Ludouicus rex Franciæ vetuit gestari rosas feria sexta, in honorem coronæ spineæ Christi Domini Vnde S.Basil. hom.11. Hexam. *Transitoria, inquit, ac breuis momenti vernorum florum gratia, adhuc desiderantes destituit.* Et S.Ambr. l.3. Hexam. c.11. *Irrutiles, inquit, homo licèt splendore nobilitatis, aut fastigio potestatis, aut fulgore virtutis; semper tibi spina proxima est, semper inferiora tua respice, super spinas germinas, nec prolixa manet gratia: breui vnusquisque decursu ætatis flore marcescit.* Et huc id Virgil. de rosa pertinet:

Rosa est voluptas spinosæ.

Quàm longa vna dies, ætas tam longa rosarum:
Quas pubescentes iuncta senecta premit.
Quam modò nascentem rutilus conspexit Eous,
Hanc rediens sero vespere vidit anum.

Et Hieron. Angerian. in Epigramm.

Pulchra breui aurat rosa tempore, forma breuique
Tempore; sic formæ par rosa tempus habet.

Et Horat. lib.2. Carm. ode 3.

Huc vina & vnguenta, & nimiùm breues
Flores amœna ferre iube rosæ.

Quocirca Clemens Alex. lib.2. Pædag. c.8. asserit vsum florum esse noxium, & celeriter prætereuntê supplicio affectum. Additque hinc probari vitæ cœtum breuitatem, quòd ambo flaccescit, nempe flos & pulchritudo. Ea re Artemidorus monet, etsi coronæ è rosis per quietem visæ omnibus bonæ sint, id est faustæ, hinc tamen ægrotantes excipi. *Hos enim, inquit, occidunt*, id est morituros prædicunt, quòd facilè marcescant. Ipsa rosa non tantùm Locrensis, sed quælibet, cùm sit specimen omnium florum; tamen eodem propè momento, quo nascitur senescit. Virgil. de hoc flore.

Mirabar celerem fugitiua ætate rapinam,
Et dum nascuntur consenuisse rosas.

Hoc ipsum Latinus Callimachus:

Vidi ego odorati victura rosaria Pæsti,
Sub matutino cocta iacere Noto.

Hanc ob causam Ausonius in Epigram virginem admonens mortalitatis, ait:

Collige virgo rosas, dum flos nouus, & noua pubes,
Et memor esto æuum sic properare tuum.

Scitè à Domitiano dictum est, nec gratius esse quidquàm decore, nec breuius. Hinc est, quòd Paulus nominans coronas halce floreas, eas vocat *corruptibiles. Qui in agone, inquit, contendit ab omnibus se abstinet. Et illi quidem, vt corruptibilem coronam accipiant; nos autem incorruptam*. 1.Cor.13.

Denique Statius lib.3. Syluar. omnê florum hilaritatem funere terminari asserit, dum ita canit:

Qualia pallentes declinant lilia culmos,
Pubentesque rosæ primos moriuntur ad Austros,
Aut vbi verna nouis exspirat purpura pratis,
Illa sagittiferi circum volitastis amores
Funera, maternaque rogos vnxistis amomo.

Quæ omnia confirmant id, quod ab Isidoro traditur, nempe *flores* dici quasi *fluores*, quòd citò decidant, & citò soluantur. ita ipse lib.17. Orig. c.6. Sic & Græcè ῥόδον, id est rosa, dicitur à ῥοῆ, id est fluxu, q.d. fluens odor; eò quòd odoris prodiga vt ait Plutarc. lib.3. Sympos. quæst.1. ῥεῦμα πολὺ τῆς ὀδμῆς ἀφίησι, id est, ingêtem odoris fluxum emittit: hoc ergo suo fluxu ipsa effluit, diffluit, marcescit sicut planta nimio fluxu humoris, homo san-

Flores quasi fluores.

Rosa etym.

spinis, diffluit & emoritur. Ita Clemens Alex. 2. Pædag. c. 8. Nuper Leo XI. Pont. Florentinus ex familia Medicea in insignibus gestabat rosam, cum hoc lemmate: *Sic florui.* Verus sibi fuit vates: nam paucis diebus in Pontificatus culmine stetit & floruit, & illicò instar rosæ defloruit, moriensque orbi sui desiderium, velut odorem suauem aspirauit.

Christianorum est corona spinea, non rosea.

Denique Clemens Alex. loco iam citato docet Christianos non debere coronari rosis, quia Christus coronatus fuit spinis. Idem fusiùs inculcat Tertull. lib. 2. de Corona militis, vbi & docet Christianos, vt Christum sequerentur, exhorruisse coronas è rosis & floribus. Idem fuit sensus S. Ludouici, vti paulò antè dixi. Sic & Godefridus Bullonius expugnans Hierosolymam anno Domini 1090. ipso die Parasceues, quo Christus in eâdem passus fuerat, dum à proceribus communi consensu crearetur & inauguraretur primus è Christianis Hierosolymorum rex, aureâ regum coronâ noluit coronari, eò quòd in eâdem vrbe, eodem die, Christus spineam tulisset; imò nec rex Hierosolymæ aut Iudææ, sed protector S. Sepulchri nuncupari voluit, eò quòd Christi crucifixi titulus proprius fuerit, *Rex Iudæorum.* Ita refert Guilielmus Tyrius in historia Belli sacri, Ioannes Molanus Doctor Louan. in Militia sacra, & alij. Disce, ô Christiane, sub capite coronato, non debere membra esse delicata; nec sub Christo sentibus confixo, decere te rosis deliciisque coronari.

Nvllvm pratvm sit, qvod non pertranseat lvxvria nostra] Hæc sententia non est in Græco, sed in Romanis, ac ceteris Latinis. Prata amoena herbis, floribus, nemoribus apta sunt voluptati. Vnde Horatius:

Neu desint epulis rosæ,
Neu viuax apium, neu breue lilium.

Sensus ergo est q. d. Vbique luxuriemur, vbique voluptuemur, vbique in pratis, florum odore, herbarum virore, fontium riuulorumque crystallino decore, nemorum arborumque vmbrâ nos oblectemus, ibique gulæ, ventri & veneri indulgeamus. *Luxuria* enim hîc non solam libidinem, sed quemuis luxum epularum, deliciarum & voluptatum significat. Hoc est, quòd Iudæis fornicantibus, tum corporaliter, tum potiùs spiritualiter, putà idololatrantibus, improperat Ierem. c. 2. 20. *Sub omni ligno frondoso tu prosternebaris meretrix.* Hîc impij indicant radicem sui mali & malitiæ, scilicet impotentem veneris & voluptatis auiditatem & cupidinem vsque ad luxuriam. Luxuria enim copiam, redundantiam & effusionem significat. Vnde Cicero act. 1. in Verrem: *Quæ res,* inquit, *luxuries in flagitijs, crudelitas in supplicijs, auaritia in rapinis,* &c. *Luxuria,* inquit Festus, *est morum solutio.* Et Ouid lib. 1. de Arte:

Mens erit apta capi tunc cùm lætissima rerum
Vt seges in pingui luxuriabit humo.

Et lib. 2.

Luxuriant animi rebus plerumque secundis.

Sic vocatur lætitia luxuriosa, id est nimia & profusa. Vites quoque, segetes & arbores luxuriantur, cùm nimis redundant ramis & germinibus.

Nemo nostrvm exors sit lvxvriæ nostræ] Græcè, *nemo nostrûm expers sit* ἀγερωχίας, id est insolentiæ, luxuriæ, magnanimitatis, superbiæ; Vatabl. *petulantiæ*; Complut. *strenuitatis*; alij, *ferociæ nostræ.* q. d. Quisque nostrûm expromat suam cupiditatem, petulantiam, insolentiam, strenuitatem, superbiam; quisque se virum ostendat in suis libidinibus & passionibus; valenter & potenter indulgeamus nostræ lubentiæ nostroque animo, vt quidquid illi lubet & libet, idem liceat, ac licenter, petulanter & strenuè id ipsum expleamus. Nam vt ait Eustach. in Iliad. 2. *Insusio & diffusio facilis in id, quod lubet, & quo quis glorietur, insolescat.* Notant animum suum effrænem ad omnes cupiditates explendas, qui duos maximè affectus & passiones continet, scilicet amorem ardoremque voluptatis, ac superbiam, iram & insolentiam ad prosternendum illos qui fruendæ voluptati obsistunt. Amor enim rei cupitæ acuit iram in eos qui obicem obijciunt, ac ferociam in eos quos spoliare quis vult, vt habeat vnde suo ventri & veneri, aut pompæ & fastui satisfaciat: quare cupido sæua est, & quo magis ingliscit cupido, eo magis & quasi passu crescit ira & sæuitia.

Vbiqve relinqvamvs signa lætitiæ] *Signa* hæc sunt flores, odores, epularum reliquiæ, rami, frondes, cantus, trepudia, &c. Pro *signa* græcè est σύμβολον, quod & signa & collationem significat, qua scilicet conuiuæ conferunt in commune pecunias, vel cibos ad instruendum lautum epulum. q. d. Vbique epulemur, vbique epuli nostri pars existat, quisque locus de nostro epulo ac lætitia participet, vt omnia nostris deliciis & gaudiis compleamus. Adeò enim effusi simus in voluptates, vt iis non tantùm ventrem & nosipsos; sed & alios quosque, quin & prata & locum quemlibet implere fatigamus.

Qvoniam hæc est pars nostra, et hæc est sors] Vatabl. *hic est fructus noster:* q. d. Post mortem non expectamus aliam hæreditatem, aliam vitam, aliam voluptatem: sed omnis illa hæc vita terminabitur. Ergo dum viuimus, illi indulgeamus. Hæc est enim nostra portio, hæc nostra sors, hæc nostra hereditas.

Secus planè dicunt pij, qui continentiæ vacantes, post mortem expectant gaudia cælestia, ideoque canunt cum Psalte psal. 15. 5. *Dominus pars hereditatis meæ, & calicis mei: Tu es, qui restitues hereditatem meam mihi.*

Vers. 10

Opprimamvs pavperem ivstvm, et non parcamvs vidvæ, neqve veterani, revereamvr canos mvlti temporis] Voluptatis comes, imò filia, est sæuitia, & tyrannis. Hinc voluptas est crudelis: qui enim suas opes decoxerunt, easque in gulam & libidines exhauserunt, velut lupi famelici, imò fame rabidi, sæuiunt in pauperes, viduas & senes, vt eorum velut infirmorum & impotentium bona inuadant & diripiant. Hinc aliqui vertunt, *tyrannidem exerceamus in pauperem, vel per tyrannidem subijciamus nobis inopem, nec parcamus viduæ, neque canitiem senis longæuam reuereamur;* Iansen. *nec senis canos annosos reuereamur.* Græcum enim καταδυναστεύω significat per tyrannidem aliquem opprimere, sibique subijcere. Vide hîc, vt rosæ in spinas transeant, ac gula in crudelitatem. Audi S. Augustinum in psalm. 52. in explicat. tituli, vbi ait: *Post illam descriptam latiùs luxuriam, coronemus nos rosis,* &c. quid sequitur? *Occidamus iustum,* &c. *lenes iam dudum loquebantur, Coronemus nos rosis. Quid blandius? quid delicatius? de hac lenitate sperares cruces & gladios?*

Voluptas est crudelis: cur?

gladios? Noli mirari, leues sunt & radices spinarum: si quis eas contrectet, non pungitur, sed quo pungeris inde nascitur.

Idem fuit sensus & syllogismus Epicuri & Epicureorum, quem graphicè depingit & refellit Lactant. lib. 3. cap. 17 *Verùm ille*, inquit, *impunitatem vitijs suis spopondit; fuit enim turpissimæ voluptatis assertor, cuius capienda causa nasci hominem putauit. Quis, cùm hoc affirmari audiat, vitiis & sceleribus abstineat? Nam si perituræ sint animæ, appetamus diuitias, vt omnes suauitates capere possimus. Quæ si nobis desunt, ab iis qui habent auferamus clam, dolo, vi. Voluptatibus igitur quomodò possumus seruiamus. Breui enim tempore nulli erimus omnino. Ergo nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis sine voluptate patiamur, ne quia ipsi quandoque perituri sumus, idipsum quod viximus, pereat. Hoc ille licèt non dicat verbo, re tamen ipsa docet.* Rationem claram subijcit. *Nam cùm disputat omnia sapientem sui causa facere, ad vtilitatem suam refert omnia, quæ agit. Itaque qui audit hæc flagitia, nec boni quidquam faciendum putabit, quoniam benefacere ad vtilitatem spectat alienam: nec à scelere abstinendum, quia maleficio præda coniuncta est. Archipirata quisquam, vel latronum ductor si suos ad grassandum cohortetur, quo alio sermone vti potest, quàm vt eadem dicat, quæ dicit Epicurus? Deos nihil curare, non ira, non gratia tangi; inferorum pœnas non esse metuendas, quòd animæ post mortem occidant, nec vlli omnino sint inferi; voluptatem esse maximum bonum; nullam esse humanam societatem, sibi quemque consulere; neminem esse, qui alterum diligat, nisi sui causa.*

VERS. 11. SIT AVTEM FORTITVDO NOSTRA LEX IVSTITIÆ] Ita Roman. & Græca. Perperam ergo Complut. & alij legunt *lex iniustitiæ.* q. d. Fortitudo nostra nobis sit lex & norma, non iustitiæ sed iniustitiæ, vt scilicet iuxta eam non iusta, sed iniusta perpetremus, spoliando & opprimendo pauperes, viduas & senes. Verùm legendum est *lex iustitiæ.* vti dixit Arabicus, *sit autem fortitudo nostra velox ad iustitiam.* Sensus est q. d. Nobis iustum & legitimum habeatur, & quasi lex iustitiæ, non quòd ipsa iustitia & recta ratio dictat, non quod senes canitie venerabiles dicunt, sed quod vis & fortitudo nostra efficere & rapere potest: quod vulgò dicitur, iustitia ipsi est gladius, ius suum portat in armis; vti Callicles ait apud Platonem in Gorgia. Hoc est axioma tyrannorum, imò leonum & ferarum, qui non aliam habent iustitiam, quàm vngues, dentes, vim & rapinam, ac proinde iniustitia ipsis est pro iustitia, & norma vitæ, iuxta illud Iuuen. satyra 6.

Sic volo, sic iubeo, sit pro ratione voluntas.

Talis fuit Nemrod validus venator, non tam ferarum, quàm hominū. Gen. 10. 8. Causam subdunt:

QVOD ENIM INFIRMVM EST, INVTILE INVENITVR] Arabicus, *quoniam virtus infirma apparet inutilis.* Pro *inuenitur* græcè est ἐλέγχεται, id est arguitur, conuincitur, dum infirmitas omnium patet iniuriis. q. d. Qui viribus præualet, hîc validus, potens & diues est: qui infirmus & impotens potentiori resistere nequit, sed succumbit, hic ad nihil vtilis est, nisi vt alterius sit spolium & præda, vti sunt pauperes, viduæ, senes: idque naturæ videtur conforme. Nam quod validius est, naturaliter dominatur inualido, vti in bestiis est videre. Hinc pisces maiores deuorant minores; lupi rapiunt oues; leones, lupi, tigrides venantur quæuis animalia. Ergo & id in hominibus habeat locum oportet, vt opes infirmorum cedant inualidis & potentibus. Hoc est principium tyrannorum & atheorum, quod hoc sæculo renouauit Machiauellus, qui religionem, virtutem, iustitiam censuit subseruire debere potentiæ & libidini dominandi, vt iis vtaris quantum iuuant ad ditiones tuas propagandas; non vtaris quantum id impediunt. Hinc olim Christianis obiecere Pagani, quòd ipsi vtpote humiles, mansueti, tolerantes, quieti, inertes essent & inutiles ad rempublicam armis propugnandam, teste Tertull. Apolog. pro Christianis.

Verum hoc principium non humanum est, sed ferinum; non Christianum, sed atheum; non diuinum, sed diabolicum. Feræ aguntur suo appetitu ferino: at homo agitur ratione & humana æquitate, quæ ei à Deo data est velut lux & dux vitæ; illam ergo sequatur oportet. Hoc est quod deplorat Habacuc c. 1. v. 3. & 4. *Factum est*, inquit, *iudicium & contradictio potentior, quia impius præualet aduersus iustum.* Vide Iob c. 20. & 21.

VERS. 12. CIRCVMVENIAMVS ERGO IVSTVM, QVONIAM INVTILIS EST NOBIS, ET CONTRARIVS EST OPERIBVS NOSTRIS, ET IMPROPERAT NOBIS PECCATA LEGIS, ET DIFFAMAT IN NOS PECCATA DISCIPLINÆ NOSTRÆ] Arabicus τὸ *iustum* accipit in genere neutro, vnde vertit, *condamus, fingamus, fabricemus iustum.* q. d. Lex iustitiæ veræ nobis nostræque cupiditati aduersatur: formemus ergo aliam legem iustitiæ, conformem non rectæ rationi, sed concupiscentiæ nostræ, vt iustum sit quidquid nobis libet. Verùm Hebræa, Septuag. Vulgata, Chaldæus, Syrus, ceterique omnes accipiunt *iustum* in genere masculino, idque exigunt sequentia.

Ex antecedentibus ergo & subsequentibus liquet, hanc esse vocem impiorum contra quemlibet insigniter iustum & pium, qui eorum impietatem verbis & vita redarguat, quem proinde ipsi vt sibi inuisum, persequantur ad necem, vti factum est omni æuo. Sic enim Cain persecutus est iustum Abel, Sodomitæ Lot, Esau Iacobum, fratres Iosephum, Pharao Mosen & Hebræos, Saul Dauidem, Iezabel Eliam, Manasses Isaiam, &c. Qui enim plenè & perfectè est iustus, non sibi soli est iustus, sed & toti reipublicæ; ac proinde iustitiæ est hyperaspistes, id est acer propugnator, propagator & vindex, quem proinde impij pessimè oderunt, & ad necem persequuntur. Ita censent Hugo, Lyran. Osorius, Iansen. hic, ac S. Chrysost. homil. 5. de verbis Isaiæ: *Vidi Dominum*, & S. Ambros. lib. 2. Offic. c. 9. & 7. Hinc Simeon Metaphrastes in Vita S. Auxentij, in ipso impletum ait illud Sapient. 2. *Exterminemus iustum, quoniam inutilis est nobis.*

Prophetia de Christo cruce. Verum Secundò, hîc esse prophetiam de Christo, eiusque passione, quem impij pontifices & Iudæi, vtpote scelerum suorum castigatorem, persecuti sunt vsque ad crucem, liquet Primò, ex *Probatur Primò,* ipsis verbis, quæ hîc planè sunt eadem cum iis, quibus Iudæi Christum in cruce pendentem subsannauerunt, vt patet vtraque conferenti, præsertim illa: *Liberet nunc si vult eum: dixit enim, Quia filius Dei sum*, Matth. 27. 43. Quibus respondent hîc illa v. 13. *Filium Dei se nominat*; & illa v. 16. *Gloria-*

tus patrem se habere Deum. Et illa v. 18. *Si enim est verus filius Dei, suscipiet illum*. Rursum illa v. 20. *Morte turpissima* (putà crucis) *condemnemus eum*: quæ omnia propriè soli Christo competunt. Adde, Christus per antonomasiam vocatur iustus, quia iustissimus, imò non tantùm caput, sed & pater auctorque omnium iustorum, vt patet Ierem. 23. 6. Isaiæ 51. 5. & c. 41. 2. & 10. & c. 45. 8. & c. 62. 2. & Zachar. 9. 9.

Secundò, idem docent passim Patres, S. August. 17. de Ciuit. c. 20. & lib. 12. contra Faustum c. 44. asserit hoc loco passionem Christi aptissimè prophetari. Sic & S. Cyrill. in Isaiæ c. 59. S. Cyprian. tract. de Sina & Sina, S. Ambros. 2. Offic. c. 6. & 7. Auctor imperfecti in S. Matthæum hom. 43. Clemens Alex. 5. Strom. c. 6. Tertull. lib. 3. contra Marcion. c. 22. S. Athanas. in Synopsi. Lactantius lib. 4. c. 16. ex hoc loco conuincit Iudæos, ac demonstrat Christum ab eis occisum fuisse iustum, & filium Dei: *Salomon*, inquit, *in libro Sapientiæ his verbis vsus est: Circumueniamus iustum, quoniam insuauis est nobis, & exprobrat nobis peccata legis: promittit se scientiam Dei habere, & filium Dei se nominat*, &c. *Nónne ita descripsit nefarium illud consilium ab impiis initum contra Deum, vt planè interfuisse videatur. Atqui à Salomone, qui hæc cecinit, vsque ad id tempus quo gesta res est, mille ac decem anni fuerunt. Nihil nos affingimus, nihil addimus.*

Causam dat S. Chrysost. putà Auctor imperfecti apud S. Chrysost. hom. 43. in Matth. *Ex superbiæ vitio nascitur*, inquit, *ne quis velit ante se meliorem habere, sicut Iudæi Christum: non enim nescientes filium Dei esse occiderunt, sed habere eum talem non sustinentes, sicut & prophetat de illis Salomon: Venite circumueniamus*, &c.

Sensus est ergò q. d. Impij persequuntur iustos insignes, à quibus eorum impietas culpatur, & arguitur, sed maximè impij Iudæi persequentur Christum, qui est iustus iustorum, & Sanctus sanctorum, vtpote qui acerrimè eorum, & præsertim pontificum & Scribarum, vitia taxaunt, vt passim ea taxat in Euangeliis.

Simili modo Moses prophetat de Christo Deuter. 18. 18. dicens ex ore Dei: *Prophetam suscitabit eis de medio fratrum suorum, similem tui: Prophetam*, id est Prophetas varios, sed vnum ex eis eximium, & ceterorum principem, putà Messiam, siue Christum, hic enim similis fuit Mosi, imò longè eo superior. Ita S. Ambros. in tit. psal. 35. *Dominus*, inquit, *exprobrat Iudæis. Ego propter vos pauper, ego pro vobis dolens, & vos mihi manus impias intulistis, dicentes: Tollamus iustum, quia inutilis est nobis: Iniciamus lignum in panem eius: Benè panem dixit pro carne eius. Ille alimentum detulit, isti pro beneficio retulere supplicium. Non mirum ergo si esuriunt, qui sibi vitæ æternæ alimoniam denegarunt.*

Porrò alludit auctor Sapientiæ ad Isaiæ c. 3. v. 10. vbi Septuag. pro אמרו *imru*, id est, *Dicite iusto quoniam bene*, legentes אסרו *isru*, id est, *ligate*, sic vertunt, *consiliati sunt consilium malum contra semetipsos dicentes: Ligemus iustum, quoniam inutilis* (S. Hieron. ibidem vertit, *iniucundus*; vtrumque enim significat δύσχρηστος) *est nobis: Ita fructus operum suorum comedent*. Quæ verba planè competunt Iudæis, capientibus & ligantibus Christum orantem in horto. Hinc & S. Iustinus Dial. contra Tryphonem legit, *vinciamus iustum, quoniam inutilis est nobis*; Syrus, *retardemus, vel impediamus iustum*; Tertull. lib. 3. contra Marc. 2. 22. *auferamus iustum*, scilicet Christum; Clemens Alex. lib. 5. Strom. *tollamus iustum à nobis*. Græcè est, ἐνεδρεύσωμεν, id est *insidiemur iusto*, per insidias eum capiamus, ligemus, necemus, opprimamus. Sic Iudæi insidiosas quæstiones proposuerunt Christo, vt eum caperent in sermone, sicut cum quæsierunt ab eo: *Licétne censum dare Cæsari, an non?* Matth. 22. vers. 15 & 16. Rursum per insidiosam proditionem Iudæ eum comprehenderunt in horto. *Iustum* vocant non tam ex suo sensu, quàm ex communi æstimatione & nuncupatione vulgi.

Porrò impius persequendo pium magis sibi nocet, quàm pio: Nam vt ait S. Augustinus in psalm. 36. *Tuum corpus premit aduersitas, illius animum putrefacit iniquitas. Nam quidquid in te profert in illum redit. Eius enim purgatio te facit purgatum illum reum; cui ergo plus nocet?* Imò impius persecutione sua pio prodest; non obest. Audi S. August. in psalm. 128. *Exercuerunt me, non oppresserunt. Valuerunt mihi sicut ignis ad aurum, non sicut ignis ad fœnum. Ignis enim accedens ad aurum sordem tollit, accedens ad fœnum in cinerem vertit.* Transit flamma & remanet aurum purum; transit persecutio vt somnium, & manet anima patientiæ merito nitida & splendida. Scriptum est enim: *Velut somnium surgentium Domine, in ciuitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges*, psalm. 72. 20. *Et erit sicut somnium visionis nocturnæ multitudo omnium gentium, quæ dimicauerunt contra Ariel*, id est contra Ecclesiam eiusque fideles, quæ dicitur *Ariel*, id est leo Dei, à fortitudine, Isaiæ 29. 7.

QVONIAM INVTILIS EST NOBIS] Est mitius, *inutilis* enim, id est noxius. Græcè δύσχρηστος, id est Primò, inutilis; Secundò, difficilis, incommodus, morosus, intractabilis, qui nescit se nobis accommodare, & ad vitia nostra conniuere, eaque dissimulare. Vnde Syrus, *quoniam non est benignus nobis*. Talis Iudæis videbatur Christus vtpote qui eorum auaritiam, rapinas, libidines, superstitiones assiduè verbo & vita castigabat. Alludunt ad nomen Christi per antiphrasin. q. d. Χριστὸς non est χρηστὸς, id est comis, benignus, humanus, facilis ad gratificandum, commodus, clemens; sed ἄχρηστος, id est inutilis, imò δύσχρηστος, id est, difficilis, offensus, durus, inflexilis, rebellis, perniciosus, abhorrens à nostra conuersatione & vita, imò eam assiduè culpans & mordens: ergo tollamus eum è medio. Verùm ex parte dicunt, quia Christus Scribis & Pharisæis, vtpote sceleratis, impœnitentibus & in malo obstinatis, perpetuus erat hostis, censor & reprehensor; idque ex officio: ad hoc enim à Patre missus erat ad Iudæos, vt eos à Patriarchis degenerantes ad auitam fidem & probitatem reduceret. Ceteris verò probis, imò peccatoribus suam fidem & pœnitentiam non aspernantibus, erat dulcissimus & clementissimus, vti fuit S. Magdalenæ, S. Paulo, S. Matthæo, Zachæo, S. Petro & aliis plurimis, adeò vt Scribæ hoc calumniæ loco obiecerint Christo, quòd cum meretricibus & peccatoribus versaretur. Vnde ipse eos ad se blandè inuitans: *Venite*, inquit, *ad me omnes, qui laboratis & onerati estis & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos, & discite à me, quia mitis sum & humilis corde, &*

inuen.

inuenietis requiem animabus vestris. Iugum enim meum suaue est, & onus meum leue, Matth. 11. 18. Sic Christum ab humanitate & suauitate laudant Isaias c. 42. 2. & c. 61. 1. Zachar. c. 9. 9. & ceteri Prophetæ, æquè ac Apostoli, vt S. Petrus Actor. 10. 38. *Qui*, inquit, *pertransiit benefaciendo & sanando omnes oppressos à diabolo, quoniam Deus erat cum illo.* Dei cuius est benefacere omnibus, & suam bonitatem omnibus communicare, imò effundere. Sic Christus ægros sanabat, mortuos suscitabat, dæmones pellebat, turbas pascebat, procellas sedabat, imò corpus, vitam, animam, deitatem suam dedit pro nobis, iisque inimicis & peccatoribus, ac indies eadem dat cuilibet in Eucharistia. Idem indies sua gratia peccatores præuenit, vocatque ad salutem. Quid ergo Christo vtilius, suauius, benignius? Hinc hebraicè dicitur Messias, græcè χριστὸς, latinè Christus, id est vnctus, scilicet à Deo in Regem, Prophetam, Legislatorem, Redemptorem & Pontificem nouæ legis: à Gentilibus vocabatur χρηστὸς per η, id est vtilis, suauis, benignus, beneficus: vnde & Christiani vocabantur Christiani, id est, blandi, suaues, commodi: quia sicut in Christo nihil fuit, quod non esset vtile, suaue, commodum hominum saluti: sic & in Christianis esse debet, de quo plura alibi dixi. Verè S. Thom. canit de Christo: *Se nascens dedit socium, conuescens in edulium, se moriens in pretium, se regnans dat in præmium.* Et S. Bernard: *Iesus mel in ore, melos in aure, iubilus in corde. Gustate ergò & videte, quoniam suauis est Dominus*, psal. 33. 9.

Et contrarivs est (Syrus, *aduersatur, obstat*) operibvs nostris] Nostra enim opera sunt impia, iniusta, scelerata, noxia; ipsius iusti verò, ac præsertim Christi, opera sunt pia, iusta, sancta, salutaria. Ecce hic explicant cur Christus eis videatur δύσχρηστος, id est, inutilis, molestus, & perniciosus, quòd scilicet taxaret improbos Scribarum mores, eisque *væ*, id est fulmen æternæ damnationis, intentaret, vt patet Matth. toto cap. 23. Sic hodie viri Religiosi, quòd improborum mores vel verbo vel exemplo castigent, eis sunt odio. Vnde Apostolus 1. Timoth. 3. *Omnes*, ait, *qui piè volunt viuere in Christo Iesu, persecutionem patientur.* Causam vnam inter varias dat S. Aug. in psal. 127. *Si mortuus est diabolus*, inquit, *mortuæ sunt persecutiones; si autem ille aduersarius noster viuit, vnde non tentationes suggerit? vnde non sæuit? non minas aut scandala procurat?*

Et improperat nobis peccata legis] Putà peccata contra legem à Deo per Mosen datam, à nobis commissa.

Et diffamat in nos peccata disciplinæ nostræ] Græcè ἐπιφημίζει, id est cum infamia nostra propalat, euulgat, celebrat. Vnde S. August. 17. Ciuit. 20. legit *infamat*, exprobrat, occlamat nobis peccata, quæ contra disciplinam legemque nobis à Deo datam committimus, ac præsertim, quòd eam praua interpretatione per Pharisaicas traditiones corrumpamus, vt quòd filios doceamus non honorare, nec alere parentes; sed suas opes offerre templo ad sacerdotum lucrum; quòd doceamus inimicos esse odio habendos; quòd peccantes excusemus, dum nobis dant munera, &c. quæ Christus recenset & carpit, Matth. 5. quodque calices & paropsides mundemus, cùm intus pleni simus rapinâ & immunditia, Matth. 23. 25. Rursum Ioan. 7. 19. *Nonne*, ait, *Moses dedit vobis legem, & nemo ex vo.:s facit legem?* Vide Lucæ 11. v. 39 & seq. Vnde v. 45. ait illi quidam ex legisperitis: *Magister hæc dicens contumeliam nobis facis.* Porrò, id iustè & sanctè fecit Christus. Ipsius enim, velut legati ad hoc à Deo, erat publica Scribarum & Pharisæorum scelera liberè carpere, ne populus ea vt licita & sancta æstimaret, ac sequeretur & imitaretur; etiamsi sciret se illos per hoc concitaturum ad necem crucemque sibi inferendam; vt reipsâ contigit. Idem fecere Isaias, Ieremias ceterique Prophetæ ad vnum omnes, vtpote Christi prodromi & antitypi.

Hæc ergo est vera causa odij impiorũ in pios, quòd eorum impietas horum pietate coarguatur & infametur. Hinc causam assignat & exaggerat Lactant. lib. 5. cap. 9. *Huius tanti*, inquit, *& tam pertinacis odij quam potissimùm causam esse dicamus? vtrùmne veritas odium parit, vt ait poëta, quasi diuino spiritu instinctus? an erubescunt coram iustis & bonis esse nequam? an potiùs vtrumque? Nam & veritas ideo semper inuisa est, quòd is qui peccat vult habere liberum peccandi locum, nec aliter se putat malefactorum voluptate securiùs perfrui posse, quàm si nemo sit, cui delicta non placeant. Ergo tanquam scelerum & malitiæ suæ testes extirpare funditus nituntur & tollere, grauesque sibi putant tanquam vita eorum coarguatur.* Subdit deinde impiorum ratiocinium: *Cur enim sunt aliqui intempestiuè boni, qui corruptis moribus publicis conuicium benè viuendo faciunt? cur non omnes sunt æquè mali, rapaces, impudici, adulteri, periuri, cupidi, fraudulenti? quin potiùs auferantur, quos coram malè viuere pudet; qui peccantium, si autem etsi non verbis, quia tacent, tamen ipso vitæ genere dissimili feriunt & verberant: Castigare enim videtur quicumque dissentit. Nec est magnoperè mirandum si aduersus homines ist i fiunt, cùm aduersus ipsum Deum propter eamdem causam insurrexerit etiam populus in spe constitutus, nec Dei nescius: sequiturque iustos eadem necessitas, quæ ipsum iustitiæ violauit auctorem.*

Promittit se scientiam (Vatabl. *notionem*) Dei habere] Vers. 13. Græcè ἐπαγγέλλεται, id est annumerat, prædicat, euulgat publicè & solemniter, velut cùm quid per præconem edicitur, & promulgatur: Christus enim fuit præco Euangelij, qui illud è cælo in terram detulit. S. Bonau. ex Glossa explicat: q. d. *Firmiter asseuerat se scire omnia, tanquam Deum.* Verum sensus genuinus est, q. d. Christus publicè & passim prædicat & præconizat se Deum, veramque Dei fidem ac religionem, id est modum rectè pieque Deum colendi, illique seruiendi & placendi nosse docere & prædicare, ac proinde improbat nostros Iudaicos ritus & traditiones, quasi parergos & Deo ingratos. Hoc est quod ait Christus: *A me ipso non veni, sed est verus, qui misit me, quem nescitis: ego scio eum.* Ioan. cap. 7. 28. Et: *Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me*: ibidem vers. 16. *Et nemo nouit Filium, nisi Pater, neque Patrem quis nouit nisi Filius, & cui voluerit Filius reuelare.* Matth. 11. 27. Et: *Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solum Deum verum, & quem misisti Iesum Christum.* Ioan. 17. 3. Et: *Si non credideritis quia ego sum, moriemini in peccatis vestris.* Ioan. 8. 24.

Et filivm Dei se nominat] Græcè παῖδα κυρίου, id est *puerum Domini*: *puerum*, id est filium

filium vel seruum: hic autem filium accipi patet ex eo, quod sequitur v.16. *Et gloriatur se patrem habere Deum.* Tota enim contentio Christi cum Iudæis fuit, quòd ipse se diceret verum Dei filium, idque miraculis & Script. probaret: ipsi verò id ipsum denegarent, vt patet Ioan. c.5. & sequent. vbi continua est Christi cum Scribis hac de re disputatio. Hinc liquet, hæc licèt ad quemlibet iustum pertineant, qui filius est Dei adoptiuus per gratiam; tamen propriè spectare ad Christum, qui filius est Dei naturalis per essentiam. Porro hæc fuit potissima causa odij impiorum Iudæorum in Christum, quòd diceret se Dei filium; tum quia ipsi erant superbi, ideoque indignè ferebant Christum se Scribis & pontificibus, imò & Mosi anteferre, vti superiùs dixi ex S. Chrysostomo: tum quia eo grauior eis accidebat reprehensio Christi, quo à grandiore persona, putà à filio Dei, proficiscebatur: tum quia ex hoc, quòd ipse erat filius Dei, sequebatur eius aduersarios Iudæos esse filios diaboli, iuxta illud Christi: *Vos ex patre diabolo estis*, Ioan. 8.44. atque hæc etiamnum est causa pertinacis odij Iudæorum omnium in Christum, quòd scilicet audire & concoquere nequeant se esse filios & heredes eorum; qui suum Messiam filium Dei occiderunt: hanc eum infamiam tanti sacrilegij, imò deicidij, sibi aspergi ferre nequeunt.

VERS. 14. FACTVS EST NOBIS IN TRADVCTIONEM COGITATIONVM NOSTRARVM] Græcè, εἰς ἔλεγχον, id est in redargutionem & reprehensionem. q.d. Christus traducit, id est in publicum ducit, propalat, & omnibus carpendas proponit nostras cogitationes; id est nostras intentiones, nostra studia, nostros conatus. Vnde alij vertunt, *hic cogitationum nostrarum index existit*; S. Bonauent: *cogitationes nostras in lucem traducit*; alius, *factus est nobis ad redarguendas cogitationes nostras*. Christus enim cognoscebat, & reuelabat arguebatque prauas Scribarum cogitationes, etiam secretas de ipso redarguendo, capiendo, occidendo, vt patet Matth. 9.4. *Quid cogitatis*, inquit, *mala in cordibus vestris?* Et Lucæ 6.7. *Obseruabant autem Scribæ & Pharisæi, si in sabbato curaret: vt inuenirent vnde accusarent eum. Ipse verò sciebat cogitationes eorum*, &c. Atque ex hac reuelatione secretarum cogitationum ostendebat Iudæis se esse Deum, Deique filium. Nam vt ait Tertull. Apolog. c. 20. *Testimonium diuinitatis est veritas diuinationis.*

VERS. 15. GRAVIS (onerosus, molestus, infestus, intolerabilis) EST NOBIS ETIAM AD VIDENDVM] Græcè βαρύς... βλεπόμενος, id est *visu*. q.d. Adeò iustus, præsertim Christus, nobis est exosus, vt non solùm eius concio & reprehensio; sed & sola præsentia nobis sit grauis & molesta, vt eum intueri & videre sine tædio & offensa nequeamus. Odium enim & inuidia faciunt, vt eum quem quis odit, aspicere non sustineat. Nimirùm, *qui malè agit, odit lucem*, Ioan. 3.20. Tenebris aduersatur clara lux solis, ideoque cæcutientes offendit. *Oculis ægris odiosa lux*, ait S. August. lib. 7. Confess. cap. 6. Sic *non rectis oculis Saul aspiciebat Dauid*, 1. Reg. 18.9. Ita Tertull. lib. de Patientia cap. 5. *Quomodo Prophetis*, inquit, *manus intulerunt nisi per impatientiam audiendi: Domino autem ipsi, per impatientiam etiam videndi.* Vnde ibidem docet, *omne peccatum impatientiæ esse ascribendum.* Et S. Chrysost. hom. 5. de verb. Isaiæ, *Vidi Dominum. Neminem*, inquit, *mortalium sic auersantur, oderuntque, hi qui peccant, atque eum qui parat redarguere, captantque, occasiones vt elabantur cupientes effugere reprehensionem. Obiurgatur enim non solùm cùm promit vocem, verùm etiam cùm videtur, grauis est peccatori: Grauis est, inquiunt, nobis etiam aspectus*; cui lectioni Vatablus adhæsit legens, *aspectu quoque nostro grauis est.* Hinc illæ voces: *Tolle, tolle*, Matth. 27.

Accedit, quòd Christi modestia, castitas, sanctitas verberabat oculos immodestos, incestos, impuros Iudæorum. Denique fulgor diuinitatis ex vultu Christi emicabat, ait S. Hieron. qui percellebat impiorum aspectum; pios verò rapiebat in sui amorem, reuerentiam & admirationem. Sic Nero Thraseæ senatoris optimi venerabilem speciem ferre non poterat, ideò eum necauit, ait Tacitus lib. 16. Annal. Nam vt sapienter ait S. Chrysost. hom. 3. ad pop. Antioch. tom. 5. *Sanctorum non tantùm verba, sed etiam aspectus spirituali gratia pleni sunt, vt vel suo aspectu solo aliorum iram extinguere valeant, & emollire corda.*

Odij in Christum causæ duodecim.

Nota. Impij hic congerunt duodecim rationes, ob quas se odisse Christum & persequi asseuerant. Prima est v. 12. quoniam ipsis inutilis, id est molestus & noxius est. Secunda, quia contrarius est operibus ipsorum. Tertia, quòd improperet eis peccata in legem admissa. Quarta v. 13. quòd se dicat esse filium Dei, ac diuinam scientiam doctrinamque docere, quasi maior sit Mose, eiusque lege & religione aliam sanctiorem afferat. Quarta v. 14. quòd secretas eorum cogitationes iniquas propalet & carpat. Sexta v. 15. quòd eius præsentia, grauitas, modestia, sanctitas ipsorum oculos offendat. Septima, quòd dissimilis aliis sit vita ipsius. Octaua, quòd immutatæ sint viæ, id est actiones eius. Nona v. 16. quòd ab eo habeantur velut viles, fabulosi & nugaces. Decima, quòd abstineat se à viis eorũ, quasi immunditiis. Vndecima, quòd præferat nouissima iustorum. Duodecima, quòd glorietur se patrem habere Deum. Hæc sunt duodecim capita accusationis, quam impij intentant iusto, præsertim Christo; quibus se mutuo ad necem illi inferendam exhortantur & exacuunt. Improbi enim prauos quosque diligunt, laudant, & ad scelera excitant, quia similes sibi animos & mores habent; & dum improbitas plures sibi sectatores numerat, auctoritatem inde sumit, atque infamiam sibi congenitam quodammodo eluit ac purgat. Vnde sequitur:

QVONIAM DISSIMILIS EST ALIIS VITA ILLIVS] Christus enim prædicabat beatos pauperes, humiles, mites, lugentes, patientes persecutionem; cùm Iudæi cæterique mundani beatos prædicent diuites, arrogantes, imperiosos, gaudentes, & dominantes cæteris. Christus prædicabat mortificationem carnis, refrænationem concupiscentiæ, castitatem, abstinentiam, crucem, amorem inimicorum, odium animæ, quæ Iudæis videbantur paradoxa, vtpote qui carnales, non nisi carnis opes & dapes, æquè ac honores atque vindictam de inimicis quærebant.

Hæc ergo est radix totius odij & inuidiæ impiorum in iustum, præsertim Christum, scilicet dissonantia morum & vitæ. Nam, vt docet Aristotel. cæterique Ethici; sicut amoris & amicitiæ

causa

Radix odij morum dissonantia.

causa est morum similitudo & consonantia; sic odij causa est morum dissimilitudo & dissonantia. Hinc Seneca epist. 7 *Qui viuit*, inquit, *in multitudine, vel similis multis, vel iis exosus est.* Et Pythagoræ præceptum fuit: *Per viam publicam ne incesseris*, id est, vulgi mores ne sequaris, esto ea de causa in eius odium incurras: *argumentum enim recti est, malis displicere*, ait Seneca,

Hanc odij radicem assignat Christus Ioan. 15. dicens & prædicens Apostolis: *Si de mundo fuissetis, mundus quod suum erat diligeret: quia verò de mundo non estis, propterea odit vos mundus*; ideoque *si me persecuti sunt*, inquit, *& vos persequentur. Magnum piorum hominum solatium*, ait quidam Doctor. *video in hac esse ratione constitutum. De medio enim electos mundo, & à perditorum vniuersitate discretos, morum dissimilitudo inuisos reddit: hoc etenim oderunt illi, quod esse nolunt; atque ex eius rei, quam vehementer improbant, odio, fremunt premuntq́; persequendo. Habere iniquitas non potest cum iustitia pacem, temperantiam odit ebrietas, falsitati nulla est cum veritate concordia, non amat superbia mansuetudinem, non petulantia verecundiam, non auaritia largitatem. Si caput ipsum ob hanc morum aduersitatem persecutus est mundus; profectò & pios omnes, qui eodem spiritu viuunt, persequetur.* Ferre ergo Christum impij Iudæi minimè potuerunt, quod affectus dissimilis studia vitæ contraria faciebat, alteraque vita alterius erat manifesta damnatio: ideoque fratribus quoque suis, cùm in eum nec ipsi crederent, aiebat: *Non potest mundus odisse vos*, cultores videlicet suos atque amatores; *me autem odit, quia ego testimonium perhibeo de illo, quòd opera eius mala sunt.* Inde est quòd boni improbis semper fuêre graues. Hoc est quod S. Prosper canit epigram. 32.

Impia pars mundi parti est infesta piorum,
Nec tolerare potest dissimiles animos.
Ridens nolentes opibus præsentibus vti,
Sperantesq́; sibi credita posse dari.

Vt igitur pax esse inter Christum & Belial non potest; ita nec ciuitates illæ duæ, quarum est altera piorum, altera impiorum, vera iungi concordia possunt. Sanctæ ciuitatis Christus est cõditor, ciuitatis impiæ diabolus fundator & rector est: illam constituit amor Dei vsque ad cõtemptum sui: hanc è diuerso amor sui vsque ad contemptum Dei. Sibi enim placens ac tumens, & omnia quæ prosecutione digna sint, in se vna posita existimans, loquitur apud Prophetam & dicit: *Ego sum, & præter me non est altera.* Vtitur illa mundo, vt fruatur Deo. Hæc contrà Deo vtitur, vt mundo perfruatur. Peregrinatur illa hîc, & manentem fixamque in terris non habens ciuitatem, futuram inquirit, quemadmodum sanctissimi cuiusdam ciuis ea declarat oratio, qua dicit: *Aduena ego sum in terra, & peregrinus, sicut omnes patres mei.* Hæc verò mundi huius inescata deliciis, in terrena felicitate penitus acquiescit. Eò fit, vt quidquid huic aduersum senserit, remouere conetur, & propter hanc suam cupiditatem, etiam odio prosequatur & persequatur veritatem. *Omnia*, inquit ille, *mandata tua veritas: idcirco iniqui persecuti sunt me; adiuua me.*

Isaiæ 47.

Psal. 38.

Psal. 118.

Porrò, odium hoc cùm tantum sit, necesse est vt illico in bellum & persecutionem erumpat. Vt enim ignis & aqua simul esse, nisi pugnent inter se, non possunt; ita necesse est, vt duæ illæ ciuitates assidua inter se aduersitate confligant. Atque, vt in eodem homine contra spiritum caro, & contra carnem spiritus concupiscit: ita in eâdem repub. enim bonis mali pacem habere nõ possunt. Oderunt igitur boni non homines, sed hominum vitia; & si qua vnquam ab illis mouetur persecutio, ea non ex odio sed ex charitate proficisci credenda est, qua vel malis consulitur ad correctionem, vel certè bonis & integris ad tutelam. Vnde illa sunt in psalmo: *Non proponebam ante oculos meos rem iniustam, facientes præuaricationes odiui. Non adhæsit mihi cor prauum; declinantem à me malignum non cognoscebam. Detrahentem secretò proximo suo, hunc persequebar.* Ecce persecutor bonus non hominis; sed peccati. *Est enim*, inquit S. Ambros. *etiam iusta persecutio, si oderimus obscœnos, si infesti simus iniustis, si iniquos velimus opprimere, ne pluribus noceant, si auarum fraudis suæ compendiis exuamus, si execremur insolentiam superborum.* Nam vt est apud Sapientem in Prouerbiis: *Abominantur iusti virum impium, & abominantur impij eos qui in recta sunt via.* At horum terrena ciuitas non corrigere cupit, sed perdere; nec ei vitia tollere cordi est, sed ingratam sibi & exosam demoliri, atque opprimere veritatem. *Hoc enim est iudicium: quia lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem: erant enim eorum mala opera. Inuidentiæ enim diabolicæ*; inquit S. August. *qua inuident bonis mali, nulla alia causa est, quàm quia illi boni sunt, isti mali. Semper enim inimica virtutibus sunt vitia, & optimi quique ab improbis quasi exprobrantes aspiciuntur.* Rectèque illud Cicero: *Dispares mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias.* Nec ob aliam causam vllam boni improbis improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos, quanta maxima esse potest, morum studiorumque distantia.

Psal. 100.

Ambros. serm. 11. in Psal. 118.

Prou. 29.

Ioan. 3. 19.

Lib. 11. de Ciuit. Dei cap. 5.

Lib. de Amicitia.

ET IMMVTATÆ SVNT VIÆ EIVS] Hugo & alij addunt, *in veritate*. Sed nil tale habent Græca & Romana. Vatabl. *suisq́; differt institutis*; Gdãrinus, *differentesq́; sunt semitæ eius*, Glossa S. Bonau. *dissimilia sunt dogmata ipsius & facta*, putà doctrina & vita; alius *peregrinæ, insolentes, inusitata, inauditæ & à communi norma formaq́; abhorrentes sunt semitæ, per quas graditur*, id est verba & opera ipsius.

Sensus ergo est q. d. *Viæ*, id est actiones iusti, præsertim Christi, eiusque modus agendi & viuendi, putà eius doctrina, conuersatio, religio, secta planè à nostra discrepat, immutata est & diuersa. Nostra enim, siue Pharisaica, iustitia & religio sita est in externa specie, purificatione, nitore, pompa, ostentatione eleëmosynarum: at Christi iustitia Euangelica sita est in interna puritate, pietate, charitate, &c. vti docet Christus Matth. 5.

Rursum, per hypallagen, *immutata sunt viæ eius*, id est, viæ nostræ per vias eius. q. d. Christus per suum Euangelium immutat & abolet nostram legẽ, nostra Sacramenta, nostrasque cæremonias & ritus, dum pro circũcisione substituit baptismum, pro manna Eucharistiam, pro lauacris pœnitentiam, &c. Denique ipse iudaismum nostrum vult destruere, & conuertere in christianismum. Hæc enim fuit causa summi odij Iudæorum in Christum & Paulũ. Vnde Iudæi S. Stephanum lapidaturi, hoc ei crimini dederunt:

funt: *Audiuimus*, inquiunt, *eum dicentem: Quoniam Iesus Nazarenus hic destruet locum istum, & mutabit traditiones, quas tradidit nobis Moses*, Actor. 6. 14. Et S. Paulo cùm eum caperent in templo, *Viri Israelitæ*, inquiunt, *adiuuate: hic est homo, qui aduersus populum, & legem, & locum hunc, omnes vbique docens, insuper & Gentiles induxit in templum, & violauit sanctum locum istum*, Actor. 21. 28.

Simili modo hoc tempore, imò omni æuo, viri religiosi & zelosi, qui voluerunt reformare lapsos Religiosorum, Sacerdotum, Christianorum mores, & auitæ puritati restituere, multorum in se odia concitarunt: sed solati sunt seipsos exemplo Christi, eoque confirmati constanter egerunt, ac sua constantia peregerunt, quod moliebantur. Idem sentiunt, qui à socijs se subducunt, vt vacent seueriori vitæ, orationi, studio: mox enim socij in eos linguis & cachinnis inuolant, hypocritas, Iesuitas, sanctos nuncupant; quia ægrè ferunt se ab eis deseri, superari, taciteque carpi & redargui; sed & hi audiant solamen à Christo: *Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum cælorum*, Matth. 5. Hi dicant: *Amici socij, sed magis amicus Christus, magis amica sanctitas, animæq; salus*. Plato aiebat: *Amicus Socrates, sed magis amica veritas*.

VERS. 16. TAMQVAM NVGACES ÆSTIMATI SVMVS AB ILLO, ET ABSTINET SE A VIIS NOSTRIS TAMQVAM AB IMMVNDITIIS] Pro *tamquam nugaces* græcè est εἰς κίβδηλον, id est *in spurium* vel *scoriam*, aut *argentum* æstimati sumus ab eo, putà quasi spurij aut quasi quisquiliæ, nugæ & res nihili: κιβδηλος enim propriè significat aurum, argentum, vel æs non purum, & sincerum, sed cui scoria admixta est, ideoque fucatum, vitiatū & adulterinum. Ita Christus taxauit Iudæos, quòd legem suis traditionibus humanis & superstitiosis adulterarent & corrumperent. Vnde eos vocauit *generationem malam & adulteram*, Matt. 12. 39. *monitiones sepulchra dealbata, serpentes & genimina viperarum*, Ioan. 8. 55. suas enim nugas, & nugaces manuum corporisque lotiones præferebant legi Dei & Christi. Hinc S. Bonau. explicat q.d. *Æstimati sumus ab illo tamquam inania facientes ac dicentes*; Dion. *perinde ac fatui & mendaces*; Clarius, *tamquam adulterini*; Vatabl. *pro adulterinis habemur*; Compl. *in spurium reputati sumus*. Alludunt ad Ioan. 8. 39. vbi Iudæis iactantibus, *Pater noster Abraham est*, respondit Christus: *Si filij Abrahæ estis, opera Abrahæ facite: nunc autem quæritis me interficere, hominem, qui veritatem vobis locutus sum, quam audiui à Deo: hoc Abraham non fecit. Vos facitis opera patris vestri. Dixerunt itaq; ei: Nos ex fornicatione non sumus nati: vnum patrem habemus Deū*. q.d. Tu ô Christe negas nos esse filios Abrahæ legitimos, ac proinde spurios & adulterinos ex fornicatione natos videris asserere, quæ in re nobis insignem iniuriam & notam inuris, quia nobis alium patrem ab Abraham obijcis, scilicet diabolum, vtpote cuius opera sequamur: at nos falsò calumniaris, quia non alius adulter, sed verus pater nobis in terra est Abraham, in cælo Deus, nosque vnicum Deum patrem colimus æquè vt Abraham: falsò ergo criminaris nos Deum, ac pietatem & patrem Abrahæ non sequi, quasi spurios. Respondit Christus: *Si Deus pater vester esset, diligeretis vtique me: ego enim ex Deo processi, & veni: neque enim à meipso veni, sed ille me misit. Quare loquelam meam non cognoscitis? quia non potestis audire sermonem meum. Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere. Ille homicida erat ab initio, & in veritate non stetit*. Quibus verbis ostendit, & confirmat illos non esse filios Abrahæ, sed spurios diaboli.

ET ABSTINET SE A VIIS NOSTRIS TAMQVAM AB IMMVNDITIIS] quasi à sordibus, inquinamentis, spurcitiis. q.d. Nostrum viuendi modum refugit & detestatur, velut immundū, prauum scelestum. Sic Christus Lucæ 12. 1. *Attendite* (cauete) inquit, *à fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis*, &c. Sensus est q.d. Christus sectarius est: à nostra enim religione, tamquam immunda, homines ad suam sectam, velut mundam adducit. Dicunt partim verum quia Christum Pharisæorum superstitiones & prauos mores consutabat: partim falsum, quia Christus statis diebus frequentabat templum, ibique orabat & docebat, ac legem seruabat, seruandamque docebat. Sapienter S. Greg. Nazianz. orat. in laudem S. Basilij, monet cauenda malorum consortia: *Ne*, inquit, *cum flagitiosissimis sodalium consuetudinem habeamus, sed cum optimis & honestissimis; nec cum pugnacissimis, sed cum tranquillissimis, iisque quorum consuetudo magnos fructus afferat: illud exploratum habentes, multò facilius vitium contrahi, quàm virtutem communicari; quemadmodum facilius quoque morbus contrahitur, quàm sanitas impertitur*.

ET PRÆFERT NOVISSIMA IVSTORVM] In S. Augustin. 17. Ciuit. 20. legitur, *nobilissima*, sed perperam, vt videtur. Primò, Hugo exponit q.d. Nouissimos iustorum præfert nobis, dicens: *Erunt nouissimi primi, & primi nouissimi*, Matth. 20. 16. Et: *Væ vobis diuitibus, beati pauperes spiritu*, Lucæ 9. Matth. 5. &: *Viri Niniuitæ surgent in iudicio, & condemnabunt generationem istam*, Matth. 12. 41.

Verùm græcè est μακαρίζει τὰ ἔσχατα δικαίων, id est, *beatificat extrema iustorum*, id est beatum prædicat exitum iustorum; Complut. & Vatabl. *extrema iustorum beata prædicat*; Glossa & Bonauēt. *vitam æternam præponit voluptati*. q.d. Christus paupertatem, compunctionem, humilitatem, lacrymas, mortificationem, crucem iustorum beatam prædicat ex fine, quòd scilicet ducat eos ad felicitatem & gloriam cælestem: atque hoc ipso condemnat nos, qui in opibus, gaudiis, risu, epulis, libidinibus, fastu, ceterisque huius vitæ voluptatibus omnem felicitatē collocamus: nam iis ipse væ & fulmen æternæ damnationis intentat. Id patet ex historia diuitis Epulonis & Lazari Lucæ 16. Sic & Ecclesiasticus viros gloriosos celebrans c. 44. v. 14. ait: *Quorum corpora in pace sepulta sunt, & nomen eorum viuit in generationem & generationem*. Et psal. 115. 15. *pretiosa* dicitur *in conspectu Domini mors sanctorū eius*. Et Apocal. 14. 13. *Audiui vocem de cælo dicentem, Scribe: Beati mortui, qui in Domino moriuntur*. Rationem affert Nazianz. orat. in funere patris, *Quia mors, quæ non solùm nos à præsentibus malis vindicat, verùm ad supernam quoque vitam sæpè traducit, nescio*, ait, *an propriè mors appellari queat, vtpote nomine magis quàm re formidabilis: vna vita est, oculos ad vitam coniectos habere; vna mors, peccatum: animæ quippe est interitus*.

ET GLORIATVR PATREM SE HABERE DEVM]

DEUM]ac consequenter nos sibi contrarios diabolo, ceu filios patri assignat. Pro *gloriatur* græcè est ἀλαζονεύεται id est, cum fastu, gloriatione & ostentatione iactat. Alius, q. d. Sibi falsò fingit, mentitur, arrogat, ac velut impostor iactabundus, insolens, & vltra modum elatus ostentat patrem Deum. Dixerat enim Christus: *Est Pater, qui glorificat me, quem vos dicitis, quia Deus vester est, & non cognouistis eum*, Ioan. 8. 54. Quare vos, ô Iudæi, qui negatis me Filium, negatis & Patrem, ac consequenter negatis Deum vestrũ. Hoc stimulo Christi acriter se pungi sensere Scribæ & pontifices, ideoque ei necem machinati sunt: quantum enim decus & gloria est Deum habere patrem, & in eo omnia bona; tantum dedecus & infamia est patrem habere diabolum, & in eo omnia mala, tam culpæ, quàm pœnæ.

VERS. 17. VIDEAMVS ERGO SI SERMONES ILLIVS VERI SVNT] scilicet, quibus iactat se filium esse Dei, Deumque habere patrem, ac veram Dei fidem, legem cultum docere. Si enim est filius Dei, Deus vtique eum proteget, & liberabit è manibus nostris; aut certè occisum à nobis resuscitabit, vti ipse asserit & iactat.

ET TENTEMVS QVÆ VENTVRA SVNT ILLI] Videamus quonam res illius euadant; græcè, *& experiamur quæ in exitu eius*, scilicet erunt; S. Prosper parte 1. de Prædict. c. 26. legit, *an succedant quæ ventura sunt illi*, an scilicet Deus, quem patrẽ suum gloriatur, liberet eum è manibus nostris, aut à morte resuscitet. Vnde explicantes subdunt. *Si enim est verus filius Dei, suscipiet illum, & liberabit eum de manibus contrariorum*. alij vertunt, *periculum faciamus euentuum eius*, quid scilicet illi tandem euenturum sit, quem finem habiturus sit, in quem terminum & catastrophen tragœdia vitæ & sectæ eius desitura sit: abibit enim in fumum, imò in infamiam.

ET SCIEMVS QVÆ ERVNT NOVISSIMA ILLIVS] Hæc desunt in Græco, Lactantio & S. Cypr. l. 2. Testin. c. 14. legunt tamen Rom. & S. Aug. 17. Ciuit. 20. Videtur esse epanalepsis, idẽque dici aliis verbis. Nam *& tentemus quæ ventura sunt illi*, videtur explicari per id, quod subditur: *Et sciemus quæ erunt nouissima illius*. q. d. Christus nobis, nostræque voluptati & felicitati præsenti præfert nouissima iustorum, quorum ipse dicit se esse caput & principem. Videamus ergo, quæ sint nouissima ipsius, ac inde colligemus qualia sint futura iustorum eius nouissima. Occidamus eum, & videamus, an ipse à morte resurgat: & sic apparebit inania esse nouissima, putà vitæ æternæ gaudia, quæ ipse iustis suis frustra promittit. Ita impij & athei.

VERS. 18. SI ENIM EST VERVS FILIVS DEI, SVSCIPIET ILLVM] Græcè & syriacè, *si enim iustus est filius Dei: iustus*, tum quilibet, tum per excellentiam, putà Christus. q. d. Si Christus, qui *iustum* se nominat per eminentiam, est verè filius Dei, vtique Deus velut pater illum *suscipiet*, id est, ruẽtem in mortem porrecta manu apprehendet, fulciet, roborabit, proteget ne cadat. *Suscipere* enim in Script. significat labenti succurrere, opem ferre, conseruare, protegere. Petita sunt hæc verba ex psal. 21. 9. *Sperauit in Domino, eripiat eum: saluum faciat eum, quoniam vult eum*: quibus impij Iudæi Christo in cruce exprobrarunt, quòd filium Dei se dixisset, vt patet Matth. 27. 40.

ET LIBERABIT EVM DE MANIBVS CONTRARIORVM] putà de manibus Scribarum & pontificum illi aduersantium, eumque ad crucem & necem adigentium.

VERS. 19. CONTVMELIA (græcè, ὕβρει, id est, iniuriâ, dedecore, contumelia, sæuitiâ, ferociâ, vi illatâ) ET TORMENTO; Lactantius lib. 4. c. 16. legit in plurali, *contumeliis & tormentis*; S. Bonau. *contumeliâ verborum*, inquit, *& tormento*, siue *cruciatu verborum*) INTERROGEMVS EVM] græcè, ἐξετάσωμεν, id est probemus, exerceamus, exquiramus ab eo veritatem: sic enim iudex à reo per interrogationes & tormenta exquirit crimen, quæ vocantur quæstiones iudicianæ. Arabicus, *inuestigemus eum calumnia & tormento*. Tormenta quæ Iudæi intulerunt Christo, fuerunt plurima, maxima, ignominiosissima: hæc Iudæi dicunt, hic se irrogare Christo, VT SCIAMVS, inquiunt, REVERENTIAM EIVS] græcè, ἐπιείκειαν, id est, æquanimitatem, modestiam, mansuetudinem, tranquillitatem, compositionem animi, qua iustus, præsertim Christus, iniustè verberatus veretur & horret, non tantum se vlcisci, sed & indignationis, vel doloris, vel impatientiæ minimum signum edere. Probemus ergo eius iustitiam per probra & tormenta, quia si vera sit eius iustitia, ostendet se per patientiam; sin fucata sit & simulata, prodet se per impatientiam. Impossibile enim est, vt superbus, hypocrita & fictus, si vexetur & verberetur, non prorumpat in verba maledica, minas gestusque impatientes. Vnde S. Gregor. 1. Dial. cap. 5 *Qualis*, inquit, *quisque apud se latet, contumelia illata probat*. Hinc & Græcum βάσανος, id est tormentum, tortura, quæstio, significat quoque lapidem indicem, siue Lydium & Herculeum, de quo Plinius libr. 33. cap. 8. quod eiusmodi cruciatus tamquam ille lapis manifester, vt auri præstantiam, excellentiam virtutis: hinc & tormento examinare, est interrogare; quia sicut examinatus à iudice in quæstione respondet, neque celat veritatem, quam extorquent supplicia; similiter illud examen ab iniquis iudicibus contumeliâ & tormento factum, ostendit veritatem diuinitatis atque doctrinæ Christi, & etiam sanctitatis dignæ vero Deo.

Confer hæc cum passione Christi descripta in Euangeliis, ac dices Sapientem hic æque ac Isaiam c. 53. passionis Christi, non tam esse Prophetam, quàm historicum & Euangelistam.

Reuerentia actiua quæ? Hæc ergo *reuerentia* iusti, præsertim Christi, tum actiua erat, tum passiua. Actiua erat facet quidam pudor & sancta verecundia, qua Christus etiã in atrocissima passione & cruce ex respectu & reuerentia, tum suæ personæ, tũ ipsius virtutis patientiæ & modestiæ, tum Dei, Angelorum & hominum, in quorum præsentia versabatur & patiebatur, vetebatur quid agere vel dicere, non dico impatienter, sed minus dignè vel decorè, quod scilicèt minùs deceret virum patientem, modestum, constantem, perfectum, cœlestem, diuinum: vnde nullum gemitum, nullum doloris, infirmitatis, vel timoris signum dedit. Quod considerans Gentilis quidam scriptos exclamauit: *O virum infractum animo, qui nec precem, nec lachrymam fudit*. Hinc Syrus vertit, *vt agnoscamus diligentiam*, vel *sollicitudinem humilitatis eius*,

eius, & probemus eum; Arabicus, *vt sciamus obedientiam, vel subiectionem eius; & probemus vere patientiam eius.*

Passiua. Passiua erat affectus actiuæ, qua scilicet actiua reuerentia, quæ in Christi vultu composito, pio, reuerenti & reuerendo, omnibusque eius dictis, factis & gestibus elucebat, faciebat eum omnibus venerabilem & reuerendum, atque in spectantibus sui reuerentiam, amorem & admirationem excitabat: vti fecit in Centurione, qui videns eum tanta constantia, resignatione & pietate mori, dum clamaret: *Pater in manus tuas commendo spiritum meum;* exclamauit: *Verè filius Dei erat iste,* Matth. 27. Quin & latro vnus in ipsa cruce, Christi sancta patientia commotus compunctusque increpauit socium blasphemantem, & ad Christum conuersus coram Iudæis & Scribis: *Memento mei,* inquit, *Domine cùm veneris in regnum tuum.* Idem fecere Iudæi, cæterique de quibus ait Lucas cap. 23.48. *Et omnis turba eorum, qui simul aderant ad spectaculum istud* (quo in Christi morte sol obscuratus est, terra tota contremuit, petræ scissæ sunt, &c. quasi sanctam creatoris sui necem lugentes & indignantes) *& videbant quæ fiebant, percutientes pectora sua reuertebantur.* Hinc & Christus Deo Patri tanta obedientia & patientia, quasi sui reuerentiam iniecit, vt ab eo obtineret quidquid postularet. Nam *cum clamore valido & lachrymis offerens, exauditus est pro sua reuerentia,* Hebr. 5.7.

Simili modo Martyres in martyriis suis, tantam præ se tulere in vultu & verbis æquitatem, constantiam, pietatem, sanctitatem, hilaritatem, vt suos tortores ad sui reuerentiam compulerint, eosque Christianos, imò Martyres effecerint, vti S. Laurentius tormentorum suorum lætitia & alacritate conuertit S. Romanum, & Hippolytum cum tota familia; ita vt ad vnum omnes martyrium generosè obierint. Sic S. Cæcilia sua patiendi hilaritate conuertit Maximum, aliosque quadringentos. Sic S. Polycarpus sua veneranda canitie, comitate, promptitudine & sanctitate, militibus ad eum comprehendendum missis tantum pudorem & timorem iniecit, vt vix auderent eum contingere, teste Euseb. l. 4. Hist. cap. 15.

Sic S. Thecla leonibus obiecta, virgineo pudore & reuerentia eisdem reuerenda, illæsa permansit, de qua S. Ambros. libr. 3. epistol. 25. ad Eccles. Vercell. *Quo munere,* ait, *venerabilis Thecla etiam leonibus fuit, vt ad pedes præda sua stratæ impastæ bestiæ, sacro deferrent ieiunio, nec procace oculo virginem, nec vngue violarent aspero: quoniam & ipso aspectu virginitatis violatur sanctitas.* Idem pleniùs & elegantius libr. 2. de Virgin. post initium, *Thecla,* inquit, *naturam etiam bestiarum virginitatis veneratione mutauit. Namque parata ad feras, cùm aspectus quoque declinaret virorum, ac vitalia ipsa sæuo offerret leoni fecit, vt qui impudicos detulerant oculos, pudicos referrent.* Gestus deinde leonum reuerentes graphicè depingens, subdit: *Cernere erat lingentem pedes bestiam, cubitare humi, muto testificantem sono, quòd sacrum virginis corpus violare non posset. Ergo adorabat prædam suam bestia, & propriæ oblita naturæ, naturam induerat quam homines amiserant. Videres quadam naturæ transfusione homines feritatem indutos, sæuitiam imperare bestiis; bestiam exosculantem pedes virginis, docere quid homines facere deberent.* Vnde per epiphonema exaggerando concludit: *Tantum habet virginitas admirationis, vt eam etiam leones mirentur. Non impastos cibus flexit, non citatos impetus rapuit, non stimulatos ira exasperauit, non vsus decepit assuetos, non feros natura possedit. Docuerunt religionem, dum adorant Martyrem: docuerunt etiam castitatem, dum virginis nihil aliud nisi plantas exosculantur, demersis in terram oculis, tamquam verecundantibus, ne mas aliquis vel bestia virginem nudam videret.*

Disce hìc, quàm modestia, mansuetudo, pietas & patientia sit reuerenda, quamque sui asseclas faciat venerabiles & reuerendos: qui ergo sibi auctoritatem & reuerentiam quærit, quærat eam non grauitatis ostentatione, non pompâ thedarum & assecl arum, sed mansuetudine, beneficentiâ & virtute.

ET PROBEMVS PATIENTIAM ILLIVS] Sic quoque legit sanctus Cyprianus, Lactant. & S. Augustinus. Aliqui codices pro δοκιμάσωμεν, id est *probemus,* legunt δικάσωμεν, id est *iudicemus.*

Rectè impij ad explorandam iusti, præsertim Christi, iustitiam, probant eius patientiam: patientia enim est Lydius lapis, quo probatur vera iustitia & sanctitas. Nam *tange montes,* id est superbos, impatientes, *& fumigabunt;* exhalabunt enim fumum iræ, iurgiorum, maledicentiæ & vindictæ. Hoc est, quod ait Paulus Roman. 5. v. 3. *Tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio verò spem.* Et sanctus Iacobus cap. 1. v. 4. *Patientia autem opus perfectum habet,* vt ostendat virtutem patientis ad culmen sanctitatis & perfectionis euasisse. Porrò in Christo præ ceteris Sanctis & Martyribus, tanta tamque diuina in tot blasphemiis, iniuriis, tormentis atrocissimis & immensis, vtpote quæ in ipsum Deum iaciebantur, emicuit patientia, constantia, charitas, qua pro ipsis etiam Iudæis se occidentibus Deum orauit, eisque veniam & salutem impetrauit, vt hæc sola sufficeret ad probandum ipsum esse Messiam & Prophetam, imò Deum, & Dei filium; præsertim quia ad hoc ostendendum ipsa à Christo adhibebatur & exhibebatur: virtus enim veritatis est soror, ideoque ab omni fuco aliena: quare testis esse nequit falsitatis, sed solius veritatis index sit oportet.

Vers. 20. MORTE TVRPISSIMA (græcè ἀσχήμονι, id est indecora, fœda, deformi, vt non sit ei species, neque decor, Isaiæ 53. contumeliosa, infami, ideoque turpi per excellentiam, id est *turpissima;* putà crucis) CONDEMNEMVS EVM] Syrus, *morti publicæ & infami deputemus eum.* Crucis enim supplicium, præsertim clauis illi affixorum, erat atrox & longa mors: vnde à cruce dictus est cruciatus: idemque erat ignominiosissimum, tum Iudæis, tum Gentibus. Iudæis ex lege Deuter. 21.23. *Maledictus,* inquit, *à Deo est, qui pendet in ligno.* Quocirca crucifixus ibidem iubetur eâdem die ante vesperam sepeliri, ne contaminet terram. Vnde Apostolus Galat. 3.13. *Christus,* ait, *nos redemit de maledicto legis factus pro nobis maledictum: quia scriptum est: Maledictus omnis qui pendet*

det in ligno. Similiter apud Romanos & Gentes crux erat infame & horrendum supplicium latronum & scelestorum. Vnde Lipsium & Gretserum de Cruce.

Cur Christus crucifixus?

Causa ergo cur Christus crucifixus sit, ex parte Iudæorum eum crucifigentium, fuit immane eorum odium in Christum, quo eum ad crucem, velut ad summè infamem & atrocem mortem adegerunt. Ex parte verò Adæ & hominum fuit, quòd Adam peccauit in ligno, comedendo scilicet pomum arboris vetitæ: quare in ligno crucis, hoc eius inobedientiæ scelus à Christo expiari decuit & debuit, vt diabolus, *qui in ligno vincebat, in ligno quoque vinceretur* à Christo. Ex parte verò Dei offensi causa fuit amor iustitiæ, vt per crucem ostenderetur grauitas offensæ Adæ & hominum in Deum, quòd scilicet per eam maledictionis æternæ reos se fecerint, adeoque facti sint maledictum: Christus ergo hoc Adæ & nostrum maledictum in se luendum & piandum suscepit, ideoque cruci suffixus est: quia pendens in cruce apud Iudæos ex lege iam citata, censebatur maledictus & maledictum. Atrocitas ergo culpæ, quasi ex æqua iustitia poscebat atrocitatem pœnæ, vt illi condignè satisfieret. Talis autem est pœna crucis. Ex parte Christi causa fuit immensitas amoris, vt per crucem Christus ostenderet quantum nos amarit, vtpote pro quibus tam dira & dura passus sit, vtque exemplum daret nobis mortificationis, ad assiduè crucifigendos concupiscentiæ motus; ac martyrij, ad quamlibet mortem, quantumuis horridam & probrosam, pro ipso & virtute libenter subeundam, vti subiêre Martyres, vt Christo crucifixo quoad possent par pari, scilicet dolorem dolori, & amorem amori, redderent. Vnde sanctus Augustinus in psalm.140. *Crucem*, ait, *quæ nihil videbatur execrabilius, ipse Dominus suscepit ne discipuli eius mortem quidem, non modò non timerent, sed nec mortis genus horrescerent.* Idem homil.32. de Sanctis: *Tota vita Christiani hominis, si secundum Euangelium viuatur, crux est atque martyrium.* Plura vide apud Gretserum libr.1. de Cruce cap. 41. 42. & seqq. & libr.4. cap.1. & seqq. ac D. Thomam, Suarez & Scholast. 3. part. quæst. 48. art.4. & Cassianum libr.4. de Inst. renunc. c.34. & 35.

Erit enim ei respectus ex sermonibus illius] Pro *respectus* græcè est, ἐπισκοπὴ, id est obseruatio, visitatio, consideratio, inspectio. Triplex hîc potest esse sensus. Primus Clarij, qui vertit, *ex eius enim verbis & factis inspiciamus quid sit*, & Syri, *sit autem aduersus eum interrogatio ex verbis illius.* q.d. Dum affligetur à nobis, considerabimus, & conspiciemus ex verbis eius qualis sit, ait Iansen. Aut q.d. Si in cruce potuerimus eum extinguere, cognoscemus mentitum, quando se Dei filium, qui immortalis est, nuncupauit. ita S. Bonau. Dion. Lyran. & alij. Aut, vt Osorius & Lorinus, q.d. Crucifigamus eum, vt ex verbis illius, quæ dolor vehemens expresserit, de hominis mente statuamus. Volebant enim Iudæi atrocitate crucis & tormentorum, elicere veritatem ex ore Christi, quasi territus aut cruciatus aliquid locuturus fuerit, quod adhuc noluisset; vel apertè dicturus, quod simulasset, aut dissimulasset. Hic sensus satis Græco ἐπισκοπῇ respondet, non æquè Latino *respectus*.

Secundus est Vatabli, qui vertit, *tractabitur autem secundum dicta sua.* q.d. Quia blasphemauit dicendo Deum suum esse patrem, seque eius esse filium, condignas huius blasphemiæ pœnas luet in cruce. Et Hugo: *Erit*, inquit, *noster respectus, id est defensio & excusatio, vt, si rogemur cur eum occiderimus, respondeamus, Quia filium Dei se fecit.*

Tertius, & magis genuinus est, vt sit ironia, q.d. Deus respiciet eum & liberabit à cruce, vel suscitabit à morte: hoc enim ipse crebris sermonibus iactauit. Vnde Guarinus vertit, *eius enim ratio iuxta ipsius sermones habebitur.* Hinc & Scribæ obsignauerunt sepulchrum Christi, eique custodes apposuerunt, ne quis corpus furaretur, fingeretque eum resurrexisse: quæ omnia ipsosmet Iudæos condemnauerunt, & Christum verum esse Messiam ac Dei filium demonstrauerunt, dum ipse per clausum sepulchrum præsentibus custodibus resurrexit, Matt.27.

Aliter noster à Castro, q.d. Visitabitur & explorabitur à nobis per crucem & tormenta, vt videamus, an patientia & constantia ipsius respondeat sermoni. Ipse enim prædicat amorem crucis, patientiæ, constantiæ; experiamur, an ipse in cruce eamdem opere præstet: multi enim prædicant ieiunium bene pasti, continentiam adulteri, humilitatem superbi, mansuetudinem iracundi, crucem lauti & delicati: hoc est ore prædicare, sed opere contradicere.

Vers. 21.

Hæc cogitaverunt, et erraverunt: excæcavit enim illos malitia eorum] S. Gaudentius serm.19. legit, *nequitia cordis eorum*; Lactant. libr.4. cap.16. *stultitia ipsorum.* Huc vsque verba impiorum, quæ nunc Sapiens acri reprehensione castigat. *Errauerunt*, inquit, & à malitia sua excæcati sunt: malus enim affectus in voluntate trahit ad se rationem & iudicium intellectus, illudque vitiat & corrumpit: facit enim vt ratio ob speciem boni delectabilis apparentem, iudicet id esse eligendum velut melius, quod detestandum est velut peius.

Porrò, error hic & cæcitas impiorum multiplex est. Primus, quòd voluptatem rationi, vitium veritati, bona caduca æternis præferant; Secundus, quòd per hæc mortem & gehennam sibi accersant; Tertius, quòd credant hominem instar bestiæ in morte planè interire, nec superesse aliam vitam, eò quòd anima hominum sit mortalis, & pereat cum corpore; Quartus, quòd iustum, putà Christum, quem ex vitæ sanctitate, prophetiis & miraculis esse filium Dei agnoscere poterant & debebant, velut castigatorem suorum scelerum oderint & crucifixerint. Hi serò in gehenna agnoscunt suum errorem. Vnde dicunt c.5.6. *Ergo errauimus à via veritatis.*

Hinc patet Primò, cæcitatem hanc esse grauem non tantùm pœnam, sed & culpam, vtpote ex voluntaria malitia promanantem, vti docet D.Thom. 2.2. q.15. art.1.

Secundò, peccatorem propriè & directè seipsum excæcare & obdurare; Deum verò impropriè & indirectè, Deus enim, quantum est ex se, illumi-

illuminat omnem hominem venientem in hūc mundum; ſed peccatores hoc lumen recipere nolunt, illiſque oculos claudunt, eoſque aperiunt ſuis voluptatibus & cupidinibus, quare ſe ipſos vero lumine priuant & excæcant: ſicut ſol radios ſpargit vbique, ſed qui illi feneſtram occludit, cauſa eſt tenebrarum in domo, non autem ipſe ſol. ita D. Thom. 1.2.q.79.art.3. Hoc eſt quod Iudæis improperat Chriſtus Ioā. 3.19. *Lux*, inquit, *venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem: erant enim eorum mala opera.* Vide dicta Exodi 7.3 vbi fusè egi de cauſa excæcationis & obdurationis.

VERS. 22. ET NESCIERVNT SACRAMENTA DEI, NEQVE MERCEDEM SPERAVERVNT IVSTITIÆ, NEC IVDICAVERVNT HONOREM ANIMARVM SANCTARVM] Ecce hic eſt impiorum error & cæcitas, iſque duplex. Primus, quòd *neſcierunt ſacramenta Dei*: ſecundus, qui ex primo conſequitur, eſt, quòd *non ſperauerunt mercedem iuſtitiæ*, nec *honorem animarum ſanctarum*. Primum hoc loco proſequitur, ſecundum cap. ſequenti.

Igitur *ſacramenta*, vel, vt græcè eſt, myſteria, *Dei* hoc loco ſunt, quæ ſubicit, ſcilicet quòd Deus creauit hominem immortalem & ad ſimilitudinem ſuam, ſed homo inuidiâ diaboli deceptus per peccatum illi adhæſerit, ſeque fecerit mortalem & miſerum; quòdque iuſtos, quos Deus ſinit occidi vexarique ab impiis, præmiet æterna gloria, vt dicet c. ſequenti. In cruce ergo latet gloria, & in morte immortalitas. Vnde Apoſtolus: *Mihi*, ait, *abſit gloriari niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti*; quia in ea *eſt ſalus, vita & reſurrectio noſtra*, vt canit Eccleſia: ſed hæc crucis ſacramenta ignorant impij, ideoque crucem & Chriſtum crucifixum aſpernantur.

Secundò, alij per *ſacramenta* accipiunt res quaſlibet ſanctiores; alij prophetias & oracula Dei; alij ſacrificia. q.d. Impij neſciunt iuſtos à ſe occiſos eſſe Dei ſacramenta, id eſt ſacrificia & holocauſta. Alij aptiùs accipiunt conſilia, iudicia & opera Dei, quibus mundum gubernat, ac præſertim, quibus hominem creauit, ac lapſum per Chriſti incarnationem & paſſionem redimere decreuit. Hoc enim operum Dei eſt ſummum & maximum. ita Cantacuzenus. De Chriſti enim natiuitate & paſſione ſermo longus præceſſit, ac rurſum ſequitur c.18.14. Magna enim myſteria in paſſione & cruce Chriſti ſunt recōdita, vt Chriſti reſurrectio & exaltatio, Eccleſiæ inſtitutio & ſanctificatio; fidelium conſolatio, virtus, gratia, gloria, felicitas & omne bonum, quæ ignorarunt impij Iudæi.

Euchariſtia myſterium myſteriorum.

Myſticè, per *ſacramenta* accipias Sacramenta legis nouæ, inſtituta à Chriſto. præſertim Euchariſtiam, cuius typus fuit manna, vti patebit ca.16. 20. Euchariſtia enim antonomaſticè vocatur Venerabile Sacramentum, imò Sacramenta, quia multa eaque mira Dei arcana continet. Vnde à Patribus vocatur Sacramentum, myſterium, typus antitypa, quia ſub ſpeciebus panis & vini, velat & continet reale corpus, animam, ſanguinem, deitatem & perſonam Chriſti, adeoque ipſa eſt viua repræſentatio, imò exhibitio incarnationis & paſſionis Chriſti, de qua huc uſque actum eſt: ſicut enim cetera Sacramenta gratiam, quam ſignificant, putà ablutionem à peccatis, reipſa exhibent & conferunt: ſic & Euchariſtia Chriſti corpus, quod ſignificat, reipſa exhibet. Sed hæretici neſciunt & non intelligūt hæc Sacramenta Dei, qui volunt ea dumtaxat eſſe nuda ſymbola panis, quæ nō contineant, ſed tantùm repræſenteut corpus Chriſti; ſed ſic longè meliùs imago pictoris repræſentat Chriſtū, quàm aridus modicuſque panis & vinum. Et quod quæſo ibi eſſet myſterium profundum, diuinum & inexplicabile, quòd adeo celebrant Patres? repræſentare enim vnum per aliud Deo, imò homini, eſt facillimum. Quare verè Eccleſia & Patres cenſent, hoc Sacramentum eſſe ſymbolum rei, putà carnis Chriſti olim crucifixæ, ſed præſentis, non abſentis & exiſtentis in cælo. Hoc enim eſt mirabile, ineffabile, Deoque dignum opus & Sacramentum. Audi Tertull. l.4. contra Marcionem, ſub finem: *Acceptum panem corpus ſuum illum fecit: Hoc eſt corpus meum, dicendo, id eſt figura corporis mei: figura autem non fuiſſet, niſi veritatis eſſet corpus* quem locum explicui Ierem. 11.19. Et Theod. Dial. 3. qui inſcribitur Ἀπαθὴς, id eſt *Impaſſibilis*: *Quòd ſi caro in deitatis naturam*, inquit, *mutata eſt quod heretici* (Eutychiani) *dixère, quamobrem participant antitypa corporis? ſuperuacaneus eſt enim typus veritate negata.* Pari modo ſuperuacaneus eſt typus, imò falſus, veritate realis præſentiæ, corporis Chriſti negata. Et Hilarius Papa de conſecr. diſt. 2. *Corpus Chriſti, quod ſumitur de altari, figura eſt, dum panis & vinum videtur; veritas autem, dum corpus & ſanguis Chriſti in veritate interiùs creditur.* S. Chryſoſt. h.83. in Matt. hoc Sacramentum explicans: *Nos ſecum*, inquit, *in vnam, vt ita dicam, maſſam reducit, neque id fide ſolùm, ſed reipſa nos corpus ſuum efficit.* Et S. Cyrillus in illud: *Ego ſum vitis. Saluator ait: Qui manducat carnem meam, in me manet, & ego in eo. Vnde conſiderandum eſt non habitudine ſolùm, quod per charitatem intelligitur, Chriſtum in nobis eſſe, verùm etiam participatione eius naturali.* S. Ambr. l. de Myſteriis, & citatur de conſecr. diſt. 2. *In illo Sacramento Chriſtus eſt, quia corpus eſt Chriſti; non ergo corporalis eſca, ſed ſpiritualis. Vnde & Apoſtolus de eius typo ait: Quia patres noſtri eamdem eſcam ſpiritalem manducauerunt. Corpus enim Dei eſt corpus ſpirituale: corpus Chriſti, corpus diuini ſpiritus eſt.* S. Epiphan. contra Melchiſedecianos: *Melchiſedec*, ait, *propoſuit panes & vinum myſteriorum ænigmata, præfigurans & exemplaria.* Nā, vt ait S. Hier. ad Marcellam, *Dum panem & vinum obtulit, myſterium Chriſtianum in Saluatoris corpore & ſanguine dedicauit.* Idem in c.26. Matt. *Poſt typicum Paſcha ad verum Paſche tranſgreditur Sacramentum, vt quomodo in præfiguratione eius Melchiſedec ſummi Dei ſacerdos, panem & vinum offerens fecerat; ipſe quoque veritatem ſui corporis & ſanguinis repræſentaret.* Et S. Machar. h.27. ait, *quòd in Eccleſia operatur panis & vinum, antitypus* (id eſt repræſentans præſentem, non abſentem) *carnis & ſanguinis Domini: & quòd qui participant eum, qui apparet, panem ſpiritualiter carnem Domini edant.* Euchariſtia ergo eſt myſterium myſteriorum, quia Chriſtū, quem ſenſibiliter ſpecie panis, ceu cibum animæ repræſentat; ſpiritaliter, id eſt inſenſibiliter, quaſi angelum ſub ſpecie panis latentem, exhibet verè, realiter & ſubſtantialiter.

NEQVE MERCEDEM SPERAVERVNT IVSTITIÆ

STITIÆ] Græcè ὁσιότητος, id est *sanctitatis. Iustitia* enim est complexio omnium virtutum, ipsáque sanctitas.

NEC IVDICAVERVNT HONOREM ANIMARVM SANCTARVM] Græcè ἀμώμων, id est *irreprehensibilium: sanctæ* enim *animæ* sunt, quæ in nullo reprehendi possunt. Pro *honorem* græcè est γέρας, id est decus, dignitas, præmium, honor, munus, donum, remuneratio. Sensus est q.d. Impij non secum reputarunt, æstimarunt, vti par erat; quanti honores, quæ coronæ, quæ dignitates, quanta præmia à Deo præparata sint animabus sanctis, quæ in hac vita ipsi seruierunt in continentia, puritate, patientia, persecutione; ac proinde ipsarum sortem miseram & infelicem iudicantes, tradiderunt se voluptatibus & libidinibus, adeoque ipsas persecuti sunt, bonisque & vitâ spoliarunt; sed serò experientur agnoscentque suum errorem, quando animæ sanctæ assidentes Christo in iudicio, illorum iudices erunt, illosque condemnabunt ad æternæ gehennæ supplicia, vti explicabit c.3.4.& 5. Aliter explicat Angelus de Paz exposit. in Symb. c.23. scilicet, vt per *honorem animarum sanctarum* intelligantur Sancti omnes, quos impij in Christo à se iudicato & damnato tacitè iudicarunt & damnarunt.

VERS. 23. QVONIAM DEVS CREAVIT HOMINEM INEXTERMINABILEM] Græcè ἀφθαρσίᾳ, id est, *in incorruptione*, id est *in incorruptionem*, immortalem, inexterminabilem, qui scilicet mori & è vita exterminari non posset, quamdiu in Dei obedientia & gratia persisteret; Syrus, *sine corruptione*, id est incorruptibilem: sic & Arabicus; Cumplut. vertunt, *in integritate*, id est integrum quoad corpus & animam; vel potiùs, *ad integritatem*, hoc est, ad immortalitatem, & ad statum numquam interiturum. Verti quoque potest, *Deus creauit hominem incorruptioni*, vel *immortalitati*, vel *ad immortalitatem*, si videlicet vellet Deo obedire. Vnde S. Athanas. tract. de Incarnatione Verbi legit, *Deus hominem condidit ad immortalitatem, & imaginem æternitatis suæ: verùm inuidiâ diaboli factum est, vt mors intraret.*

Post longam de iusti Christique persecutione digressionem redit ad id, quod dixit c.1.v.13. *Quoniam Deus mortem non fecit, &c. & non est in illis medicamentum exterminij: impij autem manibus & verbis accersierunt illam*, scilicet mortem. Idipsum deinde longa digressione explicuit, ostendendo, quòd impij nimia cupiditate voluptatis illecti sæuierunt in iustos, præsertim Christum: hac enim ratione accersierunt sibi mortem præsentem & æternam. Eò ergo hîc redit. Rursum significat animas non interire cum corpore, quasi illis post hanc vitam nulla restet pro meritis pœna, vel gloria, vti volunt impij & atheis; eò quòd Deus crearit hominem immortalem, hoc sensu, vt mori non posset, si in sua rectitudine perstaret; quòd ergo nunc moriatur, id nõ ex Deo, sed ex inuidia diaboli processit.

ET AD IMAGINEM SIMILITVDINIS SVÆ FECIT ILLVM] Legit ὁμοιότητος, id est *similitudinis*, pro quo Cantacuzenus & Clemens Alex. 6. Strom. legunt ἰδιότητος, id est *proprietatis*. q.d. Homo est imago diuinæ naturæ, quæ Deo est propria; vel homo est imago diuinarũ proprietatum, attributorum & dotum, quæ Deo sunt propriæ. Vnde Guarin. vertit, *& imaginem propriæ similitudinis fecit illum*; Vatabl. *& eum ad imaginem propriam fabricauit*; alij legunt, ἰσότητος, id est *æqualitatis*; alij, ἀϊδιότητος, id est *æternitatis*. q.d. Homo factus ad exemplar Dei immortalis & æterni, pariter immortalis est & æternus. Vnde Nicetas in orat. 42. Nazianz. legit, *Et imaginem æternitatis suæ fecit illum.* Sic quoque legit S. Epiphan. & S. Athanas. libr. de Incarnatione Verbi. Distinguunt nonnulli *imaginem* à *similitudine*, quòd imago sit naturæ, similitudo gratiæ & sanctitatis; vt homo sit ad imaginem Dei, quia pollet naturali intellectu, voluntate & libertate, sicut pollet Deus: idem sit ad similitudinem Dei, quia conditus est in sapiẽtia, gratia & sanctitate, quæ sunt dotes propriæ Dei. Verùm meliùs S. August. in Deuter. quæst. 4. & alij censent similitudinẽ esse eamdem cum imagine, sed illi addidere auxesin. q.d. Deus creauit hominem ad imaginem similitudinis suæ, id est ad imaginem sibi valdè similem. Hæc imago inchoatè sita est in natura, sed plenè perficitur in gratia. In natura, quia anima rationalis in vsu rationis, voluntatis, liberi arbitrij; item in incorruptione & immortalitate, similis est naturæ diuinæ. In gratia, quia Adam conditus in gratia & iustitia originali, repræsentabat Dei iustitiam & sanctitatem.

Igitur imago Dei in homine inuenitur, Primò, in ratione & intellectu; deinde in arbitrij libertate, quæ ex ratione velut radice manat, propter quæ duo homo capax est omnis dominij. Ita passim Patres, qui proinde contra Originem docent, hanc Dei imaginem in homine etiam post peccatum mansisse, & manere. Verùm, quia hæc imago primitùs à Deo exornata fuit, & simillima facta Deo per gratiam, sapientiam, iustitiam & alias virtutes, quæ peccato deperditæ sunt; hinc subinde S. Aug. S. Basil. & Cyrill. dicunt imaginem hanc, aut potiùs similitudinem, Dei in homine per peccatum periisse: imaginem non quamuis, sed apprimè planeque similem intelligentes. Vide dicta Gen. 1.26 & c.5.1.

VERS. 24. INVIDIA AVTEM DIABOLI (Luciferi, qui tentauit Euam & Adamum) MORS INTROIVIT IN ORBEM TERRARVM] Hic assignatur causa peccati, & mortis ex eo consequentis, scilicet inuidia diaboli: quia enim cælo & beata immortalitate diabolus ob superbiam depulsus, vidit sibi suisque in cælo thronis à Deo surrogari hominem; illi, æquè ac Deo hanc gloriam inuidit, adeoque illum ad comestionem pomi vetiti tentando induxit, & in mortem, tum corporis, tum animæ præcipitauit. ita S. Ambros. libr. de Paradiso c.12. & alij. Igitur inuidia diaboli fuit, quòd ipse lapsus in peccatum & mortem gehennæ, ideoque homini ad lapsum locumque suum reparandum creato, inuidens gratiam, vitam & gloriam, eum ad peccatum, indeque ad mortem sollicitauit & impulit. Inuidia ergo diaboli facta est malitia hominum. Vnde S. Ambr. libr. de Fide resurrect. legit, *malitiâ hominum mors introiuit in orbem terrarum.* Additque: *Et si benè discutias, non naturæ mors ista est, sed malitiæ. Manet enim natura malitia moritur. Resurgit quod fuit; atque vtinam, vt iam peccandi liberum, ita vacuum culpæ prioris, &c. Resurget enim natura eadem iam stipendiis mortis honoratior.* Mors enim, & miseriæ huius

vitæ patienter à Sanctis toleratæ, merentur beatam immortalitatem, & vitam gloriæ sempiternæ.

An primū diaboli peccatum inuidia?

Hinc Patres inuidiam vocant peccatum diabolicum, vt S. Aug. epist. 28. S. Greg. 31. Moral. c. 34. Cassianus collat. 18. c. 17. & alij. Porrò Patres nonnulli censent primum Luciferi peccatum fuisse inuidiam, qua inuidit homini imaginem Dei. Ita S. Cyprian. tract. de Zelo & liuore, S. Basilius h. 11. de inuidia, Tertul. l. de Patientia c. 5. Irenæus l. 4. c. 78. Verùm meliùs alij censent primum Luciferi peccatum fuisse superbiam, qua sibi nimis complacens, voluit plus esse quàm erat, ac quasi quidam Deus ceteris creaturis eminere & dominari: ex qua secuta est inuidia. Nisi dicas superbiam Luciferi in eo constitisse, quòd humanitati Christi vnionem hypostaticam cùm Verbo inuiderit, eamque sibi appetierit. Aliam enim nullam propriè dictam æqualitatem Dei appetere potuit. Ita S. Bern. ser. 17. in Cant. Rupertus lib. 8. in Ioannem ad illa: *Ille homicida erat ab initio*, Alex. Alensis 3. p. q. 2. m. 13. idemque censent hoc tempore nonnulli Doct. Scholastici, vt Catharinus, Viguerius, Naclatus, Ruardus, Dionys. Molina, Martinegus, & alij, quos citat Gabr. Vasq. 1. p. q. 63. disp. 233. cap. 1. & Franc. Suarez li. 7. de Angelis c. 13. vbi hanc sententiam valdè probabilem asserit, multisque confirmat.

Denique Cæsarius Arelat. hom. 23. asserit *tot dæmonibus esse occupatum hominem, quot vitiis. Qui superbus est*, inquit, *diabolo plenus est; quòd autem, qui inuidus est, sine dæmone esse non potest*, dicit. *Scriptura: Inuidia autem diaboli mors introiuit in orbem terrarum: imitantur autem illum qui sunt ex parte illius.* S. Chrysost. verò hom. 22. & 47 in Gen. *Inuidiam* dicit *diaboli inuentum, pestem perniciosissimam, vitiorum teterrimam; malam bestiam, super omnia vastantem salutem nostram.*

Epitheta & damna inuidiæ.

Vnde sapienter concludit S. Basil. hom. de inuidia: *Fugiamus ergo fratres intolerabile malum: serpentis est præceptum, diaboli inuentum, inimici satio, punitionis arrhabo, pietatis impedimentum, via ad gehennam, regni cælorum priuatio. Nam & ipso fatentur ore hoc vitium inuidi: aspectus illis est aridus & obscurus, gena subtristis*, &c. *anima ipso morbo suffusa, prouidentiam in dignoscenda veritate, ac rebus gerendis minimè habent.* Et S. Chrysostom. hom. 45. ad Pop. *Hunc quæso vitij pestem fugiamus: omnium enim vitiorum hoc est perniciosissimum, & ipsam salutem nostram super omnia vastat: improbi namque diaboli est inuentum, & propterea Sapiens dicebat: Inuidiâ diaboli introiuit mors in orbem terrarum.* Et Nyssen. suprà: *Inuidia malorum princeps, mortis mater, prima peccati ianua, vitiorum radix*, &c. Et Cyprian. lib. de Zelo: *Quale malum est fratres, quo angelus cecidit, quo circumueniri & subuerti alta illa & præclara sublimitas potuit, quo deceptus est is, qui decipit?*

Denique S. Aug. ser. 83. de Tempore: *Et ideo*, inquit, *obseruemus fratres vitij huius incursum, ne fortè participes operis diaboli inueniamur, & pari cum illo sententia condemnemur, sicut scriptum est: Inuidia diaboli mors intrauit in orbem terrarum: imitantur autem eum qui sunt ex parte eius. Quod malum lædit parum aliquid etiam eos, in quos intenditur; grauiùs tamē & perniciosiùs eos prius à quibus procedit, affligit. Sicut enim ærugo ferrum: ita inuidia illam ipsam animam in qua est, interimit & consumit. Et sicut aiunt viperas dilacerato & dirupto illo materno vtero, in quo concepta sunt, nasci: ita & inuidia natura illam ipsam animam, à qua concepta est, & consumit & perdit. Qualis hæc anima tinea est? qua cogitationum tabes pectoris? quanta rubigo zelare in homine donum Dei, & in malo opprobrio bona aliena conuertere, aliorum gloriam facere pœnam suam, velut quosdam pectori suo admouere carnifices, cogitationibus & sensibus suis adhibere tortores, qui se intestinis cruciatibus lacerent?*

Vers. 25. IMITANTVR AVTEM ILLVM QVI SVNT EX PARTE ILLIVS] q. d. Impij imitantur diabolum, quasi suum parentem, vt mortem, quam ipse sua inuidia in orbem inuexit, in se aliosque peccando & inuidendo propagent, dum eius prauis suggestionibus consentiunt, vti consensit Adam. Moriuntur ergo, quia diaboli, qui auctor est mortis, instinctus sequuntur: Iusti verò, quia Deum Deique inspirationes sectantur, ab eo donantur vita & felicitate æterna. Vnde sequitur: *Iustorum animæ in manu Dei sunt, & non tanget illos tormentum mortis.*

Pro *imitantur* græcè est πειράζουσι, id est *tentant*: qui enim imitatur, tentat & experitur eam rem, quam vult imitari, ait Iansen. Hinc Secundò, valdè appositè sic cum S. Basilio h. de inuidia, S. August. l. 4. de Bapt. contra Donat. c. 8. & Christ. à Castro exponas: Tentant illum, vel imitantur, aut conantur imitari illum, qui sunt à parte eius: hoc est, diabolus inuidiâ motus mortem inuexit in mundum, & protoparentes nostros interemit, & omnes quotquot eius sequūtur factionem, conantur illum imitari occidendo filios Dei, sicut ille occidit Adam Deo filium charissimum: sed frustra id tentabunt aut conabuntur, quia *iustorum animæ in manu Dei sunt, & non tanget illos tormentum.* Placuit hic sensus Patribus. Tertull. l. de Bono pacis c. 5. *Quòd enim*, inquit, *ipsum Adam & Euam morti immerserat, docuit & filium ab homicidio incipere.* Cypriano in ep. de zelo & liuore, dum ait: *Exinde inuidia grassatur in terris, dum liuore periturus magistro perditionis obsequitur, dum diabolum, qui zelat, imitatur, sicut scriptum est: Inuidia autem diaboli mors introiuit in orbem terrarum: imitantur ergo illum qui sunt ex parte eius. Hinc denique nouæ fraternitatis prima odia, hinc parricidia nefanda cœperunt, dum Abel iustum Cain zelat iniustus; & quòd Esau fratri suo Iacob inimicus extitit, zelus fuit; & quod Ioseph fratres sui vendiderunt, causa vendendi de æmulatione descendit. Saul quoque rex vt Dauid odisset, quid aliud, quàm zeli stimulus prouocauit? Et ne longum faciam singulos recensendo, Iudæi nonne inde perierunt, dum Christo malunt inuidere, quàm credere?*

Hoc est quod Iudæis ait Christus Ioan. 8. 44. *Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis perficere: ille homicida erat ab initio*, q. d. Sicut diabolus occidit Adam: sic vos eius filij me vultis occidere.

Alij Græcum πειράζουσι vertunt propriè, *experiuntur*, quasi dicat, Impij experiuntur mortem (θάνατος, id est mors) enim græcè est masculini generis qui sunt ex parte & sorte eius, scilicet diaboli, qui nimirum diaboli, à quo mors est introducta, superbiam, inuidiam & scelera imitantur. Et sic ferè eòdem redit sensus. Ita Osorius, Iansen. Vatabl. Vnde aptè finis capitis connectitur

tur initio ſequentis. Sequitur enim per antitheſin: *Iuſtorum autem animæ in manu Dei ſunt, & non tanget illos tormentum mortis.*

Huc accedit Cantacuzenus: *Nemo namque magis*, inquit, *mortis maliciam participat, quàm qui ſe prorſus dignum reddidit, qui eſſet in illius partibus.* Hic auctor, vti & alij, *vi ex parte illius* referunt ad mortem: eò enim ex Græco referri poteſt: melius tamen refertur ad diabolum. Vtrumque verum. Impij enim, tam ſunt partis ſortiſque diaboli, quàm mortis. In regno enim mortis rex eſt, & principatur diabolus. Hinc S. Bonau. explicat q.d. *Imitantur diabolum qui ſunt ex parte mortis*, id eſt, morti deſtinati, putà qui ſunt mortis pars & pabulum.

CAPVT TERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Iuſtorum, quos impij perſequuntur, præſertim Martyrum, deſcribitur felicitas & gloria: impiorum verò infelicitas, ac nominatim in generanda prole ſterilitas, vel nequitia, quòd ſcilicet vxores habeant inſenſatas & adulteras, ideoq; filios adulterinos & nequiſſimos; cùm contrà pij caſti, caſtas probaſq; habeant coniuges ac proles.

1. IVſtorum autem animæ in manu Dei ſunt, & non tanget illos tormentũ mortis. 2. Viſi ſunt oculis inſipientium mori: & æſtimata eſt afflictio exitus illorum; 3. & quod à nobis eſt iter, exterminium: illi autem ſunt in pace. 4. Et ſi coram hominibus tormenta paſſi ſunt, ſpes illorum immortalitate plena eſt. 5. In paucis vexati, in multis benè diſponentur: quoniam Deus tentauit eos, & inuenit illos dignos ſe. 6. Tamquam aurum in fornace probauit illos, & quaſi holocauſti hoſtiam accepit illos, & in tempore erit reſpectus illorum. 7. Fulgebunt iuſti, & tamquam ſcintillæ in arundineto diſcurrent. 8. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit Dominus illorum in perpetuum. 9. Qui confidunt in illo, intelligent veritatem: & fideles in dilectione acquieſcent illi: quoniam donum & pax eſt electis eius. 10. Impij autem ſecundùm quæ cogitauerunt, correptionem habebunt: qui neglexerunt iuſtum, & à Domino receſſerunt. 11. Sapientiam enim, & diſciplinam qui abiicit, infelix eſt: & vacua eſt ſpes illorum, & labores ſine fructu, & inutilia opera eorum. 12. Mulieres eorum inſenſatæ ſunt, & nequiſſimi filij eorum. 13. Maledicta creatura eorum, quoniam felix eſt ſterilis: & incoinquinata, quæ neſciuit thorum in delicto, habebit fructum in reſpectione animarum ſanctarum: 14. & ſpado, qui non operatus eſt per manus ſuas iniquitatem, nec cogitauit aduerſus Deum nequiſſima: dabitur enim illi fidei donum electum, & ſors in templo Dei acceptiſſima. 15. Bonorum enim laborum glorioſus eſt fructus, & quæ non concidat radix ſapientiæ. 16. Filij autem adulterorum in conſummatione erunt, & ab iniquo thoro ſemen exterminabitur. 17. Etſi quidem longæ vitæ erunt, in nihilum computabuntur, & ſine honore erit nouiſsima ſenectus illorum. 18. Et ſi celeriùs defuncti fuerint, non habebunt ſpem nec in die àgnitionis allocutionem. 19. Nationis enim iniquæ diræ ſunt conſummationes.

VERS. I. IVSTORVM ANIMÆ (Arabicus, *animæ beatæ*) IN MANV DEI SVNT, ET (id eſt, *idcirco*) NON TANGET ILLOS (Syrus, *non appropinquat eis*, vel *non accedit ad eos*) TORMENTVM MORTIS] Nexus huius capitis cum præcedenti eſt facilis & obuius. Ibi enim deſcripſit acerba odia, quibus impij perſequuntur iuſtos vſque ad necem & mortem, etiã turpiſſimam. Ne quis ergo impios, velut rerum dominos, felices; iuſtos verò, vtpote ab eis oppreſſos, infelices exiſtimet; idcirco hic contrariũ oſtendit, ex eo quòd iuſtorum animæ poſt mortem tranſeant ad vitam beatam, vbi degunt in domo, imò in manu Dei; cùm ex aduerſo impiorum animæ poſt mortem primam corporis tranſeant ad ſecundam gehennæ, eamq; æternam, vbi ſunt in domo, imò in manu diaboli. Per *iuſtos* hic quoſlibet, ſed maximè pro iuſtitia patientes, putà Martyres, intellige. Vnde Eccleſia hæc legens in officio Eccleſiaſtico applicat Martyribus. Senſus ergo eſt q.d. Mors à Martyribus obita pro Chriſto, non eos affligit, ſed delectat. Non dolent in exitu, nec horrent in tranſitu, nec pudefiunt in conſpectu & iudicio Domini, quod eſt mortis triplex tormentum impiorum. Ex hoc loco probat S. Epiph. l.2. contra hæreſes c.36. animam hominis eſſe immortalẽ, æquè ac reſurrectionem corporum. Anima enim in morte non interit, ſed ſupereſt, viuit degitq; in manu Dei, vt illam in fine mundi corpori rurſus vniat, reſuſcitet & beet. Rurſum Theophyl. in c.8. S. Matth. Anima, inquit, è corpore egreſſa, in mundo non errat, neque vagatur, vti Gentiles putauere: *Iuſtorum enim animæ in manu Dei ſunt*: peccatorum verò animæ & ipſæ hinc abducuntur in gehennam, vt anima diuitis Epulonis. Sumpſit hoc more ſuo Theophyl.

phyl. ex S. Chryſoſtomo hom. 29. in Matth.

In manu Dei sunt] S. Auguſt. in pſ. 118. ait plures legere *in manibus tuis*, ſcilicet, ô Deus. *In manu*, id eſt in peculiari cura, prouidentia, tutela, protectione conſeruatione, corroboratione, directione, remuneratione, beatificatione & glorificatione *Dei ſunt*. q.d. Deus iuſtorum Martyrúmque animas in hac vita, & in ipſis tormentis protegit, conſeruat, corroborat, vt illa ſuperent, fidémque Deo datam ſeruent; ac multò magis poſt mortem eaſdem æterna gloria donat, & coronat. Hoc poſterius magis huic loco eſt proprium & genuinum.

Iuſtus portatur manu Dei. Moraliter, portatur iuſtus manu Dei. *Primò.* Primò, ſicut puer manu matris vel nutricis, iuxta illud Oſee 11.3. *Et ego quaſi nutritius Ephraim, portabam eos in brachiis meis, & neſcierunt quod curarem eos.*

Secundò. Secundò, ſicut charta eſt in manu ſcriptoris, vt in ea ſcribat & pingat quidquid velit, iuxta illud Iſaiæ 49.16. *Ecce in manibus meis deſcripſi te.* Sic Chriſtus crucifixus in manibus ſuis inſcripſit dilectos ſuos, non calamis, ſed clauis; non atramento, ſed ſanguine, vt amorem ſuum eximium in eos teſtaretur, vtque eos in gratia confirmaret & ſolidaret, iuxta illud Ioan. 10.28. *Ego vitam æternam do eis: & non peribunt in æternum, & non rapiet eas* (oues meas) *quiſquam de manu mea.* Vnde ſicut Spiritus ſanctus dicitur digitus Dei Patris Lucæ 11.20. ſic conſequenter Filius dicendus eſt manus Dei Patris, quia mediat inter Patrem & Spiritum ſanctum, ſicut manus media eſt inter brachium & digitum.

Tertiò. Tertiò, ſicut annulus eſt in manu regis: æquè enim pretioſa eſt anima iuſti in manu & oculis Dei. Vide Ierem. c. 22.24. Eccli. 49. v. 13. Aggæi 2.24. & quæ illis locis annotaui. Vnde Iſaias ca. 62.3. *Eris*, ait, *corona gloriæ in manu Domini, & diadema regni in manu Dei tui.*

Quartò. Quartò, ſicut æger vel debilis eſt in manu confortantis, iuxta illud Ezech. 3.14. *Manus enim Domini erat mecum, confortans me.*

Quintò. Quintò, ſicut lilia, roſæ & flores ſunt in manu odorantis: ſic enim animæ ſanctæ fragrantem odorem exhalant in nares Dei, Deoque placent in odorem ſuauitatis: *Chriſti* enim *bonus odor ſumus Deo*, 2. Corinth. 2.15.

Sextò. Sextò, iuſtorum animæ in manu Dei ſunt, ſicut materia, vel inſtrumentum eſt in manu artificis, vt eas tunſionibus, preſſuris, patientia, omnique virtute & gratia expoliat: & ſicut gladius eſt in manu militis ad occidendum hoſtem. Vnde S. Chryſoſt. hom. in hæc Sapientis verba: *Iuſtorum animæ*, &c. quæ extat in fine tom. 1. *In tua pugna*, inquit, *Dominus congreditur, Dominus dimicat, Dominus præliatur, & victoria tibi aſcribitur. Certamen tuum, Dei certamen eſt: prælium tuum, Chriſti eſt prælium. Quid trepidas, quid formidas, quaſi tua virtute deuincas? prehende arma, procede in bellum, fortiter dimica, vt dimicanti adſit ille, qui vinci non nouit.* Et poſt nonnulla: *Alios enim poſt vnum certamen ad alias victorias Dominus ſeruat, alios conſummato martyrio iam coronat, alios victores retinet in exemplum, alios iam perfectos tranſmittit ad cælum; alios frequenter deſiderat videre certantes, alios paſſione iam meritos imponit regnis cæleſtibus triumphantes; vt imperatoris Chriſti ab omnibus dignatio collaudetur qui in ſuis & ſemel & frequenter hoſtem deuincit, & quem quomodo pugnare viderit, munerabit: tantùm contra hoſtem excitetur animus, exeratur virtus, & deuotio præparetur, vt procedens miles ad bellum, vel primo prælio coronetur, vel frequentibus trophæis palmarum numero honoretur.*

Septimò. Septimo, iuſtorum animæ ſunt in manu Dei quæ ſcilicet eis coronas imponit, ac lucem, vitam & gloriam aſpirat. Vnde Theodorus Patriarcha Alexand. in Conc. Niceno II. act. 3. *Sancti* (ait) *ſunt promptuaria Dei, & pura Chriſti habitacula, Spirituſque ſancti immaculata ſpecula: quin etiam animæ eorum in manu Dei ſunt, vt ſcriptum eſt Sapientiæ 3. Deus enim eſt vita exiſtens; cùm ergo Sancti in manu Dei ſint, in vita & lumine neceſſarium eſt vt exiſtant.* Et Damaſcen. lib. 4. de Fide cap. 16. *Quòd iuſtorum animæ in manu Dei ſint, & non tangat illos mors, dicit diuina Scriptura Sap. 3. Nam mors Sanctorum dormitio magis eſt, quàm mors: laborauerunt etiam in præſenti ſæculo, & viuent in æternum. Pſal. 115. Pretioſa in conſpectu Domini mors ſanctorum eius; at quid pretioſius, quàm in manu Dei eſſe? vita enim eſt Deus & lux; & qui in manu Dei ſunt, in vita & luce exiſtunt.*

Animæ ergo iuſtæ, ait Damaſcen. in manu Dei ſunt, *dulci ſomno, mente vigilante dormientes*, ſicut puer ſecurè dormit in ſinu matris, iuxta illud Iſaiæ 51.16. *In vmbra manus meæ protexi te.* Et Deuter. 33.3. *Dilexit populos: omnes ſancti in manu illius ſunt.* Præclarè S. Ambroſ. in pſal. 118. Octon. 3. expendens illud Thren. 4. *In vmbra tua viuemus: Chriſtus*, inquit, *vita eſt, & qui in vmbra Chriſti viuit, in vmbra vita eſt. Nobis expandit manus ſuas Ieſus, vt totum mundum obumbraret: quomodo non ſumus in vmbra, qui crucis eius protegimur velamento? quomodo non ſumus in vmbra, quos crucifixus à malignitate ſæculi & corporis ardore defendit?* Sancti ergo in periculis, in tormentis, in morte & martyriis non pauent, ſed hilareſcunt ac velut leones impauidi dicunt cum Pſalte pſal. 26.1. *Dominus illuminatio mea, & ſalus mea* (ex Hebræo, vertas, *Dominus lux mea*, putà ſol meus, *& Ieſus meus*) *quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo?*

Et non tanget illos tormentum mortis] Pro *mortis* aliqui legunt *malitiæ:* neutra vox eſt in Græco, qui ſic habet: *Et non attinget eos cruciatus.* Sic & Syrus & Arabicus. Noſter ergo voci *tormentum* adiecit τὸ *mortis*, quia tormenta ducunt ad mortem, & Martyres occidunt: alludit enim ad illam impiorum vocem c. 2.19. *Contumelia & tormento interrogemus eum*, hoc eſt, vt mox explicant, *morte turpiſſima condemnemus eum.* Summum enim tormentum eſt mors ignominioſa. Senſus eſt q.d. Quia iuſtorum animæ in potenti Dei manu & tutela ſunt; hinc etiamſi ab impiis affligantur & torqueantur, tamen tormenta hæc vel non ſentiunt, vti multi Martyres non ſenſere ſuos cruciatus & dolores; vel certè ea forti excelſoque animo ſuperant & tranſcendunt, vt in iis gaudeant & exultent, nec dolores, ſed fauores Dei æſtiment. In ipſa verò morte non ſentiunt eius agoniam & tormentum, quia iam anima eorum à corpore per deſiderium, quo ad cælum Deumque anhelant, quaſi eſt ſeparata, vt cupiant optentque diſſolui, & eſſe cum Chriſto: multò minùs tangit illos tormentum mortis ſecundæ in gehēna. Abeſt ergo à iuſto angor moriendi, periculoſus cum diabolo conflictus, æterna damnatio, neque confunditur cùm loqui-

tur

tur inimicis in porta, ait S. Hieron. epist. 34.

Rursum, *tormentum mortis* est, quo impii torquent iustos adiguntque ad mortem, quasi ad plenum interitum summumque malum: censent enim animam interire cum corpore. q.d. Torquebimus iustos, tum tormentis vitæ, tum tormento mortis; vt in morte doleant, quòd vitam exegerint in doloribus, pœnis & pœnitentiis, simulque, quòd in morte omnis eorum vita, spes & voluptas finienda sint, sine vlla alterius vitæ spe vel recompensa: quod sanè si verum esset, esset ingens tormentum, adeoque tormentum mortis. Nam si *in hac vita tantùm in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus*, ait Apostolus 1. Cor. 15. 19.

Verùm, hoc tormentum non tangit iustos, quia credunt, certoque sperant alteram vitam & gloriam æternam. Quare potiori iure dicunt id, quod Anaxarchus Nicocreonti Cypri tyranno dixit, cùm eius iussu in pila tunderetur: *Tunde, tunde Anaxarchi follem, Anaxarchum* (animam) *enim non tundis*, vti refert Cicero Tuscul. 2. Vnde explicans subdit: *Visi sunt oculis insipientium mori, illi autem sunt in pace.*

Tormentū mortis. *Primò.* *Tormentum* ergo *mortis* quinque significat: Primò, tormenta acria & mortifera, vel æqualia agoniæ mortis, qualia tyranni intulere iustis; sed hæc eos non tetigerunt in actu perfecto, hoc est non eos penetrarunt, non cruciarunt; sed potiùs hilares, fortes & gloriosos effecerunt. Sic Christus resurgens ait Magdalenæ: *Noli me tangere*, id est, noli hîc desidere me tangendo, sed vade, nuncia Apostolis mœstis me resurrexisse, Ioan. 20. 17. *Secundò.* Secundò, ipsam agoniam mortis, quando anima separatur à corpore: hæc enim ingens est tormentum impiis, non verò iustis ob spem & transitum ad meliorem vitam. *Tertiò.* Tertiò, ipsam animæ mortem & interitum, quam iusto se inferre censent impij, sed errant. *Quartò.* Quartò, tormento gehennæ, quæ est mors secunda & æterna. *Quintò.* Quintò, tormentum malæ conscientiæ, quod dicitur mortis, quia acerrimum, & quia in morte ob instans iudicium & gehennam maximè moribundum torquet, & torquebit in æternum. Audi S. Bernard. lib. 5. de Consider. *Hic est*, inquit, *vermis, qui non moritur, memoria præteritorum, semel iniectus, vel potiùs innatus per peccatum, hæsit firmiter, nequaquam deinceps auellendus; nec cessat rodere conscientiam; eaque pastus, esca vtique inconsumptibili perpetuat vitam. Horreo vermem mordacem, & mortem viuacem. Horreo incidere in manus mortis viuentis, & vitæ morientis. Hæc est secunda mors, quæ numquam peroccidit, sed semper occidit. Quis det illis semel mori, vt non moriantur in æternum? Quid nisi mortem beneficio mortis, aut finire, aut euadere volunt? Denique inuocabunt mortem, & non veniet*, Apoc. 9. v. 6.

Præclarè idem Bernard. ser. 41. inter paruos: *Mors*, ait, *peccatorum pessima; mala in amissione mundi, quia non possunt sine dolore separari ab eo, quem diligunt. Peior in dissolutione carnis, à qua euelluntur eorum animæ à spiritibus malignis. Pessima in tormentis inferni, quando corpus & anima perpetuis simul addicuntur ignibus. E contrario bonorum mors optima, quoniam quidem fit ibi quies à labore, fit iucunditas de nouitate, fit securitas de æternitate.* Idem alibi: *Est*, inquit, *in morte malorū dolor in exitu, horror in transitu, pudor in Dei conspectu. Sed certè*, inquit Holcot, *ista non erunt in morte iustorum, imò pretiosa in conspectu Domini mors Sanctorum eius. Vnde dicit quidam Sanctus: Mors nihil aliud est quàm exitus animæ de carcere, finis exilij, laboris consummatio, ad portum applicatio, peregrinationis finitio, oneris grauissimi depositio, de equo furioso descensio, de domo ruinosa liberatio, omnium ægritudinum terminatio, omnium periculorum euasio, omnium malorum consumptio, omnium vinculorum diruptio, debiti naturæ solutio, reditus in patriā, ingressus in gloriam.*

VISI SVNT OCVLIS INSIPIENTIVM MORI (interire, tam anima, quàm corpore;) ET ÆSTIMATA EST AFFLICTIO EXITVS ILLORVM] Pro *afflictio* græcè est *κάκωσις*, id est *malitia*, id est miseria, ærumna, afflictio; Syrus & Arabicus, *æstimata sunt illis* (impiis) *damna*, vel *læsiones*; q.d. Sicut miser fuit piorum ingressus in vitam, sic & miser fuit exitus. Miserè nati sunt, miserè vixerunt, miseri mortui sunt. Tota ergo eorum vita non aliud fuit, quàm continua miseria, totum esse & existere eorum fuit miserum, vt non nisi ad miserias nati factique videantur. Ita ratiocinantur insipientes, sed insipienter. Audi S. Bernard. serm. 2. de Petro & Paulo: *Quantos, dum paterentur Apostoli, credimus affuisse, qui nequaquam pretiosis mortibus illorum inuiderent? visi sunt enim oculis insipientium mori, & æstimata est afflictio exitus eorum. Et sic quidem visi sunt oculis insipientium. Mihi autem* (ait Propheta) *nimis honorati sunt amici tui Deus, nimis confortatus est principatus eorum. Fratres, amici Dei mori videntur oculis insipientium, sed in oculis sapientum iudicantur potiùs obdormire. Denique & Lazarus dormiebat, quia amicus erat: &, cùm dederit dilectis suis somnum, ecce hereditas Domini. Studeamus fratres viuere vita iustorum, sed morte eorum mori multò magis desideremus.* *Psal. 138.* *Psal. 126.*

ET AB ITINERE IVSTO ABIERVNT IN EXTERMINIVM] Ita legunt passim codices; quin & Lucifer Calar. Apolog. pro S. Athanas. sed hæc delent Roman. & Græc. ac Missalia antiqua, & codex manuscriptus Montis Amiati. VERS. 2. VERS. 3.

ET QVOD A NOBIS EST ITER, EXTERMINIVM: ILLI AVTEM SVNT IN PACE] Ita lege cum Roman. & Græcis. Perperam ergo in nonnullis legitur *exterminij*, licèt eòdem redeat sensus. q.d. Exitus iustorum ex hac vita, quod est quasi *iter*, quo iusti exierunt *à nobis*, id est à societate hominum, *exterminium*, scilicet æstimatum est ab impiis, putà plenus interitus & exitium, quo planè exterminarentur & extinguerentur; cùm tamen hic exitus iustis sit ingressus in pacem, id est in requiem & vitam æternam. Nam vt ait S. August. 13. Ciuit. 4. tantam Deus præstitit gratiam fidei, vt mors, quam vitæ constat esse contrariam, instrumentum sit, per quod transitur ad vitam. Vide hic paradoxum: *Mors iustis est principium & ianua vitæ.* Vnde pro *iter*, græcè est *πορεία*, id est profectio, migratio. q.d. Mors non est aliud, quàm profectio ad vitam beatam. Hinc Themistius apud Stobæum serm. 120. *θάνατον*, id est mortem dictam censet, quòd hominem è vita migrantem *ἄνω εἰς θεὸν* id est sursum ad Deum, & ad diuinam sedem transferat. Et Cicero Tusculan. 1. *A malis*, inquit, *mors abducit, non à bonis, & mors non est interitus omnia tollens atque delens, sed quædam quasi migratio commutatioque vitæ, quæ in claris viris & feminis dux in cælum solet esse.*

Hinc

Hinc Syrus vertit, *& tamquam contritus est exitus eorum à nobis.* Guarinus, *eorumq́ exitus ærumna est existimatus*; Vatabl. *calamitosus existimatur exitus eorum, & discessus eorum à nobis exitialis, cùm illi fruãtur felicitate.*

Sensus ergo est q. d. Iustorum exitus ex hac vita tribulationibus & cruciatibus plenus, perinde, ab insipientibus æstimatur malus & calamitosus, ac si ob admissum facinus è patria in exiliũ inuiti pellerentur. Sed reuera est longè secùs: nam à molestissimo exilio in optatissimam patriam placidissimè reuocantur. Verè enim vsurpare possunt illam Apostoli vocem 2. Cor. 6. 9. *Quasi morientes, & ecce viuimus*: & luculenta illa S. Cypriani verba de Mortalitate: *Ad immortalitatem morte transgredimur. Nec potest vita æterna succedere nisi hinc contigerit emigrare: non est exitus iste, sed transitus.*

B Pro *exterminium* græcè est σύντριμμα, id est contritio, confractio, ducta videlicet metaphora à valis testaceis, quæ vbi semel casu minutatim confringuntur, reparari deinde ac rursus refici nequeunt, iuxta illud Ier. 19. 11. *Sic conteram ciuitatem istam sicut conteritur vas figuli, quod non potest vltrà instaurari.* Sic iustorum obitus mundanis, qui præsentia tantùm norunt, æterna ignorant, apparet miserrima contritio, funestissimus exitus, & quasi prorsus irreparabilis interitus. Sed aberrant cæci quàm longissimè. *Scimus enim quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quòd ædificationem ex Deo habemus, domũ non manufactam æternam in cælis*, 2. Cor. 5. 1. Hinc in Martyrol. dies mortis Sanctorum vocatur dies eorũ natalis, quo scilicet mortui vitæ huic, imò morti, renati sunt beatæ immortalitati, atque ex hac vita, tamquam ex vtero obscuro, in C viuorum regionem euolant, ait Orig. l. 3. in Iob. Quin & Brachmanes apud Strabon. lib. 15. dixerunt, mortem esse natiuitatem ad veram felicemq́ue vitam. Vide quàm dispar, imò contrarium, sit iudicium sapientum, etiam Gentilium, & insipientium, siue impiorum, de vita & morte. Nam Plato in Gorgia citat illud Euripidis: *Quis nouit vtrùm viuere mori sit, mori autem viuere?* Et Maximus Tyrius Platonicus ser. 25. ait: *Hoc quod mortem homines vocant, idipsum est immortalitatis initium, & futuræ vitæ procreatio.* Et Naz. or. de vita humana: *Haud scio*, inquit, *an hæc vita nostra mors potiùs dicenda sit, & mors è contrà vitæ nomine nuncupanda; tametsi aliter vulgò videatur.*

Gnoma.

ILLI AVTEM SVNT IN PACE] Hebræi *pacis* nomine omne bonum, omnemque felicitatem significant. Vita æterna ergo est pax, in qua ple- D nè requiescunt iusti liberi ab omni miseria, dolore, periculo, ac pleni omni felicitate, gaudio, securitate: vnde dicunt iubilantq́ue perenniter: *In pace in idipsum, dormiam & requiescam*, psal. 4. Sic Isaias beatitudinem iustorum describit per pacem, & commoda pacis cap. 32. 17. *Et erit*, inquit, *opus iustitiæ pax, & cultus iusti silentium, & securitas vsque in sempiternum: & sedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiduciæ, & in requie opulenta.*

Adde, ante Christum, quando scriptus est hic liber, necdum iustis patuisse aditum in cælum ad videndum Deum, sed animas eorum descendisse in limbum patrum, putà in sinum Abrahæ, ibiq́ue quietè expectasse Christum, qui cælum

A reseraret. Hic ergo locus quietis rectè vocatur *pax*: tum quia iusti à bello, quod in hac vita gesserunt cum concupiscentia, cumq́ue impietate de impiis, transeunt ad pacem: tum quia mors omnibus huius vitæ laboribus, miseriis, passionibus finem imponit, itaq́ue homines constituit in quieta tranquillitate: tum quia iustos deducit ad sinum Abrahæ, in quo erat magna sanctorum patrum pax, lætitia & gaudium, præsertim ob spem futuræ beatitudinis dandæ per Christum. Hinc nomen regni cælorum non inuenitur in veteri testamento, ait S. Chrysost. hom. 4. in Marcum; sed primus illud nominauit & prædicauit S. Ioannes Baptista, dicens: *Pœnitentiam agite: appropinquauit enim regnum cælorum*, Matth. 3. Aliis tamen nominibus idipsum priscis fuit agnitum. Crediderunt enim, & sperarunt ipsi resurrectionem mortuorum sanctam & beatam, B vt patet Iob 19. 25. Isaiæ 26. 19. Dan. 12. 2. 2. Machab. 7. 9. & alibi.

Limbus vocatur pax cur?

ET SI CORAM HOMINIBVS TORMENTA PASSI SVNT (græcè κολασθῶσιν, id est puniti, animaduersi, castigati, malis affecti sint) SPES ILLORVM IMMORTALITATE PLENA EST] Vatabl. *etenim dum cruciantur in conspectu hominum, spem alunt immortalitatis plenam.* Loquitur de iustis, qui tribulationes & persecutiones patiuntur, sed maximè de Martyribus: hos enim in tormentis sustentat & roborat spes gloriæ, quæ postea mox vertitur in rem ipsam. Tormenta ergo Martyres consecrant, & in ipsa passionis probatione sanctificãt, ait S. Cypr. de Exhort. Martyr. c. 12. qualia passi sunt Machabæi ab Antiocho, ac Iudæi sub Ptolemæo Lagi, qui primus Alexandro Magno successit in regno Ægypti, ac vicinos Iudæos oppressit, teste Iosepho, sub cuius tempora hic liber C scriptus videtur. Ad illorum ergo passiones & martyria hic alludit.

VERS. 4.

SPES ILLORVM IMMORTALITATE PLENA EST] Primò, *spes* accipi potest metonymicè pro re sperata, putà pro mercede & præmio. q. d. Merces iustorum afflictorum & Martyrum, quã in hac vita sperarunt, & iam possident in cælo, est plenitudo immortalitatis, diuitiæ non perituræ, copia bonorum non deficientium, ait Ioan. Alba Electorum c. 83. Audi S. Cyprian. de Exhort. Martyrum c. 12. *Quæ spes & merces maneat Martyres, post conflictationes huius temporis & passiones, per Salomonem Spiritus sanctus ostendit, & prædicauit dicens: Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes illorum immortalitate plena est.* Hoc est quod ait Iob c. 11. 17. *Quasi meridianus fulgor consurget tibi ad* D *vesperam, & cum te consumptum putaueris, orieris vt lucifer.* Et Apost. Hebr. 11. 35. *Distenti sunt, non suscipientes redemptionem, vt meliorem inuenirent resurrectionem: lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladij mortui sunt*, &c.

Spes immortalitatis Primò.

Secundò, *spes* propriè accipi potest, q. d. Martyres & in vita & in morte, ac multò magis post mortem, partâ iam victoriâ, sperant plenam immortalitatem. Hanc enim sperabant iusti illius æui vita functi, se breui adepturos per aduentum Christi. Hinc patet in animabus patrum in limbo, æquè ac iis quæ sunt in Purgatorio, manere spem, etiamsi ipsæ certæ sint de sua salute. Probat id Franc. Suarez tr. de spe disp. 1. sect. 8. dicto 3. Primò, quia in eis manet fides & charitas, ergo & spes, quæ media est inter fidem & charitatem.

Secundò.

In Purgatorio manet spes.

Prob. Primò.

Secundò. *Tertiò.*

ritatem. Secundò, quia nondum obtinent beatitudinem: ergo eam sperant. Tertiò, quia nulla est in eis causa corruptionis spei, neque sunt in tali statu, in quo spei sint incapaces. Dices: Illis non est ardua consecutio beatitudinis: nam potius iudicant esse necessariam, & impossibile iudicãt eam amittere, neque hoc propriè timent. Respondetur, non esse necessarium ad spem, vt cõsecutio boni sperati apprehendatur vt difficilis, id est dubia, vel quæ possit impediri; sed satis est si apprehendatur vt excedens naturæ perfectionem, & hoc etiam modo animabus Purgatorij offertur vt ardua, consecutio beatitudinis. Vnde non est de ratione spei, vt possit semper habere coniunctum timorem seruilem propriè dictum cum anxietate: quare si etiam in hac vita Deus reuelaret alicui suam gratiam, & perseuerantiã in illa, nihilominus posset verè & propriè sperare, quamuis non posset illo modo timere. Hinc sequitur, in patribus veteris testamenti mansisse veram spem vsque ad Christi aduentum. Patet ex ratione dicta, & quia peculiariter sperabant aduentum Messiæ, vnde de illis dicitur vers. 4. *Spes illorum immortalitate plena est.* Et hæc ita sunt certa, vt non sit dissensio vlla. Hucusque Suarez, qui & addit, in animabus quoque iam in cælo beatis manere habitum spei, imò & actum secundarium, quia actu sperant resurrectionem & gloriam corporis.

Spes acuit Martyres.

Hæc spes excitauit Martyres, vt non tantùm tormentis se offerrent, sed & ambirent, ac maiora exposcerẽt. Audi S. Ephrem Encomio in omnes sanctos Martyres, sub initium: *Sic quippe sancti Martyres toto se corde & animo tradiderunt Deo, vt deinceps & ipsam mortem, & cunctas inimicas tyrannorum insidias contemnerent, parati ad perferenda verbera, & tormentorum necessitates, diuersosq; totius corporis cruciatus. Terga in lororum dederunt sectiones, & in varias fibrarum atque medullarum concisiones.* Et post nonnulla: *Quin & ossa ipsorum immaniter confringebant: atque ideo virtutem à Deo accipiebant, vt cunctas fortiter passiones sustinerent, & quasi sensus doloris expertes, sese ad quascumque insidias gerebant, & tamquam in alienis corporibus paterẽtur: imò & principibus ipsis atque iudicibus audacter insultabant, & ad maiorem eos iram excitabant, dicentes: Si grauiora habetis tormenta, admonete nobis: hæc enim nullius momenti sunt. Quare etiam illi magis incensi, iraq; efferuescentes, velut immanissimæ feræ aduersus ipsos rugiebant, vocatisq; lictoribus vehementiùs sancta fortium pugilum corpora cædenda dilacerandaq; curabant. Illi verò vicissim ad præfectos ac iudices: Vbi sunt, inquiebant, suppliciorum vestrorum minæ? nam ignis vester frigidus apparet, ac tormenta inefficacia, percussores imbecilles, & gladij vestri ligna marcida: nihil quod nostræ respondeat promptitudini atque alacritati, habetis: ad plura & maiora toleranda parati consistimus.*

Exempla.

Vis exempla? accipe. Hac spe animatus S. Quirinus Martyr, pater S. Balbinæ virginis & Martyris, sub Alexandro I. Pont. ad Aurelianum Comitem, intrepidè dixit: *Si vis occidere, si fustibus cædere, si ignibus concremare, fac quod libet: omnes enim ad mortem pro Christo subeundam, non secùs ac famelici ad panem, parati sumus.*

S. Sabina Martyr Antiocho præsidi S. Seraphiam vexanti, constanter exprobrauit: *Canis rabide Asiatico, noli in tuam perniciem sanctam Dei virginem, & dominam tuam iniurijs afficere.*

S. Hesteria virgo & Martyr Bergomas ad præsidem: *En,* inquit, *ceruix mea præstò est, in hanc ferito: hanc pro Christi Domini mei fide libenti animo trado.*

S. Syluerius Pont. & Martyr sub Iustiniano Imp. relegatus in Pontiam insulam, ad Amatorem Episcopum scribens: *Sustentor,* inquit, *pane tribulationis & aqua angustiæ, nec tamen dimisi aut dimitto officium meum.*

S. Genesius ex mimo Martyr sub Dioclet. dũ in eculeo suspenderetur, vngulis laceraretur, lãpadibus vreretur, dicebat: *Non est Deus præter Christum, pro quo si millies occidar, ipsum mihi de ore, ipsum mihi de corde auferre non poteris.*

S. Eusebius, Pontianus, Vincentius & Peregrinus Martyres Romani sub Commodo Imper. cùm in eculeo torquerentur, neruis & fustibus cęderentur, asserebant tortoribus: *Nolite remittere: antè enim vobis tempus, quàm nobis animus pro Christo patiendi, deficiet.* Cumque Vitellius præses constantiam eorum admiratus, eos magiâ præditos, in tormentis lætari diceret; Vincentius respondit: *Non gaudemus nisi in Domino Iesu Christo.*

S. Achatius centurio & Martyr sub Dioclet. ad præsidem: *En corpus,* ait, *ad flagella paratissimum; vtere illo vt libet, animi certè propositum neque tu, neque Imperator, nec omnis dæmonum malitia, vt impurus, id est dæmonibus, sacrificem, euertere poterunt.*

Inter septem fratres Machabæos, qui sub Antiocho gloriosum martyrij agonem obierunt, ordine tertius *linguam postulatus citò protulit, & manus constanter extendit, & cum fiducia ait: E cælo ista possideo, sed propter Dei leges nunc hæc ipsa despicio, quoniam ab ipso me ea recepturum spero.* Eâdem spe se ceteri fratres ad martyrium animarunt, 2. Machab. 7.

Denique Apost. Hebr. 11. 1. *Fides,* inquit, *est sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium,* vbi deinceps toto capite priscos fidei heroës profert, qui hac spe animati heroica virtutum opera ediderunt, ac se suumque nomen immortalitati consecrarunt.

Vers. 5.

IN PAVCIS VEXATI, IN MVLTIS BENE DISPONENTVR] Græcè eleganter, *ὀλίγα παιδευθέντες, μεγάλα εὐεργετηθήσονται*, id est in exiguis castigati, multis beneficiis vel felicitatibus afficientur, vti vertit interpres Clementis Alex. l. 4. Strom. Noster videtur legisse *εὐτεθήσονται*, id est bene componentur, vel *bene disponentur*; quia congrua & æqua merces est, vt qui hîc vexati & malè habiti sunt in cælo optimè habeant, optimeque disponantur. Syrus, *exiguum probauit eos, & multum hereditabunt*; Arabicus, *& quia probati sunt paucis conuersationibus, benefaciet illis beneficiis multis*; Vatabl. *leuiter vexati ampla beneficia consequentur*; Pagnin. & Arias, *in multo bono afficientur*; alij, *modicè disciplinati, siue parum disciplinæ subeuntes, magnis beneficiis cumulabuntur.* Disciplinam intellige morum castigationem, quam irrogat Deus, vel Superior, vel etiam hostis. Cantacuzenus, *Non sunt,* inquit, *tormenta propriè, sed castigatio: nec ea grauis, sed leuis: in paucis vexati, non quidem respectu sæuitiæ tortorum, sed spei & præmij eorum, qui torquebantur*; Iansen. *correcti vt filij vel discipuli à parente vel magistro.* Propriè ex Græco vertas, *eruditi & edocti*: nam effectus tribulationis iustorum, est eorum institu-

inſtitutio, iuxta illam exhortationem Pauli ad Hebræos 12:5. ex Prou. 3. & Iob 5. *Fili mi noli negligere diſciplinam Domini; neque fatigeris dum ab eo argueris.*

Hinc 2. Machab. 7. 32. ait martyr: *Nos enim pro peccatis noſtris hæc patimur: & ſi nobis propter increpationem & correptionem, Dominus Deus noſter modicum iratus eſt; ſed iterum reconciliabitur ſeruis ſuis.* Et v. 36. *Nam fratres mei, modico nunc dolore ſuſtentato, ſub teſtamento æternæ vitæ effecti ſunt.* Et 38. *In me verò & fratribus meis deſinet Omnipotentis ira, quæ ſuper omne genus noſtrum iuſtè ſuperducta eſt.* Hinc S. Hieron. epiſt. 4. ad Marcellam, exhortans eam ad laborum & tribulationum tolerantiam: *Dominus*, inquit, *te in laboribus hominum poſuit, & ſalutifero paternæ pietatis verbere viſitauit, vt in paucis vexatam in multis benè diſponeret.*

Loquitur Sapiens propriè de Martyribus: conſequenter tamen de quibuſlibet iuſtis, qui grauia tolerant & ſuperant per patientiam, fortitudinem, continentiam aliamúe virtutē. Quælibet enim virtus ſuum habet agonem, ſuumq; martyrium. Vnde S. Nazianz. orat. 20. in laudē S. Baſilij: *Citra ſanguinem*, ait, *martyr, & citra plagas victricem coronam aſſecutus.* D. Hieron. in Epitaph. Paulæ ad Euſtochium: *Mater tua*, ait, *longo martyrio coronata eſt: non ſolùm enim effuſio ſanguinis in confeſſione reputatur, ſed deuotæ quoque mentis ſeruitus immaculata, quotidianum martyrium eſt.* S. Gregor. in fine hom. 3. in Euang. *Quamuis occaſio perſecutionis deſit*, inquit, *habet tamen & pax martyrium ſuum: quia etſi carnis colla ferro non ſubdimus, ſpiritali tamen gladio carnalia deſideria, in mente trucidamus.* S. Bernard. ſerm. 30. in Cantic. *Genus martyrij eſt ſpiritu facta carnis mortificare; illo nimirum, quo membra caduntur ferro, horrore quidem mitius, ſed diuturnitate moleſtius.* Idem ſerm. 1. in feſto omnium Sanctorum: *Quid ſibi vult, quòd eadem promiſſio facta eſt pauperibus & Martyribus; niſi quia verè martyrij genus paupertas voluntaria eſt?* &c. Idem in Sententijs: *Martyrium ſine ſanguine triplex eſt: parcitas in vbertate, quam habuit Dauid & Iob: largitas in paupertate, quam exercuit Tobias & vidua: caſtitas in iuuentute, qua vſus eſt Ioſeph in Ægypto.* S. Hier. ep. ad Demetriad. *Habet & pudicitia ſeruata martyriū ſuum.* S. Ambroſ. lib. 1. de Virgin. de Beata Agnete: *Habetis in vna hoſtia duplex martyrium, pudoris & religionis.* B. Petrus Damiani de S. Alexio: *Nouum martyrij genus, nouum præbet in admiratione ſpectaculum: Martyribus enim carcer erat pœna, catena preſſura; iſti verò propria domus auratis decorata triclinijs, erat materia tentationis. Illos torquebat manus armata carnificum: iſtum grauiùs puniebat conſpecta quotidie pietas genitorum*, &c. Idem in fine ſerm. de S. Apollinari: *Vis apertè diſcere, qualiter in pace S. Eccleſiæ valeas martyrium inuenire?* &c. *aſcende tribunal mentis, & temetipſum pertrahe ad iudicium quæſtionis. Cogitatio accuſet, animus iudicet, pœnitens conſcientia velut carnifex feriat; lacrymarum riuus velut vulnus erumpat: ſic per martyrij ſimilitudinem ad veram peruenies Martyrum dignitatem.*

Martyriū virtutum.

Gnoma.

S. Laurent. Iuſtin. ſerm. de S. Martino: *Sanctorum*, inquit, *collega extitit, & Martyrum conſors cuius animam etſi gladius perſecutoris non abſtulit, palmam tamen martyrij non amiſit*, &c. *Magnum eſt hoc martyrij genus, vltrò ſe pro Chriſti honore dare periculo.* Et poſt pauca: *Toties martyrij promeruit palmam, quoties ſe inimicis fidei diſputando oppoſuit.* Deinde: *Erat planè & hoc ſingulare martyrium, vt cum infirmantibus pariter confirmaretur*, &c. *Audi ſine ferro Martyrem, ex ſola charitate morientem. Quotidie morior (inquit Paulus) propter gloriā veſtrā.* Ad extremum: *Meritò Sancto huic martyrij non eſt deneganda corona, qui Eccleſiarum curam gerens, ac proximorum ſalutem zelans, nec mori timuit, nec viuere recuſauit.*

Illuſtre martyrij exēplum dedit Martinianus cum ſocijs Martyribus, qui ob heroica fidei & Apoſtolatus opera, à Geiſerico rege Arriano dirè excruciati, fortes ſpe coronæ in tormentis perſtitere. Audi Victorem Vticenſem lib. 1. Perſec. Wandal. *Iubet* (Geiſericus) *famulos Dei ligatis pedibus poſt terga currentium quadrigarum, inter ſpinoſa loca ſiluarum pariter interire, vt ducta atque reducta dumoſis lignorum aculeis innocentium corpora carperētur; ita deligans, vt exitum ſuum inuicem perviderent. Qui cùm è vicino currentibus Mauris ſeſe mutuò conſpicerent, vale ſibi in anguſto fuga vnuſquiſque ita dicebant: Frater ora pro me. Impleuit Deus deſiderium noſtrum, taliter peruenitur ad regnum cælorum. Itaque orādo atque pſallendo, gaudentibus angelis, pias animas emiſere, vbi vſque in hodiernum diem non deſinit ingētia mirabilia Ieſus Chriſtus Dominus noſter operari.*

QVONIAM DEVS TENTAVIT EOS, ET INVENIT ILLOS DIGNOS SE] Deus non tentat, id eſt non ſollicitat aliquem ad peccatum; hoc enim diaboli eſt opus. *Deus enim intentator malorū eſt*, ait S. Iacob. cap. 1. dicitur tamen tentare, id eſt probare & explorare hominum fidem & virtutem, cùm eis paupertatem, morbum, infamiam, perſecutionem, mortem, martyrium immittit, aut immitti permittit: etſi enim ipſe præſciat eorum fidem & virtutem, tamen vult vt ipſi eam exerceant, alijſque teſtatam faciant, vti oſtendi Iacob. 1. Ita S. Gregor. 23. Moral. c. 18. *Ecce*, inquit, *inter aduerſa validius fidei robur emicuit: ecce conciſa eſt integritas carnium, ſed patefacta ſunt oſſa virtutum. Hinc de eis per Sapientiam dicitur: Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos ſe. Tentati ſunt quippe aduerſitate plagarum, ſed digni inuenti ſunt nudatione oſſium. Nam quia hæc eorum illa tentatio eſt, quæ ex flagellis adhibetur, illic apertè declaratur, dum ſequitur: Tamquam aurum in fornace probauit illos, & quaſi holocauſti hoſtiam accepit illos.*

Accipe huius rei elegantia ſymbola. Anthracites lapis ignitus & carbo, ſi iaciatur in ignem, velut inter mortuos extinguitur; at contrà aquis perfuſus exardeſcit, inquit S. Iſid. l. 16. Orig. c. 13. Gagates lapis accēditur aqua, oleo reſtinguitur, ait Plin. lib. 36. c. 19. Ita iuſti oleo voluptatis peruncti torpeſcunt: at aquà tribulationis aſperſi, in virtute exardeſcunt, Deoq́ue fiunt gratiores & digniores. Dionyſias lapis fuſcus eſt, rubentibus notis ſparſus. Idem ſi aquæ mixtus conteratur, vinum fragrat, & quod in illo odore mirificum eſt, ebrietati reſiſtit, ait Solin. in Polyhiſt.

Symbola virtutis.

Sic prorſus virtus inter aduerſa exerit vires ſuas: nam vt vulgato fertur prouerbio, παθήματα ſolēt eſſe μαθήματα, iuxta illud Ouid. Triſt. lib. 4. eleg. 3.

Materiamq́, tuis triſtem virtutibus imple;
Ardua per præceps gloria vadit iter.
Hectora quis noſſet, felix ſi Troia fuiſſet?
Publica virtutis per mala facta via eſt.

Ita noſter Cauſſin. li. 11. Parab. Hiſt. c. 32. & ſequ.

ET

ET INVENIT EOS DIGNOS SE] suâ gratiâ, amicitiâ, hereditate, regno & gloriâ cælesti. Hinc patet iustos non tantùm ex congruo, sed & ex condigno mereri gloriam cælestem: licèt enim opera in se nudè spectata, v.g. dare eleemosynã pauperi, non mereantur tantam gloriam, iuxta illud: *Non sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam*, Rom. 8. 18. tamen quatenus illa manant à gratia Dei, hominéque Deo grato, eatenus condigna sunt tantæ gloriæ. Gratia enim commensuratur gloriæ, eiusque est quasi semen & inchoatio. Assignat hîc finem, ob quem Deus tribulationes & martyria iustis immittit, aut permittit, vt scilicet eos probet, exerceat, dignosque suo regno efficiat. Audi Luciferum Calarit. tra. *Moriendum esse pro filio Dei. Tormentis namque Martyres confortari*, inquit, *& ipsa probationis passione coronari, aperiunt ita S. Script. Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum eius. Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes illorum immortalitate plena est: in paucis vexati, in multis bene disponentur; quoniam Deus tentauit illos, & inuenit eos dignos se.*

Audi & Euseb. Emissen. hom. de sanctis Martyr. Epiphodio & Alexandro, vbi patheticè sic Martyres loquentes & exhortãtes inducit: *Num nobis ad cor nostrum clamat cognati viui vox sanguinis: Discite*, inquit, *ex nobis fidem quærendo acquirere, viuendo excolere, moriendo seruare; discite plus peccatum timere, quàm gladium; discite propter vitam magis iustitiam amare, quàm vitam, fidemque, & timorem Dei Quem nos in media belli tribulatione seruauimus, obseruate, ne vos in pace vel pacis securitate perdatis. Cauete, ne ancoram spei ac religionis, quam nos custodiuimus in fluctu, vos amittatis in portu. Cauete ne vitam bonam, si quando afflictionibus subditam videritis, miseram iudicetis. Cauete ne in arena mundi, in qua ad subeundos agones missi sumus, aliquam felicitatem expectandam putetis. Beatitudo hic parari potest, non potest acquiri. Non hic quæras, quod hic nullus Sanctorum consummatus vel consummato labore nullus Confessor obtinuit. Non hic quæras, quod hic nec Christus inuenit. Si mundus pacem haberet, gloriam Martyres non haberent: si examinatio non præcederet, tribulationis periret occasio.*

Audi & S. Paulinum epist. 4. vbi citans illud Cantic. 5. 11. *Caput eius aurum optimum: Hoc aurum*, ait, *forma Sanctorum est, qui in capite corporis vt lumina micant, & sunt aurum ignitum Deo: quia videlicet eos per examina passionum, in huius mundi fornace conflatos inuenit (vt scriptum est) dignos se; & in his sacram imaginis suæ percussit monetam, imprimens cordibus & linguis eorum veritatis suæ verbum, eosdemque ipsos statuens nummularios, vt secundùm suam formã probabiles Domino cuderent nummos, & abolitã de nobis figurã Cæsaris Matth. 22. viuum regis æterni numisma signarent; & spiritu redemptionis inscripti, ceruico iam iugo liberæ, & salutis titulo præmunita fronte caneremus psalm. 4. Signatum est super nos lumen vultus tui Domine. Summa itaque ope enitamur ita nos comparare, vt diuini capitis (quod nobis per gratiam Dei Christus est) crines & aurum esse mereamur.*

VERS. 6. TAMQVAM AVRVM IN FORNACE PROBAVIT ILLOS] q.d. Sicut aurum in fornace expurgatur à scoria, & fulgidius resplendet: sic Deus iustos per tribulationes & martyria, à fæce vitiorum venialium purgat, ac patientia & virtute fortiores clarioresque efficit. Vnde Hugo Victorin. tract. de filia Iephte: *Hunc imitata*, ait, *multa Martyrum millia vsque ad mortem prò veritate certarunt, & ab inimicis sæuientibus immolata sunt, de quibus dicit Script. Tamquam aurum in fornace probauit eos.* Primus hac gnome vsus est S. Iob c. 23. 10. dicens: *Ipse* (Deus) *scit viam meam, & probauit me quasi aurum, quod per ignem transit.* Deinde Dauid psal. 65. 10. *Probasti*, inquit, *nos Deus: igne nos examinasti, sicut examinatur argentum, &c. Transiuimus per ignem & aquam, & eduxisti nos in refrigerium.* Tertiò, Salomon Prouerb. 17. 3. *Sicut igne*, inquit, *probatur argentum, & aurum camino, ita corda probat Dominus.* Quartò, Isaias c. 48. 10. *Ecce*, inquit, *excoxi te, sed non quasi argentum, elegi te in camino paupertatis.* Quintò. Daniel cap. 11. 35. *Et de eruditis ruent* (in persecutione Antiochi & Antichristi) *vt conflentur, & eligantur & dealbentur.* Sextò, Zachar. c. 13. v. 9. *Ducam tertiam partem per ignem, & vram eos sicut vritur argentum, & probabo eos sicut probatur aurum.* Septimò, Malachias c. 3. 2. de Christo ait: *Ipse enim quasi ignis conflans & quasi herba fullonum: & sedebit conflans, & emundans argentum, & purgabit filios Leui, & colabit eos quasi aurum & argentum.* Vnde fiet id quod sequitur: *Et erunt Domino offerentes sacrificia in iustitia*, vtpote iam plenè purificati & iustificati. Octauò Ecclesiastic. c. 25. *Quoniam*, inquit, *in igne probatur aurũ & argentum: homines verò receptibiles* (Deo accepti) *in camino humiliationis.*

En tibi tot Prophetarum testimonia, quibus hanc gnomen Deus omni æuo per oracula, æquè ac exempla confirmauit. Æterna est lex à Deo sancita, vt iusti omnes tribulatione, velut igne probentur, purgẽtur, perficiantur: nemo ab ea excipitur, vti multis ostendit Iudith c. 8. 21. & Mathathias 1. Machab. 2. 52. Noli ergo & tu excipi, ne pariter excidas à iustitia. Præclarè Tertull. in Scorpiaco c. 7. *Audi enim*, inquit, *& alibi dicentem Deum: Vram illos sicut vritur argentum, & probabo illos sicut probatur aurum, vtique per tormenta ignium & suppliciorum, per martyria fidei examinatoria.* Et S. August. in illud psal. 61. *Verumtamen Deo subiecta esto anima mea: quoniam ab ipso patientia mea: Venit*, inquit, *tribulatio mea, venit & patientia mea, & purgatio mea. Numquid lucet aurum in fornace artificis? in monili lucebit, in ornamento lucebit; patiatur tamen fornacem, vt purgatum à sordibus veniat ad lucem: fornax ista, ibi palea, ibi aurum, ibi ignis, ad hanc flat aurifex; in fornace ardet palea, & purgatur aurum; illa in cineres vertitur, à sordibus illud exuritur. Fornax mundus, palea iniqui, aurum iusti, ignis tribulatio, aurifex Deus. Quod vult ergo aurifex, facio; ibi me ponit artifex, tolero: iubeor ergo tolerare, nouit ille purgare. Ardeat licet palea ad incendendum me, & quasi consumendum me; illa in cinerem vertitur, ego sordibus careo. Quare? quia Deo subiicietur anima mea, quoniã ab ipso patientia mea.*

Pij tribulatione purgantur, vt aurum igne.

Gnoma.

In eodem igne aurum rutilat, palea fumat: sic in eâdem tribulatione pius sua patientia fulget, impius murmurat, suâque impatientiâ turpatur, ignis aurum probat, miseria fortes viros. Vnde Ennodius Ticinensis:

Mundior excocti fulgescat luce metalli,
Munera disponit qui dare digna Deo.

S. Augustin. in psalm. 21. *Fornax aurificis*, inquit, *magni Sacramenti res est: ibi ignis non diuersis diuersa agit, paleam in cineres vertit, auri sordes tollit.* Sic

S. Sauinianus Trecensis ad Aurelianum Imperatorem: *Excoque*, inquit, *carnem igne totius tribulationis, vt resudet in me si quid est aruginis. Nam thus magis flagrat iniectum ignibus.* Rursum S. August. serm. de S. Laurentio: *Aurum*, inquit, *purgatur veneniis vehementissimis, sicut rosa suauius olet iuxta allia.* Synesius lib. de Prouidentia: *Liquatur cera*, inquit, *& induratur lutum, & tamen non est caloris diuersa natura.* Hercules vt hominem exuat, Oetæis ignibus concrematur. Rursum, vt ignis paleam exurit, aurum nitidius reddit: sic calumniæ vanũ aut vacuum absumunt, vera virtute grauem illustrant. Sicut vno eodemque igne lignum nigrescit in carbonem, lapis albescit in calcem.

Scilicet vt fuluum spectatur in ignibus aurum;
Tempore sic duro est inspicienda fides.

Nam *quod terrulentum & sordidum, flammis necesse est decoqui*, ait S. Laurentius apud Prudentium. *In fornace aurificis, si aurum non es, simul ardes; si aurum es, palea tua malus; si tu es palea, simul eris & fumus*, ait S. August. serm. 53. de Verbis Domini. Dixerat antea Tertullianus de Habitu muliebri c. 5. *Terra planè gloriosior, quando in maledictorum metallorum sordibus officinis, pœnali opere deplorata, in igne nomen terra relinquit, atque exinde de tormentis in ornamenta, de suppliciis in delicias, de ignominiis in honores metalli refuga mutatur.* Imò Sappho poëtria aurum vocat filium solis, quòd noctu vt ignis coruscet & velut ardeat: aurum verò non cremari igne, sed purgari propter argenti viui & sulfuris optimas conditiones, testatur Albertus Magnus lib. 3. tract. 2. c. 5. de Mineral. & libr. 4. c. 6. Nec fit minoris ponderis in igne, quia constat ex sicco & humido subtilissimis, nec habentibus aliquid impurum aut admixtum, vti docet S. Thomas 3. Meteorologicorum, digressione de coloribus. Marsilius Ficinus in Plotinũ Ennead. 2. lib. 1. c. 6. ait, propter arctissimam connexionẽ aurum esse indissolubile, & per viscosum humorem liquescere ad ignem; & quia non est terræ particeps, æruginem non contrahere; ac fulgorẽ sortiri à specie & idea solari; atque quo sæpiùs arserit, & apparuerit igni simillimum colore, eo fieri melius. Idem prorsus dicas de patiente in tribulationẽ.

Cur aurum igne non crematur?

Tribulatio ergò est fornax, quæ probat homines: fortes enim & sancti in ea constantes, egrediuntur splendentes vt aurum; pusillanimes verò remanent vt scoria. Memorabile est, quod scribit Victor Vticens. lib. 1. Persecut. Wandal. Gisericum Arrianum regem, cùm insignem fidei heroëm, nomine Masculan, damnasset ad mortem, secretò iussisse, vt, si in mortis articulo fidem negaret, occideretur; si in fide persisteret, liber dimitteretur: *Nam si gladio*, inquit, *peremeritis, Romani Martyrem prædicabunt.* Audi Victorem: *Qui (Masculan) cùm fortis atque inuictus maneret, iubet eum subire sententiam capitalem: ita tamen callidus occultè præcipiens, vt si in illa hora vibrantis gladij pertimesceret illum, magis eum occideret, ne Martyrem gloriosum fecisset: si autem fortem in confessione conspiceret, à gladio temperaret. Sed ille, vt columna immobilis Christo solidante fortis effectus Confessor, reuertitur gloriosus. Et si Martyrem inuidus hostis noluit facere, Confessorem tamen nostrum non potuit violare.* Quàm insipiens & infelix fuisset Masculan, si in morte à fide defecisset: perdidisset enim corpus & animam, & à morte præsenti transijsset ad æternã; nunc autem in fide constans, vtrumque ad vtrãque vitam conseruauit, & gloriam æternam in cælo & in terra peperit.

Exempla constantiæ in martyrio.

Subijcit Victor probationem Saturi, procuratoris domus Hunerici regis, qui cum & à regijs ministris & ab vxore acerrimè tentaretur ad negandam fidem, intrepidè respondit: *Tanquam vna ex insipientibus mulieribus loqueris: formidarem, mulier, si sola esset huius vitæ amara dulcedo: artificio, coniunx, diaboli ministraris. Si diligeres maritum, nũquam ad secundã mortem attraheres proprium virum. Distrahant filios, separent vxorem, auferant substantiam, mei Domini ego securus de promissis verba tenebo: Si quis non dimiserit vxorem, filios, agros, aut domum, meus non poterit esse discipulus. Quid vltrà? discedente muliere cum filiis refutata, consertatur Saturus ad coronam, discutitur, expoliatur, pœnis conteritur, mendicus dimittitur. Interdicitur ei prodeundi accessus, totum ei tulerunt, stolam tamen baptismatis auferre nõ potuerunt.*

Idem lib. 3. narrat Hunericum dolosè hoc iuramentum Catholicis obtulisse. Iurate, inquit, vos desiderate, vt filius meus Hildericus mihi in regno succedat, & vos Ecclesiis vestris restituã. Sapientiores dolum suspicati, iurare noluerunt, dicentes in Euangelio prohibitum sibi esse iuramentum, Matth. 5. 34. Simpliciores iurarunt. Tum rex his dixit: Ire in exilium, quia contra Euangelium iurastis. Similiter non iurantibus ait: Quia regnum filij mei non optatis, idcirco iurare noluistis: quam ob causam iubeo vos in Corsicam relegari. Anguinum ergo & vulpinum fuit hoc eius iuramenti postulatum, atque vtrimque cornutum, vt certò omnes orthodoxos cõfigeret & perderet.

Mysticè, per *aurum* gloriam diuinitatis & felicitatis æternæ accipit Philo Carpathius in Cãt. tom. 1. Biblioth. SS. Patrum p. 664. *Tanquam aurum in fornace probauit eos*, &c. *Comparantur auro*, inquit, *propter fidei probationem, & ærumnarum tentationumque, firmissimum argumentum. In his enim & singulis electorum animabus resplendet aurum, dum eis diuinitatis suæ potentia contemplationem ostendit, ex qua, dum pulchritudo cælestium gaudiorum paulatim monstratur, quasi reclinatorium aureum fit electis, in quo se vel in hac mortali luce contemplando refocillent, ac requiescant.*

ET QVASI HOLOCAVSTI HOSTIAM ACCEPIT ILLOS] Græcè quasi *holocaustũ hostiæ*; S. Cyprian. de Exhort. mart. c. 12. & Lucifer Calar. Apol. pro S. Athanas. legunt, *quasi holocaustam hostiam*; Vatabl. *vt solidum sacrificium excepit*; Anastasius Nicenus quæst. 9. in S. Script. legit, *& tanquam oblationem sacrificij.* Omnes iusti patientes aduersa ex amore Dei sunt eius holocausta, sed præsertim Martyres, qui totos se in holocaustũ Deo offerunt. Triplex erat Iudæorũ hostia, siue victima, vti dixi Leuit. 1. 2. & 3. scilicet hostia pro peccato, hostia pacifica, quæ scilicet offerebatur pro pace & salute cuiuspiam; & holocaustum, quod totum cremabatur Deo: hoc enim significat græcè ὁλόκαυστον, cùm ex ceteris hostiis solus ferè adeps & sanguis cederet Deo; reliqua verò cederent sacerdoti, & laicis hostiam offerentibus. Igitur pœnitentes sunt quasi hostia pro peccato, quia pro eo carnis macerationem Deo offerunt;

Martyr est holocaustũ cur?

ſerunt: innocẽtes ſunt quaſi hoſtia pacifica; quia mentis puritatem Deo conſecrant: Martyres verò ſunt quaſi holocauſtum; quia & carnis macerationem & mentis puritatem, & vitam & omnia quæ habent, Deo per martyrium dedicant. Vnde Themiſtius apud Stobæum ſerm. 120. ait vicina & cognata eſſe hæc tria, ſcilicet τελευτᾶν, id eſt mori, & τελευτῇ, id eſt victimæ, & τελεῖσθαι, id eſt initiari ſacris. Hoc holocauſtum martyrij ſibi ambiebat S. Ignatius. Vnde epiſtol. ad Tarſenſes palàm ardenti voce proteſtatur: *Paratus ſum ad ignem, ad beſtias, ad gladios, ad crucem, tantùm vt Chriſtum videam Saluatorem meum & Deũ, qui pro me mortuus eſt.* Et in epiſt. ad Rom. *Si beſtiæ noluerint me vorare, ego ipſis vim ingeram, ego vrgebo. Ignoſcite mihi, ego ſcio quid mihi expediat.* Pluribus ibidem eumdem teſtatur ardorem. S. Ambroſ. in Exhort. ad Virgines: *Quàm bonus*, ait, *eſt Dominus, pro quo dulces & iniuriæ ſunt, & grata mors? Et bene grata, quæ acquirit immortalitatem.* B. Petr. Damiani ſerm. de S. Petro Apoſt. *Fortiter diligit, qui, cùm neceſſe fuerit, pro Saluatoris fide corpus & animam tormentis exponit. Hic eſt fructus operis, laboris conſummatio, probatio dilectionis*, &c.

& Religioſos

Simili modo myſtici Martyres, æquè ac holocauſta, ſunt Religioſi, qui totos ſe Deo deuouent, ſcilicet bona externa per votum paupertatis, corpus per votum caſtitatis, animam & mortem per votum obedientiæ, vti pulchrè oſtẽdit S. Thom. 2. 2. q. 18. art. 7. ac noſter Hieron. Platus lib. 2. de Bono ſtatus Relig. c. 13. & 15.

& fideles quoſ

Porrò, fideles omnes ſunt ſacrificia & holocauſta Dei, ſi omnia ad eius legem & honorem referant. Nam vt ait S. Auguſt. 10. de Ciuit. c. 6. *Corpus noſtrum cùm per temperantiam caſtigamus, ſi hoc quemadmodum debemus propter Deum facimus, vt non exhibeamus membra noſtra arma iniquitatis peccato, ſed arma iuſtitiæ Deo, ſacrificium eſt. Ad quod exhortans Apoſtolus ait: Obſecro itaque vos, fratres, per miſericordiam Dei, vt exhibeatis corpora veſtra hoſtiã viuam, ſanctam, Deo placentem, rationabile obſequium veſtrum. Si ergo corpus, quo inferiore, tãquam famulo, vel tamquam inſtrumento vtitur anima, cùm eius bonus & rectus vſus ad Deum refertur, ſacrificium eſt: quanto magis anima ipſa, cùm ſe refert ad Deum, vt igne amoris eius accenſa, formam concupiſcentiæ ſecularis amittat, eiq́; tamquam incommutabili formæ ſubdita, reformetur; hinc ei placens, quod ex eius pulchritudine acceperit, fit ſacrificium. Quod idem Apoſtolus cõſequenter adiungens: Et nolite conformari*, inquit, *huic ſæculo, ſed reformamini in nouitate mentis veſtræ, ad probandum quæ ſit voluntas Dei, quod bonum & beneplacitum & perfectum.*

Vide S. Gregor. hom. 22. in Ezechiel. vbi docet fidelem eſſe templum Dei, mentem & cor eſſe altare, hoſtiã verò eſſe corpus. Fidelis enim per tria honorum operum genera omnia ſua dicat Deo, ſcilicet per eleemoſynam offert bona externa, per ieiunium offert corpus, per orationem & deuotionem offert animam & voluntatem. ita S. Thom. 2. 2. q. 85. art. 3. ad 7. Quare, qui ſic operantur, quæ ſunt Dei, vt tamen & quædã ſæculi non relinquant; hi ſacrificium quidẽ, ſed non holocauſtum Deo offerunt, ait S. Gregor. hom. 12. in Ezechiel.

Nota. Pro *holocauſti* græcè eſt ὁλοκάρπωμα, quod noſter à Caſtro cenſet ſignificare oblationem frugum, vt dum manipulus ſpicarum adolebatur Deo die ſecũda Paſchatis, cùm holocauſtum ſit animalium, putà boum, ouium, columbarum, quæ totæ comburebantur Deo. Verùm horum quoque animalium ſacrificium, ſiue holocauſtum, à Septuag. vocatur ὁλοκάρπωμα, vt patet Leuit. 1. & ſeq. Quare ὁλοκάρπωμα idẽ eſt quod holocauſtum, ita dictum, quòd totum per ignem & fumum cederet in καρπὸν, id eſt fructum, vſum cultumq́ue Dei, vti dixi Leuit. 1.

ET IN TEMPORE ERIT RESPECTVS EORVM] *Et*, id eſt *idcirco*. q. d. Quia iuſti, præſertim Martyres, ſuam conſtantiam in tormentis, velut aurum in fornace Deo probauêre, ſeque in holocauſtum Deo obtulêre, idcirco erit eorum reſpectus, græcè ἐπισκοπὴ, id eſt viſitatio, inſpectio, ſpeculatio, reſpectus: hoc eſt, Deus viſitabit eos ſua beneficentia, præmiando eos corona gloriæ martyrio debita, ac præſertim corpora eorũ, quæ tam atrocia tormenta ſuſtinuerunt, exornando dotibus immortalitatis, quas mox ſubdit. Vnde Græca hanc gnomen cum ſequenti nectunt, ſicque legunt: *In tempore viſitationis ſuæ fulgebunt.* q. d. In die iudicij, cum Deus viſitabit & examinabit ſingulorum facta, tunc patientes & Martyres mira gloria donabit, vt fulgeant velut ſtellæ in cælo. Tunc ergo reſpiciet Deus illos, quos nunc deſpicit mundus. Simili phraſi v. 13. dicitur de virgine vel cælibe: *Habebit fructum in reſpectione animarum ſanctarum.* Et cap. 4. 15. *Et reſpectus in electos illius. Reſpectus* ergo hîc eſt retributio, merces, præmium, quod intuitu & reſpectu bonorum operum, præſertim patientiæ, datur iuſtis & Martyribus. Vnde nonnulli vertunt, *in tempore præfecturæ ipſorum refulgebunt.* Hinc & explicans ſubdit: *Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.*

Ruſum, viſitatio hæc & reſpectus ad præſentem vitam referri poteſt. q. d. Ad horam latent & deprimuntur iuſti, ſed ἐν καιρῷ, id eſt cùm tempus oportunum fuerit, Deus faciet vt palàm inſpiciantur & celebrentur. Ita fecit, vt Martyrum fortitudo & ſanctitas in tormentis elucens toto orbe, quin & ab ipſis Gentilibus & tortoribus, celebraretur. Vnde iterum aliqui ſic exponunt: *In tempore viſitationis*, id eſt examinationis, tentationis, patientiæ & martyrij ſui, Deus faciet, vt patientes & conſtantes magna virtute, laude & gloria fortitudinis fulgeant.

VERS. 7.

FVLGEBVNT IVSTI, ET TAMQVAM SCINTILLÆ IN ARVNDINETO DISCVRRENT] *Fulgebunt* ſicut ſtellæ, imò *ſicut ſol in regno patris eorum*, vti huc alludens explicat & teſtatur Chriſtus Matt. 13. 43. Stellæ enim in cælo ſunt quaſi ſcintillæ in arundineto, quoad ſimilẽ, tum ſplendorem, tum colorem, tum multitudinem, tum pulchritudinem, tum efficaciam, tum gloriam, tum varietatem, tum celeritatem. Vnde illud Poëtæ; *Vos æterni ignes*, id eſt vos æternæ ſtellæ. Vide dicta Daniel. 12. 3. & 1. Corint. 15. 41.

In Græco τὸ *fulgebunt* nectitur præcedẽti ſententiæ, hoc modo: *In tempore viſitationis*, vel *reſpectus, eorũ fulgebunt*. Vnde S. Athanaſ. Apolog. pro fuga, hæc explicat de præſenti vita, non futura; refertque ad iuſtos perſecutionem fugientes: qui hac fuga magis, vt ſcintillæ reſplenduerunt, ac populos docuerũt, & inſigne fortitudinis decus gloriamq́ue obtinuerunt, vti obtinuit ipſe, velut

vitæ patienter à Sanctis toleratæ, merentur beatam immortalitatem, & vitam gloriæ sempiternæ.

An primū diaboli peccatum inuidia?

Hinc Patres inuidiam vocant peccatum diabolicum, vt S. Aug. epist. 28. S. Greg. 31. Moral. c. 34. Cassianus collat. 18. c. 17. & alij. Porrò Patres nonnulli censent primum Luciferi peccatum fuisse inuidiam, qua inuidit homini imaginem Dei. Ita S. Cyprian. tract. de Zelo & liuore, S. Basilius h. 11. de inuidia, Tertul. l. de Patientia c. 5. Irenæus l. 4. c. 78. Verùm meliùs alij censent primum Luciferi peccatum fuisse superbiam, qua sibi nimis complacens, voluit plus esse quàm erat, ac quasi quidam Deus ceteris creaturis eminere & dominari; ex qua secuta est inuidia. Nisi dicas superbiam Luciferi in eo constitisse, quòd humanitati Christi vnionem hypostaticam cùm Verbo inuiderit, eamque sibi appetierit. Aliam enim nullam propriè dictam æqualitatem Dei appetere potuit. Ita S. Bern. ser. 17. in Cant. Rupertus lib. 8. in Ioannem ad illa: *Ille homicida erat ab initio*, Alex. Alensis 3. p. q. 2. m. 13. idemque censent hoc tempore nonnulli Doct. Scholastici, vt Catharinus, Viguerius, Naclatus, Ruardus, Dionys. Molina, Martinégus, & alij, quos citat Gabr. Vasq. 1. p. q. 63. disp. 233. cap. 1. & Franc. Suarez li. 7. de Angelis c. 13. vbi hanc sententiam valdè probabilem asserit multisque confirmat.

Denique Cæsarius Arelat. hom. 23. asserit *tot dæmonibus esse occupatum hominem, quot vitiis. Qui superbus est*, inquit, *diabolo plenus est; quòd autem, qui inuidus est, sine dæmone esse non potest, dicit Scriptura: Inuidia autem diaboli mors introiuit in orbem terrarum: imitantur autem illum qui sunt ex parte illius.* S. Chrysost. verò hom. 22. & 47. in Gen. *Inuidiam* dicit *diaboli inuentum, pestem perniciosissimam, vitiorum teterrimam; malam bestiam, super omnia vastantem salutem nostram.*

Epitheta & damna inuidiæ.

Vnde sapienter concludit S. Basil. hom. de inuidia: *Fugiamus ergo fratres intolerabile malum: serpentis est præceptum, diaboli inuentum, inimici satio, punitionis arrhabo, pietatis impedimentum, via ad gehennam, regni cælorum priuatio. Nam & ipso fatentur ore hoc vitium inuidi: aspectus illis est aridus & obscurus, gena subtristis, &c. anima ipso morbo suffusa, prouidentiam in dignoscenda veritate, ac rebus gerendis minimè habens.* Et S. Chrysostom. hom. 45. ad Pop. *Huius quæso vitij pestem fugiamus: omnium enim vitiorum hoc est perniciosissimum, & ipsam salutem nostram super omnia vastat: improbi namque diaboli est inuentum, & propterea Sapiens dicebat: Inuidiâ diaboli introiuit mors in orbem terrarum.* Et Nyssen. suprà: *Inuidia malorum princeps, mortis mater, prima peccati ianua, vitiorum radix*, &c. Et Cyprian. lib. de Zelo: *Quale malum est fratres, quo angelus cecidit, quo circumueniri & subuerti alta illa & præclara sublimitas potuit, quo deceptus est is, qui decipit?*

Denique S. Aug. ser. 83. de Tempore: *Et ideo*, inquit, *obseruemus fratres vitij huius incursum, ne fortè participes operis diaboli inueniamur, & pari cum illo sententia condemnemur, sicut scriptum est: Inuidia diaboli mors intrauit in orbem terrarum: imitantur autem eum qui sunt ex parte eius. Quod malum lædit parum aliquid etiam eos, in quos intenditur; grauiùs tamē & perniciosiùs eos prius à quibus procedit, affligit. Sicut enim ærugo ferrum, sic ita inuidia illam ipsam animam in qua est, interimit & consumit. Et sicut aiunt viperas dilacerato & dirupto illo materno vtero, in quo conceptæ sunt, nasci: ita & inuidiæ natura illam ipsam animam, à qua concepta est, & consumit & perdit. Qualis hæc anima tinea est? quæ cogitationum tabes pectoris? quanta rubigo zelare in homine donum Dei, & in malo opprobrio bona aliena conuertere, aliorum gloriam facere pœnam suam, velut quosdam pectori suo admouere carnifices, cogitationibus & sensibus suis adhibere tortores, qui se intestinis cruciatibus lacerent?*

IMITANTVR AVTEM ILLVM QVI SVNT EX PARTE ILLIVS] q. d. Impij imitantur diabolum, quasi suum parentem, vt mortem, quam ipse sua inuidia in orbem inuexit, in se aliosque peccando & inuidendo propagent, dum eius prauis suggestionibus consentiunt, vti consensit Adam. Moriuntur ergo, quia diaboli, qui auctor est mortis, instinctus sequuntur: Iusti verò, quia Deum Deique inspirationes sectantur, ab eo donantur vita & felicitate æterna. Vnde sequitur: *Iustorum animæ in manu Dei sunt, & non tanget illos tormentum mortis.* VERS. 25.

Pro *imitantur* græcè est πειράζουσι, id est *tentant*: qui enim imitatur, tentat & experitur eam rem, quam vult imitari, ait Iansen. Hinc Secundò, valdè apposité sic cum S. Basilio h. de inuidia, S. August. l. 4. de Bapt. contra Donat. c. 8. & Christ. à Castro exponas: Tentant illum, vel imitantur, aut conantur imitari illum, qui sunt à parte eius: hoc est, diabolus inuidiâ motus mortem inuexit in mundum, & protoparentes nostros interemit, & omnes quotquot eius sequūtur factionem, conantur illum imitari occidendo filios Dei, sicut ille occidit Adam Deo filium charissimum: sed frustra id tentabunt aut conabuntur, quia *iustorum animæ in manu Dei sunt, & non tanget illos tormentum.* Placuit hic sensus Patribus. Tertull. l. de Bono pacis c. 5. *Quòd enim*, inquit, *ipsum Adam & Euam morti immerserat, docuit & filium ab homicidio incipere:* Cypriano in ep. de zelo & liuore, dum ait: *Exinde inuidia grassatur in terris, dum liuore periturus magistro perditionis obsequitur, dum diabolum, qui zelat, imitatur, sicut scriptum est: Inuidia autem diaboli mors introiuit in orbem terrarum. imitantur ergo illum qui sunt ex parte eius. Hinc denique nouæ fraternitatis prima odia, hinc parricidia nefanda cœperunt, dum Abel iustum Cain zelat iniustus; & quòd Esau fratri suo Iacob inimicus extitit, zelus fuit; & quòd Ioseph fratres sui vendiderunt, causa vendendi de æmulatione descendit. Saul quoque rex vt Dauid odisset, quid aliud, quàm zeli stimulus prouocauit? Et ne longum faciam singulos recensendo, Iudæi nónne inde perierunt, dum Christo malunt inuidere, quàm credere?*

Hoc est quod Iudæis ait Christus Ioan. 8. 44. *Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis perficere: ille homicida erat ab initio.* q. d. Sicut diabolus occidit Adam: sic vos eius filij me vultis occidere.

Alij Græcum πειράζουσι vertunt propriè, *experiuntur*, quasi dicat, Impij experiuntur mortem (θάνατος, id est mors) enim græcè est masculini generis qui sunt ex parte & sorte eius, scilicet diaboli, qui nimirum diaboli, à quo mors est introducta, superbiam, inuidiam & scelera imitantur. Et sic ferè eòdem redit sensus. ita Osorius, Iansen. Vatabl. Vnde aptè finis capitis connecti-

tur

tur initio ſequentis. Sequitur enim per antitheſin: *Iuſtorum autem animæ in manu Dei ſunt, & non tanget illos tormentum mortis.*

Huc accedit Cantacuzenus: *Nemo namque magis*, inquit, *mortis malitiam participat, quàm qui ſe prorſus dignum reddidit, qui eſſet in illius partibus.* Hic auctor, vti & alij, *τὸ ex parte illius* referunt ad mortem: eò enim ex Græco referri poteſt: melius tamen refertur ad diabolum. Vtrumque verum. Impij enim, tam ſunt partis ſortiſque diaboli, quàm mortis. In regno enim mortis rex eſt, & princip atur diabolus. Hinc S. Bonau. explicat q. d. *Imitantur diabolum qui ſunt ex parte mortis*, id eſt, morti deſtinati, putà qui ſunt mortis pars & pabulum.

CAPVT TERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Iuſtorum, quos impij perſequuntur, præſertim Martyrum, deſcribitur felicitas & gloria: impiorum verò infelicitas, ac nominatim in generanda prole ſterilitas, vel nequitia, quòd ſcilicet vxores habeant inſenſatas & adulteras, ideoq́; filios adulterinos & nequiſſimos; cùm contrà pij caſti, caſtas probaſq́; habeant coniuges ac proles.

1. Iuſtorum autem animæ in manu Dei ſunt, & non tanget illos tormentũ mortis. 2. Viſi ſunt oculis inſipientium mori: & æſtimata eſt afflictio exitus illorum; 3. & quod à nobis eſt iter, exterminium: illi autem ſunt in pace. 4. Et ſi coram hominibus tormenta paſſi ſunt, ſpes illorum immortalitate plena eſt. 5. In paucis vexati, in multis benè diſponentur: quoniam Deus tentauit eos, & inuenit illos dignos ſe. 6. Tamquam aurum in fornace probauit illos, & quaſi holocauſti hoſtiam accepit illos, & in tempore erit reſpectus illorum. 7. Fulgebunt iuſti, & tamquam ſcintillæ in arundineto diſcurrent. 8. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit Dominus illorum in perpetuum. 9. Qui confidunt in illo, intelligent veritatem: & fideles in dilectione acquieſcent illi: quoniam donum & pax eſt electis eius. 10. Impij autem ſecundùm quæ cogitauerunt, correptionem habebunt: qui neglexerunt iuſtum, & à Domino receſſerunt. 11. Sapientiam enim, & diſciplinam qui abiicit, infelix eſt: & vacua eſt ſpes illorum, & labores ſine fructu, & inutilia opera eorum. 12. Mulieres eorum inſenſatæ ſunt, & nequiſsimi filij eorum. 13. Maledicta creatura eorum, quoniam felix eſt ſterilis: & incoinquinata, quæ neſciuit thorum in delicto, habebit fructum in reſpectione animarum ſanctarum: 14. & ſpado, qui non operatus eſt per manus ſuas iniquitatem, nec cogitauit aduerſus Deum nequiſsima: dabitur enim illi fidei donum electum, & ſors in templo Dei accepti ſsima. 15. Bonorum enim laborum glorioſus eſt fructus, & quæ non concidat radix ſapientiæ. 16. Filij autem adulterorum inconſummatione erunt, & ab iniquo thoro ſemen exterminabitur. 17. Etſi quidem longæ vitæ erunt, in nihilum computabuntur, & ſine honore erit nouiſsima ſenectus illorum. 18. Et ſi celeriùs defuncti fuerint, non habebunt ſpem nec in die agnitionis allocutionem. 19. Nationis enim iniquæ diræ ſunt conſummationes.

Vers. 1. IVSTORVM ANIMÆ (Arabicus, *animæ beatæ*) IN MANV DEI SVNT, ET (id eſt, *idcirco*) NON TANGET ILLOS (Syrus, *non appropinquat eis*, vel *non accedit ad eos*) TORMENTVM MORTIS] Nexus huius capitis cum præcedenti eſt facilis & obuius. Ibi enim deſcripſit acerba odia, quibus impij perſequuntur iuſtos vſque ad necem & mortem, etiã turpiſſimam. Ne quis ergo impios, velut rerum dominos, felices; iuſtos verò, vtpote ab eis oppreſſos, infelices exiſtimet; idcirco hîc contrariũ oſtendit, ex eo quòd iuſtorum animæ poſt mortem tranſeant ad vitam beatam, vbi degunt in domo, imò in manu Dei; cùm ex aduerſo impiorum animæ poſt mortem primam corporis tranſeant ad ſecundam gehennæ, eamq́ue æternam, vbi ſunt in domo, imò in manu diaboli. Per *iuſtos* hîc quoſlibet, ſed maximè pro iuſtitia patientes, putà Martyres, intellige. Vnde Eccleſia hæc legens in officio Eccleſiaſtico applicat Martyribus. Senſus ergo eſt q. d. Mors à Martyribus obita pro Chriſto, non eos affligit, ſed delectat. Non dolent in exitu, nec horrent in tranſitu, nec pudefiunt in conſpectu & iudicio Domini, quod eſt mortis triplex tormentum impiorum. Ex hoc loco probat S. Epiph. l. 2. contra hæreſes c. 36. animam hominis eſſe immortalẽ, æquè ac reſurrectionem corporum. Anima enim in morte non interit, ſed ſupereſt, viuit degitq́ue in manu Dei, vt illam in fine mundi corpori rurſus vniat, reſuſcitet & beet. Rurſum Theophyl. in c. 8. S. Matth. Anima, inquit, è corpore egreſſa, in mundo non errat, neque vagatur, vt Gentiles putauere: *Iuſtorum enim animæ in manu Dei ſunt*: peccatorum verò animæ & ipſæ hinc abducuntur in gehennam, vt anima diuitis Epulonis. Sumpſit hoc more ſuo Theophyl.

tur inimicis in porta, ait S. Hieron. epist. 34.

Rursum, *tormentum mortis* est, quo impii torquent iustos adiguntque ad mortem, quasi ad plenum interitum summumque malum: censent enim animam interire cum corpore. q.d. Torquebimus iustos, tum tormentis vitæ, tum tormento mortis; vt in morte doleant, quòd vitam exegerint in doloribus, pœnis & pœnitentiis, simulque, quòd in morte omnis eorum vita, spes & voluptas finienda sint, sine vlla alterius vitæ spe vel recompensa: quod sanè si verum esset, esset ingens tormentum, adeoque tormentum mortis. Nam si *in hac vita tantùm in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus*, ait Apostolus 1. Cor. 15. 19.

Verùm, hoc tormentum non tangit iustos, quia credunt, certoque sperant alteram vitam & gloriam æternam. Quare potiori iure dicunt id, quod Anaxarchus Nicocreonti Cypri tyranno dixit, cùm eius iussu in pila tunderetur: *Tunde, tunde Anaxarchi follem, Anaxarchum* (animam) *enim non tundis*, vti refert Cicero Tuscul. 2. Vnde explicans subdit: *Visi sunt oculis insipientium mori, illi autem sunt in pace.*

Tormentũ mortis. · *Tormentum* ergo *mortis* quinque significat: *Primò.* Primò, tormenta acria & mortifera, vel æqualia agoniæ mortis, qualia tyranni intulere iustis; sed hæc eos non tetigerunt in actu perfecto, hoc est non eos penetrarunt, non cruciarunt; sed potiùs hilares, fortes & gloriosos effecerunt. Sic Christus resurgens ait Magdalenæ: *Noli me tangere*, id est, noli hîc desidere me tangendo, sed vade, nuncia Apostolis mœstis me resurrexisse, Ioan. 20. 17. *Secundò.* Secundò, ipsam agoniam mortis, quando anima separatur à corpore: hæc enim ingens est tormentum impiis, non verò iustis ob spem & transitum ad meliorem vitam. *Tertiò.* Tertiò, ipsam animæ mortem & interitum, quam iusto se inferre censent impij, sed errant. *Quartò.* Quartò, tormento gehennæ, quæ est mors secunda & æterna. *Quintò.* Quintò, tormentum malæ conscientiæ, quod dicitur mortis, quia acerrimum, & quia in morte ob instans iudicium & gehennam maximè moribundum torquet, & torquebit in æternum. Audi S. *Gnomã.* Bernard. lib. 5. de Consider. *Hic est*, inquit, *vermis, qui non moritur, memoria præteritorum, semel iniectus, vel potiùs innatus per peccatum, hæsit firmiter, nequaquam deinceps auellendus; nec cessat rodere conscientiam; ea que pastus, esca vtique inconsumptibili perpetuat vitam. Horreo vermem mordacem, & mortem viuacem. Horreo incidere in manus mortis viuentis, & vitæ morientis. Hæc est secunda mors, quæ numquam peroccidit, sed semper occidit. Quis det illis semel mori, vt non moriantur in æternum? Quid nisi mortem beneficio mortis, aut finire, aut euadere volunt? Denique inuocabunt mortem, & non veniet*, Apoc. 9. v. 6.

Præclarè idem Bernard. ser. 41. inter paruos: *Mors*, ait, *peccatorum pessima; mala in amissione mundi, quia non possunt sine dolore separari ab eo, quem diligunt. Peior in dissolutione carnis, à qua euelluntur eorum animæ à spiritibus malignis. Pessima in tormentis inferni, quando corpus & anima perpetuis simul addicuntur ignibus. E contrario bonorum mors optima, quoniam quidem fit ibi quies à labore, fit iucunditas de nouitate, fit securitas de æternitate.* Idem alibi: *Est*, inquit, *in morte malorũ dolor in exitu, horror in transitu, pudor in Dei conspectu. Sed certè*, inquit Holcot, *ista non erunt in morte iustorum, imò pretiosa in conspectu Domini mors Sanctorum eius. Vnde dicit quidam Sanctus: Mors nihil aliud est quàm exitus animæ de carcere, finis exilij, laboris consummatio, ad portum applicatio, peregrinationis finitio, oneris grauissimi depositio, de equo furioso descensio, de domo ruinosa liberatio, omnium ægritudinum terminatio, omnium periculorum euasio, omnium malorum consumptio, omnium vinculorum diruptio, debiti naturæ solutio, reditus in patriã, ingressus in gloriam.*

VISI SVNT OCVLIS INSIPIENTIVM MORI (interire, tam anima, quàm corpore;) ET ÆSTIMATA EST AFFLICTIO EXITVS ILLORVM] *Vers. 2.* Pro *afflictio* græcè est κάκωσις, id est *malitia*, id est miseria, ærumna, afflictio; Syrus & Arabicus, *æstimata sunt illis* (impiis) *damna*, vel *læsiones*; q.d. Sicut miser fuit piorum ingressus in vitam, sic & miser fuit exitus. Miserè nati sunt, miserè vixerunt, miseri mortui sunt. Tota ergo eorum vita non aliud fuit, quàm continua miseria, totum esse & existere eorum fuit miserum, vt non nisi ad miserias nati factique videantur. Ita ratiocinantur insipientes, sed insipienter. Audi S. Bernard. serm. 2. de Petro & Paulo: *Quantos, dum paterentur Apostoli, credimus affuisse, qui nequaquam pretiosis mortibus illorum inuiderent? visi sunt enim oculis insipientium mori, & æstimata est afflictio exitus eorum. Et sic quidem visi sunt oculis insipientium. Mihi autem* (ait Propheta) *nimis honorati sunt amici tui Deus, nimis confortatus est principatus eorum.* *Psal. 138.* *Fratres, amici Dei mori videntur oculis insipientium, sed in oculis sapientum iudicantur potiùs obdormire. Denique & Lazarus dormiebat, quia amicus erat: &, cùm dederit dilectis suis somnum, ecce hereditas Domini.* *Psal. 126.* *Studeamus fratres viuere vita iustorum, sed morte eorum mori multò magis desideremus.*

ET AB ITINERE IVSTO ABIERVNT IN EXTERMINIVM] *Vers. 3.* Ita legunt passim codices; quin & Lucifer Calar. Apolog. pro S. Athanas. sed hæc delent Roman. & Græc. ac Missalia antiqua, & codex manuscriptus Montis Amiati.

ET QVOD A NOBIS EST ITER, EXTERMINIVM: ILLI AVTEM SVNT IN PACE] Ita lege cum Roman. & Græcis. Perperam ergo in nonnullis legitur *exterminij*, licèt eôdem redeat sensus. q.d. Exitus iustorum ex hac vita, quod est quasi *iter*, quo iusti exierunt *à nobis*, id est à societate hominum, *exterminium*, scilicet æstimatum est ab impiis, putà plenus interitus & exitium, quo planè exterminarentur & extinguerentur; cùm tamen hic exitus iustis sit ingressus in pacem, id est in requiem & vitam æternam. Nam vt ait S. August. 13. Ciuit. 4. tantam Deus præstitit gratiam fidei, vt mors, quam vitæ constat esse contrariam, instrumentum sit, per quod transitur ad vitam. Vide hîc paradoxum: *Mors iustis est principium & ianua vitæ.* Vnde pro *iter*, græcè est πορεία, id est profectio, migratio. q. d. Mors non est aliud, quàm profectio ad vitam beatam. Hinc Themistius apud Stobæum serm. 120. θάνατον, id est mortem dictam censet, quòd hominem è vita migrantem ἄνω εἰς θεὸν id est sursum ad Deum, & ad diuinam sedem transferat. Et Cicero Tusculan. 1. *A malis*, inquit, *mors abducit, non à bonis, & mors non est interitus omnia tollens atque delens, sed quædam quasi migratio commutatioq́ue vitæ, quæ in claris viris & feminis dux in cælum solet esse.*

Hinc

Hinc Syrus vertit, *& tamquam contritus est exitus eorum à nobis*, Guarinus, *ærumnâ, exitus ærumnæ est existimatus*; Vatabl. *calamitosus existimatur exitus eorum, & discessus eorum à nobis exitialis, cùm illi fruātur felicitate.*

Sensus ergo est q. d. Iustorum exitus ex hac vita tribulationibus & cruciatibus plenus, perinde, ab insipientibus æstimatur malus & calamitosus, ac si ob admissum facinus è patria in exiliū iniuriâ pellerentur. Sed reuera est longè secùs: nam à molestissimo exilio in optatissimam patriam placidissimè reuocantur. Verè enim vsurpare possunt illam Apostoli vocem 2. Cor. 6. 9. *Quasi morientes, & ecce viuimus*: & luculenta illa S. Cypriani verba de Mortalitate: *Ad immortalitatem morte transgredimur. Nec potest vita æterna succedere nisi hinc contigerit emigrare: non est exitus iste, sed transitus.*

Pro *exterminium* græcè est σύντριμμα, id est contritio, confractio, ducta videlicet metaphora à vasis testaceis, quæ vbi semel casu minutatim confringuntur, reparari deinde ac rursus refici nequeunt, iuxta illud Ier. 19. 11. *Sic conteram ciuitatem istam sicut conteritur vas figuli, quod non potest vltrà instaurari.* Sic iustorum obitus mundanis, qui præsentia tantùm norunt, æterna ignorant, apparet miserrima contritio, funestissimus exitus, & quasi prorsus irreparabilis interitus. Sed aberrant cæci quàm longissimè. *Scimus enim quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quòd ædificationem ex Deo habemus, domū non manufactam æternam in cælis.* 2. Cor. 5. 1. Hinc in Martyrol. dies mortis Sanctorum vocatur dies eorū natalis, quo scilicet mortui vitæ huic, imò morti, renati sunt beatæ immortalitati, atque ex hac vita, tamquam ex vtero obscuro, in viuorum regionem euolant, ait Orig. l. 3. in Iob. Quin & Brachmanes apud Strabon. lib. 15. dixerunt, mortem esse natiuitatem ad veram felicemque vitam. Vide quàm dispar, imò contrarium, sit iudicium sapientum, etiam Gentilium, & insipientium, siue impiorum, de vita & morte. Nam Plato in Gorgia citat illud Euripidis: *Quis nouit verùm viuere mori sit, mori autem viuere?* Et Maximus Tyrius Platonicus ser. 25. ait: *Hoc quod mortem homines vocant, idipsum est immortalitatis initium, & futuræ vitæ procreatio.* Et Naz. or. de vita humana: *Haud scio, inquit, an hæc vita nostra mors potiùs dicenda sit, & mors è contrà vitæ nomine nuncupanda; tametsi aliter vulgò videatur.*

Gnoma.

ILLI AVTEM SVNT IN PACE] Hebræi *pacis* nomine omne bonum, omnemque felicitatem significant. Vita æterna ergo est pax, in qua plenè requiescunt iusti liberi ab omni miseria, dolore, periculo, ac pleni omni felicitate, gaudio, securitate: vnde dicunt iubilantque perennitèr: *In pace in idipsum, dormiam & requiescam*, psal. 4. Sic Isaias beatitudinem iustorum describit per pacem, & commoda pacis cap. 32. 17. *Et erit, inquit, opus iustitiæ pax, & cultus iusti silentium, & securitas vsque in sempiternum: & sedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiduciæ, & in requie opulenta.*

Adde, ante Christum, quando scriptus est hic liber, necdum iustis patuisse aditum in cælum ad videndum Deum, sed animas eorum descendisse in limbum patrum, putà in sinum Abrahæ, ibique quietè expectasse Christum, qui cælum reseraret. Hic ergo locus quietis rectè vocatur pax: tum quia iusti à bello, quod in hac vita gesserunt cum concupiscentia, cumque impietate de impiis, transeunt ad pacem: tum quia mors omnibus huius vitæ laboribus, miseriis, passionibus finem imponit, itaque homines constituit in quieta tranquillitate: tum quia iustos deducit ad sinum Abrahæ, in quo erat magna sanctorum patrum pax, lætitia & gaudium, præsertim ob spem futuræ beatitudinis dandæ per Christum. Hinc nomen regni cælorum non inuenitur in veteri testamento, ait S. Chrysost. hom. 4. in Marcum; sed primus illud nominauit & prædicauit S. Ioannes Baptista, dicens: *Pœnitentiam agite: appropinquauit enim regnum cælorum*, Matth. 3. Aliis tamen nominibus idipsum priscis fuit agnitum. Crediderunt enim, & sperarunt ipsi resurrectionem mortuorum sanctam & beatam, vt patet Iob 19. 25. Isaiæ 26. 19. Dan. 12. 2. Machab. 7. 9. & alibi

Limbus vocatur pax sanct.

ET SI CORAM HOMINIBVS TORMENTA PASSI SVNT (græcè κολασθῶσιν, id est puniti, animaduersi, cast gan, malis affecti sint) SPES ILLORVM IMMORTALITATE PLENA EST] Vatabl. *etenim dum cruciantur in conspectu hominum, spem alunt immortalitatis plenam.* Loquitur de iustis, qui tribulationes & persecutiones patiuntur, sed maximè de Martyribus: hos enim in tormentis sustentat & roborat spes gloriæ, quæ postea mox vertitur in rem ipsam. Tormenta ergo Martyres consecrant, & in ipsâ passionis probatione sanctificāt, ait S. Cypr. de Exhort. Martyr. c. 12. qualia passi sunt Machabæi ab Antiocho, ac Iudæi sub Ptolemæo Lagi, qui primus Alexandro Magno successit in regno Ægypti, ac vicinos Iudæos oppressit, teste Iosepho, sub cuius tempora hic liber scriptus videtur. Ad illorum ergo passiones & martyria hic alludit.

VERS. 4.

SPES ILLORVM IMMORTALITATE PLENA EST] Primò, *spes* accipi potest metonymicè pro re sperata, putà pro mercede & præmio. q. d. Merces iustorum afflictorum & Martyrum, quā in hac vita sperarunt, & iam possident in cælo, est plenitudo immortalitatis, diuitiæ non perituræ, copia bonorum non deficientium, ait Ioan. Alba Electorum c. 83 Audi S. Cyprian. de Exhort. Martyrum c. 12. *Quæ spes & merces maneat Martyres, post conflictationes huius temporis & passiones, per Salomonem Spiritus sanctus ostendit, & prædicauit dicens: Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes illorum immortalitate plena est.* Hoc est quod ait Iob c. 11. 17. *Quasi meridianus fulgor consurget tibi ad vesperam, & cum te consumptum putaueris, orieris vt lucifer.* Et Apost. Hebr. 11. 35. *Distenti sunt, non suscipientes redemptionem, vt meliorem inuenirent resurrectionem: lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladij mortui sunt*, &c.

Spes immortalitatis. Primò.

Secundò, *spes* propriè accipi potest, q. d. Martyres & in vita & in morte, ac multò magis post mortem, partā iam victoriā, sperant plenam immortalitatem. Hanc enim sperabant iusti illius æui vita functi, se breui adepturos per aduentum Christi. Hinc patet in animabus patrum in limbo, æquè ac iis quæ sunt in Purgatorio, manere spem, etiamsi ipsæ certæ sint de sua salute. Probat id Franc. Suarez tr. de spe disp. 1. sect. 8. dicto 3. Primò, quia in eis manet fides & charitas, ergo & spes, quæ media est inter fidem & charitatem.

Secundò. In Purgatorio manet spes. Prob. Primò.

Secundò. Tertiò.

ſitatem. Secundò, quia nondum obtinent beatitudinem: ergo eam ſperant. Tertiò, quia nulla eſt in eis cauſa corruptionis ſpei, neque ſunt in tali ſtatu, in quo ſpei ſint incapaces. Dices: Illis non eſt ardua conſecutio beatitudinis: nam potius iudicant eſſe neceſſariam, & impoſſibile iudicāt eam amittere, neque hoc propriè timent. Reſpondetur, non eſſe neceſſarium ad ſpem, vt cōſecutio boni ſperati apprehendatur vt difficilis, id eſt dubia, vel quæ poſſit impediri; ſed ſatis eſt ſi apprehendatur vt excedens naturæ perfectionem, & hoc etiam modo animabus Purgatorij offertur vt ardua, conſecutio beatitudinis. Vnde non eſt de ratione ſpei, vt poſſit ſemper habere coniunctum timorem ſeruilem propriè dictum cum anxietate: quare ſi etiam in hac vita Deus reuelaret alicui ſuam gratiam, & perſeuerantiā in illa, nihilominus poſſet verè & propriè ſperare, quamuis non poſſet illo modo timere. Hinc ſequitur, in patribus veteris teſtamenti manſiſſe veram ſpem vſque ad Chriſti aduentum. Patet ex ratione dicta, & quia peculiariter ſperabant aduentum Meſſiæ, vnde de illis dicitur verſ. 4. *Spes illorum immortalitate plena eſt.* Et hæc ita ſunt certa, vt non ſit diſſenſio vlla. Hucuſque Suarez, qui & addit, in animabus quoque iam in cælo beatis manere habitum ſpei, imò & actum ſecundarium, quia actu ſperant reſurrectionem & gloriam corporis.

Spes acuit Martyres.

Hæc ſpes excitauit Martyres, vt non tantùm tormentis ſe offerrent, ſed & ambirent, ac maiora expoſcerēt. Audi S. Ephrem Encomio in omnes ſanctos Martyres, ſub initium: *Sic quippe ſancti Martyres toto ſe corde & animo tradiderunt Deo, vt deinceps & ipſam mortem, & cunctas inimicas tyrannorum inſidias contemnuerent, parati ad perferenda verbera, & tormentorum neceſſitates, diuerſoſq́; totius corporis cruciatus. Terga in lororum dederunt ſectiones, & in varias fibrarum atque medullarum concisiones.* Et poſt nonnulla: *Quin & oſſa ipſorum immaniter confringebant: atque ideo virtutem à Deo accipiebant, vt cunctas fortiter paſſiones ſuſtinerent, & quaſi ſenſus doloris expertes, ſeſe ad quaſcumque inſidias gerebant, & tamquam in alienis corporibus paterētur: imò & principibus ipſis atque iudicibus audacter inſultabant, & ad maiorem eos iram excitabant, dicentes: Si grauiora habetis tormenta, admonete nobis: hæc enim nullius momenti ſunt. Quare etiam illi magis incenſi, iraq́; efferueſcentes, veluti immaniſſima fera aduerſus ipſos rugiebant, vocatiſq́; lictoribus vehementiùs ſancta fortium pugilum corpora cædenda dilacerandaq́; curabant. Illi verò viciſſim ad præfectos ac iudices: Vbi ſunt, inquiebant, ſuppliciorum veſtrorum minæ? nam ignis veſter frigidus apparet, ac tormenta ineſſicacia, percuſſores imbecilles, & gladij veſtri ligna marcida: nihil quod noſtræ reſpondeat promptitudini atque alacritati, habetis: ad plura & maiora toleranda parati conſiſtimus.*

Exempla.

Vis exempla? accipe. Hac ſpe animatus S. Quirinus Martyr, pater S. Balbinæ virginis & Martyris, ſub Alexandro I. Pont. ad Aurelianum Comitem, intrepidè dixit: *Si vis occidere, ſi fuſtibus cædere, ſi ignibus concremare, fac quod libet: omnes enim ad mortem pro Chriſto ſubeundam, non ſecùs ac famelici ad panem, parati ſumus.*

S. Sabina Martyr Antiocho præſidi S. Seraphiam vexanti, conſtanter exprobrauit: *Canis rabide Aſiatice, noli in tuam perniciem ſanctam Dei virginem, & dominam tuam iniuriis afficere.*

S. Heſteria virgo & Martyr Bergomas ad præſidem: *En,* inqoit, *ceruix mea præſtò eſt, in hanc ſenitor: hanc pro Chriſti Domini mei fide libenti animo trado.*

S. Syluerius Pont. & Martyr ſub Iuſtiniano Imp. relegatus in Pontiam inſulam, ad Amatorem Epiſcopum ſcribens: *Suſtentor,* inquit, *pane tribulationis & aqua anguſtiæ, nec tamen dimiſi aut dimitto officium meum.*

S. Geneſius ex mimo Martyr ſub Dioclet. dū in eculeo ſuſpenderetur, vngulis laceraretur, lāpadibus vreretur, dicebat: *Non eſt Deus præter Chriſtum, pro quo ſi milliēs occidar, ipſum mihi de ore, ipſum mihi de corde auferre non poteris.*

S. Euſebius, Pontianus, Vincentius & Peregrinus Martyres Romani ſub Commodo Imper. cùm in eculeo torquerentur, neruis & fuſtibus cęderentur, aſſerebant tortoribus: *Nolite remittere: antè enim vobis tempus, quàm nobis animus pro Chriſto patiendi, deficiet.* Cumque Vitellius præſes conſtantiam eorum admiratus, eos magiâ præditos, in tormentis lætari diceret; Vincentius reſpondit: *Non gaudemus niſi in Domino Ieſu Chriſto.*

S. Achatius centurio & Martyr ſub Dioclet. ad præſidem: *En corpus,* ait, *ad flagella paratiſſimum; vtere illo vt libet, animi certè propoſitum neque tu, neque Imperator, nec omnis dæmonum malitia, vt impurus, id eſt dæmonibus, ſacrificem, euertere poterunt.*

Inter ſeptem fratres Machabæos, qui ſub Antiocho glorioſum martyrij agonem obierunt, ordine tertius *linguam poſtulatus citò protulit, & manus conſtanter extendit, & cum fiducia ait: E cælo iſta poſſideo, ſed propter Dei leges nunc hæc ipſa deſpicio, quoniam ab ipſo me ea recepturum ſpero.* Eâdem ſpe ſe ceteri fratres ad martyrium animarunt, 2. Machab. 7.

Denique Apoſt. Hebr. 11. 1. *Fides,* inquit, *eſt ſperandarum ſubſtantia rerum, argumentum non apparentium,* vbi deinceps toto capite priſcos fidei heroës profert, qui hac ſpe animati heroica virtutum opera ediderunt, ac ſe ſuumq́ue nomen immortalitati conſecrarunt.

Vers. 5.

IN PAVCIS VEXATI, IN MVLTIS BENE DISPONENTVR] Græcè eleganter, ὀλίγα παιδευθέντες, μεγάλα εὐεργετηθήσονται, id eſt in exiguis caſtigati, multis beneficiis vel felicitatibus afficientur, vti vertit interpres Clementis Alex. l. 4. Strom. Noſter videtur legiſſe εὐτεθήσονται, id eſt bene componentur, vel *bene diſponentur;* quia congrua & æqua merces eſt, vt qui hîc vexati & malè habiti ſunt in cælo optimè habeant, optimeq́ue diſponantur. Syrus, *exiguum probauit eos, & multum hereditabunt;* Arabicus, *& quia probati ſunt paucis conuerſationibus, benefaciet illis beneficiis multis;* Vatabl. *leuiter vexati ampla beneficia conſequentur;* Pagnin. & Arrias, *in multis bono afficientur;* alij, *modicè diſciplinati, ſiue parum diſciplina ſubeuntes, magnis beneficiis cumulabuntur.* Diſciplinam intellige morum caſtigationem, quam irrogat Deus, vel Superior, vel etiam hoſtis. Cantacuzenus, *Non ſunt,* inquit, *tormenta propriè, ſed caſtigationes eo grauia, ſed leuia: in paucis vexati, non quidem reſpectu ſæuitiæ tortorum, ſed ſpei & præmij eorum, qui torquebantur;* Ianſen. *correcti vt filij vel diſcipuli à parente vel magiſtro.* Propriè ex Græco vertas, *eruditi & edocti:* nam effectus tribulationis iuſtorum, eſt eorum inſtitu-

inſtitutio, iuxta illam exhortationem Pauli ad Hebræos 12.5. ex Prou.3. & Iob 5. *Fili mi noli negligere diſciplinam Domini; neque fatigeris dum ab eo argueris.*

Hinc 2. Machab. 7.32. ait martyr: *Nos enim pro peccatis noſtris hæc patimur: & ſi nobis propter increpationem & correptionem, Dominus Deus noſter modicum iratus eſt; ſed iterum reconciliabitur ſeruis ſuis.* Et v. 36. *Nam fratres mei, modico nunc dolore ſuſtentato, ſub teſtamento æternæ vitæ effecti ſunt.* Et 38. *In me verò & fratribus meis deſinet Omnipotentis ira, quæ ſuper omne genus noſtrum iuſtè ſuperducta eſt.* Hinc S. Hieron. epiſt. 4. ad Marcellam, exhortans eam ad laborum & tribulationum tolerantiam: *Dominus,* inquit, *te in laboribus hominum poſuit, & ſalutiſero paternæ pietatis verbere viſitauit, vt in paucis vexatam in multis benè diſponeret.*

Loquitur Sapiens propriè de Martyribus: conſequenter tamen de quibuſlibet iuſtis, qui grauia tolerant & ſuperant per patientiam, fortitudinem, continentiam aliamue virtutẽ. Quælibet enim virtus ſuum habet agonem, ſuumq́; martyrium. Vnde S. Nazianz. orat. 20. in laudẽ S. Baſilij: *Citra ſanguinem,* ait, *martyr, & citra plagas victricem coronam aſſecutus.* D. Hieron. in Epitaph. Paulæ ad Euſtochium: *Mater tua,* ait, *longo martyrio coronata eſt: non ſolùm enim effuſio ſanguinis in confeſſione reputatur, ſed deuotæ quoque mentis ſeruitus immaculata, quotidianum martyrium eſt.* S. Gregor. in fine hom. 3. in Euang. *Quamuis occaſio perſecutionis deſit,* inquit, *habet tamen & pax martyrium ſuum: quia etſi carnis colla ferro non ſubdimus, ſpirituali tamen gladio carnalia deſideria, in mente trucidamus.* S. Bernard. ſerm. 30. in Cantic. *Genus martyrij eſt ſpiritu facta carnis mortificare; illo nimirum, quo membra cæduntur ferro, horrore quidem mitius, ſed diuturnitate moleſtius.* Idem ſerm. 1. in feſto omnium Sanctorum: *Quid ſibi vult, quòd eadem promiſſio facta eſt pauperibus & Martyribus; niſi quia verè martyrij genus paupertas voluntaria eſt?* &c. Idem in Sẽtentijs: *Martyrium ſine ſanguine triplex eſt: parcitas in vbertate, quam habuit Dauid & Iob: largitas in paupertate, quam exercuit Tobias & vidua: caſtitas in iuuentute, qua vſus eſt Ioſeph in Ægypto.* S. Hier. ep. ad Demetriad. *Habet & pudicitia ſeruata martyriũ ſuum.* S. Ambroſ. lib. 1. de Virgin. de Beata Agnete: *Habetis in vna hoſtia duplex martyrium, pudoris & religionis.* B. Petrus Damiani de S. Alexio: *Nouum martyrij genus, nouum præbet in admiratione ſpectaculum: Martyribus enim carcer erat pœna, catena preſſuraque; iſti verò propria domus auratis decorata triclinijs, erat materia tentationis. Illos torquebat manus armata carnificum: iſtum grauiùs puniebat conſpecta quotidie pietas genitorum,* &c. Idem in fine ſerm. de S. Apollinari: *Vis apertè diſcere, qualiter in pace S. Eccleſiæ valeas martyrium inuenire?* &c. *aſcende tribunal mentis, & temetipſum pertrahe ad iudicium quæſtionis. Cogitatio accuſet, animus iudicet, pœnitens conſcientia velut carnifex feriat; lacrymarum riuus velut vulnus erumpat: ſic per martyrij ſimilitudinem ad veram peruenies Martyrum dignitatem.*

Martyriũ virtutum.

Gnoma.

S. Laurent. Iuſtin. ſerm. de S. Martino: *Sanctorum,* inquit, *collega extitit, & Martyrum conſors cuius animam etſi gladius perſecutoris non abſtulit, palmam tamen martyrij non amiſit,* &c. *Magnum eſt hoc martyrij genus, vltrò ſe pro Chriſti honore dare periculis.* Et poſt pauca: *Toties martyrij promeruit palmam, quoties ſe inimicis fidei diſputando oppoſuit.* Deinde: *Erat planè & hoc ſingulare martyrium, vt cum infirmantibus pariter confirmaretur,* &c. *Audi ſine ferro Martyrem, ex ſola charitate morientem. Quotidie morior (inquit Paulus) propter gloriã veſtrã.* Ad extremum: *Meritò Sancto huic martyrij non eſt deneganda corona, qui Eccleſiarum curam gerens, ac proximorum ſalutem zelans, nec mori timuit, nec viuere recuſauit.*

Illuſtre martyrij exẽplum dedit Martinianus cum ſocijs Martyribus, qui ob heroica fidei & Apoſtolatus opera, à Geiſerico rege Arriano dirè excruciati, fortes ſpe coronæ in tormentis perſtitere. Audi Victorem Vticenſem lib. 1. Perſec. Wandal. *Iubet* (Geiſericus) *famulos Dei ligatis pedibus poſt terga currentium quadrigarum, inter ſpinoſa loca ſiluarum pariter introire, vt ducta atque reducta dumoſis lignorum aculeis innocentium corpora carperẽtur; ita deligans, vt exitum ſuum inuicem perviderent. Qui cùm è vicino currentibus Mauris ſeſe mutuò conſpicerent, vale ſibi in anguſto fuga vnuſquiſque ita dicebant: Frater ora pro me. Impleuit Deus deſiderium noſtrum, taliter peruenitur ad regnum cælorum. Itaque orãdo atque pſallendo, gaudentibus angelis, pias animas emiſere, vbi vſque in hodiernum diem non deſinit ingẽtia mirabilia Ieſus Chriſtus Dominus noſter operari.*

QVONIAM DEVS TENTAVIT EOS, ET INVENIT ILLOS DIGNOS SE] Deus non tentat, id eſt non ſollicitat aliquem ad peccatum; hoc enim diaboli eſt opus. *Deus enim intentator malorũ eſt,* ait S. Iacob. cap. 1. dicitur tamen tentare, id eſt probare & explorare hominum fidem & virtutem, cùm eis paupertatem, morbum, infamiam, perſecutionem, mortem, martyrium immittit, aut immitti permittit: etſi enim ipſe præſciat eorum fidem & virtutem, tamen vult vt ipſi eam exerceant, alijſque teſtatam faciant, vti oſtendi Iacob. 1. Ita S. Gregor. 23. Moral. c. 18. *Ecce,* inquit, *inter aduerſa validius fidei robur emicuit: ecce conciſa eſt integritas carnium, ſed patefacta ſunt oſſa virtutum. Hinc de eis per Sapientiam dicitur: Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos ſe. Tentati ſunt quippe aduerſitate plagarum, ſed digni inuenti ſunt nudatione oſſium. Nam quia hæc eorum illa tentatio eſt, quæ ex flagellis adhibetur, illic apertè declaratur, dum ſequitur: Tamquam aurum in fornace probauit illos, & quaſi holocauſti hoſtiam accepit illos.*

Accipe huius rei elegantia ſymbola. Anthracites lapis ignitus & carbo, ſi iaciatur in ignem, velut inter mortuos extinguitur; at contrà aquis perfuſus exardeſcit, inquit S. Iſid. l. 16. Orig. c. 13. Gagates lapis accẽditur aqua, oleo reſtinguitur, ait Plin. lib. 36. c. 19. Ita iuſti oleo voluptatis peruncti torpeſcunt, at aquâ tribulationis aſperſi, in virtute exardeſcunt, Deoque fiunt gratiores & digniores. Dionyſias lapis fuſcus eſt, rubentibus notis ſparſus. Idem ſi aquæ mixtus conteratur, vinum fragrat, & quod in illo odore mirificum eſt, ebrietati reſiſtit, ait Solin. in Polyhiſt.

Symbola virtutũ.

Sic prorſus virtus inter aduerſa exerit vires ſuas: nam vt vulgato fertur prouerbio, παθήματα ſolẽt eſſe μαθήματα, iuxta illud Ouid. Triſt. lib. 4. eleg. 3.

Materiamq́; tuis triſtem virtutibus imple;
Ardua per præceps gloria vadit iter.
Hectora quis noſſet, felix ſi Troia fuiſſet?
Publica virtutis per mala facta via eſt.

Ita noſter Cauſin. li. 11. Parab. Hiſt. c. 32. & ſequ.

Et

ET INVENIT EOS DIGNOS SE] suâ gratiâ, amicitiâ, hereditate, regno & gloriâ cælesti. Hinc patet iustos non tantùm ex congruo, sed & ex condigno mereri gloriam cælestem: licèt enim opera in se nudè spectata, v.g. dare eleemosynã pauperi, non mereantur tantam gloriam, iuxta illud: *Non sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam*, Rom. 8. 18. tamen quatenus illa manant à gratia Dei, hominéque Deo grato, eatenus condigna sunt tantæ gloriæ. Gratia enim commensuratur gloriæ, eiúsque est quasi semen & inchoatio. Assignat hîc finem, ob quem Deus tribulationes & martyria iustis immittit, aut permittit, vt scilicet eos probet, exerceat, dignosque suo regno efficiat. Audi Luciferum Calarit. tra. *Moriendum esse pro filio Dei. Tormentis namque Martyres confortari*, inquit, *& ipsa probationis passione coronari, aperiant ita S. Script. Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum eius. Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes illorum immortalitate plena est: in paucis vexati, in multis bene disponentur; quoniam Deus tentauit illos, & inuenit eos dignos se.*

Audi & Euseb. Emissen. hom. de sanctis Martyr. Epiphodio & Alexandro, vbi patheticè sic Martyres loquentes & exhortãtes inducit: *Nam nobis ad cor nostrum clamat cognati viua vox sanguinis: Discite*, inquit, *ex nobis fidem quærendo acquirere, viuendo excolere, moriendo seruare; discite plus peccatum timere, quàm gladium; discite propter vitam magis iustitiam amare, quàm vitam, fidemq́; & timorem Dei Quem nos in media belli tribulatione seruauimus, obseruate, ne vos in pace vel pacis securitate perdatis. Cauete, ne anchoram spei ac religionis, quam nos custodiuimus in fluctu, vos amittatis in portu. Cauete ne vitam bonam, si quando afflictionibus subditam videritis, miseram iudicetis. Cauete ne in arena mundi, in qua ad subeundos agones missi sumus, aliquam felicitatem expectandam putetis. Beatitudo hic parari potest, non potest acquiri. Non hic quæras, quod hic nullus Sanctorum consummatus vel consummato labore nullus Confessor obtinuit. Non hic quæras, quod hic nec Christus inuenit. Si mundus pacem haberet, gloriam Martyres non haberent: si examinatio non præcederet, tribulationis periret occasio.*

Audi & S. Paulinum epist. 4. vbi citans illud Cantic. 5. 11. *Caput eius aurum optimum: Hoc aurum*, ait, *forma Sanctorum est, qui in capite corporis vt lumina micant, & sunt aurum ignitum Deo: quia videlicet eos per examina passionum, in huius mundi fornace conflatos inuenit (vt scriptum est) dignos se; & in his sacram imaginis suæ percussit monetam, imprimens cordibus & linguis eorum veritatis suæ verbum, eosdéq́, ipsos statuens nummularios, vt secundùm suam formã probabiles Domino cuderent nummos, & abolitâ de nobis figurâ Cæsaris Matth. 22. viuum regis æterni numisma signarent; & spiritu redemptionis inscripti, ceruice iam iugo liberâ, & salutis titulo præmunita fronte caneremus psalm. 4. Signatum est super nos lumen vultus tui Domine. Summa itaque ope enitamur, ita nos comparare, vt diuini capitis (quod nobis per gratiam Dei Christus est) crines & aurum esse mereamur.*

VERS. 6. TAMQVAM AVRVM IN FORNACE PROBAVIT ILLOS] q. d. Sicut aurum in fornace expurgatur à scoria, & fulgidius resplendet: sic Deus iustos per tribulationes & martyria, à fæce vitiorum venialium purgat, ac patientia & virtute fortiores clarioresque efficit. Vnde Hugo Victorin. tract. de filia Iephte: *Hunc imitata*, ait, *multa Martyrum millia vsque ad mortem prò veritate certarunt, & ab inimicis sæuientibus immolata sunt, de quibus dicit Script. Tamquam aurum in fornace probauit eos.* Primus hac gnome vsus est S. Iob c. 23. 10. dicens: *Ipse* (Deus) *scit viam meam, & probauit me quasi aurum, quod per ignem transit.* Deinde Dauid psal. 65. 10. *Probasti*, inquit, *nos Deus: igne nos examinasti, sicut examinatur argentum*, &c. *Transiuimus per ignem & aquam, & eduxisti nos in refrigerium.* Tertiò, Salomon Prouerb. 17. 3. *Sicut igne*, inquit, *probatur argentum, & aurum camino, ita corda probat Dominus.* Quartò, Isaias c. 48. 10. *Ecce*, inquit, *excoxi te, sed non quasi argentum, elegi te in camino paupertatis.* Quintò. Daniel cap. 11. 35. *Et de eruditis ruent* (in persecutione Antiochi & Antichristi) *vt conflentur, & eligantur & dealbentur.* Sextò, Zachar. c. 13. v. 9. *Ducam tertiam partem per ignem, & vram eos sicut vritur argentum, & probabo eos sicut probatur aurum.* Septimò, Malachias c. 3. 2. de Christo ait: *Ipse enim quasi ignis conflans & quasi herba fullonum: & sedebit conflans, & emundans argentum, & purgabit filios Leui, & colabit eos quasi aurum & argentum.* Vnde fiet id quod sequitur: *Et erunt Domino offerentes sacrificia in iustitia*, vtpote iam plenè purificati & iustificati. Octauò Ecclesiastic. c. 25. *Quoniam*, inquit, *in igne probatur aurũ & argentum: homines verò receptibiles* (Deo accepti) *in camino humiliationis.*

Pij tribulatione purgantur, vt aurum igne.

En tibi tot Prophetarum testimonia, quibus hanc gnomen Deus omni æuo per oracula, æquè ac exempla confirmauit. Æterna est lex à Deo sancita, vt iusti omnes tribulatione, velut igne probentur, purgẽtur, perficiantur: nemo ab ea excipitur, vti multis ostendit Iudith c. 8. 21. & Mathathias 1. Machab. 2. 52 Noli ergo & tu excipi, ne pariter excidas à iustitia. Præclarè Tertull. in Scorpiaco c. 7. *Audi enim*, inquit, *& alibi dicentem Deum: Vram illos sicut vritur argentum, & probabo illos sicut probatur aurum, vtique per tormenta ignium & suppliciorum, per martyria fidei examinatoria.* Et S. August. in illud psal. 61 *Verumtamen Deo subiecta esto anima mea: quoniam ab ipso patientia mea: Venit*, inquit, *tribulatio mea, venit & patientia mea, & purgatio mea. Numquid lucet aurum in fornace artificis? in monili lucebit, in ornamento lucebit; patiatur tamen fornacem, vt purgatum à sordibus veniat ad lucem: fornax ista, ibi palea, ibi aurum, ibi ignis, ad hanc stat aurifex; in fornace ardet palea, & purgatur aurum; illa in cineres vertitur, à sordibus illud exuritur. Fornax mundus, palea iniqui, aurum iusti, ignis tribulatio, aurifex Deus. Quod vult ergo aurifex, facio; ibi me ponit artifex, tolero: iubeor ergo tolerare, nouit ille purgare. Ardeat licet palea ad incendendum me, & quasi consumendum me; illa in cinerem vertitur, ego sordibus careo. Quare? quia Deo subiicietur anima mea, quoniã ab ipso patientia mea.*

Gnoma.

In eodem igne aurum rutilat, palea fumat: sic in eâdem tribulatione pius sua patientia fulget, impius murmurat, suâque impatientiâ turpatur, ignis aurum probat, miseria fortes viros. Vnde Ennodius Ticinensis:

Mundior excocti fulgescat luce metalli,
Munera disponit qui dare digna Deo.

S. Augustin. in psalm. 21. *Fornax aurificis*, inquit, *magni Sacramenti res est: ibi ignis non diuersis diuersa agit, paleam in cineres vertit, auri sordes tollit.* Sic

S. Sauinianus Trecensis ad Aurelianum Imperatorem: *Excoque*, inquit, *carnem igne totius tribulationis, vt resudet in me si quid est æruginis. Nam thus magis flagrat iniectum ignibus.* Rursum S. August. serm. de S. Laurentio: *Aurum*, inquit, *purgatur venenis vehementissimis, sicut rosa suauius olet iuxta allia.* Synesius lib. de Prouidentia: *Liquatur cera*, inquit, *& induratur lutum, & tamen non est caloris diuersa natura.* Hercules vt hominem exuat, Oetæis ignibus concrematur. Rursum, vt ignis paleam exurit, aurum nitidius reddit: sic calumniæ vanũ aut vacuum absumunt, vera virtute grauem illustrant. Sicut vno eodemque igne lignum nigrescit in carbonem, lapis albescit in calcem.

Scilicet vt fuluum spectatur in ignibus aurum;
Tempore sic duro est inspicienda fides.

Nam *quod terrulentum & sordidum, flammis necesse est decoqui*, ait S. Laurentius apud Prudentium. *In fornace aurificis, si aurum non es, simul ardes; si aurum es, palea tua malus: si tu es palea, simul eris & fumus*, ait S. August. serm. 53. de Verbis Domini. Dixerat antea Tertullianus de Habitu muliebri c. 5. *Terra planè gloriosior, quando in maledictorum metallorum feralibus officinis, pœnali opere deploratæ, in igne nomen terræ relinquit, atque exinde de tormentis in ornamenta, de suppliciis in delicias, de ignominiis in honores metalli refuga mutatur.* Imò Sappho poëtria aurum vocat filium solis, quòd noctu vt ignis coruscet & velut ardeat: aurum verò non cremari igne, sed purgari propter argenti viui & sulfuris optimas conditiones, testatur Albertus Magnus lib. 3. tract. 2. c. 5. de Mineral. & libr. 4. c. 6. Nec fit minoris ponderis in igne, quia constat ex sicco & humido subtilissimis, nec habentibus aliquid impurum aut admixtum, vti docet S. Thomas 3. Meteorologicorum, digressione de coloribus. Marsilius Ficinus in Plotinũ Ennead. 2. lib. 1. c. 6. ait, propter arctissimam connexionẽ aurum esse indissolubile, & per viscosum humorem liquescere ad ignem; & quia non est terræ particeps, æruginem non contrahere; ac fulgorẽ sortiri à specie & idea solari; atque quo sæpiùs arserit, & apparuerit igni simillimum colore, eo fieri melius. Idem prorsus dicas de patiente in tribulatione.

Cur aurum igne non crematur?

Tribulatio ergo est fornax, quæ probat homines: fortes enim & sancti in ea constantes, egrediuntur splendentes vt aurum; pusillanimes verò remanent vt scoria. Memorabile est, quod scribit Victor Vticens. lib. 1. Persecut. Wandal. Geisericum Arrianum regem, cùm insignem fidei heroëm, nomine Masculan, damnasset ad mortem, secretò iussisse, vt, si in mortis articulo fidem negaret, occideretur; si in fide persisteret, liber dimitteretur: *Nam si gladio*, inquit, *peremeritis, Romani Martyrem prædicabunt.* Audi Victorem: *Qui* (Masculan) *cùm fortis atque inuictus maneret, iubet eum subire sententiam capitalem: ita tamen callidus occultè præcipiens, vt si in illa hora vibrantis gladij pertimesceret illum, magis eum occideret, ne Martyrem gloriosum fecisset: si autem fortem in confessione conspiceret, à gladio temperaret. Sed ille, vt columna immobilis Christo solidante fortis effectus Confessor, reuertitur gloriosus. Et si Martyrem inuidus hostis noluit facere, Cõfessorem tamen nostrum non potuit violare.* Quàm insipiens & infelix fuisset Masculan, si in morte à fide defecisset: perdidisset enim corpus & animam, & à morte præsenti transijsset ad æternã; nunc autem in fide constans, vtrumque ad vtrãque vitam conseruauit, & gloriam æternam in cælo & in terra peperit.

Exempla constantiæ in martyrio.

Subijcit Victor probationem Saturi, procuratoris domus Hunerici regis, qui cum & à regijs ministris & ab vxore acerrimè tentaretur ad negandam fidem, intrepidè respondit: *Tanquam vna ex insipientibus mulieribus loqueris: formidarem, mulier, si sola esset huius vitæ amara dulcedo: artificio, coniunx, diaboli ministraris. Si diligeres maritum, nũquam ad secundã mortem attraheres proprium virum. Distrahant filios, separent vxorem, auferant substantiam, mei Domini ego securus de promissis verba tenebo: Si quis non dimiserit vxorem, filios, agros, aut domum, meus non poterit esse discipulus. Quid vltrà? discedente muliere cum filiis refutata, confortatur Saturus ad coronam, discutitur, expoliatur, pœnis conteritur, mendicus dimittitur. Interdicitur ei prodeundi accessus, totum ei tulerunt, stolam tamen baptismatis auferre nõ potuerunt.*

Idem lib. 3. narrat Hunericum dolosè hoc iuramentum Catholicis obtulisse. Iurate, inquit, vos desiderare, vt filius meus Hildericus mihi in regno succedat, & vos Ecclesiis vestris restituã. Sapientiores dolum suspicati, iurare noluerunt, dicentes in Euangelio probibitum sibi esse iuramentum, Matth. 5. 34. Simpliciores iurarunt. Tum rex his dixit: Ite in exilium, quia contra Euangelium iurastis. Similiter non iurantibus ait: Quia regnum filij mei non optatis, idcirco iurare noluistis: quam ob causam iubeo vos in Corsicam relegari. Anguinum ergo & vulpinum fuit hoc eius iuramenti postulatum, atque vtrimque cornutum, vt certò omnes orthodoxos cõfigeret & perderet.

Mysticè, per *aurum* gloriam diuinitatis & felicitatis æternæ accipit Philo Carpathius in Cãt. tom. 1. Biblioth. SS. Patrum p. 664. *Tanquam aurum in fornace probauit eos*, &c. *Comparantur auro*, inquit, *propter fidei probationem, & ærumnarum tentationumq́; firmissimum argumentum. In his enim & singulis electorum animabus resplendet aurum, dum eis diuinitatis suæ potentia contemplationem ostendit, ex qua, dum pulchritudo cælestium gaudiorum paululum monstratur, quasi reclinatorium aureum fit electis, in quo se vel in hac mortali luce contemplando refocillent, ac requiescant.*

ET QVASI HOLOCAVSTI HOSTIAM ACCEPIT ILLOS] Græcè quasi *holocausti hostiæ*; S. Cyprian. de Exhort. mart. c. 12. & Lucifer Calar. Apol. pro S. Athanas. legunt, *quasi holocaustam hostiam*; Vatabl. *vt solidum sacrificium excepit*; Anastasius Nicenus quæst. 9. in S. Script. legit, *& tanquam oblationem sacrificij.* Omnes iusti patientes aduersa ex amore Dei sunt eius holocausta, sed præsertim Martyres, qui totos se in holocaustũ Deo offerunt. Triplex erat Iudæorũ hostia, siue victima, vti dixi Leuit. 1. 2. & 3. scilicet hostia pro peccato, hostia pacifica, quæ scilicet offerebatur pro pace & salute cuiuspiam; & holocaustum, quod totum cremabatur Deo: hoc enim significat græcè ὁλόκαυστον, cùm ex ceteris hostiis solus ferè adeps & sanguis cederet Deo; reliqua verò cederent sacerdoti, & laicis hostiam offerentibus. Igitur pœnitentes sunt quasi hostia pro peccato, quia pro eo carnis macerationem Deo offerunt:

Martyr est holocaustum cur?

ferunt: innocentes sunt quasi hostia pacifica; quia A mentis puritatem Deo consecrant: Martyres verò sunt quasi holocaustum; quia & carnis macerationem & mentis puritatem, & vitam & omnia quæ habent, Deo per martyrium dedicant. Vnde Themistius apud Stobæum serm. 120. ait vicina & cognata esse hæc tria, scilicet τελευτᾶν, id est mori, & τελευτῇ, id est victimæ, & τελεῖσθαι, id est initiari sacris. Hoc holocaustum martyrij sibi ambiebat S. Ignatius. Vnde epistol. ad Tarsenses palàm ardenti voce protestatur: *Paratus sum ad ignem, ad bestias, ad gladios, ad crucem, tantùm vt Christum videam Saluatorem meum & Deũ, qui pro me mortuus est.* Et in epist. ad Rom. *Si bestiæ noluerint me vorare, ego ipsis vim ingeram, ego vrgebo. Ignoscite mihi, ego scio quid mihi expediat.* Pluribus ibidem eumdem testatur ardorem. S. Ambrosius Exhort. ad Virgines: *Quàm bonus,* ait, *est Dominus, pro quo dulces & iniuriæ sunt, & grata mors?* B *Et bene grata, quæ acquirit immortalitatem.* B. Petr. Damiani serm. de S. Petro Apost. *Fortiter diligit, qui, cùm necesse fuerit, pro Saluatoris fide corpus & animam tormentis exponit. Hic est fructus operis, laboris consummatio, probatio dilectionis,* &c.

& Religiosus

Simili modo mystici Martyres, æquè ac holocausta, sunt Religiosi, qui totos se Deo deuouent, scilicet bona externa per votum paupertatis, corpus per votum castitatis, animam & mentem per votum obedientiæ, vti pulchrè ostẽdit S. Thom. 2. 2. q. 18. art. 7. ac noster Hieron. Platus lib. 2. de Bono status Relig. c. 13. & 15.

& fidelis: quisi

Porrò, fideles omnes sunt sacrificia & holocausta Dei, si omnia ad eius legem & honorem referant. Nam vt ait S. August. 10. de Ciuit. c. 6. *Corpus nostrum cùm per temperantiam castigamus, si hoc quemadmodum debemus propter Deum facimus, vt non exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato, sed arma iustitiæ Deo, sacrificium est. Ad quod exhortans Apostolus ait: Obsecro itaque vos, fratres, per misericordiam Dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiã viuam, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum. Si ergo corpus, quo inferiore, tãquam famulo, vel tamquam instrumento vtitur anima, cùm eius bonus & rectus vsus ad Deum refertur, sacrificium est: quanto magis anima ipsa, cùm se refert ad Deum, vt igne amoris eius accensa, formam concupiscentiæ sæcularis amittat, eiq; tamquam incommutabili formæ subdita, reformetur; hinc ei placens, quod ex eius pulchritudine acceperit, fit sacrificium. Quod idem Apostolus cõsequenter adiungens: Et nolite conformari, inquit, huic sæculo, sed reformamini in nouitate mentis vestræ, ad probandum quæ sit voluntas Dei, quod bonum & beneplacitum & perfectum.*

Vide S. Gregor. hom. 22. in Ezechiel. vbi docet fidelem esse templum Dei, mentem & cor esse altare, hostiã verò esse corpus. Fidelis enim per tria bonorum operum genera omnia sua dicat Deo, scilicet per eleemosynam offert bona externa, per ieiunium offert corpus, per orationem & deuotionem offert animam & voluntatem. ita S. Thom. 2. 2. q. 85. art. 3. ad 7. Quare, qui sic operantur, quæ sunt Dei, vt tamen & quædã sæculi non relinquant; hi sacrificium quidẽ, sed non holocaustum Deo offerunt, ait S. Gregor. hom. 12. in Ezechiel.

Nota. Pro *holocausti* græcè est ὁλοκάρπωμα, quod noster à Castro censet significare oblatio- A nem frugum, vt dum manipulus spicarum adolebatur Deo die secũda Paschatis, cùm holocaustum sit animalium, putà boum, ouium, columbarum, quæ totæ comburebantur Deo. Verùm horum quoque animalium sacrificium, siue holocaustum, à Septuag. vocatur ὁλοκάρπωμα, vt patet Leuit. 1. & seq. Quare ὁλοκάρπωμα idẽ est quod holocaustum, ita dictum, quòd totum per ignem & fumum cederet in καρπὸν, id est fructum, vsum cultumq́ue Dei, vti dixi Leuit. 1.

ET IN TEMPORE ERIT RESPECTVS EORVM] *Et*, id est *idcirco*. q. d. Quia iusti, præsertim Martyres, suam constantiam in tormentis, velut aurum in fornace Deo probauêre, seque in holocaustum Deo obtulêre, idcirco erit eorum respectus, græcè ἐπισκοπὴ, id est visitatio, inspectio, speculatio, respectus: hoc est, Deus visitabit eos sua beneficentia, præmiando eos corona gloriæ B martyrio debita, ac præsertim corpora eorũ, quæ tam atrocia tormenta sustinuerunt, exornando dotibus immortalitatis, quas mox subdit. Vnde Græca hanc gnomen cum sequenti nectunt, sicq́ue legunt: *In tempore visitationis suæ fulgebunt.* q. d. In die iudicij, cum Deus visitabit & examinabit singulorum facta, tunc patientes & Martyres mira gloria donabit, vt fulgeant velut stellæ in cælo. Tunc ergo respiciet Deus illos, quos nunc despicit mundus. Simili phrasi v. 13. dicitur de virgine vel cælibe: *Habebit fructum in respectione animarum sanctarum.* Et cap. 4. 15. *Et respectus in electos illius. Respectus* ergo hîc est retributio, merces, præmium, quod intuitu & respectu bonorum operum, præsertim patientiæ, datur iustis & Martyribus. Vnde nonnulli vertunt, *in tempore prefecturæ ipsorum refulgebunt.* Hinc & explicans subdit: *Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.*

C Rursum, visitatio hæc & respectus ad præsentem vitam referri potest. q. d. Ad horam latent & deprimuntur iusti, sed ἐν καιρῷ, id est cùm tempus oportunum fuerit, Deus faciet vt palàm inspiciantur & celebrentur. Ita fecit, vt Martyrum fortitudo & sanctitas in tormentis elucens toto orbe, quin & ab ipsis Gentilibus & tortoribus, celebraretur. Vnde iterum aliqui sic exponunt: *In tempore visitationis*, id est examinationis, tentationis, patientię & martyrij sui, Deus faciet, vt patientes & constantes magna virtute, laude & gloria fortitudinis fulgeant.

VERS. 7.

FVLGEBVNT IVSTI, ET TAMQVAM SCINTILLÆ IN ARVNDINETO DISCVRRENT] *Fulgebunt* sicut stellæ, imò *sicut sol in regno patris eorum*, vti huc alludens explicat & testatur Christus D Matt. 13. 43. Stellæ enim in cælo sunt quasi scintillæ in arundineto, quoad similẽ, tum splendorem, tum colorem, tum multitudinem, tum pulchritudinem, tum efficaciam, tum gloriam, tum varietatem, tum celeritatem. Vnde illud Poëtæ, *Vos æterni ignes*, id est vos æternæ stellæ. Vide dicta Daniel. 12. 3. & 1. Corint. 15. 41.

In Græco τὸ *fulgebunt* nectitur præcedẽti sententiæ, hoc modo: *In tempore visitationis*, vel *respectus, eorũ fulgebunt*. Vnde S. Athanas. Apolog. pro fuga, hæc explicat de præsenti vita, non futura; refertq́ue ad iustos persecutionem fugientes: qui hac fuga magis, vt scintillæ resplenduerunt, ac populos docuerũt, & insigne fortitudinis decus gloriamq́ue obtinuerunt, vti obtinuit ipse, velut

eorum primipilus,per continuam 46. annorum fugam. Quem secutus noster à Castro, hæc & sequentia sic explicat.q.d. *In tempore*, quo erit *respectus*, seu visitatio *eorum*, hoc est, cùm tribulatione probabuntur vt aurum in igne, fulgebunt clariores euadentes, vt aurum ex igne erutum refulget. Nam virtus eorum summaque constantia elucescit, & celebris & admirabilis omnibus fit. Et sicut scintillæ prehendunt paleas, & facilè discurrunt inter arundines; ita illi inter improbos, leues, & inconstantes attollunt caput, & tangunt inuidia sui excellentia eorum, & silentium iniiciunt illis: sic condemnabunt sua virtute infirmitatem nationum, & sua constantia leuitatem cruciantium eos, & efferent caput super omnes populos, quantum effert ciuitas supra montem posita, & lucerna super candelabrum collocata. Erunt igitur reges populorum, & Dominus rex illorum erit. Hunc sensum verum esse, experimento comprobat subiectis illis verbis: *Nam qui fiduciam habent in illum, intelligent*, experienturque hanc veritatem. Hæc ipse.

Verùm, alij magis appositè & genuinè, hæc & seqq. referunt ad futuram vitam & gloriam cælestem, non ad præsentem. Id enim verba planè significant. Id etiam omnino exigit, quod ait v.2. *Visi sunt oculis insipientium mori & æstimata est afflictio exitus illorum, & quod à nobis est iter exterminium; illi autem sunt in pace*: quæ verba non possunt accipi, nisi de mortuis & beatis. Ita censent Clemens Alex.l.4.Strom.c.6. S.Cyprianus Exhort. ad Martyr.ca.12. S.Bonau. Lyran. Dion. Franc. Suarez 3.p.tom.2.disp.48.sect.1. & seq. & alij passim, qui voce *fulgebunt* censent notari dotem claritatis, voce *discurrent* dotem agilitatis, quæ erit in corporibus Beatorum, præsertim Martyrum, qui obscuritate carcerum claritatem hanc, & suis vinculis agilitatẽ hanc meruerunt. Porrò S.Bonau. in 4.dist.49.p.2.ar.2.qu.1. censet quatuor dotes corporis gloriosi significari hisce verbis, cùm dicitur: *Fulgebunt iusti, & tamquam scintillæ in arundineto discurrent*. Nam *in fulgore*, inquit, *significatur claritas: in iustitia impassibilitas: quia iustitia est perpetua & immortalis: in scintilla subtilitas, in discursu agilitas.* Addit deinde subtiliter, quòd numerus harum quatuor dotum deduci possit ex duplici causa, scilicet formali & materiali. Primò, ex formali: quia cùm in corpore nostro, inquit, sit natura & forma duplex scilicet elementaris, quæ modò dominatur; & cælestis, quæ est natura lucis, quæ erit sicut formalis & completiua corporis gloriosi, hæc dominabitur in resurrectione. Igitur quia lux habet istas quatuor proprietates, sicut patet in radio, scilicet claritatem, quia illuminat; impassibilitatem quia nihil ipsum corrumpit; agilitatem, quia subitò vadit; penetrabilitatem, quia corpora diaphana sine eorum corruptione pertransit: sic etiam corpus gloriosum, in quo dominatur natura lucis, quatuor habet dotes. Secundo modo accipitur secundùm causam materialem sic: Corpus nostrũ est compositum ex quatuor elementis, & quia elementa sunt imperfecta, quadruplicem habet ab eis defectibilitatem. Ab aqua, quæ est elemẽtum humidum & passibile, habet passibilitatem & corruptionem: vnde humidum aqueum corpus corrumpit. A terra verò habet obscuritatem, quia est elementum opacum. Ab igne animalitatem, quia calor consumit continuè, ideo continua indiget alimonia ciborum. Ab aëre verò habet infirmitatem; aër enim facillimè immutatur & cedit cuilibet impellenti. Quoniam igitur quatuor isti defectus debent per bona opposita remoueri ad hoc, quòd corpus sit perfectum perfectione completa, ideo quatuor sunt dotes. Contra corruptionem impassibilitas, cõtra obscuritatem claritas, contra animalitatem spiritualitas, id est agilitas, contra infirmitatem virtus siue penetrabilitas, id est subtilitas. Et hæc vltima sumptio conuenientior est inter omnes, quoniã correspondet auctoritati & rationi. Auctoritati Apostoli, ita enim sumit Apostolus: *Seminatur in corruptione, surget in incorruptione*; ecce impassibilitas: *Seminatur in ignobilitate, surget in gloria*; ecce claritas: *Seminatur in infirmitate, surget in virtute*; ecce penetrabilitas, id est subtilitas: *Seminatur animale, surget spiritale*; ecce agilitas. Vnde Apostolus sumit dotes per comparationem ad illos quatuor defectus quos remouent. Similiter S. Aug. de Ciuit. Dei, Aberit à corporibus nostris, ait, omnis deformitas, omnis tarditas, omnis infirmitas, omnis corruptio. Omnis deformitas per claritatem, omnis tarditas per agilitatem, omnis infirmitas per subtilitatem, vel penetrabilitatem, omnis corruptio per impassibilitatem. Hucusque S.Bonau.

Quatuor dotes corporis gloriosi.

Earum origo.

1.Cor.15.

Lib.22.c.19.

Potest quoque *τὸ fulgebunt* referri ad famam posthumam Martyrum, quà gloria, miraculis, festis, templis, imaginibus, cultu, inuocatione refulgent in terra æquè ac in cælo. *Magna*, enim, ait S.Cyprian. de Laude martyrij. *est claritas, vitam salutis æternæ honestate passionis ornare: magna sublimitas, ante ora Domini aspectumque Christi potestatis humanæ tormenta non horrere, sed contemnere. Sic Daniel minas regis, leonum frementium rabiem per constantiam fidei suæ vicit.*

Denique pro *fulgebunt* græcè est *ἀναλάμψουσι*, id est *desuper resplendebunt*, de supernis miro fulgore illustrabuntur, è cælo recepto splendore inflammabuntur, atque instar fulgentissimarum lampadum irradiabunt, quia scilicet à Christo Christique gloria velut sole desuper illuminante, Martyres suæ claritatis radios & fulgores haurient, & rapient: *ἀνὰ* enim in compositione significat *re*, vel *sursum*.

TAMQVAM SCINTILLÆ IN ARVNDINETO DISCVRRENT] Arabicus, *fulgebunt iusti tamquam cursus scintillarum in arundineto*; græcè *ἐν καλάμῃ* id est *in stipula*; hæc enim crebriores facit scintillas, quam arundo. Vnde illud Ouidij 4. Festor.

Moxque per ardentes stipulas crepitantis aceruos,
Traijcias celeri strenua membra pede.

Sensus est.q.d. Sicut stipulæ, vel arundines siccæ ab igne correptæ, illico in scintillas abeũtes celerrimè euolant, & emicant quaquauersum: sic pariter corpora iustorum & Martyrum fulgida, velut quædam fulgetra huc illuc ad libitum agillimè discurrent, ac velut scintillæ emicabunt & volabunt.

Tropol. S. Hieron. (vel quisquis est Auctor: stylus enim diffidet à stylo S.Hieron.) epist.7. de viro perfecto tom.9. *Arundinetum, ait, sunt infideles, inter quos iusti in hoc mundo non sistunt, nec pedem mentemque*

Arundines sunt impij.

mentemq́, fugiunt, sed quasi peregrini anhelantes ad cælum discurrunt. Quid est, ait, quòd astris per arundineta comparati volitabunt, & infideres forma fulgoris stirpes terrarum miserrimas permeabunt, cùm longè incongruè misceantur vel fulgores arundinetis, vel arundineta fulgoribus? ac respondet: *Intellige per arundineti imagines infideles homines & incredulos demonstrari, eorumq́, corpora superficie grata, & interiùs cassa virtutibus: quæ vbi primùm spiritus vanitatis inflarit, sibila serpentum imitentur, & sanos partim, viperarum progenies obsequantur. Scintillæ, inquit, in arundineto: Sācti ergo inter peccatores; quoniam non omnis caro eadem caro. In arundineto, ait, id est vacua luce corpora, & aliena arsura fulgoribus, quibus Sanctorum claritas futura pro pœna est: quoniam Deus ignis consumens est; & iusti in imaginem Deitatis aduenient.* Et S. Greg. 33. Moral. c. 3. *Arundinetum, ait, vitam secularium appellat, qui more arundinum per temporalem gloriam foris quasi ad alta proficiunt, sed intus à soliditate veritatis inanes sunt.* Rursum S. Bonau. Hugo, & Isidor. Pelus. li. 1. epist. 5. Impius, inquiunt, est arundo, quia crescit arundo in luto, cedit vento, inanis est, instabilis, sonora, leuis, vilis, infirma & igni apta: talis prorsus est impius, inter impios ergo discurrunt iusti; similes scintillis ob subtilitatem, paruitatem, agilitatem, processionem de igne magno, & magnam aliarum rerum (putà proximorum) inflammationem, siue per charitatem eos conuertendo, siue per zelum iustitiæ eos pudore confusionis, & dolore gehennæ succendēdo, fulminatâ vnà cum Christo sententiâ damnationis, quæ eos velut paleas & arundines instar iacti fulminis afflabit, & siderabit. Sic Apostoli, quasi scintillæ discurrentes in arundinetis, imò spinetis cunctarum gentium, omnes igne amoris diuini inflammarunt.

VERS. 8. IVDICABVNT NATIONES, ET DOMINABVNTVR POPVLIS] Iusti omnes in iudicio vniuersali iudicabunt gentes infideles, & populos impios iudicio, non propriè dicto, sed metaphorico & comparatiuo; quia scilicet suæ vitæ & virtutum exemplo, tacitè condemnabunt sceleratam vitam impiorum, quam proinde etiam viua voce redarguent, & dignam gehenna asserent. Sic Christus ait Lucæ 11. 31. *Regina Austri surget in iudicio cum viris generationis huius, & condemnabit illos: quia venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis; & ecce plusquam Salomon hic. Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt illam: quia pœnitentiam egerunt ad prædicationem Ionæ; & ecce plusquam Ionas hic.* Hac ratione multi ex Patribus acceperunt iudicium Sanctorum, vt S. Hieronym. in 50. Isaiæ: *Iudicat*, inquit, *qui cum Domino non auctoritate regnantis, sed comparatione virtutum, quomodo & Apostoli iudicant duodecim tribus Israel, & Niniuitæ & regina Saba populum Iudæorum.*

Vnde piè & patheticè S. Aug. in Medit. c. 4. *Tot*, inquit, *iudicibus inops astabo, quot me præcesserunt in opere bono: tot arguentibus confundar, quot mihi præbuerunt bene viuendi exempla: tot conuincar testibus, quot me monuerunt proficuis sermonibus, seq́, imitandos iustis dederunt actionibus.*

Apostolici viri propriè iudicabunt in die iudicij. Apostoli verò, ac viri Apostolici & Religiosi, præsertim Martyres, qui omnia pro Christo reliquerunt, quin & vitam pro illo in holocaustū obtulerunt, in iudicio propriè iudicabunt tamquam Assessores Christi, eius sententiam approbantes & confirmantes. Hoc est enim, quod eis promittit Christus dicens Matth. 19. 28. *Amen*, inquit, *dico vobis, quòd vos qui secuti estis me, in regeneratione, cùm sederit Filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis & vos super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israel.*

Quare in iudicio Martyres iudicabunt & dānabunt suos olim reges & iudices, à quibus iniquè iudicati & occisi sunt, putà Machabæi iudicabunt Antiochum, S. Petrus & Paulus Neronem, S. Laurentius Decium & Valerianum, S. Sebastianus Diocletianum, &c. Vnde S. Cyprianus Exhort. Martyr. c. 12. *Quando ergo*, inquit, *iudicaturos vos & regnaturos cum Christo cogitatis, exultetis necesse est, & futurorum gaudio præsentia iudicia calcetis.* Et Tertull. ad Martyres ca. 2. *Iudex expectatur*, inquit, *sed vos estis de iudicibus ipsis iudicaturi.*

ET REGNABIT DOMINVS ILLORVM IN PERPETVVM] Pronomen *illorum* non refertur ad τὸ *Dominus*, sed ad τὸ *regnabit*. q. d. Dominus Deus *regnabit illorum*, id est regnabit super eos, vel *in eis*, vt vertit Vatabl. Est græcismus. Græcè enim est βασιλεύσει αὐτῶν id est, quasi rex dominabitur eorum. Significat ergo, quòd rex iustorum & Martyrum non erit Antiochus, Nero, vel Decius, vti fuit olim in hac vita; sed ipse Deus, qui in eis regnabit per amorem, & per gloriam, aspirando & communicando eis omne suum gaudium, omnes opes, omne regnum, omnem felicitatem, faciendo eos reges totius vniuersi, iuxta illud: *Regnum & potestas dabitur populo sanctorum Altissimi*, Daniel 7. 27. Quare tunc Deus erit omnia in omnibus, 1. Corinth. 15. 28.

VERS. 9. QVI CONFIDVNT IN ILLO, INTELLIGENT VERITATEM: ET FIDELES IN DILECTIONE ACQVIESCENT ILLI: QVONIAM DONVM ET PAX EST ELECTIS EIVS] Græcè πεποιθότες, quod est participium præteritum. q. d. Antea cōfisi in Deo.

Celebrauit hucusque iustorum in aduersis fortitudinem, & Martyrum in tormentis constantiam; nunc, qui & quales illi sint, ostendit; nimirum qui cōfidunt in Deo, & fideles sunt in dilectione, quo simul declarat, qua via, quibusque medijs ad illam fortitudinem & constantiā perueniatur, nimirum confidentia in Deum, & amore fideli erga Deum. Sensus ergo est q. d. Hi sunt iusti patientes, qui ob patientiā fulgebunt, & velut scintillæ discurrēt, iudicabunt nationes, & in æternum regnabunt cum Deo, qui scilicet iam antè toti confisi Deo, omnem suam spem in eo locarant. Ex hac enim spe roborati à Deo (Deus enim in se sperantes, seque in aduersis inuocantes exaudit, solatur & roborat) fortiter aduersa & tormenta quælibet sustinuerunt. Hi ergo illuminati à Deo intelligent veritatem eorum quæ dixi, scilicet iustorum animas non interire cum corpore, sed esse in manu Dei, ab eoque confortari, curari & beari in æternum, vt in gloria cælesti velut soles refulgeant, ac velut reges dominentur populis infidelibus & impiis. Rursum iusti constantes, patientes quasuis tribulationes, sunt illi, qui fideles sunt in dilectione & amore Dei. Hi enim acquiescēt illi, græcè προσμενοῦσιν αὐτῷ, id est permanebunt apud eum, id est, ei in hac vita firmiter adhærebunt, eiusque

cultui legique obedienr. Vnde vnus ex illis dicebat: *Quis nos separabit à charitate Christi? tribulatio? an angustia? an fames? an nuditas?* &c. *Certus sum, quia neque mors, neque vita, neque angeli,* &c. Causam subdit: *Quoniam donum & pax est electis Dei.* Sic quoque legit S. August. in Speculo & codex Vaticanus q.d. Iusti adeò sunt confidentes in Deum, Deique amantes, ideoque adeò in aduersis constantes, quia sciunt Deum amicos suos electos nunquam deserere, sed ijs adesse & opitulari, ideoque suum donum multiplicis gratiæ & virtutis, suamque pacem, id est omne bonum, ac præsertim requiem æternam in cælo, eis communicare, iuxta illud Roman. 8. 29. *Nam quos præsciuit & prædestinauit conformes fieri imaginis Filij sui, vt sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædestinauit, hos & vocauit: & quos vocauit, hos & iustificauit: quos autem iustificauit, hos & glorificauit. Quid ergo dicemus ad hæc? Si Deus pro nobis, quis contra nos?*

Porrò Græca iam aliter habent, & nonnulla addunt: *Quoniam,* inquiunt, *gratia & misericordia sanctis eius, & visitatio,* vel *respectus, in electis eius.* Quæ verba clariùs sensum iam datum exprimunt. q.d. Deus sanctis suis dat gratiam patientiæ & constantiæ in hac vita, ac gloriam electis suis in futura. Porrò hæc verba habentur in Vulgata c. sequ. v. 15. & inde videntur huc in Græcum translata, vti solerter aduertit Iansenius.

VERS. 10. IMPII AVTEM SECVNDVM QVÆ COGITAVERVNT, CORREPTIONEM HABEBVNT: QVI NEGLEXERVNT IVSTVM, ET A DOMINO RECESSERVNT] Transit à iustis ad impios, horumque sortem cum illorum sorte per antithesin componit, opponit & postponit; quòd sicut illorum sors est felicissima, sic horum sit infelicissima, etiam in hac vita. Sensus ergo est q.d. Sicut pij recipient gloriam secundùm suas patientiæ cogitationes & passiones: sic impij recipient correptionem; græcè ἐπιτιμίαν, id est mulctam & pœnam; Vatabl. *mulctabuntur;* alij, *punientur,* secundùm suas iniuriæ & scelerum cogitationes & persecutiones, quibus pios spoliarunt, vexarunt, occiderunt. Vnde explicans subdit: *Qui neglexerunt iustum,* id est, eum velut vilem & neglectum omnibus probris malisque affecerunt. Est miosis. Vel *neglexerunt iustum* in neutro genere, idest iustitiam violarunt, omne ius fasque conculcarunt, idque magis respondet illi, quod explicans subdit: *Sapientiam enim & disciplinam qui abiicit, infelix est.*

SECVNDVM QVÆ COGITAVERVNT] Id est pro merito prauarum cogitationum & volitionum: ex hisce enim procedunt praui sermones & prauæ operationes, inquit S. Bonau. Lyran. & Dion. Aut Secundò, q.d. Corripientur & punientur, prout ipsi conscientia dictante dū peccarent, cogitauerunt, id est augurati & ominati sunt; supplicia quæ timuerunt, reipsa eis obuenient: incident in mala, quæ expauerunt, iuxta illud Iob 3. 25. *Quia timor, quem timebam, euenit mihi.* Magna enim supplicij pars est, præsagitio, angor, pauor, iugisque formido illius velut capiti imminentis. Nam vt dicitur Prouerb. 10. 24. *Quod timet impius, veniet super eum: desiderium* (quoque) *suum iustis dabitur.*

ET A DOMINO RECESSERVNT] ad diabolum, velut apostatæ, perfidique & sacrilegi proditores: vnde græcè est, καὶ τοῦ κυρίου ἀποστάντες. q.d. Apostatantes à Domino, illique rebellantes; quia spretâ iustitiâ dederunt se totos iniustitiæ & sceleribus. Agit maximè hîc & toto libro de tyrannis & iniustis iudicibus, qui vt suæ ambitioni, auaritiæ, libidini & tyrannidi planè indulgeant, tandem apostatant à fide & Deo, fiuntque hæretici vel athei, quales multos hoc æuo vidimus. Vnde Cantacuzenus legit, *qui neglexerunt Dominum, & à iustitia recesserunt. Primum enim,* inquit, *illud est vt negligatur Dominus, & ab eius gloria simul & cultu recedatur: deinde vt illius quoque præcepta contemnantur.*

VERS. 11. SAPIENTIAM ENIM ET DISCIPLINAM QVI ABIICIT, INFELIX EST: ET VACVA EST SPES ILLORVM, ET LABORES SINE FRVCTV, ET INVTILIA OPERA EORVM] *Disciplinam,* græcè παιδείαν, id est instructionem, eruditionem, castigationem puerorum, qua scilicet puerilis hominum lenitas, petulantia & cupiditas corripitur & castigatur. Hinc & ipsa virga, siue flagellum, ipsaque flagellatio, vulgò vocatur disciplina. Rursum omnia aduersa quibus Deus iustum erudit, purgat & perficit, sunt disciplinæ Dei. Audi Apost. Hebr. 12. 5. *Fili mi noli negligere disciplinam Domini, neque fatigeris dum ab eo argueris. Quem enim diligit Dominus, castigat, flagellat autem omnem filium, quem recipit. quis enim filius, quem non corripit pater? Omnis autem disciplina, in præsenti quidem videtur non esse gaudij, sed mœroris: postea autem fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet iustitiæ.* Nam vt ait S. Cyprian. initio libri de Disciplina & habitu Virgin. *Disciplina est custos spei, retinaculum fidei, dux itineris salutaris fomes ac nutrimentum bonæ indolis, magistra virtutis. Facit in Christo manere semper, ac iugiter Deo viuere, & ad promissa cælestia, & diuina præmia peruenire. Hanc & sectari salubre est, & auersari & negligere lethale.*

Laus disciplinæ.

Disciplina ergo est instructio, & formatio morum ad omnem honestatem & virtutem. Hanc *qui abiicit,* græcè ἐξουθενῶν, id est contemnens, vilipendens, nihili faciens; qui scilicet ea, quæ agere debet, discere negligit; aut si scit, opere non exequitur, *infelix est;* græcè ταλαίπωρος, id est ærumnosus, miser, calamitosus; quia in multas ærumnas Deo vel homine vindice incidet, iuxta illud psalm. 2. 10. *Et nunc reges intelligite, erudimini qui iudicatis terram. Seruite Domino in timore & exultate ei cum tremore. Apprehendite disciplinam, ne quando irascatur Dominus, & pereatis de via iusta.* Ex aduerso, *beatus homo, qui inuenit sapientiam,* vti ait & fusè describit Salomon Prouer. 3. 13. & sequ. & Eccli. ca. 1. 19. & seq. Sapienter S. Leo serm. 7. de Epiphan. *Tota,* ait, *sapientia Christianæ disciplinæ non in abundantia verbi, non in astutia disputandi, nec in appetitu laudis & gloriæ, sed in vera & voluntaria humilitate consistit.* Paulò aliter legit & explicat S. August. (vel quisquis est Auctor: stylus enim dissonat à stylo S. August.) tractat. de Bono disciplinæ c. 5. vbi sic ait: *Ecce dicit Propheta. Qui spernit disciplinam, odit animam suam. Et verè vt dixit, ita est: nam hostis est & inimicus animæ suæ, qui spretis disciplinæ monitis, diabolicis occupatur officiis. Dicunt aliquanti, disciplinam satis duris legibus cōstitutā. Loquantur ista satis miseri, quos ad omne facinus ille diabolus auctor mortis inuitat, quorum mentes* insa-

insatiabilis gula possidet, super quos regnat ebrietas; quos turpis luxuria captiuos tenet, & à quibus numquam superbia ingrata discedit. Illis autem quibus est studium honestè fidem seruare continentia, humilitati pietati, seruire, dulce disciplina onus est, & leue iugum Domini, quod non grauat, nisi aut perditos, aut perituros.

VACVA EST SPES ILLORVM] insipientium, id est impiorum, cum sapientum & iustorum *spes immortalitate plena sit*, vt dixit v. 4. Ratio à priori est, quòd impius careat gratia & charitate, quæ est principium & fons omnis meriti de condignoque: quare esto impius oret, ieiunet, det eleēmosynas, &c. tamē per ea non meretur vitam æternam & gloriam cælestem: opera ergo eius, etiā aliàs bona & meritoria, in ipso quasi inania, & mercede vacua sunt. Rursum *vacua est spes illorum*, quia opes, gloriam & felicitatem, quam sperant, non assequuntur. Hinc *labores sine fructu*, græcè ἀνόνητοι, id est sine vtilitate & pretio sunt, imò verò noxij & exitiales; quia laborant seruiuntque peccato & dæmoni, ad æternam suam damnationem. Aliqui legunt ἀνόητοι, id est fatui, stulti, insensati sunt labores impiorum, quia ipsi sunt insensati & stulti. Hinc & *inutilia opera*, imò perniciosa, quia impia. Perperam Hugo, Holkot, Dion. & Glossa legunt, *inhabitabilia opera*, sicque exponunt q.d. In quibus Deus non inhabitat; vel quæ habitationi, conuictui & societati hominum repugnant; vel quæ eos ab habitatione Ecclesiæ, tum militantis, tum triumphantis, putà à cælo, excludunt. Verùm parerga sunt hæc omnia: græcè enim est ἄχρηστα, id est *inutilia*.

Laborant ergo pij & impij, sed pij parui laboris magnā referunt mercedem, scilicet æternum gloriæ pondus, vt ait Apost. 2. Corinth. 4. impij verò magni laboris nullam referunt mercedem, sed ingentem pœnam, tum præsentem, tum futuram, putà incendia gehennæ. Quàm ergo pij sapiētes sunt; impij verò amentes & insipientes!

VERS. 12. MVLIERES (vxores) EORVM INSENSATÆ (ἄφρονες, id est amentes, stultæ) SVNT ET NEQVISSIMI (græcè, πονηρά, id est praui, nequā per antonomasiam, id est nequissimi) FILII EORVM] q.d. Insipientium, id est impiorum, inter alias hæc sors & pœna est, quòd vxores & filios habeant sibi similes, putà insipientes, id est prauos, sceleratos & impios. Maritus enim velut pater familias toti familiæ suam insipientiam, id est sua vitia, verbo & exemplo afficiat & instillat, iuxta illud: *Mali corui malum ouum*. Et illud Senecæ in Hippolyt.

Redit ad auctores genus,
Stirpemque primam degener sanguis refert.

Et illud l. 4. Esdræ c. 9. 17. *Qualis ager, talia & semina; & quales flores, tales & tinctura & qualis operator, talis & creatio; & qualis agricola, talis & cultura.*

Secundò, propriè per *insensatas* intelligit adulteras, & consequenter per filios *nequissimos* accipit spurios & adulterinos. q.d. Hæc est pœna impiorū, vt, cùm ipsi sint infideles Deo, vxores pariter experiantur sibi infideles & adulteras, quæ proles ex alio viro, putà adultero, susceptas marito quasi proprias arrogent & substituant. De adulteris enim & adulterina sobole in seqq. agitur, ita Iansen. Hinc disce viros, qui fidem Deo datam violant, impieque viuunt, Deo vindice id consequi, vt nec ab vxoribus eis fides præstetur, nec à filijs honor. Docet hoc Apo. Ro. 1. 21. *Qui*, inquit, *cùm cognouissent Deum, non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt; propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ: nam feminæ eorum immutauerunt naturalem vsum, in eum vsum qui est contra naturam.* Hinc apud hæreticos eorumque Prædicantes tot sunt adulteria, fornicationes & incestus, sed occulti: qui enim fidem Deo non seruat, quomodo seruabit homini? qui credit vel docet castitatem seruatu impossibilem, quomodo eam seruabit, imò quomodo credet eam sibi possibilem?

Moraliter discant hîc mariti, si probas & castas velint habere vxores & proles, ipsi eis probitatis & castitatis exemplo præeant: hoc enim sequentur ipsæ, ac Deus mariti probitatem, hoc congruo suorum præmio remunerari solet: si enim maritus sit improbus & incestus, improbam & incestam habebit vxorem ac liberos. Rursum, si mater sit impudica, impudicitiam ab ea discet filia. Ita communiter fieri videmus, etsi subinde contrarium per extraordinariam Dei prouidentiam contingat. Hinc D. Ambros. lib. 3. de Virgin. loquens de Herodiade: *Quid*, ait, *potuit filia de adultera Matre discere, nisi damnum pudoris?* Ideoque Ezechiel Propheta c. 16. 44. *Sicut*, ait, *mater, ita & filia eius.* Et in hanc sententiam Glos. in c. *Si quis cum militibus*, 6. q. 1. adducit versum vulgarem:

Insequitur leniter filia matris iter.

Vnde & Virgilius in Bucolicis ecloga 1.

Sic canibus catulos similes, sic matribus hædos Noram.

Cuius auctoritate Columella lib. 3. Rei rusticæ: *Nihil*, inquit, *dubium, quin ipsa natura sobolem matri similem esse voluerit.* In idque alia quædam scribit, trahitque etiam ad vineta. Diogenes Cynicus teste Laërtio cùm ebrium in foro vidisset: *Illius*, inquit, *pater ebrius fuit.* Horat. li. 4. Carm. ode 24. sic canit: *Dos est magna, parentum Virtus.*

Porrò adulterorum vxores sæpè esse adulteras liquet, tum experientiā, tum ratione. Adulterium enim viri facit vxorem impudicam; tum quia dat illi exemplum libidinis: viri enim mores vxori sunt speculum, quod ipsa imitetur. Tū quia illi suggerit modum se vindicandi: vxor enim videns fidem sibi à marito datam nōn seruari, fidem pariter ei non seruat, vtque iniuriam per adulterium ab eo illatam vindicet, similem illi iniuriam per adulterium irrogat. Ouidius libro de Art. exemplum dat Agamemnonem & Clytemnestram:

Dum fuit Atrides, inquit, *vnâ contentus, & illa Casta fuit: vitio est improba facta viri.*

Et mox:

Et malè peccantem Tyndaris vltra virum est:

Quocirca Arist. lib. 1. Oeconom. c. 4. *Primum*, inquit, *leges sint viro ad vxorem: vt iniuria cesset sic nec ipse iniuriam patietur. Est autem* (vt ille paucis interiectis scribit) *viri iniuria externarum mulierum congressio.* Et vt scribit Seneca ad Lucil. epist. 95. *Grauissimum est in vxorem iniuriæ genus, habere pellicem.* Quocirca sapienter maritum admonet Lactant. li. 6. *Exemplo*, inquit, *continentiæ docenda vxor, vt se castè gerat. Iniquum est enim, vt id exigas, quod ipse præstare non possis.* Et paulò pòst scribit vxorē eius, qui circa corrumpendas alienas vxores occu-

Filij sequuntur parentum mores.

Gnomo.

Adulteri vxor fit adultera: cur?

Gnoma.

occupatur, exemplo incitatam aut imitari se putare, aut vindicare. Idque est, quod ipse S. Augustinus similiter in c. *Si dictum.* 32. q. 6. monebat, vt, quales volumus vxores nostras inuenire, & ipsæ nos inueniant; & si intactas quærimus, intacti simus. Hac de causa Iob ille vir rectus & timens Deum cap. 31. 9. *Si deceptum est*, ait, *cor meũ super muliere, & si ad ostium amici mei insidiatus sum; scortum alterius sit vxor mea, & super illam incuruentur alij.* Sed & Æsopus apud Planudem, ita Ennum filium monet: *Semper vxori tuæ adhære, ne alterius viri periculum velit facere.* Huc quoque pertinet illud Oseæ 4. 14. *Non visitabo super sponsas vestras cùm adulterauerint; quoniam ipsi cum meretricibus conuersabantur.* Tamquàm scilicet quodammodo excusentur mulieres adulteræ, ob virorũ suorum adulteria. Hinc Seneca epist. 94. ad Lucilium: *Improbus est*, inquit, *qui ab vxore pudicitiam exigit; ipse alienarum corruptor vxorum.* Denique S. August. tractat. de Decem chordis: *Si caput*, inquit, *est vir, melius debet viuere, & præcedere in omnibus factis suis vxorem, vt illa imitetur virum.* Nam vt ait Pacatus in Panegyr. ad Theodos. Imper. *Imperata correctio exasperat, blandissimè autem iubetur exemplo.*

VERS. 13. MALEDICTA CREATVRA EORVM, QVONIAM FELIX EST STERILIS: ET INCOINQVINATA QVÆ NESCIVIT THORVM IN DELICTO, HABEBIT FRVCTVM IN RESPECTIONE ANIMARVM SANCTARVM] Syrus, *maledicta est progenies eorum: quoniam melius est sterili quæ non est coinquinata, quæ ignorauit lectum casus, vel ruinæ;* Arabicus, *maledicta conditio eorum: quoniam sterilis quæ non habet maculam, in se beata, quæ nescivit lectum in ruina.*

Opponit piorum prolem proli impiorum. q. d. *Creatura*, græcè γένεσις, id est generatio & progenies. putà filij & filiæ sunt maledicti, id est impij & scelerati; tum quia parentes vitia vti corporis, sic & animæ, in proles generando traijciũt: vtrimque enim infectum est semen parentum. Vnde videmus, si parentes sint calculosi, podagrici, epileptici, ebriosi, libidinosi, adulteri, filios quoque ijsdem morbis & vitijs obnoxios: tum quia parentes impij impiè educant suas proles, ac vitiorum, quibus obnoxij sunt, exempla quotidie filiis suis præbent. Quid enim discat filius à parente, quem quotidie rixari, iurare, inebriari videt, nisi vt & ipse rixetur, iuret, seséque inebriet? Paternum enim & domesticum exẽplum potens est & efficax in animis filiorum; quare eos suorum vitiorum heredes relinquit. Ex aduerso *fœlix est* mulier *sterilis & incoinquinata, quæ nescivit thorum in delicto*, id est quæ cubile & lectũ adulterij & fornicationis ignorat, id est, quæ immunis est ab adulterio & fornicatione: licet enim sit sterilis, tamen non carebit suo fructu & prole in iudicio, quo Deus visitabit, iudicabit, respiciet & præmiabit animas castas & sanctas. Præfert ergo mulierem probam & castam, licet sterilem, impiæ & incestæ, licet fœcundæ & prolibus abundanti; quòd hæc proles impias generet, educet & formet; illa verò præmium illustre suæ castitatis consequatur à Deo. Vnde Budæus in Pandectas vertit, *execrabilis eorum genitura, quando beata sterilis non inquinata.* Non enim omnem sterilem beatificat, ait Iansen. sed non inquinatam; sicut nec v. seq. omnem spadonem, sed eum, qui non est operatus iniquitatem, & non cogitauit praua contra Deum. Vnde & S. Hieron. in c. 56. Isaiæ & 9. Oseæ legit: *Beata sterilis immaculata, quæ non cognouit stratum in delicto*, vel *cubile in peccato*, putà in adulterio: hoc enim ob enormitatem antonomasticè dicitur delictum, vel peccatum. Vatabl. *sanè beata est sterilis incontaminata, quæ concubitum flagitio non nouit, fructum in cognoscenda animarum causa capiet.* Per *sterilem* nonnulli accipiunt coniugatam, quæ seruat castitatem coniugalem, & thorum immaculatũ in matrimonio. Ita Hugo & D. Thom. & noster à Castro, qui appositè & cõtrapositè sic exponit: Maledicta creatura, id est proles impiorum, vtpote ex adulterio habita. q. d. Infelix illa vxor, quæ quòd non generet ex viro suo, & ipsa flagitium committit maculando thorum viri sui, & filios generat execrandos. Sanè multò felicior est infœcunda, quæ contenta orbitate filiorum non est passa maculare aut coinquinare lectum suum delicto; nempe quòd non cognouit thorũ seu lectum in delicto, pro non cognouit delictũ in thoro per hysteron proteron, hoc est, concubitum flagitiosum: Deum enim prætulit filijs.

Beata sterilis: quæ.

Meliùs tamen, pleniùs & perfectiùs alij per *sterilem incoinquinatam* accipiunt virginem: hæc enim sola est *incoinquinata*, id est incorrupta, non marcida, quæ florem virginitatis illibatum seruat: mox enim cap. 4. 1. in virginitatis laudes excurrit. Nam coniugata in veteri testamento si esset sterilis, non tam benedicta, quàm maledicta censebatur, vtpote carens communi dono illius æui, scilicet fœcunditate. Ita de virgine hunc locum accipit Ecclesia in officio Ecclesiastico de Communi Virginum, & S. Hieron. loco iam citato, ac S. Ambros. libr. 1. de Virgin. vbi legit, *melior sterilitas cum virtute.* Sic & Holcot, Dion. & noster Gabriel Vasquez. quem audi: Nescire thorũ in delicto, non est, nõ violare thorum per adulterium, sed idem quod esse sine vxore, cum quà quis in eodem thoro cubare posset, eò quòd eunuchus vel sterilis sit, & tamen esse plenum bonis operibus. sicut è contra fœcundus, & qui filios habet, etiam ex legitimo thoro, tamen legẽ Dei non seruat, dicitur scire thorum in delicto, id est scire thorum & habere fructum matrimonij, & simul contra legem Dei peccare. ita Vasquez 3. p. to. 2. disp. 124. n. 47.

Resp. Virgo.

Idem patet ex versu sequ. vbi quod hîc dixit de femina, dicit de viro, eumque vocat *spadonem*, id est eunuchum, qui nequit aliud esse, quàm virgo. Idem exigit præmium eminens vtrique promissum v. 14. *Dabitur enim illi fidei donum electum, & sors in templo Dei acceptissima*, quod vtique non coniugatis, sed virginibus datur.

Igitur *quæ nescivit thorum in delicto*, idẽ est quod, *quæ nescivit delictum* (putà adulterium, fornicationem) *in thoro*, id est lecto, qualis tum est coniugata per castitatem coniugalem: tum potiùs virgo per castitatem virginalem, ideoque dicit, non *quæ nescivit delictum in thoro*, sed *quæ nescivit thorũ in delicto*. q. d. Virgo adeò abest & abhorret à delicto adulterij & fornicationis, vt ipsum thorum siue lectum concubitus, quo delinqui potest, & quo delinqui solet, ignoret. q. d. Virgo omnem concubitum, omnem copulam ignorat.

Sensus

Sensus ergo planus & plenus est.q.d. Maledicta est generatio, id est tam parentes, quàm proles adulterinæ & sceleratæ impiorũ, quia ex aduerso benedicta & felix est generatio & stirps piorum. Nam felix est vxor incoinquinata, ideoque quoad prolem corporalem sterilis, quæ omnem omnino thorum & concubitum, quo delinqui solet, ignorat: habebit enim fructum copiosum in respectione animarum sanctarum.

Excurrit hîc Sapiens in vituperium libidinis, & encomium castitatis & virginitatis, quia sapientiæ comes, imò soror, est castitas & virginitas. Vnde S. Gregorio Nazianz. teste Ruffino, per visum vtraque specie feminea & virginea apparuit, illoque feminas auersante, vultumque auertente, ab eis audiuit: *Ne ægrè feras ô iuuenis nostrum conspectum: sorores enim sumus, tibiq́, familiares: vni nomen est sapientia, alteri castitas. Visitare te venimus, quia iucundum nobis in anima tua habitaculum præparasti.*

Visio S. Gregorij Nazianz.

Quocirca amor sapientiæ tuetur castitatem, castitas vicissim incitat ad studium sapientiæ. Olim multis Religiosis hoc dedi consilium, & etiamnum do, vt, si velint puritati animæ, & bono Religionis suæ consultum, in eam inducant cũ pietate studium litterarum, præsertim Theologiæ & sacræ Scriptur. per hoc enim tollitur otium, quod est causa omnis mali, ac mens à carne carneisque voluptatibus eleuatur ad cognitionem, & gustum rerum diuinarum; tertiò, homo fit doctus, vt & alios docere, & ad perfectionem erudire possit: quare experientia constat, nil ita reformare Religionem & disciplinã monasticam, ac studia litterarum pietati iuncta. Sæpè in Societate nostra multi mirantur hæc tria ita contraria coniungi, scilicet tantam humilitatem cum tanta scientia, tantam obedientiam cum tanta prudentia, tantam castitatem cũ tanta iuuentute; sed causa post Dei vocationem & gratiam, est assiduum studium sapientiæ. Semper enim discimus & docemus, quo fit, vt casti simus, & tentationes carnis vel non sentiamus, vel per Dei gratiam superemus, iuxta illud S. Hieron. *Ama scientiam Scripturarum, & vitia carnis non amabis.* Tantùm curent studiosi sapientiæ, ante omnia studere cognitioni Dei & suiipsius, vt Deum summè reuereantur, seipsos summè despiciant; nam alioqui *scientia inflat, charitas ædificat*, ait Apostol.

Studium sapientiæ tuetur castitatem.

Apologus calibatus est phœnix.

Huius sententiæ veritatem insigni phœnicis & viperæ apologo aureis gnomis ceu gemmis inspersо, repræsentat Cyrillus lib. 4. Apolog. moral. c. 7. *Vipera*, inquit, *phœnicem solitariam recumbentem reperiens, salutauit, & dixit, Vt quid tu sola sedes, vbi est tui generis amica societas: cui illa: Quippe sola sum in genere meo, nec vllius in me est sexus discretio, vna tantùm sum & singularis in mundo. Quo audito mirata valdè vipera dixit: Numquid tibi soli fuit illiberalis natura, cum ceteris animalibus tam fit in generationis suauissimo gaudio, & gratissimo prolis bono? Ad quid tibi pulchritudo hæc, postquam priuata es vitæ coniugalis dulcedine, & coeundi delectatione? Nempe si moritura es, tota deficies; sin immortalis, in æternum es tristis. Quid plura? In hac tua castitate, tibi oculis clausis & obturatis, quid malum bonumq́, sit numquã senties, neque nosti. Ad hæc illi phœnix, venereorum non ignara fastidij, & puritatis non inscia gaudij, minimè turbata respondit: Ibi est summa & gaudiosa societas, vbi totius speciei intima est vnitas. Igitur quia singularis specie sum assimilata cælestibus, gaudeo intentissimè, totam & non partialem me esse exulto. Tota enim res, tota vis in me vna; & omnis bonitas mei, speciei est clara. Quòd si generationis lepôre non fruor, etiam aurum, sapphirus, stella, orbis & animus non generant, nec minùs inde pretiosa se putant. Indignior enim à primo bonitatis fonte per dissimilitudinem elongata natura, semper in sua vnitate esse non potuit: sed ex diuisione successiua generationis pensatur solatium, cur non etiam eius desudationis tormentum? Quamquam enim fœtus vna instantanea delectatione concipitur, tamen abominatione fouetur, labore portatur, timore seruatur, dolore parturitur, periclitatione gignitur, fœtore nutritur, seruitute augetur, anxietate diligitur, & in puncto cum maxima tribulatione amittitur. An fortè tu sola gaudeas de generatione, experientia disces, concipies enim delectabiliter, & lethaliter paries; cùm prolem nutrieris, tunc propter eam te perdendo ipsam amittes. Atque ita paras tibi charissima cibum mortis. Dic amabo quænã gratia gallinæ est, quæ pullos genitos tanto amoris impetu fouet? Nónne ab eis cùm creuerint, ignoratur?* Ex quibus castitatẽ sibi suique similibus gratulans, concludit: *Hoc ergo meum gaudium est generare me ipsam; meum solatium est, fouere meipsam, dum sine diuisione & maculatione, igne purificante me ipsam genero; & cùm senio grauis deficio, tunc innouata resurgo, & sic veriùs semper viuo. Cinis enim mea resolutionis, semen est viuificum nouæ vitæ. Ne dicas certè in vacuum me deprauasse, vel depurasse naturam, cùm sim gemmata & floridæ castitatis exemplum; & hoc non solùm delectationem veneream me nesciuisse non tribulor, sed inuiolabili puritate ligata eam numquam me nosciturам delector. Tua ergo scientia, imò concupiscentia sit boni & mali, quo momentanea dulcedine coitus, furore libidinis insanis, & perdis in æternum vitam & caput. Quo dicto, ab inuicem sunt diuisi.*

Eius gaudia.

HABEBIT FRVCTVM IN RESPECTIONE (græcè rursum est, ἐν ἐπισκοπῇ, id est in visitatione, inquisitione, examine, respectu) ANIMARVM SANCTARVM] id est, cùm singularũ merita visitabuntur, diiudicabuntur & præmiabuntur, vti legit & explicat S. Hieron. in c. 56. Isaiæ. Τὸ *sanctarum* non est in Græco, sed subintelligitur; non enim præmiabũtur animæ, nisi sanctæ. Hoc ergo addidit Vulgatus ad contrahendum nomẽ respectionis, vt significet remunerationem sanctitatis. Sensus ergo est. q.d. Castæ & virgines esto sint steriles, id est careant prole; suum tamen habebunt fructum, id est mercedem, in futuro sæculo, putà in die iudicij, quo Christus omniũ dicta factaque visitabit, id est examinabit, iudicabit & coronabit. Potest Secundò, cum Petro Nannio per *fructum* accipi proles: hæc enim merces aptè respondet sterilitati. q.d. Virgo licet sit sterilis, nec corporales generet filios; non tamen carebit sua prole spirituali, prole inquam virtutum ex castitate manantium, quomodo proles castitatis, est oratio, meditatio, abstinentia, eleëmosyna, &c. ac gloria & aureola ijs respondens in cælo. Rursum proles virginum sunt alij Sancti, quos virgines suo verbo & exemplo ad sanctitatem & virginitatem impulerunt: hi enim sunt filij spiritus, non carnis. Qua phrasi S. Ambros. libr. de Arca & Noë c. 4. *Probati viri genus, ait, prosapia, virtutis est: & sicut hominum genus ho-*

mines ſunt, ita animarum genus virtutes ſunt.

Alludit ad Iſaiæ c. 56. 3. *Et non dicat eunuchus: Ecce ego lignum aridum,* &c. *Dabo eis in domo mea, & in muris meis locum, & nomen melius à filiis & filiabus: nomen ſempiternum dabo eis, quod non peribit.* Vbi fusè hac de re egi. Quare hîc plura non addam.

Nota hîc ante Chriſtum in veteri teſtamento extitiſſe laudem & conſilium Euangelicum cælibatus & virginitatis; licet enim hæc propheticè accipi poſſint de nouo teſtamento, vbi hæc veriſſima eſſe conſpiciuntur; Sapiens tamen in genere loquitur de omnibus caſtis, etiam ſui æui, vt patet. Vnde S. Ignatius epiſt. ad Philadelph. tradit in veteri teſtamento virgines fuiſſe Eliam, Eliſeum, Ioſue, Ieremiam, Melchiſedec & Ioannem Baptiſtam: virgines quoque fuere filij Prophetarum, de quibus in libris Regum crebra fit mentio.

Præclarè S. Gregor. Nazianz. in carm. de Virginitate, hæc ei dat elogia:

Virginitas res eſt omni mirabilis æuo.
Virginitatis amor mentes ad ſidera tollit.
Prima Trias virgo eſt, hoc eſt, prima virgo eſt S. Trinitas.
Virginitas magni pars inclyta Chriſti.
Virginitas promptiſſima cæli
Semita, conſiliuſque Dei ſapientibus hærent.
Virginitas (Danielis) *fuluos potuit ſopire leones.*
Virginitas Angelorum vita.
Virginitas decoratur coniuge Chriſto.

VERS. 14. ET SPADO (græcè, eunuchus) QVI NON OPERATVS EST PER MANVS SVAS INIQVITATEM, NEC COGITAVIT ADVERSVM DEVM NEQVISSIMA (repete ex v. præcedenti, *Felix est.* Rationem ſubdit) DABITVR ENIM ILLI FIDEI DONVM ELECTVM] Laudauit virginem feminam, hîc à pari laudat virginem virum, illumque virgini feminæ combinat & adæquat. q. d. Sicut dixi felicem eſſe feminam ſterilem & incoinquinatam, id eſt virginem, ſic pariter felicem eſſe prædico virum virginem: qui ſcilicet per propoſitum vel votum caſtitatis, quaſi ſpado vel eunuchus, ſe caſtrauit propter regnũ cælorum, iuxta conſilium Chriſti Matth. 19. 12. puta, qui ex amore puritatis omnem libidinis vſum ſibi interdixit, ideoque *non operatus eſt per manus ſuas iniquitatem,* putà pollutionem, tactus impudicos, aliaque ſcelera, tum libidinis, tum aliorum vitiorum. *nec cogitauit aduerſus Deum nequiſſima,* græcè πονηρά, id eſt mala & praua. q. d. Qui nec per actus manuum, nec per prauas cogitationes mentis in Deum peccauit; qui manus ab opere vetito, & mentem à mala cogitatione, præſertim venerea (hac enim ſæpè peccatur etiam à continentibus, per internam libidinis delectationem moroſam, etiamſi actus externus abſit, imò horrori ſit) cohibuit, imò manibus multa bona operatus eſt, & mente multa pia cogitauit & deſtinauit. Eſt meioſis. Virgines enim liberæ ab oneribus coniugij totæ vacant Deo, pijſque cogitationibus & operationibus, ideoque merentur tantum præmium, quantum ſubdit.

Minùs appoſitè Dionyſ. *ſpadonem* accipit per naturam, qui ſcilicet natus eſt eunuchus, vel caſtratus ab hominibus: *Hic enim,* inquit, *cogitare poteſt contra Deum, ac murmurando dicere: Cur me creaſti eunuchum & impotentem ad generandum?* Ab hoc enim murmure abſtinere, eſt præceptum, ideoque laus exigua, quæ tamen magna huic ſpadoni datur, cùm ſubditur: *Dabitur enim illi fidei donum electum,* &c. Ergo ſpado hîc non per naturam, ſed per voluntatem & virtutem intelligitur, putà cælebs & virgo. Magis appoſitè noſter à Caſtro ſpadonem accipit virum coniugatum, ſed orbum liberis propter vxoris fortaſſe ſterilitatem, qui ita fidelis eſt legi Dei, vt ſuperet filiorum cupidinem, quę adeò populum illum occupabat, vt multi non vererentur ex alienis vxoribus filios ſibi procreare contra Dei præceptũ. Ille ergo eunuchi nomine hîc commendatur, qui ita adhærebat diuino præcepto, vt, ne illud tranſgrederetur, ſua fidelitate vinceret amorem filiorum, & opprobrium quod ſterilibus eo tempore oriebatur. Nam id oſtendit quod dicit: *Felix ſterilis immaculata, quæ neſciuit thorum in delicto;* & felix eunuchus, *qui non eſt operatus iniquitatem:* at infelices impij, qui ex adulterio filios procreãt. Nam eiuſmodi filij profani erunt, & delebuntur tamquam ex iniquo thoro nati. De eiuſmodi ergo eunuchis loquitur hæc ipſe. Licet enim ſpado ſignificet propriè eunuchum, qui nequit eſſe maritus, vtpote impotens ad copulam coniugalem; tamen ad orbum, qui filios alia de cauſa procreare nequit, extendi poteſt. Omnia hæc eò ſpectant, vt præferant carentiam filiorum cũ virtute, copiæ filiorum cum vitio: vnde cap. ſequent. v. 1. Græcus habet, *melius eſt eſſe ſine filiis cũ virtute.*

DABITVR ENIM ILLI FIDEI DONVM ELECTVM. ET SORS IN TEMPLO DEI ACCEPTISSIMA] Græcè *dabitur enim fidei gratia electa, & ſors in templo Domini acceptior, iucundior* vel *gratior;* vel, vt S. Hieronym. in 56. Iſaiæ, *delectabilis.* Græcè eſt θυμηρέστερος, id eſt animo placentior, à θυμῷ ἀρέσκω, id eſt *animo placeo:* aliqui legunt, θυμηδέστερος, id eſt *animo delectabilior,* à θυμὸν ἥδω, id eſt *animum oblecto;* ſed eòdem redit ſenſus.

Quæres, quodnam *fidei donum electum* hîc promittatur ſpadoni voluntario, putà virgini? Primò, Lyran. accipit fidei donum omnibus electis commune. Secundò, S. Bonau. & Vatabl. accipiunt fidem, non quamlibet, ſed efficacem & eminentem, quæ in ſpe beatificat, eſto necdum in re, atque ex Dei electione datur, ac homines efficit perfectos. Tertiò, Cantacuzenus accipit collocationem ad dexteram Chriſti in die iudicij: hoc enim eſt proprium & eximium electorum donum. Quartò, Dion. accipit donum puritatis internæ, & interioris profectus. Quintò, magis planè & genuinè noſter à Caſtro explicat q. d. Vt fides, id eſt fidelitas eius in Deum, qua contra tẽtationes carnis, quæ creberrimæ & vehementiſſimæ ſunt, conſtanter dimicauit, coronetur inſigni & exquiſita gratia Dei, quã explicat, dum ſubdit: *Et ſors in templo Dei acceptiſſima;* græcè *gratior & iucundior.* Hæc ergo ſors & gratia electa, promiſſa virginibus, eſt peculiaris ſenſus & guſtus rerum ſpiritualium, cæleſtiũ & diuinarum, quem Deus eis impertitur. Congruũ enim eſt, vt qui amore Dei priuant ſe voluptatibus carnis, ſpiritus conſolationes perſentiſcant;

Donum electum virginis quod? Reſp. Primò. Secundò. Tertiò. Quartò. Quintò.

vt

A vt qui hominem ſponſum renuunt, ſponſum accipiant Deum & Chriſtum; vt qui liberos à ſe abdicant, Angelorum & Sanctorum conſortio fruantur: ſic enim fruuntur virgines, quæ in templis & oratoriis vacant orationi, lectioni, concioni, meditationi rerum cæleſtium, ac piis operibus. Hæc eſt beata ſors Magdalenæ, quam ei attribuit Chriſtus dicens: *Optimam* (id eſt ſanctiſſimam, perfectiſſimam, ſummè meritoriam æquè ac iucundiſſimam) *partem ſibi elegit Maria, quæ non auferetur ab ea*, Lucæ 10.42. Gratia ergo electa virginum eſt, vita & conuerſatio angelica, qua liberi & vacui curâ coniugum, filiorum, ancillarum, quietam agunt vitam in Dei obſequio & cultu, vbi crebrò ſentiunt multitudinem dulcedinis Domini, delicias charitatis, gloriam conſcientiæ, pacem & gaudium ſpiritus: quæ eſt vnctio docens de omnibus, & manna abſconditum, B quod nemo nouit, niſi qui accipit, iuxta illud Apoſtoli 1. Corint. 7.34. *Virgo cogitat, quæ Domini ſunt, vt ſit ſancta corpore & ſpiritu: quæ autem nupta eſt, cogitat quæ ſunt mundi, quomodo placeat viro.* Et mox virginitatis fructum & mercedem affert, *quòd facultatem præbeat ſine impedimento Dominum obſecrandi*, vel vt alij legunt, *obſeruandi*. quòd ſanè eſt donum electum, imò angelicum, quod ſummam in cælis laudem & gloriã promeretur. Vnde Holcot & Lorinus per *donum electum* accipiunt peculiarem coronam virginũ, quæ aureola dicitur: hæc enim dabitur fidei, id eſt fidelitati, eorum, quæ reſpuentes omnes maritos terrenos, vni Chriſto, ceu ſponſo, fidem caſtitatis dederũt & ſeruarunt, iuxta illud 2. Corint. 11. *Deſpondi vos vni viro virginem caſtam exhibere Chriſto.* Hinc rurſum *fides* hîc propriè accipi poteſt. Virgines enim, C quæ tota vita ſe continent, & aſſiduos carnis inſultus mortificando ſtrenuè pro caſtitate decertant, merentur fidei donum electum, id eſt eximiam rerum cæleſtium, quas fide credimus, cognitionem, amorem, ſenſum & guſtum, vti iam explicui.

Denique *fidei donum electum* poſſet tribui non ſolis virginibus, ſed & coniugibus illiberis; vtroſque enim opponit & anteponit adulteris, prole adulterina abundantibus. Coniugij enim & cõiugum donum electum eſt triplex, ſcilicet fides, proles & Sacramentum. Fides, eſt fidelitas & coniugalis amor, qui ſupplet defectum prolium. Vnde Elcana dicebat Annæ vxori ſterili: *Nũquid nõ ego melior tibi ſum, quàm decem filij?* 1. Reg. 1. Sacramentum, quia coniugium in noua lege eſt Sa- D cramentum, & gratiam confert. Verũ *donum electum* magis propriè & plenè competit virginibus.

Et sors in templo Dei acceptissima] Quænam hæc ſors virginibus promiſſa? Aliqui hanc ſortem interpretantur peculiarem curam, & ſingulare Dei patrocinium. Verùm hæc myſtica eſt ſors. Litteralis ergo eſt illa, quam dixi, ſcilicet peculiaris gratia, quæ datur virginibus, vt aueant & guſtent totæ ſeruire Deo, ideoque ire de virtute in virtutem, vt animas ſuas perficiant, quò plenè placeant ſponſo ſuo Deo & Chriſto, quæ eſt ſanctiſſima, æquè ac quietiſſima & iucundiſſima ſors & vita Magdalenæ, vti iam expoſui.

Alludit ad eunuchos per naturam: hi enim velut exſecti, mutili & ſemiuiri, Eccleſia Moſaica arcebantur, Deuter. 23.1. vti etiamnum Iure Canonico arcentur ſacerdotio. Senſus eſt q.d. Eunuchi per naturam arcentur templo Dei: at ego eunuchos per virtutem & gratiam in meo templo, id eſt in mea Eccleſia, tum militante, tum triumphante, velut primos primo optimoque loco collocabo.

In Eccleſia enim militante à Chriſto, Apoſtolis & Patribus, virgines præferuntur viduis & coniugatis. Vnde à Tertull. libr. de Pudicitia, S. Cypriano, S. Athanaſio, S. Baſilio ac S. Chryſoſt. tract. de Virgin. ſtatus virginum vocatur *flos morum, honor corporum, decor ſexuum, integritas ſanguinis, fides generis, fundamentum ſanctitatis, præiudicium omnis bonæ mentis, flos Eccleſiaſtici germinis, gaudium Prophetarum gloria Apoſtolorum, Angelorum vita, corona Sanctorum; beata ſpecies Deoq; digna, cui nihil comparandum, angelica corona, ſuper hominem perfectio.* De Conſtantino Magno refert Euſebius l. 4. Vitæ eius, ipſum virgineum chorum tantùm non adoraſſe; iſtic ſe habere Deum, cui puellæ ſe deuouerunt, arbitratum.

Elogia virginum.

Alludit ad Iſaiæ 56.5. *Dabo eis* (eunuchis, id eſt virginibus) *in domo mea, & in muris meis locum;* Hebr. יד *iad*, id eſt, *manum*, hoc eſt ſeparatam & ſelectam ſortem, gradum, locum; *& nomen melius à filiis & filiabus.* Quod S. Hieron & Cyrill. ac S. Baſil. lib. de S. Virgin. interpretantur, vt caſti non ſolùm in domo Dei habitent, ſed ea etiam gloria & dignitatis excellentia illuſtrẽtur, quæ omnem ſplendorem, quem liberorum procreatio & ſucceſſio afferre potuiſſent, longè ſuperet: imò, vt docet S. Aug. de S. Virgin. cap. 25 gloria quadam propria & excellenti præ aliis Sanctis potiantur, quæ à Scholaſticis Aureola nuncupatur. Addit noſter à Caſtro, olim ſpadones & caſtos in templo præcipuis quibuſdam miniſteriis fuiſſe deputatos, vti de Rechabitis ob ſimilem ſanctimoniã aſſerit Ierem. c. 35. v. vlt. Videntur ergo cælibes inter Leuitas & Sacerdotes honore & dignitate excelluiſſe, ac præſertim inter cantores; ſicut hodie videmus eunuchos & exſectos in templis, ceteris voce & cantu eminere, idque innuitur v. 16. vt ibi oſtendam. Rurſum apud Iudæos in templo erat gynæceum, id eſt locus honoratus virginum, inter quas præſentata & educata fuit B. Virgo. Vnde illæ dicuntur excubare ad oſtium tabernaculi, Exod. 38 8. 1. Reg. 2. 22. 2. Machab. 3.19. ibi enim vacabant orationi, ieiunio, mortificandis paſſionibus, ſanctitati, perfectioni, æquè ac operi manuali, texendo, ſarciendo, ornando veſtes & res templi.

Sic pariter apud Chriſtianos nemo admittitur ad miniſterium templi, vt ſit Epiſcopus, Sacerdos, Diaconus, niſi virgo aut cælebs profiteatur caſtitatem. In monaſteriis verò, quæ ſunt ſemnæa & templa Dei, ſolemne ab omnibus fit caſtitatis votum, quibus proinde mirus honos à regibus & principibus omni æuo tributus legitur. Vt taceam alios, S. Helena Imperatrix Conſtantini Magni mater, teſte Ruffino lib. 2. Hiſtor. c. 8. virgines, quas Hieroſolymis reperit Deo ſacratas, ad prandium inuitatas tanta deuotione curauit, vt indignum crederet ſi famularum vterentur officiis, ſed ipſa manibus ſuis habitu ſuccincta eis cibum appoſuit, poculum porrexit, aquam manibus infudit.

Virgo angelo felicior.

Audi S. Bernardum epist. 42. ad Henricum Senonensem Archiepiscopum: *Quid castitate magis decorum, quæ mundum de immundo conceptum semine, de hoste domesticum, angelum denique de homine facit? Differunt quidem inter se homo pudicus & angelus, sed felicitate, non virtute; sed etsi illius castitas felicior, huius tamen fortior esse cognoscitur. Sola est castitas, quæ in hoc mortalitatis & loco & tempore, statum quemdam immortalis gloriæ repræsentat. Sola inter nuptiarum solemnia, morem beatæ illius vendicat regionis, in qua neque nubunt, neque nubuntur, præbens quodammodo terris cælestis iam illius conuersationis experientiam.* Et mox: *Hoc itaque tanta pulchritudinis ornamentum, dignè dixerim sacerdotium honorare, quod dilectum Deo & hominibus faciat sacerdotem; cuius quippe memoria, non in carnis successione, sed in spirituali benedictione fit, redditq; similem in gloria Sanctorum, in hac licet adhuc regione dissimilitudinis constitutum.*

In templis primo loco erant virgines.

Rursum in templis olim (vti etiamnum Romæ, & per totam Italiam fit) separatus à viris erat locus feminarum, in eoque primo loco degebant virgines. Testis est S. Clemens libr. 2. Constit. Apost. c. 61. *Adolescentulæ*, inquit, *si sit locus, seorsum maneant*, &c. *Virgines, & viduæ, & anus primæ omnium, vel stent vel sedeant.* S Gregor. Nazianz. in somnio Anastasiæ: *Sacræ virgines*, inquit, *vnà cum grauibus matronis è sublimi tecto, castissimis sermonibus meis aures intendabant.* Clariùs & neruosiùs S. Ambros. ad Virginem lapsam: *Nónne*, inquit, *vel istum locum tabulis separatum, in quo in ecclesia stabas, recordari debuisti, ad quem religiosæ matronæ & nobiles certatim currebant tua oscula petentes, quæ sanctiores & meliores te erant? nónne vel illa præcepta, quæ oculis tuis ipse inscriptus paries ingerebat, recordari debuisti? Diuisa est mulier, & virgo, quæ non est nupta, cogitat quæ Domini sunt, quomodo sit sancta corpore & spiritu. Tu autem in contrarium vertens dictum*, &c.

Præclarè Tertull. de Cultu feminarũ c. 1. *Cũ omnes*, inquit, *templum simus Dei, illato in nos & consecrato Spiritu sancto, eius tẽpli antistes & æditua pudicitia est, quæ nihil immundum, nec profanum inferri sinat, ne Deus ille, qui inhabitat, inquinatam sedem offensus derelinquat.*

Virginum ergò, præsertim Religiosorum & Religiosarum, *donum electum*, & *sors in templo Dei acceptissima*, est occupatio nobilissima ac dignissima, putà Deum & sponsum suum Christum assiduè contemplari, Deum perfectè amare, cupiditates resecare, animam omni virtute & sanctitate imbuere & roborare, vt tentationibus, dæmonibus, totique mundo superiores existant, iisque dominentur: quia *iudicabunt nationes, & dominabuntur populis*. Hi ergo sunt electi & dilecti, quos Deus, vt perfectos, ideoque charissimos filios singulariter amat; Beata Virgo, vt proles pulcherrimas, diligit; sancta Ecclesia, vt pretiosissimas gemmas, quibus illustris & splendida ac decora procedit, cordi habet. Ipsi denique sunt aliis Ecclesiæ filiis meliores & pulchriores, quia curiam Dei ornant, palatium æterni regis ædificant, & nobilitatem Ecclesiæ constituunt. Vide quo pacto perfectio est arctissima cognatio cum Deo, quæ perfectos viros, non vtcumque filios Dei facit, sed filios charissimos Dei, & patri simillimos & coniunctissimos efficit. Qui vt filij Dei, & hæredes regni cælestis, omnibus virtutibus, tamquam regalibus indumentis vestiuntur, cibis delicatissimis sanctorum desideriorum & piarum cogitationum reficiuntur, & angelis velut regiis ministris cinguntur, & patris sui occupatione, scilicet diuina cõtemplatione, delectantur, & nihil aliud quærunt, nisi Dei similes esse, & in omnibus Dei filios & seruos ob diuinum honorem sese exhibere. Ita noster Aluarez de Paz lib. 4. de Dignit. perfectionis p. 1. c. 8. & 9. Ita & S. Hier. in c. 56. Isaiæ, & interpretes hôc loco.

In Ecclesia verò triumphante virgines proximè sequuntur Agnum quocumque ierit, & cantant canticum nouum, quod nemo potest dicere nisi virgo, Apoc. 14. 3. Vnde deinde subdit: *Hi empti sunt ex hominibus primitiæ Deo & Agno.* Vide ibi dicta.

Denique per *fidei donum electum*, & per *sortem in templo Dei acceptissimam*, possent accipi filij parentum sterilium, quos ob castitatis & sanctitatis meritum Deus parentibus dedit, fecitque gloriosos atque eximios, suos quasi in templo administros, vti fecit Samuelem, Ioannem Baptistam, & Iesum Christum, aliosque, de quibus dictum vers. 16.

Audi S. Gregor. 3. part. Pastor. c. 29. *Eunuchi quippe sunt, qui compressis motibus carnis affectum in se praui operis abscindunt. Quo autem apud Patrem loco habeantur ostenditur, quia in domo Patris, videlicet in æterna mansione, filiis præferuntur. Audiant quod per Ioannem dicitur: Hi sunt, qui cum mulieribus non sunt coinquinati, virgines enim sunt, & sequuntur Agnum quocumque ierit.*

Apoc. 14. 4.

Virginitas mira S. Emerici.

Porrò quia *vita Sanctorum est interpretatio Scripturarum*, vt ait S. Hieron. disce ex Vita S. Emerici (quam ex Bonfinio & aliis descripsit Surius 5. Nouemb.) quàm castitas in templo Dei sit clara & pulchra, quæ non solùm illam possidentes, sed & per illos etiam alios atros & spurcos efficiat Deo speciosos & fulgidos. Nam S. Emericus, filius S. Stephani primi Hungarorum regis, cum nocte oraret in ecclesia S. Georgij, cogitaret quodnam posset gratissimũ Deo munus offerre, ecce tibi cum cælesti fulgore vox de cælo: *Præclara*, inquit, *res est virginitas. Itaque mẽtis & corporis virgineam integritatem à te exigo. Hanc offeras Deo, & in ea constanti animi proposito perseueres.* Obsecutus est ille, statuitque virgo permanere. Verùm cùm pater iuberet vt vxorem forma, generé & moribus spectatissimam duceret, quę filios regni hæredes pareret; paruit ipse, sed cum vxore quasi cum sorore vixit in perpetua virginitate. Rarum hoc in iuuentutis flore, & regiis deliciis puritatis exemplum: sed ipse carnem, ne lasciuiret, ieiuniis edomabat. Contigit vt Conradus quidam, qui spurcissima & enormia scelera perpetrarat, illorum pœnitens, Pontificis iussu loricam ferream ad nudum corpus astringeret, cum charta, in qua eius crimina scripta erant, ac varia Sãctorum sepulcbra viseret, donec lorica solueretur, & scriptura obliteraretur. Cùm varia visisset incassum, venit tandem ad sepulcbrum S. Stephani, vbi orans ab eo audit: *Surge amice, & Emerici filij mei monumentum, quod iuxtà est, adito. Ille, quòd carnis seruanda integritate præcipuam apud Deum gratiam promeruerit, facinorum tuorum veniam tibi impetrabit. Ex eorum enim numero est, qui non inquinane-*

quinauerunt vestimenta sua sequuntur&q́; Agnum quocumque ierit, & ante thronum Dei cantant canticum nouum. Euigilat homo illico ad B. Emerici sacellum se confert, fundit preces, atque opinione celerius dissiliunt ferrei nexus, charta resignata nullum habet litteræ vestigium. Id audiens Ladislaus Hungariæ rex, honorificè eleuari curauit corpus S. Emerici, eumq́ue Sanctorum catalogo asscribi ad diem 5. Nouembr.

VERS. 15. BONORVM ENIM LABORVM GLORIOSVS EST FRVCTVS, ET QVÆ NON CONCIDAT RADIX SAPIENTIÆ] *Gloriosus*, qui scilicet non tantùm ad præsens tempus, sed & in æternum coràm Deo & angelis duraturam gloriã conciliat. Virginum labores gloriosi, ideoque gloriosos præmiorum fructus producentes (cuius rei symbolo apud Romanos olim, ad templum honoris non patebat aditus, nisi per templum virtutis, teste Plutarch. in Moral.) sunt assiduæ luctæ cũ carne, orationes, ieiunia, eleemosynæ, studium, doctrina, prædicatio, zelus animarum, quibus vacant virgines, quia rebus terrenis non occupantur, &c. Hinc virginibus à Christo assignatur fructus centesimus, viduis sexagesimus, coniugibus trigesimus, Matth. 13. 23. Hinc & Christus noluit virginitatẽ, vtpote rem adeò arduam, præcipere, sed tantùm consulere: *Qui potest*, inquit, *capere, capiat.* Matth. 19. 12. Nam, vt ait S. August. serm. 250. de Tempore: *Sola duriora sunt prælia castitatis, vbi quotidiana est pugna, & rara victoria.* Hinc lectulũ castum Salomonis ambiunt sexaginta ex fortissimis Israel, Cant. 3. 7. Quin & veteres Palladem virginitatis & sapientiæ deam, armatam pingebant. Et Astrologi signum Virginis in cælo medium collocant inter Libram & Leonem, vt indicent virginitatem indigere leoninâ fortitudine, & librata temperantiâ. Vide S. Gregor. lib. 6. in lib. Reg. c. 1. & 2.

Pallas armata: cur?

Porrò fructus virginitatis sunt eius præmia & aureola, quæ recensui v. præced.

ET QVÆ NON CONCIDAT RADIX SAPIENTIÆ] Græcè, *& quæ cadere nequit* (id est firma & stabilis est) *radix sapientiæ.* Dat caulam, cur bonorum laborum gloriosus perennisq́ue sit fructus, quia scilicet eorumdem radix est sapientia, quæ numquam concidit, nec marcescit, sed semper viua, virens & vegeta fructus hosce progerminat. Per *sapientiam* intellige, non speculatiuam, sed practicam, putà prudẽtiam & virtutem præsertim castitatem & cælibatum. Hæc enim iuges profert orationis, mortificationis, eleemosynæ aliorumq́ue bonorum operum fructus. Hunc fructũ opponit & præponit fructui, id est, proli, impiorũ & luxuriosorũ, qui ex alienis vxoribus, vel ex alienigenis (quod lege veteri vetitum erat) proles suscitabant. Vnde de iis subdit: *Filij autem adulterorum in inconsummatione erunt.* Porrò *radix sapientiæ* accipi potest ipsa sapientia, vti iam dixi, sicut virtus castitatis est ipsa castitas: vel præcisè radix sapientiæ, id est virtutis, est timor Dei, iuxta illud: *Initium sapientiæ timor Domini*, Eccli. 1. 16. vide ibi dicta. Hic enim timor non decidit, nec deperit, sed manet in æternum. Aliter noster Lorinus, qui per *radicem sapientiæ* accipit cognitionem Dei & suiipsius: scilicet scire se nihil esse, nec posse esse castum suis viribus; sed hoc esse donum Dei, vti & cetera omnia. Hoc enim practicè nosse est radix & causa castitatis, vti docet Sapiens c. 8. v. vlt. Additq́ue appositè: Rectè autem de castitate priùs locutus, quæ est σωφροσύνη, radicem eius dixit esse φρόνησιν. Maxima enim requiritur ad castitatem prudentia & sapientia, eaque est ceu radix illius: rursus verò prudentiam atque sapientiam σώζει, id est conseruat & custodit, castitas atque temperantia. Vnde illud Apostoli, quod legimus, *sapere ad sobrietatẽ*, εἰς τὸ σωφρονεῖν S. Hieronymus lib. 2. contra Iouin. vertit, *ad pudicitiam*; licet S. August. epist. 47. legat, *ad temperantiam*; Irenæus libr. 5. c. 20. *ad prudentiam.*

Posset Secundò, per *fructum bonorum laborum* accipi proles sterilium: hæc enim directè opponitur proli adulterorum. q. d. Proles, quas Deus subinde dat parentibus sterilibus, sed castis & pijs, eò quòd noluerunt quærere proles ex alienis vel alienigenis vxoribus, quia hoc lege erat vetitum, sunt gloriosus castitatis & pietatis eorum fructus, ideoq́ue Deus eas solet euehere, facereq́ue Prophetas, pontifices, vel Sanctos eximios & gloriosos: vti Abrahæ & Saræ sterilibus dedit filium Isaac Patriarcham, ex quo prognati sunt Iacob, omnesq́ue Patriarchæ & Israelitæ, ipseq́; Christus: qui proinde rectè à Deo vocatus est Isaac, id est risus & gaudium parentum, æquè ac posterorum omnium. Sic Deus Manue & vxori sterilibus filium dedit Samsonem, qui fuit robur & vindex Israelis, Iudic. 13. Sic Annæ sterili dedit filium Samuelẽm, qui fuit iudex Israelis, ac sub Heli Deo in templo ministrauit, 1. Regum 2. Zachariæ & Elisabeth sterilibus dedit filium Ioannem Baptistã, qui fuit præcursor & index Christi, ideoque in erẽmo, velut in templo, quasi angelus inter angelos vixit. Sic denique B. Virgini non ex natura, sed ex voto virginitatis sterili filium dedit Christum Iesum, qui fuit saluator & redemptor totius orbis. Vide ergo vt Deus sterilitatem castam & sanctam remuneretur fructu, id est prole sancta & gloriosa, quæ Deo velut in templo iugiter assistat, famuletur & obsequatur, vti fecere omnes iã nominati. Vbi Nota, omnes qui ex parentibus sterilibus nati fuere, euasisse in viros eximios & gloriosos, vtpote dono Dei datos parentibus & mundo, ad eius salutem: ideoq́; Deus singulis nomen proprium imposuit, quod officium & gloriam eorũ præsignificaret. Et hoc est *donum fidei electum, & sors in templo Dei acceptissima* de qua dixit v. 14. Hisce iam opponit fructum, id est prolem, impiorũ, qui cùm ex suis vxoribus proles non habeant, vel deformes habeant, quærunt contra ius & fas alias pulchras, vt ex iis filios pulchros suscitent. De his ergo ait:

Sterilium filij illustres.

VERS. 16. FILII AVTEM ADVLTERORVM IN INCONSVMMATIONE (ita legendum cum Græcis & Romanis, non *in consummatione*, vt legunt multi, nec ineptè. Sensus est enim q. d. *citò consummabuntur*, id est, consumentur & morientur) ERVNT] Græcè est, ἀτέλεστα ἔσται. quod duo significat: Primò, *inconsummati* vel *imperfecti erunt*, ad consummationem vel perfectionem, siue corporis, siue ætatis, siue prosperitatis, non peruenient. Secundò, *non initiati, nec sacri erunt*, sed profani. Vnde Tigur. vertit, *filij adulterorum verò sacris arcebuntur.* Sic & Osorius. Sensus est. q. d. Filij parentum fidelium & castorũ solent esse consummati

Filij adulterini imperfecti.

& perfecti, tum in natura, tum in gratia, ideoque sacri & quasi sacerdotes Dei: filij verò parentum adulterorum non semper, sed crebrò sunt imperfecti, tum in natura, vt ad plenam perfectamque ætatem non perueniant, ideoque imbecilles, languidi vel manci miserè viuunt, ac parum viuaces citò moriuntur; tum in gratia & virtute, ideoque profani & exosi Deo, quasi adulterorum parentum adulterini & impij filij. Sic filius Dauidi natus ex adulterio cū Bethsabee, à Deo cita morte percussus est. 2. Regum 12.18. Her & Onan filij Iudæ luxuriosi nullos genuerunt filios, sed & ipsi celeri nece à Deo mulctati sunt, Genes. 38. v. 7. & seqq. Abimelech filius spurius Gedeonis occidit 70. fratres suos, seque fecit tyrannum Israelis; ideoque paulò post à muliere interfectus est, Iudic. 9.

Cur?

Causa duplex est: Prima diuina, quòd scilicet Deus hac pœna congruè puniat adulteros, vt in quo peccauerunt, putà in filiorum generatione, in eodem puniantur. Secunda naturalis, quod adulteri ceterique libidinosi crebro veneris vsu spiritus viresque exhauriant, itaque vim generandi debilitēt; quo fit vt languidos & debiles, æquè ac vitiosos sibique similes generent filios.

Hunc esse sensum liquet, quia sic se explicat Sapiens, cùm subdit: *Et ab iniquo thoro semē exterminabitur.* q. d. Filij nati ex adulterio, vel ex coniugio cum alienigenis lege vetito, ad plenam & perfectam ætatem non excrescent, non peruenient ad statum & gradum honoratum & stabilem, sed præmaturè & dedecorosè morientur. Causam dat Theognis:

> *Non etenim,* inquit, *è squilla rosa nascitur aut hyacinthus,*
> *Sed neque ab ancilla filius ingenuus.*

Rursum, exterminabuntur ab Ecclesia Domini, iuxta legem Deuter. 23. 2. *Non ingredietur manzer, hoc est de scorto natus, in Ecclesiam Domini, vsque ad decimam generationem.* ita à Castro.

Sic, vt alios taceam, hoc sæculo Henricus VIII. Angliæ rex, cùm ex Cathatina vxore sua non posset habere prolem masculam, eam repudiauit, & duxit Annam Bolenam, ex eaque Elisabetham genuit; sed in ea omnis eius stirps & progenies defecit, etiāsi successiuè sex duxisset vxores. Sic & principes mysticè adulteri, id est apostatæ, putà qui à fide & Ecclesia deficientes fiūt hæretici vel idololatræ, sæpè non habent proles, vel non longæuas, quæ in secunda vel tertia generatione deficiant, vti contigit Zamri, Osee, Iehu & alijs regibus Israel idololatris. Lege li. 3. & 4. Regum. Idem hoc sæculu fieri vidimus in nobilissimis familiis. Quocirca Optatus Mileuitan. l. 4. contra Parmen. *Filij adulterorum inconsummati. Hoc,* inquit, *de hæreticis dictum est, apud quos sunt Sacramentorum falsa connubia, & in quorum thoro iniquitas inuenitur, vbi in exterminium fides corrupta sunt semina. Dum Valentinus filium Dei in phantasmate, non in carne fuisse contendit, fidem suam suorumq́, corrupit. Natiuitatis eorum semen exterminatum est, qui non crediderunt Filium Dei in carne natum de Virgine Maria, & passum in carne.*

Porrò Gratian. dist. 58. can. 12. *Cenomanensem*, sic legit, sicque explicat, q. d. Filios adulterorum, vtpote vitiosos, iuxta canones, non esse sacris initiandos. Sic enim ait. *Quòd autem vitium originis semini imputari negatur, videtur esse contrarium illi sententiæ: Adulterorum filij abominatio sunt Domino: sed, sicut supradictum est de presbyterorum filiis, ita & hoc de filiis adulterorum intelligendum videtur, vt illi dicantur esse abominatio Domino, ad quos paterna flagitia hereditaria successione descendunt.*

Vnde ibidem can. 9. scribit S. Bonifacius Martyr Anglorum regi, vitia adulterorum in proles proseminari. *Si gens Anglorum,* inquit, *spretis legalibus connubiis, adulterando & luxuriando, ad instar Sodomiticæ gentis fœdam vitam duxerit; de tali commistione meretricum æstimandum est degeneres populos, & ignobiles, & furentes libidine fore procreandos, & ad extremum vniuersam plebem ad deteriora & ignobiliora vergentem, & nouissimè nec bello sæculari fortem, nec in fide stabilem, nec honorabilem hominibus, nec Deo amabilem esse venturam, sicut aliis gentibus Hispaniæ, & Prouinciæ, & Burgundiorum populis contigit: quæ sic à Deo recedentes fornicatæ sunt, donec vindex talium criminum vltrices pœnas per ignorantes legem Dei, id est per Saracenos, venire & sæuire permisit.*

Obiicit S. Iustinus quæst. 78. ad Orthodoxos qua ratione vera sit hæc sententia, cùm genealogia Christi ducatur ex Dauid adultero? Respōdet, Dauid poeninsisse, atque Vriæ defuncti relictam viduam, quam priùs viuente viro violauerat, vxorem duxisse, Deumq; pœnitentiam Dauid eo quoque modo honorare voluisse, vt mentio nominatim fieret vxoris quondam Vriæ.

S. Ambros. verò serm. 9. de Ioanne Baptista tom. 5. adulterorum filios non initiatos, vti ipse pariter legit, interpretatur viles, spurios & infames. Agens enim contra concubinarios sic scribit: *Sed dicet aliquis: Vxorem non habeo, & ideo ancillam mihi sociaui. Audi quid dicat Scriptura ad Abraham: Eiice ancillam, & filium eius; non enim heres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Si igitur ancillæ filius heres non est, ergo nec filius est. Cur ergo quæritur tale coniugium, de quo susceptus filius, nec successionis possit heres esse, nec sanguinis? Nec enim habere potest hereditatis consortium, qui non habet originis priuilegium. Cur inquam, quæritur tale contubernium, de quo nati filij non matrimonij, sed testes sint adulterij? cur huiusmodi suscipiuntur adulterini, qui patri pudori sint, non honori? Dicit Scriptura: Adulterorum filij non initiati erunt, & ab iniquo thoro semen exterminabitur. Mulier igitur tua si talibus moribus prædita est, vt mereatur consortium, mereatur & nomen vxoris: præsta concubinæ tuæ libertatem & nomen vxoris, ne tu adulter sis potiùs, quàm maritus.*

ET AB INIQVO THORO SEMEN EXTERMINABITVR] *Iniquo*, id est iniusto, putà adulterino. Adulterium enim est contra iustitiā: adulter enim corpus ex iustitia debitum addictumque vxori, illi subtrahit, datque adulteræ: quare vxori grauem facit iniuriā. Rursum, *iniquo*, græcè ἀθέσμῳ, id est illicito & lege vetito, qualis est copula soluti cū meretrice vel alienigena & idololatra: quæ licet nō sit contra iustitiā; lege tamē Dei est prohibita, vtpote nocens educationi prolis ac bono reipubl. Vnde S. Hieron. in c. 9. Osee legit, *ex iniquo concubitu semen peribit*; Vatabl. *ex illegitimo concubitu semen abolebitur*; Olorius & Carthus. *coniugati adulteri priuabuntur prolis fœcunditate*, aut si quæ proles eis nascatur, infelix viuet, & interibit immatura. Ita sæpè fiebat olim & etiānum fit, at nō semper, ob alia secreta Dei iudicia.

Porrò

Porrò hæc sententia vera est, non tantùm in adulterinis filiis, sed & in legitimis. Sæpè enim ex hac lege sterilitatis à Deo lata contra adulteros fit, vt qui ex alieno thoro filios quærit, neque ex suo quidem suscipiat. Sic *concluserat Dominus omnem vuluam domus Abimelech, propter Saram vxorē Abrahæ*, quam sibi vendicarat Abimelech, Genes. 20.18. Quare si adulter fuerit rex, regno deiicietur posteritas: si castus, proles in regno firmabuntur. Ita non rarò fit.

VERS. 17. ET SI QVIDEM LONGÆ VITÆ ERVNT, IN NIHILVM COMPVTABVNTVR. q. d. Impij & adulterini impiorum adulterorum filij, si quando diutiùs viuant, sintque longæui; nullius tamen erunt pretij, viles & abiecti: ET SINE HONORE ERIT NOVISSIMA SENECTVS ILLORVM] q.d. Quo diutiùs viuent, eo magis erunt inhonorati & dedecorosi: tum quia cum ætate crescit eorum impietas & infamia: tum quia, cùm iuxta legem Deuter. 23.1. velut infames repellantur ab Ecclesia & societate ceterorum Israelitarum; hinc quo diutiùs viuent diutius maiusque erit eorum dedecus, infamia & probrum, præsertim quia senectus ipsa tot miseriis onusta, per se solet esse despicabilis & contemptibilis; cui si accedat ignominia natalium, æquè ac morum & vitæ, duplex, imò triplex & quadruplex, consurget turpitudo & infamia. Candorem enim argenteæ quasi canitici plumbo, imò cœno, inspergunt turpitudinis. Hinc S. Hieron. in cap. 9. Oseę sic legit: *Cùm longi fuerint temporis, reputabuntur in nihilum, & ignobilis in nouissimis erit senectus eorum.* Verè Ecclesiast. c. 25. v. 3. Tres, inquit, *species odiuit anima mea, & aggrauor* (nauseo & indignor) *valdè animæ illorum: pauperem superbum, diuitem mendacē, senem fatuum & insensatum*; græcè *senem adulterum & imminutum intellectu*, quales fuere senes illi, quos increpat Ierem. cap. 29.22. & illi insidiantes Susannæ, Daniel. 13.

Egregiè hanc gnomen pertractat S. Fulgent. epist. 2. c. 3. & 4. vbi Gallam de morte mariti iuuenis consolatur. Tales, inquit, *quantumlibet longæui moriantur, acerbo funere demerguntur, & quamuis ætas eorum matura videatur in corpore, mortifera tamen mundi dilectio, immaturæ mentis acerbitatem retentat in corde: Christianus autem, qui in timore Dei vixerit, quacumque fuerit defunctus ætate corporis, non acerbo funere mergitur; sed placita Deo subnixus maturitate transfertur, legimus namque in eodem Sapientiæ libro: Quia senectus honorabilis est non diuturna, neque numero annorum computata; cani sunt autem sensus hominis, & ætas senectutis vita immaculata.* Et inferiùs: *Sicut enim vita mala, quanto magis fuerit temporaliter prolongata, tanto magis delinquentibus multiplicat pœnam: sic vita bona, quamuis hic breui tempore terminata, magnam sempiternamq́; conquirit bene viuentibus gloriam. Vita igitur mala immaturos acerbosq́; senes demerget in tartarum: vita verò bona defunctos iuuenes maturos perducit ad regnum.*

VERS. 18. ET SI CELERIVS DEFVNCTI FVERINT, NON HABEBVNT SPEM] melioris, honorationis & felicioris vitæ, quia cùm in vita vixerint impiè & infamiter, nullam post mortem sperare possunt aliam mercedem, nisi supplicium & opprobrium sempiternum in gehenna, iuxta illud Isaiæ cap. 66. v. vlt. *Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur: & erunt vsque ad satietatem visionis omni carni.*

NEC IN DIE AGNITIONIS (Græcè διαγνώσεως, id est diiudicationis, discretionis, examinis, animaduersionis, condemnationis, putà in die iudicij, quo causa cuiusque cognoscetur & diiudicabitur, ac pro meritis cōdemnabitur) ALLOCVTIONEM] Græcè, παραμύθιον, id est consolationem. q.d. Non habebunt impij in die iudicij vllam allocutionem, qua vel sua scelera excusent, vel eorum supplicium deprecentur, vel suas miserias consolentur: nec enim ipsi loqui pro se poterunt, nec quis alius pro eis loqui audebit: sed omnes obmutescent & obstupescent. Erunt enim ab omnibus omnino hominibus & creaturis deserti, imò omnibus inuisi & exosi, ideoque in summa rerum desperatione: omnis enim creatura consurget contra impios ad vindicandam iniuriam sui creatoris, iuxta illud c. 5. 21. *Pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos.* Magna hæc erit damnatorum afflictio, cum nec à Christo, nec à B. Virgine, nec ab angelis, nec ab amicis, nec à parentibus, nec ab vllo mortalium vel verbulum vnicum blandæ allocutionis aut consolationis accipient. Sic *allocutio* pro consolatione, ac doloris leuamine, vel medicamento accipitur à Seneca in Troade:

Alios parentes alloqui in luctu decet.

Vbi vide nostrum Delrio, qui plura huius significationis affert testimonia. Et à Catull. in Hendec. ad Cornific.

Qua solatus es allocutione.

Porrò S. Fulgent. epist. 2. c. 3. pro *agnitionis*, legit, *magnitudinis* (nescio vnde) sicque piè & pathetice explicat: *Non habebunt spem, nec in die magnitudinis allocutionem. Quæ est autem dies magnitudinis, nisi dies, in qua non iudicandus, sed iudicaturus veniet Dominus? Nunc enim, cùm venit vt pro nobis iudicaretur, non fuit dies magnitudinis, sed minorationis, in qua minoratus est paulo minùs ab angelis: tunc autem erit dies magnitudinis, quando secundum Ioannis attestationem, omnes mali abscondi cupient in cauernis mōtium, dicentes montibus & petris: Cadite super nos, & abscondite nos à conspectu Patris sedentis super thronum, & ab ira Agni, quoniam venit dies magnus iræ illorum; & quis poterit stare? In hac die magnitudinis mali non habebunt allocutionem, sed increpationem. Non enim audient: Venite benedicti Patris mei percipite regnum, quod vobis paratum est à constitutione mundi; sed dicetur eis: Ite maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis eius.* Apocal. 6.

VERS. 19. NATIONIS ENIM INIQVÆ DIRÆ SVNT CONSVMMATIONES] id est diri fines, diri exitus. q. d. Impiorum fines & exitus sunt acerbissimi, tristissimi, funestissimi, quia fulminante Christo sententiam damnationis, ibunt in mortem præsentem & æternam, putà in gehennam & ignem æternum. Minùs rectè nonnulli codices legunt: *Nationes enim iniquæ diræ sunt consummationis*, licèt eòdem redeat sensus.

Adde, adulterium à plerisque gentibus, etiam hæreticis, quin & ab infidelibus, morte puniri, vti ostēdit Tiraquell. leg. 13. connub. n. 6. & seqq.

Porrò harum omnium minarum & pœnarum, quæ hic impijs & adulteris intentantur, exemplum illustre est in filiis Heli, quos propter incestas libidines, adulteria, sacrilegia Deus cum patre Heli hisce pœnis mulctauit. *Ecce dies veniūt*, inquit,

inquit, & præcidam brachium tuum, & brachium domus patris tui, vt non sit senex in domo tua. Et videbis æmulum tuum in templo, in vniuersis prosperis Israel: & non erit senex in domo tua omnibus diebus. Verumtamen non auferam penitus virum ex te ab altari meo: A *sed vt deficiant oculi tui, & tabescat anima tua: & pars magna domus tuæ morietur, cùm ad virilem ætatem venerit. Hoc autem erit tibi signum, quod venturū est duobus filiis tuis, Ophni & Phinees: In die vno morientur ambo.* 1. Reg. 2. 32.

CAPVT QVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit castam piamq́; sobolem præferre incestæ & impiæ, quòd illa sæpè longæua sit, honorata & prospera; hæc breuis æui, infamis & infausta. Esto enim casti iustiq́; subinde morte citò præoccupentur, ac velut flos purpureus aratro succidantur; tamen excipit eos melior vita, ac maior fama & gloria. Quare ætas senectutis est vita immaculata; & iustus consummatus in breui expleuit tempora multa.

1. O Quàm pulchra est casta generatio cum claritate: immortalis est enim memoria illius: quoniam & apud Deum nota est, & apud homines. 2. Cùm præsens est, imitantur illam: & desiderant eam cùm se eduxerit, & in perpetuum coronata triumphat incoinquinatorum certaminum præmium vincens. 3. Multigena autem impiorum multitudo non erit vtilis, & spuria vitulamina non dabūt radices altas, nec stabile firmamentum collocabunt. 4. Et si in ramis in tempore germinauerint, infirmiter posita, à vento commouebuntur, & à nimietate ventorum eradicabuntur. 5. Confringentur enim rami inconsummati, & fructus illorum inutiles, & acerbi ad manducandum, & ad nihilum apti. 6. Ex iniquis enim somnis filij qui nascuntur, testes sunt nequitiæ aduersus parentes in interrogatione sua. 7. Iustus autem si morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit. 8. Senectus enim venerabilis est non diuturna, neque annorum numero computata: cani sunt sensus hominis, 9. & ætas senectutis vita immaculata. 10. Placens Deo factus est dilectus, & viuens inter peccatores translatus est. 11. raptus est ne malitia mutaret intellectum eius, aut ne fictio deciperet animam illius. 12. Fascinatio enim nugacitatis obscurat bona, & inconstantia concupiscentiæ transuertit sensum sine malitia. 13. Consummatus in breui expleuit tempora multa: 14. placita enim erat Deo anima illius: propter hoc properauit educere illum de medio iniquitatum. Populi autem videntes, & non intelligentes, nec ponētes in præcordiis talia: 15. quoniam gratia Dei, & misericordia est in sanctos eius, & respectus in electos illius. 16. Condemnat autem iustus mortuus viuos impios, & iuuentus celeriùs consummata, longam vitam iniusti. 17. Videbunt enim finem sapiētis, & non intelligent quid cogitauerit de illo Deus, & quare munierit illum Dominus. 18. Videbunt & contemnent eum: illos autem Dominus irridebit. 19. & erunt post hæc decidentes sine honore, & in contumelia inter mortuos in perpetuum: quoniam disrumpet illos inflatos sine voce, & cōmouebit illos à fundamentis, & vsque ad supremum desolabuntur: & erunt gementes, & memoria illorum peribit. 20. Venient in cogitatione peccatorum suorum timidi, & traducent illos ex aduerso iniquitates ipsorum.

VERS. 1. O QVAM PVLCHRA EST CASTA GENERATIO (id est casta natio, putà casti homines: hos enim opponit nationi prauæ, de qua c. præcedenti v. vltimo: generatio ergo significat omnes genitos, siue natos) CVM CLARITATE] Græcè, *κρεῖσσον ἀτεκνία μετὰ ἀρετῆς*, hoc est, *melior est orbitas*, siue carentia, *filiorum cum virtute*: melius est esse illiberē, id est sine liberis, & virtute præditum, scilicet quàm habere liberos ex adulterio, adulterinos & improbos, vti præcessit. Vnde S. Ambros. lib. 1. de Virginit. legit, *melior est sterilitas cum virtute*, S. Hieron. in c. 9. Osee, *melius est filios non habere cum virtute*, S. Cyprian. lib. de Singular. Cleric. *melius est esse sine filiis cum claritate*; Syrus, *melius est esse sine filiis cum gloria*; Arabicus, *res præ-* B *clara priuatio filiorum cum virtute. Integritas*, ait B. Petrus Chrysolog. serm. 146. *est cæleste consortium: virginitas iuncta Christo copula est virtutis.* Virgines ergo sunt angeli terrestres, & homines cælestes, ideoque sponsę Christi.

Noster *ἀτεκνία*, videtur legisse *ἁγνογονία*, id est *casta generatio*, vel castitatis, aut castorum generatio: licet enim hæc vox composita Græcis non sit in vsu, simplicia tamen, ex quibus componitur, sunt vsitata. Auctor enim libri huius multas voces nouat, nouaque componit. Sanè videtur Noster aliud habuisse Græcū exemplar: diuersum à modernis. Nam moderna non habent exclamationem *ὦ*, nec *τὸ quàm pulchra*.

Aut potiùs Noster solērter per orbitatem filio-

rum

rum intellexit, non nudam orbitatem & sterilitatem, hæc enim non est pulchra, sed potiùs deformis: prudenter ergo aduerte sterilitatem ex virtute, putà ex pulchra castitate, manantem. Vnde vertit, *ô quàm pulchra est generatio casta*, id est natio. q.d. O quàm pulchri sunt homines casti, ô quàm pulchra est castitas & castorũ cœtus, siue ij sint coniuges, siue cælibes & virgines. Sapiens enim per antithesin hîc opponit & anteponit castos steriles adulteris prole abundantibus: casti enim *cum virtute*, id est ex virtute, putà ex amore castitatis, vel coniugalis, vel virginalis, malunt orbari filiis, quàm perdere virginitatem, aut se polluere adulterio, etsi ex eo liberos sperare possent. Horum enim virtus, putà castitas & virginitas, clarior & illustrior est omni laude & gloria, quam sperare possent ex filiis. Sensus ergo est. q.d. Melius, id est, præclarius, laudabilius & gloriosius, est carere filiis, si iis careas ex virtute, putà ob amorẽ castitatis, qua non vis adulterari aut perdere virginitatem, quàm prolem habere copiosam adulterinam & improbam. Ita S. Ambros. l. 1. de Virginit. vbi hanc gnomen applicans virginibus, sic videtur explicare, q.d. *Melior est sterilitas*, id est, melior est virginitas. Quia enim illo legis veteris æuo ob expectationem Messiæ, quem singuli ex sua stirpe nasci optabant, sterilitas erat probrum, censebaturque maledictio & infamia; fœcunditas verò æstimabatur benedictio & gloria; hinc multi, qui vxores habebant steriles, vt ex eis suscitare filios non possent, diuertebant ad alias, etiam alienigenas & idololatras, vt ex iis proles procrearẽt. Horum insipientiam & peruersitatem redarguit hic Sapiens, docetque longè præstantiorem esse castitatẽ quamlibet, etiam illiberem & orbam, quauis fœcunditate & prolibus, præsertim spuriis, adulterinis & improbis; eò quòd castitas sit virtus, illaque eximia, fœcunditas verò adulterina ingens sit vitium & scelus: vnde pudicitiam & puritatem Ægyptij hieroglyphicè denotabant per ignem & aquam, quòd his elementis omnis lustratio fiat & expiatio, ait Horus Apollo lib. 2. Hierogl. c. 41. Iam quantum castitas illustrat & quasi inargentat hominem, tantum libido conspurcat & deturpat, quàm enim gloriosa est puritas, tam probrosa est impuritas, quæ ex hominibus facit sues & porcos, vti docet S. Basil. in psal. 1. Sensus ergo est q.d. Filius vel filia est pulcher facie; at castus & virgo pulchrior est virtute: filia decora est vultu, at sæpè indecora & impudica mẽte, virgo verò & vultu speciosa est, & mentis virginitate longè speciosior. Pulcher pater pulchrum sibique similem sæpè generat filium, iuxta illud Virgilij 6. Æneid.

Teucri pulcherrima proles.

Et libro 7.

Satus Hercule pulchro.

Et lib. 4.

Quo pulchrior alter
Non fuit Æneadum.

At hanc pulchritudinem corporis sæpè deturpat deformitas libidinis: nam *lis est cum forma magna pudicitiæ*, vti deturpauit filias Augusti Imp. de quo Sueton. in eius vita: *Cuius felicitatem*, inquit, *infelicem fecerunt filia, neptis & nepotes, adeò vt ipse ad eorum mentionem proclamare soleret, vtile esse fine* *nuptiis manere, & absque liberis interire, appellare quoque illos vomicas & carcinomata sua.* qua ratione Euripides dixit, ἄτεκνον, id est *carentem liberis, infortunio esse felicem.* Ruben Genes. c. 49. 3. dicitur *principium*, seu *præcipuum & caput, doloris patris*, quia paterni thori violator fuit.

Audi Tertull. lib. de Bono pudicitiæ c. 1. *Pudicitia*, ait, *flos morum, honor corporum, decor sexuum, integritas sanguinis, fides generis, fundamentum sanctitatis, præiudicium omnis bonæ mentis, quamquam rara, nec facilè perfecta, vixq; perpetua, tamen aliquatenus in seculo morabitur, si natura præstruxerit, si disciplina persuaserit, si censura compresserit.* Tertullianum ceu magistrum secutus more suo S. Cyprianus lib. de Bono pudic. *Pudicitia*, ait, *est honor corporum, ornamentum morum, sanctitas sexuum, vinculum pudoris, fons castitatis, pax domus, concordia caput*, &c. *Pudicitia nihil ornamentorum quærit, decus suum ipsa est. Hæc nos commendat Domino, connectit Christo: hæc expugnat omnia de membris illicita desideriorum prælia, pacem nostris corporibus inducit: beata ipsa, & beatos efficiens.* Et paulò pòst impudicitiæ hæc dat epitheta: *Cupiditatum infesta rabies, incendium conscientiæ bonæ, mater impœnitentiæ, ruina melioris ætatis, contumelia generis, expugnans sanguinis & familiæ fidem, alienis affectibus suos inserens filios, in aliena testamenta sobolem ignoti & corrupti generis inducens.* S. Gregor. Turon. lib. de Gloria Confess. c. 106. narrat se vocatum ad exequias S. Radegundis cum defunctæ, aitque de ea: *Sancta facies Radegundis de feretro ita fulgebat, vt liliorum rosarumq; sperneret pulchritudinem.* Et c. 51. narrat de S. Seuero presbytero, lilium ab eo templo oblatum, cùm per totum annum iam esset aridum; tamen recurrente eius transitus anniuersaria die in vere, quotannis reuirescere & reflorere solere.

Porrò cùm triplex sit castitas, scilicet coniugalis, vidualis, virginalis, quælibet præstat fœcunditate & filiis adulterinis ac infamibus. Castitas enim coniugalis pulchra est, vidualis pulchrior, virginalis pulcherrima. De coniugali hanc gnomen accipit Lyran. & Holcot, ceteri de virginali, vt S. Cyprianus (vel potiùs Origen. vt censet Pamel.) tract. de Singular. Cleric. S. Ambros. l. 1. de Virginit. S. Bernard. epist. 42. Petrus Blesensis, epist. 36. imò Ecclesia in officio Ecclesiast. SS. Virginum. Sic & Cantacuzenus aliique interpretes hîc.

Hinc S. Aldhelmus lib. 1. de Virginit. narrat angelum triplicem castitatem, scilicet virginalem, vidualem & coniugalem, hisce gradibus discriminasse, *vt sit virginitas aurum, castitas argentum, iugalitas* (coniugium) *æramentum. Vt sit virginitas diuitiæ, castitas mediocritas, iugalitas paupertas. Vt sit virginitas pax, castitas redemptio, iugalitas captiuitas. Vt sit virginitas sol, castitas lucerna, iugalitas tenebra. Vt sit virginitas dies, castitas aurora, iugalitas nox. Vt sit virginitas regina, castitas domina, iugalitas ancilla. Vt sit virginitas patria, castitas portus, iugalitas pelagus. Vt sit virginitas homo, castitas feminina, iugalitas corpus. Vt sit virginitas purpura, castitas redimita, iugalitas lana.*

Elogia triplicis castitatis.

Hanc gnomen insigni rosæ, lilij & ficus apologo graphicè repræsentat Cyrill. lib. 4. Apolog. moral. c. 8. *Rosa*, inquit, *& lilium iuxta ficulneam sunt exorta, quæ cùm expandissent floribunda folia, nitore splendentia, & totum suauitatis manantia, aromaticiq;*

Apologus fructus & floris.

ticiq́; odoris fragrantiam effudissent, & illa floris luce orbata acorbum in fructum pariter pullulasset, inuidentiæ lacte pruriens mox inuectiuam proposuit, dicēs: Post tam amœnam rutilantiam floridam, vbi fructus vestri? Vanum quippe est florere sine fructu. Siquidem ligat natura sagax fructum in flore, & ob ipsum vernantem florem germinat. At illæ mox radicem eloquij subodorantes, pacifica ratione dixerunt: Benè scimus, quòd propter pruritum generationis perdidisti gloriam floris, & idcirco iam expoliata es foliis dum sic loqueris. Nempè fructum paris dulcissimum, sed tamen pateris in radice pruritum, quo florem amisisti. Nobis autem ex plena puritate & suauitate substantiæ, flos ipso fructus est. Vnde in nobis flos & fructus minimè distinguuntur, quoniam redundante puritatis flore, & odoriferæ sublimitatis humore in nobis idipsum factum est flos & fructus. Nonnè vapor terræ purissimus, totus floridum in aurum concrescit, & ros dulcissimus cæli virginitate vernante in margaritam congemmascit? Igitur rosa, & lilium, & flores fructiferi, & fructus floridi sunt. Deinde plura in laudem virginitatis subiiciens, eamdem comparat lilio, rosæ, magneti, sapphiro, smaragdo: *Fructus*, inquit, *est dulcissimus, decor præstantissimus, odor suauissimus, valor totus. Nimirum ipsa est naturæ ac virtutis clarissima gemma, summa temperantiæ, perfecta victoria, spiritus supra germen, gloria tota. Vt rosa igitur fragrans, & lilium rutilans est sancta virginitas, flos & fructus, ad cuius quidem fragrantiam vnicornis attractus suauiter currit, cuius dulcedine ferocitas eius mansuescit, cuius puritate validissima eius potestas delectata, quasi victa in nitido gremio virginali reuerentialiter prostrata recumbit. O virtus magnetica virginitatis, ad se trahens naturam! ô sapphirus mirabilis castitatis, omnem fugans & destruens famam venenosam! ô smaragdus rutilans perpetuæ viriditatis, puritas inuiolata integritatis amatrix, fœtidam Veneris nullatenus patiens corruptelam! Ad hæc ficulnea stupefacta conticuit.*

Virginitas est flos & fructus.

Pulchra virginitatis exempla.

Vis pulchritudinis sanctæ virginitatis specimen & speculum? S. Pulcheria Augusta filia Arcadij Imp. virgo fuit perpetua & gloriosa, vtpote quæ Theodosium Imp. fratrem suum iuniorem, in pietate, omniq́ue virtute ad regimen educauit, eoq́ue mortuo ipsi succedens in imperium nupsit Marciano, eumq́; creauit Augustũ, vt maiori auctoritate regnum administraret; sed virginitatem, quam anteà Deo vouerat, in matrimonio conseruauit, ac totam se fidei tuendæ, & hæresi Eutychetis exstirpandæ impendit. Quapropter tota Synodus Chalcedonensis ei acclamauit: *Noua Helena, munimen Orthodoxorum, & gloria Ecclesiarum.* Denique quod in Imperatoribus rarum est, sua castitate, iustitia & sanctitate meruit catalogo Sanctorum adscribi die 10. Septemb.

Talis quoque fuit S. Cunegundis, quæ castitatem pariter cum Henrico Imper. marito suo cõseruauit, atque in eius testimonium nudis pedibus illæsa super candens ferrum ambulauit, ac mortuo marito monasterium à se fundatum ingressa, monachamq́ue professa, quindecim annos mira humilitate, abstinentia & pœnitentia traduxit. Vnde Sanctorum fastis adscripta legitur die 3. Martij. Nimirum in tanto Imperij fastigio castitas, quasi sol toti orbi, clariùs effulget.

S. Elzearius Comes Arriani cum coniuge Delphina intactam seruauit virginitatem. Quocirca D. Mablina nobilitate & pietate illustris, vidit in Spiritu sanctum iuuenem splendidè indutum, peramplam planitiem manibus ferentem vexillum candidum & illustre, cuius elegantia & splendor totum aërem & planitiem illam illuminaret. Sequebatur autem eum innumera multitudo hominum cuiusuis ætatis, sexus & ordinis. Cumq́ue illa visionis explicationem à Deo posceret, audiuit: *Hæc est virginitas & sanctitas Elzearij, quem totus orbis venerabitur, & multi eum sequentur.* Ita habet eius Vita apud Surium c. 16. ad diẽ 27. Septembris.

Præclarè S. Ignatius epist. 13. ad Heronem: *Virgines*, ait, *serua, vt pretiosa Christi monilia.* Et S. Cyprianus lib. de Habitu virginum: *Flos*, inquit, *est ille Ecclesiastici germinis, decus atque ornamentum gratiæ spiritualis, læta indoles laudis & honoris, opus integrum atque incorruptum, Dei imago respondens ad sanctitatem Domini, illustrior portio gregis Christi. Gaudet per illas, atque in illis largiter floret, Ecclesiæ matris gloriosa fœcunditas, quantoque plus copiosa virginitas numero suo addit, tanto plus gaudium matris augescit.* Sic Vestalium virginitas Romanis erat admirationi, cùm tamen illa esset emptitia, temporaria, ac fastu plena, ait S. Ambrosius in Symmachum. Nam vt ait Naumachius illustris Poëta, sed Gentilis:

Pulchrum est corpus castum habere, intactamq́; manere
Virginem, & puris semper cogitationibus delectari, &c.
Permanere quasi reginam imbecillium mulierum,
Oculum splendidum ad eam vitam erigendo,
In qua gloriosæ veræq́; sunt nuptiæ, vbi commixta
Diuinis verbis, lumine plenas meditationes parit.

His virginitatis elogijs accensus, S. Casimirus regis Poloniæ filius, eam ita adamauit, vt, etiamsi medici assererent eum morbo, quo laborabat, liberari non posse, nisi vxorem duceret, ad idq́ue pater & regni proceres eum vrgerent; ipse tamen constanter responderit: *Malo mori virgo, quàm viuere non virgo.* Dixit, & fecit, ideoq́ue velut virginitatis hostia, in sanctorum virginum album ab Ecclesia inscriptus est die 4. Martij. Fuit ergo ipse velut armelinus, qui à venatoribus luteo aggere circumdatus, mauult capi & mori, quàm egredi & fœdari. Vnde ciues eius Lithuani hoc ei anagramma dederunt: *Casimirus, sum ac iris*, in quam scilicet irradians Sol iustitiæ suum ei castitatis fulgorem afflauit. Et hoc epitaphium:

Sponte cadis sed amore cadis, Casimire, pudoris,
Mirus, te Christo mirificante, cadis.

Fuit è primis Societatis nostræ Patribus P. Iacobus Ledesma, insignis Theologus, ac religiosa morum sanctitate conspicuus. Huic sub initium vocationis de perpetuanda castitate formidanti, Brixiæ apparuit B. Virgo sole pulchrior, comitata S. Maria Magdalena, S. Catharina Alexandrina, & S. Catharina Senensi, eique donum castitatis per omnem vitam promisit: quæ dum in cælum rediret, tres eius comites iam recensitæ hoc carmen suauiter modulabantur: *O quantum est donum castitatis, quod Deus confert pietatis.* Ita refert noster P. Franc. Sacchinus parte 2. Histor. Societatis Iesu, lib. 1. n. 65. Lege vitam S. Iuliani & Basilissæ coniugum, sed virginum, ac mira hac de re inuenies.

nis. Extat apud Surium die 9. Ianuarij.

Vide S. Athanas. Tertull. Cyprian. August. Basilium de laudibus virginitatis, ac Climacum gradu 15. & Cassianum collat. 12.

Audi vnicum S. Athanas. hac exclamatione tract. de Virginit. concludentem: *Magna virtus continentia, magna gloria castitas, magna sunt virginitatis præconia. O virginitatis diuitiæ incomprehensibiles. O virginitas corona immarcescibilis. O virginitas templum Dei & sancti Spiritus domicilium. O virginitas margarita pretiosa apud multos latens, à paucis vero vix inuenitur. O continentia amica Dei, & apud Sanctos laudata. O continentia vulgò inuisa, sed iis, qui te digni sunt, nota. O continentia mortem & inferos effugiens, & immortalitati adhærens. O continentia gaudium Prophetarum, Apostolorum gloria. O continentia angelorum vita, & sanctorum hominum corona. Beatus qui te tenet, beatus qui per patientiam tibi constanter adhæret; quoniam postquam paululum laborauerit, multa recipiet munera in te. Beatus qui per totum hoc tempus ieiunarit, quia in æterna Hierosolyma habitabit, cumque angelis choreas ducet, cumque sanctis Prophetis & Apostolis requiem habebit.*

Symbolicè, quàm pulchra est generatio Christi, tum æterna & diuina, tum temporalis & humana! vtraque enim est casta & virginea, quia æterna facta est sine matre, humana sine patre ex Spiritu sancto. Vnde Christus in cælis est ἀμήτωρ, id est carens matre, in terris verò ἀπάτωρ, id est carens patre. Vtraque pariter est clara, imò clarissima. Vnde de priori dicitur psal. 109. *Tecum principium in die virtutis tuæ in splendoribus sanctorum, ex vtero ante luciferum genui te.* ita Angelus de Paz, Expos. in Symbol. c. 14.

CVM CLARITATE] Græcè *cum virtute*, inter quas quia eminet charitas, hinc S. Bernard. & Petrus Blesensis epist. 36. legunt, *cum charitate*. Audi S. Bernard. epist. 42. ad Henricum: *Castitas sine charitate lampas est sine oleo: subtrahe oleum, lampas non lucet; tolle charitatem, castitas non placet. Sed ô quàm pulchra est (vt Sapiens clamat) casta generatio cum charitate! Cum illa, inquam, charitate, quam describit Apostolus de corde puro; & conscientia bona, & fide non ficta.*

Noster vertit, *cum claritate* quia Græcum ἀρετῇ, & Latinum *virtus*, sæpè significat vires, robur, excellentiam, præstantiam, celebritatem, gloriam. Vnde illud Virgilij:

Tunc pudor incendit vires, & conscia virtus.

Claritas pro virtute. Igitur τὸ *cum claritate* Primò, accipi potest, vt sit idē quod Græcum *cum virtute*: virtus enim sola parit laudē & claritatem: vnde à Poëtis, *virtus* sæpè vocatur laus, vti alibi ostendi. Secundò & genuinè, τὸ *cum claritate* idem est, quod *clara*, ac iungendū est cum τῷ *quàm pulchra*. q. d. O quàm pulchra & clara est casta generatio, siue natio! Castitas enim solet sibi sociare ceteras virtutes: habet ergo laudem, decorem, claritatem & gloriam aliarum virtutum, eò quòd sit ἀρετὴ, id est robur & fortitudo Martia, quæ omnia superat, ac victrix de omnibus cupiditatibus triumphat. quæ sanè ingens est eius claritas & gloria.

Mysticè, Lyran. accipit *claritatem* conscientiæ, quæ iustis datur, præsertim castis: quocirca experientia constat castitatem esse matrem sapientiæ, sacreque, vt conscientia æquè ac ingenium & mens mira claritate polleat & resplendeat.

Virtutis etymon. Porrò Græcum ἀρετὴ. id est virtus, indicat castitatem egere magna fortitudine & robore militari, & quasi Martio: Ἀρετὴ enim dicta est ab Ἄρης id est, Mars. Virgines ergo sunt quasi Martes, qui assiduè pro castitate duro ac difficile prælio confligunt. Sic & virtus dicta est à vi & à viro, quasi virilis: castitas enim facit viragines viriles, & quasi viros, ac virili vi omnibus tentationibus mundi, carnis & dæmonis resistit. Sensus ergo est, q. d. Filij stipantes suos parentes, illis sunt pulchritudini & robori, indeque claritati & gloriæ: at maior est castitatis & virginitatis pulchritudo, robur & claritas, quam ipsa castis communicat, vt ob hasce tres dotes celebris & gloriosa sit, castosque gloriosos faciat apud Deum, æquè ac apud angelos & homines vniuersos.

Denique S. Cyprianus (siue Origenes, vt volunt nonnulli) tract. de Singular. Clericorū paulò ante finem, totum hunc locum citat, & ex eo probat Clericos & castitatis studiosos non posse habitare cum feminis. Sic enim ait: *Melius est esse sine filiis cum claritate; non est sine filiis cum claritate, nisi singularitas sola, quam non solum conscientia sua nullis sordibus maculat, sed etiam nullæ opiniones suspectæ paritatis infamant. Nam si castitas, quod est difficile, masculum & feminam pariter in virginitate conseruet; non habet claritatem, quia communitas ipsa non potest nisi quibusdam probrositatum tenebris obscurare. Singularitas vero ita clara est omnibus & exerta, vt cunctis splendore sui candoris pura manifestetur & lucida.*

IMMORTALIS EST ENIM MEMORIA ILLIVS: QVONIAM ET APVD DEVM NOTA EST, ET APVD HOMINES] quam proinde nulla temporum, nulla vicissitudinum, nulla sæculorum delebit obliuio; sed eius memoria & gloria perennis florebit tamdiu, quamdiu Dei & angelorum hominumque omnium durabit æternitas.

Probat castæ generationis, siue nationis & gentis, pulchritudinem & claritatē ex eo, quòd immortalis sit memoria, & æterna gloria illius apud Deum & homines: quam proinde opponit & anteponit fluxæ & caducæ filiorum propagationi, cuius memoria & fama ad modicum tempus durat, & cum filiis interit. Errant ergo, qui per filios quærunt immortalitatem, ac suum nomen & stirpem æternare satagunt, cùm vera immortalitas quærenda sit ex virtute & castitate: hæc enim apud Deum & homines æternam habet laudem & gloriam. Generatione perpetuatur corruptibilium species, cùm indiuidua perpetuari nequeant, teste Arist. de Generat. at iusti castique memoria, quin & anima, eiusque felicitas & gloria, perpetuatur in ipso eius indiuiduo.

Græca significantiùs habent, ἀθανασία γάρ ἐστιν ἐν μνήμῃ αὐτῆς, id est, *immortalitas enim est in memoria illius*, scilicet virtutis, quæ præcessit: virtutis inquam, qua quis sterilis esse mauult & illiberis, ex amore virginitatis vel castitatis coniugalis, quàm ex alienis vel alienigenis filios procreare.

Hoc est quod ait Ecclesiast. cap. 44. 14. *Nomen eorum* (iustorum præsertim heroum, quales sunt virgines & Martyres) *viuit in generationem & generationem. Sapientiam ipsorum narrent populi, & laudem*

dem eorum nunciet Ecclesia. & cap. 49. *Memoria Iosiæ in compositionem odoris facta opus pigmentarij: in omni ore, quasi mel indulcabitur eius memoria, & vt musica in conuiuio vini.* Et Psaltes psal. 111. 7. *In memoria æterna erit iustus.*

ET APVD HOMINES] tum probos castosque, tum improbos & incestos, qui virgines & castam vitam suspiciunt & admirantur, vt angelicam & diuinam, quæ ipsorum omniumque naturæ vires superet & transcendat, vt docet S. Ambrosius lib. 2. de Virginit. & S. Basil. de Virgin.

Symbolicè noster Aluarez de Paz libr. 4. de Dignitate perfect. parte 3. c. 37. totum hunc locum de iustis & sanctis sic exponit: Casta generatio, inquit, non est alia, quàm multitudo iustorum, quæ mente pulchra est, quia gratiæ decore nitet; & corpore casta, quia honestatis nitore enitet; & luce sapientiæ clara, quoniam rerum cælestium cognitione resplendet: cuius memoria, nec apud Deum, nec apud homines perit. Nō apud Deum, quia Sanctos semper secum habet, & numquam à proposito eos clarificandi discedit. Non apud homines, quia hi celebrem eorum memoriam non deserunt, quos sibi semper patronos apud Deum & mediatores agnoscunt. Adeò vt, quia nō potest Ecclesia omnium Sanctorum festa sigillatim celebrare (sunt enim illi innumerabiles) neque potest omnes perfectos & iustos ex nomine cognoscere, aut eorum specialem memoriam habere, dies festos celeberrimos quotannis instituerit, in quibus (iubente Deo) Sanctorum omnium choros honoraret, & eos ad memoriam fidelium adduceret. Omnes etiam illos frequenter inuocat, dum in supplicationibus publicis canit: *Omnes Sancti & Sanctæ Dei intercedite pro nobis.*

VERS. 2. CVM PRÆSENS EST, IMITANTVR ILLAM: ET DESIDERANT EAM, CVM SE EDVXERIT] S. Cyprianus legit, *cum se abduxerit*, cum scilicet per martyrium aut mortem castorum vel virginum, castitas vel virginitas cum eis se in cælum subduxerit. Græcè est, *desiderant recedentem*, ideoque absentem Sensus est q.d. Castitas adeò speciosa est, vt, cùm se præsentem in castis exhibet, multos trahat ad sui amorem & imitationem; cū verò absens est, sui acuat desiderium: præsentia bona enim sæpè fastidimus, absentia desideramus & studiosè requirimus, iuxta illud Horatij lib. 3. Carm. ode 24.

Virtutem incolumem odimus,
Sublatam ex oculis quærimus inuidi.

Et illud: *Minuit præsentia famam.* Verùm viris probis castitas cùm adest, mirabilis & imitabilis est; cùm verò abest, desiderabilis. Exemplum est in S. August. qui concubinæ afflictus, ab ea se expediuit per exempla sanctarum virginum. Audi eum l. 8. Confess. 11. *Aperiebatur, inquit, ab ea parte, qua intenderam faciem, & quò transire trepidabam, casta dignitas continentiæ, serena & non dissolutè hilaris, honestè blandiens, vt venirem, neque dubitarem, & extendens, ad me suscipiendum & amplectendum, pias manus plenas gregibus bonorum exemplorum. Ibi tot pueri & puellæ, ibi iuuentus multa, & omnis ætas, & graues viduæ, & virgines anus, & in omnibus ipsa continentia nequaquam sterilis, sed fœcunda mater filiorum gaudiorum de marito te Domine. Et irridebat me irrisione exhortatoria, quasi diceret: Tu non poteris, quod isti & istæ? an verò isti & istæ in semetipsis possunt, ac non in Domino Deo suo? Dominus Deus eorum me dedit eis. Quid in te stas, & non stas? Proiice te in eum, noli metuere, non se subtrahet vt cadas. Proiice te, securus excipiet te, & sanabit te. Et erubescam nimis.* Quocircà S. Basil. hom. de S. Gordio Martyre ait: *Cùm in sanctis voluminibus Mosis vitam, morum lenitatem, nostræ naturæ magnopere optatam audimus, statim æmulamur. Ioseph dum audimus, aut legimus vitam illius, assequi castitatem magnoperè cupimus. Si verò Samsonis narratur historia, ad illius imitandam fortitudinē accendimur.*

ET IN PERPETVVM CORONATA TRIVMPHAT, INCOINQVINATORVM CERTAMINVM PRÆMIVM VINCENS] Græcè est, ἀμιάντων ἄθλων ἀγῶνα νικήσασα, id est, *immarcescibilium* vel *incorruptibilium certaminum*, vel *præmiorum* (ἆθλον enim, si ab ἆθλος masculino deriues, idē est quod *certaminum*: sin à neutro ἆθλον, idem est quod præmiorum, quæ certamina merentur) *agonem vincēs.* q.d. Castitas, ac præsertim virginitas, quia durum agonem certaminum & tentationum libidinis, quibus ingentia & immarcescibilia à Deo præmia proposita sunt, generosè vincit, hinc corona gloriæ, & laurea siue aureola virginitatis, coronata in cælis triumphat. Hinc S. Cyprianus legit, *incoinquinatorum certaminum prælium vincens* Vbi Nota. *incoinquinata certamina* accipi possunt *impolluta*, quæ scilicet cum tentationibus libidinis, multorum corpora & mentes polluentibus, ita vt vix quis eas euadat illibatus & impollutus, à castis ita suscipiuntur & superantur, vt ipsi prorsus maneant ab iis intacti & incoinquinati. Sin vertas, *incoinquinatorum præmiorum*, per ea intellige *immarcescibilem gloriæ coronā* castis à Deo propositam, quæ numquam marcescit, nullo mœrore, dolore aut timore inquinatur, polluitur vel maculatur. Addit Petrus Faber lib. 2. Agonist. c. 12. & lib. 3. c. 4. *incōtaminatos* dici agones sanctarum virginum, qui Deo dicantur, vt distinguat eos à contaminatis agonibus, qui in honorem deorum, id est dæmonum, à Gentilibus celebrantur.

Noster pro ἀγῶνα, id est *prælium*, vertit, *præmium* metonymicè, quia in agone agonotheta vincenti certamen, siue prælium, brauij loco proponebat præmium. q.d. Castus & virgo in tam periculoso tentationum carnis agone prælium vincēs, præmium reportat, scilicet coronam gloriæ, eum quā æternum triumphat. Posset quoque per hypallagen sic exponi: *Incoinquinatorum certaminum* vel *præliorum præmium vincens*, id est incoinquinatorum præmiorum certamen vel prælium vincens. Sic psal. 18. 6. dicitur: *In sole posuit tabernaculum suum.* pro in *tabernaculo suo posuit solem.* Et psal. 32. 7. *Ponens in thesauris abyssos*, pro *ponens in abyssis thesauros.* Sic alibi dicitur: *Misit ciuitatem in ignem*, pro *misit ignem in ciuitatem.* Et *calceamenta habebitis in pedibus*, pro *habebitis pedes in calceamentis*, siue *calceatos*. Exodi 12. Quomodocumque vertas & exponas, eōdem semper redibit sensus. De corona siue aureola virginitatis vide D. Thomam, S. Bonauent. ceterosque Scholast. in 4. dist. 33.

Triumphi virginum. Audi virginum, ideoque Martyrum, gloriosas coronas & triumphos celebrantem S. Ambros. lib. 3. epist. 25. ad Eccles. Vercell. sub finem: *Apud nos*

nos, inquit, *& puellæ de mortis appetentia sublimes, vsque ad cælum erexere virtutum gradus. Quid Theclam, quid Agnen, quid Pelagiam loquar, quæ tamquam nobilia virgulamina pullulantes, ad mortem, quasi ad immortalitatem festinauerunt? Inter leones virgo exultauit, & rudentes bestiæ expectant ut repula. Et vt nostra cum Indorum gymnosophistis conferamus, quod ille verbis gloriatus est, sanctus Laurentius factis probauit, vt vitus excruceretur, & flammis superstes diceret: Versa, manduca. Haud degener Abrahamidarum & Machabæorum concertatus puerorum, quorum alij super flammas canebant, alij cùm exurerentur non rogabant vt parceretur, sed innitebantur vt ampliùs persecutor inflammaretur. Liber igitur sapiens.* Subiicit deinde ratam S. Pelagiæ fortitudinem: *Quid autem sublimius sancta Pelagia? quæ vallata persecutoribus, priusquam tamen in eorum conspectum veniret, aiebat, Volens morior, nemo me continget manu, nemo oculo proterno violabit virginem. Mecum feram pudorem, mecum incolumem verecundiam, nullum prædones lucrum suæ capient insolentiæ: Pelagia Christum sequetur, libertatem nemo auferet, nemo captiuam videbit liberam fidem, insignemque pudicitiam & prosapiam prudentia. Quod seruum est, hic manebit, nullos in vsus debitum.* Dixit & fecit: nam antequam à satellitibus comprehenderetur, ex alto se præcipitans, virgo & Martyr euolauit in cælum, vt refert idem S. Ambrosius libr. 3. de Virgin. S. Chrysostomus & alij.

S. Pelagia.

S. Victoria.

Audi & triumphos S. Victoriæ virginis & Martyris. Hanc enim hisce verbis ad virginitatem seruandam impulit S. Anatolia: *O Victoria vince diabolum, & esto vera victoria. Ego die qua explicui pretium ornamentorum meorũ in pauperes Christi, vidi per visum iuuenem auro diadematum splendidum, in vestibus purpureis atque gemmatis, qui grata facie & lato vultu me inspiciens ait: O virginitas, quæ morte non vinceris, quæ à morte perpetua liberas! O virginitas, quæ non in operibus tenebrarum, sed semper in lumine versaris! Virginitas purpura regalis est, quam qui induit, reliquis fit eminentior. Virginitas gemma est pretiosa. Virginitas thesaurus est regis immensus. Huic fures insidias tendunt. Hanc tu euigilans solicite custodi: quantumque te plus habere cognoscis, instantiùs custodi ne perdas.* His & similibus verbis & factis incitata Victoria, omne pretium ornamentorum suorum & ipsa distraxit pauperibus. Sicque factum est, vt, agentibus sponsis earum Aurelio & Eugenio, quia nubere illis virgines Christi noluerunt, à Decio Imp. vrbe Roma pulsæ, ad prædia sponsorum ducerẽtur, vbi fame & inedia ita afflictæ sunt, vt vix ad vesperum modicus panis cibarius eis daretur: nulloque pacto efficere sponsi potuerunt, vt vel ad nubendum vel sacrificandum animi illarum inclinarentur. Beata igitur Victoria in virginitatis proposito inuincibiliter persistens, post multa miracula facta, inter quæ plurimas virgines Domino aggregauerat, percussa est gladio in corde à carnifice Taliarcho. Qui leprosus factus, intra sex dies verminibus consumptus exspirauit. Hæc omnia ad verbum habet Ado in Martyrolog. die 29. Decembris. Huc facit illud S. Hieron. in epitaph. Paulæ, de duabus coronis, martyrij, scilicet, & puritatis: *Illa*, inquit, *corona de rosis & violis plectitur, ista de liliis.* Et illud Prudentij Peri Stephanon hymno 14.

Gnome.

Duplex corona est præstita Martyri,
Intactum ab omni crimine virgini,
Mortis deinde gloria libera.

Hinc & Gentiles in agone certaturi vino & venere abstinebant, vt fortiores euaderent, & victoriæ coronam reportarent: experientiâ enim constabat fortiores, si veneri vacarent, à debilioribus, si ea abstinerent, superari. Audi S. Paulinum epist. ad Seuerum: *Confirmemus*, inquit, *animam castitate, quam Apostolus docet, quam etiam carnales athletæ diligenter tuentur, quò nobis impensiore studio seruanda est pro immarcescibili corona illa luctantibus, cùm etiam pro temporali & fragili corona decernentibus excolatur.* Et S. Ephrem de Virginit. *Fac sis continens animo, vigil spiritu, abstinens cibo, abstinens risu, cogitationum quoque continentiam seruans, vt per omnia veluti perfectus athleta innotescas.* Et de luctamine spirituali: *Continentiam habeto*, inquit, *in habitu, continentiam habeto in cibo, continentiam habeto in lingua; abstinentiam in aspectu, in cogitatu, in risu, vt athleta pietatis perfectissimum te omnibus demonstreris.* Similia habet S. Basil. de Sacr. virginit. Porrò virgines à Gentilibus florea corona, vel ramis pini (pinus enim est symbolum virginitatis) coronari solitas docet Carolus Paschalius lib. 2. de Coronis c. 15. & lib. 6. c. 28.

Virginum triplex corona.

Denique virginibus triplex debetur corona: prima, virginitatis; secunda, nuptialis, quia nubunt Deo: olim enim virgines, dum nubebant, coronabantur: tertia, athletica, quia instar athletarum difficilem & durum cum luxuria agonem subeunt & superant. Hinc omnes penè gentes virgines dum moriuntur, rosis & floribus coronant. Virgo enim est libidinis domitor, dæmonum profligator, passionum & sensuum victor. Cui per omnia quadrat illa Machabæi præclara laudatio: *Similis factus est leoni in operibus suis, & sicut catulus leonis rugiens in venatione. Et persecutus est iniquos, perscrutans eos; & qui conturbabant populum suum, eos succendit flammis: & repulsi sunt inimici eius præ timore eius, & omnes operarij iniquitatis, conturbati sunt, & directa est salus in manu eius.* 1. Machab. 3. 4.

Vers. 3.

MVLTIGENA (græcè, πολύγονον, id est multiplex, multiplicata, multa) AVTEM IMPIORVM MVLTITVDO, NON ERIT VTILIS] Est antithesis. q. d. Pij & casti sua virtute & castitate pariunt sibi coronas, & triumphos æternos: at turba impiorum, esto plurima, inutilis est, imò sua impietate sibi & proximis noxia: sibi enim accersit ignes & tormenta gehennæ.

Dices, Cur ergo Deus creat homines, quos scit fore impios, & cur eos tolerat? Respond. Primò, vt in eis ostendat suam iustitiam vindicatiuam, sicut in piis suam ostendit misericordiam per gratiam & gloriam, quam eis elargitur, vti docet Apost. Rom. 9. vtque per iustitiam exercitam in impios, pij magis agnoscant misericordiam sibi præstitam, Deoque maiores gratias agant.

Secundò, vt per impios exerceantur, purgentur & perficiãtur pij. Sic Cain exercuit Abelem, Ismael Isaacum, Esau Iacobum, Pharao Mosen, Saul Dauidem, Aman Mardochæum, &c. Audi S. August. serm. 52. in Euangel. S. Ioannis: *Præclarè*, inquit, *videtis ergo, quia & mali necessarij sunt bonis. In fornace quodammodo aurificis sumus, hoc est in hoc mundo. Si aurum non es, simul ardes; si autem es, palea*

palea tua est malus ; si & tu palea es , simul eritis sumus. Et in illa verba psal. 51. *Sicut nouacula acuta fecisti dolum: Ecce,ait, quid faciunt boni mali,capillos radunt*,hoc est,vt mox explicat,*oblatratus est malus bona temporalia.*

Tertiò , impij piis multa exhibent ministeria circa artes mechanicas,mercimonia, aliasque res temporales, quibus excellunt,vtpote toti intenti lucris,fabricis,politiæ, &c.

ET SPVRIA VITVLAMINA NON DABVNT RADICES ALTAS, NEC STABILE FIRMAMENTVM COLLOCABVNT] q. d. Sicut spuriæ plantæ non agunt altas radices, ideoque citò exarescunt & pereunt ; sic adulterorũ & impiorum adulterini & impij filij citò deficiunt; nec stirpem aut familiam propagant : spuriæ plantæ enim sunt filij nothi & illegitimi. Vnde Syrus vertit, *& qui sunt ex alieno semine,non dabunt radices in profunditate* ; Arabicus , *non fundabunt radices altas germina eorum. Spuria vitulamina* ergo sunt *adulterinæ plantationes*,vt legunt hic S.Bonau.Lyran.Hugo, Holkot & Dionys. has enim significat Græcum *νόθα μοσχεύματα*, id est nothæ, vel spuriæ & adulterinæ plantæ. Nam vox *vitulamina* in nullis lexicis, vel auctoribus classicis modò repentur. Vnde S. August. libro 2. de Doctrina Christ.c.12. *Quia,*inquit, *μόσχος, græcè vitulus dicitur , μοσχεύματα quidam non intellexerunt , esse plantationes, & vitulamina interpretati sunt. Qui error tam multos codices præoccupauit,vt vix inueniatur aliter scriptum:& tamen sententia manifestissima est, quia clarescit consequentibus verbis. Namque adulterinæ plantationes non dabunt radices altas,conuenientiùs dicitur,quàm vitulamina,quæ pedibus per terram gradiuntur, & non hærent radicibus. Hanc translationem in eo loco etiam cetera contexta custodiunt.* S.Augustinum sequitur Iansen. qui lectionem Vulgatã, quæ habet *vitulamina*, velut vitiatam,aut minùs congruam reiicit,vti & S.Bonau.Hugo. Vatabl. Clarius & Polydorus Virgil. in Adagiis Sacris lib.2.adagio 379.

Verùm *spuria vitulamina* legunt hîc omnes codices Vulgatæ editionis, quã quia vt authenticam probauit Concil.Trident. sess.4. nulli Catholico iam reiicere fas est. Sic quoque Optatus Mileuitan. lib. 4. contra Parmen.legit, *Spuria vitulamina & filios adulterarum*,& explicat de hæreticis: *Apud quos*, inquit,*sunt Sacramentorum falsa connubia, & in quorum thoro iniquitas inuenitur, vbi in exterminium fidei corrupta sunt semina.* Videtur ergo vox *vitulamina* illo æuo fuisse vsu recepta.

Spurij etymon.

Porrò *spurius* vocatur,qui ex matre nota,patre ignoto vel ignobili nascitur. Vnde veteres denotabant spurium per S.P.quasi dicas *sine patre.Spurius* autem dicitur à *σπόρος*,id est semen,quòd nil habeat à patre nisi semen: nec enim in patris familiam,statum & hereditatẽ succedit. Ita S.Isidor.lib.9.Origin.c.5.Plutarch in Quæst. Sigonius de Nomin. Roman.& alij.Addit S.Isidor. *spurium* dici,quasi *extra puritatem*, id est immundum ; alij *spurium* dici censent *spurcum*. Verùm prius etymon est genuinum.

Vitulamen vnde?

Dico ergo aptè nostrum Interpretem vertisse *vitulamina*. Primò, quia græcizat, ac imitatur Græcum,qui à *μόσχος* vocat *μοσχεύματα*,id est à vitulo vitulamina,*μοσχεύματα*,id est *vitulamina*, Græcis sunt surculi,qui ex arbore dempti seruntur siue plantantur, vt in fruticem arboremue excrescant ; item rami tenelli, qui ex arbore in humum deferuntur, vt talea siue clauola ex olea, malleolus ex vite : *μοσχεύω* enim idem est,quod surculis ex arbore demptis sero , ramos tenerrimos ex arbore auulsos planto,plantaria seu viuiradices instituo. Sic S. Bonau.ait S.Ambros. in quadam epistola scripsisse : *Vos estis nobilia vitulamina*;dici autem à vite, quæ est generosa plantatio.Adde,radix arboris vocatur taurus,cur nõ & vitulus,vel vitulamen? Audi Quintilianum lib.8. c.2.*Sicut in his,quæ homonyma dicuntur, vt taurus animalne sit,an mons,an signum in cælo, an nomen hominis,an radix arboris, nisi distinctum, non intelligitur.* Sic *μόσχος* græcè & vitulum, & pampinum,& viuiradicem, id est plantam,quæ cum viua radice seritur,quasi viuam radicem habens, significat:vnde *μοσχευμα* vocatur stolo, planta tenera,nouellus ramus, malleolus vitium,viuiradix.

Secundò,quia *vitulamen* est vox Latina,& appositè significat vagam, petulantem,& instar vituli vitulantem & lasciuientem luxuriam spuriarum plantarum,æquè ac adulterorum. *Vitulari* enim Latinis idem est,quod lætari,exultare,lasciuire instar vituli:vnde vitulamen est ipsa lasciuia. ita Festus, Nonius & alij. Iam sicut homines dicuntur lasciuire & vitulari metaphoricè , sic & plantæ cùm ramis luxuriant. Est enim analogia & similitudo inter propagationem plantarum, bestiarum & hominum:vnde sicut vitulari dicũtur homines, cùm more vitulorum saltant & lasciuiunt,sic & plantæ. Quare appositè Interpres noster à stolida & petulca vituli vitulatione, stolidas & lasciuè luxuriantes plantas, siue stolones, vocauit *vitulamina*.

Paulò aliter Ceruantius : Vox *vitulamina*, inquit, significat degenerantes, infructuosas, stultas,luxuriantesque plantas, quæ ad truncum vitis,à qua nomen accipiunt, nasci solent, & vitibus officiunt , & in pabulum vitulorum à terra proferuntur, à vitulis seu bobus arata : sic impij ignobiles, degeneres, steriles,stulti & molles in aduersis sunt,vt eis succumbant facilè: & Christo Domino,*viti vera*, Ioan.15. *& palmitibus* eius,siue Ecclesiæ,vineæ Deo iucundissimæ, speciosissimæ & pretiosissimæ, pro viribus detrimentum afferre amant & ardent ; sed non diu vigebunt, non maturescent, vt ingenio respondeant;certa manent supplicia plantas istas, Isaiæ 5.Ierem.12, Ezech.15.

Sic & alij *vitulamina* non à vitulo, sed à vite deducunt; sed sic potiùs dicenda essent *vitilamina*, sicut dicitur *vitiligo*, non *vitulamina*,nisi dicas τὸ *vitulamina* ad vitulũ, æquè ac ad vitẽ alludere.

Sed cur *vitulamina*,id est plantæ,vel rami,vocantur *spurij*,qui altas radices non agant?

Spuria planta quæ? Resp. Primò,

Respond. Primò. Spuriæ herbæ & plãtæ sunt, quæ à genuinis degenerant, item falsæ,quæ genuinarum speciem habent, at non vim & indolem. Sic olea in terra sterili syluescit,& degenerat in oleastrum: spurius ergo ramus oleastri si inseratur in oleam, vel non coalescit cum ea,nec crescit,vel certè indolem & bonitatem oleę non capit,nec imbibit. Vnde Theophrast.lib.1. de Caussis plantarum c.7.vrbanas arbores ait inserendas esse per inoculationem syluestribus , non verò syluestres vrbanis , putà oleam inserendam esse oleastro,

oleastro, non verò oleastrum oleæ. *Quamobrem,* inquit, *fatu oleastris inserere postmodum, vel inoculare præcipiunt: coeunt enim & apprehendunt validiùs, & radix plus attrahens nutrimenti, probè fructificare arborem facit. Nam si è cõtrario siluestre in vrbano seueris, tametsi differentia quædam erit, tamen bonæ frugis arbor numquam profectò reddetur.*

Secundò. Secundò, per *spuria vitulamina*, id est spurias plantas & surculos, accipi possunt rami multiplices & densi, quos arbor vel vitis humore luxurians ad radices suas progignit, sed deinde deficiente humore & succo alere nequit; vnde eosdem sua vmbra enecat. Audi Plinium libr. 17. cap. 10. *Natura & plantaria demonstrauit, multarum radicibus pullulante sobole densâ, & pariente matre, quas enecet, eius quippe vmbra turba indigesta premitur, vt in lauris, punicis, platanis, cerasis, prunis. Paucorum in hoc genere rami parcunt soboli, vt vlmorum palmarumq́; Nullis verò tales pulli proueniunt, nisi quarum radices amore solis atque imbrium, in summa tellure spatiantur. Omnia ea non statim moris est in sua locari, sed priùs nutrici dari, atque in seminarijs adolescere, iterumq́; migrare. Qui transitus mirum in modum mitigat etiam siluestres: siue arborum quoque, vt hominum natura nouitatis & peregrinationis auida est: siue discedentes virus relinquunt, mansuescuntq́; tractatu (seu feræ) dum radice auellitur planta.* Pullos Plinius vocat ramos teneros, qui molles sunt & delicati, instar pullorum & puellorum. Simili modo luxuriosi & adulteri magnam spuriorum sobolem progenerant, sed ob exhaustas libidine vires debilem & infirmam, quam deinde ægrè & neglectim alunt; vnde omnis illa facilè deficit & emoritur, vixque sobolem longæuam post se relinquit.

Tertiò. Tertiò, plantæ à natiua sua bonitate & indole degenerant, fiuntque spuriæ, si in alium locum priori dissimilem, vel minùs sibi commodum transferantur & transplantentur, tuncque facilè exarescunt. Audi Columellam lib. 3. c. 5. *Depositæ stirpes valido solo, quamuis celeriter comprehendant atque prosiliant, tamen cùm sint vmi radices factæ antequam transferantur, retorrescunt, nec adolescere queũt.* Et clariùs cap. 9. *Tantum retulerit, vt in transferendis seminibus similem statum cæli lociq́;, & ipsius vitis habitum obseruemus: quoniam plerumq́; degenerat surculus, si aut situs agri aut aëris qualitas repugnent, aut etiam si ex arbore in iugum defertur. Itaque de frigidis in frigida, de calidis in similia, de vineis in vineas transferemus.*

Quartò. Quartò, spuriæ plantæ sunt, quæ à vermibus erosæ aut carie excisæ, aut aurugine aliouè vitio percussæ, vigorẽ suum perdidere, ideoq́ue marcescunt & tabescunt. Tales rami sunt stolidi stolones, qualis est talea siue clauola ex olea, malleolus è vite, qui proinde plantati nequit, vt radices agat & pullulet.

Quintò. Quintò & optimè, spuriæ plantæ & rami sũt, qui alterius speciei ramis semine iniecto innascuntur, qui quia in iis altas radices agere nequeunt, hinc crescere non possunt, sed citò exarescunt. Sic Theophrastus lib. de Causis plantarum c. 23. narrat visam esse terebinthum nasci in olea, & polypodium in arboribus, & laurum in platano & quercu, causamq́ue subdit: *Cùm enim,* inquit, *in partem arboris putredine penè in terram cõuersam, semen deciderit, pullulat viuitq́ue, alimentum capiens ex subiecta arbore;* sed quia id modicum est, hinc modicè pariter viuit, & crescit. Rursum sunt quædam plantæ, quæ naturâ suâ non nisi ramis alienæ arboris innascuntur, quas si ab iis auellas & plantes, vt fiant viui radices, arescunt & moriuntur. Talis est viscus, qui est frutex, ex quo fit viscus, siue glutcu. Hic enim frutex arborum nonnullarum ramis adhærens, per hiemem virens, baccas autumno ferens, quibus vescuntur turdi, merulæ, palumbes. Nascitur in quercu, pomis, piris, tiliis, betulis, salicibus, mespilis, cotoneis & aliis arboribus. Si in terra seratur, non prodit: solius arboris comes est, nec nascitur nisi semine per auis alicuius aluum reddito. Fertur, inquit Athenæus lib. 9 si auis visci semen comederit, super quacumque arbore ventrem exonerauerit, viscum nasci. Vnde Virgil. 6. Æneid.

> *Quale solet siluis brumali frigore viscum*
> *Fronde virere noua (quod non sua seminat arbos)*
> *Et croceo fœtu teretes circumdare ramos.*

Idem docet Theophrastus lib. 2. de Causis plantarum cap. 23. & 24. *Hyphear,* inquit, *& stelis in abiete pinoque nascuntur, viscum in quercu, terebintho,* &c. Et c. 25. docet quasdam plantas indigere aliis, quibus incumbant, ac proinde iis adnasci, quales sunt smilax, serpillum, hedera, quæ proinde si separentur, per se consistere nequeunt, sed exarescunt. Et Plinius lib. 16. c. 44. *Quædam,* inquit, *in terra gigni non possunt, & in arboribus nascuntur. Namque cum suam sedem non habeant, in aliena viuunt, sicut viscum.* Tales propriè sunt adulteri, qui ex aliena vxore adulterinos filios progignunt, quasi spuria virulamina, quæ proinde in terra hac generationis & prosapiæ radices non agunt. Subdit Plinius: *Est & in Syria herba, quæ vocatur cadytas, non tantum arboribus, sed ipsis etiam spinis circumuoluens sese. Item circa Tempe Thessalica, quæ polypodion vocatur, & quæ dolichos ac serpillum. Oleastro quoque deputato* (amputato, resecto) *quod gignitur vocant phaunos: quod verò in spina fullonia, hypophæston, calyculis inanibus, foliis paruis, radice alba, cuius succus ad detractiones in comitiali morbo vtilissimus habetur. Visci tria genera. Namque in abiete, ac larice stelin dicit Eubœa nasci, hyphear Arcadia. Viscum autem in quercu, robore, ilice, pruno siluestri, terebintho, nec aliis arboribus adnasci, plerique. Copiosissimum in quercu, quod dryos hyphear vocant. In omni arbore, quercu & ilice excepta differentiam facit odor virusq́;: & folium non iucundi odoris in vtroque, visco amarũ & lentum.*

Atque hi sunt fructus amari, quos hîc subdit Sapiens dicens: *Et fructus illorum inutiles, & acerbi ad manducandum.*

Concludit Plinius de visco: *Omnino autem satum nullo modo nascitur, nec nisi per aluum auium redditum, maximè palumbis & turdi. Hæc est natura, vt nisi maturatum in ventre auium non proueniat.* Sicut ergo fungi & viscus innascuntur alienæ arbori, nec ab ea se auelli sinunt; sed si eos auellas & plantes, radices non agunt, quinimò emoriuntur & exarescunt, fructus verò eorum sunt insipidi & amari: sic prorsus impiorum & adulterorum impia & adulterina proles non nisi in adulterio, quasi in alieno solo nascitur; hinc per se vitalis non est, nec per se consistere, aut stirpem propagare, & familiam propriam fundare præualet, sed exarescit & deperit: fructus quoque eorum

amarus & acerbus est, vti mox ostendam.

Exempla. Exemplo sit Augustus Cæsar, qui libidinibus & stupris vacans, proles non nisi similes sibi, nempe duas Iulias, filiam scilicet, & ex ea neptem, vtramque luxuriosam ad suum probrũ reliquit, in easque eius soboles extincta est. Idem contigit Iulio Cæsari, C. Caligulæ, Neroni, cæterisque Imper. adulteriis & luxuriæ deditis, qui nullam prolem tanti imperij heredem reliquere. Lege Sueton. aliosque, qui vitas Cæsarum scripsere.

S. Augustinus vnum ex concubina filium sustulit, nomine Adeodatum; sed & hunc puerum mors sustulit, ita prouidente Deo, ne tanto Ecclesiæ Doctori futuro infamiam, vel remoram aliquam crearet. de quo ipse ita scribit lib. 9. Confess. c. 6. *Munera tua tibi confiteor Domine Deus meus, creator omnium, & multum potens reformare nostra deformia: nam & ego in illo puero præter delictum nihil habebam, &c. cito de terra abstulisti vitam eius, & securior eum recordor, non timens quidquam pueritiæ, nec adolescentiæ, nec omnino homini.* Sic Deus occidit paruulum natum Dauidi ex adulterio cum Bethsabee. Causam quærit Theodor. in lib. 2. Regum quæst. 16. ac respondet: *Vnus erat futurus argumentum sceleris paterni: pij ergo regis, qui erat etiam Propheta, curam gerens Deus, non siuit eum viuere.*

VERS. 4. ET SI IN RAMIS IN TEMPORE (id est, ad tempus: græcè enim est, πρὸς καιρὸν) GERMINAVERINT, INFIRMITER POSITA (græcè βεβηκότα, id est ascendentia, succrescentia) A VENTO COMMOVEBVNTVR, ET A NIMIETATE VENTORVM ERADICABVNTVR] q. d. Esto spuriæ plantæ, id est spurij & adulterini filij, ad modicum tempus succrescant & prosperentur; tamen mox vento quopiam aduersitatis concutientur & conuellentur, eoque crescente eradicabuntur, præsertim dum vident cogitantque se ab infami parentum luxuria progenitos, ab iisdem negligi, & ab aliis contemni: quo fit, vt & ipsi vicissim parentes paruipendant, nec ab iis corrigi se sinant, sed liberè, æquè ac ipsi, suæ concupiscentiæ, & luxuriæ indulgeant itaque vitam sibi abbreuient; opesque, famam, vitam & animam perdant; idque iusta Dei vindicta, qui impios cum suo semine & propagine funditus extirpat, sæpè in hac vita, & semper in futura, iuxta illud Isaiæ c. 64. 6. *Cecidimus quasi folium vniuersi, & iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos.*

Sapientem de more secutus Siracides de adulterinis filiis, ita ex Deo ominatur: *Non tradent filij eius radices, & rami eius non dabunt fructum: derelinquet in maledictum memoriam eius, & dedecus illius non delebitur, &c.* Ecclesiast. 23. 35. Vide ibi dicta.

VERS. 5. CONFRINGENTVR ENIM RAMI INCONSVMMATI, ET FRVCTVS ILLORVM INVTILES, ET ACERBI (græcè, ἄωρος, id est fructus intempestinus, immaturus, crudus, necdum calore solis percoctus, ideoque acerbus) AD MANDVCANDVM, ET AD NIHILVM APTI. Idem dicit, aliisque & aliis verbis exaggerat. A cap. enim præcedenti v. 16. huc vsque iterando vrget & inculcat adulterinorum filiorum vilitatem, infamiam, sterilitatem & vitæ breuitatem: vnde eos vocat ramos inconsummatos, id est qui non perueniunt ad perfectionem & consummationem; & fructus illorum acerbos, id est proles eorum prauas & malignas: imitantur enim suos parentes, quæ proinde ante maturitatem, quasi fructus crudi decerpuntur & auelluntur. Rursum fructus, id est opera, consilia & machinationes eorum aliis sunt acerba, id est noxia & exitialia. Tò *confringentur*, significat eos mori violenta morte, vtpote immatura, & subinde per vim illata. Huc facit illud Iob 22. 16. de impiis: *Qui sublati sunt ante tempus suum & fluuius subuertit fundamentum eorum.* Ad hanc Sapientis gnomen alludens S. Paulinus ep. 35. ad Desiderium, ita piè precatur: *Deinde ego ad vigilantiam sollicitudinis excitatus, omni hora paratus assistam, & Domino absente sim trepidus, vt adueniente securus sim: omni tempore, omni die, me fertilem sibi Christus inueniat, vt nunquam iniquam operi voluntatis illius immaturus appaream: sed si forte in tempore iracundiæ desiderauerit a me pacem suam, non sit mens mea per iracundiæ acerbitatem truda concordiæ, nec expectem, vt sol occidat super iram meam, ne occidat vita mea flante: clauserit vesper diem, quàm extinxerit pax furorem.* Causamque subdit: *Et hoc est, quod voluit intelligi per Euangelistam nobis indicando, non suo tempore fructum ab arbore se petisse, vt omni tempore homo se fructum Deo debere cognoscat: quia bonus Dominus, quis hominem mortalem immortalitati praeparat, iam & in hoc sæculo vult eum speciem perpetuitatis induere, vt fructum non accipiat de tempore, sed omni tempore sit maturus illi, cum quo velit quo mansurus est sine tempore.*

VERS. 6. EX INIQVIS ENIM SOMNIS (perperam multi pro *somnis* legunt, *omnes*; græcè enim est, ὕπνων, id est *somnium*) FILII QVI NASCVNTVR, TESTES SVNT NEQVITIÆ ADVERSVS PARENTES IN INTERROGATIONE SVA] q. d. Filij nati ex iniquo concubitu (qui fieri solet noctu, tempore somni. Sic c. 7. 2. ait Auctor se conceptum *delectamento somni conueniente*: vbi plura hac de re. Est honesta periphrasis rei turpis: per *somnum* enim rectè notat concubitum) *testes* & indices sunt *nequitiæ*, putà luxuriæ & adulterij parentum, & iisque tacitè, sed reipsa illos accusant *in interrogatione sua*, id est in inquisitione seu examine. q. d. Si quis inquirat, examinet, aut interroget filios spurios; Quis tuus est pater, quæ mater? intelliget eos fuisse fornicarios, vel adulteros, ideoque sceleratos & infames. Filij ergo spurij *testes* sunt *nequitiæ*, id est luxuriæ & illiciti concubitus parentum: quare parentes, qui suæ famæ consultum volunt, filios spurios celant, & à se ablegant, ac secretò educari curant: qui enim in iis gloriantur, de sua turpitudine & infamia gloriantur. Rursum spurij sunt *testes nequitiæ* parentum, quia sæpè per semen vitiatum parentum luxuriam, leuitatem, iracundiam, aliaque vitia contrahunt, eaque palàm ostendunt. Fructus enim mali sunt indices arboris malæ. Hinc videmus non rarò spurios esse salaces, versutos, fallaces & vitiosos; qua de causa, æquè ac ob infames natales, arcentur sacerdotio & sacris. Adulterina ergo proles est infausta, & laborat infamiâ, quæ nunquam eluitur. Quare de adulterio rectè dixit Iob c. 31. 12. *Ignis est vsque ad perditionem deuorans & omnia eradicans genimina.* Legitimi ergo filij probiores sunt spuriis, quia illi virtutem, hi vitium parentum participant. Hanc causam dat Aristotel. 3. Polit. c. 6. Idem apud Stobæum ser. 88.

Spurij salaces, cur?

Causas,

Causas, ait, iam diximus, quoniam videlicet nobilitas virtus est generis: virtus autem res laudabilis, studioque digna est. Item genus, in quo multi studiosi bonique fuerunt, laudem studiumque meretur. Fit autem tale genus, cùm principium eius laudabile fuerit. Principium enim hanc facultatem habet, vt multa efficiat quale ipsum est. Hoc opus, hæc vis est principij, vt plurima sibi reddat similia. Cùm igitur vnus talis in aliquo genere fuerit, adeoque bonus, vt virtus ab ipso in multas ætates transfundatur, hoc certè genus omni laude studioque dignissimum erit: sic enim permulti fiunt studiosi homines, si genus humanum sit: nam in equis etiam & canibus, alijsque animalibus eadem ratio est. Plura hac de re dixi Prouerb. 3c. v. 16.

VERS. 7. IVSTVS AVTEM SI MORTE PRÆOCCVPATVS FVERIT, IN REFRIGERIO ERIT] Occurrit tacitæ obiectioni. Dixit enim impios & adulteros, eorumque filios, quasi acerbos fructus præmaturâ morte abripi: obiiciet quis, etiam iustos, eorumque filios, subinde præmaturè mori. Occurrit, & respondet mortem eorum, licet respectu naturæ & ætatis præmatura videatur, ipsis tamen esse maturam, tum quia transfert eos ad quietem & gloriam æternam; tum quia ab ipsis præuisa est, imò expectata & optata; quare mors eos paratos inuenit, & expectantes eam, quasi transitum ad meliorem vitam. *In refrigerio*, græcè *in requie erit*. In Purgatorio enim etiam est requies, ait Dionys. propter certitudinem de salute, suffragia viuorum, & consolationem angelorum. Mors ergo iusto est requies, somnus, cessatio à labore & dolore, recreatio; ideoque non immatura, sed ipsa maturitas. Vnde ex Græco verti potest, *iustus si præuerterit* vel *præoccuparit finire*, scilicet vitam vitæque labores; vel *iustus si assequatur quod contendit*, si voti compos fiat, si perueniat quò cupit, scilicet vt finiat vitæ labores, *in requie erit*.

Iustus ergo hoc sensu non præoccupatur morte, quia ipse mente præconcipit, anteuertit & præoccupat mortem. Dum enim manè surgit, præmeditatum habet illud S. Antonij: *Cogita hunc diem tibi fore vltimum*. Sic ergo age, sic viue, quasi opera & merita cum vita finiturus hodie. Et illud S. Hieron. *Sic viue, tamquam quotidie moriturus; sic stude, tamquam semper victurus*. Quare iustus & sapiens bona, quæ destinat, non differt in crastinum, sed eodem die, si potest, exequitur: si non potest, bonam voluntatem, & exequendi, cùm licebit, propositum Deo offert. Memor enim est illius dicti Eccles. c. 9. *Quodcumque facere potest manus tua, instanter operare: quia nec opus, nec ratio, nec sapientia, nec scientia erunt apud inferos, quò tu properas*. Faciebat id noster P. Ioannes Maldonatus, suo æuo Franciæ oraculum, qui quotidie quater faciebat examen mortis. Examinabat enim conscientiam, num quid in ea esset, quod illi angorem aut molestiam creare posset in hora mortis, & si quid tale inueniebat, illicò amouebat. Quare componebat se suasque rationes quotidie, quasi eo die moriturus. Nam vt ait Climacus gradu 6. *Non est præsentem diem piè pertransire, nisi hunc esse vltimum totius vitæ nostræ existimemus*.

Mors iusto præmeditata.

Examen mortis.

Trāsit ab hypothesi ad thesin, à specie ad genus, putà à casto ad iustum: qui enim castus est, facilè est & iustus; qui verò incestus, iniustus. Ratio est, Prima, quòd inter ceteras iustitiæ Christianæ partes & virtutes castitas sit difficillima; vnde ipsa vt se tueatur & conseruet, ceterarum virtutum præsidio indiget. Quare qui eam habet, ceteras quoque habeat oportet; qui verò illas non habet, ac proinde iniustus est, difficile, imò impossibile est vt diu castitatem conseruet.

Castus est iustus.

Primò.

Secunda, quia sapientiæ (de qua toto hoc libro agit Sapiens) hoc est prudentiæ & virtutis, indiuidua comes est castitas, sicut insipientiæ comes est libido.

Secundò.

Tertia, quia omnis probus castus est, omnis improbus adulter coram Deo: violat enim, per inobedientiam & peccatum, fidem Deo in circumcisione vel baptismo datam, aut dari debitam, iuxta illud: *Despondi vos vni viro virginem castam exhibere Christo*, 2. Corinth. 11. Quocirca Salomon in Prouerbiis, maximè c. 4. 5. 6. & 7. operosè filium siue discipulum, quem ad sapientiam instruit, dehortatur à libidine, vtpote summo sapientiæ impedimento.

Tertiò.

Audi nunc S. Bernard. epist. 105. ad Romanum: *Iustus quippe mortem etsi non cauet, tamen non pauet. Denique si morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit. Moritur quidem & iustus, sed securè, quippe cuius mors, vt præsentis est exitus vitæ, ita introitus melioris. Bona mors si peccato moriaris, vt iustitiæ viuas. Hæc mors necesse est vt præcurrat, vt sequatur illa secura. In hac vita quamdiu durat, compara tibi illam, quæ semper durat. Dum viuis in carne, morere mundo, vt post mortem carnis Deo viuere incipias. Quid enim si conciderit saccum corporis tui, dum te subinde circumdet lætitia? O quàm beati mortui, qui in Domino moriuntur, audientes à Spiritu, vt requiescant iam à laboribus suis! Non solùm autem, sed & succedit iucunditas de nouitate, ac de æternitate securitas. Bona proinde mors iusti propter requiem, melior propter nouitatem, optima propter securitatem. E contrà mors peccatorum pessima. Et audi vnde pessima. Mala siquidem est in mundi amissione, peior in carnis separatione, pessima in vermis ignisque duplici contritione. Eia ergo festina, exi, recede, moriatur anima tua morte iustorum, quo fiant & nouissima tua horum similia. O quàm pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum eius! Fuge, quæso, in via peccatorum ne steteris. Quomodo viuere potes, vbi mori non audes?*

Audi & S. August. (vel quisquis est auctor) lib. de Vita Christiana c. 5. tom. 9. *Sed dicet aliquis: Quid est, quòd videmus bonos etiam perire cum malis? Illi non pereunt, sed euadunt, quasi de malorum consortio & persecutionibus liberantur; & ad requiem transferuntur. Illi & planè moriuntur & pereunt, quos de hoc mundo recedentes; maioris adhuc iudicij supplicium expectat & pœna. Vocantur enim ante tempus boni, ne diutiùs vexentur à noxiis: mali verò vel impij tolluntur, ne bonos diutiùs persequantur. Iusti de pressuris, tribulationibus & angustiis vocantur ad requiem: iniqui verò de luxuriis, opibus & deliciis rapiuntur ad pœnam. Illi verò vadunt, vt iudicent: isti, vt iudicentur. Illi, vt vindicentur: isti, vt in eos vindicta celebretur, vt scriptum est: Iustus autem si morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit. Et iterum: Viuens inter peccatores translatus est. Et iterum: Placita enim erat Deo anima eius, & ideo properauit de medio iniquitatis eripere eum. Et iterum: Cùm impij eunt ad mortem, illi autem sunt in pace.*

Vis exēpla? accipe. Robertus Holcot hoc loco narrat, quemdam bene doctum probumque inter

Exempla subitæ, sed sanctæ mortis.

ter libros repertum esse mortuum, cumque aduentantes hoc casu perculsi curiosiùs in eum intuerentur, viderunt eius digitum intentum in hanc sententiam: *Iustus si morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit.* B. Iordanus, proximus à sancto Dominico Ordinis Prædicator. Generalis, cùm nauigans Hierosolymam tempestate naui fracta, fluctibus haustus suffocatusque foret, anno Domini 1236. multique mirarentur & dolerent tam subitum tristemque tanti viri casum, apparuit ipse magna luce æquè ac cruce insignitus, dixitque: *Exiui ex hoc sæculo ad gloriam Beatorum, & inter Apostolorum choros & Prophetarum euectus sum.* Et rursum: *Hoc firmiter teneas, nec dubites, quia saluus erit omnis, qui vsque in finem Domino nostro Iesu Christo seruierit,* qualicumque morte obierit. Ita habet Leander in eius Vita, quæ extat apud Surium tom. 2. die 13. Februarij. Simeon Stylites B (non ille celebris de quo Theodoret. & alij, sed alius, de quo Ioannes Moschus in Prato Spirit. c. 57.) fulgure percussus interiit, cuius animam Iulianus Stylita vidit cum tripudio & exultatione ascendere in cælum. Sic S. Fulgent. ep. 2. c. 4. hac sententia, *Iustus si morte,* &c. cōsolatur Gallā de morte mariti in ætate florenti, additque: *Hu nempè verbis S. Scripturæ nos docet, in hoc sæculo Christianis fidelibus non vitam longam prodesse, sed bonam. Et ad cognoscendum quantum possibile est cuiuslibet defuncti meritum, non quantum vixerit, sed qualiter quisque vixerit, intuendum. Sicut enim vita mala quātò magis fuerit temporaliter prolongata, tantò magis delinquentibus multiplicat pœnam: sic vita bona, quamuis hic breui tempore terminata, magnam sempiternamque, conquirit bene viuentibus gloriam.* C

Cita mors est Purgatorium.

Adde, iustos subinde citâ & violentâ morte abripi, vt per eam ceu Purgatorium, expientur nōnulla leuia eorum delicta. Sic Nadab & Abiu repentino incendio deflagrarunt, vt eorum leuiores defectus hoc igne consumerentur, Leuit. 10. Idem de Anania & Sapphira à S. Petro subitanea morte percussis, Actor. 5. multi piè opinantur. Exemplum memorabile est, quod narrat Anastasius Nicenus quæst. 17. in S. Scriptur.

Exempla.

Contigit, inquit, vt Anachoretæ cuiusdam discipulus ingrediens in vrbem, videret principē eius iam mortuum efferri ad sepulchrum cum magna pompa, vnguentis & suffitibus. Cùm autem reduisset in desertum, inuenit suum præceptorem ab hyæna deuoratum. Cœpit itaque angi animo, & propemodum iudicio cum Deo contendere, & dicere: Vbi est, ô Domine, iustum D tuum iudicium? Quomodo sceleratus iste princeps, qui te sæpè ad iram prouocauit, mortuus est adeò gloriosè; hic autem sanctus, qui tibi multum seruiit, à fera captus mortem obiit? Cùm his ergo & huiusmodi verbis ipse cum Deo disceptaret, adstitit ei angelus Domini, & dixit: *Ille princeps cùm esset omnino sceleratus, habuit vnum opus bonum; & per honorem illum, quem assecutus est dum efferretur, accepit mercedem huius vnius boni; & illuc abiit absolutè ac perfectè condemnatus: tuus autem præceptor cum omnia fecisset, quæ Deo erant grata; habebat ipse quoque vt homo paruum aliquod delictū, & per hanc mortem hoc amisit, & abiit illuc plenè purgatus & expiatus.*

VERS. 8. SENECTVS ENIM VENERABILIS (græcè τίμιον, id est pretiosa, digna, honorata, reuerenda, ve- A neranda; S. Hieron. in c. 4. Zachar. vertit, *honorabilis*) EST NON DIVTVRNA (græcè πολυχρόνιον, id est *longæua*; S. Hieron. *multi temporis*) NEQVE ANNORVM NVMERO COMPVTATA: CANI AVTEM SVNT SENSVS HOMINIS, ET ÆTAS SENECTVTIS VITA IMMACVLATA] Vatabl. *neque enim honorifica senectus est ea, quæ longo tempore constat, aut quam annorum numero metiaris, sed canos hominibus sapientia conciliat, & ætas senectutis sine labe vita est;* Syrus, *canities & intelligentia hominis; status autem senectutis, habitaculum quietum;* Arabicus, *veneratio senectutis non est in multitudine annorum: quia canities sapientia hominis, & ætas senectutis semen in quo non est macula.*

VERS. 9.

Est hoc alterum discrimen iusti ab impio, quòd iustus, etiamsi in ætate iuuenili morte præoccupetur, tamen iam prudentiâ & virtute sit senex; quia senectus non annis, sed virtutibus & meritis æstimatur: impius verò, etiamsi sit ætate senex, tamen ob insipientiam & vitia puerilia verè sit puer, & inter pueros computandus, iuxta illud Isaiæ 65. v. 20. *Puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit.*

Ratio à priori est, quòd senectus venerabilis sit duas ob causas: prior est, ob multi temporis experientiam, indeque comparatam prudentiam: posterior, ob humorum indeque morum compositionem: in senibus enim feruor sanguinis & caloris deficit, eiusque loco succedit frigus, per quod restinguitur æstus libidinis, iræ, cæterarumque passionum. Quare si cui seni hæc duo desint, scilicet prudentia & mores compositi, hic nil habet è senio quod pretio, æstimatione & C veneratione sit dignum: si cui verò iuueni hæc duo adsint, is habet omne id, quod in senio est pretiosum, æstimandum & honorandum. Vnde sequitur: *Cani autem sunt sensus hominis,* q. d. Cani capilli putà canities hominis æstimatur & censetur esse non coma cana, sed ipse sensus & prudentia. Nam græcè est, πολιὰ δέ ἐστι φρόνησις ἀνθρώποις, id est, *canities autem est prudentia hominibus.* Et ita legit S. Epiphan. hæresi 67. S. Hieron. in c. 8. Zachar. vertit, *cani* (capilli) *autem sunt hominum prudentia.* Idem in c. 24. Isaiæ legit, *cani hominis, sapientia eius;* alij *sensata mens hominibus est canities,* id est facit eos venerabiles, perinde ac si senes & cani essent. Hoc est, quod ait Salomon Prouerb. 16. 31. *Corona dignitatis senectus, quæ in viis iustitia reperietur.* Et Siracides Eccli. 25. 8. *Corona senum multa peritia, & gloria illorum timor Dei.* Vide D vtrobique dicta.

Porrò physicè aliquos pueros canescere, imò canos nasci, tradunt Historici. Vnde Cassiod. Senecam putat dici à senis canis, quòd cui primùm cognomen hoc impositum fuit, canus sit natus: quod & de Numa Pompilio traditur. Tyrrhenum autem, à quo Tyrrhenia, ab ineunte pueritia incanuisse Strabo & alij fabulosum putant. Ego facilè crediderim esse verum; etenim patri meo vnius noctis lucubratione, adolescenti adhuc idipsum contigisse scio, ait noster Delrio in Herculem Furentem Senecæ, sub initium actus primi. Idem disertè tradit S. Isidorus & Nonius Marcellus, ac Lipsius in Vita Senecæ c. 1. qui omnes dicunt Senecam idem esse, quod senem vel senecionem.

Canities est prudentia.

Hæc sententia est axioma, ab omnibus fidelibus

bus æquè ac Ethnicis receptum & probatum. Audi fideles. S. Ambros. ep. 12. ad Valentin. Imper. *Erubescat*, ait, *senectus, quæ emendare se non potest: non annorum canities laudanda est, sed morum.* Idem lib. 1. Hexamer. c. 8. *Laudanda est senectus in bonis moribus dulcior, in consiliis vtilior, ad constantiam subeundæ mortis paratior, ad reprimendas libidines firmior.* Lib. 3. epist. 21. ad Anysium: *Verè*, ait, *senectus ista venerabilis, quæ non canis, sed meritis albescit. Ea enim est reuerenda canities animæ, in canis cogitationibus & operationibus effulgens. Quæ est enim vera vita senectutis, nisi vita immaculata, quæ non diebus aut mensibus, sed seculis propagatur, cuius sine fine est diuturnitas sine debilitate longæuitas? quo enim diuturnior, eo fortior: & quo diutiùs eam vitam vixerit, eo fortiùs in virum perfectum excrescit.* Idem serm. 55. in Domini Resurrect. *Ætates*, inquit, *quædam sunt meritorum. Nam & senectus morum inuenitur in pueris, & innocentia infantium reperitur in senibus. Denique, quòd in iunioribus senectus quædam sit honestatis, dicit Propheta: Senectus enim venerabilis, non diuturna, neque annorum numero computatur: canities enim est sapientia in hominibus.* Idem lib. 10. in c. 24. Lucæ sub finem: *Bona senectus*, inquit, *non vitæ longæuitate imbecilla ad vsum, sed maturitate virtutis ad martyrium præparata quæ lasciuiam corporalium reprimat voluptatum, nec indulgeat cupiditatibus, dulcia quæque declinet, speciosa non appetat. Caro enim concupiscit aduersum spiritum & transuersarios tramites gradiendi quà velit, diuersarum sibi inuenit voluptatum. Bona verò mentis senectus, quæ non id quod suaue corpori, sed quod menti vtile putat eligit, nec voluptuario corporis rapitur appetitu, sed repugnandi moderamine, quasi inuita, reuocatur.* Idem lib. 1. de Cain & Abel c. 3. Abel iuniorem præferens Cain seniori: *Seniori*, inquit, *iunior antefertur: quia etsi tempore iunior, virtute præstantior est. Innocentia enim tempore posterior est quàm malitia, & quadam suppar ætate: sed meritorum nobilitate antiquior: senectus enim venerabilis est, non annis cana sed moribus. Et ætas*, inquit, *senectutis vita immaculata. Vbi ergo generatio exprimitur, præueniat Cain: vbi disciplinarum fit prædicatio, præcurrat Abel.*

S. Anacletus, tertius à S. Petro Roman. Pontifex, ex hac gnome, æquè ac ex simili Prouerb. 20. v. 29. ac ex facto Mosis Numer. 11. probat in presbyteros eligendos esse seniores, non tam ætate, quàm sapientiâ. Sic enim ait distinct. 84. ca. finali: *Porrò Mosi præcipitur, vt eligat presbyteros, id est seniores. Vnde & in Prouerbiis dicitur: Gloria senum est canities. Hîc verò canities sapientiam designat, de qua scriptum est: Canities hominum prudentia est. Cùmque nongentis & ampliùs annis ab Adam vsque ad Abraham vixisse homines legamus, nullus alius priùs appellatus est presbyter, id est senior, nisi Abraham, qui multò paucioribus vixisse annis conuincitur. Non ergo propter decrepitam ætatem vel senectutem, sed propter sapientiam presbyteri nominantur.*

S. Gregor. lib. 2. Dialog. c. 1. laudans S. Benedictum: *Fuit*, inquit, *vir vitæ venerabilis, gratia Benedictus & nomine, ab ipso suæ pueritiæ tempore cor gerens senile. Ætatem quippe moribus transiens, nulli voluptati animum dedit: sed dum in hac terra adhuc esset, quo temporaliter liberè vti potuisset, despexit iam quasi aridum mundum cum flore.*

S. Hieron. epist. 13. ad S. Paulinum postea Nolæ Episcopum: *Noli*, inquit, *frater charissime annorum nos existimare numero, nec sapientiam canos reputes, sed canos sapientiam, Salomone testante: Cani hominis prudentia eius. Nam & Moyses septuaginta presbyteros iubetur eligere, quos ipse sciret esse presbyteros, vtique non ætate, sed prudentia iudicandos. Et Daniel adhuc puer longæuos iudicat, atque impudicos senes ætas lasciua condemnat. Noli inquam fidem pensare temporibus: ne me idcirco meliorem putes quòd prior in Christi exercitu cœperim militare. Paulus Apostolus & vas electionis de persecutore mutatus, nouissimus in ordine, primus in meritis est: quia extremus licet, plus omnibus laborauit. Iudas, qui quondam audierat: Tu autem homo, qui simul mecum dulces capiebas cibos dux meus & notus meus, in domo Dei ambulauimus cum consensu; proditor amici & magistri, Saluatoris arguitur voce, & nodum informis leti trabe nectit ab alta. E contrario latro crucem mutat paradiso & facit homicidij pœnam martyrium. Quanti hodie diu viuendo portant funera sua, & quasi sepulchra dealbata plena sunt ossibus mortuorum! Tu audita sententia Saluatoris: Si vis perfectus esse, vade, vende omnia quæ habes & da pauperibus, & veni sequere me; verba vertis in opera, & nudam crucem nudus sequens, expeditior & leuior scandis scalam Iacob.*

Cassianus collat. 2. c. 13 *Diuitiæ senum*, inquit, *non sunt canitie capitis, sed industria iuuentutis, ac præteritorum laborum stipendiis metiendæ. Quæ enim non congregasti*, inquit, *in iuuentute, quomodo inuenies in senectute tua? Senectus enim honorabilis est non diuturna, neque numero annorum computata. Cani autem sunt sensus hominis, & ætas senectutis vita immaculata.* Vnde post pauca subiicit: *Sunt enim nonnulli, quorum etiam, quod est lugubrius, maior est multitudo, qui in tempore suo quem ab adolescentia conceperunt, atque ignauia senescentes, auctoritatem sibi, non maturitate morũ, sed annorum numerositate conquirunt: de quibus exprobratio illa Domini propriè satis dicitur per Prophetam: Et comederunt alieni robur eius, & ipse nesciuit; sed & cani effusi sunt in eo, & ipse ignorauit. Hos, inquam, in exemplum iunioribus non vitæ probitas, nec vlla propositi huius laudabilis atque imitanda districtio, sed annositas sola prouexit. Quorum canitiem callidissimus inimicus ad deceptionẽ iuniorum, in præiudicata auctoritate proponens, etiam illos, qui ad viam perfectionis vel suis vel aliorum potuerunt monitis incitari, subuertere, ac decipere exemplis eorum fraudulenta subtilitate festinat, vel in teporem eos noxium, vel in letalẽ desperationem doctrinis eorum institutisque perducens.*

Cassiodorus in psal 24. & lib. 9. variar. epist. *Quidam senes*, ait, *morum leuitate maculantur, cùm vice versa multi iuuenes morum grauitate maturi, eâdem decorentur.*

S. Bernard. epist. 42. ad Henricum Senonens. *Multos iuniorum*, inquit, *videmus super senes intelligere, & moribus antiquare dies, præuenire tempora meritis, & quod ætati deest compensare virtutibus.*

Patrum Latinorũ

Audisti gnomas Patrum Latinorum, accipe nunc antistrophas Græcorum, quas citat Antonius in Melissa p. 2. cap. 18.

Gnomæ Græcorum.

S. Basilius: *Nihil interest inter ætatem puerilem & mentem pueros imitantem. Noui quosdam, qui cùm in iuuentute in carnis vitia prolapsi essent, in eis propter consuetudinem ad canos vsque perseuerarunt.*

S. Gregor. Nazianz. *Turpe est ætatis vigorem deferbuisse, libidinem autem non deferbuisse. Discit aliquid etiam canities, nec cuiusuis senectus prudentiæ satis nacta esse videri debet.*

S.Chrysostomus: *Ergo cùm senex iisdem,quib⁹ iuuentus,morbis laborat,maximum vitium est, ac ne de iuuentute quidem excusationem habet , neque enim illa potest dicere:Peccata iuuentutis meæ , & ignorantias meas ne memineris. Vide igitur,ne propter senilia facta iuuenilium peccatorum veniâ te priues.*

A

Philo: *Qui multum anni in vita corporis contriuerint sine vlla virtute & probitate , eos longi temporis pueros appellare licet,vt qui nullis disciplinis eruditi sint senectute digna.Quousque tandem nos senes adhuc pueri erimus? corporibus quidem propter temporis longinquitatem veteres; animis autem propter ignorationem & hebetudinem adhuc pueri.*

Gnome philosophorum.

Salomonem secuti sunt non tantùm Patres, sed & philosophi. Plato in Timæo Græcos vocat pueros ob ignorantiam antiquitatis, iuxta illud: *Eu pueri senes.* Zeno turpe esse aiebat seni ex commentario sapere,vti refert Seneca ep.33.

B

Cicero lib. de Senectute: *Non cani,ait,non rugæ repentè auctoritatem afferre possunt , sed honestè acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos.* Alexander Magnus apud Curtium lib.9. *Ego,*inquit, *me metior non ætatis spatio,sed gloriæ,*quia ætatis assectæ spatium extendit gloria. Cœpit enim ipse regnare anno ætatis xx. ac anno xxxII. totum penè orbem subiugauit.

Seneca lib.de Breuit.vitæ c.8. *Non est,* inquit, *quòd quemquam propter canos aut rugas putes diu vixisse.Non ille diu vixit, sed diu fuit. Quid enim illum multum putas nauigasse, quem sæua tempestas à portu exceptum huc & illuc tulit, ac viribus ventorum ex diuerso furentium per eadem vestigia in orbem egit? Non ille multùm nauigauit,sed multum iactatus est.* Idem epist.36. *Turpis, ait , & ridicula res est elementarius senex: iuueni parandum, seni vtendum est,*iuxta illud: *Iuuenis congrega,senex eroga.*

C

Exempla.

Vis exempla? Accipe è veteri testamento Salomonem,qui duodennis,vt vult S.Ignatius;vel vicennis , putà cùm esset circiter viginti annorum,vti veriùs censent Pineda, Salianus & alij, iudicium meretricum stupenda,& plusquam senili maturitate ac sagacitate peregit. 3. Regum 3.16.

Accipe & Samuelem, Ieremiam & Danielé, qui pueri prophetarunt , & senes iniquos condemnarunt,de quibus audi S. Bernard.epist.42. *Meliores bonæ indolis adolescentes inueteratis dierum malorum.Puer centum annorum in dedictus est , & est è regione senectus venerabilis,non diuturna,neque numero annorum computanda.Bonus puer Samuel,qui loquenti Deo promptus aderat auditor,dicens:Loquere Domine,quia audit seruus tuus. Ac si diceret : Paratus sum,& non sum turbatus,vt custodiam mandata tua. Bonus & Ieremias,qui antè sanctificatus, quàm natus, cum se excusaret de pueritia,nihilominus constitutus est super gentes & regna.Bonus quoque Daniel, cuius spiritum suscitauit Deus,vt conuinceret iniqua iudicia, & sanguinem innoxium liberaret.Denique cani sunt sensus hominis,& ætas senectutis vita immaculata.*

D

*Tobias albescebat,non canis,sed meritis,*ait sanctus Ambrosius lib.3.epist.21.

S.Agnes anno ætatis 13.agonem martyrij obiit incredibili sapientia,æquè ac fortitudine, de qua proinde ex S.Ambrosio, canit Ecclesia in eius Officio Ecclesiast. *Infantia quidem computabatur in annis,sed erat senectus mentis immensa.*In ea ergo erat canities,id est candities,non annorum, sed morum. *Canities enim,* inquit S. Isidor.lib.11. Origin.c.2.*vocata est à candore,quasi candities,vnde illud : Florida iuuentus, lactea (id est candida) canities.*

S.Alexander puer & Martyr, sextus S. Felicitatis filius,iudici obiicienti teneram ætatem,respondit sibi canam esse mentem, vti habet martyrium S.Felicitatis & septem filiorum eius.

Macarius Alexandrinus vocatus est παιδαγέρων,id est puer senex(putà Seneca, siue senex canus) quòd in puerili ætate senex videretur,ac supra ætatem sapientia & virtutibus præstaret, teste Palladio in Lausiaca cap.17.

S.Dorotheus narrat, Dositheum discipulum suum, pauco tempore æquasse sanctitatem Seniorum,idque se ex Dei reuelatione accepisse.

S. Bernardinus Senensis puer ita erat moribus grauis & compositus,vt senex videretur, adeò vt eo viso,condiscipuli eius omnes ad modestiam & grauitatem se componerent , dicentes: *Tacete.Bernardinus adest,*vti habet eius Vita.

Ex Ethnicis.*Demophilus* , ait Pindarus ode 4. Pyth.*inter pueros erat iuuenis, in consiliis verò senex, consecutus centenale æuum.*

Vers. 10.

PLACENS DEO FACTVS EST DILECTVS,ET VIVENS INTER PECCATORES TRANSLATVS EST] Clarior erit sensus si cum Vaticanis ponas comma post *dilectus* & post *peccatores*. Vnde Vatabl.vertit,*quia Deo placuit ille , charus est habitus, cùm inter peccatores viueret,de medio sublatus.*

Sensus est q.d. Iustus cùm placeret Deo, vel quia per iustitiam placuit Deo,hinc ab eo dilectus est, ideoque dum viueret inter peccatores, ab iis translatus est ad cœtum Patriarcharum in limbo, & post Christum ad cœtum Sanctorum in cælo,ne, si diutiùs inter peccatores degeret, prauis eorum verbis & exemplis, velut contagio afflaretur,corrumperetur,macularetur, & in eorum sortem transiret.Húc esse sensum liquet ex Græco.Ita quoque se explicat Sapiens, dū subdit: *Raptus est ne malitia*(peccatorum , inter quos viuit)*mutaret intellectum eius.* Alludit ad Henoch, qui,vt ait Moses Gen.5.21.*cùm trecentis sexaginta quinque annis vixisset,ambulabat cum Deo, & non apparuit, quia tulit eum Deus.* Quæ verba Septuag. sic transtulerunt: *Et placuit Henoch Deo, & non inueniebatur,quia transtulit eum Deus.* Quam lectionem secutus Ecclesiasticus,dicit cap.44.16. *Henoch placuit Deo,& translatus est in paradisum, vt det gentibus pœnitentiam.* Et Paulus ad Hebræos 11.5. *Henoch translatus est ne videret mortem,& non inueniebatur , quia transtulit illum Deus: ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo.* Tertull. libr.3.carm. contra Marcionem c.2. scribit Henoch zelo Dei accensum, scelestissimæ illo æuo gentis,ac præsertim gigantum , facinora lugentem , eosque à sceleribus reuocare conantem, cùm se frustra laborare videret , à Deo tandem cum gemitu & lacrymis petiisse & impetrasse, vt à consortio pessimorū hominum abriperetur in paradisum. Ad Henoch alludi censet S. Ambrosius orat. de obitu fratris Satyri , & scribens in psal.4c.& 45.ac eum secutus Iansen. Dixi *alludit*,nam ex præcedent. & sequent. liquet propriè & rigidè agi hîc non de Henoch viuente, sed de iusto per mortem abrepto. Sensus ergo est q.d. Sicut Henoch inter peccatores viuens,

ne

ne eorum contagio pollueretur, præmaturè, si vitam ceterorum illius æui hominum spectes, à Deo raptus & translatus est in paradisum: sic quilibet iustus & electus, ne sociorum vitiis & colluuie maculetur, à Deo citò abripitur, & in limbum ante Christum, post Christum verò in cælum transfertur.

Est tertium discrimen inter citam mortem iusti & impij, quòd iustus rapiatur è colluuie impiorum ad cœtum Sanctorum; impius verò ex colluuie peccatorum rapiatur ad tartara damnatorum.

VERS. 11. RAPTVS EST NE MALITIA MVTARET INTELLECTVM EIVS (græcè *σύνεσιν*, id est mentem, intelligentiam, prudentiam eius; S. Ambrosius legit, *cor eius*) AVT NE FICTIO (græcè δόλος, id est dolus) DECIPERET ANIMAM ILLIVS] Syrus, *raptus est ne transmutaret malitia conceptum eius*; Arabicus, *translatus & raptus est antequam mutaret contemptio intelligentiam eius, aut operiret fraus animã eius*; Vatabl. *abreptus est ne malitiâ immutaretur sensus eius, néue anima eius fraude circumueniretur.* q.d. Iustus à Deo dilectus, raptus est, ne hominũ sui æui prauitas prauis opinionibus mentem eius imbueret & deprauaret, aut ne illa prauis prauæ generationis consiliis consentiret, aut ne vllius dolo deciperetur, sed vt in sua iustitia & gratia Dei persistens vsque ad finem vitæ, moreretur & saluaretur. Sic ergo iustus citò raptus antequam mutaretur, est prædestinatus, ait S. August. de Corrept. & gratia c. 8. & sequent.

Nota τὸ *fictio*, vel, vt græcè est, *dolus*. Solent enim impij, vt pium peruertant, dolos & fraudes illi nectere subornando viros in speciem probos; item mulieres, quæ eum in sui amorem & peccatum illiciant. *Porrò simulata æquitas duplex est iniquitas*, ait S. Augustinus in psal. 63. est enim iniquitas, est & simulatio. Hac simulatione & fictione plenus est mundus, prauæ opiniones mundi sunt, ambiendos esse honores, voluptati indulgendum, si quis te læserit esse vindicandum, &c.

Audi S. Cyprianum de Mortalit. *Sed & Spiritus sanctus, ait, per Salomonẽ docet, eos, qui Deo placeãt, maturius istinc eximi, & citius liberari, ne, dum in isto mundo diutius immorantur, mundi contactibus polluantur. Raptus est, inquit, ne malitia mutaret intellectum illius: placita enim erat Deo anima illius.*

Per *malitiam*, propriè dictam, putà nequitiam, accipe eum S. Ambrosio in psal. 45. iuxta illud Isaiæ 57. 1. *A facie malitiæ collectus est iustus.* Nonnulli tamen per *malitiam* accipiunt afflictionem, laborem, molestias huius vitæ, quæ sæpè ad peccatum incitant. Sic Iudas Machabæus exhortãs suos ad pugnam ait: *Melius est nos mori in bello, quàm videre mala gentis nostræ.* Sic Possidius ereptum tradit S. Augustinum ex hac vita, tædio malorum patriæ suæ, præsertim Hipponensis ciuitatis, cùm dimissionem de hoc sæculo poposcisset à Deo. Anastasium Papam scribit S. Hieronymus ep. 16. idcirco raptum atque translatũ esse, ne orbis caput (Roma) sub tali Episcopo truncaretur, & ne semel latam sententiam precibus suis flectere conaretur.

Hac gnome S. Hieron. consolatur S. Paulam, mœrentem de obitu Blæsillæ filiæ epist. 25. *Abraham, inquit, Moses, Isaias, Petrus, Iacobus, Ioannes, Paulus electionis vas, & super omnia Filius Dei moritur, & nos indignamur aliquem exire de corpore: qui ad hoc forsan raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius: placita enim erat Deo anima eius: propter hoc properauit eam educere de media iniquitate, ne longo vitæ itinere deuiis aberraret anfractibus. Lugeatur mortuus, sed ille, quem gehenna suscipit, quem tartarus deuorat, in cuius pœnam æternus ignis æstuat. Nos, quorum exitum angelorum turba comitatur, quibus obuiã Christus occurrit, grauemur magis, si in tabernaculo isto mortis diutiùs habitemus. Quia quamdiu hîc moramur, peregrinamur à Domino. Illa, illa nos cupido teneat: Hei mihi, quia peregrinatio mea prolongata est à me, habitaui cum habitantibus Cedar, multùm peregrinata est anima mea. Si Cedar tenebræ sunt, & mundus iste sunt tenebræ; quia lux lucet in tenebris, & tenebræ eam non comprehenderunt.* Deinde hæc accommodans Blæsillæ, ista subiicit: *Faueamus Blæsillæ nostræ, quæ de tenebris migrauit ad lucem, & inter fidei incipientis ardorem consummati operis percepit coronam. Reuera si sæculare desiderium, & quod Deus auertat, delicias vitæ huius cogitantem mors immatura rapuisset, plangenda erat, & omni lachrymarum fonte ploranda. Nunc verò cum propitio Christo ante quatuor fermè menses, secundo quodammodo propositi se baptismo lauerit, & ita deinceps vixerit, vt calcato mundo semper monasterium cogitarit; non vereris ne tibi Saluator dicat: Irasceris Paula, quia tua filia facta est mea filia? indignaris de iudicio meo, & rebellibus lacrymis facis iniuriam possidenti? Scis enim quid de te, quid de ceteris tuis cogitem.*

Porrò Commentatores acutiores, inter quos est Alfonsus Curiel, scribens in hunc Sapientiæ locum, eum sic interpretantur, vt dicant Deum cognoscere futura non tantùm absolutè, sed etiã sub conditione, v. g. quid facturus esset Petrus, si tali loco & tempore tantâ carnis tentatione pulsaretur, illine consentiret an non? Scit enim, aiunt, quid in re futurum esset, si conditio tentationis poneretur, etiamsi ipsa numquam reipsa ponatur. Ideo enim iustum sibi dilectum & electum è vita rapit, ne, si viuat, tentatione captus cadat & pereat. Si dicas, Rapit eum ob periculum casus, vt illo eum eximat; Respondent, id verum esse, at non sufficere: non enim dicitur hîc quòd rapiat Deus iustum, vt cum periculo lapsus subducat, sed vt lapsui reuera futuro eum subtrahat: ait enim: *Raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius, aut ne fictio deciperet animam illius.* Sciebat ergo certò Deus, quòd iustus hic nisi raperetur, malitia de facto mutaret intellectum illius, & fictio deciperet animam illius, etiamsi communia & ordinaria gratiæ auxilia, quæ ceteri habent, ipsi non deessent. Alioqui enim si non fuisset mutandus, nec decipiendus, Deus hîc cõtrarium iudicans & dicens, in hoc suo iudicio falsus fuisset & errasset, quod absit: Dei enim cognitio est scientifica, ideoque certa & infallibilis, cùm hominum sæpè sit coniecturalis, probabilis & incerta, ideoque fallibilis & erronea. Rursum certa Dei circa iustos æquè ac improbos prouidentia, inquiunt, quam hic Sapiẽs describit, exigit certam futurorum, etiam sub conditione dumtaxat, præscientiam: illi enim velut fundamento incumbit, & innititur, v. g. decernit Deus rapere iustum è tentatione, aut tantá gratiam illi dare, qua scit fore, vt de facto tentationi

Expos. Curiel de futuris contingentibus.

resistat, eamque vincat: priùs ergo hanc conditionatam sciat oportet: Si Petro taliter tentato tantam dedero gratiam, fiet omnino vt resistat; dabo ergo illi tantam: alioqui enim aliam maiorem illi dare decreuisset. Volebat Deus ostendere suam potentiam & vires in Pharaonem & Ægyptios, cogendo eũ vt dimitteret Hebræos, ideoque volebat, multiplicare in eos sua prodigia, ac plagis minoribus maiores addere vsque ad decem. Sciebat ergo antequam decerneret immittere primas plagas ranarum, sciniphum, muscarum, locustarum, quòd, si eas immitteret, Pharao eis non flecteretur ad dimittendum Hebræos, itaque ipse occasionem haberet maiores plagas grandinum, pestis, fulminum, & necis primogenitorum in eum immittendi, ac potentiam suam toti mundo ostendendi. Si enim Pharao primus plagis cessisset, & dimisisset Hebræos, Deus iustè non potuisset in eum posteriores & maiores immittere, quod tamen facere destinarat, vt sui terrorem mortalibus incuteret. Præsciebat ergo, antequam primas plagas immitteret, Pharaonis cor iis non flectendum, itaque sibi copiam fore ceteras infligendi. Hoc est quod Mosi prædixit Deus ante omnes plagas: *Ego indurabo*, id est indurari permittam, *cor eius* (Pharaonis) *& multiplicabo signa & ostenta mea in terra Ægypti, & non audiet vos*, &c. Et c. 9. 16. ait Deus ad ipsum Pharaonem: *Idcirco autem posui te, vt ostendam in te fortitudinem meam, & narretur nomẽ meũ in omni terra.* Et c. 10. v. 1. ait ad Mosen: *Ingredere ad Pharaonem: ego enim induraui cor eius, & seruorum illius, vt faciam signa mea hæc in eo, & narres in auribus filij tui, & nepotum tuorum, quoties contriuerim Ægyptios*, &c. *& sciatis quia ego Dominus.* Deus enim scit omne verum: è contradictoriis autem propositionibus de futuro, siue eæ absolutæ sint, siue conditionatæ, necessariò altetutra est vera. Scit ergo determinatè Deus vtra pars erit vera, quia scit omne verum. Sicut ergo in absolutè futuris scit id, quod absolutè futurũ erit, vt quòd Antichristus peccabit, etiamsi nullum huius rei vestigium extet, nec extabit nisi post multa sæcula: ita pariter scit id, quod conditionatè futurum erit, vt, si Antichristo talis vel talis tentatio obiiciatur, scit quòd illi succumbet, vel non succumbet prout verum erit: par enim & similis vtrorumque videtur ratio. In futuris enim siue absolutè, siue conditionatè necessariò altera pars contradictionis est vera. v. g. Si ponatur talis tẽtatio, erit in Petro consensus, vel non erit: alterutrum enim necessariò accidat oportet, vt sit, vel non sit: nullum enim inter hæc duo contradictoria datur medium. Deus ergo, qui scit omne verum, scit determinatè quod erit, vel non erit. Ratio à priori est, inquiunt, immensitas mentis & aciei diuinæ. Ipsius enim vis penetrandi, cernendi, cognoscendi quaquauersum est infinita, quare plenè vsque ad fundum penetrat, perspicit & comprehendit omnes res & causas, etiam contingentes & liberas. Scit ergo quid liberum arbitrium cuiusque hominis vel angeli sit facturum, si hæc illave tentatio aut conditio ponatur; quia propensiones, nutus, actus, etiam abditos, latentes & occultissimos, planè & plenè peruidet, & comprehendit: perinde vt homo acutissimi visus perspicit omnia, quæ in vitrea pyxide conclusa sunt. Hinc Dauide interrogante: *Si tradent me viri Ceilæ, & viros qui sunt mecum, in manus Saul? dixit Dominus: Tradent.* 1. Reg. 23. 12. & tamẽ de facto non tradiderunt, quia Dauid id à Deo audiens profugit ex Ceila, vti ibidem subditur. Sic Christus ait: *Si in Tyro & Sidone factæ essent virtutes, quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere pænitentiam egissent*, Matth. 11. 21. *Et nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro, sed propter electos breuiabuntur dies illi*, Matth. 24. 22. Hæc Alfonsus Curiel & commentatores iam citati. Verùm quæstionis iam dictæ pertractatio propriè pertinet ad Scholasticos. Vide Suarez, Vasquez, Molinam, Gregorium de Valentia, &c. 1. part. quæst. 14. art. 13. & Curiel hîc. Mihi enim magnum mare restat arandum, ideoque ad vlteriora pergendum.

S. Aug. hoc loco confutat Semipelagianos.

Denique S. August. lib. de Prædest. Sanctorũ c. 14. rectè valideque ex hoc loco confutat Semipelagianos, docentes quemque à Deo prædestinari & gratia donari, vel reprobari & gratiâ priuari ex cuiusque merito vel demerito, non absolutè, sed conditionatè præuiso, v. g. Deum hunc paruulum in infantia moriturum prædestinasse, quia præsciebat eum bene operaturum, recteque sua gratia vsurum, si superuixisset; illũ verò reprobasse, quia præsciebat eum malè operaturum, maleq; sua gratia vsurum, si ei vita superstes fuisset. Directè enim contrarium docet hîc Sapiens, scilicet ideo rapi è vita iustũ à Deo, ne malitia eum mutet: mutandum ergo præuidebat, Deus, ni priùs eum raperet. Rapuit ergo ne mutaretur, sed perstaret in iustitia, itaq; eligeretur ad gloriam, & saluaretur; alioqui sic raptus reprobandus erat & damnandus, non prædestinandus & eligẽdus, iuxta sententiam Semipelagianorũ. Audi S. Augustinum: *Raptus est ne malitia mutaret intellectum eius. Dictum est enim secundùm pericula vitæ huius, non secundùm præscientiã Dei, qui hoc præsciuit, quod futurum erat, non quod futurũ non erat, id est quòd ei mortem immaturam fuerat largiturus ne tentationum traheretur incerto, non quòd peccaturus esset, qui mansurus in tentatione non esset. De hac quippe vita legitur in libro Iob: Numquid non tentatio est vita humana super terram? sed quare aliis cõcedatur, vt ex huius vitæ periculis, dum iusti sunt, auferantur; alij verò iusti, donec à iustitia cadant, in eisdẽ periculis vitæ productiore teneantur, quis cognouit sensum Domini? Et tamen hinc intelligi datur, etiam illis iustis, qui bonos piosq; mores vsque ad senectutis maturitatem, & diem vitæ huius vltimum seruant, non in suis meritis, sed in Domino esse gloriandum: quoniam qui vitæ breuitate rapuit iustum, ne malitia mutaret intellectum eius, ipse in quantacumque vitæ longitudine custodit iustum, ne malitia mutet intellectum eius. Cur autem hîc tenuerit casurum iustum, quem priusquam caderet hinc posset auferre, iustissima omnino, sed inscrutabilia sunt iudicia eius.* Et inferiùs id probat exemplo paruulorum, *quorum cùm alij baptizati, alij non baptizati vitæ huius terminum sumunt, satis indicant misericordiam & iudicium: misericordiam quidem gratuitam, iudicium debitum. Si enim iudicarentur homines pro meritis suæ vitæ, quæ non haberent, morte præueniente, sed habituri essent si viuerent; nihil prodesset ei qui raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius; nihil prodesset eis qui lapsi moriuntur, si antè morerentur, quod nullus dicere Christianus audebit.*

Per

Per præſcientiam initio nominatam S. Auguſt. accipit abſolutam, vt patet ex ratione quam ſubiungit, non conditionatam; hanc enim eum agnouiſſe liquet libr. de Bono perſeuer. cap. 3. & Enchir. c. 94. & de Corrept. & gratia c. 8. & ſeq. Tantùm ergo vult dicere S. Auguſt. merita ſub conditione futura, non eſſe verè merita, ac proinde non eſſe abſolutè à Deo præuiſa, vt propter ea præmium pœnamve decernat.

Tropol. mors iuſto appetenda. Tropol. ex hoc loco S. Cyprianus li. de Mortalitate, quem citat S. Auguſt. de Prædeſt. Sanctor. c. 14. docet mortem iuſtis eſſe vtilem & appetendam, quia eos eximit periculis & tentationibus huius vitæ, facitque ſecutos & impeccabiles. *Cur non*, inquit ex S. Cypriano S. Auguſt. *cum Chriſto futurus, & de Domini pollicitatione ſecurus, qui ad Chriſtum vocaris, amplecteris, & quòd diabolo careas gratularis?* Et alio loco: *Pueri*, inquit, *periculum lubricæ ætatis euadunt*. Itemque alio loco: *Quid non*, inquit, *properamus & currimus, vt patriam noſtram videre, vt parentes ſalutare poſſimus? Magnus illic nos charorum numerus expectat, parentum, fratrum, filiorum, frequens nos & copioſa turba deſiderat, iam de ſua incolumitate ſecura, adhuc de noſtra ſalute ſollicita.*

Propriè verò hac gnome docemur petere à Deo, vt nos rapiat è vita cùm ſumus in iuſtitia, id eſt in ſtatu gratiæ, atque ingruunt tentationes, quæ nobis periculum peccandi & à gratia excidendi creant. In hoc enim raptu opportuno conſiſtit noſtra prædeſtinatio, electio & ſalus æterna, vti docet S. Auguſt. de Corrept. & gratia c. 8. Quem enim Deus ita rapit, is habet magnũ illud perſeuerantiæ donum, cum eoque moritur & ſaluatur, quod proinde ſub meritum non cadit, ſed humili prece aſſiduè à Deo flagitandum eſt, vti ex S. Auguſt. docet Concil. Trident. ſeſſ. 6. Quot ſunt in cælo, qui niſi citò è vita & tentatione rapti fuiſſent, nunc eſſent in inferno? & quot ſunt in inferno, qui ſi citò rapti fuiſſent, modò eſſent in cælo? Mors ergo tempeſtiua & congrua non odij, ſed ſummi amoris, imò prædeſtinationis & electionis diuinæ certum eſt ſignum, imò proprius effectus.

Vidit id ipſum per vmbram Seneca, qui in Conſolat. ad Martiam c. 23. *Facilius*, inquit, *ad ſuperos iter eſt, animis citò ab humana conuerſatione dimiſſis: minus enim fæcis ponderiſq; traxerunt: antequã obducerentur, & altiùs terrena conciperent, liberati, leuiores ad originem ſuam reuolant, & faciliùs quidquid eſt illud obſoleti transfluunt. Nec vnquam magnis ingeniis chara in corpore mora eſt. Exire atque erumpere geſtiunt, ægrè has anguſtias ferunt, vagi per omne ſublime, & ex alto aſſueti humana deſpicere. Inde eſt, quòd Plato clamat, ſapientis animum totum in mortem prominere, hoc velle, hoc meditari, hac ſemper cupidine ferri in exteriora tendentem.*

Porrò S. Gregor Nyſſen. tract. de Infantibus qui præmaturè abripiuntur, pulchram dat ſimilitudinem. Sicut, inquit, pædagogus ſapiens puerum citò abducit è conuiuio longiore, in quo multæ ſunt epulæ & vina delicata, quæ gulam inſidioſè ad exceſſum ſollicitant, indeque vomitum & crapulam creant: ſic Deus infantes ex hoc vitæ conuiuio citò abducit, ne eius voluptatibus inebrientur & demententur.

Aliud ſimile ignis affert Plutarch. Conſol. ad vxorem. *Nam ſicut ignis*, ait, *ſi eum extinxeris, mox accendas, excitatur, & concipit flammam ocyùs: ita animus, ſi quàm citiſſimè hinc auolet,*

peruolat extemplò fera limina Ditis,

priuſ quàm ingenti rerum humanarum amore ſit imbutus & delinitus, atque quaſi ex veneno contabeſcat.

Vers. 12. FASCINATIO ENIM NVGACITATIS OBSCVRAT BONA, ET INCONSTANTIA CONCVPISCENTIÆ TRANSVERTIT SENSVM SINE MALITIA] Græcè ἄκακον, id eſt malitiæ expertem, inſontem, innocentem; Vatabl. *faſcinum enim vanitatis, quæ honeſta ſunt obſcurat; & concupiſcentia vaga ſinceram mentem peruertit.* Pro *nugacitatis* græcè eſt, φαυλότητος, id eſt malitiæ, improbitatis, nequitiæ, vel vilitatis, vanitatis, leuitatis, ineptiæ: nugacitas ergo eſt malitia nugax, hoc eſt, nugis ſuis illiciens, faſcinans, & in perniciem deducens hominem. Vnde Syrus vertit, *zelotypia mali corrumpit bona*; Arabicus, *quoniam corpus malitiæ obnigrat bona.*

Faſcinum quid. Faſcinum eſt genus incantationis, quo homines ita ligantur, vt liberi non ſint, nec mentis compotes, ſæpè ad extremam maciẽ deueniant, item quo magi perſtringunt oculos & ſenſus, vt videantur ſibi videre, audire, ſapere res pulcherrimas, quas reuera non vident, nec audiunt, nec ſapiunt. Vnde Græcum βασκαίνω, id eſt faſcino, dicitur, quaſi φαεσκαίνω, id eſt φάεσι κταίνω, hoc eſt oculis (aſpectu) occido, iuxta illud Virgilij ecloga 3.

Neſcio quis teneros oculus mihi faſcinat agnos.

Hinc contra faſcinum à Gentilibus colebatur & inuocabatur deus Faſcinus, de quo Plinius libr. 28. c. 4. *Religione*, ait, *muniatur & Faſcinus, Imperatorum quoque non ſolum infantium cuſtos, qui deus inter ſacra Romana à Veſtalibus colitur, & currus triumphantium ſub his pendens defendit medicus inuidiæ, iubetq; eoſdem reſpicere.* Iam

Reſp. Primò. Primò, Franc. Valeſius Sanct. Philoſoph. c. 68. cenſet faſcinum nihil eſſe, niſi falſam vulgi exiſtimationem & ſuperſtitioſum timorem, quo ex recepta apud rudes falſa opinione, multi timent infici ab oculis vetularum, vel lipporum, vel inuidorum, cùm à parte rei oculi hi intuentem lædere nequeant. Sapientem igitur hîc à vulgi credulitate, licèt falſa, mutuare phraſin & metaphoram. *Faſcinatio* igitur *nugacitatis*, inquit, vocatur concupiſcentia oculorum hoc eſt auaritia & cupiditas rerum alienarum: quia enim is morbus concipitur oculis, vocatur per allegoriã *faſcinatio*: dicitur verò *nugacitatis*, quia bonorum fallacium, iuxta illud pſalmi 4. *Filij hominum vſquequo graui corde? vt quid diligitis vanitatem, & quæritis mendacium*, hoc eſt, vana & mendacia bona. Itaque concupiſcentia oculorum eſt faſcinatio nugacitatis. Hæc obſcurat bona, quia, vt dicitur 1. ad Timotheum 6. cupiditas radix eſt omnium malorum, &, vt ibidem Sapient. dicitur, Inſtantia cupiditatis tranſuertit ſenſum ſine malitia. Itaque locutio illa Sapientiæ de faſcinatione, allegorica eſt: allegoria verò accipitur à vulgari opinione. Huc uſque Valleſius.

Idem docet S. Hieron. in c. 3. ad Galat. v. 1. ac S. Chryſoſt. ibidem, & S. Baſil. ho. 11. de inuidia, & noſter Delrio in Magicis lib. 1. c. 3. quæſt. 4. & ſeq. Hinc aliqui faſcinum deriuant à φασκαίνω, id eſt *inuideo*; hoc autem idem eſt, quòd *nimium video*.

video: qui enim inuidet, à videndo & inuidendo nequit oculos auertere.

Verùm hæc vera sunt, si naturam spectes: nullum enim est naturæ fascinum; non autem si magiam: per eam enim dæmon præstringit & fascinat oculos, aures, omnesque sensus & membra, eosque inficit, morboque & morte non rarò afficit, vt patet quotidiana sagarum experientia. Vide Delrio in Magicis li. 3. parte 1. qu. 3. sect. 1. vbi fusè ostendit fascinum non fieri per naturam, sed per magiam & dæmonem, eiusque esse præstigias. Hinc

Secundò. Secundò, aptiùs noster à Castro *fascinationem* hanc tribuit suasioni & consilio impiorum sociorum, vel doctorum, vel consiliariorum, qui mala velut bona suadent & consulunt. q.d. Malitiæ, seu improbitatis fascinum obscurat bona, hoc est, lædit & corrumpit, quemadmodum fascinator oculis aspectuque faciem infantis, quem aspicit, ita inficit, vt quandoque enecet: sic prauitas, vel potiùs improbus homo, lædit ac corrumpit prauis suis opinionibus, quæ bona sunt, vt simplex vir mala putet; & contrà bona putet, quæ verè mala sunt.

Huc accedit noster Delrio loco iam citato: *Fascinum nugacitatis*, inquit, est fascinum vile, nugax & nihili, phrasi Hebræa. Sic enim significat à vilissimis & à minimi pretij quisquilijs terrenis, maximè à nugatoria & adulatoria laudatione, ita nos præstringi & ludificari, vt ad vera bona prorsus cæcutiamus; vt bona pro malis, mala pro bonis habeamus; terrena cælestibus, sempiternis interitura præferamus, fascinationis verò nomen vsurpat, quia vulgus Iudæorum falsam illam fascinationem credebat contingere, adeò vt huiusmodi fascinatorem oculum Saræ impij recutiti tribuere non vereantur, quos Abulens. in 21. c. Genes. refellit. D. Bonau. Comment. in vers. illum 12. vidit alludi ad fascinationem, & ideo dicit, Secundùm quod homines maligni dicuntur laudando pueros fascinare, satis indicans quã n illa faceret. Hæc Delrio.

Huc facit illud Festi Pompeij: *Fascinum & fas à fando nominantur*, quia fascinum fiebat per verba loquendo, ac præsertim laudando. Credebãt enim Ethnici laudatione fieri fascinum puerorum, vel formosorum. Sic pariter laus fascinat & dementat multos, vt plus se esse æstiment, quàm sint, planeque alios & eximios præ ceteris sese autument, quæ magna est nugacitas, tum laudantis, & lepore iocisque suis adulatoriis audientem dementantis; tum eius, qui laudibus suis pascitur, & vltrò dementari se sinit. Hi ergo laudatores sunt nngiuendi, quia nugosas suas laudes vendunt. Sic olim *nugiuendus* dicebatur, qui aliquid mulieribus venderet, ait Nonius. Nam omnia quibus mulieres vtuntur, pro rebus vanis & inanibus habentur.

Rursum ex aduerso *βασκανία*, id est fascinatio, significat inuidentiam, criminationem & obtrectationem, hæc enim sæpè fascinat, tam inuidum, quàm eum cui inuidet, dum eius obscurat & euertit bona opera; dum enim ea criminãtur impij, ab iis sæpè cessant pij ex metu humano, ne impiorum maledicentiam in se prouocẽt.

Tertiò. Posset Tertiò, quælibet concupiscentia & illecebra peccati vocari *fascinatio nugacitatis*; quia ipsa rationem, virtutem, honestatem obuelat, tegit & obscurat sua nugaci illecebrosaque pulchritudinis & vanitatis specie ac fuco. Species enim voluptatis, qua se obtegit malitia & vanitas peccati, ita fascinat rapitque mentem, vt peccati turpitudinem sub ea latentem non videat, non consideret, multò minùs virtutis decorem & honestatem. Voluptates ergo sunt quasi Sirenes, quæ hominem illecebrosa sua specie & cantu fascinant, ligant, & necant.

Quartò. Rursum *fascinatio nugacitatis* sunt phantasmata innumera & viuacia, quæ menti suggerit ira, libido, inuidia, superbia, ceteræque passiones: hæ enim interiùs in capite tanta vi, turba & tumultu perstrepunt, vt animam obnubilent, fascinẽt, & sæpè à vero rectoque abducant.

Quod ergo dicit Paulus Galatis c. 3. 1. *O insensati Galatæ, quis vos fascinauit non obedire veritati, ante quorum oculos Iesus Christus præscriptus est, in vobis crucifixus?* q.d. Quis vos incantauit, & oculis aspectu maleficis veluti præstigio imposuit, vt quod coram cernitis non videatis, & quod non est id vos cernere putetis? Idem dicas guloso, luxurioso, acedo, iracundo, superbo, auaro, Quis te fascinauit stolide, vt ob fictam & fallacem speciem voluptatis, gulæ, luxuriæ, acediæ, iræ, superbiæ, auaritiæ relinquas & contemnas rationem, virtutem, legem, cælum ipsumque Deum? quis te suis præstigiis ita dementauit, vt per modicum mellis æternum fel tibi coëmas? vt per guttam dulcedinis, mare amaritudinis & dolorũ tibi accersas? vt ob gustus tactusque exilem titillationem, velis ardere iugiter in æternis gehennæ incendiis? ô stupor, ô fascinum, ô amentia, ô vesania? Quis error, qnod fascinum, quis furor te cogit nugas pueriles, viles, exiles rebus veracibus, solidis, pretiosis; terrena cælestibus, momentum æternitati, gehennam paradiso, creaturam creatori anteferre? Vide quæ de nugis & nugacitate dixi Sophoniæ 3. v. 18.

ET INCONSTANTIA (S. Fulgent. epist. 2. c. 4. legit, *instantia*, concupiscentia enim instat, sollicitat vrgetque hominem, vt rem concupitam prosequatur) CONCVPISCENTIÆ TRANSVERTIT SENSVM SINE MALITIA] Pro *inconstantia* græcè est, *ῥεμβασμὸς*, id est euagatio, error (vnde Gallicum *resuer* & *resuerie*) agitatio, turbo, vertigo, circuitio, gyratio, circumrotatio: hinc *ῥεμβὼν* est funda, quæ lapidem rotando iacit. Huic voci pariter affinis est *ῥόμβος*, id est turbo, rhombus, quod est instrumentum, cui feminæ fila, quæ neuerunt, circumuoluunt: quo pariter pharmaceutriæ, siue veneficæ, vtebantur ad fascinum, putà ad lunam tortis filis ducendam. Vnde illud Martialis lib. 9.

Quæ nunc Thessalico lunam deducere rhombo.

Et illud Propertij lib. 2. eleg. 21.

Deficiunt magico torti sub carmine rhombi.

Hinc Ceruantius vertit, *& rhombus* (circumrotans) *cupiditatis mentem simplicem labefactat.* Hæc igitur vagatio & rotatio concupiscentiæ transuertit sensum sine malitia, græcè *ἄκακον*, id est innocentem, sinceram, simplicem, puram. Concupiscentia ergo est turbo, & instar turbinis hominem in orbem gyrat & rotat, vt nunc ad hoc, nunc ad illud, nunc ad aliud concupiscendum, instar turbinis voluatur & rotetur.

Concupiscentia est turbo.

Causa

Primò. Causa est Primò, quòd cõcupiscentia sit pruriens & petulans: vnde petulanter ab vna voluptate ad aliam transcurrit & transilit, vt curiosè exploret vbinam sit voluptas maior.

Secundò. Secundò, quòd animum eadem non satiet, vtpote vilis & exilis, ideoque illico sui fastidium in eo creet: quare animus, vt se hac satie & tædio leuet, aliud & aliud voluptatis obiectum quærit dicens: *Affer, affer*, Prouerb. 30.15.

Tertiò. Tertiò, quòd voluptates æquè ac vitia inter se connexa sint. Acedia enim trahit & incitat ad gulam, gula ad luxuriam, luxuria ad iram, ira ad superbiam, vide dicta Thren. 1.8. Audi Cassiodor. tract. de Amicitia: *Dum post rei desiderata obtentum maiori se sentit indigentia laborare, præoptata incipit fastidire, & denuo in alterius rei succenditur appetitus; non tamen satiandi, sed alterius falsæ felicitatis imaginatione fallendi. Hic est circuitus impiorum. Hæc est vituperatio multorum commorantium in circuitu. Hæc est mola Samsonis, quam decisis virtutum crinibus, & effossis prudentiæ oculis circumuoluit, sequens cupiditatum iteratum etiam relicto compendio charitatis. Caput, inquit, circuitus eorum, labor labiorum ipsorum operiet eos.* Hoc est quod ait Psaltes psal. 82. 14. *Deus meus pone illos vt rotam.* q.d. ait Origen. *Sic illos versa & circumuolue, vt nulla sit quies, sicut tota hæc est natura, versari & circumuolui.* Et Euthym. *Fac, inquit, eos continuè instabiles, & crebris mutationibus circumactos. Sic enim rota poterunt comparari.* Addit S. August. *Pone illos vt rotam, quid vero ex his, quæ retro sunt extollitur, ex his quæ antè sunt deiicitur; sic fiunt omnes inimici populi Dei.* Et S. Gregor. 16. Moral. 25. *Vt rota ponuntur iniqui, quia in circuitu laboris missi, dum ea quæ antè sunt negligunt, & ea quæ deserenda sunt sequuntur, & posterioribus eleuantur, & in anterioribus cadunt.* Et Procopius in Isaiæ 54. *Est, inquit, errantium cor instabile, ebriorumque more cupiditatibus agitatur & vacillat: quolibet enim spiritu circumagitur, & quod est in prouerbio, rapinntur cupiditatum ῥύμβῳ μοί, id est turbine.* Vide dicta Isaiæ 57.20.

Psal. 10.7. Quocirca S. Chrysost. ho. 7. in Acta: πονηρὸς, inquit, *id est malus, dicitur* παρὰ τὸ πονεῖν, *id est à laborando; sic videlicet Scriptura malitiam semper vocat laborem, vt quando dicit: Sub lingua eorum fatigatio & dolor.* Quin & Seneca de Vita beata c. 28. *Nonne, ait, nunc quoque, etiamsi parum sentitis, turbo quidam animos vestros rotat & inuoluit, fugientes petentesque eadem; & nunc in sublime alligatos, nunc in infima allisos rapit?* Deluduntur ergo ab infido mundo, & à fallaci dæmone, sicut parasiti ab Heliogabalo Imper. De quo ita scribit Lamprid. in eius vita: *Parasitos ad rotam aquariam ligabat, & cum vertigine sub aquas mittebat, rursusq; in summum reuoluebat, eosq; Ixionios amicos vocauit.* Adulatio ergo, æquè ac cupiditas, est Ixionis rota.

Duas ergo mali & peccati radices hic notat Sapiens, scilicet prauitatem opinionum & consiliorum in intellectu, quæ est fascinatio nugacitatis; & vagam cupiditatum intemperantiam in appetitu & voluntate, quæ est inconstantia concupiscentiæ. Vtraque plenus est hic mundus: quare Deus prouida sua benignitate iustum ex eo citò per mortem educit, ne in hosce eius laqueos incidat, capiatur & pereat.

TRANSVERTIT] Id est inuertit, peruertit, vt vertit Vatabl. transmutat ex bono in malum, itaque in aliam (hoc enim est, ἀλλοιοῖ) speciem trãsformat & transfigurat, vt vertit Noster c. 16.25. Græcè μεταλλεύει id est quasi metalla effodit, cauat & eruit, vt Noster vertit Deuter. 8.9. q.d. Sicut fossores fodiendo è terræ visceribus eruũt aurum, argentum cæteraque metalla: sic concupiscentia è visceribus mentis effodit, eruit & exhaurit omnem sensum, omnem prudentiam, omnem sinceritatem, omnem innocentiam & virtutem, eamque per vitium innertit & peruertit: hæc enim est pretiosa vt aurum, imò auro & argento pretiosior: quæ proinde si cum cupiditate & vitio commutetur, planè deprauatur, vitiatur & peruertitur; perinde ac si aurum in æs, argentum in plumbum verteretur & peruerteretur, iuxta illud Ierem. 6.30. *Argentum reprobum vocate eos.* Vide ibi dicta.

Vers. 13. CONSVMMATVS IN BREVI EXPLEVIT (S. Fulgent. legit, *repleuit*) TEMPORA MVLTA] Græcè μακρούς, id est *longa*. q.d. Iustus, qui breui tempore per gratiam Dei, suamque cum illa studiosam cooperationem, euasit in prudentia & virtute perfectus, hic censendus est diu & permulta tempora vixisse. Græcè est τελειωθεὶς, id est, quia ad cõplementum & consummationẽ peruenit, virtutis scilicet, & vitæ iustæ: in hunc enim ceu vnicum finem à Deo vitæ spatiũ mortalibus datum, & dimensum est: consummatus ergo in virtute, censetur ad suam mensuram perfectæ ætatis (putà virtutis) peruenisse, licèt ætate & annis sit iuuenis. Nam quæ alij per multos annos egissent, hic paucis absoluit, eamque sanctitatem breui adeptus est, quàm alius longo tempore sibi non comparasset, ait Clarius. Vnde S. Bonau. explicat. q.d. *Perfectus in gratia modico tempore expleuit meritum, quod alij acquirunt per multa tempora.* Pertinet enim hæc gnome ad illam v. 8. *Cani autem sunt sensus homini, & ætas senectutis vita immaculata.* Eò enim redit. Ex aduerso de impio dicitur: *Puer centum annorum morietur.* Isaiæ 65.20.

Consummatus, *quasi* *Consummatus* ergo non est idem, quod consumptus, mortuus, defunctus, vt vertit Vatabl. & Guarinus: *Exiguo*, inquit, *vita spatio perfunctus vel defunctus, paucu longa tempora expleuit*: sed perfectus in virtute, qui scilicet per crebros intensos & heroicos virtutum actus, paruo tempore ad culmen sanctitatis euasit. Vnde S. Ambrosius in funere Theodosij Imper. *Perfecta, ait, est ætas, vbi perfecta est virtus.* Tempora ergo multa vocantur, quæ plena sunt bonis operibus; pauca verò aliorum, quæ iis sunt vacua, iuxta illud Iob 7.3. *Sic & ego habui menses vacuos.* Vbi S. Gregor. lib. 8. Mor. c. 5. *In hac vita, inquit, quædam laboriosa sunt, quædã vacua, quædam verò vacua simul & laboriosa. Amora quippe conditoris præsentis vitæ tribulationibus exerceri laboriosum quidem est, sed vacuum non est. Amore autem sæculi voluptatibus solui, vacuum quidem est, sed non laboriosum. Amore verò eiusdem sæculi aduersa aliqua perpeti, & vacuum est & laboriosum: quia & ex aduersitate mens afficitur, & remunerationis præmio non repletur. In his itaque sancta Ecclesia, qui in ea iam positi adhuc voluptatibus defluunt, & proinde fructu boni operis non ditantur, menses vacuos ducit, quia vitæ tempora sine retributionis munere expendit.* Qui ergo sapis, annos vacuos virtutibus imple.

Exempla. Sic Christus Dominus vixit tantùm 33. annis totidem ferè S. Ioannes Baptista, iisque paucis ad

ad quantum meritorum cumulum peruenit? Sanctus Antonius de Padua, ardens & Apostolicus prædicator, vixit annis dumtaxat 36. S. Casimirus 25. Tres fuere filiæ S. Sophiæ, omnes gloriosæ virgines & Martyres, scilicet, S. Fides duodennis, S. Spes decennis, S. Charitas nouennis martyrium fortiter obiit: Ecclesia earum triumphum celebrat die 1. Augusti. Sic P. Gaspar Barzeus Zelandus, S. Francisci Xauerij socius, imò vicarius, vir Apostolicus, septem annis quibus in Soc. Iesu vixit, è quibus quinque exegit in India, putà Goæ & Armuziæ, tanta vel multitudine quasi infinita, vel rei magnitudine admiranda perpetrauit, verè vt dixerit quidam de eo ex India scribens, quòd in breui consummatus expleuerit tempora multa, ait noster Trigaultius in eius Vita cap. 14. Lege Vitam eiusdē, & obstupesces. Is autem quem citat, fuit P. Antonius Quadrius Indiæ Præpositus Prouincialis Societatis Iesu, vt patet ex fine Vitæ.

Atque vt alios taceam, B. Aloisius Gonzaga, Societatis nostræ Religiosus, consummatus est anno ætatis 24. Quocirca ipse ad raptum hunc & transitum ab hac vita ad cælestem assiduè suspitabat. Cùm enim Cardinalis Bellarminus, eius tum confessarius, eum hortaretur, vt à Deo vitam longiorem postularet, quo eius exemplo ceteri instruerentur veniâ petitâ, negauit id exequi se posse: *Quis non potest*, inquit, *à Deo maior homini conferri gratia, quàm ad se illum euocare, dum in gratia reperitur*, in cuius gratia se tunc esse sperabat. Idem in quadam epist. quam recitat P. Virgilius Ceparius in eius Vita libr. 2. cap. 8. in fine: *Dies*, inquit, *lætos transigo, sperans intra paucos dies futurum, vt euocer à Deo è terra morientium ad patriam viuentium; ab hominum consortio, ad angelorum Sanctorumque societatem.* Fuit enim ipse puritate & sanctitate Angelus. Vnde meritò Auditores Rotæ Romæ examinato canonizationis eius processu, eidem titulum *Angelici* dedêre. Septennis enim cœpit Deo seruire, totumque ei se addicere: nouennis virginitatem Deo & B. Virgini dicauit & vouit. Numquam per omnem vitam peccauit lethaliter, numquam stimulos carnis expertus est, numquam distractionem in oratione sensit, vti idem ex testimonio confessariorū eius, ac nominatim Cardinalis Bellarmini, aliorumque virorum grauium affirmant.

Vidit idipsum per vmbram Seneca epist. 69. *Portus petendus*, inquit, *numquam recusandus: in quē si quis intra primos annos delatus est, non magis queri debet, quàm qui citò nauigauit.*

Sic Homerus Diomedem inter Græcos nuncupat ætate minimum, prudentia maximum. Demophilum vocat Pindarus annis iuuenem, consiliis senem. Appium Claudium natū minimum, senatoribus natu maximis Liuius anteponit. Puer Ascanius à Marone commendatur 9. Æneid.

Ante annos animumque gerens, curamq; virilem.

Audi S. Ambros. in psal. 118. serm. 18 *Liquet igitur*, inquit, *quòd non senectutis longæuitas eligatur, sed custodia verborum Dei. Denique ipse Moyses Iesum Naue & Caleb, iuuenes præ ceteris approbabat, quorum cōsilium in terræ electione magis quàm multorum seniorum, & ipse secutus est, & Deus prætulit.*

Posset rursum τελειωθεὶς verti, Primò, *immolatus*; Secundò, *consecratus*; Tertiò, *gloria & honore coronatus*. q.d. Iustus omnes suas actiones & passiones offerens, immolans & consecrans Deo, per eas, licèt modicas & breues, æterna gloria coronatur instar Christi, de quo ait Paulus: *Decebat enim eum propter quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum per passionē consummare*, Heb. 2. 10. Vide ibi dicta.

Alius sensus. Aliter hanc sententiam explicat S. Bernard. serm. 253. ad Guarinum; nimirùm q.d. Iustus licet paruo tempore viuat, tamen consummat & implet tempora multa, quia animo amplectitur totam æternitatem, ita vt, si in æternum viueret, vellet semper Deo seruire, & ire de virtute in virtutem. Audi S. Bernard. *Quomodo enim non expleuit omnia tempora, qui transiuit ad æternitatem? Quanta sanè tempora, non longanitate, sed longanimitate, hoc est, non annorum serie, vel dierum numero, sed deuotione & inextinguibili semper proficiendi desiderio percurrere potuit, tanta sibi in meritis non immeritò vindicauit. Retinet quippe virtute, quod amisit in tempore. Porrò vera virtus finem nescit, tempore non clauditur*; & paucis interiectis: *Iustus numquam dicit. Satis est; sed semper esurit sititq; iustitiam, ita vt, si semper viueret, semper quantum in se est, iustior esse contenderet, semper de bono in melius proficere totis viribus conaretur. Non enim ad annum vel ad tempus instar mercenarij, sed in æternum diuino se mancipat famulatui.* Vnde concludit: *Sempiterna itaque iusti esuries sempiternam meretur refectionem, & licet in breui consummetur pro tempore, indicatur tamen explesse tempora multa pro virtutis perpetuitate.*

Vers. 14. PLACITA ENIM ERAT DEO ANIMA ILLIVS, per iustitiam inhærentem, & gratiam illi infusam à Deo ob merita Christi: PROPTER HOC PROPERAVIT (Dominus, qui præcessit) EDVCERE ILLVM DE MEDIO INIQVITATVM] S. Fulgēt. *de media iniquitate.* Græca habent duntaxat, *Propter hoc festinauit de medio iniquitatum*, scilicet egredi iustus, vti Abraham ex Vr Chaldæorum, Lot è Sodomis, Moses & Hebræi ex Ægypto. Verùm meliùs Noster τὸ *properauit* refert ad Deum, ideoque subaudit τὸ *educere illum*, Deus enim rapuit iustum, vti dixit v. 11. Non ergo iustus eripuit seipsum; Deus enim omnis gratiæ liberationis, perseuerantiæ, bonæ mortis & salutis nobis est origo, fons & causa prima & præcipua.

POPVLI AVTEM VIDENTES, ET NON INTELLIGENTES, NEC PONENTES IN PRÆCORDIIS TALIA] subaudi, mirati sunt & murmurarunt, vel contra iustum, quasi ipse suis sceleribus meritus sit citam mortem, vel contra Deum, quòd iustum innocentem subita morte mulctarit. Simpliciùs & germaniùs per hebraismum exponas, q.d. Populi infideles, vel imperiti & rudes *videntes*, id est viderunt, citam iusti mortem, & causas iam dictas *non intelligentes*, id est, non intellexerunt, nec eas cordi habuerunt. Hebræi enim sæpè vsurpant *benoni*, id est participium, præsertim præteritum (nam in Græco hic sunt aoristi ἰδόντες & νοήσαντες, qui habent significationem præteriti. q.d. Cùm vidissent non intellexerunt) pro ipso præterito. Similis enallage est Roman. 12. 11. *Spiritu feruentes, Domino seruientes, spe gaudentes, in tribulatione patientes, orationi instantes*, &c. hoc est, spiritu feruete, Domino seruite,

spe

ſpe gaudete, in tribulatione patientes eſtote, orationi inſtate. Et 2. Corinth. 10. 12. *Sed ipſi in nobis noſmetipſos metientes & comparantes*(id eſt metimur & comparamus) *noſmetipſos nobis*, &c. Hunc eſſe ſenſum liquet, quia ita Sapiens ſe mox explicat v. 17. dicens: *Videbunt enim finem ſapientis, & non intelligent quid cogitauerit de illo Deus*, &c.

NEC PONENTES IN PRÆCORDIIS (græcè, ἐν διανοίᾳ, id eſt in mente, intellectu, cogitatione, q. d. Non cogitant) TALIA; græcè, *tale*, nimirum id quod ſequitur, QVONIAM GRATIA DEI, ET MISERICORDIA EST IN SANCTOS EIVS, ET RESPECTVS IN ELECTOS ILLIVS] q. d. Populi infideles, vel rudes non intelligunt, nec cogitant, quòd cita mors Sanctorum eſt inſignis Dei gratia & miſericordia, qua Sanctos huius mundi periculis eripit, ac reſpicit viſitatque electos ſuos, transferendo eos à laboribus vitæ præſentis ad præmia æterna, quæ ſua continentia, mortificatione & virtute commeruerunt. Vnde Vatablus totum hunc verſum connectens clarè vertit, *vulgus autem videns hoc non intelligit, nec animaduertit hoc ipſum*(quòd citò è vita rapiantur iuſti) *beneficium ac miſericordiam in ſanctos eius eſſe, electorumq́; ipſius habitam rationem.* Putat enim vulgus mortem præmaturam iuueni pulchro, diuiti & nobili ſummum eſſe malum & maleficium: quia ignorat vitam futuram & glorioſam, in quam tranſſcribitur. Sic hodie mundani, qui vident adoleſcentes nobiles citò in Religione, quam amplexi ſunt, mori, æſtimant eos infelices & miſeros; quia neſciunt, nec cogitant hac morte aſſecurari eis Dei gratiam & gloriam æternam. Vnde Ceruantes ſic per amplificationem exponit: *Hoc illos latuit, nempe quòd gratia, beneficium & fauor, ac miſericordia, ſeu affectus tenerrimus atque ſuauiſſimus, gratia miſericordioſiſſima, & miſericordia gratioſiſſima Dei ſit erga Sanctos ſuos, & erga electos ſuos prouidentia ſingularis, inſpectio, obſeruatio & viſitatio, & illorum ratio maxima habeatur ab eo.*

Minùs rectè Hugo & alij per *gratiam* accipiunt gratiam iuſtificantem, per *miſericordiam* gratiam comitantem, vel ſubſequentem.

ET RESPECTVS (græcè, ἐπισκοπὴ, id eſt inſpectio, obſeruatio, reſpectus, ratio, cura, viſitatio ad præmiandum iuſti labores & dolores pro Deo & pietate ſuſceptos, vti dixi cap 3. 6.) IN ELECTOS ILLIVS] quos ſibi Deus ab æterno ante omnem præuiſionem operum per gratiam prædeſtinationis elegit, vt per eam toto vitæ tempore perſeuerantes in iuſtitia, ab eodem eligerentur & deſtinarentur ad gloriam æternam. q. d. Deus peculiarem electorum ſuorum habet reſpectum, id eſt rationem, curam & prouidentiam, ideoque eos rapit antequam in tentationes incidant & peccent, vt eorum iuuentutē in pietate exactam præmiet gloria cæleſti.

VERS. 16. CONDEMNAT AVTEM IVSTVS MORTVVS (græcè, θανὼν, pro quo Vatican. legit καμὼν, id eſt *laborans*) VIVOS IMPIOS, ET IVVENTVS CELERIVS CONSVMMATA LONGAM VITAM (Lucifer pro S Athanaſio legit, *longæuitatem*; græcè eſt, πολυετὲς γῆρας, id eſt *multorum annorum ſenectutem*; Vatican. *longæuam ſenectutem*) INIVSTI] Eſt hæc condemnatio non verbalis, ſed realis per vitæ comparationem & exemplum. *Iuſti enim vita redarguit peccatorum, quem tacitè auctoritate maiore condemnat, quàm ſi voce loqueretur*, ait S. Ambroſius in pſ. 36. q. d. Iuſtus mortuus non verbis, ſed factis condemnat viuos impios, quia maluit ipſe piè mori, quàm impiè viuere, quod faciunt impij. Pia ergo eorum mors in iuuentute obita, reipſa condemnat impiam vitam ſenis iniuſti, qui ſenium vitijs & ſceleribus deturpat & commaculat: quo enim quis diutiùs & peiùs viuit, eo magis eſt vituperandus & damnandus. Loquitur in genere de quolibet iuſto, licet Gloſſa arctet ad Martyrē, Cantacuzenus verò ad Chriſtum à Iudæis occiſum: quia iuuenis Chriſtus quamuis interfectus, vitalis tamen mors eius, inquit, in ipſum credentes ab interitu vindicabit, ac immortalitate donabit: illos verò qui non crediderint, & præſertim qui deſæuire in ipſum ſunt auſi, apertè redarguet atque dānabit: redemptionis quoq; myſterium, quod ipſe florenti abſoluit ætate, peccati legem, quæ conſenuerat, de medio tollet. Hæc ipſe verè ſed arctè. Loquitur enim Sapiens de quolibet iuſto, ſed maximè de Chriſto qui iuſtorū eſt princeps, & Sanctus Sanctorū. Hinc Barlaā ſeptuagenarius rogatus à Ioſaphat, quot eſſet annorum? reſpōdit, Quadraginta quinque. *Quia tot*, inquit, *duntaxat ſeruiui Deo, reliquos verò quibus ſeruiui mundo, annos non vitæ, ſed mortis computo*, iuxta illud: *Vixit, dum vixit bene.* Ita Damaſc. in eius Vita.

Rurſus *condemnat*, id eſt in die iudicij condēnabit mortuus iniquos ſenes, qui diu vixerunt, dum approbabit ſententiam Chriſti eos ob vitia, in quibus conſenuerunt, gehenna dignos iudicantis.

VERS. 17. VIDEBVNT ENIM FINEM SAPIENTIS, ET NON INTELLIGENT QVID COGITAVERIT DE ILLO DEVS, ET QVARE MVNIERIT ILLVM DOMINVS] Hæc gnome pertinet non ad id quod immediatè præceſſit, *Condemnat autem iuſtus mortuus viuos impios*; ſed more Hebræo paulò remotiùs ad τὸ verſ. 14. *Populi autem videntes & non intelligentes*: hæc enim verba illis ex æquo reſpondent, explicantque quid videbunt & non intelligent, ſcilicet quòd populi videbunt finē, id eſt exitum & mortem præmaturam ſapientis, hoc eſt iuſti, & non intelligent eius cauſam; quare ſcilicet illum tam citò è medio vitæ curſu & flore rapuerit Deus, quidque de eo facere cogitarit; quia præſentis vitæ amore ebrij, futuræ vitæ gloriam non capiunt: vnde mortem citam reputant ſummam eſſe infelicitatem.

ET QVARE MVNIERIT ILLVM DOMINVS] Triplex eſt hic lectio. Prima Complut. & Regia: *Quare minuerit illum*(vitæ illius annos & dies, ait Rabanus, & ex eo Holcot) *Dominus.* Verum Græca & Latina cetera conſtanter legunt *munierit*, non *minuerit*. Secunda eſt Græcorum iam codicum: *Et quare munierit ἑαυτὸν*, id eſt, *ſeipſum Dominus.* q. d. Quare ſuum decretum de iuſto cita morte rapiendo, tutum firmumque fecerit Dominus. Tertia & genuina eſt Vulgatæ & aliorum, qui pro ἑαυτὸν, legentes αὐτὸν, vertūt, *& quare munierit illum Dominus*, id eſt, quare Deus iuſtum citò rapiens, eum à peccato, lapſu & dānatione tutum tectumq́; conſeruarit; cur eius ſaluti cauerit, omneq́; ab ea periculum propulſarit. Hoc enim ſignificat Græcum ἠσφαλίσατο, id eſt ſecuritate donarit, cauerit, tutatus ſit. Hinc

Vatabl. vertit, *& quorsum cum Dominus tutò conseruarit*; Clemens Alex. libr. 6. Strom. *Videbunt*, inquit, *mortem sapientis, & non intelligent quid de eo decreuerit, & ad quid eum stabilierit Dominus.* Iustus enim, Deo dante, vt palma omnibus renitentibus obluctatur. & quo magis cæditur, eo altiùs se erigit, magisque efflorescit, iuxta illud ps. 131. *Inimicos eius induam confusione: super ipsum autem efflorebit sanctificatio mea.* Vbi Arnobius: *Christus*, inquit, *comparatur ipsi palmæ semper florenti, qui ad dexteram Dei sedens, victoribus suos ramos porrigit, de floribus suis coronam tribuens, & de fructibus perpetuæ refectione satiitatem impertiens.*

VERS. 18. VIDEBVNT (inquam finem, id est citam mortem iusti) ET CONTEMNENT) græcè, ἐξουθενήσουσιν, id est *nihili facient*) EVM: ILLOS AVTEM DOMINVS IRRIDEBIT] Qui enim iustum contemnit, tacitè Deum contemnit. Sicut qui seruum vel legatum contemnit, eius herum vel dominũ contemnit. Deus autem sicut se suosque honorantes honorat; ita vicissim se spernentes spernit, iuxta illud Dei ad Heli: *Quicumque glorificauerit me, glorificabo eum: qui autem contemnunt me, erunt ignobiles*, 1. Reg. 2. 30. & illud Isaiæ 33. 1. *Væ qui prædaris, nónne & ipse prædaberis? & qui spernis, nónne & ipse sperneris?* Alludit ad illud Dauidis ps. 2. 4. *Qui habitat in cælis, irridebit eos, & Dominus subsannabit eos.* Et psal. 36. 13. *Dominus autem irridebit eum, quoniam prospicit quod veniet dies eius.*

VERS. 19. ET ERVNT POST HÆC DECIDENTES SINE HONORE] Vatabl. *turpiter corruent*; græcè, ἔσονται εἰς πτῶμα quod Primò, cum Nostro vertas, *erunt in ruinam vel casum*, vel *lapsum inhonorum*, id est honoris expertem, turpem & ignominiosum q. d. Impij esto ad tempus hîc opibus & honoribus exaltentur: tamen tandem ex apice hoc mundanæ felicitatis & gloriæ decident, ruentque in inopiam, miseriam, vilitatem & infamiam, velut in abyssum, præsertim in morte, & post mortem in gehenna.

Secundò, vertas, *erunt in vile cadauer.* Mors enim ex viuis, lautis & splendidis faciet turpia & fœda cadauera: quo enim delicatiùs nutrita sunt corpora in vita, eo magis putrescunt & fœtent post mortem. Græcum enim πτῶμα deriuatur à πίπτω, sicut cadauer à cado. ita Iansen.

Tertiò vertas, *erunt sicut oleæ deciduæ*, vel sicut poma ab arbore excussa, & in terram cadentia, vel sicut arbor euulsis radicibus in humum proiecta, abiecta & ingloria. Sic superiùs v. 3. & 4. comparauit impios arboribus vento agitatis & euulsis. Hæc omnia enim significat Græcum πτῶμα. ita Petrus Nannius hîc.

Nonnulli hæc omnia, vt superiùs dixi, accipiunt de tyrannis occidentibus Martyres: Cantacuzenus verò accipit de Iudæis Christum crucifigentibus: hi enim ob infame hoc Christicidiũ à Tito excisi, venditi, ad bestias damnati, exules & vagi, toti orbi ludibrium facti sunt. Verùm plenè & adæquatè hæc accipias de impiis quémlibet iustum persequentibus.

ET IN CONTVMELIA INTER MORTVOS IN PERPETVVM] Lucifer Calarit. Apolog. pro S. Athanasio legit, *erunt in contumelia mortui in perpetuo*; Vatabl. *& ignominia inter mortuos perpetua laborabunt*, tum apud homines, tum apud superos, tum apud inferos: ibunt enim in gehennam, vbi erunt ludibrium dæmonum, iuxta illud: *Euigilabunt alij in vitam æternam, alij in opprobrium, vt videant semper*, Daniel. 12. 3. Et: *Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur: & erunt vsque ad satietatem visionis omni carni*, Isaiæ 66. v. vlt. τὸ *inter mortuos* idem est, quod inter damnatos: cadauera enim impiorum putrescent in sepulchro; animæ verò cruciabuntur perpetim in gehenna cum damnatis, iuxta illud psal. 48. *Sicut oues in inferno positi sunt* (Theodoret. *constituerunt seipsos, vnde extricari non valeant*) *mors depascet eos*; S. Hieron. *mors pastor erit eorum*; & subdit: *Merito pascuntur à morte, qui Christum noluerunt habere pastorem bonum.* Ioan. 10. Et illud S. Gregor. libr. 15. Moral. cap. 12. vbi expendit illud Iob 20. 18. *Luet quæ fecit omnia, nec tamen consumetur. Non morte consumitur*, inquit, *quia si consumeretur vita morientis, etiam pœna finiretur; sed vt sine fine crucietur, viuere in pœna compellitur, vt cuius vita mortua hîc fuit in culpa, illic eius mors viuat in pœna.*

Mors viua in gehenna.

QVONIAM DISRVMPET ILLOS INFLATOS SINE VOCE] q. d. Sicut vter inflatus & vento turgidus, magno fragore diffringitur & rumpitur: sic Deus impios fastu tumidos, in morte magno fragore & dolore disrumpet, faciétque ἀφώνους, id est sine voce (aliqui legunt ἀφρόνας, vel potiùs ἄφρονας, id est amentes, vt scilicet mente, id est consilio & iudicio, carere; & omni ratione destituti videantur.) Porrò *sine voce*, id est elingues & mutos, instar piscium, vt nec loqui possint, nec, si possent, mutire vel hiscere audeant, præ confusione & conscientia scelerũ. Hinc ille non habens vestem nuptialem in nuptiis cælestibus Agni, obmutuit: vnde ligatis manibus & pedibus proiectus est in tenebras exteriores, Matth. 22. 12.

Porrò Græca, verba transponunt: sic enim habent: *Quoniam rumpet illos sine voce inflatos*, vel, vt nonnulli legunt, *inflammatos*. Vnde Ceruantes τὸ *sine voce* refert ad *inflammatos*, sicq; explicat: *Sine voce*, hoc est, quasi flamma, blando pariter & acri silentio absumẽte ac degluttiente impios, emissa cælitus, & absque vlla resistentia, sine huius vel illius rami sese frangentis, ac veluti conquerẽtis fragore, integros illos penitus perdet, profligabit, dimouebit, & igne iræ diuinæ sic deuorabit, vt transferat quoque de loco suo in infernum.

Interpres noster pro πρηνεῖς, videtur legisse πρηθεῖς, à πρήθω, id est *inflo*, vel *inflãmo*, vnde vertit, *inflatos*, idque aptè cohæret cum verbo *disrumpet*. Alij vertunt, *inflammatos*, imò nonnulli pro *inflatos* censent legendum, *inflammatos*: vnde πρηστὴρ est prester, hoc est igneus turbo. Vatabl. verò & alij legentes πρηνεῖς, à πρηνίζω, id est præcipito, aut in caput propendeo, vertũt, *pronos*, demissos, vel præcipites. Vnde Vatabl. vertit, *quoniã conquassabit illos intercisa voce præcipitatos.* Præcipitabit enim eos in tartara. Porrò disrumpet Deus impios, Primò, in morte, cùm animam auellet & abrumpet à corpore: quæ auulsio ob summam animæ cum corpore vnionẽ, est amarissima. Secũdò, in iudicio abrumpet, diuidet & separabit eos à societate angelorum & Beatorum. Tertiò, in gehenna disrumpet eos tormẽtis, verberibus, plagis & doloribus acerrimis, vt membratim dilaniari & disrumpi videantur. Alludit ad tormentum rotarum, in quibus latronibus brachia

Disrumpit Deus impios multipliciter.

&

& membra confringuntur; & ad rotas, quibus Martyres circumacti, per ſuppoſitos cultros & gladios laniabantur & rumpebantur. Similes enim rotas, ſed longè atrociores in gehenna viderunt Sancti, qui eò in ſpiritu à Deo rapti fuere, quibus damnatorum corpora diſtorquebantur & diſcerpebantur, ſed ita vt ſemper rediuiua ad noua tormenta perſiſterent. Vide Auctores, qui de tormentis inferni ſcripſere, ac præſertim Dionyſ. Carthuſ. de pœnis inferni art. 47. & ſeq. & de iudicio animæ cap. 21. & ſeq. Quartò & genuinè, Græcum *ῥήγνυμι* ſignificat cum vehementia & fragore elidere, & ſupernè decidere, vti procelloſa pluuia & grando ſolet. Item diuelli & abripi, vti terræ hiatu abſorbentur arbores, domus magnæque moles. Simili enim modo corpora damnatorum inflata, craſſa & ponderoſa inſtar plumbi, ex valle Ioſaphat, vbi à Chriſto iudicabuntur & damnabuntur, dehiſcente terrâ magno impetu & fragore elidentur, diuellentur, abripientur & corruent in imum tartari. quæ omnia Noſter innuit voce *diſrumpet*, id eſt ab umpet.

ET COMMOVEBIT ILLOS A FVNDAMENTIS] Id eſt, vt Vatabl. *funditus eos commouebit*, ſicut commouentur & conquaſſantur arbores, domus, vel oſtia, cùm à fundamentis & cardinibus euelluntur. Alludit ad illud Iob 22. 16. *Fluuius ſubuertit fundamentum eorum. qui dicebant Deo: Recede à nobis.* Hebr. eſt, *fluuius effuſus* (Septuag. *fluens*) *fundamentum eorum*. Alludit ad aquas diluuij. Fluuius hîc ſignificat impetum iræ Dei in improbos, & citam eorum conſumptionem, ac inundantium in eos calamitatum immenſam vim & molem.

ET VSQVE AD SVPREMVM DESOLABVNTVR] id eſt, *extremè deſolabuntur*, ait Vatabl. vt nihil eorum ſaluum remaneat: par enim eſt, vt impij, qui in hac vita ſummas habuere delicias, conſolationes & gaudia, in futura pariter ſummas habeant mœſtitias, deſolationes & tormenta.

ET ERVNT GEMENTES] Græcè, *& erunt in dolore multiplici & maximo*, qualis eſt parturientiũ: hunc enim ſignificat *ὀδύνη*. Cruciabuntur enim igne & tormentis gehennæ.

ET MEMORIA ILLORVM PERIBIT] Eo ſenſu, quem ſuperiùs dedi.

VERS. 20. VENIENT IN COGITATIONE PECCATORVM SVORVM TIMIDI] Græcè, *venient ἐν συλλογισμῷ*, id eſt in ſyllogiſmo, putà in ratiocinatione, ſupputatione, collectione. q.d. Impij in mente & memoria ſua, dictante conſcientiâ, in vnum quaſi cumulum colligent omnia ſua ſcelera vitæ anteactæ, quo fiet vt ſummo timore percellantur, & extremo pudore conſternentur. Hinc Vatablus vertit, *prodibunt pauidi peccatorum ſuorum reputatione*, prodibunt ſcilicet, vt rationem ſingulorum factorum, dictorum & cogitatorum Chriſto iudici exactam reddant. Vnde pauidi ſecum reputabunt quid Chriſto ſint reſponſuri, & nihil appoſitum inuenient.

ET TRADVCENT (græcè, *ἐλέγξει* id eſt palam coarguent & conuincent, omnibuſque vt reos conuictos ſpectandos proponent) ILLOS EX ADVERSO INIQVITATES IPSORVM] vt eas negare, palliare, vel excuſare nequeant: conſcientia, quæ eſt mille teſtes, in die iudicij oſtendet, non ſolùm ipſiſmet impiis, ſed omnibus hominibus & angelis omnia eorum crimina, iuxta illud:

Cunctaq; cunctorum cunctis arcana patebunt.

Hinc Vatabl. vertit, *ſuiſq; ſceleribus coràm conuincentur.* Sic cap. 2. 14. *Factus eſt nobis*, inquit, *in traductionem*, id eſt in publicam reprehenſionem.

Minùs rectè Cantacuzenus: Traducent, inquit, hoc eſt, ſeorſum ducent, & abducent impios à ſocietate Sanctorum: Græcum enim *ἐλέγξει*, idem eſt quod redarguẽt. Hoc eſt, quod impio improperat Ierem. cap. 2. 19. *Arguet te malitia tua, & auerſio tua increpabit te.* q.d. Non opus erit accuſatore vel teſte, quia ipſa conſcientia tua ſcelera toti orbi pandet, accuſabit & teſtabitur. Et Iob cap. 15. 24. *Terrebit eum tribulatio, & anguſtia vallabit eum, ſicut regem qui præparatur ad prælium.*

Expende ſingula Sapientis verba à verſ. 18. huc vſque, & totidem impiorum ac damnatorum in gehenna pœnas reperies: ſingula enim nouum intentant ſupplicium. Porrò Holcot ſingulas pœnas culpis congruè ſibi reſpondentibus, ita appoſitè adaptat & adæquat. Decidentium impiorum, præſertim tyrannorum, deiectio, inquit, ſumet pœnam de ambitioſa eorum ſuperbia: contumelia reſpondebit contumeliæ quâ Sanctos affecerunt, irriſio pariter irriſioni, perpetuitas irrogabitur obſtinationi, qua vitam in peccatis perpetuarunt vſque ad mortem: diſrumpentur, ſicut pios diſruperunt: erunt ſine voce & muti, quia Sanctos inauditos condemnarunt; nec eis ſpatium ſe defendendi, aut facultatem loquendi dederunt: commouebuntur à fundamentis, quia funditus pios extirpare conati ſunt; deſolatio ſuccedit conſolationi carnali, gemitus riſui, voluptatibus & deliciis: memoria eorum peribit, quia ipſi obliti ſunt Dei legis, virtutis & ſalutis ſuæ.

CAPVT QVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

GRaphicè deſcribit impiorum in inferno veram, ſed ſeram pœnitentiam & comploratìonem, quòd ſcilicet videntes piorum, quos perſecuti ſunt, gloriam, & ſua ſupplicia; præterita huius vitæ gaudia vanitatis & fugacitatis accuſabunt. Ex aduerſo v. 16. deſcribit iuſtorum gloriam & regnum æternum, quodq́ Deus in die iudicij pro iis contra impios depugnabit, in eosq́ omnia tra ſua tela & fulmina eiaculabitur.

1. TVnc ſtabunt iuſti in magna conſtantia, aduerſus eos qui ſe anguſtiauerunt, & qui abſtulerunt labores eorum. 2. Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in ſubitatione inſperatæ ſalutis, 3. dicentes intra ſe, pœnitentiam agentes, & præ anguſtia ſpiritus gementes: Hi ſunt quos habuimus aliquando in deriſum, & in ſimilitudinem improperij. 4. Nos inſenſati vitam illorum æſtimabamus inſaniam, & finem illorum ſine honore: 5. ecce quomodo computati ſunt inter filios Dei, & inter ſanctos ſors illorum eſt, 6. Ergo errauimus à via veritatis, & iuſtitiæ lumen non luxit nobis, & Sol intelligentiæ non eſt ortus nobis. 7. Laſſati ſumus in via iniquitatis & perditionis, & ambulauimus vias difficiles, viam autem Domini ignorauimus. 8. Quid nobis profuit ſuperbia? aut diuitiarum iactantia quid contulit nobis? 9. Tranſierunt omnia illa tamquã vmbra, & tãquam nuntius percurrens, 10. & tamquam nauis, quæ pertranſit fluctuãtem aquam: cuius, cùm præterierit, non eſt veſtigium inuenire, neque ſemitam carinæ illius in fluctibus: 11. aut tamquam auis, quæ tranſuolat in aëre, cuius nullum inuenitur argumentum itineris, ſed tantùm ſonitus alarum verberans lenẽ ventum, & ſcindens per vim itineris aërem: commotis alis tranſuolauit, & poſt hoc nullum ſignum inuenietur itineris illius: 12. aut tamquam ſagitta emiſſa in locum deſtinatum, diuiſus aër continuò in ſe recluſus eſt, vt ignoretur tranſitus illius: 13. ſic & nos nati continuò deſiuimus eſſe: & virtutis quidem nullum ſignũ valuimus oſtendere: in malignitate autem noſtra conſumpti ſumus. 14. Talia dixerunt in inferno hi, qui peccauerunt: 15. quoniam ſpes impij tamquam lanugo eſt, quæ à vento tollitur: & tamquam ſpuma gracilis, quæ à procella diſpergitur: & tamquam fumus, qui à vento diffuſus eſt: & tamquam memoria hoſpitis vnius diei prætereuntis. 16. Iuſti autem in perpetuum viuent, & apud Dominum eſt merces eorum, & cogitatio illorum apud Altiſſimum. 17. Ideò accipient regnum decoris, & diadema ſpeciei de manu Domini: quoniam dextera ſua teget eos, & brachio ſancto ſuo defendet illos, 18. Accipiet armaturam zelus illius, & armabit creaturam ad vltionem inimicorum. 19. Induet pro thorace iuſtitiam, & accipiet pro galea iudicium certum, 20. ſumet ſcutum inexpugnabile æquitatem: 21. acuet autem duram iram in lanceam, & pugnabit cùm illo orbis terrarum contra inſenſatos. 22. Ibunt directè emiſſiones fulgurum, & tamquam à benè curuato arcu nubium exterminabuntur, & ad certum locum inſilient. 23. Et à petroſa ira plenæ mittentur grandines, excandeſcet in illos aqua maris, & flumina concurrent duriter. 24. Contra illos ſtabit ſpiritus virtutis, & tamquam turbo venti diuidet illos: & ad eremum perducet omnem terram iniquitas illorum, & malignitas euertet ſedes potentium.

VERS. I. TVNC STABVNT IVSTI IN MAGNA CONSTANTIA, ADVERSVS EOS QVI SE ANGVSTIAVERVNT] *Tunc*, ſcilicet in die iudicij, cùm deſolabuntur & damnabuntur impij, vti dixit in fine cap. præcedentis.

STABVNT IVSTI IN MAGNA CONSTANTIA] hoc eſt, *cum immobili ſecuritate & inſuperabili fortitudine*, ait Dionyſ. Græca habent in ſingulari, *Tunc ſtabit iuſtus* (ſcilicet quilibet, hoc eſt omnes iuſti. Eſt ſynecdoche) *in multa παῤῥησίᾳ, id eſt loquendi libertate, confidentia, audacia, contra faciem eorum qui afflixerunt eum*, putà contra faciem impiorum, qui tunc erunt timidi & pauidi, vti dixit cap. præced. verſu vlt. ideoq́ue non ſtabunt recti, ſed tremuli & curui, hoc eſt, nõ leuabunt caput, nec ceruices erigent, ſed veluti pondere ſcelerum oppreſſi procumbent, iuxta illud pſalm. 1. *Non reſurgent impij in iudicio*. Vnde S. Auguſt. li. 2. contra Gaudent. cap. 37. Donatiſtis, qui ſe iactabant iuſtos, hoc loco abutentibus reſpondet: *Abſit, abſit*, inquit, *vt ſtent cum magna conſtantia, cùm ſtabunt cum tã mala conſcientia*. Hinc Syrus vertit. *ſtabunt iuſti cum magna fiducia ante eos qui anguſtiauerunt eum*, ſcilicet Deum, de quo ſermo præceſſit;

ſit; Arabicus, *tunc ſtabit iuſtus cum magna fiducia aduerſus faciem eorum qui eum contriſtauerunt.*

ET QVI ABSTVLERVNT LABORES EORVM] Id eſt, bona labore eorum parta, vel labori eorum debita fraudarunt, vel expilarunt. Ita S. Bonau. Lyran. Dionyſ. & S. Auguſt. epiſt. 50. ad Bonifacium.

Minùs aptè Hugo exponit, q.d. Qui exemerunt illos vita laborioſa, inferendo eis mortem.

Pro *abſtulerunt* græcè eſt ἀθετούντων, quod Secundò, verti poteſt, *qui reprobarunt*, vel *vituperarunt*; Tertiò, *qui irritarunt*, id eſt caſſos & irritos fecerunt labores eorum, vt ſuo carerent fructu, de quo mox plura. Porrò Arabicus vertit, *qui negauerunt laborem* (mercedem laboris) *eius.*

Porrò confidentiam & conſtantiam hanc, ait S. Bonauent. iuſtis afferet iuſtitia cauſæ, parata probatio; aduocatus Chriſtus, Spiritus ſanctus, Beata Virgo, aduerſariorum impotentia; amicitia affinitaſque cum iudice, beneuolentia aſſeſſorum Apoſtolorum, familiaritas cum angelis iudicis officialibus.

Nota Primò, τὸ *ſtabunt iuſti*, ſcilicet tamquam milites victores & triumphatores impiorum. Eſto enim in iudicio primarij iuſti, vti Apoſtoli & Religioſi, virique Apoſtolici, cum Chriſto ſedebunt iudicantes duodecim tribus Iſrael, id eſt omnes gentes. Matth. 19. tamen ceteri communes iuſti aſtabunt Chriſto iudici, tum quia ab eo erunt iudicandi, & adiudicandi cælo; tum quia vincentium eſt ſtare, victorum iacere. *Imperatorem ſtantem mori decet*, aiebat Veſpaſianus Imper. teſte Suetonio: multò magis milites Chriſti, puta iuſtos & beatos, ſtare decet. Sic S. Stephanus vidit Chriſtum ſtantem à dextris virtutis Dei, Actor. 7. Beati enim in cælo ſtant tamquam glorioſi triumphatores, vti ibidem dixi. Lazarus inter cetera iacebat ad menſam diuitis, cupiens ſatiari de eius micis, velut canis, Lucæ 16. at in cælo ſtabit, & diues iacebit.

Sancti in cælo ſtant quaſi victores.

Nota Secundò, τὸ *aduerſus eos*, vel, vt græcè eſt, *contra faciem eorum*. Primò, idem eſt, quod *coram eis*. Iuſti ſuam gloriam ſpectandam obiicient impiis, qui eos afflixerunt & occiderunt, vt videant quàm diſpar ſit vitæ ipſorum ac ſuæ exitus & terminus, nec ipſos interiiſſe, ſed vitam miſeram commutaſſe in beatam & glorioſam. quod valdè impios cruciabit, ſicut diuitem Epulonem cruciabat gloria Lazari, ad quam ex inferno non poterat emergere, Lucæ 16. Secundò, propriè, τὸ *contra faciem eorum* ſignificat; quòd in die iudicij Sancti, præſertim Martyres, inſurgent contra tyrannos, qui ſe cruciarunt & necarunt, eoſque coram Chriſto accuſabunt, & cum eo condemnabunt. Vnde S. Bonauent. & Gloſſa: *Accuſabunt*, inquiunt, *iuſti perſecutores ſuos, & ſancti Martyres tyrannos, qui eos adduxerunt in anguſtias.* S. Petrus & Paulus ergo in die iudicij impietatis arguent & condemnabunt Neronem, S. Sebaſtianus Diocletianum, S. Laurentius Valerianum, S. Cæcilia Almachium (vnde S. Valerianus S. Cæciliæ ſponſus, Almachio totum hunc Sapientis locum recitauit, & minando obiecit) S. Vincentius Dacianum, &c. Vnde noſter Edmundus Campianus, verè Campianus, hoc eſt athleta Chriſti, cùm in Anglia hæreticorum Miniſtros ad diſputationem prouocaret, inuictis decem rationibus armatus, illas ita concludit. Reginam enim modeſtè ſed liberè alloquens: *Veniet*, inquit, *Eliſabetha dies ille, qui tibi liquidè commonſtrabit, vtri te dilexerint, Societas Ieſu, an Lutheri progenies.* Acerbiùs ſeptem Machabæi fratres excruciati ab Antiocho tyranno, eidem Dei iudicium & tormenta gehennæ comminati ſunt, 2. Machab. 7.

Nota Tertiò. Pro *& qui abſtulerunt labores eorum*, græcè eſt, *qui ſpreuerunt, vituperarunt, irritarunt labores eorum*: quod non tantum de bonis & opibus, ſed & de laboribus propriè accipias. q.d. Iuſti in iudicio redarguent impios, quòd labores ſuos ſalutares, quibus ipſos alioſque ad Dei cultum & ſalutem æternam prouehere ſatagebant, ſpreuerint, obſcurarint, impedierint, caſſos & irritos fecerint, itaque Deo honorem, aliis exemplum, ſibi ſalutem inuiderint & eripuerint, dum pia iuſtorum monita æquè ac mores deriſerunt & exploſerunt. Quæ omnia tunc magna libertate & fortitudine, iuſti exprobrabunt impiis in os & faciem, dicentque: Meminiſti, ô Nero, ô Deci, ô Diocletiane, cùm coram tuo tribunali vinctus adſtarem, me hæc tibi prædixiſſe: at non credidiſti mihi, nunc ergo inuitus crede & experire, tum noſtram felicitatem & gloriam, tum tuam infelicitatem & gehennam. Hæc eſt illa dies, quam expectauimus, tibique intentauimus fore, vt paſſioni & martyrio noſtro merces perpetua, tuæ verò tyrannidi incendia ſempiterna decernerentur. Nônne veri Prophetæ fuimus? cerne & crede, at ſerò, ad tuam maiorem confuſionem & condemnationem. Recordaris nos ad hunc diem prouocaſſe, nos ad hoc tribunal appellaſſe, appellationẽ noſtram audire noluiſti, ſed irriſiſti. Audiuit & exaudiuit eam Chriſtus: tunc nos rei fuimus, tu iudex: nunc vice verſa tu reus es, nos iudices. Audi ergo noſtrã, imò Chriſti de te ſententiam, eamq; irreuocabilem, ſed iuſtiſſimam, ideoque ex zelo iuſtitiæ, non vindictæ, in te dictatam. Quia Chriſti hoſtis fuiſti, Sanctos eius occidiſti, Eccleſiam oppugnaſti, fidem euertiſti, ito impie, ito ſceleſte, ito maledicte in ignem æternum, qui paratus eſt diabolo & angelis eius.

Martyrum exprobatio in tyrannos.

VERS. 2.

VIDENTES (Cantacuz. addit *eum*, ſcilicet iuſtum) TVRBABVNTVR TIMORE HORRIBILI] *Videntes*, ſcilicet non iuſti, ſed impij, qui iuſtos afflixerunt. A iuſtis enim tranſit ad impios. Græcè eſt aoriſtus, ἰδόντες, q.d. Cùm viderint, vel poſtquam viderint impij tantam iuſtorum gloriam & conſtantiam, percellentur extremo pauore & angore: videbunt enim iam de ſe ſuaque ſalute eſſe conclamatum & deſperatum: videbunt ſuos eſſe iudices, qui olim ipſorum fuere rei, damnati ab ipſis ad mortem atrocem: quare iam ſimile, imò atrocius iudicium & damnationem ab eis expectantes, pauebunt extremè. *Spectabitur illic tortor à Martyribus ſemper, qui Martyres in ſuppliciis ſpectauit ad tempus*, ait S. Cyprian. ad Demetr.

Adde, videbunt maieſtatem iramque iudicis, deformitatem corporum ſuorum, & horridas ſpectrorum formas à dæmonibus aſſumptas: vnde conſternati dicent *montibus & petris: Cadite ſuper nos, & abſcondite nos à facie ſedentis ſuper thronum, & ab ira Agni*, Apocal. 6. 16.

ET MIRABVNTVR IN SVBITATIONE (id eſt in ſubita adeptione, ait S. Bonauentura, Hugo, Dionyſ. & Gloſſa) INSPERATÆ SALVTIS]

Græcè, ἐκστήσονται ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς σωτηρίας, A id est stupebunt, & quasi extra se in eestasin rapientur in paradoxo, id est in inopinatione, salutis, id est, propter admirabilem & inopinatam salutem gloriamque iustorum, quos ipsi perditos, & in morte planè quoad animam & corpus interiisse existimabant. παράδοξον enim est quid nouum, admirabile, inexspectatum, insolens, præter opinionem hominum, incredibile, qualia sunt paradoxa Ciceronis & Philosophorum. Sic gloria iustorum impiis inexpectata accidet, videbiturque esse aliquod paradoxum, & quasi miraculum; quare eis admirationem, stuporem, pauorem, & quasi ecstasin iniciet. Sic fratres Ioseph, cum à se venditum reputantes mortuum, eum iam viuum & principem Ægypti viderent, *non poterant respondere nimio timore perterriti*, Genes. 45. 3. B Nihil enim ita affligit, quàm subita commutatio ex summa felicitate & gloria in summam infelicitatem & vilitatem. Rursum nihil ita pungit oculos inimici, quàm si ex alto in imum se cadere, inimicum verò ex imo in altum erigi suspiciat, vti contigit Mardochæo cum Aman. Vnde S. Bonauent. Hugo & Dionys. hanc *subitationem* salutis interpretantur, quòd subitò, ex improuiso & repentè iusti assequantur tantam salutem & gloriam.

VERS. 3. DICENTES INTRA SE] S. Cyprianus & Lucifer pro S. Athanasio legunt, *inter se*. Vtrumque significat Græcum ἐν ἑαυτοῖς, & vtrumque erit verum. Primò enim *dicent*, id est cogitabunt intra se, deinde ex vehementia doloris in vocem & complorationem erumpent, dicentque imò clamabunt inter se, ita vt iusti eminus positi facilè C audire queant. Vnde codex Vaticanus legit, *dicent sibi inuicem pœnitentes, & propter angorem spiritus gementes*; Lucifer, *dicent inter se pœnitentiam habentes*; Vatabl. *pœnitentia tacti*, sed serò; Antonius in Melissa p. 2. c. 74. legit, *tunc dicent in seipsos*, id est contra semetipsos inuehentes, & debacchantes acri & vehementi increpatione & obiurgatione.

POENITENTIAM AGENTES] Talis fuit Antiochi pœnitentia 2. Machab. 9. 13. & Esau Hebr. 12. 17. & Iudæ proditoris Matth. 27. 3. Horum enim pœnitentia ex odio & timore non culpæ, sed pœnæ manauit.

ET PRÆ ANGVSTIA SPIRITVS GEMENTES] Quia, vt ait Cantacuz. gemitus & suspirij causa est spiritus angustia, & respirandi difficultas: cùm enim præcordia dolore comprimuntur, indeque D maior spiritus, siue anhelitus vis intercipitur, qui deinde simul totus erumpere satagit, in gemitum & suspirium erumpit. Huc facit illud Isaiæ 65. 14. *Vos clamabitis præ dolore cordis, & præ contritione spiritus vlulabitis.*

HI SVNT QVOS HABVIMVS ALIQVANDO IN DERISVM] S. Cyprianus & Lucifer, *in risu*. Græca, S. Cyprianus, Lucifer & alij hæc omnia neruosiùs legunt in singulari de quolibet iusto, hoc modo, *Hic erat, quem habuimus aliquando in derisum, & in parabolam improperij*, id est in parabolam probrosam, in fabulam ignominiosam, in prouerbium contumeliosum, quo vtuntur homines, cùm volunt cuipiam improperare, vel conuiciari. Dicunt enim, Fias infamis, deridearis, sisque fabula, ludibrium & probrum hominum, sicut factus est talis, qui simulabat se iustum. Sic psal. 43. 16. dicitur, *Posuisti nos in similitudinem* (græcè, *in parabolam*) *in Gentibus, commotionem capitis in populis*. Et paulò pòst: *Posuisti nos opprobrium vicinis nostris, subsannationem & derisum his, qui sunt in circuitu nostro*. Sic Iob queritur c. 17. 6. *Posuit me*, inquit, *quasi in prouerbium vulgi, & exemplum sum coram eis*. Et cap. 30. 9. *Nunc in eorum canticum versus sum, & factus sum eis in prouerbium*, in fabulam. Similia sunt Ierem. 48. 39. Deuter. 28. 37. Ezechiel. 16. 44. & alibi. Cantacuzenus hæc omnia refert ad Christum, de quo scriptum est Apoc. 1. 7. *Ecce venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt: & plangent se super eum omnes tribus terræ*. Verùm de quolibet iusto loquitur Sapiens, vt dixi, sed maximè de Christo, qui est iustus antonomasticè, vtpote Sanctus Sanctorum.

VERS. 4. NOS INSENSATI VITAM ILLORVM ÆSTIMABAMVS INSANIAM, ET FINEM ILLORVM SINE HONORE] Ita principes Iehu regis, de Propheta ad eum misso ab Eliseo, aiunt: *Quid venit insanus iste ad te?* 4. Reg. 9. 11. Et Festus ad Paulum: *Insanis Paule: multæ te litteræ ad insaniam conuertunt*, Actor. 26. 24. Et ipse Paulus: *Tamquam purgamenta huius mundi facti sumus, omnium peripsema vsque adhuc*. Et: *Nos stulti propter Christum*, 1. Corinth. 4. v. 10. & 13. Quin & Christus ipse ob crucem suam Gentibus fuit stultitia, Iudæis verò scandalum, vt idem ait 1. Corinth. 1. 23. Adeoque cognati Christi ipsum æstimantes furiosum, ligare voluerunt, Marci 3. 21. Denique Sancti nonnulli humilitatis & mortificationis studio stultos se simularunt, vti fecit Simon cognomento Salus, id est stultus.

Mundo vita Sanctorum est insania: cur?

Mundani ergo vitam Sanctorum æstimant insaniam, quia mundanis insanum videtur carnem domare ieiuniis, ciliciis, disciplinis affligere, mortificare sensus, appetitus coërcere. Audi S. Gregor. Nazianz. in laudem S. Gorgoniæ: *O animam corpus propemodum etiam sine cibo, velut expers materiæ retinentem! Vel, vt rectiùs loquar, ô corpus sibi ipsi moriendi necessitatem etiam ante mortem imponens, vt libertatem consequeretur anima, nec à sensibus impedimenti quidquam acciperet!* Et post pauca: *O tenera membra in terram prouoluta, seque asperè præter naturam exercentia! O lacrymarum fontes præ tribulatione profusarum, vt in exultatione messem faciant! O nocturnum clamorem nubes penetrantem, atque ad Deum peruadentem!* Et S. Paulinum epist. 10. ad Seuerum de Melania: *Cui refectio in ieiunio, requies in oratione, & panis in verbo, habitus in panno, lectus in sagulo & centone, durus in terra, &c. & sanctæ animæ in Domino vigilare, requiescere est.* Et S. Hieron. epist. 1. ad Heliodorum: *Super nudam metuis humum exesa ieiuniis membra collidere? Sed Dominus tecum iacet. Squalidi capitis horret inculta cæsaries? sed caput tuum Christus est. Infinita eremi vastitas te terret? sed tu paradisum mente deambula.* Huc etiam facit quod de B. Epiphanio Ticinensi Episcopo scribit Ennodius in eius Vita: *Talem bellatrix dextera animæ suæ certaminibus reddebat carnem, vt illi opus esset postea pro necessitate succurri.* B. Petrus Damiani serm. 39. de SS. Donat. & Hilar. Mart. *Mollioris vitæ latitudinem spreuit* (B. Donatus) *abstinentiæ rigore illecebrosa carnis incentiua calcauit: & antequam per dignitatem sacerdotalis officij eius prædicaret lingua, prædicabat iam efficaciter sub honestis & disciplinatis moribus vita.* Et paulò pòst: *Sulcabat terram suam vomere disciplinæ,*

vt

vt vber segetum prouentus erumperet, & illucescente cælestis gratia radio fertiliùs germinaret, &c.

Vers.5. ECCE QVOMODO COMPVTATI SVNT INTER FILIOS DEI, ET INTER SANCTOS SORS ILLORVM EST] Græca non habent τὸ *ecce*: & cetera habent in singulari, hoc modo: *Quomodo computatus* vel *annumeratus est* (iustus) *in filiis Dei, & in sanctis sors illius est?* *Filios Dei* vocant, non per gratiam solùm, sed per gloriam, qui scilicet velut heredes Christi hereditatem Felicitatis æternæ possident: hæc enim est sors hereditaria, æquè ac beata & felix Sanctorum & Beatorum. Quanta dignitas sit esse filium Dei, multis ostendi Osee 1. v. 10 in fine. Verè *nimis honorificati sunt amici tui Deus, nimis confortatus est principatus eorum,* psal. 138.17.

Vers.6. ERGO ERRAVIMVS A VIA VERITATIS, ET IVSTITIÆ LVMEN NON LVXIT NOBIS, ET SOL INTELLIGENTIÆ (ita Roman. sed Regij habent, *sol iustitiæ*; alij, *sol* duntaxat) NON EST ORTVS NOBIS] Vnde S. Hieron. ad Lætam: *Venena*, inquit, *non dantur, nisi melle circumlita, & vitia non decipiunt, nisi sub specie vmbraq́ue virtutum.* Impij ergo hic damnant seipsos erroris & stultitiæ triplicis. Primò, quòd errauerunt à via veritatis, id est veræ virtutis, vel etiam veræ fidei, vti à fide aberrant hæretici, Ethnici & athei. Secundò, quòd iustitiæ lumen, putà lumen rationis & prudentiæ iis non luxerit, eò quòd illud spreuerint, volentes degere in tenebris voluptatis & concupiscentiæ. Tertiò, quòd Sol intelligentiæ, id est Deus & Christus, qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, iis non sit ortus, eò quòd ipsi fenestras cordis clauserint, itaque eius radios ad intelligendum ea quæ sunt Dei & salutis, excluserint. De hoc sole ait Malach. c. 4. 2. *Et orietur vobis timentibus nomen meum Sol iustitiæ, & sanitas in pennis eius.* Vbi plura hac de re dixi. Audi S. Ambrosium in psal. 21. *Solem hîc iustitiæ arbitror designari, hoc est Christum Dominum qui nobis ignorantiæ tenebris & peccatorum cæcitate submersis, cælestis doctrinæ suæ lumen infudit: & quos non habebamus oculos cordis inseruit; & velut radios quosdam Apostolos suos misit, qui nos de nocte teterrimæ delinquentiæ liberarent, & paulatim resolutis in nobis tenebris peccatorum matutina susceptione consuescerent, vt perfecti faciliùs possemus tolerare solis ardorem, hoc est, primùm nos præceptis simplicioribus erudirent, quò capaciores efficerent cælestium secretorum.* Idem serm. 10. de Natiuitate Christi: *Hic*, inquit, *est sol nouus, qui claustra penetrat, inferna reserat, corda rimatur. Hic nouus est sol, qui spiritu suo viuificat mortua, corrupta reparat, suscitat iam defuncta: vel qui calore suo purgat sordida, exurit florida, decoquit vitiosa. Ipse, inquam, est, qui in cunctis actibus nostris perspicit omnia opera nostra, & non tam condemnat crimina, quàm emendat. Hic planè est sol iustus & sapiens, qui non sine discretione, sicut istius sol mundi, bonis ac malis similiter circumfertur, sed quodam iudicio veritatis sanctis lucet, occidit peccatori.* Audi & S. Gregor. lib. 34. Moral. cap. 12. *Omnes impij in extremi die iudicij, cognita sua damnatione dicturi sunt: Errauimus à via veritatis, & lumen iustitiæ non luxit nobis, & sol non est ortus nobis; ac si apertè dicant: Interni nobis luminis radius non refulsit.* Apocal. 12. *Vnde & Ioannes ait: Mulier amicta sole, & luna sub pedibus eius. In sole enim illustratio veritatis, in luna autem, quæ menstruis suppletionibus deficit, mutabilitas temporalitatis accipitur. Sancta autem Ecclesia, quia superni luminis splendore protegitur, quasi sole vestitur: quia verò cuncta temporalia despicit: lunam sub pedibus premit.* Hoc est, quod ait Isaias cap. 6. 9. & ex eo Paulus Roman 11. 8. *Dedit illis Deus spiritum compunctionis; oculos, vt non videant; & aures, vt non audiant.* Vide ibi dicta.

Hunc damnatorum serum & inconsolabilem gemitum graphicè exprimit S. Cyrill. orat. de exitu animi, & secundo aduentu: *Non posset*, inquit, *vllum hominis os metum illum terroremq́ue declarare: nulla hominis labia satis vnquàm vim habent, ad dicendum illorum statum atque ploratum. Gemunt continenter & sine intermissione; sed nullus est qui misereatur: vociferantur ex profundo, sed nullus est qui exaudiat; lamentantur, sed nullus est qui liberet: exclamant & plangunt, sed nullus est qui commoueatur. Tunc vbi huius mundi iactantia? vbi inanis gloria? vbi deliciæ? vbi voluptas? vbi petulantia? vbi apparatus? vbi requies? vbi ornatus? vbi pecunia? vbi nobilitas? vbi tunc delectatio? vbi corporis virilitas? vbi falsa illa & inutilis mulierum pulchritudo? vbi tunc impudens & effrenata audacia? vbi tunc vestimentorum comptus? vbi peccandi impura & friuola delectatio?* Vide totam eius orationem.

Similia habet S. Ephrem, qui plenus spiritu compunctionis instar turturis vbique gemit. Audi eum tract. de Variis tormentis inferni: *Tunc amarissimè illacrymantes eiulantesq́ue, dicent: O quo pacto in negligentia atque torpore tempus nostrum transegimus? O quomodo illusi sumus? O quomodo diuinam Scripturam audientes irridentesq́ue, nos ipsos irrisimus? Ibi Deus loquebatur nobis per Scripturas, & non attendebamus, hîc iam clamamus, & ipse suam à nobis faciem auertit. Quid nobis proderunt fines mundi? Vbinam qui nos genuit pater, vbi quæ nos peperit mater? vbi filij? vbi amici? vbi diuitiæ? vbi substantiæ atque possessiones? vbi turba? vbi conuiuia? vbi varij & intempestiui cursus? vbi reges atque potentes? Quomodo à nullo eorum saluari modò possumus, neque verò nobis ipsis opem ferre? At penitus derelicti sumus & à Deo & à Sanctis eius.* Prosequitur deinde vlteriora eorum lamenta: *Quid faciemus? non est ampliùs pœnitentiæ locus, non valet ampliùs deprecatio atque intercessio. Nulla ampliùs lacrymarum vtilitas. Non ampliùs, qui oleum nobis vendant, apparent pauperes atque mendici: soluta est enim omnis celebritas. Dum nobis erat tempus, suppeterentq́ue facultates, ipsiq́ue venditores olei clamitarent. Emite, obturatis nostris auribus, nec audire nec emere oleum voluimus: modò autem quærimus, & non inuenimus. Nulla ampliùs nobis miserabilibus reliqua est redemptio, nulla ampliùs misericordia: neque enim sumus digni. Iustum est Dei iudicium. Non iam ampliùs Sanctorum adspiciemus ordines. Non ampliùs lucem illam veram contuebimur: orbati sequestratiq́ue sumus ab omnibus.* Denique vltimum eorum vale ita patheticè describit: *Dicendum quid restabit? Valete iusti vniuersi. Valete Apostoli, Prophetæ, Martyres. Vale cœtus Patriarcharum. Vale Monachorum agmen. Vale crux speciosa atque viuifica. Vale cælorum regnum omni fine carens. Vale superna Ierusalem primitiuorum mater. Vale paradise voluptatis. Vale etiam tu domina Dei genitrix mater amatoris hominum Dei. Valete patres ac matres filij atque filiæ; nullum siquidem vestrûm visuri sumus vltrà. Postea verò abiturus est vnusquisque in præparatum sibi ob praua sua opera tormentorum locum, vbi vermis eorum non moritur, neque ignis extinguitur.*

Vers. 7. Lassati svmvs in via iniqvitatis et perditionis] Græcè, *repleti* vel *satiati sumus viis iniquitatis*, id est ambulauimus per vias iniquas vsq; ad satiem, putà ad lassitudinem. Saties enim in ambulando est corporis lassitudo, sicut saties in comedendo est ventris plenitudo. Vnde Noster solerter vertit, *lassati sumus*. Hinc Græci πονηρίαν, id est malitiam & iniquitatem, deriuant à πόνῳ, id est labor, & à πονεῖν, id est laborare, eò quòd omnis iniquitas plena sit laboris & molestiæ. Vnde & in Scriptura ipsa vocatur *labor & dolor*, vti docet S. Chrysost. in psalm. 130. & homil. 7. in Acta. Hinc & amor ipse vocatur labor & dolor, quia eum parit. Nam sine dolore non viuitur in amore, præsertim mundano & carnali. Vnde illud de senibus Susannæ castitati insidiantibus Daniel. 13. 10. *Erant ergo ambo vulnerati amore eius, nec indicauerunt sibi vicissim, dolorem suum: erubescebant enim indicare sibi concupiscentiam suam*. Amor ergo est dolor. Huc facit illud Virgil. de Didone, amore Æneæ saucia:

Vulnus alit venis, & cæco carpitur igne.

Idem locum habet in amore casto & sancto. Vnde Cant. 5. ait sponsa, *Quia amore langueo*; Symmach. *quia vulnerata amore ego sum.*

Et ambvlavimvs vias difficiles] Græcè, διωδεύσαμεν ἐρήμους ἀβάτους, id est *perrasimus eremos* (Lucifer pro S. Athanas. legit *eremias*) *inuias*, putà solitudines inaccessas, & deserta impermeabilia, nimirum mille periculis, mille molestiis obsita. Syrus, *ambulauimus in deserto sine duce*; Arabicus, *ambulauimus vias inambulabiles*, vel *in desertis inextricabilibus*. Ita vocant viam iniquitatis, voluptatis & concupiscentiæ, tum quia meatu est difficillima; tum quia deserta à Deo omnique bono; tum quia per eam via nulla est ad felicitatem; tum quia ducit ad desolationem æternam. vide S. Gregor. Nazianz. tract. de Vitæ itineribus. Considera an non auaro sit difficile maria & terras obire, vt opes congreget? guloso ventrem infarcire, vt capite doleat, stomacho nauseet, membris torpeat, febribus æstuet, crapulâ milleque morbis crucietur? luxurioso veneri vacare, vt luem veneream, sordes, vomicas & carcinomata patiatur? superbo, irato, inuido, vt mille animi æstibus, timoribus & doloribus agitetur, dum se despici, æmulum suspici sibique anteferri videt? Hic verum est illud psalm. 13. 3. *Contritio & infelicitas in viis eorum, & viam pacis non cognouerunt.* Nam, vt rectè ait noster Lorinus, aut fœdentur luto intemperantes, aut lapidibus læduntur auari, aut arduo lassantur ascensu ambitiosi, aut spinis cruentantur iracundi, aut tenebris inuidi cæcantur, aut turba adulatores comprimuntur, malisue exemplis; aut inæqualitate & confragositate acediosi retardantur. Ex aduerso de via iustorum dicitur Prouerb. 4. 18. *Iustorum autem semita, quasi lux splendens, procedit, & crescit vsque ad perfectam diem.* Et Prouerb. 15. 19. *Iter pigrorum quasi sepes spinarum: via iustorum absque offendiculo.* Porrò impij difficultatem hanc, quasi amore ebrij & stupidi, sæpe non sentiunt, aut non aduertunt. Causam dat Auctor imperfecti apud S. Chrysost. homil. 28. in Matth. citato enim hoc Sapientiæ loco, subdit: *Ergo laborant multum, & conteruntur in sæculo, sed laborem non sentiunt: spiritus enim, qui seducit eos, ipsos delectat in malo. Sicut enim qui suscipiunt iugum Christi, Christus eos delectat in spiritu, ne fatigentur in bonis operibus: sic & qui iugum suscipiunt diaboli, diabolus eos delectat & decipit, ne discedant à malo impij vsque ad mortem suam. Ideo dicit Deus: Iugum enim meum suaue est, & onus meum leue. Nam etsi corpore non grauantur peccatores, nec laborant, animæ tamen eorum grauatæ sunt & laborant, dicente Propheta de onere peccatorum: Quoniam iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum, sicut onus graue grauatæ sunt super me. Et iterum Zacharias, iniquitatem super talentum plumbi sedere conscribit*, cap. 5. 8.

Via concupiscentiæ spinosa.

Viam avtem Domini ignoravimvs] Hæc est via regia virtutis, amanti plana & facilis, quæ rectà ducit ad felicitatem & cælum.

Vers. 8. Qvid nobis profvit (imò verò quantum obfuit) svperbia? avt divitiarvm iactantia qvid contvlit nobis?] nil nisi mille curas, animi ægritudines, scelera; mordacia conscientiæ tormina, ac corporis mentisque supplicia præsentia & æterna. S. Cyprianus & Augustinus legunt; *diuitiarum iactatio*; Lucifer, *diuitiæ cum exultatione*; Græca, *diuitiæ cum iactantia quid contulerunt?* Nam diuitiæ sine iactantiâ multum conferunt ad virtutem, putà ad eleëmosynam, per quam diuites sibi emunt cælum: verùm iactatio vel iactantia opum non prodest, sed obest, quia excitat superbiam, iram, inuidiam, &c. quæ rectà ducunt ad tartara. Pro *iactantia* græcè est ἀλαζονεία, id est superbia, fastus, insolentia, ostentatio, arrogantia: hæc omnia pariunt diuitiæ, ni virtute regantur; vnde multos tales videmus diuites. Syrus, *quam vtilitatem attulit elatio, aut quam vtilitatem attulit nobis habitatio superbiæ nostræ?* Arabicus, *& quid attulerunt nobis diuitiæ cum magnificentia?*

Vers. 9. Transiervnt omnia illa tamqvam vmbra (cuius cum vita analogias recensui Eccles. c. 7. 1. & c. 8. 13.) et tamqvam nvncivs percvrrens] Ita Rom. & hoc significat Græcum ἀγγελία παρατρέχουσα. Quare minùs rectè alij legunt, *præcurrens nuncius*. Hîc non intelligitur masculinè, vt sit idem, quod vir nuncians, siue cursor, sed neutrè, vt sit idem quod *nuncium*: græcè enim est ἀγγελία, id est annunciatio, nuncium, rumor, fama: nuncium enim cùm affertur, tamdiu duntaxat consistit, quamdiu ab ore dicentis ad aures audientis perfertur. Rumores sæpè falsi sunt, & siue veri, siue falsi sint, citò pertranseunt & euanescunt instar somnij. Cùm essem Louanij, quotidie per vrbem rumores miri, sed ficti spargebantur, multosque commouebant, sed illicò euanescebant. Inquisitum est in auctores, & deprehensi sunt duo, qui quod noctu somniarant, manè in vulgus spargebant. Tales sunt opes & voluptates omnes huius vitæ. Id clarè vident singuli in morte. Vnde nuper Philippus III. pius Hispaniarum Rex moriturus, aiebat: *Nihil prodest regem esse, nisi vt in morte cruciet fuisse.*

Nota. Primò, Impij hic rerum euidentia suaque iactura & damno conuicti seriò, sed serò, agnoscunt vanitatem suarum opum, honorum & voluptatum, quod scilicet citò abeant & euanescant, nullo relicto sui vestigio. Vnde eas comparant rebus summè fugacibus, scilicet Primò vmbræ, Secundò rumori, Tertiò naui aquam sulcanti, Quartò aui per aërem transuolanti, Quintò

sagittæ

ſagittæ emiſſæ. Quid vmbrâ inanius? quid rumore vanius? quid naui fugacius? quid aue volante velocius? quid ſagittæ iactu ocyus & pernicius?

Nota Secundò, hîc eſſe mimeſin, ſiue imitationem, non tam verborum, quàm ſenſus impiorum. Imitatur enim Sapiens refertque non tam dicta vel dicenda, quàm ipſa ſenſa eorum; nil enim cogit nos dicere, quòd impij in die iudicij complorantes, iiſdem hiſce ſimilitudinibus omnibus ſint vſuri: ſufficit, quòd hiſce vel ſimilibus vtantur. perinde ac facit S. Greg. Nazianz. orat. 10. *Einſmodi, ait, vita noſtra eſt, fratres, qui fluxam vitam ducimus: einſmodi in terra ludus, vt cùm non ſimus, naſcamur; cùm nati ſimus, rurſus diſſoluamur. Inſomnium ſumus minimè conſiſtens, ſpectrum quoddam quod teneri non poteſt, auis prætereuntis volatus; nauis in mari veſtigium non habens, puluis, vapor, ros matutinus, flos ſuo tempore naſcens, & ſuo tempore marceſcens. Homo ſicut fœnum dies eius, tamquam flos agri ſic efflorebit. Pulchrè S. Dauid his verbis de noſtra imbecillitate philoſophatus eſt, quemadmodum & in illis: Paucitatem dierum meorum nuncia mihi. Quin etiam dies humanos palmi menſuram eſſe definit. Nam quid de Ieremia quiſpiam dixerit? qui cap. 20. etiam matri ſuccenſet ſe in lucem editum dolens. idque propter aliena peccata.*

VERS. 10. ET TAMQVAM NAVIS, QVÆ PERTRANSIT FLVCTVANTEM AQVAM CVIVS, CVM PRÆTERIERIT, NON EST VESTIGIVM INVENIRE, NEQVE SEMITAM CARINÆ ILLIVS IN FLVCTIBVS] Pro *carinæ* græcè eſt, πορείας, id eſt *itineris* (aliqui perperam legunt τρίβων, id eſt ſemitarum) vel ingreſſus, aut meatus eius inter fluctus: hunc enim illicò vbi nauis pertranſiit, fluctus obruunt. Verùm exemplaria correcta pro πορείας habent τρόπιος, id eſt carinæ, vti vertit Noſter. *Carina* propriè eſt ima pars nauis, eiuſque fundus & quaſi venter, qui aquam ſubintrat & ſulcat, non relicta ſemita, ſiue non terendo viam.

Vox *fluctuantem* & *fluctus* notant pericula nauis & nauigantium, vt nunc fluctibus in cælum attolli, nunc in abyſſum deprimi videantur, iuxta illud pſal. 106. 26. *Aſcendunt vſque ad cælos, & deſcendunt vſque ad abyſſos: anima eorum in malis tabeſcebat.* Et illud Ouidij.

Tollimur in cælum, nunc imas radimus vndas.

longè maiora ſunt pericula huius vitæ, præſertim voluptuariæ impiorum.

Appoſitè voluptas & vita comparatur naui & nauigationi ob æquam vtriuſque breuitatem, fugacitatem, pericula & naufragia. Nauis enim eſt currus marinus, quo multi merguntur. Nota eſt hiſtoria Ionæ natantis & nauigantis in ventre ceti, & ad Deum ſuſpirantis cap. 2. 6. *Circumdederunt me aquæ,* inquit, *vſque ad animam: abyſſus vallauit me, pelagus operuit caput meum. Ad extrema montium deſcendi, terræ vectes concluſerunt me in æternum.* Hinc Sodalis apud Stobæum ſer. 121. *Mors,* inquit, *omnium mortalium portus eſt.* Hinc & priſcorum ſepulchra erant ad mare & portus, vnde ibidem ſepulti ſunt Aiax & Cato, teſte Plutarch. in eorum Vita, ac Mathathias cum filiis Machabæis, vt patet 1. Machab. 13. 29. Hinc illud Propertij lib. 3. eleg. 5.

Sepulchra ad mare.

Ite rates curuæ, & leti contexite cauſas:
Terra parum fuerat, fatis adiecimus vndas.

Et illud Alexidis apud Stobæum ſerm. 59. *Quiſquis, ait, mare nauigat, is aut inſanit, aut mendicus eſt, aut mori cupit: ex his tribus non fieri poteſt, quin vnum ſaltem verum ſit.* Quibus congruit Plinius libr. 2. cap 47. dicens: *Nec tamen ſæuitia tempeſtatum concludit mare: piratæ primùm coëgerunt mortis periculo in mortem ruere, &c. nunc idem hoc auaritia cogit.* Addit Stobæus ex Sophocle:

Mare nauigantes planè ſunt homines miſeri,
Quibus neque dæmon, neque deorum aliquis vmquam
Diuitiarum dignam tribuerit gratiam;
Similes autem vrinantibus mergis.
Sæpenumero de nauibus mare circumſpectantes
Sedemus ad littora conuerſi, illa verò adhuc eminùs
Alluuntur, modicum autem lignum mortem prohibet.

Addit Plin. in Procem. libr. 19. *Quot velis nauigatur, tot modis prouocari mortem.*

Porrò rectè per hanc vitam nauigandi methodum docet S. Gregor. Nazianz. orat. 3. de pace: *Ne æmulemini,* inquit, *mercatores, qui partim nimis mercibus onerata naui ventrem potiùs diſruperint, nauimq; aquis demerſerint, quàm vt ex inexplebili auiditate fructum capiant; & dum pauca lucra captant, grauiſſimis damnis afficiuntur. cauendum ergo ne grauentur corda, &c.* vt Luc. 21. 34. cauetur. Et S. Chryſogonus Martyr ſcribens S. Anaſtaſiæ, Chriſti gratia in vincula coniectæ ſic ait: *Idem omnes mare nauigamus, & corpora noſtra eius fluctus ſulcant, veluti nauigia, quæ animæ perinde ac naucleri gubernant: ex his autem nauigiis aliqua tam fortia, tam benè compacta ſunt, vt perfacilè ſcindant impetus maris vndas, & per medios fluctus abſq; detrimento pertranſeant ad portum exoptatum: tam alia fragilia, vt paſſim de ſalute periclitentur. gaude ergo Anaſtaſia: etſi enim tua iſta nauigatio non ſine maximis tempeſtatibus & periculis agitur, breui atque feliciter curſus nauigationis tuæ finietur, atque in portum exoptatum, Chriſto fruitura cum martyrij palma peruenies.*

Vide B. Petrum Chryſolog. ſerm. 8. de Ieiunio, & S. Chryſoſt. orat. de S. Philogonio, & S. Maximum hom. 2. de S. Euſebio. Porrò Plinius lib. 32. cap. 4. ait, *Licet incredibile dictu, aliqui tradũt tardiùs ire nauigia teſtudinis dextrum pedem vehentia.* ſed hoc fabuloſum & ſuperſtitioſum videtur, ſi litteram ſpectes: verum tamen eſt, ſi tropologicè intelligas: pes enim teſtudinis eſt affectus acedi, tardi & pigri, qui nauim & nauigationem ſuam in portum felicitatis ſua inertia multum remoratur & retardat. Ergo vitam humanam nauigationi eſſe perſimilem liquet, & ex humani corporis fabrica vniuerſim ac ſigillatim per partes inſpecta, & Primò. ex loco vbi ea ædificata eſt à Deo: pænè enim ad huius normam generationes ceteræ. Secundò, varietate rerum, quibus conſtat. Tertiò, ventorum flabris, quibus mouetur. Quartò, ex ſpina, capite, lingua, vmbilico, & id genus aliis, quæ ſingularem cum carina, puppi, clauo & anchora habent analogiam. Solet nauis conſtrui atque compingi ad ſinus & ripas aquarum, in quas proximas facilè iam perfecta coniici poſſit: ſed ita vt machinis opus ſit, vt de nauibus propter intermiſſam nauigationem in littus ſubductis, & tranſacta hieme in mare deducendis, à parte totum nominans, canit Lyricus lib. 1. ode 4.

Analogia hominis & nauis.

Soluitur

Soluitur acris hiems grata vice veris & Fauonî,
Trahuntq́; siccas machinæ carinas.

Sic & corpus Adæ propter, siue iuxta, aquas Genes. 2.7. *formauit Dominus Deus.* Audi S. Gregor. lib. 6. epist. 26. *Vita nostra nauiganti similis est: is qui nauigat stat, sedet, iacet, vadit, quia impulsu nauis ducitur: ita & nos sumus, qui siue vigilantes, siue dormientes, siue tacentes, siue loquentes, per momenta temporũ quotidie ad finem tendimus.*

VERS. 11. AVT TANQVAM AVIS, QVÆ TRANSVOLAT IN AERE, CVIVS NVLLVM INVENITVR ARGVMENTVM ITINERIS, SED TANTVM SONITVS ALARVM VERBERANS LEVEM VENTVM, ET SCINDENS PER VIM ITINERIS AEREM: COMMOTIS ALIS TRANSVOLAVIT, ET POST HOC NVLLVM SIGNVM INVENITVR ITINERIS ILLIVS] Græca pro *sed tantùm sonitus*, clariùs habent, *percussio verò*, seu *ictus turbans verberatum* B *aërem leuem, & scissum vi stridoris motu alis pertransiit, & post hoc non est signum inuentum meatus in eo.* πληγῇ in dandi casu habent multi codices cum Vaticano, quod vertitur, *ictu* aut *percussione*, vt *auis* sit suppositũ verbi *pertransiit*: aut, vt in Complutensi & Regio legitur, in recto πληγὴ, *ictus* vel *percussio.* Vulgatus sensum rectè explicuit. Idem pro πληγὴ, id est percussio, vertit *sonitum*, quia auis percutiens alis aërem, volando excitat sonitum. Est metonymia. *Scindens per vim itineris aërem*, id est scindens per vim, siue violẽtiam aërem, quem secat iter faciendo; siue scindens aërem per vim, quam facit itinerando, putà volando. Perinde igitur omnia huius mundi gaudia illico transeunt, imò transuolant, instar auis per aërem transuolantis. C

VERS. 12. AVT TAMQVAM SAGITTA EMISSA IN LOCVM DESTINATVM (græcè *in scopum*, qui sagittariis tangendus præfigitur) DIVISVS AER CONTINVÒ IN SE RECLVSVS EST, VT IGNORETVR TRANSITVS ILLIVS] τὸ *sagitta emissa* non est nominatiui, sed ablatiui casus, vt patet ex Græco. Noster videtur legisse ἀνεκλείσθη, id est *reclusus est*: aër enim dum in se redit, in se quasi clauditur, vnitur & coit. iam legunt ἀνελύθη, id est *resolutus est*: aër enim sagitta diuisus stringitur & condensatur; at post eam soluitur, laxatur, & in se quasi solutus redit. Sensus est q. d. Sicut postquam sagitta in scopum destinatum emissa est, illicò aër per eam diuisus in seipsum reuoluitur ac redit, ita vt ignoretur eius traiectus vel transitus: sic prorsus vita nostra, vbi ad mortis metam deuenit, nullum sui relinquit vestigium; D sed res omnes in sese redeunt, ac opes ad heredes transeunt, domus ab aliis habitantur, agri & vineæ ab aliis coluntur, perinde ac si herus eorum iam defunctus numquam eas possedisset, sed tantùm eas instar sagittæ celerrimè pertransiisset, vel potiùs peruolasset. Rursum sicut aër sagitta diuisus, post eã illico coit in sese: sic sublato factioso qui remp. in schismata diuidit & secat, illicò illa coit in sese, reconciliatur & tranquillatur. S. Gregorius libr. 16. Moral. c. 5. iisdem ferè similitudinibus inanitatem rerum temporalium repræsentat: *Carnalis gloria*, inquit, *dum nitet, cadit: dum apud se extollitur, repentino intercepta fine terminatur. Sic namque aurarum flatu in altum stipula rapitur, sed casu concito ad ima reuocatur. Sic ad nubila fumus attollitur, sed repentè in nihilum ta-* A *bescendo dissipatur. Sic ab infimis nebula densescendo se erigit, sed exortus hanc solis radius ac si nõ fuerit abstergit. Sic in herbarum superficie nocturni roris humor aspergitur, sed diurni luminis subito calore siccatur. Sic spumosæ aquarum bullæ inchoantibus pluuiis excitatæ ab intimis certatim prodeunt, sed eo celeriùs dirupta depereunt, quo inflatæ citiùs extenduntur. Cumq; excrescunt vt appareant, excrescendo peragunt ne subsistant.*

Nota hic gradationem. Primò enim comparant impij fugacitatem suarum voluptatũ vmbræ, quæ fugit, sed pedetentim & lentè; sequitur enim pari passu suum corpus; Secundò, nuncio, quod velocius est vmbrâ: nuncium enim perferunt cursores. Vnde nuncium siue famam ita pingit Virgil. 4. Æneid.

Fama malum, quo non aliud velocius vllum:
Mobilitate viget, viresq́; acquirit eundo:
Parua metu primò, mox sese attollit in auras,
Ingrediturq́; solo, & caput inter nubila condit.
Illam terra parens ira irritata deorum,
Progenuit pedibus celerem & pernicibus alis.

Tertiò, comparant eam naui, quæ ventis acta velocior est cursore & nuncio. Nauis enim est quasi currus marinus ventis alatus & impulsus, iuxta illud Tibulli:

Ipsa leui fecit volitantem flumine currum.

Quartò, aui, quæ volatu suo superat cursum, tam nauis, quàm cursoris. Quintò, sagittæ, quæ omnium est velocissima; maximo enim fertur impetu. Similí gradatione vtitur Iob c. 9. v. 25. & 26. *Dies mei*, inquit, *velociores fuerunt cursore: fugerũt, & non viderũt bonum: pertransierunt quasi naues poma portantes* (quæ celeriùs ceteris nauigant, ne poma marcescant) *sicut aquila volans ad escam.*

Ergo re profundiùs perpensâ non est sagitta, quæ tam citò ex arcu in scopum insiliat: non est auis, quæ ocyùs transuolet: non est nauis, quæ Aquilone impulsa ita raptim per mare decurrat: non est vmbra, tam subitò apparẽs & disparens: non est ventus, tam rapidè per terram fluitans: non est fulmen ita velociter è cælis in terras delapsum, quàm velociter ab ortu rapimur ad occasum, à vita ad mortem, à cunis ad tumulum: nec priùs ad viuendum, quàm ad moriendum in orbem ingredimur: par est progressus vitæ & mortis: nascendo morimur: puluis sumus, & in puluerem statim reuersuri. Quicumque ergo mortalis es, & morte damnatus, assiduè de morte cogita, & ad mortem te compara.

D Tempus itaq; velocibus omnibus velocius est, quo decurrit vita nostra, omnisq́; eius voluptas. Tum quia tempus est mẽsura motus primi mobilis, qui est velocissimus: quæuis enim stella octaui cæli, siue firmamenti in æquinoctiali posita, singulis horis conficit 42. milliones milliarium; lõgè plus spatij conficit nonum cælum, ac magis decimum, multoq́ue magis vndecimum, si quod sit: nam nonnulli Mathematici neoterici plures quàm decem cælos se inuenisse asserunt. Cogita ergo quàm velox sit tempus. Vide dicta Genes. 1. v. 14. Tum quia ex tempore nihil est præsens, nisi nunc, id est instans vel momentum temporis, tẽpus enim præteritum non est, sed fuit: futurum non est, sed erit: nunc autem per instans vnicum dumtaxat durat: quare in instanti est, & in instanti esse desinit: in instanti

Tempus velocissimum. Ratio à priori.

ergo,

ergo, id est celerrimè, transit & auolat. Vnde sequitur.

VERS. 13. SIC ET NOS NATI CONTINVÒ DESIVIMVS ESSE (Vatabl. *defecimus:*) ET VIRTVTIS QVIDEM NVLLVM SIGNVM VALVIMVS OSTENDERE: IN MALIGNITATE AVTEM NOSTRA CONSVMPTI SVMVS] τὸ *continuò* non est in Græco, sed subintelligitur, vti patet ex iam dictis, & ex similitudinibus allatis: nam motus vmbræ, nuncij, nauis, auis & sagittæ continuò transeunt & desinunt: ergo & vita nostra, quæ illis simillima est, continuò transit & desinit. *Quotidie morimur*, ait Seneca epist. 24. *quotidie enim demitur aliqua pars vitæ: & tunc quoque cùm crescimus, vita decrescit, infantiam amisimus, deinde pueritiam, deinde adolescentiam; vsque ad hesternum quidquid transiit temporis periit: hunc ipsum, quem agimus diem, cum morte diuidimus. Quemadmodum clepsydram non extremum stillicidium exhaurit, sed quidquid antè defluxit: sic vltima hora, qua esse desinimus, non sola mortem facit, sed sola consummat. Tunc ad illam peruenimus, sed diu venimus. Mors non vna venit, sed quæ rapit vltima, mors est.* Hinc S. Augustinus lib. 13. de Ciuit. c. 10. & 11. docet vitam nostram non esse aliud quàm continuum cursum ad mortem.

ET VIRTVTIS QVIDEM NVLLVM SIGNVM VALVIMVS OSTENDERE. Non *valuimus*, quia nō voluimus: voluntatem enim nostram ita occupauimus voluptatibus, vt virtuti vacare non vellet, nec valeret: vires enim eius omnes exhausimus in gustu sensuque voluptatum, quare plenæ & perfectæ virtutis, præsertim eminentis & heroicæ, ac inprimis gratiæ & charitatis diuinæ, nullum actum edere potuimus; etsi virtutis humanæ, vt eleëmosynæ, aliquos actus ediderimus: sed IN MALIGNITATE (græcè, ἐν κακίᾳ, id est in malitia) NOSTRA, hoc est Primò, propter malignitatem nostram; Secundò, nostromet vitio in interitum corruimus. Tertiò, cum omni astutia & prudentia nostra nesciuimus consulere nobismetipsis; sed CONSVMPTI SVMVS] græcè κατεδαπανήθημεν, id est sumptu & impensa exhausti sumus, quasi dicat, Omnem sumptum: omnem expensam, omne pretium, omne impendium, tum temporis, tum opum, tum sanitatis, tum virium siue corporis, siue animæ, impendimus & expendimus in nostras malas & prauas voluptates: quare in iis quoad omnia exhausti & consumpti sumus: ô nos dementes! Si enim hæc in Dei obsequium vti debebamus impendissemus, non fuissemus consumpti; sed in vita, gratia & gloria consummati. Iam autem opes, famam, corpus, animam, omniaque nostra impendimus, fecimusque pretia nostri exitij: iis enim quasi pretio carissimo emimus & comparauimus nobis tormenta gehennæ, ô stoliditatem, ô vesaniam nostram, æternis ardentibusque lacrymis deplorandam?

VERS. 14. TALIA DIXERVNT IN INFERNO HI, QVI PECCAVERVNT] Hæc verba non extant in Græco, sed subintelligūtur. Ex dictis enim liquet huc vsque locutos esse impios. Per *infernum* accipe, non gehennam, sed locum inferiorem in valle Iosaphat, in quem coniiciendi sunt impij velut rei in die iudicij, vt excipiant sententiam damnationis à Christo, indeq; deturbentur in infernum gehennæ. Hæc enim impiorum cum piis disceptatio instituenda est in die iudicij; non in gehenna, vt patet ex dictis; licèt eorum comploratio duratura sit in gehenna per omnē æternitatem. Ita Dion. & noster à Castro. Vnde Secūdò, infernus hìc accipi potest pro gehenna, vt impij in die iudicij damnandi, dicantur esse in inferno, quia adiudicati inferno mox in infernum ibunt, vt iam alterum pedem habere videantur in inferno, etsi reipsa in eo necdum sint, nec eius tormēta sentiant, vnde nec eorum meminerint: sed vbi in eo illa senserint, conquerabunt, & mille eiulatibus augebunt sua hæc lamenta, sicut ergo reus ob scelera suspendendus concionatur è patibulo, vt suo exemplo ceteros à furtis & sceleribus absterreat: sic hìc concionantur impij ex inferno, ac sua comploratione omnibus inclamant illud Virgil. 6. Æneid.

Discite iustitiam moniti, & non temnere diuos.

VERS. 15. QVONIAM SPES IMPII TAMQVAM LANVGO EST, QVÆ A VENTO TOLLITVR: ET TAMQVAM SPVMA GRACILIS, QVÆ A PROCELLA DISPERGITVR: ET TAMQVAM FVMVS, QVI A VENTO DIFFVSVS EST: ET TAMQVAM MEMORIA HOSPITIS VNIVS DIEI PRÆTEREVNTIS] Confirmat Sapiens dicta impiorum, quòd scilicet voluptates transeant illico instar vmbræ, nuncij, nauis, auis & sagittæ, aliis quatuor similitudinibus, scilicet lanuginis, spumæ, fumi & hospitis. Legit Noster χνοῦς, id est lanugo, iam legunt χοῦς, id est puluis. Lanugo est mollis lana; item primi genarum barbæque pili; item plumæ, pappi, villi, qui lanæ habent similitudinem. Vnde Plinius lib. 25. cap. 13. Senecio herba dicitur, quasi senis lanugine, inquit, & canis pilis vestita, eò quòd in pappos abeat, & lanuginem carduorum floribus similem habeat: sic villi & flocci arborum, herbarum & plantarum vocantur earum lanugo, quæ per aërem volitat, & vento leuissimo impellitur, præsertim in autumno, cùm à tenui aura difflatur. Spuma fit ex fluctibus maris vel fluminis inter se collisis, cui simile est illud, *homo bulla*: vnde notat hominem opibus, viribus, scientia, honore inflatum & turgidum, cuius inflatio & fastus instar spumæ leui aduersitatis procellâ dissipatur. Fumus ex igne assurgit, notatq; ambitionem vel iræ impetum, qui instar fumi quo altiùs attollitur, eo citiùs euanescit, iuxta illud: *Deiecisti eos dum alleuarentur*, ps. 72. 18. Et: *Deficientes quemadmodum fumus deficient*, ps. 36. 20. *Memoria hospitis diei vnius prætereuntis* cum ipsa die desinit: sic & vita nostra cum ipsis eius diebus, adeoque vltimo eius die desinit. Hospites ergo hìc sumus, peregrini & aduenæ vnius diei, sicut & omnes patres nostri.

Nouem emblemata breuitatis vitæ.

Simili modo & schemate Patres voluptates vitæ huius comparant ventis, mari, procellis, somnis ob similem inconstantiam & fugacitatem. Audi Gregorium Nazianz. orat. de Pauperibus amandis: *Nihil est in rebus humanis natura stabile, nihil æquabile, nihil sufficiens, nihil in eodem statu permanens: sed omnia quadam veluti rota circumuoluuntur, diuersas sæpè diebus singulis, etiam horis, vicissitudines afferente: vt instabilibus ventis, & nauigij mare secantis vestigiis, & fallacibus noctis insomniis, quorum breuis est gratia, & his quæ per ludum in arena fingunt pueri, magis fidendum sit, quàm præsenti hominum prosperitati. Quare prudenter faciunt, qui propterea*

quòd

quàd non sistunt rebus præsentibus, rationibus suis consulunt in futurum: & propter instabilem humanæ felicitatis conditionem, benignitatem & misericordiam, quæ nunquam deficit, complectuntur.

Audi Nazianzenó per familiarem S. Basiliū in princ. Prouerb. *Sicut mare in eodem statu consistere non diu potest; sed quod vides tranquillum paulò post ventorum impetu turbatum aspicies; quodq; horridum & vndis feruens ac tumidum, mox multa quiete consistere videbis: sic humanæ res facilè vtrimque tontuertuntur.*

Audi & Origen.ho.5.in psalm.36. *Si nauiges, in naui positus vides terras, ac promontoria, ac montes transeuntia: non quod ista continuò moueantur, sed quia tu vento prosperè flante transis, illa se subducere videntur ac ferri: ita & in hoc seculo, si sancto Spiritu mentem tuam perflante & spirante, secundo ac prospero nauiges cursu, pertransibis sensu tuo omnia hæc quæ videntur, quia temporalia sunt, & intuens illa quæ æterna sunt, sine dubio dices; Quia hæc omnia, quæ videntur, iam non sunt, quia nec futura sunt.*

VERS. 16. IVSTI AVTEM IN PERPETVVM VIVENT, ET APVD DOMINVM (græcè, *in Domino*, id est apud Dominum, vel propriè q.d. In Domini Dei visione & possessione, sita est beatitudo iustorum) EST MERCES EORVM, ET COGITATIO ILLORVM APVD ALTISSIMVM] Redit ad antithesio, docetque quàm iustorum sors felix antecellat sorti infelici impiorum. Iusti ergo in perpetuum viuent vitam felicem & beatam: impij verò esto victuri sint in gehenna, tamen quia viuent in perpetuis cruciatibus, hinc vita eorum potiùs mors dicenda est, quàm vita. *Apud Dominum est merces eorum*, scilicet eorum labori & patientiæ decreta & reposita, vt illam eis post mortem tribuat. Rursum *apud Dominum*, q.d. Non homo, sed Deus hanc mercedem tribuet, qui cùm sit liberalissimus & magnificentissimus, dignam se mercedem iustis largietur, putà diuinam, cælestem, immensam, perpetuam, imò seipsum, iuxta illud Dei ad Abraham: *Ego protector tuus sum, & merces tua magna nimis*, Genes.15.1.

Vox *merces* arguit iustos bonis operibus mereri gloriam æternam. Merces enim correlatiua est meriti. Merces enim meriti est merces, & vicissim meritum mercedis est meritum. Huc facit illud Christi Apocalyp.22.12. *Merces mea mecum est, reddere vnicuique secundùm opera sua.*

ET COGITATIO ILLORVM APVD ALTISSIMVM] Græcè, φρόντισις, id est cogitatio, cura, tam actiuè, quàm passiuè accipi potest. Actiuè, q.d. Deus est merces iustorum, quia ipsi omnes suas cogitationes & curas dirigunt ad Deum: non enim aliud cogitant, quàm qua ratione ei magis placere queant, eumque magis ament & colant. Rursum iusti non cogitant, nec curant, aut sunt solliciti de seipsis, sed omnem suam sollicitudinem proiiciunt in Deum, vt ait S.Petrus; Sciunt enim se Deo esse curæ, dicuntque cum Psalte: *Dominus regit me* (Hebr. *Dominus pastor meus*, qui me quasi ouem suam pascit & regit) & (ideirco) *nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocauit*, ps.22.1. Ita S.Bonauent. Hugo, Dion. & Holcot.

Passiuè, q.d. *Cogitatio illorum*, scilicet iustorum, id est sollicitudo & cura de iustis, est apud Altissimum; non enim rex, non Pōtifex, sed ipse Deus curat res iustorum, cogitatque quomodò eos gratia & gloria exornet, ac contra omnes hostes omnia que mala tueatur & protegat, atque mercedem laboribus & afflictionibus eorum tribuat condignam, imò supereminentem. Ita Cantacuzen. Osorius, Lyranus & alij. Hic sensus magis respondet ei quod præcessit: *Et apud Dominum est merces eorum*. Vterque tamen connexus est; ideo enim Deus cogitat de iustis, eosque curat, quia iusti omnes suas cogitationes, spes & curas à se abdicarunt, easque coniecerunt in Deum, iuxta illud Christi ad S. Catharinam Senensem. *Filia assiduè cogita de me, & ego cogitabo de te.* Notat securitatem & perpetuitatem mercedis iustorum, quòd Deus eius in se cogitationem & curam susceperit, iuxta illud Christi: *Oues meæ vocem meam audiunt, & ego cognosco eas, & sequuntur me, & ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquam de manu mea*, Ioan. 10.27. Mercedem hanc explicat dum subdit: *Ideo accipient regnum decoris, & diadema speciei de manu Domini*. Cogitationem verò siue curam Altissimi de eis explicat, dum addit: *Quoniam dextera sua teget eos.*

Tropol. noster Aluarez de Paz tract. de natura contempl. lib. 5.p.2.c.3. hæc adaptat viris perfectis & contemplatiuis. Alij enim imperfecti, eùm operibus interdum infructuosis intendant, partim moraliter moriuntur, & partim viuunt. His autem, qui vitam perfectam & in Deo suspensam habent, & omnia quæ agunt ad illū dirigunt, bene dicitur, quòd semper viuunt. *Apud Dominum est merces eorum*: quia pro suis laboribus nihil ex mundo quærunt. *Et cogitatio illorum apud Altissimum*: quoniā ex illa simplicissima & purissima inspectione Dei, ita diuinis merguntur, vt diebus & noctibus aliud, quam Deum cogitare non libeat.

VERS. 17. IDEO ACCIPIENT REGNVM DECORIS (Vatabl. *regnum præclarum*) ET DIADEMA SPECIEI) græcè, κάλλους, id est *pulchritudinis*: quare perperam aliqui legunt *spei* pro *speciei*) DE MANV DOMINI: QVONIAM DEXTERA SVA TEGET EOS, ET BRACHIO SANCTO SVO DEFENDET ILLOS] Syrus, *propterea recipient regnum gloriosum, & coronam pulchritudinum de manu Domini*; Arabicus, *propterea accingentur regno decoris de manu Dei, & corona pulchritudinis gloriæ*. q.d. Quia merces iustorum est apud Dominū; hinc ab eo accipient *regnum*, non tale quale, sed *decoris*, id est decentissimum, opulentissimum & ornatissimum; & *diadema speciei*, id est speciosissimum, pulcherrimum, elegantissimum. *Diadema* est redimiculum regium & regum insigne, putà fascia candida, qua reges caput circumligabant, cui Romani addebant lauream, id est coronam contextam ex folijs lauri: vtriusque loco posteà labente Imperio Romano, & Constantinopolitano florente, successit corona textilis ex auro & gemmis, qua reges & Imperatores caput redimire solebant, teste Curopalata libr. de Officialibus. *Diadema* est Græca vox, dicta à διαδέω, id est circumligo, cingo, corono. Hæc fascia, laurea & corona aurea non erit Beatis in cælo, sed aliud eis dabitur regni insigne longè nobilius. Igitur *diadema* notat, iustos fore reges in cęlo; quia scilicet regnum

regnum Christi cæleste, omnemq; eius gloriam obtinebunt velut victores mundi, carnis & diaboli. Diadema enim insigne est, tum regis, tum victoris. Beati autem & victores & reges sunt gloriosissimi: dominantur enim toti cælo, totique terræ. *Diadema* ergo hic gloriam regalem capitis, totiusq́ne corporis & animæ Sanctorum significat. Alludit ad Isaiæ 62.3. *Et eris corona gloriæ in manu Domini, & diadema regni in manu Dei.* Vide ibi dicta, & Apocal. 2. v. 10. & c. 4. v. 10. & cap 5. v. 10.

Regnum cæli felicissimum. Porrò regnum hoc & gloriam Beatorũ graphicè describit S. August. serm. 1. de Verbis Apostoli: *Qualis, inquit, sit gloria futura, & quibus diuitiis floreat, laudare possumus, explicare non possumus, quia legimus: Nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Dominus diligentibus se. Quis est igitur ipse Deus, qui talia & tanta præparauit? quid nisi inæstimabilis, ineffabilis, incomprehensibilis vltra omnia, extra omnia, præter omnia. Si quæras magnitudinem, maior est; si pulchritudinem, pulchrior; si dulcedinem, dulcior; si splendorem, fulgidior; si iustitiam, iustior; si fortitudinem, fortior; si pietatem, clementior.* In cælo ergo, vt ait Isaias c. 60. 19. *erit tibi Dominus in lucem sempiternam, & Deus tuus in gloriam tuam.* Et vt ait Psaltes psal. 144. 11. *Gloriam regni tui dicent, &c. & gloriam magnificentiæ regni tui.* Et psal. 29. 4. *Posuisti in capite eius coronam de lapide pretioso.* Huc facit illud Cant. c. 3. 11. *In diademate, quo coronauit eum mater sua.* Et Cant. 4. 8. *Veni, coronaberis.* Beati ergo possident regnum decoris & speciei, hoc est pulcherrimum, opulentissimum, splendidissimum, quietissimum, felicissimum; cùm reges in terra regnum possideant

terra miserrimum. molestissimum, miserrimum, infelicissimum, in quo continuis curis, molestiis, periculis torquentur & æstuant. Vnde Antigonus rex cernens filium ob regnum insolentem: *An non, inquit, nouisti fili, nostrum regnum esse nobilem seruitutem?* Testis est Ælianus lib. 2. Variar. histor.

Exempla. Simile fuit dictum Cardinalis Bellarmini: *Nescitis,* inquit, *quanta sub hac purpura lateant spinæ.* Quocirca Antiochus magnus, cùm à L. Scipione vltra Taurum montem submotis imperij finibus, Asiam vicinasq́ue ei gentes amisisset, *gratias egit populo Romano, quòd magna parte curarum per eos liberatus esset.* Quàm ergo desipiunt, qui regnādi ius semper extendere satagunt; quid enim aliud, nisi curas intolerabiles menti, & pericula immēsa conscientiæ accersunt? nec enim vnius hominis animus, esto vigilantissimus, tot negotiis par esse potest. Adrianus aiebat, *miseram esse Imperatorum conditionem, quibus de affectu tyrannidis, nisi occisis, non credatur.* Ita Volcatius in Audio. Otho Imp. dicere solebat ad suos: *Nescitis amici, quid sit Romanorum gubernare imperium, mihi credite iam experto qui iam mori malo quàm imperare.* Saturninus hortantibus militibus, vt imperium susciperet, ait: *Nescitis ô milites, quantum mali sit imperare: gladij vt appendentes ceruicibus imminēant, hastæ vndique, spicula, ipsi custodes timentur, ipsi comites formidantur, non cibus pro voluntate, non iter pro auctoritate, non bella pro iudicio, non arma pro studio.* ita Annal. Imp. Denique diuturniora videmus parua imperia & regna, quàm magna: hæc enim mole sua ruunt, seque obruunt. Vnde Paulus Paruta in Discurs. Politicis causam cur respubl. Veneta tamdiu steterit, assignat, quòd ditioni suæ conseruandæ magis studuerit, quàm ampliandæ.

QVONIAM DEXTERA SVA TEGET EOS, ET BRACHIO SANCTO SVO DEFENDET ILLOS] τὸ *sancto suo* iam non est in Græco. Vox *quoniam* est causalis: dat enim causam Primò, cur regnum iustis dandum à Deo sit decorum & speciosum, quia scilicet Deus eos ad dexteram suam in die iudicij collocans, eos teget, nequis hostiũ, vel quod malum eis ingruere queat: imò Deus hostes eorum, putà impios, oppugnabit, omnibusque iræ suæ telis appetet & prosternet, vt sequitur, quo fiet, vt iusti suo gloriæ regno sine vllo hostium vel malorum metu pacificè & iucundè perfruantur in æternum, imò de iusta hostium vindicta gaudeant & exultent, iuxta illud: *Lætabitur iustus cùm viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris,* psal. 57. 11.

Secundò, τὸ *quoniam* pertinet ad τὸ *& cogitatio illorum apud Altissimum,* ac per effectum explicat causam. q. d. Iusti omnes suas cogitationes defixerunt in deo; hinc Deus vicissim eos in suam prouidentiæ cogitationem & curam recipit. Quocirca, vt curam hanc ostendat, dextera sua teget eos contra omnes hostium & aduersitatum incursus, perinde vt gallina vel aquila alis suis tegit pullos, iuxta illud Deuter. 32. 11. *Sicut aquila prouocans ad volandū pullos suos* (vbi Septuag. habent idem verbum, quod hic est, scilicet σκεπάσει. *Sicut aquila,* inquiunt, *tegit nidum suum) & super eos volitans, expandit alas suas, & assumpsit eum, atque portauit in humeris suis.* Et sicut columna nubis obumbrans castra Hebræorum in deserto, eos ab æstu solis omnique aëris iniuria protegebat, Exodi 13. & Numer. 9.

Pro *defendet* græcè est, ὑπερασπιεῖ, id est validè, obiecto quasi clypeo defendet, proteget, propugnabit: vnde subdit: *Accipiet armaturam zelus illius, &c. sumet scutum inexpugnabile æquitatem:* ἀσπὶς enim est parma, scutum, clypeus: ἀσπιστὴς est bellator, scutatus; ὑπερασπιστὴς, qui scuto suo alium tegit & defendit, velut satelles, stipator, latro, propugnator. Sic Deus ait Abrahæ, Gen. 15. 1. *Ego protector tuus sum:* græcè, ἐγὼ ὑπερασπίζω σου. Et Dauid ait Deo psal. 30. 5. *Quoniam tu es protector* (græcè, ὑπερασπιστὴς) *meus.* & psal. 83. 10. *Protector* (græcè, ὑπερασπιστὴ) *noster aspice Deus.* Et psal. 17. 3. *Protector* (hebr. מגן *magen,* id est scutum; Septuag. ὑπερασπιστὴς) *meus, & cornu salutis meæ.* Sic passim in psalmis Dauid Deum vocat & inuocat, quasi suum *magen,* id est clypeum & scutum: vbi Septuag. semper vertunt, ὑπερασπιστής. Noster verò vertit, *Protector,* vt psal. 27. 9. & 32. 20. & 58. 12. & 113. v. 17. 18. 19. & 143. v. 2. vel iuxta alios, 3. Vox ergo *defendet* bellum Dei in impios non tantùm defensiuum, sed & offensiuum significat, vt patet ex sequent. *Defendet* ergo, id est vindicabit, sternet, acriterque puniet. Sic Nabuchodonosor iurauit quòd *defenderet,* id est vindicaret, *se de omnibus regionibus his,* Iudith 1. 12. Sic Apostolus ait: *Non nosmetipsos defendentes,* id est vindicantes, Rom. 12. 19. Vide ibi dicta.

Vers. 18 ACCIPIET ARMATVRAM ZELVS ILLIVS, ET ARMABIT CREATVRAM AD VLTIONEM INIMICORVM] Declarat quomodo Deus egregiè armatus, in die iudicij futurus sit iustorum defensor & hyperaspistes: acri enim impiorum offen-

offensione, & iustis illata ab illis iniuria irritatus, vltionis armabitur zelo, omneque genus armorum induet, imò omnem creaturam ad vindictam de impiis sumendam incitabit & exstimulabit. Græcè est, λήψεται πανοπλίαν τὸν ζῆλον αὐτοῦ, id est, *accipiet armaturam omnem zelum suum*; Vatabl. *pro omni armatura proferet indignationem suam*: hæc enim erit illi pro omni armorum genere, eademque armabit omnes creaturas. Iuxta hanc lectionem panoplia, siue omnis armatura, Dei est ipse eius zelus, id est indignatio & cupido iustæ de eis vindictæ; hæc enim eadem est cum iustitia, iudicio certo & æquitate, in quibus omnis Dei panoplia consistit, vti sequitur: atque hæc ipsa Dei mentem & potentiam exstimulat, vt omnia tormentorum genera excogitet, eaque in impios potenter effundat, iuxta illud: *Zelus & furor viri non parcet in die vindictæ*. Prouerb. 6. 34. Et: *Apprehende arma & scutum, & exurge in adiutorium mihi. Effunde frameam*, &c. psalm. 34. v. 2. Et, *Gladium suum vibrauit, arcum suum tetendit, & parauit illum*, psal. 7. 13.

Verùm meliùs Noster pro ζῆλον in accusatiuo legit ζῆλος, id est zelus in nominatiuo. Nam zelus iustitiæ iustæque vindictæ pro piis de impiis sumendæ, non est panoplia Dei, sed Deum excitat vt panopliam induat, eaque se armet ad sumendam de impiis vindictam. Panoplia Dei enim in sequenti enarratur, cùm ait: *Induet pro thorace iustitiam*, &c. q. d. Deus pro thorace ferreo, siue lorica induet iustitiam, pro galea iudicium certū, pro scuto æquitatem, pro lancea iram pro arcu emissiones fulgurū, pro catapulta vibrationem grandinū. Porrò *zelus* notat summam Dei indignationē. Tres enim sunt gradus iræ, scilicèt ira, furor & zelus, vti ostendi Prouerb. 27. v. 4.

Panoplia Dei.

Describit hîc Deum anthropopathōs, id est humano more, velut regem potentissimum omni armorum genere instructum, qui cum exercitu pergit ad vlciscendum se de hostibus, à quibus magna est affectus iniuria.

ARMABIT CREATVRAM] Non ipse Deus armatus ad prælium prodibit, ait Cantacuz. id enim Deo foret indignum, si armis ad hostes profligandos indigeret: pro armis ergo vtetur creaturis. Interiùs igitur, putà in mente sua, Deus induet panopliam virtutū ad vindictam exstimulantium, quales sunt iustitia, æquitas; iudicium certum, &c. exterius verò omni genere creaturæ vtetur, ad vindictam hanc opere exercendam.

Ratio est, quam dat S. Hieron. in c. 8. S. Matthæi: *Quòd omnes creaturæ*, inquit, *sentiant creatorem non errore hæreticorum, qui omnia putant animantia, sed maiestate conditoris, quæ apud nos insensibilia, illi sensibilia sunt.*

Omnis ergo res creata naturali sensu sentit suum creatorē; quare eodem eius iniuriam vindicare exoptat, idem factura appetitu rationali, si eum haberet. Vnde ad id faciendum omnes suas vires Deo permittente, imò inoperante & incitante, in die iudicij in impios expromet.

Similem panopliam Deo dat Isaias c. 59. 17. *Indutus est*, inquit, *iustitia vt lorica, & galea salutis in capite eius: indutus est vestimentis vltionis, & opertus est quasi pallio zeli.* Pleniorem panopliam militi Christiano dat S. Paulus Ephes. 6 v. 14. & seqq. vt ea à capite ad talos obarmatus omnibus dæmonum phalangibus resistat: nimirum in capite pro galea dat ei spem; in pectore pro thorace, vel lorica, dat ei iustitiam, in lumbis pro baltheo, siue cingulo, dat veritatem, id est integritatem; in pedibus pro ocreis, dat alacritatem ad viam Euangelij ineundam & propagandam; in dextra pro gladio dat ei verbum Dei; in sinistra pro scuto fidem assignat. Vide ibi dicta.

Tropol. sapienter S. Bernardus serm. 1. in festo omnium Sanctorum: *Anima*, inquit, *si regnare desiderat super membra sua, necesse est sit ipsa superiori suo subiecta, quoniam talem inueniet inferius suum, qualem se exhibuerit superiori. Armatur enim creatura ad vlciscendam sui iniuriam creatoris. Et ideo nouerit anima, quæ rebellem sibi inuenit carnem suam, se quoque minùs quàm oporteat superioribus potestatibus esse subiectam.*

VERS. 19. INDVET PRO THORACE IVSTITIAM, ET ACCIPIET PRO GALEA IVDICIVM CERTVM] Pro *certum* perperam aliqui legunt, *rectum*; græcè enim est ἀνυπόκριτον, id est sincerum, non fucatum, non hypocriticum, carens omni simulatione & dissimulatione, æquè ac personarum acceptione, vt nullius prece vel pretio se corrumpi sinat, nullius etiam fauore, metu vel respectu à iusto iudicio declinet. Græca ergo habent, *induet thoracem iustitiam; & circumponet galeam, iudicium sincerum*. S. Chrysost. in psal. 44. legit, *induet thoracem iustitiæ*; additque: *Non aliunde operationem suscipit* (Deus) *sed ipse sibi sufficit.*

Thorax, siue lorica, Dei rectè ponitur *iustitia*, qua Deus iniurias iustis ab impiis illatas iustè vindicabit, eorumq; scelera pro meritis castigabit & punict, vt sic iustitiæ suus decor reddatur, Deique iustitia, iustaque vindicta toto orbe ab omnibus angelis & hominibus timeatur, colatur & adoretur. Ratio est, quòd lorica tegat pectus & ventrem; ibi autem est cor & viscera, in quibus est sedes compassionis & misericordiæ. Ergo ne Deus aliqua flectatur compassione, videns tam horrenda impiis supplicia irrogari, pectus, cor & viscera obarmat loricā iustitiæ, quæ nullum misericordiæ sensum admittat, & nil nisi iustum decerni fierique sinat. In hac vita Deus iustitiam misericordia temperat; vnde de eo dicitur: *Cùm iratus fueris, misericordiæ recordaberis*. Habacuc 3. 2. & psal. 76. 10. *Numquid obliuiscetur misereri Deus? aut continebit in ira sua misericordias suas?* In futura verò arguet impios in furore & iudicio, psal. 6. 2. ibi enim erit iudicium sine misericordia, Iacob. 2. v. 13.

Thorax Dei iustitia, cum

Capiti verò congruè pro galea datur *iudicium certum*. id est simplex, sincerum, integrum: quia enim facilè iudicium capitis corrumpitur per munera, per fauores per amicitias, per metus, per respectus humanos; hinc vt illos excludat, obarmatur sinceritate, integritate, incorruptione, vt in ferenda contra impios supplicij sententia nil respiciat, nisi demeritorum quantitatem, illisque iustè supplicium adæquet. *Certum* enim, teste Sipontino, dicitur à cerno, id est video, ideo que est quod clarum & indubitatum, ita vt ipsa rei veritas sit manifesta, oculisque quasi cerni videatur sine vllo fuco, velo aut tegmine: quia ea, quæ cernimus, clara & indubitata sunt, nihilque habent fictionis aut fuci. Hinc certus opponitur simulationi & hypocrisi, vt certus amor vocatur

Galea est iudicium certum.

non

non simulatus; certa fides ea, quæ non est ficta; A certus amicus is, qui non simulat, sed verè amicum se præstat.

VERS.20 SVMET SCVTVM INEXPVGNABILE ÆQVITATEM] Grecè, *ὁσιότητα*, id est Primò, sanctitatem; Secundò, æquitatem, ius, fas; Tertiò, religionem & numinis obseruationem cultumque; Quartò, expiationem: Deus enim in die iudicij expiabit terram & mundum, ideoque impios, qui eam suis sceleribus contaminarunt, quasi sordes ex ea euerret, eosque quasi catharmata & piacula, terrâ hiante absorbebit & retrudet in tartara, quasi in imam fœdamque cloacam.

Sanctitas ergo, id est plena innocentia & puritas, armat hîc sinistram Dei, quasi scutum inexpugnabile, vt ea indutus à nullo possit sæuitiæ vel crudelitatis in impios accusari: impij enim & damnati iaculabūtur ex desperatione & furore, B quasi rabidi canes maledicta in Deum, eumque vocabunt, crudelē, tortorem & tyrannum, quòd ipsos tam dirè excruciet: at Deus omnes has criminationes & maledicta, scuto sanctitatis excipiet & repellet: ostendet enim se non passione, sed sanctitate moueri ad hanc tam atrocem in impios vindictam, seq; sanctè, æquè ac religiosè agere causam singulorum: adeò vt qui recto rationis oculo vindictam hanc Dei intuentur, clarè videant, illam sanctam esse, & à sanctitate sanctoque Deo proficisci. Sic Christi sanctitas in corripiendis & castigandis peccatoribus, præsertim Scribis & Pharisæis, tanta erat, vt ipse se suaque facta hostibus iudicanda offerret: *Quis*, inquit, *ex vobis arguet me de peccato?* Ioan.8.46. Magnum sanè & impenetrabile est scutum, quod petitur ab innocentia & vitæ sanctitate. C Minus rectè Dionys. Carthus. per *æquitatem* accipit *ἐπιείκειαν*, siue moderationem, qua Deus moderatur supplicia, & citra condignum reprobos puniet: omnia enim hîc spirant seueritatem, iram & vindictam acrem Dei in impios.

VERS.21. ACVET AVTEM DVRAM IRAM IN LANCEAM] Græcè, *in rhomphæam*, id est in gladium, vel in lanceam acutè ferientem, & vehementer vulnerantem. Ita ergo erit Deo loco lanceæ & gladij, qua feriat, lædat, pungat & penetret impios vsque ad ossa. *Dura ira* est dura vindicta, dura pœna à Deo immissa. In Deum enim non cadit ipsa passio iræ, sed eius effectus; scilicet vindicta. Dicitur ergo irasci Deus, cùm vindicat & punit, ait S. August. idque facit ex tranquillissimo amore iustitiæ, non ex perturbatione iracundiæ. Huc vsque assignauit arma defensiua D Dei, scilicet loricam, galeam & scutum; iam offensiua depromit, scilicet lanceam, arcum, catapultam, &c. Pro *duram*, vti legunt Rom. alij legunt, *diram*. Vtrumque significat Græcū *ἀπότομον*. *Dirus* dicitur, quasi *Dei ira natus*, ait Festus. Et Sipontinus: *Sunt*, inquit, *qui à Deo dirum deductum existiment*, hoc est crudele, infestum, & quasi deorum ira immissum. Hinc illud Liuij l.10. *Diris funeribus iras deorum contraxit*. Hinc & ira lues, dirus mœror, dirus furor, dira pugna. Diræ quoque vocantur furiæ. Dira ergo Dei ira exagitabit impios, vt diris deuoti, ac dirarum omnium, hoc est dæmonum, crudelibus agitationibus & execrationibus traditi esse videantur.

Tropol. hæc omnia facile est adaptare iustis,

A generosè certantibus contra vitia amentia & insensata, pro quibus Deus omni armorum genere depugnat, vt eis victoriam & triumphum conciliet.

ET PVGNABIT CVM ILLO ORBIS TERRARVM CONTRA INSENSATOS] Quando *in pœnam delinquentium & elementorum aduersitas militabit*, ait S. Gregor. lib.6. Moralium c.6. Syrus, *faciet* (Deus) *cum ipso mundo bellum cum contemptoribus*; Arabicus, *& mundus pugnabit cum illo; & lampades fulgurum ostendet aduersus insensatos*. Pertinent hæc ad illud v.18. *Et armabit creaturam ad vltionem inimicorum*. Illud enim hîc explicat, ostenditque omnia & singula elementa in impios insurrectura, & contra eos pugnatura; eò quòd omnibus & singulis impij sint abusi in creatoris offensam & iniuriam, ideoque tunc pro eo militabit omnis creatura. B Hanc rationem dat S. Gregorius hom.35. in Euangel. *Quia ergo*, inquit, *omnia consummanda sunt, ante consummationem omnia perturbantur: & quia in cunctis deliquimus, in cunctis ferimur, vt impleatur quod dicitur: Et pugnabit pro eo orbis terrarum contra insensatos. Omnia namque quæ ad vsum vitæ accepimus, ad vsum conuertimus culpæ: sed cuncta, quæ ad vsum prauitatis inflexinus, ad vsum nobis vertuntur vltionis. Tranquillitatem quippe humanæ pacis ad vsum vertimus humanæ securitatis: peregrinationem terræ pro habitatione dileximus patriæ: salutem corporum redegimus in vsum vitiorum: vbertatis abundantiam, non ad necessitatem carnis, sed ad peruersitatem intorsimus voluptatis: ipsa serena blandimenta aëris, ad amorem nobis seruire coëgimus terrenæ delectationis. Iure ergo restat, vt simul nos omnia feriant, quæ simul omnia vitiis nostris malè subacta seruiebant*, C *vt quot priùs in mundo incolumes habuimus gaudia, tot de ipso postmodum cogamur sentire tormenta.* Annon ergo impij fuere amentes & insensati, qui ob modicam voluptatem, pecuniam, honorem, iram vindictamque tantam Dei & creaturarum omnium sibi accersiuerunt? qui momentum æternitati, gehennam cælo, dæmonem Deo prætulerunt.

Producit igitur hîc Sapiens exercitum instructum multiplici acie creaturarum omnium, quem Deus in impios immittet sub diem iudicij, idque partim paulò ante iudicium, partim in ipso iudicio, vel paulò post iudicium. Ante iudicium enim omnes creaturæ affligent impios Antichristi asseclas & præcursores, vt patet Apocal. toto c.8. & c.16. & c.9. v.4. vbi describuntur plagæ mundi nouissimæ, eæque grauissimæ, & ex D omnibus elementis manantes.

In iudicio verò, scilicet mox vbi illud peractū fuerit (de hoc enim tempore hîc agi patet ex v.1. & ex proximè præced. v.16. & 17. Non enim impij visuri sunt gloriam iustorum, illisq; eam inuisuri, nisi in die iudicij) Deus in impios per omnes creaturas horrendè detonabit. Data ergo à Christo damnationis sentētiâ in reprobos, illico, vt ex hoc loco colligitur, omnia elementa & cæli in eorum vindictam assurgent, quasi lictores & administri Christi Domini & creatoris sui, nimirum cæli, ignis & aër, vibrando in eos ignem, fulgura, ventos & grandines: mare, efferuescendo & exundando, vt eos cum terra obruat: terra, sub pedibus eorum se aperiendo, & hiando in infernum. Porrò exercitum hunc creaturarum

depugnantium contra impios. Sapiens diuidit in quatuor turmas, siue acies. Prima est cælorum & angelorum, qui fulmina torquebunt in reprobos. Secunda est aëris, qui grandines instar lapidum vibrabit in impios. Tertia maris & fluminum, quæ aquarum diluuio mergent, obruentque sceleratos. Quarta terræ, quæ ventos, turbines & procellas in eosdem immittet.

Quatuor acies Dei.

Rationem à priori dat S. Anselm. li. de Similit. c. 101. *Etenim si seruus, inquit, alicuius à domino suo recederet, & inimico domini sui adhæreret, non solum ipsum dominum exacerbaret, sed & totam eius familiam iustissimè irritaret. Cùm igitur Dominum creatorem cunctorum offenderimus, aduersus nos omnem creaturam, quantum spectat ad meritum nostrum, in iram commouimus. Potest ergo iusta consideratione nobis terra dicere: Non debeo vos sustinere, sed potiùs absorbere; quoniam à creatore meo non timuistis peccando recedere, & inimico eius diabolo seruire & adhærere. Potest etiam cibus dicere & potus: Non meruistis, vt vos pascere debeamus, imò potiùs, vt confusionem & necem vobis præparemus: ab illo enim peccando recessistis, per quem nec ales esurit. Sol quoque: Vobis ad salutem non debeo lucere, sed ad vindictam Domini mei, qui est lux lucis, & fons luminis penitus coërcere. Sic & singulæ quoque creaturæ contra nos possunt surgere irrefragabili ratione.* Aliam dat S. Cyrill. lib. 2. in Isaiam c. 13. *Semper*, ait, *irato Deo, simul etiam ad iram exacuitur serua creatura, perpetuò eam huc excitante eo qui omnibus imperat. Succensuit enim ille Ægyptiis: creatura autem nihil agere non potuit. Transiuit quippe in sanguinem aqua, scaturiuit terra ranas, cælum demisit grandinem, profundæ tenebræ trium dierum spatio per totam eorum regionem dissipatæ sunt, sicut scriptum est. Itaque inquit: Irascetur etiam ipsum cælum, & velut à fundamentis terra concutietur propter furorem iræ Domini. Pugnabit etiam vnà aduersus stultos ipsa creatura, & commoto Domino, etiam ipsa ad hoc propemodum instructa est. Omnia siquidem cum suprema voluntate conspirant atque concurrunt, & nihil est in rerum natura, quod non diuino nutu & consilio cadat.*

Creatura exprobrant impiis sua scelera.

Sic in passione Christi cæli & elementa, quasi indignantia creatorem suum occidi, commota & concussa sunt; ac, nisi Deus illa continuisset, suis telis & fulminibus afflasset deicidas Iudæos. Vnde S. Dionys. vti ipse refert epist. ad Demophil. visa miraculosa solis eclipsi, exclamauit: *Aut Deus naturæ patitur, aut mundi machina dissoluetur.* Sic rursum Deus per Mosen decem plagas Pharaoni & Ægypto immittendo, in eis omnem creaturam contra Ægyptios armauit. Vnde S. August. (vel quisquis est auctor: multa enim arguunt non esse sancti Augustini) lib. 1. de Mirab. Script. c. 9. *Istarum*, ait, *plagarum modus ex terra, aquis, animantibus, aere, igne, nubibus, cælo, angelis conuenerat, vt ostenderetur, quòd contra Deo rebelles & contumaces sese pariter vniuersus orbis armabat.*

IBVNT DIRECTE EMISSIONES FVLGVRVM, ET TAMQVAM A BENE (perperam Hugo legit, *habena*, explicatque q.d. Tamquam si habenis regerentur) CVRVATO ARCV NVBIVM EXTERMINABVNTVR, ET AD CERTVM LOCVM INSILIENT] Græcè, *feruntur directa* (Vatabl. *probè collimata*) *iacula fulminum, & tamquam ab intensissimo arcu nubium ad scopum desilient. Directa*, inquit à Castro, vocat directè contorta & collimata, quæ non aberrent. *Iacula*, βολίδες, hastæ sunt missiles, vel iacula missilia, quæ quòd emittantur à Deo, Vulgatus vocauit *emissiones*. Intensissimum arcum, vocat adductum & vehementer inflexum, vt remissus postea maiore torqueat & feriat vi. Huiusmodi ergo iacula desilient in insensatos, vt perdant eos, tamquam in scopum, nec aberrabunt. Addidit Vulgatus, *exterminabuntur*, nempe iacula, cùm verbum illud non legatur in Græco ad vim significandam iaculorum, quæ extra nubium terminos eiicientur ex arcu nubium contra impios.

BENE CVRVATO ARCV] q.d. Sicut dum sagittarius arcum profundè incuruat, vt magno impetu ad suum statum rediens, magna vi iaciat sagittam, fortiusque scopum configat: sic Deus arcum iræ & vindictæ suæ vehementer curuabit & intendet, vt vehementes fulgurum sagittas in impios eiaculetur. Alludit ad arcum cælestem, siue iridem: hæc enim pluuiarum, & comitanter tonitruorum fulminumque, est mater & causa. Vnde Seneca l. 1. Natur. quæst. c. 6. *Arcus*, inquit, *à meridie ortus, magnam vim aquarum vehit; si circa occasum refulsit, rorabit.* Plinius lib. 18. c. 35. *Arcus*, ait, *cùm sunt duplices, pluuias nunciant.* Virg. 1. Georg. *Aut bibit ingens arcus.* Ouid. 1. Metamorph.

Nuncia Iunonis varios induta colores,
Concipit iris aquas, alimentaque nubibus affert.

Porrò Plinius lib. 2. c. 50. & 55. ait quædam esse bruta fulmina & vana quæque nulla veniant ratione naturæ; iis percuti montes, iis maria, omnesque irritos ictus. Alia esse fatidica, ex alto statisque de causis; & ex suis venire sideribus. Hæc tamen partitio superstitionem magis, quàm philosophiam olet. Omnia enim fulmina causam habent physicam, & tam ea quæ montes, quàm quæ cetera loca hominesue percutiunt, ad influxum siderum exhalationes euocantium, vt ad causam referri debent: ac nullum ex iis fatidicum est, si fatum sumatur prout significat contextum & seriem rerum humanarum, indeflexa & ineuitabili necessitate succedentium; velut Stoici putabant: alioqui certum est fulmina prodire ex certa & directa, vt hîc ait Sapiens, prouidentia Dei, vide nostros Conimbric. in Meteora tract. 2. c. 5. & 6.

Hæc est prima acies & phalanx exercitus Dei, conflati ex omnibus creaturis. Acies, inquam, cælorum & angelorum, qui ex alto tonitrua & fulmina, quasi bombardas horrisonas & igneas explodent & iaculabuntur, in impios & reprobos ante diem, & in ipso die iudicij, quibus eos à Christo damnatos adigent in tartara, perinde ac iisdem fulminarunt Sodomitas, Genes. 19. Hæc ergo erit legio fulminatrix, similis illi Christianorum, quæ sub M. Antonino Imp. suis precibus exercitui siti afflicto pluuiam, ac simul saxa & fulmina vibrata in hostes à Deo impetrauit, teste Eusebio lib. 5. Histor. c. 5. & Tertull. Apolog. c. 5.

Hanc Dei aciem graphicè depingit Psaltes psal. 17. 9. *Ascendit*, inquit, *fumus in ira eius, & ignis à facie eius exarsit, carbones succensi sunt ab eo.* Et v. 14. *Et intonuit de cælo Dominus, & Altissimus dedit vocem suam, grando, & carbones ignis: & misit sagittas suas, & dissipauit eos: fulgura multiplicauit, & conturbauit eos.* Et Iob cap. 37. 5. *Tonabit Deus in voce sua mirabiliter, qui facit magna & inscrutabilia.* Noster Lo-

tinus probabiliter censet hisce fulminibus excitandum ignem conflagrationis, quo deflagrabit totus mundus, qui reprobos tum viuentes magno cruciatu & dolore comburet, occidetque, ac mox resuscitatos ac iudicatos, damnatosque à Christo conuoluet in tartara. Porrò mira & inscrutabilis est fulminum velocitas, impetus, efficacia, adeò vt Gentiles censuerint Deum iratum tonare ac fulminare, vt impios, præsertim periuros vel sacrilegos, vlciscatur, ac proinde, quæ fulmine tangerentur, esse nefasta ac mali omnis, teste Plinio l.14.c.19. Liuio l.2. decade 3. Iulio Obsequente l. de prodigiis c.71.83.87. Sic Anastasius Imp. hæreticus fulmine ictus interiit. Hinc fulgura vocantur *sagittæ* Dei, psal.7.17. & 17.15. & 119.4. ac fulgurans hasta Dei, Habacuc 3.11. Huc facit illud in epinicio Deboræ ob victoriam de Sisara: *De cælo dimicatum est contra eos stellæ manentes in ordine & cursu suo, aduersus Sisaram pugnauerunt*, Iudic.5.20.

ET AD CERTVM LOCVM INSILIENT] quem scilicet Deus ictui sui fulminis destinarit. Hinc fulmen, quasi animatum foret, & vnum ab alio discerneret, hunc tangit, non illum, licet vicinum; ensem afflat illęsâ vaginâ; æs liquat intactâ crumenâ; embryonem necat saluâ matre; vinum absumit dolio integro; ouum sorbet intacto cortice. Sic fulmina & plagæ immissæ à Mosę tangebant Pharaonem & Ægyptios, illęsis Hebræis, Exodi 9.26. Sic in die iudicij fulmina Dei insilient in reprobos, non in electos, licèt eis vicinos. Hanc plagā sub finē mundi fore docet S. Ioannes Apoc.16.17. *Et septimus angelus effudit phialam suam in aerem, & exiuit vox magna de templo à throno, dicens: Factum est. Et facta sunt fulgura, & voces, & tonitrua, & terræ motus factus est magnus, qualis numquam fuit ex quo homines fuerunt super terram: talis terræ motus, sic magnus. Et facta est ciuitas magna in tres partes: & ciuitates Gentium ceciderunt, & Babylon magna venit in memoriam ante Deum, dare illi calicem vini indignationis iræ eius. Et omnis insula fugit, & montes non sunt inuenti.*

VERS.23. ET A PETROSA IRA PLENÆ MITTENTVR GRANDINES] Græcè, ἐκ πετροβόλου θυμοῦ πλήρεις ῥιφήσονται χάλαζαι, id est, ab ira petrarum, siue saxorum, iaculatrice, putà ab ira Dei petras iaciente, plenæ grandines vibrabuntur, id est densæ, confertæ, graues, ponderosæ, non cauæ, vacuæ, & leues, vt fit cùm in grandinatione depluunt saxa. Vnde Vatabl. vertit, *grandinesque, confertim & furore lapidante vibrabuntur.* Alludit ad balistas & catapultas, quibus olim saxa in mœnia vrbis vel in hostes vibrabant, de quibus vide Vegetium, Valtrinum & Lipsium in Poliorceticis.

Secunda est hæc Dei acies aërea, quæ grandines numerosas & ingētes, velut petras & saxa, torquebit in reprobos sicut easdem contorsit in Ægyptios, Exodi 9.v.18. & seqq. & in Chananæos sub Iosue c.10.11. & Eccli.46.6. Vnde S. Ioannes Apocal.16.21. hanc grandinem sub finem mundi à Deo iaculandam in impios, ita describit: *Et grando magna sicut talentum* (talentaris) *descendit de cælo in homines: & blasphemauerunt Deum homines propter plagam grandinis, quoniam magna facta est vehementer.* Vide ibi dicta. Hoc est, quod ait Iob c.38.22. *Numquid ingressus es thesauros niuis, aut thesauros grandinis aspexisti: quæ præparaui in tempus hostis, in diem pugnæ & belli?*

EXCANDESCET IN ILLOS AQVA MARIS ET FLVMINA CONCVRRENT DVRITER] Perperam aliqui legunt *candescet*, explicantque q.d. Candidam spumam eiiciet, vel stridebit instar candentis ferri. Τὸ *excandescet* significat, quòd magno æstu, impetu & furore mare in impios æstuabit, perstrepet & exundabit.

Tertia est hæc Dei acies marina, quæ horrendas in mari & fluminibus tempestates, fluctuum collisiones, fragores aquarum, elationes, procellas, fremitus & inundationes excitabit, tum vt impios percellat, tum vt eos mergat & sorbeat, de quibus Christus ait Lucæ 21.25. quòd erit *in terris pressura gentium præ confusione sonitus maris & fluctuum, arescentibus hominibus præ timore & expectatione, quæ superuenient vniuerso orbi.* Et S. Ioannes in Apoc.c.8.8. *Et secundus angelus*, inquit, *tuba cecinit: & tamquam mons magnus igne ardens missus est in mare, & facta est tertia pars maris sanguis, & mortua est tertia pars creaturæ eorum, quæ habebant animas in mari, & tertia pars nauium interiit. Et tertius angelus tuba cecinit: & cecidit de cælo stella magna, ardens tamquam facula, & cecidit in tertiam partem fluminum, & in fontes aquarum: & nomen stellæ dicitur Absinthium, & facta est tertia pars aquarum in absinthium: & multi hominum mortui sunt de aquis, quia amaræ factæ sunt.* Et c.16.v.3. *Et secundus angelus effudit phialam suam in mare; & factus est sanguis, tamquam mortui, & omnis anima viuens mortua est in mari.* Et v.12. *Et sextus Angelus effundit phialam suam in flumen illud magnum Euphraten: & siccauit aquam eius, vt præpararetur via regibus ab ortu solis.* Inter quindecim signa præuia iudicio, quæ ex S. Hieron. (sed in eo id non reperitur) recitant S. Bonauent. Holcot & alij, primum est, quòd mare quindecim cubitis supra omnes montes se attollet. Idem ex Iudæorū traditione (penes quos sit fides) confirmat Euseb. Emissenus (vel potiùs S. Eucherius, vt vult Baronius; aut Faustus Regiensis, vt vult Bellarm. aut, vt cēsent alij, S. Maximus, vel Cæsarius: constat enim ex ipsis homiliis auctorem earum non fuisse Græcum, vel Syrum, qualis fuit Eusebius Emiss. seu Latinum, imò Gallum è monasterio Lirinensi promotum ad Episcopatum) hom.2. de Aduentu: *Hic autem*, inquit, *conuenire videntur quædam, quæ in Annalibus Iudæorum scripta referuntur; in quibus mare super omnes montes quindecim cubitos altiùs exaltari narratur, stantibus aquis, & in nullam partem fluentibus. Et deinde tantum in abyssum demergetur, vt vix ab inspicientibus videri valeat. Postmodum verò reuertetur in locum suum, & tunc fortasse illa confusio sonitus maris & fluctuum fiet, de qua hic modò loquitur. Neque enim tanta maris fluctuumque commotio, sine magna confusione & sonitu fieri poterit.*

Congruè feruor hic furorque maris puniet feruorem & furorem impiorum, quo ipsi æstuarunt ad explendas suas concupiscentias & libidines, iuxta illud Isaiæ 57.20. *Impij autem quasi mare feruens, quod quiescere non potest, & redundant fluctus eius in conculcationem & lutum.*

FLVMINA CONCVRRENT (græcè συγκλύσουσιν, id est inundabunt, mergent, obruent: vnde κατάκλυσις & κατακλυσμὸς, est inundatio & diluuium, vti fuit cataclysmus vniuersalis tempore Noë

Noë) DVRITER] Græcè ἀποτόμως, id est rigidè, seuè præfractè, præcipitanter. Vnde Vatabl. vertit, *& flumina prærupta concurrent*, scilicet sordes terræ putà impios, qui terram suis sceleribus macularunt, euertent & abradent ab ea.

VERS. 24 CONTRA ILLOS STABIT SPIRITVS VIRTVTIS, ET TAMQVAM TVRBO VENTI DIVIDET ILLOS: ET AD EREMVM PERDVCET OMNEM TERRAM INIQVITAS (ita Rom. & Græca: perperam ergo aliqui legunt *iniquitatis*) ILLORVM, ET MALIGNITAS EVERTET SEDES POTENTIVM] *Spiritus virtutis* est ventus potentiæ, hoc est, potens, validus & vehemens, qualis est turbo, qui omnia in orbem agit & rotat, procella, typho & prester: qui adeò validi sunt, vt naues, domos & montes euellant, & in alium locum transferant. Pro *diuidet* græcè est, ἐκλικμήσει, id est euentilabit, iactabit. Sicut enim vanno euentilantur paleæ, vt sola maneant tritici grana: sic Deus vento hoc euentilabit reprobos, vt soli remaneant iusti.

Pro *ad eremum deducet*, græcè est, ἐρημώσει, id B est desolabit, desertam & desolatam faciet terram. De his ventis ait Eccles. c. 39. 33. *Sunt spiritus, qui ad vindictam creati sunt, & in furore suo confirmauerunt tormenta sua.*

Est hæc quarta acies Dei, ventorum & procellarum, tum super terram, tum sub terra grassantium: super terram enim sternent homines, segetes, arbores, domos, &c. sub terra excitabunt terræ motus, adeoq; vt nonnulli censent, totam terram in die iudicij è suo centro conuellent, vt impios percellant & obruant. Notum est ex historiis, quantas strages terræ motus ediderint Constantinopoli, in Asia, Bithynia, ceterisque prouinciis: at iidem longè maiores edent sub diem iudicij, adeò vt omnes domos, arces, mœnia, vrbes, &c. concutiant, deiiciant & sternant, vt totam terram videantur desolare, & in eremum siue solitudinem redigere, iuxta illud Nahum c. 3. *Dominus in tempestate & turbine via eius.* Et Ierem. 23. 18. *Ecce turbo Dominicæ indignationis* A *egredietur, & tempestas erumpens super caput impiorum veniet.* Omnes hosce turbines & procellas procurabunt angeli. hi enim sunt administri diuinæ prouidentiæ & vindictæ.

AD EREMVM, id est ad extremam solitudinem & desolationem, PERDVCET OMNEM TERRAM] Hoc enim est ἐρημώσει, iuxta illud Isaiæ 13. 9. *Ecce dies Domini veniet, crudelis, & indignationis plenus, & iræ furorisque, ad ponendam terram in solitudinem, & peccatores eius conterendos de ea.* Quare impertinens est multorum expositio, qui per *eremum* intelligunt infernum. q. d. Iniquitas terram, id est incolas terræ, perducet ad infernum, vbi summa erit desolatio.

ET MALIGNITAS, id est peccatum, non tantùm factum ex malitia, vt vult Holcot, sed quodlibet: græcè enim est κακοπραγία, id est mala operatio, peccatum, scelus, malitia, vt vertit Vatabl. præsertim fraus & dolus, EVERTET SEDES POTENTIVM] putà palatia, arces, regias, vrbes splendidas & magnificas regum & principum. Est epiphonema. q. d. Peccatum est noxa & pernicies hominum, totiusque orbis: ipsum enim euertet in die iudicij omnes terræ arces & vrbes, quia propter peccatum omnia hæc diruent angeli.

Porro vrbis cuiusque & regni, æquè ac orbis, ruina & excidium, à Deo fieri solet ob duo maximè peccata, scilicet iniustitiæ, & religionis violatæ, præsertim per dolum & hypocrisin. Ob vtrumque mundus periit diluuio tempore Noë, ac peribit igne sub diem iudicij.

Huc facit, quod scribit Eusebius Emiss. hom. 2. de Aduentu: *Terra quoque sua signa dabit, quia terra motus tam magni fient, vt pene omnia manufacta ruant, omnesque lapides etiam parui conscindantur. Et feræ de montibus descendentes inter homines manebunt, nulliq; nocebunt. Ipsi quoque homines quasi amentes & præ timore arescentes, huc illuc discurrentes tabescent: & his quidem Euangelij verba conuenire videntur, quibus Dominus ait: Arescentibus hominibus præ timore & expectatione, quæ superuenient vniuerso orbi.*

CAPVT SEXTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Reges & principes sui officij seriò admonet quòd, si malè illud obeant, à Deo iudicandi & grauiter plectendi sint: potentes enim potenter tormenta patientur. Vnde v. 10 adhortatur eos ad studium sapientiæ legisque Dei, cuius proinde v. 19. elogia, dotes, effectus (ac præsertim pulchritudinem & comitatem, qua omnes sui cupidos praeoccupat, seseque prior iis offert) recenset, quòd scilicet præstet incorruptionem, proximum Deo efficiat, & deducat ad regnum perpetuum.

1. MElior est sapientia quàm vires: & vir prudens quàm fortis. 2. Audite ergo reges, & intelligite, discite iudices finium terræ. 3. Præbete aures vos, qui continetis multitudines, & placetis vobis in turbis nationum; 4. quoniam data est à Domino potestas vobis, & virtus ab Altissimo, qui interrogabit opera vestra, & cogitationes scrutabitur: 5. quoniam cùm essetis ministri regni illius, non rectè iudicastis, nec custodistis legem iustitiæ, neque secundùm voluntatem Dei ambulastis. 6. Horrendè & citò apparebit vobis: quoniam iudicium durissimum his, qui præsunt, fiet. 7. Exiguo enim conceditur misericordia: potentes autem potenter tormenta patientur. 8. Non enim subtrahet personam cuiusquam Deus, nec verebitur magnitudinem cuiusquam: quoniam pusillum & magnum ipse fecit, & æqualiter cura est illi de omnibus. 9. Fortioribus autem fortior

tior instat cruciatio. 10. Ad vos ergo reges sunt hi semones mei, vt discatis sapientiam, & non excidatis. 11. Qui enim custodierint iusta, iustè iustificabuntur: & qui didicerint ista, inuenient quid respondeant. 12. Concupiscite ergo sermones meos: diligite illos, & habebitis disciplinam. 13. Clara est, & quæ numquam marcescit sapientia, & facilè videtur ab his qui diligunt eam, & inuenitur ab his qui quærunt illam. 14. Præoccupat qui se concupiscunt, vt illis se prior ostendat. 15. Qui de luce vigilauerit ad illam, non laborabit: assidentē enim illam foribus suis inueniet. 16. Cogitare ergo de illa, sensus est consummatus: & qui vigilauerit propter illam, citò securus erit. 17. Quoniam dignos se ipsa circuit quærens, & in viis ostendit se illis hilariter, & in omni prouidentia occurrit illis. 18. Initium enim illius, verissima est disciplinæ concupiscentia. 19. Cura ergo disciplinæ, dilectio est: & dilectio, custodia legum illius est: custoditio autem legum, consummatio incorruptionis est: 20. incorruptio autem facit esse proximum Deo. 21. Concupiscentia itaque sapientiæ deducit ad regnum perpetuum. 22. Si ergo delectamini sedibus & sceptris, ô reges populi, diligite sapientiam vt in perpetuum regnetis. 23. diligite lumen sapientiæ omnes qui præestis populis. 24. quid est autem sapientia, & quemadmodum facta sit referam: & non abscondam à vobis sacramenta Dei, sed ab initio natiuitatis inuestigabo, & ponam in lucem scientiam illius, & non præteribo veritatē: 25. neque cum inuidia tabescente iter habebo: quoniam talis homo non erit particeps sapientiæ. 26. Multitudo autem sapientium sanitas est orbis terrarum: & rex sapiens stabilimentum populi est. 27. Ergo accipite disciplinam per sermones meos, & proderit vobis.

VERS. 1.

MELIOR EST SAPIENTIA, QVAM VIRES: A ET VIR PRVDENS, QVAM FORTIS] Hæc gnome iam deest in Græco, ipsa autem initio capitis ponitur quasi thema & argumentum, quod toto capite pertractatur: quia enim reges suum robur & splendorem collocant in viribus & fortitudine suorum militum, vrbium & opum, vti fecit primus orbis rex & tyrannus Nemrod, sed imprudenter & frustra: hinc illud elidit, docetque regni firmamentum magis esse sapientiam, quàm vires; ac proinde eos ad studium sapientiæ incitat. Huic gnomæ similis est illa Prouerb. 16. 32. *Melior est patiens viro forti, & qui dominatur animo suo, expugnatore vrbium.* Et illa Eccles. 9. 16. *Et dicebam ego meliorem esse sapientiam fortitudine.* Vnde putant nonnulli hanc gnomen ex illis esse desumptam. Vide ibi dicta.

Est ergo hîc conclusio, educta ex principiis assignatis c. præced. Ibi enim descripsit impiorum in die iudicij gemitus, quòd in vita studuerint vanitati opum, deliciarum & honorum neglecta veritate sapientiæ; quare sibi iram & B vindictam Dei, omniumque creaturarum accersiuerunt. Ex quibus hîc concludit: Ergo, ô reges & principes, si sapitis, si acrem Dei vindictam vitare cupitis, studete veritati, non vanitati; vacate sapientiæ, non cupiditati. Hic enim est scopus totius libri. Vnde subdit,

VERS. 2.

AVDITE ERGO REGES, ET INTELLIGITE, DISCITE IVDICES FINIVM TERRÆ] *Audite* meam adhortationem ad studium sapientiæ. Alludit ad illud psalm. 2. *Et nunc reges intelligite, erudimini qui iudicatis terram.* Reges enim & principes, qui rempubl. regunt, totius populi sunt ductores & doctores. Docent enim eum ciuiliter, id est iustè, probè & concorditer, viuere: vnde rex Hebr. & magis Chald. vocatur מֶלֶךְ *melech*, id est consultor. Radix enim מָלַךְ *malach*, id est regnare, significat regnum consilio, prudentiâ, legibus administrare, ac legitimè gubernare: A hinc chaldaicè מִלְכִּי *milki* est consilium meum. Vide dicta Daniel. 4. v. 24. Latinè quoque *Magistratus* dicitur, quasi magister populi, ait Varro l. 4. de Lingua Latina. Sicut enim magister docet regitque pueros, sic princeps populum. Rursum sicut anima est auriga corporis, sic princeps populi: ipse enim in eo est id, quod mens, sensus, ratio est in corpore, ac quod sol est in orbe. Instar solis enim subditos omnes lustrat & illustrat, celerique motu & influxu in singulos diffusus cunctis suam lucem, id est sapientiam, prouidentiam, vigilantiam & beneficentiam impertit: quare magna sapientia polleat oportet. *Discite* ergo eam, ô *iudices*, id est principes, *finium terræ.* Olim enim præcipuum munus regum & principum erat iudicare, & lites populi decidere: inde hæc vox per ampliationē ad quoduis regis officium extenditur, vt iudicare sit idem, quod iustè regere & gubernare, vti dixi cap. 1. 1 putà præcipere, prohibere, permittere, punire, & præmiare; hi enim sunt quinque dominij & iurisdictionis actus siue officia. Porrò, quia nemo na- B scitur sapiens, hinc sapientia magno studio etiam à regibus discenda est: nemo enim rectè docet, nisi qui priùs rectè didicit. Rursum quia sapientia est vasta & quasi immensa, hinc semper discenda est, etiam à senibus, vti Cato aiebat se discere quotidie, etiam in senio, vsque ad mortem, ac senescendo discere, & discendo senescere. Τὸ ergo *discite* significat reges debere esse dociles, vt libenter doctiorum rerumq; peritos audiant, ab iisq; ea quæ ignorāt discant. Multi enim dignitate, quam habent, inflati nolunt à quoquam doceri, sed volūt omnes docere, etiam illa quæ nesciunt, quæ magna est superbia æquè ac imprudentia. Quocirca Salomon postulans sapientiam à Deo, poscit pariter *cor docile*; Hebr. *cor audiens*; Septuag. *cor sapiens.* (Nam vt ait Plato, *sapiens est docilis*) 3. Reg. 3. 9. Et S. Paulus 2. Timoth. 2. 24. vult seruum Dei esse docibilē, vt sana prudentum cōsilia audiat, iisq; obediat. Multi enim

Rex idem quod consultor.

Iudices, id est principes, cur

non audent principes monere & docere, quia A experiuntur illos monita ægrè accipere, & bene monentes auersari. Quocirca Demetrius Phalereus suadebat Ptolemæo regi, legere libros ethicos & politicos; illos enim ideo scribi, quòd nemo principibus veritatem dicere audeat. ita Plutarch. in Apophtheg. Alij suasere regibus, vt secretos fidosque habeant syndicos, qui quæ de ipsis ipsorumque regimine à populo dici audiunt, iisdem referant. Hæc enim est miseria principum, vt sæpè ea, æquè ac publicas populi necessitates ac calamitates ignorent, eò quòd aulici, vt principi adulentur, ea celent vel extenuent. Hac de causa Franc. Valesius Franciæ rex, mutato habitu solebat vespere obire hospitia, ac audire quid de se ibidem diceretur, qua in re magnam se colligere regendi industriam asserebat. B

Vers. 3. Præbete avres vos, qvi continetis mvltitvdines] *Continetis*, scilicet vestro imperio & gubernatione, ceu fræno. Græcè enim est, κρατοῦντες πλήθους, id est, qui imperatis & dominamini multitudini, eamque manu quasi iniectâ apprehenditis, tenetis, occupatis, vincitis, domatis, ac vestris legibus, edictis, imperiis, quasi vinculis, colligatis, vestroque iussu & nutu, quasi pugno constringitis, vt eam versetis in omnem partem, ac de ea faciatis quidquid vobis lubet, & libet, idque non rarò imperiosè & tyrannicè: quibus S. Petrus intonat: *Non dominantes in cleris*, epist. 1. c. 5. 2. Vnde sequitur:

Et placetis vobis (græcè, γεγαυρωμένοι, id est superbientes, insolescentes, gloriantes, exultantes, instar equi superbè subsultantis, aut leonis ferocientis) in tvrbis nationvm] quòd C scilicet multis imperetis, idque sæpè pro libito & ex fastu. Quos proinde sapienter monet Ecclesiast. c. 32. 1. *Rectorem* inquit *te posuerunt? noli extolli: esto in illis quasi vnus ex ipsis.* Vbi fusè hac de re egi.

Præclarè S. Bernard. loquens in persona Dei: *O homo*, ait, *si te videres tibi displiceres, & mihi placeres, sed quia te non vides, tibi places, & mihi displices.* Vnde subiicit pœnam condignam: *Veniet tempus, cùm nec mihi, nec tibi placebis: mihi, quia peccasti; tibi, quia in æternum ardebis.*

Egregiè hoc argumentum tractat S. Gregor. parte 2. Pastor. c. 6 vbi inter multa hæc de illo dat documenta vel axiomata: *Apostatæ angelo similis efficitur, dum homo hominibus similis esse dedignatur. Plerumque ergo, dum ex subditorum affluentia animus inflatur, in luxum superbiæ, ipso potentiæ fastigio lenocinante corrumpitur*, &c. *Quam tamen potestatem ille rectè dispensat, qui sollicitè nouerit & sumere ex illa quod adiuuat, & expugnare quod tentat, & æqualem se cum illa ceteris cernere, & tamen se peccantibus zelo vltionis anteferre.* Et post nonnulla: D *Cùm delinquentes subditos præpositi corrigunt, restat necesse est vt sollicitè attendant, quatenus per disciplinam debitam culpas quidem iure potestatis feriant, sed per humilitatis custodiam æquales se ipsis fratribus qui corriguntur agnoscant: quamuis plerumque etiam dignum est, vt eosdem quos corrigimus tacita nobis cogitatione præferamus.*

Huc facit verū emblema. Lacedæmon. enim pingebant Apollinem sapientiæ præsidem præditum quatuor auribus & totidem manibus, quo significabant sapientiam multarum rerum auscultatione, ac multarum virtutum operatione comparari. Nam, vt ait Horatius:

Res gerere & captos ostendere ciuibus hostes,
Attingit solium Iouis.

Ita Pierius Hierogl. 33. c. 25.

Vers. 4. Qvoniam data est a Domino potestas (iudicandi, præcipiendi, regendi, imperandi) vobis, et virtvs (græcè, δυναστεία, id est principatus, dominatus, dynastia: virtus ergo non moralis, quæ opponitur vitio, sed politica, putà potestas regendi, hîc intelligitur) ab Altissimo, qvi interrogabit (ἐξετάσει, id est examinabit, scrutabitur, inquiret; item ventilabit, discutiet, iudicabit, puniet, cruciabit & tormenta infliget, vti vertit Noster vers. 7. & 9. opera vestra, et cogitationes (græcè B βουλάς, id est consilia, cogitata, volita) scrvtabitvr] Nam, vt ait Apost. Rom. 13. 1. *non est potestas nisi à Deo.* In Deo enim est eminentissimum & summum in res omnes, tam rationales, quàm irrationales, vtpote creaturas suas (quæ ab eo omne suum esse per creationem accèperunt, idemque singulis momentis per influxum conseruationis accipiunt) ius & dominium, vt omnibus & singulis possit præcipere quidquid ei libuerit, de eisque disponere pro suo arbitrio. Ipse ergo summus est legislator, à quo omnis lex iusta descendit; ipse potentissimus omnium angelorum & hominum iudex & vindex; ipse supremus omnium dominus, à quo omne dominium, omnis potestas, omnis iurisdictio in angelos & homines, etiam reges & Pontifices deriuatur. Ipse enim est *Rex regum, & Dominus dominantium*, 1. Timot. 6. Vnde Esther c. 13. v. 9. orat, C & profitetur: *Domine rex omnipotens, in ditione tua cuncta sunt posita, & non est qui possit tuæ resistere voluntati, si decreueris saluare Israel. Tu fecisti cælum & terram, & quidquid cæli ambitu continetur. Dominus omnium es.*

Vers. 5. Qvoniam cvm essetis ministri regni illivs, non recte ivdicastis, nec cvstodistis legem ivstitiæ; neqve secvndvm volvntatem Dei ambvlastis] Τὸ *iustitiæ* non est in Græco, sed intelligitur. Sensus est q. d. Putastis, ô reges superbi, vos summos & absolutos esse principes, nec cuipiam esse subiectos, cùm tamen Dei, qui est Rex regum, essetis vicarij & ministri, imò instrumenta dumtaxat; hinc *non rectè iudicastis*, id est iniquas sententias in iudicando, & iniquas leges in im- D perando tulistis: *neque custodistis legem iustitiæ*, sed ex auaritia & cupiditate iustitiam peruertistis, ac iniqua tributa & onera subditis imposuistis: *neque secundùm voluntatem Dei*, sed secundùm vestram ambitionem, *ambulastis*, immemores illius moniti Iosaphat regis: *Videte quid faciatis: non enim hominis exercetis iudicium, sed Domini: & quodcumque iudicaueritis, in vos redundabit. Sit timor Domini vobiscum, & cum diligentia cuncta facite: non est enim apud Dominum iniquitas, nec personarum acceptio, nec cupido munerum*, 2. Paral. 19. 6. Hæc cogitent iudices & principes. Hic enim acer eis est stimulus ad omnem iustitiam & modestiam, quòd scilicet Christi tribunali velut rei astabunt, vt ipsi rationem iudicij vel regiminis sui reposcenti exactam reddant.

Igitur

Igitur tribus hisce sententiæ partibus tria videntur notari vitia iudicum & principum, scilicet corruptum iudicium, iniquum regimen, & neglectus religionis siue cultus Dei: si quis tamen omnia ad vnum & idem, scilicet ad corruptum iudicium, spectare contendat, contentiosum cum eo funem non traham. Vnde S. Bonauent. ex tribus hisce sententiis, *Non rectè iudicastis, neque custodistis legem iustitiæ, neque secundùm voluntatem Dei ambulastis*; primam esse ait, cùm non subest causa iusta; secundam, cùm non seruatur ordo; tertiam, cùm praua intentione quid à iudice fit. Canticuzenus verò: Prima, ait, significatur ex corruptela munerum acceptorum deuians à regula & præscripto rationis lata sententia; secunda, personarum acceptio, dum non æquè omnes iudicis negligentia aut indulgentia, siue spe, siue timore, obseruat legem; tertia, cùm offenditur religio & cultus Dei. Quæ sententia valdè apposita & genuina videtur. Minùs aptè Ceruantes primam refert ad officium debitum proximis, secundam ad debitum sibiipsi; tertiam ad debitum Deo. Porrò tales auaros & iniustos principes, necesse est esse hominibus æquè ac Deo exosos, ideoque miserrimos. Audi Platonem lib. 9. de Repub. *Animum*, inquit, *tyrannicum, mendicum semper atque inexplebilem esse necesse est.* Et mox: *Longè cunctorum dico hunc esse miserrimum.* Et nonnullis interiectis: *Est autem reipsa, quamuis alicui non videatur, verè tyrannus, verè seruus extremæ seruituti adstrictus; qui appetitus suos explet nunquam, sed plurimis indiget semper, atque inops reuera esse apparet, si quis penetralia animi eius inspexerit.* Quocirca Basil. Imp. exhort. ad Leonem filium cap. 27. inculcat ei pecuniæ contemptum, & iustam vectigalium moderationem: *Rempublicam*, inquit, *optimè administrabis, si pecuniæ publicæ curam habebis, eiq; iustis rationibus colligendæ studebis, non ex oppressione, vel lacrymis subditorum corradendæ: pecunia enim si iustè colligitur, possidenti multum affert emolumenti, & neruos imperio addit: quæ verò ex lacrymis subditorum, atque ex iniquitate corrasa fuerit, etiam iustè collectam dissipabit. Attrahet enim Deum, qui iustitiæ leges condidit, ad vindicandam iniuriam, ignisq; non ita celeriter paleam consumit vt malè & iniustè congestæ opes, etiam iure partas in perniciem secum abducunt.*

VERS. 6. HORRENDE ET CITÒ APPAREBIT VOBIS] Græcè, ἐπιστήσεται, id est, instabit, ingruet, imminebit super vos, scilicet summus iudex Deus, sicut iudex instat reo, exactor tributario, creditor debitori, rigidum contra vos instituens examen, rigidius iudicium, & rigidissimum supplicium. Vnde explicans subdit:

QVONIAM IVDICIVM DVRISSIMVM HIS, QVI PRÆSVNT, FIET] Vatabl. *quoniam iudicium rigidissimum in proceres exercebitur.* Pro *durissimum* græcè est, ἀπότομος, id est *durum*, sed antonomasticè & per excellentiam, hoc est *durissimum*. Ratio est, quòd grauiora sint peccata iudicum & principum, quàm sint subditorum & priuatorum. Primò, quia sunt personarum sublimium, quarum status & eminentia maiorem virtutem & perfectionem exigit. Vnde psalm. 81. 1. dicitur, *Deus stetit in synagoga deorum* (id est iudicum) *in medio autem deos diiudicat.* Secundò, quia toti populo dant scandalum, suntque peccati illecebra. Nam *regis ad exemplum totus componitur orbis.* Tertiò, quia eorum iniusta iudicia æquè ac leges & edicta grauia damna, tum facultatibus, tum corpori, tum animæ inferunt, non vni subdito, sed pluribus, imò toti reipublicæ. Quocirca Deus iussit Mosi, vt principes tribuum Israel fornicantes cum filiabus Moab, & earum idola colentes, suspenderet contra solem in patibulis. Numer. 25. 4. Addit Origen. ibidem homil. 20. eos suspensos fuisse, eò quòd populum non docuissent, non monuissent, non sollicitè arguissent. Vndè concludit: *Hæc si cogitarent homines, principatus non ambirent.* Hinc iniqui reges & tyranni horrendè metuunt omnia, pleni sunt pauore, ac omnia tuta timent. Graphicè hunc eorum horrorem & pauorē depingit Xenophon in Hierone: *Iam verò*, inquit, *metuere turbam, metuere solitudinem, metuere satellitus absentiam, metuere ipsos etiam custodes, ac nec inermes illos velle habere apud se, nec armatos videre libenter; an non res est misera? Postremò huc compelli, vt pro liberis habere cupias seruos, & ex seruis cogaris facere liberos? an non hæc tibi videntur argumenta animi terroribus attoniti, perculsique? Porrò non solùm ipse metus, tunc cùm insedit animo, molesta res est; sed dum nusquam non adest ac circumfertur, fit omnium rerum iucundarum corruptela.* Exempla sunt in Pharaone, Exodi 1. & seqq. in Athalia, 4. Reg. 11. in Herode infanticida, Matth. 2.

Grauiora peccata principum quàm priuatorum, ob tres causas.

Metus principum.

Hisce de causis viri sancti fugerunt regimen, tum Ecclesiasticum, tum ciuile. Sic Episcopatus fugêre S. Clemens, S. Gregorius Thaumaturgus, S. Athanasius, S. Basilius, S. Chrysostomus, S. Nazianzenus, S. Gregorius Magnus, S. Ephrē, S. Augustinus, S. Ambrosius, S. Fulgētius, & plurimi alij: qui tamē Episcopatu fuere dignissimi, eumq; præclarissimè gesserunt. Vnde Leo Imp. anno Domini 469. l. 31. C. de Episc. & Cler. *Profectò*, ait, *non est dignus sacerdotio, nisi fuerit ordinatus inuitus*: inuiti enim apprehendunt Episcopalis oneris magis quàm honoris periculum, ideoque in eius officio sunt solliciti & strenui. Certè Canonicus ille S. Victoris, quem memorat Thomas Cantipr. l. 1. exempl. c. 20. post mortem apparuit amico, eique dixit: *Si de numero Episcoporū fuissem, in damnationis periculum incidissem, & de numero electorum non essem.* Similia dixere plures alij.

Fugiendi principatus. Exempla.

Inuiti ordinandi: cur.

S. Thomas Aquinas tria in votis habebat. Primò, cognoscere quid animæ fratris sui Landulfi in bello occisi contigisset, an salus, an pœna. Secundò, puritatem mentis primæuam. Tertiò, ad nullos honores, vel prælaturas promoueri. Vnde Archiepiscopatum Neapolit. sibi à Clemēte IV. oblatum recusauit, atque in morte sibi gratulatus est. Deoque gratias egit quòd trium votorum horum se compotem fecisset.

Denique audi S. Gregor. epist. 6. lib. 6. & l. 7. epist. 110. *Sicut*, inquit, *is qui inuitatus renuit, quæsitus refugit, sacris est altaribus admouendus: sic qui vltro ambit, vel importunè se ingerit, est procul dubio repellendus. Nam qui sic nititur ad altiora conscendere, quid agit nisi vt crescendo decrescat, & ascendendo descendat?*

Regnum verò & principatum ciuilem abdicarunt, ac vitæ quietæ, sanctæ & religiosæ se dederunt S. Iosaphat rex conuersus à S. Barlaam, teste S. Damasceno in Histor, S. Carlomannus Caroli

Exempla eorum qui regnum cum monasterio commutarunt.

Caroli Magni patruus, Pipinus Caroli Magni filius primogenitus, Lotharius Imper. Caroli Magni ex Ludouico patre nepos, à quo Lotharingia nomen accepit, cùm priùs Austrasia diceretur: Rachisius Italiæ rex anno Domini 741. Bamba rex Hispaniæ anno Domini 674. Veremundus rex Castellæ anno Domini 786. Ramirus rex Aragoniæ anno Domini 1150. Sigebertus rex Northumbriæ in Anglia anno Domini 640. Ethelredus ibidem rex Merciorum anno Domini 704. eiusque frater & in regno successor Coenredus, Offa itē rex Orientalium Saxonum, æquè ac Inus anno 740. Trebellius rex Bulgarorum anno 862. Ioannes Brena Imper. Constant. Henricus rex Cyri, Ioannes rex Armeniæ, S. Ludouicus Caroli II. Siciliæ regis filius anno Domini 1297. ac hoc nostro in sæculo Carolus V. Imp. Plures recenset noster Hier. Platus lib. 2. de Bono status relig. c. 26. & seqq. Nimirum *vita priuata, vita beata.* Quàm ergo desipiunt, qui principatus & Prælaturas ambiunt: cùm enim vix animæ suæ rationem Deo reddere queant, onerant insuper eam obligatione tot animarum saluandarum, quot curam suscipiunt. quæ sanè stupenda est insania, vti fusè ostendit S. Bernardus epist. 42. ad Henricum Senonens. Archiepiscopum.

VERS. 7. EXIGVO ENIM CONCEDITVR MISERICORDIA: POTENTES AVTEM POTENTER TORMENTA PATIENTVR] Syrus, *potentes potenter interrogabuntur*; Arabicus, *de potentibus autem inuestigabitur scrutatione potenti*; græcè, *minimus enim συγγνωστὸς*, id est *ignoscibilis* vel *veniabilis*, id est *dignus est venia* & misericordia; validi *autem validè examinabuntur*; item *iudicabuntur & punientur.* Græcè enim est ἐτασθήσονται, quod est futurum primum ab ἐτάζω, cuius verbi significata recensui v. 4. *Exiguo*, id est pauperi, plebeio, priuato; hunc enim sæpè necessitas adigit ad peccatū, vel certè hic peccato suo minùs alios lædit, ideoque venia dignus videtur. Vnde *exiguo* opponit *potentes*, id est reges & principes, qui sua potentia ad fastum abutuntur, vt alios opprimant. Hinc Vatablus vertit, *nam plebeius homo venia dignus sit, in potentes autem inquiretur acriter*, id est seuera & rigida ab eis reposcetur ratio, quomodo potestate sibi commissa vsi vel abusi sint. Nam *cui plus datum est, plus requiretur ab eo.* Causas recensui v. præced. Ita sanctus Cyprianus lib. 3. Testimoniorum ad Quirinum num. 112. *Grauiùs*, inquit, *iudicari de his, qui in sæculo plus habuerunt potestatis, apud Salomonem docetur: Exiguo enim conceditur misericordia; potentes autem potenter tormenta patientur. Et in psal. 2. Et nunc reges intelligite, emendamini* (sic enim ipse legit, pro quo nos legimus, *erudimini*) *qui iudicatis terram.* Theodor. quæst. 43. in Deuter. in exemplum statuit Mosen. Quærit enim, cur Moses ob leue dubitationis delictum à Deo exclusus sit terra sancta; populus verò grauiùs peccans in eam sit inductus? ac respondet: *Per hæc docet nos Dominus, se summam virtutem à perfectis exigere, &, cùm erga alios homines grauiter peccantes sit longanimis; sanctis tamen hanc veniam non concedere, quod quidem sapiens dixit aliquis: Tenuissimus venia & misericordia dignus; potentes autem potenter torquebuntur. Et Dominus in Euangelio, Cui modicum datum fuerit, modicum exigetur ab eo.* Eadem ad verbum habet, & ex Theodor. transscripsit Anastasius Nicenus q. 35. in Script. Horribilius est exemplum in Pharaone, quem sibi reluctantem nolentemq; Hebræos dimittere ex Ægypto, Deus decem atrocibus plagis afflixit, ac tandem cum omnibus copiis merſit in mari rubro, Exodi 7. & seqq. Et in Nabuchodonosor, quem ob fastum Deus transformauit in bestiam, Daniel. 4. & in Antiocho, quem vermibus & diris cruciatibus consumpsit, 1. Machab. 9.

Recentius exemplum præbet Mauricius Imp. de quo ita ex Cedreno scribit Baronius tom. 8. anno Christi 602. pag. 158 in fine. Planè accidit secundùm illud Sapientiæ: *Audite reges & intelligite, Horrendè & citò apparebit vobis; quoniam iudicium durissimum his, qui præsunt, fiet.* Ita quidem patefactum est horrendum Dei iudicium aduersus Mauricium Imperatorem, dum de facinore haud quidem perpetrato persoluit pœnam (vt licuit) talionis: dum enim passus esset tot millia innocentium Christianorum à diro barbaro immanissimè cædi, quos minimo potuisset redimere pretio, reus factus innoxij effusi sanguinis, ipse à tyranno vnà cum insontibus filiis crudelissimè necatus est, nullo adiuuante, enpiente nemine. Sentiens verò ipse manum esse hanc Domini porrectam ad vlciscendum; specimen edidit probatissimi Christiani, conficiens sibi ex calice iræ Dei poculū medicinæ, quod prodesset ad peccatorum suorum purgationem & perfectam salutem animæ consequendam. Sed age iam cuncta eodem, quo se habuerunt, ordine recenseamus. Hæc Baron. qui pergit enarrare quomodo Mauricius à Phoca inuasore Imperij, filiis, regno & vita priuatus sit, dicens: *Iustus es Domine, & rectum iudicium tuum.*

Appositè hanc gnomen sacerdotibus applicat S. Isidorus lib. 2. offic. c. 5. *Quapropter*, inquit, *quia lex peccatores à seruitio remouet, consideret se vnusquisque, sciens quia potentes potenter patientur tormenta: retrahat se ab hoc non tam honore, quàm onere, & aliorum locum, qui digni sunt, non ambiat occupare. Qui enim in erudiendis atque instituendis ad virtutem populis præerit, necesse est vt in omnibus sanctus sit; & in nullo reprehensibilis habeatur. Qui enim alium de peccatis arguit, ipse à peccato debet esse alienus. Nam qua fronte subiectos arguere poterit, cùm illi statim possit correptus ingerere. Antè doce te quæ recta sunt? quapropter qui negligit rectè facere, negligat rectè docere.* Et S. Hieron. in c. 1. epist. ad Titum, cuius verba citantur 8. q. 1. can. 19. *Illud inserendum est*, inquit, *aduersus eos, qui de Episcopatu intumescunt, & putant se non dispensationem Christi, sed imperium consecutos, quia non statim omnibus his meliores sunt, quicumque Episcopi non fuerint adornati; & ex eo quòd Episcopi electi sunt, ipsi se magis existiment comprobatos: sed intelligant propterea quosdam à sacerdotio remotos, quia eos vitia liberorum impedierint. Si autem peccata filiorum iustum ab Episcopatu prohibent; quanto magis se vnusquisque considerans, & sciens quia potentes potenter tormenta patientur, retrahit se ab hoc, non tam honore, quàm onere, & aliorum locum, qui magis digni sunt, non ambit occupare?*

Denique Glossa in illud Malach. 1. *Maledictus dolosus, qui habet in grege suo masculum, & votum faciens immolat debile Domino*; Aliquando, inquit, homo bene creatus à Deo habet ingenium aptum

ptum ſacris diſciplinis,ſed tradit luxurię & inertiæ: habens maſculum offert debile, id eſt, orationem aliqua animi perturbatione corruptam: hic ſentiet in ſe eſſe completum, quod ſcriptum eſt: *Potentes potenter tormenta patientur.*

N on 'enim svbtrahet personam cvivsqvam Devs, qvi est omnivm dominator, nec verebitvr magnitvdinem cvivsqvam: qvoniam pvsillvm et magnvm ipse fecit, et æqvaliter cvra est illi de omnibvs] Ita habent Græca & multi codices Latini. Sed *τὸ qui eſt omnium dominator*, delent Romani, ac S. Auguſt. in Speculo, & Lucifer pro S. Athanaſio.

Vers. 8. Non enim svbtrahet] ſcilicet iudicio ſuo & vindictæ. Ex Græco nonnulli vertunt cum Ianſenio, *non formidabit vultum alicuius, non ſe metu illius demittet*, vel *contrahet*, vt illi cedat, vel illum liberè iudicare & damnare non audeat. Hoc enim eſt ὑποστέλλομαι. Hinc Romani in Addit. ad edit. Septuag. vertunt, *non ſubtrahet vultum* (quaſi ex pudore vel timore potentis) *omnium Dominus*. q.d. Deus non ducitur gratia vel metu; non enim formidabit, reuerebitur, aut diſſimulabit peccatum alicuius, eò quòd vultum habet auguſtum, magnificum, regium: ipſe enim eſt omnium Dominus: quare nullam vultus vel perſonæ rationem habebit, vt quem rigido ſuo iudicio eximat; ſed æquè iuſtè & rigidè de rege, ac de plebeio iudicabit, quia *æqualiter eſt illi cura de omnibus.* Sic Plato dixit Deum in iudicio, nec Achillis, nec Therſitis habiturum rationem, nec ſummi, nec infimi. Vbi Nota. *τὸ cuiuſquam* non eſt in Græco, ſed tantùm *non ſubtrahet perſonam* vel *vultum*, ſiue alienum, vti intellexit noſter interpres, ſiue etiam ſuum, vt ſcilicet Deum ipſe ex metu vel pudore cum potentibus perſonam mutet, & vultum contrahat demittatque (vti nautæ contrahunt vela ingruente tempeſtate) ſicut faciunt timidi iudices, qui cum pauperibus perſonam leonum induunt, cum diuitibus & potentibus perſonam muris, vt hiſcere non audeant: hoc enim eſt propriè ὑποστέλλομαι. Deus ergo eâdem perſona & eodem vultu iuſto & conſtanti iudicabit potentes quo plebeios.

Æqvaliter cvra est illi de omnibvs] Græcè, ὁμοίως, id eſt *ſimiliter, pariter*, προνοεῖται, id eſt *prouidet, curam gerit, de omnibus*; S. Auguſt. in Speculo legit, *pro omnibus*. Senſus eſt q.d. Deus æqualiter curam habet omnium, ſcilicet tam vulgarium, quàm potentum: non enim ita curat potentes & principes, vt pauperes & plebeios negligat; ſed tam horum, quàm iſtorum, adeoque rerum omnium, communem & æqualem habet prouidentiam, ita tamen, vt cuique prouideat pro cuiuſque ſtatu, conditione & exigentia. Vnde non ait, *æqualis*, ſed *æqualiter eſt illi cura de omnibus.* Sic rex æqualiter curat totum regnum vnam regni vrbem, ſed inæquali & diſpari cura: mauult enim perdere vnam vrbem, quàm totum regnum. Hinc Arabicus omittit *τὸ æqualiter*, ſicque vertit, *propterea prouidet omnibus, & gubernat omnia.* Sic & Syrus.

Error Auerrois circa Dei prouidentiam.

Errat ergo Primò, Auerroes in 12. Metaph. comm. 51. & 52. docens Deum tantùm curare res incorruptibiles, quæ ſunt ſupra lunam; non corruptibiles, quæ ſunt ſub luna. Idem ſenſiſſe Ariſtotelem cenſet S. Ambroſius 1. Offic. cap. 13. Nazianz. orat. 1. de Theolog. Clemens Alexand. 5. Strom. Euſeb. Epiphan. Theodor. & ex iis noſter Gabr. Vaſquez 1. part. q. 22. diſp. 87. c. 1. ſed alij, vt Suarez in Metaph. diſp. 50. ſect. 15. ab hoc errore liberant Ariſtotelem. Certè multorum olim fuit hic error, vt indicat Iob c. 22. 14. dicens ex eorum ſenſu: *Nubes latibulum eius, nec noſtra conſiderat, & circa cardines cæli perambulat.*

Error Ciceronis.

Errat Secundò. Cicero lib. 2. de Diuin. docens Deum non cognoſcere futura cõtingentia, v.g. actiones liberas, quas facturi ſumus; alioqui, inquit, illæ iam determinatæ forent & neceſſariæ, non contingentes & liberæ. Nam vt ait S. Dionyſ. de Diuin. nomin. c. 7. ſi in rebus eſt aliquid non cognitum à Deo, oportet vt illud diuina prouidentia vacet. Vnde S. Auguſt. l. 5. de Ciuit. c. 9. Cicero, inquit, *dum homines vult facere liberos, facit ſacrilegos*, imò atheos: qui enim negat in Deo numen, ſiue prouidentiam futurorum, negat deitatem & Deum: hæc enim duo ita connexa ſunt, vt qui aſtruit vel negat vnum, aſtruere vel negare cogatur & alterum. Neque enim præſcientia Dei inducit rebus futuris neceſſitatem, quia præſupponit res ipſas liberè futuras; hæ enim ſunt eius obiectum. Ideò enim præſcit Deus liberè futuras, quia liberè ab homine futuræ ſunt; non verò ideò futuræ ſunt, quia Deus eas præuidet futuras.

Error R. Moſis.

Errat Tertiò, R. Moſis lib. 3. Doctoris dubiorum c. 18. cenſens Deum tantùm habere curam hominum ſingulorum, ceterorum verò habere curam quoad ſpeciem, nõ quoad indiuidua ſingula, non curare ergo ſingulos culices, muſcas, pulices, &c. Idem videtur dicere S. Hieron. in cap. 1. Habacuc, ſed ibidem ipſum ab hoc errore purgaui. Sapienter S. Ambroſius l. 1. Offic. c. 13. *Quis operator*, inquit, *negligat operis ſui curam? quis deſerat & deſtituat, quod ipſe condendum putauit: Si iniuria eſt regere, nónne eſt maior iniuria feciſſe? cùm aliquid non feciſſe, nulla iniuſtitia ſit; non curare quod feceris, ſumma inclementia.*

Error Caſsiani.

Errant Quartò, Pelagiani & Semipelagiani, vt Caſſianus & Fauſtus Rhegienſis Epiſcopus, qui ex hac gnome colligunt, æquè in omnium hominum arbitrio eſſe habere gratiam Dei, vt quilibet ſit ſanctus, qui voluerit eſſe ſanctus: quia Deus, inquiunt, æqualiter ſe habet ad omnes, omnibuſque ſuam gratiam offert, ſi per liberum arbittium eam velint petere & excipere. Verùm hos refellit S. Auguſt. epiſt. 106. & 107. & alibi ſæpè, ac Hilarius & Proſper epiſt. ad S. Auguſt. Senſus ergo genuinus huius ſententiæ, *Æqualiter cura eſt illi de omnibus*, q.d. Deus non magis amat, nec magis curat magnum, quàm paruum, diuitem, quàm pauperẽ; nobilem quàm ignobilem, vti homines faciunt; ſed æqualem (proportionaliter tamen, ſecundùm cuiuſque gradum, officium & meritum. Vnde græcè eſt ὁμοίως, id eſt *ſimiliter*: æqualitas ergo hæc ſita eſt in ſimilitudine) tam horum, quàm iſtorum prouidentiam habet, vt omnibus per omnia de neceſſariis prouideat: nihil enim ſubtrahitur à prouidẽtia Dei; quia illa res omnes nullâ exceptâ, quantumuis infimâ & vili, gubernat. Vnde aliqui *τὸ æqualiter* exponunt *communiter*. Hinc & Antonius in Mě-

liſſa

lissa p.2. c.2. legit, *æqualiter omnium commodis prospicit & consulit:* Clemens Alex 6.Strom. *similiter omnibus prouidet, & omnium curam gerit,* vti sol similiter quantum est ex se, omnia illuminat. Maximè verò Sapiens loquitur de æquali prouidentia in iudicio, & iusta retributione pœnarum & præmiorũ, vt patet ex præced. vbi opponit hanc Dei curam acceptioni personarũ, quæ tantùm locum habet, cùm aliqua qualitas impertinens spectatur, ac propter eam alter alteri præfertur in officio, beneficio, præmio, iudicio: non autem opponit eam liberali Dei prædestinationi, ac liberæ dilectioni & electioni ad bona, tum naturalia, tum supernaturalia. Nam secundùm hanc Deus alios aliis magis amat & curat, vt iustos quàm iniustos, electos quàm reprobos, B. Virginem quàm communẽ Sanctum, vt patet Rom. 9. & seqq. Deut. 4. 8. Sapient. 4. 11. Matth. 13. 11. Actor. 14. 15. Ita S. August. toto lib. de Prædest. Sanctor. & totum Concil. Arausicanum. Sapiens ergo non loquitur de beneficio gratiæ, sed de retributione beneficiorũ atque pœnarum. Præcedit enim illud: *Horrendè & citò apparebit vobis, quoniam iudicium durissimum his, qui præsunt, fiet. Itaque sententia huius loci est, in extremo iudicio Deum non accepturum personas regum & principum, sed ex æqualitate iustitiæ sententiam esse laturum*, ait Bellarm. l. 2. de gratia & liber. arb. & c. 3.

Porrò S. Cyprianus lib. 3. epist. 8. ad Fidum, docet Deum æqualiter curam habere infantum, ac adultorum, quare infantes statim esse admittendos ad gratiam baptismi, nec expectandum octauum diem, vti expectabant Iudæi, vt eos circumciderent eò quòd *Spiritus sanctus,* inquit, *non demensura* (ætatis & staturæ,) *sed de pietate atque indulgentia paterna æqualis omnibus præbeatur. Nam Deus vt personam non accipit, sic nec ætatem, cùm se omnibus ad cælestis gratiæ consecutionem æqualitate librata præbeat patrem: librata*, id est expensa, considerata, & admensa pro cuiusque statu, exigentia & conditione.

Denique S. Thom. 1. p. q. 20. art. 3. docet Deum æqualiter diligere omnia, quia omnia amat vno & simplici actu voluntatis, & semper eodem modo se habente; licèt ex parte obiecti voliti magis bonum velit vni, quàm alteri; siue quia ex æquali sapientia & bonitate omnia administrat, licèt æquali hac cura sua, inæqualia variis bona dispenset. Nam vno actu simplici his maiora, illis minora distribuit. Idem docet 1. 2. q. 112. art. 4. ad 1. & S. August. tract. 110. in Ioan. *Omnia*, inquit, *diligit Deus quæ fecit, & inter ea magis diligit creaturas rationales: & illas eas ampliùs, quæ sunt membra vnigeniti sui, & multò magis ipsum vnigenitum suum.*

Moraliter, disce hic à Sapientia diuina minimos & minima non spernere, sed illa æquè ac magna & magnos curare: Deus enim creans omnia non dixit, Omittamus culicem, quia vilis & paruus est, sed eum æquè vt elephantẽ creauit, & creatum gubernat. Similiter fac & tu.

Vers. 9. FORTIORIBVS AVTEM FORTIOR INSTAT CRVCIATIO] Græcè, *fortibus* (vel potentibus) *verò valida incumbit scrutatio*, vel *perquisitio*, vel *examinatio*; Vatabl. *potentes autem vehemens manet inquisitio.* Noster vertit *cruciatio*, tum quia iudicialis reorum inquisitio fit per cruciatus & tormenta, quæ proinde Quæstiones vocantur; tum quia eius finis est cruciatus, qui reis pro pœna à iudice decernitur & infligitur. Est metonymia & metalepsis: ponitur enim causa pro effectu, & antecedens pro consequentibus: ex examine enim iudiciali sequitur confessio reorum, ex confessione cognitio scelerum, ex cognitione fertur sententia, ex sententia infligitur supplicium & cruciatus.

Noster vertit *fortioribus & fortior*, pro *fortibus & fortis*, quia sub positiuo intelligitur comparatiuus & superlatiuus: si enim forti fortis instat cruciatio; ergo ex iusta proportione, fortiori instat fortior, & fortissimo fortissima. idem dicit aliis verbis per exaggerationem, cum eo quod paulò antè dixit: *Potentes potenter tormenta patientur.* q.d. Reges & principes, qui alios suâ potentiâ oppresserunt, potenter pariter à Deo opprimentur & cruciabuntur.

Vers. 10. AD VOS ERGO REGES SVNT HI SERMONES MEI, VT DISCATIS SAPIENTIAM, ET NON EXCIDATIS] id est, ne cadatis in peccatum, indeque in iram & vindictam Dei, ne delinquatis, ne offendatis, ne excidatis statu iustitiæ, indeque regno & vita: hoc enim est Græcum, μὴ παραπέσητε, vnde παράπτωμα est delictum, offensa, peccatum.

Rursum reges compellat, vt eos acriùs exstimulet, ad monita hæc sapientiæ de modestia & iustitia capessenda. Raros enim hac de re habẽt monitores, ac ob potentiam magnas habent ad fastum & iniuriam illecebras & impulsus. Vnde pro *reges* græcè est τύραννοι, id est tyranni; Lucifer pro S. Athanasio legit, *ô mali tyranni;* S. Augustinus in Speculo, *mali reges.* Tyrannus enim olim vocabatur rex, princeps, dominus, omnem habens in subditos potestatem. Vnde illud:

> *Ad generum Cereris* (ad Plutonem) *sine cæde & sanguine pauci.*
> *Descendunt reges, & sicca morte tyranni.*

Multi enim reges fuere occisi. Sic Aristoph. Iouem vocat Deorum tyrannum, id est regem; ille enim est latè tyrannus, id est latè regnans & dominans. Reges ergo vocabantur tyranni ob fortitudinem. *Fortes enim reges tyranni vocabantur: nam tiro fortis*, ait Isidor. lib. 9. Etym. c. 9. Hinc Athen. lib. 13. *O amor*, inquit, *tyranne* (id est rex & imperator) *deorum & hominum*: nihil enim fortius est amore. Stephanus verò lib. de Vrbibus in voce τυῤῥηνία, tyrannum dictum putat à Tyrrhenia, quæ olim fuit vrbs & prouincia iuxta Hadriam, cuius ciues vocabantur Tyrrheni: vnde tyranni. Porrò Tyrrhenia nunc vocatur Hetruria, & Tyrrheni sunt Hetrusci siue Tusci, quorũ caput est Florentia, vti fusè demonstrat Philip. Cluuerius in descript. Italiæ lib. 2. c. 1. Hetruscorum enim colonia fuit Hadria vrbs, iuxta Venetias, à qua vicinum mare dictum est Hadriaticum. Olim enim Tusci fuere potentes, & ditionis suæ fines extenderunt à mari Infero siue Hetrusco, vsque ad mare Superum siue Hadriaticum, teste Liuio lib. 5. Verisimiliùs alij censent vocem *tyrannus* deriuari ab Hebræis & Palæstinis: Hebræi enim vocant principes שָׂרִים *sarim*, Philisthini verò סְרָנִים *seranim*. Vnde quinque satrapę Philisthiim, putà satrapè Gazæ, Azoti, Ascalonis, Geth & Accaron, passim in Hebræo vocantur *seranim.*

Tyranni etymon.

A Palæstinis.

Seranim

Seranim ergo est vox Phœnicia, vel potiùs Philisthæa: pro qua Chaldæi, qui de more *samech* Hebr. & Syrorum mutant in *tet* vel *tau*, dicunt טורנים *turanim*, vt patet Iosue 13.3. vnde *tyranni*. Rursum *seranim* hebr. & syriacè significat axes in rotis, quibus rotæ fulciuntur & voluuntur, vt patet 3. Reg. 7. v. 30. hinc principes vocantur *seranim*, quòd sint velut axes in rota, id est fulcra populi, & cardines rerum agendarum, sicut græcè *βασιλεὺς* dicitur quasi *βάσις λαοῦ*, id est basis populi; & hebr. אָדוֹן *adon*, id est dominus, quasi אֶדֶן *eden*, id est fulcrum, sustentaculum, eò quòd dominus sit columen & sustentator familiæ vel reipubl. cui præest. Verùm crescête fastu cùm superbi reges sua potestate abuti cœperunt, tyranni nomen ad illos solùm restrictum est, qui per insolentiam imperij viribus abutebantur, ac posthabitâ ratione & æquitatis moderatione, vi & quadam animi libidine dominabantur; libido ergo & crudelitas fecit, vt nomen tyranni malè audierit. Quocirca reges hîc seriò monet Sapiens, ne in tyrannos degenerent; sed sapienter, id est modestè & iustè, subditos regant, & rempubl. administrent; sic enim latissimè, quietissimè & diutissimè regnaturos, vti fecere Romani, de quibus Poëta cecinit: *Romanæ spatium est vrbis & orbis, idem.*

Mysticè reges sunt, qui suis affectibus imperant, & mundi vanitates calcant, quales sunt Religiosi. Hi ergo ex instituto & professione sua toti vacent sapientiæ, id est contemplationi, virtuti & perfectioni: cetera enim sunt nugæ & vanitas vanitatum.

VT DISCATIS SAPIENTIAM] *Sapientia* hîc prudentiam & virtutem omnem ethicam, ac politicam præsertim, scilicet scientiam rectè regendi, complectitur: hæc enim regi & principi est propria & summè necessaria. Idem suasit Mæcenas Augusto Cæsari, cuius sapientem orationem recitat Dio lib. 52. vbi inter alia ait: *Viues velut in quodam orbis terrarum theatro, nec fieri poterit, vt vel minimum peccatum tuum lateat: nihil enim sine arbitris, sed semper in magna hominum multitudine ages: & perscrutari acta principum omnes homines lubentissimè solent. Qui si semel compererint te alia aliis præcipere, alia ipsum agere; non iam minas tuas metuent, sed facta imitabuntur.* Vnde pluribus interiectis infert: *Ideò splendorem tu tibi præclaris facinoribus para: statuas tibi, neque aureas, neque argenteas fieri vnquam sine: nam non modò magnis sumptibus ea constant, sed insidiis etiam opportunæ, ac parũ diuturnæ sunt: benefaciendo autem alias tibi statuas in ipsis hominum animis, nulli interitui obnoxias effice. Templum quoque nullum tibi patere ædificari, quippe in huiusmodi res incassum multa pecunia insumuntur, quas necessariis rebus impendere præstat. Etenim diuitiæ magnæ, non tam multa accipiendo; quàm non multos sumptus faciendo colliguntur; & id genus res nullam gloriam adferunt.* Causam & rationem à priori subijcit: *Virtus enim multos quidem diis æquat, sed nemo tamen vnquam mortalium suffragiis Deus effectus est. Itaque tibi si bonus sis ac rectè imperes, vniuersa terra templum erit, pro delubris omnes vrbes, omnes homines pro statuis, quorum in animis semper cum gloria insidebis. qui verò imperium summum malè gerũt, eos ista ornamenta, quamquam in omnibus vrbibus posita, tantum abest vt decorent, vt etiam reprehensioni-*

bus hominum exponant, quum sint trophæa quædam malitiæ eorum, ac iniustitiæ monumenta: quæ quo diutiùs perdurauerint, eo longiùs quoque infamia istorum permanet. Itaque si reuera immortalis fieri cupis, ita vt dixi agendum tibi est. Denique summatim omnia vnico sapientiæ monito concludens: *Vnum,* inquit, *dicam quod caput est & summa omnium eorum, quæ vel dicta sunt, vel dicenda restant. Si hæc tua sponte omnia egeris, quæ velles alium in te imperium habentem agere; nulla in re peccabis, omnia prosperè conficies, vitamq́; exinde & suauissimam, & tutissimã duces. Qui etiam non patris ac seruatoris loco te omnes & suscipiant & diligant, quum viderint te modestum, vita integra, bello ac pace præstantem?*

Huc facit disceptatio septem Græciæ sapiẽtum de gloria principis, qua in re illa consistat: plerique enim eorum asseruere illam consistere in humilitate & modestia. Audi Plutarch. eorum sententias recitantem in Conuiuio septem sapientum: *Ceterùm Solon paululùm moratus: Mihi, ait, videtur hac ratione maximè gloriam consecutus, siue rex siue tyrannus, si vnius imperium in popularem reipub. statum ciuibus conuertat. Subiecit Bias: Si primus pareat legibus patriæ. Post hos Thales pronunciauit, eum sibi principem videri beatum, qui natura ordine senex moriatur. Quartus Anacharsis: si solus sit prudens. Quintus Cleobulus: si familiarium nemini fidat. Sextus Pittacus: si subditos princeps ita condocefaciat, vt non ipsum, sed ipsius causa metuant. Vltimus Chilo principem nihil meditari debere mortale, sed omnia immortalia.*

QVI ENIM CVSTODIERINT IVSTA (S. Augustinus in Specul. legit, *iustitiam*) IVSTE, IVSTIFICABVNTVR (ita Rom. & Græca: malè ergo quidam legunt *iudicabuntur*) ET QVI DIDICERINT ISTA (ita Rom. & Græca: malè ergo nonnulli pro *ista* legunt, *iusta*; licèt idem sit sensus) INVENIENT QVID RESPONDEANT] q.d. Vos ô reges & principes audite hæc mea, de sapientia, id est de iustitia, putà de virtute & sanctitate, monita: quia qui ea custodierit iustè & sanctè, hic in tribunali Christi, vbi, vt præcessit, durissimum iudicium his qui præsunt fiet, & fortioribus fortior rigidiorque instabit examinatio & cruciatio, iustificabitur, id est iustus & sanctus à Christo pronunciabitur, ac gloria æterna præmiabitur: *& qui didicerint ista*, iam dicta, *inuenient quid* iudici, ipsos de vita & regimine reipubl. examinanti, *respondeant*; græcè, *inuenient apologiam*, qua se contra omnes obiectiones, ac hominum dæmonumque criminationes tueantur & defendant: *inuenire* enim est consilij, *reperire* fortunæ, ait Valla. Vnde græcè est: *οἱ γὰρ φυλάξαντες ὁσίως τὰ ὅσια ὁσιωθήσονται*, id est, *qui custodiunt sanctè sancta, sanctificabuntur*, id est per exercitium operum sanctorum fient sancti, & sanctiores, ac in die iudicij sancti à Christo coram toto mundo declarabuntur, laudabuntur & coronabuntur. Vnde Varabl. vertit. *qui sanctitates sanctè coluerint, ij sancti censebuntur.*

Nota, non sufficere ad sanctitatẽ, vt quis faciat opus iustum & sanctũ, sed requiri insuper, vt id iustè & sanctè fiat. v.g. non sufficit dare eleëmosynam, sed oportet vt illa fiat ex proprio, non ex rapto, vel alieno: item vt fiat rectâ intentione, non praua, qualis est, cùm illam das vt pauperẽ pertrahas ad hæresim vel luxuriam:

Mæcenatis regendi præcepta.

Gnome septem sapientum de optimo regimine.

Sanctum opus sanctè fieri debet.

ſic enim eleëmoſyna contaminatur fitque actus imperatus ab hæreſi, vel luxuria. Nam vt ait S. Dionyſ. Bonum cõſtat ex integra cauſa, malum autem ex ſingulis defectibus. Vnde ſi operi bono aliqua deſit conditio requiſita, iam non bonum eſt, ſed mancum & defectuoſum, vti docet S. Thomas & Scholaſt. imò Ariſt. in Ethicis: *Iuſtum*, inquit, *iuſte fieri debet*. S. Cyprian. (vel quiſquis eſt auctor, certè priſcus eſt grauis) de Singular. Cleric. *Sanctum*, ait, *non eſt, quod geritur ſanctum, niſi ſanctè peragatur, ſicut Salomon aſſerit dicẽs: Qui enim cuſtodierint iuſtè iuſta, iuſtificabuntur. Sinceriter ergo ſinceritas ipſa ſeruanda eſt; & omne quod voti eſt, etiam in actu ſignandum eſt, ne aliud vota cõmendent, & aliud actus inſinuent.* Probat ex illo Pauli 2. Timoth. 2. 5. *Qui certat in agone, non coronatur, niſi legitimè certauerit.* Idẽ ſignificatur Cantic. 5. 14. *Manus eius* (ſponſi, putà Chriſti) *tornatiles, aureæ, plenæ hyacinthis.* In quæ verba commentans Guilielmus cognomento Paruus, ſed ſenſu & ſapientia magnus, qui floruit anno Domini 1200. *Manus*, inquit, *ſponſi ſunt, qui piis actionibus inſiſtunt. In manibus autem ſponſi tria notantur, tornatiles, id eſt, rectè & probè concinnatæ ſine tortuoſitate, aſperitate aut angulis, id eſt non tantùm piè, ſed iuſtè ac purè agentes. Ita enim circa indigentium neceſſitates releuandas deſudant, ne, dum illis proſpiciunt, per vim aut dolum aliis noceant: ſi alios defraudant, vt aliis conſulatur; ſi fænerantur vel furantur, quod in vſus pauperum expendant, tortæ & anguloſæ manus ſunt: propterea debent eſſe aureæ*, hoc eſt, *apud Dominum in cunctis actionibus auro charitatis præfulgidæ.* Tertiò, *debent eſſe plenæ hyacinthis, hoc eſt decenti, & quaſi gemmea quadam actionis ſpecie, etiam foris colorata. Duo enim ſunt, quæ maximè actionem commendant, animus agentis, & exterior ſpecies actionis. Bona intentio commendat opus apud Deum, honeſta operis ſuperficies commendat illud apud homines: quando nihil à pietate charitatis alienum in radice intentionis, & nihil indecens ſuperficie actionis, tunc manus eſt, non tantùm aurea, ſed plena hyacinthis*, &c.

INVENIENT QVID RESPONDEANT] *Contemplabor*, ait Habacuc c. 2. 1. *vt videam quid dicatur mihi, & quid reſpondeam ad arguentem me.* Qui ergo ſapit, ſic opera ſingula faciat, tam ſanctè & perfectè, vt poſſit eorum rationẽ reddere Chriſto in die iudicij, nec ipſe quid in iis carpere poſſit; *Quia, quod dici ſine gemitu non poteſt, in illa diſtrictione vltima increpationis omne argumentum ceſſat excuſationis; quippe quia ille foris increpat, qui teſtis conſcientiæ intus animum accuſat*, ait S. Greg. ho. 38. in Euang. Vnde tunc impij obmuteſcentes non habebunt excuſationem, qua ſe defendant, & ſua ſcelera extenuent.

VERS. 12. CONCVPISCITE ERGO SERMONES MEOS, DILIGITE (græcè, ποθήσατε, id eſt optate & deſiderate) ILLOS, ET HABEBITIS DISCIPLINAM] Græcè, παιδευθήσεσθε, id eſt *erudiemini*, ſic eris eruditi, acquiretis παιδείαν, id eſt diſciplinã, hoc eſt motum, caſtigationem & compoſitionem; ſicut pueri per increpationes, verbera & flagella diſcunt mores ſuos ad honeſtatem, tum internam, tum externam, componere. Caro enim & concupiſcentia noſtra eſt cæca & cupida, inſtar pueri; vnde flagellis caſtiganda & ad virtutem conformanda eſt. Hinc flagellũ & flagellatio vocatur diſciplina, de qua prudenter dixit Petrus Bleſenſis (qui coæuus S. Bernardi floruit anno Domini 1160. teſte Trithemio) ſerm. 6. *Duo ſunt, quæ hominem mirabiliter à peccato præſeruant, frequens confeſſio, & frequentior diſciplina*, idemque crebrò alibi inculcat, vt epiſt. 26. 27. 46. 57. &c. Sicut enim caro ſine ſale putreſcit, ſic corpus ſine mortificatione corrumpitur, & ad vitia diffluit, vti alibi pluribus oſtendi. Sapiẽter S. Chryſoſt. hom. 34. ad Popul. *Pœnitentiæ pharmacum*, inquit, *maximum eſt noſtrorum vulnerum remedium, ſic animarum vlcera curans & abolẽs, vt neque cicatrix, neque verruca appuritura ſit, quod in corporis vulneribus non eſt poſſibile.*

Porrò diſciplina, tam exteriùs corpori, quàm interiùs menti ad caſtigandos eius inordinatos affectus, aſſiduè adhibenda eſt. Vnde Richard. de S. Vict. in cap. 2. Cant. c. 2. *Ille*, ait, *perfectæ virtutis eſt, qui virtute ſpiritus, & voluntates carnis, & voluntatem cordis potenter comprimit.* Nam vt idem ait lib. de Præpar. ad contemp. cap. 32. *Diſciplina corporis abſque diſciplina cordis inutilis eſt.* Vide Caſſian. li. 5. de Inſtit. renunc. c. 21. & 22. Sicut ergo ſtudium eſt via & methodus ad ſcientiam; ſic diſciplina & morum affectuũmque iuxta legem Dei caſtigatio & reformatio eſt via & methodus ad ſapientiam diuinam. Cauſſam dat S. Bernard. ſerm. 58. in Cant. *Quis enim ita ad vnguem*, inquit, *omnia à ſe ſuperflua reſecauit, vt nihil ſe habere putet putatione dignum? Credite mihi, & putata repullulant, & effugata redeunt, & reaccenduntur extincta, & ſopita denuo excitantur. Parum eſt ergo ſemel putaſſe. Sæpè putandum eſt, imò, ſi fieri poſſit ſemper; quia ſemper quod putari oporteat, ſi non diſſimulas, inuenis. Quantumlibet in hoc corpore manens profeceris, erras ſi vitia putas emortua, & non magis ſuppreſſa. Velis nolis, intra tuos fines habitat Iebuſæus, ſubiugari poteſt, ſed non exterminari.* Et infrà: *Scrutemur*, inquit, *iuxta Prophetam vias noſtras, ſtudia noſtra, & in eo iudicet ſe quiſque profeciſſe, non cùm non inuenerit quod reprehendat, ſed cùm quod inuenerit reprehendet. Tunc te non fruſtra ſcrutatus es, ſi rurſum opus eſſe ſcrutinio aduertiſti.*

Hinc S. Cyprianus ſerm. de ieiunio: *Quotquot*, inquit, *viros virtutum vidimus, ſine ieiunio non legimus aſcendiſſe; nec aliquid magnum moliti ſunt, niſi priùs abſtinentia præceſſiſſet. Quoties aliquid à Deo obtinere conati ſunt, ieiuniis incubuere & lacrymis, & pernoctantes in orationibus, ciliciis carni hærentibus, ſupplices beneficia poſtularunt*, Pinuſius Abbas apud Caſſian. lib. 4. de Inſtit. renunc. c. 34. & 35. hanc perfectam Chriſtiani, imò Religioſi, ideam proponit: *Mortificatas & crucifixas cum Chriſto habere concupiſcentias, & affectus carnales vniuerſos. Sicut ergo crucifixus quis, iam non pro animi ſui motu membra ſua quoquam mouendi habet poteſtatem: ita & nos voluntates noſtras ac deſideria non ſecundùm id, quod nobis ſuaue eſt ac delectat ad præſens, ſed ſecundùm legem Domini, quò nos illa conſtrinxerit, applicare debemus.*

Mortificatione magis indigent, qui in aſſiduis delicijs, libertate, dominio verſantur, quales ſunt reges, principes, Prælati, diuites & opulenti. Theodoretus in Philotheo c. 28. narrat Thalilæum per decem annos rotæ ſe incluſiſſe, vt ſe erigere non poſſet, ſed ſemper ſederet incuruatus faciem habens genibus affixã. Cumq; ab eo percũctaretur Theodoretus, cur ſe adeò affligeret?

Idea perfecti.

retr respondit: *Mortificatio carnis, est fuga pœnæ infernalis.* Crebra ergo cogitatio instantis mortis metusque gehennæ, docent veram mortificationem & disciplinam. quæ fuit communis vox SS. Anachoretarum.

VERS. 13. CLARA (Vatabl. *præclara*) EST, ET QVÆ NVMQVAM MARCESCIT SAPIENTIA, ET FACILE VIDETVR AB HIS QVI DILIGVNT EAM, ET INVENITVR AB HIS QVI QVÆRVNT ILLAM] Græcè, *λαμπρὰ ϗ ἀμάραντός ἐςιν ἡ σοφία*, id est, *splendida & immarcescibilis est sapientia*, putà ipsa prudentia, virtus & sanctitas; tum quia ipsa in se est qualitas nobilissima, & instar amaranti incorruptibilis & æterna; tum quia sui studiosos nobilitat, claros facit & æternos. Comparat sapientiam amaranto flori vel spicæ: de quo ita scribit Plinius libr. 21. ca. 8. *Amarante non dubiè vincimur. Est autem spica purpurea veriùs, quàm flos aliquis, & ipse sine odere, mirumq́; in eo gaudere decerpi, & lætiùs renasci. Prouenit Auguste mense: durat in autumnum. Alexandrino palma, qui decerptus asseruatur. Mirumq́; postquam defecere cuncti flores, madefactus aqua reuiuiscit, & hibernas coronas facit. Summa eius natura in nomine est appellate, quoniam non marcescat.*

Sapientia est amarantus. Talis prorsus est sapientia, quæ numquam marcescit, sed semper reuiuiscit, estque purpurea, id est ignea: purpura enim & colore & nomine est *πῦρ πῦρ*, id est *ignis ignis*. Huic affine est illud psalm. 11. 7. *Eloquia Domini eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum.* Sapientia enim est ipsa lex, siue eloquia & dicta Dei, quæ excipit, amat & opere exequitur ipsa virtus. Et psalm. 18. 8 *Lex Domini immaculata conuertens animas: testimonium* (id est ipsa lex, quæ testatur, quid Deus à nobis fieri velit) *Domini fidele sapientiam præstans paruulis. Iustitiæ Domini rectæ, lætificantes corda: præceptum Domini lucidum, illuminans oculos. Timor Domini sanctus, permanens in sæculum sæculi.* Hinc sapientia *facilè videtur ab his qui diligunt eam.* Ipsa enim velut fax in Pharo, omnes in hoc sæculo nauigantes illuminat, iisque viam ad portum salutis prælucet: qui ergo eam diligit, luci illius aperiat oculos, & eam conspiciat. Nam vt ait S. August. li. de Moribus Ecclesiæ c. 1. *Scientiam veritatis neque omnes à quibus quæritur, docere possunt, neque omnes, qui quærunt, discere digni sunt. Et diligentia igitur & pietas adhibenda est; altero fit, vt scientes inueniamus; altero, vt scire mereamur.* Philosophia ergo est via ad sophiam, hoc est, amor sapientiæ est via ad sapientiam. Amor enim vires mentis exacuit, & omnes difficultates superat.

Commendat sapientiam à tribus. Primò, à necessitate; Secundò, à pulchritudine, splendore & excellentia, æquè ac à facilitate & comitate; Tertiò, ab vtilitate. A necessitate commendauit illam ab initio capitis huc vsque, quòd sine sapientia reges subituri sint terribile Dei iudicium & tormenta. A pulchritudine hîc eam commendat, æquè ac à facilitate eam assequendi: ab vtilitate eam commendabit v. 19. & seq. Hîc ergo eam laudat à specie & benignitate singulari, qua prior sese offert sui cupidis, eosque ad se suique studium allicit & inuitat: cuius contrarium faciunt speciosæ feminæ, quæ sua formâ superbiunt & quæri volunt, non quærere, iuxta illud:

Fastus inest pulchris, sequiturq́; superbia formam.

Sic & scientia sæcularis inflat.

VERS. 14. PRÆOCCVPAT QVI SE CONCVPISCVNT, VT ILLIS SE PRIOR OSTENDAT] Vatabl. *vltrò se cupidis offert cognoscendam*, Pagnin. *præoccupat cupientes, vt prænoscatur*; Clemens Alex. 9. Strom. *præuenit eos, qui cupiunt, vt prænoscant.* Sic de sapientia ait Ecclesi. c. 15. v. 1. & seqq. quòd quærentibus iustitiam *obuiabit quasi mater honorificata, & quasi mulier à virginitate suscipiet illum.* Vide ibi dicta. Dupliciter hæc gnome accipi potest. Primò, vt *τὸ vt* referatur ad *præoccupat*, & *τὸ qui concupiscūt*, accipiatur materialiter. q. d. Sapientia, putà Deus Deique gratia, præuenit eos qui se concupiscūt, ita vt illis se prior ostendat, in eisque sui concupiscentiam & desiderium excitet. In hoc enim consistit præuentio gratiæ, & præoccupatio Dei, quòd ipse omne nostrum desiderium præueniat, imò illud suscitet, vti docet Concil. Trident. sess. 6. item Arausican. & Mileuitan. & S. Augustinus passim contra Pelag. Pelagianorum enim error erat, initium virtutis & salutis non esse à Deo, sed ex nobis. Hominem enim per liberum arbitrium se disponere ad gratiam, eamque à Deo poscere, itaque impetrare: quod planè falsum & erroneum est. Deus enim & Christus est quasi sol, qui sua luce & gratia omnes præuenit, nec ab vllo præueniri potest.

Secundò, vt *τὸ qui concupiscunt* accipiatur in sensu formali, ac *τὸ vt* referatur ad *qui se concupiscunt.* q. d. Sapientia præoccupat eos qui eam concupiscunt, & petunt vt illa se præoccupet, & prior se illis ostendat. Præoccupet, inquam, ad ipsam sapientiam confusè iam cognitam, particulatim & distinctè cognoscendam: ignoti enim nulla cupido: quare prius est hominem in confuso cognoscere & concupiscere sapientiā: quàm ab illa particulatim præoccupari & edoceri: sed illud ipsum confusè cognoscere & concupiscere sapientiam, manat ab alia priore præoccupatione sapientiæ, scilicet primâ & generali. Primò enim Deus in anima excitat generalem & confusam cognitionem, & concupiscentiam sapientiæ, virtutis & salutis, vt anima illam postulet à Deo. Cùm ergo anima illam postulat, Deus illam ei particulatim, sed sensim & per gradus infundit: Primò enim per fidem illam illuminat; Secundò, spem salutis ingerit; Tertiò, dolorem peccatorum immittit; Quartò, actum amoris & contritionis excitat: quæ est vltima & proxima dispositio ad gratiam & iustitiam, vti docet Trident. sess. 6. Sic Ecclesia, & fidelis quisque ac iustus, assiduè orat, vt noua Dei gratia præueniatur, ad noua & heroica sapientiæ, id est virtutum, opera edenda. Sed hæc eius oratio manat ab alia priore gratia præueniente, quæ eum ad orandum excitauit. Hæc enim est oratio Ecclesiæ in Dominica xvi. post Pentecosten: *Tua nos, quæsumus Domine, gratia semper & præueniat & sequatur; ac bonis operibus iugiter præstet esse intentos.* Vterque sensus verus est, vterque congruus, vterque demonstrat insignem humanitatem, beneuolentiam, liberalitatem, sollicitudinē & philanthropiam Dei nostri, qua ipse suo amore, vocatione & gratia nos indignos, imò peccatores & hostes suos præuenit, vt suos amicos, imò filios & heredes;

heredes efficiat. Vtrobique ergo Deus nos præoccupat; vtrobique sapientia, id est Dei illuminatio & gratia, nos præuenit; vtrobique primas in studio sapientiæ occupat & anticipat: nam & primitus animæ sese confusè cognoscendā offert, suique generalem cupidinem excitat: deinde ab ea confusè cognita & cōcupita, in ea specialem, eamque ardentiorem sui concupiscentiam suscitat, idque in dies magis & magis, vt eius munere gliscat animo exorta cupido, donec illa sui fiat cupidissima, totaque eius amore inflammetur. Hinc Christus Ioan. 4.14. sic de sapientia loquitur Samaritanæ sub aquæ nomine. *Aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Et Ioan. 7.38. clamans in templo: *Si quis sitit ait, veniat ad me: & qui biberit de aqua, quam ego dedero ei, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.* Et Apocal. 3.20. *Ego sto ad ostium & pulso, si quis audierit vocem meam, & aperuerit mihi ianuam, intrabo ad illum, & cœnabo cum illo, & ipse mecum.* Et S. Aug. 11. Confess. 2. *Per Christum,* ait, *quæsisti nos non quærentes te: quæsisti autem, vt quæreremus te.*

Mysticè, Beata Virgo velut æternæ Sapientiæ mater, præoccupare dicitur eos, qui se desiderant, & obuiare illis qui se inquirunt. Quia nemo tantā celeritate ad implorandam Virginem currit; quin ipsa Virgo ad imploratorem suum audiendum velocior præcurrat. Vnde Cant. 4.5. hinnulis comparatur; quia, vt hi, interprete Richardo Victorino, veloces sunt ad currendum; ita Beata Virgo ad succurrendum. Immò & à D. Epiphanio ser. de eius laudibus, currus Cherubicus appellatur, quia vt hic decem millibus multiplex citatissimus volat; ita & illa innumeris misericordiæ alis elata festinat, vt patrocinetur. Nec mirum, cùm matris, non iudicis, munere fungatur. Quo nomine velocior aliquando ad auxilium ferendum Virgo mater, quàm eius filius Christus Dominus videtur, vt D. Anselmus lib. de Excellentia Virginis c. 6. asserit: *Velocior,* inquit, *est nonnumquam salus memorato nomine eius* (id est Mariæ) *quàm inuocato nomine Domini Iesu.* Et rationem reddit, *quia ad Christum, tanquam ad iudicem pertinet etiam punire: ad Virginem, tanquam ad patronam, non nisi misereri.*

Moraliter disce hîc Christiane, imitari æternam Sapientiam, putà Christum eiusque matrē, vt tam inimicos, quàm amicos amore & honore præuenias, iuxta illud Apost. Rom. 12. *Honore inuicem præuenientes.* Hoc enim exigit perfecta charitas & beneficentia. Si ergo vis amari, ama: magnes enim amoris est amor. hinc Christus priùs homines præuenit, factus homo, vt eos ad se redamandū cogeret. Huc facit illud Luciani:

Gratia quæ tarda est, ingrata est gratia: namque
Cùm fieri properat gratia grata magis.

Audi Senecam lib. 2. de Benefic. ca. 1. *Gratissima sunt beneficia parata, facilè occurrentia, vbi nulla mora fuit, nisi in accipientis verecundia. Optimum est antecedere desiderium, cuiusq; proximum sequi, illud mollius, occupare antequam rogemur: quia cùm homini probo ad rogandum os concurrat,* (alij aptiùs legunt *corruat*) *& suffundatur rubore; qui hoc tormentum remittit, multiplicat munus suum. Non tulit gratis, qui cùm rogasset accepit. Quandoquidem vt maioribus nostris grauissimum visum est: Nulla res cariùs constat, quàm quæ precibus empta est.* Et inferiùs: *Ideo diuinanda cuiusque voluntas, & cùm intellecta est, necessitate grauissima liberanda est. Illud beneficium iucundum victurumq; in animo scias, quod obuiam venit. Si non contingit præuenire, plura rogantis verba intercidamus, ne rogati videamur; sed certiores facti statim promittamus, facturosq; nos etiam antequam interpellaremur, ipsa festinatione approbemus.*

QVI DE LVCE VIGILAVERIT AD ILLAM NON LABORABIT: ASSIDENTEM ENIM ILLAM FORIBVS SVIS INVENIET] *Vers. 15.* q.d. Qui manicauerit, qui manè primo diluculo illam quæsierit orando, inuocando, meditando, studendo, non laborabit, vt eam inueniat, quia ipsa manè ad se vigilanti assistit & assidet. Notat matutinum tempus, velut primum & aptissimum, dandum esse sapientiæ, id est orationi, studio & rebus diuinis, iuxta illud psal. 62:2. *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo.* Et Prouerb. 8.34. *Beatus homo qui audit me, & qui vigilat ad fores meas quotidie, & obseruat ad postes ostij mei.* Vide ibi dicta. Sed vigilātissimos quosque superat & præuertit vigilantia sapientiæ. Sic S. Magdalena ante auroram iuit ad sepulchrum Christi, vt eum quæreret, ideoque prima & ante Apostolos eum resurgentem videre meruit.

Pro *assidentē* græcè est, πάρεδρον, quo nomine Philosophi vocabant suos deos & genios familiares. Sicut Socrates genium habuit paredrū, id est assessorem. Sic hæresiarchæ habuerūt dæmones paredros. Tales quoque habent magi in annulis. At iustorum paredrus est Deus, Deiq; sapiētia & gratia qua de re rursū dicetur c. 9.4.

Narrat Suetonius in Galba c. 4. & 18. illi hoc omen, tam adepti, quàm adempti imperij fuisse datum: *Somniauit,* inquit, *fortunam dicentem stare se ante fores defessam, & nisi ociùs reciperetur, cuicumque obuiæ prædæ futuram. Euigilans aperto atrio simulacrum æneum deæ, cubitali maius, iuxta limen inuenit, & in larario collocatum coluit. Longè post monile pretiosissimum fortunæ destinatum, Veneri Capitolinæ imposuit. Proxima nocte somniauit speciem fortunæ, querentis fraudatam se dono destinato, minantisq; erepturam & ipsam, quæ dedisset.* ac paulò pòst imperio & vita priuatus est. Vera sapientia, & fortuna fortunans est Deus, à quo omnis nostra salus & beatitudo proficiscitur: illum ergo se nobis offerentem cupidè excipiamus, exceptum constanter teneamus & colamus, vt ille sua bona & dona in nobis conseruet, adaugeat & perpetuet in æternum.

COGITARE ERGO DE ILLA, SENSVS EST CONSVMMATVS: ET QVI VIGILAVERIT PROPTER ILLAM, CITÒ SECVRVS ERIT] *Vers. 16.* Pro *cogitare* græcè est, ἐνθυμηθῆναι in aoristo, id est cogitasse, in animo versasse & voluntasse, intellexisse & menti impressisse, vt scilicet illa menti iugiter obuersetur, ac de ea assiduè cogites. Vnde Noster aptè vertit, *cogitare* in præsenti. Adde, sæpè præteritum sumi pro præsenti, præsertim apud Hebræos, qui carent præsenti. Pro *sensus consummatus,* græcè est, φρονήσεως τελειότης, id est *sapientiæ perfectio est;* vel *prudentiæ & intelligentiæ consummatio est;* vel *prudentia perfecta est*: quare perperam Holcot per *sensus,* corporis sensus hîc accipit. q.d. Sapientia corrigit & perficit vitia & defectus sensuum corporeorum, putà visus, auditus, gustus, &c.

Sensus

Sensus ergo Primo, esse potest. q.d. Qui assiduè sensum, id est sapientiam & prudentiā, eiusque dogmata & dictamina mente versat, vt ea semper ob oculos habeat, & iuxta ea actiones suas instituat & dirigat, hic perfectè sapiens & prudens est. *Et qui vigilauerit propter illam*, vt sapientiam eiusque præcepta cognoscat mentiq; imprimat, hic *cito securus erit*, græcè, ἀμέριμνος ἔσται, id est sine cura (*securus* enim idē est, quod *semotus à cura*) sine sollicitudine erit, putà quietus & tranquillus erit, indeque hilaris & lætus: nam *secura mens quasi iuge conuiuium*: quia talis sapienter, iuxta dictamen sapientiæ vitam instituet: vnde securus erit, tum à peccato & lapsu, tum à periculis, quæ actiones difficiles comitari & subsequi solent: hæc enim sapientia præuidet & prouidet: vnde ea vel fugit, vel abigit & propulsat, vel tolerat & fortiter superat. Securitatem ergo & tranquillitatem animo præstat sapientia, cùm insipientia & imprudentia mille ei curas, angores, pericula, infelices actionum successus & damna afferat, ait Cantacuzenus.

Sapiens est securus: curi

Posset Secundò, planiùs sic exponi, q.d. Perfectè prudens est, qui non de rebus mundi vanis, caducis, curiosis & futilibus, sed de vera sapientia, quæ cum ad virtutem & felicitatē perducat, cogitat, & sollicitus est, quomodo scilicet illam adipisci queat. Porrò securus erit quòd eā adipiscetur, qui ad eam manè *vigilauerit*, id est, qui eam studiosè quæsierit & vestigarit: inueniet enim eam sibi vltrò occurrentem & assistentem, imò præoccupantem, vti paulò antè dixit. ita à Castro Vnde Vatabl. vertit, *nempe de illa cogitare ad sapientiæ perfectionem pertinet, & qui vigilauerit propter eam, citò securus fuerit*: Hinc Cicero teste S. Augustino lib. 1. contra Academ. c. 3. beatum asserit eum, qui studet veritati indagandæ, etiāsi eam non assequatur. Multò magis beatus in spe dicendus est, qui in hac vita incipit studere sapientiæ & veritati, quæ Deus est, cognoscendæ, vt in cælo eum perfectè videre mereatur, fiatque beatus in re.

Tertiò, Cantacuzenus sic exponit, q.d. Perfecta prudentia & intelligentia est cogitare de vera sapientia discenda & comparanda. Sicut enim finis domus est tectum, hoc est, ea tegi cōtra cæli hominumque iniurias; vrbis finis, est ciuium salus; medicinæ finis, est sanitas: sic omnis scientiæ & intelligentiæ finis, est vera sapientia, quæ hominem rectè viuere docet, & ad beatitudinem rectà ducit.

Quartò, noster Lorinus: Post acquirendæ facilitatem sapientiæ, inquit, felicitatem persequitur in eius acquisitione. Hæc autem est duplex, perfectio intellectus, & mentis securitas; siue tū erroris, tum mali exclusio; ita vt falsas euellat opiniones inflammando mentes veritatis cognitione, ac deinde sollicitudines, & curas manes expellat.

Ex hisce quatuor sensibus secundus planior & accommodatior videtur, eumque exigit vox illatiua *ergo* (licet in Græco sit γὰρ, id est *enim*, sed γὰρ subinde significat *certè, vtique, nimirum, igitur*) quæ hanc gnomen cum præcedenti colligat, ex eaque educit & colligit. q.d. Sapientia adeò prompta & prona est ad se communicandum, vt præoccupet sui cupidos, seseque prior illis ostendat. Ergo cogitare de illa est sensus consummatus, id est perfecta prudentia & sapientia: nam sapientia ex sua promptitudine vltrò & illico de se cogitanti occurret, eumq; plenam & perfectam sapientiam edocebit: quare qui vigilauerit ad eam, citò securus de sapientia adipiscenda, deq; omni alia cura & re feliciter conficiēda euadet. Hunc esse sensum liquet ex causa, quam Sapiens subdit: *Quoniam dignos se ipsa circuit quærens, &c. & omni prouidentia occurrit illis.* Est metonymia: cogitatio enim & studium sapientiæ vocatur sapientiæ perfectio, non consummatè, sed inchoatiuè, quia ad eam est via, ad eamque sensim studiosum perducit. Verba enim & nomina Hebræorum sæpè actum non perfectum, sed inchoatum significant, vti iam sæpiùs monui. Porrò cogitatio sapientiæ inducit sapientiam; quia qui sæpè de aliqua re cogitat, illam deamat; sapientia autem amata vltrò occurrit amanti, seseque illi communicat.

Mysticè, consummatio sapientię & securitas mentis est, res diuinas diligenter cogitare, meditari, concupiscere, amare. Hanc autem sapientiam à Spiritu sancto progenitam, hanc securitatem à bona conscientia manantem nemo habet, nisi qui charitate erga Deum & proximum pollet.

QVONIAM DIGNOS SE IPSA CIRCVIT QVÆRENS, ET IN VIIS OSTENDIT SE ILLIS HILARITER, ET IN OMNI PROVIDENTIA OCCVRRIT ILLIS.] Dat causam, cur cogitare de sapientia sit sensus consummatus, & cur vigilans ad illam securus sit futurus, quia scilicet illa dignos se id est de se cogitantes, seque studiosè vestigantes, circuit & quærit, vt vltrò *in viis*, id est in omnibus vitæ actionibus, institutis, officiis, tum priuatis, tum publicis, ac præsertim in gubernanda republica, hilariter se suaque omnia iis ostendat & communicet, imò illis occurrit *in omni prouidentia*; græcè, ἐπινοίᾳ, id est consilio, ingenio, solertia, consideratione, excogitatione, inuentione, prudentia: quasi dicat, Sapientia mille modos & rationes solerter excogitat & adinuenit, quibus sui cupidis summa cura & prouidentia occurrat & succurrat. Deus (qui est ipsa sapientia) inquit Nazianz. amat amari, quęrit quæri, sitit sitiri; hinc mille modos adinuenit, quibus animas ad se trahat & conuertat. Vnde Vatabl. vertit, *summo studio occurrit illis*; Noster vertit, *prouidentia*, quia sapientię & prudentię potior pars est prospicere futura, eaque si bona sint, accersere; si mala, auertere. Simili modo, sed contrario fine meretrix luxurię & voluptatis occurrit iuueni incauto, illumque suis deliciis inescat, dementat, perdit & necat, vti describitur Prouerb. 7. 14. & seqq.

Vers. 17.

Posset Secundò ἐπινοίᾳ referri non ad sapientiam, sed ad studiosum sapientiæ: huic enim in omni ἐπινοίᾳ, id est cogitatione & deliberatione, occurrit, seseq; sistit sapientia. q.d. Quandocumque animus prudens aliquid prudenter & prouidè cogitat & meditatur, ibi statim occurrit sapientia, ipseque Deus: quare saluberrimum est de sapientia, deque Deo & rebus diuinis cogitare & loqui: ibi enim illico inserit se Deus, sicut Christus inseruit se discipulis euntibus in Emaus,

Emaus, cùm de se loquerentur. ita Cantuacuzenus & Iansen.

Hic sensus appositus quoque videtur, satisq; respondet Græco: *τὸ enim in omni prouidentia*, vel, vt nonnulli legunt, *prudentia occurrit*: respondet *τῷ in viis ostendit*: prudentiæ enim & prouidentiæ humanæ munus est, vt homini prudenter vias, id est actiones suas naturales, instituere volenti, sesèque consulenti, suggerat in omnibus rationes & media opportuna, quibus idipsum efficiat. Prudentia verò & sapientia diuina, multò magis id præstat in actionibus supernaturalibus & diuinis. Omnes hæ metaphoræ significant Deũ suam sapientiam (putà sua præcepta & consilia, sua diuina lumina) libentissimè communicare his qui eam cupiunt, imò ad hoc gestire, vt vltronea voluntate, & benignissima liberalitate beneficia sua in cupidos profundat: quare par est vt homines simili voto respondeant & occurrant Deo, vt eam ab illo ardenter postulent & exquirant, vti sponsa quæsiuit sponsum, dicens: *Surgam & circuibo ciuitatem, per vicos & plateas quaram quem diligit anima mea*, Cãt. 3. 2. Ita Christum quæsiuit S. Magdalena, ideoque inuenit magno suo bono & felicitate.

Vterque sensus iam datus, congruus est & connexus. Eadem enim est prudentia & prouidentia, quæ ab homine quæritur consuliturq; ue, & quæ homini quærenti consulentique occurrit, rationesque prudenter operandi in omnibus rebus, præsertim grauioribus & magis arduis, suggerit. Sapientiam matrem suam imitentur viri sapientes, vt zelum eius induentes circumeãt quærentes dignos & dispositos, quibus sapientiam suã communicent, illisque eam ostendant, non tardè, tetricè, morosè, sed celeriter, hilariter, iucundè (*hilarem enim datorem diligit Deus*, 2. Cor. 9.) atque in omni prouidentia illis occurrant & succurrant, vti fecit Christus Dominus, S. Petrus, S. Paulus, ceterique Apostoli & viri Apostolici ac Religiosi, qui animas ad Dei cognitionem & amorem traducere satagunt.

Symbolycè, S. Gregor. 26. Mor. ca. 8. per *vias*, accipit creaturas, quibus ascendimus ad creatorem. *In viis*, inquit, *ostendit se illis hilariter, & omni prouidentia occurrit illis. Viæ quippe ad creatorem sunt opera considerata creatoris. Quæ dum facta cernimus, potentiam factoris miramur. In istis viis à sapientia omni nobis prouidentia occurritur: quia factoris nobis virtus inquirenda proponitur in omne, quod mirabiliter factum videtur; & quocumque se verterit anima, si vigilanter intendit, in ijsdem ipsis Deum inuenit, per quæ reliquit, eiusq; potentiam ex eorum rursus consideratione cognoscit, quorum amore deseruit: & per quæ peruersa cecidit, per hæc conuersa reuocatur.*

Huic expositioni fauet Græcum φαντάζεται, quod Noster vertit, *ostendit*, scilicet quasi per visum & phantasma: per phantasmata enim rerũ creatarum mens assurgit ad purè contemplandum earum creatorem, ibique quietem, hilaritatem & omne bonum inuenit, vt dicat cum S. Francisco: *Deus meus & omnia*. Nam vt sapienter ait S. Aug. lib. 4. Confess. 10. *Quaquauersum se verterit anima hominis, ad dolores figitur alibi præterquã in te.*

VERS. II. INITIVM ENIM ILLIVS VERISSIMA EST DISCIPLINÆ CONCVPISCENTIA] Græcè, ἀρχὴ γὰρ αὐτῆς ἡ ἀληθεστάτη παιδείας ἐπιθυμία, vbi τὸ ἀληθεστάτη, tam referri potest ad ἀρχὴ, id est *initium*, huc que inclinat articulus ἡ quàm ad ἐπιθυμία, id est *concupiscentia*. Ad ἀρχὴ refert Cãtacuzenus, Iansenius & Osorius; vnde vertunt, *initium enim illius verissimum est, disciplinæ concupiscentia*. q. d. Varia assignari solent initia sapientiæ, sed verissimum eius initium est concupiscẽtia disciplinæ, siue, vt ait Osorius, verissimum sapientiæ fundamentum, illius cupiditate & inflammato desiderio continetur.

Noster verò, Vatabl. & alij τὸ ἀληθεστάτη, referunt ad ἐπιθυμία; vnde vertunt, *initium enim illius, verissima est disciplinæ concupiscentia*. Probat enim id quod dixit sapientiam occurrere, imò præoccupare eos qui se cõcupiscunt, ex eo, quòd concupiscentia disciplinæ sit initium sapientiæ: disciplina enim est comes & soror sapientiæ. Sẽsus ergo est. q. d. Dixi sapientiam occurrere non omnibus, sed sui cupidis; quia concupiscentia, siue desiderium disciplinæ (quæ parit sapientiã) non quale quale, sed verissimum, id est purissimum, ac planè remotum ab omni simulatione, fuco & cupiditate; item verissimum, id est integrum, quod totum sapientiæ incumbat, nec ad alia desideranda se distrahat (postulat enim totum hominem) est verum & proprium sapientiæ practicæ, salutiferæ & diuinæ initium. Multi enim concupiscunt disciplinam, vt per eam ad honores, opes & status promoueantur; hi non habent concupiscentiam eius veram & sincerã, ideoque non habent initium sapientiæ. Porrò disciplina, vt dixi v. 12. est castigatio prauarum affectionum & cupiditatum: per hanc enim datur initium sapientiæ & virtuti, si nimirum disciplina concupiscatur verissimè, id est non ambitiosè, non curiosè, non torpidè, non quæstuosè, non partitè; sed humiliter, candidè, feruenter, piè & purè, totaliter & integrè. Sicut enim desiderium sanitatis, scientiæ, artis, est initium sanitatis, scientiæ & artis: sic philosophia est initium sophiæ, id est sic amor & desiderium sapientiæ, siue virtutis, magnum est sapientiæ & virtutis principium, iuxta illud:

Dimidium facti, qui bene cœpit habet.

tum quia, qui vehementer aliquid desiderat, totus in illud incumbit, omnes vires explicat, omnes difficultates subit & superat: tum quia virtus consistit in voluntate, cuius actus est desideriũ. Quid enim est humilitas, nisi amor & desideriũ se demittendi? Quid est patientia, nisi amor patiendi? Quid charitas, nisi desiderium amandi? Quare quantum, quamque ardens & efficax est in voluntate desiderium virtutis, tanta implicitè in ea, tamque ardens & efficax est ipsa virtus. Qui ergo in virtute quapiam crescere satagit, eius desideria in se ardentia & efficacia crebrò excitet; sic mirificè in ea proficiet. Tantus igitur in virtute es, quantus in ea efficaciter esse vis. Hoc desiderium sapientiæ habebat S. Augustin. lib. 11. Confess. c. 2. *Sicut*, inquit, *castæ deliciæ meæ Scripturæ tuæ, nec fallar in eis, nec fallam in eis.* Hinc & iustificationis initium, & ad illam dispositio est, vt peccator gratiâ Dei præuentus iustitiam concupiscat, illamque à Deo postulet, vtque Christum velut iustitiæ fontem diligere incipiat, ait Concil. Trid. sess. 6.

Obij-

Obijcies: *Initium sapientiæ est timor Domini*, Psal. 110. 10. quomodo ergo hîc dicitur, quòd initium sapientiæ sit disciplinæ concupiscentia; Respondetur: Timor Domini est disciplinæ cõcupiscentia, quia timor hic est amor Dei, qui secum affert concupiscentiam & amorem disciplinæ. Vide dicta Eccli. 1. 16.

Initium virtutis est eius desiderium.

Moraliter, hîc disce initium & viam ad sapientiam, id est virtutem & perfectionem, esse ingens eius desiderium. Audi nostrum Aluarez de Paz de Perfect. in procem. Sicut summa humani cordis peruersitas à desiderio mali sumit exordium, quo desiderio animus excitatus & victus malum semel patrat, & ex vno peccato in aliud ruit, quousque ad consuetudinem veniat, & ex consuetudine in cordis duritiem, ac in extremam miseriam cadat: ita eiusdẽ cordis summa perfectio à desiderio boni incipiat necesse est, quod desiderium vires accumulans, & mentem hominis sæpè sollicitans in opus prodeat, & ex bonorum operum iteratione virtutis consuetudinem pariat, & ex bona consuetudine in amorem boni propter seipsum, atque adeò in ipsam perfectionem ascendat. Hoc desiderium est ianua, per quam humana mens in sanctuarium, siue in ipsam sanctitatem, ingreditur. Est ventus, quo nauigium cordis impulsum, à seipso, & à rebus terrenis discedit, & felici cursu in puritatẽ enauigat. Est primus gradus, quo quis à malo desciscit, & sensim paulatimque progrediens, tandém in perfectæ virtutis possessione collocatur.

Vers. 19.

CVRA ERGO DISCIPLINÆ, DILECTIO EST: ET DILECTIO, CVSTODIA LEGVM ILLIVS EST: CVSTODITIO AVTEM LEGVM, CONSVMMATIO INCORRVPTIONIS EST] Ex eo quòd dixit sapientiam occurrere iis qui se cupiunt, commendat cupiditatem sapientiæ, & in eius laudes excurrit, atque per gradationem & soritem, id est acerualem syllogismum, eius dotes & fructus eximios enumerat. Pro *ergo* græcè est δὲ, id est *autem, verò*, vt gradatio incipiat v. præced. q.d. Initium sapientiæ est disciplinæ concupiscentia: concupiscentia autem disciplinæ, eiusdem parit curam & sollicitudinem: cura parit dilectionem, dilectio custodiam legum, hæc incorruptionem, quæ facit proximum esse Deo per regnum æternum, quod disciplinæ, siue sapientiæ, cupido affert. Aut vt noster à Castro, q.d. Verissimum initium sapientiæ est eius cupiditas: cupiditas curam auget, cura amorem, amor ad obseruantiam legis animum accendit: porrò obseruantia diuinæ legis certum reddit hominem de futura incorruptione: incorruptio verò ad Deo fruendum perducit: cupiditas ergo sapientiæ deducit ad Dei regnum.

Verùm, quia non dicit Sapiens: *Concupiscentia disciplinæ est cura disciplinæ*, sicut dicit: *Cura disciplinæ dilectio est, & dilectio custodia legum illius est*, &c. hinc Noster aptiùs censuit hîc inchoandam esse gradationem, atque concupiscentiam disciplinæ esse eamdem cum cura disciplinæ: qui enim aliquid concupiscit, curat & sollicitus est, vt idipsum assequatur. Vnde pro δὲ, id est, *verò*, vertit, *ergo*, quæ sæpè est particula non illatiua, sed sermonis inchoatiua, idemque valet, quod *itaque*. Idem valet subinde Græcum δὲ, & Latinum *verò*, vt scilicet sit particula non aduersatiua, sed expletiua, vel ornatiua. Vnde Terent. in Eunucho:

> *Id verò*, inquit, *quod ego puta inibi palmarium*
> *Me reperisse.*

Vbi Donatus: Nisi, inquit, ornatiuum esset *verò*, nihil significaret. Sensus ergo est. q.d. *Initium sapientiæ*, & consequenter felicitatis omnisque boni, est concupiscentia siue cura disciplinæ. Ostendit deinde idipsum per partes gradatim scandẽdo vsque ad regnum æternum, atque: *Cura ergo disciplinæ*, &c. q.d. Itaque concupiscentia siue cura disciplinæ est dilectio, id est conciliat dilectionem, siue charitatem: quantum enim per disciplinam & castigationem reprimitur & decrescit cupiditas, tantum dilatatur & accrescit charitas, adeoque plena charitas est nulla cupiditas, ait S. Augustinus. *Dilectio verò custodia legum illius est*, id est, charitas impellit, suadet & efficit custodiam legum: qui enim Deum amat, vtique eius mandata custodit: sicut qui amat regem, eius iussa exsequitur; & qui diligit amicum, eius voluntatem explet.

CVSTODITIO (græcè προσοχὴ, id est attentio, diligens auditio, & accurata diligentia ad leges Dei, quas audiuimus & cognouimus, custodiendas & obseruandas) AVTEM LEGVM, CONSVMMATIO (græcè, βεβαίωσις, id est confirmatio) INCORRVPTIONIS EST] S. Athanas. de Incarnat. Verbi, *attentio & obseruatio legum, constabilitio est immortalitatis*; Vatabl. *obseruatio legum, integritatis, vel immortalitatis, constitutio est*, id est statumen, basis & firmamentum est. Incorruptio hæc vel integritas, tum generatim pro virtute & puritate accipi potest. q.d. Custodia legum facit, vt homo sit integer & perfectus secundum omnes virtutes, omniumq; virtutũ leges & præscripta. ita Hugo, tum propriè pro castitate. q.d. Custodia legum affert castitatem (hæc enim vna est ex legibus à Deo sancitis, & ceterarum legum decus & complementum) quæ facit, vt homo sit integer & incorruptus, tam mente, quàm corpore. Vnde Climacus gradu 15. & S. Basil. lib. de Virginit. docent, castitatem esse virtutem, quæ homines faciat angelos, illamque esse, tum semen, tum typum futuræ incorruptionis in gloria cælesti, imò illam homini indere similitudinem Dei integri & incorruptibilis, quantum fas est mortali, mente æquè ac corpore Deo assimilari. Vnde sequitur: *Incorruptio autem facit esse proximum Deo*. Hinc & multorum multarumque virginum corpora post mortem incorrupta mãserunt, & etiamnum manent. Hinc rursum ex Græco vertas, *custodia legum est firmamentum immortalitatis*: quia sicut violatio legis de non comedendo pomo vetito facta ab Adamo, fuit causa corruptionis & mortis, tam eius, quàm posterorum omnium: sic custodia legum est causa incorruptionis & immortalitatis, quia illam meretur consequi in futura resurrectione. Ita Lyranus & Dionysius.

Nota. Omnes hæ gradationes & gnomæ in sensu, non formali, sed causali explicandæ sunt: Non enim custodia legum est consummatio incorruptionis & immortalitatis formaliter, vt patet; sed causaliter, quia scilicet eam causabit, ac plenam & consummatam immortalitatem Beatis afferet in cælo. Hinc Clemens Alex. libr. 6.

Strom. paraphrasticè sic vertit, vel potiùs explicat: *Ergo dilectio, cognitionis facit alienum ab interitu, & eum qui est regalis propè Deum extollit.* Pro quo Noster vertit.

VERS. 20. INCORRVPTIO AVTEM FACIT ESSE PROXIMVM DEO] Græcè, *incorruptio autem facit esse propè Deum*, id est proximè Deo. Sæpè enim positiua pro superlatiuis vsurpantur. Syrus, *veritas, quæ non corrumpitur, & opus quod est sine corruptione, approximant ad Deum*; Arabicus, *& priuatio tentationis ponit hominem proximum Deo.* Arabes tentationem vocant omne malum, omnem corruptioné. Pergit in gradatione, q.d. Integritas mentis, quã affert custodia legum, facit vt homo sit similis Deo per gratiam & sanctitatem, eademque faciet vt homo sit Deo similis in cælo per immortalitatem & gloriam, iuxta illud: *Cùm apparuerit similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est,* B 1. Ioan. 3.2. Visio enim Dei nos beabit, facietque ei similes. Vnde S. Iren. li. 4. contra hæres. c. 75. *Visio Dei,* inquit, *efficax est incorruptelæ; incorruptela verò proximum facit esse Deo,* qui & paulò antè: *Subiectio Dei,* inquit, *incorruptelæ perseuerantia est; incorruptela autem gloria infecti,* q.d. Incorruptio est dos & gloria propria Deo, qui nõ est factus, sed per se semper extitit; à quo eamdem participant iusti & beati, illi planè subiecti & vniti. Esto enim damnati sint futuri quoque immortales; tamen erunt in perpetuis tormentis; vnde erunt corruptibiliter incorruptibiles, & mortaliter immortales. S. Bonauent. per *incorruptionem* accipit virginitatem. hæc enim facit integros mente & corpore, ac proximos Deo, imò castas animas facit sponsas Dei. Vnde virgines proximè sequuntur Agnum quocumque ierit Apoc. C 14.4. Verùm hæc partialis est incorruptio: totalis verò est custodia legum, quæ competit omnibus iustis. Huc facit illud Plinij in Panegyr. Traiani. Nil præstabilius aut pulchrius deorum, quàm castus & sanctus, & dijs simillimus princeps. Et illud, quod scribit Plutarch. lib. Quòd cum principe philosophandum sit, Minoëm esse Iouis discipulum: *Non enim,* inquit, *priuatos homines, vel otiosos deorum voluerunt esse discipulos sed reges, qui sapientiam & virtutes animi consecuti, ea essent ad vtilitatem omnium conuersuri.*

Huc quoque facit illud Arist. 10. Ethic. ca. 8. *Qui mente operatur, & eam colit, dispositus optimè, is & amicissimus diis immortalibus esse videtur. Nam si dij curam humanarum rerum, vt existimatur, aliquã habent rationi sanè consentaneum fuerit, ipsos eo gaudere quod est optimum maximeq; sibi cognatum: hoc autem fuerit ipsa mens; & in eos, qui maximè hoc amant atque honorant, beneficia vicissim conferre, tamquam curam habentes eorum quæ sibi sunt chara, ac diligentiam adhibentes, & rectè beneq; agentes. At constat hæc omnia maximè sapienti inesse: amicissimus igitur sapiens ipse diis immortalibus est; eumdem autem conueniens est & felicissimum esse: quare sapiens hoc quoque modo maximè fuerit felix.*

VERS. 21. CONCVPISCENTIA ITAQVE SAPIENTIÆ DEDVCIT AD REGNVM PERPETVVM] Hæc est clausula & culmen gradationis atque soritis. q.d. Concupiscentia disciplinæ, & illi connexæ sapientiæ, facit incorruptos & proximos, imò similes Deo per gratiam & gloriam, itaque tribuit eis regnum Dei perpetuum, eosque facit re- A ges cælestes & æternos: hoc enim regnum debetur, ac paratum & promissum est sapientibus, id est iustis, qui custodiunt legem, ac per integritatem vitæ proximi sunt Deo: hoc enim vt notum Sapiens hîc subaudiendum relinquit. Quis ergo non concupiscat, quis non ambiat sapientiam id est virtutem & sanctitatem, quæ sui studiosos adeò beat, exaltat, glorificat? Noster à Castro censet hîc agi de regno terreno, non cælesti, idque probat ex v. sequenti. Verùm esto superficie tenus hæc gnome accipi possit de regno terreno, quod longæuum & per multa sæcula propagatum præstat sapientia, vti præstitit Dauidi; tamen planè & perfectè accipienda est de regno cælesti: hoc enim solum est perpetuum, facitque Beatos incorruptos, immortales & proximos Deo: licèt enim τὸ *perpetuum* non sit in B Græco; tamen satis ex sequenti versu intelligitur. Vnde illud legit S. August. in Speculo, Cantacuzenus & alij. Nam regnum, non tantùm terrenum, vt vult à Castro, sed etiam cæleste promitti Iudæis in veteri testamento liquet ex c. 5. 17. *Ideo accipient regnum decoris, & diadema speciei de manu Domini.* Et clarius Daniel. 7.27. *Regnum autem & potestas, & magnitudo regni, quæ est subter omne cælum, detur populo sanctorum Altissimi, cuius regnum, regnum sempiternum,* &c.

Similem gradationem & soritem per similes gnomarum & præmiorum, velut annulos connexum & concatenatum videre est in Codice legum Visigothorum li. 1. tit. 2. c. 6. qui annexus est Cassiodoro: *Sicut modestia principum,* inquit, *temperatio est legum; ita concordia ciuium, victoria est hostium. Ex mansuetudine etenim principum, oboritur* C *dispositio legum; ex dispositione legum, institutio morum; ex institutione morum, concordia ciuium; ex concordia ciuium triumphus hostium: sicq; bonus princeps interna regens, & externa conquirens, dum suam pacem possidet, & alienam litem abrumpit, celebratur & in ciuibus rector, & in hostibus victor: habiturus post labentia tempora requiem sempiternam: post luteum aurum, cæleste regnum: post diadema & purpuram, gloriæ coronam. Quin potiùs nec deficiet esse rex: quoniam dum regnum terrenum relinquit, & cæleste conquirit non erit amisisse regni gloriam, sed auxisse.*

Hoc enim omnibus votis optandum & orandum est regibus, vt cum S. Ludouico de regno isto terreno & caduco ad cæleste & æternum transferantur. Omnis enim gloria regni terreni instar vmbræ pertransit, & instar fumi statim euanescit.

VERS. 22. SI ERGO DELECTAMINI SEDIBVS (thronis D regalibus) ET SCEPTRIS, Ô REGES (græcè, ô tyranni) POPVLI, DILIGITE SAPIENTIAM, VT IN PERPETVVM REGNETIS] Pro *diligite* græcè est τιμήσατε, id est honorate, in pretio habete, raram & charam ducite. Pro *sceptris* S. August. in Speculo legit, *stemmatibus*; S. Bonauent. *schematibus*, sed perperam. Sensus est. q.d. O reges, si regnum & regnare vos delectat, diligite sapientiam, vt sapienter, id est æquè, iustè & probè regnum administretis: sic enim regnabitis in sæculum, vt habent Græca, id est, longæuum & diuturnum vobis durabit regnum in terris, atque ex eo ad regnum in cælis æternum transferemini. Quid enim vobis prodent, ait Cantacuzenus, si à solio non ad cælum, sed ad cœnum gehennæ,

hennæ, si à purpura ad ignem, à sceptro ad vincula, à corona ad ergastula inferorum traducamini? Quid profuit Salomoni tanta regni opulentia, maiestas & gloria? imò quid non obfuit, cùm ei sapientiam excusserit, eumque feminarum & idolorum mancipium fecerit, vt iure de eius salute dubitetur? Audiant ergo omnes S. Gregor. hom. 15. in Euang. *Si ergo fratres carissimi verè esse diuites cupitis, veras diuitias amate: si culmen veri honoris quæritis, ad cæleste regnum tendite: si gloriam dignitatum diligitis, in illa superna angelorum curia ascribi festinate.*

Iterum cōpellat & adhortatur reges & principes ad studium sapientiæ, id est prudentiæ & virtutis, ex eo quòd sapientia regnum stabiliat & perpetuet. Hinc liquet librum hunc maximè ad principes spectare, eisque scriptum & dicatum esse. Assignat ergo hîc veram rationem & modum regni acquirendi, administrandi, conseruandi & propagandi, nimirum sapientiam, id est iustitiā & probitatem; cuius reges admonet solium iudiciariū & sceptrum, quod iustitiæ est typus & symbolum. Sceptrum enim primitus erat baculus, vel virga recta. Vnde hebr. vocatur שֵׁבֶט, id est virga, baculus, vel pedum pastorum, vt significetur regem esse pastorem populorum, vt ait Homerus, ac proinde eâdem æquitate, benignitate, curâ & vigilantiâ debere regere populum, qua pastor regit oues. Porrò baculus hic olim ære, deinde auro ornabatur, non ad seueritatem, sed ad firmitatem & durationem, vti ostendit noster Martinus de Roa libr. 2. Singul. c. 5. Idem significat pedum pastorale, quo vtuntur omnes Episcopi, excepto Pontifice, qui vniuersalis est omnium pastor. Pedum, inquit Paulus Iurisconſ. est pastoralis baculus incuruus, ita dictus, quia illo oues pedibus comprehenduntur. Baculum habet Episcopus, ait Beda in Collect. vt subditos regat, infirmos sustineat. Consecrans Episcopum tradit ei pedum, dicitque vt habet Ordo Romanus: *Accipe baculum pastoralis officij, potestatem ligandi atque soluendi, & sis in corrigendis vitiis perseuerans, iudicium sine ira tenens, in fouendis virtutibus auditorum animos demulcens, in trāquillitate seueritatis censuram non deserens.* vel, vt in eodem libro: *Accipe baculum sacri regiminis signum, vt imbecilles consolides, titubantes confirmes, prauos corrigas; rectos dirigas in viam salutis æternæ, habeasq; potestatem erigendi dignos, & corrigendi indignos cooperante Domino nostro.* Hinc carmen de pedo, eius tres partes, triaque officia significans:

Curua trahit, quos recta regit, pars vltima pungit.

Vide Ioannem Stephanum Durantum lib. 2. de Ritibus Ecclesiæ c. 9. n. 38. & seqq. & Iosephum Stephanum lib. de Potest. Pontif. c. 8. n. 5.

Sapientia est dos regendi. Huc facit sapientiæ emblema. Sapientia enim pingitur vt heroina dextra librum tenēs, sinistra sceptrum: liber notat studium, quo acquiritur sapiētia: sceptrum notat honores & imperium, quos ipsa confert. Vnde Cicero libr. 1. de Orat. *Exempla.* & in Tuscul. exclamat: *O vitæ philosophia dux, ô virtutis indagatrix, expultrixq; vitiorum, quid non modò nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? Tu vrbes peperisti, tu dissipatos homines in societatem vitæ conuocasti.* Aristot. libr. 2. Rhetor. *Sapere*, inquit, *est quiddam aptum ad imperandum.* Vespasiani Imp. teste Philostr. lib. 5. c. 10. & 11. hoc erat votum: *O Iupiter da, vt sapientibus imperem, & mihi sapientes. Quocirca sapientibus viris fores patere volo.* Seneca epist. 108. scribit de Attalo præceptore suo: *Ipse se regem esse dicebat; sed plusquam regnare mihi videbatur, cui liceret censuram agere regnantium.* Plutarchus li. de Iside tradit, Ægyptios solere regem eligere ex sacerdotibus ob sapientiam, vel militibus ob fortitudinem; sed hos sacerdotibus operam nauasse, vt discerent sapientiam. Platonis nota vox est: *Florerent & felices forent ciuitates, si aut philosophi imperarent, aut imperatores philosopharentur*, vti fecit Antoninus Imp. idcirco cognominatus Philosophus, cuius etiamnum scripta philosophica extant. Theodosius Imp. Arcadiū & Honorium filios suos in disciplinam dedit Arsenio, sapientia & sanctitate celebri: quin & Philippus rex Alexandrum Magnum filium suum erudiendum tradidit Aristoteli. Denique ipsa sapientia palàm proclamat Prouerb. 8. *Per me reges regnāt, & legum conditores iusta decernunt.* *Philosophia*, inquit Cicero, *omnia quæ cadere in hominem possunt, subter se habet, eaq; casus contemnit humanos.* Vnde Diogenes rogatus, *quid ei philosophia boni contulisset?* respondit: *Hoc, vt comparatus sim ad omnem fortunā.* Et Dionysius tyrannus regno Siciliæ pulsus rogatus, *quid boni è Platone eiusq; philosophia hausisset? Vt æquo animo*, inquit, *hanc fortunæ commutationem feram: ipsa enim docet animô & passionibus imperare & dominari.* Quocirca Zeno dicebat sapientes philosophos, non tantùm esse liberos, sed & reges. Cùm Cyrus filium Cambysen designaret imperij successorē: *Te, mi Cambyses*, dixit, *scire volo non aureum hoc sceptrum esse, quod regnum tibi conseruet; sed amici fideles regibus & verissimum & tutissimum sceptrum sunt. id negari non potest: at multo melius ab ipsa sapientia præsidium est, per quam reges regnant.* Ita Xenophon lib. 8. Cyri pædiæ.

Mira posterorum Caroli Magni sanctitas & gloria. Porrò quantum sapientia, id est probitas, pietas, piaque parentum educatio, regales familias prolesque illustret, ac honoribus, opibusque & regnis æquè ac sanctitate & meritis adaugeat, in iisque stabiliat & confirmet; liquet ex familia Caroli Magni, quæ continuos per multa sæcula duces regesque protulit, rerum gestarum gloriâ in cælo æquè ac in terra cōspicuos, idque ex pia institutione S. Modoaldi Archiepiscopi Treuirensis, & S. Arnulphi Episcopi Metensis, à quibus prognata descendit. Nam Itta S. Modoaldi soror, pietate præstans nupsit B. Pipino primo Brabantiæ Duci, qui Dagobertum regem Francorum, cuius domui præerat, in luxuriam effusum, reprehendit, refrænauit, ac ad vitam castam probamque reduxit. Vnde hæc Pipino dantur elogia in Vita S. Modoaldi: *Pipinus probatissimæ vitæ fuit, ac purissimæ famæ, sapientiæ domicilium, consiliorum thesaurus, defensio legum, controuersiarum finis, munimentum patriæ, decus curiæ, via ducum, & disciplina regum.* Eo vita functo vxor eius B. Itta, à S. Amando sacrum velum, sanctæque religionis habitum suscepit, in eoque sanctè vitam finiuit. Horum proles fuere duæ filiæ, S. Gertrudis monasticen æquè ac mater professa Niuellis in Brabantia, vbi etiamnū religiosè colitur, ac B. Begga; quæ nupta Ansigiso, S. Arnulphi Metensis Episcopi filio, ex eo genuit Pipinum secundum, qui Theodoricum regem Francorum prælio superauit. B. Begga mortuo marito monaste-

num

rium Andanæ construxit, in eoque monasticen A professa, meruit in catalogum Sanctorum referri: vnde dies eius natalis in Martyrologio recolitur die 17. Decembris. Pipini secundi filius fuit Carolus cognomento Martellus, eò quòd Saracenos instar mallei contuderit: vnde eius elogiũ celebratur, *Nolo regnare, sed volo regibus imperare.* Martelli filij fuere B. Carlomannus, qui relicto Ducatu monasticam vitam amplexus in Monte Cassino, humilitatis Religiosæ exemplo præfulsit: & Pipinus tertius cognomento Breuis, qui merito prudentiæ suæ & virtutis, acclamantibus ducibus & populis, à Stephano Papa creatus & coronatus est Francorum rex anno Domini 753. Pipinus hic Romam & Italiam ab Aistulphi regis incursibus liberauit. Pipini huius filius fuit Carolus rerum gestarum gloria Magnus, cui proinde Leo III. Pontifex Imperij B coronam imposuit. Carolo successit filius Ludouicus, cognomento Pius. Ludouico successit filius Lotharius (à quo Lotharingia, illi subiecta nomen accepit) qui Augustus Imperator, ac paternæ religionis heres, post plurima tam sapienter quàm fortiter gesta, regnum filijs suis diuisit, relictoque sæculo, ac sanctæ conuersationis habitu in monasterio Prumiensi suscepto, in eodẽ cursum vitæ feliciter consummauit. Hæc omnia habent Francorum Annales, ac Vita S. Modoaldi, à Stephano Abbate Leodiensi viro graui grauiter conscripta, quæ extat apud Surium die 12. Maij. Hosce velut auos & atauos imitentur Galliæ reges & principes, ceterique omnes, si regnum perpetuare, ac iustitia & probitate rempubl. efflorere peroptant: erudiantur horum exemplo potentes, qui iudicant terram. Fusiùs hæc C narraui, quia, vt ait S. Hieron. *vita Sanctorum est interpretatio Scripturarum.*

VERS. 23. DILIGITE LVMEN SAPIENTIÆ OMNES QVI PRÆESTIS POPVLIS] Hæc gnome non est in Græcis codicibus, sed Latinis omnibus. Hinc veteres clypeum rotundum dicabant Palladi, quo significabant orbem totum regi à sapientia: sapientiæ enim præses erat Pallas. Vnde Martianus Capella de Pallade canit:

Hinc tibi dat clypeum sapientia, quòd regat orbem. Ita Pierius Hierogl. 42. cap. 42. Dictum est vetus: *Romanorum clypeus fuit Fabius Max. gladius verò Marcellus.* Porrò principes sunt doctores & ductores populi: quanta ergo eos luce sapientiæ pollere oportet, vt omnes sua doctrina, sanctaque vita illuminent. Vnde ab Isaia c. 29. 10. vo- D cantur oculi: *Miscuit, inquit, vobis Dominus spiritum soporis, claudet oculos vestros, Prophetas & principes vestros.* Quocirca principes orationi se addicant, ac cum Salomone à Deo sapientiam postulent, ac in dubiis ad Deum recurrant. In oratione enim Mosis luce Dei afflatus cornua, id est radios lucis faciei affixos, accepit, Exodi 34. 30. Quin & Augustus Cæsar, inquit Suetonius cap. 79. vitæ eius, *oculos habuit claros ac nitidos, quibus etiam existimari volebat inesse quiddam diuini vigoris: gaudebatq; si quis sibi acriùs contuenti, quasi ad fulgorem solis vultum submitteret.* Tiberius quoque Augusti successor, vt ait Sueton. ca. 68. vitæ eius, *prægrandibus fuit oculis, & qui (quod mirum esset) noctu etiam & in tenebris viderent, & cùm primùm à somno patuissent.* Hæc est claritas oculorum corporis, sed illi præstat fulgor oculorum mentis.

Sapienter S. Thomas li. 3. de Regimine principum c. 3. regem comparat angelo primo, qui proximè à Deo illuminatur, & ceteros illuminat: *Irradiationis iam dictæ, inquit, ad bonum regimen necessaria & in principe & in subditis, motum circularem cognoscimus, rectum & obliquum. Motus rectus ideo dicitur, quia fit per diuinam illuminationẽ super principe ad bene regendum, & à principe in populum meritu principis. Sed obliquus est, quando per diuinam illuminationem sic subditos regit, quòd virtuosè ipsi viuunt, & insurgit in eis diuina laus & gratiarum actio, vt sit quasi quædam arcualis figura ex chorda recta & arcu obliquo. Sed circularis motus diuinorum radiorum dicitur, quando diuina illuminatio irradiat principem, & à principe subditum ex qua quidem eleuatur ad Deum contemplandum & diligendum: qui ideo circularis motus vocatur, quia est ab eodem in idem. Nam à Deo in principem, ab hoc in subditos, ab his ad Deum reditur.*

Rex similis angelo primo.

Denique, quàm sapientia necessaria sit principi, præclarè docet Plato lib. 5. de Republica, Stobæus ser. 46. qui est de regno, Lipsius 1. Polit. c. 10. Tiraquell. lib. de Nobilit. c. 5. & noster Pineda lib. 7. de Rebus Salomon. c. 9.

VERS. 24. QVID EST AVTEM SAPIENTIA, ET QVEMADMODVM FACTA SIT REFERAM: ET NON ABSCONDAM A VOBIS SACRAMENTA DEI, SED AB INITIO NATIVITATIS INVESTIGABO, ET PONAM IN LVCEM SCIENTIAM ILLIVS, ET NON PRÆTERIBO VERITATEM] Huc vsque fuit parænesis siue adhortatio ad sapientiam, nunc eius originem, naturam & dignitatem, modumque eam assequendi describit. q. d. Hactenus omnes adhortatus sum ad sapientiam; nunc vt efficacior sit mea exhortatio, explicabo eius naturam, originem & definitionem; quidnã scilicet sit sapiẽtia, quomodo facta, græcè ἐγένετο, id est orta sit, tum in se ex Deo, idque præcipuè; tum in me, id est, quomodo ego eam adeptus sim per orationem. Loquitur auctor in persona Salomonis, vt patet cap. sequ. v. 5.

ET NON ABSCONDAM A VOBIS SACRAMENTA DEI] Græcè *mysteria*, & τοῦ *Dei* non est in Græco, sed intelligitur. Mysteria enim propria sunt Dei, præsertim origo sapientiæ: hæc enim ab æterno in Deo abscondita, ab eo in tẽpore hominibus reuelata fuit, iuxta illud Iob 28. 20. *Vnde ergo sapientia venit? & quis est locus intelligentiæ? Abscondita est ab oculis omnium viuentiũ*, &c. *Deus intelligit viam eius, & ipse nouit locum illius.* Idem videre Philosophi. Nam Plutarch. lib. de Iside narrat templo Mineruæ, quæ dea crepidabatur sapientiæ (in cuius capite & galea sphinx visebatur, teste Pausan. in Attic. sphinx autem implicatarum & abstrusarum rerum erat symbolum) hoc emblema fuisse inscriptum: *Ego sum omne quod existit, est, & erit, meumq; velum nemo adhuc mortalium reuelauit.* Adduntque Deum ab Ægyptijs nuncupatum Amum, vel Amonem, id est occultum, eoque nomine ab eis inuocatum, vt se reuelare dignaretur.

Emblema templi Mineruæ.

SED AB INITIO NATIVITATIS; græcè, γενέσεως, id est generationis & originis, tum meæ, vt vult Hugo & Lorinus; tum potiùs ipsius sapientiæ, ipsam INVESTIGABO] Vnde Vatabl. *sed à prima origine cognitionem eius inuestigabo.* Id facit

cap. sequenti, vbi narrat originem sapientiæ, tũ in se, quòd scilicet orta sit ex Deo v. 25. tùm in Salomone, qui ibidem v. 1. & sequenti operosè narrat exordia natiuitatis suæ, atque ex eius ignorantia, tenebris & ærumnis, ascendisse se ad inuocandam obtinendamque sapientiam commemorat.

* ET PONAM IN LVCEM; græcè, εἰς τὸ ἐμφανές, id est in perspicuum. SCIENTIAM ILLIVS (Vatabl. *palàm faciam cognitionem eius*) ET NON PRÆTERIBO VERITATEM] non parcam veritati, nec eam celabo ex inuidia aliouè prauo affectu, vt sequitur, sed candidè & liberaliter omnibus communicabo.

Mysticè, de natiuitate Christi hæc accipit Phœbadius in Gallia Episcopus lib. contra Arrianos tom. 5. Biblioth. vbi cùm docuisset à Spiritu sancto nobis reuelari Filium, omnemque veritatem, adiecit: *Est enim Spiritus notitiæ & veritatis, per quem Salomon de Dominica natiuitate Sap. 6. Quid sit, inquit, sapientia, & quemadmodum facta sit referam, & ab initio natiuitatis inuestigabo eam;* vnde ipse infert: *Ergo per eumdem Spiritum possumus inuenire, quod quærimus.*

VERS. 25. NEQVE CVM INVIDIA TABESCENTE ITER HABEBO: QVONIAM TALIS HOMO (inuidus) NON ERIT PARTICEPS SAPIENTIÆ] Vnde liquet τὸ *tabescente* non referri ad τὸ *inuidia*, sed ad hominem inuidum. q. d. Nulla mihi sit communicatio; nullum consortium cum inuido, qui ex inuidia sapientiam celat, eamque alijs inuidet: hic enim nequit particeps vel capax esse sapientiæ, quia inuidiæ liuor eum excæcat & obnubilat, vt sapientiam, quæ beneuola est suique communicatiua, cernere non possit; qua de causa ipsa sapientia fugit inuidum & maleuolum, iuxta illud cap. 1. *In maleuolam animam non introibit sapientia*: quia sapientia hæc est ipsa sanctitas, bonitas & charitas, cui ex diametro aduersatur inuidia. Vnde Vatabl. vertit, *neque verò tabido inuidia concessero, qui non potest sanum habere de sapientia iudicium*; hoc est, vt ait noster à Castro, *non imitabor inuidia tactum, ne communicem sapientiam*: non versabor, nihil commune habebo; nec cum eo agam qui inuidia tabescit; quo verbo natura liuoris & inuidiæ significatur: nam

Liuor tabificum malis venenum,
Intactis vorat ossibus medullas:

sapientia enim se omnibus communicat, quia *sapientia absconsa & thesaurus inuisus, quæ vtilitas in vtrisque?* Eccli. 20. 32. & veteres apertas dixerũt Musarum fores, quoniam dona Dei candidè ac liberaliter sunt communicanda.

Hinc & Plato asseruit inuidentiam procul esse à Deo, & à choro diuino. Atque eum de more secutus Philo lib. *quòd omnis probus sit liber*: Sapientia, inquit, cùm nihil ea sit diuinius, & magis expositum, nunquam claudit suum auditorium, sed patentibus ianuis admittit sitientes. Id secutus Salomon c. seq. v. 13. ait *Quam sine fictione didici, & sine inuidia communico*, instar solis, qui omnibus lucis suæ radios impertit.

VERS 26. MVLTITVDO AVTEM SAPIENTIVM, SANITAS (græcè, σωτηρία, id est salus) EST ORBIS TERRARVM: ET REX SAPIENS, STABILIMENTVM POPVLI EST] hoc est, firmus & stabilis populi status consistit in prudentia regis. Dat causam, cur nolit rem habere, cùm inuidis, nec eos imitari, qui sibi soli volunt sapere, cauentque ne multi eis in sapientia euadant similes, quia scilicet optandum est multos esse sapientes: horum enim multitudo est sanitas, id est salus, orbis terrarum, quia sapientes sua doctrina sanctaque vita, omnes ad virtutem & salutem perducere satagunt: quare rex sapiens est stabilimentum, id est basis & columen populi, quia eum in omni virtute & bono erudire, conseruare & promouere satagit. *Non ait Scriptura*, inquit S. August. libr. 4. de Doctrina Christiana cap. 5. *multitudo eloquentium, sed sapientium, sanitas est orbis terrarũ.* Addit tamen S. Aug. *Sed salubri suauitate, vel suaui salubritate quid melius? quantò enim magis illic appetitur suauitas, tantò faciliùs salubritas prodest.* Quocirca Carolus Magnus instaurans per totũ regnum suum studia litterarum, exclamauit: *O vtinam haberem duodecim Clericos ita doctos & omni sapientia instructos, vti fuere Hieronymus & Augustinus!* Cui subindignans Albinus Flaccus Caroli magister: *Creator cæli & terræ*, inquit, *similes illis plures non habuit, & tu vis habere duodecim?* ita refert Sangallensis lib. 1. de Gestis Caroli Magni.

Porrò vox *sanitas* & *salus* significat sapientẽ esse medicum, qui curet aliorum infirmitates. Vnde S. Basil. regul. 30. inter fusiùs disputatas, cùm quæsisset, qua animi affectione superior aliorum curam suscipere debet? respondet: *Vt qui sauciis multis ministrat, & saniem de singulis illorum vulneribus abstergit, & pro natura vniuscuiusq; mali remedia ei adhibet accommodata; munere illo nequaquam ad animarum elationem vti consueuit, sed ad demissionem potiùs & sollicitudinem & maiorem quamdam curam itidem, ac multò etiam magis, is, cuius totius fratrum societatis sanandæ prouincia est delegata, perinde vt qui omnium minister sit, & rationem de vnoquoque illorum redditurus, sic secum agitare animo, & contendere anxie debet.* Cantacuzenus exẽplum dat Mosen, qui stetit in confractione, & Deo volenti ob adoratum vitulum perdere populum restitit, eique veniam & salutem impetrauit, Exodi 32. & Zorobabel, qui populum è captiuitate Babylonica in patriam & libertatem reduxit.

Qualis debeat esse rector.

Audi S. Gregor. 9. Moral. c. 10. *Sub quo curuantur, qui portant orbem: Ipsi enim orbem portant, qui curam præsentis seculi tolerant. Tantorum quippe pondera vnusquisque sustinere compellitur, quantis in hoc mundo principatur. Vnde & terræ princeps, non incongruè Græco eloquio βασιλεὺς dicitur: λαὸς enim populus interpretatur. βασιλεὺς igitur βάσις λαοῦ vocatur, quod Latina videlicet lingua basis populi dicitur: quia videlicet ipse super se populum sustinet, qui motus illius potestatis pondere fixus regit. Quo enim subiectorum suorum onera tolerat, eo quasi superpositam columnam basis portat.*

Rex basis reip.

Talis fuit Amalasuentha (quæ vox gothicè & belgicè *cæli filium* significat) Theodorici regis Gothorum Arriani & impij Catholica & pia filia; patri deficiẽte prole masculâ in regno Italiæ succedẽs, quæ mirâ sapientiâ & probitate illud administrauit, ac Symmachi & Boëtij (quos pater iniustè occiderat) liberis bona restituit; Athalaricum filium suum bonis ac doctis magistris instituendum tradidit: sed obstitere Gothi, qui Gothica barbaria iactabant litterariâ cultu-

Exempl.

râ effeminari animum, ad timorem traduci, abduci ab armis & bellandi audacia; quòd rex, qui ferulam magistri timere didicisset, multò magis gladios & tela hostium expauesceret. Quibus illa licèt inuita cessit, sed magno filij & Gothorum malo, vti exitus declarauit. Ita Procopius lib. 1. Belli Gothici, & Baron. ad annũ Domini 526. sub Iustiniano Imper. huic enim coæua & confœderata fuit Amalasuentha.

Ludouicus XI. Galliæ rex, Carolum filium omnium expertem artium voluit, ne esset in capiendis consilijs refractior, tenaciorque sensus sui. & sanè id accidit: nam iam regem vilissimi duo tresúe homuli, huc illuc magna cum subditorum indignatione damnoque circumegerunt. Errauit ergo. Vera enim Philosophia, teste Platone, docilis est & sanis consilijs obsequens, adeoque acutè inter consilia & consiliarios discernere nouit, vt sciat quæ proba sint, quæ improba; quæ sana, quæ noxia; qui priuatum commodum spectent, qui publicum.

Rursum huius sententiæ clarissimum est exemplum in Sodomis, quibus pepercisset Deus, si in eis inuenisset decem iustos, Genes. 18 32. Vide S. Ambrosium lib. 1. de Abraham c. 5. *Propter paucorum iustitiam*, inquit, *impunitatem toti populo promittit. Vnde discimus quantus murus sit patriæ vir iustus, quemadmodum non debeamus inuidere viris sanctis, nec temerè derogare. Illorum etenim nos fides seruat, illorum iustitia ab excidio defendit; Sodoma quoque si habuisset viros decem, potuit non perire.*

Ratio à priori. Ratio à priori est, quòd iusti sint membra reipublicæ, eaque nobilissima, quæ totam rempubl. sua iustitia quasi velant, imò ei suam iustitiam communicant, iuxta illud psal. 118. *Particeps ego sum omnium timentium te.* Quare Deus toti reipubl. parcit, quia videt in ea plures extare iustos: sicut enim membrum particeps est totius corporis, sic vicissim corpus participat membri bonitatem & sanctitatem. Adde quod ait S. Ambrosius in psal. 118. Octon. 10. ad illa: *Qui timent te videbunt me, & lætabuntur: plerisq; iusti aspectus admonitio correctionis est, perfectioribus verò lætitiæ est. Quàm pulchrum ergo, vt videaris & prosis? Bonum ergo vir iustus. Propterea denique Paulus Apostolus ascendit Hierosolymam, vt iustos videret; & cum Petro mansit diebus quindecim, vt ex eius aliquid cohabitatione proficeret.*

Probat idipsum similitudine auis quæ dicitur icterus, eò quòd ictericos sanet, de qua Plinius lib. 30. c. 11. *Auis icterus*, ait, *vocatur à colore, quæ si spectetur, sanari id malum tradunt; & auem mori.* Huc alludens S. Ambrosius ait: *Nam si est tanta vis in naturalibus, vt animal visum prosit ictericis, ita vt mortui quoque corpus eius animantis prodesse dicatur, si fuerit demonstratum iis, qui in huiusmodi inciderint passionem; dubitare possumus, quòd iusti sanet aspectus? Ergo vile animal irrationabile tantam virtutẽ habet, vt sanare possit hominem momento exiguo quo videtur: homo iustus, si tamen cum fide ab eo conspicetur, qui vtilitatem ab eo percipere desiderat, nihil conferet? Nónne vel ipsi oculorum radij virtutem quandam videntur infundere iis, qui fideliter eum videre desiderant? Sed quemadmodum iustus lætificat cor innocentium cum videtur, ita & improbi iustorum cognitione torquentur, quia vel tacitis Sanctorũ moribus arguuntur. Torquet castitas incontinentiam, auaritiam liberalitas, impietatẽ fides.* Et nonnullis interiectis: *Ipse quoque serpens mori dicitur, si fuerit hominis præuentus aspectu. Ergo si tanta virtus, vel in oculis serpentis, vel in oculis est hominis, vt si alter alterum prior viderit, possit occidere: non est virtus in oculis iusti, qui repletus virtutis est gratia, cùm præsertim tantum operetur fides, vt & illa quæ fimbriam Domini tetigit, sanaretur; & ille, cui intendit Dominus Iesus, statim ex eius oculis gratiam sanitatis hauriret? Sed qui videt iustum, debet scire quid videat, non illum videt in corpore, non in vestimento non in patrimonio, non in vultu; sed intus videt. Non inquam illum videt nisi eius viderit mentem, nisi eius sermonem intenderit, nisi sensum illius potuerit comprehendere, sapientiam de tractatu eius assumere. Tunc igitur lætabitur, cum ista perspexerit, cùm ista cognouerit. Ita ergo & nos sicubi audiuerimus iustum, festinemus videre. sicut illa mulier quæ audiuit in domo Pharisæi discumbere Dominum Iesum, & ingressa est, & eius pedes perfudit vnguento. Illius imitatores simus: quia Ecclesiæ in illa muliere figuram esse quis dubitet? Sicubi ergo iustus sedeat, sicubi accumbat, festinemus videre eum. Pretiosum est videre virum iustum, vt videas eum secundùm imaginem Dei. Quod foris est, nihil prodest: quod intus est, sanat. Sanè & in eo qui foris est, illum qui intus est frequenter aspicimus.* Vnde tandem concludit: *Gentiles lignum adorant, quia Dei imaginem putant: sed inuisibilis Dei imago non in eo est quod videtur, sed in eo quod non videtur. Vides ergo, quia inter multas Christi imagines ambulamus? Caueamus ne coronam imagini detrahere videamur, quã vnicuique Christus imposuit.* Qui ergo iustum videt, amat, honorat, imitatur, in eo velut in imagine Christum videt, amat, honorat, imitatur, ideoque ab eo in mente, & sæpè in corpore, sanatur ab infirmitate, qua detinetur.

Multitudo igitur sapientum, id est iustorum virtute præditorum, præsertim eminentium, qui doctrina vel consilio pollent, vt alios doceant & regant, vel dirigant, est salus totius orbis.

Vers. 27. Ergo accipite disciplinam per sermones meos, et proderit vobis] imò multa & maxima dona, quæ recenset cap. sequ. conciliabit. Est miosis. *Philosophi sapientiæ studiosi.* Carneades philosophus ita se mirificè doctrinæ operibus addixerat, vt cùm cibi capiendi causa recubuisset, cogitationibus inhærens manum ad mensam porrigere obliuisceretur, & Melissa vxor inediæ succurrendi officio, dexteram eius necessarijs vsibus adaptaret. Cato iunior ne in curia quidem dum senatus cogitur, temperare sibi voluit, quo minùs Græcos libros lectitaret: qua quidem industria ostendit alijs tempora deesse, alios temporibus superesse. De Varrone scribitur, quòd in eodem lectulo & spiritus eius, & egregiorum operum cursus extinctus est. Cleanthis philosophi tam pertinax fuit discendi studium, vt, ne diurno tempore à Chrysippi lectionibus abesset, nocturnum extrahendæ aquæ ad inopiam suam sustentandam impenderet. Hæc horum hominũ circa humanas disciplinas assequendas industria & diligentia, nostram circa res diuinas & animæ salutem procurandam, supinam negligentiã & ignauiam, si non vehementer nunc excitat, posteà grauiter condemnabit.

SECVNDA PARS LIBRI

In qua post elogia & parænesim sapientiæ, eius originem ostendit esse Deum.

CAPVT SEPTIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

AVctor in persona Salomonis docet id, quod promisit in fine cap. præced. scilicet originem sapientiæ, modumq́ eam assequendi per suum ipsius exemplum, qui licet rex fuerit, tamen quoad naturam, vitam & mortem planè alijs hominibus sit similis, vt proinde, sicut ipse assecutus est sapientiam, sic cuilibet homini eam assequi liceat. Igitur Primò, narrat se editum in lucem vitam adeptum fragilem, miseram, abiectam, & morti obnoxiam, ideoq́ à Deo enixè postulasse & impetrasse culmen sapientiæ, vt per eam vitæ ærumnis mederetur. Inde Secundò, v. 11. asserit se per eam adeptum omnia bona, quin & scientiam elementorum, cælorum, stellarum, ventorum, plantarum, omniumq́ rerum naturalium, quæ sunt in orbe. Mox v. 22. sapientiæ dotes multiplices enumerat, eiusq́ originem assignat. Denique v. 28. docet neminem à Deo diligi, nisi præditum sapientia, vtpote quæ sole sit speciosior. Ex hisce omnibus colligendum relinquit, quid sit homo per orignem & naturam, quid verò per sapientiam & gratiam.

SVM quidem & ego mortalis homo, similis omnibus, & ex genere terreni illius, qui prior factus est, & in ventre matris figuratus sum caro, 2. decem mensium tempore coagulatus sum in sanguine, ex semine hominis, & delectamento somni conuenienti. 3. Et ego natus accepi communem aërem, & in similiter factam decidi terram, & primam vocem similem omnibus emisi plorans. 4. In inuolumentis nutritus sum, & curis magnis. 5. Nemo enim ex regibus aliud habuit natiuitatis initium. 6. Vnus ergo introitus est omnibus ad vitam, & similis exitus. 7. Propter hoc optaui, & datus est mihi sensus: & inuocaui, & venit in me spiritus sapientiæ: 8. & præposui illam regnis & sedibus, & diuitias nihil esse duxi in comparatione illius. 9. nec comparaui illi lapidem pretiosum: quoniam omne aurum in comparatione illius, arena est exigua, & tamquam lutum æstimabitur argentum in conspectu eius. 10. Super salutem & speciem dilexi illam, & proposui pro luce habere illam: quoniam inextinguibile est lumen illius. 11. Venerunt autem mihi omnia bona pariter cum illa, & innumerabilis honestas per manus illius, 12. & lætatus sum in omnibus: quoniam antecedebat me ista sapientia, & ignorabam quoniam horum omnium mater est. 13. Quam sine fictione didici, & sine inuidia communico, & honestatem illius non abscondo. 14. Infinitus enim thesaurus est hominibus: quo qui vsi sunt, participes facti sunt amicitiæ Dei, propter disciplinæ dona commendati. 15. Mihi autem dedit Deus dicere ex sententia, & præsumere digna horum quæ mihi dantur: quoniam ipse sapientiæ dux est, & sapientium emendator: 16. in manu enim illius, & nos, & sermones nostri, & omnis sapientia, & operum scientia & disciplina. 17. Ipse enim dedit mihi horum, quæ sunt, scientiam veram: vt sciam dispositionem orbis terrarum, & virtutes elementorum, 18. initium, & consummationem, & medietatem temporum, vicissitudinum permutationes, & commutationes temporum, 19. anni cursus, & stellarum dispositiones, 20. naturas animalium: & iras bestiarum, vim ventorum, & cogitationes hominum, differentias virgultorum, & virtutes ra-

 dicum,

dicum, 21. & quæcumque sunt absconsa & improuisa, didici: omnium enim artifex docuit me sapientia. 22. est enim in illa spiritus intelligentiæ, sanctus, vnicus, multiplex, subtilis, disertus, mobilis, incoinquinatus, certus, suauis, amans bonum, acutus, quem nihil vetat, benefaciens, 23. humanus, benignus, stabilis, certus, securus, omnem habens virtutem, omnia prospiciens, & qui capiat omnes spiritus: intelligibilis, mundus, subtilis. 24. Omnibus enim mobilibus mobilior est sapientia: attingit autem vbique propter suam munditiam. 25. Vapor est enim virtutis Dei, & emanatio quædam est claritatis omnipotentis Dei sincera: & ideò nihil inquinatum in eam incurrit. 26. candor est enim lucis æternæ, & speculum sine macula Dei maiestatis, & imago bonitatis illius. 27. Et cùm sit vna, omnia potest: & in se permanens omnia innouat, & per nationes in animas sanctas se transfert, amicos Dei & prophetas constituit. 28. Neminem enim diligit Deus, nisi eum, qui cum sapientia inhabitat. 29. Est enim hæc speciosior sole, & super omnem dispositionem stellarum, luci comparata inuenitur prior. 30. Illi enim succedit nox, sapientiam autem non vincit malitia

VERS. I. SVM QVIDEM ET EGO MORTALIS HOMO, SIMILIS OMNIBVS, ET EX GENERE TERRENI ILLIVS hominis, QVI PRIOR FACTVS EST, ET IN VENTRE MATRIS FIGVRATVS SVM CARO] Arabicus, *filius sum genitus ex homine terreno, primò creato*; Syrus, *filius sum primogeniti terræ*. Sub carne, vtpote potiori hominis parte, intellige sanguinem, ossa totumque hominem. Est synecdoche. Caro monet hominẽ suæ infirmitatis: quid enim hominis carne infirmius, vilius, spurcius? Vis nosse teipsum, ô homo? considera ærumnas, sordes, labores, & dolores innumeros & assiduos carnis tuæ, & scies quis & qualis sis. Hinc S. Ioannes cap. 1. vt ostenderet summam in Verbi incarnatione dignationem & demissionem, non dixit, *Verbum homo*; sed *Verbum caro factum est*, id est, homo carneus. Sensus est q.d. Ego Salomon licèt sim rex; tamen sum mortalis, & *similis*, græcè, ἴσος, id est *æqualis*, ceteris hominibus. Sum enim filius Adæ & Euæ peccatorum, ad mortem cum tota progenie damnatorum, ideoque & ego in peccato originali conceptus, priùs ad mortem damnatus, quàm natus sum: atque perinde vt Adam, sum adam formatus ex adama, id est homo ex humo, terrenus ex terra. Denique in ventre matris *figuratus sum*; græcè, ἐγλύφην, id est *sculptus sum* caro. q.d. Mater nec potuit, nec sciuit modum me formandi in vtero, sed Deus velut artifex & sculptor ex informi vilique semine figurauit, imò sculpsit me carnem, id est hominem carneum, suis membris, ossibus, neruis, musculis, venis, &c. mira arte distinctum, & instar imaginis suæ expictum, figuratum & exsculptum. Vnde psal. 138. v. 15. *Et substantia mea in inferioribus terra*, hebr. est רֻקַּמְתִּי *rucchamti* (vnde Italicum *recamato*) id est acu pictus sum in vtero matris meæ: רֹקֵם *rokem* enim est phrygio, qui variè acu pingit arte & opere phrygionico. Pro *qui prior factus est*. græcè est, πρωτοπλάστου, id est qui primus ex luto fictus formatusque: πλάσσω enim est instar figuli lutea vasa formo & fingo. Videtur ergo Deus primò ex limo finxisse hominis statuam in omnia hominis membra distinctam, deinde eam in carnem humanam conuertisse, ac denique in eam animam infudisse, itaque fecisse hominem in animam viuentem, vt scilicet esset animal viuens, vti dixi

Deus acupictor hominis.

A Genes. 2. v. 7. Vnde Esdræ lib. 4. c. 3. v. 5. dicitur: *Dedisti Adam corpus mortuum: sed & ipsum figmentum manuum tuarum erat, & insufflasti in eum spiritum vitæ, & factus est viuens coram te.*

Docet hîc Salomon reges & quoslibet homines, ne se ob regiam dignitatem, opes, scientiam, ingenium, artes aliasue dotes extollant, ac dij quidam videri velint, vti voluit Alexander Magnus; Nabuchodonosor, Antiochus, & alij; sed memores suæ originis & naturæ ad ærumnas & mortem damnatæ cristas demittant, ac instar pauonis, non ocellatam suam caudam contemplantes intumescant, sed fœdos suos pedes intuentes fastum ponant, ac similes se ceteris mortalibus agnoscant, Deoque opifici suo humiliter se submittant, eumque colant & inuocent. Hæc B enim est vera sapientia, scilicet nosse seipsum, & nosse Deum, ac dicere cum S. Francisco: Quis tu Domine? quis ego? Tu abyssus sapientiæ, potentiæ, virtutis, omnisque boni: ego abyssus nihili, ignorantiæ, infirmitatis, peccatorum, omnisque mali.

Idem hoc monitum, teste S. Athanasio, dedit S. Antonius Constantino Magno, eiusque filiis Constanti & Constantio litteras suas exposcentibus: *Reges sæculi*, inquit, *ad nos miserunt epistolas; quæ hîc Christianis adhibenda miratio est? Licèt enim diuersa sit dignitas, attamen eadem nascendi moriendique conditio est. Illa sunt veneratione omni percolenda, illa toto animi affectu retinenda sunt, quòd hominibus Deus legem scripserit, quòd per filium suum propriis Ec-* C *clesias ditauerit eloquiis.* Et post nonnulla: *Laudauit primùm, quòd Christum colerent, deinde salutaria persuasit, ne magnam putarent regiam potestatem, ne præsentis carnis imperio tumentes, se homines esse nescirent, & iudicandos à Christo obliuiscerentur. Ad postremum clementiæ circa subiectos & iustitiæ, curæ quoque inopum admonuit, atque vnum sempiternum esse regem omnium sæculorum. Iesum Christum epistolis testatus est. His principes susceptis vehementissimè lætabantur.* Idem scripsit B. Petrus Damiani Agneti Augustæ lib. 2. epist. 5. ac citans totum hunc Salomonis locum, ex eo ita concludit: *Erubescant ergo cordis elata supercilia, & qui se considerat inter ortum & exitum communi cum ceteris naturæ lege constringi, desinat de sublimiori gloriæ singularitate iactari.* Deinde Agnetem laudans, quòd perspectâ hac regum miserâ conditione, relictis Imperij pompis

Reges cogitent se mortales.
Exempla.

post

post mottem Henrici II. Imp. mariti sui, appe- A tita à viris principibus ad secundas nuptias, eas refutasset, atque ex Augusta facta esset Sanctimonialis, eam hortatur, vt in sancto instituto perseueret, & perseuerantiæ pedem immobiliter figat: *Nam quæ dudum*, inquit, *terreni fueras vxor Imperatoris, nunc per sanctæ professionis dotem sponsa facta es Redemptoris. Sic igitur ei te in vera cordis humilitate substerne, sic illi glutino feruidæ charitatis vnire, vt cum mystica illa sponsa congruenti valeas voce cantare: Inueni quem diligit anima mea: tenui eum, nec dimittam.*

Quin & Alexander Magnus, qui Iouis Hammonij filius, Deusque credi volebat, vulneratus, ex vulnere se mortalem cognouit: *Omnes*, inquit, *iurant me Iouis esse filium, sed vulnus hoc hominem me esse clamat.*

B

VERS. 2. DECEM MENSIVM TEMPORE COAGVLATVS SVM IN SANGVINE (materno: matris enim semen rubeum est, ac potiùs sanguis videtur, quàm semen, vt patet ex eius residuo sanguine menstruo) EX SEMINE HOMINIS (græcè ἀνδρὸς, id est viri) ET DELECTAMENTO SOMNI CONVENIENTE] τὸ *decem mensium tempore*, magis pertinet ad τὸ *figuratus sum caro*, quàm ad *coagulatus sum*. Nam hæc coagulatio breuiori fit tempore, figuratio verò & plena organizatio fit decem mensibus. Sub sanguine, non tantùm semen feminæ sanguineum, quod cum semine viri potiùs habet rationem agentis, quàm materiæ elaborandæ; sed & verum sanguinem ab vtroque semine attractum, & in prolem elaborandum accipe. Sanguis ergo maternus materiam formando prolis C corpori, ac deinde alendo subministrat. Ita Galenus lib. 2. de Natur. facult. c. 3. Idem l. 1. de Semine c. 9. quatuor formationis fœtus tempora recenset: primum, *cùm semen nihil aliud, quàm genitura est*: secundum, *cum substantia factus carnea iam & non amplius seminalis apparet, quem Hippocrates vocat fœtum*: tertium, *cum iam trium principiorum, cordis, cerebri, iecoris distinctio & formatio euidentior conspici potest, reliquorum autem membrorum obscurior quadam delineatio*: quartum, *cum brachia & crura distinctè absoluta cernuntur, neque amplius fœtum sed infantem appellat Hippocrates, cum eum palpitare & moueri, vt animal iam perfectum inquiat*. Plura vide apud Galenum & Hippocratem libro de Formatione fœtus.

Fœtus in vtero est decem mensibus.

Communis sententia est; fœtum vtero matris gestari nouem dumtaxat mensibus, illudque assignatur 2. Machab. 7. 27. Sapiens tamen hic D decem menses assignat. Idem faciunt multi Auctores classici, vt Virgil. in Pollione:

Matri longa decem tulerunt fastidia menses.

Et illud Plautinum in Amphitryone: *Decimo post mense nascitur puer.* Quibus concinit Ouidius 1. Fastorum. Vbi locutus de Romulo, qui annum decem tantùm mensibus complebat, subdit rationem qua ducebatur:

Quod satis est vtero matris dum prodeat infans,
Hoc anno statuit temporis esse satis.

Accedit Ius ciuile. Nam in 6. tit. 29. de posthumis hered. instit. legitimi heredes censentur filij posthumi, qui decimo mense à patris interitu nascuntur. Tertull. lib. de Anima cap. 37. *Legitima*, inquit, *natiuitas fermè decimi mensis ingressus est*. Et rationem addit moralem: *Vt decem*,

A inquit, *menses decalogo magis inaugurent hominem, vt tanto temporis numero nascamur, quanto disciplinæ numero renascentur*. Consentit D. Ambrosius serm. 15. in psal. 111. vbi locutus de naturali amore erga parentes: *Non possum*, inquit, *saluo pietatis iure odisse patrem cui debeo, quòd creatus sum, nec matrem, longo decem mensium fastidio pij fœtus onera portantem.* Idem censet S. August. lib. 3 de Trinit. c. 5. & epist. 3. ad Volusian. Denique B. Petrus Damiani lib. 2. epist. 21. est in ordine 42. refert, *plerosque Ecclesiæ Doctores* in ea esse sententia, vt asserant *decem mensibus hominem in materno vtero coalescere, nec intra nouem mensium spatium fateantur exire.* Quod tamen ipse interpretatur de decem mensibus triginta tantùm dierum, iisque non impletis, sed tantùm inchoatis. Sic enim & B Christus Dominus, qui conceptus 25. Martij, & natus 25. Decembris, nouem tantùm menses impleuisse videbatur: in decimum nihilominus dicendus est excurrisse, cùm ex illis nouem mensibus quinque vnum & triginta dies sortiantur, atque ideò vltra nouem menses quinque dies, qui decimum inchoant, supersint. Si igitur decimestre est spatium, quo vterus gestatur, seu fœtus maturescit, rectè 1. Reg. 1. 20. in natiuitate Samuelis vocatur *circulus dierum*: nam denarius à Mathematicis appellatur numerus sphæralis, seu circularis, vt Georgius Venetus de Harmonia mundi, cantic. 1. tom. 8. & cap. 3. testatur. ita noster Alphons. Mendoza in lib. 1. Reg. c. 1. v. 20.

Adde, ex Aristot. lib. 7. Histor. animal. c. 4. ce- C teris animalibus certum & determinatum esse conceptionis & pariendi tempus, homini verò incertum & varium. Nam & septimo mense, inquit & octauo, & nono, mater parere potest, &, quod plurimum accidit, decimo, nõnullæ etiam vndecimum attingunt, aliquæ etiam decimum tertium, ait Plinius lib. 7. c. 5. quin & subinde decimum quartum, ait Auicenna lib. de Anima. Verùm hi partus sunt monstruosi, ideoque eos Iura non admittunt. Optimi ergo & perfectissimi nascendi fines nouem vel decem mensibus terminantur. Adiungit Rabanus, quẽ citat Holcot, natos decimo mense esse perfectiores, magisque vitales, velut perfectissimo tempore genitos. Sic & Hippocrates lib. de Septimestri partu, & lib. de Natura fœtus præfert ceteris natos mense decimo, non cõpleto, sed inchoato. Vnde Theocritus idyllio 24. Herculem virorum fortis- D simum asserit mense decimo prognatum. Idem de ceteris heroibus docet Pineda lib. 1. de rebus Salomonis c. 7. Hinc & S. August. lib. 83. quæst. qu. 36. & lib. 4. de Trinit. c. 5. ait Christum natum post 276. à conceptione dies, id est post nouem menses exactos & decimum inchoatum per sex dies, si cuilibet mensi 30. dies assignes. Idem asserit S. Chrysost. serm. de S. Ioanne Baptista, etsi dies præcisè non numeret. Si tamen omnes dies anni in duodecim menses æqualiter partiaris, cuilibet mensi obuenient 30. dies & decem horæ cum dimidia: quo posito, decimus mẽsis Christi in vtero matris, erit inchoatus tantùm per vnum diem & sesquihoram circiter. Imò noster Pineda loco iam citato n. 20. naturalissimum & perfectissimum partum requirere à conceptione decem menses integros, probat ex partu Christi

Domini,

Domini, qui fuit perfectissimus: ipse enim primo conceptionis suæ instanti fuit à Spiritu sancto perfectè formatus, organizatus & animatus, quod in ceteris feminis tantùm contingit die quadragesimo à conceptu: quòd si nouem mensibus, quibus Christus fuit in vtero, hosce 40. dies addas, vtique decem menses integros inuenias, quos partus perfectissimus exigere videtur. Addit Petrus Bongus in Myster. numeror. c. 45. primogenitos decem mensibus saltem inchoatis vtero gestari. Ergo dum decem menses sibi attribuit Salomon, significat accidisse sibi, quod & primogenitis, vt quinque diebus supra nouem menses gestatus fuerit, atque adeò, vt in ipsa gestatione iam prænunciaret fore, vt primogeniti iure in regnum paternum successurus esset, quamuis minimè esset primogenitus.

Aliter hæc conciliat Franc. Valesius S. Philosoph. c. 83. vbi asserit maximè naturalē & communem nascendi periodum esse, nouem à conceptu menses. Sapientem ergo, cùm hîc decem menses assignat, nō solares intelligere, sed lunares, quibus Hebræi vtebantur, eosque non integros, sed nouem integros & decimum currentem: nouem verò menses communes siue solares, quos assignat auctor Machab. l. 2. c. 2. v. 27. faciunt nouem menses lunares, & totidem ferè dies, qui decimum mensem inchoant. Quare idem in re hîc præscribit nascendi tempus, quod 2. Machab. c. 2. v. 27. Hæc ipse. Porrò hæc omnia ærumnosam hominis natiuitatem vitamque significāt. Nōnne enim ærumnosum est latuisse per decem menses in tenebroso & fœdo matris vtero, velut in carcere, vel sepulchro.

Audi B. Petrum Damiani lib. 7. epist. 5. ad Agnetem Augustam: *Decem mensium tempore coagulatus sum ex sanguine & semine hominis, & delectamento somni conuenientis; si non pigeat vigilanter aduertere, qua mens hæc audiens typho valeat arrogantiæ superbire? & qui cōtinuò non compellatur sese nosse putredinem, dum tam obscenam ortus sui considerat fœditatem, dicens intra se: Quid superbis terra & cinis?*

Audi S. Bernard. in Medit. c. 2. *Quid ego sum? Homo de humore liquido. Fui enim in momento conceptionis de humano semine conceptus, deinde spuma illa coagulata modicum crescendo caro facta est.* Porrò materiæ huic humanæ multis nominibus arborum & plantarum semina præferuntur. Primò, quòd hæc munda sunt, & sine vllo horrore in sinū mittuntur, oculis videntur & manibus atteruntur; illa verò materia adeò impura est & fætida, vt nec manu tangi, nec oculis sine rubore aspici possit. Secundò, arborū semina purissima quadam emanatione procedunt: sed materia hæc emanat, non sine pruritu carnis, feruore libidinis & fœtore luxuriæ. Ideo conceptio hominis tenebras amat, & tamquam res obscena, & quæ genitori ignominiæ est, lucem fugit, & aliorum etiam familiarissimorum aspectum exhorret. Tertiò, semina arborum atque etiam animalium nullo peccato: nullaq; iniquitate inficiuntur. at hæc materia eiusque emanatio sæpissimè aliquo peccato, saltē leui fœdatur, quod parentes ex nimia delectatione solent contrahere. Quartò, illa semina durabiliora sunt, ac multis diebus, & mensibus, & annis incorrupta seruantur; nam & vidimus aliqua post tres aut plures annos germinasse: hoc verò semen quasi momentaneum, post modicū temporis corruptionem subit, & in corruptelam pertransit. Quintò, tandem arborum semina semel putrefacta, & in arbusculam vel plantulam versa, purissimo terræ humore concrescunt: at semen hominis in corpus humanum coagulatum, cibo spurcissimo augetur. Sed attende, inquit Innoc. lib. 1. de Contemptu mundi c. 4. quo cibo conceptus nutriatur in vtero. Profectò sanguine menstruo, qui cessat in femina post conceptum, vt ex eo conceptus nutriatur in femina: qui fertur esse tam detestabilis & immundus, vt ab eius contactu fruges non germinent, arescant arbusta, moriantur herbæ, & amittant arbores fœtus, &, si canes inde comederint, in rabiem efferentur. Ecce homo parentes tuos, ex quorum dignitate gloriaris, duo hæc semina viri & feminæ libidinosè commixta, in quibus nominandis iam modestiæ & pudicitiæ metas transilimus. ita noster Aluarez de Paz lib. 4. de Cognitione sui p. 2. c. 5.

Semina plantarum præstant humano. *Primò.* *Secundò.* *Tertiò.* *Quartò.* *Quintò.*

ET DELECTAMENTO SOMNI (græcè, *ὕπνῳ*, id est *somno*) CONVENIENTE] Ita Rom. & Græca: minùs rectè ergo S. Ambrosius serm. 8. in psal. 118. & S. Bonauent. hîc legunt *somni* (alij *somnis*) *conuenientis*. Græcè est, *ἡδονῆς ὕπνῳ συνελθούσης*, id est *ex voluptate* vel *delectatione, quæ venit cum somno*, siue quæ concurrit cum tempore somni, id est, quæ noctu peragitur. Honesta periphrasi circumscribit actum generationis. Addit S. Bonau. & Carthus. actum hunc vocari somnum, quia rationem ligat, & illico transit, sicut delectatio somni. Verùm prius dumtaxat significat Græcum *συνελθούσης ὕπνῳ*, id est *conuenientis somno*, id est venientis cum somno: comitantis somnum. Somnus enim post conceptionem, eam adiuuat & promouet, vti docent philosophi & medici. Vnde Iob cap. 3. v. 3. *Pereat*, inquit, *dies in qua natus sum, & nox in qua dictum est, Conceptus est homo.* Perperam ergo Lyranus, Clarius & Holcot, hæc accipiunt de dulci infantium somno, quo iugiter absorpti in vtero matris decem transigunt menses. Minùs quoque genuinè Iansen. delectationem somno conuenientem exponit eam, quæ decet somnum, quæque congruit nocti ob actus fœditatem & verecundiam. Positus est enim, inquit, genitiuus pro datiuo, putà *somni* pro *somno*. hæc ipse. Porrò quia Noster vertit, *somni* in genitiuo, qui referri debet ad *τὸ delectamento*, nō ad *conueniente*, id est simul veniente, vt patet ex syntaxi: hinc Salomon ait se coagulatum ex sanguine feminæ & semine viri, *& delectamento*; *& significat id est* (est appositio) q. d. Quod est delectamentum somni, id est noctis, *conueniens*, id est simul in vnum veniens, & conueniens ad generandam & formandam prolem. τὸ ergo *conueniens*, significat confluxum & cōcursum seminis virilis & feminei, qui fit per congressum viri & feminæ ad generandā prolē. Sic dicitur Matth. 1. 18. *Cùm esset desponsata mater eius Maria Ioseph, antequā conuenirent:* sic enim honestè vocatur congressus coniugum. Honesta ergo periphrasi circumscribit delectationem actus maritalis, quo fit, vt delectabiliter concurrat semen tam maris, quàm feminæ ad formandam embryonem, illamque vocat *somni*: tum quia noctu fit, cùm solent homines somnum capere: tum quia somnus multùm

multùm iuuat conceptionem: somnus enim præcedens conceptionem in vtroque parente semen concoquit, elaborat & maturat: subsequens verò in femina facit ad concepti seminis intentionem, digestionem & perfectionem, vti docent Galenus & Medici. Sic c.4.6. ait: *Ex iniquis enim somnis filij qui nascuntur.*

Salomon fœditati materiæ, putà sanguinis & seminis, ex quo formatus est, addit fœditatem actus, quo conceptus est, vt originis suæ vilitatẽ & fœditatem ostendat: hic enim actus adeò fœdus est, vt lucem fugiat, ac somnum & noctem, id est tenebras & latebras, quibus se occultet, quærat. Ipse enim homini eripit vsum rationis (vnde philosophus eum definiuit esse modici temporis epilepsiam) eumque quasi in brutum & bestiam transformet. Nullus enim actus magis brutus & bestialis est, quàm venereus. Vnde Alexander Magnus duabus potissimùm rebus, quum Deus à multis predicaretur, se quòd mortalis esset deprehẽdere dicebat, somno & coitu: quòd hæc præcipuè proderent humani corporis imbecillitatem; ad cetera inuictus erat. Somnus enim mortis imago est, & coitus species est morbi comitialis. ita Plut. in Alexandro.

Porrò singula penè verba huius versus & præcedentis habent emphasim, nouasque & singulas hominis nascentis ærumnas continent, vt patet sigillatim ea expendenti.

VERS. 3. ET EGO NATVS ACCEPI (græcè, *ἔσπασα*, attraxi; S. Ambrosius serm. 8. in psalm. 118. *hausi*) COMMVNEM, nõ tantùm cum ceteris hominibus, sed etiam cum bestiis omnibus, AEREM, ET IN SIMILITER FACTAM DECIDI TERRAM, ET PRIMAM VOCEM SIMILEM OMNIBVS EMISI PLORANS] Syrus, *sicut quilibet homo cæpi plorare*; Arabicus, *& veni plorans*. Salomon tres hic natiuitatis suæ ærumnas recenset: primam, quòd attraxerit aërem communem omnibus, etiam brutis, quasi ab aëre tenuissimo penderet eius vita, ac fugientem animam cogeretur respirando fouere & conseruare. Vide ergo, quàm caduca & occidua sit vita, quæ à re tenuissima & fugacissima, qualis est aër, dependet: pendet ergo ex aëre & flatu, quasi ex filo, qui si desit, animam efflari necesse est. Nam vt ait Galenus lib. de Vtilitate respirationis c.1. *Cùm ne momentum temporis sine respiratione sufficere possimus, manifestum est eam ad nullam particularem actionem, sed ad ipsam vitam pertinere.* Secunda, quòd in similem ceteris terram deciderit, quasi terræ filius ab ea alendus, & in eam ceu matrem post mortem rediturus. Tertia, quòd prima eius vox fuerit ploratus, quo vitæ ærumnas, quas naturæ instinctu sibi imminere augurabatur, deplorabat.

Rursum hisce tribus innuit se compositum è quatuor elementis: ideò enim aërem attrahit, quia eo constat: iisdem enim rebus res alitur, quibus constat, ait Aristot. Rursum sub aëre intellige ignem, ideò enim homo aërem frigidum attrahit, vt ignem, id est calorem cordis & sanguinis, refrigeret. Terra intelligitur in eo, quòd terrestris suo pondere in terram decidit: aqua in ploratu & imbre lacrymarum. Ex quibus colligendum relinquit hominem habere corpus, non cæleste, lucidum, simplex & incorruptibile, sed elementarium, opacum, mistum, corruptibile, quòd defectus & vitia omnia, quæ elementis insunt, ex iis sugat & hauriat. Vnde fit, vt homo ex igne trahat leuitatem, bilem & superbiam, ex aëre, inconstantiam & ostentationem; ex aqua, fluxum & defluxum; ex terra crassitiem & hebetudinem.

Homo elementorum trahit vitia.

Porrò infans in vtero matris post formatum pulmonem respirat, aëremque internum attrahit, ait ex Hippocrate Galenus lib. *An animal sit, quod in vtero est*, c. 3. Sed id negat Aristot. lib. de Spiritu c. 3. vbi docet fœtum in vtero mox formato corde habere pulsum, ac deinde ali & nutriri; vltimò respirare. *Nam tum primùm respirat*, inquit, *vbi in lucem editus fuerit partus.* Idem docent alij, quibus hic fauet Salomon. Rursum Aristot. lib. 2. de Generat. animal. c. 4. & eius asseclæ tradunt, puerum in vtero per vmbilicum attrahere alimentum & nutriri, licèt aliqui censeant per os nutriri, ideoque mox vt natus est, os mammæ matris admouere, vt lac sugat. ita Galenus loco citato, & Fortunius Lycetus lib. 1. de Ortu animæ humanæ c. 44. Omittit hic Salomon puerperæ fastidia, partus dolores, infantis pericula, infirmitatem, spurcitiem, de quibus Plutarch. lib. de Amore prolis: *Nihil*, inquit, *est ita imperfectum, inops, nudum, informe, spurcum, vt homo à partu statim conspectus, cui soli fere ne exitum quidem in lucem mundum natura concessit: sed sanguine inquinatus taboque oppletus, & occiso magis, quam nato similis, à nemine tangi, tolli, suauiari & amplexu foueri potest, nisi natura insitum gerente amorem.*

An embryo in vtero respiret.

ET IN SIMILITER FACTAM (græcè *ὁμοιοπαθῆ*, id est *similiter* vel *similia passam*, vt vertit Pagnin. Arias, & Lorinus, hoc est, similibus passionibus, qualitatibus, incommodis, miseriis & ærumnis obnoxiam, quales sunt calor, frigus, æstus, siccitas, fames, sitis, morbi, &c. DECIDI TERRAM] Vatabl. *& in eiusdem ingenij terram excidi.* q.d. Licèt nascerer filius regis Dauidis, tamen nascendo effusus sum in terram, non molliorem, neque meliorem, sed similem ceteris, more aliorum hominum & animantium: sicut enim cælum vnum est omnibus, sic & vna omnes excipit terra, iuxta illud Prudentij: *Vnâ omnes gradiuntur humo*, æquè ac vnius aëris haustu viuunt. Hinc in terra calorem, frigus, siccitatem, humiditatem, ceterasque qualitates, mutationes & perturbationes senti & passus sum, æquè ac reliqui homines, & animalia.

Porrò, ne infans dum nascitur allisus ad terram lædatur, excipitur ab obstetricibus. Vnde S. Ambrosius epist. 64. quæ est ad Syagrium: *Obstetrices dicuntur, eò quòd obstant, ne fœtus laxatis vteri genitalibus in terram defluat.* Et Claud. lib. 10.

Quem prima meo de matre cadentem
Excepi gremio.

Et Iob c. 3. *Cur exceptus genibus?*

Censet noster Pineda lib. 1. de Rebus Salom. c. 12. n. 4. hic respici ad priscorum Romanorum ritum, qui pueros recens natos deponebant in terra, ac Opem deam, vt ei opitularetur, inuocabant teste Festo. Idque Primò, inquit Varro lib. 2. de Vita pop. Rom. vt infans auspicaretur vitalis ac rectus esse. Secundò, vt velut filius terræ ac piæ matris opem & alimenta imploraret, ait Macrobius lib. 1. in Somn. Scipionis; & S. Augustinus lib. 4. de Ciuit. c. 11 quem audi: *Ipse* (Iu-

Romani recens natos ponebant in terra quatuor de causis.

piter siue Deus) *opem ferat nascentibus, excipiens eos sinu terræ, & vocetur Ops. Ipse in vagitu os aperiat, & vocetur Deus Vagitanus. Ipse leuet de terra, & vocetur dea Leuana. Ipse cunas tueatur, & vocetur dea Cunina. Non sit alius, sed ipse in deabus illis, quæ fata nascentibus canunt, & vocantur Carmentes. Præsit fortuitis, voceturq́; Fortuna. In dea Rumina mammam paruulo immulgeat, quia rumam dixerunt veteres mammam. In dea Potina potionem ministret. In dea Edulica escam præbeat. De pauore infantium Pauentia nuncupetur.* Tertiò, vt terram omnium mortalium matrem esse profiteretur, de quo Philo lib. de Mundi opificio. Quartò, vt se in terram rediturum præsignificaret, iuxta illud Lucretij lib. 5.

Omniparens eadem rerum commune sepulchrum.

Hic Romanorum fuit ritus, verùm an idem fuerit Hebræorum, præsertim tempore Salomonis, difficile est credere, difficilius probare.

Nascens primò caput emittit. Porrò homo nascens, primò caput emittit, vltimò pedes. Audi Plinium lib. 7. c. 8. *In pedes, inquit, procedere nascentem contra naturam est, quo argumento eos appellauere Agrippas, vt ægre partos, qualiter M. Agrippam ferunt genitum, vnico propè felicitatis exemplo in omnibus ad hunc modum genitis.* Et infrà: *Neronem quoque paulò antè principem, & toto principatu suo hostem generis humani, pedibus genitum parens eius scribit Agrippina: ritu naturæ capite hominem gigni mos est, pedibus efferri.*

Audi & Aristot. lib. 7. Histor. animal. c. 8. *Situs in vtero quadrupedum omnium extensus est: expedum autem obliquus, vt piscium: bipedum verò inflexus contractusq́; vt autem: homo etiam in semet conglobatus sic gestatur, vt nasum inter genua, oculos super genua, aures extra genua habeat. Omnibus æquè animalibus caput primum superius est: sed cùm creuerint & iam exitum appetant, deorsum deducuntur. Ita fit vt omnibus partus secundùm naturam in caput; contra naturam in pedes, aut inflexo, circumactoq́; corpore agatur.* Et c. 10. *Nascuntur secundùm naturam cetera etiam animalia, versa in caput, sed pueri manus quoque ad costas porrectas extensasq́; habent. Qui cùm exierint, vocem statim emittunt, & manus in os admouent. Excrementum etiam reddunt, alij statim, alij breui, sed omnes intra diem; quod excrementum pluris quàm pro infantis magnitudine est. Papauer culum hoc mulieres vocant, colore cruentum atque admodum nigrum & piceum est, mox lacteum tam & albidum redditur; sugit etiam confestim vbera infans. Vocem antequam egrediatur nunquam emittit, etiamsi cùm difficulter egreditur caput extet, corpus intus sit totum.*

ET PRIMAM VOCEM SIMILEM OMNIBVS EMISIT (legit cum Complut. & S. Ambrosio ἧκα, id est *emisi*; iam Vatican. & ceteri legunt, ἴσα, id est *æquè*) PLORANS] Græcè κλαίων, id est *vagiens* (quasi κλάων, id est *frangens*, inquit Eustach. in Odys. 4. quia vagitus fit per quamdā membrorum violentam quasi effractionem, seu compressionem) & vt ait Tertull. lib. de Anima c. 9. *vagitu vitam salutans.* Nam infantes primis ab ortu quadraginta diebus vigilantes non vident, nec lacrymantur, sed vagiunt: exactis verò 40 diebus lacrymas fundunt, vt docet Aristot. l. 7. Histor. animal. c. 10. Idem 7. Polit. c. 17. quē sequitur Auicenna, causam physicam assignat, quòd vagitus hic & ploratus faciat ad vocis exercitium, & ad corpus roborandum. Verùm causa propria moralis est, scilicet peccatum originale, in quo nascuntur, cuius hic vagitus est index & pœna. Nam cetera animalia in ortu nō vagiunt, imò nullam vocem emittunt.

Recens nati vagiunt. Vnde notat Lyran. Holcot, Lorinus, Pineda ceterique interpretes, masculos dum nascuntur vagiendo vagitum auspicari ab A, quæ est prima littera nominis Adæ protoplasti: feminas ab E, quæ est prima nominis Euæ, quasi de eorum lapsu quiritentur. Hinc & Christus, vt per omnia nobis assimilaretur, nostramque culpam lueret & expiaret, vagiendo natus est, iuxta illud Fortunati: *Vagit infans inter arcta conditus præsepia.*

Causa moralis.

Causa physica. Causa physica est, quòd infantes nascendo magnam sentiant mutationem: transeunt enim nudi ab vtero molli & calido ad terram duram, & aërem frigidum. Rursum, à tenebris & somno ad insolentem lucem & vigiliam, &c. quibus omnibus percelluntur, ac dolentes vagiunt. Ita Alexand. in Problem.

Symbolica. Causa symbolica est, quòd infans præsentiat, præsagiat, & quasi *nesciens prophetet*, ait S. August. 21. Ciuit. c. 14. mille vitæ ærumnas sibi subeundas, quas deplorat. Vnde Lucretius lib. 6. ait:

Vagituq́; locum lugubri complet, vt æquum est,
Cui tantum in vita restat transire malorum.

Hac de causa Thraces, Gadenses, Trausi & Causiani nascentes lacrymis, morientes gaudio & risu prosequebantur, teste Alex. ab Alex. lib. 2. Genial. c. 25.

Si cui homini Deus reuelaret, omnes afflictiones corporis & animæ, illi subeundas per reliquum vitæ, horreret, ploraret, & penè desperaret; quid ni ergo eas omnes præsentiens infans eiulet? Audi S. August. lib. 21. de Ciuit. c. 14. *Quis non exhorreat & mori eligat, si ei proponatur, aut mors perpetienda, aut rursus infantia? quæ quidem non à risu, sed à fletu orditur hanc lucem, quid quid malorum ingressa sit nesciens prophetat quodammodo.* Vnde Plinius ignorans verā vagitus causam, scilicet peccatum originale, & naturæ per illud corruptionem, naturam ipsam velut nouercam accusans, in proœmio lib. 7. queritur: *Hominem tantùm nudum, inquit, & in nuda humo, natali die abijcit ad vagitum statim & ploratū, nullumq́; tot animalium aliud, ad lacrymas, & has protinus vitæ principio, &c. flens, animal ceteris imperaturum.* Additque *non fari, non ingredi, non vesci: breuiterq́; hominem scire nihil sinè doctrina, non aliud naturæ sponte, quàm flere.*

Vaticani origo. Priscis Latinis infantes vagiendo va sonare videbantur: vnde per onomatopœiam *vagire* dicti sunt, ac Vagitanus (qui & leui nominis flexu Vaticanus dictus est) deus, vt his auxilio esset, implorabitur, ait Varro. Audi Gellium lib. 16. c. 17. *Vaticanus Deus nominatus, penes quem essent vocis humanæ initia, quòd pueri simul atque parti sunt eam primam vocem edant, quæ prima in Vaticano syllaba est. Idcirco vagire dicitur, exprimente verbo sonum vocis recenti.* Romæ Deus hic colebatur in monte, qui ex eo etiamnum Vaticanus nuncupatur, quem nunc occupat corpus, sepulchrum & basilica S. Petri, qui omnes Christianos, quasi modò genitos infantes lacte suæ doctrinæ aluit & pauit, verus vtique eorū Vagitanus. Vnus hic excipitur Zoroastres, qui in ortu suo non vagiit, sed risit; vt refert Solinus lib. 1. de Mirabil. mundi c. 3. & hoc fuit portentum malumque omen: nam postea fuit artis magicæ inuentor. Cardanus lib. de Rerum

fuim varietate, cùm de hominis natura agit, eum A non nisi post aliquot dies ridere tradit, primumque risum, quem edit, non nisi in somnis existere, quo significari ait, nullum, nisi confecto huius vitæ curriculo verum ac certum gaudium esse. Nam vt ait S. Augustinus, omnino nihil aliud est tempus vitæ huius, quàm cursus ad mortem. Vnde Seneca lib. 4. epist. 24. vitam comparat clepsydræ, ex qua aqua vel arena sensim citóque tota defluit & deficit: simili enim modo defluunt dies vitæ, quibus mors succedit.

Denique infantes nati deponuntur in terram quasi matrem, vt eam velut mox futurum sibi sepulchrum salutent, & inter infantiles vagitus funebres monodias ac nænias modulentur, iuxta illud S. Bernardi serm. de S. Martino: *In terra*, inquit, *orimur, in terra morimur.* q.d. Prima viuendi sedes, est vltima moriendi: nec maiori discrimine ortus & interitus ab inuicem separantur, quàm hæc duo verba *Orimur* & *Morimur*, B quæ vna tantùm littera distinguuntur.

VERS. 4. IN INVOLVMENTIS NVTRITVS SVM, ET CVRIS MAGNIS] Græcè, ἐν σπαργάνοις, id est, in fasciis & inuolucris infantilibus. Vnde & Christum, qui est verus Salomon, vt nobis esset similis, ἐσπαργάνωσεν, id est, *pannis inuoluit*; id est fasciauit, Virgo Deipara, Lucæ 2. 7. idque Primò, quia cùm cetera animalia pilis vestita nascantur, solus homo planè nudus nascitur, ideoque fasciis, quasi vestibus inuoluendus est. Audi Plinium de natura quasi nouerca hominis quiritantem in procemio lib. 7. *Ante omnia vnum animantium cunctorum alienis velat, ceteris variè tegumenta tribuit, testas, cortices, coria, spinas, villos, setas, pilos, plumas, pennas, squamas, vellera; truncos etiam arboresque cortice, interdum gemino, à frigoribus & calore tutata est; hominem tantùm nudum & in nuda humo natali abijcit* C *die*, &c. & Plutarch. lib. de Amore prolis: *Nihil*, ait, *est ita imperfectum, inops, nudum, informe & spurcum, vt homo à partu statim conspectus sanguine inquinatus, sordéque oppletus, occiso magis quàm nato similis.* Hac sola purpura indutus prodit in lucem princeps æquè ac plebeius homo; ex eadem quisque tela conspicitur vestitus.

Infans fasciatur: cur?

Causa Prima.

Secunda. Secundò, fasciis eget infans, vt iis mollia eius membra stringantur, confirmentur & solidentur ne ex vagitu & ineptis pueri motibus luxentur, labefactentur aut distorqueantur. Molestæ ergo sunt infanti fasciæ, ac quasi compedes eius & vincula quibus constringitur, sed necessariæ ad salutem. Vnde Galenus l. 1. de Sanitate tuenda c. 7. & 2. de Motu musc. c. 7. & de Caus. morb. D c. 7. docet, *conducere plurimum tuendæ valetudini infantili, vt fasciis deligetur infans, sed corpori priùs toti sale modicè insperso, vt membra melius consolidentur atque firmentur, &, nisi commodè fascientur infantes quorum sunt mollia penéque fluxibilia corpora, facilè inuerti & corrumpi membri cuiusque figuram.* Catoni propterea Censorino tantæ curæ fuit apud Plutarch. *Vt nisi se spectante liberos fasciari permiserit.*

Tertia. Tertiò, fasciæ iuuant, vt infans, qui quasi quadrupes nascitur, ac manibus pedibusque repit vt rana, citò consolidatis membris & pedibus, iis incedere valeat bipes vt homo. Quàm verò hoc sit miserum describit Plinius loco iam citato. *Ab hoc*, inquit, *lucis rudimento, quæ ne feras quidem inter nos genitas, vincula excipiunt, & omnium* A *membrorum nexus; itaque feliciter natus iacet manibus pedibusque reuinctus, flens animal ceteris imperaturum, & à suppliciis vitam auspicatur, vnam tantam ad culpam, quia natum est: heu dementiam, ab his initiis existimantium ad superbiam se genitos!* Hæc ille.

Vnde hæ fasciæ repræsentant institas, ligamina, sindones & lintea, quibus puer post mortem inuoluendus est, vt inferatur in sepulchrum. Puer ergo in cunis fasciatus, speciem habet defuncti iacentis in sarcophago, quia nascitur moriturus, gignitur vt sepeliatur. Sub fasciis cunas ceteraque similia intellige. Accedunt varij dolores, quos ex nimia vel inconcinna fasciatione, multisque aliis incommodis patitur puer, & explicare nequit, sed vagiendo & plorando eos prodit: ad quos leniendos tria remedia suggessit natura. Audi Galenum lib. 1. de Sanitate tuenda c. 7. *Tria hæc doloris infantium remedia, nutricibus ipso vsu* B *edoctis inuenta videamus, scilicet nutricis papillam ori inditam, motum mediocrem, vocis modulationem. Rursusque, triplicem excogitatam dimotionem infantium, in cunis, in lectulis pendentibus, in suis ipsarum nutricum vlnis.*

ET CVRIS MAGNIS] τὸ *magnis* iam non est in Græco. Perperam P. Nannius pro *curis* legit, *cunis*: fortè in aliquo exemplari pro φροντίσι, id est *curis*, scriptum legit, φορητοῖς, id est *nauiculis onerariis*, quæ cunarum speciem referunt; aut φορμοῖς: φορμὸς enim est sporta, vas, corbis, quibus similes sunt cunæ. Porrò in cunis, magnis curis & sollicitudinibus parentum, obstetricum, nutricum, pædagogorum alitur & educatur infans: vnde varios morbos ac non rarò mortem subit: quocirca illi seruando Gentiles Cuninam deam præficiebant, ait Varro, & ex eo S. Au- C gust. 4. de Ciuit. 11.

Porrò Gentiles heroum filios recèns natos ponebant in clypeo, vt ad bellum eos erudirent. Vnde positus est in scuto apud Theocritû Hercules, itidemque Iphiclus ab Almena parente.

> *Cùm ambos lauisset, & lacte repleuisset,*
> *Posuit super scutum æreum, quod Pterela*
> *Amphitryon, pulchram armaturam ademerat, interfecto.*

Quin & Lacenæ in clypeo pariebant, auctore Nonno Dionys. 41. Denique curas has extimulat amor, præsertim matris erga prolem: quia enim impensè eam amat, hinc impensè eam curat. Mensura enim curæ est amor. Vnde Anacharsis rogatus, *cur coniugio abstineret?* respondit, *Quia nimis amarem prolem ex eo natam.*

VERS. 5. D NEMO ENIM EX REGIBVS ALIVD HABVIT NATIVITATIS (græcè, γενέσεως, id est ortus) INITIVM] Sub ortu accipe conceptionem, natiuitatem, educationem: quæ omnia mille periculis & incommodis, ideoque mille curis & anxietatibus sunt obnoxia in homine; non autem in ceteris animalibus, quibus proinde longè infelicior & ærumnosior est homo. Dicit hoc Salomon, non tam vt ceteris regibus, quàm vt reliquis hominibus plebeiis sese assimilet & adæquet.

VERS. 6. VNVS ERGO INTROITVS EST OMNIBVS AD VITAM, ET SIMILIS (græcè ἴση, id est æqualis) EXITVS] Idem ergo est hominis principium, idem finis; solis verò mediis vitæ itineribus discrepant; qui ergo sapit, ea præclarè obeat,

Pro *ergo* græcè est δὲ, id est *autem*, sed δὲ subinde A est illatiuum, & æquipollet *ergo*, vt superiùs monui. Pro *introitum* græcè est εἴσοδον, quæ vox est theathralis, & adaptatur personis scenicis in theatrum prodeuntibus, vt in comœdia agant personam, hic regis, ille serui, iste militis. Vnde ἐξόδιον vocabatur carmen, quod in fine comœdiæ canebatur, teste Polluce lib. 4. Similis *est introitus ad vitam*; per eam enim ingredimur in theatrum huius mundi, vt personam comicam agamus, hic sacerdotis, ille principis, iste plebeij. Vnde Augustus Cæsar, teste Sueton. moriturus ad amicos ait: *Satísne bellè personam nostram egimus?* Illis respondentibus, *bellè*, attrahens claudensque lectuli cortinas: *Valete ergo*, inquit, *& plaudite*, vti dicunt scenici finitâ iam comediâ. Homo ergo in hac vita est mimus & histrio in tragœdia, quæ corā Deo, angelis & hominibus exhibetur, iuxta B illud Pauli: *Spectaculum* (græcè, θέατρον, id est *theatrum*) *facti sumus mundo, & angelis, & hominibus*, 1. Cor. 4. 9. Quisque ergo videat, vt decorè personam suam agat, vt Deo illius benè actæ rationem exposcenti exactam reddat.

Comœdia est vita.

Εἴσοδος, Primò.

Secundò. Secundò, εἴσοδος conuenit nauigantibus, qui nauim ingrediuntur, vt in portū à se prætensum enauigent: sic ingredientes in vitam, ingredimur in mare mille tempestatibus & periculis piratarum obnoxium, vt per illud duce Deo, & afflante Spiritu sancto in portum salutis enauigemus.

Tertiò. Tertiò, εἴσοδος conuenit ingredientibus nundinas & forum, vt in eo merces emant aut vendant. Sic vita nostra est mercatus & nundinæ, ait S. Greg. Nazianz. in quem nascendo ingredimur, vt in eo merces virtutum, meritorum, & bonorum operum, quibus mereamur salutem & C vitam æternam, comparemus.

Quartò. Quartò, εἴσοδος & ἔξοδος, id est ingressus & egressus, competit soli orienti & occidenti, æquè ac lunæ & stellis. Manè enim sol oriens ingreditur in nostrum hemisphærium, vespere occidens egreditur. Sic homo celerrimè per vitā & mundum hunc pertransit, vt in natiuitate quasi manè oriri, in morte quasi vespere occidere videatur. Sicut ergo sol velocissimè eodem die transit ab ortu ad occasum, sic homo à vita celerrimè decurrit ad mortem, adeoque vita eius non est aliud, quàm transitus continuus ab ortu ad occasum & mortem.

Quintò. Quintò, εἴσοδος conuenit athletis, cursoribus D & curribus in stadium pro præmio ingredientibus, in eoque ad metam celerrimè decurrentibus. Sic enim vita nostra est stadium, in quo certamus & decurrimus ad metam & palmam cælestem. Quare mors sapientibus & Sanctis, non tam est finis vitæ, quàm mortis, ac veræ vitæ initium, & æternitatis ianua, vti passim docent SS. Patres; quin & Philosophi. Audi paucos è multis. Maximus Tyrius Platonicus serm. 25. *Hoc*, ait, *quod mortem homines vocant, idipsum est immortalitatis initium, & futuræ vitæ procreatio.*

Mors ianua immortalitatis in Gnomis.

Indi Brachmanes apud Strabonem lib. 15. affirmant, *mortem esse natiuitatem ad illam veram atque felicem vitam.* Pallad. lib. 1. Florileg. *Anima è corpore tamquam è carceribus mortis fugit ad Deum immortalē.* Apollon. Tyaneus apud Philost. lib. 7. *Nos*, inquit, *homines in carcere sumus omni tempore, quod nos vitam appellamus, & qui primi domos inuenerunt, non animaduertisse videntur, quòd alio carcere seipsos circumdarent.* Cicero in Catone Maior. *Dum sumus in his conclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & graui opere perfungimur: est enim animus cælestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ naturæ æternitatiq; contrarium.* Idem in Somnio Scipionis agens de Heroibus Roman. *Qui*, inquit, *è corpore tamquam è carcere euolarunt.* Themistius apud Stob. serm. 121. *Videtur*, inquit, *ipsum*, τοῦ θανάτου, id est mortis, *nomen, hominem è vita migrantem, non ad locum aliquem sub terram referre, sed extollere* ἄνω εἰς θεὸν, *hoc est sursum ad diuinam sedem. Sic enim probabile est animam veluti à vinculo corporis, quod expirauit, solutam, tum demum verè respirantem, seq; recreantem, Deo sociari, & ab eo pendere.* Idem Themistius ibidem: *Mortis, ait, affectum subire, simile est initiationi in magnis aliquibus sacris, quocirca vt ipsa vocabula, sic etiam res inter se consimiles sunt:* τελευτᾶν enim mori est; τελετὴ, *sacra;* τελεῖσθαι, *initiari. Nam post mortem mirabilis quædam lux occurrit, aut loci puri, aut amœna prata defunctos excipiunt, in quibus voces, choreæ, & venerabiles de rebus sacris narrationes resonant: illic homo iam perfectus, initiatus, sui iuris factus & liber, coronatus obambulans sacra celebrat, & conuersatur cum viris sanctis puriśq; profanam in terra & impuram turbam inspiciens, quæ in profundo cœno & caligine à seipsa conculcatur & compellitur.*

Ex quibus omnibus rectè concludit S. Maximus Episcop. Taurin. in Cent. 5. c. 76. *Non puto finem vitæ huius iustum esse mortem appellare, sed recessum à morte, separationem à corruptione, tenebrarum subductionem, vt in summa dicam omnium consummationem malorum.*

Vers. 7. PROPTER HOC OPTAVI, ET DATVS EST MIHI SENSVS: ET INVOCAVI, ET VENIT IN ME SPIRITVS SAPIENTIÆ] Subdifficilis est hoc loco nexus: non satis enim liquet quid referat τὸ *propter hoc.* Respondet Primò, noster à Castro, sicque explicat q. d. *Propter hoc*, id est propter ærumnas meas iam recensitas, quia scilicet vidi me natum in summa miseria, nec posse meis viribus ac industria sapientiam comparare, in hoc volui præferri aliis, quòd confugi ad sapientiæ auctorem & largitorem: cognita ergo infirmitate mea, & Dei summam potentiam & liberalitatem optaui.

Secundò, magis genuinè noster Lorinus: Humanæ, inquit, imbecillitatis consideratio impulit eum ad concupiscendam, & poscendam à Deo sapientiam, respondit́q; voto ac precibus euentus, & animę, quam sciebat esse immortalem, accommodatam perfectionem adeptus est: philosophia enim mortalitatis meditatione gignitur.

Tertiò, Iansen. quia commune est omnibus initium natiuitatis, & quia vidi me sicut reliquos homines natum in ignorantia; ideò optaui sensum & sapientiam, quæ hanc ignorantiam dirigeret, imò depelleret.

Quartò, noster Pineda lib. 1. de Rebus Salomonis c. 12. *Propter hoc*, inquit, quòd scilicet viderem me ex naturæ primordiis ceteris nihilo meliorem, *optaui* (votum concepi qua me ratione excellentiorem efficerem) *& datus est mihi sensus* (intelligentia, scientia, prudentia.) Nam ea nomina, quæ discrimen aliquod inter homines efficiunt, non sunt naturæ, sed vel fortunæ, vt liberi & serui,

serui, regis & subditi, diuitis & pauperis: vel virtutis, laboris & industriæ, vt probi vel improbi, sapientis vel stulti, digni indigniúe laude:

Viuere commune est, sed non commune mereri,

inquit Prudentius disputans aduersus Symmachum. Et Felix Minutius: *Generosus es? Parentes tuos laudas: Omnes enim pari sorte nascimur, virtute distinguimur.* Idem Pineda lib.6. cap.9. Hinc illa, inquit, Salomonis in eam, quæ vera ex virtute laus & gloria est, animi accensio & incitatio, verè regio & excelso animo digna. nam cùm eadem essent omnibus vitæ primordia, & similes progressiones & exitus: *Propter hoc* (vt aliis excellerer) *optaui, & datus est illi sensus: inuocaui, & venit in illum spiritus sapientiæ, & præposuit illam regnis & sedibus,* Sap.7.7. atque hæc est illa famæ & nominis immortalitas, quam sibi proponebat & expectebat Sap.8.13. *Habebo immortalitatem, & memoriam æternam his, qui post me venturi sunt, relinquam.*

Omnia hæc vera, & huic loco apposita sunt, & congrua. Salomon enim, quia duplicem personam sustinebat, duplicem hic postulat sapientiam, scilicet vnam, quæ eum vt personam priuatam instrueret, alteram, quæ eum vt personam publicam dirigeret. Sensus ergo est q. d. Quia vidi me natum in tanta miseria & ignorantia optaui & postulaui sensum & prudentiam, quæ me doceret in vita tam misera & cæca rectè sapienterque viuere, ac miserias vitæ vel prudenter curare, vel fortiter sustinere: eius verò concupiscentias inordinatas & noxias generosè cohibere & frænare; denique à voluptate huius vitæ, vtpote breuis & caducæ, mentem auocare, eamque ad futuram vitam in cælis beatam & æternam ambiendam, totisque viribus prosequendam traducere.

Rursum, quia rex sum (hæc enim oratio videtur esse illa, qua initio regni postulauit à Deo sapientiam ad regendum, 3.Reg.3.) postulaui sapientiam non plebeiis communem, sed regalem, omnibus superiorem & excellentiorẽ, quà subditis antecellerem, eosque sapienter regerem & dirigerem ad pacem & felicitatem tum præsentem, tum æternam. Rex enim æmulari debet Dei sapientiam & sanctitatem. Nam, vt ait Polybius apud Stobæum serm.6. *Honestum, deorum est, aut eorum qui diis proximi censentur.* Et Iamblichus epist. ad Agrippam: *Oportet,* inquit, *legibus præfectum summè purgatum esse, iuxta summam legum rectitudinem, ac neque seductione, neque fraude falli per ignorantiam, neque vim inferioribus inferre, nec vlla occasione iniustè allici; nam seruatorem & custodem legum, tam incorruptum oportet esse, quàm summè fieri potest in humana natura.*

Optavi] Græcè, ηὐξάμην, id est optaui, oraui, supplicaui, votum concepi. Optare enim facit orare & postulare; imò desiderium suum patefacere Superiori, præsertim Deo, est orare: iuxta illud psal.10.17. *Desiderium pauperum exaudiuit Dominus, præparationem cordis eorum audiuit auris tua.* Hinc solerter Noster vertit, *optaui* potiùs quàm *oraui*, vt orationis fontem indicaret, scilicet optationem & vehemens sapientiæ desiderium; præsertim quia orationem mox exprimit, dum subdit: *Et inuocaui.*

Moraliter docet hîc, initium sapientiæ & sanctitatis esse ingens eius votum & desiderium, iuxtà illud Christi: *Si quis sitit, veniat ad me, & bibat,* Ioan.7.37. Hinc Christus à Iacob Patriarcha vocatur *desiderium collium æternorum,* Genes. 49. & Apostoli in Pentecoste per decem dies desiderantes, & inuocantes receperunt Spiritum sanctum. Idem fac & tu, ac cum Ecclesia ardenti affectu, magnaque obtinendi fiducia suspira & supplica: *Veni creator Spiritus, reple tuorum corda fidelium.* Ita S.Thomas Aquinas profitebatur se sapientiam suam magis oratione, quàm studio, impetrasse. Nam *omnis sapientia à Domino Deo est,* Eccli.1.1.

Sensvs] Græcè, φρόνησις, id est prudentia, scientia, intelligentia; Noster vertere solet *sensus*, vt scilicet in omnibus sensatè, sapienter & honestè me gererem.

Et præposvi illam regnis et sedibvs (græcè, *sceptris & thronis*, quæ regis & regni sunt insignia) et divitias nihil esse dvxi in comparatione illivs] Græcè, ἐν συγκρίσει, id est *in diiudicatione illius*, si cum sapientia diiudicentur, & in iudicio certent vtra alteri præstat. Rationem à priori dat ipsa sapientia Prouerb.8.14. dicens: *Meum est consilium, & æquitas: mea est prudentia, mea est fortitudo: per me reges regnant, & legum conditores iusta decernunt.* Et v.18. *Mecum sunt diuitiæ & gloria, opes superbæ & iustitia. Melior est enim fructus meus auro & lapide pretioso, & genimina mea argento electo.* Vide ibi dicta.

Hinc multi fideles, quin & philosophi (vt Crates, Democritus, Anaxagoras) abiecerunt opes, & abdicarunt regna, vt vacarent sapientiæ & sanctitati, quorum nonnullos superiùs recensui. Nam opes & regna sæpè inuitis eripiuntur, sapientia & sanctitas inuito eripi nequit. Sic Apostoli dixerunt Christo qui est dux sapientiæ: *Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te,* Matth.19.

Nec comparavi illi lapidem pretiosvm: qvoniam omne avrvm in comparatione illivs, arena est exigva, et tamqvam lvtvm æstimabitvr argentvm in conspectv illivs] q.d. Sapientia longè præstantior est omni auro & gemmis: sapientiæ aspectu obscuratur auri fulgor, infuscatur argenti candor, hebescit margaritarum nitor, & quidquid illustre & pretiosum est sordescit & vilescit, adeoque ipse Plutus (græcè enim est πλοῦτος) quem Gentiles vt opum Deum adorant. Quid enim est argentum & aurum, nisi terra alba & rubra, ait S.Bernard. serm.4. de Aduentu. Pro *in comparatione* græcè est, ἐν ὄψει, id est in visione, in conspectu. Hinc Plato lib.3. de Republ. sapientes & virtute eximia præditos ait conflatos ex auro & argento, sed cælesti, quod terreno præstet, ceteros ex ære & ferro. Audi eum: *Deus effector hominum principibus reipublicæ, qui ceteros præcedebant, miscuit pectori aurum cæleste, id est virtutes diuinas, vt altâ quadam & excelsâ mente essent: illis autem, qui hos adiuuarẽt in gubernando rempublicam, cæleste pectoribus indidit argentum, id est præclarum virtutum ornamentum, etiamsi subsisterint infra dignitatem priorum; vt & ferrum & æs miscuit agricolis & aliis opificibus, qui reipublicæ seruiunt.* Addit tamen: *Eos quibus Dominus aurum & argentum cæleste pectoribus miscuit, contemnere debere terrenum aurum & argentum, neque loculos habere oportere, neque sequi opes;*

Alludit

Alludit ad Iob 28.15. *Non dabitur aurum obrizum pro ea, nec appendetur argentum in commutatione eius*, nec sapphirus, nec topazius, nec Indiæ colores cæteraque, quæ subdit. Quare stultorum vox est illa apud Horatium lib.1. epist.1.

O ciues, ciues, quærenda pecunia primum,
Virtus post nummos.

Pro *pretiosum* græcè est, τίμιον, nonnulli legunt, τιμητὸν, id est *honorarium*. Sunt qui legant ἀτίμητον, id est vilem, inhonorabilē, despectum, quo velit significare quemuis lapidem pretiosum sine honore, ac sine pretio esse si eum sapientiæ compararetur. Vnde sic legunt, *non comparaui ei lapidem, tanquam despectui habitum præ sapientia*; sed communis lectio habet, τίμιον, id est *pretiosum*. Huc faciunt duæ Christi parabolæ, prior de thesauro abscondito in agro Matth. 13.44. *quem qui inuenit homo, abscondit, & præ gaudio illius vadit & vendit vniuersa quæ habet, & emit agrum illum*. Et de pretiosa margarita inuenta ibidem v.45. quam vt cōpararet industrius negotiator, *abiit, & vendidit omnia quæ habuit, & emit eam*. Nam sapientia thesaurus est & margarita vnica. Quòd si *in Christo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ Dei absconditi*. Coloss.2.3. iure optimo Apost. ad Philip.3.8. *Existimo*, ait, *omnia detrimentum esse, propter eminentem scientiam Iesu Christi Domini mei: propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror vt stercora, vt Christum lucrifaciam.*

VERS.10 SVPER SALVTEM ET SPECIEM (græcè, *super sanitatem & formam*, siue *pulchritudinem*) DILEXI ILLAM, ET PROPOSVI PRO LVCE HABERE ILLAM: QVONIAM INEXTINGVIBILE EST LVMEN ILLIVS] *Proposui pro luce habere illam*, alij vertunt, *præ luce*. q.d. Antepofui illam luci. Hinc græcè est προειλάμην, id est *elegi*. Vnde Vatabl. *vsumque eius luci præoptaui*, vel *prælegi, vt cuius splendor supprimi non possit.*

Noster aptiùs vertit, *proposui pro luce*: Græcum enim ἀντὶ φωτὸς Primò, verti potest, *pro luce*, vice lucis, instar lucis; Secundò, *super lucem*, præ luce. Duo enim significat Salomon: Primò, sapientiam se præposuisse luci: Secundò, se vice lucis non alio lumine vsurum, quàm ipsa sapientia. Sapientia enim est lux lucidissima, quæ mentem illuminat ad omnia cognoscenda, & ritè peragenda. *Lucem* hìc tum externam solis, tum internam, putà lumen oculorum, accipe. q.d. Sapientiam chariorem habui, non tantùm luce solis, sed & meis oculis, & luce visuque oculorum, adeoque seposito visu oculorum, in rebus agendis statui non alio vti visu, non aliis oculis, nisi ipsius sapientiæ: hæc enim per omnes rerum tenebras viam ostendit, secureque deducit ad metam vitæ æternæ.

Huc vsque sapientiam proposuit bonis externis, siue fortunæ, vti sunt aurū & argentum; nunc præponit eamdem bonis internis, vti sunt sanitas siue valetudo, forma siue pulchritudo, visus & intuitus lucis: quibus tantum sapientia præstat, quantum corpori animus, cuius ipsa est sanitas, pulchritudo & visus.

SVPER SALVTEM ET SPECIEM DILEXI ILLAM] Primò planè, q.d. Magis amaui & optaui sapientiam, quàm corporis sanitatem, robur & decorem, quia sapientia, vtpote spiritalis & dos nobilissima, præstat omni rei & doti corporeæ.

Innuit sapientes sæpè minùs pollere robore corporis, & robustos admodum minùs pollere sapientia. Sic enim Deus dona sua distribuere & partiri solet: Adde, corpus alias dispositiones exigere ad robur, & subinde contrarias ad sapientiam requiri. Vnde illud:

Ingenio pollet, cui vim natura negauit.

Secundò, Petrus Blesensis epist.81. censet hic sapientiæ studiosos inuitari ad laborem & studium sapientiæ, etiam cum iactura sanitatis & formæ, quòd par sit rem tantam, quanta est sapientia, quauis corporis iactura emi. Hinc videmus studiosos laborare stomacho, capite, phlegmate, fierique macilentos, valetudinarios & decolores, ideoque breuis esse æui: studendo enim exhauriunt optimos spiritus, & calorem à stomacho auocant ad cerebrum, ex quo oritur stomachi indigestio, cruditas, flatus, phlegmata, vertigines, hemicrania, &c. Sic Aristoteles naturali stomachi infirmitate laborabat, eamque calidi olei vtriculo ventri admoto leuare solebat, ait Ammianus lib.16. vt mirum sit eum ad ætatem 63. annorum peruenisse, & assiduos dolores tamdiu tantâ animi virtute sustentasse: *Fuit enim in lucubrando studio infatigabili*, ait Laërt. in eius vita, *qui cùm cubitum se conferret, in manus globum æneum capiebat, vt cadente in peluim globi sono excitaretur. Aristotelem*, inquit Censorinus de Die natali, *ferunt naturalem stomachi infirmitatem, crebrasque morbidi corporis offensiones virtute animi diu sustentasse, vt magis mirum sit ad annos sexaginta tres eum vitam pertulisse, quàm vltrà non protulisse*. Blesensem sequitur Pineda l.3. de Reb. Salomonis c.3. n.8. Sapientia, inquit, est mortis & mortalitatis antidotum, Sapient.8. v.17. Quare quamuis corporis vires sapientię studio atque vigiliis extenuentur, & ad mortem celeri gradu sapiens contendat; ex altera tamē parte nominis immortalitate, quæ sapienti debetur, vitæ breuioris iactura abundè compensatur: propterea enim addidit: *Super salutem & speciem dilexi illam*, Sap.7.10. Idem lib.3. cap.10. n.5. Salomon, ait, exercuit cum labore, attentione, & mentis intentione scientias sine labore acceptas: aliquando etiam cum defatigatione quadam virium corporis, stomachi languore, capitisque lassitudine aliqua. Præteruehuntur aliquando vltra modum sapientum vigiliæ & lucubrationes, vt cum ipso Salomone cogantur dicere, *Super salutem & speciem dilexi sapientiam*: & ne sapientiæ desint, desunt valetudini curandæ, desunt sibi ipsis, ac vitæ necessariis desunt. Verumenimuerò moderatio adhibenda est studio, quam ipsa sapientia præscribit, ne vires corporis lædantur, itaque vsus & exercitium sapientiæ intercidatur, iuxta illud;

Studiosi minùs sani cur?

Omnibus in rebus modus est pulcherrima virtus.

Et illud:

Omnis satietas mala; studiorum autem pessima.

Tertiò, idem Pineda lib.3. c.3. n.5. censet hic respici ad orationem Salomonis, qua à Deo non postulauit sanitatem, nec pulchritudinem aut pulchras vxores, sed sapientiam, 3.Reg. 3.11.

Huc facit illustre exemplū in Hermanno, cui à contractis membris cognomen fuit Contracti, qui cùm esset filius Comitis, monasticen professus in Ordine S. Benedicti, enixè petiit à B. Virgine, cui erat addictissimus, sanitatem sibi restitui,

Hermanni Contracti votum sapientiæ.

stitui. quæ per visum apparens illi hoc responsum dedit: *Fili charissime, tuis precibus sedulis inuitata duorum tibi optionem impetraui; elige quod volueris. Contractus permanebis, & omnium Scripturarū scientiam accipies, tam diuinarum, quàm humanarum: vel sanitatem corporis accipiens, idiota permanebis, & Ecclesiasticam cathedram ascendes. tam alterum ex iis, quod volueris elige, quoniam ambo habere non poteris.* Hermannus autem considerans quòd Regina cæli singulariter suadebat, elegit remanere contractus, & scientiam Scripturarum accipere, magis quàm corporis sanitatem absque doctrina possidere. Erat enim iam tunc, licèt rudis & idiota, deuotus tamen & Scripturarum amore accensus. Ex illo tempore in omni doctrina vltra omnes contemporaneos suos proficiens, excellentissimæ opinionis vir factus est: trium linguarum, Latinæ scilicet, Græcæ & Arabicæ, ita peritus extitit, ac si natus in eis fuisset: floruit anno Domini 1060. auctorque fuit hymni *Salue regina*, & aliorum plurium. Porrò ægritudo illi patientiæ & sanctitatis fuit materia & stimulus. Ita Trithemius de Viris illustribus Ordinis S. Benedicti lib. 2. c. 84.

Porrò quàm parui facienda sit sanitas & formà præ sapientia, docet S. August. serm. 42. de verbis Domini: *Nam salus hominis, quæ reddita est corpori, quanti temporis fuit? Quæ est enim vita vestra dicit Scriptura? Vapor, inquit, ad modicum apparens, deinceps exterminabitur. Quid ergo illius hominis corpori reddita est sanitas, reddita est nonnulla diuturnitas vapori. Non itaque pro magno illud habendum est; vana salus hominis. Et recolite fratres illud propheticum & euangelicum: Omnis caro fœnum, & omnis honor carnis vt flos fœni: fœnum aruit, flos decidit: verbum Domini manet in æternum.* Et post pauca: *Tota quippe ista vita intelligentibus tribulatio est. Sunt enim duo tortores animæ non simul torquentes, sed cruciatus alternantes. Horum duorum tortorum nomina sunt timor & dolor. Quando tibi bene est, times; quando malè, doles. Sæculi huius quem non decipit prosperitas, non frangit aduersitas.* Vtrumque docet & præstat sapientia. Sic Gentiles Palladem deam sapientiæ præferebant Veneri Dei pulchritudinis, & Hygiiæ, siue Valentiæ, deæ sanitatis.

ET PROPOSVI (græcè, προηρησάμην, id est iudicaui, decreui) PRO LVCE HABERE ILLAM] Iam dedi huius loci sensum, dixiq; præferri hic sapientiam luci, tum solis, tum oculorum. Quid charius & lucidius oculis? quid sole, qui est cor, mens & oculus mundi: vtique sapientia, cuius aureum iubar solari antecellit: illā ergo prædilexi & prætuli rebus omnibus, quæ lucent & radiant oculis mortalium. Addit Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 4. n. 12. & ex eo Ceruantius, per *lucem* accipi ipsos sapientiæ oculos pulcherrimos. Salomon, inquiunt, sapientiam quærit sibi sponsam asserens, *Amator factus sum formæ illius*, sed illius luminibus potissimùm captus; nam proposuit pro luce habere lucē, quoniam inextinguibile est lumen eius. Illius lumina mirabiliter radiant, imò tota ipsa candor, radius est æternæ lucis, Sap. 7. 26. imò lumen iucundissimum & vtilissimū: nam & illa est speciosior sole, & super omnem dispositionem stellarum, quæ poëtis cæli ac Iouis oculi dicuntur, lucique comparata inuenitur prior, illi enim succedit nox; sapientiam autem non vincit malitia. Huius rei symbolo legimus Genes. 29. 17. captum Iacob non tantùm decora facie, sed venusto aspectu Rachelis, quā non solùm commendabat pulchritudo eximia, sed lumina oculorum, quorum maxima ratio ad speciei illustrationē accidit ex oppositione, velut vmbræ Liæ lippientibus oculis. Illorum maxima est vis. Cant. 6. 4. *Auerte*, ait, *oculos tuos à me quia ipsi me auolare*; Hebr. *extollo, superbire, fecerunt*. Sapientia ergo est Lucina & lampas, in cursu huius vitæ illuminatrix, viuificatrix, & victrix.

Lux symbolum regni.

Symbolum idem Pineda ibidem c. 3. n. 8. per *lucem* accipit regnum: huius enim symbolum est lucerna & lux, quia olim regibus præferebatur ignis lucidus, vti ostendit Ierem. 1. 13. q. d. Proposui *pro luce*, id est pro regno, habere illam; *quoniam inextinguibile*, id est perpetuum, *est lumen*, id est regnum, & regius splendor, *illius*.

QVONIAM INEXTINGVIBILE EST LVMEN ILLIVS] Græcè, ὅτι ἀκοίμητον τὸ ἐκ ταύτης φέγγος, id est, *quia insomnis, peruigil, irrequietus est fulgor* siue *splendor, qui ex ea*, scilicet procedit & profluit; Ceruantes, *immortale, quod ex hac, est iubar*; Vatab. *splendor eius supprimi non potest*; alij, *effulgentia eius nullam subit tenebratum vicissitudinem*. Sensus est q. d. Proposui sapientiam habere pro luce, quia omnis alia lux solis, lunæ, diei, fundit lumen, sed quod vespere extinguitur, deficit, & quasi dormit per noctem vsque ad manè, quo rursum sol & dies oritur: at sapientiæ lux fundit lumen, quod numquam extinguitur, deficit aut dormit, sed peruigil & luminosum semper perdurat: cùm ex aduerso lux oculorum pariter cum homine noctu sopiatur & dormiat, lux quoque solis vespere occidat, &, vt vulgus loquitur, eat cubitum & dormitum. Occubitus enim solis plebeis videtur esse eiusdem decubitus, quies & somnus, iuxta illud Virgilij 4. Æneid:

Lux sapientiæ inextinguibilis.

Tithoni croceum linquens aurora cubile.

ita à Castro. Huic luci, inquit, ex sole manantî noctium successione accidit quies & nox, vt ait versu vltimo huius capitis, in qua nocte quiescit homo à labore & somnum capit: at lumen sapientiæ nullo somno intermittitur, numquam quiescit, semper in vigilia est, & in continuum laborem inducit: nam diu noctuque per somnium & per vigiliam ita affulget homini, vt eum ad laborandum in animi cultura excitet & accendat. Et hac ratione lumen sapientiæ dicitur inextinguibile, quia vbi est, numquam non illuminat, quemadmodum de amore dixit S. Gregor. hom. 30. in Euang. quòd numquam sit otiosus, sed magna operetur si est, quia semper viget ad operandum.

Causa à priori est, quòd sapientia sit radius diuinæ lucis, oriaturque & manet à Deo, *apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio*, Iacobi 1. 17. Vide ibi dicta.

Igitur lumen sapientiæ est inextinguibile. Primò, quia in se numquam extinguitur, deficit aut variatur; sed idem semper & æquale suique simile perseuerat. Secundò, quia semper hominem illuminat & inflammat, instigatque ad bona opera, vt etiam noctu legem Dei & verba sacræ Scripturæ ruminet, meditetur, ac de Deo cogitet, eumque adoret & inuocet, iuxta illud S. Hieronymi ad Eustochium: *Esto cicada noctium.*

Et

Et illud Psaltis: *In lege eius meditabitur die ac nocte.* Psal. 1. 2. Et illud Mosis: *Meditaberis in eis sedens in domo tua, & ambulans in itinere, dormiens atque consurgens*, Deuter. 6. 7. Vide ibi dicta. Et illud de muliere sapienti & forti: *Non extinguetur in nocte lucerna eius*, Prouerb. 31. 18. Tales fuere Essæi sub S. Marco, de quibus Philo libr. de Therapeutis: *Nullæ penè*, inquit, *aliæ inter dormiendum offerebant se illis imagines, nisi rerum cælestium. Quorum & elapsa in somnis verba iuniores vigilantes attentissimi, scriptis, vtpote pretiosissima, excipiebant.*

Acœmetæ qui

Tales quoque fuere Acœmetæ, id est Religiosi non dormientes, sed iugiter psallentes & meditantes: quales fuere Studitæ, quorum præses fuit magnus ille Theodorus Studita, à iugi meditatione & studio ita cognominati, de quibus alibi dixi. Apud Græcos certamen erat cursus, in quo qui decurrendo lumen lampadis accensum seruabat, vincebat; qui verò extinguebat, vincebatur. Audi Pausaniam in Atticis: *Ara est, in qua homines in vrbem accensas lampades præferentes decurrunt. In eo autem certamen est, vt in cursu accensæ conseruentur; cuius enim fax extincta fuerit, palma in medio relinquitur.*

Pari modo Christianus lampadem fidei & charitatis, oleo bonorum operum foueat, & accensam teneat oportet vsque ad vltimum vitæ diem. Nam virgines sapientes oleum habentes, eoque lampades accensas fouentes, admissæ sunt ad nuptias cælestes; eo verò carentes, & lampades habentes extinctas, ab iis exclusæ fuerunt, Matth. 25. 7.

VERS. 11. VENERVNT AVTEM MIHI OMNIA BONA PARITER CVM ILLA, ET INNVMERABILIS HONESTAS PER MANVS ILLIVS] *Omnia bona* sunt opes, fama, gloria, regnum, victoria, &c. *innumerabilis*, id est plurima. Est hyperbole: nam omnes opes Salomonis, licet plurimæ, absolutè tamen numerari poterant, vtpote finitæ.

Ne quis Salomonem temeritatis accuset, quòd sapientiam ceteris bonis prætulerit, eamque in sponsam sibi delegerit, ostendit eam non indotatam ad se venisse, sed pro dote attulisse bona omnia. Id ita reipsa accidisse patet 3. Reg. 3. 11. vbi Deus ait Salomoni: *Quia postulasti verbum hoc, & non petisti tibi dies multos, nec diuitias, aut animas inimicorum tuorum; sed postulasti tibi sapientiam ad discernendum iudicium: ecce feci tibi secundùm sermones tuos, & dedi tibi cor sapiens & intelligens; in tantum, vt nullus ante te similis tui fuerit, nec post te surrecturus sit. Sed & hæc, quæ non postulasti, dedi tibi, diuitias scilicet & gloriam, vt nemo fuerit similis tui in regibus cunctis retrò diebus.* Vnde Christus Matth. 6. adducto exemplo ex gloria Salomonis, conclusit versu 33. *Quærite ergo primùm regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adiicientur vobis. Adiicientur* dixit, non sine emphasi, quia exteriora bona, etiam non petentibus, & suis quoque inimicis largitur, quasi adiectanea, imò reiectanea. Sic cum Sapientia increata, putà cum Filio suo, Deus nobis omnia donauit, Rom. 8. 32. cum sapientia verò creata, id est cum gratia & charitate, reliquæ nobis proueniunt virtutes, velut proprietates ex essentia & natura gratiæ promanantes: externa quoque bona, quatenus prosunt ad gratiam & salutem.

HONESTAS] Id est virtus, quæ spectat bonum honestum, ac præsertim modestia, ait S. Bonauent. & Dionys. Verùm græcè est πλοῦτος; id est opes, diuitiæ: hæ enim in Script. vocantur *honestas*, quia possidentem faciunt honestum & honorabilem, vt ab omnibus colatur: sic *honorare* vel *honestari*, significat ditare, vt 1. Timoth. 5. 17. *Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore*, id est stipendio, *digni habeantur.* Et v. 3. *Viduas honora* (sustenta) *quæ verè viduæ sunt.* Sic *honestas* pro opibus, & *honestate* pro diuitem facere, sumitur hoc cap. v. 13. & c. 8. v. 18. & c. 10. 10. & Eccl. 11. v. 14. & 23. Est ergo metalepsis: diuitias enim consequitur honestas, victus, vestitus & familiæ. Vnde & prisci Latini *honestum* sumebant pro diuite, vt docet Asconius in Verrinam 3. & Vlpianus l. 52. D. de furtis, Titium honestum opponit Titio egeno. *Cùm*, ait, *Titio honesto pecuniam credere vellem, subiecisti mihi alium Titium egenum, quasi ille esset locuples.*

PER MANVS ILLIVS] Græcè, *in manibus illius*, id est Primò, in eius arbitrio & potestate, quasi ab ea manans & pendens; Secundò, q. d. Liberaliter per manus illius erogabatur. Manus enim symbolum sunt Primò, potestatis & dominij; Secundò, liberalitatis & beneficentiæ. Vnde *donum*, græcè dicitur δῶρον, quæ vox palmam significat, siue manum explicatam & extentam, quâ dona erogamus. Vnde Plinius lib. 35. c. 14. *Græci antiqui*, ait, *doron palmam vocabant, & ideo dora munera, qui manu darentur.* Tertiò, laboris & operationis: vnde per manus sapientiæ innuit eam, non esse otiosam, sed operosam; nec otiosis, sed operosis suas opes conferre. Quartò insuper, contentionis & pugnæ, vt notet sapientiam magnam debere cum insipientia & concupiscentia subire luctam, cum eaque crebrò manus conserere, vt eam subigat & obsequentem reddat. Hinc Plutus, id est deus diuitiarum præses, pingebatur cum signo Fortunæ & Mineruæ (quæ dea erat sapientiæ) Erganes, id est operatricis, inquit Plutarch. Hesiodus, Aristoph. & alij. Vnde Pausan. lib. 1. & 6. qui est Eliac. ait: *In arce Mineruæ fanum est, signumque, auro & ebore fabricatum. Phidiæ aiunt opus fuisse: insistit Deæ cassidi gallus gallinaceus, quod opinor, hæc est auis omnium pugnacissima, vel fortasse, quòd Mineruæ cognomento Erganæ sacra est.* Gallus pugnax & peruigil insistit capiti Mineruæ, vt notet sapientiam & opes, non otio, sed assiduâ vigiliâ, labore & contentione comparari. Mineruæ ergo, siue Palladi, armatæ cæli terræque bona, perinde ac duci milites subduntur. Hinc facit illud Horatij lib. 1. epist. 1.

Manus symbola quatuor. Primò. Secundò.

Tertiò.

Quartò.

Sapientia laboriosa.

Ad summam sapiens vno minor est Ioue, diues,
Liber, honoratus, pulcher, rex denique regum.

Hinc Salomon post collatam sibi sapientiam mirabiliter cœpit ditescere: per eam enim naues misit in Ophir, qui auri copiam ei afferebant, multaque alia solerter adinuenit, quibus immensas opes & gloriam sibi comparauit, vti ostendit Pineda lib. 4. de Rebus Salom. c. 4.

ET LÆTATVS SVM IN OMNIBVS: QVONIAM ANTECEDEBAT ME ISTA SAPIENTIA] quasi dux deducens me ad omnia bona iam dicta. Vnde græcè est ἡγεῖται, id est dux est sapientia. q. d. Quoniam sapientia dux est, auctor, caput, fons & mater omnium bonorum: quia Deus scilicet, auctor & amator sapientiæ,

ea

ea omnia largè elargitur ſapientiæ ſtudioſis.

Igitur minùs aptè ad hunc locum Holcot exponit, q.d. Sapientia quaſi dux mihi præibat in omni negotio per ſapiens prouidumque conſilium, vt omnia prudenter agerem & tranſigerẽ: quia hac de re hîc non agitur. Senſus ergo eſt quem dedi: ſic enim ſe explicat hemiſtichio ſequenti, dicens: *Et ignorabam quoniam horum omniũ mater eſt.* Perperam Complut. pro *horum* legunt, *bonorum*; & alij, *honorum*. Pro *mater* græcè eſt γενέτις, id eſt *genitrix*: alij legunt, γένεσις, id eſt *generatio*, id eſt generatrix. Sic Philo lib. de Profugis aſſerit, ſapientiam eſſe filiam Dei, ſed meritò patrem dici poſſe (ſymbolicè ſcilicet & emblematicè) & eſto nomen habeat femininum, habere tamen virtutem maſculam, imò vires & actiones virorum perfectiſſimorum. Sic ſapientia de ſe ait: *Ego mater pulchræ dilectionis, & timoris, & agnitionis, & ſanctæ ſpei*, Eccli. 24.24. Vide ibi dicta. Porrò quod ait *ignorabam*, intellige antequam eam eiuſque dotes planè perſpectas haberem, & experientia cognouiſſem: at vbi ea perſpexi & expertus didici, planè agnoui omniũ bonorum matrem eſſe ſapientiam.

VERS. 13. QVAM SINE FICTIONE (græcè, ἀδόλως, id eſt, *ſine dolo*) DIDICI, ET SINE INVIDIA (græcè, ἀφθόνως, quod per homioptoton pulchrè reſpondet τῷ ἀδόλως) COMMVNICO, ET HONESTATEM ILLIVS NON ABSCONDO]

Fictio hæc, ſiue dolus conſiſtit in eo, quòd quis ſapientiam non ſincerè propter ipſam, putà ex amore ſapientiæ, ſed propter aliud quærat & diſcat, putà vt per eam opes, honores, ſtatus adipiſcatur. Sicut Simon Magus fictè & doloſè voluit emere Spiritum ſanctum, qui eſt auctor ſapientiæ, non vt eo ſanctificaretur, ſed vt per eum acciperet poteſtatem faciendi miracula, ex eaque Magni nomen apud homines conſequeretur, Actor. 8. 19. Senſus ergo eſt, q.d. Ego Salomon quæſiui & didici ſapientiam, tum à matre & patre meo, tum à Nathan Propheta, tum maximè à Deo, qui mihi illam infudit; quæſiui eam, inquam, non fictè, ſed ſincerè puraque intentione, & recto fine, quem ipſa poſcit, ſcilicet vt per eam rectè & ſanctè viuerem, vtque eandem alios docerem: vnde ſine inuidia largè & liberaliter eam quibuſlibet communico, tum per vocem, tum per hæc ſcripta mea: & *honeſtatem*, græcè πλοῦτον, id eſt diuitias eius à me per experientiam compertas, ac paulò antè à me recenſitas *non abſcondo*, ſed vbique prædico & propalo. Nam, vt dixit c. 1. 5. *Spiritus ſanctus diſciplinæ effugiet fictum.* Vide ibi dicta.

Nonnulli non incongruè τὸ ἀδόλως, id eſt ſine fictione, ſine dolo & fraude, paſſiuè accipiunt. q.d. Non ſum fraudatus opinione, quam de ſapientia conceperam, quòd bona omnia, quæ mihi promittebat reipſa præſtaret. Vnde Vatabl. vertit, *hanc citra fruſtrationem didici.*

Denique ex hoc loco demonſtrat noſter Pineda li. 3 de Salomone c. 27. Salomonem fuiſſe publicum ſapientiæ profeſſorem.

Sapientia ſua communicat. Moraliter hinc diſce, verè ſapientem non eſſe inuidum, nec arctum, ſed liberaliter ſe ſuaque communicare & impendere in aliorum commodum & ſalutem, perinde ac Deus ſua largè omnibus impertit, ac ſicut ſol radios lucis ſuæ omnibus immittit. Sic Apoſtoli, ait S. Iren. lib. 3. c. 14. nulli inuidentes, quæ didicerant ipſi à Domino, vltrò omnibus communicabant. Sapienter S. Baſil. orat. 6. de Inſtitut. & admon. *Diſcendum eſt*, inquit, *abſque vllo pudore, & docendum abſque inuidia; & ſi quid ab altero hauſerimus, id ipſum non eſt celandum, ſicut improbæ mulieres ſolent dũ ſpurios partus ſupponũt, ſed grato animo dicti auctor prædicandus atque aperiendus eſt.* Rabanus Maurus, & Alcuinus Flaccus magiſter Caroli Magni, Bedæ diſcipuli, cùm ſcholas Pariſijs aperirent, omnes gratis docebant; itaque Academiæ nobiliſſimæ & antiquiſſimæ initium dederunt, vti habet eorum Vita. Idem facit Societas noſtra, quæ vltrò & gratis omnes docet omnia, quæ ad liberales artes & Theologiam pertinent. Galenus libr. 1. Methodi ca. 1. aſſerit ſe vel vnius ſtudioſi gratiâ omnia dicturum ſcripturumque. Plato vno Ariſtotele diſcipulo contentus alacriter docebat, illoque præſente etiamſi ceteri abeſſent, dicebat *Auditorium* eſt, teſte Laërtio, Plutarch. & alijs. Plinius l. 25. c. 1. & 2. laudat veteres, vt M. Catonem omnium bonarum artium magiſtrum, Orpheum, Muſæum, Heſiodum, &c. qui ea, quæ norant de viribus herbarum ſcripto vulgarunt. *Nihil ergo*, inquit, *intentatum inexpertumq́; illis fuit. nihil deinde occultatum, quod non prodeſſe poſteris vellent. At nos elaborata ijs abſcondere atque ſupprimere cupimus, & fraudare vitam etiam alienis bonis. Ita certè recondunt, qui pauca aliqua nouere inuidentes alijs, & neminem docere in auctoritatem ſcientiæ eſt.*

Exempla.

Ratio à priori. Ratio à priori eſt, quam dat S. Thomas in illud 1. Corint. 3. *Cùm ſit inter vos zelus & contentio, nónne carnales eſtis?* *Zelus*, inquit, *& contẽtio non habet locum, niſi in carnalibus hominibus, quia ipſi ad bona corporalia afficiuntur, quæ ſimul à pluribus integrè poſſideri nõ poſſunt: & ideo propter hoc, quòd aliquis bonum aliquod corporale poſſidet, alius impeditur à plena poſſeſſione illius: & ex hoc ſequitur inuidia, & per conſequens contentio. Sed ſpiritualia bona, quibus ſpirituales afficiuntur, ſimul à pluribus poſſideri poſſunt, & ideo bonum illius non eſt alterius impedimentum, & propter hoc in talibus, nec inuidia, nec contentio locum habet. Vnde Sapiens cap. 7. ait, Sine inuidia cõmunico*: quòd Deus ijs, qui libenter alios docent, doctrinam largiter communicet & adaugeat, iuxta illud Chriſti: *Qui enim habet* (qui dato & habito vtitur ad aliorum commodum) *dabitur ei, & abundabit: qui autẽ non habet* (non vtitur,) *& quod habet auferetur ab eo*, Matt. 13. 12. Vide parabolam talentorum, ac præmia eorum qui ea erogarunt, Matt. 25. 21. Hinc ſapienter R. Iſmaël in *Pirkeaboth*, id eſt in Sententijs patrum c. 4. *Qui eo fine diſcit*, inquit, *vt alios poſtmodum doceat, illi Deus & diſcendi gratiam confert & docendi: & qui hoc animo diſcit, vt ſuos ipſius mores inſtruat, dat illi Deus vnde diſcat & doceat, & quod alios docuit, in opus & praxim redigat.*

Exempla. Illuſtre exemplum eſt in S. Auguſtino, qui Florentinæ offerens ſuam docendi operã epiſt. 132. *Supereſt*, inquit, *vt promas ipſa, ſi quid ex me quærendum putas. Aut enim ſcio, quod inquiſieris, & non negabo: aut ita neſcio, vt nullo fidei ſalutiſq; detrimento neſciam, & hoc etiam terpſam, ſi potuero, faciam reddita ratione ſecuram: aut certè ſi neſcio, & tamẽ ſciendum eſt, vel impetrabo à Domino, ne tibi deſim: nam ſæpè officium impertiendi, meritum eſt accipiẽdi; vel ita tibi reſpondebo, vt noueris pro hac ipſa re, quam pariter neſci-*

nescimus, ad quem pulsare debeamus. Et post nonnulla: *Equidem etiam ijs rebus, quas vtcumque scio, magis te cupio esse scientem, quàm scientiæ nostræ indigentem. Neque enim, vt quod scimus doceamus, aliorum ignorantiam optare debemus. Multò quippe melius omnes sumus dociles Deo quod vtique in illa superna patria, cùm in nobis completum fuerit quod promissum est perficietur, vt non dicat homo proximo suo: Cognosce Dominum. Omnes enim cognoscent eum, sicut scriptum est à minore vsque ad maiorem eorum.*

Excellens hac in re fuit Cosmas Scholasticus, de quo ita scribit Ioannes Moschus oculatus testis in Prato spirit. cap. 172. *Erat, inquit, vir iste humilis, misericors abstinens, virgo, quietus, sine ira, socialis, peregrinorum susceptor, amator pauperum. Plurimum itaque nobis vtilitatis contulit vir iste mirabilis, non solùm ex aspectu, sed etiam ex doctrina sua, & quòd magnam haberet librorum copiam super omnes qui erant in Alexandria, eosq; promptè ac libenter volentibus accommodaret.* Subdit deinde eiusdem vitam & virtutes: *Erat autem & nihil possidens. In tota namque domo eius nihil vidisses aliud, quàm libros, & scabella, & lectulum, & mensam. Licebat verò omnibus ingredi, & interrogare, quæ ad vtilitatem pertinerent, & legere. Diebus autem singulis intrabam ad eum ipse & teste veritate, numquam ad illum ingressus sum, quin ipsum aut legentem, aut scribentem contra Iudæos, inuenirem. Magno enim feruebat zelo conuertendi gentem illam ad veritatem.* Additque, eum talem vitam constanter egisse per 33. annos.

B. Philippus Nerius dictitabat, seruum Dei salutis proximorum studiosum debere omnium horarum esse virum, vt quolibet tempore cuilibet sui facultatẽ præbeat: idque ipse factitabat, eaq; de causa aduẽtãtibus clauẽ cubiculi sui tradebat, vt sine pulsu ad se ingredi possent, opis vel cõsilij petẽdi causâ, quando & quoties liberet.

Denique primos doctores sapientiæ, qui eam studiosè posteris tradiderunt, & per multa sæcula propagarunt, fuisse Adam, Noë, Abraham, Ioseph, Mosen, Dauidem ostendit Pineda li. 3. de Rebus Salomonis c. 27.

Vers. 14. INFINITVS (græcè ἀνεκλειπὴς, id est indeficiens, inexhaustus) ENIM THESAVRVS EST HOMINIBVS] Dat causam, cur sine inuidia sapientiã vltrò communicet, quòd scilicet eius thesaurus sit indeficiens, instar fontis vel putei perennis, vnde quo plus aquæ exhauritur vel effluit, eo plus succedit rursusque affluit. Quare ne verearis, ô doctor, alios docere; metuendo ne tua doctrina deficiat, vel tibi ipsi non sufficiat, quia docendo crescet tibi doctrina, tum ex ipso eius vsu & exercitio, tum ex Dei remuneratione & dono: sicut lux candelæ, si aliam & aliam accendat, non minuitur, sed augetur: & sicut oleum Eliæ; quò in plura vasa effusum fuit, eò pariter magis fuit multiplicatum, 3. Reg. 17. 12.

QVO QVI VSI SVNT, PARTICIPES FACTI SVNT AMICITIÆ DEI] Græcè πρὸς θεὸν ἐστείλαντο φιλίαν, id est *contraxerunt* vel *strinxerunt ad Deum*, vel *cum Deo, amicitiam*, arctam scilicet & strictam; Vatabl. *amicitiam cùm Deo iunxerunt*; Pagnin. *sepofuerunt ad Deum amicitiam.* Alia est hæc ratio, cur suum sapientiæ thesaurum alijs libenter communicet, quòd scilicet, qui eo vtuntur in aliorum bonum docendo, consulendo, &c. propter insignem hanc charitatem, strictam cum Deo amicitiam ineant: Deus enim est primus sapientiæ doctor, qui alios doctores sibi socios quærit, vt eam in omnes dispergat. quare eos in suum consortium & amicitiam, imò in suum doctoratus officium gradumque allociat: *Diuinorum enim operum diuinissimum est, Deo in salute animarum cooperari*, ait S. Dionys. Atque angelorum munus est alios illuminare, purgare & perficere. Hinc patet, quòd vera inter Deum & iustum intercedat amicitia, quæ sita est in charitate. Nam Primò, per hanc simus *diuinæ consortes naturæ*, ideoque quodammodo æquales Deo. Secundò, per hanc fit mutuus amor, & mutua communicatio bonorum inter Deum & iustum. Tertiò, per hanc singulariter iustus amat Deum & amatur à Deo, idque purè propter Deum, non propter vtilitatem propriam. Quartò, per hanc anima intimè vnitur Deo, iuxta illud: *Qui autem adhæret Domino, vnus spiritus est.* Ad veram enim amicitiam requiruntur & sufficiũt hæc quatuor, scilicet æqualitas, mutua beneuolentia, singularitas, & vnio. Ita D. Thomas 2. 2. q. 23. art. 1. & ibidem fusiùs Franc. Suarez, Gregorius de Valentia, & alij.

Charitas est amicitia hominum cum Deo.

PROPTER DISCIPLINÆ (tradendæ & docendæ) DONA COMMENDATI] Græcè διὰ τὰς ἐκ παιδείας δωρεὰς συσταθέντες, id est, *propter ea, quæ ex disciplina promanant dona constituti, compositi*, vel *commendati*. Per doctrinam enim & disciplinam auditorum ignorantia dispellitur, errores abiguntur, veritate mens imbuitur, vitia castigantur, virtutes inseruntur, gratia & salus æterna procuratur. quæ omnia doctores Deo, angelis & hominibus mirificè commendant. Quocirca viri sapientes, amici, imò consultores & magistri fuere Regum & Imperatorum, vt Seneca Neronis, Apollonius Augusti, Aristoteles Alexandri Magni, Aristæas Ptolemæi Philadelphi, Lactantius Constantini, Alcuinus Caroli Magni. Alij per *dona disciplinæ* accipiunt bona omnia, quæ paulò antè sapientiam comitari & ab ea profluere asseruit: hæc enim sapientem apud omnes commendant, atque amabilem pariter & admirabilem efficiunt.

Propriè συσταθέντες, quod Noster vertit, *commendati*, idem est, inquit Cemantius, quod cum Deo sibi amicissimo stantes, consistentes, excitati, erecti ex terræ scilicet puluere, collocati, constituti secundùm Deum, stabiliti, firmati, aliàs ex sese ruituri in barathra errorum. Sic Plato in Timæo, & Polyb. lib. 2. Præterea studiosè excepti, culti, in cœtum, congressum, colloquium & contubernium admissi, nempe ipsius Dei, quocum amoris vinculo adstricti. Quæ officia præstamus ijs, quos habemus commendatos.

Denique συσταθέντες sunt cohærentes conspirantes, concordes & consonantes, certè vnà cum Deo Deique gratia, atque dono ipsius, eos in tãtum fastigium dignitatis euehentis, reddentisq; consortes diuinæ naturæ, & pulcherrima bonorum harmonia suauissimos. Nam *systema* apud musicos est constitutio & plenum modulationis corpus, ex consonantiarum coniunctione consistens, quale est diapason, diapente, &c. apud Boëtium lib. 4. de Music c. 14.

Moraliter disce hîc dignitatem doctorum sapientiæ, quòd scilicet præ ceteris iustis & doctis sunt

ſint amici Dei, quia plurimos doctos, id eſt probos, ſanctos, Deique amicos, efficiunt. Hi enim ſine fictione docent quod à Deo didicerũt, quia non alio fine docent, quàm quem Deus & ſapientia ipſa requirit, ſcilicet ad Dei notitiã cultumque propagandum, & ad animas ſaluandas: qui enim alio fine docet, v.g. ad ambitionem vel lucrum proprium, fictè & doloſè ſapientiâ vtitur, imò abutitur. Hinc rurſum verus doctor ſapientiæ ſine inuidia ſua communicat, quia nil tam alienum à ſapientia, quàm inuidia: ſapientiæ enim ſpiritus *ſuauis eſt, amans bonum, benefaciens humanus, benignus*, &c. vt audiemus v. 22. Vnde Eccleſiaſt. c. 20. 32. *Sapientia abſconſa*, inquit, *& theſaurus inuiſus, quæ vtilitas in vtriſque? Melior eſt qui celat inſipientiam ſuam, quàm homo qui abſcondit ſapientiam ſuam.* Et Apoſtol. Epheſ. 4. 11. *Et ipſe dedit quoſdam quidem Apoſtolos, quoſdam autem Prophetas, alios verò Euangeliſtas, alios autem paſtores & doctores* (non propter ſe, vt ſibi ſoli ſapiant, ſed vt alios doceant, nimirum) *ad conſummationem ſanctorum in opus miniſterij. In ædificationem corporis Chriſti.* Vnde Paulus, *Væ mihi eſt*, inquit, *ſi non euangelizauero*, 1. Corinth. 9. 16.

VERS. 15. MIHI AVTEM DEDIT DEVS DICERE EX SENTENTIA, ET PRÆSVMERE DIGNA HORVM QVÆ MIHI DANTVR: QVONIAM IPSE SAPIENTIÆ DVX EST, ET SAPIENTIVM EMENDATOR] Pro *dedit* S. Gregor. & Cantacuzenus legunt, *det*, quod eſt optantis; cùm prius ſit aſſerentis. Declarat quomodo ſapientiam ſine fictione didicerit, & ſine inuidia communicet, quòd ſcilicet Deus ei dederit facultatem & donum loquendi ex ſententia, vt nimirum animi ſui ſenſa, & quæcumque mente concepit, liberè, facilè, methodicè, clarè, gratioſè, neruoſè eloqui valeat, vt auditores ea facilè intelligant, capiant, retineant & exequantur. Multi enim ſunt viri docti in ſeipſis, ſed ſua ſenſa eloqui non valentes: vnde inepti ſunt ad docendum. Docti ergo, vt fiant doctores congrui, egent gratia & facilitate ſe explicandi, influendique in animos auditorum, vt ijs illa perſpicuè oſtendant & efficaciter perſuadeant. Ita hodie videmus nonnullos doctores, ſed mutos & elingues; alios verò diſertos & facundos, qualis fuit Salomon. Pergit hîc enarrare Salomon quæ & quanta per ſapiẽtiam cognouerit, vt deinde v. 22. in eius laudes & elogia ſeſe effundat. Porrò id facit non ex faſtu, ſed ex gratitudine: omnia enim refert in Deum, quaſi ſapientiæ omniſque boni fontẽ. Nam vt ait S. Auguſt. in pſal. 85. 2. cùm Pſaltes ibidem ait: *Cuſtodi animam meam, quoniam ſanctus ſum: Non eſt iſta ſuperbia elati, ſed confeſſio non ingrati; imò & habere te cognoſce*, inquit, *& nihil ex te habere, vt nec ſuperbus ſis, nec ingratus: dic Deo tuo, Sanctus ſum, quoniam ſanctificaſti me, quia accepi, nõ quia habui; quia tu dediſti, non quia merui.*

DICERE EX SENTENTIA] Græcè, εἰπεῖν κατὰ γνώμην. Porrò γνώμη multa ſignificat: Primò, ſententiam: nam gnomæ vocantur ſentẽtiæ graues, parabolæ & prouerbia. Hoc ſecutus Vatabl. vertit, *Deus dedit mihi ſententioſè loqui.* Secundò, voluntatem, qua quis aliquid in mente ſtatuit & decreuit. Vnde Budæus, & ex eo Ianſen: κατὰ γνώμην, inquit, eſt propria ſponte, liberè & lubẽter loqui. Hoc ſecutus S. Bonauent. explicat q. d.

Gnome multa ſignificat.

Vt firmus certuſque pronuntiem de rebus, non hæſitans, non cunctabundus, ſed quaſi poteſtatem habens. Tertiò, ingenium, iudicium, conſilium. Vnde aliqui explicãt q. d. Deus dedit mihi gratiam loquendi ingenioſè, ſubtiliter & eruditè, ſed ſimul cum iudicio & conſilio vtili prudentique, quod auditoribus vbiq; ſuggero; quo fit, vt vbique proferam ea, quæ congrua ſunt ingenio, conſilio & iudicio prudentiæ. Vnde Clarius vertit, *Dei dono habeo, vt loquar eruditè quæ ſentio.* Quartò, opinionem & exiſtimationem, q. d. Deus dedit mihi ita ſapienter loqui ſicut congruum eſt opinioni, quam de me homines conceperunt. Quintò, nonnulli cenſent gnomen ſubinde ſignificare gnomonem, indicem & regulã, qualis eſt ſtylus in horologio, qui per vmbram horas ſingulas notat & indicat. q. d. Ego in omnibus dictis ſequor lucem ductumque rationis & Dei, inſtar vmbræ & ſtyli in horologio. Verùm hoc alienius videtur. Sextò & genuinè, γνώμη ſignificat ſenſum. Vnde Petrus Nannius vertit, *Deus dedit mihi vt ſecundùm mentem eloquar, & animi ſententiam exprimere valeã*, vt ſcilicet quæ ſapienter mente concepi, ſapienter ore eloquar, non tantùm quoad rem, ſed etiam quoad methodum & modum, quo ea in animo & cogitatione mea depinxi. Vnde viri ſapientes, & egregij oratores apud principes vel populũ peroraturi, non tantùm puncta dicenda, ſed etiam ordinem & modum, quo ſingula dicturi ſunt, mẽte præconcipiunt, vt vnum ex alio dependeat, ſicut annuli in catena; ac vnũ ex alio fluat, ſicut latices ex fõte. Porrò ſapiẽter dicere tria requirit. Primò, vt quis ea prius præmeditetur, vti iã dixi: Secundò, vt ea proferat ſapidè, iucundè, hilariter, gratioſè: Tertiò, vt ea promat cum pondere, neruoſè, efficaciter & appoſitè ad perſuadendum. Tota enim vis fructuſque oratoris & orationis conſiſtit in perſuadendo, ait Tullius.

Sapiens oratio tria poſcit.

Porrò quàm fatua ſit eloquentia ſine ſapientia, demonſtrat apologus ranæ & anguillæ, appoſitis epithetis venuſtus, apud Cyrill. l. 2. Apolog. moral. ca. 16. cui titulus: Contra arrogantes ex eloquentia. *Ranunçula in fonte genita*, inquit, *ſine voce cum cauda, procedente die dum creſceret, ac mutatâ formâ, perditâ caudulâ, loquacitatis inquietiſſimæ ampullas accepiſſet; nat autem ibidem aſpiciens ſine ſono caudatam anguillam, mox eloquij venta tumens coram illa, naturæ cœpit arrogantiæ ſuæ grates referre, dicens: Gratias tibi ago, quòd non ſolùm ſubtraxiſti mihi caudam beſtialitatis opprobrium, ſed etiam rationalis gloriæ facundiam tribuiſti. Hoc autem cùm audiſſet anguilla, & tumorem faſtus eius ex ampulloſa fabulatione notaſſet, vt ſuperbã confunderet, è contra ſubiunxit. Ego ſanè ſoror naturæ gratias offero, quòd acutiſſimũ iactantiæ ſonitum à me abſtulit, & mihi in effugium ſalutare longiorem aſtutiæ caudam dedit. Vt quid charisſima peſtifero vento loquacitatis inflatis? Noſ attõdio, quòd inflata lingua dum eructat facundiam, bullit ſtultitiam: quia flatu ſuperbiæ venenata mox à mente ſapientiam fugat. Verùm quid eſt eloquentia ſine ſapientia, niſi incondita lingua, furioſa potentia, bucca ſine fronte, ſupina dementia, ars incompoſita, & dulcedo non medicans: venenoſa?* Ex quibus concludit, & hoc epimythium colligit: *Malo igitur ſine vocis artificio cum formica gaudere prudentia, quàm vocis tonitruo inſanire cum aſino, vel etiã cum imbilò captiua verbera*

Apologus ventoſa eloquentia.

cum philomela. Malo certè in æternum non loqui, quàm locutione sempiternum captiuanda in superbiam erigi. Quo dicto sub limo se abscondit.

Salomon ergo eloquentia æquè ac sapientia excelluit: & tam illa, quàm hæc insigne est regũ & principum decus, vti hîc ipse insinuat. Vnde de Calliope, quæ eloquentiæ erat dea, sic canit Hesiodus in Theogonia,

Quæ reges etiam comitatur ritè verendos.

Eloquentes fuere Iulius Cæsar, Augustus, Tiberius, Claudius Imp. teste Tacito libr. 13. Annal. sub initium, item Diomedes, Vlysses, Nestor, Pericles & Alexander Magnus. quem Dio lib. 2. de Regno ita patri Philippo loquentem inducit: *Rhetorica quidem opus est regi: nam tu frequenter rescribere cogeris, & contradicere Demostheni rhetori valdè vehementi & impostori, atque alijs quoque, qui Athenis rempubl. administrant.* Hæc est illa Gallici Herculis imago apud Lucianum, *catenulis aureis confertissimam hominum multitudinem trahens, omnes auribus vinctos, & quidem neque de fuga cogitantes, neque omnino restitantes; aut pedibus in diuersum renitentes, sed sponte festinantes, innexis tamen catenulis summæ Dei lingua perterebratæ, &c.*

Quamuis durissima corda,
Eloquio pollens ad sua vota trahit.

Pyrrhus Epiri rex dictitabat, plures se vrbes subiecisse eloquentia Cyneæ oratoris sui, quàm armis, teste Valerio Maximo.

Mysticè S. Gregor. 23. Moral. c. 10. vel 17. *Fit plerumque*, inquit, *vt fortiter dicant, sed tamen iuxta ea quæ dicunt viuere nesciant. Vnde bene quidã sapiens dixit: Mihi autem Deus det hæc dicere ex sententia. Sẽtentia quippe à sensu vocata est. Et rectè, quæ intelligit, non ex sola scientia, sed ex sententia dicere appetit; qui nequaquam tantummodò sciendo dicere, sed sentiendo desiderat experiri quod dicit.*

ET PRÆSVMERE] Græcè ἐνθυμηθῆναι, id est, cogitare & mente concipere ea, quæ digna sunt donis, quæ mihi à Deo data sunt & indies dantur; siue quemadmodum decet dona mea. *Præsumere* ergo est præconcipere, siue mente priùs comprehendere & complecti ea, quæ pro dignitate rei eloquenda sunt. Qui enim rectè vult dicere, priùs quid & qualiter dicendum sit, præmeditetur oportet.

Aliter Hugo: Cogitare, inquit, dignè de datis, est pro donis acceptis gratias agere. Nihil enim dono ita dignum est, ac gratiarũ actio. Alij: Cogitare, inquiunt, dignè de datis, est cogitare quomodo ea, quæ nobis data sunt ad aliorum commodum, aptè in eos dispensemus. Melius noster à Castro: Præsumere, inquit, est præconcipere digna datis. Hoc pertinet ad grauitatem sententiarum, cui illa orationis facultas respondet: Nam sunt, vt ait Cicero de Oratore, qui rectè sentiãt, cùm tamen id, quod sentiunt, non possint ornatè distinctèque dicere. Duo ergo sibi à Deo data gratulatur Salomon, & in loquendo facundiam; & præeligere, quod Vulgatus dixit, *præsumere* ex cogitatis, ea, quæ dicturus esset grauia & digna tantis donis: id est talia, qualia decet dona à Deo data, & datorem eorum Deum, non leuia ac ludicra & inutilia, sed grauia, seria & multæ vtilitatis, vtpote ex sapientia profecta.

Cantacuzenus pro διδομένων, id est, *quæ dantur*, legit, λεγομένων, id est, *quæ dicuntur*: vt enim oratio sit congrua, debet esse digna rebus quæ dicuntur.

QVONIAM IPSE SAPIENTIÆ DVX EST] Græcè ὁδηγὸς, id est dux viæ, siue itineris, quo scilicet è terra ad cælum cælestemque vitam cõtendimus; sicut columna ignis per noctem, & nubis per diem præiens castra Hebræorum, eis erat ὁδηγὸς, id est dux viæ per desertum in terram promissam, Exodi 13. 21. Deus ergo est noster ὁδηγὸς, id est viæ in cælum dux, monstrator, inquit Ceruantes, præceptor, coryphæus, princeps, auspex suauiter polliciens, & potentia fortiter impellens, æstimator omnia suis momentis librans æqua lance, ac magni æstimans eos, quos instituendos atque regendos habet, moderator, rector, auriga, & gubernator, institutor formatorque eorum, quos sapientia imbuendos suscepit; vti dicitur magister Rhetorices, Philosophiæ, Theologiæ, imò dux & princeps, v. g. Medicinæ Galenus, Philosophiæ Aristoteles, Theologiæ S. Aug. & S. Thomas, qui vt dux ceteris quos ducit præstat, præitque in via, sicut, magister puero, dux militi, strategus exercitui, stella Magis, doctrina & exemplo prælucens. Nam rectè dux dicitur sapientiæ, qui discipulorum agmina sicut acies militũ ductat, item imperator, primipilus in gymnastica gymnasiorum exercitatione, quasi militari. Gentilibus viæ, æquè ac sapientiæ & sermonis, præses & dux erat Mercurius, græcè ἑρμῆς, id est interpres & nuncius, ita dictus, quasi medicurrius, inquit Arnobius, & ex eo Giraldus syntag. 9. hoc est medius currẽs, quòd sermo medius inter homines sit: ideoque & Nuncius dictus, quia per sermonem omnia enunciantur, ait S. August. libr. 7. de Ciuit. 14. Vnde Iulianus Apostata, teste Ammiano, nocte dimidiata semper exurgens occultè Mercurio supplicabat, quem in mundo velociorem sensum esse motum mentium suscitantem, Gentiles tradidere: Verùm verus fidelium Mercurius nõ est alius, quàm Deus & Christus.

Deus dux.

ET SAPIENTIVM EMENDATOR] Græcè διορθωτὴς, id est moderator, director, erector, corrector, rectificator, bene dispositor, qui scilicet hærentem & incertum quid agat dicatque moderatur & dirigit, labentem erigit, errantem corrigit, cursum rectificat: διορθόω enim idem est, quod moderor, dispono, dirigo, erigo, corrigo, reparo, rectum facio: sicut pædagogus puerum incongruè loquentem, scribentem vel ambulantem emendat, hoc est, corrigit, erigit, dirigit. Nam Deus tribuit hominibus & sapiẽtiam cordis, qua cogitent & eligant quæ sint dicturi; & eloquentiam siue moderationem orationis, nam corrigit, disponit & moderatur, quæ dicenda sunt. Vnde subdit, quòd in manu eius sunt tum nos, tum sermones nostri. Rursum διορθόω est moueo, ceu ventus naues, vt rectà in portum tẽdant, teste Athenæo lib. 3. Item prospero, in meliorem statum restituo, & felici successu vti facio. Vnde Orthosia dicitur Diana, (cuius meminit Pindarus in Olymp. Lycophrõ & Phauor. teste Giraldo syntag. 12. de Dijs Gentium) quòd vitã hominis erigat, statuat, dirigat, secundet; & parentes, nõ solùm natos, sublenet, expertes dolorum faciat, alleuatos dirigat & felices reddat: & Iupiter Orthosios ab eisdem effectibus, erigendis

Deus emendator sapientum. Primò. dis scilicet excitandisque labescentibus. Deus ergo dicitur σοφῶν διορθωτής, id est Primò, *sapiẽtum stator*, perinde ac recèns natorum infantium, ait Ceruantius, qui constituit, seruat & format stantes & rectos. *Secundò.* Secundò, erector eorum, qui eos, si in via cespitent, nutent, labascant, corruat, erigit subleuatque, & in locum suum reducit. *Tertiò.* Tertiò, qui illos, qui aduersis flatibus à tramite & viâ sapientiæ deflectere faciles sunt aut amant, spiritu suo velut nauim in portum salutis dirigit. *Quartò.* Quartò, qui eosdẽ deprehẽsos & reprehensos corrigit & emẽdat, & sic pristino statui, integritati & incolumitati, instar medici & chirurgi restituit, restitutos instituit, & confirmat omni labe purgatos, quibus omnia prospera & votis annuentia contingunt; & sic prosperũ iter eis facit Deus salutarium ipsorum, psal. 67. 20. Ita Deus correxit, vel per Aaronem direxit, vitium linguæ Mosis, quẽ legatum destinabat ad Pharaonem pro liberatione Hebræorum, Exodi 4. Sic Christus correxit ignorantiam Nicodemi, Ioannis 3. & Samaritanæ, Ioan. 4. Scribarum & Pharisæorum, S. Petri, S. Ioannis & Iacobi, ceterorumque Apostolorum & discipulorum, *Quintò.* vt patet passim in Euangelijs. Denique Deus est sapientum emendator, cùm eos de sapientia, vel bonis operibus præsumentes, & vanè gloriãtes arguit, castigat, humiliat. ita Lyranus, Hugo & Dionys. Vere Ethicus: *Supra modum si quis sapit, bis desipit. Nemo sapit minùs quàm qui nimis. Intra modum quisquis sapit, verè sapit.* Hoc est, quod Ecclesia & fidelis quisque implorando opem Spiritus sancti, qui verus & summus est sapientiæ doctor, obsecrat: *Veni creator Spiritus*, &c.

Accende lumen sensibus,
Infunde amorem cordibus,
Infirma nostri corporis
Virtute firmans perpeti.

Et: *Flecte quod est rigidum,*
Foue quod est frigidum,
Rege quod est deuium.

VERS. 16. IN MANV ENIM ILLIVS, ET NOS, ET SERMONES NOSTRI] q.d. In Dei arbitrio, potestate & prouidentia (horum enim symbolum est manus) est regere & moderari, tam nos, quàm sermones nostros. Pro *sermones* græcè est λόγοι, quod tam sermones, quàm rationes, cogitationes, ratiocinationes, discursus significat: hos enim omnes dirigit Deus. Sed meliùs hoc loco Noster vertit *sermones*: quia agitur de eloquentia. Hinc S. August. libr. 4. de Doctrina Christiana c. 6. prædicatorem monet, *vt sit priùs orator Dei, quàm dictor: quia vt dicatur à nobis, quod oportet & vt oportet, non facit nisi ille, in cuius manu sumus, & nos & sermones nostri*, &c. Et Bernard. epist. 87. ad Ogerium: *Si aliquid fortè à me audiuisti, quod possit prodesse tibi, gratias Deo age, in cuius manu sunt, & nos & sermones nostri.* Nam in manu Dei est vita & flatus noster, Daniel. 5. 23. ipseque omnia opera, tum naturalia, tum potiùs supernaturalia operatur in nobis, Isaiæ 26. 12. Omnis enim nostra sufficientia ex Deo est, 2. Corinth. 3. 5. Denique *hominis est animam præparare, & Domini gubernare linguam*, Prouer. 16. 1. Quare initio sermonis cuiuslibet orandum cum Dauide: *Domine labia mea aperies, & os meum annunciabit laudem tuam*, psal. 50. 17.

ET OMNIS SAPIENTIA] Græcè, φρόνησις, id est intelligentia, prudentia, scientia. Significat ergo scientiam speculatiuam, vel potiùs prudentiam sibi à Deo infusam.

ET OPERVM SCIENTIA, ET DISCIPLINA] ita Rom. græcè dumtaxat est ἐργατειῶν ἐπιστήμη, id est *opificiorum scientia*; Prosper libr. 1. de Vocatione Gentiũm c. 9. legit, *& operum scientia & disciplina*; Complut. *& operum scientiæ disciplina*. Omnia hæc eòdem redeunt & idem significant, scilicet *opificiorum scientiam*, vt habent Græca, id est peritiam artium mechanicarum & agriculturæ. Idem ergo est *disciplina*, quod *scientia*, putà cognitio siue peritia. Significat Salomon cum sapientia speculatiua sibi inditam à Deo scientiam factiuam siue practicam, putà artium mechanicarum, vti architectonicæ, mathematicæ practicæ, fabrilis, agriculturæ, nauticæ, &c. Has enim exercuit in fabrica templi, in cultura agrorum, in missione nauium in Ophir. Sic Cato exercitus Romani dux peritus erat rei rusticæ, de eaque libros conscripsit, adeoque nulla ars neque priuatæ, neque publicæ rei gerendæ ei defuit, ait Liuius lib. 43. 34. Hinc Vitruuius dedicat Augusto Imp. sua scripta de Architectura: *Vt maiestas*, inquit, *imperij publicorum ædificiorum per se nota haberet opera, & egregias auctoritates.*

Operum scientia efficax. Tropol. *operum scientia* est, quæ non tam verbo, quàm opere & exemplo docet sapientiam & virtutem, ideoque efficacissima est, de qua S. Hieron. ad Nepotian. ep. 2. *Gnoma.* *Non confundant opera tua sermonem tuum, ne cùm in Ecclesia loqueris, tacitus quilibet respondeat: Cur ergo hæc, quæ dicis, ipse non facis? delicatus magister est, qui pleno ventre de ieiuniis disputat.* S. Ambros. ser. 79. de sanctis Martyribus: *Benefacere, prima doctrina est. Cessantibus enim verbis, hoc ipsum docet hominem opus optimum, quod videtur: quòd etsi voce aures non excitet, virtute tamen corda compungat. Quis enim bonum factum videns non gaudeat, miretur, imitetur, ac veluti tacito magistro viens eius exemplo doceatur? Dictis igitur facta præcedunt; imò sine factis dicta nihil prosunt.* Plura ibi de eadem re. S. August. ser. 3. de Verbis Domini: *In doctore molesta est causa dicere, nec facere.* S. Gregor. Pastoral. par. 2. cap. 3. *Illa vox libentiùs auditorum corda penetrat, quam dicentis vita commendat.* Tertull. initio libr. de Patientia: *Dicta factis deficientibus erubescunt.* S. Leo Pont. ser. in natiuit. S. Laurentij: *Validiora sunt exempla, quàm verba; & plenius est opere docere, quàm voce.* S. Bernard. serm. 76. in Cant. *Si pastor doctus quidem fuerit, non sit autem bonus, verendum ne non tam nutriat doctrina vberi, quàm sterili vita noceat.* B. Petrus Damiani ser. de sanctis Apost. Petro & Paulo: *Bonus & perfectus magister* (Paulus) *qui fidem facit verbis opere meliore.* Guaricus Abbas Igniacensis serm. 2. de Pentecoste: *Suspecta mihi hæc est consolatio, si dicam, & non faciam, si suppetant suffragia linguæ, cùm desint merita vitæ.* Ennodius ad Maximum Episcopum in oratione ei dicenda: *Plus agendo populum instituis, quàm loquendo. Illa monita discipulorum conscientiam erudierant, quæ præbentur exemplo.*

VERS. 17. IPSE ENIM DEDIT MIHI HORVM, QVÆ SVNT (græcè, τῶν ὄντων, id est *entium* vel *existentium*) SCIENTIAM VERAM] Græcè ἀψευδῆ, id est non falsam, non mendacem; sed veram & genuinam. Hinc Primò, aliqui docent, Salomoni

inditam à Deo fuisse scientiam omnium entiũ, id est Metaphysicã, quę pro obiecto habet ens, ac considerat latitudinem entis. Secundò, alij scientiam entium realium, etiam quæ actu non existunt, sed tantùm sunt possibilia. ita S. Bonau. Tertiò, alij omniũ entium, quæ in rerum natura existunt, putà Physicam. ita Iansen. De ijs enim se explicat in sequent. Vnde Salomon vocatur, *summus physiologus* ab Euseb. li. 11. Præpar. cap. 6. Quartò, scientiã omnium entium, tam naturalium, quàm supernaturalium, putà Theologiam, quã proinde tẽpore Salomonis floruisse ex hoc loco docet Melchior Canus l. 12. de Locis ca. 2.

Verius est omnium entium, non possibilium, sed existentium scientiam Salomoni inditam, idque quoad speciem, non quoad indiuidua. Nã indiuiduorum omnium nec ipse Adam habuit, vt scilicet quot lapilli iaceant in flumine, quot in indiuiduo nascantur muscæ, apes, culices, quos volatus, gyros & bombos edant, &c. vti docet S. Thomas 1. p. q. 94. art. 3 Idem de Christo sentit Franc. Suárez 3. p. quæst. 12 sub finé: Quia, inquit, hoc nec ad perfectionem scientiæ, nec naturalis prudentiæ videtur necessarium. Idem docet Scotus, Gabriel, Almainus & alij.

VT SCIAM DISPOSITIONEM ORBIS TERRARVM] Græcè *σύστασιν κόσμου* id est, vt Anastas. Nicen. quæst. 39. & Iansen. *mundi constitutionem*; alij, *constructionem*, vt scilicet cognoscam, qua ratione constructus & constitutus sit mundus, quibus partibus constet, & quo ordine nexuque dispositus. S. Ambros. lib. de Fide resurr. legit, *compositionem*; Orig. hom. 21. in Lucam, *rationem mundi*; noster Lorinus, *constitutionem ex partibus suis, & secundùm variam collocationem rerum, quæ in mundo sunt, earumq; coagmentationem*, præsertim quoad primarias & præcipuas mundi partes. hãc enim plenè cognouit Salomon ex primis principijs & causis, quibus res constitutæ sunt. Id enim innuit vox *σύστασις*. Rursum S. Ambros. lib. de Salomone tom. 2 c. 1. *Nouerat* (Salomon) inquit, *mundanæ dispositionis introitum, qualiter esset hoc cælum omne, quod cernimus, ardua sublimitate suspensum, quemadmodum fieret aëris istius circumiectus, & fusus æquo moderamine, libratus in medio; quibus modis pigro ad imũ dilapsa pondere terra subsisteret; qua ratione intra certas litterum metas liquidi elemẽti impatiens fluctus lapsus exastuet*, &c. ita ipse, paraphrasticè exponens locum Sapientiæ, de quo agimus: alludens, vt apparet, ad illud Poëtæ 1. Metam.

> *Ignea conuexi vis, & sine pondere cæli*
> *Emicuit, summaq; locum sibi legit in arce,*
> *Proximus est aër illi leuitate locoq;.*
> *Densior his tellus, elementaq; grandia traxit,*
> *Et pressa est grauitate sui: circumfluus humor*
> *Vltima possedit, solidumq; coërcuit orbem.*

Hinc patet Salomonem, non tantùm fuisse cosmographum, sed etiam geographum, qualem debere esse principem docet Lipsius Exempl. Polit. c. 8. ac talem fuisse Adamum & Noë docet Arias in Apparatu. Denique Abulens. in li. 3. Reg. c. 3. v. 11. docet scientiam Salomonis fuisse indelebilem, eò quòd non per actus & species obiectorum esset acquisita, sed à Deo infusa, idque in gradu perfecto; quare nec per cessationem ab actu, nec per actus contrarios, aut deceptionem potuisse deleri.

ET VIRTVTES (græcè *ἐνέργειαν*, id est energiã, vim, efficacitatem) ELEMENTORVM] quam scilicet vim habeant in agendo singula elementa. Repete ad omnia, *vt sciam*. Primus *Salomon doctrinam calidorum & frigidorum, siccorum & humidorum tradidit*, ait Anastas. Nicenus.

INITIVM ET CONSVMMATIONEM (Anast. Nicen. qu. 39. legit, *finem*) ET MEDIETATEM TEMPORVM] Origen. hom. 21. in Lucam pro *temporum* legit, *seculorum*: hæc enim è temporibus constantur; S. Ambros. lib. 2. de Abraham c. 7. legit, *principium rerum*: *Quod principium rerum*, inquit, *quis finis, quæ sunt media*. Sensus est q. d. Deus dedit mihi, vt cognoscerem totum decursum temporis à principio vsque ad finem, & omnium, quæ in tempore naturaliter accidunt, vt scilicet nossem quomodo quisque dies, mensis, annus, sæculum incipiat, progrediatur & desinat. Philosophi enim est rerum principia, progressus & exitus perspicere. Caue ergo hinc inferas, Salomonem cognouisse, quo die finiendus sit mundus, & quo die futurum sit iudiciũ. Hoc enim negat Christus Marci 13. 32. Vers. 18.

VICISSITVDINVM PERMVTATIONES, ET COMMVTATIONES TEMPORVM] Ita Græca & Roman. perperam ergo aliqui legunt, *consummationes temporum* (alij *omnium*) adduntque *morũ mutationes, & diuisiones temporum*: quæ duo verisimile est ex alia versione, vel alicuius interpretatione in margine priùs asscripta, posteà relata in textum: S. Ambros. lib. 2. de Abraham cap. 7. pro his omnibus tantùm legit, *diuisiones temporum*; lib. verò de Salomone c. 1. legit, *diuisiones & mutationes temporum*; Origen. hom. 21. in Lucam, *temporum varietates, & translationes mensium*. Pro *vicissitudinum* græcè est, *τροπῶν*, id est conuersionum: perperam aliqui vertunt, *morum*: sic enim scribendum esset accentu acuto *τρόπων*: *τρόποι* enim sunt mores, qui huc non pertinent: iam verò scribitur *τροπῶν* per accentum circumflexũ, à *τροπαὶ*, id est conuersiones, item solstitia, quòd in eis sol cursum mutet & conuertat. Nam in solstitio æstiuo à Tropico Cancri cursum reflectit ad Tropicum Capricorni: in solstitio verò hiemali à Tropico Capricorni redit ad Tropicum Cancri: nec enim vltra duos hos Tropicos sol progreditur. Vnde Vatabl. vertit: *solstitiorum vicissitudines*. ita Cantacuz. Clarius, Lorinus, à Castro. Hinc & *τροπαὶ* vocantur venti solstitiales. Gaza exponit *flatus tropæos*, id est quos versarios seu reciprocos nuncupamus. Per *commutationes temporum* intellige ceteras temporum vicissitudines, quales sunt dierum ac noctium, ait S. Bonauent. æstatis & hiemis, veris & autumni (quas pariter Cicero Tuscul. 1. vocat commutationes temporum quadripartitas ad maturitatẽ frugum, & ad temperationem corporum aptas) item mensium successiones, lunationes, lunæque incrementa & decrementa.

ANNI CVRSVS, ET STELLARVM DISPOSITIONES] Pro *cursus* græcè *κύκλους*, id est circuitus vel circulos: anni enim in orbem eunt & redeunt. Vnde annus hebr. dicitur שָׁנָה *scana* à reuolutione; græcè *ἐνιαυτὸς*, quòd in se redeat; Latinè *annus*, quasi *anus*, id est annulus, quòd in se reuertatur: vnde illud, Vers. 19.

> *Atque in se sua per vestigia voluitur annus.*

Pro

Pro *dispositiones* græcè est, θέσεις, id est theses, positiones & situs stellarum seu siderum, eorumq; ie motus, ortus, occasus, concursus, eclipses &c. quæ naturaliter certò sciri possunt ex astronomia. Fuit ergo Salomon astronomus, at non astrologus iudiciarius, vt ex astris & horoscopo diuinaret de futuris contingentibus, & actionibus liberis. Hoc enim temerarium est, stultum & impossibile.

VERS 20. NATVRAS ANIMALIVM (tam cicurum & domesticorum, quàm ferorum & agrestium) ET IRAS BESTIARVM, VIM VENTORVM, ET COGITATIONES HOMINVM, DIFFERENTIAS VIRGVLTORVM ET VIRTVTES RADICVM] *Iras*, græcè θυμὸς, id est animos, iras, furores, qualis scilicet cuiusque feræ sit ira, quibusque rebus irritetur, vti elephanti irritantur viso sanguine, bubali viso colore rubro & purpura. Vnde nuper bubalus Romæ furibundus incurrit in Pontificé purpuratum, eumque confecisset, nisi aulicus quidam medium se interiecisset, suaque morte mortem Pontificis redemisset.

Minus rectè Vatabl. cum Cantacuzeno vertit, *affectus*, exponitque de cicuratione ferarum: esto Salomon ex plena cognitione naturæ iræ ferarum, potuerit quoque nosse modum eas placandi & cicurandi. Sicut elephanti bilem infringi hausto hordei succo, scribit Plinius lib. 8. c. 7. hordeum enim refrigerat: vnde medici febricitantibus hordeatum præscribunt. Hinc morale hoc dogma elicit Seneca epist. 85. *Sapiens est artifex domandi mala: dolor, egestas, ignominia, carcer, exilium, & cetera horrenda cùm ad hunc peruenere, mansueta sunt.*

Denique per φύσεις, id est naturas animaliū, intellige naturales differentias singulorum, proprietates, qualitates, indoles, instinctus, opportunitates ad hominum vsus, aliaque id genus. Nam vt ait S. Basil. hom. 9. Hexam. *Animalia singula diuersis proprietatibus inter sese variisq; non mediocriter distinguuntur. Est enim bos quidem constans, strenuusq; asinus autem piger: equus libidine incenditur, petitq; impetuosè femellam: lupus mitescere nequit: vulpes insidiosa est, & ad dolos natura concinnandos sagax: ceruus timidus, Laboriosa formica: canis gratiosus est, & initia semel amicitiæ tenax ac memor: simul enim animalia singula cum sua peculiari natura creata sunt. Vnà cum leone animositas, & ad incandescentiam ira propensio illi assignata est, vita solitaria, expers societatis ad ea, quæ genus subeunt idem.*

VIM VENTORVM] Græcè πνευμάτων βίας, id est *spirituum violentias*, impetusque violentos, quod tam de ventis, quàm de dæmonibus accipi potest. Dæmonum enim maior est vis & impetus, quàm ventorum; ideoque nisi Deus eos infringeret, nullus hominum eorum tentationi & impulsui resistere posset. Vnde Salomon dicitur scripsisse exorcismos ad reprimendos & expellendos dæmones: multò magis cognouit Salomon ventorum vim & indolem, vnde scilicét eorum sit ortus, motus & violentia, occasus, frigus, calor, humor, siccitas, salubritas vel morbida qualitas, quæ tanto studio rimantur Physici, & probabilia dumtaxat afferunt. Porrò quanta sit ventorum vis, liquet ex tempestatibus, quas in mari; & terræ motibus, quos in orbe cient. Vnde Poëta.

Quà data porta ruunt, & terras turbine perflant.

Hinc à priscis sapientibus Dei maiestas occulta hoc hieroglyphico repræsentabatur. Exhibebatur in tabula vir poplitibus se excipiens, erectis in cælum oculis, vel pronus in faciem, adspirantium ventorum strepitum perhorrescens, cum hoc versiculo:

Ἀνέμων πνεόντων τὴν ἠχὼ προσκύνει, hoc est, *Flantium ventorum sonum adora.*

Iamblichus interpretatur q.d. Deum cùm minimè videre possis, at certè per res creatas sparsum, & in iis tacito quodam horrore spirantem debes venerari. Porrò D. Dionysius Cælestis hierarch. c. 15. Deum venti nomine commodè designari ostendit, propter naturalem vim mouendi atque animandi, & celerem insuperabilem discessum, & nobiliorum principiorum atque finium incognitas atque inuisibiles latebras. Ita noster Caussin. lib. 1. Parab. histor. cap. 24. Vide dicta Amos 4. 13.

COGITATIONES HOMINVM] Solus Deus certò cognoscit & peruidet secretas cordis cogitationes & volitiones. Angeli ergo & homines sapientes eas tantùm coniectant ex signis physiognomicis similibusque côiecturis, iuxta illud: *Quomodo in aquis resplendent vultus prospicientium, sic corda hominum manifesta sunt prudentibus*, Prou. 27. 19. Et illud: *Ex visu cognoscitur vir, & ab occursu faciei cognoscitur sensatus*, Eccli. 19. 26. Vide vtrobique dicta, & Aristot. in Physiognomia. Sic litigãtibus de prole meretricibus Salomon solertet coniecit ex amore materno, quænam esset vera prolis mater, 3. Reg. 3. 16. & ex postulatione Adoniæ petentis sibi dari vxorem Abisag, quæ Dauidem senem calefecerat, coniecit Adoniam affectare Dauidis regnū, 3. Reg. 3. v. 22. Noster à Castro per *cogitationes*, græcè διαλογισμὸς, accipit non singulorum hominum mentis cogitata, sed vniuersim communes dialogismos, discursus, siue ratiocinationes hominum.

DIFFERENTIAS VIRGVLTORVM (græcè, φυτῶν, id est *plantarum*; S. Ambros. lib. 2. de Abraham c. 7. legit, *herbarum*; lib. verò de Salom. c. 1. legit, *arborum*) ET VIRTVTES RADICVM] Salomon enim *disputauit super lignis, à cedro quæ est in Libano, vsque ad hyssopum quæ egreditur de pariete: & disseruit de iumentis, & volucribus, & reptilibus, & piscibus*, 3. Reg. 4. 33. Vide Pinedam li. 3. de Rebus Salomonis c. 23. vbi docet Salomonem medicinæ & magiæ naturalis fuisse peritissimum, id est exactissimè rerum naturas, vires, proprietates, sympathias, antipathias calluisse, præterea que diuinare atque efficere potuisse mirifica quædam, quæ rerum causas ignorantibus, aut præstigiosa, aut miraculo proxima viderentur: quæ est ipsa magiæ naturalis propria ratio; & quæ nomine absconditorum & improuisorum rectè possumus interpretari. Vide de his Euseb. 4. de Præpar. cap. 1.

VERS. 21. ET QVÆCVMQVE SVNT ABSCONSA ET IMPROVISA, DIDICI, OMNIVM ENIM ARTIFEX DOCVIT ME SAPIENTIA] Videtur Noster legisse, ἀφανῆ, id est *obscura, improuisa*: iam contrariè legunt ἐμφανῆ, id est *manifesta & perspicua*, vt vertit Cantacuzenus, Vatabl. & Iansen. Aut potiùs ἐμφανῆ vocantur ea, quæ subitò vel inopinatò incidunt, & ex improuiso apparent,

vt præuideri ac prouideri nequiuerint, ac proinde causas habent occultas, vt opponantur absconsis, quæ tam quoad substantiam, quàm quoad causam latent & sunt abscondita. Talia ἐμφανῆ sunt fulgur illicò apparens & disparens, parelij, hiatus, ceteraque aëris phænomena: item terræ motus, maris exundationes, procellæ, tempestates, turbines, &c. Huc pertinet vis magnetis (licèt id neget Guilielm. Gilbertus Angliæ medicus lib 1. de Magnete ca. 1. eiusque cognitionem sibi velut primo inuentori vanè arroget) virtutes gemmarum, lapidum, herbarum, ambræ, succinorum, &c. quas cognitas fuisse Salomoni non est dubium. ita Lyran. Ceruantius & alij. Abulensis verò in lib 3. Reg. c. 3. quæst. 9. per *improuisa* accipit somnia, ex quibus medicus & physicus conijcere potest, qualis sit complexio & humorum temperies in corpore.

Ex dictis rectè colligit noster à Castro, Deũ bonorum largitorem affluentiùs & abundantiùs donare, quàm postuletur: siquidem Salomoni sapientiam ad gubernandum postulanti: adiecit scientiã omnium rerum naturaliũ tam affluenter, vt solo primo parente fuerit hac in parte inferior. Nam in primis largitus est summam eloquentiam, scientiam de moribus, omnes artes, philosophiam naturalem, astrologiam, chronologiam, historiam naturalem, logicã, & demum alia quæcumque nosci possunt. Audi S. Ambros. in c. 30. Prouerb. sub initium: *Tam locuples possessor sapientiæ Salomon, cùm omnia cognouisset, quæ in arcanis abditarum dispositionum tenebantur absconsa, nouerat mundanæ dispositionis introitum, qualiter esset hoc cælum omne quod cernimus abdita sublimitate suspensum*, & cetera de elementis, quæ superiùs recitaui, ac subdit: *Quod principium rerum, quis finis, & quæ sunt media. Quem iterum diuisiones & mutationes temporum non latebant, qui comprehenderat qualiter sibi annorum mutua vicissitudo redeunte orbe succederet: quæ causa varios stellarum ageret cursus, præcedendo se nonnumquam, aut subitò subsequendo: vnde earum esset ortus, aut obitus: & alia multa, quæ sapientia docente cognouerat.*

OMNIVM ENIM ARTIFEX DOCVIT ME SAPIENTIA] Per artem enim, ideam & industriã sapientiæ diuinæ creata sunt omnia, æquè ac conseruantur & gubernantur, iuxta illud Prouerb. 8 30. *Quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram cuncta componens*, &c.

Porrò *sapientia* hæc, tam creata & Salomoni infusa accipi potest, quàm increata, quæ est in Deo, siue ea sit essentialis, & tribus personis Sãctæ Trinitatis communis, siue notionalis & soli Verbo, siue Filio, propria, de qua intellexit S. August. li. 4. de Trinit. ca. 20. & S. Ambr. lib. de Incarnat. Domin. Sacram. in fine, Gregorius Bæticus lib. de Fide contra Arrianos, Origen. l. 1. Periarchon c. 2. & alij veteres, qui hinc probant Filium non esse creaturam, sed creatorem, ideoque Deum: imò sic explicat Concil. Sardicense Epistola ad omnes Episcopos, dicens: *Nullus nostrûm negat Filium genitum ante omnia, opificem Archangelorum, & mundi, & humani generis; quoniam ait, Omnium artifex sapientia docuit me*, iuxta illud Ioan. 1. *Omnia per ipsum facta sunt*. Quia enim Filius à Patre generatur & procedit per intellectum, vt verbum mentis; hinc ei appropriatur ars, idea, scientia, sapientia, quodque ipse sit artifex & principium creaturarum, vt docet D. Thom. 1. p. q. 45. art. 8.

Igitur *sapientia* hîc generalissimè accipitur abstrahitque, & communis est creatæ & increatæ, ideoque hæc applicari possunt, tum increatę, siue essentiali, siue notionali; tum creatæ, siue participatæ. Vnde subinde Sapiens ab increata ad creatam transit, idque maximè facit initio cap. 9. vbi eam sibi à Deo communicari & infundi efflagitat: hæc enim nequit alia esse, quàm donum creatum.

Hinc rursum *sapientia* hîc amplissimè sumitur pro quauis cognitione rerum, tam cælestiũ & diuinarum, quàm agendarum ex virtute & præscripto prudentiæ, atque efficiendarum per artem. Inducitur enim hîc sapientia, vti idea, ars & artifex omnium rerum naturalium, artificialium, & muralium: quare non solùm omnem scientiam, omnem ethicam, sed & artem quamlibet complectitur. Vnde v. 24. ait: *Omnibus enim mobilibus mobilior est sapientia: attingit autem vbique propter suam munditiam*. Sic quoque sapientia sumitur Prouerb. 8. 22. & seqq. vbi dicitur per sapientiam creatos esse cælos, elementa, ceteraque omnia, ac per eamdem regi.

Sapientia hic artem complectitur.

Denique hæc sapientia v. 23. dicitur habere *omnem virtutem*, id est vim & potentiam, quòd scilicet omnia possit, sitque omnipotens, item quòd omnes spiritus capiat, & omnia prospiciat & attingat vbique, quæ propriè competunt sapientiæ increatæ; participatiuè tamen tribuuntur creatæ: hæc enim potest dici omnipotens, quia hanc Deus creationi & creaturis omnibus applicat, indit & communicat. Omnia enim in sapientia fecit, & nihil est in cuius sapienti creatione, ordine, & dispositione non reluceat mira Dei sapientia.

Verùm enimuerò propriè & genuinè loquitur hîc Salomon de sapientia increata & essentiali, quæ commune est attributum diuinitatis, siue Dei, ac proinde commune tribus personis SS. Trinitatis: huic enim propriè cõpetunt dotes iam recensitæ, de quo S. August. li. 7. de Trinitate ca. 2. & 3. per hanc enim Deus & creauit mũdum, & eum conseruat, & prouidet ac prospicit omnibus rebus, dum diuinis sedibus assistit. in hac est spiritus intelligens, hoc est, hæc diuina sapientia spiritum cælitus demittit in sui amatores, qui mentem eorum excitat ad intelligendum, sanctitati dedicat, atque cetera donat ac præstat, quæ hominum saluti & diuinæ gloriæ conducentia sunt. Hæc autem omnia cùm Deus homini tribuat, & non tantùm Filius, aut Spiritus sanctus, cumque aptiùs de diuino sapientię attributo exponantur, quæ artifex omnium est & sedium diuinarum assistrix, quæ Filio & Spiritui sancto non aptè cõueniũt; merito de ea hæc explicanda sunt, ex qua omnia ornamẽta & charismata sibi tribui postulabat Salomon, ac suo exemplo nos postulare docet. Ita à Castro, imò S. August. li. 4. de Genesi ad litt. c. 12. & lib. de Natura boni cap. 28. & lib. 1. de Incarn. Verbi. c. 13.

Pulchram & piam de artifice omnium sapiẽtia contemplationem habet noster Aluarez de Paz tom. 3. l. 3. p. 3. decade 3. contempl. 22.

EST ENIM IN ILLA SPIRITVS INTELLIGENTIÆ, VERS. 22.

GENTIÆ, SANCTVS, VNICVS, MVLTIPLEX, SVBTILIS, DISERTVS, MOBILIS, INCOINQVINATVS, CERTVS, SVAVIS, AMANS BONVM, ACVTVS, QVEM NIHIL VETAT, BENEFACIENS] Effundit se hîc Sapiens in sapientiæ laudes per 26. epitheta & elogia, vt cunctis hominibus eius desiderium & studium excitet, vtque ostẽdat meritò eam esse omnium artificem, meritoque se ab ea potuisse omnia doceri.

Multi hæc intelligũt de Spiritu sancto, qui est tertia in SS. Trinitate persona, volũtque hîc Spiritus sancti proprietates & attributa recenseri. Hic enim est in Sapientia increata & ingenita, putà in Verbo & Filio, vt in sui origine: procedit enim & spiratur à Filio, ac sapientiã suis amicis affluenter largitur, 1. Cor. 12.11. Ioan. 14. 26. & c.16.13. Nã veteres per sapientiã hîc accipiunt Filium, vt dixi: & rectè. Ita S. Ambros. lib. 3. de Spiritu S. ca. 19 & 23. S. Gregor. hom. 5. in Ezech. S. August. epist. 102. S. Bernard. ser. 3. de Pentecoste, qui hinc probant Spiritus sancti diuinitatem, dotesque diuinas, S. Bonauent. Cantacuz. Lyran. Hugo, Holcot, Dionys. & alij multi. Imò Cantacuzenus asserit auctorem clariùs multò, quàm ceteros omnes Prophetas, qui ipsum vel præcesserunt, vel consecuti sunt, de Spiritu sancto verba fecisse: Lyranus & Holcot addunt exponi modum, quo directus sit auctor in supernaturali contemplatione, nempe per Spiritum sanctum à sapientia communicatum.

Spiritus sanctus enim indit suis spiritum, id est impulsum, ad amandum verum & summum bonum, quod est ipse Deus, idque per multiplicia officia & varias virtutes, quæ sequentibus epithetis designantur. Denique Nazianz. orat. 44. similia, imò eadem epitheta dat Spiritui sancto: *Erat igitur*, inquit, *semper perceptibilis, non particeps; perficiens, non ab alio perfectus; explens, non expletus; sanctificans, non sanctificatus; deificans, non deificatus. ipse semper & secum & cum ijs, quibus adiunctus est, idem & æqualis: Inuisibilis, temporis expers, nullo loco inclusus, immutabilis qualitate, quantitate, forma & tactu carens, seipsum mouens, ac sempiternum motum habens, arbitrij sui per se potens, omnipotens (tãetsi ad primam causam, vt omnia ea, quæ vnigeniti sunt, ita etiam, quæ Spiritus sancti sunt, referantur) vita & viuificus, lux & lucis largitor, bonitas ipsa & fons bonitatis, Spiritus rectus, principalis, dominus, mittens, segregans, templum sibi extruens, viam præmonstrans, arbitratu suo operans, gratiasque diuidens, spiritus adoptionis, veritatis, sapientiæ, prudentiæ, scientiæ, pietatis, consilij, fortitudinis, timoris.*

Spiritus S. dotes.

Secundò, si sapientiam creatam hîc accipias (vti posse accipi paulò antè dixi) paritèr hæc epitheta competunt spiritui eius creato: in sapiẽtia enim creata est spiritus intelligentiæ, id est intelligentiã creata, hoc est, aspirata vel inspirata à Deo: hoc enim significat τὸ *spiritus*, cùm dicitur spiritus intelligentiæ, spiritus sapientiæ, spiritus consilij, spiritus pietatis, spiritus timoris Domini: nimirum hæc dona & virtutes à Deo aspiratas esse Christo & Sanctis, quæ eos instar spiritus & venti impellunt ad timorem, consilium, intelligentiam, & per hæc ad ipsum Deum (ad Deum enim impellit sapientia, omnisque sapientiæ vis & spiritus) vt patet Isaiæ 11. & Exodi 28.3. & c.31.v.3. Vide ibi dicta.

Tertiò planè, propriè & genuinè: sicut sapientia hîc increata essentialis intelligitur propria Deo, & cõmunis tribus personis SS. Trinitatis; sic & spiritus: ipsa enim est spiritus, id est spiritalis dos & attributum Dei, hominemque vt spiritus impellit ad sui, id est ad Dei, cognitionem & amorem. Ita S. August. lib. 4. de Genesi ad litt. c. 12. & lib. de Natura boni c. 28. & lib. 1. de Incarn. Verbi c. 13.

EST ENIM IN ILLA SPIRITVS INTELLIGENTIÆ] Græcè πνεῦμα νοερὸν, id est *spiritus intelligens*. Vnde à S. Dionys. Areop. & a S. Gregor. Nazianz. angeli vocantur νοεραὶ φύσεις, id est intellectuales naturæ, quæ videlicet sunt intelligentiæ abstractæ, hoc est, à materia seiunctæ, & incorporeæ, puræque mentes & spiritus intelligentes. Et sic nonnulli censent sapientiam, quæ est attributum Dei, æquè ac Spiritum sanctum, hîc vocari *spiritum intelligentiæ*, eò quòd sit immaterialis, incorporeus, spiritalis & intelligens.

Meliùs S. Greg. Nazianz. orat. 5. de Theolog. *Spiritum intellectilem*, vt ipse vocat, interpretatur spiritum sapientissimum. Vnde Vatabl. vertit, *est enim in illa spiritus sagax*: S. Ambros. in Symbol. c. 7. *spiritus Domini intelligens*; S. Gregor. hom. 5. in Ezech. *spiritus intellectus*.

Tertiò & plenissimè, sapientia Dei vocatur *spiritus intelligentiæ*, vel *intelligens*, tum quia intelligit cuncta, ac magna vi intelligendi & penetrãdi omnia vsque ad fundum, prædita est; tũ quia angelis & hominibus tribuit vim intelligendi; iuxta illud Iob 32.8. *Inspiratio Omnipotentis dat intelligentiam*. Ita S. August. locis iam citatis. Nam vt ait Plinius libr. 2. c. 7. *Deus totus est oculus, totus visus, totus auditus*. Igitur per *spiritum intelligentiæ*, quem sapientia Dei increata intelligentissima, imò ipsa intelligentia in abstracto nobis aspirat, accipias impulsum & amorem intelligendi & cognoscendi ea quæ salutis sunt, quæ scilicet Deo placita sunt, & spirituali profectui necessaria vel vtilia. Nam diligere, & sollicitum esse vt intelligas, quæ Dei & virtutis sunt, initium est salutis, quo qui caret, incapax est gratiæ & gloriæ. Hoc est quod Salomonẽ secutus Siracides ait Eccli. 4.12. *Sapientia filijs suis vitam inspirat*, siue insufflat. Simile est illud Virgilij 6. Æneid.

Magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates.

Symbol. S. Bonauent. *Spiritus intelligentiæ*, inquit, *est in sapientia*, id est in Christo, secundùm humanitatem in eo habitando, secundùm diuinitatẽ ab illo emanando.

Tropol. hæc omnia sapientiæ attributa charitati & perfectioni virtutum (quæ summa est sapientia) accommodat noster Aluarez de Paz lib. 4. de Dignit. perfect. p. 1. cap. 1. & 4.

SANCTVS] Hinc multi, vti dixi, hæc accipiunt de Spiritu sancto, qui in se per essentiam & originem, siue vim processionis (procedit enim vt amor Patris & Filij, qui est purissimus & sanctissimus) sanctus est, & sanctificat angelos æquè ac homines. Verùm cùm cetera omnia propriè accipiantur de ipsa sapientia, quæ propria est Deo, & cõmunis tribus personis SS. Trinitatis, hoc quoque *sancti* epitheton Deo diuinæque sapientiæ attribuendum est. q.d. Sapientia diuina, ipseque Deus; est spiritus summè intelligens

telligens & perſpicax, ſed ita, vt ſimul ſit ſanctus. Vana enim eſt ſapientia & intelligentia, quæ ſanctitate deſtituitur, finis enim intelligentiæ eſt ſanctitas, vt bonum virtutis, quod intelligis, ſanctè ames, & pia voluntate complectaris, opereque exequaris.

Sanctitas quid?

Porrò *ſanctitas*, inquit S. Dionyſius de Diuin. nomin. c. 12. *eſt ab omni ſcelere libera, & omninò perfecta, & omni ex parte immaculata puritas.* Sanctitas ergo eſt amor Dei: Deus enim eſt ſumma puritas; ipſe enim eſt lex æterna rerum agendarũ, quæ eſt obiectum & regula ſanctitatis; idque non per qualitatem aliquam aduenientem, ſed per ipſam ſuam eſſentiam & ſubſtantiam. Vnde Seraphini ei iugiter acclamant: *Sanctus, ſanctus, ſanctus Dominus Deus ſabaoth: plena eſt omnis terra gloria eius*, Iſaiæ 6. & Pſaltes pſal. 144. *Iuſtus Dominus*, inquit, *in omnibus viis ſuis, & ſanctus in omnibus operibus ſuis.* Hinc ſequitur, vt, ſi creatura fieri velit ſancta, debeat per amorem iungi Deo; ac quo magis illi iungitur, eo magis ſanctificari: ſic enim magis recedit & ſeparatur à rebus & affectibus terrenis, quæ eam inquinant, iuxta illud Leuit. 11. 44. *Sancti eſtote, quia ego ſanctus ſum.* Qui ergo ſanctitatem optat, à creaturis ſe ſequeſtret, & in fundum animæ, vbi Deus quaſi in templo ſuo habitat, ſe recipiat, vt ibi procul à rerum externarum ſtrepitu, in ſilentio cum Deo ſuo verſetur, ipſum amet, colat & adoret.

Simili modo ſapientia & doctrina creata, ſi vera ſit & diuinæ imitatrix, omnem ſuam ſpeculationem & intelligentiam ad ſanctitatem ſuã, æquè ac alienam, velut ad ſcopum & finem referat oportet; quare ipſa doctos facit ſanctos. Quocirca Deus hunc ſuum ſapientiæ ſpiritum intelligentem & ſanctum, communicauit S. Patribus & Eccleſiæ Doctoribus, vti S. Athanaſio, S. Baſilio, S. Nazianzeno, S. Chryſoſtomo, S. Hieronymo, S. Ambroſio, S. Gregorio, S. Bernardo, ac deinde S. Thomæ Aquinati, qui tam ſanctus fuit, quàm doctus & intelligens, indeque dictus eſt Doctor Angelicus; & S. Bonauẽturæ, qui charitatis ardorem ſapientiæ coniunxit, ac lectorem tam amore Dei accendit, quàm cognitione rerum diuinarum illuminat, indeque dictus eſt Doctor Seraphicus. Hi duo ſui æui fuere quaſi oculi, imò ſoles. Verè Picus Mirandul. in Apol. poſt initium: Eſt, inquit, in Ioanne Scoto ingenium vegetum atque diſcuſſum; in S. Thoma ſolidum & æquale, ideoque moderatum, compoſitum, ad omnemque honeſtatem, virtutem & ſanctitatem comparatum.

VNICVS] μονογενὴς, id eſt *Vnigenitus*, vt vertit S. Hieron in c. 16. Ezech. quod propriè Verbo ſiue Filio, qui eſt Sapientia à Deo Patre genita, competit: vel *vnigenus*, ſiue vnius generis, qualis eſt ſapientia diuina cõmunis toti SS. Trinitati. q. d. Sapientia increata Dei eſt vnius generis, tũ quia in ſe vnica eſt & ſimpliciſſima, vtpote eadem cum diuinitate. ita Lyran. tum quia in ſuis actibus & operationibus vnum eundemque tenorem, normam & regulam communem ſeruat, nimirum legem æternam; atque vnum eundemque finem ſpectat, ſcilicet Dei honorem & gloriam. Eadem tamen eſt multiplex ob immẽſitatem perfectionis, quæ in ſe licèt vna & ſimplex, virtute tamen continet omnes omnium creaturarum, etiam poſſibilium perfectiones, quæ numero ſunt infinitæ, ideoque ad multas imò innumeras ſpecies, actus & opera ſe extendit, & quaſi partitur ipſum genus ſapiẽtiæ. Omnes enim ſpecies & effectus ſapientiæ, in vno genere & ratione communi ſapientiæ conueniunt, atque in vniuerſali dictamine ac legibus communibus ſapientiæ coëunt, iuxta illud. 1 Corint. 12. v. 4. *Diuiſiones gratiarum ſunt, idem autem Spiritus. Et diuiſiones miniſtrationũ ſunt, idem autem Dominus. Et diuiſiones operationum ſunt, idem verò Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Vide ibi dicta. Si daretur vna gemma puriſſima atque pulcherrima, quæ ſimul eſſet adamas, & carbunculus, & ſmaragdus, & ſapphirus, & topazius, & cetera quæ in opibus computãtur, quàm pretioſa eſſet & admiranda? O igitur ſubſtantia ſimpliciſſima, quæ omnia es, quàm nobis diligenda, & ſuper omnia æſtimanda exiſtis! Tu es ſapientia, tu bonitas, tu iuſtitia, tu omnis alia vera perfectio.

Idem imitatur ſapientia creata, infuſa & participata. Nam, vt ait noſter à Caſtro, ſicut diuina ſapientia vna cum ſit, tam diuerſas virtutes & opera ad vnam Dei gloriam omnia in mundo operatur ac refert: ita hic ſpiritus ex illa profectus, omnia hominis munia & omnia officia vnius generis efficit, dum vnum omnibus finem præſtituit, ad hoc ea omnia dirigens, vt voluntati diuinæ ſubſeruiant, eamque tamquam regulam ſequantur; & vno amoris vinculo omnia colligantur, & tamquam pretioſo auro exornãtur; atque ex hac parte habet ſpiritus ſapientiæ, vt ſit pacificus: nam ita S. Iacobus cap. 3. v. 17. vocauit ſapientiam, quæ de ſurſum eſt, pacificã, & S. Paulus ad Epheſ. 4. 3. ſcribit: *Solliciti ſeruare vnitatem ſpiritus in vinculo pacis: vnum corpus, & vnus ſpiritus, ſicut vocati eſtis in vna ſpe vocationis veſtræ: vnus Dominus, vna fides, vnum baptiſma: vnus Deus & pater omnium, qui eſt ſuper omnes, & per omnia, & in omnibus nobis.* Sic quoque S. Bonauent. Gloſſa, Lyran. & Hugo.

Tropol. Richard. de S. Victor. in Cant. c. 33. Spiritus Dei, inquit, vnicus eſt & multiplex, quia cùm vnus ſit, diuerſis tamen modis mentes viſitat & afficit. Nunc animam timoribus & deſiderijs præparat, nunc iam paratam ſuis donis promouere non ceſſat. Nõ ſemper vno affectu, ſed diuerſis animam tangit, prout ſecundùm ſtatum & diſpoſitionem ſuam neceſſe eſt. Vnde nunc ad ſalutarem compunctionem, nunc ad amorem, nunc ad gratiarum actionem, nunc ad deſideria & exercitationem alicuius virtutis accendit; modò cor tangit, modò ſemetipſum abſcondit, & iterum vt opus perficiat adinuenit. Si non aperiamus, ad ianuam expectat; & aliquãdo quidem efficaciùs pulſat, aliquando verò ob culpam noſtram iuſto iudicio ceſſat.

MVLTIPLEX] Græcè πολυμερὴς, id eſt multimembris, multarum partium, multis conſtans partibus, vt mũdum vocat Ariſtot. Gregor. Nazianz. orat. 5. de Theologia hunc locum referẽs de Spiritu ſancto, *multiplex* explicat, *agendi facultate varius* ac multiplex, vel quòd, vnus cùm ſit, per ſingulas mũdi partes ſe quaſi per ramos diffundat & multiplicet, ac varios ſapiẽtiæ modos in eis efficiendis ac conſeruandis operetur; vel potiùs propter varias gratias diuerſaque dona, &

& multiplicia officia, quæ vnus cùm sit, exercet, siue in Ecclesia vniuersa, siue in hominibus singulis.

Hac de causa Spiritus sanctus descendens in Apostolos in Pentecoste, apparuit supra eos in specie linguarum dispertitarum, siue flammæ dissectæ, vt multiplicitatem donorum, quam eis indebat, repræsentaret. *Multiplex*, ait S. Ambros. in Symbol. ca. 7. *appellatur eò quòd multa in se habeat, & per ea omnia vnus est, nec in aliquid eorũ quæ operatur ipse mutatur, sicut imago ex annulo, quæ in ceram transit, & annulum non relinquit.* Audi & S. August. epist. 102. ad Euodium: *Legitur quidem & spiritus sapientia multiplex, sed rectè dicitur etiã simplex. Multiplex enim quoniam multa sunt, quæ habet: simplex autem, quia non aliud quàm quod habet, est.* B *Sicut dictus est Filius habere vitam in semetipso & eadem vita ipse est: homo autem Verbo accessit, non Verbum in hominem conuertibiliter accessit: atque ita & Filius Dei simul cum homine suscepto dicitur: vnde idẽ Filius Dei incommutabilis est atque coæternus Patri, sed in Verbo solo: & sepultus est Filius Dei, sed in carne sola.* q. d. Christus, quà Deus, vnicus est & immutabilis: quà homo, multiplex, mutabilis & passibilis.

Audi & S. Bernardum serm. 3. de Pentecoste hæc adaptantem Spiritui sancto: *Verè multiplex Spiritus, qui tam multipliciter filijs hominum inspiratur, vt non sit qui se abscondat à calore eius. Siquidem conceditur eis ad vsum, ad miraculum, ad salutem, ad auxilium, ad solatium, ad feruorem. Ad vsum quidem vitæ bonis & malis, dignis pariter & indignis communia bona abundantissimè tribuens; ita vt videatur hic discretionis limitem non tenere. Ingratus, qui in his quoque beneficium Spiritus non agnoscit. Ad miraculum, in* C *signis & prodigijs, in varijs virtutibus, quas per quorumlibet manus operetur: ipse est antiqua miracula suscitans, vt ex præsentibus fidem astruat præteritorum. Sed quia nonnullis hanc quoque gratiam sine propria vtilitate largitur, tertiò infunditur ad salutem, cùm in toto corde nostro reuertimur ad Dominum Deum nostrum. Porrò ad auxilium datur, cùm in omni colluctatione adiuuat infirmitatem nostram. Nam cùm testimonium perhibet spiritui nostro, quòd filij Dei sumus, ea inspiratio est ad consolationem. Datur etiam ad feruorem, cùm in cordibus perfectorum vehementiùs spirans validum ignem caritatis accendit, vt non solùm in spe filiorum Dei, sed etiam in tribulationibus glorientur, contumeliam gloriam reputantes, opprobrium gaudium, despectionem exaltationem.*

Denique B. Petrus Damiani libr. de *Dominus vobiscum*, ca. 6. *Vnus est Spiritus*, inquit, *in maiestatis* D *essentia, multiplex per diuersa charismatum dona, quæ dat Ecclesiæ sanctæ, quàm replet, vt & in vniuersitate sit vna, & in suis partibus sit tota.* Vnde colligit, licèt Ecclesia personarum sit multiplicitate (adde quoque, rituum nonnullorum) diuersa; in vnum tamen esse sancti Spiritus igne conflatam, atque ideo etsi per corporalem situm partibus videatur diuidi, vnitatis tamen intimæ sacramentum nullatenus à sua valere integritate corrumpi.

SVBTILIS] Græcè λεπτόν, id est tenuis, gracilis, macilentus, rarus & extenuatus, quia omnia peruadit & penetrat (vnde S. Ambros. lib. 3. de Spiritu S. c. 7. legit, *penetrabilis*) etiam profunda Dei, 1. Corinth. 2. 10. Hoc est, quod ait Apost. Heb. 4. 12. *Viuus est sermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingens vsque ad diui-* A *sionem animæ ac spiritus, compagum quoque ac medullarum, & discretor cogitationum, & intentionũ cordis.*

Subtilitatis origo

Appositè post *sanctus* subiungit, *subtilis*: quia sicut aër purus, æquè ac cibus leuis & subtilis generat ingenium subtile, vt docent medici: sic pariter sanctitas, id est secretio à rebus terrenis, facit hominem subtilem, spiritalem & diuinum. Nam vt vulgò dicitur: *Pinguis venter non gignit sensum tenuem.* Tritum est illud Horatij libr. 2. Serm. satyra 2.

Corpus onustum
Hesternis vitiis, animum quoque prægrauat ipsum,
Atque affigit humo diuinæ particulam auræ.

Sic Gellius lib. 4. cap. 19. ex Medicis docet pueros cibo somnoque largiore vtentes, fieri crassos & obtusos.

Scoti elogia.

B Hunc subtilitatis spiritum in speculatiuis, sapientia præ alijs communicauit Ioanni Scoto Ordinis S. Francisci, qui illum vt suum in Theologia & Philosophia magistrum colit & sequitur. Vnde vulgò vocatur *Doctor subtilis*; à Scaligero exercit. 324. vocatur *lima veritatis*; ab alijs *cos ingeniorum, philosophorum phœnix, & inter philosophos quidam Deus*; ab alijs, *subtilitatis miraculum, arcanorum Apollo, Seraphicæ Religionis columen, Sorbonæ gloria.* Dubitat Cardanus lib. 16. de Subtilit. Quis subtilior, an Aristoteles, an Euclides, an Scotus? Porrò hæc subtilitas partim ei naturalis fuit à subtilitate ingenij, quà excelluit; partim supernaturalis, opusque gratiæ & Spiritus sancti, cuius ipse, vtpote Religiosus, fuit instrumentum & organum. Vnde Ioãnes Maior in 4. distinct. C 38. q. 10. eum vocat humillimum, Apostolicum, pauperrimum, imò Summo Pontificatu dignũ. Et D. Bernard. de Soria in report. impressa Parisijs anno 1517. ita de eo canit:

Scotus adest fidei lampas, Christiq; Sibylla,
Interpresq; Dei, castrum insuperabile veri;
Scriba Iouis, mundiq; oculus, conuiua Tonantis,
Ingenij claro penetrauit acumine cuncta.

Porrò subtilitas hæc rebus intenta verborum elegantiam respuit. Vnde Picus Mirandul. epist. ad Hermolaum, Scotum cum Lucretio comparans: *Est*, inquit, *huic* (Scoto) *os insipidum, illi* (Lucretio) *mens desipiens: hic infantissimus dicendo, sentit ea quæ laudari dicendo satis non possunt: ille fando eloquentissimus loquitur nefanda.* Cùm argueretur à quodam de studio contradicendi, quòd vbique sese opponeret D. Thomæ Doctori sancto, subtiliter respondit: si Doctor est, disputet mecum; D si sanctus est, oret pro me. Ego enim studio veritatis, non cõtradictionis, cum illo disputo. Sicut enim ex collisione lapidũ exilit ignis, sic ex confricatione ingeniorum per disputationes subtiles, elicitur & emicat veritas. Cos ergo subtilis ingenij, est contradicentis argumentatio.

Subtilitas sancta actionum intentio.

Sanctior est subtilitas in practicis, quæ mille modos & praxes virtutum, quibus indies magis placeat Deo, magnosque meritorum cumulos coaceruet, subtiliter excogitat & adinuenit: qualem videre est in Vitis Sanctorum; vt qui eas legit, facilè eamdem addiscat & vsurpet. Hæc maximè sita est in subtili intentione cuiusque operis, vt scilicet quodque opus optimo fine, putà propter amorem & honorem Dei, fiat: cui si addas alias aliarum virtutum intentiones & fines, v. g. si comedas, studeas, labores, ambules, ores,

vt

vt honores & ames Deum, insuper vt abstinentiam, patientiam & pœnitentiam exerceas, vt proximo prodesse valeas, similesque ob fines, subtiliter & facilimè virtutes, earumque merita mirè adaugeas. Summa subtilitas sanctitatis est, multa magnaque agere & pati pro amore Dei.

Hîc multi interserût aliud epithetum Spiritus sapientiæ, scil. *modestus*. Ita S. Bonauent. Hugo, Glossa & Holcot. Verùm hoc non habêt Græca, nec Romana, nec cetera Latina correctiora.

DISERTVS] Græcè τρανόν, id est Primò, clarus, planus, perspicuus & disertus, Vatabl. *illustris*. Ratio à priori est, quòd qui bene res intelligit & comprehendit, facilè & copiosè eas eloqui potest, itaque est disertus: sapientia enim parit eloquentiam. Vnde sapientia *linguas infantium facit* τρανάς, id est *disertas*, vt dicitur ca. 10. v. 21. iuxta illud psal. 44. *Diffusa est gratia in labiis tuis*. Et illud psal. 8. *Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem*. vti fecit in ore S. Agnetis, S. Priscæ, S. Viti, S. Celsi, aliorumque puerorum & puellarum, qui tyrannis pro castitate & fide restiterunt vsque ad mortem & martyrium; itaque sapienter & disertè eis responderunt, vt fecerint eos obmutescere. Hoc est, quod suis promisit Christus dicens: *Cùm autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis*, Matt. 10. 19. Sic Nazianz. orat. 2. huc alludens Spiritum sanctum vocat τρανόν. id est perspicuû & disertum, imò τρανωτικὸν πάντων, id est illustrantem omnia: quia quidquid in nobis est luminis, id habemus ex illustratione Spiritus sancti; & quia omnia nobis explicat & illustrat, vt eadē alios clarè docere & efficaciter persuadere valeamus, iuxta illud quod Isaias c. 35. 6. prædixit, quòd *aperta erit lingua mutorum*, vt Apostolorum, qui Actuum 2. 4. Spiritu sancto edocti *cœperunt loqui variis linguis magnalia Dei, prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis*. Et Actuum 6. 10. Iudæi disputantes cum Stephano non poterant resistere sapientiæ, & Spiritui qui loquebatur.

Secundò, τρανὸν verti potest, *integer, solidus, adultus, verus*. ita Complut. & Cantacuzenus, qui idipsum sic exponit, q. d. Spiritus sanctus est indissolubiliter magnus, integer, perfectus, atque omnis magnitudinis, amplitudinis, integritatis & perfectionis effector, omnem rerum earumdem coagmentationem continendi vim habēs, & magnarum rerum efficacissimarum causa. Igitur Spiritus sanctus est integer, solidus, adultus, id est viuidus, vegetus, vigorosus & efficax in operando.

MOBILIS] Græcè εὐκίνητον (quæ vox in Græco præponitur τῷ τρανόν) id est *disertum*, id est *bene mobilis*, vti vertit S. Ambros. libr. 3. de Spiritu sancto ca. 19. (licèt nonnulli codices S. Ambros. habeant, *bonus mobilis*, sed perperam) Vatabl. vertit, *vegetus*.

Spiritus est mobilis. Primò. Iam Primò, noster Lorinus opinatur, sapientiam & Spiritum sanctum dici mobilem, eò quòd facilè è nobis moueri, id est precibus flecti & persuaderi, potest.

Secundò. Secundò, alii τὸ *mobilis* referunt ad τὸ *disertus*, quod præcessit. q. d. Sapientia & spiritus sanctus faciunt sui cōpotes disertos, vt linguam habeant mobilem & volubilem ad disertè loquendum & disserendum; at non ita, vt properando verba præcipitent, sicut faciunt nonnulli concionatores populares, vt sui admirationem concitent: in quos acriter inuehitur Seneca epist. 40. *Hæc popularis oratio, inquit, nihil habet veri, mouere vult turbam, & inconsultas aures impetu rapere, tractandam se non præbet, aufertur. Quomodo autem regere potest, quæ regi non potest? Quid? quòd hæc oratio, quæ sanandis mentibus adhibetur, descendere in nos debet. Remedia non prosunt nisi immorentur. Multam præterea habet inanitatem & vani: plus sonat, quàm valet. Lenienda sunt, quæ me exterrent; compescenda, quæ me irritant, discutienda, quæ fallunt, inhibenda luxuria, corripienda auaritia. Quid horum raptim potest fieri? quis medicus ægros in transitu curat? Quid? quòd ne voluptatem quidem vllam habet talis verborum sine delectu ruentium strepitus.*

Tertiò. Tertiò & genuinè q. d. Sapientia & Spiritus sanctus est mobilis, id est agilis, motiuus & efficax, tum in se, quia scilicet in omnes partes facilè se mouet, atque ad omnia negotia facilè occurrit: ac præstò adest, vt ritè gerantur. Sapientia enim citò suggerit sana consilia, præsertim vbi periculum, vel opus difficile ingruit, iuxta illud Boëtii de Deolib. 3. de Consol. metro 9.

Stabilisque manens dat cuncta moueri.

Tum quia compotes facit agiles, alacres & expeditos ad omne bonum, iuxta illud Ezech. 1. 20. *Quocumque ibat spiritus, illuc eunte spiritu, & rotæ pariter eleuabantur, sequentes eum: spiritus enim vitæ erat in rotis*. Et illud Pauli Rom. 8. 14. *Quicumque spiritu Dei aguntur, hi sunt filii Dei*. Hinc Spiritus sanctus descendit in Apostolos specie spiritus, id est venti vehementis, vt significaret se eos impellere ad opera heroica, & ad vehementiam efficaciamque concionandi, cui nemo resistere posset. *Nescit tarda molimina Spiritus sancti gratia*, ait S. Ambros. in illud ca. 1. S. Lucæ: *Abiit (Maria) in montana cum festinatione*.

Denique S. Gregor. hom. 5. in Ezech. stabilē cum mobili conciliat. *Omnipotentis ergo Spiritus*, inquit, *vt vbique præsentia signaretur, simul & mobilis & stabilis dicitur, quia vbique etiam nescientibus occurrit. Tenens ergo omnia stabilis; præsentem se omnibus exhibens, mobilis appellatur*.

Rursum stabilis est in promissis, vt sit impossibile mentiri eum; mobilis in iis præstandis: stabilis, nos contra mala stabiliendo; mobilis, bona communicando: stabilis, in contemplatione; mobilis, in actione: mobilis, in via; stabilis, in patria.

INCOINQVINATVS] ἀμόλυντον. id est incontaminatus, immaculatus, impollutus, vti legit S. Ambrosius, carens omni labe & macula, omnibus sordibus & tenebris. Deus enim est mera ac pura lux, & tenebræ in eo nō sunt vllæ, 1. Ioa. 1. 5. Nam, vt ait S. Ambros. li. de Spiritu sancto c. 19. & in Symbol. c. 7. *Sicut lumen tenebras non recipit, sic & Spiritus sanctus per naturam habet, vt omnium sordium incapax sit: sed & omnium sordium*, vt ait Cantacuz. *expiandarum vim habet, nihilque, vel esse, vel permanere inquinatum patitur, ac sine vlla inuidētia cunctis rebus illucescit, cunctasque maculas delet*.

Hinc symbolum sapiētiæ & sapientis est apis, quæ purissima est, puros amat, impuros fugit, adeoque feminas veneri operam dantes inuadit & aculeis configit, vti dixi Prouerb. 6. 6. Præclarè

tè S.Gregor.Nazianz.in Carmin.*Pro viribus tuis,* inquit, *teipsum lustrato, vita splendida renouato. Sic enim Deum mentis intelligentiâ comprehensum percipies. Nec frustra vulgò dicitur, Deum ad templum suum accurrere. Quippe purus cùm sit, non nisi purus homo potest ipsius habitaculum esse.* Hinc illud Cant.4.11. *Fauus distillans labia tua,* quia, vt explicat Richard. Victor. *Labia deuotæ animæ spiritalis dulcedinis liquore fluunt, & aliis ad ædificationem hunc fundunt. Hunc fauum congerunt de diuersis Script. floribus: hos perquirit, his insidet, de his suauitatem spiritualis dulcedinis extrahit, scientiam inflantem segregat & contemnit, ædificationem potiùs perquirit, suaueolentes sententias, non pompo sam eloquentiam eligit.* Et Petrus Cellensis lib.1.epist.12. *Discurre,* ait, *per amœnissimos Script. campos, lege quasi apis, & reconde in alueolo memoriæ suauissimi odoris flores, castitatis lilium, oliuam charitatis, patientiæ rosam, vuas spiritualium charismatum.* Vide quæ de ape dixi Prouerb.6.6.

CERTVS] Græcè, σαφὲς, id est *manifestus,* ait S.Ambros. perspicuus, indubitatus; Vatabl. *euidens;* Noster, *certus,* vt nec ipse erret, nec in errorem inducat sese habentē. Differt ergo à τρανὸν, quòd σαφὲς sit certus de veritate, vt in sentiendo non erret; τρανὸν verò sit conspicuus & disertus in eloquendo, vt alios edoceat. Hinc Philoponus l.1.Poster. sub finem, à σαφὲς censet dici σοφίαν, id est sapientiam, quasi σαφίαν, quia res diuinæ circa quas versatur, per se ac natura sua sunt certissimæ & manifestæ. Hinc S.Ludouicus rex Franciæ moriturus inter alia documenta, quæ Philippo filio reliquit, hoc interserit: *Si quid possideas rei alienæ, etiamsi id acceperis à maioribus tuis, incunctanter restituas iusto possessori, vbi certò id tibi constiterit. Sin autem dubia res est, cura vt veri sapientes accuratè & sine mora inquirant.* Ita Gaguinus lib.7.de Gestis Francorum.

Et S.Thomas Aquinas in epist. qua cuidam petenti præscribit modum acquirendi scientiam & sapientiam: *Tardiloquum,* inquit, *te esse iubeo: conscientiæ puritatem amplectere: orationi vacare ne desinas: omnibus amabilem te exhibe: nihil penitus quære de factis aliorum, &c. ea quæ agis & audis, fac vt intelligas, de dubiis te certifices.* Intellige quoad fieri potest. Nam multa in hac vita sunt obscura & probabilia dumtaxat, in quibus certitudo & euidentia haberi nequit. Quare sæpè in agibilibus probabilem dumtaxat opinionem sequi debemus: sed hæc in praxi certa est. Cum enim nequimus habere euidentiam, certum est in praxi licere sequi sententiam probabilem dumtaxat. Addit Ceruantius: Sepia, inquit, dicebatur Arist. philosophorum princeps & coryphæus, qui velut affuso atramento celabat aliquando veritatem, de quo Sap.1.11. est illud, *sermo obscurus.* at Spiritus hic sanctus, & qui eo edocti sunt, vti doctrinam certam absque errorum aut dubitationum nebulis; veram, absque falsitatis tenebris; sinceram, absque hypocrisis dolis; claram, absque caligine ignorationis, hauriunt; ita ex participatione huius spiritus docentis, certi, veri, sinceri & præclari sunt. Hinc à Christo Spiritus sanctus vocatur Spiritus veritatis, Ioan. 14.17.

Aliqui *certus* exponunt firmus, fidelis, constans in promissis, propositis, dictis & factis.

SVAVIS] Græcè, ἀπήμαντον, id est *illæsus;* S.Ambrosius, *inuiolabilis;* alij, *incolumis & incolumes reddens;* alij, *prosper;* Vatabl. *innocuus,* qui nocere nequit, & cui noceri non potest. Sic & Cantacuzenus: quod Noster profundè vertit, *suauis.* q.d. Adeò bonus & benignus est spiritus sapientiæ, ipseque Spiritus sanctus, vt non tantùm nemini noceat, sed & omnibus prodesse studeat. Adeò enim suauis est, vt omnes incolumes seruare, fouere, solari, erigere & promouere satagat. Vnde vocatur *Paracletus,* id est consolator, talesq́; efficit Sanctos, præsertim qui animarum lucro student. Sic ab Ethnicis suis Iupiter dicebatur Apemius (quæ vox alludit ad ἀπήμαντος) qui tristes noxas pellit à finibus, seu qui dāna & calamitates auertit: de quo Pausan. in Artic. dicens: *In Hymeto Pluuij Iouis ara, in Parthenete Iupiter ex ære; est etiam ara ibidem alia, ad quam Ioui, quem modò Pluuium, modò Apemion, id est innoxium, appellant, rem diuinam faciunt,* &c. Atque huius suauitatis specie, colore & imitatione induti visuntur hoc Spiritu præditi. Est enim, ait hoc loco Holcot, *facies domini, famulus; magistri speculum, discipulus; regni moderator, rex:* ita & suaues de familia sunt Spiritus sancti, qui & ipse suauissimus est, ac suorum ingenia, mores, sermones suauitate condit eximia, vt nonnisi mel & nectar vultu & ore spirare ac fundere videantur, iuxta illud Pauli: *Exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros, in multa patientia, &c. in longanimitate, in suauitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta,* 2.Corinth.6.6. Et: *Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos, qui spiritales estis, huiusmodi instruite in spiritu lenitatis, considerās teipsum, ne & tu tenteris. Alter alterius onera portate, & sic adimplebitis legem Christi,* Galat.6.1. Hinc Spiritus sanctus dicitur osculum & suauium Dei, & vt S.Bernard. ait serm.1. de Spiritu sancto: *Dulcissimum quod est in Deo,* iuxta illud Cant.1. *Osculetur me osculo oris sui.* Hinc & sapientia de se dicit: *Spiritus meus super mel dulcis,* Eccli.24.27. Et Sap. c.12.1. *O quàm bonus & suauis est Domine spiritus tuus in omnibus!* Nimirum

Spiritus sanctus osculum Dei.

Omne tulit punctum qui miscuit vtile dulci.

Hinc Deus apparuit Eliæ in spiritu leni: *Non,* inquit, *in spiritu Dominus, non in commotione Dominus, non in igne Dominus,* sed in sibilo auræ tenuis. 3. Reg.19.11.

AMANS BONVM] Græcè φιλάγαθον; Vatabl. *boni studiosus,* vt scilicet hominem in virtute omnique bono promoueat. *Charitas* enim (quæ est comes sapientiæ & Spiritus sancti) *non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati: omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet,* 1.Corinth.13.

Porrò φίλος & φιλάγαθος, inquit Ceruantius, Primò, est studiosus boni; Secundò, amicitiæ fœdere sociatus cum bono; Tertiò, placitus, gratus, familiaris, charus; Quartò, osculans & suauians; Quintò, philtro amoris ad se rapiens.

ACVTVS] ὀξὺ, quod nonnulli accipiunt pro ὠκὺ, id est velox: quod secutus Cantacuzenus explicat q.d. Sapientia & Spiritus sanctus vbiq; præstò est; velociter inuocantibus se sistit; imò eorum orationem præuenit & præuertit, vti dixit cap.6.14. Perperam Glossa, Hugo & Bonau. pro *acutus* legunt, *actum,* nectuntque præcedenti epitheto, hoc modo: *Amans bonum actum,* vel *actus,* vti alij legunt, in genitiuo.

Spiritus sapientiæ acutus.

Primò.

Dicitur Spiritus sapientiæ *acutus,* non hebes vel obtusus. Primò, quòd instar acus habeat acu-

men intelligendi & penetrandi omnia, etiam occulta, arcana & obscura, sitque perspicacissimus. *Secundò.* Secundò, quòd intellectus apicē exacuat, faciatque de qualibet re acutè disserere, atque in dicendo & disserendo æquè ac in agendo sit argutus, solers, callidus & vafer. Addit Cantacuzenus, quòd in rebus minimis, quæ ob exiguitatem diuidi nequeunt, totus perfectè ac penitus adsit. *Tertiò.* Tertiò, quòd instar gladij acuti resecet malum à bono, vitium à virtute, fucum à veritate, imperfectum à perfecto, amorem proprium ab amore diuino, vt mentis intentionem acuat & rectificet. *Quartò.* Quartò, quòd voluntatis aciem exacuat ad bonum, quod melius est & perfectum, totis viribus ambiendum. *Quintò.* Quintò, quòd sui sapore gustuque acuto intimos animæ sensus penetret, pungat & feriat: sicut acetum acòre suo saporem ciborum exacuit, ac palatum pungit feritque; itaque orexin & appetitum excitat, & quasi stomachum acuit, iuxta illud Plinij epist. 123. *Vt enim si cænam tibi facerem, dulcibus cibis acres acutosq; miscerem, vt obtusus ille & oblitus stomachus his excitaretur.* Tale acetum menti ingerit sapientia, cùm illam de erroribus & defectibus suis, vel interiùs per inspirationem, vel exteriùs per acrem mordacemque Superioris reprehensionem castigat. Talis fuit S. Ioannes Baptista, & Christus Dominus: vnde de eo cecinit Isaias c. 49. 2. *Posuit os meum quasi gladium acutum: in vmbra manus suæ protexit me, & posuit me sicut sagittam electam: in pharetra sua abscondit me.* *Sextò.* Sextò, *acutus*, id est acer, biliosus, acerbus, iracūdus, indignans. Sic enim ira vocatur acuta. Iram autem Sancti induunt, cùm zelantur pro Dei honore, vt eius offensas auertant. Ira enim est cos virtutis & zeli. Sic Actor. 17. 16 dicitur: *Paulus autem cùm Athenis eos expectaret, incitabatur spiritus eius in ipso, videns idololatriæ deditam ciuitatem*; græcè, παρώξυνετο, id est *acuebatur, inflammabatur, irritabatur spiritus eius in ipso, videns idololatriam ciuitatem existentem.*

QVEM NIHIL VETAT] Græcè, ἀκώλυτον, cuius prima & optima versio Vulgati interpretis est, *quem nihil vetat*; Secunda Complut. Dionys. Holcot & aliorum, *qui nihil* vel *neminem vetat*; Tertia S. Ambros. lib. de Incarn. *prouidens, possibilis*; Quarta Vatabl. *prohiberi nescius*; Quinta Iansen. Pagnini, Montan. *expeditus*; Sexta Cantacuz. *cuius potentiæ resisti non potest*; Septima, ad verbum ex Græco, *quem nihil reprimit, prohibet, auertit, arcet*, quo minùs pergat in eo, quod semel cœpit.

Igitur, quod in multis Vulgatæ exemplaribus olim legebatur: *Quem nihil vetat benefacere*, rectè ex Græco & correctioribus Vulgatæ exemplaribus correxerunt Romani: *Quem nihil vetat, benefaciens*: *benefaciens* enim est aliud epithetum, de quo mox.

Sensus est q. d. Sapientiæ diuinæ, æquè ac Spiritus sancti, tanta est prouidentia & potentia, vt nullus eam remorari, prohibere, inhibere, sistere vel impedire valeat; sed ipsa potiùs omnes & omnia sibi obsistentia impediat, sistat, dispellat & disiiciat. Est miosis. Vnde S. Ambrosius legit, *prouidens, possibilis*. Et Cantacuzenus: Eius, inquit, potentiæ resisti non potest, permeat corpora animas, mentes: non impeditur cuiusquam duritia aut repulsa, *nec est qui se abscondat à calore eius*, psal. 18. 7. Nulla est tanta malitia, quæ vincat sapientiæ bonitatem, vt dicitur hoc cap. v. vlt. Sic Saulus illi resistere nequiuit, sed ab ea audiuit: *Durum est tibi contra stimulum calcitrare*, ideoque ex Saulo factus est Paulus, Act. 9. Nullum cor, quantumuis durum, gratiæ Dei efficaci resistit: ideo enim datur, vt cordis durities auferatur, ait S. August. Vnde noster à Castro ἀκώλυτον exponit, *expeditus, cui agenti nihil obstat, prohiberi nescius; nullius imperio addictus, qui non possit prohiberi*: ita enim vi sua peruadit omnia, vt impedimenta quæque perrumpat. Gregor. Nazianz. explicuit *minimè impeditus*, hoc est, *liberam habens potestatem.*

BENEFACIENS] Græcè, εὐεργετικόν, id est *beneficus*; Pagnin. & Montan. *pronus, celer & velox ad beneficia præstanda*; benè, ritè, rectè, faciliter, feliciter, aptè, præclarè faciens, operās, benefaciens; S. Ambrosius, *munificus*, qui liberalis est in suos, eosq; pariter facit liberales. *Dat omnibus affluenter, nec improperat*, Iacob. 1. 5. Sic Christus *pertransiit benefaciendo, & sanando omnes oppressos à diabolo*, Actor. 10. 38. Bonum enim est sui diffusiuum. Hinc Deus quia summè bonus, summè pariter se suaque etiam impiis & ingratis communicat, vti docet S. Dionys. de Diuin. nomin. in Bono. Propriū ergo Dei & diuinitatis opus est, benefacere. Hinc illud epist. 3. Ioan. v. 11. *Qui benefacit ex Deo est.* Et illud Pauli, imò Christi. *Beatius est magis dare, quàm accipere*, Actor. 20. 35. Et illud Nazianz orat. de cura pauperum, *Esto calamitoso Deus*: nullâ enim aliâ dote magis homo accedit ad Deum, quàm beneficentiâ, vt docet ibidem Nazianz. & S. Leo serm. 40. *Beneficentia proximè accedimus ad Deum.* Deus enim est immensus beneficentiæ sol, radios bonitatis suæ in omnes & omnia diffundens. Græcum εὐεργετικὸν propriè idem est, quod *benefactiuus*; ita scilicet vt non tantùm per se benefaciat, sed & aliis omnibus benefaciendi facultatem simul & voluntatem aspiret, adeoque quòd beneficiis eius ritè vtamur, id ex ipsomet, tamquam ex vberrimo fonte, hauriamus: cumque suis bonis & donis eximiè aliquem auget, id eo consilio facit, ait S. Leo serm. 40. vt illa per diuitis manum in alios deriuet; vt cùm aquas in thesaurum siue arcam congregamus, id facimus, vt inde per euripos in multorum domus deriuemus. Reges, Imperatores, Pontifices vnum aut alterum seligunt, cuius manu fiant eleëmosynæ: at Deus tot ei muneri præficit, quot sua bona distribuit. Quocirca veteres, teste Eusebio lib. 1. de Præparat. & Plinio lib. 2. c. 7. beneficos velut viuas Dei imagines, & simulachra diuino numine imbuta, venerabantur, quin & reges vocabantur Euergetæ, id est benefici, vt ait Christus Lucæ 22. 25.

Vers. 23 HVMANVS, BENIGNVS, STABILIS, CERTVS, SECVRVS, OMNEM HABENS VIRTVTEM, OMNIA PROSPICIENS, ET QVI CAPIAT OMNES SPIRITVS: INTELLIGIBILIS, MVNDVS, SVBTILIS]

HVMANVS, BENIGNVS] Græcè est vna vox φιλάνθρωπον, id est hominum amator: vnde φιλανθρωπία à Paulo ad Titum 3. 4. vocatur insignis ille Christi amor in homines, quo se eorum causa hominem fecit, id est hominū cognatum & fratrem. *Humanus* ergo idem est, quod amans homines, ita vt totus eorum saluti incumbat. Sa-

pientia enim diuina hominis causa totum mundum creauit, angelos illi custodes dedit; quin & Verbum in carnem, ac Spiritum sanctum in Apostolos ceterosque fideles misit, ac innumera eis dona contulit, & indies confert. Hinc Philippus Solitanus l.3. Dioptræ c.3. & 5. notat Deum nusquam dici φιλάγγελον, sicut dicitur φιλάνθρωπος. Nam *nusquam angelos apprehendit, sed semen Abrahæ*, ait Apostolus Hebr.2.16. Quocirca S. Chrysost. Deum magis amasse homines, quàm angelos docet hom.21. in Genes. imò magis in dies amat, præsertim cùm seipsum in Eucharistia hominibus in epulum proponit: ibi enim *diuini sui erga homines amoris thesauros in homines effundit*, vt ait Trident. sess.13. imò S. Ioan. c.13. *Cùm dilexit suos*, inquit, *qui erant in mundo, in finem* (tum vitæ, tum amoris, id est extremo amore) *dilexit eos.*

Stabilis] Tum quia spiritus sapientiæ, æquè ac Spiritus sanctus, idem semper est, sibiq; constat, & est immutabilis: tum quia fidelis est, & quæ promisit infallibiliter præstat: tum quia animas, quas inhabitat, facit in bonis propositis & operibus stabiles, constantes & perseuerantes, vt in iis confirmentur, sintque sancitæ & sanctæ.

Certus] Græcè ἀσφαλὲς, id est firmus, munitus, tutus ab omni hoste, aduersitate, periculo, ideoque securus, vt sequitur. S. Ambros. vertit *integer*; S. Bonauent. *constans in bono*. *Certus* ergo hîc aliud significat, quàm paulò antè; ibi enim græcè est σαφὲς, id est manifestus, perspicuus, euidens: hîc verò est ἀσφαλὲς, id est tutus, cautus, carens periculo, integer, benè munitus & custoditus, certus se nihil detrimenti passurũ; item minimè titubans fallente pedis vestigio, haud periculosus, qui titubare aut falli nescit, qui frustrari vel frustrare nequit, sed firmus certusque est in omnibus, cui te tuaque omnia indubitantes credere possis, cùm homines etiam sapientes & potentes sæpè titubent, vacillent, lapsent, resipiscent. Gentiles Neptuno maris Deo cognomen dedêre Asphalij, id est tuti & securi, ob nauium in portubus tutam à tempestatibus fidamque stationem, eique iuxta portum templum erexere, teste Pausania lib.3. & 7. Verùm hoc Asphalij cognomen, non nisi Sapientiæ Dei & Spiritui sancto competit.

Secvrvs] Græcè ἀμέριμνον, id est *sine cura*; S. Ambrosius, *sine sollicitudine*, tranquillus, quietus, eò quòd tutus sit & bene munitus, vti præcessit, ac suos securos, trãquillos ac lætos præstet. Nam *secura mens, quasi iuge conuiuium*, Prouerb. 15.15. Sancti ergo in quibusuis periculis, tentationibus & tribulationibus securè dormiunt in prouidentia & cura Spiritus sancti, sicut infans dormit in sinu matris, iuxta illud S. Petri epist. 1. c.5.7. *Omnem sollicitudinem vestram proijcientes in eum, quoniam ipsi cura est de vobis.* Hinc *iustus* Spiritu sancto rectus & protectus, *quasi leo confidens* in quibusuis terriculamentis *absque terrore erit*, Prouerb.28.1. nec timet, sed gaudet vitam præsentem perdere, vt beatam & æternam mercetur, Matth.10.28. Vide Isaiam c. 4.6. & c.32.18. & c.48.22.

Omnem habens virtvtem] Græcè παντοδύναμον, id est *omnipotens*, vel *qui omnia potest*, vti legit S. Ambrosius; vel *omnipotentia præditus*, vti vertit idem S. Ambros. lib.3. de Spiritu sancto. q.d. Sapientia Dei omnia potest, adeoque suos facit quasi omnipotentes, iuxta illud Pauli: *Omnia possum in eo, qui me cõfortat*, Philip.4.13. quia *si Deus pro nobis, quis contra nos?* Rom.8.31. Sapientia enim Dei & Spiritus sanctus potest omnia creare, æquè ac gubernare, tam quæ naturæ sunt, quàm quæ gratiæ; tam quæ artis sunt, quàm quæ virtutis; tam quæ iuris, potestatis & dominij sunt, quàm quæ medicinæ & sanitatis. Omnibus enim morbis tam corporis, quàm animi saluberrima & efficacissima exhibet pharmaca. Denique potest armare validissimos exercitus angelorum, hominum, animalium & creaturarum omnium contra impios hostes suos, vti dixit in fine c.5. Vnde Apostolos induit virtute ex alto, Lucæ 24.49. vt omnes principes, populos, philosophos, omnes mundi delicias æquè ac terrores, omnia tormentorum & martyrum supplicia forti animo adirent, & superarent.

Hanc sapientiæ diuinæ vim veteres Mythologi, & Hieroglyphici repræsentarunt per hastam Palladis. Audi Pierium Hierog. 42. cap.19. Quòd Palladem armatam vbique conspicimus, indicat arma parum proficere, nisi quæ per sapientiam administrantur: nam stulto præcipitique ingenio imperatores quot & quantas & sibi & reipublicæ calamitates attraxerint, vt alia dissimulem, clades illæ insignes ad Trebiam, ad Trasimenum, ad Cannas acceptæ facilè ostenderunt. Porrò autem hasta in manu Palladis, ingenij vim atque promptitudinem ostendit. Vnde apud Martianum legas:

Hasta etiam vibrans penetrabile monstrat acumen.

Hoc est quod canit Psaltes psal.32.6. *Verbo Domini cæli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum*, vbi per Spiritum S. Basil. & Cyrillus intelligunt Spiritum sanctum.

Omnia prospiciens] Vatabl. *omnia prospiciens*; græcè, πανεπίσκοπον, id est, *qui omnia spectat*, vel *speculator est omniũ*, vti locis citatis legit S. Ambrosius; vel *lustrans omnia*, vti legit S. Gregorius; vel ad verbum *omnium Episcopus*, id est inspector, q.d. Dei sapientia & prouidentia, æquè ac Spiritus sanctus agit totius mundi Episcopum: nam instar Episcopi ex altissima æternitatis suæ specula omnia inspicit & circumspicit, etiam secreta cordium, omnia scrutatur & visitat, vtrùm suo munere ritè fungantur. Rursum omnibus prospicit & prouidet de rebus necessarijs & vtilibus. ita Cantacuz. Denique singulis inspirat curam & prouidentiam futurorũ, vt quisque suæ saluti & futuræ felicitati prospiciat. Nam *circumspicimus præsentia, prospicimus futura*, vt ait Donatus. Idem ergo faciat Episcopus in sua diœcesi, rex in suo regno, Dux in suo ducatu, magistratus in sua ciuitate, paterfamilias in sua domo, ac fidelis quisque in sua anima. Sic quisque in suo officio & gradu imitabitur Dei sapientiam. Vnde S. August. tract. 51. in Ioannem fidelem quemque, etiam laicum alloquens: *Cùm ergo*, inquit, *auditis fratres Dominum dicentem: Vbi ego sum, illic & minister meus erit; nolite tantummodo bonos Episcopos & clericos cogitare: etiam vos pro modulo vestro ministrate Christo, bene viuendo, eleemosynas faciendo, nomenq; doctrinamq; eius quibus potueritis prædicando: vt vnusquisque, etiam paterfamilias, hoc nomine agnoscat, paternum affectum suæ familiæ se debere pro Christo;* &

& pro vita æterna suos omnes admoneat, doceat, hortetur, corripiat, impendat beneuolentiam, exerceat disciplinam: ita in domo sua Ecclesiasticum, & quodammodo Episcopale implebit officium ministrans Christo, vt in æternum sit cum ipso.

Huc alludens Ecclesia Sabbatho post Pentecosten, ita orat & obsecrat: *Spiritum sanctum, Domine, quæsumus, benignus infunde, cuius & sapientiâ conditi sumus, & prouidentiâ gubernamur.* Nam vt ait S.Chrysost. serm. 1. de Spiritu sancto: *Ipse est spiritalis mentium nostrarum sol, interni nostri hominis lumen, lucifer in pectorum cœlo.*

ET QVI CAPIAT OMNES SPIRITVS: INTELLIGIBILIS, MVNDVS, SVBTILIS] Ita Roman. Verùm Græca hæc omnia legunt in genitiuo, qui Latinè vertitur per accusatiuum, referuntque ad vnum idemque spiritus sapientiæ officium: sic enim habent: *Et qui omnes capiat spiritus intelligibiles* (Vatabl. *rationales*) *mundos, subtilissimos*; itaque legit Nazianz. orat. 37. cùm ait: *Per omnes spiritus penetrans, intellectuales puros, tenuissimos (hoc est per angelicas, vt opinor, copias) quemadmodum & per Propheticos & Apostolicos.* Et S.Ambrosius, *Et per omnia*, ait, *penetrans spiritum intelligibilium.*

Sic quoque legunt nonnulla Biblia Latina, ac S.Bonauent. Rabanus, Vatabl. Clarius, Iansen. ac Cantacuzenus, qui per tria vltima spirituum epitheta censet denotari tres angelorum hierarchias: quibus dominatur Spiritus sanctus. q.d. Spiritus sanctus capit: id est perficit (ideoque in eis degit & residet) spiritus intelligibiles, id est angelos perfectissimâ intelligentiâ præditos, quales sunt omnes primæ hierarchiæ, putà Cherubim, Seraphim & Throni: item omnes spiritus mundos, id est omnes angelos secundæ hierarchiæ, putà Dominationes, Principatus & Potestates, qui ob puritatem affectuum liberi sunt ab omni animi passione & perturbatione, ideoque idonei ad regendum & imperãdum. Denique Spiritus sanctus capit omnes spiritus subtilissimos, id est omnes angelos tertiæ hierarchiæ, quales sunt Virtutes, Archangeli & Angeli, qui quia sunt spiritus subtilissimi, hinc nobis sunt inuisibiles. Fauet huic lectioni, quòd ipse spiritus sapientiæ paulò antè vocatus sit νοερὸν, id est *intelligens*, item incoinquinatus, id est *mundus*, denique *subtilis*. Ergo id non videtur repetendum hoc loco, sed legendum in plurali, *intelligibiles, mundos, subtiles*, ac referendum ad spiritus creatos, quales sunt angeli.

Verùm pleraque exemplaria Latina constanter legunt in nominatiuo, *intelligibilis, mundus, subtilis.* itaque legit Editio à Romanis correcta. Concludens enim Sapiens repetit & inculcat tria præcipua sapientiæ diuinæ, & Spiritus sancti epitheta, quæ causa sunt, cur ipse capiat omnes spiritus. Facilis est lapsus ex ο in ω, vt pro νοερὸν scriptum sit νοερῶν; pro καθαρὸν καθαρῶν; pro λεπτότερον λεπτοτάτων, hoc est, pro *intelligibilis* scriptum sit, *intelligibiles*; pro *mundus, mundos*; pro *subtilis, subtiles.*

Sensus ergo est q.d. Spiritus sapientiæ, æquè ac Spiritus S. *capit*, id est intimè permeat, penetrat, occupat, continet & cõplectitur omnes spiritus, tum hominũ, tum angelorum, eò quòd ipse summè sit intelligens, mundus & subtilis, imò sit ipsa increata immensaque intelligentia, munditia (siue puritas) & subtilitas, ideoque omnis omnium spirituum creatorum, putà hominum & angelorum, intelligentia, munditia & subtilitas ab eo ceu perenni fonte dimanat & profluit, vti paulò antè dixi. Hosce ergo omnes ipsi in se capit & continet: Primò, quia omnes eorum dotes & perfectiones, non tantùm eminenter, sed & formaliter in se continet; verùm infinities pleniùs & perfectiùs, quàm sint in hominibus & angelis, vtpote creaturis suis, quas ipse vt creator in infinitum superat & transscendit. *Sapientia capit omnes spiritus. Primò.* Secundò, quia omnes eorum secretissimas cogitationes, volitiones, intentiones scrutatur & peruidet. *Secundò.* Tertiò, quia omnes purgat, illuminat & perficit: intellectum eorum sua luce illustrando, & voluntatem amore inflammando; itaque illas ceterasque animæ potentias agit & impellit ad omne bonum. *Tertiò.* Denique ipse dat omnibus essentiam & proprietates, imò quidquid habent, siue id sit naturale, siue supernaturale. *Quartò.* Insuper eis communicat vim penetrandi & capiendi spiritus quoslibet, indendo eis donum discretionis spirituum, per quod secretas cordium intentiones perspiciant & discernant. Porrò Spiritus hic dicitur *intelligibilis*, græcè νοερὸν, id est summa vi intelligendi præditus, omniaque intelligens, & à nobis intelligi faciens. *Mundus*, quia omnis non tantùm peccati & labis, sed & materiæ est expers, purissimusque est spiritus. ita S.Bonauent. Item quia omnes hominum sordes vitia & scelera expurgat & mundat per gratiam; æquè ac morbos, miserias & mortem expurgabit & mundabit per gloriam. ita Hugo. Denique *mundus*, quia ipse est lux purissima & splendidissima. *Subtilis*, ob causam superiùs recensitam.

Denique nonnulli per *spiritus* accipiunt dona Spiritus sancti: hæc enim, vt sua, Spiritus sanctus in se continet, & à se electis & dilectis prout vult dispertit & communicat. Cùm ergo deitas, vti docet S. Cyrillus in Concilio Ephesino, omni loco, mensurâ, circumscriptione, magnitudine superior, à nullo capi comprehendiq; possit, imò omnia capiat & comprehendat, id attributum sapientiæ infert & confirmat ipsius deitatem.

Propriè, vt dixi v. 21. & 22. hæc omnia epitheta competunt sapientiæ diuinæ, quæ diuinitatis est attributum commune toti SS. Trinitati, quæque Deo est quasi idea, ars & artifex omnium agendorum, tam in naturalibus, quàm in moralibus & supernaturalibus: vnde concludens subdit: *Omnibus enim mobilibus mobilior est sapientia.* Eadem tamen rectè tribuuntur Filio, qui est Sapientia Patris genita, vti docet S. Ambros. S. August. S. Nazianz. Chrysost. Basilius & alij: ac Spiritui sancto, qui essentialiter non differt, imò idem est cum sapientia diuina, ait Cantacuzenus & Hugo: Spiritus sanctus enim propriè est *Spiritus intelligentiæ, sanctus*, vt dixit v. 22.

Nota. Græcè est διὰ πάντων χωρῶν πνευμάτων, quod Primò, Noster vertit, *qui capiat omnes spiritus*; Syrus, *& omnes spiritus tenet*; Arabicus, *pertransiens per spiritus castos*; Secundò, S. Ambrosius, *per omnia penetrans spirituum*; Tertiò, Vatabl. *omnesque spiritus penetrans*; Quartò, Pagnin. & Mont. *ad omnes capax spiritus*; Quintò, Iansen. *per omnes procedens spiritus*; Sextò, Lorin. *per omnes penetrans spiritus*; Septimò, Octauò & Nonò, Cantac.

per

per omnes peruadit spiritus, perficit & peragit, quos A *omnes infinitis partibus superat.* Vndecimò, alij vertunt, *continens omnes spiritus*, sicut locus continet locatum, Duodecimò, *comprehendens, perspiciens & intelligens omnes spiritus*; vel passiuè *comprehensus, perspectus, intellectus ab omnibus spiritibus*; Decimotertiò, *vniens omnes spiritus*; Decimo quartò *proficiscens per omnes spiritus*. Hæc omnia enim significat χωρεῖν. Igitur spiritus sapientiæ Dei, ac Spiritus sanctus omnes spiritus, etiamsi sapientissimi sint & astutissimi, comprehendit in astutia sua, eorum excellentias in se continet, eos sua manu vt sapientia, sic & potentia tenet, omnia illorum penetrans & peruadens, imò & perficiens & vniens; & nouem hierarchicos ordines ad vnius curiæ cælestis concentum redigens, eos subiectos tenens: & quamuis velut in pha- B langas & exercitus distributi sint militiæ cælestis, Luc.2. & eorum quilibet æquiualeat integro exercitui, iuxta illud psal.33. *Immittet*, hebr. חֹנֶה *chone*, id est, *castra metabitur angelus Domini in circuitu timentium eum*; tamen singulos & omnes capit, id est tenet, occupat & comprehendit spiritus sapientiæ Dei, ipseque Spiritus sanctus.

VERS.24 OMNIBVS ENIM MOBILIBVS MOBILIOR EST SAPIENTIA: ATTINGIT AVTEM VBIQVE PROPTER SVAM MVNDITIAM] Græcè πάσης γὰρ κινήσεως κινητικώτερον σοφία, id est *omni motu magis motiuum quid est sapientia*. q.d. Sapientia vi & celeritate motus sui vincit omnem motum, quantumuis celerem & violentum: sapientia in mouendo & operando efficacior & velocior est quouis motu & actione, ac quouis mouente C & agente. Vnde S.Fulgent. in respons.6. ad Arrianos legit, *omnium mobilitantium mobilior est sapientia*; & S.August. lib.4. de Genes. ad litt. c.12. *motus eius* (sapientiæ) *agilior & celerior est omnibus motibus*, etiam angelorum & cælorum, adeoque motu primi mobilis. Coniunctio causalis *enim* dat causam, cur spiritus sapientiæ permeet ac penetret spiritus hominum & angelorum, quantumuis puros & subtiles, quia videlicet celerrimè, imò in instanti, peruadit omnia, non minùs quàm spiritus (ventus vel aër) subtilissimus & tenuissimus penetrat intima quæque domus; & sol sua luce abdita quæque ingreditur & illustrat: nam à sapientia habent quòd intelligant & sapiant.

Ita hunc locum explicat S.Gregor.Nazianz. orat.37. quæ est 5. de Theolog. *Per omnes*, inquit, D *spiritus penetrans, intelligentes, puros, tenuissimos (hoc est per angelicas, vt opinor, virtutes) quemadmodum & per Propheticos & Apostolicos, eodem temporis momento, nec tamen in iisdem locis (alij enim eorum alibi fusi ac sparsi erant:) quod quidem perspicuè ostendit, eum nullius loci circumscriptione coërceri.* Quæ verba explicans Elias Cretensis sic ait: *Quamquam enim Propheta & Apostoli dispersi essent, alij alibi, nec in eisdem locis degerent; tamen eodem temporis momento Spiritus sanctus omnibus aderat, in aliis prophetiæ munus efficiens, in aliis infinitas rerum diuinarum indicationes.* Cito hîc Nazianz. ex versione Billij, ne mireris lector verba hîc Nazianz. diuersa ab iis, quæ ex alia versione citaui initio versus præcedentis.

Obiicit S.Thom. 1.p.q.9.art.1. ad 2. Sapientia prima & increata est ipse Deus. Deus autem est immutabilis & immobilis: quomodo ergò sapientia hîc dicitur *mobilior omnibus mobilibus?* Respondet, *quòd sapientia dicitur mobilis esse similitudinariè: secundùm quod suam similitudinem diffundit vsque ad vltima rerum: nihil enim esse potest quod non procedat à diuina sapientia per quamdam imitationem, sicut à primo principio effectiuo & formali, prout etiam artificiata procedunt à sapientia artificis. Sic igitur in quantum similitudo diuinæ sapientiæ gradatim procedit à supremis, quæ magis participant de eius similitudine, vsque ad infima rerum, quæ minùs participant, dicitur esse quidam processus & motus diuinæ sapientiæ in res: sicut si dicamus solem procedere vsque ad terram, in quantum radius luminis eius vsque ad terram pertingit. Et hoc modo exponit Dion. c.1. cæl. hierarch. dicens; quòd omnis processus diuinæ manifestationis ve-* B *nit ad nos Patre luminum moto.*

Moraliter, sapientia Dei ac Spiritus sanctus suos, quos possidet, faciunt mobiles, agiles & celeres ad omne bonum, iuxta illud psal.103.4. & Hebr.1.7. *Qui facit angelos suos spiritus, & ministros suos sicut flammam ignis.* Et illud Cant. 2.8. *Ecce iste venit saliens in montibus, transiliens colles.* Sic B.Virgo plena Verbo & Spiritu sancto *abijt in montana cum festinatione*, Lucæ 1. Sic Magdalena, Petrus & Ioannes cucurrerunt ad sepulchrum, Ioan. 20.4. Sic Abraham cum Sara & famulo cucurrit ad excipiendos hospites, Gen.18. Nam *nullus piger est in domo sapientis*, ait S.Ambros. lib.1. de Abraham c.5.

ATTINGIT AVTEM VBIQVE PROPTER SVAM MVNDITIAM] Græca addunt, καὶ χωρεῖ διὰ πάντων, id est *penetrat & peruadit omnia*. Ita C Vatabl. quia sapienter omnia efficit, disponit, conseruat, ordinat, alit, fouet, viuificat, gubernat; hi enim sunt actus prouidentiæ, quæ est pars sapientiæ Dei. Vel, vt Pagnin. & Arias, *capax est per omnia*, vel *capit omnia*, quasi locus & fundus rerum omnium. Vide dicta in fine versus præcedentis.

Munditiam Primò, cum S. Bonauent. intelligas abstractionem ab omni materiæ fæce; Secundò, cum Lyran. Rikel. Holcot separationem ab omni defectu, atque permixtione indigna actu illo puro: Tertiò, *munditiam* cum Carensi capias pro luce scientiæ: Quartò, cum Lorino pro simplicitate naturæ purissimæ instar lucis, in qua nullæ tenebræ, 1.Ioan 1.5.

Causa agilitatis est munditia, indeque subtilitas.

Causa ergo cur sapientia omnibus mobilibus D sit mobilior, omniaque attingat & penetret, est eius omnimoda munditia & puritas: hæc enim parit subtilitatē summam, quæ omnia penetrat & peruadit: sicut vapor (hoc enim exemplum subdit Sapiens) sua subtilitate penetrat aquam, terram, aërem & cælum; idem facit ventus: & sicut anima, quia subtilis, insinuat se in omnia corporis membra; ac angelus quia spiritualis, omnia corpora peruadit. Denique sicut sol, inquit à Castro, cùm in cælo sit, progredi dicitur vsque ad terrā, quousque ad illam eius radij perueniant, & luce sua omnia permeat, etiam loca sordida, nec tantillum maculatur. ita quatenus diuinæ sapientiæ similitudo gradatim progreditur per effecta à supremis ad infima, dicitur moueri & omnia peruadere; nec tamen in aliquo à rebus sordidis, in quibus ipsa quoque relucet, inquinatur propter suam puritatem. Quod per-

ſpicuum fit in peccatis permittendis, è quibus A quàm ſapienter multa eruat bona, multa hominibus commoda, & Deo multã pariat gloriam diuina ſapientia, certius eſt, quàm vt à me oporteat explicari. Dei enim ſapientia, quæ non eſt aliud quàm ipſe Deus, nihil habet materiæ, nihil fæcis, nihil miſtionis, nihil potentiæ, vt habent angeli, ſed eſt actus puriſſimus, ideoque nullis locis, vel limitibus terminatur, ſed omnia ſubit, & per omnia ſeſe expandit. Vnde Damaſcen. l. 1. de Fide c. 8 docet Dei eſſentiam cuncta implere, continere, complecti, præhabere, peruadere ſine vllius ſordis vel labis contagione; imò omni loco & ſubſtantia, quam implet, eſſe longè ſubliniorem & celſiorem, ideoque ab omnibus eſſe ſemotam, ſecretam & ſeparatam. Hinc Holcot elicit, Deum in omni creatura poſſe adorari, cùm in ea realiter exiſtat, eamque contineat & B conſeruet, velut eius anima & ſpiritus: at ob periculum vel ſuſpicionem idololatriæ id non expedire; quare Deum tantum adorandum eſſe iis in rebus, quæ vel à Deo, vel ab Eccleſia ex inſtituto proponuntur ad hoc, vt in iis adoretur. Vide Bellarm. lib. 1. & 2. de cultu Sanctorum, & Gabr. Vaſquez lib. 2. de Adorat. diſp. 1.

VERS. 25 VAPOR EST ENIM VIRTVTIS DEI, ET EMANATIO QVÆDAM EST CLARITATIS OMNIPOTENTIS DEI SINCERA: ET IDEO NIHIL INQVINATVM (S. Ambroſ. lib. 3. de Spiritu ſancto cap. 19. vertit, *maculoſum*) IN EAM INCVRRIT] Pro *vapor* Syrus vertit, *exhalatio*; Arabicus, *facies*.

Probat quòd ſapientia ſit munda, omniaque penetret per munditiam, id eſt mundiſſimam ſubtilitatem, ex eo quòd ipſa ſit quaſi vapor virtutis Dei, & emanatio claritatis Dei. qua occaſione ſimul demõſtrat ſapientiæ originem, quòd ſcilicet origo eius ſit Deus, æquè ac naturam, dignitatem & maieſtatem, quòd ſcilicet ſit diuina. C

Loquitur propriè, vti iam ſæpius monui, de ſapientia, quæ eſt attributũ Dei & deitatis, ideoque communis eſt tribus perſonis SS. Trinitatis. Hæc ergo eſt *vapor*, id eſt ſimilis vapori, inſtar vaporis, *virtutis*, græcè δυνάμεως, id eſt *potentiæ Dei*, quem ſcilicet potentia Dei ex ſe quaſi exhalat & exſpirat, quaſi vigorem ſuum, ait Origen. 1. Periarchon c. 2. & ex eo S. Auguſt. vel quiſquis eſt auctor l. 1. de Incarn. Verbi c. 13. qui proinde ibidẽ pro *vapor* vertit, *vigor*. Talis enim eſt vapor Dei, nimirum vigoroſus & efficax, cùm vapor creaturæ nil ſit, niſi fumus euaneſcens. Vnde Eccleſ. 1. 1. pro *vanitas vanitatum, & omnia vanitas*; D Aquila vertit, *vapor vaporum, & omnia vapor*. Sapientia ergo propriè non eſt vapor exhalans ex Deo, cùm in Deo nullus ſit vapor, nulla exhalatio, nullũ accidens, ſed omnia ſint vnum idemq́; cum Deo Deique eſſentia: vocatur tamen *vapor* anthropopathῶs noſtro modo concipiendi, quo concipimus res diuinas ex analogia rerum, quas videmus in creaturis. Vnde ſicut in homine ſapientia eſt qualitas & accidens, quod oritur ex anima accedente doctrina & ſtudio: ſic concipimus pariter in Deo deitatẽ eſſe quaſi ſubſtantiam; ſapientiam verò eſſe quaſi qualitatem & proprietatem ex deitate manantem, & quaſi euaporatam exhalatamque. Vapor autem notat Primò, ſapientiam eiuſdem cum Deo eſſe ſubſtantiæ; vapor enim eiuſdem naturæ eſt cum re, è qua euaporatur, vt docet Ariſtot. ſect. 13. probl. & de Senſu & ſenſili c. 1.

Sapientia Dei eſt quaſi vapor. Primò.

Secundò, eamdem à Deo omni ſine commiſtione corporum, ſine fæce & labe, eſſeque planè puram & mundam. ſic enim oritur vapor è corpore. *Secundò.* Tertiò, eamdem eſſe mobilem, ſubtilem & ſubtilẽ talis enim eſt vapor, qui proinde è terra ſurſum in cælũ aſcendit. *Tertiò.* Quartò, eamdem eſſe viuidam & vigoroſam, ac in ſe habere quidquid eſt præſtans in Deo: *Quartò.* ſic enim vapor præſertim ex rebus odoratis vel diſtillatis (quocirca Eccli. c. 24. 20. ſapientia ſe comparat vapori & odori balſami, cinnamomi, ac libani, id eſt thuris) totum earum ſuccum haurit & imbibit: vnde mirè redolet, eſtque fragrantiſſimus. Hinc ait; quòd ſapientia ſit *vapor potentiæ Dei*, q. d. Sapientia totam omnipotentiæ diuinæ vim, ex qua quaſi exhalat, haurit & imbibit. Senſus ergo eſt, *vapor eſt virtutis Dei*, &c. q. d. Sapientia eſt quiddam ſubtile & odoratũ, quod à Deo efflatur, hominemque diuino quodam vapore & odore recreat, vt oleat Deum, eiuſque vita & ſermo ſpirent quid diuinum.

Primò, ergo ſapientia Dei in ſe eſt quaſi vapor. Ita S. Auguſt. loco iam citato. & Origen. 1. Periarchon c. 2.

Secundò, eadem eſt quaſi vapor, quatenus à Deo, Deique potentia & potenti operatione in creaturas emanat & exhalat, Probat enim id, quod dixit ſapientiam omnem habere virtutem, omniaque attingere & peruadere. q. d. ait noſter à Caſtro: Sicut ex aquarum expiratione, vt ait Cicero l. 2. de Natura Deorum, ſolis calore oritur vapor, ſiue tenuis quædam exhalatio, quæ deinde in terrã defluens illam fœcundat: ita ex omnipotentia Dei operante in rebus omnibus, eaſque producente, ſtatim ſubtiliſſima ac puriſſima prodit ſapientia, quæ res omnes Dei potentia factas diſtinguit, ornat, & pulchras facit, intelligenti cognoſcendas, & miris modis fœcundas. Supponit igitur potentia Dei omnia operantis ſapientia, vt rem ſpecioſam ſpecies, & vt diſpoſitio orationis inuentionem, & vt orbis inuiſi conditionem, ipſe ornatus eius, ac diſpoſitio & diſtinctio: & vt ex proportione partium corporis & mũdi prodit pulchritudo & ſpecies; ita ex operibus Dei omnipotentiæ prodit ſapientiæ eius pulchritudo, inſtar vaporis cuiuſdã.

Idipſum à Salomone didicit Plato, qui ſapientiam cenſuit eſſe vaporem, ſiue calorem & ignem cæleſtem ac diuinum. Vnde in Protagora fingit Prometheum virum prudentiſſimũ (ἀπὸ τῆς προμηθείας, id eſt à prouidentia nuncupatum) ignem è cælo furatũ, quo homines in terra informes ex luto factos fictoſq́; calefaceret, animaret, viuificaret, vt iam cæleſtes, imò diuinæ conſortes naturæ, effecti vitam ſapienter, id eſt iuſtè ſanctèque, traducerent. Ignis enim hic eſt ſapientia. Addit deinde Iouem è cælo Mercurium in terrã miſiſſe, vt hominibus inderet pudorem & iuſtitiam, vtpote quæ ſint ciuitatum ornamẽta & vincula, ac iniurias arceant, & amicitias concilient. Et Plutarch. lib. de Iſide, negat hominem vel maius munus accipere poſſe, vel Deum maius dare, quàm veritatem: hanc enim propriam eſſe Deo, reliqua velut non ſibi propria & peculiaria, Deum hominibus elargiri; inſuper

ſuper nec argentum & aurum Deo beatitudinem, nec tonitru & fulmen vim afferre, ſed vtrumque ei tribuere ſcientiam & prudentiam.

Tertiò, Patres per ſapientiam accipiunt genitam, putà Filium: huic enim competunt analogiæ vaporis iam dictæ. Vnde Dionyſ. Sicut, ait, vapor eleuatur ab aqua virtute ſolis; ſic ab omnipotẽte Patre procedit Filius. Audi Euſeb. l.4. de Demonſtr. c.3. *Vnius ergo Patris vnum eſſe filium oportet. Nam ſi fragrantiæ genus vnum ex aliqua ſubiecta re proficiſcatur, vnum quoque & eumdem, qui in omnes diffundatur, ſuauem odorem, non diuerſos & plures fateri par eſt. Cùm igitur primum illud ſolumq́; bonum, qui eſt omnium regnator Deus, diuinam vitalemq́; fragrantiam, quæ animo & cogitatione duntaxat apprehendi poteſt produxit, vnam hanc fas eſt intelligere, plures nefas. Quid enim eſſe poteſt, quod quidem ab hac diuerſum ſit, quæ in omnibus Patri ſimilis eſt, quod non ſubmiſſius ſit ac deterius? quod nentiquam nobis in Filij theologia introducendum. Vapor enim eſt virtutis Dei, ac defluentia mera gloriæ omnipotentis. Nam ex beneolenti corpore, verbi gratia ex vnguento aliquo, aut etiam ex floribus atque odoramentis, quæ de terra naſcuntur, beneuolens quidam flatus, præter illud primum ſubiectum corpus, in omne quod extrinſecus ambit, profunditur: ac dum latiùs refunditur, ipſum quoque äërem complet. Non ſanè priuatione aliqua, aut diminutione, aut ſectione, aut diuiſione eius, quod primùm ſubiectum eſt, corporis; ſed illo manente in propria ſede, & eamdem penes ſe conſeruante naturam, fragrantiamq́; illam procreante, nihilo deterius priore, ipſum quoque quod procreatur beneuolens & fragrans genus* (hoc eſt generatio, ſeu genitum & filius, iuxta id Act. 17. 28. 29. *Ipſius enim & genus ſumus: genus ergo cùm ſimus Dei, &c.*) *cùm propriam habeat ſedem atque naturam, hac ipſa, quàm maximè fieri poteſt, id quod ſimillimum ſit naturæ procreantis, imitatur.*

Hinc rurſum per *vaporem* accipias halitum, qui ex ore afflatur. Vnde Nannius vertit, *ſiquidem à diuina virtute afflatur*, iuxta id, quod de ſe ait ſapientia Eccli. 24. *Ego ex ore Altiſſimi prodiui, primogenita ante omnem creaturam.* Filius enim eſt Verbum illud bonum, quod ore ſuo eructauit Pater æternus.

Denique ſubtiliter Origen. 1. Periarch. c.2. & ex eo S. Auguſt. vel potiùs S. Auguſtini aſſectator vel affectator, l.1. de Incarn. Verbi c.13. hæc omnia exponens de Sapientia genita, id eſt Filio, ſic diſſerit: *Ait autem ſapientiam vaporem eſſe non gloriæ omnipotentis, neque æternæ lucis, neque inoperationis Patris, nec bonitatis eius. Neque enim conueniens erat alicui horum aſcribi vaporem: ſed cum omni proprietate ait virtutis Dei vaporem eſſe ſapientiam. Intelligenda eſt ergo virtus Dei, qua viget, qua omnia viſibilia & inuiſibilia, vel inſtituit, vel continet, vel gubernat, quia ad omnia ſufficiens eſt, quorum prouidentiam gerit, quia velut vnita omnibus adeſt. Huius ergo totius virtutis tantæ & tam immenſæ vapor, &, vt ita dixerim, vigor ipſe in propria ſubſiſtentia effectus, quamuis ex ipſa virtute, velut voluntas ex mente procedat; tamen & ipſa voluntas Dei nihilominus Dei virtus efficitur. Efficitur ergo virtus altera in ſua proprietate ſubſiſtens, vt ait ſermo Scripturæ. Vapor quidem primæ & ingenitæ virtutis Dei.*

Addit deinde Filium eſſe coæternum Patri, ſicut vapor coæuus eſt rei natura ſua euaporãtis; atque concludit: *Secundùm Apoſtolum verò dicentem, quia Christus Dei virtus eſt, 1. Corinth. 1. iam non ſolùm vapor virtutis Dei, ſed virtus ex virtute dicenda eſt.*

Filius eſt quaſi vapor Patris.

Myſticè & participatiuè, hæc adaptes B. Virgini, quæ vapor eſt charitatis, & candor puritatis diuinæ. Vnde S. Ildefonſus orat. 1. de Aſſumpt. *Vnde, quæſo, ait, vos filij imitamini ſignaculum fidei veſtræ, Mariam, quam velut ignis ferrum, Spiritus ſanctus totam decoxit, incanduit & igniuit; ita vt in ea Spiritus ſancti flamma tantùm videatur, nec ſentiatur, niſi tantùm ignis amoris Dei.* Et S. Bernard. ſerm. in illud. *Signum magnum: Longe,* inquit, *aliter Maria meruit non velut ſummatim tangi, ſed operiri magis vndique, & tamquam ipſo igne concludi* (ſcilicet, igne amoris Dei, de hoc enim ſermo eſt) *candidiſſimus ſanè & calidiſſimus huius mulieris amictus, cuius omnia tam excellenter irradiata noſcuntur, vt nihil in ea non dico tenebroſum, vel minùs lucidum, ſed ne tepidum quidem, aut non feruentiſſimum liceat ſuſpicari.* Idem in ſerm. cui titulus *Laus Mariæ: In circuitu eius, ait, acies validas ſpiritualium virtutum ſuo ſe inuicem ordine tuentium (ſiquidem ordinatione tua perſeuerat dies) ſed & innumerabilium beatorum ſpirituum militiam, ad miniſterium tantæ principis delegatam fuiſſe, nullatenus ambigimus; vtpote qui cuſtodirent lectulum Salomonis gratiſſimum, ac prouiderent ne præparatum æterno regi hoſpitium alienus hoſpes inuaderet.* S. Bernardo ſuccinit S. Anſelmus in lib. de Excellentia Virginis c.3. *Nulli,* inquit, *dubium caſtiſſimum corpus, cum ſanctiſſimam animam, funditus ab omni fuiſſe macula peccati iugi angelorum cuſtodia protectam, vtpote aulam, quam ſuus & omnium creator Deus corporaliter inhabitaturus erat, & ex qua hominem in ſuæ perſonæ vnitatem ineffabili fuerat operatione ſuſcepturus.*

Myſticè vapor charitatis eſt B. Virgo.

ET EMANATIO QVÆDAM EST OMNIPOTENTIS CLARITATIS DEI SINCERA] Græcè καὶ ἀπόῤῥοια τῆς τοῦ παντοκράτορος δόξης εἰλικρινής, id eſt *limpidus omnipotentis gloriæ riuus.* Ita Nannius: ἀπόῤῥοια enim eſt fluxus, effluentia defluuium, flumen, riuus, qui ex fonte vel ſcaturigine manat, ſcaturit & defluit: ἀποῤῥέω enim eſt fluo, defluo, profluo. Vatabl. *ſincerè promanat à maieſtate Omnipotentis;* S. Anſelm. tract. de Spiritu ſancto legit, *manatio Omnipotentis gloriæ.* Noſter pro *gloria* hîc & alibi vertit, *claritatem.* Vtraque enim ſignificat claram & glorioſam maieſtatem Dei. Vnde Arabicus vertit, *& gloria continens omnia;* Syrus, *& ſtabilitas,* vel *firmitas in gloria eius.*

Comparauit ſapientiam vapori à re vapida exhalanti, nunc comparat eam riuo, vel flumini ex fonte mananti & profluenti. Idẽ facit Eccleſ. c.24.35. vbi ſapientiam cõparat quatuor fluminibus paradiſi, ſcilicet Tigri, Euphrati, Phiſon, & Geon. & v.40. ait: *Ego ſapientia effudi flumina: ego quaſi trames aquæ immenſa de fluuio: ego quaſi fluuij dioryx, & ſicut aquæductus exiui de paradiſo. Dixi: Rigabo hortum meum plantationum & inebriabo prati mei fructum: & ecce factus eſt mihi trames abundans, & fluuius meus appropinquauit ad mare. Quoniam doctrinam quaſi antelucanum illumino omnibus, & enarrabo illam vſque ad longinquum: penetrabo omnes inferiores partes terræ, & inſpiciam omnes dormientes, & illuminabo omnes ſperantes in Domino.*

Porrò quòd ſapientia manet & profluat ex Deo ſicut aqua limpida è fonte, notat Primò, ſapientiæ identitatem in ſubſtantia cum Deo: aqua

Sapientia eſt q. riuus Dei. Primò.

enim manans ex fonte eiuſdem ſubſtantiæ eſt cum aqua ipſius fontis. Ruſum ſapientiæ puritatem: quid enim purius & limpidius aqua, quæ omne impurum abluit?

Secundò.

Tertiò τὸ *emanatio omnipotentis Dei*, ſignificat ſapientiam eſſe omnipotentem æquè ac Deum. Audi ex Origin. 1. Periarch. c. 2. S. Auguſt. de Incarn. Verbi c. 13. qui per ſapientiam accipit Filium: *Sed quoniam gloriam dixit eſſe omnipotentis, cuius gloriæ aporrhœa dicitur, id eſt ſapientia, hoc intelligi datur, quòd etiam in omnipotentiæ gloriæ ſocietatem habeat ſapientia, per quam Deus Omnipotens dicitur. Per ſapientiam, quæ eſt Chriſtus, tenet Deus omnium potentatum, non ſolùm dominantis auctoritatem, verùm etiam ſubiectorum ſpontaneum famulatum.* Et poſt nonnulla: *Deus Pater omnipotens eſt, eò quòd potentatum omnium teneat, id eſt cæli & terræ, maris, & omnium quæ in eis ſunt. Horum autem potentatū gerit per Verbum ſuum, quia in nomine Ieſu omne genu flectitur cæleſtium, terreſtrium & infernorum. Et ſi omne genu flectitur Ieſu, ſine dubiò Ieſus eſt omnipotens, cui ſubiecta ſunt omnia. Et ipſe eſt, qui potentatum agit in omnibus, & per quem ſubiecta Patri ſunt omnia. Per ſapientiam namque, id eſt verbo & ratione; non vi & neceſſitate ſubiecta ſunt. Et ideo in eo ipſo, quòd obtinet omnia, gloria ſua eſt: & hæc eſt omnipotentiæ puriſſima ac limpidiſſima gloria, cùm ratione ac ſapientia, non vi ac neceſſitate cuncta ſubiecta ſunt.*

Tertiò.

SINCERA] εἰλικρινής, id eſt vera, non fucata; ſincera, non ficta; pura, liquida, perſpicua, aperta, manifeſta, & ad radios ſolis (qui ἥλιος dicitur) examinata, comparata & probata. q. d. Sapientia eſt emanatio, ſeu defluxus omnipotentis gloriæ ſincerus, ſiue puriſſimus: nam defluit vel emanat ſapientia, quaſi riuus puriſſimus ex puriſſimo fonte gloriæ, aut maiſtatis Dei: quomodo enim non pura prodiret ex fonte tam puro? idcirco nihil polluti in eam cadit; propter ſuam puritatem, vt dictum fuerat. Origenes & Auguſtinus dictis locis de Filio Dei, & hoc intelligunt: nam Dei Filius apotrhœa eſt gloriæ puriſſimæ ac limpidiſſimæ omnipotentis Dei. quia emanat omnipotens ab omnipotente, & glorioſus à glorioſo, non gloria mutabili ac caduca, ſed puriſſima ac limpidiſſima, quæ ex bono prodit immutabili, & quod Deo conuenit natura ſua. Audi S. Auguſt. *Puriſſima verò ac limpidiſſima gloria ſapientiæ, ſatis conuenienter dictum eſt ad dictionem eius gloriæ, quæ non pura, nec ſincera gloria dicitur. Omnis enim natura, quæ conuertibilis & commutabilis eſt, etiamſi glorificetur in operibus iuſtitiæ, vel ſapientiæ, per hoc ipſum, quòd accidentem habet iuſtitiam vel ſapientiam, & quod accidit etiam diſcedere poteſt, gloria eius ſincera ac limpida dici non poteſt: Sapientia verò Dei, quæ eſt vnigenitus Filius, quoniam in omnibus inconuertibilis eſt, & incommutabilis, & ſubſtantiale omne bonum in eo eſt, quod vtique mutari ac conuerti numquam poteſt, idcirco pura ac ſincera gloria eius prædicatur.*

Denique Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 26. per ſapientiam accipit Theologiam Salomoni à Deo cum ſcientiis naturalibus inditam, ac eidem hæc omnia pulchrè adaptat: *Vapor*, inquit, *eſt virtutis Dei*, q. d. Cùm ipſa virtus, & magnitudo potentiæ Dei non poſſit homini communicari & infundi; hinc ex illa magnitudine ſuprema efflatur quiddam tenue, quiddam ſubtile & odoratum, quod diuinum eſt, & Deum olet. Eo cùm perfunditur homo, id eſt cùm Theologia imbuitur, diuino quodam vapore & odore recreatur. Potentiam Dei tunc ſi non habet homo, tamen illam olet, tamen cognoſcit, tamen percipitur, tamen repræſentat, tamen diuinus habetur. Eſt item *emanatio quædam claritatis omnipotentis Dei ſincera*, q. d. Limpidus eſt omnipotentis gloriæ riuus; quod dictum eſt, tum propter hanc ſinceritatem, tum propter id quod ſequitur: *Nihil inquinatum in illam incurrit.* Quod idem eſt ac ſi diceret: *Nihil inquinamenti in illam illabitur.* Crediderim dictum cum alluſione quadam ad Nilum, qui neque clarus limpiduſue emanat, ſed ex obſcuriſſima ſcaturigine erumpens; neque defluit albus & illuſtris, ſed atratus & turbidus. Hæc Pineda.

Vers. 26

CANDOR ENIM EST LVCIS ÆTERNÆ, ET SPECVLVM SINE MACVLA DEI MAIESTATIS, ET IMAGO BONITATIS ILLIVS] Syrus, *ſplendor eſt lucis ſapientia, & incorruptibile ſpeculum gloriæ omnibus ſeruis Dei, & forma gratiæ illius*; Arabicus, *quia ipſa eſt ſplendor lucis perpetuæ, & ſpeculum operis Dei, in quo non eſt macula.* q. d. Sapientia eſt radius diuini Numinis, quaſi luminis & ſolis increati. Nota. Pro *candor* græcè eſt *ἀπαύγασμα*, id eſt ſplendor, fulgor, exſplendeſcentia: vnde pro *candor* multi vertunt, *ſplendor*. Ita S. Ambroſ. lib. 1. de Fide c. 4. Concil. Tolet. XI. imò ita vertit Vulgatus Interpres Heb. 1. 3. Senſus eſt q. d. Sapientia eſt candor, id eſt ſplendor Dei & deitatis, quæ eſt lux æterna & increata, hoc eſt maieſtas immenſè lucida & glorioſa. Sicut ergo à ſole manat radius & ſplendor: ſic à Deo & deitate manat ſapientia, quæ inſtar radij diuini reſplēdet. Ruſum ſicut puriſſimum, quod ex luce ſolis prodit, eſt candor ſeu ſplēdor, qui omnia penetrat abſque eo quod ab vlla re inquinetur aut obſcuretur: ita ex luce ſolis intelligibilis Dei prodit puriſſima ſapientia omnia illuſtrās, omnia vt ſplendor penetrans, atque ita elucet in omnibus, vt nihil ſit quod eam coinquinet, aut obſcuret.

Sapientia eſt candor, id eſt ſplendor.

Audi S. Auguſt. lib. 4. de Trinit. c. 20. *Candor lucis æternæ quid aliud eſt, quàm lux lucis æternæ? Candor quippe lucis quid niſi lux eſt, & ideò coæterna luci, de qua lux eſt? Maluit autem dicere, Candor lucis, quàm Lux lucis* (interpres Latinus nempe) *ne obſcurior putaretur iſta quæ manat, quàm illa de qua manat. Ac ne minor videatur lux quæ genuit, dictum eſt, Candor eſt lucis; nec enim maior ex minore manat.*

Philo lib. 1. de Monarchia: *Sicut lux à nullo illuſtratur, ſed ſeipſa oſtendit: ſic Deus qui nullis hominum operibus illuſtrari poteſt, diuina ſua eſſentia ſolus ſeipſum illuſtrat.* Thalaſſius ad Paulinum preſb. *Quod lux eſt videntibus & viſis, hoc Deus eſt intelligentibus & intellectis.* Plato in Alcib. *Sicut ſpecula euidentiora ſunt, quàm oculi pupillæ, & puriora: ſic quoque Deus optima animæ noſtræ parte purius quidpiam ac ſplendidius eſt.* S. Baſil. in c. 1. S. Ioannis Deum comparat ſoli, cuius pulchritudinem & fulgorem omnes mirantur, ſed ſi quis penitiùs eum intueri velit, non tantùm minùs eum videbit, ſed & oculorum aciem perdet, atque excæcabitur.

Loquitur propriè de ſapientia eſſentiali, quæ eſt attributum Dei commune tribus perſonis. Comitanter tamen loquitur de ſapientia notionali, quæ eſt Verbum ſiue Filius, vti docēt paſſim

Patres

Patres, imò Apoſt. Hebr. 1. 3. Filius enim procedit à Patre ſicut ſplendor vel radius à ſole: vnde ſplendor, qui eſt eiuſdem ſubſtantiæ cum luce ſolis, illique coæuus, & ab ea inſeparabilis, ac indeficiens, notat Filium eſſe conſubſtantialem & coæternum Patri, ab eoque inſeparabilem, ac deficere nō poſſe, vti docet S. Chryſoſt. in epiſt. ad Hebræos c. 1. 3. S. Auguſt. tract. 20. in Ioan. Damaſc. lib. 1. de Fide c. 9. & S. Baſil. l. 2. contra Eunom. quem audi: *Totum Patrem in ſeipſo Filius habet, vt imago genita, & ſplendor maieſtatis Dei ex tota eius maieſtate reſplendens: & abſurdum eſt maieſtatem Dei non habere ſplendorem, & non vnà cum Deo ſemper fuiſſe.* Hinc in Symbolo Niceno Filius vocatur *lumen de lumine, Deus de Deo.* Hæc ſimilitudo ſplendoris & ſapientiæ per multa ſimilis eſt, at non per omnia: nam ſplendor eſt accidens ſolis, ſapientia verò eſt eſſentia Dei. Rurſum ſplendor eſt numero diuerſus (imò, vt aliqui volunt, etiam ſpecie & eſſentia differt) à luce ſolis: at ſapientia eadem numero eſt cum deitate. Ad hæc ſplendor ſolis augetur, minuitur, hebetatur & obtunditur per nubes aliaſque corpora opaca: at ſapientia Dei augeri, minui vel obtundi nequit, ſed in eodem ſemper tenore perdurat.

Porrò Filius propriè eſt ſplendor Patris, quà Deus, participatiuè etiam, quà homo. In humanitate enim Chriſti reſplendet gloria deitatis: quia *in ipſo* (Chriſto quà homo eſt) *inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter*, vt ait Apoſtolus Coloſſ. 2. 9. Vnde Honorius III. c. *Sanè cùm olim*, de celebr. Miſſarum iubet Euchariſtiam deferri præeunte lumine: quia ipſa eſt cādor lucis æternæ. Et Iulius III. in bulla erectionis Confratern. S. Sepulchri conſtit. 38. *Cùm*, inquit, *in altaris mi-niſterio immoletur Dominus noſter Ieſus Chriſtus Dei Filius, qui candor eſt lucis æternæ, congruit hoc non in noctis tenebris fieri, ſed in luce, putà in aurora, vel clara iam luce.* Vide dicta Hebr. 1. 3.

Sapiens hîc oſtendit nobilitatem ſapientiæ ex eius origine, quæ eſt ipſe Deus, atque ex eius ſumma cum Deo coniunctione; vnde Primò, comparauit eam vapori exhalāti è re calida; Secundò, riuo mananti è fonte; Tertiò, hic ſplendori, quem ſol emittit: Deus Pater enim eſt quaſi lux & ſol ſplendorem emittens, vt docet S. Dionyſius cap. 4. de Diuin. nomin. Quartò, ſpeculo ſine macula; Quintò, imagini.

Huc alludens noſter Lyricus, doctè & eleganter de diuina Sapientia ita canit:

Diua terrarum pelagiq́; præſes,
Pura ſinceri ſoboles ſereni,
Mentis arcanum iubar, & coruſca
Filia lucis.
Par Patri natum ſine matre Numen,
Candor aſpecti ſine nube veri,
Ingeni proles, genialis almi
Pectoris ardor.
O ſacer mundi lepor, ô decora
Fabra naturæ facies, paternæ
Mentis exemplum, liquidi ſerenus
Luminis imber.
Patris interpres, ſimiliſq́; voci,
Nata ſecundo Genitoris ore,
Vena virtutum, generoſa pulchri.
Mater honeſti.
Cælibis Patris generata partu,
Cælibis matris generanda partu,
Lumen, & verum ſemel elocuti
Copia veri.

Tropol. candor notat ſapientiam, & ſapientes eſſe candidos, ſinceros, ſecuros, veraces, fidos; non ſuſpicaces, fictos, dubios, fallaces. Nam vt ait Seneca epiſt. 3. *Multi fallere docuerunt, dum timent falli, nihilq́; magis cauendum eſt, quàm vt diſfidere videaris.* Et nonnullis interiectis: *Nulli fidem adhibere vnum idemq́; vitium eſt, atque omnibus credere.*

Sapientes ſunt candidi.

Audi S. Bernard. ſerm. 17. in Cantica: *Sapientia*, inquit, *ambiguum & obſcura non admittit. Peſſimæ matris ignorantiæ, peſſimæ duæ filiæ ſunt, falſitas & dubietas; illa miſerior, iſta miſerabilior; perniciosior illa, iſta moleſtior, cùm loquitur Spiritus cedit vtraque, & eſt non ſolum veritas, ſed certa veritas: eſt enim veritatis ille ſpiritus* (cui contraria eſt falſitas) & *ſapientiæ, quæ cùm ſit candor vitæ æternæ* (explicuit Bernard. effectum æternæ lucis, nempe quòd ſit vita participata ex æternæ vitæ fonte, iuxta illud Ioan. 1. *In ipſo vita erat, & vita erat lux hominum*, &c.) *& vbique attingat propter munditiam ſuam, obſcurum ambigui non admittit.*

Idipſum per viſum experta eſt S. Gertrudis. Nam vt habet Vita eius lib. 2. cap. 22. vidit ipſa Deum, inſtar ſpeculi ſolaris, radios in animam ſuam vibrare: *Cùm*, inquit, *ô Domine applicuiſſes mihi in veritate tuam faciem optatiſſimam, afferendo tecum copiam totæ beatitudinis, ego ex diuinis tuis oculis perſenſi per oculos meos ingredi in intima mea lucē quamdam incomprehenſibiliter ſuauem, quæ penetrando omnia mea viſcera, videbatur operari in ſingulis membris meis virtutem quamdam ſupra modum admirabilem. Videbatur enim exhaurire medullas oſſium meorum, ac deinde ipſa oſſa cum carne annihilare, ſic vt tota ſubſtantia animæ meæ non videretur eſſe aliud, quàm ſplendor ille diuinus, qui totam animam eiuſq́, ſinus oberrans, illi inæſtimabilem & iucundiſſimam afferebat ſerenitatem.*

Exemplum.

Huius candoris æquè ac ſapientiæ exemplum ſingulare fuit ipſe S. Bernardus, qui candorem internum candore externo vultus, veſtium, ſermonum, geſtuum, actionum repræſentabat: vnde eumdem candidis virtutum omnium coloribus ita depingit Auctor Vitæ eius lib. 3. c. 1. *Primum maximumq́; miraculum quod exhibuit, ipſe fuit: ſerenus vultu, modeſtus habitu, circumſpectus in verbis, in opere timoratus, in ſacra meditatione aſſiduus, in oratione deuotus, & ſicut alios ipſe monebat, crebra ſiquidem experientia perſuaſus, de omni re magis fidens orationi, quàm induſtriæ propriæ vel labori. Magnanimus in fide, longanimus in ſpe, profuſus in charitate, ſummus in humilitate, præcipuus pietate. In conſiliis prouidus, in negotiis efficax, numquam tamen minor quàm in otio otioſus. Iucundus ad opprobria, ad obſequia verecundus. Suauis moribus, meritis ſanctus, miraculis glorioſus, affluens denique ſapientia & virtute, & gratia apud Deum & homines.* Et poſt nonnulla: *Apparebat in carne eius gratia quædam, ſpiritualis tamen potius, quàm carnalis: in vultu claritas præfulgebat, non terrena vtique, ſed cæleſtis: in oculis angelica quædam puritas, & columbina ſimplicitas radiabat. Tanta erat interioris eius hominis pulchritudo, vt euidentibus quibuſdam indiciis foras erumperet, & de cumulo internæ puritatis & gratiæ, copioſè perfuſus homo quoque exterior videretur.*

Et

ET SPECVLVM SINE MACVLA DEI MAIESTATIS] Pro *maiestatis* græcè est, ἐνεργείας, id est energiæ, efficaciæ, inoperationis, in qua relucet maiestas & magnificentia Dei. Vnde Origen. & ex eo S. August. de Incarn. Verbi c. 13. legit, *& speculum immaculatum inoperationis*, vel *virtutis Dei*. q.d. Sapientia diuina est speculum sine macula, id est læuissimum, tersissimum, purissimum, limpidissimum, clarè repræsentans Dei essentiam & maiestatem, eiusque vim & energiam, in quo scilicet clarè intuemur vim operantem, energiam & efficacitatem Dei, quia ipsa sapientia exerit & palam facit vim efficacem, qua Deus operatur omnia in hoc mundo, quæ, nisi sapientia præstò esset, omnium in opus non producerent, ac ita efficacitas potentiæ Dei operantis non ostenderetur.

Rursum idipsum de Verbo & Filio interpretatur Origen. lib. 1. & Periar. c. 2. & eum sequens S. August. loco iam citato. Filius enim producitur & gignitur per intellectum Patris, tanquam verbum mentis, ideoque perfecta species, siue speculum, in quo relucet res intellecta & cognita. Audi Origen. & August. *Sed & speculum immaculatum paternæ operationis Dei nominatur sapientia esse. Ergo inoperatio virtutis Dei quæ sit, priùs intelligenda est: quæ est vigor quidam, vt ita dixerim, per quem inoperatur Pater vel cùm creat, vel cùm prouidet, vel cùm iudicat, vel cùm singula quæque in tempore suo disponit atque dispensat. Sicut enim in speculo omnibus moribus atque omnibus actibus, quibus is qui speculum intuetur mouetur vel agit, iisdem ipsis etiam ea imago, quæ per speculum deformatur, actibus vel motibus commouetur vel agit, in nullo prorsus declinans: ita etiam sapientia de se vult intelligi, cùm speculum immaculatum paternæ virtutis inoperationisque Dei nominatur: sicut & Dominus Iesus Christus, qui Sapientia Dei est, de semetipso pronunciat, dicens: Quæ opera quæ facit Pater, hæc etiam & Filius facit similiter. Et iterum dicit: Quoniam non potest Filius à semetipso facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem. Quoniam ergo in nullo prorsus Filius à Patre virtute operum immutatur ac differt, nec aliud est opus Filij, quàm Patris; sed vnus atque idem, vt ita dicam, motus in omnibus est, idcirco eum speculum immaculatum nominauit, ac per hoc nulla dissimilitudo Filij intelligatur à Patre, cùm in Euangelio Filius similia facere non dicatur, sed eadem similiter facere.*

Denique sapientia diuina in B. Virgine & Sanctis exercens diuinas operationes, facit vt ipsi sint specula, in quibus resplendeat Dei puritas, charitas, sanctitas, maiestas. Ita S. Bonauent. & Holcot, qui hæc adaptat humanitati Christi: Christus enim quà homo, fuit, inquit, planum speculum planè docendo; concauum humiliter moriendo; conuexum potenter resurgendo. In concauo ima summaque ordine apparent inuerso, & ignis à radiis illic allisis excitari solet: quid magis inuersum & paradoxum, quàm Deum nasci, pati, crucifigi, mori? Vnde in hac meditatione exardescit ignis, psalm. 38. 4. Apud Rhodiginum l. 15. c. 12. Apuleius scribit à *Socrate frequenter ad specula missos discipulos, vt eis edocti cauerent, ne pulchritudinem corporis morum turpitudine dehonestarent*. Et Pythagoras *in speculo se non ad lucerna lumen, sed illustri sole contemplari iubebat*, id est conferre pedem cum doctissimis.

At sapientia iubet fideles intueri hæc vitæ Christi, B. Virginis & Sanctorum specula, iisque mores suos conferre, & quoad fieri potest adæquare, vt & ipsi aliis similia in sese exhibeant sanctitatis specula. Denique castitas est speculum, in quo relucet ipsa in creatura Deus.

ET IMAGO BONITATIS ILLIVS] q.d. Sapientia Dei adeò bona & benefica est, vt sit clara imago repræsentans bonitatem Dei. Dices: Eadem repræsentat nobis potentiam, prouidentiam, iustitiam Dei: cur ergo dixit *bonitatis* potiùs quàm iustitiæ, vel potentiæ? Respondetur, Quia Deo velut summo bono propria est bonitas, ac bonitas est causa, cur se & sua cõmunicet creaturis, eaque tam liberaliter effundat. Sicut ergo imago exprimit vultum eius, cuius est imago; sic sapientia diuina in res creatas effusa & diffusa clarè repræsentat diuinam bonitatẽ, quæ causa est & ratio, cur Deus se communicet, & in omnes res creatas diffundat; dans eis quòd sint, ac simul quòd bonæ & speciosæ sint.

Rursum Patres nomen imaginis attribuunt Filio. *Ipse enim est imago Dei inuisibilis*, Coloss. 1. 15. *& figura* (græcè *character*) *substantiæ eius*, Hebr. 1. 3. Vide ibi dicta: quare Dei Patris bonitatem perfectè exprimit, imò eamdem cum eo bonitatem habet, ait S. August. loco iam citato; atque ex immensa bonitate Pater se totum communicat Filio, ac proinde bonitatis illius imago est Filius. Porrò hîc notantur tres Verbi dotes cuique principi consectandæ, scilicet sapientia, potentia, bonitas, quæ quasi sorores se inuicem comitantur. Hinc Poëtæ pinxerunt sapientiæ deam, putà Palladem siue Mineruam, γλαυκῶπιν, id est cæsiis oculis, armatam, & inuentricem oliuæ & olei: cæsij enim oculi cæruleum cæli purissimi colorem referentes, notant perspicacem sapientiam, arma potentiam, oliua bonitatem & beneficentiam.

Tres dotes principis.

Insuper sapientia Dei facit homines bonos, imò eodem gradu, quo facit eos sapientes, facit pariter bonos, id est Dei amicos & Deiformes, ac diuinæ bonitatis imitatores; adeò vt videantur esse dij quidam terrestres, Dei cælestis dotes & virtutes in se exprimentes, ac viua quædã Dei in terris simulachra. *Vnde & inoperatione Patris*, ait S. August. de Incarn. c. 18. *quæ esse præstat omnibus clarior ac magnificentior inuenitur, cùm vnusquisque per participationem Christi secundùm id quod sapientia est, & secundùm id quod scientia est, & sanctificatio est proficit, & in altiores profectuum gradus venit: & per hoc, quod participatione Spiritus sancti sanctificatus est quis purior ac sincerior effectus, digniùs recipit sapientiam ac scientiæ gratiam, vt depulsis omnibus expurgatisque pollutionis atque ignorantiæ maculis, tantum profectum sinceritatis ac puritatis accipiat, vt hoc quod accepit à Deo vt esset, tale sit quale Deo dignum est; eo quòd vt esset vtique purè præstitit, ac tam perfectè, vt tam dignum sit id quod est, quàm est ille, qui id esse fecit. Ita namque & virtutem semper esse, atque in æternum manere, percipiet à Deo id is, qui talis est, qualem eum voluit esse ille, qui fecit.* Ita S. August. vel quisquis est Auctor; nam phrasis arguit non esse hoc opus S. August. sed alicuius eius discipuli, qui eius stylum affectarit, vti rectè obseruarunt Doctores Louanienses in cẽsura huius libri. Adde, Auctorem hũc pleraque, quæ ex eo iam citaui, penè ad

verbum

verbum descripsisse ex Origine lib. 1. Periarchon cap. 2. vti videbit, qui vtrumque leget & conferet.

Theologia est speculum Dei.

Denique Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 26. per sapientiam accipit Theologiam Salomoni à Deo infusam. Hæc enim, inquit ipse, est candor & splendor lucis æternæ, putà Theologiæ Dei & Beatorum: ac speculum sine macula Dei maiestatis. Sicut enim in speculū incurrunt res obiectæ, vt videri videatur illarum imago; ita sanè in mente humana, præsertim si limpidam se Deo & sapientiæ præbeat, Deus se cōspiciendum præbet, illius maiestas, potentia, virtus & reliqua diuinæ naturæ attributa: *& imago bonitatis illius*, non solùm quòd Theologia de Dei bonitate disserat, sed quòd videatur postulare, vt, sicut sapientia in Deo est cum suprema sanctitate coniuncta, ita etiam eadem sapientia cum sanctitate coniuncta sit in hominis animo, & diuinam bonitatem atque sanctitatē referat. Propterea enim comparatur cum *flumine*, cum *riuulo*, cum *emanatione*, vt significetur ita sapientia exire ex immenso illo sapientiæ & diuinitatis pelago, vt quamuis spatietur per hominis animum, & per latissimos rerum cognoscendarum & creaturarum omnium campos, ac tandem oporteat ortum suum repetere, & in Deum primum sapientiæ fontem desinere. Hoc si non fiat, si sapiens aliquis desipiat, si Deum non quærat, non colat, mirum non minùs, quàm cum *Iordanis conuersus est retrorsum*. Pari enim ratione de Salomone stultescente dictum est 3. Reg. 11, 9. *Iratus est Dominus Salomoni, quòd auersa esset* (retrorsum conuersa) *mens eius à Domino Deo Israel*.

Mysticè, hæc omnia sapientiæ mira & magnifica elogia adaptes B. Virgini. Ipsa enim post Christum, & per Christum, præ omnibus hominibus & angelis est *vapor virtutis Dei & emanatio quædam claritatis omnipotentis Dei sincera*. Ipsa est *candor lucis æternæ & speculum sine macula Dei maiestatis, & imago bonitatis illius*. Ipsa habet omnem virtutem, omnia prospicit, & capit omnes spiritus intelligibiles, etiam Cherubim & Seraphim: ipsa enim est mare sapientiæ, & abyssus puritatis, bonitatis ac gratiarū omnium: imò Patres aiunt gratiam, & cōsequenter gloriam, eius esse quasi infinitam. Sicut enim dos & dignitas maternitatis Dei est quasi infinita: sic pariter velut infinitam ipsa poscit gratiam & gloriam. Nam vt ait S. Thom. 3. part. qu. 7. art. 10. in matre Dei fuit gratia tali dignitati proportinata. Audi Patres. S. Epiphan. orat. de laudibus Virginis: *Gratia*, inquit, *sanctæ Virginis est immensa*. Diuus Anselmus in libro de Excellentia Virginis c. 8. *Immensitatem*, inquit, *gratiæ tuæ, & gloriæ tuæ considerare cupienti ô Virgo, sensus deficit, lingua fatiscit*. Damascen. orat. 2. de dormitione Virginis: *Virgo*, inquit, *vita thesaurus, gratiæ abyssus immensa*. Luculentissimè D. Bonauent. in Speculo c. 5. *Immensa*, inquit, *fuit gratia, quia Virgo fuit plena: immensum enim vas non potest esse plenū, nisi immensum sit illud, quo est plenum: Mariæ autem vas immensissimum fuit, ex quo illum, qui cælo maior fuit continere potuit*. Et post nonnulla: *Tu ergo immensissima capacior es cælo: quia quem cæli capere non poterant, &c. tu capacior es mundo: quia quem totus non capit orbis, &c. Si ergo Maria tam capacissima fuit ventre, quātò magis mente; & si capacitas tam immēsa fuit, oportuit quidem vt illa gratia, quæ tantam implere potuit capacitatem esset immensa*. B. Petrus Damiani serm. de Natiuit. Virginis: *Gloria, ait, quæ eam ex hoc mundo transeuntem excepit, principium ignorat, nescit finem*. Verùm hæc omnia cum grano salis accipe. Nam sicut maternitas Dei est dos & dignitas entitatiuè & absolutè finita; vtpote quæ in puram meramque creaturam cadit, cuius capacitas limitata est & finita, nec doni absolutè infiniti capax: sic pariter absolutè finita est gratia & gloria, quæ huic maternitati congruè respondet & debetur. Dicitur ergo illa à Patribus immensa & infinita; nō absolutè, sed secundùm quid, putà obiectiuè & respectiuè. Primò, quia respicit obiectum infinitum, putà Deum: per illum enim B. Virgo verè est mater Dei, sicut visio Dei, licèt in se sit qualitas finita, tamen respectu obiecti, putà Dei, in quod tendit, dicitur infinita, vt docet S. Thom. 1. p. q. 25. art. 6. ad 4. Secundò, respectu intellectus nostri, quia illum superat copia gratiæ & gloriæ Virginis, vt eam mente definitè cōcipere & adæquare, ac planè comprehendere nequeamus: hoc enim per hyperbolem homines dicunt esse infinitum, quod ipsi comprehendere & definire, siue definitè assignare nequeunt. Tertiò, quia respectu hominum & angelorum est infinita. Omnes enim homines & angeli à Deo in tanta naturæ & gratiæ præcellētia creati, & plures qui creari possunt, nullo modo accedunt ad dignitatem & præcellentiam maternitatis & matris Dei, ac consequenter nec ad eius gratiam & gloriam: Deus enim angelis & hominibus admetitur eam gratiæ mensuram, quam eorum capacitas & lex Dei ordinaria postulat: quare ea mensura illis confert gratiam, vt semper gratiæ plurimum donandum supersit, cuius adhuc eorum natura capax est.

Gratia B. Virginis quasi infinita.

Quo sensu?

Resp. Primò.

Secundò.

Tertiò.

Quartò.

Accedit, quòd iuxta insignes Philosophos ac Theologos, qui gradus intēsionis gratiæ, & cuiuslibet habitus ac potētiæ censent non esse homogeneos, sed heterogeneos; ita vt v.g. gradus secundus intentionis gratiæ sit alterius rationis & generis à primo, & tertius alterius à secundo, & sic cōsequenter; planè dicendum est, quòd si vlli data est gratia & gratiæ gradus heterogenei, hoc est, diuersæ & altioris rationis à nostris, illos datos esse B. Virgini; quia eius maternitas est heterogena & altioris ordinis, quàm omnis alia creata dignitas; & quia actus eius fuere intēsissimi & excellentissimi. Quod si verū est sequitur, quòd, licèt infiniti à Deo crearentur angeli cum suis donis & gratiis; numquā tamen accederent ad gratiam B. Virginis. Ipsa enim numero graduum gratiæ longè superat singulos angelos creatos & creabiles, cumq; hi gradus ponantur heterogenei, inferiores omnes licèt plurium & plurimi, numquam accedunt ad dignitatem & excellentiam superiorū, vtpote altioris ordinis, alteriusq; naturæ, sicut æs licèt plurimum, numquam accedit ad dignitatem auri. Ponamus ergo v.g. summos angelos singulos habere gratiam vt 50. B. Virginem verò vt mille; quinquagesimus primus eius gradus gratiæ cùm sit altioris ordinis, dignitate superabit omnes gradus gratiæ omnium angelorū, vtpote qui nō transcendunt 50. ac proinde inferioris sunt ordinis, condi-

conditionis & naturæ. Multò magis eosdem superabit 52. gradus gratiæ B. Virginis ac magis 53. 54. ceterique deinceps quia quo superiores sunt, eo nobiliores pariter sunt & perfectiores, ac proinde altioris sunt ordinis, magisque superant gradus se inferiores, quàm hi superent alios sibi subiectos; sicut angeli primæ hierarchiæ magis superant angelos secundæ hierarchiæ, quàm hi superent angelos tertiæ: quia quo quis magis accedit ad Deum, eo altiùs assurgit magisque perficitur & quasi dilatatur. Id clarum est in cælis, qui quo superiores sunt, eo maiorem habent peripheriam, capacitatem & magnitudinem.

Plenitudo gratiæ Virginis quanta.

Hinc colligas Primò, in B. Virgine esse plenitudinem gratiæ singulari sensu & modo, quatenus creaturæ capacitas prædicto modo, iuxta legem Dei ordinariã expleta est. Id voluit S. Cyprian. serm. de Natiuit. Christi dicens: *Matri Dei plenitudo gratiæ debetur.* Et Sophronius serm. de Assumpt. *Ceteris datur gratia per partes, Maria verò tota se infudit gratia plenitudo:* quæ verba vsurpant S. Bernard. Bonauent. Damian. & alij. Secundò, de Virgine, ait S. Anselm. *Decens erat, vt Virgo ea puritate niteret, qua maior sub Deo nequeat intelligi:* sub Deo accipe Christum: vt de S. Bernard. *Iure ergo Maria sole perhibetur amicta, quia profundissimam Dei sapientiæ, vltrà quàm credi potest, penetrauit abyssum, vt quantum sine personali vnione creaturæ conditio patitur, luci illi inaccessibili videatur immersa.* Et S. Ambrosius, quem citat Dionys. Carthus. *Incomprehensibilis*, inquit, *incomprehensibiliter operabatur in matre.* Ratio à priori est dignitas, tum maternitatis, tum mediatricis. Mater enim Dei iure suo à Christo constituta est mediatrix Dei & hominum omnium: quare gratiam non singularem sibi soli, sed vniuersalem velut capitis in omnes fideles refundendam accipit. Docet hoc S. Anselmus lib. de Excellentia Virginis c. 9. *Quis igitur*, inquit, *ista perpendens æstimare queat qua laude digna sit, quæ tantorum beneficiorum sola præ cunctis effici debuit mediatrix?* Et paulò anteriùs: *Pura*, inquit, *sanctitas, & sanctissima puritas, piissimi pectoris eius, omnem omnis creaturæ puritatem sanctitatemque, transcendens incomparabili puritate hoc promeruit, vt reparatrix perditi orbis dignissimè fieret.* Et S. Laurent. Iustin. serm. de Annunc. *Magna profectò*, inquit, *fuit Maria gratia, exuberans atque completa, quæ cælis dedit gloriam, gaudium præstitit angelis, sæculo pacem refudit, fide docuit gentes, vitiis finem imposuit. Quomodo non est Maria iuxta Gabrielis oraculum, plena gratia, quæ effecta est paradisi scala, cæli ianua, interuentrix mundi, Dei atque hominum verissima mediatrix?* Et S. Bonauent. in Speculo: *Omnia flumina*, inquit, *intrant in mare, dum omnia charismata Sanctorum intrant in Mariam; flumen enim gratiæ Angelorum intrat in Mariam, flumen gratiæ Apostolorum intrat in Mariam*, &c. ac demū vbi percurrit omnes Sanctorum conditiones: *Quid mirum*, inquit, *si omnis gratia in Mariam confluxit, per quam tanta gratia ad omnes defluxit? ait enim B. Augustinus: Gratia es plena Maria, quam apud Deum inuenisti, & per totum mundum effundere meruisti.* Audi & Sophron. serm. de Assumpt. *Talibus*, inquit, *decebat Virginem oppignorari muneribus, vt esset gratiâ plenâ quæ dedit cælis gloriam, terris Deum, pacemque refudit, fidem gentibus, finem vitiis, ordinem vitæ, ac moribus disciplinã. Quid mirum si lætitiam & gloriam plenam & superplenam habet in regno, quæ gratiam plenam & superplenam habet in exilio? Quid certè mirum, si tam in cælo, quàm in terra eius plenitudo super omnem creaturam sit, de cuius plenitudine omnis natura respexit?* Plura hac de re collegi Eccli. 24. & Prouerb. 31. v. 10. & sequentibus.

Ratio à priori.

Vers. 27.

ET CVM SIT VNA, OMNIA POTEST; ET IN SE PERMANENS OMNIA INNOVAT, ET PER NATIONES IN ANIMAS SANCTAS SE TRANSFERT, AMICOS DEI ET PROPHETAS CONSTITVIT] Sapientia Dei in se est vnica, sed in viribus, officiis & artibus multiplex, quia potest, imò facit omnia. Nam sine sapientia nihil fit à Deo. Hoc est quod dixit v. 23. *Omnem habens virtutem.* Ipsa ergo est πανδύναμος, id est omnipotens, ac vna & indiuisa in se existens infinitorum vim & perfectionem in se continet: quare vna sufficiens est omnibus producendis, continendis, conseruandis gubernandis.

ET IN SE PERMANENS stabilis, immobilis & immutabilis, OMNIA INNOVAT] quia noua semper operatur, ac nouos effectus semper producit, tum in natura, tum in gratia. Sic in vere nouos producit flores, in æstate nouas segetes, in autumno nouos fructus, in hieme nouas niues, pluuias & glacies: sic innouat omnes hominum gradus & status, nouos homines veteribus surrogetendo, ac deformatos veteres mores per nouos viros religiosos corripiendo ac reformando.

ET PER NATIONES IN ANIMAS SANCTAS SE TRANSFERT] Pro *nationes*, græcè est γενεάς, id est *generationes*, hoc est Primò, ætates & sæcula. q. d. Sapientia per singula sæcula communicauit se sanctis animabus, à se electis & dilectis. Nullum fuit sæculum sapientiæ & sanctitatis expers, sed in quolibet fuere semper aliqui viri sapientes & sancti, amici Dei & Prophetæ, à Deo selecti & consecrati. Vnde Vatabl. vertit, *& vicissitudinibus ætatum in animas sanctas se transferens.*

Secundò, per *generationes* accipias eum Nostro, hominum genera & nationes, qui in terra nascuntur, q. d. Nulla est natio, in qua sapientia non habuerit vel habeat aliquos sui discipulos, amicos & Prophetas, tum propriè dictos, qui scilicet futura & secreta pronunciant; vel per catachresin, *Prophetas*, id est viros eximiè sapientes & sanctos: tales enim olim erant Prophetæ. Deus enim non est acceptor ætatum, personarum, vel gentium, *sed in omni gente, qui timet eum, & operatur iustitiam, acceptus est illi*, Actor. 10. 35. Hos ergo Deus constituit, græcè κατασκευάζει, id est Primò, ædificat & extruit, tamquam regias basilicas, & animata Dei templa: Secundò, instruit, adornat, concinnat, tamquam sacra Dei oracula: Tertiò, docet, præparat, dirigit, quasi orbis doctores, ad eum docendum & conuertendum: Quartò, munit & armat contra omnes hominum dæmonumque insultus: Quintò, probat, confirmat, astruit, stabilit virtutibus & miraculis, quasi certis sui sigillis.

Vers. 28.

NEMINEM ENIM DILIGIT DEVS, NISI EVM, QVI CVM SAPIENTIA INHABITAT] tamquam cum vxore & sponsa: nam græcè est συνοικοῦντα σοφίᾳ, id est connubio iunctus sapientiæ: συνοίκησις enim, id est cohabitatio, vocatur coniugiū, quia in eo cohabitant maritus & vxor.

Vnde

Vnde cap. seq. v. 2. ait: *Quæsiui sponsam mihi eam* A *assumere.* Pro quo S. Ambros. lib. de Viduis legit, *proposui ergo hanc mihi adducere in coniugium.*

Per sapicotiam hic & omnibus hisce Salomonis libris, practicam intellige, putà prudentiam, virtutem, sanctitatem, charitatem: cum hac enim, imò in hac, inhabitat sapientia & Spiritus sanctus: *Deus enim charitas est, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo*, 1. Ioan. 4. 16. Et: *Si quis diligit me; sermonem meum seruabit, & Pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & mansionem apud eum faciemus*, Ioan. 14. 23: τὸ *inhabitat* significat sapientem, id est sanctum, familiariter & assiduè versari cum sapientia, id est sanctitate, charitate & Deo.

VERS. 29 EST ENIM HÆC SPECIOSIOR (ita Roman. & Græca: malè ergo aliqui legunt, *pretio-* B *sior*) SOLE, ET SVPER OMNEM DISPOSITIONEM STELLARVM, LVCI COMPARATA INVENITVR PRIOR] Pro *speciosior* græcè est εὐπρεπεστέρα, id est formosior, ornatior, modestior, elegantior, magis composita, decora, exculta, præclara & præstans. Dat causam, cur Deus adeò diligat sapientiam, & nullum diligat nisi propter illam, putà noo nisi illa præditum. Causa est sapientiæ pretium, excellentia, species, pulchritudo & claritas, quæ tanta est, vt vincat iubar solis & omnem dispositionem stellarum, quæ fulgent vt totidem gemmæ; adeoque superet & præcedat lucem, tum stellarum, tum cuiuslibet rei, imò primigeniam illam initio muodi ante solem & stellas à Deo creatam & coacervatam, ex qua deinde in partes diuisa sol & stellæ formatæ sunt, vti dixi Genes. 1. Sol enim, stellæ, & lux illa pri- C migenia fuere splendor creatus, finitus, materialis, corporeus, mutabilis & occasui obnoxius: at verò sapientiæ splendor est increatus, infinitus, immaterialis, incorporeus, immutabilis, æternus, diuinus.

Apologus bumulus Sapientiæ.

Huius sententiæ & præcedentis elegans extat solis & aquilæ apologus, sale sapientiæ conditus, apud Cyrillum lib. 1. Apologorum moralium c. 2. cuius titulus est: *Nihil sibi homo est sine sapientia. In lucidioris aëris*, inquit, *sublimitatem aquila conscendens, solis fixo contuitu eius mirâ venustate inspectâ, mox eum tali quæstione pulsauit, dixitq́;: Tu quid es, ô vas admirabile, tam decorum? At ille respondit; Nescio. Tunc illa magis mirata, nimirum quòd in lucis fonte huius ignorantiæ tenebras inuenisset, adiunxit: Quomodo est hoc, quòd in splendoribus tuis cetera videantur, & tui tu nescius te non vides? cui dixit: Quippe sapientiæ non sum* D *expers. Sola enim illa sui gaudent notitiâ, quæ sunt in seipsa conuersiua. Ad hoc aquila sic arguens dixit: Quomodo igitur perdita est tibi tanta luciditatis gloriositas? tantæ pretiositatis dignitas, tantæ virtualitatis causalitas, ac tantæ soliditatis perpetuitas? Ex quò namque te ignoras, tu tibi nihil es; nihil siquidem prudentiæ est fatuo, rutilantia cæco, & eloquentia surdo. Tunc Titan respondit: Etsi nihil mihi sum, tamen ei sum, cuius sunt omnia, quod est quoddam maximum vas sapientiæ. Ipse enim sapiens, cùm solus se cognoscendo sit suus, cunctorum etiam, quæ sibi non sunt, intellectu carentium sapientiâ constitutus est dominus.* Rationem claram mox subiicit, atque: *Homo enim participio sapientiæ eiusdem* (Gen. 1. 28.) *ex diuina imagine decoratus, ab ipso primordio vniuersis rebus mundi visibilibus est præfectus. Nimirum ideo, quia sapientis sunt omnia, cui*

A *non præualet metallorum gemmarumq́; validitas; quin etiam illi subsidiaria diuitiarum seruit potestas. Quamobrem* (Prouerb. 3. 15) *pretiosior est sapientia cunctis opibus, & omnia, quæ desiderantur, ei non valent comparari. Quibus auditis, mox illa dilectione sapientiæ inflammata, petiuit à sole, vt quid esset sapientia esset, luce definitionis ostenderet. Cui libenter annuens, inquit, Sapientia quidem est, illa mentis veritas, qua summum, quod est Deus, fide recta conspicitur, & casta dilectione tenetur. Hac enim qui dotatus est, iam mundi est dominus, & possessor est sinus. Quibus diligenter notatis, in propria gaudens illa reuersa est.*

ET SVPER OMNEM DISPOSITIONEM (græcè θέσιν, id est thesin, positionem, situm, collocationem, ordinationem) STELLARVM] Primò, à Castro exponit q. d. Sapientia supra omnem B stellarum situm est posita: celsitudine superat stellas & cælos, quia sedet cum Deo in altissimo diuinitatis eius solio. Secundò, meliùs idem & alij explicant. q. d. Sapientia sua splendore, ordine, specie, dispositione vincit omnem omnium stellarum splendorem, ordinem, speciem, dispositionem. Vnde Vatablus vertit, *& omnem astrorum seriem superat, luciq́; comparata potior deprehenditur.* Nominat *dispositionem stellarum*, quia in earum situ & dispositione mirus est ordo, miraque pulchritudo, adeò vt astrorum velut castrorum acies sit ordinata. Vnde vocatur *militia cæli*, & exercitus Dei sabaoth, Iudic. c. 5. 20. Isaiæ 24. 21. Deuter. 17. 3. Rursum stellæ dispositæ sunt in cælo, vt lumina & oculi in capite: vnde à Poëtis vocantur cæli aut Iouis oculi.

LVCI COMPARATA INVENITVR PRIOR] C *Prior*, tum tempore, id est anterior, quia sapientia ab æterno fuit in Deo, illiq́; est coæua, cùm lux initio mundi & temporis sit creata; tum dignitate, & præstantia. Vnde Vatabl. vertit, *potior*. De pulchritudine solis, stellarum, lucis dixi Genes. 1. & Eccli. 43. v. 1. & seqq. Hunc sensum exigit ratio, quam subiungit. Porrò τὸ *& super omnem dispositionem stellarum*, pendet & nectitur cum eo quod sequitur, *Luci comparata inuenitur prior.* q. d.: Si vltra ordinem lucemq́; stellarum, sapientiam compares primigeniæ luci, instar solis totum mundū illuminanti in ipso mundi initio, vtique sapientia illa luce inuenietur prior, tum tempore, tum dignitate. q. d. Si nō tantùm stellis, sed & luci, quæ in mūdo fuit prima & maxima, sapientiam conferas, illa inuenietur prior & potior.

VERS. 30 ILLI ENIM SVCCEDIT NOX, SAPIENTIAM D AVTEM NON VINCIT (græcè κατισχύζει, id est præualet, superat, circumuenit, contendit, coërcet) MALITIA] Dat causam, cur sapientia sit prior, id est potior & præstantior luce, non solùm solis & stellarum, sed & primigenia mundi, eò quòd illa instar solis se mouens & gyrans per nostrum hemisphærium, vespere occumberet, & transiret ad alterum aduersumq́; mundi hemisphærium, itaque ei succederet nox, ipsaque lux verteretur in tenebras. At sapientia semper sibi constat, nec ipsa in insipientiam, aut malitiam verti potest, nec ab ea vinci. Loquitur propriè de sapiētia increata Dei: hæc enim adeò potens est & prouida, vt nullâ malitiâ vinci possit, sed potiùs ipsa omnem malitiam hominum & dæmonum, omnem quoque rerum malitiam, id est duritiem & difficultatem, vincat sibique

 subiuget,

ſubiuget. Comitanter tamen & conſequenter loquitur de ſapientia participata & humini infuſa. Eſto enim ipſa recedat ab homine, qui à ſapientia & ſanctitate deficit, tranſitque ad inſipientiam & malitiam; tamen ipſa in ſe, putà in ſuo fonte, manet illæſa & intacta apud Deum. Rurſum ipſa humini inuito & nolenti eripi nequit: quare quamdiu homo eam retinere vult, vinci nequit à malitia.

Hinc patet per ſapientiam intelligi prudentiam, iuſtitiam & ſanctitatem: nam illi opponit malitiam: hæc enim eſt practica, & ſumma inſipientia.

Sapientiam non vincit malitia: quæ! Pro *malitia* græcè eſt, κακία, id eſt malitia tam culpæ, quàm pœnæ, putà tam iniquitas, quàm aduerſitas & calamitas, q.d. Nec culpa, nec pœna vel afflictio vlla vincit ſapientiam Dei. Poteſt quoque abſtractum ſumi pro concreto. q.d. Malitia, id eſt mali & impij perſequentes pios, non poſſunt vincere eorum ſapientiam & virtutem, quamdiu eam ſponte non deſerunt. Hinc aliqui legunt, *in ſapientiam autem non incidit malitia.*

Exemplum. Exemplum dat S. Bernardus homil. 2. ſuper *miſſus eſt*, Adam & Euam, Chriſtum & Mariam: illos enim vtpote inſipientes vicit malitia ſerpentis & ſuperbiæ; hi verò vtpote ſapientes vicere tam illorum inſipientiam, quàm ſerpentis malitiam: *Quid dicebas*, inquit, *ô Adam: Mulier quam dediſti mihi, dedit mihi de ligno, & comedi? Verba malitiæ ſunt hæc, quibus magis augeas, quàm deleas culpam. Veruntamen ſapientia vicit malitiam, cùm occaſionem veniæ quam à te Deus interrogando elicere tentauit, ſed non potuit in theſauro indeficientis ſuæ pietatis inuenit. Redditur nempe femina pro femina, prudens pro fatua, humilis pro ſuperba. quæ pro ligno mortis guſtum tibi porrigat vitæ, & pro venenoſo cibo illo amaritudinis dulcedinem pariat fructus æterni. Muta ergo iniquæ excuſationis verbum in vocem gratiarum actionis, & dic: Domine mulier quam dediſti mihi, dedit mihi de ligno vitæ, & comedi, & dulce factum eſt ſuper mel ori meo, quia in ipſo viuificaſti me.*

Idem ſerm. de ſeptem donis Spiritus ſancti: *Sapientia*, inquit, *vincit malitiam, dum ſatanam conterit Dei virtus & Dei ſapientia Chriſtus*, &c. quæ commodiùs cap. ſequenti verſ. 1. recitabo. Idem

Cauſa. ſerm. 85. in Cant. dat cauſam: *Virtus*, inquit, *eſt vigor animi immobiliter ſtantis cum ratione. Vel virtus eſt vigor animi, quod in ſe eſt, omnia ad rationem cogens vel dirigens.* Et poſt plura ſubiungit: *Et ſi quis ſapientiam virtutis amorem definierit, non à vero deuiare videbitur. Vbi autem amor eſt, labor non eſt, ſed ſapor. Et fortè ſapientia à ſapore nominatur, quòd virtuti accedens quoddam veluti condimentum ſapidam reddat, quæ per ſe inſulſa quodammodo & aſpera videbatur. Nec duxerim reprehendendum, ſi quis ſapientiam ſaporem boni diffiniat. Hunc ſaporem perdidimus ab ipſo pene exortu generis noſtri. Ex quo cordis palatum, ſenſu carnis præualente, infecit virus ſerpentis antiqui, cœpit anima non ſapere bonum, ac ſapor noxius ſubintrare.* Cauſam ſubdit: *Quia ſerpentis malitia mulieris inſipientiam circumuenit. Sed vnde malitia viſa eſt viciſſe ad tempus, inde ſe victam dolet in æternum. Nam ecce denuo ſapientia mulieris cor & corpus impleuit, vt qui per feminam deformati in inſipientiam ſumus, per feminam reformemur ad ſapientiam. Et nunc aſſiduè ſapientia vincit malitiam in mentibus ad quas intrauerit, ſaporem mali quem illa innexit, ſapore exterminans meliori. Intrans ſapientia dum ſenſum carnis infatuat, purificat intellectum cordis, palatum ſanat, & reparat.*

Porrò S. Bonauent. in Speculo c. 3. *Quidam*, inquit, *legunt hîc Prior, quidem Purior. Vtrumque Mariæ ſtellæ noſtræ competit. Maria enim eſt prior, id eſt potior, ſiue dignior: Maria etiam purior eſt ſole & ſtellis & luce; quia tam dignitate, quàm puritate ſolem & ſtellas & omnem lucem ſuperat corporalem, imò etiam ſpiritualem, id eſt angelicam creaturam, de qua dicitur: Diuiſit Deus lucem à tenebris, id eſt angelos ſtantes à cadentibus. Hac vtique luce angelis prior & purior eſt Maria: prior dignitate, & purior ſanctitate. Vnde Anſelmus exclamans ait, O benedicta ſuper mulieres, quæ angelos vincis puritate, Sanctos ſuperas pietate!* Hæc Bonauent. Quocirca S. Ephrem oration. de Deipara, agens de ea: *O omnibus*, inquit, *ſuperis exercitibus glorioſior, omnium Sanctorum ac virginum corona ob fulgorem inacceſſa, omnium princeps, omnium dux, ſacratiſſima puella. Per te reconciliati ſumus Deo meo.*

Tropolog. lux, imò ſol, ſuos patitur defectus: modò enim exultat vt gigas fulgida radiorum cæſarie coronatus; modò verò laborat vt Hercules, cæca caligine circumfuſus, at ſapientia, id eſt virtus, inuicta inter aduerſa quælibet, ſibique ſimilis perſtat. Audi Tertull. lib. de Spectac. c. 29. *Vis & pugilatus & luctatus? præſto ſunt non parua, ſed multa. Aſpice impudicitiam deiectam à caſtitate; perfidiam cæſam à fide; ſæuitiam à miſericordia contuſam; petulantiam à modeſtia obumbratam; & tales ſunt apud nos agones, in quibus ipſi coronamur. Vis autem & ſanguinis aliquid? habes Chriſti.*

CAPVT OCTAVVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit commendare ſapientiam, eiuſq; dotes & commoda maxima plurimaq; recenſere, ob quæ Salomon ſe eam in ſponſam delegiſſe; & ſummis votis expetiſſe aſſerit.

1. Attingit ergo à fine vſque ad finem fortiter, & diſponit omnia ſuauiter. 2. Hanc amaui & exquiſiui à iuuentute mea, & quæſiui ſponſam mihi eam aſſumere, & amator factus ſum formæ illius. 3. Generoſitatẽ illius glorificat, cõtubernium habens Dei: ſed & omnium Dominus dilexit illam. 4. doctrix enim eſt diſciplinæ Dei, & electrix operũ illius. 5. Et ſi diuitiæ appetuntur in vita, quid ſapientia locupletius quæ operatur omnia? 6. Si autem ſenſus operatur: quis horum, quæ ſunt, magis quàm illa eſt artifex? 7. Et ſi iuſtitiã quis diligit: labores huius magnas

gnas habens virtutes: ſobrietatem enim, & prudentiam docet, & iuſtitiam, & virtutem, quibus vtilius nihil eſt in vita hominibus. 8. Et ſi multitudinem ſcientiæ deſiderat quis, ſcit præterita, & de futuris æſtimat: ſcit verſutias ſermonum, & diſſolutiones argumentorum: ſigna & monſtra ſcit antequam fiant, & euentus temporum & ſæculorum. 9. Propoſui ergo hanc adducere mihi ad conuiuendum: ſciens quoniam mecum communicabit de bonis, & erit allocutio cogitationis & tædij mei. 10. Habebo propter hanc claritatem ad turbas, & honorem apud ſeniores iuuenis: 11. & acutus inueniar in iudicio, & in conſpectu potentium admirabilis ero, & facies principum mirabuntur me: 12. tacentem me ſuſtinebunt, & loquentem me reſpicient, & ſermocinantem me plura, manus ori ſuo imponent. 13. Præterea habebo per hanc, immortalitatem: & memoriam æternam his, qui poſt me futuri ſunt, relinquam. 14. Diſponam populos: & nationes mihi erunt ſubditæ. 15. Timebunt me audientes reges horrendi: in multitudine videbor bonus, & in bello fortis. 16. Intrans in domum meam, conquieſcam cum illa: non enim habet amaritudinem conuerſatio illius, nec tædium conuictus illius, ſed lætitiam & gaudium. 17. Hæc cogitans apud me, & commemorans in corde meo: quoniam immortalitas eſt in cognatione ſapientiæ, 18. & in amicitia illius delectatio bona, & in operibus manuum illius honeſtas ſine defectione, & in certamine loquelæ illius ſapientia, & præclaritas in communicatione ſermonum ipſius: circuibam quærens, vt mihi illam aſſumerem. 19. Puer autem eram ingenioſus & ſortitus ſum animam bonam. 20. Et cum eſſem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum. 21. Et vt ſciui quoniam aliter non poſſem eſſe continens, niſi Deus det, & hoc ipſum erat ſapientiæ, ſcire cuius eſſet hoc donum: adij Dominum, & deprecatus ſum illum, & dixi ex totis præcordiis meis.

VERS. I.

ATTINGIT ERGO A FINE VSQVE AD FINEM FORTITER, ET DISPONIT OMNIA SVAVITER] Syrus, *extendit enim animam ſuam à finibus vſque ad fines verè, & diſponitur cum omnibus ſuauiter*; Arabicus, *& extenditur à fine deſerto, & vſque ad finem eius feliciter, & gubernat omnia cum bonitate.* τὸ *ergo* innuit hæc à præcedentibus pendere & educi. Græca habent δὲ id eſt *autem*: proſequitur enim cœpta ſapientiæ elogia. Hæ particulæ ſæpè commutantur: nam δὲ, id eſt *autem*, ſæpè capitur pro οὖν, id eſt *ergo*: & οὖν ſiue *ergo*, ſæpè non illatiuum eſt, ſed inchoatiuum & continuatiuum ſententiæ. Vnde S. Bernard. Hugo, Pagnin. & alij caput hoc octauum inchoant ab vltimis verbis c. 7. *Sapientiam autem non vincit malitia.* Vatabl. verò & Cantacuzenus omnia hæc referunt ad finem c. 7. & cap. 8. inchoant à v. 2. *Hanc amaui*, &c. Senſus ergo eſt q. d. Sapientia, vt dixi cap. 7. eſt emanatio claritatis omnipotentis Dei, omnia poteſt, omnia penetrat, omnia capit, eſtque inuincibilis: *Attingit ergo à fine vſque ad finem fortiter*, &c. Pro *attingit* græcè eſt, διατείνει, id eſt protendit ſe, extendit, porrigit; S. Auguſt. 4. de Trinit. c. 14. vertit, *pertendit*; Tigur. *pertingit*; Budæus in Comment. linguæ Græcæ legit διαπνεῖ, id eſt *perſpirat*. Vnde Vatabl. vertit, *perſpirat ab extremo vſque ad extremum firmiter, & adminiſtrat omnia commodè*: ſapientia enim eſt quaſi ſpiritus perſpirans omnia *à fine vſque ad finem*, græcè, ἀπὸ πέρατος εἰς πέρας, id eſt *ab extremo vſque ad extremum*. Quæres quænam ſint hæc duo extrema?

Sapientia attingit à fine ad finem. Primò.

Reſpondetur Primò, eſſe duo extrema mundi. q. d. Sapientia peruadit omnia à ſummo cælorum vſque ad imum terræ, putà à peripheria mundi vſque ad centrum, ſiue *à conuexo cælorum vſque ad medium terræ centrū*, ait Hadrianus Pont. l. 3. de Imag. &c. vt ait S. Bernar. *à ſummo cælo vſque ad inferiores partes terræ. Attingit autem fortiter, non quidem mobili diſcurſione, vel locali diffuſione, vel ſubiecta creatura tantùm officiali adminiſtratione: ſed ſubſtantiali quadam & vbique præſenti fortitudine, qua vbique vniuerſa potentiſſimè mouet, ordinat & adminiſtrat. Et hæc omnia nulla ſui cogitur facere neceſſitate: nec enim aliqua in his laborat difficultate, ſed diſponit omnia ſuauiter, placida voluntate.* Hucuſque S. Bernard. tract. de Gratia & lib. arb. poſt medium.

Vnde S. Auguſt. epiſt. 57. ad Dardanum quæſt. 1. ex hoc loco probat ſapientiam diuinam, ſiue Deum, eſſe vbique. Additque: *Sed ſic eſt Deus per cuncta diffuſus, vt non ſit qualitas mundi, ſed ſubſtantia creatrix mundi ſine labore regens, & ſine onere continens mundum.* Hoc profundè meditans & admirans S. Bernard. lib. 5. de Conſid. exclamat? *O ſapientia potens attingens vbique fortiter! O potentia ſapiens diſponens omnia ſuauiter! Res vna effectus multiplex, operationes diuerſa. Et illa vna res eſt longitudo propter æternitatem, latitudo propter charitatem, ſublimitas propter maieſtatem, profunditas propter ſapientiam.*

Quintò.

Secundò, duo hæc extrema ſunt nobiliſſima & viliſſima creatura. q. d. Sapientia pertingit à ſummo & *maximo angelo vſque ad infimum vermiculum*, ait S. Bernard. de Gratia & lib. arb. omnia conſeruans, viuificans, dirigens, gubernans. Et S. Dionyſ. c. 7. de Diu. nom. diſputans de ſapientia diuina: *Ratio quoque*, inquit, *Deus dicitur in ſanctis Litteris, non ſolùm quia rationis, & ſenſus, & ſapientia indultor eſt, ſed quia & omnium cauſas in ſe vniformiter antè complexus eſt: & quia per omnia pergit penetrans, vt ſcriptum eſt, vſque ad omnium finem pertingens à ſummis ſubſtantiis vſque ad imas*, &c. *idcirco & in omnibus Deus agnoſcitur, & ſeorſum ab omnibus, & ex omnibus quidē, vt dixi, ipſa* (ſapientia Dei) *noſcenda eſt: & ipſa eſt iuxta Scripturæ fidem effectrix omniū, & ſemper cuncta coaptans, ipſiuſq; omnium indiſſolubilis conuenientiæ atque ordinis cauſa, ſemper priorum fines ſubſequentium initiis iungens, vitamq; mundi conſpirationem & congruentiam decentiſſimè moliens.*

Tertiò. Tertiò, S. Bernard. de Gratia & lib. arbit. *Sapientia attingit à fine ad finem*, hoc est, inquit, *ab orta creatura ad finem, quem ei destinauit ipse, siue in quem vrget natura, vel accelerat gratia, vel comedit causa.* Rursum attingit à principio operis sui (& cuiusque rei) vsque ad finem. q.d. Nil inchoatum à se relinquit imperfectũ, sed quæcumque inchoat perficit, & constanter ad finem à se intentum perducit. Duo enim sunt extrema operis, scilicet principium & finis. Ad S. Bernard. accedit S. August. 4. de Trinit. c. 14. *Diabolo,* inquit, *insidiante & furente vtitur ad salutem fidelium suorum excellentißima, seu celsißima Sapientia Dei, à fine superiore, quod est initium spiritualis creaturæ, vsque ad finem inferiorem, quod est mors corporu, pertendens fortiter, & disponens omnia suauiter.*

Allegor. Alleg. Sapientia Dei attingit à fine ad finem in Christo: per incarnationem enim iuncta sunt duo extrema, scilicet summum & imum, putà Deus & homo coëuntes in eamdem hypostasin & personam. Ita S. August. loco iam citato, & epist. 3. ad Volus. opus enim incarnationis fuit opus summæ sapientiæ, summæ fortitudinis & potentiæ, summæ quoque suauitatis & misericordiæ, vti ostendi S. Thom. 3. p. q. 1. art. 1.

Symbolicè. Symbol. S. Bonau. per duos fines accipit Patrem & Spiritum sanctum: *Secunda persona,* inquit, *quæ dicitur Sapientia, attingit à Patre vsque ad Spiritum sanctum, per identitatem substantiæ: fortiter ob Patrem, cui attribuitur potentia; suauiter propter Spiritum sanctum, cui bonitas.*

Tropolog. Primò. Tropol. S. Bernard. de Gratia & lib. arbit hæc adaptat libero arbitrio: *Sic ergo,* inquit, *liberum arbitrium suo conatur præesse corpori, vt præest sapientia orbi, attingens & ipsum à fine vsque ad finem fortiter, imperans scilicet singulis sensibus & artubus, tam potenter, quatenus non sinat regnare peccatum in suo mortali corpore, Rom. 6. & sic vendicet antiquam dignitatem & libertatem excussa seruitute peccati; curetq́; hæc agere non minùs suauiter, quàm fortiter, hoc est, non ex tristitia aut necessitate, sed prompta & alacri voluntate: hilarem enim datorem diligit Deus, atque ita per omnia imitabitur sapientiam, dum & vitiis resistit fortiter, & in conscientia requiescit suauiter. Verùm cum ad talia prouocamur exemplo, indigemus auxilio.*

Secundò. Rursum idem S. Bernard. hæc adaptat charitati. Sic enim scribit serm. 50. in illud Cant. 2. *Ordinauit in me charitatem. O sapientia,* inquit, *quæ attingis à fine vsque ad finem fortiter, in instituendis & continendis rebus; & disponis omnia suauiter, in beandis & ordinandis affectibus, dirige actus nostros, prout nostra temporalis necessitas poscit; & dispone, prout tua veritas æterna requirit.*

Tertiò. Insuper idem S. Bernard. serm. de septem donis Spiritus sancti, iis hæc accommodat: sic enim ait: *Sapientia vincit malitiam, dum satanam conterit Dei virtus & Dei sapientia Christus. Attingit ergo à fine ad finem fortiter, in cælo quidem, deiiciendo superbum, in mundo, superando malignum; in inferno, spoliando auarum. Et disponit omnia suauiter; in cælo, stantes angelos confirmando; in mundo, venumdatos redimendo, in inferno, captiuos liberando. Aut si meliùs placet, accipiamus hoc modo: Ordinata procedit acie aduersus septem peccati gradus Spiritus septiformis. Et primus contra negligentiam timor exurgit, nimirum ipse est, quo concutitur anima, discutitur conscientia, excutitur sopor lethalis, incutitur solicitudo. Denique qui timet Deum, nihil negligit, sed veretur omnia opera sua.* Et pluribus interiectis: *Attingit ergo à fine vsque ad finem fortiter sapientia victrix, eradicando singula vitia, singulasq́; inserendo virtutes. Excutitur siquidem negligentia, vt timoris spiritus repleat mentem; abiicitur curiositas, vt succedat pietas, experientia mali fugatur, apponiturq́; scientia. Sic & concupiscentiæ præualet fortitudo, & consilium consuetudinem amputat, & intellectus vigens contemptum amouet, & desperante omnino malitia sapientia regnat. Qua quidem triumphante, de cetero miseram illam animam, quam perniciosè negligentia soporauerat, peiùs excitauerat curiositas, attraxerat experientia, tenuerat concupiscentia, ligauerat consuetudo, contemptus in carcerem traxerat, malitia iugulauerat: timor suscitat, pietas blande demulcet, scientia quid actum sit indicans dolorem apponit, quod suum est fortitudo erigit, consilium soluit, intellectus educit de carcere, sapientia mensam ponit, refocillat esurientem, & salutaribus reparat alimentis.*

Quartò. Denique idem S. Bernard. de Gratia & lib. arb. hæc adaptat Christo eiusque gratiæ, quæ omnes animæ flores & vires peccato deformaras, sibi conformando reformat: *Et reuera,* inquit, *cui potiùs id operis congruebat, quàm Dei Filio, qui cùm sit splendor gloriæ, & figura substantiæ Patris, portans verbo vniuersa, ex vtroque facilè munitus apparuit, & vnde reformaret deformem, & vnde debilem confortaret, dum & de splendore figuræ fugans tenebras vitiorum redderet sapientem, & ex virtute verbi contra tyrannidem dæmonum potentem efficeret? Venit ergo ipsa forma, cui conformandum erat liberum arbitrium, quia vt pristinam reciperet formam, ex illa erat reformandum ex qua fuerat & formatum. Forma autem sapientia est, conformatio, vt faciat imago in corpore, quod forma facit in orbe.*

FORTITER] Græcè, εὐρώστως, id est validè, robustè, valenter, firmiter, animosè, constanter; Vatabl. *penitus*: ῥώω enim, vel ῥώννυμι, idem est quod roboro, valido, confirmo: vnde ῥώμη est robur, vis, potentia, sanitas, valentia. Inde & vrbis Romæ nomen, quam Solinus initio Polyhist. *Valentiam* priùs fuisse dictam Latinis tradit, licet alij Romam deriuent à *ruma*, id est mamma lupæ, quam Remus, qui & Romus, eiusque frates Romulus suxerunt.

Noster Antonius Fernandius in Vision. visione 6. censet esse metaphoram à communibus rerum mensoribus, qui ad normam exigentes rerum magnitudines, quæ quibus locis cõueniant antè sciunt, nequa sit in ipsa rerum dispositione perturbatio: attingit ergo Deus à fine vsque ad finem fortiter, id est exacta præscientia metitur res omnes, quid possint, quid exigant; vnde & quousque sufficiant. Hinc verò sequitur, quòd disponat omnia suauiter, sibi inuicem rebus & earum locis apprimè respondentibus. Attingit item fortiter, quia vbi creaturæ vires deficiunt, ipse sufficit, vt eò quò vult pertingat.

Fortitudo & suauitas prouidentiæ. Primò. Rursum fortitudo sapientiæ, prouidentiæ & gratiæ Dei cernitur in hoc, quòd ipse suam voluntatem certissimè impleat, & finem intentum obtineat; suauitas verò in eo, quòd nostram libertatem non lædat, nec naturæ conditionem inuertat: non enim cogit liberum arbitrium, sed suauiter alliciendo mulcendoque ei bonum suadet & persuadet. Ita Nyssen. aut potiùs Nemesius lib. 7. Philos. c. 1. Theodor. Epitome diuin. decret.

decret.cap.de prouidentia, Damascen.2.de Fide cap.29.

Eadem suauitas cernitur in rebus naturalibus: nulli enim Deus vim affert, nihil cõtra cuiusquã rei naturam facit, sed solùm vt poscit cuiusque rei natura. Est enim diuina prouidentia (vt scribit S.Dionys.c.4.de Diuin.nom.p.4.) *cuiusque naturæ conseruatrix, eis quæ per se mouentur, & libero aguntur arbitrio, conuenienter prouidens, omnibusq́; & singulis propriè, vt omnium singulorumq́; natura capit, pro modo cuiusq; prouidentissimas bonitates impartiens.*

Secundò.

Ad hæc, diuinæ prouidentiæ suauitas in eo se ostendit, quòd per viciniora ac faciliora media res ad suos fines deducat, vti patet intuenti omnia elementa & elementaria. ita S. Chrysost. in S.Matth. c.3. Sic Paulus à Deo ignoto Atheniensium, sumpsit exordium disserendi de Deo vero & noto, Actor. 17. 23. vti ibidem notat S.Chrysostomus.

Tertiò.

Insuper insuperabilis sapientiæ & prouidentiæ diuinæ omnia gubernantis fortitudo in eo elucet, quòd rebus etiam summè contrariis ad destinatos prouidentiæ suæ fines vtatur, vt venditione Ioseph ad eius principatum, passione & cruce Christi ad eius gloriam & hominum salutem, persecutione tyrannorũ ad Martyrum coronas & triumphos, peccatis hominũ ad ostendendam suam, vel clementiam in condonando, vel iustitiam in puniendo. Nam vt sapienter æquè ac eleganter ait Boëtius lib.4. de Consol. prosa 6. *Sola est diuina vis, cui mala quoque bona sint, cùm eis competenter vtendo alicuius boni effectum elicit. Ordo enim quidam cuncta complectitur, vt quod ab assignata ordinis ratione discesserit, hoc idem licèt in alium, tamen in ordinem relabatur: ne quid in regno prouidentiæ liceat temeritati.*

Sic cùm Deus peccatorem à suis concupiscentiis adducit ad pœnitentiam, aut hominem vocat ad Religionem, ad apostolatum, ad martyrium, &c. non facit id violenter, sed suauiter: immittit enim prius menti pias affectiones, velleitates, desideria pœnitentiæ, Religionis, apostolatus, martyrij, quibus homo illa aueat ambiatq́ue, ac postulet à Deo dicatq́ue cum Saulo in actu ipso persecutionis: *Domine quid me vis facere?* Actor.9. Id in se expertus S. August. ita gratias agendo exultat lib.9. Confess. c.1. *Domine ego seruus tuus, ego seruus tuus, & filius ancillæ tuæ. Dirupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis. Laudet te cor meum & lingua mea, & omnia ossa mea dicant: Domine quis similis tibi? Dicant, & responde mihi, & dic animæ meæ, Salus tua ego sum.* Et post pauca: *Quàm suaue mihi subitò factum est carere suauitatibus nugarum & quas amittere metus fuerat, iam dimittere gaudium erat. Eiiciebas enim eas à me, tu vera & summa suauitas, eiiciebas, & intrabas pro eis omni voluptate dulcior, sed non carni & sanguini: omni luce clarior, sed omni secreto interior: omni honore sublimior, sed non sublimibus in se. Iam liber erat animus meus à curis mordacibus ambiendi, & acquirendi, & volutandi, atque scalpendi scabiem libidinum, & garriebam tibi claritati meæ, & diuitiis meis, & saluti meæ, Domino Deo meo.*

DISPONIT] Græcè, διοικεῖ, id est gubernat, administrat, dispensat, tuetur, disponit totum mundum, sicut paterfamilias domum: οἶκος enim est domus. Mundus autem est parua domus magni Dei, quam œconomicè regit vt paterfamilias.

SVAVITER] Græcè, χρηστῶς, id est, vt Pagnin. *vtiliter*; Vatabl. *commodè*; item *benignè, dulciter, suauiter.* Vnde Christiani à Gentilibus vocabantur Chrestiani, quasi commodi, vtiles, suaues. Huc alludens S.Iustinus Apol.2. pro Christianis: *Christiani esse accusamur*, inquit, *atqui vtile & commodum odisse, iniquum est.* Sapientia ergo Dei disponit omnia vtiliter, commodè, suauiter: quia vt ait S.August. lib.7. Ciuit. c.30. *sic administrat omnia quæ creauit, vt etiam ipsa proprios* (iuxta formam sibi inditam) *exercere & agere motus sinat*, imò iubeat & efficiat; adeò vt nulla res in vniuerso reperiatur, quæ in eo non vtiliter suo officio fungatur, & vniuerso commoda sit, dum vnaquæque res, quantumuis minima, fines sibi præstitutos à natura adipisci conetur.

Efficax ergo est causa prima, putà Deus, sed sese attemperat causis secundis. Vnde S.Dionys. de Diuin.nom.c.4. parte 4. arguens eos, qui dicebant oportuisse nos à Deo ad virtutem cogi: atqui, inquit, *non est prouidentia diuinæ violare naturam, sed ea est naturæ cuiusque conseruatrix: eis quæ per se mouentur, & libero aguntur arbitrio, conuenienter prouidens, omnibusq́; & singulis propriè, vt omnium singulorumq́; natura capit, pro modo cuiusque prouidentissimam bonitatem impartiens*, &c. & cap.7. ait *Deum in Scriptura vocari logon, non solùm quia rationis & mentis, sapientiaq́; auctor est, sed etiam quia causas omnium vniformiter in se anticipat, & quoniam singula transeundo peruadit vsque ad omnium finem, quemadmodum tradunt eloquia.*

Æquè, imò magis suauiter Dei sapientia, putà Christus, disponit & dispensat res supernaturales, vt patet in incarnatione eiusdem, passione & morte, de qua rectè S.Bernard. serm.1. in die sancto Paschæ: *Vicit*, inquit, *planè sapientia malitiam attingens à fine vsque ad finem fortiter, & suauiter vniuersa disponens, sed pro me fortiter, suauiter mihi.* Et in Eucharistia; hæc enim est *cibus fortium & suauitas mentium.* Vnde typus eius fuit manna habens omnem saporis suauitatem, iuxta illud psal. 22.5. *Parasti in conspectu meo mensam, aduersus eos qui tribulant me. Impinguasti in oleo caput meum, & calix meus inebrians quàm præclarus est!* Et illud Zachar. 9.17. *Quid enim bonum eius est, & quid pulchrum eius, nisi frumentum electorum, & vinum germinans virgines.* Vide ibi dicta. Idem patet in donis & habitibus gratiæ creatis, hæc enim Deus homini infundit, vt per ea facilè & suauiter operetur actus supernaturales, qui per se homini sunt difficiles, imò viribus naturæ impossibiles. Audi S. Thomam 1.2. q.110.a.2. Deus creaturis naturalibus sic prouidet, vt non solùm moueat eas ad actus naturales, sed etiam largiatur eis formas & virtutes quasdam, quæ sunt principia actuum, vt secundùm seipsas inclinentur ad huiusmodi motus. Et sic motus, quibus à Deo mouentur, fiunt creaturis connaturales & faciles; secundùm illud Sap.8. *Et disponit omnia suauiter.* Multò igitur magis illis, quos mouet ad consequendum bonum supernaturale æternum, infundit aliquas formas seu qualitates supernaturales, secundùm quas suauiter & promptè ab ipso moueantur ad bonum æternum consequendum. Et sic donum gratiæ qualitas quædam est. Eâdem ratione pro-

bat dandùm esse habitum charitatis 2. 2. q. 23. art. 2. Habitus enim gratiæ & virtutum faciunt, vt earum actus homini sint faciles, suaues & iucundi, ideoque eos homini Deus infundit.

Gubernandi modus sit fortis & suauis. Tropol. hanc sapientiæ diuinæ in gubernando vniuerso ideam & formam imitentur reges, principes, Prælati rectores, &c. vt fortitudinem suauitate condiant: vnde nonnulli hoc sibi lemma sumpserunt: *Suauiter & fortiter*: fortitudo enim dat efficaciam gubernationi, suauitas facilitatem & durationem. Nullum enim coactum & violentum, est perpetuum. Quare in regendo timori miscendus est amor: si enim solus sit timor, aget homines, non vt homines, sed vt iumenta & bruta: homines enim magis ducuntur amore, quàm timore, & amor non solùm suauior, sed & fortior est timore. Nam omnia vincit B amor. Huc facit illud: *Blandum imperium imperiosum*, quia quæcumque blandè imperat, fortiter impetrat.

Qua ratione. Rursum regimen suaue æquè ac forte & durabile poscit, vt rectores sese accommodent subditorum ingeniis, talentis, dotibus & propensionibus quoad fieri potest: nam *nihil inuitâ facies dicesue Mineruâ*. Sic sapientia Dei accommodat se conditioni causarum secundarum, dum cum necessariis necessariò, cum contingentibus contingenter, cum liberis liberè, cum audacibus audacter, cum timidis timidè, cum infirmis infirmè, cum validis validè concurrit & operatur. Superior ergo imitetur Christum, qui fuit leo improbis & obstinatis, agnus verò probis & obsequentibus. Hoc documentum suis inculcauit noster S. Ignatius.

Huc facit illud c. 12. 18. *Tu autem Domine cum tranquillitate iudicas, & cum magna reuerentia disponis nos*. Et illud psal. 24. 10 *Vniuersæ viæ Domini, misericordia & veritas*. Vnde S. Basil. epist. 165. ad Eustath. profitetur se experientia, multarum tribulationum didicisse, quòd Deus res nostras suaui sua prouidentia longè meliùs disponat, quàm nos optare possimus. Idem de seipso asserit S. Ephrem tract. de Sui reprehens. cuius mirabile prouidentiæ diuinæ exemplum fusè recensui Genes. 42. 18.

VERS. 2. HANC AMAVI, ET EXQVISIVI A IVVENTVTE MEA, ET QVÆSIVI SPONSAM MIHI EAM ASSVMERE, ET AMATOR FACTVS SVM FORMÆ ILLIVS] Græcè κάλλους, id est speciei & pulchritudinis illius; S. Hieron. in cap. 41. Ezech. legit, *quæsiui sponsam ducere mihi, & amator fui decoris eius*; S. Ambros. lib. de Viduis, *proposui hanc adducere mihi in coniugium*; S. Hilarius in psal. 127. *quæsiui sapientiam sponsam accipere mihi ipsi*. Huc facit illud Isaiæ 61. 10. *Induit me Dominus vestimentis salutis, & indumento iustitiæ circumdedit me, quasi sponsum decoratum corona, & quasi sponsam ornatam monilibus suis*.

A IVVENTVTE MEA] A puero enim mater Salomonis ei instillauit desiderium sapientiæ, id est probæ sanctæque vitæ, vt patet Prouerb. 31. 1. præsertim cùm Dauide patre defuncto illi in regnum successit annum agens circiter 18. Tunc enim ille videns magnam sapientiam requiri ad regendum tantum populum, eam à Deo postulauit & impetrauit, 3. Reg. 3. 10. Significat veterem sapientiæ amorem, ideoque profundum, ra- A dicatum & robustum. Nam feminæ quæ sponsæ viris teneris ab annis consuescunt, tenerè diligi solent: eoque teneriori amore earum ij tenentur, quo à teneriori ætate coniuges consuéuere, adolescente amore cum ætate: & quo antiquior amor, eo maior esse solet, nobilior, robustior & præstantior, instar arboris & vini, quibus vetustas confert dignitatem, & veluti generis splendorem, gliscente in dies flammâ ex consuetudine mutua, quasi ex fomite adiecto. Hinc illud Prouerb. 5. 18. *Lætare cum muliere adolescentiæ tuæ; cerua charissima, & gratissimus hinnulus: vbera eius inebrient te in omni tempore, in amore eius delectare iugiter*.

ET QVÆSIVI SPONSAM] Hinc opinatur Pineda lib. 2. de Rebus Salomonis cap. 1. sub finem, Salomonē ambiisse sapientiam, quasi sponsam, eamque à Deo impetrasse, antequam ambiret filiam Pharaonis, eamque sibi desponderet. Verùm hoc valdè incertum est, præsertim quia 1. 3. Reg. c. 3. v. 1. priùs narratur eum duxisse filiam Pharaonis: deinde v. 10. subiungitur eius oratio, & impetratio sapientiæ. Adde Salomonem ante regnum iniisse coniugium cum Naama, ex eaq; genuisse Roboam: Roboam enim agens 41. annum, patri Salomoni anno 40. regni morienti in regno successit, 3. Reg. c. 11. v. 43. & c. 14. v. 21. ergo vno anno ante regnum suum genuit eum Salomon. Sapientia igitur sponsam se offert, non tantùm virginibus, sed & coniugibus, vsque magis necessaria est ad regendum vxores, filios & familiam. Ipsa enim est sponsa alterius & altioris ordinis, scilicet spiritualis, non carnalis.

C SPONSAM] Græcè νύμφην, id est *nympham*, ita græcè dicitur sponsa, quasi νέον vel νῦν φαινομένη, id est *nouè*, vel *nunc apparens*, id est noua nupta, quæ cùm priùs vt virgo se absconderet, iam nupta in publicum prodit, sesèque palam ostendit. Ita Rodig. lib. 21. c. 26. ex Eustathio. Ita Salomoni noua è cælo, velut sidus diuinum illuxit & apparuit sapiētia. Rursum Nymphas antiqui aquarum deas esse putauerunt, quasi lympharum numina: veteres enim nympham dicebant, quam nos mutatione vnius litteræ lympham, id est aquam. Quandoque nymphæ dicuntur Musæ, quòd aqua currēdo musicos sonos efficiat. Hinc nymphæ perhibentur fuisse virgines purissimæ. Talis nympha & musa præ omnibus, imò sola ex omnibus est sapientia. Nymphæ quoque dicuntur apes castæ, cùm primùm formam cœperint habere, teste Plinio lib. 11. c. 6. Apis cælestis *Sapientia est nympha mellificatrix.* D est sapientia, fundens mel diuinum.

Sponsa hebr. vocatur כלה *calla*, id est perfecta, consummata ab omni pulchritudine & ornatu, quo sponsæ præ ceteris decorātur, præstant & amantur, adeò vt quasi reginę coronis ornentur & coronent: hinc Græcum κάλλος, id est pulchritudo, quæ pariter omnes in sui amorem καλεῖ, id est vocat, allicit & rapit, vt ait S. Dionys. de Diuin. nomin. c. 4. Quid pulchrius sapientia, quæ est *calla*, id est perfecta, completa, suisq; numeris omnibus absoluta, vt ne hilum desideres, siue animi, siue corporis dotes in sponsa consideres. Solent decem præ ceteris in sponsa dotes laudari & spectari, quas hoc versu & sequentibus ex ordine sapientiæ attribuit Salomon. Prima est, vt amori simul & venerationi sit. Secunda, vt

amœni-

amœnitate floreat. Tertia, vt splendeat nobilitate generis. Quarta, vt vigeat sapientiæ dignitate. Quinta, vt circumfluat diuitiarum opulentia. Sexta, vt præemineat sanctitate. Septima, vt virtutum varietate distinguatur. Octaua, vt singulari prudentiæ maiestate nobilitetur. Nona, vt ingenij ac morum placida suauitate dulcescat. Decima, vt philosophum, seu sapientem cupidum sui omnigena rerum varietate delectet. Atque has omnes dotes, quarũ gustum aliquem in superioribus dedit, nunc Sapiens sponsæ attribuit, eam amabilem pariter & venerabilem docens, pulchram, nobilem, sapientem, diuitem, sanctam, optimã, præditam quadruplici virtute, eximiè singulariterque prudentem, & cum qua in consortium adducta vita transigi possit omni suauitate & voluptate perfusa. Quæ suo ordine nouem primis versiculis (exceptis quinto & sexto, qui diuitiis dantur) atque singula singulis continentur. Quibus tantæ sponsę dotibus, atque omnis generis bonis inde profectis, quæ mox describit, quasi adiectis igniculis inflammatum se iuuenem, penéque puerum, illius desiderio asserit, vt eam intimis à Deo precibus efflagitarit & impetrarit. ita Ceruantius.

Sapientia est sponsa: cur?

Vox *sponsa* significat summum Salomonis erga sapientiam amorem, teneritudinem, desiderium & delectationem. Rursum summam, intimamque & secretam cum ea coniunctionem, conuersationem, familiaritatem, vnionem, vt eum ea fieret non caro vna, sed spiritus vnus, iuxta illud: *Qui autem adhæret Domino, vnus spiritus est*, 1.Corinth.6.17. Et illud Ierem.3.4. *Amodo voca me: Pater meus, dux virginitatis meæ tu es.* Et illud: *Despondi vos vni viro virginem castam exhibere Christo*, 2.Corinth.11. Vide ibi dicta.

Hinc S.Dionys.c.4.de Diuin.nomin.ante finem ait, *amoris quàm charitatis nomen esse diuinius. Scribit autem & D.Ignatius: Meus amor cruci affixus est; & inprimis Scripturæ sanctæ institutionibus inuenies quemdam hæc dicentem de diuina Sapientia: Amator factus sum pulchritudinis eius.* hæc Dionys. Et inferiùs dicit amorem vnire, & facere ecstasin: *Atque hoc amoris verbum*, inquit, *vim habet faciendi vnum, & colligandi præstantiá, modo res inter se miscendi, quæ in pulchro & bono, propter pulchrum ac bonum antè constitit, atque ex bono ac pulchro pulchri boniq́ causa manat continetq́, paria communi inter se coniunctione, & superiora ad inferiorum procurationem impellit, inferioraq́ cum superioribus conuersione corroborat. Dimouet etiam de statu diuinus amor, nec suos esse amantes patitur, sed eorum etiam, quæ amantur: quod declarant & superiora, quæ inferiorum fiunt eis consulendo, & paria mutua inter se cohærentia, & inferiora diuiniore ad superiora conuersatione. Itaque Paulus ille magnus iam diuino amore captus, præditusq́ eius vi, quæ hominem è statu suo dimouet, diuino ore: Viuo autem, inquit, iam non ego, viuit verò in me Christus, vt verus amator, & à mentis, quemadmodum ipse ait statu dimotus: Deo degit non suam vitam, sed amantis tamquam valdè diligendam.*

Myst. B. Virgo est sponsa.

Mysticè hæc omnia adaptes B. Virgini, quæ est *casta*, hoc est perfectissima *musa musarum*, & *nympha nympharum*, præsertim colentibus, amantibus & inuocantibus ipsam, quam proinde, vt alios omittam, sibi per annulum despondit S. Edmundus Cantuariensis Episcopus. Audi auctorem Vitæ eius c.6. *Vt autem cura eius* (castitatis) *conseruandæ maior ei inesset, de consilio cuiusdam sacerdotis coram imagine perpetuæ Virginis sanctissimæ matris Dei, castitatis nuncupauit votum, & illi singulari & incomparabili Virgini se commendans, eam sibi sponsam delegit: atque, vt fœdus cum illa initum prorsus firmum & stabile fore declararet, nouo quodam modo eam annulo suo, tanquam arrhabone, sibi despondit, annulum illum, quem ea de causa fecerat, eius imaginis digito infigens, in quo etiam inscripta erat Angelica salutatio.* Fructum eximium subiicit: *Atque ex eo tempore, vt ipse in suo obitu confessus est, quoties illius clementissimæ Virginis implorauit opem, illa in tentatione exitum, in persecutione solatium, in afflictione remedium, in dolore gaudium ei celeriter impetrauit. Habuit verò etiam in digito suo annulum, cum quo post mortem, vt solent Pontifices, sepultus est, cui itidem cunctis admirantibus Angelica salutatio insculpta fuit, vt beatissima virgo ipsum suum sponsum & habere & agnoscere dignaretur.* Extat hæc Vita apud Surium die 20. Nouembris.

Exemplum S. Edmundi.

ET AMATOR FACTVS SVM FORMÆ ILLIVS] Est hæc secunda dos sponsæ Salomonis, putà sapientiæ, scilicet forma & pulchritudo, quæ magnum est amoris illicium. De hac dictum est cap.7.v.29. *Est enim hæc speciosior sole.* Loquitur de sapientia essentiali communi tribus personis, comitanter tamen de notionali quoque, putà de Christo, qui quà Deus, est imago, id est pulchritudo Patris; quà homo pulchritudo creaturæ, iuxta illud: *Speciosus forma præ filiis hominum*, psalm. 44. Idem à Salomone didicere Plato & Philosophi. Plato enim in phædro ait: Primum pulchrum omnia pulchra facit: pulchritudo autem hanc dignitatem habet, vt omnium rerum sit illustrissima, ideoque summè amabilis, Sapientiæ verò forma, tanquam facies, si oculis cerneretur, mirabiles sui excitaret amores, imò ardores. Idem de virtute ait Cicero lib.1. Offic. Aristot. quem citat Eugubinus in psal.44. *Deus*, inquit, *est potentia fortissima, vita immortalis, virtute optimus, pulchritudine speciosissimus.* Vide S.Dionys.c.4.de Diuin.nom.p.1. & S.August.lib.2. contra Academ.c.3. & 1.Retract.1. vbi ait φιλοσοφίαν esse φιλοκαλίαν, hoc est amorem sapientiæ esse amorem pulchritudinis.

Pulchrè in hæc verba pieque scribit Theophilus Alex.epist.1.Paschali: *In sacris*, inquit, *voluminibus Scripturæ, niuea membra sapientiæ pressis figentes osculis, in eius hæremus amplexibus, & si Dominus concesserit viuentes cum ea, in illius perseuerantes amore cantamus, Sap.8.2. Amator fui pulchritudinis eius. Quotquot enim Scripturas sanctas diligentiùs legunt, & per picta sermonum cælestium prata discurrunt, hac beatitudine perfruuntur*, &c. Vis exempla? Accipe,

Exemplum S. Agnetis.

S. Agnes præfecti Romani filium se ambientem respuens, se illi desponsam dicebat, cuius pulchritudinem sol & luna mirantur. Idem, si non verbis, certè reipsa dixere ceteræ Virgines & Martyres. Vnde illud S.Ignatij: *Amor meus crucifixus est*, cuius meminit S.Dionys.c.4.de Diuin. nomin. vti paulò antè dixi.

S. Laurentij Iustiniani.

Hac forma sapientiæ illectus S. Laurentius Iustinianus primus patriarcha Venetiarum, eam sibi in sponsam accepit annum agens vndeuigesimum. Sic enim ipse de se scribit in Fasciculo amoris: *Eram vestri similis, quærens æstuanti desi-*

derio pacem in rebus extrinsecis, nec inueniebam. Tandem quædam virgo sole splendidior mihi apparuit, cuius nomen ignorabam. Hæc propiùs accedens venusto vultu, placidoq; affatu: O iuuenis, ait, dilecte, cur effundis cor tuum, & pacem sectando per multa variaris? quod quæris, penes me est: quod concupisti, tibi polliceor; si tamen me in sponsam habere volueris. Cùm verò nomen ipsius, & genus & dignitatem scire peroptarem, se ait sapientiam Dei esse, quæ propter hominum reformationem humanam formam suscepit. Assensi igitur, & dato pacis osculo læta recessit.

D. Henrici Susonis. Ita D. Henricus Suso, qui sub annum Domini 1350. doctrina, sanctitate & miraculis claruit, ac mirus sapientiæ fuit amator, vnde & Minister æternæ sapientiæ est cognominatus. cum hæc Sapientis verba *Quæsiui eam mihi in sponsam assumere, & amator factus sum formæ illius*, ad mensam legi audiret, tanto eius amore exarsit, vt spiritale cum ea connubium contraxerit. Audi Auctorem Vitæ eius c. 4. *Dum his flagraret desideriis, sapientia tali schemate se illi visendam præbuit.* *Sapientiæ forma.* *Longè super ipsum ferebatur in columna nubis residens in throno eburneo, micans instar luciferi, & tamquam sol lucens in virtute sua: corona ei erat æternitas, amictus felicitas, sermo suauitas, complexus omnis boni satietas. Propè erat & longè aberat, sublimis & humilis, præsens & occulta; familiarem se præbebat, nec tamen apprehendi poterat: excelsis cæli fastigiis erat altior, & abysso profundior: attingebat à fine vsque ad finem fortiter, & disponebat omnia suauiter. Dum elegantis puellæ specie teneri videbatur, mox pulcherrimi iuuenis præ se ferebat imaginem. Nonnumquam ceu artium omnium peritissimam se præbebat amicam, cunctis amabilem. Itaque dulcissimè ad eum se conuertens & comiter non tamen sine diuina quadam maiestate illi arridens, benignè his eum verbis affata est: Præbe fili cor tuum mihi. Tum verò vestigiis illius aduolutus, medullitùs ac humillimè illi gratias egit.* Et nonnullis interiectis: *Interim nonnumquam animæ illius sese communicabat ipse propemodum totius boni fons & profluuium, in quo simul reperit quidquid pulchrum, amabile vel desiderabile esset: siquidem id illic modo ineffabili existebat. Hinc quamdam contraxit consuetudinem, vt quoties cantiones amatorias dici vel cantari audisset, corde & animo ad suauissimam amicam suam, ex qua quidquid est amabile procedit, abstracto quodam intuitu sese confestim intrò reciperet, siue introrsus raperetur. Neque sanè dici possit, quoties gratissimam illam amicam lachrymantibus oculis, & in immensum expanso cordis sinu circumplexus sit, & suo pectori suauiter adstrinxerit.*

Porrò τὸ *amator* intellige per excellentiam. Amor enim formæ est ardens & violentus, vt videre est in amasiis feminarū, qui earum amore dicunt aguntque admiranda, vt stultescere & insanire videantur, ac patiuntur quælibet dura, vt iis potiantur. Multò ardentior in Salomone & Sanctis est sapientiæ & sanctitatis diuinæ amor, iuxta illud Cantic. 8. *Fortis est vt mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio.* Hinc ἔρως, id est amor, alludit ad Ἄρης, id est Mars, quòd amor sit Martius, & polleat fortitudine Martia, instar ferri edomet omnia, prælia quælibet non reformidet, sed ineat; dura quæcumque fortiter sustineat, vulnera infligat & suscipiat, iuxta illud Cant. 2. 5. *Amore langueo*; Symmach. *vulnerata dilectione ego sum.* Studiosus ergo sapientiæ, pro ea omnia difficilia capessat, & omnia dura generosè sustineat.

Vers. 3. GENEROSITATEM (S. Hilar. in psal. 127. vertit, *honestatem*, id est honorem, decus, præstantiam, nobilitatem) ILLIVS GLORIFICAT, CONTVBERNIVM HABENS DEI: SED ET OMNIVM DOMINVS DILEXIT ILLAM] *Sapientiæ generositas.* *Primò.* Tertia, post amabilitatem & pulchritudinem est hæc sapientiæ dos, scilicet nobilitas & generositas, τὸ *illius* non est in Græco: vnde sic aliqui explicant q. d. Sapientia est generosa, ideoq; generositatem discipulis suis commendat, imò *glorificat*, id est miris laudibus & encomiis extollit, iubetque omnibus, vt sint animo non abiecto, vili & depresso, sed excelso, nobili & generoso, ac magna magno animo aggrediantur, vt ab heroicis operibus generosi & heroës esse ac nominari possint. Causa est, quòd ipsa contubernium habeat Dei, id est Deo sit familiaris, cum eoque assiduè conuersetur: quare à Deo generoso discit generositatem, vt generosa & diuina meditetur & moliatur. Hinc & suis iubet assiduè per orationem & meditationem versari & ambulare cum Deo, instar Henoch & Noë, vt ab eo discant terrena omnia calcare, ac cælestia ambire, nec nisi diuina cogitare, desiderare, operari; vti fecere omnes Apostoli, Martyres, sancti Doctores, sanctæ Virgines, &c. Vnde S. Hieron. *Virtus*, inquit, *poscit animæ robur Socraticum*, imò Herculeum; quin & Christus: *Regnum cælorum*, inquit, *vim patitur, & violenti rapiunt illud*, Matth. 11. Huc facit illud Senecæ epist. 112. *At ille, qui philosophiam in remedium suum exercuit, ingens fit animo, plenus fiducia, inexuperabilis & maior adeunti. Quod in magnis euenit montibus, quorum proceritas minùs apparet longè intuentibus: cùm accesseris, tunc manifestum fit, quòd in arduo summa sint. Talis est, mi Lucili, verus, & rebus, non artificiis philosophus. In edito stat admirabilis, celsus, magnitudinis veræ: non exurgit in plantas, nec summis ambulat digitis, eorum more qui mendacio staturam adiuuant, longioresq; quàm sunt videri volunt. Contentus est magnitudine sua. Quid ni contentus sit eò vsque creuisse, quò manum fortuna non porrigit? Ergo & supra humana est. Par sibi in omni statu rerum, siue secundo cursu vita procedit, siue fluctuatur per aduersa & difficilia.*

Græca ad verbum sic habent, εὐγένειαν δοξάζει, συμβίωσιν θεοῦ ἔχουσα, quòd Primò, Iansen. sic vertit & explicat: Sapientia *putat esse nobilitatem habere conuictum cum Deo*: δοξάζω enim, tam putare, quàm glorificare significat: vnde δόξα tam opinionem, quàm gloriam denotat: & participium ἔχουσα, id est *habens*, more Græco ponitur pro infinitiuo *habere*.

Secundò. Secundò, alij q. d. Sapientia *generositatem glorificat*, hoc est nobilitatem illustrat, putà familiam generosam & nobilem, illustriorem & gloriosiorem reddit, vti patet in Platone, Aristotele, Cicerone, quos sapientia humana celebres & gloriosos effecit: multò magis id patet in S. Augustino, Hieronymo, Chrysostomo, Basilio, S. Thoma Aquinate, ceterisque Ecclesiæ Doctoribus, quos sapientia diuina apud omnes gentes per omnia sæcula nobilitauit. Nobilitas enim generis est externa, vtpote excita ab auis & proauis: nobilitas verò sapientiæ & virtutis est interna & propria, vtpote proprio labore & studio parta. Vnde Cicero gloriatur: *Ego*, inquit, *mea virtute meis maioribus præluxi.* Verùm hos sen sus

elidit

cidit τὸ *illius*, quod addidit Noster, & solerter in Græco subintellexit. Vnde

Tertiò.

Tertiò, nonnulli τὸ *illius* referunt ad studiosum sapientiæ. q.d. Sapientia sui studiosos, qui contubernium & conuersationem habent cum Deo, velut nobiles & generosos glorificat, id est illustres & gloriosos reddit, vti reddidit Mosen, qui ex consortio Dei radios, & quasi cornua lucis faciei suæ affixa accepit, Exodi 34. 30. Verùm græcè est femininum ἔχουσα, id est *habens*, quod proinde ad virum studiosum sapientiæ referri nequit: sic enim dicendum esset masculinè ἔχων.

Quartò.

Quartò, alij τὸ *illius* referunt ad τὸ *formæ*, quod præcessit. q.d. Sapientiæ formam siue pulchritudinem, quæ ipsius est decor, ornatus, nobilitas & generositas, illustrat & glorificat contubernium Dei. pulchritudo enim sapientiæ valdè exornatur ex eo, quòd ipsa habeat consortium & familiaritatem cum Deo. Vnde Arabicus vertit, *pulchritudo eius nobilitat, concedens coniunctionem vel coniugium Dei;* vice versâ Syrus vertit, *& gaudium, & laus, & gloria Dei in participatione eius.* Coniuges enim se inuicem amant & glorificant.

Quintò. genuinè.

Quintò & germanè, τὸ *illius* refert ad sapientiam, de qua omnis est hic sermo. q.d. Inde patet, quanta sit sapientiæ generositas & nobilitas, quòd scilicet ipsa habeat contubernium, vel, vt græcè est, συμβίωσιν, id est conuictum, hoc est summam consuetudinem & familiaritatem cum Deo, cum eoq; commoretur, colloquatur, epuletur, dissuauietur, quodque Deus intimè illam amet & diligat. Generositatem ergo, id est nobilitatem, eius illustrat & glorificat ipse conuictus Dei. Aut, vt alij, q.d. Sapientia habens contubernium, seu conuictum cum Deo, celebrat eum & glorificat tamquam summam generositatem & nobilitatem. Aut potiùs q.d. Sapientiæ generosum genus nobilemque prosapiam, quòd scilicet sit orta ex Deo, illustrat & glorificat, quòd eadem velut contubernalis & sponsa Dei cum eo intimè conuersetur, conuiuat, in eodemque cum eo thalamo & mensa degat, velut ei par & æqualis. Græcum enim συμβίωσις, id est conuictus, tribui solet coniugibus, quorum iugis est conuictus, summaque conuersatio, par & æqualis amor. Sapientia ergo inducitur hic quasi filia & simul sponsa Dei, ideoque duplici hoc titulo nobilissima & illustrissima.

Sic mysticè B. Virgo glorificatur, quòd ipsa sit genitrix, filia, sponsa Dei; genitrix Dei Filij, filia Dei Patris, sponsa Spiritus sancti. Græcum enim εὐγένεια, id est generositas, nobilitas, à γένος, æquè ac Latinum generositas à genere, generisq; nobilitate nomen accepit, vti docet Tiraquellus de Nobilitate c.2.n.47. & seq. Nobilis enim dicitur, quasi noscibilis, vel notus ex genere, putà ex auis & atauis nobilibus, & ex virtute notis. Sic S. Hilarius in psalm. 127. ex hoc loco sapientiam *nobilem sponsam* appellat. Ipsa ergo est eugenia, id est nobilitas æquè, ac συμβιώτις, id est conuictrix & coniunx Dei. Est enim integra nobilitatis sapientiæ ratio, quòd ipsa habeat tantam cum Deo consuetudinem, vt non solùm ex eo sit orta, sed & cum eo coniunctissimè viuat, eoque potiatur familiariter, ceu sponsa sponso; & quòd Deus vicissim eam intimè diligat, ex vtroque enim vera summaq; nobilitas oritur. Multi enim sunt filij & filiæ regum, quæ non in mensa parentum, sed à nutricibus aluntur; vnde vix vident, vix norunt parentes, nihilque apud eos possunt. At sapientia ita est filia Dei, vt simul sit contubernalis & conuiua Dei, iugiterque mensæ & thalamo eius assideat plurimum ergo apud eum potest. Est hic ingens stimulus ad sapientiæ studium, quòd per eam fiamus generosi, nobiles, cōtubernales & familiares Dei, ac intimè à Deo diligamur. Canonistarum sententia est, nobiles si fiant Religiosi, perdere nobilitatem, vtpote iam mundo & sæculo mortuos. Vnde lib. 5. Decret. titulo 34. de purgat. canonica cap. 1. *Nobilis*, Glossa ait: *Propter crimen perditur nomen dignitatis, sicut per monachatū amittit quis nobilitatem.* Verùm rectè Tiraquellus lib. de Nobilitate c.26. id explicat, vt per nobilitatem intelligantur nobiles honores, tituli & ditiones, vti sunt regnum, Ducatus, Comitatus, Baronatus: horum enim incapax est Religiosus, per votum paupertatis; idem tamen seruat pristinam nobilitatem, quæ sita est in iure sanguinis, quòd scilicet prognatus sit ex parentibus nobilibus, Comitibus, Ducibus, Regibus: hæc enim est indelebilis, vtpote vnà cum natura in natiuitate accepta. Religiosus ergo nobilitatem suam non amittit, sed alia diuiniore auget & duplicat, dum ditiones & regna terræ contemnens, vnique vacans Deo, illius fit familiaris & intimus, vti hic docet Sapiens.

An Religiosus perdat nobilitatem?

Mysticè.

Christus est generosissimus.

Mysticè S. Bonauent. Glossa & Hugo: Filius Dei, inquiunt, qui est Sapientia Patris, nobilitatem & generositatem habet ex suo genere & generatione, quòd scilicet sit genitus à Deo Patre. Vnde idem habet cōtubernium, id est æqualitatem intimamque coniunctionem cum Patre: illi enim est ὁμούσιος & consubstantialis: vnde tam suum, quàm Patris genus glorificat, adeoque in omnibus Patris gloriam quærit & propagare satagit; ideoque factus est homo, crucemque & mortem subijt. Quare Deus Pater Filium quà Deum, amat amore simpliciter infinito; quà hominem, amore tanto, qui superet amorem omnium creaturarum simul sumptarum. Nam humanitatem Christi assumpsit ad vnionem hypostaticam cum Verbo: quæ est dignitas & gratia tanta, vt longè transscendat omnes dignitates & gratias omnibus creaturis communicatas, etiam vnitas & simul sumptas. Christum secutus Paulus, magnus Dei Christique amator & conuictor: *Viuo*, inquit, *ego iam non ego, viuit verò in me Christus*, Gal. 2. 20. Quare Deus illum præ ceteris dilexit, eumque suæ gloriæ præconem, & doctorem Gentium effecit.

Generositas B. Virginis.

Symbol. hæc facilè adaptes B. Virgini, cuius nobilitas & generositas tanta fuit, vt ex ea genus duxerit, carnemq; sumpserit, ipse Dei Filius, cum quo ipse corporaliter iugem habuit συμβίωσιν, id est conuictum, meruitque ipsam Dei Sapientiam ex se incarnatam iugiter videre & audire, eiusque igneis sermonibus, velut amoris radiis accendi. De quo S. Bernard. hom. 1. super Missus est: *Maria*, inquit, *matrem se agnoscens, maiestatem illam, cui angeli cum reuerentia seruiunt, cum fiducia suum nuncupat filium, dicens: Fili, quid fecisti nobis sic?* Et mox: *Et erat subditus illis, quis? quibus? Deus, cui angeli subditi sunt, cui principatus & potestates obediunt,*

tiunt, subditus erat Maria, nec tantùm Mariæ, sed etiam Iosepho propter Mariam. Mirare sine filij benignissimam dignationem, sine matris excellentissimam dignitatem: vtrimque stupor, vtrimque miraculum, & quod Deus feminæ obtemperet, humilitas sine exemplo; & quòd Deo femina principetur, sublimitas sine socio. Quò etiam spectasse videtur S. Ildefonsus serm. 2. de Assumptione, vbi cùm plurima, quæ Deipara Christo exhibuit obsequia, numerasset, subiicit: *Ergo qui cuncta pascit, cælestia & terrestria simul regit, hunc sacratissima Virgo lacte carnis aluit & nutriuit; ad cuius deinde nutum vniuersi reguntur, sub eius disciplina vel arbitrio infans Deus versatur.* Et mox: *B. Virgo gladio passionis Christi vulnerata est in anima. O sanctissima omnium feminarum, quæ cum Deo tale tantumque contubernium habuit in terris; & ecce hodie exaltatur apud eum, quem genuit, vt permaneat sine fine gloriosa in cælis.* Et S. Epiphan. hæresi 78. *Erat,* inquit, *Maria assectatrix Iesu, cum ipso semper existens.* S. Augustinus item lib. de Assumpt. (vel quisquis est Auctor) cap. 7. tomo 9. *Absque dubio,* inquit, *omni opere ministratrix extitit, quæ hunc in vtero gessit, partumque profusum aluit & fouit, in præsepio reclinauit, & à facie Herodis in Ægyptum fugiens abscondit, & omnem infantiam eius matris affectu ita prosecuta est, vt vsque ad crucem, in qua filium iam virum perfectum vidit pendentem, ab eius indubitanter ministerio non recesserit: consecuta non solùm gressibus pedum, tanquam pro amore filij; verùm etiam imitatione morum, tanquam pro reuerentia Dei. Maria ergo ministra Christi spiritualium operum qualitatibus sicut deuotissima extitit, ita absque dubio religionis fide, & vera credulitatis charitate secutrix fuit.* S. Bernard. serm. cui titulus, *Signum magnum: Toties Maria filium audiuit non modò turbis loquentem in parabolis, sed & discipulis seorsum regni Dei mysteria reuelantem: vidit miracula facientem, vidit deinde in cruce pendentem: vidit expirantem, vidit resurgentem, vidit ascendentem.*

VERS. 4. DOCTRIX ENIM EST DISCIPLINÆ DEI, ET ELECTRIX OPERVM ILLIVS] Pro *doctrix* græcè est, μύστις, id est *mystis*, id est secretorum Dei conscia & quasi secretaria, eorumdemque reuelatrix & doctrix, quæ scilicet nouit arcana Dei, & quibus vult ea reuelat. Rursum *mystis*, id est sacerdotissa & initiatrix; quæ scilicet alios sacris initiat, ac sacerdotes & Prophetas (est enim ipsa prophetis æquè ac mystis) constituit, vt dixit cap. 7. 27. Secreta enim, sacra præsertim, non nisi sacerdotibus creduntur & committuntur. Vnde Vatabl. vertit, *scientia Dei sacerdos est, & operum eius antistes;* Nannius, *est enim sacerdos Dei,* id est mysteriorum Dei conscia & cultrix; Iansen. *est enim arcanorum Dei perita;* Budæus, *initiatrix, dux, interpres;* Cantacuzenus, *residens in consilio Dei, & penitus quæ ad illum spectant noscens,* iuxta illud Prouerb. 8. 12. *Ego sapientia habito in consilio, & eruditis intersum cogitationibus.* μύστης enim vocatur mysteriorum conscius, qui ea velut arcana celat, & non nisi dignis reuelat, ita dictus ἀπὸ τοῦ μύειν τὸ στόμα, id est ab obsignando ore, quòd os habeat clausum & quasi obseratum. Sicut ergo sacerdos & mystes mysteria celat, & quæ diuina sunt pro dignitate tractat: ita & sapientia, ac sapiens sapientiæ beneficio initiatus, Deum dignè colit & sanctè tractat sancta: quin & alios ad hoc idoneos eadem docet, Deumque dignè & sanctè colere docet. Simili phrasi ait Celsus Iurisconsultus, *Ius est ars boni & æqui, cuius meritò nos quis Sacerdotes appellet: iustitiam namque colimus, boni & æqui notitiam profitemur:* hæc autem sacra sunt; ergo eius professores sunt quasi sacerdotes. Dat causam eius quod dixit: *Sed & omnium Dominus dilexit illam;* quia sapientia est quasi quædam sacerdos, & mystica magistra sanctæ Dei disciplinæ & scientiæ. Deum hominibus declarat & manifestat: nam si, vt dicitur Daniel. 12. 3. *qui docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, & qui ad iustitiam erudiunt multos quasi stellæ in perpetuas æternitates,* quantò magis quæ omnes erudit, & Dei amicos facit? ita à Castro. Rursum q. d. Deus diligit sapientiam: nam ex eo quòd eam amet, fecit eam suam mystin, id est mysteriorum omnium & secretorum consciam, iuxta illud Christi: *Iam non dicam vos seruos, &c. sed amicos, quia omnia quæcumque audiui à Patre meo, nota feci vobis.* Ioan. 15. 15. summum enim amoris & amicitiæ signum est, communicare alicui sua secreta. Ad hæc fecit eam suam mystin, vel mystida, id est doctricem suorum mysteriorum, ac antistitem suorum sacrorum, ac electricem operum suorum: præfecit ergo eam, tam doctrinæ & sacris, quàm operibus suis; vt quidquid illa eligit, hoc Deus operetur; quod illa negligit, hoc Deus pariter negligat & non operetur. Vtrumque autem summi amoris est indicium.

Est hæc quarta dos sponsæ nostræ, putà sapientiæ, quòd scilicet ipsa sit sacerdos & mystis, id est doctrix *disciplinæ*, græcè ἐπιστήμης, id est *scientiæ Dei*, quòd scilicet instruat, & doceat nos scientiam Sanctorum, qua Deum cognoscamus, colamus, amemus ea fide, religione & pietate, qua tantam maiestatem decet. Id præstitit Christus, qui est sapientia incarnata, ac summus mystes, sacerdos & pontifex in æternum secundum ordinem Melchisedec: vnde de illo ait S. Ioan. c. 1. 18. *Deum nemo vidit vmquam: vnigenitus qui est in sinu Patris, ipse enarrauit;* qui proinde Isaiæ 9. 6. vocatur *magni consilij angelus*, id est nuncius, iuxta Septuag. Vnde & Christus Ioan. 7. 16. *Mea doctrina,* inquit, *non est mea, sed eius qui me misit.* Denique ipse nouos mystas, nouos sacerdotes, nouos legis Euangelicæ doctores, putà Apostolos & discipulos, instituit, instruxit, consecrauit, ac per totum orbem misit & in dies mittit.

Symbolicè noster Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 26. n. 3. per sapientiã accipiens Theologiam, hæc elogia eidem adaptat: Theologia, inquit, Theologum nobilitat, facitque illustrem, Primò, quia ipsa nobilitatem supremam inter omnes scientias obtinet. Secundò, assiduè conuersatur cum Deo, de quo disserit. Tertiò, conscia est mysteriorum Dei. Quartò, diuina docet. Quintò, tantum excellit scientias naturales, quantum sacerdos laicos. Sextò, tam familiaris est Deo, quàm huic sacerdos. Septimò, quia Cantacuz. in id. *Hanc amaui ex Theologiæ adytis & penetralibus, animum Salomonis contendisse ad huiusmodi amoris afflationem* affirmat.

ET ELECTRIX OPERVM ILLIVS] Græcè, αἱρετὶς, id est *electrix:* pro quo Anastasius Nicenus in Sacr. Script. quæst. 78. (extat tom. 6. Biblioth. SS. Patrum) Cantacuzenus & Budæus in Comment. linguæ Græcæ, legunt εὑρετὶς, id est

Sapientia est mystes & sacerdos.

Theologiæ nobilitas multipliciter.

est *inuentrix operum illius*. Sicut enim canis venaticus olfaciendo & olfactu inuenit capitque leporem: sic sapientia solerter indagat, & inuenit mille agendi operandique modos & rationes. Vnde Vatabl. vertit, *antistes operum eius*. q.d. Sapientia Dei, tum essentialis, tum notionalis, qua Pater æternus produxit Filium, artificiosè inuenit omnia Dei opera: nam ad miram eius inuentionem pertinet, ornatus, varietas, summaque pulchritudo operum Dei. Ipsa ergo, quasi sagacitate quadam admiranda in nihilo olfecit, inuenitque; opera Dei, quæ cum ipso extra nihilum produxit. Secundò, tantam tamque mirabilem varietatem rerum cōmentatione & cogitatione adinuenit. Tertiò, veluti casu id fecit, hoc est, citra laborem & fatigationem. Quartò, quantum ad opera gratiæ, id fecit inuentione crucis, Ioan. 3. & Sacramentorum, Eucharistiæ præsertim, Ioan. c. 6. & 13. ac sanctitatis animarum, quasi pulchrarum pretiosarumque; margaritarum; item resurrectionis, & exaltationis sui corporis veri & mystici, non sine labore, sudore, cruore, nece.

Sapientia inuentrix operum Dei multiformiter.

Verùm alij passim legunt αἱρετίς, id est *electrix*. q.d. Sapientia præest omnibus Dei operibus, quare ex varijs quæ sese offerūt, meliora seligit: licèt enim duplex sapientiæ, quatenus prudentiam tangit, munus sit, scilicet Primò, per eubuliam, id est consultationē & consilium, inquirere & inuenire; Secundò, per synesin, id est iudicium, commodiora & meliora ex eis seligere, teste Aristotele 6. Ethicor. c. 5. tamen hoc illo potius & præstantius est. Vnde S. Hilar. in psal. 127. vertit, *in labore vtilium operum valida*. q.d. Sapientia in medijs ad finem vtilibus eligit magis valida & efficacia. Noster Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 3. n. 6. vertit, *ponderatrix*. q.d. Sapientia creaturas Dei pro dignitate tractat, eligit optima, negligit viliora: rursum æquissima rationis trutina, cuiusque merita atque dignitatem ponderat & examinat, ac cuique id, quod exigit vel meretur, assignat. Sic Christus ex tot millionibus hominum, ex mera gratia duodecim Apostolos elegit, qui conuerterent totum orbem. Sic & hodie eligit viros Apostolicos ad infidelium & hæreticorum conuersionem, illisque gratias & dotes ad tantum opus necessarias, vel opportunas liberaliter attribuit & assignat.

VERS. 5. ET SI DIVITIÆ APPETVNTVR IN VITA, QVID SAPIENTIA LOCVPLETIVS, QVÆ OPERATVR OMNIA?] Græcè, *& si opes sunt appetibilis possessio in vita*, &c. opes enim ab omnibus appetuntur ad victum & vestitum, & ad vitam honestè & splendidè transigendam: ipsæ ergo sunt fulcra & nerui vitæ, baculi & viaticum viæ: tanto ergo sunt in amore diuitiæ, quanto quæ earum subsidio præsente floret, vigente præstat; absente verò languet, flaccescit, decidit vita. Sensus ergo est q.d. Sapientia ipsa diuitias operatur, & est quasi scaturigo auri, argenti & gemmarum; qui illam possederit, omnes diuitias possidebit. Confert sapientiam cum rebus omnibus, & ab ea docet omnes, etsi præstantissimas, superari, quòd illa sola habeat totum omnium vsum. ita à Castro.

Est hæc quinta dos sponsæ, putà sapientiæ, quòd sit opulenta, opesque sapienti afferat, ex eo quòd *operatur omnia*, hoc est Primò, quòd sit operosa, non deses & otiosa, suosque stimulet ad laborandum, nec sinat otiari: labor autem parit opes, otium verò inopiam, iuxta illud: *Egestatem operata est manus remissa, manus autem fortium diuitias parat*, Prouerb. 10. c. 4. Secundò, *operatur omnia*, id est est prudēs, solers, industria, efficax in operando: scit enim omnia ea opera seligere, quæ plus lucri afferant, nec desistit donec lucrum, quod optat, assequatur. Tertiò, *omnia operatur* quæ in mundo sunt, nimirum Deus & sapientia diuina. ergo & opes; primùm spirituales, deinde corporales; iuxta illud Christi: *Quærite primùm regnum Dei, & hæc omnia adijcientur vobis*, Matth. 6. & illud Isaiæ c. 33. *Diuitiæ salutis sapientia & scientia*. Vide dicta c. 7. v. 8. & seq. & Prou. 8. v. 18. Exemplo sit Salomon, cui Deus sapientiam postulanti, cum ea opes tantas dedit, quantas nemo vnquam regum habuit, 2. Paral. 1. 12. Hinc alchimistæ censent Salomonem peritum fuisse artis chimicæ, quæ alia metalla in aurum transmutat, indeque tantas opes sibi parasse: illam artem Salomonis æuo in vsu fuisse colligunt ex illo psal. 118. v. 119. *Præuaricantes reputaui omnes peccatores terræ*: vbi pro *præuaricantes* hebr. est סִיגִים *sigim*, quod S. Hieron. vertit, *scorias*; Augustinus verò Nebiensis Episcopus vertit, *alchimias*.

An Salomon alchimista?

Verùm errant; cùm quia nulla est ars, quæ metalla possit in aurū, cuius forma est nobilissima, transmutare; tum quia etiā si id posset præstare ars, tamen tantos ad id requirit sumptus, vt quicumque ea vtuntur, depauperentur, & ex opulentis fiant inopes, vt constat experientiâ. Vnde Ioānes XXII. c. *Spondent*, in Extrauag. lib. 5. de crimine falso: *Spondent*, inquit, *quas non exhibent diuitias pauperes alchimistæ; pariter qui se sapientes existimant, in foueam incidunt quam fecerunt*. Et nonnullis interiectis: *Alchimistæ verbis dissimulant falsitatem, vt tandem quod non est in rerum natura, esse verum aurum vel argentum, sophistica transmutatione confingant*. Hinc nonnulli artem chimicam vocant chamicam, id est inuentam, à Cham filio Noë impio, quem putant fuisse eumdem cum Zoroastre mago. Plura hac de re vide apud nostrum Delrio lib. 1. Disquis. Magic. c. 5. Pererium de Magia, Conimbr. lib. 2. Physic. c. 7. Pinedam lib. 4. de Rebus Salomon. cap. 21. Sapientia ergo alias verasque artes & modos ditescendi docuit Salomonem, nimirum mittēdo classes in Ophir, effodiendo aurum & argentum è venis terræ auriferis, quas ipse sua sapientia deprehendit, indicendo vectigalia maiora, agros & vineas totius regni solertiùs excolendo, mercimonia quæstuosa instituendo, atque omnibus ex rebus sagaciter captando lucrum.

Resp. negatiuè.

VERS. 6. SI AVTEM SENSVS OPERATVR: QVIS HORVM, QVÆ SVNT, MAGIS QVAM ILLA EST ARTIFEX? Græcè, τεχνίτης, id est opifex, faber, artifex, qui artificiola adinuenit & operatur. Pro *sensus* græcè est, φρόνησις, id est prudentia, intelligentia, industria.

Iam Primò, per φρόνησιν, siue sensum, aliqui accipiunt ipsam sapientiam. Vnde Vatab. vertit, *& si opifex omnium est sapientia, quid illa in rerum natura est artificiosius?*

Secundò & potiùs, alij per φρόνησιν, id est prudentiam, vel sensum, accipiunt artem & industriam operandi: sic prudentia pro arte capitur

Exodi

Exodi 28.3. ita Iansen. Loquitur, inquit de prudentia artificum & operariorum, cum qua comparat sapientiam Dei, docens eam magis esse industriam, quàm prudentiam artis. q.d. Si per artes mechanicas multa fiunt artificiosè, quanto artificiosior est sapientia, quæ omnes artes adinuenit, & plures adinuenire potest? omnis enim ars, omnisque industria manat à sapientia, eiusq; est quasi pars, vel species, vt dixi c.7.21. Inducitur hic sapientia vt sponsa. Mirè autem ornat sponsam, quòd sit artificiosa, ac manibus elaboret opera magnæ artis & industriæ, vti sunt acupicturæ & phrygionica, iisq; conficiat pulcherrima & pretiosissima virorum ac mulierum ornamenta, iuxta illud quod de muliere sapiente & strenua dicitur Prouerb.31.13. *Operata est consilio manuum suarum. Manum suam misit ad fortia, & digiti eius apprehenderunt fusum. Stragulatā vestem fecit sibi: byssus & purpura indumentum eius,* &c. Ita B à Castro, Lorinus, Iansen. Ceruantius & Pineda lib.3. de Rebus Salomonis c.3.n.6. & alij.

Sexta est hæc sponsæ, putà sapientiæ, dos, scilicet quòd mira sit artifex; omnia enim artificia & artificiosa opera sapientiæ diuinæ, à qua humana dimanat, sunt ascribenda: quare ipsa est inuentrix & origo omnium artium. Loquitur toto hoc capite, æquè ac præcedenti, de sapientia abstractè & genericè, quatenus ipsa idea est & effectrix omnium, tam naturalium, quàm artificialium & moralium, ideoq; artes omnes æquè ac virtutes complectitur, vti superiùs monui, & idipsum hic locus euincit.

VERS. 7. ET SI IVSTITIAM QVIS DILIGIT: LABORES HVIVS MAGNAS HABENT VIRTVTES: SOBRIETATEM ENIM, ET PRVDENTIAM DOCET, ET IVSTITIAM, ET VIRTVTEM, QVI- C BVS VTILIVS NIHIL EST IN VITA HOMINIBVS] Græcè est, *Labores huius sunt virtutes*; & ita legit Clemens Alexand. l.6. Strom. quod verò Clemens addit: *Temperantiam enim & prudentiam docet iustitiam, & magni excelsiq; animi virtutem, quibus nihil est in vita hominibus vtilius*, quoad priorem partem dissonat à Græco & à Vulgata, vt patet intuenti, ac proinde mendoso S. Script. codice vsus videtur. Sensus est q.d. Sapientiæ labor consistit in arduo, putà in exercenda, comparanda & augenda virtute qualibet, ac præsertim in agendo & patiendo dura & ardua, iuxta illud: *Agere fortia Romanum est, pati fortia Christianum.* Hinc ἀρετή, id est virtus, alludit ad Ἄρης, id est Mars, quòd virtus sit Martia, & fortes heroicosque animos requirat. D

Ab arte transit ad prudentiam & virtutem, putà à factiua ad actiuam, docetque sapientiam esse matrem omnium virtutū, æquè ac artium, quæ est septima dos sapientiæ. Nominat dumtaxat quatuor virtutes principales, quæ primò quod sciam, à S. Ambros. li.5. in Lucam vocatæ sunt cardinales, quasi cardines ceterarum omnium: omnes enim aliæ ad has quatuor, velut ad suos fontes & capita, reuocantur, atque in his velut cardinibus honestas omnis nostra reuoluitur. Iustitiā ergo, quæ hic primo loco ponitur, generalem intellige, quæ est cōplexio virtutum omnium, cuius partes siue species primariæ sunt sobrietas, prudentia, iustitia specialis, & virtus, græcè ἀνδρεία, id est fortitudo. Quocirca ex hoc loco Theologi colligunt quatuor esse virtutes cardinales, scilicet prudentiam, iustitiam, fortitudinem & temperantiam, quæ subinde naturales sunt & per actus naturales acquisitæ, vti sunt in philosophis: aliquando verò supernaturales, & à Deo in iustificatione cum fide, spe & charitate fidelibus infusæ, eò quòd ad finem supernaturalem dirigantur, vti docet S. Thom. 1.2. q.63. art.3. imò Concil. Trid. sess.6. c.7.

SOBRIETATEM] Græcè σωφροσύνην, quæ vox propriè temperantiam in vsu tam cibi, quàm veneris ceterarumque voluptatum aliquo sensu sensibilium, indeque sapientiam & prudentiam significat (vnde interpres Anastasij Niceni quæst. 78. in Script. vertit hoc loco, *sapientiam & prudentiam docet*: sed parum apposite, vt patet) hanc enim parit temperantia, quæ proinde dicta est σωφροσύνη, quasi σώζουσα τὴν φρόνησιν, id est seruans prudentiam vel sapientiam: vnde & σώφρων dicitur temperans, quasi σωόφρων, hoc est σῶος vel σῶος τὴν φρένα, id est sanus mente. Temperantia enim est mentis sanitas. Ex aduerso Euripides in Hecuba, teste Aristot. 2. Rhetor. c. 24, aptè dixit Venerem vocari Ἀφροδίτην, quòd ἀφροσύνης, id est insipientiæ & amentiæ, sit parens. S. August. lib.1. de Moribus Eccles. c.16. legens, *sobrietatem sapientia docet*, per *sobrietatem* accipit veritatem contemplationis; sed meritò idipsum retractat lib.1. Retract. cap.7. vbi docet legendum esse, *sobrietatem & prudentiam docet*, vti habent Græca & Noster.

PRVDENTIAM] φρόνησιν paulò antè vocauit artem, hic verò vocat *prudentiam*, quæ est antistes & auriga virtutum, vt aiebat S. Antonius, teste S. Athanasio in eius Vita, quin & Socrates omnes virtutes vocabat prudentias. Vide Aristot. 6. Ethic. cap.5. & seq. & S. Thom. 1 2. q.57. & 2 2. q.47. & seq.

VIRTVTEM] Græcè ἀνδρείαν, id est fortitudinem, siue virilitatem, ἀπὸ τοῦ ἀνδρός, id est à viro: fortitudo enim est virorum, non feminarum, ac virile requirit robur, quale inter feminas quoque præstitere viragines. Fortitudo autem, partim est actiua, qualis est militum, qui ardua in bello aggrediuntur; partim & potiùs passiua, qualis est patientium & Martyrum, qui dura & atrocia forti & inuicto animo sustinent: vnde eius partes potētiales vel integrales sunt, fiducia, magnanimitas, securitas, magnificentia, patientia, longanimitas, perseuerantia, cōstantia, ait S. Thom. 2.2. q.123. & seq. quem vide.

Omittit hic Sapiens tres virtutes Theologicas, fidem, spem, charitatem, quarum pariter mater est sapientia; vnde eius allusione S. Sophia, id est sapientia, mater & Martyr, tribus filiabus suis harum trium virtutum nomina indidit, vocauitque eas, Fidem, Spem, Charitatem, ac vnà cum eis nobile martyrium obiit, vti videre est in earum Vita, quæ extat apud Surium 1. Augusti. Omittit autem eas Sapiens, quia agit hic de virtutibus moralibus dumtaxat, quæ consistunt in operibus & laboribus externis. Hi enim sunt sapientiæ *Labores*, qui, vt ipse ait hoc versu, *magnas habent virtutes: bonorum* autem *laborum gloriosus est fructus*, vti dixi cap.3.15.

VERS. 8. ET SI MVLTITVDINEM (perperam Hugo & Idacius lib.3. contra Varimadum legunt, *similitudinem*)

situdinem) SCIENTIÆ DESIDERAT QVIS, SCIT PRÆTERITA, ET DE FVTVRIS ÆSTIMAT: SCIT VERSVTIAS SERMONVM, ET DISSOLVTIONES ARGVMENTORVM: SIGNA ET MONSTRA SCIT ANTEQVAM FIANT, ET EVENTVS TEMPORVM ET SÆCVLORVM] Clarè Vatabl. ex Græco vertit, *si quis item multarum rerum peritiam desiderat, hæc antiqua nouit, & futura coniectat: hæc sermonum strophas callet, & ænigmatum explicationes: signa & prodigia præsagit, euentusq́; tempestiuitatum & temporum.*

Contulit sapientiam cum artibus & virtutibus, iisque omnibus eam prætulit, nunc eam confert & præfert scientiis quibuslibet, imò illas omnes à sapientia eminenter contineri, ac nimiam sciendi curiositatem ab ea temperari asseuerat. Est ergo hæc dos nona sapientiæ. Vnde Clemens Alex. lib. 6. Strom. citato toto hoc versu, concludit: *Vides fontem disciplinarum manare à sapientia.*

Pro *multitudinem scientiæ*, græcè est *πολυπειρίαν*, id est *multorum experientiam*; Vatabl. *multam peritiam*. hanc enim gignit experientia. Vnde Plato lib. 7. de Legibus, *πολυπειρίαν* & *πολυμαθίαν*, quasi matrem & filiam associauit. Et Sallustius in Iugurtha asserit, nil esse sapientius experientia. Quocirca Philosophi à rerum experientia cœperunt philosophari, & rerum causas indagare.

Historia commoda.

SCIT PRÆTERITA] Græcè, *τὰ ἀρχαῖα*, id est *antiqua*. q. d. Sapientia nouit historias antiquas & diu præteritas. *Historia enim est testis temporum, lux veritatis, vita memoriæ, magistra vitæ, nuncia vetustatis*, ait Cicero lib. 2. de Oratore. Et S. Gregor. Nazianz. ad Nicobulum: *Historia*, inquit, *est conglobata quædam ac velut coaceruata sapientia, hominumq́; multorum mens in vnum collecta. Iucundum & securum est ex alienis euentibus, vel lætis, vel tristibus, discere quid tibi in simili casu agendum sit. Salubre est*, ait Liuius initio lib. 1. *omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri, vt inde tibi tuæq́; reipublicæ, quod imiteris, capias. Inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites.* Quocirca Basilius Imperat. ita præscribit Leoni filio cap. 56. *Per veteres*, inquit, *historias ire ne recusa: ibi enim reperies sine labore, quæ alij cum labore collegerunt; atque illinc hauries, & bonorum virtutes, & improborum vitia; varias humanæ vitæ mutationes, & rerum in ea conuersiones, mundi huius instabilitatem, & imperiorum præcipites casus: & vt verbo complectar, malorum facinorum pœnas, & bonorum præmia, quorum illa fugies, ne in diuinæ iustitiæ manus incidas, hæc amplecteris, vt præmiis, quæ ea comitantur, potiaris.*

DE FVTVRIS ÆSTIMAT] Græcè, *εἰκάζει*, id est assimilat, comparat; coniectat, viuam formam exhibet, repræsentat. Ex præteritorum enim experientia, vel cognitione historica fit coniectura prudens de euentu futurorũ. ita Cantacuz. Prudentes enim comparando præterita similia cum futuris, facilè de eorum exitu coniiciunt: eorum enim formam & viuam imaginem repræsentant præterita. Vnde Idacius l. 3. contra Varimadum vertit, *de futuris præsaga est*; Clem. 6. Strom. *conijcit futura*; Anastas. Nicen. quæst. 78. *futura exquirit*; Pagnin. *futura imaginatur*: ergo præter *effata sapientum*, qui anticipatione sapientiæ futura sagaciter præuident, ac salubriter præcinunt, *fata reliqua fatua sunt delirantium pronuntiata.*

SCIT VERSVTIAS SERMONVM] Græcè, *στροφὰς*, à *στρέφω* (id est verto, verso, versutè ago, torqueo, circumago) sicut versutiæ dicuntur à verto vel verso, quòd per eas plana res vertatur in obscurum & alienum sermonem, siue per acutas & subtiles sententias, quales sunt parabolæ, vt patet Eccli. 39. vers. 9. & 2. Reg. 14. 20. siue per verba dolosè & fraudulenter ad fallendum composita, quales fuere quæstiones captiosæ à Pharisæis Christo propositæ, vt eum caperent in sermone; sed à Christo per sapientiam deprehensæ & dissolutæ, Matt. 22. 15. & seq. Talia quoque sunt sophismata sophistarum, præsertim hæreticorum, quæ dissoluit & resoluit Dialectica: vnde eius cognitionem sapienti commendat auctoritate & exemplo Christi & Pauli, S. August. l. 1. contra Cresconium c. 10. & seq.

Audi Clementem Roman. lib. 1. Constit. c. 6. vbi lectorem à lectione Gentilium ad lectionem S. Script. traducit: *Nam quid*, inquit, *in lege Dei desideras? siue enim historias legere cupis, habes libros de Regibus, siue sophistica, id est quæ argutè ad sapientiam referuntur, & Poëtica habes Prophetas, Iob, Prouerbia, in quibus plus acuminis, quàm in omni poësi & sapientia sophistarum reperies, quòd is, qui solus sapiens est, illa effatus est.* Vbi per sophisticam intelligit Dialecticam, qua sophistæ ad sophismata contexenda abutebantur.

DISSOLVTIONES ARGVMENTORVM] ingeniosorum, occultorum & argutorum: vnde græcè est *ænigmatum*, id est quæstionum obscurarum & difficilium explicatu, *solutiones*: ænigma enim est gryphus siue scirpus, id est sermo nodosus & inuolutus, siue, vt Valla interpretatur, allegoria obscurior, quam diuinare magis, quàm interpretari oporteat, qualis est illa Samsonis de fauo mellis in ore leonis inuento: *De comedente exiuit cibus, & de forti egressa est dulcedo*, Iudic. 14. Vide dicta Prouerb. 1. 6. Hinc 3. Reg. 10. *Regina Saba audita fama Salomonis venit tentare eum in ænigmatibus: & docuit eam Salomon omnia verba, quæ proposuerat; non fuit sermo, qui regem posset latere, & non responderet ei.* Iosephus ænigmatum certamen à Salomone cum Hiram rege Tyri initum narrat lib. 8. c. 2. *Quæstiones ænigmaticas Tyrius rex ad Salomonem transmisit. At ille callens huiusmodi rerum ac prudentissimus, nihil inexplicatum relinquebat, sed omnia ratione peruincens apertissimè declarabat.* Et Eccles. c. 47. 16. *Terram*, inquit, *retexit anima tua, & replesti in comparationibus ænigmata.*

SIGNA ET MONSTRA (græcè, *τέρατα*, id est prodigia) SCIT ANTEQVAM FIANT] q. d. Sapientia præsagit futuras eclipses, æstus, frigora, pluuias, ventos, tempestates, sterilitatem, fertilitatem, pestem, morbos, &c. ex mathesi, & signis meteorologicis ac prognosticis. ita Cantacuzenus. *Prodigia* dicuntur monstra, quòd futura præmonstrent. Audi Ciceronem lib. 2. de Natura deorum: *Prædestinationes, prædictiones & præsensiones rerum futurarum, quid aliud declarant hominibus, nisi ea quæ fiunt ostendi, monstrari, portendi, prædici, &c. ex quo illa ostenta, monstra, portenta & prodigia dicuntur.* Prodigium autem, ait Seruius in 3. Æneid. est, quod *in longum tempus dirigit significationem*; ita dictum *quasi porrò adigendum*, ait Nonius Marcel.

EVENTVS TEMPORVM ET SÆCVLORVM] Græcè, *καιρῶν καὶ χρόνων*, id eſt opportunitatum & temporum. q.d. Sapientia ſolerter præuidet & proſpicit futuras rerum opportunitates, commodaque tempora ex ſignis præuiis, præſertim meteorologicis iam dictis: vnde iis ad ſuum & reipubl. bonum prudenter & fructuosè vtitur.

VERS. 9. PROPOSVI ERGO HANC ADDVCERE MIHI AD CONVIVENDVM: SCIENS QVONIAM MECVM COMMVNICABIT DE BONIS, ET ERIT ALLOCVTIO COGITATIONIS ET TÆDII MEI] Perperam Lyran. Dionyſ. & Gloſſa legunt, *ad conuiuandum*: legendum enim, *ad conuiuendum*. Nam Græcè eſt *πρὸς συμβίωσιν*, id eſt *ad conuictum*, hoc eſt, ad contubernium, ad familiarem conuerſationem; S. Ambroſ. lib. de Viduis legit, *propoſui ergo adducere eam mihi in coniugium*. Coniunx enim eſt perpetuus conuiua ſuæ coniugi. Nam S. Ambroſius eo loco magis videtur ad hunc v. reſpicere, quàm ad v. 2.

COMMVNICABIT DE BONIS] Græcè, *ἔσται σύμβουλος ἀγαθῶν*, id eſt erit conſultrix bonorum, quæ ſcilicet mihi bona dabat conſilia, ait Vatabl. vel potiùs *erit communicatrix bonorum*. Symbola enim vocantur collationes, v.g. conuiuia, in quibus quiſque conuiuarum ſuum confert epulum in commune ſymbolum, de quibus Prouerb. 23. 21.

ET ERIT ALLOCVTIO COGITATIONIS (græcè *φροντίδων*, id eſt *curarum*: cogitatio enim ex etymo eſt mentis agitatio, collectio, coactio, ait S. Auguſtinus 10. Confeſſ. 11. Hinc *cogitatio* in Script. ſæpè notat anxiam mentis intra ſe fluctuantis diſceptationem, vt patet Matth. 21. 25. & c. 15. 19. Lucæ 1. 29. & alibi) ET TÆDII MEI] *Allocutio*, id eſt conſolatio: blanda enim allocutio eſt conſolatio afflicti. Græcè *παραίνεσις*, id eſt *exhortatio*, *conſolatio*, *admonitio*, vt vertit Ianſen. *moderatio*, vt Clarius; *lenimentum*, vt Vatabl. *alleuiatio*, vt Gloſſa. Eſt hæc decima dos ſponſæ, putà ſapientiæ, quòd ſponſo ſuo communicet ſua bona eiuſque ſolicitudines, labores, dolores & mœrores, ſuaui prudentique alloquio & conſilio leniat & ſoletur: ad hoc enim vxor data eſt viro, vt ſit ei in adiutorium vitæ, tam miſeræ & calamitoſæ, Geneſ. 2. Hinc illud Oſee 2. 14. *Ducam eam in ſolitudinem, & loquar ad cor eius*, id eſt blandè conſolabor eam. Adde ex Agreſt. Grammat. *Vt loqui eſt hominis, eloqui oratoru, obloqui obtrectatoris, ſic alloqui eſt ſuadentis, vel hortantis, vel blandientis.* Hoc eſt illud celebre: *Laborantis viſitatio* (& magis allocutio) *laboris eſt ſubleuatio*. Id videre eſt in ægris & agricolis. Audi S. Gregor. lib. 5. Moral. c. 5. *Laborantem conſolari, eſt pariter in labore perſiſtere: quia ſubleuatio eſt laboris, viſitatio collaborantis: ſicut cùm in itinere comes iungitur, via quidem non abſtrahitur, ſed tamen de ſocietate comitis leuatur labor itineris*: iuxta illud, *Comes facundus in via pro vehiculo eſt*. Talis eſt ſapientia.

TÆDII MEI] Græcè *λύπης*, id eſt triſtitiæ, doloris, mœroris mei. Idipſum expertum ſe fatetur Seuerinus Boëtius in carcere, ſcribens libros de Conſolatione philoſophica, æquè ac Thomas Morus in carcere Anglicano commentans in Paſſionem Chriſti. Idem experiuntur omnes ſapientiæ ſtudioſi. Si tantam voluptatis dulcedinem, ait Ceruantius, ob amorem ſapientiæ ex Ciceronis Hortenſio hauſiſſe ſe fatetur S. Auguſtinus lib. 3. Confeſſ. c. 4. *vt faſtidium ac tædium ex aliarum rerum ſtudio, vni us philoſophiæ amore leuaret*: quam Cicero 2. Offic. vocat *oblectationem animi, requiem curarum, non modò à ſolicitudine abducentem, ſed contra omnes fortunæ impetus ſtrenuè armantem*; & lib. 12. epiſt. fam. in 23. & Tuſc. 5. *vitæ tranquillitatem largientem*; quanto, quæſo, id omne præſtantiùs præſtat, non ſtudium adumbratæ ſapientiæ, quæ eſt philoſophia, ſed ſophia ipſa, ſuo contubernali & ſponſo, ſeipſa & allocutione ſua? Et quàm bellè hæc omnia conueniunt in eamdem increatam, incarnatam, in Euchariſtia nos ad ſuum contubernium, conuictum, coniugium, conuiuium, communionem, conſilia, munera, communicationem bonorum omnium, allocutionem inuitantem, & admittentem cupidum ſui?

VERS. 10. HABEBO PROPTER HANC, CLARITATEM AD TVRBAS, ET HONOREM APVD SENIORES IVVENIS] Pro *claritatem* græcè eſt *δόξαν*, id eſt gloriam, ſplendorem, maieſtatem. Pro *honorem* græcè eſt, *τιμὴν*, id eſt honorem, pretium, exiſtimationem inclytam. Decem ſponſæ dotibus hucuſque recenſitis, deinceps quatuor alias adiungit.

Vndecima ſapientiæ dos hæc eſt, quòd ſponſo, licet iuueni, conciliet gloriam apud populum, & honorem apud ſenes. Exemplo ſit Salomon toto orbe, per omnia ſæcula, ob ſapientiæ famam celebris & glorioſus. Sic Plato in Sophiſta ait, ſapientem eſſe diuinum ac diis ſimillimum, ideoque ſummis honoribus decorandum.

IVVENIS] Multi id referunt ad ſequentia, *Et acutus inueniar*. Verùm obſtat τὸ *&*. Quare Romani ceterique emendatiores referunt ad τὸ *ſeniores*, quod præceſſit. q.d. Sapientia facit, vt ſapiens, licèt ætate iuuenis, honoretur non tantùm à iuuenibus ſibi coæuis, ſed etiam à ſenibus: à quibus licèt ſuperetur ætate, eoſdem tamen ſuperat ſapientia, vti contigit Salomoni, Iob, Danieli, Ioanni Baptiſtæ, Chriſto & Apoſtolis. Ita Cantacuz. Vatablus, Oſorius, Clarius, Ianſen. à Caſtro & alij.

Myſticè, ſapiens, id eſt virtute pollens, vocat ſe iuuenem, etſi ſenex ſit, quia in virtute numquam flacceſcit, in feruore numquam tepeſcit, numquam in bonis operibus fit imbecillior, ſed dum quotidie proficere ſatagit, & robuſtior in bono fieri, floridam ſapientiæ iuuentam retinet & conſeruat: iuxta illud, *Ibunt de virtute in virtutem: videbitur Deus deorum in Sion*, pſal. 83. 8.

VERS. 11. ET ACVTVS INVENIAR IN IVDICIO, ET IN CONSPECTV POTENTIVM (græcè, *δυναστῶν*, q.d. Dynaſtarum) ADMIRABILIS ERO, ET FACIES PRINCIPVM ADMIRABVNTVR (Arias *ſtupebunt*) ME] Vltima hæc pars deeſt in Græco. Sapientia enim facit homines acutos, vt rectè de re qualibet in iudicio, ſiue forenſi, ſiue priuato iudicent, ipſumque punctum difficultatis ſagaciter tangant & acutè reſoluant, vti fecit Salomon in iudicio meretricum 3. Reg. 3. De quo appoſitè S. Ambroſ. 2. Offic. c. 8. *Propterea ſcriptũ, ait, Audiuit omnis Iſrael iudicium, quod iudicauit rex; & timuerunt regem, videntes ſapientiam Dei eſſe in eo ad faciendum iudicium. Nec immeritò*, inquit, *æſtimatus*

matus est intellectus Dei esse in eo in quo occulta sunt A *Dei Quid autem occultius, quam interiorum viscerum testimonia, in quæ sapientis intellectus, velut quidam pietatis descendit arbiter, & velut quamdam genitalis alui vocem eruit, quæ maternum patuit affectu?* & c.10. *Iustum & sapientem* appellat *Salomonem in hoc iudicio, iustæ censura & callida intentione pleno.* & l.3. de Spiritu sancto c.7. *non nisi Spiritum sancti munere Salomonem potuisse*, dicit, *feminarum latentem conscientiam penetrare, idq; gladio spiritus acutissimo.* Addit Iosephus: *Ex illa die populus velut diuina mente præditu obtemperabat.*

ADMIRABILIS ERO] Id est me meamque sapientiam mirabuntur & obstupescent, ideoque hianti ore excipient & venerabuntur potentes & dynastæ. *Gloria summa*, ait Cicero 2. Offic. *constat ex tribus his, si diligit multitudo, si fidem habet, si cum* B *admiratione quadam nos honore dignos putat.* Græcè est θαυμασθήσομαι, id est admirationi ero, admirationem mei concitabo, portentosus ero, instar cælestis iridis, quæ ab admiratione hominum, tantam eius colorũ varietatem & speciem admirantium, Græcis dicta est *Thaumantias*, quasi *admiranda*. Sicut enim iris ex reuerberatione radiorum solis suam formam haurit admirabilem: sic ego ex irradiatione sapientię diuinæ hauriam omnem meum iudicij & ingenij splendorem, quem omnes admirabuntur. Quare Seuerus Sulpitius lib.1. Sacr. histor. in Salomone sic ait: *Ita in admiratione ingenij prudentiaq́, eius reges vicinarum gentium amicitiam ab eo fœdusq́, petiere, parati imperata facere.* Longè veriora sunt hæc in Christo, qui est Sapientia incarnata, cuius sapientiam obstupuerunt turbæ, iuxta illud: *Omnis enim populus* C *suspensus erat, audiens illum*, Lucæ 19.48. græcè, *pendebat suspenso animo*; Syrus, *pendens erat ab eo ad audiendum eum.* Et ministri ad eum capiendum missi, rogati à Scribis, cur eum non adducerent, responderunt: *Numquam sic locutus est homo, sicut hic homo*, Ioan.7.46.

Hac ingenij & acuminis dote inter omnes Patres & Doctores Ecclesiæ, velut aquila excellit S. Augustinus, cui proinde iure meritoque hæc elogia assignat S. Prosper lib.3. de Vita contempl. c.31. *Sanctus Augustinus Episcopus, acer ingenio, suauis eloquio, secularis litteratura peritus, in Ecclesiasticis laboribus operosus, in quotidianis disputationibus clarus, in omni sua actione compositus, in expositione sua fidei nostra Catholicus, in quæstionibus soluendis acutus, in reuincendis hæreticis circumspectus, & in explicandis* D *Scripturis Canonicis cautus.* Et Conc. Tolet. VIII. cap.2. anno Domini 653. *Sanctissimus Augustinus*, inquit, *vestigationis acumine cautus, inueniendi arte præcipuus, afferendi copia profluus, eloquentiæ flore remulsus, sapientia fructu fecundus.*

VERS.12. TACENTEM ME SVSTINEBVNT (expectabunt vt loquar) ET LOQVENTEM ME RESPICIENT, (græcè, *loquenti attendent*, id est ore & oculis intenti in me, loquentem audient) ET SERMOCINANTE ME PLVRA (diutius me perorante) MANVS ORI SVO IMPONENT] silentium sibi indicentes me attentè auscultabit, præ voluptate & admiratione mearum sententiarum. Audi Cantacuzenum hæc paraphrasticè explicantem: *Ero coram dynastis in admiratione, dum ad meam solertiam industriamq́, respicient, rerum ingeniosam interpretationem, & promptam quæstionum facilemq́, declarationem. Me tacente præstolabuntur, & me loquente attendent, neque tumultuabuntur; vel dum me ipse colligo, aut tacitus ad memoriam reuoce, quæ sunt mihi dicenda, vel dum pergo dicere, resq́, illis gratissimas ac iucundissimas porrigo: quòdsi contigerit, vt in his quoque sim longior, diligenter tamen ad ea, quæ dicentur attendent, & ne hiscent quidem: quin etiamsi adhuc longiùs feramur impetu quodam, sibi ipsi ora obstruent admota manu.* Sic Æneæ perorante, Dido eiusque asseclæ admirantes *conticuere omnes, intentiq́, ora tenebant*, ait Virgil. Æneid.2. Magna enim vis est in ore, oculis & vultu dicentis, ait Plutarch. opusc. de Auditu, atque in ipsa actione & pronuntiatione, quæ oculis magis, quàm auribus percipitur: vnde intentos in se rapit auditorum aspectus. Quocirca, vt ait Cicero in Oratore, prima pars & laus oratoris est pronuntiatio: vnde idem in Catilin.4. *Video*, ait, *in me omnium vestrûm ora atque oculos esse conuersos.* Sapiens enim orator debet conari, vt vel rerum nouitate & insolentia, & gratia & energia dicendi; vel materiæ grauitate, iucunditate & pondere suspensos & intentos in se detineat auditorum animos; sic enim eos faciet sibi beneuolos & attentos. Talis erat Iob, qui de se perorante ait c.29.9. *Principes cessabant loqui, & digitum superponebant ori suo*, &c. *Auris audiens beatificabat me, & oculus videns testimonium reddebat mihi*, annuendo & applaudendo. Et Paulus, cuius facundiam & energiam dicendi stupentes Lycaonij, eum quasi Deum, caelo lapsum vocabant Mercurium, Act.14. Et S. Maurilius, qui indicio columbæ designatus Episcopus Andegauensis, & à S. Martino cõsecratus, sanctitate & miraculis crebris illustris, omniũ in se ora aurésq; rapiebat. Vnde erat *sermone silens, & silentio loquens, nihilq́, eius iucunditate seuerius, & seueritate iucundius*, ait Fortunatus in eius Vita.

PRÆTEREA HABEBO PER HANC, IMMORTALITATEM: ET MEMORIAM ÆTERNAM HIS, QVI POST ME FVTVRI SVNT, RELINQVAM] VERS.13. vti de facto Salomon reliquit. *Immortalitatem*, græcè ἀθανασίαν, accipe, tum nominis & famæ, tum vitæ æternæ, q.d. Nanciscar per sapientiam vitam immortalitatem apud Deum, & memoriam æternam apud homines, iuxta illud psal.111.7. *In memoria æterna erit iustus.* Sic de Iosia rege ait Eccles. c.49.1. *Memoria Iosia in compositione odoris facta opus pigmentarij. In omni ore quasi mel indulcabitur eius memoria, & vt musica in conuiuio vini.* Mirè enim recreat & animat sapientem, quòd memoria eius erit laudi & exemplo apud posteros; immortalitas enim nominis magnum est mortalitatis vitæ lenimentum: imò Cicero Tuscul.1. inde colligit animæ immortalitatem. Anima enim non desideraret memoriam æternam, nisi ipsa esset æterna, vt sentire posset, quid de ea dictum sint posteri: quid enim ad illam pertinerent laudes hominum: si nullus illarum in ea foret sensus? Est hæc duodecima dos sponsæ, id est sapientiæ, scilicet immortalitas vitæ æquè ac famæ.

DISPONAM POPVLOS, ET NATIONES MIHI ERVNT SVBDITÆ] VERS.14 Est hæc decima tertia dos sapientiæ, quòd doceat sapientes regere populos & subditos quoslibet. Per *populos* accipe Israëlitas; per *nationes*, græcè ἔθνη, id est gentes, accipe Idumæos, Moabitas, Ammonitas, cæterasque vicinas

vicinas gentes Solomoni ſubditas, 3.Reg.4.24. A

DISPONAM] Græcè, *διοικήσω*, id eſt adminiſtrabo, œconomicè regam, gubernabo, ordinabo, ordinatè collocabo, per ordines digeram, cuique ſuum locum, munus, officium & gradum aſſignabo. Optima enim gubernandi ratio eſt, ſi omnes ordine ſuo collocentur, & omnia ordine ſuo gerantur. S. Auguſt. lib. de Opere monach. cap. 18. ait: *Ipſa eſt optima gubernatio, vt omnia ſuis temporibus* (ſub quibus ceteras intelligit circumſtantias perſonarum, ætatum, virium, locorum) *diſtributa gerantur ex ordine* (*qui*, vt idem ait lib. 1. c. 10. ex duobus libris, quos de Ordine ſcripſit, *eſt per quem aguntur omnia quæ Deus conſtituit*) *ne animum humanum turbulentis implicationibus inuoluta perturbent*.

Vide dicta Prouerb. 8.15. ad illa: *Per me reges* B *regnant, & legum conditores iuſta decernunt*. Vide & Clement. Alex. in Apologia, vbi Amphionis & Orphei incantationes, orationes ſapientiæ & eloquentiæ pleniſſimas fuiſſe ait, quarum vt homines, qui antea ſub humana figura ſpeciem ferinam belluinis moribus gerebant, ad contentum politicæ diſciplinæ redacti ſunt; quibus præfert, vt lucem vmbris, vt veritatem mendacio, Chriſtum Dominum, quem *ſanctum & cæleſtem animarum incantatorem* appellat; Anaſtaſ. verò Sinaita l. 4. Hexam. eumdem *lyram cæleſtem* nuncupat. Denique ex hoc v. 14. Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 34. colligit Salomonem regem regum, ſapientiæ beneficio, non ſolùm exteris, ſed & ſuis ius dixiſſe, iudicando, decidendò lites, & cuique ius ſuum attribuendo; idque C per ſe, non tantùm per iudices à ſe conſtitutos.

Vers. 15 TIMEBVNT ME AVDIENTES REGES HORRENDI: IN MVLTITVDINE VIDEBOR BONVS, ET IN BELLO FORTIS] Sapientia enim ſubditis eſt manſueta, ac rebellibus & hoſtibus, præſertim tyrannis, horrendis & formidabilibus, eſt terribilis & horrenda, iuxta illud Virgil. 6. Æneid. de arte regnandi:

Hæ tibi erunt artes, &c.
Parcere ſubiectis, & debellare ſuperbos.

Sic Moſes metum & horrorem incuſſit Pharaoni, Exodi 7. & ſeq. Ioſue Chananæis c. 2. 10. Daniel. c. 2. 26. Nabuchodonoſori; Ioannes Baptiſta Herodi, Marci 6. 20. Hinc & ſponſa, putà Eccleſia, vocatur *pulchra vt luna, electa vt ſol, terribilis vt caſtrorum acies ordinata*, Cant. 6. 9. Nam, vt ait Nyſſen. orat. 13. in Cant. *Eccleſiæ fabricatio ad inſtar fabricationis eſt mundi*. Et Can. 7. *Quid videbis in Sulamite, niſi choros caſtrorum?* D

BONVS] Id eſt beneuolus, beneficus, clemens, liberalis. Hæ ergo ſunt duæ præcipuæ principis dotes, ſcilicet beneficentia & fortitudo, iuxta illud Homeri: *Vtrumque, rex eſt bonus & fortis miles*; quod aſſiduè in ore habebat Alex. Magnus, teſte Plutarcho in Moral. rex enim in pace bonus & pacificus ſit oportet, in bello verò fortis. Huc facit illud Plutarchi lib. Ad principem ineruditum, & lib. *cum principe philoſophandum*: *Succenſet Deus tonitrua & fulmina, radiorumq́; proiectus minitantibus, qui verò recta ratione præditi, honeſtate humanitateq́; ipſum referre conantur, hos ſtudio eorum delectatus, auget, ſuaq́; eos æquitate, iuſtitia, veritate ac manſuetudine impertit, quibus nihil eſt diuturnius*. Vide Dionem orat. 2. de regno, & orat. 49. quæ

Princeps ſit benignus & fortis.

Gnoma:

incipit, *Humanis & eruditis hominibus, neque inuicendum magiſtratum gerere, neque diſſuade*. Et Ariſtot. in Quæſt. Polit. vbi ait: *Princeps inimicis formidoloſus eſt, ſi armis & exercitu, multoq́; veluti ad bellum apparatu inſtructus fuerit; ea tamen omnia diutiùs, ceu vana, priùs quàm buy vtatur, detineat. Nam & Deus ipſe antequam maieſtatis ſuæ trepidationem incutiat, inducias quaſdam præbet*. Quòd ſi id non iuuet, tum demum ſua in reos iacula & fulmina contorquet. Audi ex Legibus Viſigothorum lib. 1. tit. 2. cap. 6. ſanctionem: *Ex inſtitutione morum, ex manſuetudine principum, eaq́; ex diſpoſitione legum oriente, & concordia fit ciuium, & triumphus hoſtium; atque ſit bonus princeps interna regens, & externa conquirens, dum ſuam pacem poſſidet, & alienam litem abrumpit, celebratur in ciuibus rector, & in hoſtibus victor*. Audi & Senecam Tragœdum in Octauia colloquentem cum Nerone: *N. Ferrum tuetur principem. S. Meliùs fides. N. Decet timere Cæſarem. S. At plus diligi. N. Metuant neceſſe eſt. S. Quidquid exprimitur graue eſt. N. Iuſſiſq́; noſtris pareant. S. Iuſta impera*. Et Iſocratem orat. 2. ad Nicoclem: *Bellicoſus ſit ſcientia rei militaris & apparatu, ſed pacificus, vt nequid præter ius & æquum concupiſcat ſibiq́; vendicet*. Et Muſonius apud Stobæum ſerm. 48. *Commodum eſt principi*, inquit, *vt ſubditis amandus potiùs, quàm metuendus ſit*.

Vers. 16 INTRANS IN DOMVM MEAM, CONQVIESCAM CVM ILLA: NON ENIM HABET AMARITVDINEM CONVERSATIO ILLIVS, NEC TÆDIVM CONVICTVS ILLIVS, SED LÆTITIAM ET GAVDIVM] Vatabl. *nihil enim habet amaritudinis eius commercium, nec quidquam doloris conuictus eius, ſed lætitiam & gaudium*; cùm ex aduerſo hominum, licèt amiciſſimorum, conuictus & nimia familiaritas, ſæpè pariat tædium, imò aculeum afferat ſtimuletque ad iram vel triſtitiam.

Eſt hæc decima quarta ſapientiæ laus, quòd ſapienti, à publicis priuatiſque negotiis animum ad ſapientiam ſeuocanti, illa afferat ipſi pacem & lætitiam, ac tædia & mœrores ex negotiis contracta, leniat vel abſtergat. Ita læto ſemper animo æquè ac vultu apparuere S. Antonius, S. Romualdus, S. Franciſcus, S. Dominicus, S. Ignatius, ac priſci Eſſæi, Anachoretæ & Religioſi, ſapientiæ & contemplationi dediti. Vide S. Baſilium de Conſtit. monaſt. c. 13. & 14.

Cauſa huius pacis & gaudij eſt prima, ſerenitas & ſanctitas bonæ conſcientiæ: *Secura enim mens eſt quaſi iuge conuiuium*., Prouerb. 15. Secunda, amor & confidentia in Deum. Tertia, ſpes futuræ gloriæ, quæ omnes vitæ ſanctæ, licèt aſperæ, labores & dolores abſorbet. Huc facit illud Eccli. 15. v. 6. *Iucunditatem & exultationem theſaurizabit ſuper illum*. Et illud ſapientiæ de ſeipſa: *Spiritus enim meus ſuper mel dulcis, & hereditas mea ſuper mel & fauum*, Eccli. 24. 27. Diſcant à ſapientia viri ſapientes in conuerſatione non eſſe tetrici, auſteri, abſtracti, duri; ſed amœni, hilares, iucundi, faciles, obſequentes, vt omnibus libenter aures præbeant, eorumque poſtulatis beneuolè, quoad poſſunt, ſatisfaciant.

Denique ex τῷ *non habet amaritudinem conuerſatio illius, nec tædium conuictus illius*, D. Thomas 1. 2. q. 35. art. 5. probat delectationem cōtemplationis eſſe meram ac puram, nec vllam habere triſtitiam

ſtitiam ſibi oppoſitam. Experiuntur hoc Aſcetæ, qui iugiter cum Deo, cum Chriſto, cum B. Virgine, cum angelis & Sanctis verſantur: hi enim in terreſtri quaſi degunt paradiſo, & quaſi terreſtres angeli, cæleſtium delicias in carne prælibant, iuxta illud: *Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ Domine, quam abſcondiſti timentibus te!* pſal. 30. 20. & illud: *Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ, & torrente voluptatis tuæ potabis eos*, pſal. 35. 9.

VERS. 17. HÆC COGITANS APVD ME, ET COMMEMORANS (græcè φροντίσας, id eſt *curans*, hoc eſt cum cura ſtudioſè & ſollicitè conſiderans) IN CORDE MEO: QVONIAM IMMORTALITAS EST IN COGNATIONE SAPIENTIÆ] Ita legendum cum Græcis & Rom. Perperam ergo Hugo & Dionyſ. imò S. Fulgent. lib. 3 ad Monimum c. 6. legunt, *quoniam immortalitas eſt in cogitatione ſapientiæ*; & alij, *in cognitione ſapientiæ*: quam lectionem ſecutus Idacius Clarus lib. 3. contra Varimad. vt probet Filium eſſe Patri æqualem & coæuum, *id clariùs affirmari*, inquit à Salomone c. 8. *his verbis: Immortalitas eſt in cognitione ſapientiæ, & amicitia illius delectatio bona: item in operibus manuum ſapientiæ honeſtas ſine defectione, & in certamine ſermonum eius immortalitas, & vita æterna in communicatione verborum eius claritas perpetua.* Vbi pariter addit τὸ *perpetua* & τὸ *immortalitas*, quorum neutrum eſt in Græco, ſed ipſe τὸ *immortalitas* hoc v. 17. poſitum, in ceteris, quæ ſequuntur v. 18. repetendum cenſuit.

Senſus eſt q.d. Ego Salomon ſtudioſè conſiderans ſapientiam eſſe immortalem, & eamdem immortalitatem communicare ſuis cognatis, id eſt ſuis filiis & ſponſis, qui eam arctè aſſociare & quaſi deſpondere ſatagunt; facereque vt ſibi cognati, id eſt coniuncti, affines & deuincti, ſint immortales; hac de cauſa ardenter concupiui eam mihi aſſumere in matrem, imò in ſororem & ſponſam, iuxta illud Prouerb. 7. 4. *Dic ſapientiæ, Soror mea es: & prudentiam voca amicam tuam.* Græcè ſunt aoriſti λογισάμενος καὶ φροντίσας, id eſt cùm reputaſſem, & ſollicitè cogitaſſem, quòd ſapientia immortales faciat eos, qui ſecum cognationem vel affinitatem contrahunt, qui ſcilicet eam ſibi deuincire & deſpondere ſatagunt, iuxta illud c. 15. 3. *Scire iuſtitiam & virtutem tuam, radix eſt immortalitatis.* Repetit id, quod dixit v. 13. *Præterea habebo per hanc, immortalitatem, & memoriam æternam*, &c. Huc alludens Thalaſſius centuria 4. n. 56. *Lignum vitæ*, ait, *eſt ſcientia Dei, cuius purus particeps, permanet immortalis.*

VERS. 18. ET IN AMICITIA ILLIVS DELECTATIO BONA, ET IN OPERIBVS MANVVM ILLIVS HONESTAS SINE DEFECTIONE, ET IN CERTAMINE LOQVELÆ ILLIVS SAPIENTIA, ET PRÆCLARITAS IN COMMVNICATIONE SERMONVM IPSIVS: CIRCVIBAM QVÆRENS, VT MIHI ILLAM ASSVMEREM] Hæc quoque ſuperiùs recenſuit, ſed hîc repetit per conglomerationem, vt ſapientiæ dotes inculcet, & omnes ad eius ſtudium magis accendat.

DELECTATIO BONA] id eſt honeſta, non turpis; item *bona*, id eſt *iucunda*, vt vertit Vatabl. iuxta illud: *Ecce quàm bonum, & quàm iucundum habitare fratres in vnum!*

HONESTAS SINE DEFECTIONE] Id eſt opulentia inexhauſta, diuitiæ indeficientes, ſiue perennes, vt vertit Vatabl. Vide dicta v. 11. & 14. & Prou. 3. 16. ad illa: *Longitudo dierum in dextera illius, & in ſiniſtra illius diuitiæ & gloria.*

IN CERTAMINE LOQVELÆ ILLIVS SAPIENTIA] Græcè ἐν συγγυμνασίᾳ ὁμιλίας αὐτῆς φρόνησις, id eſt, *in coëxercitatione conuerſationis illius prudentia*: Vatabl. *in vſu colloquij* (ὁμιλία enim, id eſt colloquium, dicitur ab ὁμοῦ λαλεῖν, id eſt à ſimul loquendo) *illius prudentia*. q.d. ait Ianſen. Per hoc, quòd quis exercetur cum ea colloquendo, diſſerendo & conuerſando, acquiritur ſapientia & prudentia: ſicut qui cum viris doctis in gymnaſiis colloquuntur & diſputant, eorum doctrinam expiſcantur & hauriunt: & ſicut in diſputationibus ſcholaſticis, vbi argumentans rationibus certat cum defendente, acuitur ingenium & veritas eluceſcit. Vnde Eccli. 51. 25. dicitur: *Colluctata eſt anima mea in illa.* Hinc manarunt Collationes Patrum, de quibus Caſſianus, Climacus & alij in Vitis Patrum, in quibus mutua collocutione, & quaſi diſſertatione de virtutibus, Aſcetæ eaſdem ſibi ſuiſque diſcipulis validiùs & ardentius imprimebant. Quamquam hic, non tam doceatur quomodo acquiratur ſapientia, quàm quid fructus & commodi illa acquiſita præſtet, nimirum illam efficere, vt noſtri ſermones, diſcurſus, dialogiſmi, diſputationes ſint ſapientes, ac ſapientiam vbique ſpirent, omnibuſque aſpirent, vti faciebant Patres in ſuis Collationibus.

PRÆCLARITAS (græcè εὔκλεια, id eſt celebritas, nomen, laus, claritas famæ, ſplendor: vnde εὐκλεὴς eſt inclitus, celebris, præclarus, ſplendidus) IN COMMVNICATIONE SERMONVM IPSIVS] q.d. ait noſter Lorinus: Bene audit vbique ſapiens, eiuſque verba tamquam axiomata, apophthegmata & gnomæ audiuntur, circumferuntur, laudantur. Dum communicat ſermones, inde præclarè celebratur: vel enim decus lauſque habetur, cum illo conferre & colloqui. Anagog. id longè verius erit apud Beatos in cælo. Huc facit illud Daniel. 12. v. 3. *Qui autem docti fuerint, fulgebunt quaſi ſplendor firmamenti: & qui ad iuſtitiam erudiunt multos, quaſi ſtellæ in perpetuas æternitates.* Minùs rectè Lytan. Dionyſ. & Hugo, *præclaritatem* exponunt claritatem & elegantiam ſermonis. q.d. Sapiens clarè & eleganter ſermones ſuos eloquitur.

CIRCVIBAM] Hæc vox notat ingens & aſſiduum in Salomone ſapientiæ deſiderium: ſic enim ſponſus circuit, vt ſponſam quam ambit nanciſcatur. Porrò circuiuit ipſe, ait Cantacuz. *dum diu multumq́; elaboraret, dum ſe in omnibus honeſtis actionibus exerceret, dum omnes, qui ſapientia virtuteq́; præditi eſſent, alios obſeruaret atque ſuſpiceret, alios etiam in magiſtrorum ac pædagogorum haberet loco, ac prorſus in hoc ſtudium totus incumberet.*

VT MIHI ILLAM ASSVMEREM] in ſponſam & contubernalem, vt dixit v. 2. Confert enim ſapientiam cum ſponſa carnali, eamque illi præfert. Primò, quòd hæc ſæpè mortem marito afferat, vti attulit Eua Adamo, & Dalila Samſoni: at ſapientia immortalitatẽ conciliat ſibi deuincto & coniuncto, & quaſi cognato. Secundò, in amicitia ceterarũ nuptarum, ſæpè eſt delectatio turpis: at in Sapientia eſt honeſtiſſima. Rurſum, ceteræ maritis ſæpè exhibent curas, moleſtias, tædia, iurgia: at hæc iugem ſponſo præſtat delectationem,

Sapientia præſtat aliis ſponſis. Primò.

Secundò.

tionem, eamque bonam, id est iucundam & eximiam. *Tertiò.* Tertiò, aliæ sponsæ, ait Geruatius, desidia languent, otioque turpent, ac defluunt in deliciis. totæ. sæpè illis nulla cura rerum domesticarum, non filiorum filiarumúe, non famularum, non item eorum quæ ad victum, quæ ad cultum pertinent, quæ ad opes cōseruandas, nedum augendas; magni thesauri vix sufficere possunt earum vestibus, monilibus, cupedus: at *in operibus*, siue *ex laboribus manuum illius* (sapientiæ) *diuitiæ, thesauri indeficientes*, & hos non minori virtute ipsa suis manibus, quasi aureis adamantinisque mœnibus tuetur, *honestas sine defectione*. *Quartò.* Quartò, *in certamine loquelæ*: ceterarum enim vxorum contubernio, colloquio, vsu, consuetudine & congressu, in palæstra ipsa coniugali, planè virile robur ingeniumque viri languescit: vnde suspiciendi admirandique sunt illi, tametsi pauci, qui vxorati vnà liberis atque libris strenue vacauerunt; eis tamen cælibes & numero & sapientia longè fuere & sunt maiores: at in *certamine loquelæ* sponsæ huius cælestis, *sapientia* atque prudentia florent vigentque. *Quintò.* Quintò, ex collatione sermonum cum aliis feminis coniugibus, & earumdem consortio & societate, vir velut ignis cinere obducitur & obscuratur: quid enim è femina & muliere, nisi femineum & molle? Sit exemplo Salomon ipse 3. Reg. 11. cuius opulentiæ, potentiæ & magnificentiæ splendores inaurare non valuerunt, quæ deaurauit societas feminarum contubernalium, ait Geruantius. *At præclaritas est in communicatione sermonum sapientiæ*, coniugis omnium purissimæ, quàm proinde sibi in sponsam assumere satagit Salomon.

Hæc omnia mysticè ritè adaptes B. Virgini, quæ fuit sponsa S. Iosephi, estque etiamnum quasi sponsa omnium fidelium & piorum.

VERS. 19 PVER AVTEM ERAM INGENIOSVS, ET SORTITVS SVM ANIMAM MEAM] Syrus, *puer eram lucidus*, vel *clarus*; Arabicus, *puer eram subtilis, solers, acutus*. Ostendit se ex natura & indole bona ac ingeniosa capacem fuisse sapientiæ. q.d. Cùm essem bonæ indolis & ingenij, facilè intelligebam quanta esset dignitas sapientiæ, quanta eius commoda iam à me recensita: quare cùm illa propensiùs optarem; cognoscerem tamen me illa viribus meis non posse assequi, adij Dominum, eumque vt illa mihi largiretur deprecatus sum. Sapienter Tertull. *Deus*, ait, *ita naturam disposuit, vt ea gratiæ aptissimum fundamentum existeret.* Vide S. August. lib. 22. contra Faustum c. 70.

INGENIOSVS] Id est, boni, magni, acuti & acris ingenij ad res intelligendas & diiudicandas. Vnde Cicero lib. 5. de Finib. *Prioris generis*, ait, *est docilitas & memoria, quæ ferè omnia appellantur vno ingenij nomine, easque virtutes qui habent, ingeniosi vocantur*. Et S. Isidor. lib. 10. Etymol. litt. I. *Ingeniosus dictus*, inquit, *quòd intus habet vim gignendi quamlibet artem*. Et S. August. lib. 10. de Trinit. c. 12. *In his tribus*, inquit, *memoria, intelligentia, voluntate inspici solent etiam ingenia paruulorum, cuiusmodi præferant indolem. Quanto quippe tenaciùs & faciliùs puer meminit, quantoque citiùs intelligit, & studet ardentiùs, tanto est laudabilioris ingenij.*

Sub ingenio ergo hîc iudicium, memoriam & voluntatem intellige. His enim quatuor excelluit Salomon, cùm alioqui sæpè pollentes ingenio, non polleant iudicio, & vice versa, ingenij enim parens est temperies calida, iudicij frigida. Ingenium lumen est animi: sed huius ipsius luminis lumen, & oculus oculi est iudicium. In ingeniosum cadit subinde error mentis & stultitia, numquam in iudiciosum. Malim hebes haberi, quod vitium pugnat cum ingenio, quàm insipiens & stultus, quod aduersatur iudicio. Audi Maximum Tyrium dissertatione 34. *Plerumque id euenit homini, vt quo facundior est ingenio, eo minùs valeat iudicio.* At Salomon ingenio excelluit æquè ac iudicio, vt patet 3. Regu 3. & seq.

Pro *ingeniosus*, græcè est εὐφυὴς, quæ vox tria significat. Primò, eũ qui industrius est ac amœni & acris ingenij, vti iam explicui; Secundò, eum qui bona est indole, ac natura ad virtutem propensus: εὐφυὴς enim idem est, quod bene natus, natura habilis, beneformatus, benè à natura compositus, ingeniosus; id est naturali quadam ingenij dexteritate ad omnia comparatus: nam φύσις est indoles, putà naturalis ingenij animique bonitas: φύω enim est gigno, produco, planto, in lucem edo. Vnde φύσις est natura: potentia rei innata, ingenium, indoles, vis natiua, naturæ habitus & mores. *Ingenium genius quis?* Ingenium enim propriè à Latinis vocatur natura cuique ingenita, à gignendo; ea verò in pueris indoles dicitur, estque non solùm probitatis, sed industriæ quoque iudiciique index. Vnde S. Isidor. lib. 10. Etymol. cap. 11. sub finem, *genium* deriuat ex eo, *quòd vim habeat omnium rerum gerendarum, seu à gignendis liberis: vnde & geniales lecti dicebantur, qui nouo marito sternebantur*. Et Festus: *Geniales deos*, inquit, *dixerunt aquam, terram, ignem, aërem: ea enim sunt semina rerum. Genium appellabant deum, qui vim obtineret rerum omnium gerendarum: Aufustius: Genius inquit, est deorum filius, & parens hominum; ex quo homines gignuntur; & propterea genius meus nominatur quòd me genuit. Alij genium esse putarunt vniuscuiusque loci deum.* Et Nonius Marcellus cap. 4. *Ingenium*, inquit, *est naturalis sapientia. Sallust. Catilinæ bello: Ingenium nemo sine corpore exercebat. Ingenium veteres dixerunt & sua sponte, vel natura. Næuius Lycurgo: Vos, qui regalis corporis custodiam agitis, ite actutum in frondiferos lucos; ingenium arbusta vncta sunt, non obscuritas. Sallust. Histor. lib. 3. Castrisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. Virgil. Georg. lib. 2. Nunc locus aruorum ingeniis, quæ robora cuique, Quis color.* Hoc significatum secutus Petrus Nannius hoc loco vertit, *puer eram dexteræ indolis*. Vatabl. *dextero ingenio præditus.*

Tertiò, εὐφυὴς, teste Hesychio, est arbor, natura aut ingenium virescens, bene germinans, copiosè succrescens. Id enim huic loco conuenit. q.d. Salomonis natura instar boni solis, radiis cælestis solis, putà gratiæ Dei, calefacta, probitatis & sapientiæ semina probè concipiebat, cōcepta confouebat, confota explicabat, & increscentia in dies promouebat: quare maiora in dies suæ bonæ indolis & ingenij documenta edebat, instar Christi, qui proficiebat ætate, sapientia & gratia apud Deum & homines, Lucæ 2. ita à Castro & Pineda lib. 1. de Rebus Salomonis, cap. 18. *Vt dij immortales*, ait Seneca epist. 96. *nullam didicere virtutem, cum omni editi: & pars naturæ eorum est, esse bonos: ita quidam ex hominibus egregiam sortiti indolem in ea quæ tradi solent perueniunt sine*

sine longo magisterio, & honesta complectuntur, cùm primùm audierint.

Denique Aristotel. 3. Ethicorum cap. 9. Is, inquit, est εὐφυής, cui est quid innatum bene, qui fit bene à natura formatus & propensus. quemadmodum enim arbor virescens, & copiosè fucrescens & germinans; ac coalescens dicitur εὐφυὴς φυτὸν: ita ingenium amoenum & acre, quod virescit, germinat, & coalescit in virtute, & in his quæ cum virtute & sapientia coniuncta sunt, dicitur bene à natura institutum, & ad bonum procliue.

SORTITVS SVM, hoc est, inquit Pineda loco iam citato, non voluntate, non merito meo, sed Dei nutu, qui velut sors in manu nostra non est, accepi ANIMAM BONAM] *Solent*, inquit S. August. lib. 10. de Genes. ad litt. c. 18. *Quæ sorte dantur, diuinitus dari.* Et inferiùs: *Ad auferendam suspicionem præcedentium meritorum, sortis nomen accessit.* Verà hæc omnia, si sortis nomen præsè accipiatur: nam, si ex vsu sacri sermonis, sors non sonat illud fortuitum, sed aliquid proprium & velut hereditarium. Mihi, inquit, attribuit supremus rerum arbiter Deus optimam corporis & animæ portionem, præclaram quasi hereditatem & sortem possessionis meæ.

ANIMAM BONAM] Id est bonæ indolis, ad bonum omne propensam, bonitate naturali, moderatione affectionum, & candore morum præditam. Ita Dionys. Pineda, Iansen. Lorinus, à Castro & alij.

Minus rectè Hugo ingenium naturæ, animam bonam gratiæ attribuit: sic & Bonauent. qui id probat ex voce sortis: & Lyran. qui animam bonam assignat puritati affectus, quem hausit Salomon ex institutione Nathan, qui propterea cognomen ei imposuit, *Amabilis Domino*, 2. Reg. 12. 25. Et Holcot, qui putat voce *puer* (puer enim dicitur à puritate) notari munditiem corporis: voce *ingeniosus*, peritiam intellectus: per τὸ *sortitus sum animam bonam*, inuitam gratiam supernaturalem. Et Hugo Ætherianus lib. de Regressu animarum c. 32. ait, Salomonem sortitum esse animam bonam, per datam sibi sapientiæ abundantiam, per quam factus sit magis bonus.

Peius alij censentes animam esse ex traduce, id est animam filij seminari & traduci ab anima parentis, sicut lumen vnius candelæ traducitur & accenditur ab alia candela, sic exponunt q. d. *Puer eram ingeniosus.* græcè εὐφυὴς, id est bonæ naturæ & indolis, quia à natura & indole bona animæ parentis mei sortitus sum & accepi pariter animam bonam, iuxta illud Lucani lib. 5.

Indole si dignum Latia, si sanguine prisco
Robur inest animis.

Horum sententiam recensens, & cum dubio sequens S. August. lib. 10. de Genes. ad litt. cap. 17. *Puer autem eram ingeniosus*, inquit, *idipsum explicans, quibus causis ingeniosus esset, continuo subiungit, Et sortitus sum animam bonam, videlicet ex paterno ingenio vel corporali temperamento. Deinde cùm essem*, inquit, *magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum; quòd si maternum intelligatur, ne hoc quidem, quod dictum est, Veni ad corpus, huic opinioni refragabitur, cùm ex anima & corpore paterno venisse ad maternum corpus, accipitur, incoinquinatū videlicet, vel à cruore menstruo: dicuntur enim ex hoc ingenia grauari; vel à concubinatione adulterina*, quæ sæpè obest moribus filiorum, & suam pruriginem in illos transfundit. Verùm tradux animarum ab Ecclesia iam velut error damnatus est. Docet enim illa omnes hominum animas à Deo creari infundendo, & creando infundi: atq; error iste hic satis refellitur ex eo quod subditur: *Et cùm essem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum.* quæ verba innuunt animam priorem fuisse corpore non tempore, sed naturâ, priusque habuisse suam bonitatem, de qua dixit, *Sortitus sum animam bonam*, & ac deinde venisse in corpus incoinquinatū; non igitur à semine corporeo, nec per semen parentis transfusa est anima patris in corpus filij.

Præclarè Seneca l. 4. de Benef. c. 6. *Insita sunt nobis*, inquit, *omnium ætatum omniumq; artium semina magisterq; ex occulto Deus producit ingenia.*

Mysticè S. August. ibidem c. 18. hæc omnia accepit de Christo, qui verus fuit Salomon, id est pacificus & pax nostra: *Quid ingeniosius*, inquit, *illo puero, cuius in annis duodecim seniores sapientiam mirabantur?* Et inferiùs: *Et quid incoinquinatius illo vtero Virginis, cuius caro etiamsi de peccati propagatione venit, non tamen de peccati propagine concepit?* Et pluribus interiectis: *Et fortassè ideo ait, Sortitus sum animam bonam: si tamen hoc de illo oportet intelligi, quia solent, quæ sorte dantur, diuinitus dari: aut quod fideliter dicendum est, ne vel illa anima aliquibus operibus præcedentibus ad tantum apicem subuecta putaretur, vt cùm ea Verbum caro fieret, & habitaret in nobis: ad auferendam suspicionem præcedentium meritorum, sortis nomen accessit.* Et S. Cyprian. lib. Testim. contra Iudæos c. de Natiu. Christi: *Quis*, inquit, *ante natiuitatem erat bonus? & quis venit in corpus incoinquinatum & impollutum?* nisi solus Christus, vtpote instar roris in Virginem illapsus, in eaque conceptus ex Spiritu sancto.

ET CVM ESSEM MAGIS BONVS, VENI AD CORPVS INCOINQVINATVM] Syrus, *& propter gratiam meam veni in corpus purum*; Arabicus, *cùm essem bonus, intraui in corpus illius*, scilicet sapientiæ. Hinc Origenistæ docebant animam extitisse ante corpus, & pro meritis vel demeritis detrudi ac venire in corpus purum; vel maculatum. Verùm hic est error iam olim ab Ecclesia damnatus. *Vers. 20*

Interpretes Orthodoxi hic se torquent & variè exponunt. S. Bonauentura: *Cùm essem magis bonus*, inquit, per gratiam supernaturalem, quàm essem priùs ex industria naturali. Holcot: *Cùm essem magis bonus*, nempe, quàm ingeniosus, & magis in me emineret bonitas moralis, quàm bonitas naturalis ingenij (*veni ad corpus incoinquinatum*) id est proficiendo attigi perfectionem virtutum moralium, ita vt seruarem corpus incoinquinatum à passionibus vitiorum. Carthusianus: *Cùm essem magis bonus*, proficiendo in virtutibus, *veni ad corpus incoinquinatum*, conseruans me ab impuritate.

Verùm nihil horum satisfacit, nihil hoc loco germanum est & appositum.

Græcè est, μᾶλλον δὲ, id est *magis verò*, vel *imò potiùs, cùm essem bonus*, vt sit correctio; vnde Vatabl. vertit, *imò bonus ipse cùm essem, corpus incontaminatum adeptus sum*; Osorius, *aut vt rectiùs dicam, cùm ipse naturâ bonus essem*, nimirum secundùm animam, *nactus sum corpus immaculatum*: aut μᾶλ-

πλεῖον,id est *ampliùs*, vel *insuper*. q.d.Cùm essem bonus, scilicet quoad animam, quam sortitus sum bonam à Deo,ampliùs vel insuper veni ad corpus incoinquinatum: bonæ enim animæ,bonum corporis temperamentum proportionaliter respondet, ideoque naturaliter quasi debetur,ac reipsa à Deo datur.ita Nannius,Vatabl. & Iansenius, quem audi: *μᾶλλον δὲ* videtur positum hîc, vti & sæpè alibi, pro *vel potiùs*, vt sit quodammodo corrigentis quod dixerat, & sit sensus: *Aut potiùs cùm essem bonus,veni, id est deueni, ad corpus incoinquinatum.Dixerat:Puer eram ingeniosus,& sortitus sum animam bonam. Ex quibus verbis cùm intelligi posset,eum significasse se suo ingenio consecutum animam bonam,idcirco veluti corrigit illum sermonem, dicens: Aut potiùs cùm essem bonus, vel quia eram bonus,perueni ad corpus incoinquinatum. Significans animæ bonitatem, quam ex Dei munere habuit, fuisse causam munditiæ corporis,non contrà corporis dotibus animæ bonitatem esse paratam,& animæ bonitatem præcessisse,non secutam esse.*

Alij,quibus fauet S.August.10.de Genesi ad litt.c.17.vertunt,*vt essem bonus,veni ad corpus incoinquinatum*. Hæc expositio satis Græco textui respondet,at non Latino Vulgato;habet enim:*Et cùm essem magis bonus,veni ad corpus incoinquinatum.* quæ verba licet aliqui, vt sensui iam dato accommodent,exponant per traiectionem *τοῦ magis*.q.d.*Et magis*,id est insuper,*cùm essem bonus,veni ad corpus incoinquinatum*, atque dent exemplum Prou.30.31.*Nec est rex,qui resistat ei*,hoc est,*& rex, nec est qui resistat ei*,vti hæc verba transponendo exponunt Lyran.Dionys.& Iansen.rex enim est quartum animal inter ea,quæ bene gradiuntur; tamen traiectio hæc dura videtur & violenta.

Vulgatæ ergo versioni duplex dari potest sensus magis appositus & concinnus.

Prior est, q.d.Sortitus sum animam bonam, nec tantùm animam bonam, sed & corpus bonum.Quare cùm magis essem bonus,id est cùm à Deo destinatus essem ad maiorem plenamq; bonitatem, vt essem magis magisque bonus, id est melior,imò completè, per omnia scilicet,tam quoad corpus, quàm quoad animam bonus,*veni ad corpus incoinquinatum*.Vnde græcè est,*magis autem bonus existens, veni ad corpus incoinquinatum*, id est melior, imò perfectè bonus extiti, cùm anima in se bona, venit pariter ad corpus bonum & incoinquinatum: corpus enim bonum addidit,& perfecit animæ bonitatem:hæc enim ex corpore bono suæ bonitatis complementum accepit:nam animæ officina est corpus;per illud enim ipsa operatur omnia sua. Quocirca ego Salomon, cùm quoad animam essem bonus,ex Dei creatione & dono, eiusdem munere adeptus sum corpus optimè temperatum, & cum anima mirificè congruens, scilicet affectibus moderatum, & animæ conforme ac obediens: hoc enim vocat hîc incoinquinatum; passiones enim turbant & inquinant animam. Vnde aliqui vertunt, *quia consequebar maiorem bonitatem, veni ad corpus incoinquinatum*.

Posterior,q.d.*Cùm essem magis bonus*,id est cùm magis magisque in bonitate crescerem, cùm indies in bonitate per actus virtutum proficerem, cùm maiora in dies probitatis & præclaræ indolis indicia ederem,cùm adolescerē animo æquè ac sapientiæ studio, *veni ad corpus incoinquinatum*, id est tunc consecutus sum corporis munditiem & donum castitatis, primò virginalis, deinde coniugalis,in eaque assiduè profeci & creui.nam cùm scirem hoc esse donum Dei,illud instanter toto corde à Deo expetij, vt sequitur, & impetraui.Hic sensus est accōmodus, eumque multis probat & explicat noster à Castro, cuius verba paucis comprehēsa hunc dant sensum, q.d.Ego quidem, cum à puero bona indole præditus fuissem, bonaque mente & ad virtutem propensa, imò quo magis bene eram institutus, eo magis creui in corpus immaculatum, illud impollutum conseruans:nam bona illa indoles,qua me Deus sua miseratione donauit,me inducebat ad conseruandum corpus meum incoinquinatum vsque ad ætatem nubilem:vt ita aptior fierem ad postulandam impetrandamque sapientiam,quæ non habitat in corpore subdito peccatis.Id fecit Salomon iuuenis: nam senex corpus suum & animam libidinibus inquinauit.

Mysticè: Verbum in incarnatione assumpsit animam bonam, imò optimam, ac, vt illa omni ex parte esset in bonitate completa,adaptauit ei corpus optimum,id est purissimum & perfectissimum: Verbū enim mediante animâ assumpsit corpus;quare priùs natura (non priùs tempore) assumpsit animam, quàm corpus, vt docet D.Thom.3.p.q.6.art.3.

An anima vna sit per se melior altera? Ex hac gnome multi probabiliter colligunt, animas humanas, licèt omnes eiusdem sint speciei, non tamen in naturæ dignitate esse pares, sed vnam aliâ esse meliorem & perfectiorem essentialiter; intra tamen latitudinem eiusdem speciei; atque animam Christi nobilissimam esse præ animabus omnium hominum:non autem à corpore solo meliùs organizato, hanc animæ & indolis diuersitatem prouenire, vti volunt Durandus,D.Soto, Soncinas, Henricus à Gandauo,Toletus, & nostri Conimbricenses in lib.2. de Anima cap.1.quæst.5.ac Philippus Solitarius in Dioptra c.2. & seq. vbi docet eam, quæ in hominibus est, functionum diuersitatem, oriri non ex anima, sed ex varia corporis crisi seu temperamento:sicut imber idem,aliud operatur in olea, aliud in vite, & sic de aliis: & sicut sol idem,nunc illuminat magis,nunc minùs,si liber sit à nube vel caligine,aut iis obductus: & sicut eadem aqua per varios cuniculos, hîc amara, alibi dulcis est.

Resp. affirm. Verùm Salomon videtur hîc contrarium significare. Ait enim se sortitum esse animam bonam præ ceteris, id est ceteris meliorem à Deo inditam accepisse. Rursum ingeniosum ait se fuisse ex anima bona & ingeniosa.Vnde ex Græco εὐφυής, sic vertas, *puer eram bonæ indolis,&* (id est *quia*) *sortitus sum animam bonam*. Nec dicas hanc animæ bonitatem illi à corpore prouenisse; subdit enim: *Et cùm essem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum*. q.d. Priùs natura in me fuit bona indoles ex anima bona, deinde ea perfecta fuit per corporis bonitatem & puritatem, cùm in corpus hoc anima ingressa est.

Probatur Primò. Ratio est Prima, quia, si in corpore humano vnum alio est melius & perfectius, ergo idem longè magis dicendū in anima. Vnde S.Thom. 1.p.quæst.85.art.7.in corp. *Manifestū est, ait, quòd*

quanto

quantò corpus est meliùs dispositum, tanto meliorem sortitur animam: tum quia Deus animas attemperat corpori; ergo in nobiliusrcorpus nobiliorem animãinfundit: tum quia sic corpus habet hanc graduum latitudinem, pulchramq; varietatem; ergo multò magis eamdem habet anima, quæ longè corpore est præstantior & sublimior. Secunda, quia in angelis eiusdem chori & speciei, vnus, v.g. summus, angelus, est præstantior alio, v.g. vltimo: id autem prouenit ex anima, vt ita dicam, angeli; non autem à corpore, vtpote quo carent: ergo idem dicendum de anima hominis, quæ est naturæ intellectualis & angelicæ. Licèt enim D. Thomas opinetur omnes angelos inter se specie differre, tamẽ alij passim aliter sentiunt docentque in eadem specie plures esse angelos sola differentia indiuiduali discretos. Ita censent Alensis, Albertus, Bonauent. Scotus, Gabriel, Durãdus, Marsilius, Molina, Vasquez, & Suarez lib. 1. de Angelis c. 15. Tertia, quia in geminis, v.g. in Esau & Iacob, vbi idem est semen, sæpè est diuersissima indoles: ergo illa prouenit ex anima dispare. Quarta, quia animas feminarum dispares esse ab animabus virorum, imò initio dispares fuisse in creatione Adami & Euæ, nemo negarit. Et quis dicere audeat Iudam habuisse animam tam nobilẽ, quàm habuit Christus. Quinta, id ipsum arguere videtur tanta ingeniorum, indolis, studiorum, inclinationum varietas & propensio. Videmus enim alios ad studium philosophicum & theologicum, alios ad medicinam, alios ad eloquentiam, alios ad mathesin esse propensos & aptos; ad alias verò scientias ineptos, imò auersos: alios ad speculationem ferri, alios ad praxim: alios ad misericordiam procliues: alios ad seueritatem & rigorem: alios ad castitatem, alios ad libidinem: in aliis summam esse memoriam, sed parum acuminis & ingenij; aliis magnum esse acumen ingenij, sed parum iudicij & memoriæ: quæ omnia non videntur à solo corpore prouenire. Denique si autum auro præstat, bos boui, aqua aquæ, terra terræ, lapis lapidi, cur non & anima vna præstantior sit alterâ; præsertim cùm anima spiritalis sit, ideoque eleuatior & magis illuminata. Accedit articulus Academiæ Parisiensis, quem recitat Henricus Gandauen. quodlib. 3. q. 5. & Durand. in 2. d. 32. q. 5. qui sic habet: *Si quis dicit omnes animas ab origine esse æquales errant; quoniam aliàs anima Christi non esset perfectior, quàm anima Iuda.* Ita docent Magister Sententiarum in 2. distinct. 32. & ibidem S. Bonau. Albertus, Richard. Ioannes Maior, Capreolus, Ægidius, Ferrar. lib. 1 contra Gentes cap. 3. Caietan. 1. p. q. 85. a. 7. Abulens. in c. 15. Matth. q. 656. ac Petrus Nannius, Iansen. & Vatabl. hic, atque fauet S. August. lib. 4. contra Iulian. c. 2. dum ait: *Cum (Dei) occulto iudicio, nec iniusto, alij fatui, alij tardissimi ingenij & ad intelligendum quodammodo plumbei, alij obliuiosi, alij acuti memoresque nascuntur, alij vtroque munere præditi, &c.*

Secunda. *Tertia.* *Quarta.* *Quinta.* *Sexta.*

Corpus incoinquinatum tripliciter.

CORPVS INCOINQVINATVM] Id est Primò, castum & purum; Secundò, carens labe, vitio & imperfectione, quæ nocere ingenio aut indoli posset; sed perfectum, bene constitutum, bonæ habitudinis, idoneum frugibus sapientiæ virtutisque fecundùm aptam symmetriam & proportionem, vt regi aptanque facilè posset ab anima. Tertiò, per catachresin & metalepsin, *corpus incoinquinatum* est corpus integrum, perfectum, pulchrum elegans, formosum æquè ac vegetum, validum, neruosum, robustum, ideoque pulchra validaque sponsa, putà sapientia, dignum. Nam *gratior est pulchro veniens de corpore virtus.* Castitas enim, quæ sapientiæ est soror, valdè promouet speciem, decus & formam, æquè ac robur corporis. Hinc similis est amianto (quæ vox hic est in Græco) lapidi qui igne non læditur, illique resistit, & integer in igne perdurat, teste Plinio lib. 36. c. 19.

Castitas facit formosos.

Huc facit illud Boetij l. 4. de Consol. prosa 6. *Sacri hominis corpus,* inquit, *virtutes ædificarunt.* Et nonnullis interiectis: *Est alius cunctis virtutibus absolutus sanctusq; ac Deo proximus: hunc contingi quibuslibet aduersis, nefas prouidentia indicat; adeò vt ne corporis quidem morbis agitari sinat.* Hinc & Plato dialog. 6. initio, & vberiùs in fine dial. 3. Heroas vocat diis genitos, eorumque conflandis corporibus materiam non nostratem, sed humanâ nobiliorem, & quasi lapsam è cælo assignat: iisque non inquinatam communi fæce mortalium, sed fictam ex purissimo diuinitatis auro mentem afflat. Vtenim idem in Opificio mundi philosophatur: Ex anima lectissima, simul & corpore præstantissimo, raritatis excellentia paribus, oritur in homine primùm admirabilis ille concentus & harmonia valetudinis optimè temperatæ, & pulchritudinis augustæ, quæ separari non possunt: tum exquisita solertia sensuum, & affectionum moderata tranquillitas: tum etiam ad intelligenda diuina, & ad humana tractanda, miræ celeritatis & capacitatis ingenium: & ex his ingenuus ac castus philosophiæ & Musarum amor, sine quo nec aliquis potest esse pulcher, nec bonus. His autem si proba educatio & doctrinæ lumen accesserit, extolli ait altiùs humana dignitate fastigium, hominemque diuinæ musicæ participem, ad cõmune generis humani bonum bonarum artium choros in terris, & virtutum omnium choreas instituere. hæc Plato. Corpus ergo integerrimum est vitium Dei templum, diuina fundens oracula.

VERS. 21

. ET VT SCIVI (ex inspiratione sapientiæ, vt sequitur, putà Dei) QVONIAM ALITER NON POSSEM ESSE (græcè, *aliter non ero*) CONTINENS, NISI DEVS DET, ET HOC IPSVM ERAT SAPIENTIÆ, SCIRE CVIVS ESSET HOC DONVM: ADII DOMINVM, ET DEPRECATVS SVM ILLVM EX TOTIS PRÆCORDIIS MEIS] Pro *continens* græcè est, ἐγκρατὴς, quod tria significat, Primò, voti compotem; Secundò, castum; Tertiò, continentem: quæ tria huic loco congruunt.

Continens tria significat. *Primò.*

Primò ergo & genuinè, sensus est, q.d. Vt cognoui, quòd non possem esse continens, id est compos voti, potens, & in potestate habens sapientiam, vt scilicet obtinerem illam adeò desideratam; nisi Deus eamdem mihi daret, ipsum adij & pro ea deprecatus sum. Totum enim Salomonis votum erat de sapientia consequenda, vt patet ex dictis. Vnde & c. seq. orãs & hoc votum suum explicans, non nisi sapientiam à Deo postulat. Ita Nannius, Vatabl. Iansen. Cantacuz. Osorius, à Castro, Emman. Sa, Lorin. & ceteri. *Continens* enim idem est, quod tenens, compos, possidens,

possidens. q. d. Cùm scirem me meis viribus non A posse obtinere sapientiam, nec obtentam retinere, nec retentâ bene vti, nisi per Dei gratiam, hanc imploraui. Sic Eccli. 6. 28. dicitur: *Et continens factus eius*, id est tenens vel possidens sapientiam, *ne derelinquas eam*. Et c. 15. v. 1. *Et qui continens est iustitiæ*, hoc est compos iustitiæ, vel qui adeptus fuerit iustitiam, *apprehendet illam*, sapientiam. Et c. 27. 33. *Ira & furor, vtraque execrabilia sunt, & vir peccator continens erit illorum*, id est compos aut particeps illorum erit, vel illis obnoxius. Hinc Arabicus hoc loco vertit, *& cùm cognouissem me non alio modo tenere illam, si Deus non dedisset mihi.*

Secundò.

Secundò, *continens*, idem est, quod castus, qui se continet & refrænat à libidine, cuius stimuli sunt vehementissimi. Salomon enim postulare videtur castitatem, quasi indiuiduam sapientiæ comitem, metuens ne per libidinem, ad quam B naturâ propendebat, perderet sapientiam, vti in senio eam perdidit: quod hîc præsagire videtur. Pertinet ergo τὸ *continens* ad id, quod præcessit, *Veni ad corpus incoinquinatum*: illud enim in puritate sua continere & conseruare satagebat. *Continens* igitur idem est, quod in potestate tenens, frænans & coërcens venereas corporis voluptates, earumque domitor, victor & dominus (hoc enim est ἐγκρατής) quod fit virtute castitatis. ita Glossa, Dionys. Holcot, Hugo Æther. de Regressu animarum c. 32. ac Tertull. de Veland. virginib. c. 13. & S. August. lib. 6. Confess. c. 11. & epist. 89. quæst. 2. vbi ex hoc loco docet, continentiam non esse virium liberi arbitrij, sed gratiæ Dei: *Cùm scirem*, inquit, *quòd nemo esse potest continens, nisi* C *Deus det. Iubet ergo Deus continentiam, & dat continentiam. Iubet per legem, dat per gratiam: iubet per literam, dat per spiritum.* Et epist. 143. ad Iulianam matrem Demetriadis, cui virginitatis propositum gratulatur, sed monet hoc esse insigne donum Dei, ideoq; ab eo intimis precibus lachrymisque postulandum. Idem docet Prosper contra Collat. c. 36. Continentia ergo hîc significat castitatem, non solùm virginalem, sed & vidualem & coniugalem. Triplex enim hæc castitas est donum Dei, imò coniugalis sæpè maius est donum, quàm virginalis. Experientia enim libidinis in coniugio, vehemens est stimulus ac tentatio ad eam extra coniugium ex speciosioribus corporibus captandam. Salomon enim cùm postulauit hanc continentiam & sapientiam, iam erat maritus, adeoque iam genuerat Roboam, vti superiùs ostendi. Ita Bellarm lib. 2. de Mo- D nachis c. 31. & lib. 5. de Gratia & lib. arb. c. 7.

Rursum loquitur hîc Salomon, non solùm de actu continentiæ siue castitatis, sed etiam de habitu, siue ille sit acquisitus, siue infusus: omnes enim habitus, licèt acquisiti, sunt dona Dei, qui est auctor omnium bonorum naturalium. Minùs rectè ergo Scholastici nonnulli, ex hoc loco probant præter virtutes acquisitas, dari virtutes morales à Deo infusas. Etsi enim id verius sit; tamen non satis solidè ex hoc loco & similibus probatur. Ita Gabriel Vasquez 12. disp 86. n. 12. Magis tamen loquitur hic Sapiens de actu continentiæ, qui quotidie homini exercendus est, inter tot tamq; graues libidinis occasiones & tentationes: ad quas superandas non sufficit natura, nec habitus naturalis, sed opus est peculiari gratia Dei, eaque frequenti & potenti, vti docet S. August. locis iam citatis, qui ex hoc loco idipsum probat.

Superbia mater libidinis. humilitas castitatis. Gnome.

Moraliter hîc disce, quòd humilitatis humilisq; orationis præmium est castitas, sicut superbiæ condigna castigatio est luxuria, vti docet S. Gregor. 26. Moral. 13. *Nam multis*, inquit, *sæpè luxuria feminatrium superbia fuit: quia dum eos spiritus quasi in altum erexit, caro in infimis mersit. Hi enim secretò priùs eleuantur, sed postmodum publicè corruunt: quia dum occultis intumescunt moribus cordis, apertis cadunt lapsibus corporis.* Humilitas ergo est custos pudicitiæ. Quocirca S. Ignatius epist. ad Philipp. *Qui castus est, vel continens*, inquit; *non extollatur, ne perdat mercedem suam.* S. Hieron. epist. ad Demetriadem: *Non solùm putes tuum esse, quod tuum est, sed earum, quæ suam in te expressere pudicitiam* (matris atque auiæ) *& honorabilium nuptiarum, cubilisq; immaculati pretiosissimum germinauere te florem, qui perfectos afferet fructus si humiliaueris te sub potenti manu Dei.* S. August. serm. 53. de Verbis Domini: *Audeo dicere: superbis continentibus expedit cadere, vt in eo ipso, in quo se extollunt, humilientur.* S. Fulgent. epist. 3. ad Probam. de virgin. c. 18. *Vt integra permaneat Deo dicata virginitas, sunt custoditur integritas corporis, multò ampliùs custodienda est humilitas cordis. Si qua enim verè virgo est Christi, non potest Christo nisi humilitate coniungi*, &c. S. Bernard. hom. 1. super Missus est: *Pulchra permixtio virginitatis & humilitatis; nec mediocriter placet Deo illa anima, in qua & humilitas commendat virginitatem, & virginitas exornat humilitatem.* Et paulò pòst: *Vt placeret virginitas, humilitas procul dubio fecit. Quid dicis virgo superba? Maria virginem se oblita gloriatur de humilitate, & tu negligendo humilitatem, blandiris tibi de virginitate? Respexit humilitatem ancillæ*, &c. *Expedit tibi virginem non esse, quàm de virginitate insolescere.* Rursum Cassianus lib. 2. de Institut. ten. cap. 18. *Sicut*, ait, *sine humilitate castitas obtineri non potest: ita sine castitate scientia obtineri nequit*; vtriusque ergo imò omnis virtutis, omnisque boni centrum est humilitas, humilisque oratio. Vnde S. Chrysost. apud Antonium in Melissa p. 1. cap. 46. *Oratione*, inquit, *acquiritur conuersatio Dei, seiungitur autem à Deo, qui non se coniunxerit ei per orationem. Qui verò separatur à Deo, illum prorsus necesse est aduersario coniungi. Oratio custodia est temperantiæ, virginitatis sigillum, iræ castigatio, superbiæ moderatio, animæ memoris iniuriarum expiatio, inuidiæ demolitio, pacis confirmatio.*

Exempla.

Vis exempla? Accipe. Abbas Serenus apud Cassian. collat. 7. c. 2. cùm pro perfecta castitate impetranda *iugi supplicationi ac lacrymis indefessus insisteret, adueniens ad eum angelus in visione nocturna, eiusq; velut aperiens vterum, quamdam ignitam carnis strumam de eius visceribus auellens, ac proijciens, suisq; omnia vt fuerant locis intestina restituens: Ecce, inquit, incentiua carnis tuæ abscissa sunt, & obtinuisse te noueris hodierna die perpetuam corporis puritatem, quam fideliter poposcisti.*

S. Thomas Aquinas iuuenis tentatus à scorto, à fratribus submisso, titione illud fugauit, moxque orans pro dono castitatis, vidit angelum zona sibi renes stringentem, dicentemque: *Accipe cingulum castitatis*, ac deinceps per omnem vitam sensu libidinis caruit, vti habet eius Vita.

S.Cæ-

S. Cæcilia cilicio armata, cum gemitu orans A cum Psalte psal.118. *Fiat Domine cor meum immaculatum in iustificationibus tuis, vt non confundar*, castitatem angelicam, eiusque custodem angelum meruit obtinere; quin & eamdem Valeriano sponso, Tiburtio eius fratri, multisque aliis aspirauit, ac velut apis argumentosa virginum mella fauosque contexuit.

Simile exemplum de Abbate Mose recenset Palladius in Lausiaca c.22. de Pacone c.29. Vide S. August. de S. Virgin. c.39.

Illustre recensque exemplum extat in Vita S. Elzearij Comitis Arriani c.36. Hic enim cum sponsa sua Dalphina in flore ætatis, ipso festo S. Magdalenæ post Synaxim flexis genibus, iunctisque super Missale manibus, perpetuam Deo vouit virginitatem, hac forma: *Domine Iesu* B *Christe, à quo omne bonum & donum proficiscitur, ego peccator fragilis & infirmus, sine tuo speciali dono non possum castè & continenter viuere: sed de tuo singulari adiutorio confidens, voueo & promitto tibi, & sanctissimæ matri tuæ atque omnibus Sanctis, toto tempore vitæ meæ me castè victurum, & virginitatem seruaturum, quam huc vsque tua benignitate in me custodiuisti, atque huius promissionis exequendæ causa, paratus sum quascumque afflictiones & pœnas, atque etiam mortem ipsam perpeti.* Denique S. virgo Dalphina consimili modo virginitatis votum, quod iam antè secretò fecerat, publicè repetiuit. Subiunxit D. Garsenda eius nutrix, illud S. Vrbani Pontif. de S. Cæcilia: *Domine Iesu Christe seminator casti consilij, suscipe seminum fructum, quos in Dalphina virgine seminasti.*

Porrò mirè ad castitatem iuuat implorare C opem B. Virginis: hanc enim statuit virginum reginam & castitatis præsidem: vnde Ecclesia eam inuocans supplicat: *Nos culpis solutos, mites fac & castos: vitam præsta puram.*

Tertiò. Tertiò, *continens* hîc non solùm castum, sed & à quolibet alio vitio continentē & abstinentem significat. Vnde Syrus vertit, *agnoui autem, quòd non possem domare animam meam.* Continētia enim generalis est virtus, quæ, vt docet Aristot. toto lib.7. Ethic. iram, gulam, superbiam, auaritiam, acediam, omnemque aliam prauam mentis affectionem, siue concupiscētiam, coërcet & refrænat, facitque vt homo in suis actionibus sit moderatus, modumq; debitum in omnibus teneat. Huiusmodi autem moderatio est vera sapientia, quam sequenti petit oratione. Vnde dicit de D sapientia: *Deducet me in operibus meis sobriè*, id est temperatè & moderatè, ita scilicet, vt in omnibus modum teneam. Hinc Lyran. benè exponit: *Non possem esse continens à vitiis.* Et S. August. l.10. Confess. c.29. locum hunc tractans, *continentiam* interpretatur abstinentiam ab omnibus vitiis: sic enim Deum alloquitur & obsecrat: *Et tota spes mea non nisi in magna valdè misericordia tua. Da quod iubes, & iube quod vis. Imperas nobis continentiam. Et cùm scirem, ait quidam, quia nemo potest esse continens nisi Deus det, & hoc ipsum erat sapientiæ, scire cuius esset hoc donum. Per continentiam quippe colligimur & redigimur in vnum, à quo in multa defluximus. Minùs enim te amat, qui tecum aliquid amat quod non propter te amat. O amor, qui semper ardes & numquam extingueris, charitas Deus meus, accende me. Continentiam iubes, da quod iubes, & iube quod vis.* A *Iubes certè, vt contineam à concupiscentia carnis, & concupiscentia oculorum, & ambitione sæculi; iussisti à concubitu, & de ipso coniugio melius aliquid, quàm concessisti, monuisti.* Similia habet lib.4. contra Iulian. c.3. & lib. de Peccat. merit. c.5. & lib. de Continentia c.1. Porrò Aristot. lib.7. Ethic. distinguit continentiam à temperantia, quòd hæc plena & perfecta sit virtus; illa verò inchoata dumtaxat, eò quòd adhuc versetur in lucta & pugna vitij contrarij, ac cum rebellione, & quasi seditione passionum confligat. Verùm Salomon hæc duo non distinguit, sed continentem vocat temperantem & moderatum in omnibus.

ET HOC IPSVM ERAT SAPIENTIÆ, SCIRE CVIVS ESSET HOC DONVM] Ita lege cum Rom. & Græcis: quare minùs rectè alij legunt, *& hoc* B *ipsum erat summa sapientia*; alij, *sapientia*. Pro *sapientia*, græcè est. φρόνησις, id est prudentia, intelligentia, sapientia. Pro *donum* græcè est χάρις, id est *gratia*; castitas enim est donum gratiæ Dei, idque vnum è maximis, ob eius difficultatem, & tentationes carnis assiduas & periculosissimas. Quàm hoc verum sit docet S. August. qui in concubinatu & hæresi existens, putabat continentiam à concubitu sibi esse impossibilem, eò quòd illam quæreret in viribus liberi arbitrij. Sic enim ait lib.6. Confess. c.1. *Propriarum virium credebam esse continentiam, quarum mihi non eram conscius, cùm tam stultus essem, vt nescirem, sicut scriptum est, neminem posse esse continentem, nisi tu dederis. Vtique dares, si gemitu interno pulsarem aures tuas, & fide solida in te iactarem curam meam.* Vnde idem con- C uersus iam sapientior factus, epist.143. *Non tantùm*, inquit, *in hoc nos adiuuat Deus sua gratia, vt amando agamus, quod discendo tam scimus; sed vt sciamus, quid agendum sit. Ita vt nemo possit esse continens, nisi Deus det, & neque hoc ipsum sciens.* Quin & Cassian. Collat.12. c.4. *Sciens*, inquit, *impurissima colluuionis aspergine se protinus maculandum, si vel paululùm quid ab eo protectio diuina discesserit, ac proinde pro perpetuitate eius, cum omni contritione & humilitate cordis indefessè est orationibus excubandum.*

Hinc & S. August. eàdem epist.143. docet, non tantùm in fidelibus, sed etiam in Gentilibus, continentiam esse donum gratiæ Dei, affertque exemplum Polemonis, qui audiens Xenocratem de abstinentia disserentem, ex ebrioso factus est sobrius.

EX TOTIS PRÆCORDIIS MEIS] Græcè, *ex toto* D *corde meo*, id est toto cordis mentisque affectu, gemitu, desiderio & suspirio, additis quoque ieiuniis, vigiliis, chameunia, id est humi cubatione (hæc enim carnem macerant, orationē acuunt, & ad castitatem disponunt) ait Cantacuzenus. Qui sic seriò, ardenter, & quasi toto corde petunt à Deo donum castitatis, impetrant: qui verò frigidè, dubiè & dimidio dumtaxat corde petunt, non impetrant, quia impetrare nolunt. Talis ante conuersionem erat S. August. quem audi lib.8. Confess. c.7. *At ego adolescens miser valdè, miser in exordio ipsius adolescentiæ, etiam petieram à te castitatem, & dixeram: Da mihi castitatem & continentiam; sed noli modò* (en cor non integrum, duplicem animum, inconstantem in viis suis, non directum à Deo) *timebam enim, ne me citò exaudires, & citò sanares à morbo concupiscentiæ, quam malebam expleri, quàm extingui.*

Hæc

Hæc oratio Salomonis est illa de qua 3. Reg. 3. Ex hoc loco discimus, eum multis antè diebus in desiderio habuisse ac in votis sapientiam, eamque à Deo postulasse: vnde in nocte dormienti in Gabaon, volens Deus votis eius satisfacere, iussit vt peteret quod vellet: & postulauit sapientiam, vt sæpè aliàs postulauerat, ac data est illi tam eximia, vt præiret omne genus hominum, vt ait S. Hieron. in 12. Eccles. (etsi in cap. 2. eiusdem libri dicat, Salomonem non fuisse sapientiorem Abraham, Mose & ceteris Sanctis, sed iis qui fuerunt ante se in Ierusalem) quia *postulauit in fide, nihil hæsitans, & postulauit à Deo, qui dat omnibus affluenter, & non improperat,* vt dixit cap. 1. suæ Canonicæ S. Iacobus. ita à Castro.

CAPVT NONVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Oratio Salomonis pro impetranda sapientia, cuilibet religioso & sapientiæ studioso, præsertim Prælato & principi, vsurpanda. Est enim oratio hæc piis affectibus, æquè ac rationibus efficacissimis plena, docens sapientiam esse necessariam, tam ad se, quàm ad populum sapienter regendum, eò quòd ipsa norit omnia, ac sine ea homo ignorans & imbecillus nihil efficiat, quod feliciter succedat. Videtur hæc esse illa oratio qua Salomon impetrauit sapientiam, de qua 3. Regum 3. 9. Ex hac oratione D. Henricus Suso sub annum Domini 1350. confecit Horas de æterna Sapientia, eius studiosis perutiles æquè ac pias. Extant inter opera eius, & in Hortulis animæ.

1. Deus patrum meorum, & Domine misericordiæ, qui fecisti omnia verbo tuo, 2. & sapientia tua constituisti hominem, vt dominaretur creaturæ, quæ à te facta est, 3. vt disponat orbem terrarum in æquitate & iustitia, & in directione cordis iudicium iudicet: 4. da mihi sedium tuarum assistricem sapientiam, & noli me reprobare à pueris tuis: 5. quoniam seruus tuus sum ego, & filius ancillæ tuæ, homo infirmus, & exigui temporis, & minor ad intellectum iudicij & legum. 6. Nam & si quis erit consummatus inter filios hominum, si ab illo abfuerit sapientia tua, in nihilum computabitur. 7. Tu elegisti me regem populo tuo, & iudicem filiorum tuorum, & filiarum: 8. & dixisti me ædificare templum in monte sancto tuo, & in ciuitate habitationis tuæ altare, similitudinem tabernaculi sancti tui, quod præparasti ab initio: 9. & tecum sapientia tua, quæ nouit opera tua, quæ & affuit tunc, cùm orbem terrarum faceres, & sciebat quid esset placitum oculis tuis, & quid directum in præceptis tuis. 10. Mitte illam de cælis sanctis tuis, & à sede magnitudinis tuæ, vt mecum sit & mecum laboret, vt sciam quid acceptum sit apud te: 11. scit enim illa omnia & intelligit, & deducet me in operibus meis sobriè, & custodiet me in sua potentia. 12. Et erunt accepta opera mea, & disponam populum tuum iustè, & ero dignus sedium patris mei. 13. Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus? 14. Cogitationes enim mortalium timidæ & incertæ prouidentiæ nostræ. 15. Corpus enim, quod corrumpitur, aggrauat animam, & terrena inhabitatio deprimit sensum multa cogitantem. 16. Et difficilè æstimamus quæ in terra sunt: & quæ in prospectu sunt, inuenimus cum labore. Quæ autem in cælis sunt quis inuestigabit? 17. Sensum autem tuum quis sciet, nisi tu dederis sapientiam, & miseris spiritum sanctum tuum de altissimis: 18. & sic correctæ fiant semitæ eorum qui sunt in terris, & quæ tibi placent didicerint homines? 19. Nam per sapientiam sanati sunt quicumque placuerunt tibi Domine à principio.

VERS. 1. DEVS PATRVM MEORVM, ET DOMINE MISERICORDIÆ, QVI FECISTI OMNIA VERBO TVO] τὸ *meorum* non est in Græco: Holcot legit, *nostrorum*, putà Dauidis & Patriarcharum, præsertim Abrahæ, Isaac & Iacob, qui totius Israelis, id est populi fidelis & religiosi, fuere patres, eumque optimè & sapientissimè texerunt; qua in re ipse illos imitari cùm velit, iure idem sapientiæ donum ab eodem auctore Deo postulat. Rursum hi ob fidem & sanctitatem Deo fuere charissimi, adeò vt Deus eorum nomine glorietur, eoque vocari & inuocari voluerit, dicens ad Mosen & Hebræos Exodi 3. 15. *Dominus Deus patrum vestrorum, Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob misit me ad vos; hoc nomen mihi est in æternum, & hoc memoriale meum in generationem & generationem.* Atque sic Deus humano generi suum nomen elargitus est, auctore Philone in libro de Abrahamo, vt habentes refugium ad preces & supplicationes, à spe bona non excluderetur, tribus illis patribus ob Dei oculos præmissis. quod meliùs facit nunc nomē Iesu Christi Domini nostri, quo nostras omnes preces claudimus & obsignamus. Nam maiorum merita, & præcipuè Sanctorum, Deo proponere ad postulandum quidpiam, consueuere probi in primis

primis viri. Ita Cantacuzenus, à Castro. Pineda A & alij: Deus enim patrum, est pariter Deus filiorum, quos ipse patribus dedit, vt filius propter patrum merita, se æquè ac patribus Deum propitium exhibeat, præsertim quia id olim ipse promiserat patribus, vt cùm dixit Abrahæ: *Statuam pactum meum inter me & te, & inter semen tuum post te in generationibus tuis fœdere sempiterno: vt sim Deus tuus, & seminis tui post te.* Genes. 17. 7. Et: *Benedicam tibi, & multiplicabo semen tuum sicut stellas cæli, &c. & benedicentur in semine tuo omnes gentes,* Genes. 22. 17.

DOMINE MISERICORDIÆ] Vatabl. *beneficentiæ*; Pagnin. *pietatis*, id est summè beneficus, pius, misericors & miserator, qui peccatum homicidij & adulterij patri meo Dauidi, & matri meæ Bethsabee misericorditer remisisti, ait Lyran. B Vnde Lucifer Calar. legit, *Domine misericordiarum*. Hoc titulo gaudet Deus, eoque inuocatus postulata audit & exaudit. Misericordiæ enim proprium opus est, miserorum misereri, eisq; opem ferre; atque omnes indigent Dei misericordiâ, vt eam velut sibi patrocinantem coram Deo allegare possint & debeant. Sic pauperes, vt stipem emendicent à diuitibus, solent eorum misericordiam & liberalitatem allegare & dilaudare. Emphasim habet τὸ *Domine*. q. d. Tu es Dominus, ac dominaris infinitæ tuæ misericordiæ, æquè ac immensæ miseriæ nostræ: illam ergo velut ditissimus & liberalissimus Dominus in nos eroga, vt miseriæ tantæ succurras: abyssus enim miseriæ nostræ inuocat abyssum misericordiæ tuæ. Tu enim es primus & summus omnium eleëmosynarius, imò *tu es pater misericordiarum, & Deus* C *totius consolationis*, 2. Cor. 1. 3.

Rursum, Deus propriè dicitur *Dominus misericordiæ*, quia dominium suum ostendit miserendo potiùs, quàm puniendo, vel aliud quid agendo, iuxta id quod orat Ecclesia: *Deus, qui omnipotentiam tuam parcendo maximè & miserando manifestas*; patiens enim & clemens est potens iræ, animiq; sui & rerum omnium, vti ostendi Prouerb. 16. 32. ad illa: *Melior est patiens viro forti.*

QVI FECISTI] Conciliat sibi hoc versu Dei beneuolentiam tribus Dei attributis, scilicet Primò, allegando Dei amorem & fidelitatem, quòd scilicet, sit Deus patrum suorum, eisque promiserit se eorum posteris benedicturum, id est benefacturum: rogat ergo, vt idipsum nunc fideliter, ac reipsâ posteris egentibus & inuocantibus præstet, ac amorem, quo prosequitur patres, D testetur & extendat in filios. Secundò, allegando Dei misericordiam, vt eam sibi misero, eam poscenti more suo exhibeat. Tertiò, allegando Dei potentiam, quòd scilicet omnia verbo suo fecerit & crearit, ac proinde ei perfacile sit, rem hanc petenti annuere. Docet ergo nos hisce tribus titulis stringere, & quasi cogere Deum ad præstandum id, quod petimus: vult enim efficaci ardentique oratione & desiderio stringi & quasi cogi Deus à nobis.

VERBO TVO] solo iussu tuo, putà in mente dicendo: Fiat lux, fiant luminaria, &c. Genes. 1. Mysticè, Verbo, id est Filio, tuo: per hunc enim Deus Pater fecit omnia. Itaque *verbum* notat tum facilitatē, tum sapientiam, qua Deus cuncta creauit. Vide dicta Genel. 1. Verbum denique, id

est Filium Dei, tacitè doctorem sibi poscit Salomon, qui per incarnationem futurus erat doctor A Israelis & gentium omnium. Vnde 3. Reg. 3. 9. cùm apparuit Deus Salomoni, non Patrem, sed Filium apparuisse censet Pineda & alij. Imò Conc. Sirmiense, docet in omnibus Dei apparitionibus veteris Testamenti, Filium dumtaxat apparuisse, vt suæ incarnationi, qua visibilis hominibus apparitutus erat, præluderet.

Præclarè S. Basilius lib. 4. contra Eunomium: *Nónne*, inquit, *cùm de Deo audimus, quòd in sapientia omnia fecit, conditricem tunc eius artem docemur? cùm verò quòd aperuit manum suam, & implet omne animal benedictione psal. 144. prouidentiam eius, quæ per omnia transit? cùm verò, quòd posuit tenebras latibulum suum psalm. 17. 12. inuisibilis naturæ eius admone-* B *mur? Cùm rursus è persona ipsius Dei dicitur Malach. 3. 6. Ego sum, & non sum alteratus, identitatem æternam, incommutabilitatemq; diuinæ substantiæ discimus?* Quin & Plato: Bonus, inquit, est Deus: omnia ergo sibi simillima fieri voluit: nam bonus nullius vnquam rei inuidia tangitur. Et Seneca lib. 4. de Benef. *Non mentiar, si dixero neminem non amare beneficia sua, cui non causa fit iterum dandi beneficij, semel dedisse. Cui initio non fuisset ratio præstandi, aliquid ei præstamus, quia præstitimus.*

ET SAPIENTIA TVA CONSTITVISTI HOMINEM, VT DOMINARETVR CREATVRÆ, QVÆ A TE FACTA EST] Græcè, *creaturis à te factis*. Incipit iam vrgere Deum rationibus ad sapientiam sibi communicandam, vt officio regnandi sibi à Deo imposito, rectè perfungatur. Vnde ablatiuus *sapientiâ tuâ* potest referri, tum ad Deum, C qui sapienter hominem creauit velut mundi regem & dominum, vt illum regeret; tum potiùs ad hominem, quem Deus sapientiâ imbuit, vt sapienter mundum gubernaret: id enim magis seruit Salomonis proposito, quo Deum stimulat ad sapientiam sibi dandam, velut sibi debitam ad sapienter regendum. Vnde pro *constituisti*, græcè est, κατεσκεύασας, id est reformasti, adornasti, concinnasti, docuisti, instruxisti rebus necessariis, sicut vas (hoc enim græcè dicitur σκεῦος) aliquod plenè per omnia formatur, concinnatur, adornatur, vt sit elaboratum, perfectum & expolitum ad suos vsus. Sic enim Deus in hominis corpus ex limo plasmatum, infudit animam rationalem, eique sapientiam indidit, vt homo esset perfectus, & idoneus ad regendum orbem.

VERS. 2.

D Prima ergo est hæc ratio, q. d. Domine, qui ineffabili tuâ sapientiâ Adamum creasti velut regem mundi, vt dominaretur ceteris creaturis, ne illæ ratione æquè ac rectore destitutæ, inter se confligerent, aut carerent debita subordinatione, dispositione & gubernatione, ideoque Adamum, vt idipsum præstaret, sapientia tua ipsi indita adornasti & instruxisti; quæso te, vt eandē mihi quoque indas & communices: me enim constituisti regem Israelis, id est populi fidelis & Ecclesiæ tuæ: vt ergo munus regium mihi à te impositum ritè obeam, sapientiam ad hoc debitam & necessariam mihi elargire: ego enim sum filius hæres Adæ; ac non solùm vrbis tuæ sanctæ, putà Hierosolymæ, sed & quodàmodo orbis totius à te constitutus sum rector; tum quia me destinasti orbis magistrum, vt rerum om-

nium naturas perscruter & hominibus explicem: tum quia me vrbis tuæ sapientis & sanctæ regem designasti, vt ex me orbis totus veri regis ideam, verumque regendi exemplar hauriat & capiat. Quocirca Salomon Adæ in sapientia, æquè ac iure regnandi fuit par vel suppar. Facilius enim fuit Adæ in iustitia originali, regere creaturas ratione carentes ad nutum obedientes, quàm Salomoni post lapsum regere Hebræos duræ ceruicis, & concupiscentiis suis addictos. Vnde apud interpretes problema est, vtrius sapientia fuerit maior, Adæ, an Salomonis? & adhuc sub iudice lis est, aliis Adæ, aliis Salomoni primas sapientiæ assignantibus.

VERS. 3. VT DISPONAT ORBEM TERRARVM IN ÆQVITATE (græcè, ἐν ὁσιότητι, id est *in sanctitate*) ET IN IVSTITIA, ET IN DIRECTIONE CORDIS IVDICIVM IVDICET] *Disponat*, id est gubernat: gubernatoris enim est omnia suis locis, ordinibus, gradibus, temporibus, modis & conditionibus ordinare & disponere. Simile est v. 12. Vnde græcè est διέπῃ, id est dispenset, administret, curet, præsit, moderetur, regat: hinc Deus ab Aristotele (si tamen is est auctor) lib. de Mundo, vocatur ὁ τὰ σύμπαντα διέπων, id est omnia administrans, disponens, gubernans. Talis fuit Adam velut Dei vicarius in terra, iuxta illud Gen. 1. 26. *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram, & dominetur seu præsit piscibus maris, & volatilibus cæli, & bestiis, vniuersæque terræ, omnique reptili, quod mouetur in terra.* Hoc est, faciamus hominem præditum libero arbitrio, ratione & sapientia, in quo sit nobis similis, vt gubernet mundum in sanctitate & iustitia, hoc est in cultu & religione veri Dei, & in conuersatione iustitiæ erga alios homines.

ET IN DIRECTIONE CORDIS IVDICIVM IVDICET] Græcè, ἐν εὐθύτητι ψυχῆς, id est *in rectitudine animæ*, vel, vt Lucifer pro S. Athanasio legit, *animi*: per quam S. Bonauent. & Hugo intelligunt rectam intentionem, Holcot clementiam, Lyran. dictamen rectæ rationis. Melius Osorius animi æquitatem & rectitudinem accipit. q. d. Adam constitutus est à Deo rector mundi, vt animo æquo & recto, ac ab omni sinistro affectu, passione, personarum acceptione libero, in neutram partem propendendo, iustum suum iudicium exerceret, & ius suum cuique diceret ac tribueret: rectitudo enim hæc aduersatur obliquitati, qua quis ob metum vel fauorem deflectit à recta iustitiæ norma & regula, cuius fons & origo est lex æterna in mente Dei: qui proinde iudici in mente assiduè cogitandus est, vt rectè iudicet, iuxta consilium Iosaphat regis 2. Paral. 19. 6. Vnde Iob c. 34. 14. *Si direxerit*, inquit, *ad eum cor suum, spiritum illius & flatum ad se trahit.* Addit noster Lonnus, rectitudinem vel directionem cordis, posse significare promptitudinem, facilitatem, ac quasi explanationem & leuitatem asperitati, hæsitationi & obscuritati contrariam. Multi enim in iudicando sunt obscuri, implexi, hæsitantes, tardi, asperi, cùm iudex debeat esse clarus, resolutus, expeditus, planus, æquus & facilis.

Hinc Tropolog. infert Cantacuzenus: Ille, inquit, erit perfectus rex, qui ex prima mundi administratione & regno homini à Deo commendato, rationem addiscit gubernandi *in æquitate*, id est sanctè quoad se; *in iustitia*, quoad cognoscendas aliorum naturas & necessitates, ad reddendum vnicuique quod suum est, instar Adami cognoscentis singula, & dominantis in omnia & *in directione cordis*, se omniaque sua conferentis in veri Dei religionem & cultum: hoc enim affert *cor rectum*. Rectus enim illud totum, quantum quantum est, dirigit in Deum.

VERS. 4. DA MIHI SEDIVM TVARVM ASSISTRICEM SAPIENTIAM] Syrus, *da mihi sapientiam à conspectu sedis tuæ*; Arabicus, *da mihi sapientiam eorum qui frequentant te*; græcè, δός μοι τὴν τῶν σῶν θρόνων πάρεδρον σοφίαν, id est, *da mihi tuorum thronorum paredram*, id est *assidentem, sapientiam*. Cantacuzenus per *thronos* accipit tertium ordinem angelorum primæ hierarchiæ, qui vocantur Throni: his enim insidet Deus post Seraphim & Cherubim, iuxta illud psal. 79. 2. *Qui sedes super Cherubim, manifestare coram Ephraim.* Magis ad litteram per *thronos* accipias sedes regales: reges enim sedent in thronis regiis: vnde in iisdem metaphoricè sedere dicitur Deus, qui est Rex regum & Dominus dominantium. quo significatur summa & eminentissima Dei potestas & dominium in omnes reges & principes, imò in omnes angelos, totumque orbem.

ASSISTRICEM] Græcè, πάρεδρον. Alludit ad assessores Iurisperitos, qui ex veteri more dantur iudicibus iunioribus vel imperitioribus, vt ex eorum admonitu sententiam rectam dicant: hi enim vocabantur πάρεδροι, deinde συγκάθεδροι, teste Vlpiano ff. de excus. lib. 10. & Modestino ff. de offic. Assess. lib. 1. nisi malis alludi ad angelos vel genios paredros: sic enim reges habent suos Archangelos paredros, qui eos in regendo dirigant. Vnde Michael Archangelus erat paredrus Hebræorum, alius Archangelus erat paredrus Græcorum, alius Persarum, Daniel. 10. Sic & Socrati suus fuit genius paredrus, id est angelus vel dæmon, cuius consilio omnia agebat, teste Platone, & Laërtio in eius Vita. Sic magi habent paredros dæmones, qui eis arcana reuelant. Sic S. Irenæus lib. 1. c. 9. & 20. docet, Simonem Magum & Marcum habuisse geniós paredros, qui vtique non alij erant, quàm dæmones familiares: qualem etiam se habuisse asseruit Lutherus lib. de Missa angulari, & Zuinglius lib. de Supplemento Eucharistiæ, & Caluinus epist. ad Bucerum. A Bucero enim monitus ipse, vt conuitiis abstineret, respondit, hunc sui non ingenij, sed genij esse morbum. Vide Feuardentium in Irenæum loco iam citato, vbi variis ex antiquitate exemplis docet, quòd, sicut Ecclesiæ paredrus adest Spiritus sanctus & sapientia, sic hæresiarchis paredrus assideat dæmon.

Paredri in ducès quis

Est prosopopœia. Sapientiæ enim hîc datur persona quasi angeli vel consiliarij, qui Deo assistat, vt sapienter omnia disponat, ac ab eo mittatur in terram, præsertim ad reges & principes, vt eos dirigat doceatque sapienter munus suum obire, ac subditos regere, Prouerb. 1. 20. Iob 28. 12.

Sic Poëtæ fingunt Ioui assidere Θέμιν, δίκην, id est æquitatem & iustitiam, quam velut virginem integram, asserunt esse deam iudiciorum præsidem, quòd lites dirimat & decidat. Vnde Aristot.

Aristot. lib.de Mundo: Deus,ait,è vestigio comitem habet iustitiæ præsidem, quam Δίκην nominant,diuinæ legis vindicem,simul ac quidquam sanctionum eius prætermissum est.

Orat ergo Salomon diciique: Da Domine, vt sapientia,quæ tibi quasi summo omnium gubernatori assistit, mihi quoque regi consilij indigo assistat, tam in regendo, quàm in iure dicendo: nam sine sapientiæ consilio, reges nihil agere,nihil decernere debent. Da igitur mihi illam velut πάρεδρον,imò πρόεδρον, id est præsidem & antistitem, quæ mecum in solio regali sedeat,imò sola illud occupet:lubens enim omne illud ipsi cedam,vt iuxta eam considentem; ego velut discipulus astem. Continuè ergo mihi adsit,adsideat & præsideat. nec vmquam à meo latere discedat, vt eius magisterio erudiar, & discam quid dicere,quid discernere, quid iudicare debeam: illi enim velut magistræ in disciplinam me dedo, ipsi vt reginæ me subdo: illa ergo ceu regina à dextris mihi assistat, meque in omnibus regat & dirigat, necubi errem aut cespitem.

ET NOLI ME REPROBARE A PVERIS TVIS] *Puer* in Scriptura vel filium, vel seruum significat, electum & dilectum. Sensus ergo est q.d. Noli me reiicere ex numeru filiorum & famulorum tuorum,quos velut tibi dilectos,tua sapientia donasti & dotasti. nam ego sum tibi filiusfamilias,natus ex ancilla tua, vt sequitur. Iam Primò, Cantacuzenus per pueros accipit angelos, præsertim supremos Deo assistentes, putà Cherubinos (qui à scientia & sapientia nomen acceperunt) & Seraphinos, qui à Deo lumen accipiunt, quo alios inferiores illuminent. Hi enim sunt proximi Deo,quasi primi eius familiæ pueri,id est filij vel famuli. Simili enim modo optat Salomon pro tanto regis munere, instar angeli Cherubini & Seraphini Deo familiarissimus esse, & lumen ab illo accipere, quod in sibi subditos & populares refundat. Secundò,& magis ad litteram, per pueros accipias patres & patriarchas diuinorum scientia præstantes, putà Abraham, Isaac,Iacob, Dauidem,&c.cum quibus etiam vt annumeretur velut filius & heres, ac sapientiæ dono insigniatur,Salomon obsecrat. Tertiò,alij appositè per pueros accipiunt reges, iudices & principes, qui familiares Dei esse videntur, & quasi à secretis,à consilijs,quibuscum prouidentiæ suæ arcana communicat,iuxta illud psal.81 1. *Deus stetit in synagoga deorum* (hebr. *elohim*, id est principum & iudicum) *in medio autem deos diiudicat*. Principes ergo & iudices sunt pueri è familia *elohim*, id est Dei omnia iudicantis & gubernantis; vt sensus sit q.d. Soles,ô Domine Deus, regibus assistricem tuam communicare sapientiam, vti Dauidi patri meo communicasti: noli ergo mihi eius filio & heredi pariterque regi eam denegare, ne ineptus sim qui Israëlem regam,ac regio munere & nomine indignus inueniar. Noli ergo me gradu hoc,ordine & potestate mouere: noli me eiicere, abdicare, ac veluti cēsura notare,præterire,& inter eiectos præteritosque censere: hoc enim est ἀποδοκιμάζειν. vnde Senatores,qui ob insipientiam culpamue senatu submouebantur, vocabantur ἀποδεδοκιμασμένοι, teste Festo & Budæo in Comment.

Pueri triplices.

Primò.

Secundò.

Tertiò.

linguæ Græcæ part.68. Orat ergo,ne ex regum sapientum albo reprobetur & eradatur ob imperitiam,ignorantiam vel insipientiam,velut indignus & reiectaneus, iuxta illud Isaiæ 32.5. *Non vocabitur vltrà is,qui insipiens est Princeps;neque fraudulentus appellabitur, Maior: stultus enim fatua loquetur*, &c.

Tropol. *Noli me reprobare à pueris tuis*,id est ne sinas me labi in peccatum, vt priuer tuâ gratiâ ac statu graduque filiorum Dei, fiamque seruus & mancipium diaboli, ac fomes mortis & gehennæ. Ita noster Aluarez de Paz, de Vita spirituali lib.1.p.1.c.7. Quid est,inquit, Noli me reprobare à pueris; nisi noli permittere, vt à sapientia derelictus,quæ omnis bonitatis est fons, serui & amici tui, ô Domine, dignitatem amittam? Nam sine sapientia, id est sine luce diuinitus indita, nec peccatum agnosco,vnde nec detestor; nec virtutis decorem video, vnde nec amo,nec sequor,nec amplector. Non est autem aliquis seruus tuus & amicus tuus,sine odio peccatorum,& sine amore virtutum.

VERS.5.

QVONIAM SERVVS TVVS SVM EGO, ET FILIVS ANCILLÆ TVÆ] Putà Bethsabee,quæ post adulterium cum Dauide pœnitens probam vitam duxit,nec tantùm sapientiæ,sed & prophetiæ spiritu à Deo dotata fuit, vti ostendi Prouerb.31.1. Vsurpat verba patris sui Dauidis psal. 115.6. Rursum & potiùs per τὸ *ancillæ* insinuat suam infirmitatem, & sapientiæ necessitatem. q.d. Ego sum filius *ancillæ tuæ*. id est mulieris miseræ,ex qua tamquam ex fonte quidquid infirmitatis, aut imbecillitatis, vel ignorantiæ est in me,profectum est. Nam vt dixit Iob c.14.1. *Homo natus de muliere, breui viuens tempore, repletur multis miseriis*. Vnde statim subditur: *Homo infirmus,& exigui temporis*.

Secunda est hæc ratio, qua Salomon vrget, & iure seruitutis obstringit Deum ad dandam sibi sapientiam. q.d. Ego in familia tua dego, & inter domesticos tuos censeor,imò quasi verna in tui obsequio & seruitute natus sum, quasi fidelium parentum te colentium fidelis filius, verusque tui cultor,sed ancillæ miseræ miser filius. Tua ergo interest, vt ego seruus tuus sapiam,& sapienter negotia mihi à te commissa administrem. Heri enim honor, vtilitas & lucrum, pendet ex serui sapientia & industria, si scilicet solerter res eius obeat, administret & peragat. Vnde Officium serui allegans Dauid orat: *Seruus tuus sum ego, da mihi intellectum, vt sciam testimonia tua*, psal.118 125. Heri enim est seruo de necessariis prouidere: prouide ergo mihi de sapientia necessaria ad regendum.

Porrò Salomon in hac oratione ita se amatorem sapientiæ cupidum prodit,vt eam tamen iam magna ex parte videatur consecutus (hæ enim rationes eius sapientissimæ sunt) perinde ac is, qui amorem Dei à Deo ardentissimis votis efflagitat, amoris diuini iam compos est. Is enim in eo inhabitans, ipsum ad tam ardentem postulationem exstimulat,summè desiderans vt indies magnis incrementis augeatur & inardescat.

Tropolog. rex & princeps, qui seruit Deo; subditorum quoque se seruum agnoscat, vt eorum commodis seruiat: qui enim seruiunt Deo;

tionem, eamque bonam, id est iucundam & exi- A miam. Tertiò, aliæ sponsæ, ait Cervantius, desidiâ languent, otioque torpent, ac defluunt in deliciis totæ, sæpè illis nulla cura rerum domesticarum, non filiorum filiarumve, non famularum, non item eorum quæ ad victum, quæ ad cultum pertinent, quæ ad opes cōseruandas, nedum augendas; magni thesauri vix sufficere possunt earum vestibus, monilibus, cupedus: at *in operibus, siue ex laboribus manuum illius* (sapientiæ) *diuitiæ, thesauri indeficientes*, & hos non minori viriute sapit suis manibus, quasi aureis adamantinisque mœnibus tuetur, *honestas sine defectione*. Quartò, *in certamine loquelæ*: ceterarum enim vxorum contubernio, colloquio, vsu, consuetudine & congressu, in palæstra ipsa coniugali, planè virile robur ingeniumque viri languescit: vnde suspiciendi B admirandique sunt illi, tametsi pauci, qui vxorati vnâ liberis atque libris strenuè vacauerunt; eis tamen cælibes & numero & sapientia longè fuere & sunt maiores: at in *certamine loquelæ* sponsæ huius cælestis, *sapientia* atque prudentia florent vigentque. Quintò, ex collatione sermonum cum aliis feminis coniugibus, & earumdem consortio & societate, vir velut ignis cinere obducitur & obscuratur: quid enim è femina & muliere, nisi femineum & molle? Sit exemplo Salomon ipse 3. Reg. 11. cuius opulentiæ, potentiæ & magnificentiæ splendores inaurare non valuerunt, quæ deaurauit societas feminarum contubernalium, ait Geruantius. *At præclaritas est in communicatione sermonum sapientiæ*, coniugis omnium purissimæ, quàm proinde sibi in sponsam assumere satagit Salomon.

Tertiò.

Quartò.

Quintò.

Hæc omnia mysticè ritè adaptes B. Virgini, C quæ fuit sponsa S. Iosephi, quæ etiamnum quasi sponsa omnium fidelium & piorum.

VERS. 19 PVER AVTEM ERAM INGENIOSVS, ET SORTITVS SVM ANIMAM BONAM] Syrus, *puer eram lucidus*, vel *clarus*; Arabicus, *puer eram subtilis, solers, acutus*. Ostendit se ex natura & indole bona ac ingeniosa capacem fuisse sapientiæ. q.d. Cùm essem bonæ indolis & ingenij, facilè intelligebam quanta esset dignitas sapientiæ, quanta eius commoda iam à me recensita: quare cùm illa propensiùs optarem; cognoscerem tamen me illa viribus meis non posse assequi, adij Dominum, eumque vt illa mihi largiretur deprecatus sum. Sapienter Tertull. *Deus, ait, ita naturam disposuit, vt ea gratiæ aptissimum fundamentum existeret.* Vide S. August. lib. 22. contra Faustum c. 70.

INGENIOSVS] Id est, boni, magni, acuti & D acris ingenij ad res intelligendas & diiudicandas. Vnde Cicero lib. 5. de Finib. *Prioris generis, ait, est docilitas & memoria, quæ ferè omnia appellantur vno ingenij nomine, easq; virtutes qui habent, ingeniosi vocantur.* Et S. Isidor. lib. 10. Etymol. litt. I. *Ingeniosus dictus, inquit, quòd vim habet vim gignendi quamlibet artem.* Et S. August. lib. 10. de Trinit. c. 11. *In his tribus, inquit, memoria, intelligentia, voluntate inspici solent etiam ingenia paruulorum, cuiusmodi præferant indolem. Quanto quippe tenacius & facilius puer meminit, quantoq; citiùs intelligit, & studet ardentiùs, tanto est laudabilioris ingenij.*

Sub ingenio ergo hic iudicium, memoriam & voluntatem intellige. His enim quatuor excelluit Salomon, cùm alioqui sæpè pollentes ingenio, non polleant iudicio, & vice versa. ingenij enim parens est temperies calida, iudicij frigida. Ingenium lumen est animi: sed huius ipsius luminis lumen, & oculus oculi est iudicium. In ingeniosum cadit subinde error mentis & stultitia, numquam in iudiciosum. Malim hebes haberi, quod vitium pugnat cum ingenio, quàm insipiens & stultus, quod aduersatur iudicio. Audi Maximum Tyrium dissertatione 34. *Plerumque id euenit homini, vt quo facundior est ingenio, eo minùs valeat iudicio.* At Salomon ingenio excelluit æquè ac iudicio, vt patet 3. Regu 11 3. & seq.

Pro *ingeniosus*, græcè est εὐφυὴς, quæ vox tria significat. Primò, eū qui industrius est ac amœni & acris ingenij, vti iam explicui; Secundò, eum qui bona est indole, ac natura ad virtutem propensus: εὐφυὴς enim idem est, quod bene natus, natura habilis, beneformatus, benè à natura compositus, ingeniosus, id est naturali quadam ingenij dexteritate ad omnia comparatus: nam φύσις est indoles, purà naturalis ingenij animique bonitas: φύω enim est gigno, produco, planto, in lucem edo. Vnde φύσις est natura: potentia rei innata, ingenium, indoles, vis natiua, naturæ habitus & mores. Ingenium enim propriè à Latinis vocatur natura cuique ingenita, à gignendo; ea verò in pueris indoles dicitur, estque non solùm probitatis, sed industriæ quoque iudiciique index. Vnde S. Isidor. lib. 10. Etymol. cap. 11. sub finem, *genium* deriuat ex eo, *quòd vim habeat omnium rerum gerendarum, seu à gignendis liberis: vnde & geniales lecti dicebantur, qui nouo marito sternebantur.* Et Festus: *Geniales deos, inquit, dixerunt aquam, terram, ignem, aërem: ea enim sunt semina rerum. Genium appellabant deum, qui vim obtineret rerum omnium gerendarum: Aufustius: Genius inquit, est deorum filius, & parens hominum; ex quo homines gignuntur; & propterea genius meus nominatur quia me genuit. Alij genium esse putarunt vniuscuiusque loci deum.* Et Nonius Marcellus cap. 4. *Ingenium, inquit, est naturalis sapientia. Sallust. Catilinæ bello: Ingenium nemo sine corpore exercebat. Ingenium veteres dixerunt & sua sponte, vel natura. Næuius Lycurgo: Vos, qui regalis corporis custodiam agitis, ite actutum in frondiferos lucos; ingenium arbusta vincta sunt, non obscuritas. Sallust. Histor. lib. 3. Castrisq; collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. Virgil. Georg. lib. 2. Nunc locus aruorum ingeniis, quæ robora cuique, Quis color.* Hoc significatum secutus Petrus Nannius hoc loco vertit, *puer eram dexteræ indolis.* Vatabl. *dextero ingenio præditus.*

Ingenij genium quid?

Tertiò, εὐφυὴς, teste Hesychio, est arbor, natura aut ingenium virescens, bene germinans, copiosè succrescens. Id enim huic loco conuenit. q.d. Salomonis natura instar boni soli, radiis cælestis solis, putà gratiæ Dei, calefacta, probitatis & sapientiæ semina probè concipiebat, cōcepta confouebat, confota explicabat, & increscentia in dies promouebat: quare maiora in dies suæ bonæ indolis & ingenij documenta edebat, instar Christi, qui proficiebat ætate, sapientia & gratia apud Deum & homines, Lucæ 2. ita à Castro & Pineda lib. 1. de Rebus Salomonis, cap. 18. *Vt dij immortales, ait Seneca epist. 96 nullam didicere virtutem, cum omni editi: & pars naturæ eorum est, esse bonos: ita quidam ex hominibus egregiam sortiti indolem in ea quæ tradi solent perueniunt sine*

sine longo magisterio, & honesta complectuntur, cùm primùm audierint.

Denique Aristotel. 3. Ethicorum cap. 9. Is, inquit, est εὐφυής, cui est quid innatum bene, qui sit bene à natura formatus & propensus. quemadmodum enim arbor virescens, & copiosè succrescens & germinans, ac coalescens dicitur εὐφυὲς φυτὸν: ita ingenium amœnum & acre, quod virescit, germinat, & coalescit in virtute, & in his quæ cum virtute & sapientia coniuncta sunt, dicitur bene à natura institutum, & ad bonum procliue.

SORTITVS SVM, hoc est, inquit Pineda loco iam citato, non voluntate, non merito meo, sed Dei nutu, qui velut sors in manu nostra non est, accepi ANIMAM BONAM] *Solent*, inquit S. August. lib. 10. de Genes. ad litt. c. 18. *Quæ sorte dantur, diuinitus dari.* Et inferiùs: *Ad auferendam suspicionem præcedentium meritorum, sortis nomen accessit.* Verà hæc omnia, si sortis nomen pressè accipiatur; nam, si ex vsu sacri sermonis, sors non sonat illud fortuitum, sed aliquid proprium & velut hereditarium. Mihi, inquit, attribuit supremus rerum arbiter Deus optimam corporis & animæ portionem, præclaram quasi hereditatem & sortem possessionis meæ.

ANIMAM BONAM] Id est bonæ indolis, ad bonum omne propensam, bonitate naturali, moderatione affectionum, & candore motuum præditam. Ita Dionys. Pineda, Iansen. Lorinus, à Castro & alij.

Minùs rectè Hugo ingenium naturæ, animam bonam gratiæ attribuit: sic & Bonauent. qui id probat ex voce sortis: & Lyran. qui animam bonam assignat puritati affectus, quem hausit Salomon ex institutione Nathan, qui propterea cognomen ei imposuit, *Amabilis Domino*, 2. Reg. 12. 25. Et Holcot, qui putat voce *puer* (puer enim dicitur à puritate) notari munditiem corporis: voce *ingeniosus*, peritiam intellectus: per τὸ *sortitus sum animam bonam*, innui gratiam supernaturalem. Et Hugo Ætherianus lib. de Regressu animarum c. 32. ait, Salomonem sortitum esse animam bonam, per datam sibi sapientiæ abundantiam, per quam factus sit magis bonus.

Peius alij censentes animam esse ex traduce, id est animam filij seminari & traduci ab anima parentis, sicut lumen vnius candelæ traducitur & accenditur ab alia candela, sic exponunt q. d. *Puer eram ingeniosus.* græcè εὐφυής, id est bonæ naturæ & indolis, quia à natura & indole bona animæ parentis mei sortitus sum & accepi pariter animam bonam, iuxta illud Lucani lib. 5.

Indole si dignum Latia, si sanguine prisco
Robur inest animis.

Horum sententiam recensens, & cum dubio sequens S. August. lib. 10. de Genes. ad litt. cap. 17. *Puer autem eram ingeniosus*, inquit, *idipsum explicans, quibus causis ingeniosus esset, continuè subiungit, Et sortitus sum animam bonam, videlicet ex paterno ingenio vel corporali temperamento. Denique cùm essem*, inquit, *magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum; quòd si in maternum intelligatur, ne hoc quidem, quod dictum est, Veni ad corpus, huic opinioni refragabitur, cùm ex anima & corpore paterno venisse ad maternum corpus, accipitur, incoinquinatum videlicet, vel à cruore menstruo: dicuntur enim ex hoc ingenia grauari; vel à contaminatione adulterina*, quæ sæpè obest moribus filiorum, & suam pruriginem in illos transfundit. Verùm tradux animarum ab Ecclesia iam velut error damnatus est. Docet enim illa omnes hominum animas à Deo creari infundendo, & creando infundi: atq; error iste hîc satis refellitur ex eo quod subditur: *Et cùm essem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum.* quæ verba innuunt animam priorem fuisse corpore non tempore, sed naturâ, priusque habuisse suam bonitatem, de qua dixit, *Sortitus sum animam bonam*, ac deinde venisse in corpus incoinquinatũ; non igitur à semine corporeo, nec per semen parentis transfusa est anima patris in corpus filij.

Præclarè Seneca l. 4. de Benef. c. 6. *Insita sunt nobis*, inquit, *omnium ætatum omniumq; artium semina magisterq; ex occulto Deus producit ingenia.*

Mysticè S. August. ibidem c. 18. hæc omnia accipit de Christo, qui verus fuit Salomon, id est pacificus & pax nostra: *Quid ingeniosius*, inquit, *illo puero, cuius in annis duodecim seniores sapientiam mirabantur?* Et inferiùs: *Et quid incoinquinatius illo vtero Virginis, cuius caro etiamsi de peccati propagatione venit, non tamen de peccati propagine concepit?* Et pluribus interiectis: *Et fortasse ideo ait, Sortitus sum animam bonam: si tamen hoc de illo oportet intelligi, quia solent, quæ sorte dantur, diuinitus dari: aut quod fideliter dicendum est, ne vel illa anima aliquibus operibus præcedentibus ad tantum apicem subuecta putaretur, vt cùm ea Verbum caro fieret, & habitaret in nobis: ad auferendam suspicionem præcedentium meritorum, sortis nomen accessit.* Et S. Cyprian. lib. Testim. contra Iudæos c. de Natiu. Christi: *Quis*, inquit, *ante natiuitatem erat bonus? & quis venit in corpus incoinquinatum & impollutum?* nisi solus Christus, vtpote instar roris in Virginem illapsus, in eaque conceptus ex Spiritu sancto.

ET CVM ESSEM MAGIS BONVS, VENI AD CORPVS INCOINQVINATVM] Syrus, *& propter gratiam meam veni in corpus purum*; Arabicus, *cùm essem bonus, intraui in corpus illius*, scilicet sapientiæ. Hinc Origenistæ docebant animam extitisse ante corpus, & pro meritis vel demeritis detrudi ac venire in corpus purum, vel maculatum. Verùm hic est error iam olim ab Ecclesia damnatus. — VERS. 20

Interpretes Orthodoxi hîc se torquent & variè exponunt. S. Bonauentura: *Cùm essem magis bonus*, inquit, per gratiam supernaturalem, quàm essem priùs ex industria naturali. Holcot: *Cùm essem magis bonus*, nempe, quàm ingeniosus, & magis in me eminereet bonitas moralis, quàm bonitas naturalis ingenij (*veni ad corpus incoinquinatum*) id est proficiendo attigi perfectionem virtutum moralium, ita vt seruarem corpus incoinquinatum à passionibus vitiorum. Carthusianus: *Cùm essem magis bonus*, proficiendo in virtutibus; *veni ad corpus incoinquinatum*, conseruans me ab impuritate.

Verùm nihil horum satisfacit, nihil hoc loco germanum est & appositum.

Græcè est, μᾶλλον δὲ, id est *magis verè*, vel imò potiùs; *cùm essem bonus*, vt sit correctio; vnde Vatabl. vertit, *imò bonus ipse cùm essem, corpus incontaminatum adeptus sum*; Osorius, *aut vt rectiùs dicam, cùm ipse naturâ bonus essem*, nimirum secundùm animam, *nactus sum corpus immaculatum*: aut μᾶλ-

quantò corpus est meliùs dispositum, tanto meliorem sortitur animam : tum quia Deus animas attemperat corpori ; ergo in nobilius copus nobiliorem animā infundit : tum quia sic corpus habet hanc graduum latitudinem, pulchramq; varietatem; ergo multò magis eamdem habet anima, quæ longè corpore est præstantior & sublimior. Secunda, quia in angelis eiusdem chori & speciei, vnus, v.g. summus, angelus, est præstantior alio, v.g. vltimo: id autem prouenit ex anima, vt ita dicam, angeli; non autem à corpore, vtpote quo carent: ergo idem dicendum de anima hominis, quæ est naturæ intellectualis & angelicæ. Licèt enim D. Thomas opinetur omnes angelos inter se specie differre, tamē alij passim aliter sentiunt docentque in eadem specie plures esse angelos sola differentia indiuiduali discretos. Ita censent Alensis, Albertus, Bonauent. Scotus, Gabriel, Durādus, Marsilius, Molina, Vasquez & Suarez lib. 1. de Angelis c. 15. Tertia, quia in geminis, v.g. in Esau & Iacob, vbi idem est semen, sæpè est diuersissima indoles: ergo illa prouenit ex anima dispare. Quarta, quia animas feminarum dispares esse ab animabus virorum, imò initio dispares fuisse in creatione Adami & Euæ, nemo negarit. Et quis dicere audeat Iudam habuisse animam tam nobilē, quàm habuit Christus. Quinta, id ipsum arguere videtur tanta ingeniorum, indolis, studiorum, inclinationum varietas & propensio. Videmus enim alios ad studium philosophicum & theologicum, alios ad medicinam, alios ad eloquentiam, alios ad mathesin esse propensos & aptos ; ad alias verò scientias ineptos, imò auersos : alios ad speculationem ferri, alios ad praxim : alios ad misericordiam procliues: alios ad seueritatem & rigorem: alios ad castitatem, alios ad libidinem : in aliis summam esse memoriam, sed parum acuminis & ingenij; aliis magnum esse acumen ingenij, sed parum iudicij & memoriæ : quæ omnia non videntur à solo corpore prouenire. Denique si aurum auro præstat, bos boui, aqua aquæ, terra terræ, lapis lapidi, cur non & anima vna præstantior sit alterâ; præsertim cùm anima spiritalis sit, ideoque eleuatior & magis illuminata. Accedit articulus Academiæ Parisiensis, quem recitat Henricus Gandauen. quodlib. 3. q. 5. & Durand. in 2. d. 32. q. 5. qui sic habet: *Si quis dicit omnes animas ab origine esse æquales errant ; quoniam aliàs anima Christi non esset perfectior, quàm anima Iudæ.* Ita docent Magister Sententiarum in 2. distinct. 32. & ibidem S. Bonau. Albertus, Richard. Ioannes Maior, Capreolus, Ægidius, Ferrar. lib. 1. contra Gentes cap. 3. Caietan. 1. p. q. 85. a. 7. Abulens. in c. 15. Matth. q. 656. ac Petrus Nannius, Iansen. & Vatabl. hîc, atque fauet S. August. lib. 4. contra Iulian. c. 3. dum ait: *Cuius (Dei) occulto iudicio, nec iniusto, alij fatui, alij tardissimi ingenij & ad intelligendum quodammodo plumbei, alij obliuiosi, alij acuti memoresque nascuntur, alij vtroque munere præditi,* &c.

Secundò. *Tertiò.* *Quartò.* *Quintò.* *Sextò.*

Corpus incoinquinatum tripliciter.

Corpus incoinquinatum] Id est Primò, castum & purum; Secundò, carens labe, vitio & imperfectione, quæ nocere ingenio aut indoli posset; sed perfectum, bene constitutum, bonæ habitudinis, idoneum frugibus sapientiæ virtutisque secundùm aptam symmetriam & proportionem, vt regi aptarique facilè posset ab anima. Tertiò, per catachresin & metalepsin, *corpus incoinquinatum* est corpus integrum, perfectum, pulchrum elegans, formosum æquè ac vegetum, validum, neruosum, robustum, ideoque pulchra validaque sponsa, putà sapientia, dignum. Nam

gratior est pulchro veniens de corpore virtus.

Castitas facit formosos.

Castitas enim, quæ sapientiæ est soror, valdè promouet speciem, decus & formam, æquè ac robur corporis. Hinc similis est amianto (quæ vox hîc est in Græco) lapidi qui igne non læditur, illique resistit, & integer in igne perdurat, teste Plinio lib. 36. c. 19.

Huc facit illud Boëtij l. 4. de Consol. prosa 6. *Sacri hominis corpus,* inquit, *virtutes ædificarunt.* Et nonnullis interiectis: *Est alius cunctis virtutibus absolutus sanctusq; ac Deo proximus : hunc contingi quibuslibet aduersis, nefas prouidentia iudicat; adeò vt ne corporis quidem morbis agitari sinat.* Hinc & Plato dialog. 6. initio, & vberiùs in fine dial. 3. Heroas vocat diis genitos, eorumque conflandis corporibus materiam non nostratem, sed humanâ nobiliorem, & quasi lapsam è cælo assignat: iisque non inquinatam communi fæce mortalium, sed fictam ex purissimo diuinitatis auro mentem afflat. Vt enim idem in Opificio mundi philosophatur : Ex anima lectissima, simul & corpore præstantissimo, raritatis excellentia paribus, oritur in homine primùm admirabilis ille concentus & harmonia valetudinis optimè temperatæ, & pulchritudinis augustæ, quæ separari non possunt: tum exquisita solertia sensuum, & affectionum moderata tranquillitas : tum etiam ad intelligenda diuina, & ad humana tractanda, miræ celeritatis & capacitatis ingenium : & ex his ingenuus ac castus philosophiæ & Musarum amor, sine quo nec aliquis potest esse pulcher, nec bonus. His autem si proba educatio & doctrinæ lumen accesserit, extolli ait altiùs humana dignitate fastigium, hominemque diuinæ musicæ participem, ad cōmune generis humani bonum bonarum artium choros in terris, & virtutum omnium choreas instituere. hæc Plato. Corpus ergo integerrimum est viuum Dei templum, diuina fundens oracula.

Vers. 21

Et vt scivi (ex inspiratione sapientiæ, vt sequitur, putà Dei) quoniam aliter non possem esse (græcè, *aliter non ero*) continens, nisi Deus det, et hoc ipsum erat sapientiæ, scire cuius esset hoc donum: adii Dominum, et deprecatus sum illum ex totis præcordiis meis] Pro *continens* græcè est, ἐγκρατὴς, quod tria significat, Primò, voti compotem; Secundò, castum; Tertiò, continentem : quæ tria huic loco congruunt.

Continens tria significat. *Primò.*

Primò ergo & genuinè, sensus est. q.d. Vt cognoui, quòd non possem esse continens, id est compos voti, potens, & in potestate habens sapientiam, vt scilicet obtinerem illam adeò desideratam; nisi Deus eamdem mihi daret, ipsum adij & pro ea deprecatus sum. Totum enim Salomonis votum erat de sapientia consequenda, vt patet ex dictis. Vnde & c. seq. orās & hoc votum suum explicans, non nisi sapientiam à Deo postulat. Ita Nannius, Vatabl. Iansen. Cantacuz. Osorius, à Castro, Emman. Sa, Lorin. & ceteri. *Continens* enim idem est, quod tenens, compos, possidens,

possidens. q. d. Cùm scirem me meis viribus non A posse obtinere sapientiam, nec obtentam retinere, nec retentâ bene vti, nisi per Dei gratiam, hanc imploraui. Sic Eccli. 6. 28. dicitur: *Et continens factus eius*, id est tenens vel possidens sapientiam, *ne derelinquas eam*. Et c. 15. v. 1. *Et qui continens est iustitia*, hoc est compos iustitiæ, vel qui adeptus fuerit iustitiam, *apprehendet illam*, sapientiam. Et c. 27. 33. *Ira & furor, vtraque execrabilia sunt, & vir peccator continens erit illorum*, id est compos aut particeps illorum erit, vel illis obnoxius. Hinc Arabicus hoc loco vertit, *& cùm cognouissem me non alio modo tenere illam, si Deus non dedisset mihi.*

Secundò.

Secundò, *continens*, idem est, quod castus, qui se continet & refrænat à libidine, cuius stimuli sunt vehementissimi. Salomon enim postulare videtur castitatem, quasi indiuiduam sapientiæ comitem, metuens ne per libidinem, ad quam B naturâ propendebat, perderet sapientiam, vti in senio eam perdidit: quod hîc præsagire videtur. Pertinet ergo τὸ *continens* ad id, quod præcessit, *Veni ad corpus incoinquinatum*: illud enim in puritate sua continere & conseruare satagebat. *Continens* igitur idem est, quod in potestate tenens, frænans & coërcens venereas corporis voluptates, earumque domitor, victor & dominus (hoc enim est ἐγκρατής) quod fit virtute castitatis. ita Glossa, Dionys. Holcot, Hugo Æther. de Regressu animarum c. 32. ac Tertull. de Veland. virginib. c. 13. & S. August. lib. 6. Confess. c. 11. & epist. 89. quæst. 2. vbi ex hoc loco docet, continentiam non esse virium liberi arbitrij, sed gratiæ Dei: *Cùm scirem*, inquit, *quòd nemo esse potest continens, nisi* C *Deus det. Iubet ergo Deus continentiam, & dat continentiam. Iubet per legem, dat per gratiam: iubet per literam, dat per spiritum.* Et epist. 143. ad Iulianam matrem Demetriadis, cui virginitatis propositum gratulatur, sed monet hoc esse insigne donum Dei, ideoq; ab eo intimis precibus lachrymisque postulandum. Idem docet Prosper contra Collat. c. 36. Continentia ergo hîc significat castitatem, non solùm virginalem, sed & vidualem & coniugalem. Triplex enim hæc castitas est donum Dei, imò coniugalis sæpè maius est donum, quàm virginalis. Experientia enim libidinis in coniugio, vehemens est stimulus ac tentatio ad eam extra coniugium ex speciosioribus corporibus captandam. Salomon enim cùm postulauit hanc continentiam & sapientiam, iam erat maritus, adeoque iam genuerat Roboam, vti superiùs ostendi. Ita Bellarm lib. 2. de Mo- D nachis c. 31. & lib. 5. de Gratia & lib. arb. c. 7.

Rursum loquitur hîc Salomon, non solùm de actu continentiæ siue castitatis, sed etiam de habitu, siue ille sit acquisitus, siue infusus: omnes enim habitus, licèt acquisiti, sunt dona Dei, qui est auctor omnium bonorum naturalium. Minùs rectè ergo Scholastici nonnulli, ex hoc loco probant præter virtutes acquisitas, dari virtutes morales à Deo infusas. Etsi enim id verius sit; tamen non satis solidè ex hoc loco & similibus probatur. Ita Gabriel Vasquez 12. disp 86. n. 12. Magis tamen loquitur hîc Sapiens de actu continentiæ, qui quotidie homini exercendus est, inter tot tamq; graues libidinis occasiones & tentationes: ad quas superandas non sufficit natura, nec habitus naturalis, sed opus est peculiari gratia Dei, eaque frequenti & potenti, vti docet S. August. locis iam citatis, qui ex hoc loco idipsum probat.

Superbia mater libidinis. humilitas castitatis. Gnoma.

Moraliter hîc disce, quòd humilitatis humilisq; orationis præmium est castitas, sicut superbiæ condigna castigatio est luxuria, vti docet S. Gregor. 26. Moral. 13. *Nam multis*, inquit, *sæpè luxuriæ seminarium superbia fuit: quia dum eos spiritus quasi in altum erexit, caro in infimus mersit. Hi enim secretò priùs eleuantur, sed postmodum publicè corruunt: quia dum occultis intumescunt moribus cordis, apertis cadunt lapsibus corporis.* Humilitas ergo est custos pudicitiæ. Quocirca S. Ignatius epist. ad Philipp. *Qui castus est, vel continens*, inquit; *non extollatur, ne perdat mercedem suam.* S. Hieron. epist. ad Demetriadem: *Non solùm putes tuum esse, quod tuum est, sed earum, quæ suam in te expressere pudicitiam* (matris atque auiæ) *& honorabilium nuptiarum, cubilisq; immaculati pretiosissimum germinaueré te florem, qui perfectos afferet fructus si humiliaueris te sub potenti manu Dei.* S. August. serm. 53. de Verbis Domini: *Audeo dicere: superbis continentibus expedit, cadere, vt in eo ipso, in quo se extollunt, humilientur.* S. Fulgent. epist. 3. ad Probam. de virgin. c. 18. *Vt integra permaneat Deo dicata virginitas, sicut custoditur integritas corporis, multò ampliùs custodienda est humilitas cordis. Si qua enim verè virgo est Christi, non potest Christo nisi humilitate coniungi*, &c. S. Bernard. hom. 1. super Missus est: *Pulchra permixtio virginitatis & humilitatis; nec mediocriter placet Deo illa anima, in qua & humilitas commendat virginitatem, & virginitas exornat humilitatem.* Et paulò pòst: *Vt placeret virginitas, humilitas procul dubio fecit. Quid dicis virgo superba? Maria virginem se oblita gloriatur de humilitate, & tu negligendo humilitatem, blandiris tibi de virginitate? Respexit humilitatem ancillæ*, &c. *Expedit tibi virginem non esse, quàm de virginitate insolescere.* Rursum Cassianus lib. 2. de Institut. ten. cap. 18. *Sicut*, ait, *sine humilitate castitas obtineri non potest: ita sine castitate scientia obtineri nequit*; vtriusque ergo imò omnis virtutis, omnisque boni centrum est humilitas, humilisque oratio. Vnde S. Chrysost. apud Antonium in Melissa p. 1. cap. 46. *Oratione*, inquit, *acquiritur conuersatio Dei, seiungitur autem à Deo, qui non se coniunxerit ei per orationem. Qui verò separatur à Deo, illum prorsus necesse est aduersario coniungi. Oratio custodia est temperantia, virginitatis sigillum, iræ castigatio, superbiæ moderatio, animæ memoriæ iniuriarum expiatio, inuidiæ demolitio, pacis confirmatio.*

Exempla.

Vis exempla? Accipe. Abbas Serenus apud Cassian. collat. 7. c. 2. cùm pro perfecta castitate impetranda, *iugi supplicationi ac lacrymis indefessus insisteret, adueniens ad eum angelus in visione nocturna, eiusq; velut aperiens vterum, quamdam ignitam carnis strumam de eius visceribus auellens, ac projciens, suisq; omnia vt fuerant locis intestina restituens: Ecce, inquit, incentiua carnis tuæ abscissa sunt, & obtinuisse te noueris hodierna die perpetuam corporis puritatem, quam fideliter poposcisti.*

S. Thomas Aquinas iuuenis tentatus à scorto, à fratribus submisso, titione illud fugauit, moxque orans pro dono castitatis, vidit angelum zona sibi renes stringentem, dicentemque: *Accipe cingulum castitatis*, ac deinceps per omnem vitam sensu libidinis caruit, vti habet eius Vita.

S. Cæ-

S. Cæcilia cilicio armata, cum gemitu orans cum Psalte psal.118. *Fiat Domine cor meum immaculatum in iustificationibus tuis,vt non confundar*, castitatem angelicam,eiusque custodem angelum meruit obtinere; quin & eamdem Valeriano sponso,Tiburtio eius fratri,multisque alijs aspirauit,ae velut apis argumentosa virginum mella fauosque contexuit.

Simile exemplum de Abbate Mose recenset Palladius in Lausiaca c.22.de Pacone c.29.Vide S.August.de S.Virgin.c.39.

Illustre recensque exemplum extat in Vita S.Elzearij Comitis Ariani c.36.Hic enim cum sponsa sua Dalphina in flore ætatis, ipso festo S. Magdalenæ post Synaxim flexis genibus, iunctisque super Missale manibus, perpetuam Deo vouit virginitatem, hac forma: *Domine Iesu Christe,à quo omne bonum & donum proficiscitur, ego peccator fragilis & infirmus, sine tuo speciali dono non possum caste & continenter viuere: sed de tuo singulari adiutorio confidens, voueo & promitto tibi,& sanctissimæ matri tuæ atque omnibus Sanctis,toto tempore vitæ meæ me castè victurum, & virginitatem seruaturum, quam hìc vsque tua benignitate in me custodiuisti,atque huius promissionis exequendæ causa, paratus sum quascumque afflictiones & pœnas,atque etiam mortem ipsam perpeti.* Denique S.virgo Dalphina consimili modo virginitatis votum, quod iam antè secretò fecerat, publicè repetiuit. Subiunxit D.Garsenda eius nutrix, illud S.Vrbani Pontif. de S.Cæcilia: *Domine Iesu Christe seminator casti consilij, suscipe seminum fructus, quos in Dalphina virgine seminasti.*

Porrò mirè ad castitatem iuuat implorare opem B.Virginis: hanc enim statuit virginum reginam & castitatis præsidem: vnde Ecclesia eam innocans supplicat: *Nos culpis solutos,mites fac & castos: vitam præsta puram.*

Tertiò. Tertiò,*continens* hîc non solùm castum,sed & à quolibet alio vitio continentē & abstinentem significat. Vnde Syrus vertit, *agnoui autem, quòd non possem domare animam meam.* Continētia enim generalis est virtus, quæ, vt docet Aristot.toto lib.7.Ethic.iram, gulam, superbiam, auaritiam, acediam,omnemque aliam prauam mentis affectionem,siue concupiscētiam, coërcet & refrænat, facitque vt homo in suis actionibus sit moderatus,modumq; debitum in omnibus teneat. Huiusmodi autem moderatio est vera sapientia,quam sequenti petit oratione.Vnde dicit de Sapientia: *Deducet me in operibus meis sobriè*, id est temperatè & moderatè, ita scilicet, vt in omnibus modum teneam. Hinc Lyran. benè exponit: *Non possem esse continens à vitiis.* Et S.August.l.10. Confess.c.29. locum hunc tractans,*continentiam* interpretatur abstinentiam ab omnibus vitiis:sic enim Deum alloquitur & obsecrat: *Et tota spes mea non nisi in magna valdè misericordia tua. Da quod iubes, & iube quod vis. Imperas nobis continentiam. Et cùm scirem, ait quidam, quia nemo potest esse continens nisi Deus det,& hoc ipsum erat sapientiæ,scire cuius esset hoc donum. Per continentiam quippe colligimur & redigimur in vnum, à quo in multa defluximus.Minus enim te amat,qui tecum aliquid amat quod non propter te amat. O amor, qui semper ardes & numquam extingueris,charitas Deus meus,accende me. Continentiam iubes, da quod iubes, & iube quod vis. Iubes certè, vt contineam à concupiscentia carnis,& concupiscentia oculorum, & ambitione sæculi; iussisti à concubitu,& de ipso coniugio melius aliquid,quàm concessisti, monuisti.* Similia habet lib.4.contra Iulian. c.3.& lib.de Peccat.merit.c.5. & lib.de Continentia c.1.Porrò Aristot.lib.7.Ethic.distinguit continentiam à temperantia,quòd hæc plena & perfecta sit virtus,illa verò inchoata dumtaxat, eò quòd adhuc versetur in lucta & pugna vitij contrarij, ac cum rebellione, & quasi seditione passionum confligat.Verùm Salomon hæc duo non distinguit, sed continentem vocat temperantem & moderatum in omnibus.

ET HOC IPSVM ERAT SAPIENTIÆ, SCIRE CVIVS ESSET HOC DONVM]Ita lege cum Rom. & Græcis: quare minùs rectè alij legunt, *& hoc ipsum erat summa sapientia*; alij, *sapientia.* Pro *sapientia*.græcè est φρόνησις,id est prudentia,intelligentia,sapientia. Pro *donum* græcè est χάρις, id est *gratia*;castitas enim est donum gratiæ Dei, idque vnum è maximis,ob eius difficultatem,& tentationes carnis assiduas & periculosissimas. Quàm hoc verum sit docet S. August. qui in concubinatu & hæresi existens, putabat continentiam à concubitu sibi esse impossibilem, eò quòd illam quæreret in viribus liberi arbitrij.Sic enim ait lib.6.Confess.c.1 .*Propriarum virium credebam esse continentiam, quarum mihi non eram conscius,cùm tam stultus essem,vt nescirem,sicut scriptum est,neminem posse esse continentem,nisi tu dederis. Vtique dares,si gemitu interno pulsarem aures tuas,& fide solida in te iactarem curam meam.*Vnde idem conuersus iam sapientior factus, epist.143. *Non tantùm*, inquit, *in hoc nos adiuuat Deus sua gratia, vt amando agamus,quod discendo tam scimus; sed vt sciamus,quid agendum sit.Ita vt nemo possit esse continent, nisi Deus det,& neque hoc ipsum sciens.* Quin & Cassian.Collat.12.c.4. *Sciens*,inquit,*impurissima colluuionis aspergine se protinus maculandum,si vel paululum quid ab eo protectio diuina discesserit, ac proinde pro perpetuitate eius, cum omni contritione & humilitate cordis indesessus est orationibus excubandum.*

Hinc & S.August. eadem epist. 143. docet, non tantùm in fidelibus, sed etiam in Gentilibus, continentiam esse donum gratiæ Dei, afferque exemplum Polemonis,qui audiens Xenocratem de abstinentia disserentem, ex ebrioso factus est sobrius.

EX TOTIS PRÆCORDIIS MEIS]Græcè,*ex toto corde meo*, id est toto cordis mentisque affectu, gemitu,desiderio & suspirio,additis quoque ieiuniis,vigiliis,chameunia,id est humi cubatione (hæc enim carnem macerant, oratione acuunt, & ad castitatem disponunt) ait Cantacuzenus. Qui sic seriò, ardenter, & quasi toto corde petunt à Deo donum castitatis,impetrant: qui verò frigidè, dubiè & dimidio dumtaxat corde petunt, non impetrant, quia impetrare nolunt. Talis ante conuersionem erat S.August. quem audi lib 8. Confess.c.7. *At ego adolescens miser valdè,miser in exordio ipsius adolescentiæ, etiam petieram à te castitatem, & dixeram: Da mihi castitatem & continentiam; sed noli modo* (en cor non integrum, duplicem animum,inconstantem in viis suis,non directum à Deo)*timebam enim,ne me citò exaudires,& citò sanares à morbo concupiscentiæ, quam malebam expleri,quàm extingui.*

Hæc

Hæc oratio Salomonis est illa de qua 3. Reg. 3. Ex hoc loco discimus, eum multis antè diebus in desiderio habuisse ac in votis sapientiam, eamque à Deo postulasse: vnde in nocte dormienti in Gabaon, volens Deus votis eius satisfacere, iussit vt peteret quod vellet: & postulauit sapientiam, vt sæpè aliàs postulauerat, ac data est illi tam eximia, vt præiret omne genus hominum, vt ait S. Hieron. in 12. Eccles. (etsi in cap. 2. eiusdem libri dicat, Salomonem non fuisse sapientiorem Abraham, Mose & cæteris Sanctis, sed iis qui fuerunt ante se in Ierusalem) quia *postulauit in fide, nihil hæsitans, & postulauit à Deo, qui dat omnibus affluenter, & non improperat*, vt dixit cap. 1. suæ Canonicæ S. Iacobus. Ita à Castro.

CAPVT NONVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Oratio Salomonis pro impetranda sapientia, cuilibet religioso & sapientiæ studioso, præsertim Prælato & principi, vsurpanda. Est enim oratio hæc piis affectibus, æquè ac rationibus efficacissimis plena, docens sapientiam esse necessariam, tam ad se, quàm ad populum sapienter regendum, eò quòd ipsa norit omnia, ac sine ea homo ignorans & imbecillus nihil efficiat, quod feliciter succedat. Videtur hæc esse illa oratio qua Salomon impetrauit sapientiam, de qua 3. Regum 3. 9. Ex hac oratione D. Henricus Suso sub annum Domini 1350. confecit Horas de æterna Sapientia, eius studiosis perutiles æquè ac pias. Extant inter opera eius, & in Hortulis animæ.

1. Deus patrum meorum, & Domine misericordiæ, qui fecisti omnia verbo tuo, 2. & sapientia tua constituisti hominem, vt dominaretur creaturæ, quæ à te facta est, 3. vt disponat orbem terrarum in æquitate & iustitia, & in directione cordis iudicium iudicet: 4. da mihi sedium tuarum assistricem sapientiam, & noli me reprobare à pueris tuis: 5. quoniam seruus tuus sum ego, & filius ancillæ tuæ, homo infirmus, & exigui temporis, & minor ad intellectum iudicij & legum. 6. Nam & si quis erit consummatus inter filios hominum, si ab illo abfuerit sapientia tua, in nihilum computabitur. 7. Tu elegisti me regem populo tuo, & iudicem filiorum tuorum, & filiarum: 8. & dixisti me ædificare templum in monte sancto tuo, & in ciuitate habitationis tuæ altare, similitudinem tabernaculi sancti tui, quod præparasti ab initio: 9. & tecum sapientia tua, quæ nouit opera tua, quæ & affuit tunc, cùm orbem terrarum faceres, & sciebat quid esset placitum oculis tuis, & quid directum in præceptis tuis. 10. Mitte illam de cælis sanctis tuis, & à sede magnitudinis tuæ, vt mecum sit & mecum laboret, vt sciam quid acceptum sit apud te: 11. scit enim illa omnia & intelligit, & deducet me in operibus meis sobriè, & custodiet me in sua potentia. 12. Et erunt accepta opera mea, & disponam populum tuum iustè, & ero dignus sedium patris mei. 13. Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus? 14. Cogitationes enim mortalium timidæ & incertæ prouidentiæ nostræ. 15. Corpus enim, quod corrumpitur, aggrauat animam, & terrena inhabitatio deprimit sensum multa cogitantem. 16. Et difficilè æstimamus quæ in terra sunt: & quæ in prospectu sunt, inuenimus cum labore. Quæ autem in cælis sunt quis inuestigabit? 17. Sensum autem tuum quis sciet, nisi tu dederis sapientiam, & miseris spiritum sanctum tuum de altissimis: 18. & sic correctæ sint semitæ eorum qui sunt in terris, & quæ tibi placent didicerint homines? 19. Nam per sapientiam sanati sunt quicumque placuerunt tibi Domine à principio,

VERS. I. DEVS PATRVM MEORVM, ET DOMINE MISERICORDIÆ, QVI FECISTI OMNIA VERBO TVO] τῶ *meorum* non est in Græco: Holcot legit, *nostrorum*, putà Dauidis & Patriarcharum, præsertim Abrahæ, Isaac & Iacob, qui totius Israelis, id est populi fidelis & religiosi, fuere patres, eumque optimè & sapientissimè texerunt; qua in re ipse illos imitari cùm velit, iure idem sapientiæ donum ab eodem auctore Deo postulat. Rursum hi ob fidem & sanctitatem Deo fuere charissimi, adeò vt Deus eorum nomine glorietur, eoque vocari & inuocari voluerit, dicens ad Mosen & Hebræos Exodi 3. 15. *Dominus Deus patrum vestrorum, Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob misit me ad vos; hoc nomen mihi est in æternum, & hoc memoriale meum in generationem & generationem*. Atque sic Deus humano generi suum nomen elargitus est, auctore Philone in libro de Abrahamo, vt habentes refugium ad preces & supplicationes, à spe bona non excluderentur, tribus illis patribus ob Dei oculos præmissis. quod meliùs facit nunc nomē Iesu Christi Domini nostri, quo nostras omnes preces claudimus & obsignamus. Nam maiorum merita, & præcipuè Sanctorum, Deo proponere ad postulandum quidpiam, consueuere probi in primis

primis viri. Ita Cantacuzenus, à Castro. Pineda A & alij: Deus enim patrum, est pariter Deus filiorum, quos ipse patribus dedit, vt filius propter patrum merita, se æquè ac patribus Deum propitium exhibeat, præsertim quia id olim ipse promiserat patribus, vt cùm dixit Abrahæ: *Statuam pactum meum inter me & te, & inter semen tuum post te in generationibus tuis fœdere sempiterno: vt sim Deus tuus, & seminis tui post te.* Genes. 17. 7. Et: *Benedicam tibi, & multiplicabo semen tuum sicut stellas cæli, &c. & benedicentur in semine tuo omnes gentes,* Genes. 22. 17.

DOMINE MISERICORDIÆ] Vatabl. *beneficentiæ;* Pagnin. *pietatis,* id est summè beneficus, pius, misericors & miserator, qui peccatum homicidij & adulterij patri meo Dauidi, & matri meæ Bethsabee misericorditer remisisti, ait Lyran. B Vnde Lucifer Calar. legit, *Domine misericordiarum.* Hoc titulo gaudet Deus, eoque inuocatus postulata audit & exaudit. Misericordiæ enim proprium opus est, miserorum misereri, eisq; opem ferre; atque omnes Indigent Dei misericordiâ, vt eam velut sibi patrocinantem coram Deo allegare possint & debeant. Sic pauperes, vt stipem emendicent à diuitibus, solent eorum misericordiam & liberalitatem allegare & dilaudare. Emphasim habet τὸ *Domine.* q. d. Tu es Dominus, ac dominaris infinitæ tuæ misericordiæ, æquè ac immensæ miseriæ nostræ: illam ergo velut ditissimus & liberalissimus Dominus in nos eroga, vt miseriæ tantæ succurras: abyssus enim miseriæ nostræ inuocat abyssum misericordiæ tuæ. Tu enim es primus & summus omnium eleëmosynarius, imò *tu es pater misericordiarum, & Deus* C *totius consolationis,* 2. Cor. 1. 3.

Rursum, Deus propriè dicitur *Dominus misericordiæ,* quia dominium suum ostendit miserendo potiùs, quàm puniendo, vel aliud quid agendo, iuxta id quod orat Ecclesia: *Deus, qui omnipotentiam tuam parcendo maximè & miserando manifestas;* patiens enim & clemens est potens iræ, animiq; sui & rerum omnium, vti ostendi Prouerb. 16. 32. ad illa: *Melior est patiens viro forti.*

QVI FECISTI] Conciliat sibi hoc versu Dei beneuolentiam tribus Dei attributis, scilicet Primò, allegando Dei amorem & fidelitatem, quòd scilicet, sit Deus patrum suorum, eisque promiserit se eorum posteris benedicturum, id est benefacturum: rogat ergo, vt idipsum nunc fideliter, ac reipsà postens egentibus & inuocantibus præstet, ac amorem, quo prosequitur patres, D testetur & extendat in filios. Secundò, allegando Dei misericordiam, vt eam sibi misero, eam poscenti more suo exhibeat. Tertiò, allegando Dei potentiam, quòd scilicet omnia verbo suo fecerit & crearit, ac proinde ei perfacile sit, rem hanc petenti anouere. Docet ergo nos hisce tribus titulis stringere, & quasi cogere Deum ad præstandum id, quod petimus: vult enim efficaci ardentique oratione & desiderio stringi & quasi cogi Deus à nobis.

VERBO TVO] solo iussu tuo, putà in mente dicendo: Fiat lux, fiant luminaria, &c. Genes. 1. Mysticè, Verbo, id est Filio, tuo: per hunc enim Deus Pater fecit omnia. Itaque *verbum* notat tum facilitatē, tum sapientiam, qua Deus cuncta creauit. Vide dicta Genes. 1. Verbum denique, id est Filium Dei, tacitè doctorem sibi poscit Salomon, qui per incarnationem futurus erat doctor Israelis & gentium omnium. Vnde 3. Reg. 3. 9. cùm apparuit Deus Salomoni, non Patrem, sed Filium apparuisse censet Pineda & alij. Imò Conc. Sirmiense, docet in omnibus Dei apparitionibus veteris Testamenti, Filium dumtaxat apparuisse, vt suæ incarnationi, qua visibilis hominibus appariturus erat, præluderet.

Præclarè S. Basilius lib. 2. contra Eunomium: *Nónne,* inquit, *cùm de Deo audimus, quòd in sapientia omnia fecit, conditricem tunc eius artem docemur? cùm verò quòd aperuit manum suam, & implet omne animal benedictione psal. 144. prouidentiam eius, quæ per omnia transit? cùm verò, quòd posuit tenebras latibulum suum psalm. 27. 12. inuisibilis naturæ eius admonemur? Cùm rursus è persona ipsius Dei dicitur Malach.* B *3. 6. Ego sum, & alteratus non sum, identitatem æternam, incommutabilitatemq; diuinæ substantiæ discimus?* Quin & Plato: Bonus, inquit, est Deus: omnia ergo sibi simillima fieri vuluit: nam bonus nullius vnquam rei inuidia tangitur. Et Seneca lib. 4. de Benef. *Non mentiar, si dixero neminem non amare beneficia sua, cui non causa sit iterum dandi beneficij, semel dedisse. Cui initio non fuisset ratio præstandi, aliquid ei præstamus, quia præstitimus.*

ET SAPIENTIA TVA CONSTITVISTI HOMINEM, VT DOMINARETVR CREATVRÆ QVÆ A TE FACTA EST] Græcè, *creaturis à te factis.* Incipit iam vrgere Deum rationibus ad sapientiam sibi communicandam, vt officio regnandi sibi à Deo imposito, rectè perfungatur. Vnde ablatiuus *sapientiâ tuâ* potest referri, tum ad Deum, C qui sapienter hominem creauit velut mundi regem & dominum, vt illum regeret; tum potiùs ad hominem, quem Deus sapientiâ imbuit, vt sapienter mundum gubernaret: id enim magis seruit Salomonis proposito, quo Deum stimulat ad sapientiam sibi dandam, velut sibi debitam ad sapienter regendum. Vnde pro *constituisti;* græcè est, κατεσκεύασας, id est reformasti, adornasti, concinnasti, docuisti, instruxisti rebus necessariis, sicut vas (hoc enim græcè dicitur σκεῦος) aliquod plenè per omnia formatur, concinnatur, adornatur, vt sit elaboratum, perfectum & expolitum ad suos vsus. Sic enim Deus in hominis corpus ex limo plasmatum, infudit animam rationalem, eique sapientiam indidit, vt homo esset perfectus, & idoneus ad regendum orbem. — VERS. 2.

D Prima ergo est hæc ratio, q. d. Domine, qui ineffabili tua sapientiâ Adamum creasti velut regem mundi, vt dominaretur ceteris creaturis, ne illæ ratione æquè ac rectore destitutæ, inter se confligerent, aut carerent debita subordinatione, dispositione & gubernatione, ideoque Adamum, vt idipsum præstaret, sapientia tua ipsi indita adornasti & instruxisti; quæso te, vt eamdē mihi quoque indas & communices: me enim constituisti regem Israelis, id est populi fidelis & Ecclesiæ tuæ; vt ergo munus regium mihi à te impositum ritè obeam, sapientiam ad hoc debitam & necessariam mihi elargire: ego enim sum filius hæres Adæ; ac non solum vrbis tuæ sanctæ, putà Hierosolymæ, sed & quodammodo orbis totius à te constitutus sum rector; tum quia me destinasti orbis magistrum, vt rerum om-

dium naturas perscruter & hominibus expli- A cem: tum quia me vrbis tuæ sapientis & sanctæ regem designasti, vt ex me orbis totus veri regis ideam, verumque regendi exemplar hauriat & capiat. Quocirca Salomon Adæ in sapientia, æquè ac iure regnandi fuit par vel suppar. Facilius enim fuit Adæ in iustitia originali, regere creaturas ratione carentes ad nutum obedientes, quàm Salomoni post lapsum regere Hebræos duræ ceruici, & concupiscentiis suis addictos. Vnde apud interpretes problema est, vtrius sapientia fuerit maior, Adæ, an Salomonis? & adhuc sub iudice lis est, aliis Adæ, aliis Salomoni primas sapientiæ assignantibus.

VERS. 3. VT DISPONAT ORBEM TERRARVM IN ÆQVITATE (græcè, *ἐν ὁσιότητι*, id est *in sanctitate*) ET IN IVSTITIA, ET IN DIRECTIONE CORDIS IVDICIVM IVDICET] *Disponat*, id est gubernat: B gubernatoris enim est omnia suis locis, ordinibus, gradibus, temporibus, modis & conditionibus ordinare & disponere. Simile est v. 12. Vnde græcè est *διέπῃ*, id est dispenset, administret, curet, præsit, moderetur, regat: hinc Deus ab Aristotele (si tamen is est auctor) lib. de Mundo, vocatur *ὁ τὰ σύμπαντα διέπων*, id est omnia administrans, disponens, gubernans. Talis fuit Adam velut Dei vicarius in terra, iuxta illud Gen. 1. 26. *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram, & dominetur seu præsit piscibus maris, & volatilibus cæli, & bestiis, vniuersæq; terræ, omniq; reptili, quod mouetur in terra.* Hoc est, faciamus hominem præditum libero arbitrio, ratione & sapientia, in quo sit nobis similis, vt gubernet mundum in sanctitate & iustitia, hoc est in cultu & religione veri Dei, & in conuersatione iustitiæ erga C alios homines.

ET IN DIRECTIONE CORDIS IVDICIVM IVDICET] Græcè, *ἐν εὐθύτητι ψυχῆς*, id est *in rectitudine animæ*, vel, vt Lucifer pro S. Athanasio legit, *animi*: per quam S. Bonauent. & Hugo intelligunt rectam intentionem, Holcot clementiam, Lyran. dictamen rectæ rationis. Melius Osorius animi æquitatem & rectitudinem accipit. q. d. Adam constitutus est à Deo rector mundi, vt animo æquo & recto, ac ab omni sinistro affectu, passione, personarum acceptione libero, in neutram partem propendendo, iustum suum iudicium exerceret, & ius suum cuique diceret ac tribueret: rectitudo enim hæc aduersatur obliquitati, qua quis ob metum vel fauorem deflectit à recta iustitiæ norma & regula, cuius D fons & origo est lex æterna in mente Dei: qui proinde iudici in mente assiduè cogitandus est, vt rectè iudicet, iuxta consilium Iosaphat regis 2. Paral. 19. 6. Vnde Iob c. 34. 14. *Si direxerit*, inquit, *ad eum cor suum, spiritum illius & flatum ad se trahit.* Addit noster Lonnus, rectitudinem vel directionem cordis, posse significare promptitudinem, facilitatem, ac quasi explanationem & lenitatem asperitati, hæsitationi & obscuritati contrariam. Multi enim in iudicando sunt obscuri, implexi, hesitantes, tardi, aspeti, cùm iudex debeat esse clarus, resolutus, expeditus, planus, æquus & facilis.

Hinc Tropolog. infert Cantacuzenus: Ille, inquit, erit perfectus rex, qui ex prima mundi administratione & regno homini à Deo commendato, rationem addiscit gubernandi *in æquitate*, id est sanctè quoad se; *in iustitia*, quoad cognoscendas aliorum naturas & necessitates, ad reddendum vnicuique quod suum est, instar Adami cognoscentis singula, & dominantis in omnia & *in directione cordis*, se omniaque sua conferentis in veri Dei religionem & cultum: hoc enim affert *cor rectum*. Rectus enim illud totum, quantum quantum est, dirigit in Deum.

VERS. 4. DA MIHI SEDIVM TVARVM ASSISTRICEM SAPIENTIAM] Syrus, *da mihi sapientiam à conspectu sedis tuæ*; Arabicus, *da mihi sapientiam eorum qui frequentant te*; græcè, *δός μοι τὴν τῶν σῶν θρόνων πάρεδρον σοφίαν*, id est, *da mihi tuorum thronorum paredram*, id est *assidentem, sapientiam*. Cantacuzenus per *thronos* accipit tertium ordinem angelorum primæ hierarchiæ, qui vocantur Throni: his enim insidet Deus post Seraphim & Cherubim, iuxta illud psal. 79. 2. *Qui sedes super Cherubim, manifestare coram Ephraim.* Magis ad litteram per *thronos* accipias sedes regales: reges enim sedent in thronis regiis: vnde in iisdem metaphoricè sedere dicitur Deus, qui est Rex regum & Dominus dominantium. quo significatur summa & eminentissima Dei potestas & dominium in omnes reges & principes, imò in omnes angelos, totumque orbem.

ASSISTRICEM] Græcè, *πάρεδρον*. Alludit ad assessores Iurisperitos, qui ex veteri more dantur iudicibus iunioribus vel imperitioribus, vt ex eorum admonitu sententiam rectam dicant: hi enim vocabantur *πάρεδροι*, deinde *συγκάθεδροι*, teste Vlpiano ff. de excus. lib. 10. & Modestino ff. de offic. Assess. lib. 1. nisi malis alludi ad angelos vel genios paredros: sic enim reges habent suos Archangelos paredros, qui eos in regendo dirigant. Vnde Michael Archangelus erat paredrus Hebræorum, alius Archangelus erat paredrus Græcorum, alius Persarum, Daniel. 10. Sic & Socrati suus fuit genius paredrus, id est angelus vel dæmon, cuius consilio omnia agebat, teste Platone, & Laërtio in eius Vita. Sic magi habent paredros dæmones, qui eis arcana reuelant. Sic S. Irenæus lib. 1. c. 9. & 20. docet, Simonem Magum & Marcum habuisse genios paredros, qui vtrique non alij erant, quàm dæmones familiares: qualem etiam se habuisse asseruit Lutherus lib. de Missa angulari, & Zuinglius lib. de Supplemento Eucharistiæ, & Caluinus epist. ad Bucerum. A Bucero enim monitus ipse, vt conuitiis abstineret, respondit, hunc sui non ingenij, sed genij esse morbum. Vide Feuardentium in Irenæum loco iam citato, vbi variis ex antiquitate exemplis docet, quòd, sicut Ecclesiæ paredrus adest Spiritus sanctus & sapientia, sic hæresiarchis paredrus assideat dæmon.

Paredri indices quid.

Est prosopopœia. Sapientiæ enim hîc datur persona quasi angeli vel consiliarij, qui Deo assistat, vt sapienter omnia disponat, ac ab eo mittatur in terram, præsertim ad reges & principes, vt eos dirigat doceatque sapienter munus suum obire, ac subditos regere, Prouerb. 1. 20. Iob 28. 12.

Sic Poëtæ fingunt Ioui assidere *θέμιν* & *δίκην*, id est æquitatem & iustitiam, quam velut virginem integram, asserunt esse deam iudiciorum præsidem, quòd lites dirimat & decidat. Vnde Aristot.

Aristot. lib. de Mundo: Deus, ait, è vestigio comitem habet iustitiæ præsidem, quam *Δίκην* nominant, diuinæ legis vindicem, simul ac quidquam sanctionum eius prætermissum est.

Orat ergo Salomon dicitque: Da Domine, vt sapientia, quæ tibi quasi summo omnium gubernatori assistit, mihi quoque regi consilij indigo assistat, tam in tegendo, quàm in iure dicendo: nam sine sapientiæ consilio, reges nihil agere, nihil decernere debent. Da igitur mihi illam velut *πάρεδρον*, imò *πρόεδρον*, id est præsidem & antistitem, quæ mecum in solio regali sedeat, imò sola illud occupet: lubens enim omne illud ipsi cedam, vt iuxta eam considentem, ego velut discipulus astem. Continuè ergo mihi adsit, adsideat & præsideat. nec vnquam à meo latere discedat, vt eius magisterio erudiar, & discam quid dicere, quid discernere, quid iudicare debeam: illi enim velut magistræ in disciplinam me dedo, ipsi vt reginæ me subdo: illa ergo ceu regina à dextris mihi assistat, meque in omnibus regat & dirigat, necubi errem aut cespitem.

ET NOLI ME REPROBARE A PVERIS TVIS] *Puer* in Scriptura vel filium, vel seruum significat, electum & dilectum. Sensus ergo est q. d. Noli me reiicere ex numero filiorum & famulorum tuorum, quos velut tibi dilectos, sua sapientia donasti & dotasti. nam ego sum tibi filiusfamilias, natus ex ancilla tua, vt sequitur. Iam Primò, Cantacuzenus per pueros accipit angelos, præsertim supremos Deo assistentes, putà Cherubinos (qui à scientia & sapientia nomen acceperunt) & Seraphinos, qui à Deo lumen accipiunt, quo alios inferiores illuminent. Hi enim sunt proximi Deo, quasi primi eius familiæ pueri, id est filij vel famuli. Simili enim modo optat Salomon pro tanto regis munere, instar angeli Cherubini & Seraphini Deo familiarissimus esse, & lumen ab illo accipere, quod in sibi subditos & populares refundat. Secundò, & magis ad litteram, per pueros accipias patres & patriarchas diuinorum scientia præstantes, putà Abraham, Isaac, Iacob, Dauidem, &c. cum quibus etiam vt annumeretur velut filius & heres, ac sapientiæ dono insigniatur, Salomon obsecrat. Tertiò, alij appositè per pueros accipiunt reges, iudices & principes, qui familiares Dei esse videntur, & quasi à secretis, à consiliis, quibuscum prouidentiæ suæ arcana communicat, iuxta illud psal. 81. 1. *Deus stetit in synagoga deorum* (hebr. *elohim*, id est principum & iudicum) *in medio autem deos diiudicat.* Principes ergo & iudices sunt pueri e familia *elohim*, id est Dei omnia iudicantis & gubernantis: vt sensus sit q. d. Soles, ô Domine Deus, regibus assistricem tuam communicare sapientiam, vti Dauidi patri meo communicasti: noli ergo mihi eius filio & heredi pariterque regi eam denegare, ne ineptus sim qui Israëlem regam, ac regio munere & nomine indignus inueniar. Noli ergo me gradu hoc, ordine & potestate mouere: noli me eiicere, abdicare, ac veluti censura notare, præterire, & inter eiectos preteritosque censere: hoc enim est *ἀποδοκιμάζειν*. vnde Senatores, qui ob insipientiam culpamue senatu submouebantur, vocabantur *ἀποδοκιμασμένοι*, teste Festo & Budæo in Comment.

Pueri triplices.
Primò.
Secundò.
Tertiò.

linguæ Græcæ part. 68. Orat ergo, ne ex regum sapientum albo reptobetur & eradatur ob imperitiam, ignorantiam vel insipientiam, velut indignus & reiectaneus, iuxta illud Isaiæ 32. 5. *Non vocabitur vltrà is, qui insipiens est Princeps; neque fraudulentus appellabitur, Maior: stultus enim fatua loquetur,* &c.

Tropol. *Noli me reprobare à pueris tuis,* id est ne finas me labi in peccatum, vt priuer tuâ gratiâ ac statu graduque filiorum Dei, fiamque seruus & mancipium diaboli, ac fomes mortis & gehennæ. Ita noster Aluarez de Paz, de Vita spirituali lib. 1. p. 1. c. 7. Quid est, inquit, Noli me reprobare à pueris; nisi noli permittere, vt à sapientia derelictus, quæ omnis bonitatis est fons, serui & amici tui, ô Domine, dignitatem amittam? Nam sine sapientia, id est sine luce diuinitus indita, nec peccatum agnosco, vnde nec detestor; nec virtutis decorem video, vnde nec amo, nec sequor, nec amplector. Non est autem aliquis seruus tuus & amicus tuus, sine odio peccatorum, & sine amore virtutum.

Vers. 5.

QVONIAM SERVVS TVVS SVM EGO, ET FILIVS ANCILLÆ TVÆ.] Putà Bethsabee, quæ post adulterium cum Dauide pœnitens probam vitam duxit, nec tantùm sapientiæ, sed & prophetiæ spiritu à Deo dotata fuit, vti ostendi Prouerb. 31. 1. Vsurpat verba patris sui Dauidis psal. 115. 6. Rursum & potiùs per *τὸ ancillæ* insinuat suam infirmitatem, & sapientiæ necessitatem. q. d. Ego sum filius *ancillæ tuæ*, id est mulieris miseræ, ex qua tamquam ex fonte quidquid infirmitatis, aut imbecillitatis, vel ignorantiæ est in me, profectum est. Nam vt dixit Iob c. 14. 1. *Homo natus de muliere, breui viuens tempore, repletur multis miseriis.* Vnde statim subditur: *Homo infirmus, & exigui temporis.*

Secunda est hæc ratio, qua Salomon vrget, & iure seruitutis obstringit Deum ad dandam sibi sapientiam. q. d. Ego in familia tua dego, & inter domesticos tuos censeor, imò quasi verna in tui obsequio & seruitute natus sum, quasi fidelium parentum te colentium fidelis filius, verusque tui cultor, sed ancillæ miseræ miser filius. Tua ergo interest, vt ego seruus tuus sapiam, & sapienter negotia mihi à te commissa administrem. Heri enim honor, vtilitas & lucrum, pendet ex serui sapientia & industria, si scilicet solertet res eius obeat, administret & peragat. Vnde Officium serui allegans Dauid orat: *Seruus tuus sum ego, da mihi intellectum, vt sciam testimonia tua,* psal. 118. 125. Heri enim est seruo de necessariis prouidere prouide ergo mihi de sapientia necessaria ad regendum.

Porrò Salomon in hac oratione ita se amatorem sapientiæ cupidum prodit, vt eam tamen iam magna ex parte videatur consecutus (hæ enim rationes eius sapientissimæ sunt) perinde ac is, qui amorem Dei à Deo ardentissimis votis efflagitat, amoris diuini iam compos est. Is enim in eo inhabitans, ipsum ad tam ardentem postulationem exstimulat, summè desiderans vt indies magnis incrementis augeatur & inardescat.

Tropolog. rex & princeps, qui seruit Deo, subditorum quoque se seruum agnoscat, vt eorum commodis seruiat: qui enim seruiunt Deo,

vita functus, ad cæleste regnum migrauit anno Domini 771. ac miraculis claruit. Ita rex patriæ exul factus, mundi spretor, & sui contemptor, regiam coronam pro æterna vita dispofuit, ac purpuram cum facco commutauit. Filij eius fuere S. Willibaldus, qui deinde creatus est Episcopus Eistatensis, & alter Winibaldus electus Abbas Heidenhemensis: filia verò Walpurga facta monialis, creata est Abbatissa, atque omnes ob præclarè gesta Sanctorum catalogo asscripti sunt. Ita habet eius Vita, & Arnoldus Wion in Ligno vitæ lib. 4. Philip. Ferrar. in Catalogo Sanctorum Italiæ, & alij.

Edonardus III. Angliæ rex, adeò in Deum & Ecclesiam Rom. pius extitit, vt cæleste à Deo priuilegium acceperit, illudque velut hereditarium ad posteros Angliæ reges transmiserit, nimirum vt manuum tactu sanent strumas, aonulisque certo ritu consecratis, membrorum stupori medeantur, teste Polydoro Virgilio lib. 8.

Denique Anglia pios reges in Sanctorum catalogum asscriptos, numerat duos Eduardos, Edmundum Martyrem, duos Ethelbertos, Osualdum, Chenelmum & Richardum iam recensitum. Qui præsens Angliæ schisma spectat, an non iure exclamet: *O domus antiqua, quàm dispare domino dominaris?* Considerent hæc Angli, & postliminio ad auitam patrum fidem, pietatem, felicitatem, & gloriam reuertantur. Legant ampla duodecim priuilegia, olim Angliæ regibus Catholicis à Deo concessa, quibus iam per hæresim priuati sunt, apud Thomam Bozium de Signis Ecclesiæ signo 92. lib. 21.

VERS. 8. ET DIXISTI ME ÆDIFICARE TEMPLVM IN MONTE SANCTO TVO, ET IN CIVITATE HABITATIONIS TVÆ ALTARE, SIMILITVDINEM TABERNACVLI SANCTI TVI, QVOD PRÆPARASTI AB INITIO] Sexta est hæc ratio, quòd Salomon à Deo iussus sit ædificare ipsi templum, iuxta ideam à Deo Mosi in fabrica tabernaculi præscriptam; eius ergo symmetriæ, id est proportiones & dimensiones, per omnia fuere diuinæ: quare ad hoc fabricandum magna opus erat sapientia. *Montem sanctum* vocat montem Moria, quem sanctificauit Abraham, offerendo in eo filium Isaac, & postea Christus, dum in eius colle, putà in Caluaria, seipsum Deo obtulit ad nostram redemptionem & sanctificationem. Vide dicta Genes. 22. 14.

SIMILITVDINEM (græcè. μίμημα, id est imitationem) TABERNACVLI SANCTI TVI, QVOD PRÆPARASTI (id est priùs parasti, & iam antè fabricasti) AB INITIO] Synagogæ institutæ, quando scilicet per Mosen populum hunc ex Ægypto eduxisti, tibique in Ecclesiam selegisti. q. d. Iussisti me ædificare templum ad instar tabernaculi, quod Moses fabricauit, iuxta ideam ipsi à te in monte Sina, ostēsam, Exodi 25. & seq. Tabernaculi duæ erant partes, Sanctum & Sanctum sanctorum. In Sancto erat altare thymiamatis, candelabrum septem calamis & lucernis lucens, & mensa panū propositionis. In Sancto sanctorum erat arca testamenti (in qua erant tabulæ decalogi digito Dei inscriptę, virga Aaron, & iuxta eam manna) cum Cherubim, & propitiatorio. Ante Sanctum sub dio erat altare holocaustorum, in quo Deo mactabantur victimæ.

Tabernaculi partes & vasa.

Vnde præ ceteris meminit hîc altaris, quia illud erat præcipuum templi decus & instrumentum ad sacrificandum colendumque Deum. Porrò altare Mosis in tabernaculo habebat quinque cubitos in longitudine, & totidem in latitudine. Verùm Salomon pro toto Israele, imò pro exteris è toto orbe religionis ergò ad templū profluentibus, maius & capacius altare erexit, seruatā tamen proportione altaris tabernaculi. Nam vt dicitur 2. Paral. 4. v. 1. *Fecit altare æneum viginti cubitorum longitudinis, & viginti cubitorum latitudinis, & decem cubitorum altitudinis.* Vide dicta Exodi 25. & seq. Porrò templum erat domus Dei, & imago cæli, in quo Deus colebatur assiduis victimis & thure, siue thymiamate: idem erat imago regni sacri & diuini; in templo enim Deus, velut in suo regno, regnabat, omniaque suis legibus & cæremoniis dirigebat ad sui cultum, & populi religionem. Quare iussit Deus Salomoni fabricare templum, vt ex eo acciperet ideam regnandi. Nam in templo omnia erant suis locis, ordinibus, gradibus concinnè & religiosè disposita; ac pontifex velut vicerex Dei, imperabat tot millibus sacerdotum & Leuitarum, atque laicis omnibus ad templum venientibus: adeò vt aspicere Leuitarum & sacerdotum ordines idem esset, ac cernere militum sacrorum aciem optimè ordinatam. Hinc in templo summa erat quies, summa pax, summa vnio, quæ omnia in regno imitari & procurare debet rex. Vide nostrum Vilalpandum tom. 2. de Templo p. 2. lib. 5. disp. 2. c. 29. 30. & 31. vbi docet templum habuisse similitudinem tabernaculi & castrametationis populi, idem quoque ad similitudinem mundi, cæli, & hominis extructum fuisse.

VERS. 9. ET TECVM SAPIENTIA TVA, QVÆ NOVIT OPERA TVA, QVÆ ET AFFVIT TVNC CVM ORBEM TERRARVM FACERES, ET SCIERAT QVID ESSET PLACITVM OCVLIS TVIS ET QVID DIRECTVM IN PRÆCEPTIS TVIS] *Tò tua* non est in Græco. Nonnulli hanc gnomen absolutè sine nexu, vt per se consistentem accipiunt q. d. Ac tecum, ô Domine ab olitanis temporibus erat sapientia, quæ nouit opera tua, & tibi adfuit cùm orbem creares, vti ipsa de se profitetur Prouerb. 8. 27. *Quando præparabat cælos, aderam, &c. cum eo eram cuncta componens*; Hebr. אמון *amon*, id est eram apud Deum, quasi alumnus & nutritius creaturarum, eas alendo, fouendo, gubernando. Illam ergo mitte è cælis ad me, vt mihi pariter sit *amon*, id est nutritius & rector.

Verùm aptiùs Græcoque consonantiùs, alij hanc gnomen nectunt præcedenti, putà fabricæ tabernaculi. q. d. Tu Domine olim fabricasti tabernaculum per Mosem, & nunc templum per me Salomonem, ac tecum idipsum fabricauit sapientia tua: hæc enim tibi suggessit ideam, & exemplar pulcherrimum tabernaculi & templi, iuxta quam ædificares illud. Hæc enim *nouit opera tua*, id est operum tuorum rationē, formam, dispositionem, æquè ac scopum & finem. Vnde eadem tibi *affuit tunc, cùm orbem terrarum faceres*. Meminit fabricæ orbis, quia hæc fuit idea fabricæ templi: mundus enim est imago templi: ac templum vicissim est quasi paruus mūdus: vnde illud c. 18. 24. *In veste poderis, &c. totus erat orbis terrarum*.

rarum. Hinc ſicut templum, ſic & mundus eſt domus auguſta Dei, &.vt Philo ait, *Mundus eſt templum ſanctum Domini.* Rurſum,ſicut ſapientia primitus condiderat & diſpoſuerat mundum quaſi regnum, in quo Adam ſiue homo, velut rex,omnibus creaturis dominaretur ſobriè,modeſtè,ſanctè,iuſtè & religioſè,vti dixit v.3. Sic eadem hîc deſignat & diſponit templum, ſiue Eccleſiam Iſrael velut regnum, in quo regnet Salomon pacificè, piè & iuſtè. Quare eamdem ſapientiam ad perficiendam templi fabricam, æquè ac ad regni regimen iure ſibi depoſcit Salomon, præſertim cùm eamdem olim Deus indiderit Beſeleel & Ooliab architectis ad fabricandum tabernaculum,Exodi 31.2.

Et sciebat, id eſt olim ſapientia ſciebat, cùm orbem conderet, & etiamnum ſcit, quid ſit placitum oculis tuis, et quid directum; græcè εὐθὲς, id eſt rectum, in præceptis tuis] Id eſt, quid rectiſſimè velis, decernas,iubeas & præcipias.q.d.Da ergo & mihi hanc ſapientiam, vt ſciam quid tibi ſit placitum gratumque, quidque directè voluntati tuæ,legi & præceptis concordet & conſonet,vt idipſum tum in fabricando templo,tum in adminiſtrando regno exactè ſequar & exequar. Pro *placitum* græcè eſt ἀρεστὸν, vnde Gallicum *arreſt*,id eſt decretum Curiæ, ſiue placitum. Significat ſapientiam habere abſolutiſſimam cognitionem voluntatis diuinæ,atque conſiliorum & præceptorum eius, quæ vel nobis dedit,vel rebus à ſe factis indidit.

Vers. 10. Mitte illam de cælis sanctis tuis, et a sede magnitudinis tuæ] Græcè,*&* *à throno gloriæ tuæ mitte illam.* Tò enim *mitto* repetit, vt ardorem deſiderij ſignificet. Anthropopathôs hæc dicuntur: Deus enim cùm ſit puriſſimus ſpiritus, non eget throno, nec in eo ſedere poteſt,cùm hoc ſit corporum.*Thronus gloriæ* ergo vocatur locus, putà celſitudo cæli empyrei, vbi Deus Beatis gloriam ſuam oſtendit & communicat. Inducitur ergo hic ſapientia vt perſona ſapientiſſima, quæ throno Dei aſſiſtat, illique ſuggerat omnia quæ agenda ſunt, ac deinde eadem ſapientiſſimè exequatur. Eamdem ſibi mitti poſtulat Salomon, vt throno ſuo in terris aſſiſtat ſecum, ſeque in regendo dirigat,vt ſciat quid agendum ſit, ac deinde idipſum ſapienter ſecum exequatur.Sapientiæ enim duæ ſunt partes: Prima, prudenter rem mente concipere & deſignare: Secunda,rem ſapienter conceptam ſapienter exequi & peragere.His omnibus ſignificat ſe obſecrare,vt Deus increatâ ſuâ ſapientiâ ſibi aſſiſtat, eiuſque riuulum & radium, ſcilicet ſapientiam creatam, menti ſuæ aſpiret & indat, vt prudenter omnia proſpiciat,ordinet & perficiat, tum quæ ad templi fabricam, tum quæ ad populi gubernationem ſpectant: certus nihil operari ſine illa, ac per illam omnia referre ad Dei gloriam,ac ſuam populique ſalutem.

Symbolicè, petit Salomon ſibi mitti Filium, cui ceu Verbo attribuitur ſapientia, vt eam ſe doceat.ita D.Thom.1.p.q.43.a.5.Nam *mitti perſonam diuinam*, inquit, *ad aliquem per inuiſibilẽ gratiam,ſignificat nouum modum inhabitandi illius perſonæ,& originẽ eius ab alia*, quòd ſcilicet Filius oriatur & gignatur à Patre.Vide ibidem Scholaſt.& Magiſtrum lib.1. Sentent.diſt.14. & ſeq. Deus Pater enim per Filium ſapientiam, gratiam, omneque bonum nobis elargitur. Hac de cauſa Eccleſia omnes ſuas orationes & Collectas ad Deum Patrem concludit hac forma: *Per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum*,&c.Cuius conſuetudinis origo antiquiſſima eſt,vt patet ex Canone Miſſæ,cuius auctor perhibetur S.Petrus: in eo enim omnes orationes clauduntur hoc modo: *Per Chriſtum Dominum noſtrum.*Idem videre eſt in Liturgia S.Iacobi & S.Marci,licèt non tam crebrò, quàm in Canone. Initium & radix huius formulæ, fuit illud dictum Chriſti: *Petite in nomine meo & accipietis.* Et:*Si quid petieritis Patrem in nomine meo,dabit vobis*,Ioan.16.23.& ſequ. Vnde Chriſti præceptum ſecutus S.Paulus ita ſancit Hebr.13.15.*Per ipſum ergo offeramus hoſtiam laudis ſemper Deo, id eſt, fructum labiorum confitentium nomini eius.*Et alibi paſſim docet Chriſtum eſſe noſtrum mediatorem apud Patrem, intercedere pro nobis,&c.vnde ipſe crebrò & alternis ſæpè verſibus interponit & ingeminat nomen *Ieſu Chriſti.* Idem fecit S.Petrus ceterique Apoſtoli. Poſtea verò, cùm Pelagius hæreſiarcha tempore S.Auguſt. gratiæ Chriſti detraheret, Eccleſia vt illum confutaret,omnes planè orationes concludit: *Per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum*,&c. itaque fecit S.Gregorius, qui plurimas Officij Eccleſiaſtici Collectas compoſuit; vt patet ex eius Antiphonario.Plura vide apud Amalarium, Walafridum,Durandum,& ceteros qui de Officiis Eccleſ.ſcripſere.

Subtiliter S. Bonauent. *Sapientia increata*, inquit, *dicitur eſſe in ſinu Patris, gigni ex vtero, ex ore procedere: primum,propter occultationem: ſecundum, propter conſubſtantialitatem: tertium, propter manifeſtationem: at de cælo mitti,propter illuminationem: ſedere in anima,propter tranquillitatem.*

Vt mecum sit, et mecum laboret, vt sciam quid acceptum sit apud te]& vbi ſciuero exequar. Græcè, *ἵνα συμπαροῦσά μοι κοπιάσῃ*, id eſt,*vt ſimul præſens* vel *aſſiſtens mihi laboret*,id eſt *mecum laboret*,vel *collaboret*,vt legit Cantacuzenus.Sapientia enim & gratia Dei,non ſola operatur bonum opus, vt vult Caluinus, ſed ſimul cum mente & libero arbitrio hominis,cui illa cooperatur.A gratia enim habet opus,quòd ſit ſanctum gratumque Deo,à libero verò arbitrio, quòd ſit humanum & liberum. Vnde huc alludens Paulus: *Abundantius,ait,omnibus laboraui, non ego autem* (ſolus) *ſed gratia Dei mecum*, 1. Corinth.15.10 hoc eſt,vt explicat S.Auguſt.lib. de Gratia & libero arbitrio c.15. *Non autem ego, ſed gratia Dei mecum, id eſt non ſola, ſed gratia Dei mecum,at per hoc nec gratia Dei ſola, nec ipſe ſolus,ſed gratia Dei cum illo.*

Græcum *κοπιάσῃ*, ſignificat laborem cum moleſtia & fatigatione: per hanc enim homini paranda eſt virtus: & ſeruorum (qualem ſe eſſe faſſus eſt v.5)eſt aſſiduè laborare pro hero.Petit ergo ſapientiam, quæ ſecum non ſolùm laboret, ſed & laborare doceat, ac labori præſit, illumque vrgeat & exigat. Vnde noſter Pineda lib.3.de Rebus Salomonis cap.6.n.3.cenſet eſſe metaphoram ab exactoribus, qui ſetuis laborantibus aſſiſtunt,opus exigunt,& in laborando inſtant, nec ſinunt ſeruos aut dormire, aut ſegniter

gniter agere. Ait itaque, Nec me permittas torpescere aut dormitare in regio munere exercendo; quippe qui regnant, Dei munus & opus faciunt. Exigat igitur à me sapientia mei laboris pensum, instet; & sicut ego, quippe rex, in medio sum populi instar exactoris, & episcopi inspectantis subditos, atque vrgentis vt opus peragāt, itaque videor cum illis laborare: ita cùm *seruus sim ego tuus*, laboranti mihi, vt opus tuum peragam, adhibe exactricem, assistricem, inspectatricem sapientiam. Sapientia ergo est velut rex aut regina apū, quæ assiduè alueare obit & circumit, vt omnes apes vrgeat ad laborem assiduum, vt scilicet fauos quasi domos continuè extruant, in iisque mella cōficiant & condant. Eadem facit, vt labor suum sortiatur effectum & fructum. Nam sapientiâ adiuuante & dirigente, quis labor non felix, aut non fructuosus fuerit? Eadem cum laborante collaborans, magnum illi præbet solatium æquè ac auxilium. Quis enim laborem subterfugiat, cui secum humerū subiicit, & quasi succollat Deus? *Magna corona est communionem habere cum Deo*, ait S. Chrysost. hom. 11. in epist. ad Rom. & S. Hieron. epist. ad Heliodorum, eum impellens ad vitam Religiosam: *Paupertatem*, inquit, *times? sed beatos Christus pauperes appellat. Labore terreris? at nemo athleta sine sudore coronatur. De cibo cogitas? sed fides famem nō timet. Super nudam metuis humum exesa ieiuniis membra collidere? sed Dominus tecum iacet.* q.d. Hæc vna Dei societas, vt ceteræ absint consolationes, quidquid tibi laboriosum accidere potest, demulcebit. Et S. Ambros. lib. 2. de Abraham: *Exercitata*, inquit, *mens, non aquilarum præfert imagines, nec dracones, sed in cruce Christi, & in Iesu nomine progreditur ad prælium, hoc signo fortis, hoc vexillo fidelis.*

Laboranti collaborat sapientia.

VERS. 11. SCIT ENIM ILLA OMNIA, ET INTELLIGIT, ET DEDVCET ME IN OPERIBVS MEIS SOBRIE, ET CVSTODIET ME IN SVA POTENTIA] Græcè, *in sua gloria*, id est gloriosa potentia: nam vt ait Sallust. procemio in Catilinam: *In maximo imperio, maxima est gloria.* q.d. Sapientia me custodiet per suam potentem gloriam & maiestatem, vt gloriam sibi comparet vel ex meis actionibus, vel ex mei gubernatione & custodia, vt scilicet Deus gloriosus appareat in suo ministro.

Tria hic munia sapientiæ notat, eaque sibi dari deposcit. Primum est, scientia & intelligentia rerum agendarum, siue per virtutem, siue per artem, putà architectonicæ & fabricæ templi. Secundum, in exequendo & operando, prudentia, discretio, regula, norma & modus: quem significat τὸ *sobriè*, græcè σωφρόνως, id est moderatè, discretè, sapienter, prudenter; postulat ergo auream mediocritatem, quæ omnium actionum nostrarum debet esse norma: hæc enim modum præscribit operationi, ne remissiùs aut ardentiùs quis operi incumbat, quàm recta ratio flagitat. Tertium est, actionis & operis custodia, ne ab hoste vel alia causa impediatur: hanc enim præstat peruigil sapientiæ prouidentia, indeque potentia, quæ omnia impedimenta solerter præuidet, & potenter discutit.

Tria officia sapientiæ.

VERS. 12 ET ERVNT ACCEPTA (Deo & hominibus) OPERA MEA, ET DISPONAM (moderabor, administrabo, gubernabo, vt dixi v. 3. græcè, διακρινῶ, id est diiudicabo, hoc est, ius suum cuique tribuam: est enim hoc verbum forense & iudiciale) POPVLVM TVVM IVSTE, ET ERO DIGNVS SEDIVM (græcè; *thronorum*) PATRIS MEI] Sedes siue throni in plurali, notant multas prouincias & iudiciorum tribunalia, quibus per suos iudices & præfectos præsidebat Salomon. Optat ergo illa omnia à sapientia dirigi, quia omnium ei cura ex officio incumbebat, vt imitetur Dauidem patrem suum, qui sapienter & sanctè Israelem totum gubernarat. Nam sæpè filij à parentum, præsertim principum, virtute & moribus degenerant, cuius rei causam dedit in Prouerbiis. Vnde illud: *Heroum filij noxæ*. Et illud Homeri Odyssea 2.

Principum filij degeneres.

Pauci enim filij similes patri sunt.
Plures peiores, pauci autem patre meliores.

Augustus Cæsar, Iuliæ filiæ & neptis dedecora; quasi vomicas perosus, teste Sueton. exclamabat:

O vtinam cælebs vixissem, orbusque perissem!

Plutarch. in Apophth. Lacon. narrat Damatriam filium, qui in bello inerter se gesserat, occidisse cùm diceret: *Nequaquam conuenire, vt ex fortissimis parentibus natus filius ignauus, superstes esset.* Idem fecit simili filio altera Lacæna, de qua hoc apud eumdem extat epigramma:

Germen iners abeas ad tartara, teque perosus
Eurotas, ceruis nec det aquam timidis.
Ignauus catulus, mala sors, hinc vade sub orcum:
I Spartâ indignus, quem nec ego peperi.

VERS. 13 QVIS ENIM HOMINVM POTERIT SCIRE CONSILIVM DEI? AVT QVIS POTERIT COGITARE QVID VELIT DEVS?] Septima est hæc ratio petita à celsitudine Dei. q.d. Rex à Deo constitutus est eius in terris vicarius & interpres: quare ex Dei voluntate & mente populum regat oportet. At quomodo illam adeò arcanam expiscabitur & resciet, nisi internunciâ eius sapientiâ? Illam ergo ô Domine mitte ad me. Ad hanc gnomen allusit, imò eam quasi citauit S. Paulus Rom. 11. 14. dicens: *Quis enim cognouit sensum Domini? aut quis consiliarius eius fuit.* Et 1. Corinth. 2. 16. *Quis enim cognouit sensum Domini?* Hinc Moses in omnibus dubiis populi regimen concernentibus, confugiebat ad tabernaculum, ibique Deum consulebat, & ab eo responsa accipiebat. Idem à Deo iubetur facere Iosue per pontificem Eleazarum, Numer. 27. vers. 21. Vtrumque imitentur Principes & Prælati, vt in rebus perplexis Deum per orationem consulant.

Pulchrè hunc locum perurget S. Cyprian. de Singular. cleric. docetque Dei consilium & voluntatem, vnicam esse iustitiæ normam, iustique regiminis formam. Sic enim ait: *Cuius* (Dei) *ita sunt mandata seruanda, vt, si aliquid iusserit, quod secundùm homines iniustum esse videatur, iustum credatur & fiat; & si iustum iusserit, iustum reputetur & fiat, cùm sine iustitia non potest esse, quod mandat, qui potens est iniustitiam iustificando vocare iustitiam, & iustitiam reprobando iniustitiam probare transuersam, cuius voluntas est sola & vera iustitia.* Rationem subdit: *Si enim totum quod gerimus, ad hoc tantummodo gerimus, vt Domino placeamus, profectò hoc solum erit iustum, quidquid voluerit, & iusserit, & probauerit Deus, cui placere gestimus. Nam cùm serui non possint à semetipsis scire quid suis dominis placeat, nisi domi-*

Dei voluntas norma iustitiæ.

uorum ſequantur imperia: & vtique homines hominum ſimilium ſibi non valeant vtilitates agnoſcere, niſi acceperint quod obſeruent. Multò magis mortales neſciunt immortalis Dei iuſtitiam comprehendere, niſi ipſe iuſtitiarum ſuarum dignetur iudicia demonſtrare, ſicut Salomon approbat, dicens: Quis enim hominum poterit ſcire conſilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus: cogitationes enim mortalium timidæ, & incertæ prouidentiæ noſtræ.

VERS.14 COGITATIONES ENIM MORTALIVM TIMIDÆ, ET INCERTÆ PROVIDENTIÆ NOSTRÆ] Syrus, *cogitationes enim mortalium imbecillæ, neque firmæ ſunt conceptiones eorum*; Arabicus, *cogitationes mortalium ſunt timores & conceptiones*, vel *viſiones, eorum periculoſæ*. Probat homines præſertim reges, debere niti conſilio ſapientiæ & prouidentiæ Dei, eamque aſſiduè implorare, ex eo quòd hominum cogitationes; græcè λογισμοὶ, id eſt ratiocinationes, diſcurſus & conſilia ſint timida; græcè δειλοὶ, id eſt miſera, timida, debilia, ignaua, vt metuant de rei ſucceſſu, ideoque tardè & ſegniter eam aggrediantur & proſequantur, imò non audeant ardua tentare & moliri, præſertim quia neſciunt, an Deus id velit & gratum habeat, vt conatus noſtros ſecundet & proſperet.

ET INCERTÆ PROVIDENTIÆ NOSTRÆ] Putamus enim noſtris ratiunculis & conſiliis inuenire media ad rem conficiendam appoſita, & in executione inuenimus ea debilia, infirma, defectuoſa, fallacia, ac in infelicem exitum deſinere: quare conſulere debemus Dei prouidentiam, vtpote ſecuram & certam, ab eaq; toti pendere. Græcè ἐπισφαλεῖς αἱ ἐπίνοιαι ἡμῶν, id eſt *fallaces noſtræ opiniones*, vt vertit Vatabl. quia nil ferè certò ſcimus, ſed tantùm opinamur; alij, *periculoſæ adinuentiones noſtræ*; alij, *inſtabiles conceptiones noſtræ*; alij, *periculo ſubiacent excogitata à nobis conſilia*: tum quia pendent à circumſtantiis plurimis & ſæpè ignotis; tum quia mille caſibus & modis impediri euertique poſſunt; tum quia in diſcurſu ſæpè hallucinamur, & paralogizamus ex mentis debilitate & cæcitate. Hinc interpres S.Chryſoſt. in pſal.143. vertit, *rationes hominum timidæ & labiles inuentiones eorum*. Octaua eſt hæc ratio, petita ab infirmitate, ignorantia & improuidentia hominis: hæc enim directione ſapientiæ & prouidentiæ Dei indiget. Vnde prudenter Ioſaphat rex, *Cùm ignoremus*, ait, *quid agere debeamus hoc ſolùm habemus reſidui, vt oculos noſtros dirigamus ad te*, 2.Paral.20.12.

VERS.15 CORPVS ENIM, QVOD CORRVMPITVR, AGGRAVAT ANIMAM, ET TERRENA INHABITATIO DEPRIMIT SENSVM MVLTA COGITANTEM] Syr. *corpus enim corruptionis grauius eſt animæ*, vel *graue eſt aduerſus animã*; Arabicus, *corpus corruptibile onerat animam, & terrenum habitaculum valdè aggrauat intellectum multiplicis ſollicitudinis*, vel *anxietatis*; græcè, *corpus enim corruptibile degrauat animam* (incorruptibilem) *& terrenum habitaculum* ſiue *tabernaculum, deprimit mentem* πολυφροντίδα, id eſt *multarum curarum, multa curantem*, vt legit S.Auguſt. l.2. contra Iulian. Pelag. & multis curis æſtuantem. Dat cauſam, cur cogitationes hominum ſint timidæ, & incertæ prouidentiæ, quia ſcilicet corpus degrauat mentem, vt non videat verum ſpirituale, ſed tantùm vmbras corporeas, quæ ſæpè fallaces ſunt, oculumque intuentis fallunt & decipiunt. Audi S.Bernard. ſerm. de Septuag. *Sanè non ſimpliciter corpus, ſed corpus quod corrumpitur, aggrauat, vt inuenias ab hoc grauamine primi parentis animam nouerit extitiſſe, donec adhuc corpus gereret incorruptum. Nimirum in libertate poſuit eum Deus, vt inter ſumma & infima verſans, & in illa excederet ſine difficultate, & ad hæc ſine illecebra aut neceſſitate deſcenderet; illa penetrans naturali viuacitate & puritate mentis: hæc auctoritate diiudicans præſidentis. Denique adducta ſunt animalia ad Adam, vt videret quid vocaret ea: non ipſe aliqua curioſitate ductus eſt, vt videret ea. Non ſic in nobis libera ratio, ſed vndique ei luctandum eſt. Sic enim & ab infimis viſco quodam captiua tenetur, & à ſummis indigna repellitur: vt nec ab his ſine dolore poſſit auelli, nec ad illa ſine magno gemitu, vel rarò queat admitti.*

Pro *deprimit* græcè eſt βρίθει (quaſi βορίζει, à βορὰ, id eſt cibus) id eſt præ grauedine cibi vel potus, quaſi dormitat corpus, & mentem pariter dormitare facit, vt cæcutiat, & quaſi ſomnians phantaſmata cõfundat, vt vnum pro alio, falſum pro vero, dubium pro certo, fucatum pro ſincero imaginetur, eligat & amplectatur. Sic enim prorſus experimur mentem, dum ſpeculari vult verum, præſertim cæleſte & diuinum, degrauari grauitate & pondere corporis, ac velut in ſomno variis phantaſiis falſis & erroneis agitari, quibus offuſcata dum credit & fidem adhibet, quaſi neſciens & ſopita decipitur, & in errorem inducitur, vti videmus fieri in phreneticis, & ebriis ac dormientibus: hi enim quod imaginantur & ſomniant, licèt inſulſum & ſtultum, verum tamen & prudens putant. Idem prorſus accidit homini vigilanti, præſertim curis & cupiditatibus æſtuanti. Cupiditates enim phantaſiam ita afficiunt & imbuunt, vt quod illæ cupiunt, hoc phantaſiæ pulchrum, verum & eligendum videatur. Hinc ſæpè bonus dormitat Homerus, mens ſcilicet alioqui ſapiens obnubilatur, confunditur, hallucinatur & errat: videt enim rem quaſi per nebulam & fumum vaporum, qui è ſtomacho aſcendunt ad cerebrum, illudque miris phantaſmatibus imbuunt, quibus res prorſus alia videtur, quàm in ſeipſa ſit: nam pro vera rei ſpecie phantaſiæ, indeque menti (quæ tota pendet à phantaſia) obtruditur fictum falſumque phantaſma, pro vera ratione ſophiſma, pro vero ſyllogiſmo paralogiſmus, pro certa ſcientia opinio apparens, ſed fallax: quo fit vt homines ſubinde, dum maximè ſibi ſapere videntur, tum maximè deſipiant.

Corpus obnubilat mentem: cur?

TERRENA INHABITATIO, græcè γεῶδες σκῆνος, id eſt terreum tabernaculum. ita vocat corpus: in eo enim, quaſi in tabernaculo modico tempore habitat anima, quia in eo peregrina eſt tenditq; ad cælum, vnde originem accepit. corpus verò, quia terreum, & ex terra factum, animam cæleſtem ad terrena DEPRIMIT] *Senſum*, id eſt mentem, πολυφροντίδα, id eſt multarum curarum vocat, multaſq; res meditantem, & multis curis agitatam, anxiam & ſollicitam, qualis eſt regum & principum, quę proinde hinc curis preſſa, inde corporis pondere degrauata, ponderi & errori ſuccumbat oportet, ni ſapientiæ & gratiæ diuinæ pręſidio erigatur & fulciatur; quam proinde

inde assiduè implorandam docet Salomon. Huc alludens S.Paulus 2.Corinth.5.1. *Scimus*, ait, *quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quòd ædificationem ex Deo habemus domum non manufactam, æternam in cælis: nam & in hoc ingemiscimus, habitationem nostram, quæ de cælo est; superinduì cupientes.* Vide ibi dicta. Hinc & Plato in Cratylo censet corpus dici *σῶμα*, quasi *σῆμα*, id est sepulchrum, tamquam in eo anima, eiusque vis quasi in tumulo sepulta iaceat. Vnde philosophus ille miseram animæ suæ sortem miserans, *Animula*, inquit, *sensitiuum cadauer gestat.* Porrò multiplex est analogia corporis & tabernaculi: nam instar tabernaculi corpus nostrum pelle tegitur, contra externas iniurias cæli: neruis ceu funiculis distenditur: ossa velut malus aliaúe armamenta sustentant illud: clauorum instar, quibus figatur firmeturque, videntur pedes: auellitur morte hoc tabernaculum: corrugatur cutis, laxantur nerui, nutant pedes. Ita Pineda in Iob c.18.v.14.

Ratio prima. Corpus ergo aggrauat animam & mentem, quia eam vni rei, putà veritati & Deo, intentam, deorsum abstrahit ad res corporeas & sensibiles, eamque distrahit per varias imaginationes & phantasmata, quibus phantasia instar equi vagi in campo pabulum carpentis assiduè oberrat. Vide S.August. 10.Confess.c.40. ad vniendam cum Deo mentem suspirans: *Neque in his omnibus*, ait, *quæ percurro, consulens te, inuenio tutum locum animæ meæ, nisi in te, quo colligantur sparsa mea, nec à te quidquam recedat ex me. Et aliquando intromittis me in affectum multùm inusitatum introrsus, ad nescio quam dulcedinem; quæ si perficiatur in me, nescio quid erit, quod vita ista non erit. Sed recido in hæc ærumnosis ponderibus, & resorbeor solitis, & teneor, & multum fleo, sed multum teneor. Tantum consuetudinis sarcina degrauat. Hic esse valeo nec volo; illic volo, nec valeo. Miser vtrobique.* Et Nazianz. in Carm.9.

Nunc, ait, cùm collecta est ratio, iamq; ipse senectæ
Ad metam accessi, miser heu, velut ebrius erro,
Ac scæua obliquus pugna me deprimit anguis,
Et rectè consulto rapit furtimq; palamq;
Interdum mea mens ad regem fertur olympi:
Interdum in mundum deuexo corpore vergit,
A quo animæ grauiter læsa est pars maxima nostræ.

Vide Cassian. collat.23.c.7.

Secunda. Secundò, quia corpus mentis aciem sua grauitate hebetat & obtundit, eamque sibi quasi similem, crassam, grauem & onerosam efficit, iuxta illud Virgil.6.Æneid.

Noxia corpora tardant.
Terreniq; hebetant artus, moribundaq; membra.

Tertia. Tertiò, quia eam fatigat & delassat, vt diu non possit continuare speculationem, orationem, meditationem: sicut lorica & arma Saulis degrauabant & lassabant Dauidem, vt non posset progredi.

Quarta. Quartò, quia eam suis phantasmatibus obnubilat, illudit & decipit, vti initio dixi. Ad hæc corpus animæ quasi vincula & compedes iniicit, ne sursum auolare possit.

Quinta. Quintò, quia cum mente appetitum & voluntatem ad bona spiritualia anhelantem, deprimit ad amanda sectandaque bona corporea, terrena & caduca. Vnde Apost. gemens suspirat: *Video aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati, quæ est in membris meis. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius*, Rom.7.23. Et sponsa amore sponsi languens, ad eum suspirat, *donec aspiret dies* beatæ æternitatis, *& inclinentur vmbræ* corporis & miseræ mortalitatis, Cant.2.17. Et Iob, c.7.20. *Factus sum*, inquit, *mihimetipsi grauis.* Vide S.Prosperum epist. ad Demetriad. non longè à fine, vbi docet, tentationes hominum oboriri à corpore, eiusque concupiscentia degrauante, sed eas vinci à charitate mentem ad Deum subleuantem. Hinc videmus longè maiorem partem hominum, per omnem penè vitam occupari circa corpus, vt illi de victu, vestitu, ceterisque commodis & voluptatibus prouideant, ita vt parum & rarò de anima, eiusque æterna salute cogitent. Quocirca ex hac gnome S.Cyprian. de Singular. Cleric. probat cauenda esse feminarum consortia, ne iis Clerici cohabitent: *Tunc ergo*, inquit, *cauenda sunt femina participia, quando geritur carnalium curarum continua vnanimiter frequentia: quoniam inter curas suas caro semper incitamenta cupiditatis prouocat, & illic parit fomenta peccandi, vbi pertractans commoda sua, temporalis vitæ cogitationibus senserit paululum relaxari; sicut Salomon asserit dicens: Deprimit terrena cogitatio sensum multa cogitantem.* Nam vt solerter aduertit S.Bernard. serm.81. in Cant. *Gnoma.* *Peccato factum est, vt corpus quod corrumpitur aggrauet animam, sed amore, non mole. Nam quòd surgere anima per se iam non potest, quæ per se cadere potuit, voluntas in causa est, quæ corrupti corporis vitiato ac vitioso amore languescens & iacens, amorem iustitiæ pariter nõ admittit.* Deinde quomodo volũtas hæc fiat necessitas, pulchrè declarat: *Ita nescio quo prauo & miro modo ipsa sibi voluntas, peccato quidem in deterius mutata necessitatem facit: vt nec necessitas, cùm voluntaria sit, excusare valeat voluntatem, nec voluntas, cùm sit illecta, excludere necessitatem. Est enim necessitas hæc quodammodo voluntaria. Est fauorabilis vis quædam premendo blandiens, ac blandiendo premens: vnde sese rea voluntas, vbi semel peccato consenserit, nec excutere iam per se, nec excusare tamen vllatenus de ratione queat. Inde querula illa vox, veluti gementis sub onere necessitatis huius: Domine, inquit, vim patior, responde pro me.*

Hac de causa appositè S.Greg. Nazianz. corpus vocat echeneidem, siue Remoram: sicut enim hic piscis exiguus affigens se nauibus, earum cursum remoratur & sistit: ita & corpus animam. Sic enim canit in Præceptis ad Virgines:

Nec vitæ ipsa tuæ immittas echeneida carnem,
Quæ velut inuictâ properantem compede puppim
Detinet, ac tantam cogit subsistere molem.

Vnde suadet arctandam esse mentem & amorem: sicut enim arctata aqua in exiguo canali sursum exilit, ita arctata mens exilit ad Christum:

Non secus, inquit, ipse tuum qui sic arctatur, amorem
Te iubeo ad Christum sublato tollere fluctu.

Porrò Remora est piscis magnitudine cubiti, fusco colore, similis anguillæ, ait Oppianus lib.1. de Piscibus. Addit Plutarch. in Sympos. decade 2.cap.7. Remoram retardare nauim, quia auget eius humiditatem; sic & corpus animam facit humidam, ideoque grauem & cæcam: nam anima sicca est sapientissima. Anima ergo in corpore velut

re velut in ergastulo inclusa tenetur, membris A eius quasi compedibus prægrauatur. Est animæ corpus pro nebula, quæ illam cælestia clarè videre non sinit. Est ei pro illecebra, quæ ad malum & vetitum pertrahit. Est ei pro catena, quæ affectuum pennis vix ad sublimia volare permittit. Vnde suspirat Psaltes *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, & volabo, & requiescam?*

Denique audi S. Bernard. serm. 3. de Ascens. *Nos autem in regione ista summa, vbi plurimum est malitiæ, sapientiæ parum, quia corpus quod corrumpitur, aggrauat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem. Per sensum hic arbitror intellectum designari, qui tunc verè deprimitur, cùm multa cogitat, cùm non colligit se circa illam vnam & vnicam meditationem, quæ concipitur de ciuitate illa, cuius participatio eius in idipsum. Huiusmodi intellectum oportet deprimi, & distrahi per multa multis & multiplicibus* B *modis. Animam verò hic æstimo dici affectiones, quæ corrupto corpore diuersis passionibus afficiuntur, quæ mitigari nunquam possunt, ne dicam sanari, donec voluntas vnum quærat, & tendat ad vnum. Duo ergo sunt, quæ in nobis purganda sunt, intellectus & affectus: intellectus, vt nouerit; affectus, vt velit.* Subiecit deinde exempla Eliæ & Henoch: *Felices & verè felices illi duo viri, Elias & Henoch, quibus omnes materiæ & occasiones ablatæ sunt, quæ eorum intellectum impediant aut affectū, quia soli Deo viuentes, nec nouerunt nisi Deum, nec cupiunt nisi Deum. Denique & de Henoch legitur, Quia raptus est, ne malitia mutaret intellectū eius, aut ne fictio deciperet animam eius: intellectus noster turbatus erat, ne dicam cæcatus, affectus inquinatus erat, & multum inquinatus; sed Christus intellectum illuminat, Spiritus sanctus affectum purgat.*

QVOD CORRVMPITVR] Dat causam, cur cor- C pus aggrauet animam, quia scilicet est corruptibile. Nam Primò, quod est corruptibile, hoc est materiale & terrestre (res enim immateriales & cælestes sunt incorruptibiles) ideoque graue & ponderosum, sicut terra est grauis & ponderosa. Secundò, quia corpus corruptibile & terrestre in dies corrumpitur, & in terram, ex qua formatum est, deuergit, & in eam ceu matrem & originem suam redire gestit: vnde secū animam deprimit, vt in terrena deuergat & propendeat. Tertiò, quia corpus corruptibile hominem occupat, vt corruptioni eius continuò occurrat, itaque à cælestibus auocat. Corpus enim dum famet, cogit hominem cibum sumere, vt fami succurrat; dum sitit, cogit hominem bibere; dum fatigatur, cogit hominem quiescere; dum friget, cogit calefacere; dum dormitat, cogit dormire, D &c. Hæ sunt necessitates corporis, quibus anima inuita seruire cogitur. Vnde precatur cum Psalte: *De necessitatibus meis eripe me*, psalm. 24. 17. Clarum hoc est in ægrotis, qui toti sunt in corpore curando, eiusque valetudine recuperanda, vt nec studere, nec meditari, nec laborare, nec quid aliud agere valeant. Imò & in sanis hi enim tertiam ferè diei vitæque partem, dormiendo transigunt: duas reliquas diei partes sæpè labori manuali, prandio, cænæ, recreationi confabulationi, &c. impendunt, vt vix dimidiam horam inueniant, quam dent orationi & Deo. Hinc Origenistæ & Pythagorici censuerunt, animam à Deo creatam perfectam ante corpus, sed ob

Ratio à priori. Prima.

Secunda.

Tertia.

peccata à se admissa detrusam in corpus quasi in carcerem, vt scelerū pœnas lueret. Manichæi verò, inquit S. August. lib. de Hæresibus, in 46. *etsi vtuntur coniugibus, conceptum tamen generationemque deuitant, ne diuina substantia, quæ in eos per alimenta ingreditur, vinculis carneis ligetur in prole.* Verùm hæ sunt Manis maniæ & vesaniæ.

ET DIFFICILE ÆSTIMAMVS (græcè, εἰκάζομεν, id est imaginamur, coniectamus) QVÆ IN TERRA SVNT: ET QVÆ IN PROSPECTV (græcè *quæ in manibus*) SVNT, INVENIMVS CVM LABORE, QVÆ AVTEM IN CÆLIS SVNT, QVIS INVESTIGAVIT?] Græcè ἐξιχνίασε, id est *inuestigabit*. q. d. Nemo inuestigauit, nemo etiam inuestigabit per se, sine duce sapientia. Cantacuzenus per εἰκάζομεν, id est *imaginamur*, censet notari sensus, tum externos, tum internos, per quos à rebus sensibilibus hauriuntur imagines, id est species, quæ menti imprimuntur, vt res cognoscat, non vti sunt in se suaque essentia, sed per species quasi per colores, quibus res vestiuntur, depinguntur & quasi colorantur: quare naturas & substantias rerum non cognoscimus, sed tantùm externas earum formas & picturas. Omnia hæc ostendunt, quomodo corpus degrauet animam & mentem.

Vers. 16

SENSVM AVTEM TVVM QVIS SCIET, NISI TV DEDERIS SAPIENTIAM ET MISERIS SPIRITVM SANCTVM DE ALTISSIMIS?] Pro *sciet*, græcè est præteritum *sciuit*; S. Cyprian. de Singular. Cleric. legit, *scit*: per præteritum enim cætera tempora denotat, putà præsens & futurum. Hinc & S. Hieron. in c. 52. Zachar. pro *dederis* & *miseris* legit, *dedisti* & *misisti*. Pro *sensum*, græcè est βουλὴν, id est consilium, mentem, voluntatem. Spiritus sanctus, tum creatus hic sumi potest, putà gratia & charitas; tum increatus, putà tertia persona Sanctæ Trinitatis. Huic enim appropriatur illuminatio & sanctificatio: vnde Ecclesia eum inuocans ait:

Accende lumen sensibus,
Infunde amorem cordibus,
Infirma nostri corporis
Virtute firmans perpeti.

Vers. 17

ET SIC (malè Lyran. & Dionys. legunt, *si*) CORRECTÆ SINT SEMITÆ EORVM QVI SVNT IN TERRIS, ET QVÆ TIBI PLACENT DIDICERINT HOMINES?] Notat duplicem effectum sapientiæ & Spiritus sancti. Primus est, quòd doceat ea, quæ sunt grata Deo. Secundus, quòd ad ea opere explendum, gratiam roburque suggerat, per quam mentes reformat, & mores corrigit. Pro *correctæ*, S. Cyprianus de Singular. Cleric. legit *directæ*.

Vers. 18

NAM PER SAPIENTIAM SANATI SVNT QVICVMQVE TIBI PLACVERVNT A PRINCIPIO] Hæc vltima verba desunt in Græco. Pro *sanati sunt*, græcè est, ἐσώθησαν, id est seruati vel saluati sunt, hoc est, liberati sunt à periculis mortis, tum corporis, tum animæ. Vnde horum exempla deinceps recenset vsque ad finem libri. Quocirca ab hoc versu caput decimum inchoant nonnulli. Simili modo Sapientiam imitatus S. Paulus Hebr. 11. toto capite probat omnes, qui ab origine mundi saluati sunt, per fidem fuisse saluatos.

Vers. 19

TERTIA

TERTIA PARS LIBRI:

In qua ſapientiæ, eiuſque fructuum exempla, è patrum hiſtoria recenſet, quibus ſapientiæ præſtentiam ac dotes hactenus recenſitas confirmat.

CAPVT DECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

SAlutem, quam per ſapientiam adepti ſunt Adam, Noë, Abraham, Lot, Iacob, Ioſeph, Moſes, Hebræi tranſeuntes mare rubrum, merſis in eo Aegyptiis, commemorat.

1. HÆc illum, qui primus formatus eſt à Deo pater orbis terrarum, cùm ſolus eſſet creatus, cuſtodiuit, 2. & eduxit illum à delicto ſuo, & dedit illi virtutem continendi omnia. 3. Ab hac vt receſſit iniuſtus in ira ſua, per iram homicidij fraterni deperiit. 4. Propter quem, cùm aqua deleret terram, ſanauit iterùm ſapientia, per contemptibile lignum iuſtum gubernans. 5. Hæc & in conſenſu nequitiæ cùm ſe nationes contuliſſent, ſciuit, iuſtum, & conſeruauit ſine querela Deo, & in filij miſericordia fortem cuſtodiuit. 6. Hæc iuſtum à pereuntibus impiis liberauit fugientem, deſcendente igne in pentapolim: 7. quibus in teſtimonium nequitiæ fumigabunda conſtat deſerta terra, & incerto tempore fructus habentes arbores, & incredibilis animæ memoria ſtans figmentum ſalis. 8. Sapientiam enim prætereuntes, non tantùm in hoc lapſi ſunt vt ignorarent bona, ſed & inſipientiæ ſuæ reliquerunt hominibus memoriam, vt in his, quæ peccauerunt, nec latere potuiſſent. 9. Sapientia autem hos, qui ſe obſeruant, à doloribus liberauit. 10. Hæc profugum iræ fratris iuſtum deduxit per vias rectas, & oſtendit illi regnum Dei, & dedit illi ſcientiam ſanctorum: honeſtauit illum in laboribus, & compleuit labores illius. 11. In fraude circumuenientium illum affuit illi, & honeſtum fecit illum. 12. Cuſtodiuit illum ab inimicis, & à ſeductoribus tutauit illum, & certamen forte dedit illi vt vinceret, & ſciret quoniam omnium potentior eſt ſapientia. 13. Hæc venditum iuſtum non dereliquit, ſed à peccatoribus liberauit eum: deſcenditque cum illo in foueam. 14. & in vinculis non dereliquit illum, donec afferret illi ſceptrum regni, & potentiam aduerſus eos, qui eum deprimebant: & mendaces oſtendit, qui maculauerunt illum, & dedit illi claritatem æternam. 15. Hæc populum iuſtum, & ſemen ſine querela, liberauit à nationibus, quæ illum deprimebant. 16. Intrauit in animam ſerui Dei, & ſtetit contra reges horrendos in portentis & ſignis. 17. Et reddidit iuſtis mercedem laborum ſuorum, & deduxit illos in via mirabili: & fuit illis in velamento diei, & in luce ſtellarum per noctem: 18. tranſtulit illos per mare rubrum, & tranſuexit illos per aquam nimiam. 19. Inimicos autem illorum demerſit in mare, & ab altitudine inferorum eduxit illos. Ideò iuſti tulerunt ſpolia impiorum; 20. & decantauerunt Domine nomen ſanctum tuum, & victricem manum tuam laudauerunt pariter: 21. quoniam ſapientia aperuit os mutorum, & linguas infantium fecit deſertas.

Hæc

VERS. I. HÆC ILLVM, QVI PRIMVS FORMATVS EST A DEO PATER ORBIS TERRARVM, CVM SOLVS ESSET CREATVS, CVSTODIVIT] *Hæc*, scilicet sapientia, de qua hîc omnis est sermo; græcè, *hæc protoplastum mundi patrem, solumq́; creatum conseruauit*. q.d. Sapientia Adamum, qui primò solus à Deo fuit creatus & plasmatus, vt esset pater omnium hominum totius mundi, custodiuit, ne quo casu læderetur aut interiret, præsertim ne à feris, serpentibus, venenatis herbis, fulminibus & procellis, vel à dæmonibus occideretur, itaque tota hominum stirps extingueretur, sed vt viueret vegetus, sanusque perseueraret ad annum ætatis 930. itaq; genus humanum per multos filios & filias, ac nepotes ac neptes propagaret. Adam vocatur *protoplastus*, quia corpus eius à Deo ex luto plasmatum & efformatum est, sicut à figulo finguntur & formantur vasa & simulacra ex luto & creta: ac deinde Deus in plasma, siue corpus hoc, animam inspirauit & infudit, itaq; factus est homo in animam viuentem, id est animal viuens, homoque rationalis. Vide dicta Gen. 1. & 2. Vnde homines Deo fictori & factori suo obmurmurantes, quòd alios se non formarit, nec alió meliore modo & conditione eos finxerit, vt aliam sortem, statum & gradum eis daret, redarguens Isaias c. 29. 16. *Peruersa, ait, est, hæc cogitatio: quasi si lutum contra figulum cogitet, & dicat opus factori suo, Non fecisti me; & figmentum dicat fictori suo, Non intelligis.* Quò alludens S. Paulus Rom. 9. 20. *O homo*, inquit, *tu quis es, qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum ei, qui se finxit: Quid me fecisti sic? An non habet potestatem figulus luti, ex eâdem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliam?* Clarè verò & fusè Ieremias c. 18. 6. *Ait Dominus: Ecce sicut lutum in manu figuli, sic vos in manu mea domus Israel.* Ex v. 11. *Ecce ego fingo contra vos malum.* Deus ergo est nostri corporis, conditionis & sortis plastes, siue figulus; lutum est terra & limus; plasma siue figmentum est corpus nostrum. Vide dicta locis iam citatis. Idem à Mose didicere Plato & Philosophi. vnde Aristophanes: πλάσμα, inquit, πηλοῦ ἄνθρωπος, hoc est, *plasma, siue figmentum, luti est homo.* Et Lucianus in Prometheo ait, Mineruam, quæ est dea sapientiæ, finxisse hominem implendo spiritu lutum, & plasmata, hoc est simulachra, sua è luto efficta animando. & Cicero pro Murena de Catone iuniore ait: *Finxit te ipsa natura ad honestatem, grauitatem, temperantiam, magnitudinem animi, iustitiam, ad omnes denique virtutes magnum hominem & excelsum.*

À DEO] Concurrentibus tamen ad materiam præparandam angelis, vti dixi Genes. 1. & 2. τὸ *à Deo* iam deest in Græco.

PATER ORBIS TERRARVM] Id est, pater omnium terrigenarum, hoc est omnium hominum, qui ex terra formati, terræ destinati sunt incolæ & domini, ideoque propter eos terra, totusque hic mundus corporeus à Deo productus est. Denique tam Adam, quàm quisque homo ex eo prognatus, est mundi imago, imò microcosmus, id est paruus mundus. Porò hæretici Paterniani, inquit S. August. lib. de Hæresibus in 85. inferiores partes humani corporis, non à Deo, sed à diabolo factas opinantur, & omnium ex illis partibus flagitiorum licentiam tribuentes, impurissimè viuunt. Hos etiam Venustianos quidam vocant. Verùm hæc est heresis venerea.

Ad litteram ergo *pater orbis terrarum* fuit Adam, à quo omnes terrigenæ prognati sunt. Mysticè est Christus, à quo omnes terrigenæ redempti & regenerati sunt. Rursum, patres tales sunt Apostoli & viri Apostolici, qui orbem ad Christum conuerterunt. Ab vno exemplo disce omnes. Inter eos in Pentapoli Italiæ, vrbeque Fanensi (ita dicta à prisco Fortunæ fano) eminuit S. Paternianus anno Domini 350. sub Diocletiano Imp. qui patre Ouinio Paterno Consule Romano genitus, Diocletiani sæuitiam fugiens, angeli Raphaelis ductu, velut alter Tobias, in siluam semotam concessit, ibique cum multis asseclis monasticen exercuit, suumq́; ductorē æmulatus, vixit purissimè instar angeli, ac creatus Abbas miram virtutū fragrantiam per totam illam Italiæ oram sparsit: atque inter alia fortitudinis facinora, diabolum specie puellæ profugæ se ad nefas sollicitantem, manum igni ardenti imponens, velut fulgur in diabolum intorquens, cum fudit fugauitque. Insuper, dum rerū inopia cum monachis laboraret, patritius Senogalliensis ab angelo monitus, iumenta cibis onusta ad eosdem misit, quæ, cùm locus esset incognitus, angelo duce rectà ad ipsum deducta sunt. Miraculis perpluribus claruit, claudis gressum, cæcis visum, energumenis libertatem sanitatemque restituit. Creatus Fanensis Episcopus, quà verbo, quà exemplo, ac præsertim incensa in omnes charitate, velut pater omnium, solari singulos, hortari, instruere & ad salutē traducere satagit. Erat enim fide eximius, spe magnanimus, charitate flagrans, sapientia plenus, in eleemosynis largus, humilitate mitis, iustitia seuerus, sanctitate singularis. Hinc factum vt omnes ei acclamarent: *Pater noster es tu*, iuxta illud Elisei ad Eliam: *Pater mi, currus Israel, & auriga eius*, 4. Reg. 2. Quibus in laboribus pietatisque officiis cùm 42. annos sanctissimè exegisset, ab angelo mortis tempus modumq́; edoctus, magno omnibus relicto sui desiderio, gloriosus ad Deum migrauit die 13. Nouembris, corpore suauem exhalante odorem. Quocirca è cælo paternum in suos Fanenses conseruans affectum, persæpè factiones ciuium dissipauit, inimicitias sustulit, pacem redintegrauit, cædes impediuit, pestem famemque depulit: quin & hostes profligauit, ac nominatim cùm Vrbinates Fanum obsidione cinxissent anno Domini 1517. habitu pontificali vultuq́; augusto, spectandum se exhibens, ciuibus animos addidit, hostesque terrore perculit & in fugam egit; perinde ac S. Iacobus sæpiùs Hispaniam, S. Ambrosius Mediolanum à Conrado Imp. obsessum, S. Benedictus Nursiam, S. Faustinus & Iouita Brixiam, ab hostium incursu defenderūt & propugnarunt. Sacrum eius corpus sepulchro eius reserato anno Domini 1551. sub Iulio III. Pont. post mille ducentos annos, repertum est integrum, vultu hilari & angelico; perinde ac si recenter sepulturæ fuisset traditum, miram vndique fragrantiam spargens, cuius odore multi ægri sanitati restituti sunt. Quocirca Fanenses imagini eius hoc epigramma supplices posuere:

S. Paternianus pater vrbis & orbis.

O Pater,

O Pater, ô custos, nostris qui raptus ab oris,
Innitus visus cedere, manè redis.

Cùm enim sacrum eius corpus Forosempronienses pio furto sustulissent, illudque tota nocte curru Forum Sempronij versus vexissent, manè tamen eodem loco vnde sublatum fuerat, inuentum est. Eius templum auxit & decorauit Iustinianus Imp. ad quod dum more suo deuotionis ergò contendit agricola, Argillam flumen sicco pede pertransiit. Hæc ex publicis Fanensium tabulis accepi, ac ingenti imagine expressa, Romæque excusa & approbata conspexi. Basilica Sancti peramplis, tum prædijs, tū priuilegijs dotata fuit à Zacharia alijsque summis Pontificibus, ac à Frederico Imper. diruta, restituta ab Innocentio IV. Pontif. Iure ergo S. Baternianus Italiæ, imò orbis terrarum, pater spiritalis & cælestis nuncupari potest.

CVM SOLVS ESSET] Adam enim primò solus à Deo formatus est, deinde ex costa eius fabricata est Eua, vt ex ea filios procrearet & genus humanum propagaret, quæ proinde dicta est mater viuentium; præsertim quia ex ea nascitura erat B. Virgo, quæ Christum auctorem vitæ erat paritura: Christum enim ex femina, putà ex B. Virgine, Euæ filia, natus est sine opera viri, ex virtute Spiritus sancti.

CVSTODIVIT] Adamum custodem paradisi, tum quoad corpus, ne quo casu læderetur aut moreretur, vti dixi; tum quoad animam, ne peccaret in statu innocentiæ, antequam deciperetur ab vxore; ac, postquam ab ea deceptus peccauit, & innocentiam ac iustitiam originalem deperdidit, custodiuit eum ne planè interiret & damnaretur, sed gratiam & pœnitentiam ei suggessit, qua à peccato resurgeret & saluaretur. Vnde sequitur:

VERS. 2. ET EDVXIT ILLVM A DELICTO SVO] Complut. legunt, ἐξείλατο, id est exemit, extulit; alij, ἐξέτεινεν, id est extendit vel extraxit, asseruit, aut vindicauit eum à delicto & lapsu suo; Syrus, *liberauit eum à casu animæ illius*; Arabicus, *& redemit eum à se lectione eius*. Hinc patet Adam pœnituisse de suo inobedientiæ, qui pomum à Deo vetitū comedit, peccato, ideoque illud ipsi fuisse remissum, imò veteres ex communi Ecclesiæ traditione & consensu tradunt, Adamum esse saluatum: quare temerarium est id negare, & fauet hic Sapientiæ locus. Hæc omnia docet S. August. epist. 99. ad Enodium, vbi sic ait: *De illo primo homine patre generis humani, quòd Christus, cùm descendit ad inferos, inde, eum liberauit, Ecclesia ferè tota consentit: quod eam non inaniter tradidisse credendum est, vndecumque hoc traditum sit, etiamsi Canonicarum Scripturarum hic expressa non proferatur auctoritas.* Idem tradit S. Irenæus l. 3. c. 34. Epiphan. hæresi 46. S. Hilar. in psal. 119. & Canone 8. in Matt. S. Hieron. in ps. 98. & in c. 20. Matth. Nazianz. orat. in S. Cyprian. S. Athanas. serm. de cruce, S. Basil. Exhortat. ad baptismum. Origen. in c. 5. ad Roman. S. Thom. l. 4. contra Gentes c. 52 & 53. Hugo Victor. in Gen. ca. 3. qui id probat ex illis Dei verbis: *Inimicitias ponam inter te & mulierem*, &c. Gen. 3. 15. ac ceteri vnico excepto Ruperto in c. 3. Gen. c. 31. cui assentiuntur veteres hæretici, vt Tatianus, Saturninus, Seuerus, Marcion, Valentinus, qui dixerunt Adamum esse damnatum, teste S. Epiphan. hæresi 46. & alijs. Addit S. August. lib. 2. de Peccat. merit. c. 34. (& refertur de Pœnitent. dist. 1. cap. 83. *Sicut primi homines*) quem sequitur S. Anselm. lib. *cur Deus homo* cap. 16. de vtroque parente, hoc est de Eua æquè ac Adamo, meritò id credi. Probat idipsum Iren. l. 3. c. 37. & Tertul. lib. de Pœnitentia in fine, ex eo quòd cōfessi sint peccatum, quodque induerint se perizomatis & foliis ficulneis, quasi sacco & cilicio in signum pœnitentiæ. Et S. Ambros. asserit Adam post culpam statim eiectum de paradiso, separatum à deliciis, & vt ageret pœnitentiam, vestitum tunicam pelliceā, non sericam. S. Chrysostomus idipsum probat ex singulari amore, quo Deus ipse conuenit lapsum & erexit. S. Gregorius lib. 6. epist. 31. ad Eulogium, scribit Adæ animam in peccato mortuam non à substantia viuendi, sed à qualitate viuendi; tamen postmodum per pœnitentiam ad vitam rediisse. Leo IX. cap. *Hi duo*. de consecr. dist. 1. reddit rationem, cur *Gloria in excelsis* & *halleluia* in Septuagesima intermittantur? Quia, inquit peccauit primus homo: cur in Paschate repetantur? Quoniam Christo resurgente resurrexit ille lapsus protoplastus. S. Epiphanius quoque hæresi 46. *Castigatione*, ait, *non vulgari plexus est, & è regione paradisi in exilium actus, quò memor esset bona vitæ per pœnitentiam in memoriam reuocata.* Quin & Hebræorum sententia est, in suo diuturnissimo exilio Adam se consolatum psal. 92. *Dominus regnauit, decorem indutus est*, &c. à se composito.

Adam est saluatus.

Hæc est traditio Ecclesiæ.

& Eua.

Rationes.

Denique communis est Patrum sententia, Adamum in monte Caluariæ esse sepultum, vt qui primus peccati fuerat auctor, primus vim sanguinis Christi in eodē crucifixi sentiens saluaretur. Ita censet S. Athanas. Orig. Basil. Chrysost. Epiph. Tertul. Cyprian. Aug. Ambr. Hier. & alij quos citat noster Pererius li. 7. in Gen. c. 46. Porrò quod obijcit Ruper. Adamum opponi Christo Roman. 5. & alibi, quòd Adam peccati, mortis & damnationis fuerit auctor; Christus verò gratiæ, vitæ & felicitatis æternæ, verum est quoad initia Adæ quando peccauit, non quoad sequentia, & præsertim exitum vitæ, quando per gratiam Christi illi promissi & ex illo nascituri, pœnitens veniam & salutem consecutus est. Decebat enim Deum, qui eum crearat, non sinere opus suum, putà protoplastum, perdi, sed eum à lapsu eleuare, renouare & quasi recreare. Decebat quoque Christum, qui genus humanum redimere venerat, vt generis humani caput & patriarcham, ideoque suum quoque patrem, redimeret & saluaret: *Vt cum saluatur homo*, inquit S. Irenæus l. 3. c. 34. *oporteat saluari eum, qui prior formatus est homo.* Vnde Adamum à Christo descēdente in limbum ex eo fuisse eductum, ac cum Christo resurrexisse, docent Origen. tract. 35. in Matth. S. Athanas. or. de Passione, S. Aug. q. 161. in Gen. S. Macarius hom. 11. Vide Bellarm. li. 3. de Amissione gratiæ & statu peccati cap. vlt. & Pererium l. 7. in Gen. Narratur in historia Passionis Christi, sub nomine Nicodemi, Christum in inferno, id est in limbo, manum Adam tenuisse & dixisse: *Pax tibi in omnibus filiis tuis iustis meis*; Adamum verò respondisse Christi genibus aduolutum cum lacrymis & voce magna (tamen

Adam sepultus in Caluariæ monte.

Resurrexit cum Christo.

men nondum receperat corpus, imò non certò conſtat adhuc, an receperit) *Exaltabo te Domine, quoniam ſuſcepiſti me, nec delectaſti inimicos meos ſuper me. Domine Deus meus, clamaui ad te, & ſanaſti me: eduxiſti ab inferis animam meam, ſaluaſti me à deſcendentibus in lacum*, pſal. 29 1. & ſeq. Verùm hic Nicodemi liber eſt apocryphus. Complut. & Regij, nec non Hugo, Lyran. Dionyſ. hîc addunt: *Et eduxit illum de limo terræ.* Verùm idipſum delent Græci & Roman. Probabiliter ſuſpicatur Franc. Lucas in Notis hîc, verba hæc hoc modo irrepſiſſe. Quiſpiam, inquit, pro illis verbis, *Et eduxit illum à delicto ſuo*, ſuppoſuit, *& eduxit illum de limo terræ*: conueniunt enim litteris *delicto* & *de limo*, & in aliquibus libris legitur tantùm: *Et eduxit illum de limo terræ.* Poſtea retulit alius vtrumque in textum, nempe id quod iam dixi, & illud: *Et eduxit illum à delicto ſuo.*

A — B

Et dedit illi virtvtem continendi (Syrus & Arabicus, *tenendi*) omnia] ſcilicet ſuo dominio & imperio: nam græcè eſt *κρατῆσαι πάντων*, id eſt *dominandi omnibus*, ſicut rex dominans omnibus omnia continet arbitrio: Deus enim Adæ dedit poteſtatem in omnia animalia ceteraque terrena, iuxta illud Geneſ. 1. 28. *Dominamini piſcibus maris, & volatilibus cæli, & vniuerſis animantibus, quæ mouentur ſuper terram*, quæ poteſtas homini poſt peccatum reddita & renouata eſt, licèt non ea plenitudine & perfectione, qua data fuerat primitus Adæ, dum Deus poſt diluuium dixit Noë & filijs eius: *Terror veſter ac tremor ſit ſuper cuncta animalia terræ, & ſuper omnes volucres cæli, cum vniuerſis quæ mouentur ſuper terram; omnes piſces maris manui veſtræ traditi ſunt.*

Tropol. Deus dedit Adæ robur & vires κρατῆσαι, id eſt ſuperandi omnia vitæ pericula, aduerſa & tentamenta, quæ poſt peccatum eum vndique inuaſerunt & quaſi circumuallarunt, ad illa enim vincenda, Deus illi gratiam & fortitudinem ſuggeſſit.

C

Quare immeritò Rupertus loco iam citato, auctorem huius libri erraſſe dicit, eò quòd Adæ tribuat virtutem continendi omnia, quæ ſoli Chriſto competit, ideoque librum hunc eſſe apocryphum. Iam enim ex decreto Concilij Trident. conſtat, hunc librum eſſe Canonicum.

Vers. 3. Ab hac vt recessit inivstvs in ira sva, per iram homicidii fraterni (malè aliqui legunt, *fraternitatis*; & alij, *fraternitas*) deperiit] Græcè, *ab hac* (ſapientia) *apoſtatans iniuſtus* (Cain) *ἀδελφοκτόνοις συναπώλετο θυμοῖς*, id eſt *fratricidalibus ſimul deperiit furoribus*, indignationibus & furiis, quia ſcilicet ira & furor Cain duos perdidit, nimirum Abelum cæde, & ipſum Cainum ſcelere, inquit Nannius: dum enim Cain Abeli corpus transfodit, ſuam ipſius animam confodit. Hinc Philo libr. *quòd deterius potiori inſidietur: Inſurrexit*, ait, *Cain in Abelem fratrem ſuum, & interfecit ipſum. Prima quidem ſpecie Abelē occiſum ſubindicat; ſin autem diligentiùs rem expendas, ipſum Cain, à ſeipſo; proinde ſic legendum: Inſurrexit Cain, & occidit ſeipſum*, &c. Ita ipſe more ſuo ſymbolicè, non genuinè ad litteram. Nam Cain mox à cæde Abel cœpit cum iugi tremore & pauore, velut furiis agitatus, huc illucque vagari, omnibuſque fuit abominabilis & execrabilis, vt tradunt Hebræi. Vnde videtur Cain in

D

ſcelere perſeueraſſe impœnitens, ac ex vno in aliud corruiſſe, ideoque periiſſe, eſſeque damnatus. Addunt Paulus Burgenſis, Dionyſ. & Oleaſter in Gen. ca. 4. Cainum merſum eſſe diluuio tempore Noë. Verùm hoc eſt improbabile: Sic enim Cain viuere debuiſſet plus mille & ſexcētis annis: tot enim fluxere ab Adam & Cain vſq; ad diluuium. Illud tamen verum eſt poſteros Cain patris ſui homicidium imitantes, omnes periiſſe diluuio, ac proinde Cainum pariter eo periiſſe, quia eo tota ipſius proſapia periJt & extincta eſt: imò Cain ſuo ſcelere totum orbem perdidit diluuio, vti dicetur v. 4. Senſus ergo eſt q. d. Cain recedens à ſapientia per iram, ex inuidia in Abelum fratrem concitatam; quia ſcilicet reſpexit Dominus ad Abel & ad munera eius, ad Cain autem & ad munera eius non reſpexit, furore quo fratrem interfecit, & ipſe periit, dum fraternæ charitatis iura violauit, & prior ipſe mortem peccato in orbem inductā intulit fratri, quàm ipſa natura. Itaque deſtitutus à ſapientia fratrem interfecit, & ipſe in grauiſſimum barathrum decidit fratricidij.

Oſtendit ſapientiæ neceſſitatem & dignitatē à contrario, putà ex damnis inſipientiæ: impij enim deſtituti ſapientiâ, velut luce & duce, in grauiſſima ſcelera corruerunt: cuius rei exemplū eſt Cain primogenitus Adæ, qui per ſummam ſtultitiam fratrem ſuum Abel, non alia de cauſa occidit, quàm quòd Deus eius innocentia & ſacrificio fuerit delectatus, & vt ait Ioannes ſua epiſt. 1. c. 3. 12. *Quoniam opera eius maligna erant, fratris autem iuſta.* Vnde Paulus ad Hebr. 11. 4. *Fide*, ait, *plurimam hoſtiam Abel, quàm Cain, obtulit Deo, per quam teſtimonium conſecutus eſt eſſe iuſtus teſtimonium perhibente muneribus eius Deo; & per illam defunctus adhuc loquitur.* Refertur hæc hiſtoria fratricidij Cain Geneſis 4. ca. Sicut ergo Romulus Romæ conditor, Remum occidens fratricida fuit: ſic & primus Adæ filius, & primus vrbis Henoch in orbe conditor, perempto Abele, fratricida extitit. Addit Cantacuzenus, Cainum ſimili nece punitum; occiſum enim eſſe eum caſu à Lamech nepote ſuo in venatione, cùm Lamech cæcutienti Tubalcain filius, Cainum ſub herbis latitantem pro fera oſtendiſſet, ideoque & ipſum Tubalcain à patre Lamech indignante interfectum. Verùm hæc habent parum probabilitatis, vti oſtendi Gen. 4. 23. Vide de ſcelerata vita Cain Ioſephum 1. Antiq. cap. 3. de infelici vero morte S. Ambroſ. lib. 2. de Cain, c. 9. & 10. & S Aug. ſerm. 104. de Temp.

Vers. 4. Propter qvem (Cain;) cvm aqva deleret terram, sanavit itervm sapientia, per contemptibile lignvm ivstvm gvbernans] Græcè, *propter quem dimerſam diluuio terram ſapientia iterum ſeruauit, cum iuſtum exiguo ligno gubernaſſet*; Origen. tomo 20. in Ioannem, *vili ligno iuſtum gubernans*; alij, *per vile lignum iuſto gubernatio.* Græcè enim eſt *εὐτελοῦς*, id eſt ſimplex, vile, tenue lignum, quod tanto diluuio, & aquarum vi molique per ſe reſiſtere non poterat, ideoque *contemptibile*, vt vertit Noſter, præſertim quia homines illius æui contemnebant arcæ fabricam, ac Noë eius fabricatorem velut delirum deridebant. Ita S. Bonauent. & Lyran. Græca hîc variant: nonnulla enim legunt, *δι' ὅν*,

id eſt

id est *propter quem*, ſcilicet Cain; alia δι' ὅ, id est *propter quod*; ſcilicet ſcelus parricidij ſiue fratricidij Cain. Eôdem ergo redit vtraque lectio. Senſus eſt q.d. Impius homicida, imò fratricida Cain, ſuo exemplo poſteros ad idem ſcelus, ceteraque quælibet impulit: quo factum eſt, vt Deus tot tantaque eorum ſcelera peroſus, impiã gentem totumque orbem diluuio merſerit. Verùm ſapientia iuſtum piumque Noë tunc ſeruauit in arca, vt ipſe eſſet ſeminarium humanæ poſteritatis, ne illa diluuio tota interiret, ſed per eius filios & nepotes ſeruaretur & propagaretur. vide dicta Gen. 6. & ſeq. Hinc Origen. in Ioannem tom. 20. paulò poſt initium: *Quòd verò*, inquit, *diluuium ſeminis Cain delendi cauſa factum fuerit, Sapientiæ liber Salomoni inſcriptus his verbis docet: Recedens autem ab ipſa (ſapientia) iniuſtus in ira ſua perijt, cum animus fratricidij, per quem mundatam terram rurſus ſeruauit ſapientia, vili ligno iuſtum gubernans.* Eſt hoc tertium exemplum, idque geminum. Per antitheſin enim biſariam oſtendit quanta ſit vtilitas ſapientiæ: nam orbem perdidit inſipientia & impietas Caini & poſterorum eius gigantum, inducendo diluuium; hunc ſeruauit & reſtaurauit ſapientia & iuſtitia Noë per arcam: vnde nonnulli cum Ianſenio, illud Gen. 4. 15. de Caino dictum, *Septuplum punietur*, ſic intelligunt, q.d. Deus differet Caini punitionem vſque in ſeptimam generationem: tunc enim Caini poſteri menſuram peccatorum eius implebunt, quâ impletâ Deus toti orbi inducet diluuium, vt eo impios cum impietate ſubmergat. Cain ergo fuit dux, pater & princeps impiorũ, ob quos Deus immiſit diluuium. Audi Ioſeph l. 1. Antiq. c. 3. *Ceterùm tantum abfuit, vt hac caſtigatione in melius vitam mutauerit, vt peior etiam ſit factus, ſuis voluptatibus vel cum aliorum iniuria indulgens, & facultates domeſticas per vim ac rapinas accumulans, accitis vndecumque latrociniorum & nequitiæ ſocijs, magiſter illis ad facinoroſam vitam eſt effectus. Ad hæc ſimplicem hactenus viuendi rationem, excogitatu menſuris & ponderibus immutauit, priſtinãq; ſinceritatem & generoſitatem ignaram talium artiũ, in nouam quandam verſutiam deprauauit.* Et poſt pauca: *Superſtite etiam tum Adamo Caini ſoboles ſceleratiſſima euaſit, dum poſterior quiſque ſit deterior, nec ſolùm imitatur priorum vitia, ſed & ſuperat.*

Nota τὸ *ſanauit*, q.d. Cain cum poſteris, per diluuium vulnus penè lethale & irreparabile inflixit toti orbi, totiq; humano generi; ſed ſapientia huic vulneri manum medicam adhibuit, illudque ſanauit ſeruando Noë per contemptibile lignum, id eſt per vilem & exilem arcæ fabricam, vt ille eſſet pater noui mundi & ſæculi, ac orbem penè deletum obrutumque ſuis ruinis & cineribus, velut phœnicem rediuiuũ ſuſcitaret. Hoc eſt, quod de Noë inter eius elogia recenſet Eccleſiaſt. c. 44. 17. *Noë inuentus eſt perfectus, iuſtus, & in tempore iracundiæ factus eſt reconciliatio. Teſtamenta ſæculi poſita ſunt apud illum, ne deleri poſſit diluuio omnis caro.* Et Paulus ad Hebr. 11. 7. *Fide Noë, reſponſo accepto de iis quæ adhuc non videbantur, metuens aptauit arcam in ſalutem domus ſuæ, per quam damnauit mundum, & iuſtitiæ, quæ per fidem eſt, heres eſt inſtitutus.* vide ibi dicta.

Porrò S. Ambroſius lib. 1. Offic. ca. 25. Noë à quatuor virtutibus cardinalibus celebrat: *Noe*, inquit, *quàm ſapiens, qui tantam fabricauit arcam? quàm iuſtus, qui ad ſemen omnium reſeruatus ſolus ex omnibus, & præteritæ generationis ſuperſtes eſt factus, & auctor futuræ, mundo potiùs & vniuerſis quàm ſibi natus? quam fortis, vt diluuium vinceret? quàm temperatus vt diluuium toleraret? quando introiret, quâ moderatione degeret, quando coruum, quando columbã dimitteret, quando reciperet reuertentes, quando exeũdi opportunitatem agnoſceret.*

Nota Secundò, τὸ *gubernans*: Noë enim arcæ vndique tectæ erat incluſus, totuſque pendebat à Dei prouidentia & gubernatione: quare non alius potuit eſſe arcæ nauclerus & gubernator, quàm Deus. Audi S. Chryſoſt. hom. 21. in Gen. *An non*, inquit, *arcam hinc & illinc moueri, & non ſubmergi à tanta aquarum vi cùm nullus eſſet gubernator, ſupernæ erat gratiæ? Non enim dicere potes, quòd fuerit ad modum nauis, vt arte quadam illius iter dirigi potuerit* (velis vel remis.) *Arca erat vndequaque clauſa & munita, & propter præceptum conditoris, non ſolùm eam lædere non potuit aquarum impetus, ſed ſublimior illis facta inhabitantes admodum ſecuros fecit.* Similia habet S. Auguſt. lib. 15. de Ciuit. cap. 27. & S. Ambroſ. lib. de Arca & Noë ca. 21. Simile exemplum ſenis naufragi, quem in naui fluctibus in varias oras iactatum, mirâ prouidentiâ gubernauit Chriſtus, narrat S. Paulinus epiſt. ad Macarium.

Tropol. ſimili cura Chriſtus iuſtũ & electum quemlibet gubernat, vt per tot huius vitæ procellas ſaluus enatet, vel enauiget ad portum ſalutis. Quare iuſtus dicat cum Poëta:

> *Per tot diſcrimina rerum.*
> *Tendimus in cælum, ſedes vbi fata quietas*
> *Oſtendunt nobis.*

Denique Nota τὸ *iterum*, q.d. Adam primò perdidit orbem, dum peccauit, ac peccatum in omnes poſteros tranſmiſit: merebatur enim ipſe cum omnibus poſteris à Deo perdi & occidi, ſed ſapientiæ diuinæ bonitas eum à peccato eduxit, ac poſteris de Chriſto ſaluatore prouidit. Secundò, Cain cum poſteris orbẽ perdidit diluuio, ſed iterum eum ſaluauit ſapientia, per Noë diluuium ſuperans, & orbem reſtaurans.

HÆC ET IN CONSENSV NEQVITIÆ (aliqui legunt, *ſuperbia*) CVM SE NATIONES CONTVLISSENT (alij legũt, *extuliſſent*; aliqui, *confudiſſent*) SCIVIT IVSTVM, ET CONSERVAVIT SINE QVERELA DEO, ET IN FILII MISERICORDIA FORTEM CVSTODIVIT.] Pro ἔγνω, id eſt ſciuit, aliqui legunt εὗρε, id eſt inuenit. Pro *ſine querela* græcè eſt, ἄμεμπτον, id eſt *inculpatum*, idque Deo; qui ſcilicet adeò erat integer vitæ ſceleriſque purus, vt ne Deus quidem in eo aliquod crimen notare & culpare poſſet. Pro *cum ſe nationes contuliſſent*, græcè eſt, ἐθνῶν συγχυθέντων, id eſt *cùm ſe gentes confudiſſent*, id eſt commiſcuiſſent, coniunxiſſent, conſpiraſſent, ſcilicet ad ædificãdam turrim Babel duce & inſtigatore Nemrod, primo orbis rege & tyranno, vt ſcilicet hac turrĩ altiſſima à diluuio, ſi quando rurſus ingrueret, ſe defenderent, vt vult Ioſephus; aut potiùs, vt Nemrod ſuperbus ibi regni & tyrannidis ſuæ arcem locaret, ex qua in omnes dominari, omneſque ſibi ſubiectos cõtinere & coërcere poſſet, ait Hugo Victor. in Gen. imò ex qua ipſe in cælum

Vers. 5.

cælum conscendere, ac contra Deum se defendere posset, vti indicat S. August. lib. 16. de Ciuit. c. 4. Vnde Poëtæ, fabulati sunt, Titanes cum Ioue pugnantes montes montibus imposuisse, vt in cælum conscenderent, iuxta illud Virgilij 1. Georg.

Ter sunt conati imponere Pelio Ossam:
Ter pater extructos disiecit fulmine montes.

Tunc Deus *sciuit*, id est cognouit, amauit & cōseruauit, *iustum sine querela*, vt superbiæ, atheismo & tyrannidi Nemrod & fabrorum turris Babel, non consentiret, sed in Dei fide & cultu fidelis persisteret: vnde Deus illum vnum sibi delegit, cùm reliquos omnes auersatus, illorum linguas confudit, itaque fabricam Babel impediuit, fabrosque per totum orbem dispersit; lingua ergo puniti sunt, quia linguâ peccarunt. Nam vt ait S. August. lib. 16. de Ciuit. c. 4. *Quoniam dominatio imperantis in lingua est, ibi damnata est superbia, vt nō intelligeretur iubens homini, qui noluit intelligere, vt obediret Deo. Sic illa conspiratio dissoluta est.*

Quæres, quis fuit hic iustus. Nonnulli putant fuisse Heber: illius enim æuo facta est fabrica turris Babel: vnde ipse filium tunc natum vocauit *Phaleg*, id est *diuisio*, eò quòd tunc à Deo fabrorū Babel cōfusę & diuisę sint linguæ. Hinc S. Aug. l. 16. de Ciuit. c. 11. docet Heber immunem fuisse ab impietate fabrorum horum, & consequenter à confusione linguarum, ideoque ipsum cū vera Dei fide & pietate pristinam linguam retinuisse, quę proinde ab Heber dicta sit Hebræa.

Verùm quod sequitur, *Et in filij misericordia fortem custodiuit*, clarè notat Abraham, non Heber. Quare nonnulli putant hîc notari bellum Abrahæ, quod gessit contra quatuor reges totidem gentium, cùm iis cæsis liberauit Lot, Genes. 14.

Meliùs alij referunt ad vocationem Abrahæ, quando omnibus Gentibus ad idololatriam deflectentibus, Deus eum euocauit ex Vr Chaldæorum in Chanaan, vt ibi sibi soli seruiret. Hęc Gentium à Deo apostasia, & defectio ad idola, cœpit in fabrica turris Babel, quæ facta est sub annum centesimum, vel potiùs centesimum septuagesimum, à diluuio, ac deinde in dies creuit & propagata est vsque ad Abraham, qui natus est anno 292. à diluuio: quare alludit hic ad fabricam Babel, sed per eam designat æuum idololatriæ, quæ tunc cœpit & durauit per multa secula, à qua Deus Abraham eiusque posteros euocauit, & sibi in populum fidelem, suamque Ecclesiam & Synagogam separauit. Alludit enim ad illud Gen. 15. 7. *Ego sum Dominus, qui eduxi te de Vr Chaldæorum.* Vide Iudith c. 5. v. 7. Vnde colligis, Abrahamum numquam coluisse idola, licèt id opinetur S. Chrysost. sed semper Deum verum, vti pluribus ostendi Gen. 11. v. 26.

Addunt Hebræi in *Seder olam*, fabricam turris Babel factam esse vltimo anno vitæ Phaleg, qui fuit annus à diluuio trecentesimus & quadragesimus (vixit enim Phaleg 239. annis, Gen. 11. 18.) quo anno Abraham, vtpote natus anno 292. à diluuio, iam erat 48. annorum: quare aiūt Abraham æquè ac Noë, qui tum adhuc viuebat, interfuisse fabricæ turris Babel: Heber enim indidisse filio nomen Phaleg spiritu prophetico; quo præuidebat sub finem vitæ eius fabricandam turrim Babel, ideoque diuidendas linguas, hæc Hebræi. Verùm verius est turrim Babel fabricatam anno centesimo, vt vult S. August. vel potiùs anno centesimo septuagesimo, à diluuio, ob rationes quas attuli Genes. 10. a 5. quare fabrica hæc 122. annis præcessit natiuitatem Abrahæ.

ET IN FILII MISERICORDIA FORTEM CVSTODIVIT.] Ita legendum cum Roman. & Græcis. Quare minùs rectè Complut. legūnt, *& in filiis misericordiam fortem custodiuit*; alij, *& in filiis misericordiæ fortem custodiuit.* q. d. Deus postquam confusione linguarum puniuisset impios fabros Babel, asciuit sibi Abraham, suamque gratiam & misericordiam in eius posteros firmam stabilemque conseruauit. ita Lyran. Hugo, Holcot, & Dionys. Verùm legendum est cum Romanis, *in filij misericordia*; græcè, ἐπὶ τέκνου σπλαγχνοῖς, id est *in filij visceribus*, quod nonnulli sic exponunt q. d. Deus Abrahamum eo affectu complexus est, quo pater solet filium prosequi: Deus ob intimum & visceralem erga Abraham, quasi filium suum, amorem fecit eum resistere peccatoribus vndequaque circumfusis, eumque ad sceleris communionem tentantibus: vnde Vatabl. vertit, *& vt erga filium animata, conseruauit constantem.* Sic Apost. ait Philip. 1. 8. *Testis mihi est Deus quomodo cupiam vos in visceribus Iesu Christi*, quòd scilicet vos diligam eo affectu, quo Christus vos in *visceribus*, id est intimè, diligit.

Sapientia roborauit Abrahamū.

Secundò & genuinè, q. d. Deus Deique sapientia effecit, vt Abraham fortiter vinceret viseralem amorem & commiserationem erga filium suum Isaac, quando Deo iubente eum immolare voluit, Genes. 22. vide ibi dicta. Abrahā enim ex intimis visceribus diligebat Isaac: vnde summâ commiseratione commota sunt eius viscera, cum iussus est eum mactare: sed fortitudo obedientiæ & amoris diuini vicit omnem amorem & miserationem humanam, etiam filij vnigeniti, qualis erat Isaac. Magno enim animi robore opus fuit Abrahæ, vt immolaret filium vnicum per miraculum natum, totamque suam spem posteritatis: Deus enim promiserat Abrahæ propagandam eius posteritatem per Isaac, ex eoque nasciturum Christum. Quare Abraham *contra spem* naturæ *in spem* gratiæ & promissionis diuinę *credidit*, scilicet ex Isaac à se immolato nascituram sibi prolem à Deo promissam; credebat enim Deum Isaac à morte suscitaturum, Rom. 4. 18. Hebr. 11. 19. An non hæc fuit magna fortitudo fidei & obedientiæ? Hinc Abraham à S. Ambrosio vocatur *pater fidei, pater omnium credētium, princeps familiæ gentium & generationis Domini, pater deuotionis & piæ confessionis.* Vnde Philo lib. de Abraham, eius virtutem & robur longè extollit super omnes Gentiles, qui se aut suos amore parentum vel patriæ morti obtulerunt, aut deuouerunt, vti fecere Codrus rex Athenarum, Menœceus, Aristogiton, Iphigenia, Leonidas, Epaminondas, Iunius Brutus, & Decij. Hi enim, partim ex vanæ gloriæ studio, partim inuiti & coacti, ad grauiora mala cauenda id fecerunt. At Abraham non coactus, sed spontè & vltrò, vnius Dei amore, vt eius voluntati satisfaceret, suum Isaac propria manu iugulare, mactare & concremare Deo destinabat. Quocirca verè de

Bruto

Bruto primo Romæ consule, filios, eò quòd cū Tarquiniis contra rempubl. conspirassent, ad mortem condemnante cecinit Virgil.6. Æneid.

Vicit amor patriæ, laudumq́; immensa cupido.

Infelix, vtcumq́; ferent ea fata minores.

Secùs fuit in Abraham, qui vicit amorem filij robore amoris diuini. Vnde mira eius ex misericordia & fortitudine harmonia digna est, quæ magnis laudibus celebretur: nam filium sine misericordia iugulare, tyrannicum esset, imò & belluinum: sine obedientia illæsum custodire, impium esset & penitus iniustum: vtrumque verò coniungere, & eum misericordia erga filium, obedientiam erga Deum conciliare, fortis ac generosi animi indicium singulare. Qua de causa Deus hanc Abrahæ in obediendo fortitudinem quasi admiratus, cum iuramento ei promisit, Genes.22.18. *Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quia fecisti hanc rem, & non pepercisti filio tuo vnigenito propter me.* Quocirca S. Ambros.li.2. de Cain & Abel c.1. de hac oblationis Abrahæ fortitudine sic scribit: *Quem (Isaac) sacrificij modo obtulit pater nullius motu passionis inflexus humanæ, mundam offerens Deo hostiam, vacuamq́; formidinis, & corporea cupiditatu immunem, cùm ipsa pietas patris deuotioni cederet immolantis.* q.d. Deuotio Abrahæ erga Deum vicit pietatem erga filium Isaac, vt eum pro Deo immolare destinaret. Idem lib.1. Offic.c.25. *Aduerte, ait, hic omnes virtutes in vno facto. Fuit sapientiæ, Deo credere, nec filij gratiam anteferre auctoris præcepto: fuit iustitia, acceptum reddere: fuit fortitudinis, appetitum ratione cohibere. Ducebat hostiam pater, interrogabat filius: tentabatur affectus patrius, sed non vincebatur. Repetebat filius appellationem paternam, compungebat paterna viscera, sed non minuebat deuotionem. Accedit & quarta virtus temperantiæ. Tenebat iustus & pietatis modum, & executionis ordinem. Denique dum sacrificio necessaria vehit, dum ignem adolet, dum filium ligat, dum gladium eduxit, hoc immolandi ordine meruit vt filium reseruaret.* Et S. August.ser.73. de Tempor. *Hilaris, inquit, accingebatur, qui nec timorem facinoris formidauit, nec implere quod iussus est degener animus dubitauit: spes illa futura tot gentium, iubetur occidi paterna manu. Deuotus pater eo voto suscepit parricidium, quo susceperat filium: nec refert vtrùm impendat, aut perdat, dum quoquo modo quod acceperat reddat. O Domine piissime, quem scis patri dilectum, quid imperas victimandum?* Et post nonnulla: *Videte fratres Abraham patientia fortem, deuotione constantem, non cum aliqua fera luctantem, sed cum natura pugnantē. Deuotio dicebat, Percute: pietas clamabat, Parce. Illa reuocabat, ista prouocabat. Filius tunc moriturus iacebat, erigit dexteram feriturus.*

Paulò aliter vertit Syrus, *& Abraham filium misericordiarum* (id est summè misericordem) *custodiuit.* Deus enim misericordes tuetur & custodit. Vnde Arabicus, *& custodiuit eum in clementia, vel pietate, illius in filium suum.* q.d. Deus Abraham ob pietatem in filium, quem tenerrimè amabat, custodiuit, vt, dum iussu Dei vellet eum immolare, cùm tamen actu non immolaret; sicque & filium patri, & patrem filio à morte seruauit & custodiuit, dum per angelum stitit eius manum & gladium, ac præceptum de immolando filio reuocauit.

Allegor. *in visceribus filij*, id est per viscera Christi Abrahæ filij: eius enim meritis, eius misericordia viscerali præstitum est Abrahæ, vt suum Isaac Christi antitypum, Deo fortiter immolare vellet. ita à Castro. Est hoc quartum sapientiæ exemplum editum in Abraham, sequiturque quintum editum in Lot & Pentapolitis.

HAEC IVSTVM (LOT) A PEREVNTIBVS IMPIIS LIBERAVIT FVGIENTEM, DESCENDENTE IGNE IN PENTAPOLIM] Celebrat liberationem Lot, qua, dum igne sulphureo, & quasi fulmineo siderata conflagraret Pentapolis ob eius scelera, præsertim libidinis contra naturam, ipse castus iustusque, per angelos hoc incendio eductus & liberatus est. Pentapolis vocabatur illa regio, quia erant in ea quinque ciuitates, scilicet Sodoma, Gomorrha, Adama, Seboim & Segor, licet vltimæ Segor parcitum sit à Deo, ob preces Lot in eam confugientis. Iam tota Pentapolis versa est in mare salsum siue mortuum, quod à bituminis copia vocatur lacus Asphaltites. Vide dicta Genes.19. *Pentapolis* ergo græcè idem est, quod latinè *quinque vrbes*, siue regio complectens quinque vrbes. Porrò Pentapoles in variis orbis partibus fuere variæ. Prima hæc fuit in Palæstina, cuius quinque vrbes infanda libidine infames, ideoque cælesti igne crematæ, fuere iam nominatæ. Secunda fuit in Africa, de qua Plinius li.5.cap.5. in qua celebrarunt Concilium anno Domini 411. Episcopi quinque vrbium, scilicet Berenices, Arsinoës, Ptolemaidis, Apolloniæ & Cyrenes. Tertiò, Ptolemæus lib.5. aliam Pentapolim ponit cuius quinque vrbes recenset, Laodiceam, Antiochiam, Amaseā, Ptolemaidem, Palmiram. Quartò, in Concilio Ephesino inuenitur Zenobius Episcopus Barræ ciuitatis in Pentapoli. Quintò, Italiæ Pentapolis fuit in Vmbria, putà in Gallia Senonum, siue agro Gallico ad mare Adriaticum, testibus Reginone, Paulo Diacono, Nicephoro ac Sigonio libro de Regno Italiæ, cuius quinque vrbes sunt, Ancona, Senogallia, Fanum, Pisaurum, Ariminum. Et quia Fanum erat meditullium ceterarum quatuor; hinc ea in vrbe erat supremum tribunal huius Pentapolis, quæ proinde dicta est *Vrbs iuris*, pro quo corruptè nonnulli legunt *vris*, cuius Episcopi sanctitate celebres, ideoque tutelares fuere S. Paternianus anno Domini 300. S. Eusebius anno Domini 500. sub Symmacho Pontif. S. Fortunatus anno Domini 592. S. Vrsus anno Domini 625. cuius festum Fanenses celebrant 15. Maij: quod dum spernit agricola nomine Leo, monitusque superbè obstreperet: *Si ille est Vrsus, ego sum Leo* (vel, vt alij venus, *ego sum canis*) terra dehiscente, viuus cum bobus & aratro absorptus est: voraginis vestigium in hodiernum diem extat in villa dicta *de Bellos. bj.*

Pentapolis variæ.

DESCENDENTE IGNE] Vt Pentapolitæ, qui arserant libidine, arderent igne, vtq; terra adeò nequam crematetur, ne quod malum semen in ea restaret, quod fructum peruersum germinaret. Vnde Origen. in Ioan. tom.20. citans hunc locum, Sodomæ conflagrationem magis tribuit bonitati, quàm iræ Dei: *At certè*, ait, *Dei boni officium fuit Sodomorum terram delere, & quidquid relictum fuisset ex ea humiditatis, arefaciendo, ne imposterum oriretur vitis Sodomorum, neque malleolus Gomorrhæ, neque vua ira, neque botrus amaritudinis, ac*

ne vinum quidem, furor draconum, & venenum aspidum insanabile. Simile quiddam dices etiam de Ægyptiis, de quibus dictum est: *Occidit in grandine vineas eorum, & moros eorum in pruina. Boni enim Dei est, interficere vineas Ægyptiorum, & moros impiorum.*

VERS. 19. QVIBVS IN TESTIMONIVM NEQVITIÆ FVMIGABVNDA CONSTAT DESERTA TERRA, ET INCERTO TEMPORE FRVCTVS HABENTES ARBORES, ET INCREDIBILIS ANIMÆ MEMORIA STANS FIGMENTVM SALIS] Tria profert impiorum Pentapolitanorum nequitiæ, æquè ac diuinæ in eos vindictæ testimonia, quæ permanserunt & permanent vsque in hodiernum diem, vt diuinam in impios iram mortalibus testentur, eosque à sceleribus absterreant. Primum est: *terra deserta* fumigans. hic enim fumus iudicij Dei in se acti, putà incendij, quo conflagrauit Pentapolis, index est, ac symbolum incendij infernalis, quo ardent Sodomitæ ceterique impij. Sensus ergo est q.d. In Pentapolitanorum sceleris vindictam & testimonium *constat*, id est, extat terra eorum in solitudinem redacta, quæ etiamnum fumigat, quasi ignis è cælo pluuij, quo conflagrauit, reliquias adhuc seruans. Exhalat enim continuum fumum & sulphur, vt ait Philo lib. de Abraham: Exhalat, inquam, tum mare Mortuum, siue lacus Asphaltites, tum terra illi adiacens & vicina, vti mox ostendā. Vnde Borchardus lib. 1. Histor. c. 5. & 6. *Mare Mortuum*, ait, *semper est fumans & tenebrosum, quasi os inferni, sicut oculis meis aspexi, ob tetrum vaporem inde fumantem, qui quocumque deferente vento pertingit, cuncta sterilefacit.* Pentapolis ergo est vmbra & imago gehennæ. Spectate eam pæderastæ, ac in ea, quod vos manet supplicium intuemini. Discite mundiciam moniti, ac horrere Tonantem.

Secundum est, *incerto tempore fructus habentes arbores*; grecè ἀτελέσιν ὥραις καρποφοροῦντα φυτὰ, id est *imperfectis tēpestatibus fructus ferentes plantæ*, ὧραι ἀτελεῖς dicuntur tēpora frugū inchoata, numquam perfecta. Plantæ ergo Pentapoleos ita semper se habent, ac si numquam esset certum tempestiuumque maturis frugibus tempus, id est ferunt fructus, qui numquam ad maturitatem perueniunt. Terra enim à Deo maledicta vim maturandi non habet: vnde aliqui vertunt, *imperfecta maturitate fructum ferentes plantæ*: ὥρα enim significat tempestiuitatem maturitatis, siue tempus maturandis frugibus à natura destinatū, quod in Pentapoli semper est imperfectum, id est intempestiuum & immaturum, ideoque semper producit fructus immaturos, imperfectos, ac necdum plenè formatos. Vnde Origen. tomo 20. in Ioannem habet, *& plantæ intempestiuum fructum ferentes.* Sic & Vatabl. Noster vertit, *incerto tempore*, quia nullum certum tempus est, quo in Pentapoli fructus maturescant, vti fit in alijs regionibus, quia semper sunt immaturi: fructus ergo incerti temporis, sunt intempestiui & immaturi. Nam fructus, qui certo & à natura statuto tempore, v.g. in autumno, non maturescunt, numquam maturescunt. Ad maturationem enim requiritur calor, sed temperatus; calore caret hiems, temperie æstas: quare hiems fructus maturare nequit; æstas verò eos non maturat, sed adurit. Vnde Arabicus, *& plantæ eius fructificabunt in temporibus fructus imperfectos*, Syrus, *& arbores quæ sunt intra eas ciuitates fructus non faciũt.* Nota, Pentapolim, quæ olim erat amœnissima & fertilissima, vt vocaretur paradisus Dei, post scelera & vltionem Dei versam esse, partim in lacum Asphaltitem siue mare Mortuum, partim in terram exustam, in qua, vt ait Ioseph. lib. 5. de Bello ca. 5. *Adhuc diuini ignis reliquias & oppidorum quinque videre licet imagines, & renascentes in fructibus cineres, qui colore quidem sunt edulibus similes, carpentium verò manibus in fumum dissoluuntur & cinerem.* Idem tradit Solinus Polyhist. c. 37. & Tacitus li. 5. Histor. ac Tertull. in Carmine de Sodoma, & S. August. 21. Ciuit. c. 8. Denique Iansen. ex Græco clarè vertit, *& imperfecta vel inconsummata pulchritudine & maturitate fructificantes arbores*: ὥρα enim hîc inquit, non tam tempus significat, quàm pulchritudinem & maturitatem; vnde ὡραῖος, id est pulcher vel maturus.

Tertium est, *incredibilis* (græcè ἀπιστούσης, id est *Incredulæ*) *animæ memoria*; græcè μνημεῖον, id est monumentum, *stans figmentum salis*; græcè στήλη, id est *columna salis*, vel simulacrum salis, aut titulus salis, vti sunt lapides titulares, qui in memoriā personæ vel rei alicuius eriguntur. Designat vxorem Lot, quæ cum eo fugiens è Sodoma, ac contra præceptum angeli curiosè respiciens retrò, vt conflagrantem Sodomam aspiceret, ob incredulitatē & inobedientiam versa est in statuam salis, metallici scilicet, quod imbribus resistit, & soliditate sua ædificiis est vtile, teste Plinio. Vocatur *incredula*, quia non credidit quidquam referre ad incolumitatem & salutem suā, si respiceret retro, nec ne. Iusserat autem Deus per angelum, ne retrò respiceret, tū ad obedientiam eius exercendā, tum vt citiùs fugeret à Sodoma, tum vt omnem misericordiam, communionem & memoriam impijssimorum Sodomitarum ei adimeret. Hinc liquet, statuam hāc superfuisse tempore Salomonis, imò Iosephus eā se vidisse docet li. 1. Antiqu. quin & etiamnum eam extare inter Engaddi & mare Mortuū docent oculati testes Borchardus, Bredenbachius, Saligniacus, & ex ijs Adrichomius in Descriptione terræ sanctæ. Addit Tertul. in Carmine de Sodoma, duo de statua hac rara & inaudita:

1. *Quin etiam si quis mutilauerit aduena formam,*
   Protinus ex sese suggestu vulnera complet.
2. *Dicitur & viuens alio iam corpore sexus,*
   Mirificos solito dispungere sanguine menses.

q.d. Patitur menstrua more mulierum. Sapiēter S. Prosper l. 1. de Prædict. & promis. ca. 16. *Hæc salis statua*, inquit, *suo exemplo fatuos condiuit, in proposito sancto, quò tendunt proficientes, noxia curiositate retro non debere respicere.* Eamdem causam cur in sal potiùs, quàm in quid aliud sit versa, dat Rupert. Et S. August. ser. 29. de Verbis Domini secundùm Lucam: *Nihil ergo*, inquit, *tam inimicū spei quàm retro respicere, id est, in eis rebus quæ præter labuntur & transeunt, spem ponere; sed in his quæ nondum datæ sunt, sed dandæ quandoque, quæ numquā trāsibunt, non sperare. Quando autē scatet tentationibus mundus velut pluuia Sodoma sulphurea, metuendū est exemplū vxoris Lot. Retrò enim respexit, & vbi respexit, ibi remansit. In salem conuersa est, vt prudentes cōdiret exemplo.* Deinde spem comparans ouo, ex quo speratur pullus, qui nondum est: *Ouo tuo*, inquit, *scorpium time: vide, quia de cauda percutit, quam*

retrò

retrò habet. Non ergo perimat scorpius animum tuum, mundus iste spem tuam, &c. *vt retrò respicias, id est, vt in rebus præsentibus spem ponas, & ab eo quod premisit Christus, & nondum dedit, sed, quia fidelis est, dabit, auertas animum tuum.* Plura de Pentapolis strage dixi Gen. 19.

SAPIENTIAM ENIM PRÆTEREVNTES, NON TANTVM IN HOC LAPSI SVNT VT IGNORARENT BONA, SED ET INSIPIENTIÆ SVÆ RELIQVERVNT HOMINIBVS MEMORIAM, VT IN HIS QVÆ PECCAVERVNT, NEC LATERE POTVISSENT] id est possent. Pro *prætereuntes* græcè est, παροδεύσαντες, id est extra viam excedentes, exorbitantes, scilicet à sapientia. Pro *lapsi sunt* græcè est, ἐβλάβησαν, id est læsi sunt, damnum incurrerunt, in detrimentum lapsi sunt. *Vt ignorarent bona,* græcè καλὰ, id est honesta, item vtilia & iucunda honestis annexa. Sensus est q.d. Impij Pentapolitæ ceterique eis similes, sua insipiẽtia duplex sibi damnum accersiuerunt. Prius, quòd vera bona virtutis, ac consequentis ex ea felicitatis & gloriæ, ignorarint, ideoque in scelera Deique vindictam acerrimam inciderint. Posterius est, publicum dedecus & infamia, quòd scilicet eorum scelera latere non possint, sed statuta sint in publicum toti mundo paradigma & exemplum, per monumenta vindictæ, quę Deus superesse totique orbi ostentare voluit, vt corũ exemplo ceteri sapiant, ac Deum timeant, & ab eius offensa se coërceant.

SAPIENTIA AVTEM HOS, QVI SE OBSERVANT, A DOLORIBVS (græcè, *à laboribus,* sed labores post lapsum hominis sunt dolorosi, æquè ac dolores laboriosi) LIBERAVIT.] Pro *qui se obseruant* græcè est, θεραπεύοντες αὐτὴν, id est religiosè illam colentes & venerantes. Vnde à S. Dionys. de Eccles. hierarc. Religiosi & monachi vocantur θεραπευταί, quasi religiosi Dei vnius cultores, totique eius obsequio addicti. Sapientia enim sacra est, vtpote diuina, imò idem cum Deo sacrum ergo & diuinum cultum sibi deposcit. Est antithesis, q.d. Sapientia suos desertores, v.g. Sodomitas, castigauit; ac suos cultores, vt Lot, ab ærumnis malisque liberauit.

Huc vsque protulit exempla Cainitarum, qui suis sceleribus diluuij causa extitere; & Pentapolitarum, qui suis libidinibus incendium è cælis in se prouocarunt, quæ sunt exempla vindictæ, quam exercuit sapientia in sui contemptores. Deinceps verò profert exempla proborum, qui sapientiæ obsequentes & deuoti, per eam à malis liberati sunt, ac bonis ditati. Primus eorum est Iacob, de quo subdit:

VERS. 27. HÆC PROFVGVM IRÆ (ab ira, ob iram) FRATRIS IVSTVM DEDVXIT PER VIAS RECTAS, ET OSTENDIT ILLI REGNVM DEI, ET DEDIT ILLI SCIENTIAM SANCTORVM: HONESTAVIT ILLVM IN LABORIBVS, ET COMPLEVIT LABORES ILLIVS] q.d. Sapientia Iacobum fugientem iram fratris, dum scilicet fugeret fratrem Esau, sibi ob præceptam patris Isaac benedictionem infensum & iratum, rectà deduxit ad pacem & felicitatem. Deduxit enim eum ad domum Laban auunculi sui, vbi & opibus, & vxoribus, & prolibus locupletatus est. Quare fecit vt Iacob tantum iter, quantum est ex Chanaan in Mesopotamiam, vbi habitabat Laban, per tot pericula, anfractus, difficultates & insidias, quas illi parabat Esau, illæsus & securus perageret: nam *semitis,* vt habent Græca, *rectis,* id est securis, tutis, facilibus, expeditis, deduxit eum ad suos amicos & cognatos, iuxta id quod ei pollicitus erat Deus: *Et ero custos tuus quocumque perrexeris, & reducam te in terram hanc: nec dimittam nisi compleuero vniuersa quæ dixi,* Gen. 28. 15. Vox ergo *deduxit per vias rectas,* significat singularem & continuam Dei curam & prouidentiam, quæ Iacobum per vias omnes tam difficiles & periculosas, necubi laberetur, caperetur, &c. saluum, vegetum & lætum perduxit ad suos; perinde ac mater deducit infantem, & pædagogus discipulum, per vias lutosas & salebrosas tutum & incolumem.

Quocirca S. Ambros. l. 2. Offic. c. 25. Iacobum ab omnibus quatuor virtutibus cardinalibus dilaudat: *Quid,* inquit, *sapientius sancto Iacobo, qui Deum vidit facie ad faciem, & meruit benedictionem? Quid iustius, qui ea quæ acquisierat, oblatis muneribus cum fratre diuisit? Quid fortius, qui cum Deo luctatus est? Quid modestius, qui modestiam ita & locis & temporibus deferebat, vt filiæ iniuriam mallet prætexere coniugio, quàm vindicare; eò quòd inter alienos positus amori potiùs consulendum, quàm odia colligenda censebat.*

Tropolog. S. Bernard. serm. in hæc Sapient. verba: *Iustum deduxit Dominus,* inquit, *& non alium, quia ipsius est de via iniquitatis ad viam veritatis reducere, & deducere per eam. Per vias* inquit, *rectas. Viæ Domini, viæ rectæ, viæ pulchræ, viæ plenæ, viæ planæ. Rectæ sine errore, quia ducunt ad vitam. Pulchræ sine sorde, quia docent munditiam. Plenæ multitudine, quia totus iam mundus est intra Christi sagenam. Planæ sine difficultate, quia donant suauitatem: iugum enim eius suaue est, & onus eius leue.*

ET OSTENDIT ILLI REGNVM DEI] Cùm scilicet Iacob, vt dicitur Gen. 28. 12. *vidit in somnis scalam stantem super terram, & cacumen illius tangẽs cælum: angelos quoque ascendentes & descendentes per eam, & Dominum innixum scalæ dicentem sibi,* &c. *Benedicentur in te & in semine tuo cunctæ tribus terræ & ero custos tuus quocumque perrexeris.* Qua visione significabatur Deum curare res Iacob, eumque singulari sua prouidentia per angelos deducturum in Mesopotamiam, indeque saluum reducturum in Chanaan. *Regnum Dei* ergo vocat cælum, in quo scalæ innixus consistebat Deus: Deus enim in cælo regnat, regitque omnia cælo subiecta per angelos. Scala ergo hæc erat symbolum regnantis & regentis omnia Dei. Vnde rursum *ostendit illi regnum,* id est regimen Dei. q.d. Ostendit ei modum regendi Dei, quo scilicet Deus è cælo sua prouidentia, per angelos euntes & redeuntes, subiectum hunc mundum regit & administrat. Hinc Iacob ait: *Quàm terribilis est locus iste! non est hic aliud, nisi domus Dei, & porta cæli.* Vnde & locum vocauit *Bethel,* id est domus Dei. Quocirca nonnulli putant tunc Iacobo à Deo reuelatam fuisse suam prædestinationem, & electionem ad cælestem gloriam. Vide dicta Gen. 28. Hinc Arabicus vertit, *fecit illum hereditare regnum Dei.*

Allegor. S. August. serm. 79. de Temp. *Scala,* inquit, *ad cælos attingens, crucis figuram habuit. Dominus innixus scalæ, Christus crucifixus ostenditur. An-*

geli ascendentes & descendentes per eam, Apostoli & Apostolici viri, & omnes doctores Ecclesiarum intelliguntur: ascendentes, quando perfectis perfecta prædicant; descendentes, quando paruulis & imperitis simplicia quæ intelligere possint, insinuant.

Tropolog. S. Bernard. loco iam citatò: *Et ostendit illi regnum Dei. Regnum*, ait, *Dei conceditur, promittitur, ostenditur, percipitur. Cõceditur in prædestinatione, promittitur in vocatione, ostenditur in iustificatione, in glorificatione percipitur. Vnde est illud: Venite benedicti Patris mei, percipite regnum Dei. Sic enim ait Apostolus: Quos prædestinauit, hos & vocauit; & quos vocauit, illos & iustificauit, quos autem iustificauit, illos & magnificauit. In prædestinatione est gratia, in vocatione potentia, in iustificatione lætitia, in magnificatione est gloria.*

Et dedit illi scientiam (græcè γνῶσιν, id est cognitionem) sanctorum] in neutro genere, id est rerum sanctarum; vel *sanctorum*, scilicet mysteriorum Dei: Iacob enim in illa visione scalæ, quasi in raptu mentis illuminatus à Deo, multa cognouit diuina mysteria, præsertim Dei prouidentiam, quam habet erga suos, concernentia. Vnde tunc ei, id est posteris eius, à Deo promissa est possessio terræ Chanaan, filiorum ac nepotum propagatio, imò Christus ex semine eius nasciturus, qui benedicturus erat omnes gentes, vt patet Gen. 28. 13. Quare Iacob hac reuelatione excitatus fuit ad pietatem, sanctitatem, atque ad Deum toto corde amandum & colendum. Vnde ibidem altare Deo erexit, illique votum decimarum nuncupauit, ac locũ vngendo oleo Deo consecrauit, vocauitque *Bethel*, id est domus Dei, vbi proinde posteri Deũ magna veneratione coluerunt. Hinc Syrus vertit, *dedit illi scientiam veritatis*, id est veræ iustitiæ, religionis & sanctitatis.

Moral. disce *scientiam sanctorum* esse scientiam practicam, qua quis studet Deo per omnia seruire & placere. Hæc enim est scientia, non mundanorum, non politicorum, non etiam philosophorum, nec Theologorum, sed *sanctorum*, quã primitus docuit Ioannes Baptista, qui à Deo missus est, *vt conuertat corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam iustorum, parare Domino plebẽ perfectam.* Lucæ 1. 17. Audi S. Bernard. loco iam citato: *Scientia sanctorum est, hic temporaliter cruciari, & delectari in æternum. Et in contrarium scientia malorum relabitur. Alia est scientia mundi, quæ docet vanitatem, & alia scientia carnis, quæ docet voluptatẽ. Illa tamquam pater, ista tamquam mater nobis est. Sicut enim mater filio suo semper optat quietem, & omnem prorsus laborem claudit à filio suo: sic caro incrassata, impinguata, dilatata recalcitrat, nec minimis saltem digitis patitur se contingi. Et sicut pater vult filium suum huc illucque discurrere, vt addiscat vnde aliquando magnificetur: sic & mundus vult hominem multis laboribus intricari, vt habeat vnde superbiat, vnde infletur, & desipiat de vanitate in idipsum.*

Scientia sanctorum, quæ?

Honestavit illum in laboribus] Græcè, εὐπόρησεν αὐτὸν ἐν μόχθοις, id est, *ditauit eum in ærumnis*, vel *per ærumnas*, & molestos labores, quos Iacob per quatuordecim annos subiuit pascendo greges Laban, vt Rachele vxore potiretur: sed per hos labores valdè ditatus est ouibus æquè ac prolibus, vberemque prouentũ honoris æquè ac sobolis adeptus est. Sic sæpè *honestas* in Script. sumitur pro opulentia. *Honestas* enim dicitur, quasi *honoris status*, vt aiunt Iurisconsulti; honorem autem conciliant opes: diuites enim ab omnibus coluntur & honorantur.

Et complevit labores illius] Græcè, ἐπλήθυνε, id est, *multiplicauit*, hoc est, multiplici mercede & fructu compensauit labores illius, dũ scilicet greges Iacob præ gregibus Laban, copiosa fœtura & prouentu adauxit & multiplicauit. Sic igitur Deus labores Iacobi, qui primis annis steriles & fructu vacui videbantur, posteriori tempore magnis ouium opumque incrementis cumulauit, Genes. 30. 43. & c. 31. 9.

Tropolog. & mysticè, Ecclesia in officio Ecclesf. hæc adaptat sanctis Confessoribus & Martyribus. Vnde S. Bonauent. censet hîc notari insignia sex beneficia, quæ Deus iustis & Sanctis confert. Primum est, iustificare; id notat vox *iustum*: Secundum, deducere in profectu conuersationis: Tertium, ostendere regnum in gratia vel secreto contemplationis: Quartum, dare scientiam Sanctorum, instruendo in agnitione diuinæ voluntatis. Quintum, honestare in laboribus, ditando meritis: Sextum, complere labores, tribuendo præmium cum perseuerantia.

Sex dona iustorum.

Accedit S. Bernard. loco iam citato: *Et compleuit*, inquit, *labores illius, vel illic in perseuerantia, vt vsque ad finem iustitiam non relinquat; vel illic in gloria, vt gaudeat in æternum. Felix vtraque completio, cùm & hîc moritur iustus plenus dierum, & illic oritur in plenitudine dierum: vtrobique plenus, & hic gratia, & illic gloria, quia gratiam & gloriam dabit Dominus.* Beatus ergo est is, cui Deus multiplicat labores & dolores; sic enim & multiplicat eorum fructus ac coronas.

Vers. 11.

In fraude circumvenientium illum affuit illi] Græcè, ἐν πλεονεξίᾳ κατισχυόντων αὐτὸν παρέστη, id est, *in auaritia iniqua & fraudulenta* (Complut. *in superioritate*) *inualescentium*, vel *prævalentium, illi astitit*. πλεονεξία enim est plus habendi acquirendique cupiditas immodica, auaritia, quæ sibi partem iusto maiorem præcidit, improba alieni cupiditas, & vitium eius, qui in omni re præcipuum quippiam habere vult, ita dicta à πλέον ἔχειν, id est à plus habendo, quàm ius postulet aut permittat, cum scilicet quis fraudatis aliis, plus sibi vsurpat, quàm par est. Vnde à Cicerone vocatur *fraudatio* & *circumscriptio*. Sic Laban hîc fuit fraudator & circumscriptor Iacobi. Sensus enim est q. d. Cùm Iacob à Laban socero, & filiis seruisque eius per auaritiam & fraudem opprimeretur, sapientia & Deus affuit Iacobo, fecitque vt fraus hæc in eius bonum cederet, eumque locupletaret. Vnde sequitur, *Et honestum fecit* (græcè, ἐπλούτισεν, id est ditauit) *illum*. Historia narratur Genes. 31. v. 6. & seq. Vide ibi dicta.

Vers. 12.

Custodivit illum ab inimicis, et a seductoribus (græcè, ἐνεδρευόντων, id est insidiatoribus) tutavit illum] Scilicet à Laban socero, qui Iacob fugientem cum vxoribus ac filiis insecutus est: dixit enim illi Deus in somniis, *Caue ne loquaris contra Iacob quidquam durius.* Ab Esau, quoque, qui illi insidiabatur; tum etiam à Chananæis, à quibus in magno periculo fuit, ne penitus cum vniuersa familia deleretur, cùm Simeon & Leui filij eius furore percìti, ob sororẽ

Dinam

Dinam à Sichem violatam, Sichimitas omnes crudeliſſimè occiderunt, Gen. 34. à quibus periculis ſapientia eum tutata eſt.

ET CERTAMEN FORTE DEDIT ILLI VT VINCERET, ET SCIRET QVONIAM OMNIVM POTENTIOR EST SAPIENTIA] Syrus, *& in forti certamine iuſtificauit eum*; Arabicus, *& gubernauit illũ ingruente ei forti certamine, vt ſciat quòd bonus cultus* (id eſt pietas & deuotio) *factus eſt fortior omnibus rebus*; græcè, ἀγῶνα ἰσχυρὸν ἐβράβευσεν αὐτῷ, id eſt, *agonem durum ſubire & vincere dedit illi*; Vatabl. *obeundum ei arduum certamen conſtituit*. Vbi nota τὸ ἐβράβευσεν, q.d. Sapientia & Deus, quaſi brabeuta, inſtituit & propoſuit Iacobo, quaſi agoniſtæ & certatori duram luctam & certamẽ, æquè ac condigna certaminis victoriæque præmia & brauia; dum ſcilicet eum obiecit auaritiæ Laban, atque iræ & perſecutioni Eſau, ac Chananæorum, ceterorumque hoſtium, dum obiecit ei angelum, cum quo luctans & vincens, ab eo benedictionem omnium bonorum fertilem accepit, ac glorioſum nomen adeptus eſt: nam colluctator eius angelus, ſinens ſe ab eo vinci, nuncupauit eum *Iſrael*, id eſt *præualens* vel *dominans Deo*, Geneſ. 32. 28. vide ibi dicta. Deus ergo Iacobo ceteriſq; ſuis athletis, ac præſertim Martyribus, durum objicit agonem & certamen, hoc fine, vt vincant, & victores coronentur, qua de cauſa idem ipſe vires eis ſuggerit ad vincendũ. Hoc enim ſignificat τὸ *vt vinceret*. q.d. Ideò Deus fortia & duriſſima objicit certamina, vt quò durior eſt lucta, eò glorioſior ſit eorũ victoria, ac illuſtriores coronæ & trophæa. Audi S. Bernard. ſer. de S. Martino, celebrantem hanc eius vocem: *Domine, ſi adhuc populo tuo ſum neceſſarius, Non recuſo laborem. fiat voluntas tua*: illã enim admirans exclamat: *O verè ſanctiſſimam animam, ô ineſtimabilem charitatem, ô obedientiam ſingularem! bonum certamen certaſti, curſum conſummaſti, fidem ſeruaſti, de reliquo ſupereſt tibi corona iuſtitiæ, quã reddet tibi Dominus hodie iuſtus iudex: & adhuc dicis, Non recuſo laborem, fiat voluntas tua.* Deinde ipſum cõparat cum Abraham: *Obtuliſti planè Iſaac, vnicum illum, quem diligis; quod in te eſt iugulaſti, immolaſti ſingulare gaudium tuum pia deuotione, paratus iterum redire in pericula, innouare certamina, denuo ſubire laborem, ſuſtinere tribulationem, prolongare tentationem, deinde differri adhuc ab illa tanta felicitate, & diu deſiderata ſocietate ſpirituum beatorum, atque in huius mortalitatis ærumnas ab ipſo introitu gloriæ reuocari: poſtremò (quod maximum eſt) à Chriſto tuo peregrinari diutiùs, ſi modò ipſe voluiſſet.*

Idem ſerm. de S. Clemente, qui proximè ſequitur, ſic ait: *Beato Clementi certamen forte dedit, vt vinceret, & diſceret quoniam omnium potentior eſt ſapientia. Veſtrum autem certamen quale eſt, fratres mei? Quotidie vobis ſuggeritur in cordibus veſtris: Frãge Ordinem tuum, murmura, detrahe, age remiſſiùs, infirmitatem ſimula, reſponde ei qui fortè duriùs locutus eſt, vt ſatisfacias deſiderio tuo: nec dicitur cuiquam: Niſi hæc feceris, morieris: ſed vt multum, cum difficultate & labore reſiſtes animo tuo: & quis ſuſtineret tanta? Hæc enim intus audire, hæc reſpondere conſueuimus exhortantibus nos, aut foris hominis aut intus Spiritui ſancto. Si ergo in huiuſmodi certamine periclitamur, ſi vix reſiſtimus, ſi interdum etiam ſuccumbimus, quid in illo tam graui certamine faceremus? ſi tam his fragilibus cedit infirmitas noſtra, quomodo telis reſiſteret? Videtis quomodò ad nihilum redacti ſumus, & ſicut ſolent mulieres aut paruuli pugnantes laudamus alios; pugnare ipſi non poſſumus.* Conſidera, quàm forte certamen obierit S. Laurentius in craticula, S. Vincentius in eculeo, S. Sebaſtianus in ſcopo, S. Agnes in rogo.

Myſticè, certamen forte eſt, quo homo vitia debellat, concupiſcentiam ſubiugat, imò ſuos affectus ac ſeipſum ſuperat, itaque virtutem ipſam, quin & Deum quaſi vincit, ſibique deuincit. Magnum eſt hoc certamen, quo homo Deũ inſuperabilem ſuperat, ideo tamen ſuperat, quia ipſe vult ſuperari, atque à luctante & laborante poſſideri.

ET SCIRET QVONIAM OMNIVM POTENTIOR EST SAPIENTIA] Pro *ſapientia* græcè eſt εὐσέβεια, id eſt pietas, religio, Dei cultus, deuotiò, vt vertit Arabicus. q.d. Deus forte certamen dedit Iacobo, vt ipſe ex eo diſceret, quòd omnibus certaminibus, luctis & hoſtibus fortior ſit Dei cultus & religio: hæc enim Deum ſibi deuincit & obligat, vt religioſum ſui cultorem faciat in omni certamine ſuperiorem, victorem & triumphatorem. Hinc liquet, quid toto hoc libro per *ſapientiam* intelligatur, nimirum εὐσέβεια, id eſt verus Dei cultus, per vera officia hominis fidelis Deum timentis, amantis & colentis, qui omnia, quæ Deus iubet, vel ſibi grata fore ſignificat, illico magno ardore amplectitur & exequitur, vti dixi initio libri, ac ſæpè aliàs toto operis decurſu. Intellige hæc de ſapientia creata, quæ homini tribuitur. Nam increata in Deo eſt ipſa eius immenſa ſapientia & ſanctitas, à nobis ſumma reuerentia & pietate colenda & veneranda, quæ idea eſt & artifex rerum omnium, tum naturalium, tum moralium, tum ſupernaturalium, vti dixi cap. 7.

Vers. 13.

HÆC VENDITVM IVSTVM NON DERELIQVIT, SED A PECCATORIBVS LIBERAVIT EVM, DESCENDITQVE CVM ILLO IN FOVEAM] Tranſit à Iacobo patre ad filium Ioſeph, quem à fratribus venditum ſapientia cuſtodiuit & euexit ad principatum Ægypti. *Peccatores* vocat fratres eius, qui ex inuidia eum occidere cogitabant, ſed ad preces Iudæ eum vendiderunt Iſmaelitis. Græcè eſt ἐξ ἁμαρτίας, id eſt *à peccato*, ſcilicet adulterij, liberauit ſapientia Ioſephum: ad hoc enim illecta eius pulchritudine ſollicitabat eum hera, vxor Putipharis; ſed ſapientia tantam illi dedit caſtitatem & conſtantiam, vt reſponderet: *Quomodo ego poſſum hoc malum facere, & peccare in Deum meum?* Geneſ. 39. 9. Hinc S. Ambroſ. li. de Ioſeph. c. 1. *Iure*, inquit, *mirandus* (Ioſeph) *qui hoc fecit ante Euangelium, vt læſus parceret, appetitus ignoſceret, venditus non referret iniuriam ſed gratiam pro contumelia ſolueret: quod poſt Euangelium omnes didicimus, & ſeruare non poſſumus.* Et c. 5. *Ille dominus, qui amantis non excepit faces, qui lenocinantis vincula non ſenſit, quem nulla mortis formido perterruit; qui maluit liber criminis mori, quàm potentis criminoſæ eligere conſortium. Ille liber, qui turpe credidit vicem gratiæ non referre.* Et poſt nonnulla: *Itaque veſtem exuit, crimen excuſſit, & relictis quibus tenebatur exuuiis, ſpoliatus quidem, ſed non nudus aufugit, qui erat tectior indumento pudoris.* Suſpicatur noſter Lorinus, notari hîc peccatum pæderaſtiæ, ad

quod

quod fratres Iosephum, ob insignem eius formam, sollicitarint: vnde ipse eos apud patrem accusauit de crimine pessimo, Genes. 37. 2. vide ibi dicta. Verè S. Aug. ser. 83. de Temp. *Magnus*, inquit, *planè vir* (Ioseph) *qui venditus seruire tunc nesciuit, ingenuam adamatus non redamauit, rogatus non acquieuit, apprehensus aufugit.*

DESCENDITQVE CVM ILLO IN FOVEAM] Græcè, *in lacum*, id est in cisternam, in quam fratres eum proiecerant, inquit Hugo. Rursus *in lacum*, id est in carcerem, in quem herus Putiphar eum, ab vxore accusatum de adulterio, coniecit: vnde per epexegesin mox explicans subdit: *Et in vinculis non dereliquit illum.* Ita passim interpretes. Sic Ieremias à Iudæis in lacū coniectus est, quasi in carcerē, Ierem. 37. 15. & c. 38. v. 6. & seq. Disce hîc non timere carceres, cruces, ærumnas quaslibet pro Deo, quia Deus ad illas tecum descendit, illas tecum subit & superat, iuxta illud: *Cum ipso sum in tribulatione*, psl. 90. Et, *Si ambulauero in medio vmbræ mortis, non timebo mala, quoniā tu mecum es*, psal. 22. Et illud: *Deus in medio eius, non commouebitur*, psal. 45. 6. vbi S. August. *Sæuiat*, inquit, *mare, conturbentur montes, Deus in medio eius, non commouebitur.* Vide S. Bernard. epist. 42. vbi inter alia ait: *Ipsam denique si necesse est intrare gehennam, securus medias penetrans flammas læta decātet conscientia: Et si ambulauero in medio vmbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es.*

VERS. 14. ET IN VINCVLIS NON DERELIQVIT ILLVM, DONEC AFFERRET ILLI SCEPTRVM REGNI, ET POTENTIAM ADVERSVS EOS QVI EVM DEPRIMEBANT: ET MENDACES OSTENDIT, QVI MACVLAVERVNT ILLVM, ET DEDIT ILLI CLARITATEM ÆTERNAM] Vide hîc potentiam & beneficentiam sapientiæ, quæ Iosepho vincula conuertit in sceptra, compedes in stolam byssinam, catenas in torquem aureum, carcerem in solium regium. Pro *sceptrum* græcè est *sceptra*, quæ vox notat multiplex & omnigenum Iosephi imperium in Ægypto: Pharao enim eum euexit, vt esset omnium quoad omnia in tota sua ditione gubernator & princeps, adeoque regis quasi rector & rex: quare etsi non regio nomine, regia tamen dignitate & potestate eum ornauit. Nam, vt dicitur Genes. 41. 42. *tulit annulum de manu sua, & dedit eum in manu eius, vestiuitque eum stola byssina, & collo torquem auream circumposuit, fecitque eum ascendere super currum suum secundum, clamante præcone, vt omnes coram eo genu flecterent, & præpositum esse scirent vniuersæ terræ Ægypti.*

Labor est via ad gloriam.

Moraliter, disce ex Iosepho labores & cruces, certam esse viam ad gloriā & regnum: dum ergo in iis versaris, eosque superas, certus esto de victoria, triumpho & gloria, quem tibi adornat Christus, qui in te, & pro te certat & vincit. Audi S. Bern. ser. 47 in Cant. *Vtrumque es mihi Domine Iesu, & speculum patiendi, & præmium patientis*, seu, vt paulò antè dixerat: *Pugnātis forma, & gloria triumphantis. Tu doces manus meas ad prælium, exemplo virtutis tuæ: tu caput meum post victoriam tuæ coronas præsentia maiestatis: siue quia pugnantem te specto, siue quia te expecto non solùm coronantē, sed etiam coronam, in vtroque mirabiliter tibi me allicis, vterque funis vehementissimus ad trahendum.* Et S. Ambros. lib. de Ioseph c. 5. *Non turbentur*, inquit, *innocentes, cùm falsis criminibus appetuntur, cùm oppressâ iustitiâ traduntur in carcerem. Visitat Deus & in carcere suos, & ideo ibi est plus auxilij, vbi est plus periculi. Sed quid mirum, si visitat Deus in carcere positos, qui seipsum in suis in carcere inclusum memorauit? In carcere*, inquit, *eram, & non venistis ad me*, Matt. 25. v. 43. Et Philo lib. de Ioseph: *Iam locus*, inquit, *non tam carcer erat, quàm disciplinæ meditatorium.* Vide S. Cypr. lib. 4. epist. 1. ad Martyres ex veteri editione: *O beatum*, inquit, *carcerem, quem illustrauit vestra præsentia! O tenebræ sole ipso lucidiores, vbi constituta sunt Dei templa!* Quin & Seneca Consol. ad Albinam: *Carcerem*, ait, *intrauit Socrates, ignominiam ipsi loco detracturus: neque enim poterat carcer videri, in quo Socrates erat.*

ET POTENTIAM ADVERSVS EOS QVI EVM DEPRIMEBANT] Græcè καὶ ἐξουσίαν τυραννούντων αὐτοῦ, id est, *& potentiam eorum*, id est, in eos, *qui eam tyrannicè exercebant contra ipsum.* Τὸ enim τυραννούντων, duo significat: Primum, *qui dominabantur ei*; Secundum, *qui tyrannizabant eum*, id est qui tyrannidem in eum exercebant, qui tyrannicè eum opprimebant: Ioseph enim factus Ægypti princeps à fratribus, qui eum tyrannicè vendiderant, adoratus est. Idem heram suam & herum Putipharem (si adhuc in viuis erant) eiusque famulos & administros, qui eum de adulterio accusarant & in carcerem compegerant, sibi subiectos habuit.

ET MENDACES OSTENDIT QVI MACVLAVERVNT ILLVM] Græcè, τοὺς μωμησαμένους αὐτόν, id est qui eum accusarant, criminati erant, falsoque adulterij insimulatant. Horum enim falsitatem & mendacium ostendit. Primò per insignem castitatem & sanctimoniam Iosephi, quæ adeò in vultu, gestibus & actibus omnibus elucebat, vt videretur angelus quidam terrestris. Secundò, per donum prophetiæ, ob quod à Pharaone euectus est ad principatum; hoc enim donum non nisi castis datur. Tertiò, alijs indicijs & signis, quæ tacet Script. Putiphar cognouit vxoris mendacem accusationem, & Iosephi innocentiam. Fortè etiam ipsa vxor virtutem Iosephi admirata, vel coacta à Deo, facti pœnitens crimen & criminationem suam falsam confessa est, vti aliàs sæpè accidit, Deo cogente falsos accusatores, præsertim in crimine fornicationis, falsitatem suam aperire & confiteri, cuius rei passim extant exempla in Vita S. Marinæ S. Eugeniæ, S. Irenes Lusitanæ, &c.

ET DEDIT ILLI CLARITATEM (græcè, δόξαν, id est gloriam) ÆTERNAM] Ioseph enim in Ægypto ac per totum orbem tantum nomen obtinuit, vt vocaretur Saluator mundi, Gen. 41. v. 45. Eiusdem virtus & gloria etiamnum perēnat, & perēnabit in omne æuum. Anagog. gloriā felicitatis æternę in cælo adeptus est Ioseph. Ita S. Bonauent. qui & Tropol. in sex iustis hucusque recensitis, notat sex tentationum species & modos, à quibus eripit sapientia, iuxta illud Iob 5. 19. *In sex tribulationibus liberabit te, & in septima non tanget te malum.* Adā vel Eua sunt à diabolo liberati: Noë à fomite, quo corrupta erat omnis caro: Abraham ab interna superbia, cuius exemplum turris ædificatores præbebant: Lot ab externo prauo exemplo, & improba sollicitatione Sodomitarū: Iacob à dolis ac inimicitiis: Ioseph

ab

ab aduersitatibus mundi. Rursum notat inimicum triplicem, diabolum, carnem, mundũ, quos adumbrabant tres hostes Salomonis, variis nos modis adoriri. Nam diabolus aggressus est primos parentes visibiliter; Abraham inuisibiliter. Carnis tentatio secundùm naturalem vsum obiecta est Noë; Lot contra naturam. Mundus fraudibus egit cum Iacob; vi atque sæuitia cum Ioseph.

Hucusque exempla sapientiæ recensuit ex Genesi, quod sequitur petitum est ex Exodo.

VERS. 15. HÆC POPVLVM IVSTVM, ET SEMEN SINE QVERELA (græcè, ἄμεμπτον, id est irreprehensibile, inculpatum) LIBERAVIT A NATIONIBVS, QVÆ ILLVM DEPRIMEBANT] Græcè, θλιβόντων, id est affligebant, tribulabant, stringebant, elidebant. q. d. Sapientia liberauit Israel, putà Hebræos, ex Ægypto duce Mose, cùm Ægyptij eumdem opprimerent. Lege Exodi cap. 1. & seq. Hebræos vocat *populum iustum*; græcè ὅσιον, id est *sanctum* & inculpatum: Primò, ob Dei vocationem & electionem; quia Deus Hebræos ex omnibus gentibus selegerat sibi in populum, id est in Synagogam & Ecclesiam, vt ab eo sacrificiis & legibus à se sancitis coleretur. *Sanctum* ergo, id est fidelem & Dei cultui deputatum; item *sanctum*, id est sanctorum patriarcharum stirpem & posteritatem. Nam *si delibatio sancta est, & massa; & radix sancta, & rami*, inquit Apost. Rom. 11. 16. Sic Apostolus initio Epistol. Romanos, Corinthios, Ephesios, &c. vocat sanctos, quia vocati erant ad Dei fidem, cultum & sanctitatem. Vnde & Ecclesia dicitur sancta. Secùdò, quia inter priscos primosque Hebræos multi erant sancti, vt Abraham, Isaac, Iacob, Ioseph, Moses, Iosue, & ceteri, qui à Pharaone opprimebantur. Oppressio enim facit sanctos, cogitque ad Deum confugere: vnde non leguntur Hebræi in Genesi & Exodo coluisse idola, vsque ad exitum ex Ægypto, cùm in Sina absente Mose fabricarunt & adorarunt vitulum aureum, Exodi 32. Sic Ecclesia dicitur sancta, quia multi in ea sunt sancti, etsi plures sint impij. A potiori enim & digniori parte res denominatur.

VERS. 16. INTRAVIT IN ANIMAM SERVI DEI (Mosis) ET STETIT CONTRA REGES HORRENDOS IN PORTENTIS ET SIGNIS] Græcè; *restitit regibus terribilibus per miracula & signa*. Reges vocat regem Pharaonem, qui vnus licèt, suo tamen fastu, tyrannide, dolo & fraude multiplici, erat instar multorum. Sic de Dauid vnum Goliath necàte cecinerunt: *Percussit Saul mille, & Dauid decem millia*, 1. Reg. 18. 7. Et Nicetas in orat. 40. Nazianz. *Aduersus spiritualem Goliath strenuè ac fortiter pugna, inquit, atque multiplices illius vires & machinas, velut chiliadas quasdam & myriadas in partem redige*. Est enallage frequens Hebræis, præsertim poëtis. Notat decem plagas Pharaoni & Ægypto inflictas à Deo per Mosen, quibus eum coëgit dimittere Hebræos, vide dicta Exodi 7. & seq. Deus enim animam Mosi possidebat, per eumque omnia loquebatur, iubebat & operabatur tam mira & portentosa.

VERS. 17. ET REDDIDIT IVSTIS (Hebræis, fidelibus Dei cultoribus) MERCEDEM LABORVM SVORVM] Seruierant Hebræi Ægyptiis in operibus agriculturæ & fabricis, sed debita mercede eos defraudarant Ægyptij: hanc ergo iubente Deo sibi recompensarunt Hebræi, spoliando Ægyptios: quare hoc spolium, non tam spolium fuit, quàm iusta debitaque laborum & iniuriarum merces. Acceperunt enim mutuo vasa aurea & argentea, vestes aliasque res pretiosas ab Ægyptiis, quas numquam reddiderunt, sed exeuntes ex Ægypto secum ea detulerunt, vide dicta Exodi 12. 36.

ET DEDVXIT ILLOS IN VIA MIRABILI, ET FVIT ILLIS IN VELAMENTO DIEI, ET IN LVCE (græcè εἰς φλόγα, id est *in flammam*) STELLARVM PER NOCTEM] Syrus, *& deduxit eos per mare rubrũ terribile, & deambulare eos fecit per aquas fortes, & fuit illis in tabernaculum per diem, & pro luce stellarum in nocte*; Arabicus, *& deduxit eos per viam mirabilem, & facta est illis in die lux, & noctu pro ortu stellarum splendor*. Notat iter Hebræorum per desertũ in Chanaan, quod sanè fuit mirabile multis titulis. Deus enim omnes Hebræos, quorum numerus ascendebat ad tres milliones, siue tricies centena millia hominum, per 40. annos aluit in deserto arido & sterili cibo cælesti, putà manna, ac aqua è petra scaturiente potauit; atque vestes omniũ seruauit incorruptas, imò fecit, vt vestes eum pueris crescerent; conseruauit eos ab omni iniuria aëris, & incursu hostium; dedit eis columnam ignis & nubis, quæ velut dux iter præiret, ducente eam angelo, putà S. Michaele, qui olim Synagogæ, nunc Ecclesiæ est custos & præses. Vnde quocùmque mouebatur columna, eò iter intendebant castra Hebræorum: vbicumq; verò consistebat columna, ibi castra figebant & ipsi. Porrò hæc columna per diem opaca erat vt nubes, vt Hebræos protegeret à radiis & æstu solis; per noctem verò splendida vt lux, vt in tenebris lumen eis præberet. Fuit ergo eis *in velamẽto diei*; græcè, *in velamentum per diem* quia columna hæc, cùm iter agerent, per diem expandebat se, vt ait Nyssenus, & quasi aliam nubem, quæ tota Hebræorum castra obumbraret, & contra radios solis obuelaret, ex se spargebat: noctu verò contrahebat se, lucebat vt stella; imò vt stellarũ cõgeries & multitudo. Vnde fuit eis *in luce*, id est pro luce & splendore *stellarum*, vel, vt græcè est, *in flammã siderum*: coruscabat ergo hæc flamma in columna, sicut lux flammea Hesperi, aut sicut fax flammea in Pharo, vt à totis Hebræorũ castris eminus videri posset quod difficile fuisset in igne; ignis enim obscuriùs & hebetiùs lucet, vide dicta Exodi 13. v. 21. & Num. 9. 15. & seq.

Miracula Dei in deserto.

Miracula columnæ.

Mysticè, mira est Dei via, modus & ratio, qua electos suos in huius vitæ deserto, per tot casus, insidias, pericula, hostes, ærumnas, labores, tentationes, cruces, martyria deducit ad terram viuentium eis promissam in cælis. Huius itineris dux est columna ignis & nubis, id est Spiritus sanctus, qui Sãctos in dubiis illuminat, vt lux; in aduersis & ardore tentationis obumbrat, refrigerat & protegit, vt nubes; in tepore & frigore pusillanimitatis accendit & inflammat, vt ignis & flamma. Consideret quisq; iustus & religiosus modos & vias, quibus per omnem vitam Dei sapientia & prouidentia eum in via iustitiæ deduxit, seruauit, promouit; & miras agnoscet admirabitur & obstupescet, immensasque Deo gratias aget. Id faciunt Beati in cælo, vbi clare vident

dent pericula plurima salutis in quæ incurrerũt, quæque Dei prouidẽtia salui & incolumes euaserunt, ideoque perennes Deo laudes canunt.

VERS. 18. TRANSTVLIT (græcè διεβίβασεν, id est traiecit, transmisit, traduxit) ILLOS PER MARE RVBRVM, ET TRANSVEXIT ILLOS PER AQVAM NIMIAM] Loquitur de transitu Hebræorum per mare rubrum non quòd ipsi supra aquas maris ambularint, vt vult R. Samuel Marochianus li. de Aduentu Messiæ ca. 15. sed quòd Deus per Mosem virga percutiens mare rubrum illud diuiserit; ita vt per siccum eius alueum illæsi transirent. Historia narratur Exodi cap. 14. Vnde Vatabl. vertit, *dedit eis transitum per mare rubrum, & per aquas plurimas traduxit eos.*

VERS. 19. INIMICOS AVTEM ILLORVM DEMERSIT IN MARE] Dum, postquam mare sicco pede transijssent Hebræi, Deus aquas maris in suum alueum reuoluit, ijsque insequentes Ægyptios cum Pharaone obruit & submersit, Exod. 14.

ET AB ALTITVDINE INFERORVM EDVXIT ILLOS] Vatabl. vertit, *vndis autem obruit hostes eorum, & imas profundi scatebras in eos emisit*; meliùs alij, *ex profunditate abyssi ebullire*, id est æstu maris impellente ascendere *fecit illos*. quod Hugo, Lyran. Dionys. & alij intelligunt de Hebræis. q. d. Deus Hebræos descendentes in alueum siccum maris rubri quasi in abyssum, inde eos incolumes ascendere fecit & eduxit. Simili enim modo ait Ecclesiast. c. 51. 7. se eductum à Deo *de altitudine ventris inferi*. Meliùs Cantacuzenus, Iansen. & alij exponunt de Ægyptijs. q. d. Deus Pharaonem & Ægyptios in mare rubrum quasi in abyssum & voraginem profundissimam iam demersos & suffocatos, rursum æstu maris in superficiem eius egurgitauit, & velut despumauit in littus, vt ibi eorum arma & spolia diriperent Hebræi, vti dixi Exodi 14. 31. & hîc sequitur. Hoc enim significat Græcum ἀνέβρασεν, id est efferbuit, exæstuauit, æstuando expulit, æstu & agitatione eiecit, egurgitauit: vnde ἀναβρασμοὺς vocantur æstuaria, hoc est fossæ, siue concauitates marinis aquis ex inundatione pelagi refertæ, per quas in mediterranea instar fluuiorum nauigantes ascendunt ad vicina, præsertim oppida. Idem accidisse testatur Iosephus libr. 2. Antiquit. c. vlt. & Philo lib. de Vita Mosis, nimirum Ægyptios mari rubro mersos, vi ventorum & fluctuum eiectos in littus, vt de eorum cæde victores exultarent Hebræi, eorumque spolia diriperent. Hoc est quod subdit:

IDEÒ IVSTI (fideles Hebræi) TVLERVNT SPOLIA IMPIORVM] Ægyptiorum iam mari rubro mersorum, & vi fluctuum in littus eiectorum. Vnde Iosephus l. 2. c. vlt. asserit, altera post submersionem die, cùm æstus & ventus arma Ægyptiorum in littus expulisset, Mosen ea collegisse, & in Hebræos viritim distribuisse. Hîc impletum est illud Prouerb. 13. 22. *Custoditur iusto substantia peccatoris.* Ex hoc loco probat S. Augustinus epist. 48. ad Bonifacium, hæreticos iustè posse puniri priuatione bonorum, eaque transscribi ad fideles Orthodoxos.

VERS. 20. ET DECANTAVERVNT DOMINE NOMEN SANCTVM TVVM, ET VICTRICEM MANVM TVAM LAVDAVERVNT PARITER] Græcè est ὕμνησαν, id est hymnum cecinerunt. Pro *victricẽ*, græcè est ὑπερμαχοῦσαν, id est super pugnacẽ, id est pugnacissimam, fortissimam, bellicosissimã. Pro *pariter*, græcè est ὁμοθυμαδὸν, id est vno animo, vno ore, communi omnium consensu, vnanimi omnium voce & consonantia; vnanimiter concinentibus omnibus, viris, mulieribus & pueris. Cecinerunt enim Deo carmen eucharisticum, quo triumphantes Deum victoriæ tantæ de Pharaone merso auctorem, omnes vnanimiter collaudarunt, viri quidẽ omnes præeunte & præcinente Mose, feminæ verò præcinente Maria sorore Mosis: *Cantemus Domino, gloriosè enim magnificatus est: equum & ascensorem deiecit in mare*, &c. Exodi 15. 1. & seq.

VERS. 21. QVONIAM SAPIENTIA APERVIT OS MVTORVM, ET LINGVAS INFANTIVM FECIT (græcè, ἔθηκε, id est *posuit*) DISERTAS] q. d. Sapientia Hebræorum, qui priùs obsessi à Pharaone præ metu videbantur muti, & infantes elingues, ac hiscere non audebant, mersis Ægyptijs, animos laxauit, oraque resoluit, vt epicinion tam liberè, disertè & alacriter Deo canerent. Rursum nihil obstat, inquit noster à Castro, verba *mutorum* & *infantium* propriè accipere, ac affirmare pueros balbutientes & adhuc infantes, simul cum parentibus & ceteris viris ac feminis, laudes quoque cecinisse gratulatorias, cùm infantium maximè loquelis delectetur Deus: nam *ex ore infantium & lactentium perfecit laudes, propter inimicos suos & vltores*, psal. 8. Sic & Dionys. Carthus. opinatur forsitan aliquos naturaliter mutos, tunc supernaturaliter loquendi canendique vsum recepisse, ac in nonnullis infantibus anticipatum fuisse linguæ vsum.

Mysticè, Ecclesia in officio Eccles. totũ hoc caput adaptat Confessoribus & Martyribus, ac apposito sensu de ijsdem illud explicat Dionys. Carthus. & interpolatè Hugo.

CAPVT

CAPVT VNDECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRoſequitur ſapientiæ paternam prouidentiã erga Hebræos poſt exitum ex Aegypto, ac eã-dem per antitheſin comparat cum vindicta, quam eadem ſapientia inflixit Aegyptijs. Vnde Primò,celebrat miraculum aquarum è petra iuſſu Dei ſcaturientium, ad leuandam ſitim Hebræorum,illudq́ opponit miraculo,quo Deus aquas Aegypti vertit in ſanguinem, ad potandum puniendumq́ Aegyptios qui pueros Hebræorum occiderant. Secundò, v.19. docet Deum puniuiſſe Aegyptios per viles beſtias,vt ranas,muſcas, ſerpentes, quos antea ipſi coluerunt quaſi deos,vt eorum ſuperbiam caſtigaret, & ſuam potentiam oſtenderet. Denique v.21.oſtendit miram Dei clementiam,qui cum ſua omnipotentia potuiſſet ſolo nutu afflare & annihilare Aegyptios, modicè tamen per exilia & vilia animalia eos caſtigarit, vt conuerterentur ad pœnitentiam,& veniam impetrarent. Omnia enim,*inquit,* in menſura, & numero,& pondere diſpoſuiſti.

1. DIrexit opera eorum in manibus prophetæ ſancti. 2. Iter fecerunt per deſerta,quæ non habitabantur:& in locis deſertis fixerunt caſas. 3. Steterunt contra hoſtes,& de inimicis ſe vindicauerunt. 4. Sitierunt, & innocauerunt te,& data eſt illis aqua de petra altiſſima,& requies ſitis de lapide duro. 5. Per quæ enim pœnas paſsi ſunt inimici illorum,à defectione potus ſui, & in eis,cùm abundarent filij Iſrael,lætati ſunt; 6. per hæc,cùm illis deeſſent,benè cum illis actum eſt. 7. Nam pro fonte quidem ſempiterni fluminis,humanum ſanguinẽ dediſti iniuſtis. 8. Qui cùm minuerentur in traductione infantium occiſorum, dediſtis illis abundantem aquam inſperatè, 9. oſtendens per ſitim,quæ tunc fuit, quemadmodum tuos exaltares,& aduerſarios illorum necares. 10. Cùm enim tentati ſunt,& quidem cum miſericordia diſciplinam accipientes, ſcierunt quẽadmodum cum ira iudicati impij tormenta paterentur. 11. Hos quidem tamquam pater monens probaſti: illos autem tãquam durus rex interrogans condẽnaſti. 12. Abſentes enim & præſentes ſimiliter torquebantur. 13. Duplex enim illos acceperat tædium,& gemitus cum memoria præteritorum. 14. Cùm enim audirent per ſua tormenta benè ſecum agi,commemorati ſunt Dominum,admirantes in finem exitus. 15. Quem enim in expoſitione praua proiectum deriſerunt,in finem euentus mirati ſunt,non ſimiliter iuſtis ſitientes. 16. Pro cogitationibus autem inſenſatis iniquitatis illorum,quòd quidam errantes colebãt mutos ſerpentes,& beſtias ſuperuacuas,immiſiſti illis multitudinẽ mutorum animalium in vindictam: 17. vt ſcirent,quia per quæ peccat quis,per hæc & torquetur. 18. Non enim impoſsibilis erat omnipotens manus tua, quæ creauit orbẽ terrarum ex materia inuiſa,immittere illis multitudinem vrſorum, aut audaces leones, 19. aut noui generis ira plenas ignotas beſtias, aut vaporem ignium ſpirantes,aut fumi odorem proferentes,aut horrendas ab oculis ſcintillas emittẽtes: 20. quarum non ſolùm læſura poterat illos exterminare, ſed & aſpectus per timorem occidere. 21. Sed & ſine his vno ſpiritu poterant occidi perſecutionẽ paſsi ab ipſis factis ſuis,& diſperſi per ſpiritum virtutis tuæ: ſed omnia in menſura,& numero,& pondere diſpoſuiſti. 22. Multum enim valere, tibi ſoli ſupererat ſemper: & virtuti brachij tui quis reſiſtet? 23. Quoniam tamquam momentum ſtateræ,ſic eſt ante te orbis terrarum,& tamquam gutta roris antelucani,quæ deſcendit in terram. 24. Sed miſereris omnium, quia omnia potes, & diſsimulas peccata hominum propter pœnitentiam. 25. Diligis enim omnia quæ ſunt,& nihil odiſti eorum quæ feciſti:nec enim odiens aliquid conſtituiſti, aut feciſti. 26. Quomodo autem poſſet aliquid permanere, niſi tu voluiſſes? aut quod à te vocatum non eſſet,conſeruaretur? 27. Parcis autem omnibus:quoniam tua ſunt Domine,qui amas animas.

VERS. 1. DIREXIT OPERA EORVM IN MANIBVS PROPHETÆ SANCTI] Moſis. Pro *direxit* græcè *εὐόδωσεν*, id eſt bene direxit, bona via duxit, proſperauit, fecit vt felices exitus haberent opera & itinera Hebræorum in deſerto, per ſpatium quadraginta annorum. *In manibus,* id eſt per ductum, actionem, directionẽ & gubernationẽ Moſis,ac,vt verbo dicam, per Moſen velut Dei miniſtrum & inſtrumentum. Manus enim eſt inſtrumentum inſtrumentorum: vnde

vnde in Script. causam instrumẽtalem designat. Sic in Prophetis sæpè dicitur: *Factum est verbum Domini in manu Aggæi Prophetæ, Isaiæ, Zachariæ*, &c. id est, per Aggæum, Isaiam, Zachariã, qui erant manus, id est instrumentum, putà os, Dei. Prophetia enim propriè fit ore, non manu. *In manu* ergo, hoc est opera & ministerio Mosis Deus Hebræos feliciter gubernauit, & deduxit per vastas Arabiæ solitudines, vt in deserto arido abundarent cibo, potu, veste, ceterisque rebus necessarijs. Sic in manu Iudæ Machabæi *directa est salus*, id est opera & ductu Iudæ parta est Hebræis victoria, 1. Machab. 3.6. Salus enim populi pendet à duce, rege, principe bono & sapiente. Sic salus Hebræorum consistebat in Mose, vtpote Propheta, eoque sancto. Felices respubl. & regna, quæ reges habent sanctos & sapientes, quales plures hoc æuo habemus, per quos prouidè Deus populos eis subditos benedicit, hæreses profligat, fidem orthodoxam restituit, Ecclesiæ iura & fines propagat. Illi sit laus & gloria. Porrò, quomodo sapientia direxerit opera Hebræorum, explicat dum subdit:

VERS. 2. ITER FECERVNT PER DESERTA QVÆ NON HABITANTVR, ET IN LOCIS DESERTIS FIXERVNT (malè multi legunt, *fecerunt*) CASAS] Græcè, *ἐν ἀβάτοις ἔπηξαν σκηνάς*, id est *in inuiis fixerunt tentoria*, putà in Arabia deserta, cuius proinde incolæ, eò quòd non in domibus, sed in tentorijs habitant, dicti sunt Scenitæ, teste Plinio li. 6.18. & Nomades, eò quòd pascant greges, indeque victitent.

Alludit ad Deuter. 32.10. *Inuenit eum in terra deserta, in loco horroris & vastæ solitudinis.* Vbi Septuag. vertunt, *αὐτάρκησεν*, id est *sufficientia*, vel *necessaria tribuit ei in deserto, in siti æstus, in terra inaquosa*, id est aquis carente & arida: *in siti æstus*, id est siti æstuosa, siticulosa, & calore solis æstuante & exusta; Aquila, *ἐν ἀτάκτῳ ἀοικήτῳ ἠφανισμένῃ*, id est *in terra inculta, inhabitabili, horroris plena.*

VERS. 3. STETERVNT CONTRA HOSTES, ET DE INIMICIS SE VINDICAVERVNT] Hebræi enim in deserto, duce Deo, hostes permultos iter suum impedientes repulerunt & prostrauerunt, quales fuere Amalecitæ, Exodi 17. Arad rex Chananæus, Numer. 21.1. Moabitæ, Numer. 25. Madianitæ, Numer. 31.2. Sehon rex Hesebon, & Og rex Basan, Deuter. 2.32. & cap. 3. v. 1. & similes.

VERS. 4. SITIERVNT, ET INVOCAVERVNT TE, ET DATA EST ILLIS AQVA DE PETRA ALTISSIMA, ET REQVIES SITIS DE LAPIDE DVRO] Pro *altissima* græcè est *ἀκροτόμου*, id est *abrupta*, q.d. *ab alto secta*, ideoque *dura*, vt alij vertunt. Alludit ad Deuter. 8.15. vbi Noster vertit, *de petra durissima*; Septuag. verò, quos more suo sequitur Sapiens, vertunt, *ἀκροτόμου*: erat enim hæc petra sita in alto monte Oreb, qui est iugum montis Sinai, Exodi 17. v. 6. Quare non est necessum dicere, Nostrum pro *ἀκροτόμου* legisse, *ἀκροτάτου*, id est *altissima*, licèt id opinetur Iansen. *Requies sitis*; græcè *ἴαμα δίψης*, id est, *remedium* vel *curatio sitis*. (nam sicut cibus famis, sic aqua sitis remedium & leuamen est) *de lapide duro.* Notat miraculum petræ, quæ per Mosen percussa, Hebræis in deserto sitientibus largissimas fudit aquas, easque lympidissimas & dulcissimas, ait Iosephus, idque bis; semel in Raphidim & Oreb, Exod. 17. altera in vice in Cades, Num. 20.11. Tradunt Hebræi, & ex eis Cantacuzenus, petram hanc curriui impositam vectamque, comitatam fuisse Hebræos per desertum quocumque pergerent, ac vbique iugi suæ aquæ profluuio eos potasse, idque videtur innuere Apost. 1. Corinth. 10.4. *Bibebant autem de spiritali consequente eos petra*; idque ibidem dicere videtur S. Chrysost. Ambrosiaster, Photius apud Oecumen. & S. Thom. qui vel petram ipsam, vel certè riuum aquarum ex petra scaturientem Hebræos secutum innuunt. Verùm id fabulosum videtur, & alius est Apostoli sensus, vt ibidem ostendi. Æquè fabulosum est, quod ijdem tradunt, Hebræis datas aquas propter merita Mariæ sororis Mosis; columnam nubis quæ præiret castra, propter merita Aaronis; manna verò propter merita Mosis: quare post mortem Mariæ cessasse aquas; post mortẽ Aaronis euanuisse columnam; post mortem Mosis defecisse manna: id enim falsum esse liquet ex historia Mosis in Pentateucho, vti ibidem ostendi.

VERS. 5. PER QVÆ ENIM POENAS PASSI SVNT INIMICI ILLORVM, A DEFECTIONE POTVS SVI,

VERS. 6. ET IN EIS, CVM ABVNDARENT FILII ISRAEL, LÆTATI SVNT; PER HÆC, CVM ILLIS DEESSENT, BENE CVM ILLIS ACTVM EST] Sensus est q.d. Sicut in Ægypto Ægyptij per aquas omnes à Mose versas in sanguinem, siti cruciati sunt; Hebræi verò aquas habentes puras, easque bibentes, lætati sunt: ita & post exitum ex Ægypto, cùm ijsdem Hebræis deessent aquæ in deserto, bene cum illis actum est, dum petra à Mose percussa largissimas eis profudit aquas. quare per quæ puniti sunt Ægyptij; per hæc Hebræi beneficio affecti sunt: aquæ enim sanguineæ cruciantes Ægyptios, cùm puræ & largæ datæ sunt Hebræis, eosdem mirè recrearunt in deserto, vti eosdem antè recrearant in Ægypto. Hunc esse sensum liquet ex sequent. & ex Græco, qui sic habet, *per quæ enim cruciati sunt inimici illorum, per hæc ipsi indigentes beneficium acceperunt.* Noster verò, vt prius hemistichium plenius explicaret, addidit: *A defectione potus sui, & in eis, cùm abundarent filij Israel, lætati sunt.* vide historiam Exodi 7. Igitur *τὸ cùm abundarent*, intellige, Hebræi in Ægypto aquis puris & potabilibus, quibus carebant Ægyptij, vtpote aquis versis in sanguinem. Licet noster à Castro id intelligat de Hebræis aqua è petra elicita à Mose potatis, non in Ægypto, sed in deserto. Sed prius aptius est magisque respondet Græcis, qui totum priorem versum accipiunt de plaga aquarum versarum in sanguinem, quæ contigit in Ægypto, non in deserto, iuxta sensum iam assignatum.

Ægyptij sanguinolenti sanguine potati.

VERS. 7. NAM PRO FONTE QVIDEM SEMPITERNI (græcè, *ἀενάου*, id est perennis, iugiter fluentis) FLVMINIS (Nili) HVMANVM SANGVINEM DEDISTI INIVSTIS] q.d. Pro aquis Nili dedisti Ægyptijs bibere humanum sanguinem, dum aquas Nili vertisti in sanguinem. Exodi 7.19. Græcè est, *αἵματι λυθρώδει*, id est *sanguine cruento*, sanioso, tabido, turbati, scilicet Ægyptij. Malè Isidor. Clarius legens, *λυτρώδει*, vertit, *redemptorio sanguine*, explicatque de sanguine agni paschalis, qui illitus postibus domorum Hebræorum,

bræorum, eas seruauit intactas ab angelo percu- A tiente primogenita Ægyptiorum; aut de aquis Nili versis in sanguinem: hic enim sanguis signū erat, Deum velle vlcisci innocentem sanguinem infantium Hebræorum occisorum ab Ægyptijs, ideoque velle eos ex Ægypto liberare & educere.

VERS. 8. QVI CVM MINVERENTVR IN TRADVCTIONE INFANTIVM OCCISORVM, DEDISTI ILLIS ABVNDANTEM AQVAM INSPERATE] q.d. Cùm Ægyptij ob aquas versas in sanguinem, indeque consequentem sitim, viribus, vita & numero minuerentur (multos enim necabat, vel sitis, vel potus aquæ sanguine corruptæ, teste Philone & Iosepho) idque iustè, vtpote *in traductione*, græcè εἰς ἔλεγχον, id est ob correptionem & vltionem infanticidij Hebraici: aquis enim sanguineis meritò puniti sunt Ægyptij, qui eas sanguine & B morte infantium Hebræorum macularant. Tunc *dedisti illis*, scilicet Hebræis in deserto siti laborantibus, *abundantem aquam*, scaturientem ex petra.

Græca significantiùs habent, εἰς ἔλεγχον νηπιοκτόνου διατάγματος, id est *ad redargutionem vel exprobrationem infanticidalis edicti*. Aquæ enim sanguineæ reipsa exprobrabant Ægyptiis infanticidia Hebræorum. Vnde Vatabl. vertit, *ad exprobrandū illud de occidendis infantibus edictum*. Hinc patet nonnullos perperam τὸ *qui cùm minuerentur*, referre ad Hebræos. q.d. Cùm Hebræi ob infanticidia suarum prolium minuerentur numero. Ex Græco enim liquet referendum esse ad Ægyptios eo sensu, quem dedi. Ita Cantacuzenus, Osorius, Vatabl. Iansen. Clarius, à Castro & alij. vide dicta Exodi 7.20.

Porrò Interpres noster Græca non ad verbum, sed ad sensum fideliter & clarè reddidit: Græca enim ad verbum sic habent, *pro quidem fonte perennis fluminis sanguine cruento perturbati, in correptionem infanticidalis præcepti dedisti illis abundantem aquam insperatò*. Vbi τὸ ταραχθέντες, id est *perturbati*, per hebraismum (Hebræi enim carent casibus: vnde vno casu & terminatione exprimunt omnes) idem est, quod *perturbatis*, vel, cùm perturbarentur & consternarentur Ægyptij, quod Noster vertit, *cùm minuerentur*, animo scilicet, æquè ac viribus, vita & numero.

VERS. 9. OSTENDENS PER SITIM, QVÆ TVNC FVIT, QVEMADMODVM TVOS EXALTARES, ET ADVERSARIOS ILLORVM NECARES] Græcè ἐκόλασας, id est *castigasti*, dum scilicet eos morte mulctasti. q.d. Fecisti vt Hebræi in deserto sitientes sitim, ex eaque cognoscentes quantum malum sit sitis, inde discerent quàm in eos beneficus fueris, ô Domine, dum eos aquā è petra miraculosè potasti & exaltasti; hostes verò eorum, putà Ægyptios, siti & aquis sanguineis necasti. Ægyptij enim carent pluuia, quia Ægyptus fœcundatur exundatione & obliniatione Nili. Quocirca Ægyptij Nilum pro deo suo habebant, teste S. Athanas. orat. contra idola, & Plinio li. 8. c. 46. Vnde illa vetus Nili salutatio: *Iupiter Aegypti Nile*, de qua Rhodiginus libr. 27. c. 6. quare ingens Ægyptijs fuit pœna, cùm Nilus, qui priùs eis dabat messem & vitam, iam sanguine vitiatus eis afferret sterilitatē & mortem.

Porrò τὸ *necares* idem est quod *necasses*, & si opus fuisset deinceps necaturus fuisset: nec enim Ægyptiorum per sitim, annum & ampliùs antecessit scaturiginem aquæ è petra datæ Hebræis in deserto. Sapiens enim pulchra antithesi ostendit prouidentiam Dei benignam in pios, & vltricem in impios, per eamdem aquam, licèt diuerso tempore exhibitam:

CVM ENIM TENTATI SVNT: ET QVIDEM VERS. 10. CVM MISERICORDIA DISCIPLINAM ACCIPIENTES, SCIERVNT QVEMADMODVM CVM IRA IVDICATI IMPII TORMENTA PATERENTVR] Exaggerat quod dixit. q.d. Cùm Hebræi tentati & afflicti sunt per modici temporis sitim, per eamque misericorditer à Deo castigati in deserto, ex ea didicerunt quanta ira Deus in Ægyptios exarserit, vtpote quos longā siti afflixit, & tandem enecauit. q.d. Ideo Deus pijs cruces immittit modicas & breues, vt ipsi discant illas æquo animo ferre, cùm eas comparant cum crucibus longè maioribus, quibus Deus impios torquet, eisque animam & vitam extorquet; quare de sua sorte non querantur, sed ea contenti Deo gratias agant, nec impijs inuideant, sed potiùs condoleant. vnde explicans subdit:

HOS QVIDEM (pios Hebræos) TAMQVAM PA- VERS. 11. TER MONENS PROBASTI: ILLOS AVTEM (impios Ægyptios) TAMQVAM DVRVS REX INTERROGANS, id est examinans per quæstionem & torturam sitis, CONDEMNASTI] Græca inuertunt, *condemnans interrogasti*, vel ad damnationem examinasti, & in quæstione exagitasti: hoc est, de Ægyptijs quæstionem habuisti, eos sitis cruciatu, quasi tormento adhibito torsisti vel examinasti: C aqua enim sanguinea & sitis fuit quasi tortura, qua Ægyptios torsit & examinauit Deus. q.d. Quare vos, infantes Hebræorum in aquas proiecistis? cur eos aquā mersistis & necastis? cur sanguine innocenti aquas fœdastis? Fœdastis illas, fœdatas nunc bibite; cruciastis eos aquis, nunc eisdem cruciamini & vos; aquis illos necastis, nunc & aquæ vos necent, & innocentium necem vindicent.

ABSENTES ENIM ET PRÆSENTES SIMILI- VERS. 12. TER TORQVEBANTVR] quasi dicat, Ægyptij siue absentes ab Hebræis, siue ijs mixti & præsentes, eadem siti torquebantur. Ex eodem enim Nilo, vel fonte, aquas sanguineas & impotabiles hauriebant Ægyptij, ex quo Hebræi puras & lympidas, ait Ioseph. 2. Antiq. c. 13. ita Cantacuzenus. D Aut potiùs q.d. Ægyptij ab Hebræis iam Ægypto egressis, & in deserto aquam è petra bibentibus absentes, æquè ac illis in Ægypto adhuc degentibus præsentes cruciati sunt. Modum cruciatus explicat in sequentibus. Hunc verum esse sensum patebit ex eo quod sequitur: *Et gemitus cum memoria præteritorum*. Et: *Non similiter iustis sitientes*. ita Iansen. Lorinus, à Castro. Quartò, minùs appositè Lytan. exponit q.d. Ægyptij, siue præsentes Pharaoni, siue ab eo absentes. Et Holcot, siue præsentes essent aquis, siue absentes, siti torquebantur. Et Hugo, qui hæc accipit de Chananæis & Amalecitis.

DVPLEX ENIM ILLOS ACCEPERAT TÆDIVM VERS. 13. ET GEMITVS CVM MEMORIA PRÆTERITORVM] Primus enim dolor Ægyptiorū erat sitis, quòd nō posset bibere aquas cruētas & fætidas.

Secundus erat dolor inuidiæ, quo cruciabantur videntes Hebræos ex eodẽ fonte haurire aquas lympidas, ex quo ipsi hauriebant tabidas. Accedebat *memoria præteritorum*, qua Ægyptij memores prætentarum plagarum à Mose sibi immissarum, à quibus intacti fuerant Hebræi, hac memoria per plagam sitis renouata cruciabantur. Ita Cantacuzenus & Osorius.

Aut potiùs conformiter ad sensum secundo loco versu præcedenti assignatum, primus dolor Ægyptiorum erat, quo ipsi ex inuidia, aliena, Hebræorum hostium suorum scilicet, felicitate, auditâ miraculosâ aquæ è petra eis scaturientis copiâ, cruciabantur. Secundus dolor erat ex malis proprijs, scilicet sitis & aliarum plagarum, quas propter Hebræos passi erant: quæ licèt iam transiissent, illarum tamen effectus & memoria eos adhuc torquebat: multi enim per sitim macie & morbis confecti ægrè trahebant animam, alij per sitim afflictos vel extinctos lugebant suos fratres, filios, parentes, vxores, amicos, &c.

Minùs rectè Lyran. hæc de Hebræis accipit, q.d. Hebræi duplici dolore cruciabantur; Primò, ex tolerantia præsentis calamitatis sub Pharaone; Secundò, ex memoria prætentæ felicitatis sub Iosepho. Nam vt ait Boëtius: *Infelicissimum infortunij genus est fuisse felicem.*

ET GEMITVS CVM MEMORIA PRÆTERITORVM] Ita legunt codices Latini, Græcique Romæ correcti; Complut. legunt, *καὶ στεναγμὸς μνημῶν τῶν παρελθόντων*, id est *& gemitus memoriarum præteritorum*; Vaticanus. *μνημῶν τῶν παρελθόντων*, id est *memoriarum præteritarum*; Iansenius verò mallet legi, *μνήμων* cum accentu acuto, indeque verti, *& gemitus memor præteritorum.* Verùm omnia eòdem redeunt, dantque sensum, quem paulò antè assignaui.

Vers. 14. CVM ENIM AVDIRENT PER SVA TORMENTA BENE SECVM AGI, COMMEMORATI SVNT DOMINVM] Id est *cum illis* (hoc enim significat Græcum *αὐτοὺς*) vnde Græca sic habent, *cùm enim audirent per propria tormenta illos* (Hebræos) *beneficio affectos, senserunt Dominum.* Sic sæpè alibi pronomen reciprocum sumitur pro absoluto, & vice versa, vt Lucæ 1. 51. *Dispersit superbos mente cordis sui*, id est *eorum*, vt patet ex Græco. Sensus est. q.d. Cùm Ægyptij intelligerent suas plagas & calamitates verti & cedere in bonum & felicitatem Hebræorum, quos persequebantur, scilicet se aquarum penuria cruciatos; Hebræos verò aquarum copia donatos, *commemorati sunt Dominum*, id est compulsi & coacti agnouerunt Deum Hebræorum, eiusque vires & potentiam confessi sunt. vnde græcè, *senserunt Dominum mirantes in finem exitus*, id est *euentus*, vt sequitur. q.d. Ægyptij admirati sunt tragicum suæ pertinaciæ finem & exitum, putà suam suorumque cladem & stragem: indeque agnouerunt omnipotentem Dei manum & vindictam; sed serò. agnouerunt enim easdem res, v.g. aquas, sibi esse noxias & exitiales; Hebræis verò commodas & vitales; quare Deum pugnare pro Hebræis, ac propter eos se oppugnare, imò expugnare senserunt.

Vers. 15. QVEM ENIM IN EXPOSITIONE PRAVA PROIECTVM DERISERVNT, IN FINEM EVENTVS MIRATI SVNT, NON SIMILITER IVSTIS SITIENTES] Ita Græca & Roman. Perperam ergo Complut. Regij & alij pro *sitientes* legunt, *faciens*, q.d. Deus non similiter fecit Ægyptijs & Hebræis, quia illos siti enecauit, hos aqua è petra potauit. Verùm corrigendum est *sitientes*. Sensus est q.d. Ægyptij *Dominum*, putà Deum, quem anteà, cùm seruorum eius, scilicet Hebræorum, infantes in Nilo exponi & submergi cogerent, proiecerant, id est abiecerant, nihili æstimarant, imò deriserant; græcè *ἀπεῖπον χλευάζοντες*, id est *negauerant subsannantes*; hunc *in finem euentus*, id est, vt græcè, *in fine vel exitu euentuum*, cùm scilicet tandem acrem eius per tot plagas vindictam experirentur, admirati sunt, *non similiter iustis sitientes*, q.d. Eò quòd alium in sua siti experti sunt Deum, quàm Hebræi: nam hi aquam diuinitus acceperunt; illi pro aqua sanguinem impotabilem hauserunt. ita Iansen.

Secundò, pressiùs *τὸ quem* referas ad Mosen. q.d. Ægypti Mosen, quem infantẽ exponi coëgerant, & vt abiectum riserant; hunc tandẽ mirati sunt in exitu, quo Hebræos eduxit ex Ægypto: tunc enim eius plagas, quas Deo auctore ipsis inflixit, senserunt, ac præsertim cùm ab eo aquis sanguineis & siti percussi sunt; Hebræi verò minimè. Videtur notare insidias Ægyptiorum, quibus coactus est Moses aulam regiam Pharaonis deserere, & fugere in Madian ne interficeretur, vt referunt Iosephus lib. 2. Antiq. c. 5. & Philo lib. de Profugis, & lib. 1 de Vita Mosis, & Paulus ad Hebræ. 11. 24. *Fide*, inquit, *Moses grandis factus negauit se esse filium filiæ Pharaonis, magis eligẽs affligi cum populo Dei, quàm temporalis peccati habere iucunditatem, maiores diuitias æstimans thesauro Aegyptiorum improperium Christi.* Quo verbo indicat improperatum fuisse Mosi, ac risu & sannis exceptum ex Ægypto profligatũ. ita Lyran. Dionys. Lorinus, à Castro & alij.

Minùs rectè Lyran. exponit de Hebræis, q.d. Hebræi Mosen, quem initio vt imbecillem riserant, postea plagas inferentem Ægypto mirati sunt. Huc vsque de plaga sitis, sequuntur aliæ per bestiolas Ægyptijs immissæ.

Vers. 16. PRO COGITATIONIBVS AVTEM INSENSATIS INIQVITATIS ILLORVM, QVÒD QVIDAM ERRANTES COLEBANT MVTOS SERPENTES, ET BESTIAS SVPERVACVAS, IMMISISTI ILLIS MVLTITVDINEM MVTORVM ANIMALIVM IN VINDICTAM] q.d. Quia Ægyptij fuere superstitiosissimi, ideoque pro dijs coluere bestias varias: hinc Deus ad castigandam hanc eorum superstitionem & idololatriam, per Mosen immisit in eos bestiolas varij generis, quæ eos cruciarent. Secunda enim plaga Ægypti fuit innumera multitudo ranarum, Exodi 8. 2. Tertia fuit sciniphum, Exodi 8. 16. Quarta fuit muscarum, Exodi 8. 21. Octaua fuit locustarum, Exodi 10. 4. vide ibi dicta.

Pro *iniquitatis*, perperam aliqui legunt, *iniquitates*, adduntque *prodeunt*. ita Glossa Interlin. vel *secutæ sunt*. ita Hugo. Pro *mutos*, græcè est, *ἄλογα*, id est expertes sermonis, id est mutos; vel expertes rationis, id est irrationales: *λόγος* enim & sermonem, & rationem significat: atque animalia, quæ carent ratione, carent & sermone: sermo enim est index rationis & mentis.

Pro *bestias superuacuas*, græcè est *κνώδαλα εὐτελῆ*,

λα,id est bestiolas viles: κνώδαλον enim significat animalia omnis generis, tam terrestria, quàm aquatica & aërea: dicta sunt κνώδαλα ὁ κυσὶν ἀλίσκεται, id est quod canibus capiantur, ait Aristophanes in Vespis. Vnde Homerus Odyss. ε.

Κνώδαλα ὅσα τε πολλὰ τρέφει ... ἠδὲ θάλασσα.

hoc est, *bestias, quas terra nutrit vel mare.* Significat Ægyptios omnis generis animalia coluisse. Nam vt ait S. Bonauent. sub specie serpentis colebant Æsculapium, Iouem sub arietis, Mercurium sub canis, Apim sub bouis. Propriè tamen κνώδαλα, ait Nannius hic in c. 16. 1. sunt marina siue aquatilia animalia, ita dicta à κινεῖσθαι ἐν ἁλί, id est quòd moueantur in mari. Sub quibus Sapiens intelligit ranas, muscas, scarabæos, aliaque finitimæ naturæ. Nicander in Theriacis κνώδαλα pro insectis & reptilibus vsurpat: Oppianus verò certum serpentum genus facit, sub quo has species constituit, αἱμοῤῥοΐδες, quibus à sanguinis fluxu nomen est: κεράσται, quorum corniculata capita: τριχοφθόροι, à defluuio capillorum dictos: & τοιχορύκτης, quòd parietem perfodiant.

Porrò Ægyptios pro diis coluisse ex terrestribus animantibus leones, cynocephalos, canes, feles, lupos, serpentes & aspides, tradunt Philo in lib. de Decalogo, Tertull. in Apolog. cap. 24. Cyprian. lib. ad Demetrian. n. 5. & Athenagoras in Apolog. pro Christianis; ex aquaticis crocodilos & pisces alios; è volucribus ibides & accipitres, eodem Philone auctore liquet. Hinc illud Virgilij lib. 8. Æneid. de Ægypto.

Omnigenumque Deûm monstra, & latrator Anubis.

Ægyptij adorarunt serpentes. Hac de causa Christus infans fugiens Herodem, delatus fuit in Ægyptum, vt eius deos euerteret, ac de eis triumpharet: vnde eo ingrediente idola Ægypti corruerunt, vti prædixerat Isaias c. 19. 1. *Ingredietur Ægyptum*, inquit, *& commouebuntur simulacra Ægypti.* vide ibi dicta. At verò nusquam legimus Ægyptios adorasse ranas, sciniphes, muscas, locustas, quas Deus per Mosen eis immisit. Cùm ergo ait Sapiens, eos per mutas bestias punitos, quia mutas bestias adorauerunt, intellige bestias easdem in genere, non in specie. Denique Ægyptios non tantùm canem, arietem, vulturem, sed & scarabæum coluisse quasi numen, docet Euseb. lib. 3. de Præparatione c. 2.

VERS. 17 VT SCIRENT, QVIA PER QVÆ PECCAT QVIS, PER HÆC ET TORQVETVR] Syrus, *retribuetur*; Arabicus, *vt sciant quòd iis rebus, quibus homo peccat, cruciatur.* q. d. Quia Ægyptij bestias coluerunt, hinc per viles bestias, non eiusdem, sed alterius speciei puniti sunt. Causam subdit Sapiens vers. sequenti. Huic gnomæ succenturiantur leges *Culpa sit pœna. Gnoma.* talionis latæ, tum à Deo, tum à principibus. Notum est illud Dei mox à diluuio: *Quicumque effuderit sanguinem humanum, fundetur sanguis illius*, Genes. 9. 6. Et illud Christi: *Omnes qui acceperint gladium, gladio peribunt.* Matth. 26. 52. & illud Isaiæ cap. 33. 1. *Væ qui prædaris, nonne & ipse prædaberis? & qui spernis, nonne & ipse sperneris?* Et illud Habacuc cap. 2. 8. *Quia tu* (ô Babylon) *spoliasti gentes multas, spoliabunt te omnes qui reliqui fuerint de populis.* Denique, *qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*, Lucæ 6.

Moraliter hîc disce, quodlibet vitium sibi ipsi esse supplicium, suumque sibi afferre tormentum. Sic gula parit crapulam, vigiliam, dolores capitis & stomachi, quibus ipsa punitur. Hinc diues Epulo lingua in igne gehennæ punitus est, quia linguâ peccarat. Libido parit luem veneream, pluresque morbos, quibus ipsa plectitur. Auaritia parit mille curas, sollicitudines, ærumnas, dolores quibus ipsa mulctatur. Superbia parit innumeros angores animi, quòd honoribus quos ambit non potiatur, sed potiùs vbique humilietur & deprimatur. Ira parit mille animi tumultus & fremitus, qui iratum assiduè lancinant ac lacerant. Acedia parit inopiam, famem, nuditatem, quibus ipsa castigatur. Inuidia inuidum magis torquet, quàm æmulum: nam instar viperæ inuidi viscera dolore & angore rodit & corrodit. Quare verè rectèque S. August. *Iussisti Domine, & ita est, vt sibi pœna sit omnis inordinatus animus.* Et S. Chrysost. in psal. 3. *Vnde est fons peccati*, inquit, *illinc est plaga supplicij.*

Rabbini viros quinque recensent, qui iis in rebus quibus excelluerunt, & fortè superbierunt, puniti sunt. Primus est Samson, qui in suo robore; Secundus Saul, qui in collo altiori; Tertius Absalon, qui in coma densa & venusta, vnde ex ea suspensus interiit; Quartus Sedecias rex, qui in oculis bellis, ideoque excæcatus est; Quintus Asa rex, qui in pedibus, vnde pedum languore percussus est 3. Regum 15. 23. ita ipsi. *Plerumque ea in quibus peccamus, fiunt flagella peccantium*, ait Rupert. in c. 2. Ioannis, ac vitia iustè fiunt supplicia. Pulchro emblemate idipsum repræsentant nonnulli, qui pingunt equum, quem stimulat insidens Cupido, fugere, sed alligatum caudæ suæ lapidem molarem post se reptare, de quo carmen:

Vt fugit, & semper sequitur sua damna caballus,
Qui trahit hen scabra pondera dura mola:
Sic fugiet; semperque, miser sua damna sequetur,
Qui fugit vltorem post sua terga Deum.

VERS. 18. NON ENIM IMPOSSIBILIS ERAT OMNIPOTENS MANVS TVA, QVÆ CREAVIT ORBEM TERRARVM EX MATERIA INVISA, IMMITTERE ILLIS MVLTITVDINEM VRSORVM, AVT AVDACES LEONES] *Impossibilis*, id est *impotens*; ἠπόρει, id est *non aporiabatur*, id est non angustiabatur, non arctabatur.

Mundus factus ex materia inuisa: quæ. Pro *materia inuisa*, græcè est ἀμόρφου, id est *informi*, vti legit S. August. de Fide & symbolo c. 2. Syrus, *ignotâ*. Alludit ad Gen. 1. 2. *Terra autem erat inanis & vacua*; vbi Septuag. vertunt, *inuisibilis & incomposita*; Aquila & Theodotion, *inane & nihil.* *Resp. Primò.* Vnde Primò, Eugubinus ibidem ait, mundum creatum esse ex materia inuisa, id est ex nihilo. nihil enim est inuisum, quia quod non est, videri nequit.

Secundò. Secundò, Seleuciani & Hermiani, hæretici, teste S. August. & Epiphanio lib. de Hæresibus, hinc opinati sunt materiam primam ab æterno Deo coëxtitisse, ex qua ipse in tempore mundum formauit indendo materiæ formam; vel potiùs formas, quas iam habet. Verùm hæc est hæresis.

Tertiò. Tertiò, Philo lib. de Mundi opificio, per *materiam inuisam* accipit ideam ex quo factus est mundus: hæc enim inuisibilis præextitit in mundo intelligibili, putà in mente Dei. Verùm hoc symbolicum est & mysticum.

Quartò. Quartò, alij dicunt præpositionem *ex* significare ordinem non temporis, sed naturæ. Materia enim

enim prius naturâ creata est à Deo, quàm forma: materia enim est subiectum, cui inhæret forma. q.d. Manus tua, Domine, creauit orbem terrarum constantem ex informi materia, quam eadem manus tua priùs naturâ condidit, vt ex ea totum orbem formaret. Verùm hoc subtilius est, & extra propositum: Deus enim non eduxit formam mundi ex eius materia, sed simul tam tempore, quàm naturâ materiam & formâ ex nihilo creauit, vnuitque. Adde, etsi materia in genere causæ materialis prior sit formâ, tamen vicissim forma in genere causæ formalis prior est materiâ: forma enim dat esse rei, ac proinde materiæ dat certam naturam & speciem.

Quintò, gignunt. Dico ergo Deum creasse *κόσμον*, id est mundum, non quoad substantiam, sed quoad eius ornatum (hunc enim significat *κόσμος*) & species *ex materia inuisa*, id est informi. Assignat enim Sapiens hîc causam materialem non creationis mundi, sed rerum & specierum creatarum. Nam primo mundi die, Deus ex nihilo creauit hæc tria, cælum, terram & abyssum, id est copiam immensam aquarum, sed rudia & informia; deinde sequentibus sex diebus ex iis velut ex materia inuisa, id est rudi & informi chaos, omnes mundi res & species formauit, ornauit & figurauit. Græcum enim *κτίζω*, quod Noster vertit, *creare*, significat generatim fabricare, condere, formare. Quare, per *materiam inuisam*, non intelligit Sapiens materiam primam omni omnino forma carentem (huius enim nec in Genesi, nec alibi vlla fit mentio) sed corpora simplicia, quæ inuisa erant propter tenebras, quæ erant super faciem abyssi, ac ob carentiam decoris & ornatus sui. Vnde eadem dicuntur informia, quòd carerent formâ non substantiali, sed accidentali.

Primo ergo mundi die cælum & terra creata sunt rudia & informia, id est inornata, ac deinde suis formis accidentalibus, putà luce, motu, sole, luna, stellis, omniq́ue alio ornatu, reliquis diebus decorata, pulchra facta sunt & spectabilia. Sic Apostolus ad Hebr. 11. 3. ait non creata, sed *aptata esse sæcula verbo Dei, vt ex inuisibilibus visibilia fierent*, quia primo mundi die, antequam lux fieret, terra non erat aspectabilis, omni etiam ornatu carebat: nec enim eam vestiebant herbæ & plantæ, non homines & animalia incolebant, aquis quoque cooperta erat: quare nec videri poterat, nec videri digna erat. Ita passim Patres & interpretes in Genes. 1. v. 2.

VERS. 19 AVDACES LEONES] Interpres Origenis 4. Periarch. c. penult. vertit, *feroces leones*. Ferocia enim facit eos audaces.

VERS. 20 AVT NOVI GENERIS IRA PLENAS (græcè, *νεοκτίστου θυμοῦ*, id est recenti, vel recèns creato furore plenas: non enim erat opus Deo ad hanc vindictam nouas creare bestias, sed suffecisset iam creatis nouam indere sæuitiam & furorem) IGNOTAS BESTIAS, AVT VAPOREM IGNIVM SPIRANTES, AVT FVMI ODOREM PROFERENTES, AVT HORRENDAS AB OCVLIS SCINTILLAS EMITTENTES: QVARVM NON SOLVM LÆSVRA POTERAT ILLOS EXTERMINARE, SED ET ASPECTVS PER TIMOREM OCCIDERE] Pro *vaporem ignium spirantes*, græcè est *πυρπνόον φυσῶντας ἆσθμα*, id est *ignivomum*, vel *flammiuomum*, *spirantes anhelitum*, vti spirarunt serpentes igniti flatuq́ue ardentes, à Deo immissi in Hebræos murmurantes, Numer. 21. 6. Deuter. 8. 15. Hinc pisces dicti Physeteres quasi flatores, quos Strabo lib. 15. scribit, fluctum maximum & accumulatum, ac caliginem reflationibus excitare, vt nauigantes ea, quæ præ oculis habent, cernere nequeant.

FVMI ODOREM PROFERENTES] Græcè *βρόμους λικμωμένους* (alij legunt, *λικμωμένους*) *καπνοῦ*, id est *sonitus ventilati fumi*, id est spirantes cum sonitu, fremitu & stridore fumum, reciprocatu anhelitus ventilatum. Ita Nannius & Iansen. iuxta illud Ouidij 7. Metamorph.

Æripides tauri vulcanum naribus efflant.

Et de Leuiathan siue balena ait Iob c. 41. 9. & seq. *Sternutatio eius splendor ignis, & oculi eius vt palpebræ diluculi.* Tales esse balenas in Norwegia scribit Olaus Magnus lib. 21. c. 5. Tales ergo bestiæ fremunt, & cum fremitu fumum expirant, vtroque terribibiles, vt audientes & intuentes percellant & penè exaniment.

HORRENDAS AB OCVLIS SCINTILLAS EMITTENTES] Græcè *ἀστράπτοντας*, id est fulgurantes, quasi fulgura & fulgetra vibrantes: nam ex oculis emicans ardor indicat internum furorem, à quo promanat.

VERS. 21 SED ET SINE HIS VNO SPIRITV POTERANT OCCIDI, PERSECVTIONEM PASSI AB IPSIS FACTIS SVIS, ET DISPERSI PER SPIRITVM VIRTVTIS TVÆ: SED OMNIA IN MENSVRA, ET NVMERO, ET PONDERE DISPOSVISTI] q.d. Quinimò poterat Deus sine vrsis, leonibus, aliisq́ue bestiis, vno spiritu, id est vno flatu, imò vno verbo soloq́ue iussu & nutu suo, afflare & occidere Ægyptios; sed iram tuam moderatus es Domine, quia omnia certa quadam ratione, moderatione & æquitate moderaris, temperas & mensuras.

Pulchrè pieq́ue Rupert. lib. 1. in Exod. cap. 34. *Grande*, inquit, *spectaculum Deus vniuerso orbi præstitit, tùm superbiam Ægyptiorum, non de leonibus & vrsis, sed de ranis domuit & muscis.* Et rursus c. 38. *Ecce*, inquit, *quales instruxit acies, quibus ex ordinibus sua castra compleuit Dominus pugnando pro Israel: ranæ, cyniphes, musca atque locusta fuerunt castrorum eius acies: & ex eiusmodi cohortibus totas contrà fortes Ægyptios composuit legiones, singuli milites secundùm se breues quidem & infirmi, verùm pro exercitibus Pharaonis satis valentes, duce imperio Dei. Nempe quod multus hominum exercitus facere non potuisset, ista phalanges locustarum strenua peregêre militia.*

VNO SPIRITV] Cantacuzenus, per *spiritum* accipit ventum validum, v.g. presterem vel ecnephiam, qui domos, arbores, turres sternit, imò euellit & aliò transfert. Alij Angelum: hic enim in castris Sennacherib vnâ nocte cecîdit 185. millia Assyriorum, 4. Reg. 19. 35. Simpliciùs accipias flatum vel anhelitum: hic enim magis significat Dei vim & potentiam, qua tam facilè poterat Ægyptios omnes necare, quàm facilè homo respirat. Sic enim ait Iob cap. 4. 8. *Vide eos qui operantur iniquitatem, & seminant dolores, & metunt eos, flante Deo perisse, & spiritu iræ eius esse consumptos.*

PERSECVTIONEM PASSI AB IPSIS FACTIS SVIS] Græcè, *ὑπὸ τῆς δίκης διωχθέντες*, id est *à iudicio*, vel *à causa criminali* (qua eorum

rum ſcelera à iudice cognoſcuntur, damnantur & plectuntur. Vnde Noſter vertit, *ab ipſis factu ſuis) impulſi* vel *propulſati.* q. d. Poterant Ægyptij occidi à Deo ſolo halitu, ſola voce, ſola ſententia, ſicut iudex perſequitur, condemnat & occidit reum ſua ſententia, qua eum ob malefacta morti addicit; ſed iudex hanc ſententiam phyſicè inefficacem ad occidendum exequitur per carnificem, qui reum plectit: Dei verò ſententia non eget executore vel carnifice; quia per ſeipſam efficax eſt, & vltionem reipſa peragit. Nam Dei dicere, eſt facere. Vnde *verbo Dei cæli firmati ſunt, & ſpiritu oris eius omnis virtus eorum.* Sic S. Auguſtinus lib. 2. contra epiſt. Petiliani cap. 19. illi conquerenti, quòd Catholici perſequerentur Donatiſtas; reſpondet, non Catholicos, ſed malefacta & ſcelera Donatiſtarum perſequi ipſos velut auctores.

Et dispersi per spiritvm virtvtis tvæ] *Λικμηθέντες*, id eſt agitati quaſi ventilabro. q. d. Poterat Deus ſolo flatu ſuæ potentiæ, velut vanno vel ventilabro, Ægyptios diſpergere, id eſt diſpellere, diſiicere, perdere, ſicut diſiiciuntur paleæ cùm euentilantur, vt tenues vaneſcant in auras. Simili tropo ait Ieremias c. 15. 7. *Et diſpergam eos,* ait Deus, *ventilabro in portu terra: interfeci & diſperdidi populum meum.* Et Iſaias c. 41. 16. *Ventilabo eos, & ventus tollet, & turbo diſperget eos.* Et Zachar. c. 1. 19. *Hæc ſunt cornua, quæ ventilauerunt Iudam & Iſrael.* Et Daniel. c. 8. 4. *Vidi arietem cornibus ventilantem contra Occidentem.*

Sed omnia in mensvra, et nvmero, et pondere disposvisti] Loquitur propriè de pœnis Ægyptiis à Deo inflictis, earumque congrua moderatione. Vnde Syrus vertit, *omnia in menſura noxia, & in ordine, & in pondere induxiſti in eos;* Arabicus, *quoniam omnia ordinaſti cum numero, & potentia, & menſura,* vel *pondere,* id eſt ſumma æquitate & ratione diſpoſuiſti omnia, ac admenſus es pœnas Ægyptiis iuxta tuam non potentiam, ſed ſapientiam & æquitatem. Eſt metaphora ab humanis negotiationibus, in quibus æquitas & iuſtitia ſeruatur in menſurando, numerando & ponderando. Senſus ergo eſt, q. d. Ideò Deus Ægyptiis immiſit non leones & vrſos, qui eos laniarent, ſed muſcas & ranas, quæ eos dumtaxat vexarent, quia non volebat eos occidere, ſed moderatè caſtigare & emendare, iuxta illud Iſaiæ 28. 17. *Ponam iudicium in pondere, & iuſtitiam in menſura.* Punire in menſura, ait S. Bonauent. hic, eſt punire non plus, quàm exigat culpæ quantitas: in numero non plus, quàm multiplicitas: in pondere, non plus quàm peccati ferat conditio ſiue qualitas. Huc pertinet ſententia in Balthaſſarem lata: *Mane, tekel, phares,* Daniel. 5. 25. vide ibi dicta. Hinc S. Michael iudicij diuini circa animas adminiſter, pingitur cum gladio & ſtatera, quaſi meritorum & demeritorum, præmiorum & ſuppliciorum libripens, qui omnia ad amuſſim librat & adæquat.

Huc facit exemplum blaſphemi, qui, vt narrat Nicephorus lib. 1. cap. 20. armatus Deum prouocabat ad duellum: immiſit ei Deus exilem muſcam, quæ per galeæ foramen ita aſſiduè eum exagitauit, vt cum ea luctando feſſus victuſque, ſuam amentiam confiteretur. Nam, vt ait Philo lib. 1. de Vita Moſis: *Homines cùm bella gerere volunt auxilia ſibi conſciſcunt potentiſſima; quibus infirmitatem ſuppleant: Deus verò omnipotens & nullius egens, ſi quando vult tamquam inſtrumentis quibuſdam vti ad exigenda ſupplicia non valida eligit, ſed vilia, paruaque; atque ita noxios plectit: quod tunc etiam Ægyptiis accidit.*

Verùm hæc ſententia generalis, non ſolùm in pœnis & præmiis, ſed in omni omnino re locum habet, ac veriſſima eſt: at quo modo & ſenſu?

Omnia in menſura, numero & pondere. Primò.

Primò, S. Auguſt. lib. 4. de Geneſi ad litteram c. 3. 4. 5. hæc tria applicat ipſi Deo, per eaque accipit ideas diuinas, iuxta quas omnia iuſtè aptèque fecit & diſpoſuit. Deus enim eſt prima & increata menſura omnia menſurans, & numerus omnia numerans, & pondus omnia ponderans: vnde ab eo omnes creaturæ ſuam menſuram, numerum & pondus mutuantur & hauriunt. Hæc enim eſt cuiuſcumque rei menſura, numerus & pondus, quæ ideæ ſuæ in mente Dei reſpondet, quamque illi Deus ſua ſapientia & prouidentia admetiri decreuit. Audi S. Auguſtinum Dialogo quæſt. ad Oroſium quæſt. 39. *Numerus, & menſura, & pondus, ipſe Deus eſt: ipſe eſt numerus ſine numero, à quo eſt omnis numerus: ipſe eſt menſura ſine menſura, à quo eſt omnis menſura: ipſe eſt pondus ſine pondere, à quo eſt omne pondus. Omnia ergo in numero, & menſura, & pondere diſpoſuit tamquam ſi diceret: Omnia in ſe diſpoſuit.*

Idem S. Auguſt. (vel quiſquis eſt auctor) lib. Sententiarum vnius & viginti c. 18. menſuram attribuit Patri, numerum Filio (qui eſt numero ſecunda perſona) pondus Spiritui ſancto, qui & Amor dicitur. S. Bonauentura per menſuram ſumit clementiam Spiritus ſancti omnia conſeruantis: per numerum ſapientiam Filij ordinantis: per pondus potentiam Patris operantis.

Huc accedit S. Bernard. ſerm. 1. de Septuag. vbi aſſerit Deum in hac vita omnia diſpoſuiſſe in menſura, numero & pondere; in futura verò, putà, in cæleſti beatitudine, ſine menſura, numero & pondere: quia ibi omne bonum noſtrum erit Deus, qui quaquauerſum eſt immenſus; etſi idem ipſe, ibi quoque iuſta & certa menſura, meritis cuiuſque commenſa, ſingulis Beatis ſe ſuamque gloriam communicabit. Quocirca S. Bernard. ibidem, cæleſtem Patrem alloquens, ait: *In te nec pondus vtique, nec menſura, ſed ſatietas eſt & affluentia ſumma: ſed nec habes numerum,* ſcilicet qualem habent res terrenæ, ſed alium cæleſtem dignum Deo & Beatis.

Secundò.

Secundò, idem S. Bernard. ſerm. 51. inter paruos, menſuram attribuit loco & tempori, cuique rei attributo & admenſu; numerum, partibus rei corporeæ, aut varietati & mutabilitati rei incorporeæ: pondus, dignitati rei.

Tertiò.

Tertiò, auctor Hypognoſticon (apud S. Auguſt. tom. 7.) lib. 6. c. 4. per menſuram accipit rei qualitatem, per numerum quantitatem, per pondus, rationem peræquatam.

Quartò.

Quartò, magis appoſitè S. Auguſtinus lib. 4. de Geneſi ad litteram cap. 3. *Menſura,* ait, *omni rei modum præfigit, & numerus omni rei ſpeciem præbet, & pondus omnem rem ad quietem & ſtabilitatem trahit.* Igitur Deus diſpoſuit omnia in menſura, numero & pondere, id eſt in modo, ſpecie & ordine. Idem Auguſt. lib. de Natura boni cap. 3. *Hæc tria,* ait, *modus, ſpecies & ordo, tamquam generalia bona ſunt*

sunt in rebus à Deo factis: & ita hæc tria vbi magna sunt, magna bona sunt: vbi parua, parua bona sunt: vbi nulla, nullum bonum est. S. Augustinum sequitur S. Thomas 1.p.qu.5.art.5. vbi docet omnem rem, siue omne bonum habere mensuram, quæ cuilibet rei certum modum ex determinatione suorum principiorum, siue causarum, tam efficientium, quàm materialium, præscribit & præstat: habere numerum, qui cuique rei suam formam & speciem præbeat: habere pondus, id est inclinationem ad suos actus suumque finem, ac proinde hoc pondus rem ipsam ad suam quietem & stabilitatem trahere. Idem quæst.45.art.7. *Mensura*, ait, *refertur ad substantiam rei limitatam suis principiis, numerus ad speciem, & pondus ad ordinem*, indeque cuilibet in qualibet re esse vestigium, siue repræsentationem SS. Trinitatis. Nam *secundùm quod res est quædam sententia creata*, inquit, *repræsentat causam & principium, & sic demonstrat personam Patris, qui est principium, non de principio. Secundùm autem quod habet quamdam formam & speciem, repræsentat Verbum, secundùm quod forma artificiati est ex conceptione artificis. Secundùm autem, quod habet ordinem, repræsentat Spiritum sanctum, in quantum est amor, quia ordo effectus ad aliquid alterum, est ex voluntate creantis.* Rationem à priori dat Plato dialog. de natura, quòd fas non erat, nisi pulcherrimum facere eum, qui est optimus: pulchritudo autem consistit in iusta ratione & proportione, putà in mensura, numero & ordine.

Ratio à priori.

Huic gnomæ antistropha est illa 4. Esdræ 4. 36. *In statera ponderauit sæculum, & mensura mensurauit tempora, & numero numerauit tempora.* Omnia ergo planè suis constant numeris, appenduntur ponderibus, mensuris discreta subsistunt. Pythagoras omnia quæ fiunt, numeris constare asseruit, ex eorumque harmonia & concentu vniuersa generari. Est autem numerus, ait, extensio atque actus seminalium rationum in vnitate regnantium: numerus præterea est in diuina mente consistens, à quo & ex quo omnia componuntur & permanent, ordine quodam indissolubili inuicem distributa. Pythagoram magistrum secuti Pythagoricè censuerunt, omnia fieri per numeros: hosce enim rebus omnibus dare harmoniam & concentum pulcherrimum: Deum ergo mundum hunc numerosa & summè concinna proportione administrare instar citharœdi, qui citharam ad numeros scitissimè pulset, ac suauissimam efficiat harmoniam & melodiam. Et Plato in Timæo docet mundum factum esse per cubum ternarij, id est per 27. in quo numero omnis harmonia & consonantia consistit: nam ter tria faciunt nouem, ter nouem faciunt 27. ex quo Valentinus hæreticus suos triginta Æones quasi numina accepisse videtur, de quibus Tertullianus lib. contra Valentinum. Virgilius verò lib.12. Æneid. de bilance fatorum Æneæ & Turni, ita canit:

Gnome.

Iuppiter ipse duas æquato examine lances
Sustinet, & fata imponit diuersa duorum,
Quem damnet labor, & quo vergat pondere letum.

Igitur, vt rem in summam genuinè, clarè & methodicè colligam. Deus primò disposuit omnia *in mensura*, dum fecit vt res quælibet habeat suam quantitatem & mensuram, in longitudine, latitudine & crassitie, v.g. vt homo habeat mensuram sex pedum in altitudine, sesquipedem in latitudine, pedem in crassitie; vt hæc arbor tantam habeat mensuram altitudinis, alia aliam; vt cæli sint tam magni, non maiores, nec minores, &c.

In numero] vt verbi gratia, cæli sint vndecim, non plures: elementa sint quatuor, non plura, nec pauciora; tot sint species animalium, piscium, auium, serpentium, totque singularum indiuidua, non plura, nec pauciora; tot angeli, tot homines, tot electi, tot reprobi, tot metalla, tot arbores, tot flores, tot arenæ, non plures.

In pondere] vt quodque habeat suam grauitatem, locum & ordinem, v.g. vt terra sit ponderosissima, ideoque ima, deinde super eam sit aqua, super aquam sit aër, super aërem sint cæli suo quippe ordine & gradu. Rursum vt quodque habeat suum pondus, id est inclinationem, propensionem, impulsum, impetum. Vide Valles. S. Philosoph. cap.70.

Secundò, dum fecit, vt res quælibet in entitate, siue genere entis & rerum, suam habeat entitatis mensuram, numerum & pondus.

Tertiò, dum fecit vt eadem habeat in suis potentiis, qualitatibus, accidentibus, dotibus, actibus. Creauit enim Deus substantias non nudas, sed vestitas accidentibus sibi propriis, & congruis ad suas operationes: atque omnes inter se velut chordas discordes in cithara ita coordinauit, vt concordem harmoniam efficiant. Vide quàm aurum sit fuluum, quàm gemmæ coruscent, quàm lilia albicent, quàm rosæ purpurascant, quàm aues suis coloribus & plumis sint distinctæ. Hinc Hugo Cardinalis hoc loco ex Rabano interpretatur de veritate, iudicio, iustitia; quoniam Deus rebus dedit verum esse, distinctionem sine confusione, debitam cuique perfectionem. Holcot hæc tria exponit, limitatam perfectionem, tam in essentia, quàm in potentia; distantiam certam à Deo, quomodo numeri ab vnitate distant: sunt enim essentiæ sicut numeri; naturalem appetitum ad id, in quo natura perficitur, quod est rei cuiusque pondus.

Denique huc facit illud S. Bernardi serm.3. in Pentecoste: *Tria in magno huius mundi opere cogitare debemus, videlicet quid sit, quomodo sit, ad quid sit constitutus. Et in esse quidem, rerum inæstimabilis potentia commendatur, quod tam multa, tam magna, tam multipliciter, tam magnificè sunt creata. Sanè in modo ipso sapientia singularis elucet: quòd hæc quidem sursum, hæc verò deorsum, hæc in medio ordinatissimè sint locata. Si verò ad quid factus sit mediteris, occurrit tam vtilis benignitas, tam benigna vtilitas, quæ etiam ingratissimos quosque multitudine & magnitudine beneficiorum possit obruere. Potentissimè siquidem ex nihilo omnia, sapientissimè pulchra, benignissimè vtilia sunt creata.*

Moraliter, disce à Deo Deique prouidentia ordinem, modum & modestiam. Deus enim tam appositè singula inter se ordinauit, vt inter ea summus sit ordo, decor, concordia, harmonia, quies & modestia, iuxta illud: *Concentum cæli quis dormire faciet?* Iob 38.37. Inter aues vide pauonem caudam suam ocellatam explicantem, & tot gemmis, quot oculis distinctam. vide simul incessum pauonis, qui lentus est, maturus & mo-

Moral. de ordine & modestia.

destus

destus: hic docet te in tua sapientia & dotibus non exultare, sed modestiam præ te ferre. Verè quidam dixit: Religiosus sit turtur in cella, accipiter in schola, in mensa passer, vt communia comedat; in ambulacro pauo, vt quietè incedat, ne quem turbet vel excitet. Vniuersum ergo est speculum & typus modestiæ, adeoque modestia originem habet à Deo, qui per essentiam modestissimus & quietissimus est. Vnde S. Ambrosius 1. Offic. c. 18. *Diues, ait, est modestia, quia portio Dei est.* Mundus ergo totus quietus, silens & modestus inclamat nobis studium quietis, silentij & modestiæ. Rursum hic ordo & quies est sepes & munimentum singularum creaturarum, vt euerti aut lædi nequeant. Sic modestia est sepes, munimentum, custodia & tutela omnium virtutum internarum. Insuper hic ordo & compositio est decor creaturarum. Vide vt aues suis plumis decorè vestiantur & muniantur; poma, pyra, nuces, &c. suis corticibus, animalia sua pelle & pilis: tua vestis, tuus color, tuus decor, tuus custos & tutor est modestia.

Porrò, sicut creaturæ omnes & singulæ, non in vna parte & actione dumtaxat, sed in omnibus & singulis sunt ritè ordinatæ & compositæ; ita & tua modestia extendere se debet ad totū corpus, vt omnes eius partes, motus, actiones, gestus ad modestiam fingat & componat, iuxta monitum S. Petri ep. 1. c. 1. 15. *Secundùm eum, qui vocauit vos sanctum, & ipsi in omni conuersatione sancti sitis.* Et illud sponsi de sponsa: *Quàm pulchri sunt gressus tui in calceamentis filia principis!* Cāt. 7. 1. Intuere reginam in publicum procedentem: vide quàm sit composita, quàm ornata, quàm modesta: nihil in ea inuenies incompositum: ita & corpus tuum per modestiam compone. In Vita S. Mechtildis legimus, eam ita modestam & silentem fuisse, vt videretur esse muta; & si cum ea loquereris, putares te cum angelo loqui.

Hoc est quod ait Ecclesiast. 27. 12. *Sanctus in sapientia sua manet sicut sol, stultus sicut luna mutatur.* Sicut ergo sol quaquauersum per suos radios suū decorem ostendit, ac per nubem transparet, & in ea parelium quasi alium solem efficit: ita quisquis es fidelis, præsertim Religiosus vel sacerdos, animam sapientiæ & virtutis sole illustra, vt ille in omnibus tuis moribus & actibus, quasi parelius transpareat & resplendeat. Esto quasi quidā in terra obambulans sol, imò Deus, & quasi sanctus in carne angelus. Tale fuit Verbum incarnatum, quod radios diuinitatis per humanitatē euibrauit. Vnde S. Hieron. in c. 9. 9. Matthæi, agens de eius vocatione & sequela Christi, *Certè,* inquit, *fulgor ipse & maiestas diuinitatis occultæ, quæ etiam in humana Christi facie relucebat, ex primo ad se videntes trahere poterat aspectu.* Et in c. 21. dans causam, cur nemo restiterit Christo, cùm flagello eiecit vendentes è templo, mensas euertit, aliaque fecit, quæ infinitus non fecisset exercitus: *Igneum enim quiddam, inquit, atque sidereum radiabat ex oculis eius, & diuinitatis maiestas lucebat in facie.* Tu, ô sacerdos, tu, ô fidelis, habes Christum in anima tua per gratiam habitantem: tu sæpè, imò quotidie, Christum in Eucharistia recipis: ostende ergo Christum habitare in anima tua, sicut habitauit in humanitate à se assumpta: fulgor virtutis eius in tuo vultu, in tuis verbis, in tuis moribus, in tua modestia resplendeat: *An nescitis,* inquit Apostolus, *quia membra vestra templū sunt Spiritus sancti, &c. & non estis vestri? Empti estis pretio magno: glorificate & portate Deum in corpore vestro,* 1. Corinth. 6. Esto ergo templum Dei; tua mens sit Sanctum sanctorum, tuum corpus sit Sāctum Spiritus sancti, vt in eo sit altare thymiamatis, putà deuotionis & diuinæ laudis, candelabrum scientiæ & doctrinæ, mensa benignitatis & beneficentiæ. Ita tulit Christum in suo vtero B. Virgo Deipara, ac proinde in eius oculis, voce, membris, totoque corpore effulgurabat eius maiestas, sanctitas, puritas, modestia, deuotio, *vt ipsa corporis species simulacrum fuerit mentis, figura probitatis,* ait S. Ambros. libr. 2. de Virgin. Narrat Dionys. Carthus. in ca. 3. de Diuin. nom. sancti Dionysij Areopagitæ, hunc è Græcia in Iudæam venisse; ibique B. Virginem conuenisse, ac tanta claritate fulgentem eius vultum cōspexisse, vt præ nimio stupore deficiens in terram occiderit, dixeritque, *Nisi ratione naturali & fide cognouissem vnicum esse Deum, hanc ipsam Virginem pro dea haberem.*

Hac de causa iusserat olim Deus pontifici ingressuro in templum sub pœna mortis, vt vestiret se tunica hyacinthina, ex qua infernè circūquaque dependerent tintinnabula 72. *Vt audiatur sonitus,* inquit, *quando ingreditur & egreditur sanctuarium in conspectu Domini, & non moriatur,* Exodi 28. 35. Causam dat S. Hieron. de Vestibus pontif. *Vt gressus,* inquit, *pontificis, & motus, & vniuersa vocalia sint. Veritatem mente concipiat, & toto eam habitu resonet & ornatu, vt quidquid agit, quidquid loquitur, doctrina sit populorum.* Omnia ergo sua membra, omnes actiones & sermones, gestus & motus, in mensura, numero & ordine disponat, vt in suo microcosmo referat & repræsentet macrocosmum, imò auctorem macrocosmi Deum æternum & Sanctum sanctorum.

VERS. 22. MVLTVM ENIM VALERE TIBI SOLI SVPERERAT (minùs rectè Complut. legunt, *superat*, id est superest & restat, licèt eòdem redeat sensus) SEMPER: ET VIRTVTI BRACHII TVI QVIS RESISTET?] Græcè, *multum viribus pollere tibi adest semper, & robori brachij tui quis contra stabit?* Vatabl. *etenim ampla* (alij, *magnifica*) *penes te potestas semper est,* &c. Brachium datur Deo anthropopathōs, ac symbolum est Dei potentiæ, fortitudinis & roboris inuicti, imò omnia vincentis & sternentis.

VERS. 23. QVONIAM TAMQVAM MOMENTVM STATERÆ, SIC EST ANTE TE ORBIS TERRARVM (græcè non est τὸ *terrarum*, sed tantùm *totus mundus*) ET TAMQVAM GVTTA RORIS ANTELVCANI (græcè, ὀρθρινή, id est matutini, quæ manè ante lucem ex frigore nocturno condensata constrictaque, radijs solis refractis tepescens, liquatur, ac roru lenta delabitur in terram) QVÆ DESCENDIT IN TERRAM] Vatabl. *humi delapsa.* Sic & Syrus: Arabicus verò, *& omnis orbis terrarum coram te, tamquam depressio linguæ bilancis,* &c. *Momentum* ergo est minima inclinatio, depressio, nutus aut deuergentia bilancis ad imum vergentis. Græcè enim est ῥοπὴ ἐκ πλαστίγγων, id est vergentia vel inclinatio ex lancibus vel trutinis, quæ scilicet cùm semper agitentur, semper hinc vna pars præ alia magis minusve est pendula.

Orbis corā Deo est quasi gutta.

pendula. vna enim eleuata, altera inclinatur, dependet & deprimitur. Probat Deum multum valere, id est esse robustum & potentem, ex eo quòd totum orbem, omnesque eius vires manu contineat velut stateram. Sensus ergo est q.d. Sicut propensio & inclinatio lancis res minima est & minimi momenti: sic etiam minimus est mundus vniuersus respectu Dei. Secundò, sicut instabilis & transiens est lancis inclinatio, sic & mundus transit & præterit coram Deo. Tertiò, sicut lanx è iugo siue librili suspensa, minimo motu & quasi atomo tenentis eâ potest agitari, & in aduersam partem inclinari: sic & mundus totus est in manu Dei per omnia, vt quocumque Deus vult, eò mundus illico inclinetur, vergat & propendeat. Sicut ergo libripens regit dirigitque lances; sic Deus librat regitque mundũ, omnesque homines, angelos, ceteraque quæ in mundo sunt. Simile est de gutta roris, quæ ante lucem descendit, & statim ortu solis siccatur: sorbetur enim vel à terra, vel à sole, & euanescit: talis planè est orbis coram Deo. Si enim Deus ab orbe retraheret suum concursum, quo eum sustentat, illico orbis in nihilum suum relaberetur. vide dicta Isaiæ 40. v. 12. 15. 17. vbi ait: *Ecce gentes quasi stilla situlæ, & quasi momentum stateræ reputatæ sunt.* Addit S. Ambrosius in psal. 1. stateram hanc notare, Deum omnia cum iustitia condidisse, atque in nobis diuinæ iustitiæ tantùm esse momentum.

Ite nũc reges & principes ad hoc stateræ momentum; ite & in sceptris vestris si lubet superbite, regna regnis adijcite, imperium Asiæ & Europæ ambite. Heu quid agitis? pro momento belligeratis, in puncto luditis, guttam immensâ cupiditate sititis. Ite mortales, terræ & terrenis velut talpæ inhiate, prædia ampla concupiscite, palatia æternitati figite, opes opibus, honores honoribus accumulate. Quid tantis vitæ totius impendijs molimini? Vt punctum hoc terræ in millies millena puncta partiamini, vt puncti centies millesimam partem occupetis. Quin Dei fauorem & gratiam ambitis? ille digito claudit & librat totum hunc terræ cælique globum; ille mille mundos, imò milliones mundorum longè hoc perfectiores in instanti condere potest. Ille in se continet opes, honores, voluptates infinities maiores, quàm totus hic mundus ostentet. Ille in se sperantes facit omnipotentes, ait S. Bernard. Ille se amantes efficit felices, & beat æterna gloria. Ille vastissimum cæli empyræi ambitum, imò totius orbis dominium vobis promittit; cur ergo momentum immensitati, guttam mari, instans æternitati antefertis? O quàm magnus es, Domine, in cuius conspectu totus orbis est instar momenti & guttæ? *Domine, Dominus noster, quàm admirabile est nomen tuum in vniuersa terra! Quoniam eleuata est magnificentia tua super cælos. Cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum. Magnus Dominus, & laudabilis nimis, & magnitudinis eius non est finis. Magnus est, & non habet finem, excelsus & immensus.* Nam, vt ait S. Gregor. Nazianz. orat. in Natalitia, loquens de Deo: *Vniuersum esse in seipso, numquam inceptum, numquam desiturum complexus continet, tamquam infinitum quoddam & interminatum essentiæ pelagus.* Et in Carm. *In te omnia permanent, ad te confertim*

Deus immensus.
Psal 8.
Psal 18.
Psal 144.
Baruch 3.
Gnoma.

festinant omnia. Et S. Dionysius de Diuin. nom. c. 5. *Deus, ait, non quouis modo est ens sed simpliciter & incircumscriptè totum esse in se pariter complexus & anticipans.* Et S. Cyprian. lib. quòd idola non sunt dij: *Mundi vnus est rector, qui vniuersa, quæ sunt, verbo iubet, ratione dispensat, virtute consummat. Hic nec videri potest, visu clarior est: nec comprehendi, tactu purior est: nec æstimari, sensu maior est: & ideo sic eum dignè æstimamus, dum inæstimabilem dicimus.*

Vidit, imò à Salomone didicit, idipsum Plato, & ex eo Seneca, qui Præfat. l. 1. Natur. quæst. *Cùm te,* inquit, *in illa verè magna sustuleris, quoties videbis exercitus subrectis ire vexillis, & quasi magnum aliquid agatur, equitem modò altiora explorantem, modò à lateribus assusum, libebit dicere: It nigrum campis agmen. Formicarum iste discursus est in angusto laborantium. Quid illis & nobis interest, nisi exigui mensura corpusculi? Punctum est illud, in quo nauigatis, in quo bellatis, in quo regna disponitis, minima etiam, cùm illis vtrimque oceanus occurrit. Sursum ingentia spatia sunt, in quorum possessionem animus admittitur: at ita si minimum secum ex corpore tulit, si sordidum omne detersit, & expeditus leuisq; ac contentus modico emicuit.* Et nonnullis interiectis: *Quid est Deus? Mens vniuersi. Quid est Deus? quod vides totum, & quod non vides totum. Si demum magnitudo sua illi redditur, qua nihil maius excogitari potest. Si solus est omnia, opus suũ & extrà & intrà tenet.*

Sed misereris omnivm (hominum: græcè enim est πάντων, quod est masculinum, non neutrum) qvia omnia potes, et dissimvlas peccata hominvm propter poenitentiam] q.d. Cùm posses perdere Ægyptios ceterosque peccatores, ex eo quòd totum orbem velut momentum stateræ manu contineas; tamen ijs pepercisti & parcis, quia misericors es, & miserens omnium: tua enim misericordia æquatur tuæ omnipotentiæ, imò ea vestitur & armatur, quare per eam fit immensa & omnipotens: quocirca per eam dissimulas peccata hominum, hoc fine, vt ipsi pœnitentiam agant, itaque eos in gratiam recipias, ac viscera misericordiæ in eos effundas.

Vers. 24.

Nota illationem, non dicit, *misereris omnium* quia misericors es; sed, *quia omnia potes,* id est quia omnipotens es. Ratio est Prima, quia Deus ex eo quòd omnipotens est, omnia quasi nihilum, ideoque indigna suâ irâ & indignatione reputat, iuxta illud Poëtæ:

Omnipotentia est causa summa misericordiæ. Primò.

Dignum te Cæsaris ira
Nullus honor faciet.

Sic leo latratus canis non æstimat dignos irâ suâ. Secunda, quia iram posse cohibere, & peccantibus posse parcere, excelsi & generosi est animi, & qui non impotens sit sui, sed potens maximè ad sibi, quidquid tandem acciderit, imperandum: quo fit vt hæc in Deo excellens natura, eius animi magnitudinem & omnipotentiam declaret. Vnde S. Fulgent. epist. 7. ad Venantium cap. 4. *Deus, ait, multus est ad ignoscendum: in hoc multo nihil deest, in quo est omnipotens misericordia, & omnipotẽtia misericors: tanta est autem benignitas omnipotentiæ, & omnipotentia benignitatis in Deo, vt nihil sit quod nolit, aut non possit, relaxare conuerso.* Denique idem canit Ecclesia cùm dicit: *Deus qui omnipotẽtiam tuam parcendo maximè & miserando manifestas.* vide & Senecam libro de Ira, & in Sapiente: *Sapiens,*

Secundò.

pientis, inquit, iniuriâ superior est. Hinc Cato alapa A percussus, negauit ad se iniuriã peruenisse. Idem Seneca li.1. de Clementia c.3. *Nullum, ait, ex omnibus dementia magis, quàm regem & principem decet. Istæ enim virtutes magnis viris decori gloriæq; sunt, si illis salutaris potentia est, pestifera vis est valere ad nocendum.* Tertiò, misereris, id est condonas peccaton pœnam & culpam propter pœnitentiam, vt sequitur, *quia potes omnia:* quia condonare peccata opus est summæ potentiæ, ac maioris, quàm sit creare cælum & terram, ob rationes, quas cũ S.Chrysost. & S.August. affert S. Thomas 1.2. p.114. art.9. Sic Iudex potest, imò tenetur punire reum, sed non potest ei culpam indulgere: hoc enim est regis aut summi principis. Ergo maioris potentiæ est misereri, quàm punire: hoc enim rex inferioribus cõmittit, illud quasi opus regium sibi reseruat. Huc facit illud S. Fulgentij B epist.7. c.13. Si misericors est Deus, vniuersa potest peccata dimittere. Non est perfecta bonitas, à qua non omnis malitia vincitur. Quartò, & optimè, *misereris omnium*, scilicet creaturarum, dando ea quibus indigent, *quia omnia potes.* q.d. Quia tu, qui ditissimus es & potentissimus, potes supplere & ditare omnium creaturarum indigentiam & miseriam: tu enim in omnibus potes omnia; aut potiùs q.d. Licèt possis perdere orbem terrarum solo nutu, vt præcessit; tamen id non facis; sed misereris, id est eum, & peccatores in eo conseruas, quia potes omnia, vti creare, ita & in suo esse misericorditer conseruare. Nam vt ait v.27. *Parcis omnibus, quoniam tua sunt Domine.* Hoc est quod ait c.12.16. *Et ob hoc quòd omnium Dominus es: omnibus te parcere facis.* ita à Castro. Dei enim misericordia est omnipotens, tam in C miserendo, quàm in operando. nulla enim tanta est miseria, quam curare non valeat velitque Dei misericordia. Quare sicut miseriæ hominum sunt infinitæ: sic pariter misericordia Dei est infinita. Quocirca abyssus miseriæ nostræ inuocat abyssum diuinæ misericordiæ. Ideo enim Deus permittit, vel immittit tot tantasque miserias hominibus, vt habeat obiectum, in quod exerat diuitias misericordiæ suæ. Hæc enim omnes omniũ hominum & creaturarum miserias, in immensum superat & transscendit. Vnde illud Psaltis: *Misericordiâ Domini plena est terra:* Et, *Miserationes eius super omnia opera eius.*

ET DISSIMVLAS PECCATA HOMINVM PROPTER POENITENTIAM] Græcè *in*, vel *ad*, *pœnitentiam.* q.d. Deus dissimulat & punire differt peccata hominum hoc fine, vt ipsi culpam ag- D noscant & pœnitentiam agant, iuxta illud Rom. 2.4. *An diuitias bonitatis eius, & patientiæ, & longanimitatis contemnis: ignoras quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit?* id est adducere cupit & conatur. Et illud Isaiæ 30.18. *Expectat Dominus vt misereatur vestri.* ita Cantacuzenus, Vatabl. Osorius & Iansen.

Quarè minùs genuinè multi sic explicant, q.d. *Dissimulas*, id est condonas peccata hominum propter pœnitentiam, quam ipsi egerunt vel agunt.

Hinc S.Thomas 3.p.q.86. art.1. docet erroneam esse opinionem illorum, qui sentiunt aliquem in hac vita pœnitentiam agere, & mores suos emendare non posse.

Porrò pœnitentia non est nuda resipiscentia, & morum mutatio, vt volunt Lutherus, Beza & Erasmus in cap.3. S.Matthæi, & 1.Corinth.7. & Caluinus lib.3. Instit. ca.3. §.5. sed & dolor, cõtritio & detestatio peccatorum commissorum, eorumque punitio, castigatio & satisfactio. Quare ijdem perperam etymon pœnitentiæ danr, vt dicatur à *pone*, id est post vel posterius, quasi *pœnitere* idem sit, quod *posterius consilium tenere;* cùm Patres & prisci Latini *pœnitentiam* à *pœna* deriuent, vt idem sit, quod *pœna tenentia*, vt ait S. August. lib. de Vera & falsa pœnitentia c. 19. & S. Isidor. lib.3. Etymol. cap. vlt. Vnde Ausonius epig.22. de occasione & pœnitentia, eam ita loquentem inducit:

Sum dea, quæ facti non factique exigo pœnas,
Vt te pœniteat, sic metanœa vocor.

Pœnitentia natura & etymon.

Et Lactant. lib.6. ca.24. *Resipiscit*, inquit, *ac mentem suam quasi ab insania recipit, quem errati piget, castigatque seipsum dementia, & confirmat animum suum ad rectius viuendum.* vide Bellarm. libr.1. de Pœnit. cap.7.

DILIGIS ENIM OMNIA, QVÆ SVNT (omnes res à te creatas, quæ à te suum esse acceperunt: peccatum autem Deo ita exosum, non est res à Deo creata, sed ab homine facta: vnde explicans subdit) ET NIHIL ODISTI EORVM, QVÆ FECISTI: NEC ENIM ODIENS ALIQVID CONSTITVISTI AVT FECISTI] Græcè, *κατεσκεύασας*, id est præparasti & ordinatè composuisti. Septuag. Romæ correcti habent, *neque enim odio habens aliquid constituisses:* & sic legit S. Augustinus. q.d. Misereris omnium, quia omnia diligis velut opera tua; ergo illa odio prosequi nequis: condidisti enim ea ex amore: ideo enim ea fecisti, vt tuam bonitatem eis ostenderes, tuumque esse eis communicares. Hinc Genes.1. dicitur: *Vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valdè bona.* Nam vt docet S.Thomas 1.p.q. 20.a.2. amor noster amat res, quia bonæ sunt; Deus verò amat res, non quia bonæ sunt, sed vt eas faciat bonas: amor enim ipsius est causa bonitatis rerum. Pro *odisti* græcè est *ἐβδελύσσῃ*, id est abominaris, auersaris, execraris. Apage ergo Caluine, qui doces Deum reprobos creasse ad damnationem & gehennã, ideoque ad peccatum, quo mererentur gehennam. Facis ergo Deum auctorem peccati, ac proinde Deus tuus, non alius quàm diabolus sit oportet. Diabolus enim est auctor omnis mali; sicut ex aduerso Deus omnis boni est fons & origo. Et si Deus odit & in gehenna castigat peccatum, quomodo illud facit? *nihil* enim *odisti Domine eorum, quæ fecisti.* &c, vt ait S.Fulgent. *Deus non est illorum auctor, quorum est vltor.* Quare Deus diligit omnes homines, quà homines sunt; odit verò nonnullos, quà peccatores sunt: quia scilicet peccata, quæ ipse odit, instigante diabolo perpetrarunt. Odit ergo opus nostrum, quod peccando fecimus nos; amat verò opus suum, quod ipse fecit, scilicet naturam & gratiam, ait S.August. tract.110. in Ioannem.

Vers. 25.

Ex hoc loco & similibus patet, in Deo verum & propriè dictum esse actum amoris, quo non tantùm amat seipsum, sed & omnia creata, præsertim angelos, animas & homines sanctos. Dices, Ergo actus amoris, quo Deus amat creaturas, cùm sit liber, & possit abesse à Deo, addit aliquid

In Deo verè est actus amoris quo amat creaturas. Obiectio.

quid ad actum amoris, quo Deus amat ſeipſum; A imo ille actus huic accedit; ergo Deo eiuſque actui poteſt aliquid addi. quod eſt abſurdum: cùm omnia, quæ ſunt in Deo, ſint idem cum Deo & Dei eſſentia infinita, cui nihil addi poteſt.

Reſp. Reſpondetur, exteriùs tantùm addi actui Dei obiectum, putà creaturam, quæ amatur; interiùs verò nihil addi actui Dei, quo amat ſeipſum. Hic enim cùm ſit infinitus, puriſſimus, ſimpliciſſimus, perfectiſſimus, ſine vlla ſui mutatione, vel additione, extendit ſe ad amandum creaturas, cùm eas vult amare, ideoque eas creat & beat. Actus enim ille eſt velut pelagus immenſũ, quod creaturam velut guttam abſorbet ſine vllo ſui incremento. Nam vt dixit v. 23. *Tanquam momẽtum ſtateræ, ſic eſt ante te orbis terrarum, & tanquã gutta roris antelucani.* Quocirca, vti profundè & B clarè præ alijs explicat Illuſtriſſimus Dominus Auguſtinus Oregius, Sanctiſſimi Domini Noſtri Vrbani Octaui Eleëmoſynarius, æquè ac Theologus, tract. 1. de Deo vno cap. 14. q. t. Si Deus ab æterno voluiſſet amare & creare, quæ de facto noluit; & vice verſâ noluiſſet, quæ voluit; in Deo nulla fuiſſet futura mutatio. Nam per eũdem indiuiſibilem ſuæ voluntatis actum, qui eſt diuina ſubſtantia, æquiualens infinitis volendi aut nolendi actibus, voluiſſet quæ noluit, & noluiſſet quæ voluit. Non enim ex eo quòd voluntatis diuinæ mutetur obiectum ſecundarium, ad quod liberè terminatur, ſequitur mutari Deum, ſed ſat eſt mutari creaturas. Et ſicut non mutatur Deus ex eo, quòd coëxiſtat per ſui immenſitatem ijs rebus, quibus antea non coëxiſtebat: ita pariter non intelligitur mutari Deus, ſi intelligatur voluiſſe ab æterno eſſe ea, quæ non C ſunt; vel non eſſe, quæ ſunt. Ob infinitam enim perfectionem actus diuini intellectus & voluntatis, poteſt Deus vnico ſimpliciſſimo & indiuiſiſſimo actu, intelligere ab æterno habituras exiſtentiam res omnes, quæ ſunt eam habituræ in quacumque temporis differentia; & per eumdẽ etiam actum cognoſcit, non habituras exiſtentiam res, quæ non exiſtent. Ita per eumdem ſimpliciſſimum actum vult ea exiſtere, quibus decreuit dare exiſtentiam, & non vult exiſtere ea, quæ non decreuit producere, ſed voluit remanere tantùm intra numerum rerum poſſibilium. Non intelligeretur ergo mutari Deus ſi ab æterno intelligeretur voluiſſe, quæ noluit; & quæ voluit, noluiſſe: ſicut vno eodemque actu vult ea, quæ vult, & non vult ea quæ reprobat, & quibus decreuit non dare exiſtentiam.

D

VERS. 26. QVOMODO AVTEM POSSET ALIQVID PERMANERE, NISI TV VOLVISSES? AVT QVOD A TE VOCATVM NON ESSET, CONSERVARETVR?] *Vocatum*, id eſt creatum, & voce Dei ex nihilo in rerum naturam & exiſtentiam euocatum: Dei enim dicere eſt facere, Dei vocare eſt creare. *Dixit enim & facta ſunt* omnia. ita S. Athanaſ. ſerm. 3. contra Arrianos. Simili phraſi Apoſtol. Rom. 4. 17. ait de Deo: *Qui viuificat mortuos, & vocat ea quæ non ſunt, tamquam ea quæ ſunt*, dum ex non entibus facit entia, & ex non exiſtentibus exiſtentia: non entia enim ita parent Deo, ſicut entia: quare ſi à Deo vocentur, illicò ſe ſiſtunt & exiſtunt. Probat Deum diligere opera ſua, etiam homines peccatores, v. g. Ægyptios, A quia illos & illa conſeruat. Nam ſine Dei concurſu illa ſuſtentante permanere non poſſent, ſed illico redirent in nihilum, ex quo à Deo euocata & creata ſunt. Conſeruatio ergo hominũ & creaturarum eſt quaſi cõtinuatio primæ creationis, & quaſi continua eorum creatio. Sicut ergo Deus primitus illa creauit ex amore, ſic eadem conſeruat ex amore.

Deus conſeruat res quadrupliciter. Porrò, vt eruditè notat noſter Leſſius lib. 10. de Attributis diuin. ca. 3. hæc creaturarum à Deo conſeruatio, licèt vnica ſit & vnius modi; quadruplici tamen modo concipi poteſt: *Primò.* Primò, per modum ſuſtentationis, quaſi creatura Deo, veluti firmiſſimo fundamento & fundo, ſit innixa, & ipſe eam infernè quaſi ſuſtineat, ne in centrum ſui nihili recidat. Sic S. Dionyſius de Diu. nom. ca. 10. Deum vocat ſedem omnipotentem, fun- B dum, fundamentum omnium. Et S. Gregorius 2. Moral. c. 12. ait Deum eſſe infra omnia, & ſubtus creaturam ſuſtentare. *Secundò.* Secundò, per modum ſuſpenſionis: Deus enim creaturam ex abyſſo nihili quaſi trahit ſurſum verſus ſeipſum ad eſſe, & ad ſpeciem certam, & in ea illam quaſi ſuſpẽſam tenet, ne in ſuam abyſſum, vnde educta eſt, recidat. *Tertiò.* Tertiò, per modum influxus & ſubminiſtrationis. Sic D. Auguſtinus li. 4. de Geneſi ad litt. c. 12. & S. Dionyſius ſuprà, conſeruationem vocant operationem; largitionem indeſinentem, ſubminiſtrationem eſſe & naturæ. Idem ſignificatur cùm Deus dicitur omnium eſſe, omnium vita. *Quartò.* Quartò, per modum connexionis & conſtrictionis. Sicut enim res fluxa, niſi aſſiduè conſtringatur & connectatur ſuis partibus, ſtatim diffluit & diſſoluitur; ita niſi Deus interiùs conſtringat & connectat particulas omnes minimas, C aut totalitatis rei, ipſa tota in nihilum ſoluetur. Hoc ſignificant Patres cùm dicunt, Deum omnia continere & conſtringere.

VERS. 27. PARCIS AVTEM OMNIBVS: QVONIAM TVA SVNT DOMINE, QVI AMAS ANIMAS] Syrus, *quia tua ſunt Domine omnia, diligis animas*, propter quas cetera omnia creaſti. Hæc eſt altera ratio, quare Deus Ægyptios ceteroſque peccatores non illico occidat, ſed moderatè caſtiget vt reſipiſcant & ſaluentur; quia ſcilicet res omnes, ac præſertim animæ, ſunt poſſeſſio & peculium Dei. quia enim Deus omnes creauit hinc in omnes velut res ſuas plenum habet proprietatis dominium, omneſque vt ſui iuris ex aſſe poſſidet. Nam, vt ſapienter ait Cantacuzenus, boni heri & poſſeſſoris eſt, ita res ſuas procurare, vt ijs D parcat, nec temerè eas perdat, aut inutiliter ſine fructu prodigat & conſumat. Quare ſi nos, in quibus viget concupiſcentia & luxus, res noſtras non prodigimus ſine vtilitate & commodo, quantò magis omnium procurator, & qui omnia prouidet procuratque Deus, qui omnes capillos noſtros in numerato habet, curabit res noſtras, non tantùm vt ſint, ſed & vt bene ritèque conſtitutæ ſint.

Deus φιλόψυχος. Vnde Nota. Pro τῷ *Domine, qui amas animas*, græcè ſignificãtius eſt, δέσποτα φιλόψυχε, id eſt, *Domine animarum adamator*: Deus enim animas, vt ceteris omnibus creaturis nobiliores & pretioſiores, ſingulariter amat & diligit: ipſe enim proprio ore animam hominis inſpirauit, eamque ad ſuam imaginem ſibi ſimillimã condidit, Geneſ. 2. 7.

nes. 2.7. ipse propter animas, putà propter homines, totum mundum, & omnia quæ in eo sunt, creauit; ac ne animæ lapsæ in peccatum perirent, Christum in carnem & in crucem misit. Vide ergo, ô homo, quàm animam tuam diligere, cuiusque salutem curare debeas, ac deinde animas quoque ceterorum hominum, quas ita dilexit Deus, quasque Christus pretioso suo sanguine redemit: nimirum hæc fuit φιλανθρωπία, id est, eximius ille amor Dei in homines, quem adeò celebrat & inculcat Apostolus ad Titum c.3.v.4. Hoc est, quod Deus per Ezechielem proclamat. A cap. 18.4. *Ecce omnes animæ meæ sunt, vt anima patris, ita & anima filij mea est.* Hinc rectè colligas Deum cuique animæ dare auxilium sufficiens ad salutem.

Rursum, tu *Domine amas animas*, id est vitas, etiam Ægyptiorum ceterorumque impiorum, ideoque eos non statim occidis, sed moderatè castigas, vt resipiscant & mortem euadant, ac vitam assequantur, præsentem longæuam, futuram verò æternam. Id ipsum illustri visione Christus demonstrauit Carpo, quam recenset S. Dionysi. epist. 8. ad Demophilum.

CAPVT DVODECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRosequitur idem argumentum Dei bonitatis & clementiæ, quomodo scilicet Deus impios Chananæos illicò non perdiderit, sed modicè castigarit, & ad pœnitentiam inuitarit, vt hoc exemplo ceteris peccatoribus spem veniæ daret, eosq́ ad pœnitentiam, & morum correctionem alliceret.

1. O Quàm bonus & suauis est Domine spiritus tuus in omnibus! 2. Ideoque eos, qui exerrant, partibus corripis: & de quibus peccant, admones & alloqueris: vt relicta malitia, credant in te Domine. 3. Illos enim antiquos inhabitatores terræ sanctæ tuæ, quos exhorruisti, 4. quoniam odibilia opera tibi faciebant per medicamina, & sacrificia iniusta, 5. & filiorum suorum necatores sine misericordia, & comestores viscerū hominum, & deuoratores sanguinis à medio sacramento tuo, 6. & auctores parentes animarum inauxiliatarum, perdere voluisti per manus parentum nostrorum, 7. vt dignam perciperent peregrinationem puerorum Dei, quæ tibi omnium charior est terra. 8. Sed & his tamquam hominibus pepercisti, & misisti antecessores exercitus tui vespas, vt illos paulatim exterminarent. 9. Non quia impotens eras in bello subiicere impios iustis, aut bestiis sæuis, aut verbo duro simul exterminare: 10. sed partibus iudicans dabas locum pœnitentiæ, non ignorans, quoniam nequam est natio eorum, & naturalis malitia ipsorum, & quoniam non poterat mutari cogitatio illorum in perpetuum. 11. Semen enim erat maledictum ab initio: nec timens aliquē, veniam dabas peccatis illorum. 12. Quis enim dicet tibi: Quid fecisti? aut quis stabit contra iudicium tuum? aut quis in conspectu tuo veniet vindex iniquorū hominum? aut quis tibi imputabit, si perierint nationes, quas tu fecisti? 13. Non enim est alius Deus quàm tu, cui cura est de omnibus, vt ostendas quoniam non iniustè iudicas iudicium. 14. Neque rex neque tyrannus in conspectu tuo inquirent de his quos perdidisti. 15. Cùm ergo sis iustus, iustè omnia disponis, ipsum quoque qui non debet puniri, condemnare, exterum æstimas à tua virtute. 16. Virtus enim tua iustitiæ initium est: & ob hoc quòd omniū Dominus es, omnibus te parcere facis. 17. Virtutem enim ostendis tu, qui non crederis esse in virtute consummatus, & horum, qui te nesciunt, audaciam traducis. 18. Tu autem dominator virtutis, cum tranquillitate iudicas, & cum magna reuerentia disponis nos: subest enim tibi, cùm volueris, posse. 19. Docuisti autem populum tuum per talia opera, quoniam oportet iustum esse & humanum, & bonæ spei fecisti filios tuos: quoniam iudicans das locum in peccatis pœnitentiæ. 20. Si enim inimicos seruorum tuorum, & debitos morti, cum tanta cruciasti attentione, dans tempus & locum, per quæ possent mutari à malitia, 21. cum quanta diligentia iudicasti filios tuos, quorum parentibus iuramenta & conuentiones dedisti bonarum promissionum? 22. Cùm ergo das nobis disciplinam, inimicos nostros multipliciter flagellas, vt bonitatem tuam cogitemus iudicantes: & cùm de nobis iudicatur, speremus misericordiam tuam. 23. Vnde & illis, qui in vita sua insensatè & iniustè vixerunt, per hæc, quæ coluerunt, dedisti summa tormenta. 24. Etenim in erroris via diutiùs errauerunt deos æstimantes hæc, quæ in animalibus sunt superuacua, in-

fantium insensatorum more viuentes. 25. Propter hoc tamquam pueris insensatis iudicium in derisum dedisti. 26. Qui autem ludibriis & increpationibus non sunt correcti, dignum Dei iudicium experti sunt. 27. In quibus enim patientes indignabantur, per hæc quos putabant deos, in ipsis cùm extermioarentur videntes, illum, quem olim negabant se nosse, verum Deum agnouerunt: propter quod & finis condemnationis eorum venit super illos.

VERS. I. O QVAM BONVS ET SVAVIS EST DOMINE SPIRITVS TVVS IN OMNIBVS?] scilicet rebus creandis, conseruandis, alendis, gubernandis; ac præsertim in hominibus, tam in decernendis pœnis, quàm in assignandis præmiis huius vitæ, quin & futuræ: nam Deus præmiat Beatos in cælo vltra meritum, & damnatos in inferno cruciat citra demeritum: merentur enim illi ampliùs torqueri. Syrus, *quoniam spiritus tuus bonus inhabitans est in omnibus*; Arabicus, *quoniam spiritus tuus bonus est in omnibus*; græcè, *nam incorruptibilis spiritus tuus est in omnibus*, omnia scilicet conseruans, etiam impios, sed ita vt ab eis non vitietur, nec polluatur. *Incorruptibilis* ergo est, tum quia ab ira, nec à vindicta aliaue passione vinci & corrumpi se sinit, sed ingenitam in omnes bonitatem & suauitatem iugiter custodit, vt vertit Noster: tum quia res à se factas, etiam homines impios, non perdit, nec corrumpit, sed conseruat, ac ad pœnitentiam & salutem inuitat: tum quia sceleribus hominum, quos creat, alit & conseruat, non maculatur, nec corrumpitur: tum quia res corruptas, ac præsertim homines peccato perditos, per pœnitentiam reficit & restaurat.

Spiritus Dei incorruptibilis quintupliciter.

Spiritum Dei accipe, communem tribus personis S. Trinitatis. q.d. O Domine, quàm in omnibus rebus etiam impiis, ostendis te suauem & benignum ex ingenito tibi suauitatis & benignitatis spiritu. Tu enim es φιλόψυχος, id est singularis animarum amator, vti paulò antè dixit. Es autem talis *in omnibus*, quia omnes afflas & impellis ad bonum, omnibus inspiras pietatem, omnes incitas ad virtutem, ad pœnitentiam, & ad odium vitiorum. Potest quoque accipi spiritus notionalis, putà Spiritus sanctus: huic enim, vtpote per amorem procedenti à Patre & Filio, appropriatur bonitas & suauitas. Vnde ex eo quod Spiritus hic vocatur *incorruptibilis*, probat S. Athanas. epist. ad Serapionem, Spiritum sanctum esse Deum.

Tropol. Methodius in Catena Iob c. 27. per spiritum incorruptibilem, accipit conscientiam incorruptam, quam Deus cuique indit, quæ facit, vt de Deo, etiam cùm peccata punit, rectè sentiamus, nec eius seueritatem, sed nostram malitiam accusemus.

Spiritus hic suauitatis & bonitatis connaturalis est Deo, ideoque illi commensus, infinitus & immensus, ac proinde infinito honore colendus, & infinito amore, si fieri posset, redamandus, æquè ac imitandus. Præclarè S. Leo serm. 10. de Quadragesima: *Si dilectio Deus est*, ait, *nullum debet habere terminum charitas, quia nullo potest claudi fine diuinitas*. B. Laurentius Iustinianus serm. de S. Andrea: *Est inquieta res amor, non contenta limitibus, singularitatem non patiens, numquam dormitans, semper operans, euidentissimis per se manifestata indiciis qui nescit medium personarum*, &c. Amor enim transformat hominem in Deum. Nam, vt ait S. Greg. Nyssen. orat. de pueris præmaturè mortuis: *Homo à Deo factus est, vt esset diuinæ virtutis animatum quoddam simulacrum.*

Has delicias suauitatis diuinæ gustauit Psaltes dicens: *Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ Domine, quam abscondisti timentibus te!* psalm. 30. 20. Et sponsa, cum iis ebria exclamabat: *Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo*, Cant. 2. Et S. Magdalena, cùm pœnitens & amans suauissimas funderet compunctionis lacrymas. Easdem sentiunt verè pœnitentes & compuncti. Noster S. Franciscus Xauerius in mediis persecutionibus, ærumnis & laboribus Indicis, iis ita abundabat, vt cor eius non caperet, vnde hæ eius erant voces: *Satis est Domine, satis est.*

Dulcedo Dei mira.

Hanc spiritus diuini suauitatem senserat S. Augustin. vnde in Soliloquiis cap. 22. ita cum eo dissuauiatur: *Renuit consolari anima mea, vt digna habeatur tuis consolationibus æternis: quia iustum est vt amittat te, quicumque in aliquo alio magis consolari eligit, quàm in te. Et obsecro summa veritas te per te, non permittas me in aliqua consolatione vana consolari quàm in te, sed peto vt omnia mihi amarescant; vt tu solus dulcis appareas animæ meæ, qui es dulcedo inæstimabilis, per quam cuncta amara dulcorantur. Tua enim dulcedo Stephano lapides torrentis dulcorauit, tua dulcedo craticulam B. Laurentio dulcem fecit. Pro tua dulcedine ibant Apostoli gaudentes à conspectu concilij, quoniam digni habiti sunt pro nomine tuo contumeliam pati. Ibat Andreas securus ad crucem & gaudens, quoniam ad tuam dulcedinem properabat. Hæc enim tua dulcedo ipsos Apostolorum principes sic repleuit, vt pro ipsa crucis patibulum vnus eligeret, alter quoque caput ferienti gladio supponere non timeret. Pro hac emenda Bartholomeus proprium pellem dedit. Pro hac quoque gustanda veneni poculum intrepidus Ioannes potauit. Hanc verò vt gustauit Petrus, omnium inferiorum oblitus, clamauit quasi ebrius, dicens: Domine bonum est nos hic esse, faciamus hic tria tabernacula.* Vnde concludit: *Hæc est enim illa beatitudo, Domine Deus noster, quam expectamus daturum te nobis, pro qua tibi Domine continuè militamus, pro qua tibi mortificamur tota die, vt in tua vita tibi viuamus.*

Dei dulcedo omnia amara dulcorat.

Matth. 17.

Rursum ex hac gnome disce regulam discretionis spirituum, qua scilicet discernas spiritum tuum & cuiusque alterius, an bonus sit, an malus. Vis scire quo agatis spiritu, præsertim in corripiendo & castigando, vide an id quod agis facias suauiter, an durè; benignè, an rigidè; leniter, an asperè; modestè, an imperiosè. Si prius inuenias, scito esse spiritum Dei: si posterius, esse spiritum mundi vel diaboli. Spiritus sanctus enim in homine suauitatem & dulcorem quemdam sibi similem efficit, tam in dicendo, monendo, imperando, quàm in agendo & operando; spiritus verò mundi, duritiem & asperitatem: nam

Regula discretionis spirituum.

Spiritus ſanctus eſt ſuauis, benignus, lenis, modeſtus: ſpiritus verò mundi eſt durus, rigidus, aſper, imperioſus. Vnde Apoſt. Galat. 6. 1. *Fratres*, inquit, *e ſi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos, qui ſpirituales eſtis, huiuſmodi inſtruite in ſpiritu lenitatis*. Et S. Petrus epiſt. 1. c. 3. 4. Chriſti ſpiritum ita deſcribit, eumque in Chriſtianis depoſcit: *Qui abſconditus eſt cordis homo*, inquit, *in incorruptibilitate quieti & modeſti ſpiritus, qui eſt in conſpectu Dei locuples*. Vide vtrobique dicta.

Vers. 2. IDEOQVE EOS, QVI EXERRANT, PARTIBVS (malè legit Hugo *patribus*, q.d. Qui à patrum doctrina aberrant) CORRIPIS, ET DE QVIBVS PECCANT, ADMONES ET ALLOQVERIS (Lucifer pro S. Athanaſ. *admonens alloqueris*, leniter caſtigas, vt non tam caſtigare, quàm eos admonere, & ſuauiter alloqui, id eſt conſolari, videaris) VT RELICTA MALITIA, CREDANT IN TE DOMINE] *Credant*; id eſt, te agnoſcant, colant, ament, reuereantur, & per omnia obediant. Qui enim verè credit Deum eſſe Deum, illumque apprehendit & æſtimat pro dignitate, vti par eſt, hic vtique eum reueretur, amat & colit, ita S. Bonauent. Lyran. Hugo & alij.

Porrò aliter Dionyſ. Errantes, inquit, *corripis partibus*, id eſt per partes, dum non ſimul omnes è medio tollis, ſed tantùm illarum partem aliquam, quæ ceteris ſtatuatur in exemplum.

Vatabl. pro διὸ, id eſt *ideo*, per diæreſin legit δι' ὃ, id eſt *per quem*, ſcilicet, πνεῦμα, id eſt *ſpiritum*. q.d. Per ſpiritum tuum ſuauiter corripis & admones eos, qui errant & peccant. Spiritus tuus ſuauis cauſa eſt & adminiſter moderatæ pœnæ; qua paulatim caſtigas impios.

Vox *alloqueris* notat internam Dei inſpirationem & locutionem, qua ipſe in animis peccatorum loquitur, & in memoriam reducit, quanta & quàm grauia peccata commiſerint, quorum ipſi non recordantur, ideoque ſe poſſe, & ex iuſtitia debere, eos acriter punire ac perdere pro meritis; ſed ex clementia malle ſe moderatè caſtigare, vt reſipiſcant & ſaluentur: quod ſi id facere negligant, maiora, imò æterna, eos manere ſupplicia, aliaque his ſimilia ſalubriter inſpirat, quæ eos ad pœnitentiam moueant, qualia amicus amico ſuggereret, vt eius bono conſulat.

Vers. 3. ILLOS ENIM ANTIQVOS INHABITATORES TERRÆ SANCTÆ TVÆ, QVOS EXHORRVISTI] Græcè μισήσας, id eſt, *odio habens*, vel *cùm odio habuiſſes*. Pendent hæc & ſequentia à verbo *perdere voluiſti* v. 6. Significat Chananæos incolas Palæſtinæ ob enormia eorum ſcelera, à Deo per Ioſue & Hebræos fuiſſe eiectos & exciſos.

Vers. 4. QVONIAM ODIBILIA OPERA TIBI FACIEBANT PER MEDICAMINA] Græcè, διὰ φαρμακειῶν, id eſt, *per veneficia*, per quæ tum venena propriè dicta accipe; q.d. Chananæi veneno homines necabant, vti etiamnum faciunt nonnulli Barbari apud Indos; tum incantationes & maleficia, quibus ſagi & magi ope dæmonis incantant, perdunt & occidunt homines, animalia, ſegetes, &c. q.d. Deus perdidit Chananæos, quia dediti erant veneficiis & maleficiis, erantque magi & malefici: hæc enim ſcelera præ ceteris exoſa ſunt Deo.

ET SACRIFICIA INIVSTA] Græcè, ἀνόσιως, id eſt non ſancta, non pia, ſed impia & ſceleſta. Eſt enim ſis. Talia ſunt, quæ fiunt diabolo vel idolis in iniuriam veri Dei. Item quæ fiunt ex victimis hominum, vt ſequitur; aut ex rebus obſcenis & impuris, qualia erant ſacrificia Veneris, Priapi, Bacchi, &c.

Pro *ſacrificia* græcè eſt τελετὰς, quæ vox Secundò, ſignificare poteſt initiationes aut ſacra, quibus quis initiatus ſit, aut alios initiet. q.d. Chananæi erant ſacerdotes ſacris impiis initiati, & alios iiſdem initiantes & conſecrantes.

Vers. 5. ET FILIORVM SVORVM NECATORES SINE MISERICORDIA, ET COMESTORES VISCERVM HOMINVM, ET DEVORATORES SANGVINIS A MEDIO SACRAMENTO TVO, ET AVCTORES Vers. 6. PARENTES ANIMARVM INAVXILIATARVM PERDERE VOLVISTI PER MANVS PARENTVM NOSTRORVM] Pergit recenſere ſcelera Chananæorum, ob quæ Deus eos diſperdidit. Primum eſt, quod filios ſuos necarent ſine miſericordia, præſertim dum eos immolabant idolis.

Secundum, quòd homines hominumque viſcera comederent; per *viſcera* non ſola exta, ſed & carnem omnem intellige, iuxta illud Virgilij:

Et ſolida imponit taurorum viſcera flammis.

Vnde viſceratio priſcis erat carnis crudæ diſtributio, quæ fieri ſolebat in feſtis ſolemnibus, vel in funere excellentis perſonæ. Hinc lib. 8. Liuius refert, populo viſcerationem datam à M. Flauio in funere matris. Itaque Chananæi turpiùs in hoc delinquebant, quòd viſcerationem dabant carnium, non aliorum animantium, ſed humanarum, & fortaſſe filiorum, quos immolabant: quo quid immanius & horribilius. ita à Caſtro.

Tertium, quòd vorarent ſanguinem *à medio ſacramento tuo*; græcè, ἐκ μέσου μυσταθείας σου, id eſt *interpoſito iuramento tuo*. q. d. Chananæi cùm fœderibus, aliiſque contractibus & rebus interponerent iuramentum, illud ſanciebant potu ſanguinis humani, vti etiamnum Barbari nonnulli faciunt; atque olim fecit Catilina in ſua coniuratione contra patriam, putà Romam, vti aſſerit Cicero in Catilin.

Aut potiùs *à medio ſacramento*, id eſt ſacrificio, *tuo*. q.d. Chananæi cùm Deo, qui tu ſolus es Domine, ſacrificarent homines, quin & filios, ſacrificium illud conſummabant epulo ſiue conuiuio, in quo carne & ſanguine humano oblatis & ſacrificatis veſcebantur: hæc ergo tollebant de *medio ſacramento*, id eſt ſacrificio, vti etiamnum faciunt Braſilij; atque olim Gentiles Saturno filios ſuos deuorantis, humana hoſtia, imò filiis ſuis immolatis, ſacrificaſſe notiſſimum eſt ex Plutarcho, Euſebio, Clemente Alex. Cyrillo, & aliis; vti & iſtud, ſacrificantes ſcilicet de ſacrificiis ſuis comediſſe. Sanè Chananæos, & illorum exemplo Hebræos, filios ſuos immolaſſe Moloch, liquet, 4. Reg. 23. 10. pſalm 105. 37. Leuit. 18. 21. & 27. vbi fusè hac de re egi. Senſus ergo eſt q.d. Non ſatis erat Chananæis mactare filios per parricidium, ſed & eorum mactatione voluerunt litare Deo, eumque placare & venerari per ſacrilegium: quæ ſumma erat Dei iniuria & blaſphemia. Hac enim immolatione ſignificabant Deo placere hæc parricidia; imò per ea Deum coli velle; cùm hoc diaboli ſit proprium, qui non niſi ſceleribus paſcitur & colitur.

Possèt quoque deuoratio sanguinis non solius humani, sed cuiuslis animalis immolari, putà bouini, ouini, caprini, accipi. Sanguinem enim quemlibet bibere, notā & causa est crudelitatis. Vnde Iudæis Deus vetuit esum sanguinis, iussitque sanguinem omnem sibi soli libari & affundi. Sanguis ergo Deo debitus erat & sacer, quia anima & vita sita est in sanguine. Sicut ergo anima Deo quasi sacra est, sic & sanguis. Vide dicta Genes. 9. 4. Leuit. 7. 26. & Deuter. 12. 23. & seq. Quare τὸ ἀ medio sacramento tuo, exponi posset, *à media sacra lege tua*: q. d. Hi voratores sanguinis, sanguinem tibi ex lege tua sacrum & sanctum, sacrilegè sibi surripuerunt & potauerunt. Quocirca in Græco elegans & neruosa est antithesis, θοίνας αἵματος, id est conuiuium, vel conuiuas sanguinis: θοίνη enim dicitur hoc epulum à θεὸς & οἶνος, quòd in festis deorum largiùs vinum bibere solerent, ait Athen. lib. 2. q. d. In B θοίνῃ, id est in conuiuio sacro, sit Dei epulum ex vino: at hoc Chananæorum fiebat ex sanguine: Erat ergo conuiuium non vini, sed sanguinis, ideoque cruentum, horrendum, ac Deo inuisum & exosum.

Lectio varia. Prima. Nota. Codices Græci hîc mirè variant. Primò enim Iansen. legit μύστας ἐκ μέσου, θιασμοῦ σου, id est mystes & sacerdotes execrandi cultus tui, quo scilicet Chananæi te colebant humanâ victimâ & sanguine. Aut ἐκ μέσου, μύσας τῆ θείας σου (vt habet Aldina editio) sic vt τὸ ἐκ μέσου referatur ad αἵματος, q. d. Execrandi sanguinis erant deuoratores; deinde subdatur μύστας τε θείας σου, id est *& quoque erant mystæ*, id est occultatores & suppressores, veri *cultus tui*, quem ipsi acceperant à Noë, Abraham, ceterisque patribus, qui olim ibidem verum Deum vera religione coluerant. C

Secunda. Secundò, Petrus Nannius legit καὶ σπλαγχνοφάγον ἀνθρωπίνων σαρκῶν θοίνας, id est, *& intestina vorare* soliti erant, nimirum *humanarum carnium epulas.* Deinde καὶ αἵματος ἐκ μυσοῦ, id est, *& sanguinem abligurierūt.* Mox μύστας θιάσου, id est *& sacrificos* siue *flamines thiasi.* Est autem

Thiasus quid. thiasus propriè chorus bacchantium, siue Mænadum; dictus θιασος. ὑπὸ τοῦ θεῖα ᾄδειν, id est *diuina cantare*; aut ὑπὸ τοῦ θέειν, id est *à currendo*: currebât enim quasi lymphatici. Hinc θιάσω & χορεύω, id est choros ducere, saltare, tripudiare. Vnde Virgil. ecloga 5. in Bacchide:

Instituit Daphnis thiasos inducere Baccho.

Erat ergo thiasus saltatio, chorea & pompa, quæ Baccho in sacrificio exhibebatur; item conuiuium sacrum & conuiuantium cœtus. D Vnde Clemens Alex. orat. Protrep. thiasum vocat insanum, putà thyrsum Bacchicum. Hinc & Romani in editione Græca, in Notis annotant quosdam legere hic, ἐκ μέσου μύστας θιάσου, id est *mystas è medio initiatos thiaso*, id est choro bacchantium, sicque legit Cantacuzenus.

Tertia. Tertiò, alij pro θείας σου legunt θιασμόν, id est, furorem diuinum, quo aguntur fanatici, quem Plato ἐνθουσιασμὸν vocat. Vnde Vatablus legit, μύστας θιασμῶν, vertitque, *& sacerdotes diuini furoris*, vel *sacerdotes fanaticos.* Nam θιάζειν est numine afflati, nec compotem esse sui: vnde θιασμὸς est afflatus, diuinatio, conuiuium.

Quarta. Quartò, Vaticanus codex correxit, ἐκ μέσου μυσταθείας σου, q. d. *E medio sacramenti tui*, vel *arcani diuini tui*, vt vox μυσταθείας nouata (nam alibi non inuenitur, & Auctor huius libri plura alia nouat) & conflata sit ex μύστης & θεῖας. q. d. Arcanum diuinum. Sic videtur legisse vulgatus interpres, nisi malis ipsum legisse, ἐκ μέσου μυσταθιασμοῦ σου, id est *ex medio mystico cultu*, id est sacramento, vel sacrificio, *tuo.*

Quare alienum & coactum videtur, quod Lyran. Hugo, à Castro & nonnulli alij censent, per *sacramentum* accipi terram sanctam, eamque vocari *medium*, quia sita erat in medio climate terræ habitabilis. q. d. Hos omnes idolorum cultores voluisti perdere è medio sacramenti tui; id est è medio terræ, in qua tua sacramenta constituisti, arcana tua, aut cultum tuum; nempe è medio cultorum tuorum: non enim decens erat, vt in medio tot impiorum pius populus moraretur, aut inter tot execranda sacra cultus Dei verus exerceretur. Vnde Complut. & Regij verba transponunt, sicque legunt, *& deuoratores sanguinis, & auctores parentes animarum inauxiliatarum perdere voluisti à medio sacramento tuo*, id est à media terra sancta.

Minùs quoque proposito satisfacit, quod suspicatur noster Lorinus, μυσταθείας positū videri pro μυσταθείας, μυστάδης autem à Phauorino vocatur collegium, societas siue cœtus vatum, hucque à Nostro vocari *sacramentum*, quasi sacrilegi hi Chananæi fuerint, *ex medio sacramenti*, id est sodalitij sacri Deo, hoc est sacerdotum, qui ritè quondam coluissent Deum, sed ab iis defecissent ad idola, & deos Gentium, eorumque sacra, sacerdotia, & fana profana.

ET AVCTORES PARENTES ANIMARVM INAVXILIATARVM PERDERE VOLVISTI] *Auctores*, scilicet cædis & necis filiorum: hos enim paulò antè vocauit, *filiorum suorum necatores*, idque significat Græcum, αὐθέντας, quod Gaza, Budæus, aliique vertūt αὐτόχειρας, id est eum, qui suâ manu sibi aut suis manus infert, & mortem consciscit. Sic enim Euripides, Æschylus, alique; prisci hanc vocem vsurpant, sed posteriore æuo vox αὐθέντης vsurpata fuit pro auctore, imò ab ea deriuant nomen *auctor*, licèt Seruius in illud libr. 12. Æneid. *Auctor ego audendi*, *auctor* deriuet ab *augeo*. Vnde αὐθεντεῖν est approbo, auctoritatem addo; & αὐθεντία est potestas, auctoritas; & αὐθεντικῶς, id est *authenticè*, idem est, quod cum auctoritate, vel auctore certo. Pro γονεῖς, id est *parentes*, Vatabl. legit φονεῖς, id est *occisores*; sed omnia exemplaria habent γονεῖς. Verùm tamen est, quod apud Chananæos γονεῖς erant φονεῖς, id est parentes erant filiorum cæsores, ideoque non tam parentes, quàm perditores. Rursum, pro αὐθέντας Cantacuzenus legit, λυθέντας, id est *solutos*, quippe qui vincula naturæ, inquit, perruperint, vt genitores esse desinere videantur, quorum erant interfectores.

Sensus est q. d. Apud Chananæos ipsimet parentes, qui filios suos inauxiliatos, id est quibus nemo alius auxiliabatur (quis enim auxiliaretur filiis, quos parentes ipsi sacrificabant, qui in eos summum ius & potestatem habebant?) iure naturæ, imò iure paterno, maximè tutari, & à nece vindicare debuerant, cùm & vrsi, pardi, ceteræque bestiæ pro catulis tuendis vsque ad mortem depugnent; hi, inquam, illos ipsos filios suos, sua manu

manu mactabant & immolabant. Ita Romani in suis Notis, Iansenius & Nannius, qui pro ἀβοηθήτων, id est *inauxiliatarum*, legit, βουθυτῶν, id est *mactatarum instar boum*, vel taurorum. Proles vocat *animas* synecdochicè & metonymicè, quia paruuli à parentibus tenerè diliguntur, quasi ipsorum forent animulæ, ideoque barbari & plusquam ferini sunt, qui eas necant, præsertim inauxiliatas & omni ope destitutas. Vnus fuit S. Franciscus Xauerius, qui Bernardum Iaponium hospitis sui in Iapone filium à patre paupere, quòd eum alere non posset, neci destinatum eripuit, aluit, instruxit, & in Societatem Iesu admissum, Romam ad S. Ignatium transmisit: bis vtique Bernardi patet, quòd vitam tam corpori, quàm animæ dederit. At quis dabit nobis plures Xauerios?

PERDERE VOLVISTI PER MANVS PARENTVM NOSTRORVM] per manus Iosue & Iudicum, qui eum secuti sunt.

VERS. 7. VT DIGNAM PERCIPERENT PEREGRINATIONEM PVERORVM DEI, QVÆ TIBI OMNIVM CHARIOR EST TERRA] Primò, Lyran. per modicam verborum metathesin, id est transpositionem, sic exponit q. d. Patres nostri, putà Iosue & Hebræi, expulere Chananæos, vt ipsi locum expulsorum occuparent, ac perciperent *peregrinationem*, græcè ἀποικίαν, id est coloniam *puerorum*, id est seruorum & filiarum *Dei*, putà Abrahæ, Isaac & Iacob in terra Chanaan, *quæ tibi omnium charior*, id est charissima, *est*: in illa enim peregrinan sunt Abraham, Isaac & Iacob: vnde eamdem Deus ipsis, id est eorum posteris, promisit, ideoque eamdem, expulsis Chananæis, Hebræis per Iosue donauit & tradidit.

Secundò, q. d. Ideo impulisti impios Chananæos, vt eorum *terra*, id est terræ & regiones, quæ tibi ceteris erant chariores, perciperent nouum dignamque se peregrinationem, hoc est peregrinorum & aduenarum coloniam; coloniam, inquam, filiorum Dei, id est fidelium & piorum Israelitarũ. Hunc sensum exigunt Græca, quæ habent verbum singulare, *vt dignam reciperet coloniam filiorum Dei, quæ tibi omnium pretiosissima*, vel *honoratissima terra est*. Ita vocatur Iudæa propter Dei electionem & benedictionem, quia Deus eam elegerat, vt in ea conderet sibi templum, in quo habitaret, æquè ac Synagogam siue cœtum populi fidelis, à quo ritibus & sacrificiis à se sanciris legitimè coleretur. Denique, quia in ea nasciturus, prædicaturus & moriturus erat Christus, itaque genus humanum redempturus, æquè ac B. Virgo, Apostoli, ceterique primi fideles, ob quæ terra ista tot sanctorum hominum, totque sacrorum mysteriorum ferax, meritò Sancta vocatur.

Quare impertinens est Hugonis & aliorum interpretatio, qui τὸ *perciperent* interpretantur *intelligerent*. q. d. Vt intelligerent Chananæi, æquè ac Hebræi, Chananæos indignos esse hac terra, vtpote impios & idololatras, Hebræos verò illa esse dignos, vtpote pios & veros veroque Dei cultores.

VERS. 8. SED ET HIS (Chananæis impiis) TAMQVAM HOMINIBVS PEPERCISTI, vt non statim eos perderes & occideres per Iosue & Hebræos, sed prius leniter castigasti, quasi admonens eos vocansque ad pœnitentiam; ET IDCIRCO MISISTI ANTECESSORES EXERCITVS TVI VESPAS, VT ILLOS PAVLATIM EXTERMINARENT] q. d. In Chananæos præmisisti vespas & crabrones ante aduentum Iosue & Hebræorum, tum vt Chananæis dares tempus pœnitentiæ: tum vt, si pœnitere nollet, eos ita attereres, vt facilè vinci & occidi possent per succedentes Iosue & Hebræos. Has vespas se præmissurum Mosi promiserat Deus Exodi 23. 28. vide ibi dicta. Notat ibidem Oleaster. Hebr. צִרְעָה *tsira*, id est vespa vel crabro, deriuari à צָרַע *tsara*, id est leprosus fuit, quòd vespæ hæ cum lepra cognationem habuerint, vel in colore, vel in odore, vel potius quòd molestæ essent leprosis: essèque muscas magno longoque corpore deserta colentes, vario colore, similes leprosis, iumentis infestas, atque ab apibus parum differre. Aut potius, vt alij, quòd acrem figant aculeum, ita vt carnem pungant, vt eum leproso similem efficiant.

Hinc & latinè vocantur *crabrones*, vel, *cabrones*, à *cabo*, id est caballo, ait Isidor. l. 12. Etymol. cap. vlt. quòd ex caballi carne putida nascantur, sicut de tauris & bobus nascuntur apes, de mulis fuci, de asinis vespæ. Vnde & vespæ & crabrones carne vescuntur, teste Aristot. & Plinio. Scaliger tamen Comment. in Varronem, & ex eo Aldrouandus malunt à *cracis*, id est gracilis sum, Ennio dici *Craber* & *Crabro*. Sicut σφηκώδεις graciles dicuntur apud veteres Comicos: hinc crabrones græcè vocantur σφῆκες, quia gracili sunt corpore, & circa ventrem quasi in cuneum contracto. Addit Plinius lib. 11. c. 53. crabrones comedere serpentes & viperas, ideoque morsus eorum esse venenatos. Adde, eos ira & furore fernere, eamque bombo æstuante & susurro, quasi indignante furenteque significare, ideoque maximè audaces esse, agiles, celeres, pertinaces, ac figere aculeum pestilentissimũ. Hinc adagium: *Noli irritare crabrones*. Nouem enim crabrones sufficiunt vt suis aculeis equum occidant. Audi Plinium lib. 11. c. 21. *Ictus eorum haud temere sine febri est. Authores sunt ter nouenis punctis interfici hominem*. Denique crabrones sunt vespis similes, sed maiores, alati, spiculisque armati; Galli *Frelons* vocant, Belgæ *Horsselen*, Itali *Calauroni*, Hispani *Tauarros*, Germani *Hornits*; Septuag. & ex iis Sapiens hic vocat σφῆκας; Chald. Exod. 23. nuncupat paruas muiculas, quæ oculos Chananæorum impeterent: crabrones enim maiores apibus, similes sunt paruis auibus.

Crabronis etymon.

Porrò, crabrones Deum in Chananæos præmisisse, testatur Iosue c. 24. 12. dicens: *Misiq; ante vos crabrones, & eiecit eos de locis suis*, &c.

Simili modo S. Iacobus Nisibites, Saporem Persarum regem abegit ab obsidione Nisibis, immissâ diuinitus in eius exercitũ infinitâ multitudine culicum & scinphum, qui in equorum hominumque oculos, aures, nares, ora inuolantes, eos penè ad insaniam adigebant, itaque fugere compulerunt, vt narrat Theodoret. in Philotheo, siue in Histor. Patrum c. 1. Vide hic rursum, vt superbiam & ferociam hominũ sternat Deus per viles & exiles vespas & crabrones. In Italia, alibiq; locis, nonnulli montes sunt inculti & inhabitabiles, ob copia & infestus vespatum.

Crabronum iræ exempla.

Cùm Amurates Turcarum rex Albam Græcam oppugnaret, oppidani teste Bonfinio lib. 4. dec. 3. præter alia, etiam apum examina in Turcas mittebant, vt aculeis petiti grauiter angerentur. Immò Henrici Imper. dux, obsessus à Giselberto Lotharingiæ rege (lego *Duce*) irrumpentes equites, obiectis apum aluearibus inhibuit, quarum aculeis in furorē versi equi, sessores, vt ait Vitichindus lib. 1. Gest. Sax. vel excussere, vel ad pugnandum inutiles reddidere. Anno salutis 1512. auspiciis Emmanuelis Lusitaniæ regis, Lupus Barriga in Mauritaniæ oppidum Xiamaticense, quod appellant *Tornli*, impetum fecit, referente Osorio lib. 8. Rerum Emman. hostes cùm se in vltimum discrimen adductos cernerent, aluearia apum innumerabilia, quibus abundabant, incensa in mœnibus dimisere; Lusitani & alueariorum flammis ambusti, & apum aculeis stimulati, oppugnationem deserere coacti sunt.

VERS. 9. NON QVIA IMPOTENS ERAS IN BELLO SVBIICERE IMPIOS IVSTIS, AVT BESTIIS SÆVIS, AVT VERBO (malè Dionys. legit, *bello*) DVRO SIMVL EXTERMINARE] Græcè, *non impotens in instructione aciei*, vel *in acie instructa* (Vatab. *dimicatione prælij*) *impios sub manum*, vel *potestatem iustorum tradere, aut feris truculentis, aut verbo seuero simul abolere*. q. d. Immisisti in Chananæos vespas, non quòd maiora in eos vibrare non posses: poteras enim prælio eos conterere, leonibus, pardis, vrsis obiicere, imò vnico verbo, id est nutu & iussu, disperdere & delere. Malè Pelicanus pro *verbo*, vertit, *peste*: licèt enim Hebr. דָּבָר *dabar*, id est verbū, si aliis punctis legas דֶּבֶר *deber*, significet pestem; tamen Grecum λόγος non pestem, sed verbum dumtaxat significat. Hic autem liber primitus scriptus est græcè, non hebraicè. Adde, hîc notari facilitatem potentiæ diuinæ, qua non peste, nec bestiis, nec aciebus, sed solo verbo poterat eos annihilare. Idem dicit de Ægyptiis per ranas, sciniphes & locustas à Deo castigatis cap. præced. v. 18.

VERS. 10. SED PARTIBVS IVDICANS DABAS LOCVM POENITENTIÆ, NON IGNORANS QVONIAM NEQVAM EST NATIO EORVM, ET NATVRALIS MALITIA IPSORVM, ET QVONIAM

VERS. 11. NON POTERAT MVTARI COGITATIO ILLORVM IN PERPETVVM. SEMEN ENIM ERAT MALEDICTVM AB INITIO: NEC TIMENS ALIQVEM, VENIAM DABAS PECCATIS ILLORVM] q. d. Potuit Deus impios Chananæos omnes simul disperdere, sed noluit, vt *partibus*, id est per partes paulatim (hoc enim est Græcum κατὰ βραχὺ) eos *iudicans*, id est puniens & castigans per vespas, daret eis *locum*, occasionem & tempus *pœnitentiæ*. Porrò, tanta fuit Dei clementia, vt Chananæorum improbitate vinci se non permiserit, vt, licèt sciret eos ita ingenita sibi peruersitate peruersaque indole deprauatos, atque à prima sua origine impios errores, velut cum lacte, suxisse, nec non domesticis malis exemplis institutisque aluisse, sed & ob diuturnam peccandi consuetudinem, sic esse morbum illum in eorum animis confirmatum, vt sanari nullo modo propter contumaciam tantam posset; denique adeò dira execratione deuinctum, vt omnem respuerent disciplinam: licèt, inquam, hæc omnia probè nosset; tamen tanta fuit in eos Dei benignitas, vt noluerit eos illico exterminare, sed per vespas castigare, ac per partes merita supplicia in eos immittere, non quòd aliquem timens, vel alicuius personam respiciens, eis veniam daret; sed vt ostenderet immensam suam in eos clementiam, ac ex parte sua faceret quidquid opus erat, quod eos ad pœnitentiam allicere posset.

NEQVAM EST NATIO EORVM] Græcè, praua γένεσις, id est generatio, origo, prosapia, natales, parentes ac aui eorum; ac similis generationi educatio & institutio. Erant enim Chananæi posteri Cham, eiusque filij Chanaan, quasi coruini coruorum pulli, ac impiorum parentum impij filij. Aut generatio vel *natio*, significat totam Chananæorum stirpem & gentem, quæ in Cham & Chanaan progenitoribus fuit corrupta, & in corruptione hac continuè propagata.

ET NATVRALIS (græcè, ἔμφυτος, id est ingenita, insita, innata) MALITIA IPSORVM] non quòd aliqua natura à Deo creata sit mala, vt calumniabantur Manichæi, & nuper Illyricus Lutheranus: sed *naturalis*, tum quia in eam natura hominum, peccato originali deprauata, est procliuis & prona; tum quia eam à suis parentibus imbiberant, & longa consuetudine, quasi in naturam conuerterant. Ita S. August. lib. 2. de Nuptiis & concup. c. 8. qui hinc contra Pelagianos probat peccatum originale.

Hinc tales dicuntur alienari à Deo, siue peccare à vulua, & errare ab vtero, psalm. 57. 4. quia vix nati dedunt se sceleribus, ex praua complexione, & ex vitiosa educatione parentum, & ex assidua consuetudine peccandi. Consuetudo enim est altera natura.

NON POTERAT MVTARI COGITATIO ILLORVM IN PERPETVVM] Id est, vt græcè, ὀ μὴ ἀλλαγῇ, id est *quòd nequaquam mutaretur*, nec facilè mutari posset, ita radicata, & quasi ingenita improbitas; absolutè tamen mutari poterat. Cur enim alioqui dedisset eis Deus locum pœnitentiæ, vt dixit v. 10. si non poterant mutari & pœnitere?

Nil ergo habent hîc hæretici contra liberum arbitrium, aut ij qui censent obduratos & obstinatos in malo carere auxilio sufficienti, vt cor suum emolliant & sensim conuertantur, pro rigida hac sua sententia.

SEMEN ENIM ERAT MALEDICTVM AB INITIO] non tam in Adam per peccatum originale omnibus posteris ab eo ingeneratum, vti explicat S. August. loco iam citato: sic enim omnes homines in Adamo fuere maledicti, cùm hîc soli Chananæi vocentur *semen maledictum*; quàm in parentibus suis Cham & Chanaan. His enim Noë pater ab eis irrisus, maledixit dicēs Gen. 9. 25. *Maledictus Chanaan* (cum patre suo Cham, qui Noë parentē suum ex temulenta incauta nudatū illusit) *seruus seruorū erit fratribus suis*. Qua maledictione non soli Cham, sed filio eius Chanaan & Chananæis ex eo nascituris, ac impietatem & scelera eius imitaturis maledixit. vide dicta Genes. 9. 25. Hæc maledictio etiamnum durat: vnde videmus Æthiopes & Mauros, quos vulgò Nigros vocant, qui ex Cham prognati sunt, magna ex parte esse mancipia, esseque obtusioris ingenij, & vilioris præ ceteris seruis conditionis.

Nec

NEC TIMENS ALIQVEM, VENIAM DABAS] A q.d. Solent timidi iudices & principes iudicia peruertere vel suspendere, ex timore ne damnatus, eiusúe cognati & amici, damnantem damno simili vel maiore afficiant. At Deus hanc impunitatem & dilationem pœnæ non tribuit Chananæis, eò quòd aliquid timeret vel reuereretur, cùm ipse omnibus sit terribilis & reuerendus, iuxta illud Iob c. 22. 4. *Numquid timens arguet te, & veniet tecum in iudicium?* Deus enim non est sicut homo & tyrannus, qui, vt ait Tragicus, *Timet timentes, metus in auctorem redit.*

Rursum sic exponas q.d. Tu Domine nullius rei timore adduci potuisti, vt Chananæis veniam dares: quare licèt supplicium differres, vt eos ad pœnitentiam alliceres, tamen cùm eos impœnitentes & obstinatos vidisti, plenè & planè illud eis irrogasti, eosque omninò disperdi- B disti. Hic sensus verior videtur: illum enim exigunt ea quæ sequuntur.

VERS. 12 QVIS ENIM DICET TIBI: QVID FECISTI? AVT QVIS STABIT CONTRA IVDICIVM TVVM? AVT QVIS IN CONSPECTV TVO VENIET VINDEX INIQVORVM HOMINVM? AVT QVIS TIBI IMPVTABIT, SI PERIERINT NATIONES, QVAS TV FECISTI?] Probat quod dixit: *Nec timens aliquem, veniam dabas peccatis illorum;* scilicet quòd Deus nullius timore pepercerit Chananæis, sed ad tempus supplicium distulerit, vt pœniterent; quod cùm facere nollent, omnino eos deleuit per Iosue & Hebræos. Hac de causa quatuor rationes & modos timoris assignat, quibus iudices timidi solent iudicium peruertere, ac reis veniam dare; illasq; omnes à Deo remouet, vt eius iudicium rectum, forte & in- C corruptibile ostendat: quia, vt solerter aduertit Holcot, declinant iudices à iustitiæ rigore, aut propter superiorum iudicum reuocationes, aut propter interpositas appellationes, aut propter futuras visitationes, aut propter sequentes persecutiones. Deus est iudex supremus, vt non sit qui cognoscere valeat & reuocare sententias eius, vel ad alium appellare, vel irritare decreta, vel ob pœnas, quas de noxiis sumpserit, intentare quid molestum.

QVIS ENIM DICET TIBI: QVID FECISTI?] Quis quasi te superior rationem factorum à te reposcet? Omnes enim & omnia tu fecisti, imò ex nihilo creasti: *Numquid dicet lutum figulo suo: Quid facis?* Isaiæ 45. 9. Quare omnes & omnia dicant oportet cum eodē Isaia c. 64. 8. *Et nunc Domine pater noster es tu, nos verò lutum: & fictor noster* D *tu, & opera manuum tuarum omnes nos.* Nullus ergo te est superior, sed omnes subditos tibi sese fateantur, planeque substernant oportet.

QVIS STABIT CONTRA IVDICIVM TVVM?] Græcè, *aut quis resistet*, vel *opponet se iudicio tuo*, quo damnaueris vel deleueris Chananæos, vt ab eo ad alium iudicem appellare audeat?

AVT QVIS IN CONSPECTV TVO VENIET VINDEX INIQVORVM HOMINVM?] Græca hoc membrum sequenti postponunt, sicque illud efferunt: ἢ τίς εἰς κατάστασιν (malè Aldina editio habet κατάστασιν, id est *in constitutionem*] σοι ἐλεύσεται ἔκδικος κατὰ ἀδίκων ἀνθρώπων, id est, vt habet editio Roman. *aut quis ad standum contra te veniet vindex pro iniquis hominibus?* Minùs A rectè Vatabl. *aut quisnam contra te vindex iniustorum hominum intercedat?* Meliùs Iansen. *quis veniet tibi in oppositionem & resistentiam, vt vindictam sumat de te pro iis malis, quæ impiis intulisti?* Agitur enim hic non de mediatore vel intercessore, sed de vltore, defensore & vindice; hic enim vocatur ἔκδικος: vnde & Latini *Ecdici* vocabantur Tribuni plebis, qui plebis causam contra vim & iniuriam optimatum tuebantur pleno iure & potestate, teste Cicerone lib. 13. epist. 56. & Budæo in Pandect. At nullus talis Ecdicus, nullus Tribunus plebis Chananæis ceterisque impiis contra Deum dari potest.

AVT QVIS TIBI IMPVTABIT, SI PERIERINT NATIONES, QVAS TV FECISTI?] Græcè, τίς δὲ ἐγκαλέσει σοι, id est *quis verò accusabit te, aut in crimen vocabit*, quòd perdideris Chananæos, quo- B rum iure creationis plenus summusque vitæ & necis es dominus; iure verò legislatoris scelerum ipsorum supremus es iudex & vindex. Quare si Deus omnes angelos & homines sanctos beatosque, qui in cælo sunt, vellet addicere æternis gehennæ tormentis, nullam illis aliisúe faceret iniuriam vel iniustitiam; quia faceret creator de creaturis suis, quod figulus facit de vasis suis luteis. Sed hoc non esset cōforme eius bonitati, æquitati & clementiæ, quæ summè est φιλάνθρωπος & φιλόψυχος, vbi dixit cap. præcedenti v. vlt. imò tormenta illa propriè pœnæ rationem habere non possent, nec Deus diceretur punire beatos, sed cruciare dūtaxat & affligere: pœna enim esse nequit, vbi non est culpa. Pœna enim & culpa sunt correlatiua. Vnde pœna est culpæ pœna, siue punitio; vicissim culpa C omnis pœnæ est meritoria: omnis enim culpa meretur condignè pro sua quantitate puniri & castigari, ac vice versâ pœna omnis condignam & commensam sibi culpam exigit & præsupponit.

NON ENIM EST ALIVS DEVS QVAM TV, VERS. 13 CVI CVRA EST DE OMNIBVS, VT OSTENDAS QVONIAM NON INIVSTE IVDICAS IVDICIVM] q.d. Nullus enim est te superior, qui te in iudicium vocet. Hic enim superior deberet esse alius Deus, isque te maior: quod fieri nequit. Græcè, *non enim est Deus præter te, qui curam habes omnium, vt ostendas quòd rectè iudicasti.* Nota. Cùm ait: *Cui cura est de omnibus*, probat alium nullum esse Deum, ex eo quòd nullus alius curam habeat omnium. Hæc enim cura soli Deo competit: hic enim solus omnium ha- D bet prouidentiam. Quare prouidentia siue numen, est de ratione & essentia Dei ac diuinitatis. Vnde qui prouidentiam adimit, adimit ei quoque diuinitatem. Hinc Vatabl. vertit, *neque enim præter te Deus est alius, qui curam agat omnium, quo te demonstras non iniustè iudicare.* Quia enim Deus summam omnium habet curam & prouidentiam, hinc impossibile est, vt iniustè iudicet, vt scilicet innocentem condemnet & puniat, nocentem verò absoluat & præmiet. Hinc colligendum relinquit, Deum à nemine posse reprehendi vel iniustitiæ accusari, quòd Chananæos similesque impios puniat & disperdat, eò quòd ipse omnium habeat curam, ac proinde omnium sit pater & prouisor, æquè ac iustissimus iudex & vindex.

VERS. 14

NEQVE REX NEQVE TYRANNVS IN CONSPECTV TVO INQVIRENT DE HIS QVOS PERDIDISTI] Græca significantiùs habēt ἀντιφθαλμῆσαι, id est, ex aduerso obtueri, vultum vultui opponere, fixè oculos in alterum intendere, vt ei se opponat vel litem moueat, velut illi iratus & indignans, vti solent in iudicio litigantes se mutuo, ac iudicem, facie obuersa toruaque aspicere & intueri, q.d. Nullus rex, siue legitimus, siue illegitimus & tyrannus, audebit te tuumque iudicium ex aduerso intueri, vt contra illud se opponat ac rationem exposcat, cur Chananæos ceterosque impios perdideris & perdas. Vnde Vatabl. vertit, *neque rex aut tyrannus pro iis, quos punieras* (hoc enim est, ἐκόλασας) *oculos contra te attollere audeat.*

VERS. 15

CVM ERGO SIS IVSTVS, IVSTE OMNIA DISPONIS] Græcè διέπεις, id est regis, moderaris: Vatabl. *gubernas.* Notat S. Thom. 1. p. quæst. 21. art. 1. in Deo non esse iustitiam commutatiuam, quia non potest commutare aliquid cum quoquam, quod prior ipse non dederit, iuxta illud Rom. 11. *Quis prior dedit illi, & retribuetur ei?* sed distributiuam. Nam vt ait S. Dionys. c. 8. de Diuin. nomin. *Oportet videre in hoc veram Dei esse iustitiam quòd omnibus tribuit propria, secundùm vniuscuiusque existentium dignitatem, & vniuscuiusque naturam in proprio saluat ordine & virtute.* Idem S. Thom. 1. 2. q. 61. art. 5. *Fortitudo Dei,* inquit, *est eius immutabilitas, iustitia verò Dei est obseruatio legis æternæ in suis operationibus.*

IPSVM QVOQVE, QVI NON DEBET PVNIRI, CONDEMNARE, EXTERVM ÆSTIMAS A TVA VIRTVTE] Ita corrigendum legendumque cum Romanis & Græcis. Perperam ergo multi codices contrariè habent, *ipsum quoque, qui non debet puniri condemnas, & exterum æstimas à tua virtute.* idque variè explicant. S. Gregor. 3. Moral. c. 11. mysticè explicat de Christo, q.d. Christus quæ non rapuit exoluit; & enim Pater puniendo, cuncta rectè disposuit, ac iustificauit peccatores, quorum ille iniustitiæ damna sustinuit. Alij ad litteram exponunt q.d. Deus subinde eos, qui iudicio hominum videntur iusti, nec puniendi, punit & condemnat, quia occulta in eis peccata videt, quæ homines non vident. Alij q.d. Deus subinde castigat eos, qui peccatis suis id non meruerunt, vt nos maiori gratia & gloria donet, vti fecit S. Iob. ita Lyran. Alij hinc probant peccatum originale, q.d. Deus paruulos, qui non debent puniri ob propria peccata, quæ nulla commiserunt, condemnat & reprobat ob peccatum originale, quod contraxerunt ex Adamo. Idem de adultis reprobis ex hoc loco & similibus censent Durand. Greg. Marsil. & alij, quos recenset & refutat Vasquez 1. p. disp. 95. art. 7. n. 3. & 37. Hi hunc locum sic exponunt q.d. Deus ante omnem præuisionem meritorum vel demeritorum, damnandos reprobauit, id est exclusit à suo regno & gloria cælesti. Verùm hæc non solùm dura, sed & huic loco impertinentia, imò aliena & violenta sunt. Totus enim hic locus commendat æquitatem & clementiam Dei.

Deus innocentem damnare nequit.

Longè durius, imò planè barbarum & tyrannicum est, quod ex hoc loco probare contendit Caluinus lib. 3. Instit. cap. 21. & sequent. scilicet Deum ante omnem peccatorum præuisionem, eos qui damnandi sunt, positiuè destinasse ad pœnas gehennæ æternas. Hoc enim non Dei foret opus, sed diaboli. Longè secius. Deique immensa bonitate digniùs S. Paulus 1. Timoth. 2. 4. *Deus,* inquit, *omnes homines vult saluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire.* Probat id ex Deo & Christo, dum subdit: *Vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum homo Christus Iesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus.* q.d. Christus pro omnibus hominibus redimendis passus & crucifixus est; ergo vult omnes saluos fieri, quantum est ex parte sua. Et S. August. epist. 106. docet Deum ante peccatum neminem reprobare vel damnare: hoc enim iniquum. Audi eum: *Hæc massa* (posterorum Adæ) *si esset ita media, vt quemadmodum nihil boni, ita nec mali aliquid mereretur, non frustra videretur iniquitas, vt ex ea fierent vasa in contumeliam.* Et inferiùs: *Quamquam verò, immeritum & nulli obnoxium peccato si Deus damnare creditur, alienus ab iniquitate non creditur.*

Quocirca S. August. lib. 83. quæst. qu. 53. expuncto *non,* sic legit, *eum quoque qui debet puniri, condemnas,* &c. sic enim in S. August. restituerunt Doctores Louan. cùm priùs legeretur addito *non.* Verùm cum Romanis & Græcis planè legendum est contrariè: *ipsum quoque, qui non debet puniri, condemnare, exterum æstimas à tua virtute,* id est, potentiâ, vt habent Græca, vel robore, q.d. Esto sis potentissimus, ô Domine, & robustissimus, tamen potentia tua non vteris ad plectendum innocentes, imò eos plectere exterum & alienum æstimas à tuo robore: tuum enim robur & potentia est æquissima & iustissima, æquè ac benignissima, adeoque omnipotentia tua in re idem est cum tua bonitate & clementia. Multi enim homines, vt videantur potentes, innoxios vexant; sed hæc potentia est tyrannis, magnaque animi impotentia: Dei autem potentia vera est potentia, quia vera est æquitas veraque iustitia.

Vnde Conc. Arausicanum can. 3. *Iniustitiam,* ait, *Deo dare conuincitur, qui mortem, quæ est pœna peccati, sine peccato* (Adæ & originali) *quod est meritum mortis, ad nos transire dicit.* Iniustitiam intellige, positâ iam lege ac pacto Dei cùm Adamo, quo illi eiusque posteris, si in iustitia perseuerasset, promisit gratiam, gloriam & vitam perennem; alioqui absolutè iure creationis poterat Deus Adamum non peccantem, & in iustitia persistentem, cum posteris omnibus morti addicere, vti dixi v. 12.

Porrò, sicut alienum est à Dei potentia condemnare innocentem, sic & alienum est à Dei sapientia ignorare innocentem: quemcumque ergo ipse condemnat, ille certò nocens est. Secùs fit apud homines, vbi iudices ob ignorantiam, sæpè per tormenta cogunt innocentes se confiteri nocentes, ac confessos condemnant. Quam humanæ ignorantiæ miseriam deplorans S. August. lib. 19. de Ciuit. c. 19. *Cùm quæritur,* inquit, *vtrùm sit nocens, cruciatur, & innocens pro incerto scelere luit certissimas pœnas: non quia illud commisisse detegitur, sed quia non commisisse nescitur; ac per hoc ignorantia iudicis, plerumque est calamitas innocentis.*

VERS. 16

VIRTVS ENIM TVÆ IVSTITIÆ INITIVM EST: ET DE HOC QVÒD OMNIVM DOMINVS ES, OMNIBVS TE PARCERE FACIS] Sic & Syrus. Arabicus verò, *& dominatio tua effi-*

cit

cit in omnibus, vt propitieris omnibus. Pro virtus græcè est ἰσχὺς, id est vis, robur, fortitudo; quare perperam Holcot, Hugó, & alij, per *virtutem* accipiunt pietatem & misericordiam. Lyran. verò explicat q. d. Deus per omnipotentiam suam iustificat impium. Nam, vt ait S. August. maius opus est iustificare impium, quàm creare cælum & terram. Verùm hac de re hîc non agitur. Dat enim causam, cur insontem, qui non debet puniri, condemnare, externum sit à Dei virtute & potentia; quia scilicet in hominibus & animalibus, fortitudo sæpè est initium iniustitiæ & tyrannidis, vt opprimant debiles & pauperes; at in Deo fortitudo est principium, imò principatus (vtrumque enim significat Græcum ἀρχή) iustitiæ & clementiæ, vt sequitur. Ratio est, Prima, quòd in Deo potentia iuncta mixtaque sit iustitiæ, æquitati & clementiæ, ita vt vna sine altera esse nequeat, sed vbi vna est, alteræ quoque adsint oportet: vnde vna alterius est quasi initium, quia illam secum adducit; in hominibus verò, qui multum habent cupiditatis, & modicum roboris ac potentiæ, ideoque dominandi & fines imperij extendendi sunt auidi, potentia sæpè excludit iustitiam & clementiam; ideoque ferina est & tyrannica, & idcirco impotens, inualida, & parum durans.

Robur Dei est initium iustitiæ.
Ratio Prima.

Secunda. Secunda, quòd potentia in Deo nostro modo concipiendi, oriatur ex ipsa diuinitate, quæ perfectissima est & sanctissima, ac rectæ rationi, virtuti & legi æternæ summè cōformis: quare talis quoque eius potentia sit oportet, ideoque optima, piissima & æquissima, ac omnis iustitiæ initium & fundamentum. Adde, quòd in Deo potentia sit summa & immensa, sit nil addi possit, nisi vt eam ostendat & communicet creaturis per æquitatem & beneficentiam: quare eius fons est, principium & origo. Deus ergo summè beneficus est, quia summè plenus, summeque potens, sicut flumen exundat agrosque fœcundat, quia summè plenum est & validum. Hanc rationem dat Sapiens v. sequenti.

Tertia. Tertia, quia vera potentia est magnanima & generosa; magnanimi autem sunt æqui & clementes: quare summa potentia est summè æqua & clemens, imò est summa æquitas & clementia. Hoc est quod subdit: *Et ob hoc, quòd omnium Dominus es, omnibus te parcere facis.* q. d. Tua potestas, summumque omnium dominium te impellit, vt omnibus parcas, & in omnes sis beneficus & clemens, quia, vt ait Glossa interlin. *qui præest potentia, mitescit natura*; vt quò maior est, eo sit clementior, quæ est virtus boni principis, nempe vt & dominus sit subditorum & pater, sicut Christus dixit Matth. 11. 25. *Confiteor tibi, Pater, Domine cæli & terræ*; nam potentiam domini liberè opprimere potentis, patris affectus frænat ac temperat. Vnde priscos Romanos quasi leoninos, tum robore, tum clementia laudat S. August. l. 5. de Ciuit. c. 12. quorum hoc erat axioma teste Virgilio 6. Æneid.

Parcere subiectis, & debellare superbos.

Vide Senecam libr. de Clementia, vbi vocem Neronis initio regni extollit, qua cum subscriberet sententiæ rei capite plectendi, exclamauit: *Vtinam nescirem litteras.* Vera ergo potentia debet niti iustitia, vt duret, iuxta illud: *Iustitia firmatur solium*, Prouerb. 16. 12. Potentia igitur carens iustitiâ, impotentia est, citoque perit, vti patet in tyrannis. Vide dicta cap. præcedenti v. 24. ad illa: *Misereris omnium, quia omnia potes.*

Moraliter, discant à Deo pugnaces & duellatores, qui quòd viribus & arte digladiandi polleant, obuios quoslibet prouocant ad duellum, vires suas metiri æquitate & iustitia, ne leones & tigrides potiùs esse videantur, quàm homines: tigrides enim ius suum metiuntur robore. Quocirca iusto Dei iudicio prouocantes ad duellum, sæpè in duello succumbunt & vincuntur ab infirmioribus. Prouocati verò ad duellum respondeant, quòd Augustus Cæsar Antonio ad id prouocanti respondit: *Antonio si perire velit, sat multas ad interitum esse vias.* ita Plutarchus in Antonio.

VERS. 17 VIRTVTEM (ἰσχὺν, id est robur, potentiam) ENIM OSTENDIS TV, QVI NON CREDERIS ESSE IN VIRTVTE (δυνάμει, id est *potentia*) CONSVMMATVS, ET HORVM, QVI TE NESCIVNT, AVDACIAM TRADVCIS] q. d. Vires tuas & robur, ô Domine, ostendis & exeris in eos, qui non credunt te esse in potentia consummatum, esseq; omnipotentem, quales fuere infideles impijque Sodomitæ, Ægyptij, Chananæi, qui tuum brachium irritare, teque quasi ad duellum prouocare ausi sunt; vnde eorum audacem temeritatem *traducis*, punis & castigas. Nam, vt paulò antè dixi, vera fortitudo est, *parcere subiectis, & debellare superbos*, vt illi scilicet coacti tuum robur & manum omnipotentem agnoscant, colant & reuereantur. Vnde Syrus & Arabicus vertunt, *& tu dominator omnium virtutes demonstrasti, & non crediderunt; tantummodo virtutibus consummationis eos, quos agnosco, potenter redarguis.*

ET HORVM, QVI TE NESCIVNT, AVDACIAM TRADVCIS] Complut. Regij; aliique codices habent, *& hos, qui te nesciunt, in audacia traducis*; græcè, ἐξελέγχεις, id est arguis, punis, castigas; Lyran. Hugo, & alij legunt, *in audaciam traducis.* q. d. Infideles, qui te nesciunt, sinis audaciores fieri, & in audacia obfirmas, vt audacter ex vno scelere in aliud corruant. Verùm *traducis*, idem est, quod corripis & flagellas, vti iam dixi. Græca contrariè habent, *& in scientibus audaciam redarguis.* Vnde & S. August. lib. 83. quæst. quæst. 53. legit, *sed in iis, qui sciunt, audaciam traducis.* Vatabl. *& contumacia præditos redarguis*; Syrus & Arabicus, *eos quos agnoscis potenter redarguis.* Verùm in Græco excidisse videtur negatio μὴ, id est *non*; quam legit Noster, ideoque vertit, *qui te non sciunt*, id est *nesciunt*. Vtraque tamen lectio conciliari potest: impij enim sciunt Deum, Deique potentiam speculatiuè, at non practicè, quia eam non satis sunt experti, ideoque non timent, nec verentur: quare Deus contra hanc audaciam traducit, id est acriter corripit & plectit, vt eam timere discant, vti de Philosophis, *qui cùm cognouissent Deum, non sicut Deum glorificauerunt*, docet Apost. Rom. 1. Vbi Nota, Deum maximè solere in audaces & insolentes sæuire, quales fuere Pharao, Ægyptij & Chananæi, vt eorum superbiam, insolentiam & audaciam retundat & frangat, faciatque humiles, modestos & sibi reuerenter subditos. Vnde aliqui quod est in Græco, *qui sciunt audaciam*, exponunt, *qui qui sunt audaces*, corripis & plectis.

VERS. 18 TV AVTEM DOMINATOR VIRTVTIS, CVM TRANQVILLITATE IVDICAS, ET CVM MAGNA REVERENTIA DISPONIS NOS, SVBEST ENIM TIBI, CVM VOLVERIS POSSE] Deus dicitur *dominator virtutis*, hoc est Primò, qui dominatur suæ potentiæ, vt vertit Vatabl. æquè ac animo, ac suæ iræ & zeli sapientissimus est moderator. Vnde græcè est, δεσπόζων ἰσχύος, id est dominans robori aut potentiæ. Secundò, per hebraismum, q.d. Dominator potentissime & robustissime. S. August. loco citato legit: *tu autem Dominus virtutum*, id est exercituum, qui sedi et angelis, cælis, elementis, omnibusque creaturis dominaris, easque cùm vis in aciem contra hostes tuos educis. Tu enim sub tua potestate omnem aliorum potentiam contines, ne limites excedat cohibes, ac pro libito laxas & remittis. Sensus est q.d. Etsi quandoque potentiam tuam in eos, qui eam non credunt, exeras; vt te dominatorem virtutis, id est potentissimum, ostendas; tamen id facis non ex passione iræ, sed cum tranquillitate animi, iustitiæ studiosi, ideòque cum *magna reuerentia*, id est moderatione, velut reueritus nos, disponis & gubernas nos, vt omnes intelligant te non iuxta potentiam & iram, sed iuxta æquitatem & clementiam punire peccatores: si enim iuxta potentiam plecteres, illico omnes disperderes & annihilares. *Subest* (πάρεστι, id est *adest*) *enim tibi, cùm volueris, posse*, vt quidquid velis, possis & opere perficias. Potentia enim tua adæquatur tuæ voluntati: vnde tanta est, quanta est voluntas tua.

Deus dominator virtutis, dupliciter.

CVM TRANQVILLITATE (Arabicus, *cum simplicitate*) IVDICAS] Græcè, ἐν ἐπιεικείᾳ, id est in epikeia, cum mansuetudine & æquitate, non pro potestate, vel ira; cum moderatione & temperamento, non pro rigore iustitiæ; quia dum peccatores punis, non exeris omnes tuas vires, nec indulges iræ, nec scelera pro grauitate & merito castigas; sed iustitiam clementia temperas, punisque citra condignum, ideoque *cum tranquillitate iudicas*, vt solerter vertit Noster. Licèt ergo Deus sit zelator iustitiæ, tamen zelus hic, qui in nobis perturbationem affert, in Deo summam habet pacem & tranquillitatem ob eius eminentem, tum sanctitatem, tum omnipotentiam. *Subest enim tibi, cùm volueris, posse.*

ET CVM MAGNA REVERENTIA DISPONIS NOS] Dionysius *reuerentiam* non hominum, sed Dei accipit, q.d. Deus magnificè gubernat, vti decet eius maiestatem omni reuerentia dignam. Secundò, Saluianus lib. 2. de Prouidentia, reuerentiam hominum accipit. q.d. Deus respicit culmen dignitatis humanæ, illudque honore prosequitur & quasi reueretur.

Reueretur quasi Deus homines: quomodo?

Verùm dico, Græcè est μετὰ πολλῆς φειδοῦς, id est *cum multa parcitate*, parcendi studio, parsimonia, indulgentia, venia, misericordia gubernas nos, parcens culpæ & pœnæ, si non in totũ certè magna ex parte, perinde ac si nos reuerereris. Est catachresis. Sic parẽs cùm castigat filium tenerè dilectum, reuerenter id facit & coactus: vnde manus ei tremunt, ac post verbera eas retrahit & cohibet. Sic pædagogus, qui regis filium regni heredem flagellat, cum tranquillitate & reuerentia id facit, vt muneri sibi à patre rege iniuncto satisfaciat. Sic & tu Domine quasi reuerenter nos punis, quia vt filios tuos aspicis. & *in virga virorum* (Hebr אֲנָשִׁים *anasim*, id est infirmorum, debilium, id est debili & languida castigatione) arguis, atque in plagis filiorum hominum, 2. Reg. 7. 14. Et sicut, qui lauat purgatq; vitrum, cautè id facit, ne vitrum rei cuipiam illidat & frangat: & sicut figulus delicatè tractat purgatque vasa lutea, ne ea rumpat. Sic & Deus cautè nos tribulationis sale fricat, vt sordes defricet, non vt corpus luteum rumpat. ita Cantacuzenus. Hinc Syrus vertit, *& cum omni pietate* vel *benignitate gubernas nos*; Arabicus, *multa pietate moderaris nos*. Reuerentia ergo, vt vertit Noster, est pietas, benignitas, moderatio, indulgentia, vti notant Romani in notis ad Græcam versionem.

SVBEST ENIM TIBI, CVM VOLVERIS, POSSE] Arabicus, *& cum volueris, potentia apud te est*; Syrus: *si volueris, parata est virtus*; Vatabl. *nempe tibi cùm vis, potentia præstò est*. q.d. Non castigas illicò scelera, nec condignè pro meritis, quia id potes quando & quomodo vis: cùm enim volueris, nullus effugiet tuas vires & manus. Notat S. Bonauent. potentiam præcedere voluntatem, dici hîc tamen vice versâ, *subest tibi, cùm volueris, posse*: quia licèt potentia præcedat in essendo; voluntas tamen præit in agendo, quia applicat potentiam ad agendum: Deo enim tam facile est posse, quàm velle. Rursum hæc omnipotentia in Deo est ratio, quare zelo vindictæ, dum scelera castigat, non perturbetur, sed cum tranquillitate iudicet & puniat: *Subest enim tibi, cùm volueris, posse*. q.d. Ideo non turbaris, si aduersum te aut aduersus tuos aliqui insurgant, sed quoad congruit, hominum audacias tranquillus expectas. Cùm autem tempus est obsistendi, & medelam tuis afferendi, & iniquos puniendi, ita resistis & punis exterius, vt in summa pace maneas, & interiùs nullo motu, è quo longissimè abes, indignationis efferueas. Catellus aduersus leonem oblatrat, hic verò quietus transit, quia prorsus nullum malum ab eo sibi referri timet; at cùm oportet manum leuat, & quasi nihil agens illum discerpit. Sic vniuersi hostes tui & seruorum tuorum, nullius momenti catelli sunt, quos velut irridens, eos absque vlla perturbatione compescis. Respicis terram, & facis eam tremere; tangis montes, & fumigant: & per Ieremiam ais: *Numquid me ad iracundiam prouocant?* quasi dicat: Non, *sed semetipsos in confusione vultus sui*, Ierem. 7. 16. ita noster Aluarez de Paz tom. 3. contemplat. 29. de pace Dei.

Moraliter, discant hîc à Deo principes, iudices, Superiores modum regendi, iudicandi, puniendi. Si enim Deus cum tranquillitate iudicat, & cum magna reuerentia disponit nos, cum quanta homines, qui eiusdem naturæ & conditionis sunt, cum subditis & sociis idipsum facere par est? vti subdit Sapiens. Quare grauiter errãt, qui ex imo in summum honoris gradum euecti insolescunt, ac superbi insolenter potestate sua ad aliorum perniciem vtuntur & abutuntur: quo fit, vt omnium odia, ac non rarò ruinam, imò necem sibi adsiscant. Audiant Auson. Exhort. ad modestiam:

Rectores modestè regant.

Fortunam reuerenter habe, quicumque repente
Diues ab exili progrediere loco.

Præclarè S. August. lib. 1. Confess. cap. 4. Deum princi-

principem, iudicem & vindicē ita pingit: *Amas, nec æstuas; zelas, & securus es; pœnitet te, & non doles; irasceris, & tranquillus es.* Homo ergo cùm fit imago Dei, debet esse imitago Dei, vt eius sanctitatem, beneficentiam & perfectionem imitetur, iuxta illud: *Estote vos perfecti, sicut & Pater vester cælestis perfectus est*, Matth.5.48. & illud: *Serue nequam, &c. nonne oportuit & te misereri conserui tui, sicut & ego tui misertus sum?* Matth.18.33. S. August. in psal.102. Deum ita loquentem inducit: *Non mihi placent peccata, sed longanimitate quæro rectè facta. Si punirem peccatores, non inuenirem confessores.*

Exempla. Hoc sapiebat Theodosius iunior Imper. qui rogatus, cur eos à quibus lædebatur, supplicio capitis non mulctaret? *Vtinam*, inquit, *mihi liceret & mortuos ad vitam reuocare.* Rodulphus Imper. cùm post morum mutationem clementior suis fuisset, quàm ab initio imperij, obiurgatus ob id: *Seuerum*, inquit, *& immitem fuisse me aliquando pœnituit, lenem & placabilem nunquam.* ita Æneas Sylvius lib.2. Comment. de gestis Alfonsi. Alfonsus Aragonum rex, cùm argueretur aliquando, quòd nimis mitis ac lenis esset erga suos, vt qui nonnumquam etiam iis, qui vel grauiter in ipsum deliquissent, ignosceret: *Malo*, inquit, *multos mea clementia seruare, quàm paucos mea seueritate perdere. Hominum sanè clementia est, beluarum autem feritas. Quare principem in priuatis iniuriis facilem ad ignoscendum, in iis autem, quæ lædunt rempubl. seuerum esse oportere, ita tamen vt non hominem, sed crimen ipsum insectari & punire videatur.* ita Panorm. lib.2. de Gestis Alfonsi, qui & lib.3. has eius cælestes voces recenset. *Per iustitiam bonis gratus sum, per clementiam malis; nihil enim ita aduersariorum animos flectit, quàm lenitatis & placabilitatis nomen.*

B. Franc. Borja Dux Gandiæ, & viceres Cataloniæ, cùm ex officio sontes plectere cogeretur, illacrymabat, ac vt piè morerentur satagebat: pro plexorum animabus verò triginta Missarum sacrificia in singula capita offerri curabat. Idem factus Societatis Iesu Generalis, delinquentium pœnas magnā ex parte in se recipiebat, & cruciatu corporis sui expiabat. Idem à Salomone didicere philosophi, quorum axiomata refert Antoni. in Melissa, Plutarch. in Apophtht. & alij, vt Demonactis: *Non esse irascendum hominibus, Nam hominis est peccare, Dei verò aut hominis Deo proximi peccata emendare.*

Gnome. Antigoni regis Macedon. *Clementia plus potest, quàm violentia.* Cato senior admonebat eos, qui potentes essent, vt parcè vterentur sua potestate, quò semper vti possent, sentiens clementia & comitate potentiam fieri diuturnam, ferocia breuem. Cùm Cæsar rerum potitus, Pompeij statuas deiectas honorificè reposuisset: *Cæsar*, inquit Cicero, *dum Pompeij statuas reponit, suas stabilit*, sentiens illam hoc non in Pompeij gratiam facere, sed vt sibi clementiæ simulatione fauorem apud ciues conciliaret, atque hoc pacto suum regnum constabiliret. Plutarch. in Rom. apopht. Traianus Imper. cùm à suis nimiæ lenitatis argueretur, *talem se Imperatorem esse priuatis* respondit, *quales sibi esse Imperatores priuatos optaret.* Eius successor Adrianus: *Principibus*, inquit, *in priuatu offensu debet esse satu, potuisse vlcisci.* Alexander Seuerus Imper. cùm eius improbantes humanitatem & clementiam Mammæa mater, vxorque Memmia, sæpè dicerent: *Molliorem tibi potestatem & contemptibiliorem imperij fecisti.* respondit: *Sed securiorem & diuturniorem.* ita Vit. Cæsar. Thyrræum Pittaci filium Cumis faber quidam ærarius impactā securi occidit; Cumani homicidam vinctum miserunt ad Pittacum, vt de eo supplicium sumeret. At ille cognitā causā dimisit hominem, dicens, *ignoscentiam esse potiorem pœnitentiā*, sentiens vtilius esse condonare, quàm meminisse iniuriæ & vlcisci. Sunt qui referant homicidam ab Alcæo fuisse dimissum, cum hoc elogio, *Melius est ignoscere, quàm punire.* ita Laert. lib.1.

Porrò eadem pax & tranquillitas non in sola punitione, sed in omnibus actionibus adhibenda est præsertim vbi multæ occupationes hominis animum distrahūt & perturbāt. Tunc enim viri sapientes & spirituales omnem spem in Deo defigentes, omnia ordinatè, quietè & tranquillè peragunt. Audi S. Gregor. 18. Moral. cap.25. vel iuxta aliam edit. 29. Explicans enim illud Iob 28. *Et mare, Non est mecum. Cùm occupationes*, inquit, *extrinsecus perstrepunt, intrinsecus in amore pacatissima quies tenetur: atque occupationem tumultus exterius perstrepentis dispensat interius præsidens iudex ratio, & tranquillo moderamine ea quæ circa se sunt minus tranquilla disponit. Sicut enim vigor mentis frænādus præest motibus carnis, sic sæpe super impositos tumultus occupationis bene regit amor, quietus: quia exteriora cura si peruerso amore non appetuntur, non confusè sed ordinato animo ministrari queunt.*

Magni animi gentes omnia pacificè. *Qua ratione.*

VERS.19 DOCVISTI AVTEM POPVLVM TVVM PER TALIA OPERA, QVONIAM OPORTET IVSTVM ESSE ET HVMANVM; ET BONÆ SPEI FECISTI FILIOS TVOS: QVONIAM IVDICANS DAS LOCVM IN PECCATIS POENITENTIÆ] q.d. Tuo hoc, Domine, clementiæ in Ægyptios & Chananæos, exemplo docuisti fideles tuos, iustitiæ miscere humanitatem & beneficentiam: item spem eis dedisti veniæ, vt, cùm peccarent, si de peccatis verè pœniterent, iterum eos fis in gratiam recepturus: hanc enim vti Chananæis obtulisti, ita multò magis seruis & filiis tuis offers; quia tu Domine es pater misericordiarum, & Deus totius consolationis, 2. Corinth.1.

OPORTET IVSTVM ESSE ET HVMANVM] *et &* non copulat, sed auget, valetque *etiam, quoque*: nam græcè est, δεῖ τὸν δίκαιον εἶναι φιλάνθρωπον, id est *decet eum, qui iustus est, esse quoque humanum*, imò philanthropum: iustitia enim humana est; quæ verò inhumana & sæua est, potius crudelitas & sæuitia est, quàm iustitia: hinc summum ius summa est iniuria. *Noli esse iustus multum*, ait Eccles. c.7.17. *Misericors & miserator & iustus Dominus*, psal.111.4. *Misericordia & veritas obuiauerunt sibi iustitia & pax osculata sunt*; psal.84.11. Debet ergo iustitiā miscere benignitati, vt neque nimiā seueritate subditos exacerbet, neque nimia lenitate & laxitate disciplinam soluat, vti docet S. Gregor. 20. Moral. c.8.

BONÆ SPEI (benè sperare) FECISTI FILIOS TVOS] Græcè, εὐέλπιδας ἐποίησας, id est *bene sperantes effecisti, quoniam das in peccatis pœnitentiam*; Vatabl. *bonā spe filios tuos imbuis, quòd locum concedis pœnitentiæ peccatorum.* Filios vocat Hebræos, quia fideles

fideles & veri Dei cultores, ac vocatos ad Dei hereditatem, putà ad eius gratiam & gloriam. *Quoniam iudicans*, id est puniens, *das locum in peccatis pœnitentiæ.* q.d. Ita punis, imò ideò punis, vt peccantes moueas ad pœnitentiam: quare magnam nobis das spem veniæ, vt, si peccamus, de ea non desperemus, sed pœniteamus, & confidenter tuam indulgentiam imploremus ita S. Bonau. Aut simpliciùs q.d. Cùm iudicas, id est sententiam fers in aliquem, cumque ob peccata ad meritam pœnam condemnas, non illicò illam executioni mandas, pœnamque ei decretam infligis, sed longanimis eam differs, vt reus imò damnatus pœniteat, pœnamque pœnitens & supplex euadat. ita à Castro.

VERS. 20 SI ENIM INIMICOS SERVORVM TVORVM, ET DEBITOS MORTI, CVM TANTA CRVCIASTI ATTENTIONE, DANS TEMPVS ET LOCVM, PER QVAE POSSENT MVTARI A MALITIA; VERS. 21 CVM QVANTA DILIGENTIA IVDICASTI FILIOS TVOS, QVORVM PARENTIBVS IVRAMENTA ET CONVENTIONES DEDISTI BONARVM PROMISSIONVM] Est argumentum à minori ad maius, aut potiùs à minus verisimili ad magis verisimile. q.d. Si Chananæos hostes seruorum tuorum, putà Hebræorum, *debitos morti*, id est morti obnoxios, mortis reos, morti addictos, ob suas scelerum culpas & debita, cum tanta cruciasti *attentione*; græcè προσοχῆς, id est circumspectione, cautione, moderatione, prouida cura & attentione, ne modum excederes in puniendo: vtque modicas eius pœnas easque sensim infligeres, quæ non tam læderent eos, quàm prouocarent ad pœnitentiam, itaque tam mentem à malitia, quàm corpus à plagis liberarent, ac sanitati restituerent; *cum quanta diligentia*, græcè, ἀκριβείας, id est sollicita, exacta, exquisita consideratione, animaduersione, cautione, cura & studio; vnde Vatabl. vertit, *sollicitudine*; alij vertunt, *tenacitate & parcitate* (sic enim tenaces & parcos vocamus sollicitos, & attentos ad rem, *iudicasti*, id est, *rexisti*; vt vertit Vatabl. *gubernasti*: item peccantes castigasti, puniuisti; *filios tuos*, fideles Hebræos, *quorum parentibus*, Abrahæ, Isaac & Iacob, *iuramenta & conuentiones dedisti bonarum promissionum*, id est promisisti & pactus es cum iuramento, te posteris eorum daturum terram promissam lacte & melle manantem, omnemque tuam benedictionem? Id fecisse Deum patet ex historia Exodi, Numer. & Deuter. vnde Vatabl. vertit, *quanta sollicitudine rexisti filios tuos, quorum patribus bonas promissiones iureiurando pactionibusque firmasti?*

Ad τὸ *attentione*, Græci Vaticani addunt δεήσεως, id est *deprecatione*, &, vt nonnulli Latini codices legunt *obtestatione*: item *parsimonia & indigentia*, quasi Deus ex nimia clementia indigeret careretque suppliciis, quibus eos afficeret: quo figuratè significatur, Deum vltum se de Chananæis cum tanta attentione, quantam diximus; & cum tanta obtestatione, petendo ab illis, & obtestando, nisi sibi consulerent, tandem perituras; & cum tanta parsimonia, moderatione, indigentia, ac si Deus illis indigeret, ac propterea nollet eos perdere. Quod ostendit summam Dei nostri sustinentiam ac clementiam. Est catachresis & charientismus. Hinc illud Apostoli: *Pro Christo ergo legatione fungimur, tamquam Deo exhortante per nos, obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo*, 2. Corinth. 5. 20. Vide & obstupesce dignationem, demissionem & clementiam Dei nostri, qui quasi iniuriam fecerit, non acceperit, obsecrat peccatores, vt ad se salutemque suam redire velint.

VERS. 22 CVM ERGO DAS NOBIS DISCIPLINAM, INIMICOS NOSTROS MVLTIPLICITER FLAGELLAS, VT BONITATEM TVAM COGITEMVS IVDICANTES: ET CVM DE NOBIS IVDICATVR SPEREMVS MISERICORDIAM TVAM] q.d. Cùm tu Domine, peccant velut pueros (hoc enim est παιδίων) tuos virga disciplinæ castigas, vt emendes, tunc nostros inimicos, quales fuere Chananæi ceteræque gentes idololatræ, multis magnisque suppliciis flagellas, vt cogitemus, & iudicantes discernamus, quanta sit bonitas tua in nos, ac sæuitia tua in hostes nostros idololatras; eaque de causa cùm rursum peccantes à te iudicamur, id est corripimur & castigamur, speremus similem à te clementiam & misericordiam, ideoque tibi nos humiliter corda contrito subdamus, ac constanter adhæreamus, nec ad idola deosque Gentium declinemus: si enim id fecerimus, cum ipsis longè grauiùs à te flagellabimur. Hæc enim eò spectant, vt Dei cultum, & idolorum ac gentium idololatrarum odium in Hebræis, ad idola procliuibus, stabiliat, vt patet ex sequent.

MVLTIPLICITER) Græcè, ἐν μυριότητι, id est in multis millibus, in myriadibus: μύρια enim sunt decem millia. Vnde myrias significat innumeram & quasi infinitam multitudinem. Dices, Quomodo ergo superiùs laudauit Dei clementiam, quòd Chananæos paucis modicisque plagis castigaret? Resp. Initio fuere illæ paucæ & modicæ, vt inuitaret eos ad pœnitentiam; at, vbi illi impœnitentes in suis sceleribus se obfirmarunt, Deus plagas plagis addidit sine fine, donec eos contereret.

VT BONITATEM TVAM COGITEMVS IVDICANTES] Pro *cogitemus*, græcè est μεριμνῶμεν, id est simus solliciti, ne scilicet bonitatem tuam grauiùs offendamus, & ab ea excidamus, itaque pro bonitate iram & sæuitiam tuam cum impiis Chananæis incurramus, sed eam iusto rationis veritatisque iudicio iudicantes, appendentes & æstimantes, eidem firmiter agglutinemur, vt, cùm iterùm ob delicta quæpiam à te iudicati, id est puniti, fuerimus, *speremus*, græcè, *expectemus*, pristinam in nos *misericordiam tuam*, ad eamque confidenter recurramus, vt illam implorantes delictorum veniam & gratiam cõsequamur. Hic maximè genuinus & simplicissimus est sensus. Huc pertinet expositio Cantacuzeni, q.d. *Vt cogitemus iudicantes*, id est, vt assiduè meditantes bonitatem Dei, iudicemus nosipsi, ac prudenter æstimemus quot quantaque simus à Deo bona consecuti. Et Dionys. q.d. Vt prudenter discernamus correctionem nostram à reproborum perditione; quare flagella Dei in piis generant spem, in impiis desperationem.

Secundò, tamẽ appositè Nannius, Iansen. Vatabl. à Castro, & alij sic exponunt. q.d. Ideo nos leuiter vt pueros virga disciplinæ iudicas, id est punis & castigas, vt nos pariter iudicantes, id est cùm iudicia exercemus, aliosque iudicamus & castiga-

castigamus, huius tuæ lenitatis & bonitatis simus memores, eamque imitemur, ac seueritatē lenitate temperemus, nec rigidi simus reorum censores & iudices, sed benigni correctores. Sic enim vicissim à te vel ab alijs *iudicati*, id est censi, reprehensi, puniti, moderationem & misericordiam tuam nobis sperare poterimus, iuxta illud Christi: *Nolite iudicare* (seuerè & rigidè) *& non iudicabimini: in quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabimini: & in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*, Matt. 7. 1. Huc accedunt S. Bonauent. Lyran. & Hugo, qui censent nos hic moneri doceríque, vt, cùm alios iudicamus & punimus, faciamus hoc modestè; sicut Deus modestè nos puniuit, & punit, iuxta illud Apostoli Ephes. 4. vlt. *Estote autem inuicem benigni, misericordes, donantes inuicem, sicut & Deus in Christo donauit vobis*, id est condonauit omnia peccata per merita & gratiam Christi.

VERS. 23. VNDE ET ILLIS, QVI IN VITA SVA INSENSATE ET INIVSTE VIXERVNT, PER HÆC, QVÆ COLVERVNT, DEDISTI SVMMA TORMENTA] Græcè, *quamobrem eos, qui in insipientia vitæ vixerunt iniustè, per proprias cruciasti vel torsisti, abominationes*, id est per res abominandas, quas scilicet ipsi coluerunt vt deos; Vatabl. *quocirca & iniustos in stolida vita versatos homines, per suas ipsorum impuritates excruciauisti*. q. d. Chananæos impios acriter torsisti per viles bestiolas, putà vespas & crabrones, quas vel quarum similes ipsi pro diis colerant, itaque numina eorum vertisti eis in supplicia & fulmina. Notum est in Script. *abominationes* vocari idola & idololatriam, vtpote res summè abominandas & execrandas. Redit enim ad ostendendū atroces pœnas, quibus Deus idololatras afflixit ob nefas idololatriæ, quod proinde sequent. ca. exaggerat multisque insectatur. Sic cap. 11. v. 16. dixit Ægyptios punitos per serpentes quos colerant vt deos, *vt scirent, quia per quæ peccat quis, per hæc & torquetur*.

VERS. 24. ETENIM IN ERRORIS VIA DIVTIVS ERRAVERVNT, DEOS ÆSTIMANTES HÆC, QVÆ IN ANIMALIBVS SVNT SVPERVACVA, INFANTIVM INSENSATORVM MORE VIVENTES] Græcè, ψευσθέντες, id est decepti, ludificati more infantium. Perperam pro *animalibus*, Complut. legunt, *animabus*; & alij, *manibus*. q. d. Chananæi lignea idola manibus secta, coluerunt. Græcè enim est ζώοις, id est *animalibus*. Sensus est q. d. Chananæi per idola errando & vagando, eò amentiæ progressi sunt, vt *animalia superuacua*; græcè, τῶν ἐχθρῶν ἄτιμα, id est *hostium vilia*, hoc est, apud hostes vilia & infamia, tum quia hostilia, tum quia in se vilia & spurca, velut numina adorarint, quasi infantissimi & stolidissimi pueri, qui cum araneis, vespis, apibus, bufonibus, aliisque bestiis vilibus & mortiferis ludunt, ideoque ab eis punguntur, & subinde necantur. Sic enim Chananæi coluere Beelzebub, id est Deū muscam; habebat enim caput muscæ; crocodilos feles, cynocephalos & canes, qui homines mordent, lacerant, necant, vorant, ideoque ea vocauit ἐχθρά, id est hostilia; & ἄτιμα, id est vilia, inhonora, fœda, infamia.

Nota Græcè est, τῶν πλάνης ὁδῶν μακρότερον ἐπλανήθησαν, id est *longiùs errarunt, quàm erant erroris viæ*; hoc est, longiùs, ipsas etiam erroris vias egressi, errarunt quàm videbatur fieri posse, vt homo erraret. Est hyperbole. Sic ait Virgil. 6. Æneid.

Extra anni solisque vias, vbi celifer Atlas
Axem humero torquet, stellis ardentibus aptum.

Sic valdè stultum vocamus stultiorem ipsa stultitia, valdè sapientem sapientiorem ipsa sapientia, per hyperbolen. ita Iansen. à Castro, & alij. Verùm Noster, æquè ac Nannius. Vatablus & alij subaudiendo præpositionem ἐκ, vel ἀπὸ, simpliciùs vertunt, *in erroris via diutiùs errauerunt*.

Cornel. in Sapient.

VERS. 25. PROPTER HOC TAMQVAM PVERIS INSENSATIS IVDICIVM IN DERISVM DEDISTI] Græcè, *propter hoc velut pueris ratione carentibus iudicium*, siue *pœnam, in ludibrium misisti*. In Græco est pulchra paronomasia: παῖς enim, id est puer, dicitur quasi παίζων, id est ludens ἐμπαίζω est illudo ludifico; ἐμπαιγμὸς (quæ vox hîc in Græco est) ludificatio; ἐμπαιγμα ludificamentum, quo alicui illudimus. q. d. Quia Chananæi velut pueri, puerilia & bestiolas pro diis coluerunt; hinc eosdem quasi pueros per easdem, putà per vespas & crabrones, & quasi puerilibus & ridiculis pœnis, sed acribus, castigasti & quasi ludificasti.

VERS. 26. QVI AVTEM LVDIBRIIS ET INCREPATIONIBVS (id est, *ludibriis increpationis*, vt habent Græca. Est hendiadys.) NON SVNT CORRECTI (græcè, μὴ νουθετηθέντες, id est *non sunt admoniti*, non sunt hac admonitione emendati) DIGNVM DEI IVDICIVM EXPERTI SVNT] Græcè, *experientur*, id est experti sunt. Loquitur enim de Chananæis prætentis. q. d. Chananæi, qui ludicris vesparum pœnis non sunt emendati; hi durum iudicium, id est supplicium, subierunt, cùm à Iosue & Hebræis funditus sunt excisi, & ad internecionem deleti. Pro *ludibriis*, græcè est παιγνίοις: παίγνιον autem est ludicrum, lusus, ludibrium, vti sunt auiculæ, apes, muscæ, ranæ, quibus ludunt pueri: iisdem enim quasi ridiculis & puerilibus nugis, Deus castigauit Ægyptios & Chananæos. His opponit *dignum Dei iudicium*, id est serium grauéque supplicium mortis & exterminij totius gentis Chananæorum, quo Deus toti mundo suam in puniendo omnipotentiam, æquè ac iustam iram & vindictam ostendit.

VERS. 27. IN QVIBVS ENIM PATIENTES INDIGNABANTVR (multi codices addunt, imò præponunt, *in his enim quæ patiebantur, molestè ferebant*, quæ verba videntur addita ex alia versione: vnde Romani ea delent; idem enim dicunt & tetè) PER HÆC QVOS PVTARANT DEOS, IN IPSIS CVM EXTERMINARENTVR VIDENTES, ILLVM, QVEM OLIM NEGABANT SE NOSSE, VERVM DEVM AGNOVERVNT: PROPTER QVOD ET FINIS CONDEMNATIONIS EORVM VENIT SVPER ILLOS] q. d. Chananæi, dum paterentur acres morsus vesparum & vilium bestiolarum, indignabantur quòd per illas, quas; vel quarum similes, vt deos coluerant, exterminarentur: quare *videntes* & sentientes, id est animaduertentes, Deum Hebræorum, quem olim negabant se nosse, has plagas sibi infligere, eum vt verum Deum agnoscere coacti sunt, vt patet Iudith 5. 20. Iosue 2. 9. sed serò, & inuitè ac coactè, quocirca æquum fuit, vt extre-

mâ clade plecterentur, quare *finis condemnationis*, id est extrema damnatio, excidium & exterminium, *venit super eos*, cùm scilicet à Iosue & Hebræis per bella funditus sunt aboliti. Alij hæc referunt ad Ægyptios, qui à Mose mersi sunt in mari rubro. Sed de Ægyptiis egit c. 11. hoc verò c. 12. agit de Chananæis. ita S. Bonauent. Dion. & alij.

Pro *patientes* Complut. & Regij legunt, *impatientes*. Vtrumque verum, patientes enim corpore, fiebant impatientes animo. Vnde ex Cōplut. sic clarè vertit Iansen. *nam cùm in his, in quibus patientes indignabātur, in his scilicet quos putabant esse deos, quando per ea puniebantur, sensissent eum quē olim negabant se nosse, tunc verum agnouerunt Deum.* Significare vult, Pharaonem cum suis, qui priùs dicebat: *Nescio Dominum, & Israel non dimittam,* priusquam ranis & muscis, quas pro diis colebant, eos Deus afflixisset non sine magna illorum indignatione, qui ægrè ferebant, se à suis diis affligi, & à rebus tam leuibus; tum demum agnouisse Dominum, ita vt diceret: *Peccaui: Dominus iustus, & ego & populus meus impij. Orate Dominum*, &c. Verùm iam dixi, hîc agi propriè de Chananæis. Si quis tamen per complexionem cum Cantacuzeno, hæc tam de Ægyptiis, quàm de Chananæis accipi malit, non repugnabo: nam in sequentib. de vtrisque mistim loquitur.

Pro *venit*, multi legunt, *veniet*, scilicet in die iudicij, *finis condemnationis* reproborum, qui damnabuntur & detrudentur in gehennam. Verùm græcè est, ἀπῆλθε, id est, *venit*, in præterito. Loquitur enim de transacto Chananæorum excidio.

CAPVT DECIMVMTERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Occasione Aegyptiorum & Chananæorum, quos Deus ob scelera præsertim idololatriæ excidit, incipit tractare de idololatria; hæc enim maximè prima veritati & principio sapientiæ, quod est agnoscere, timere & colere Deum verum, quasi ex diametro repugnat. Triplicem autem idololatriæ speciem assignat: Primam, qua animalia viua colebant pro diis: Secundam, qua elementa & corpora cælestia: Tertiam, qua imagines & idola; ac de his omnibus mistim pertractat per quatuor capita. Igitur hoc cap. insectatur eos, qui ex creaturis non agnouere creatorem, sed creaturam quasi creatorem coluerunt à v. 1. ad v. 10. inde ad finem capitis grauiùs increpat eos, qui idola lignea, lapidea, testacea ab artifice efformata vt deos adorant, inuocant, de futuris consulunt, eorumq́; opem implorant.

1. VAni autem sunt omnes homines, in quibus non subest sciētia Dei: & de his quæ videntur bona, nō potuerunt intelligere eum qui est, neque operibus attendentes agnouerunt quis esset artifex: 2. sed aut ignem, aut spiritum, aut citatum aërem, aut gyrum stellarum, aut nimiam aquam, aut solem & lunam, rectores orbis terrarum deos putarunt. 3. Quorum si specie delectati, deos putauerunt: sciant quanto his dominator eorum speciosior est, speciei enim generator hæc omnia constituit. 4 Aut si virtutem & opera eorum mirati sunt, intelligant ab illis, quoniam qui hæc fecit, fortior est illis: 5. à magnitudine enim speciei & creaturæ, cognoscibiliter poterit creator horum videri. 6. sed tamen adhuc in his minor est querela. Et hi enim fortasse errant, Deū quærentes, & volentes inuenire. 7. Etenim cùm in operibus illius conuersentur, inquirunt: & persuasum habent quoniam bona sunt quæ videntur. 8. Iterùm autem nec his debet ignosci. 9. Si enim tantum potuerunt scire, vt possent æstimare sæculum: quomodo huius Dominum non faciliùs inuenerunt? 10. Infelices autem sunt & inter mortuos spes illorum est, qui appellauerunt deos opera manuum hominum, aurum & argentum, artis inuentionem, & similitudines animalium, aut lapidem inutilem opus manus antiquæ. 11. Aut si quis artifex faber de silua lignum rectū secuerit, & huius doctè eradat omnem corticem, & arte sua vsus, diligenter fabricet vas vtile in conuersationem vitæ, 12. reliquiis autem eius operis, ad præparationem escæ abutatur: 13. & reliquum horum, quod ad nullos vsus facit, lignū curuum, & vorticibus plenum, sculpat diligenter per vacuitatem suam, & per scientiam suæ artis figuret illud, & assimilet illud imagini hominis, 14. aut alicui ex animalibus illud comparet, perliniens rubrica, & rubicundum faciens fuco colorem illius, & omnem maculam, quæ in illo est, perliniens: 15. & faciat ei dignam habitationem, & in pariete ponens illud, & confirmans ferro, 16. ne fortè cadat, prospiciens illi, sciens quoniam non potest adiuuare se: imago enim est, & opus est illi adiutorium. 17. Et de substantia sua, & de filiis suis, & de nuptiis votum faciens inquirit. Non erubescit loqui cum illo, qui sine anima est: 18. & pro sanitate quidem infirmum deprecatur, & pro vita rogat mortuum, & in adiutorium

tium inutilem inuocat: 19 & pro itinere petit ab eo, qui ambulare non potest & de acquirendo & de operando; & de omnium rerum euentu petit ab eo, qui in omnibus est inutilis.

Vers. 1.

Vani sunt qui non norunt Deum.

VANI AUTEM SUNT OMNES HOMINES, IN QUIBUS NON SUBEST SCIENTIA DEI: ET DE HIS QUÆ VIDENTUR BONA, NON POTUERUNT INTELLIGERE EUM QUI EST, NEQUE OPERIBUS ATTENDENTES AGNOUERUNT QUIS ESSET ARTIFEX]. Hoc est thema totius capitis & trium sequentium, nimirum ostendere, tum vanitatem idololatrarum, Philosophorum ceterorumque hominum, qui creaturis fruuntur; tum oppositam veritatem fidelium Dei cultorum, qui Deum agnoscere, colere & amare satagunt: hæc enim vera est sapientia, cùm prior sit vena, imò mera vanitas & insipientia. Græcè, *vani enim* vel *stulti* (vtrumque enim significat *μάταιοι*, vnde Italorum *matti*, id est stulti) *sunt omnes homines naturâ, in quibus fuit ignorantia Dei. Natura*, græcè *φύσει*, id est naturali indole, propensione, corruptione, item per se, sponte sua. Sicut enim omnis res creata, quatenus ex nihilo creata est à Deo, vana est, & ad sui nihilum vergens & propendens: sic & homo, præsertim post lapsum Adæ, quo natura humana corrupta est, mortique obnoxia effecta. Ex hoc enim lapsu enata est in homine concupiscentia, quæ cum ad res vanas, noxias & mortiferas inclinat, atque ignoratio Dei rerumque diuinarum, quæ ad salutem & felicitatem ducunt; ex qua prognata est multitudo idolorum, hæresum, errorum & scelerum. Syrus, *vani sunt homines, qui non agnoscunt Deum*; Arabicus, *quoniam omnes homines, in quibus est defectus scientiæ, verè vani sunt*, τὸ *quoniam*, vel, vt græcè est *μὲν γὰρ*, id est *siquidem etenim*, dat causam, cur Chananæi in tot tantaque scelera prolapsi sint, tamque grauiter à Deo puniti: quia scilicet Deum verum non agnouerunt, nec reueriti sunt.

Scientiam Dei intellige non tantùm speculatiuam, sed & practicam coniunctā cum Dei cultu, timore, obedientia, & amore. Vani ergo & stulti fuerunt idololatræ, qui Deum ignorantes, idolū coluerunt & colunt. Vaniores & stultiores fuere Philosophi, qui cùm Deum per scientiam naturalem cognouissent, eum tamen non vt Deum ea pietate & puritate, qua par erat, coluerunt & glorificauerunt, quos proinde acriter castigat Apost. Rom. 1. Vanissimi & stultissimi sunt fideles, qui cùm Deum per fidem cognoscant, certamque ex ea habeant spem æternæ felicitatis, eum tamen eiusque legem spernunt, vt illicitis suis voluptatibus perfruantur. Hi enim verbis Deū confitentur, sed factis negant: quare quo maiorem habent Dei cognitionem, eo maiorem malitiam, ideoque maiorem damnationē sibi accersunt. Nam *seruus, qui cognouit voluntatem domini sui, & non fecit*, &c. *vapulabit multis*, Lucæ 12.47. vide dicta Eccles. 1, 2. ad illa: *Vanitas vanitatum, & omnia vanitas, præter amare Deum, & illi soli seruire.* Hoc est, quod queritur Isaias cap. 5. 13. *Propterea captiuus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam.* Et Osee c. 4. 6. *Conticuit populus meus, eò quòd non habuerit scientiam quia tu scientiam repulisti, repellam te, ne sacerdotio fungaris mihi.* Et Baruch. c. 3. 28. *Et quoniam non habuerunt sapientiam, interierunt propter suam insipientiam.* Huc facit illud alibi à me citatum, sed huic loco proprium, ideoque iterandum:

Qui Christum nescit, sat scit si cetera nescit:
Qui Christum nescit nil scit si cetera noscit.

Talis fuit S. Paulus qui 1. Cor. 2. 2. *Non enim*, inquit, *iudicaui me scire aliquid inter vos, nisi Iesum Christum, & hunc crucifixum.* Et S. Gregor. Nazianz. qui in carm. de beatitudinibus ita canit:

Felix a mundo abstractus, qui viuit eremo
In rigida & mentem tollit ad astra suam.
Felix qui mu tu iunctus, non plurima versans
Distrahitur, pectus sed dedit omne Deo.

Igitur, sicut vter vel follis vino vacuus, sed vento turgidus, vanus est, quia nil in se habet solidi; sic philosophus, orator, Theologus Dei practica cognitione, gratia & amore destitutus, & inani scientiæ vento fastuque inflatus, vanus est & stultus; bulla est vento tumida, quæ mox ab aëre difflabitur; pappus est, cuius villos mox aura dispergeret: vapor est, fumus est, qui mox tenues vanescet in auras.

O æterna veritas, & vera charitas, & chara æternitas! Tu es Deus meus, ad te suspiro die ac nocte, ait S. August. li. 7. Confess. Et S. Bernard. moriens apparens Guilielmo de Monte Pessulano dixit, se in montem Libanum (in cælum) ascendere, addiditque: *Nulla ibi scientia, nulla veri cognitio; sursum scientiæ plenitudo, sursum vera notitia veritatis*, ita habet eius Vita.

Quin & Philo lib. de Temulentia: Sicut sol, ait, exortu suo stellas abscondit, tanto suo splendore perfusis nostris oculis; ita quoties animæ oculi sincero, puro fulgidissimoq; luciferi Dei, sensibili splendore irradiantur, nihil aliud possunt inspicere. Affulgens enim eius qui est, cognitio nihil non illustrat; vt etiam quæ sunt per se splendidissima, collatione hac obscurentur.

Denique S. Iustinus initio Dialog. contra Tryph. docet, veram philosophiam & sapientiā consistere in Dei cognitione & cultu, eamque frustra se quæsiuisse apud Platonicos, Stoicos, Epicureos, ceterosque Philosophos, ac tandem admonitu cuiusdā Sancti inuenisse in S. Script. putà in libris Apostolorum & Prophetarum.

ET DE HIS QUÆ VIDENTUR (perperam in Regiis contrario legitur, *quæ non videntur*) BONA, NON POTUERUNT INTELLIGERE EUM QUI EST] Græcè, *& de bonis visibilibus non valuerunt cognoscere τὸν ὄντα*, id est *existentem*. Deus enim græcè dicitur τὸ ὄν, id est *ipsum ens*, in genere neutro; vel ὁ ὤν, id est *qui est*, in genere masculino: quia Deus est primum, summum, increatū, æternum, immensum ens, quod per se existit, & à seipso suum esse habet, in quo est omnium entium rerumque plenitudo & perfectio, vel formaliter, vel eminenter: denique à quo omnia & singula totum suum esse accipiunt, quare ipse est essendi oceanus, & essentiæ pelagus infinitum. Porrò ait, *Ex his quæ videntur bona*, id est ex entibus visibilibus, quæ à Deo creata sunt bona,

na. *Vidit enim Deus cuncta quæ fecerat, & erant valde bona*, Gen. 1. Bonum enim & ens conuertuntur. Bonum enim est passio & proprietas entis: quare quantum est ens, tantum est & bonum: vnde Deus, qui est summū ens, pariter est summum bonum. Sensus est q. d. Idololatræ non valuerunt ex entibus bonisque finitis cognoscere ens & bonum infinitum, à quo illa omne suū esse omnemque bonitatem hauserunt; *non valuerunt*, quia non voluerunt: *excæcauit enim illos malitia eorum*, vt dixit c. 2. 21. quia scilicet magis amarunt tenebras quàm lucem: vanitati enim & vanis concupiscentiis addicti, noluerunt aperire oculos Soli iustitiæ, purà Deo, vt eum agnoscerent sanctèque colerent. Nam eos ex creaturis potuisse & debuisse agnoscere creatorem, clarè asseris v. 5. Deus enim est suum & aliorum omnium esse: si ergo tuum & aliorum esse cognoscas, atque oculos ad eius auctorem velis attollere, illico cognosces & Deum, à quo tuum & aliorum esse magis dependet, quàm à teipso, & à tua essentia: nisi enim Deus hanc continuè conseruaret, illico ipsa in nihilum suum rueret & rediret. Quare si rogeris, *Quis es tu?* respondeas cum S. Ioanne Baptista: *Ego sum, qui nō sum*. Sicut Deus à Mose rogatus: Quis es Domine? vice versa respondit: *Ego sum qui sum*.

Nomen Dei est ens. Nota. Proprium Dei nomen est *ens*, vel *qui est*, vnde illud Deo dederunt Prophetæ, Apostoli & Theologi, æquè ac Philosophi. Prophetæ, vt Moses, qui interrogans Deum quo nomine vocaretur, ab eo audiuit: *Ego sum qui sum*, siue *Ego sum Iehoua*, id est, *qui est*, Exodi 3. 14. & c. 6. 3. vide ibi dicta. Iob c. 14. 4 *Quis potest facere mundum de immundo conceptum semine? nōnne tu qui solus es?* Dauid psal. 101. 28. *Tu autem idem ipse es*. Ierem. c. 51. 19. *Qui fecit omnia, ipse est, & Israel sceptrum hereditatis eius, Dominus exercituum nomen eius*. S. Ioannes Apoc. 1. 8. *Qui est, & qui erat, & qui venturus est*. Esther c. 14. 11. *Ne tradas Domine sceptrum tuum*, inquit, *his, qui non sunt*, id est idolis & idololatris, Solus enim Deus propriè plenèque est; idola verò & res ceteræ potiùs non sunt, quàm sunt; tum quia ex se non sunt, & quod sunt à Deo acceperunt; tum quia peccati malitia est quodammodo infra nihil, ideoque primus eius auctor diabolus, vocatur *is qui non est*, & peccatores vocantur *socij eius qui non est*, Ioh 18. 15. Vnde Ezechiel c. 28. 19. loquens de superbo rege Tyri, qui erat typus diaboli: *Nihili*, inquit, *factus es, & non eris in perpetuum*.

Gnome Prophetarū.

Theologorū. Theologi, vt S. Iustin. initio Dialogi contra Tryphon. qui Deum ita definit: *Quod in eodem similiq. habitu ac statu semper est, ceterisq. omnibus causa est cur sint, id Deus est*. S. Gregor. Nazianz. iambico 15. *Quid est Deus? Est*, inquit, *ens primum omnium & summum bonum. Quid est angelus? prima Dei creatura. Quid dæmon? deuiatio à bono. Quid est materia? formarum basis. Quid forma? materiæ decor. Quid calum? rerum caducarum & firmarum limes. Quid astra? flamma, circuli cursum tenens. Quid æuū? quod absque tempore assiduè fluit. Quid tempus? mensura motus, quem sol facit. Quid homo? figmentum & imago nobilis Dei. Quid vita? nexus carnis & mentis. Quid mors? vtriusque diuulsio. Quid mens? visus interior nullum terminum habens. Quid voluntas? motus mentis. Quid ratio? quæ verum vestigat. Quid sermo? qui idipsum eloquitur. Quid liberum arbitrium? velle moueri quò libet*. hæc Naz. S. Ansel. in Proslog. c. 22. pleniùs & profundiùs de Dei esse & essentia philosophatur, quem audi: *Tu solus Dominus es quod es, & tu es qui es. Nā quod aliud est in toto, & aliud in partibus: & in quo aliquid est mutabile, non omnino est quod est & quod incepit à nō esse, & potest cogitari nō esse; & nisi per aliud subsistat, redit in nō esse, & quod habet fuisse, quod iā non est, & futurum esse, quod nondū est; id non est propriè & absolutè. Tu verò es quod es, quia quicquid aliquando, aut aliquo modo es, hoc totus & semper es. & tu es, qui propriè & simpliciter es, quia nec habes fuisse aut futurum esse, sed tātùm præsens esse, nec potes cogitari aliquando non esse*, &c.

Hinc Euagrius apud Socratem li. 6. Tripart. c. 21. ait Deum non posse definiri, eò quòd non habeat genus, aut differentiam, aut speciem, sed sit plenitudo entis omniumque generum, specierum, & rerum. Attalus Martyr apud Euseb. lib. 6. Histor. c. 3. à tyranno rogatus, *quod nomen Deus haberet? Qui plures sunt*, inquit, *nominibus discernuntur, qui autem vnus est, non indiget nomine*.

Philosophorum. Philosophi, vt Plato, qui in Timæo Deum vocat τὸ ὄν, id est ipsum ens. Aristot. lib. 8. Physic. Deum nuncupat primum ens, causam primam, primum mouens, quod cetera omnia mouet. Vnde idem moriturus dicitur sic Deum inuocasse: *Nudus in hunc mundum veni, miser vixi, dubius morior, quò venturus sim nescio: attamen tu ens entium, causa causarum, miserere mei*.

Thales Milesius rogatus, quid in rerum natura esset vetustissimum? respondit: Deus, quia nūquam esse cœpit. Idem rogatus, *quid esset Deus*: respondit: *Quod principio & fine caret*; vel, *Quod semper est*, teste Laërtio lib. 1. in eius Vita.

Apuleius lib. de Mundo: *Quid est Deus? Quod*, inquit, *in triremi est gubernator, in curru rector, præcentor in choris, dux in vrbe, imperator in exercitu, hoc est in mundo Deus*.

Alexander Magnus, cùm in Ammonis templo à vate dictus esset Iouis filius: *Nihil*, inquit, *mirum: nam Iupiter omnium quidem natura pater est, sed ex his optimos quosque peculiariter suos facit*.

Pythagoras, teste Philosopho lib. 1. de Cælo; *Ipsa tria, ait, omnia sunt: ipsum verò ter est ipsum*, siue *id quod omni ex parte est*. Vnde aliqui suspicantur eum S Trinitatem cognouisse, saltem per vmbram & obscurè.

Orpheus Deum vocauit principium, mediū, & finem vniuersi. Principium, inquam, vt omnia producentem: medium, vt producta ad se trahentem: finem autem, vt perficientem ad seipsum redeuntia.

Trismegistus Dialog. 5. loquens de Deo: *Nihil*, ait, *est in omni natura, quod ille ipse non sit. Est ille siquidem, qua sunt: est ea etiam, qua non sunt: quæ quidē sunt, deduxit in lucem; qua verò non sunt, occulit in seipso*. Hinc Suidas asserit Hermam, siue Mercurium, Ægyptiorum sapientissimum, qui Mosi fuit penè coæuus, dictum esse Trismegistum, quòd de sancta Trinitate diuino quodam spiritu locutus sit, dicens: *Et erat lumen intellectuale, & erat semper mens luminosa, & spiritus omnia continens. Extra hanc non est Deus, non angelus, non substantia vlla alia: omnium enim est dominus, & pater, & Deus, & fons, & vita, & potestas, & lumen, & mens, & spiritus, & omnia in ipso, & sub ipsum

ſum ſunt; licèt alij per hæc, ipſum dumtaxat attributa deitatis notaſſe velint. Verùs Clemens Alex. lib. 6. Strom. cum Triſmegiſtum, id eſt ter maximum, cognominatum ait, quòd maximus eſſet rex, philoſophus & ſacerdos.

NEQVE OPERIBVS ATTENDENTES AGNOVERVNT QVIS (qualis, & quantus) ESSET ARTIFEX] *Qui* ſcilicet cælos, ſtellas, elementa, omniaque quæ in mundo ſunt ex nihilo crearit, tamque artificiosè quoad omnia efformarit; quis eadem tanto ordine diſpoſuerit, tantaque concordia conſociant, quis illa ipſa continuè conſeruet, foueat, augeat, propaget, vti pulchrè docet Nazianz. orat. 34. quæ eſt ſecunda de Theolog. qui & appoſitè Deum comparat citharœdo, in domo citharam ſcitè pulſanti, cuius melodiam foris audis, eiuſque peritiam miraris, ſed perſonam non vides. Sic enim Deus hunc mundum quaſi citharam harmonicè mouet, ac ſuauiſſimum ex omnium quæ in eo ſunt conſonantia concentum efficit, quem omnes ſtupent, eiuſque anctorem admirantur, ſed perſonam intueri nequeunt.

VERS. 2. SED AVT IGNEM, AVT SPIRITVM, AVT CITATVM AEREM, AVT GYRVM STELLARVM, AVT NIMIAM AQVAM, AVT SOLEM ET LVNAM, RECTORES ORBIS TERRARVM DEOS PVTAVERVNT] Idololatria veterum in eo ſita fuit, quòd ſolem, cælumque & alias creaturas coluerint pro creatore: cuius origo & ratio fuit. Prima, quòd nihil eſſe crederent præter viſibilem hunc mundum. Quare negabant eſſe Deum, qui eſſet ſpiritus inuiſibilis. Ita Plato in Cratylo, quem citat Euſeb. lib. 3. de Præpar. cap. 1. *Vetuſtiſſimos Græcorum*, inquit, *cælum, ſtellas, ſolem & lunam, quæ nunc etiam multi barbarorum colunt, deos putauiſſe manifeſtum eſt.* Sic & *Sadducæi dicunt non eſſe reſurrectionem, neque angelum, neque ſpiritum*, ait S. Lucas Actor. 23. 8. Putabant enim nihil eſſe vltra ea, quæ oculis cernimus; ac quod non eſt ſpectabile, non eſſe in rerum natura, vti etiamnum putant athei, ac homines craſſi & animales. Secunda cauſa fuit pulchritudo, vtilitas, vis & efficacia creaturarum, vt ſolis, cæli, ſiderum, aquæ, ignis, terræ: hæc enim illexit rudes homines ad ea colendum & inuocandum, quòd iis indigere ſe ſentirent, earumque vim & opem experirentur. ita Euſeb. libr. 3. de Præpar. cap. 2. Acceſſit, & errorem adiuuit Philoſophorum myſtica Theologia, & Poëtarum elegantes fabulæ, qui ignem vocauere Vulcanum, ſpiritum æthereum Iouem, aërem Iunonem, aquam Tethym vel Neptunum, terram Cererem, ſolem & lunam Phœbum & Dianam. Sic & ſtellis nomina deorum dederunt, eiſque mundi dominium aſſignarunt: inde ortus error, vt alij cælum, alij ſolem, alij aërem, alij ignem, alij terram, alij aquam, alij quid aliud mundi & rerum omnium primum principium ponerent & crederent, teſte Ariſt. lib. 1. Phyſic. Inde eadem ſuperſtitioſo rudique vulgo pro diis habita, & vt numina adorata fuere, vti docet S. Auguſt. lib. 4. de Ciuit. ca. 10. & Euſeb. lib. 3. de Præpar. cap. 2. quem audi: *Ægyptij Oſirim & Iſim ſolem & lunam eſſe aiunt, Iouem ſpiritum qui per omnia tranſeat. Vulcanum ignem, terram Cererem, Oceanum humiditatem, ac Nilum fluuium aſſerunt, cui deorum generationem attribuunt: aërem Mineruam appellarunt: quos quandoq́ deos, aëra dico, aquam, ignem, terram & ſpiritum per vniuerſum orbem tranſire contendunt, & in varias formas hominum atque animalium commutari, quorum cognomines apud ſe homines floruiſſe, Solem, Saturnum, Opim, præterea Iouem, Iunonem, Vulcanum & Veſtam. quæ omnia Manethus latiùs ſcripſit: compendioſiùs autem Diodorus his verbis: Oſiris & Iſis, ſol & luna ſecundùm Aegyptios ſunt, à quibus trinis temporibus, vere, æſtate ac hieme, inuiſibili modo circumductis mundus gubernatur, & omnia naſcuntur, aluntur & augentur.*

Hæc Euſeb. ex Diodoro, idemque confirmat ex Plutarcho: ſubiicit deinde ex Porphyrio: *Aquam deinde atque ignem apprimè venerantur, & in omnibus ſacris adhibent, quia maximè ſalutis humanæ cauſa hæc elementa ſunt.* Denique ita concludit: *Ita generoſa Græcorum ac Aegyptiorum Theologia ad ſubliniora nos perducere fabularum allegoriis pollicita, ad corpora rurſum deduxit: nec aliud quàm ignem & aquam, & partes mundi colere adhortata eſt. Quo modo igitur Saluatoris noſtri Euangelium mirabile non eſt, quo ſolis & lunæ, totiuſq́ mundi creatorem decenti ſide colere; nec elementa corporum, nec viſibilia quædam, ſed eum, qui per hæc inuiſibiliter cognoſcitur, creantem intellectum ſolum admirari, ſolumq́ adorare didicimus? qui per omnia penetrans, cùm ſit incorporalis, ſola intellectu percipitur: imò verò ineffabilis, & incomprehenſibilis eſt. Panditur autem atque perſpicitur per ea, quæ facit, quæ producit, gubernat, conſeruat, omnibus inuiſibiliter aſſiſtens, non cæleſtibus ſolùm, verùm etiam terreſtribus, magnificentiam operum ſuorum per hæc oſtendens, quæ illi deos putarunt.*

Elogia ergo & nimiæ laudes, ac quaſi adulationes Poëtarum, quibus ipſi res creatas quaſi diuinas ac deos celebrarunt, rude vulgus impulit, vt eas deos crederet & adoraret, vti docet Lactant. lib. 1. c. 10. & 11.

SPIRITVM] Aërem ſubtiliorem, aut ventum: ventos enim quaſi deos cultos fuiſſe docet Seneca lib. 4. Natur. quæſt. c. 17. Hinc Æolus ventorum deus & rector. Denique Plato cenſuit Deum eſſe ſpiritum & animam mundi. Vnde Virgilius:

Spiritus intus alit, totamque infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.

Et alius:

Iuppiter eſt quodcumque vides.

Adorabant ergo ſolem, lunam, ſtellas, elementa, velut corpus & membra Dei. Audi S. Auguſt. li. 4. de Ciuit. cap. 11. *Ipſe in æthere ſit Iupiter, ipſe in aere Iuno, ipſe in mari Neptunus: in inferioribus etiam maris ipſe Salacia, in terra Pluto, in terra inferiore Proſerpina; in focis domeſticis Veſta, in fabrorum fornace Vulcanus; in ſideribus ſol, luna & ſtellæ; in diuinantibus Apollo, in merce Mercurius, in Iano initiator, in Termino terminator; Saturnus in tempore, Mars & Bellona in bellis, Liber in vineis, Ceres in frumentis, Diana in ſyluis, Minerua in ingeniis.*

AVT CITATVM AEREM] Græcè, τὸν ταχινὸν ἀέρα, id eſt celerem mobilemque aërem, quæ dicta eſt Iuno: nam ex ἀήρ, id eſt aër, fit ἥρα, id eſt Iuno. Vnde Macrob. l. 1. in Somn. Scipion. c. 17. *Iuno*, inquit, *aërea cognominata eſt, quòd ipſa aër putaretur, & aëris arbitra.* Ratio eſt, quòd Anaximenes, aliique plures cenſuerint omnium rerum principem eſſe aërem, ſicut Thales cenſuit eſſe

aquam, Heraclitus ignem, Democritus atomos, Pythagoras numeros, teste Aristotele l. 1. Physicorum.

Stella pro diis habita: Gyri AVT GYRVM STELLARVM] Id est stellas Zodiaci, hic enim est gyrus & circulus, ac quasi zona & cingulum cæli: ita Lyran. Hugo, Dion. & alij. Hæ enim stellæ, ac præsertim sol obiens Zodiacum, fruges, fructus, omnesque res in terra producunt: vnde ζωδιακὸς, dicitur à ζωὴ, id est vita, quòd motu suo vitam rebus sublunaribus conferat. Hinc constellationes Zodiaci præcipuè sunt duodecim, quæ & signa vocantur, quia animalium quamdam habent similitudinem, de quibus carmen:

Sunt aries, taurus, gemini, cancer, leo, virgo,
Libraq;, scorpius, arcitenens, caper, amphora, pisces.

Secundò, planiùs & pleniùs per *gyrum stellarum* accipe constellationes, quæ ex multis partialibus stellis integrantur, itaque quasi gyrum stellarum conficiunt, aut potiùs orbem stelliferum, siue cælum stellarum, putà cælum octauũ, scilicet firmamentum: hoc enim tot tantisque stellis, velut pyropis aut ignibus, distinctum & variegatum, multi censuerunt esse Numen & Deum. Vnde in Scriptut. vocatur *militia cæli*, quam adorarunt ipsi quoque Iudæi, vt patet 4. Reg. 23. 5. ita S. Bonauent. Osorius, & alij. Hinc Planetis dedere nomina deorum: summũ enim Planetam vocauere Saturnum, secundum Iouem, tertium Martem, quartum Phœbum, quintum Dianam, sextum Venerem, septimum Mercurium. Ita S. August. li. 7. de Ciuit. ca. 15. & 16. *Apollinem*, inquit, *quamuis diuinatorem & medicum velint, tamen vt in aliqua parte mundi statuerent, ipsum etiam solem esse dixerunt: Dianamq; germanam eius similiter lunam, & viis præsidere: vnde & virginem volunt, quòd via nihil pariat: & ideo ambos sagittas habere, quòd ipsa duo sidera de cælo radios terras vsque pertendant. Vulcanum voluit ignem mundi, Neptunum aquas mundi, Ditem patrem, hoc est Orcum, terrenam & infimam partem mundi: Liberum & Cererem præponunt seminibus, vel illum masculinis, illam femininis: vel illum liquori, illam verò ariditati seminum. Et hoc vtique totum refertur ad mundum, id est ad Iouẽ, qui propterea dictus est progenitor genitrixq;, quòd omnia semina ex se emitteret, & in se reciperet.* Subiicit Mineruam esse summum ætherem. Vestam esse ignem mundi leuiorem, Cererem esse terram.

AVT NIMIAM AQVAM] Græcè, βίαιον ὕδωρ, id est *violentam aquam*, putà mare fluctibus agitatum, exundans omniaque obruens. Hinc Thales censuit, aquam esse rerum omnium principium, imò cælos, aues, pisces, animalia &c. facta esse ex aquis, siue ex abysso primigenia, plurimorum est sententia, vti ostendi Genes. 1. sub initium. Hinc & *aqua* dicitur, quasi *à qua omnia*. Porrò, aquam nomine Tethyos vel Neptuni, vt deum coluere Persæ & Germani, sed maximè Ægyptij, qui Nilum suum, vtpote agros exundatione sua irrigantem & fœcundantem, velut Deum coluerunt, teste S. Athanas. orat. contra Gentes. Vnde Claudianus epigr. 6.

Ægyptus sine nube ferax, imbresq; serenos
Sola tenet, secura poli, non indiga venti,
Gaudet aquis, quas ipse vehit, Niloque redundat.

AVT SOLEM ET LVNAM] Græcè, φωστῆρας οὐρανοῦ, id est *luminaria cæli*, quorum vnum, scilicet sol præest diei, alterum, scilicet luna, nocti, Genes. 1. Horum enim præ stellis species & fulgor dementes hominum mentes rapuit, vt deos esse censerent. Hinc Persæ solem coluerunt nomine Mithræ, Ægyptij nomine Osiris, & lunam nomine Isidis; alij nomine Phœbi & Dianæ; alij nomine Apollinis & Lucinæ. Vnde & Plinius lib. 2. c. 6. & 7. de Deo dubitans: *Si quis*, inquit, *sit Deus, non alius erit quàm sol.*

RECTORES ORBIS TERRARVM] Græcè, πρυτάνεις. Ita Athenis vocabantur primi magistratus, qui ciuilia & sacra procurabant. *Rectores orbis* ergo vocat deos mundi gubernatores, quibus Gentiles tribuebant summam potentiam, prouidentiam & diuinitatem, Deo vni & vero propriam.

QVORVM SI SPECIE DELECTATI, DEOS PVTAVERVNT; SCIANT QVANTO HIS DOMINATOR EORVM SPECIOSIOR EST, SPECIEI ENIM GENERATOR HÆC OMNIA CONSTITVIT. AVT SI VIRTVTEM ET OPERA EORVM MIRATI SVNT, INTELLIGANT AB ILLIS, QVONIAM QVI HÆC FECIT, FORTIOR EST ILLIS] *Vers. 3. Vers. 4.* Pro *speciosior*, græcè est βελτίων, id est *melior*; S. Cyprian. l. 3. Testi. c. 59. *pretiosior*. Pro *generator*, græcè est γενεσιάρχης, id est *generationis auctor* vel *princeps*. Vnde ad verbum vertas, *nam pulchritudinis genesiarcha creauit ea. Genesiarcha*, id est auctor, siue prima origo, vel princeps pulchritudinis generandæ.

Mundus græcè dictus est κόσμος, id est *ornatus*, à sui specie & pulchritudine. Vnde Lactantius lib. 1. de Ira Dei c. 10. *Opus mundi, ait, quo nihil potest esse, nec dispositius ad ordinem, nec aptius ad vtilitatem, nec ornatius ad pulchritudinem, nec maius ad molem.* Vide dicta Genes. 1. Verùm errarunt Gẽtiles, quòd in hac creaturarum specie defixi cõstiterint, nec assurrexerint ad rimandum earum opificem & creatorem. Scire enim poterãt & debebant, quòd creaturæ seipsas producere & creare nequiuerint, ac proinde quòd creatæ sint ab alio, putà à Deo. Vnde S. Athanas. lib. de Incarn. *Mirum est*, inquit, *quòd nihil ex rebus creatis errabat in Numine intelligendo, præter solum hominem. non sol, non luna, non cælum, non astra, non aqua, non æther immutant suum ordinem, sed agnoscentes suum opificem & principem, Rationem, Verbum Dei, eo tenore permanent, quo condita sunt. Soli autem homines auersi ab illa bona statione veritatis, vtsque, quæ non erant, effectu, Dei honorem, ac eius cognitionẽ dæmonibus, & hominibus in lapide effigiatis dedicauerunt.*

Deus pulchritudo immensa. Hinc S. Dionys. de Diuin. nomin. cap. 1. ait, Deum esse pulchrum, & per omnia pulchrum, & supremè pulchrum, & semper eodem modo pulchrum, & vniuersi pulchri principalem pulchritudinem in seipso ante omnia habere, ac proinde ipsum esse fontem omnis pulchritudinis, & causam omnium pulchrorum quæ in mundo sunt. Et Boëtius l. 3. de Consol. metr. 9.

Tu cuncta superno
Ducis ab exemplo, pulchrum pulcherrimus ipse
Mundum mente gerens, similiq; in imagine formãs.

Vnde & Plato epist. 2. ad Dionys. regem, Deum nuncupat causam pulchrorum omnium. Platonem de more sequitur Philo libr. de Opificio mundi.

mundi. Quocirca patheticè exclamat S. August. lib. 10. Confess. c. 27. *Serò te amaui pulchritudo tam antiqua & tam noua: serò te amaui: & ecce intus eras, & ego foris: & alibi te quærebam, & in ista formosa, quæ fecisti, deformis irruebam.* Idem in Soliloquiis c. 31. *Circumibam,* inquit, *omnia quærens te, & propter omnia derelinquens me. Interrogaui terram si esset Deus meus, & dixit mihi, quòd non, & omnia quæ in ea sunt, hoc idem confessa sunt. Interrogaui mare & abyssos & reptilia, quæ in eis sunt, & responderunt: Non sumus Deus tuus, quære super nos eum. Interrogaui flabilem aërem, & inquit vniuersus aër cum omnibus incolis suis: Fallitur Anaximenes, non sum ego Deus tuus. Interrogaui cælum, solem, lunam & stellas: Neque nos sumus Deus tuus, inquiunt. Et dixi omnibus his, qui circumstant fores carnis meæ: Dicite mihi de Deo meo, quod vos nescitis, dicite mihi aliquid de illo. Et clamauerunt omnes voce grandi, Ipse fecit nos. Interrogaui proinde mundi molem: Dic mihi si es Deus meus, an non? Et respondit voce forti: Non sum, inquit, ego, sed per ipsum sum ego; quem quæris in me, ipse fecit me; super me quære eum, qui regit me, qui fecit te. Interrogatio creaturarum, profunda est consideratio ipsarum: responsio earum, attestatio ipsarum de Deo, quoniam omnia clamant, Deus nos fecit, quoniam, vt ait Apostolus: Inuisibilia Dei per ea, quæ facta sunt, à creatura mundi intellecta conspiciuntur.* Et post nonnulla: *Tu Domine principium omnium atque finis, qui es ante primordia sæculorum, & ante omnes sæculorum origines. Tu es Deus meus, & Dominus omnium bonorum, quæ creasti, & apud te omnium stabilium sunt causæ, & omnium mutabilium apud te immutabiles stant & manent origines, & omnium rationalium & irrationalium atque temporalium sempiternæ viuunt rationes.* Eadem habet lib. 10 Confess. c. 6. vbi & addit: *Domine amo te. Percussisti cor meum verbo tuo, & amaui te; sed & cælum, & terra, & omnia, quæ in eis sunt, ecce mihi vndique dicunt, vt te amem, nec cessant dicere omnibus, vt sint inexcusabiles. Altiùs autem tu miseréberis, cui misertus eris; & misericordiam præstabis, cui misericors fueris. Alioquin cælum & terra surdis loquuntur laudes tuas.*

SI VIRTUTEM ET OPERA EORUM MIRATI SUNT] Græcè, εἰδὲ δυνάμιν καὶ ἐνέργειαν ἐκπλαγέντες, id est, *si potentia & efficacia perculsi sunt, intelligant ab ipsis, quoniam qui has constituit fortia, fortior est illis.* q. d. Si miram vim agendi in sole, cælis, stellis, igne, herbis, plantis, ventis, procellis, fulminibus, &c. idololatræ admirantur, ideoque ea colunt; multò magis mirentur & colant omnipotentiam Dei, qui has vires creaturis indidit, sed ita vt sibi longè maiores reseruarit, vnde & alias creaturas iis quas creauit, longè efficaciores & fortiores creare potest: ac vires, quas iam creatis dedit, ad libitum reuocat & adimit, vti igni ademit vim vrendi tres pueros fideles in fornace Babylonia, leonibus ademit ferociam ne nocerent Danieli cap. 6. soli, lunæ & cælis ademit motum & cursum, cùm ea stitit ad imperium Iosue c. 10. 13. mari ademit suam continuationem & alueum, cùm illud diuisit ad imperium Mosis, vt Hebræi sicco pede transirent, Exodi 14.

Trismegistus in Pimandro Deum cōparans agricolæ: *Aspice,* inquit, *agricultorem semina in terræ gremium diffundentem, alibi quidem triticum, hordeum alibi, alibi verò reliqui generis semina. Aspice eundem vites, malosque & ficus repastinantem atque amputantem. Eodem modo Deus ipse, in cælum quidem serit immortalitatem, in terram verò mutationem, in totum denique mundum vitam ac motum.* Lactantius lib. 7. c. 3. *Si Deus,* inquit, *fecit mundum, fuit ergo sine mundo: si regit, vtique sicut mens corpus regit; sed tamquam dominus domum, nauimque gubernator, auriga currum; nec tamen mixti sunt in rebus, quas regunt.*

A MAGNITUDINE ENIM SPECIEI ET CREATURÆ COGNOSCIBILITER POTERIT CREATOR HORUM VIDERI] Græca hîc variant: Vaticana enim habent, *à magnitudine enim speciei*, vel *pulchritudinis creaturarum*; Complut. & Regia, *ex magnitudine enim, & pulchritudine, & creaturis*; S. Chrysost. hom. 4. in Genes. *ex magnitudine & specie creaturarum, vniuersi conditor decenter consideratur*; S. Gregor. 26. Mor. c. 28. *per magnitudinem creaturæ & speciem potest intelligibiliter creator videri.* Pro *cognoscibiliter*, græcè est ἀναλόγως, id est analogicè, siue per analogiam, comparationem, proportionem, collationem, illationem. Sensus ergo est q. d. Ex magnitudine pulchritudinis & molis, virtutisque creaturarum, analogicè cognosci potest, quanta sit magnitudo, tam pulchritudinis, quàm immensitatis, perfectionis & omnipotentiæ ipsius creatoris: tum quia ex effectu cognoscimus causam, ac *ex operibus agnoscitur opifex*, ait S. Athanas. libr. 1. contra Gentes: tum quia, si tanta est pulchritudo, quantitas, perfectio & potentia in angelis, sole, cælis, aliisque creaturis finitis & limitatis, quanta debet esse in creatore infinito & quaquauersum illimitato, qui cælum & terram implet sua essentia, præsentia & potentia, imò supra cælum per spatia illa vacua sua immensitate in immensum se extendit? Hæc enim est analogia, & cōparatio analogica creaturæ cum creatore. Hinc Dei magnitudo, maiestas, potentia, ceteraque attributa absolutè sunt infinita, ita vt eis nil addi possit; adeo vt totus mundus ne vel hilum Deo adiiciat, sed Deus solus tantus est, quantus est Deus cum mundo coniunctus: quia Deus est immensus planè & infinitus: infinito autē nil addi potest. Sicut ergo vmbra solis soli nil addit lucis, sic nec mundus quidquam bonitatis vel perfectionis addit Deo. Mundus enim est vmbra Dei.

Mundus est vmbra Dei.

Alia similitudine idipsum declarat S. Iustin. in Resp. ad Orthodox. *Sicut,* ait, *quod vnum vel vnitas est numeri principium, nil confert ad eius perfectionem; nam & cùm non esset numeri principium, perfectum erat, & factum principium numeri, non auctū est: sic Deus ante creationem erat perfectus, & post creationem non est auctus. Nihil ergo eorum, quæ ex creatione sunt, Deum auget.*

Deus est quasi vnitas in numero.

Quocirca ex hac Sapientis gnome, & ex illa Apostoli Rom. 1. 20. *Inuisibilia enim ipsius per ea, quæ facta sunt, intellecta, conspiciuntur*, certum est viribus naturæ cognosci posse Deum esse, esseque vnum. Vide rationes naturales, quibus idipsum probat Damasc. lib. 1. de Fide c. 5. Richard. de S. Victor. lib. 1. & 2. de Trinit. S. Thomas li. 1. contra Gentes c. 43. Hoc est, quod ait S. Dion. c. 7. Diuin. nom. Deum conspici ex ordinatissima creaturarum omnium dispositione. Idem epist. ad Titum: Mundi fabrica, ait, diuinarum rerum, quæ non videntur, est integumentum. Et

Plato in Sympos. asserit ex pulchritudine rerum creatarum pulchritudinem quamdam admirandam diuinitatis cerni. Nam *cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum*, psal. 18.1 Et: *Plena est omnis terra gloriâ eius*, Isaiæ 6.3. Vnde huc alludens Apostolus Rom. 1.20. ait: *Inuisibilia enim ipsius* (Dei) *à creatura mundi per ea, quæ facta sunt, intellecta, conspiciuntur, sempiterna quoque eius virtus & diuinitas*, vbi plura hac de re annotaui.

Vide Theodoret. serm. 1. & 2. de Prouidētia, S. Prosperum lib. 2. de Vocat. Gentium cap. 4. S. Ambros. & Basilium in Hexamer. Vide & Iob c. 38. & seq. vbi Deus ex magnitudine terræ, maris, nubium, pluuiarum, tonitruorum, fulminum, Behemot, id est elephanti, ac Leuiathan, id est ceti, siue balenæ, &c. suam magnificentiam arguit, imò S. Iob ad oculum repræsentat.

Philosophorum de Deo vno gnoma: Orphei.

Porrò S. Cyrillus lib. 1. contra Iulianum, hasce de Deo vno & vero recitat Gentilium Philosophorum & Poëtarum sententias. Orphei: *Vnus est, per se existens, vnius progenies omnia facta sunt. Ipse autem in illis melior est. Neque illum quis intuitus est ex mortalibus, ipse verò omnes videt. Et post alia iterum: Ipse enim firmatus est in æreo cælo, aureo in throno, super terram autem pedibus vadit. Manumq; dexteram ad fines Oceani vndequaque extendit: tremunt enim in circuitu montesque magni & flumina, ciuitates profundumq; mundi maris.*

Pythagoræ.

Pythagoræ: *Deus quidem vnus & ipse non, vt quidam suspicantur, extra mundi gubernationem, sed in ipso totus in toto circulo, omnes generationes considerat, contemperatio existens omnium sæculorum & lux suarum virtutum & operum, principium omnium, lumen in cælo, & pater omnium, mens & animatio omnium, circulorum omnium motio.*

Platonis.

Platonis: *Nam patrem & factorem vniuersi huius inuenisse, arduum opus est; & inuentum omnibus enunciare impossibile.* Rursum, inquit, sensit Plato *de vno Deo, nomen quidem illi nullum congruere, neque humanam cogitationem posse comprehendere; sed appellationes quæ de eo dicuntur, à posterioribus esse, abusineq; de ipso dici. Quodsi omnino aliquid, nominibus quibus vtimur, de eo dicere audendum, magis appellationem vnius, & boni ei tribuendam: nam illud insinuat circa ipsum simplicitatem, atque per hoc sufficientiam: nullo enim opus habet, nec partibus nec substantia, nec virtutibus, nec efficaciis, sed est omnium horum auctor. Boni autem vocabulum commendat nobis, quòd ab ipso omne quod bonum est, dum alij pro virili imitantur illius, si ita licet dicere, proprietatem, perque illam salutē accipiunt.*

Trismegisti.

Mercurij Trismegisti, siue Hermetis ter maximi: *Deum intelligere quidem difficile, eloqui autem impossibile, si cui etiam intelligere possibile. Incorporeum enim corpore significare impossibile, & perfectum imperfecto comprehendere non possibile, & sempiternum conferro cum momentaneo difficile. Nam hoc quidem semper est, illud autem prætergreditur: & hoc quidem verum est, illud sub apparentia adumbratur: quantum igitur infirmius à fortiore, & minus à meliore distat, tantum etiam à diuino & immortali mortale. Proinde si quis incorporeus oculus egrediatur à corpore ad contemplationem pulchri, & subuolet ac contempletur non figuram, non corpus, non species intueri quærens, sed illud potiùs quod omnia facere potest, quod quietum, quod tranquillum, quod solidum, quod inconuertibile, quod ipsum omnia & solum, quod vnum, quod ipsum ex seipso, quod ipsum in seipso, quod sibi ipsi simile; quod neque alij simile est, neque sibi dissimile. Et iterum ille: Itaque de illo vno & solo bono intelligens, nihil impossibile dixeris. Omnis enim virtus ipse est: neque in aliquo ipsum cogites esse, neque iterum quasi extra aliquem. Ipse enim est qui sine termino omnium est terminus; & qui à nullo comprehenditur, omnia in se comprehendit. Quoniam quod discrimen est corporum ad incorporea, & genitorum ad ingenitum, & necessitati subditorum ad liberè existens, vel terrenorum ad cælestia, & corruptibilium ad sempiterna? non quod aliud quidem liberè existat aliud autem necessitati subditum. Quæ autem infrà imperfecta sunt, corruptibilia sunt.*

Sophoclis.

Sophoclis: *Vnus verissimè vnus est Deus, qui cælum ordinauit, & terram ingentem, pontiq; iucundam vndam, & ventorum vim. Plerique autem mortales corde errantes, extruimus in animarum iacturam deorum imagines ex lapidibus & ligno, vel ex auro fabricatas, vel elephantinis figuris sacrificia ac illis & ferias otiosas apparantes, eos colere arbitramur.*

Xenophontis.

Xenophontis: *Igitur manifestum quòd magnus sit & potens, omniaque concutiat & confirmet; ignotū autem qualis sit figura. neque enim videtur esse lucidissimus sol, neque hic videtur permittere, vt ipse cernatur: sed si quis imprudenter eum spectet, oculis priuatur.*

Moraliter hìc disce à creaturis assurgere ad creatorem, ac in singulis Deum intueri. In iis enim Deus suam pulchritudinem expressit, vel potiùs adumbrauit, vti sol seipsum exprimit in parelio. Lege Bellarm. lib. de Ascensu mentis in Deum. Hinc mundus hic S. Antonio, S. Benedicto, S. Bernardo, ceterisque Anachoretis fuit volumen deitatis, in quo scilicet ipsi Deum Deique magnificentiam legerunt & contemplati sunt. Præclarè S. August. in psal. 26. *Circuiui*, inquit, *& immolaui in tabernaculo eius hostiam iubilationis. Immolamus hostiam iubilationis, immolamus hostiam lætitiæ, hostiam gratulationis, hostiam gratiarum actionis quæ verbis explicari non potest. Immolamus autem vbi? In ipso tabernaculo eius, in sancta Ecclesia. Quid ergo immolamus? Abundantissimum, & inenarrabile gaudium, nullis verbis, voce ineffabili. Hæc est hostia iubilationis. Vnde quæsita, vnde inuenta est? Circumeundo, inquit, circuiui & immolaui in tabernaculo eius hostiam iubilationis. Circumeat animus tuus per vniuersam creaturam, vndique tibi clamabit creatura, Deus me fecit. Quidquid te delectauerit in arte, artificem commendat, magisq; si circumeas vniuersa, consideratio concipit artificis laudem. Vides cælos, magna opera Dei sunt. Vides terram, Deus fecit. semina innumera, diuersitates germinum, multitudinem animalium, Circui adhuc cælos vsque ad terram, nihil relinquas. Vndique tibi omnia resonant conditorem. Et ipsæ species creaturarum voces sunt quædam creatorem laudantium. Quis autem explicet laudibus vniuersam creaturam? quis illam explicet laudibus? quis dignè laudet cælum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt?* Et post nonnulla: *Quis dignè laudet Angelos, Sedes, Dominationes, Principatus & Potestates? quis dignè laudet hoc ipsum, quod in nobis viget vegetans corpus, mouens membra, sensus exercens, & memoria tam multa complectens, intellectu tam multa discernēs, quis dignè laudet? at si in istis creaturis Dei sic laborat humanus sermo, in creatore quid agit, nisi sola restat sermone deficiente iubilatio? Circuiui, & immolaui in tabernaculo eius hostiam iubilationis.* Idem serm. 143. de Tempore:

pore: *In terroga, inquit, pulchritudinem terræ, interrogabo pulchritudinem maris, interroga pulchritudinẽ dilatati & diffusi aëris, interroga pulchritudinem cæli, interroga ordinem siderum, interroga solem fulgore suo diem clarificantem, interroga lunam fulgore suo sequentis noctis tenebras temperantem, interroga animalia, quæ mouentur in aquis, in terra, quæ volant in aëre, latentes animas, perspicua corpora, visibilia regenda, inuisibiles regentes: interroga ista. Respondent tibi omnia: Ecce, vide, pulchra sumus: pulchritudo eorum confessio eorum est. Ista pulchra mutabilia quis fecit, nisi incommutabilis pulcher in seipso?*

Quid ergo est *mundus?* *est liber diuinitatis*, ait Trismegistus ac S. Basil. hom. 11. in Hexam. & S. Chrysost. in ps. 148. Quid est *sæculum? est speculum diuinorum*, ait idem Trismegistus; imò S. Paulus 1. Cor. 13. in quo resplendet diuina maiestas. Quid est mundus? est *lyra* vel *cithara* suauem edens diuinæ prouidentiæ concentum, cuius lyricen vel citharœdus est Deus. ita S. Athanas. or. contra idola, & S. August. 10. Confess. c. 6. Quid est orbis? est *pictura* pulcherrimè variegata (instar campi, qui est quasi tapes floribus herbisque variè coloratus) cuius Apelles & pictor est Deus. ita S. Athanasius & S. August. locis iam citatis. Quid est orbis terræ? *est mundi totius templum*, ait Trismegistus apud S. August. li. 8. de Ciuit. c. 23. Quid est mundus? est colossus, est basilica, imò ciuitas pulcherrima, cuius artifex & conditor est Deus, Hebr. 11. 10. Quocirca S. Basil. orat. de S. Iulitta ait: *Nox tibi noua precandi Numinis argumẽta subiiciat. Cùm cælum suspicis, & in siderum pulchritudinem intueris; rerum aspectabilium Dominum roga, & optimum huius vniuersitatis opificem Deum venerare.* S. Paulin. ep. 4. ad Seuer. *Omnia sub sole vanitas. Proinde super solem veritas. Ita qui in veritate consistunt, etsi intra mundum viuant habitatione corporea, tamen supra mundum sunt conuersatione cælesti, & astrorum choros, vel calorum polos euolantes spiritu scandunt & superuadunt, celsioresq́; elementis agunt*, &c. B. Laurent. Iustin. serm. de S. Martino: *Oculis aspiciebat in cælum, vbi cordis sui repositum sciebat esse thesaurum. Est enim Christus Dominus humilium thesaurus, pauperumq́; diuitiæ. O Israel, quàm magna est domus Dei, & ingens locus possessionis eius!* Baruch 3. 24. Si terram & terrena calcas, puorum cælo vastissimo commutas. Quanta verò est summa illa Dei cælo præsidentis magnitudo & maiestas? Si totum cor ei dedas, totum das quod potes, sed reipsa parum das. Etiamsi Deo mille dares corda, etiamsi immensis animis & ardoribus Seraphicis illi seruires; etiamsi mille millionibus annorum ad sudorem pro eo laborares: quid hæc sunt ad Deum? quid ad tantum charitatis & magnificentiæ profluuium?

VERS. 6. SED TAMEN ADHVC (*adhuc*, non est in Græco) IN HIS MINOR EST QVERELA. ET HI ENIM FORTASSE ERRANT, DEVM QVÆRENTES,

VERS. 7. ET VOLENTES INVENIRE. ETENIM CVM IN OPERIBVS ILLIVS CONVERSENTVR, INQVIRVNT: ET PERSVASVM HABENT, QVONIAM BONA SVNT QVÆ VIDENTVR.] Pro *querela*, græcè est μέμψις, id est reprehensio, culpa.

A prima specie idololatriæ eorum, qui coluerunt solem, lunam, aliasque creaturas, progreditur ad secundam speciem eorum, qui coluerunt idola, id est statuas arte hominis factas, hancque illa deteriorem & grauiorem ostendit. vt præ hac illa veniabilis & veniâ quodammodo digna, vel certè minus indigna videatur. Sensus est, q. d. Solicolæ, cælicolæ, ceterique aliquã creaturam diuino honore colentes, minùs culpandi videntur præ illis, qui idola fecerunt & adorarunt. Fortè enim ipsi idcirco in cultu solis alteriusue creaturæ errarunt, quòd cùm Deum quærerent & vellent inuenire, solem, stellas, aliasque res creatas ob eximiam pulchritudinem considerantes, illis inhæserint, nec ad Deum, quem oculis videre non poterant, mentem sustulerint: quare soli aliisque rebus eximiè pulchris, quibus nil pulchrius aspiciebant, diuinitatẽ tribuebant.

Nota τὸ *fortasse*, non referri ad *errant* præcisè; certũ est enim eos errare in cultu & adoratione creaturarum, sed ad τὸ *errant Deum quærentes*, q. d. Fortè hi aliqua ratione à grauitate sceleris idololatriæ, si non in totum, saltem in parte excusari possunt, quòd fortuitus eorum fuerit error: cùm enim quærerẽt Deum, fortuitò incurrerunt in speciosas creaturas, cumq́; alium Deũ non reperirent nec aspicerent, illas pro diis habuerunt. ita Dionys. Iansen. Cantacuzen. & alij. Vnde ait, *Cùm in operibus illius conuersentur*, id est, cùm occupent se operibus Dei considerandis, *persuasum habent*; græcè, πείθονται τῇ ὄψει, id est *persuadentur aspectu*, credunt oculis, *quoniam bona*; græcè, *pulchra, sunt, quæ videntur*. q. d. Lenocinio oculorum decepti pulchras has creaturas coluerunt, cùm pulchrius nil cernerent, nec Deum pulcherrimum oculis contueri possent.

VERS. 8. VERS. 9. ITERVM AVTEM NEC HIS DEBET IGNOSCI. SI ENIM TANTVM POTVERVNT SCIRE, VT POSSENT ÆSTIMARE SÆCVLVM; QVOMODO HVIVS DOMINVM NON FACILIVS INVENERVNT?] Est Correctio. Ne quis enim, ex eo quòd extenuauit solicolarum &c. culpam eos culpa liberet, idcirco hîc eorum errorem arguit, ac venia dignum negat. q. d. Ne hæc quidem excusatione studij, & intentione quærendi Deum veniam merentur; quia ex sæculo, id est ex mundo, hoc est ex mundi creaturis, facilè potuerunt & debuerunt ascendere ad opificem, & agnoscere creatorem: vnde ad eum debuerunt oculos mentis attollere. Pulchra claraque ratione & similitudine idipsum demonstrat Trismegistus Dialogo 5. *Etenim cùm statuam & imaginem absque fabro & pictore fieri nullus asserere audeat, miram mundi huius constructionem sine conditore constitisse putabimus? ô cæcum homunculum! ô nimis impium! ô profundis obrutum ignorantia tenebris! Caue, caue, ô fili mi Tati, ne vmquam artificium prius artifice.*

ÆSTIMARE SÆCVLVM] Græcè στοχάσασθαι, id est Primò, obseruare, consulere, & sagacitate tua penetrare naturam huius mundi; Secundò, coniectare & coniectura assequi, ac per effectus & signa cognoscere *sæculum*, id est mundum, ac res naturales, quæ sunt à Deo creatæ in mundo; Tertiò collimare, in scopum intendere, ac mundi indolem, dotes & proprietates, velut album collimatori propositum, acie mentis figere. Sic enim Aristot. & Philosophi tota mentis intensione naturas elementorum, animalium, alia-

aliarumque rerum physicarum ſerutati, easdem intellexerunt & comprehenderunt; ſed ibi defixi ad opificem & creatorem Deum oculos nõ ſuſtulerunt, ideoque *euanuerunt in cogitationibus ſuis*, vt ait Apoſt. Rom. 1. Idem hodie videre eſt in multis Philoſophis, Aſtrologis, Mathematicis, mercatoribus, artificibus: adeoque maior pars hominum creaturæ alicui inhæret, & obliuiſcitur Creatoris, quæ magna & ſummè miſeranda eſt mortalium vanitas & cæcitas.

VERS. 10. INFELICES (ταλαίπωροι, id eſt miſeri, ærumnoſi, calamitoſi) AVTEM SVNT, ET INTER MORTVOS SPES ILLORVM EST, QVI APPELLAVERVNT DEOS OPERA MANVVM HOMINVM, AVRVM ET ARGENTVM ARTIS INVENTIONEM, ET SIMILITVDINES ANIMALIVM; AVT LAPIDEM INVTILEM OPVS MANVS ANTIQVÆ] q.d. Idololatris iis, qui colunt ſolem, lunam, aliaſve res creatas, longè miſeriores ſunt & infeliciores idololatræ illi, qui colunt idola & ſimulacra ex auro, lapide, ligno, argilla ab artifice humana arte efformata: quia illi colunt opera Dei; hi verò opera hominum; putà fabrorum, figulorum, pictorum, &c. Ita S. Athanaſ. orat. contra idola, qui & addit, quòd fabri non poſſunt fabricare deos, ſed fabriles dumtaxat ſtatuas, easque inanimas, quas animare & viuificare nequeunt, multò minùs deificare. Deus autem inanima poteſt animare, humana deificare, & ex hominibus deos efficere, iuxta illud: *Ego dixi, Dij eſtis, & filij Excelſi omnes*, pſalm. 81. 6. imò Deus hominem vniens Verbo in Christo, illum verè Deum effecit. *Nimis enim ſtultum eſt credere, deos, quos fecerunt homines, plus valere apud eos, quos fecit Deus, quàm valent ipſi homines, quos idem ipſe fecit Deus*, ait S. Auguſt. lib. 8. de Ciuit. cap. 24.

Idololatrarum ſpes inter mortuos. *Primò.* INTER MORTVOS SPES ILLORVM EST] Græcè, *in mortuis ſpes illorum ſunt*, hoc eſt Primò, q.d. Hi idololatræ in idolis inanimis & mortuis ſpes ſuas defigunt, ac deos non viuos, ſed inſenſiles inuocant. *Secundò.* Hinc Secundò, Vatabl. vertit, *mortua eſt ſpes illorum*, id eſt carent omni ſpe, quia illam defixerunt in idolis mortuis; quæ eos iuuare, imò audire nequeunt; quare ſpes eorum eſt deſperata, ideoque non eſt ſpes, ſed deſperatio. *Tertiò.* Tertiò, q.d. Adeo ſunt deſperati, vt quaſi in numero damnatorum, qui omnem ſalutis ſpem abiecerunt, eſſe videantur. Aut q.d. Sicut mortui non habent ſpẽ vitæ: ſic idololatræ non habent ſpem ſalutis; ſed ſicut illorum vita, ſic horum ſalus eſt deſperata, quia carent fide & cognitione Dei, à quo ſolo ſaluari poſſunt. *Quartò.* Quartò, q.d. Nõ ſperant, hoc eſt, non expectant niſi mortem & damnationem, vt inter mortuos & damnatos deputentur; hoc enim & nil aliud eos manet & expectat. Ex aduerſo de fidelibus & iuſtis dixit c. 3. 4. *Spes illorum immortalitate plena eſt.* Omnes hi ſenſus veri ſunt & oppoſiti, ſed primus planior & ſimplicior videtur. Hoc eſt quod canit Pſaltes: *Similes illis fiant qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in eis*, pſal. 113.

AVRVM ET ARGENTVM (putà aurea & argentea ſimulacra, ſtatuas ex auro & argento fabricatas, ſtatuas, inquam, inanimas deorum, imò hominum defunctorum) DEOS APPELLAVERVNT] Fouit iuuitque errorem & ſuperſtitionem diabolus, qui, vt ex Triſmegiſto docet S. Auguſt. lib. 7. de Ciuit. c. 6. & lib. 8. c. 23. & ſeq. in ſimulacra ſe inſinuans, per illa loquebatur, dabatque reſponſa & oracula; vnde illa velut numina à populo conſulta & culta ſunt. Sed audi Auguſt. *At ille* (Triſmegiſtus) *viſibilia & contrectabilia ſimulacra velut corpora deorum eſſe aſſerit. Ineſſe autem his quoſdam ſpiritus inuitatos, qui valeant aliquid, ſiue ad nocendum, ſiue ad deſideria eorum nonnulla complenda, à quibus eis diuini honores & cultus obſequia deferuntur. Hos ergo ſpiritus inuiſibiles per artem quamdam, viſibilibus rebus corporalis materiæ copulare, vt ſint quaſi animata corpora illis ſpiritibus dicata & ſubdita ſimulacra; hoc eſſe dicit deos facere, eamque magnam & mirabilem deos faciendi accepiſſe homines poteſtatem.*

Nota hîc Gentilium ſapientiſſimos, qualis fuit Triſmegiſtus, cenſuiſſe idola eſſe corpora & membra deorum, putà dæmonum, itaque ea adoraſſe, ſicut nos adoramus humanitatem & corpus Christi. Porrò quis, quantus & quàm antiquus fuerit hic Triſmegiſtus, ita declarat idem S. Auguſt. l. 18. c. 39. *Nam quod attinet ad philoſophiam, quæ ſe docere aliquid profitetur, vnde fiant homines beati, circa tempora Mercurij, quem Triſmegiſtum vocauerunt, in illis terris eiuſmodi ſtudia claruerant, longè quidem ante ſapientes vel philoſophos Græciæ; ſed tamen poſt Abraham Iſaac, Iacob & Ioſeph nimirum etiam poſt ipſum Moyſen. Eo quippe tempore quo Moyſes natus eſt, fuiſſe reperitur Atlas ille magnus aſtrologus, Promethei frater, maternus auus Mercurij maioris, cuius nepos fuit Triſmegiſtus ille Mercurius.* *Triſmegiſti ætas.*

ARTIS INVENTIONEM] ἐνθυμήματος, id eſt meditationem, excogitationem, fabricationem, hoc eſt, opus ingenioſa arte excogitatum & elaboratum. Refer hæc ad *aurum & argentum* per appoſitionem, q.d. *Aurũ & argentum arte fabricatum, &c. deos appellauere.* Sic & S. Paulus idolum vocat *ſculpturam artis & cogitationis hominis*, id eſt ſimulacrum ab homine artificioſè excogitatum & ſculptum, Actor. 17. 29. S. Auguſt. verò aptè idola vocat phantaſmata hominum: nam libro de Vera relig. c. 37. cùm dixiſſet alios adorare ſolem, alios lunam, alios ſtellas, ſubiicit: *Sed inter hos illi ſibi videntur religioſiſſimi qui vniuerſam ſimul creaturam, id eſt mundum totum cum omnibus quæ in eo ſunt, & vitam qua ſpiratur & animatur, quã quidam corpoream, quidam incorpoream eſſe crediderunt. Hoc ergo totum ſimul vnum Deum magnum eſſe arbitrantur, cuius partes ſint cetera. Non enim vniuerſæ creaturæ auctorem conditoremque nouerunt. Inde eſt quòd in ſimulacra præcipitantur, & ab operibus Dei vſque in opera ſua demerguntur, quæ tamen adhuc viſibilia ſunt. Eſt enim alius deterior & inferior cultus ſimulacrorum, quo phantaſmata ſua colũt, & quidquid animo errante cum ſuperbia vel tumore cogitando imaginati fuerunt, religionis nomine obſeruant.*

Quocirca appoſitè idem S. Auguſt. quæſt. 29. in Ioſue ait, myſtica & maxima idola eſſe phantaſmata cordis & cupiditatis noſtræ, cùm quis ſcilicet ſectatur & colit honores, opes, delicias, quas ſibi imaginatur, & vt ſummum bonum repræſentat: quæ proinde planè demolienda & eradicanda eſſe aſſerit.

AVT LAPIDEM INVTILEM] q.d. Non tantùm aurea & argẽtea ſimulacra, ſed & lapidea ex inutili & vili lapide efformata, *deos appellauerunt*, vti etiam-

etiamnum Romæ videmus priſcorum deorum viuos in marmore vultus.

Opvs manvs antiqvæ] Simulacra enim venerationem auxit, quòd eſſet opus antiquum antiqui artificis: ſicut etiamnum Romæ & alibi priſcæ Romanorum ſtatuæ, ob vetuſtatem maioris ſunt pretij. Acceſſit vetularum & vulgi ſuperſtitio, credentium ſimulacra poſt certam annorum periodum miram ſortiri virtutẽ: de qua vide Guilielm. Pariſienſ. lib. de Legibus c. 23. & Delrium in Magic.

Porrò primi ex Gentilibus Chriſtiani in odiũ idololatriæ tunc graſſantis, vt longiſſimè ab idolis priſtinis ſe receſſiſſe teſtarentur, nullis imaginibus, præſertim Dei, vtebantur in templis, vnde à Gentilibus vocabantur athei: quam calumniã refellunt S. Iuſtinus, Arnobius. Athanaſ. Auguſt. Tertull. & alij, qui apologias pro Chriſtianis cõtra Gentes ſcripſere. At cùm per Conſtantinum idololatria ſublata fuit, vt iam non foret recidiuæ in illam periculum, fideles induxere imagines Chriſti, B. Virginis, & Sanctorum in templa, vti Romæ vetuſtiſſimas, tum in templis, tum in cryptis conſpicimus, quarum vſum probauit Eccleſia, ſanctumque definiuit in Synodo VII. Generali, quę fuit Nicena II. & Trident. ſeſſ. 25. ſub initium. Imagines enim ſunt rudium libri, in quibus legunt geſta Chriſti & Sanctorum, vt illa imitentur, & illos venerentur.

Hactenus de ſimulacris ex auro, argento, lapide fabricatis, nunc ſubiicit ſimilia ex ligno fabrefacta, quæ crebriora ſunt, ac eorum vilitatem & indignitatem demonſtrat. ait ergo:

Vers. 11. Avt si qvis artifex faber de silva lignvm rectvm secverit, et hvivs docte eradat omnem corticem, et arte sva vsvs, diligenter fabricet vas vtile in conversationem vitæ, Vers. 12. reliqviis avtem eivs operis, ad præparationem escæ abvtatvr] *Aut ſi quis*, repete ex v. præced. *appellauerunt deos opera manuum hominum*, putà ſimulacra, vti ex auro, argento & lapide, ſic & ex ligno fabricata, quorum vanitatem vanamque ſuperſtitionem graphicè hoc verſu & ſequenti depingit: quòd ſcilicet faber lignarius ſecans arborem, illamque decorticans, ex illa fabricet arcam, menſam, feneſtram, aliudúe inſtrumentum vtile ad communes vſus huius vitæ: ex eius verò reliquiis & reiectamentis, partim accendat ignem, quo eſcam coquat; partim faciat idolum, hoc eſt effigiem hominis vel animalis, quam perpolitam in templo collocet, clauiſque ferreis aræ affigat, ne labatur & corruat. Eodem planè modo idolorum fabricam depingit & ſubſannat Baruch toto cap. 6. Ierem. c. 10. & Iſaias c. 44. 9. & ſeq. quos hîc Sapiens imitari videtur. Quare quæ ibi dixi, hîc non repetam, ideoque paucis, quæ ſequuntur perſtringam.

Artifex faber] Græcè, *ὑλοτόμος τέκτων*, id eſt *materiæ cæſor*, faber materiarius vel lignarius, qui materiam parat ad aliquod opus. At verbum ὑλοτόμος, idem eſt, quod ſiluã cædens: ſilua enim dat arbores quaſi materiam fabris ad opera fabrilia: ὕλη enim eſt ſilua, indeque materia: Latini enim ſæpè Græcam aſpirationem vertunt in litteram S: vt pro ὑπὲρ dicunt *ſuper*, pro ὗς dicunt *ſus*, pro ὕλη dicunt *ſilua*; vnde ὕλη ſignificat quamlibet materiam, ſed præ omnibus cæduam. Senſus eſt q. d. Mechanicus & vilis faber fabricauit idolum: ipſe ergo præſtantior eſt idolo, quia opifex præſtat ſuo opere, & anima præditus præſtat idolo inanimo: vnde puderet fabrum adorare idolum à ſe factum, quia ſcit idolum omnem formam & pulchritudinem à ſe accepiſſe: quare cùm ipſe non ſit Deus, multò minùs idolum eſſe Deum, cùm ipſe deos fabricare nequeat.

Lignvm rectvm] Græcè, *εὔτηκτον φυτὸν*, id eſt plantam vel arborem, quæ facilè colliqueſcit (τήκω enim eſt liquo, mollio, tabefacio) reſoluitur, putreſcit, corrumpitur. Alij legunt εὔτυκτον, id eſt facilem factu, elaboratam eleganter; Vaticani legunt εὐκίνητον, id eſt bene mobilem, quod facilè obediat manui artificis; non enim à quercu ſolet exſcindi ſimulacrum. Alij εὔτεκτον, id eſt bene genitam, rectè natam & formatam.

Noſter appoſitè vertit, *rectum*, quia quæ recta ſunt faciliùs formantur, vnde dicũtur *εὐκτήδονα δένδρα, arbores quarum venæ & fibræ rectè fluunt*. Hinc Complut. vertunt, *rectum*; Vatab. *eximium*, alij, *accommodatum, aptum, tractabile*: Cantacuzenus exponit idoneum, rectum, agile.

Pro *diligenter*, græcè eſt, *εὐπρεπῶς*, id eſt decenter, decorè, concinnè, eleganter. Pro *vtile* perperam Lyran. Hugo, Dionyſ. legunt, *inutile*.

In conversationem vitæ] Græcè, *εἰς ὑπηρεσίαν ζωῆς*, id eſt *in miniſterium vitæ*.

Pro *reliquiis* græcè eſt *ἀποβλήματα*, id eſt reſciſſamenta, reiectamenta, reſidua à ligno reſecta. Græca ergo ſic habent, *reiectamenta verò operis in præparationem eſcæ expendens ſatiatus eſt*. Exaggerat vilitatem materiæ idolorum: ſiquidem ex eodem ligno conficitur idolum, ex cuius ramentis, ſeu ramis, cibus coquitur, qui recreetur & ſaturetur.

Abvtatvr] Id eſt vtatur. Sic Cicero Action. 3. in Verrem, & lib. 9. epiſt. 6. ait, ſe tempore & vacatione, quàm ſibi reſpub. concedebat, abuti, id eſt vti, ad ſtudium. Sic Iuriſconſulti dicunt, nos vti rebus, quæ vſu non conſumuntur, abuti verò iis quæ vſu conſumuntur, qualia hîc ſunt ligna, quibus ignis ad coquendum accenditur. Vnde Cato de Re ruſtica c. 76. ait: *Donec omnem caſeum cum melle abuſus eris*, id eſt conſumpſeris. Rurſum abuti apud Ciceronem & alios claſſicos eſt abundè vel copioſè vti: ſicut lignis multis ad ignem culinæ copioſè vtimur, ideoque abutimur.

Et reliqvvm horvm, qvod ad nvllos vsvs facit, lignvm cvrvvm et verticibvs plenvm, scvlpat diligenter per vacvitatem svam, et per scientiam svæ artis figvret illvd, et assimilet illvd imagini hominis] Vers. 13. Pingit hîc fabrum lignarium ſculpentem ſimulacrum, ſiue idolum, vt oſtendat illud nil habere numinis, ſed merum eſſe figmentum cogitationis & operationis artificis, ad illius arbitrium & libitum fabrefactum. Singula pænè verba habent emphaſim, & peculiarem idoli vilitatem denotant. Vnde ait Primò: *Reliquum horum*, græcè, *τὸ δὲ ἐκ αὐτῶν ἀπόβλημα*, id eſt *eorum* reie-

reiectamentum, q.d. Id est quod ex lignis reiicitur, quasi figmentum ineptum ad formandum vas, & ad struendum ignem, hoc fecit simulacrũ & idolum. Secundò *quod ad nullos usus facit*, q.d. Inutile ad omnia. Tertiò, *curuum* græcè, σκολιὸν, id est tortuosum, obliquum, distortum. Quartò, *verticibus plenum*, græcè ὄζοις συμπεφυκὸς, id est cum nodis natum, nodosum, ramosum: ὄζος enim est nodus, itidemque ramus enascens. Noster nodos vocat *vortices*, vel, vt Vatican. habet, *vertices* (idem enim sunt *vortex* & *vertex*) quòd in seipsos vertantur & contorqueantur instar rotationis & vertiginis, vti faciunt vortices aquarum, iuxta illud Ouidij li. 4. de Ponto: *Crebro vertice tortus Halys*. Lignum enim enode planũ est, pulchrum & facile elaboratu; nodosum verò, asperum, deforme & difficile. Quintò, quòd illud *sculpat diligenter per vacuitatem suam*; græcè, ἐν ἐπιμελείᾳ ἀργίας αὐτοῦ, id est in diligentia, cura, industria otij sui. *Vacuitas* ergo hîc non lignum B excauatum, vt vult Lyran. nec vacuum & inanem laborem, vt vult S. Bonauent. nec vacuum cerebro siue amentem, vt vult Dionys. sed otiũ significat. q.d. Lignum idoli adeò rude est, vt à fabro magno studio, cura & arte sculpi poliríque debeat; sed ipse aliis rebus ad familiæ sustẽtationem necessariis occupatus, idipsum sculpit sculpitque tantùm per otium, cùm scilicet ab aliis operibus magis vrgentibus otiatur. Idolum ergo est opus otij, ideoque neglectum, imperitum & nullius momenti. Sextò addit, quòd *per scientiam suæ artis figuret illud*; græcè, ἐν ἐμπειρίᾳ συνέσεως, id est *in experientia intellectus*. hoc est, per experientiam, qua crebrò sculpendo, scientiam & artem affabrè sculpendi sibi comparauit. Igitur idolum ignorans & carens mente, indiget scientia, mente & arte hominis sculpentis, C cuiúsque est opus & figmentum: hic enim dat illi suam formam & figuram, omnéque decus; at diuinitatem, quam non habet, ei tribuere nequit. Septimò. *Assimilet illud imagini hominis*, q.d. Idolũ adeò non est Deus, vt ne quidem sit homo viuens, sed imago tantùm mortua hominis viui ab homine effecta. Ergo non verus, sed fictus pictúsque est Deus. Vnde Horatius illud ridens li. 1. Serm. satyra 8.

Cùm faber incertus scamnum faceréne Priapum,
Maluit esse deum.

Pleraque ergo idola habuere speciem hominis, quia deos omnes constat fuisse homines: homines enim insignes ob fortitudinem, imperium, D beneficentiam, aut beneficium reip. præstitum, à populo relati sunt inter deos. Audi Tertull. lib. de Idolol. c. 15. *Recogitemus omnem idololatriam in homines esse culturam, cum ipsos deos nationum homines retro fuisse apud suos constet*. Idem docet S. Augu ſt. totu cap. 26. lib. 8 de Ciuit. & S. Cyprian. lib. *quòd idola non sint dij*. Constat Saturnum, Iouem, Mineruam, Mercurium, Cererem, Venerem fuisse homines, vti fusè docet Tertull. Apolog. 11. vbi pariter ostendit, quòd iidem fuerint scelerati.

Porrò tã operosè Sapiens æquè ac Prophetæ, vanitatem idolorũ vilitatemque describunt, quia primitus idololatria consistebat in adoratione deorum in templis vacuis, sine vllis eorum simulacris, tumque parcior & rarior erat: postea verò cùm deorũ fabrefacta sunt simulacra, eaque eleganter sculpta, depicta, & auro gemmísque ornata; tunc illa, vt pote oculis conspicua, passim ab omnibus coli cœpere, itaq; valdè per idola creuit idololatria, vt docet Tertull. lib. de Idololatria c. 3. Vnde & S. Aug. li. 4. de Ciuit. c. 30. ait, Ciceronem risisse idola & idololatras: & c. 31. asserit Varronem Romanorum doctissimũ censuisse, Deum non esse idolum, sed *animam motu & ratione mundum gubernantem*, ac mox de eodem subiicit: *Dicit etiam antiquos Romanos plusquam annos centum & septuaginta deos sine simulacro coluisse. Quod si adhuc, inquit, mansisset, castiùs dij obseruarentur*. Cuius sententiæ suæ testem adhibet inter cetera etiam gentem Iudæam, vt dicat: *Qui prima simulacra deorum populis posuerunt, eos ciuitatibus suis & metum dempsisse, & errorem addidisse, prudenter existimans deos facile posse in simulacrorum stoliditate contemni. Quod verò non ait, errorem tradiderunt, sed, addiderunt, iam vtique fuisse etiam sine simulacris intelligi vult errorem*. Idem testatur Plutarch. in Vita Numæ Pompilij secundi Romanorum regis, qui Romulo successit. *Hic*, inquit, *Romanos prohibuit ex stimare imaginem Dei aut hominis speciem, aut animalis habere formam. Nec fuit apud eos neque ficta Dei prius species, sed in prioribus centum & septuaginta annis, templa quidem ædificabant, sacraq; tuguria erigebant, simulacrum verò corporeum nullum dicabant. Perinde atque nefas esset deterioribus meliora assimilare, neque aliter atque intelligentia Deus percipi posset*. Idem docet Clemens Alexandr. lib. 1. Stromat. Euseb. & alij. Post Numam ergo Tarquinius Priscus, vanitate & stultitia Græcarum superstitionum Hetrus carumque domi imbutus Romanos edocuit simulacra diis ponere: vnde ipse Capitolium ædificauit, illudque Ioui dedicauit.

Imò prisci Gentiles primas simulacra deorum fecerunt absque effigie hominis vel animalis, in rudi trunco vel informi ligno, maximè dum ea figebant in discriminandos agrorum ditionumque terminos. Vnde Lucanus lib. 3.

Simulacraq; mœsta deorum
Arte carent, cæsisq; extant informia truncis.

Postea deo Termino faciem hominis dedere, sed truncam sine manibus, brachiis, pedibus, &c. vti adhuc videre est Romæ in priscis Termini imaginibus. Denique crescente arte æquè ac superstitione, deos pinxerunt & sculpserunt plena & perfecta effigie hominis, eamque coloribus, purpura, coronis aureis, sceptris ornarunt, vt eam venerabilem rudibus efficerent: ita que tum idololatria adeò increuit, vt idola etiam plateas, forum, balnea, stabula & domos replerent, vti testatur Tertull. lib. de Spectac. cap. 8. vnde addit: *Totum sæculum Satanas & angeli eius repleuerunt*.

AVT ALICVI EX ANIMALIBVS ILLVD COMPARET PERLINIENS RVBRICA, ET RVBICVNDVM FACIENS FVCO COLOREM ILLIVS, ET OMNEM MACVLAM, QVÆ IN ILLO EST, PERLINIENS] Vers. 14 Creuit superstitio idololatriæ vt idola fingerent effigie non hominis, sed animalis cuiuspiam, eiusque vilis & abiecti (hoc enim est Græcum εὐτελοῦς) putà canis, felis, simiæ, muscæ, qualis erat Beelzebub.

PERLINIENS RVBRICA] Græcè μίλτῳ, id est *minio*,

minio, ſicut priſci librorum vel capitum titulos rubeo colore notabant, qui inde rubricæ ſunt dicti. Priſca ergo idola tingebantur rubeo colore, velut purpureo & igneo: purpura enim eſt veſtis regum; ignis verò index diuinitatis, vt ſignificarent deos eſſe reges vniuerſi, fulminaque & ignes vibrare. Porrò hunc colorem vocat *fucum*, quia eo obducentes ſtatuam idoli, tegebant omnes eius maculas, fœdos colores & ſordes: vt ſubdit Sapiens; quod erat facere fucum populo. Fucus enim vocatur vnguentum, vel pigmentum, quo mulieres tinguntur & colorantur, vt pallorem lutidum, ac vitia corporis obtegant: quare fuco rubrum vel roſeum colorem faciei inducunt. Vnde Comicus:

Nam iſthæ veteres, quæ ſe vnguentis vnctitant
Vetulæ, edentulæ, quæ vitia corporis fuco occultant.

Denique fucus quolibet colore fieri poteſt. Totum hunc locum à v. 11. clarè & eleganter vertit Vatabl. hoc modo: *Aut cùm quis faber materiarius eximiæ arboris ſucciſæ, omnem circa corticem ſcitè deſtrinxit, & inde vas vſui vitæ profuturum artificioſè pulchreq́; fabricauit: opificij verò reciſamentis apparando cibo conſumptis ſatiatus, reſectum inde nullius vſus ineptum ſumpſit truncum ramiſq́; nodoſum per otium ſculpſit diligenter, & vacans peritè formauit, adeoq́; hominis figurauit effigie, aut animalis cuiuſpiam vilis ſimulacrum effinxit. Deinde minium & fucum illinendo, conciliauit ei ruborem, & omnem in eo maculam obduxit.*

Vers. 15. Et faciat ei dignam habitationem, et in pariete ponens illud, et confirmans ferro, Ne forte cadat, prospiciens illi; sciens quoniam non potest adiuvare se: imago enim est, et opus est illi adiutorium] q. d. Deinde idolo quaſi numini extruit ſacellum, altare, templum, aut potiùs ædiculam, tabernaculum, vel thecam, cui includatur, vti Demetrius argentarius faciebat ædiculas argenteas Dianæ, Actor. 19. 24. primitus enim non erant templa: nam primus Salomon Hebræis templum erexit, imò Xerxes Magorum conſilio templa combuſſit; quòd, vt ſcribit Cicero libr. 2. de Legibus, mundus totus eſſet templum, nec domibus includendi forent dij, ſed ipſis omnia patentia deberent eſſe ac libera, ideoque oraturi altos montes conſcendebant, idola ergo domeſtica in domorum cubiculis, putà in Larariis vel Oratoriis collocabant (omnia enim hæc ſpectant ad vilitatem idolorum demonſtrandam) ibique in pariete illa collocabant, ac clauis affigebant firmabantque, prouidentes illis ne caderent, quia ſciebant illa non poſſe ſeipſa ſuſtinere, ſed ope aliena indigere, eò quòd idolum non aliud ſit, quàm imago imbecilla, quæ opus habet alterius auxilio, & ſuſtentaculo. Idem idolis improperat Ierem. ca. 10. 4. *Clauis*, inquit, *& malleis compegit, vt non diſſoluatur*, &c. *portata tollentur, quia incedere non valent*. Et Baruch. cap. 6. 26. *Si ceciderint*, ait, *à ſemetipſis non conſurgent: neque ſi quis eum ſtatuerit rectum, per ſemetipſum ſtabit*. Verè S. Auguſt. ſerm. 29. de Verbis Domini: *Deus aureus*, ait, *& Deus ligneus ad pretium diſpares ſunt: at habere oculos, & non videre pares ſunt.*

Vers. 17. Et de substantia sua, et de filiis suis, et de nuptiis votum faciens inquirit, non erubescit loqui cum illo qui sine anima est] Græcè, *Tandem pro poſſeſſionibus, pro nuptijs ſuis, & pro liberis illi* προσευχόμενος, id eſt, *orans*, vel *vota nuncupans*, *inanimo verba facere non erubeſcit*, ita Vatabl. Quare τὸ *inquirit*, non eſt in Græco, ſed ſubauditur & ſententiæ vim adauget. q. d. Quænam eſt illa veſania, vt idolo ligneo & ſtupido vota faciant ad hoc, vt fœlices ſortiantur nuptias, liberos & poſſeſſiones, ab eoque inquirant, num eas aſſecuturi ſunt, an non? cùm idolum inanime, nec loqui, nec audire, nec intelligere, multò minùs prophetare valeat. Vide Baruch cap 6. 33. & ſeq. Porrò Hebræos, Gentiles, & Chriſtianos, cùm quid à Deo vel ab idolis poſtularent; ſolitos precibus addere vota, vt faciliùs rem impetrarent, notiſſimum eſt. Audi Valer. Max. lib. 1. cap. 1. *Priſco etiam inſtituto rebus diuinis opera datur: cùm aliquid commendandum eſt, precatione: cum expoſcendum, voto; cum ſoluendum, gratulatione: cum inquirendum, vel extis, vel ſortibus: impertito, cum peragendum ſolemni ritu ſacrificio: quo etiam oſtentorum, ac fulgurum denunciationes procurantur.*

Vers. 18. Et pro sanitate quidem infirmum deprecatur, et pro vita rogat mortuum, et in adiutorium inutilem invocat. Vers. 19. Et pro itinere petit ab eo, qui ambulare non potest; et de acquirendo, et de operando, et de omnium rerum eventu petit ab eo, qui in omnibus est inutilis] *Infirmum*, non ægrum, ſed inualidum & impotentem: hoc enim eſt ἀδρανῆ. *Mortuum*, id eſt, animâ & vitâ deſtitutum. Eſt catachreſis. Propriè enim *mortuus* dicitur, qui aliquando vixit, vitæque eſt capax: idolum autem vitæ eſt incapax. *Inutilem* græcè, ἀπειρότατον, id eſt, inexpertiſſimum, ignariſſimum, & ignauiſſimum, vtpote, qui numquam potuerit experiri, & per experientiam aliquid cognoſcere. Petrus Nannius legit ἀπορώτατον, id eſt, egentiſſimum, & ope conſilioque deſtitutiſſimum, vt totus ſermo per Antitheſes decurrat. q. d. Pro ope inuocat opis indigum, & vt Vatabl. vertit, *extremè inopem*. Noſter videtur legiſſe ἀχρειότατον, id eſt, *inutilem*; aut ἀπηρότατον, id eſt, ſummè cæcum, mutilum, & mancum; aut ἀπηρότατον, id eſt, pera & crumena extremè deſtitutum, hoc eſt, pauperrimum.

Et pro itinere petit ab eo, qui ambulare non potest.] Vatabl. *Pro itinere faciendo ne gradum quidē facere valenti ſupplicat*. q. d. Idololatra, vt felix habeat iter, inuocat idolum velut ducem itineris, qui nec pedem quidem mouere poteſt, iuxta illud: *Pedes habent, & non ambulabunt*, pſal. 113. Sic Romani Deam itineris *Iter ducam* & *Domiducam* vocabant & inuocabant, Feſſi verò Deam *Feſſoniam*, teſte S. Auguſt. 7. de Ciuit. cap. 3.

De acquirendo] &c. Græca clarè & eleganter habent, *pro quæſtu, opiſicij ſucceſſu, manuumq; dexteritate & proſpero ſucceſſu, ignauiſſimum manibus rogat gnauitatem, agendi facilitatem, dexteritatem, potentiam, & efficaciam*: hæc enim omnia ſignificat εὐδρανεῖν, vel, vt alij legunt, εὐδρανίαν cui pulchrè opponit ἀδρανέστατον, id eſt, ignauiſſimum, imbecillimum, impotentiſſimum idolum.

Porrò pro acquiſitione opum & quæſtu, Gentiles inuocabant Deum Plutum (πλοῦτος enim eſt pecunia) ſiue ditem, quaſi diuitem. Sic pecuniæ præerat Dea Pecunia, æri Æſculanus, argento Argentinus; cur non & auro Aurinus? ait S. Auguſt. 4. de Ciuit. ca. 21. qui & lib. 7. cap. 12. ait, Iouem ipſum vocatum Pecuniam; *Pecuniæ enim obediunt omnia.* Rurſum Arnobius libr. 4. contra Gentes vocat Deos Lucrios lucro præpoſitos; Vide dicta Eccleſ. 10. 19. Pro opere verò, operiſque ſucceſſu inuocabāt Mercurium, Mineruam, & Vulcanum.

Caluini error.

Ex dictis patet turpiſſimè errare Caluinum, qui lib. 1. inſtit. cap. 11. §. 9. & 10. aſſerit Gentiles non fuiſſe tam ſtupidos, vt lapides & ligna adorarent. Quare ſapientem & Prophetas, cùm idola eorum reprehendunt; reprehendere id, quod Chriſtiani iam faciunt, videlicet quòd Deum in ligno & lapide, id eſt, in lignea vel lapidea imagine carnaliter venerantur, falſiſſimum eſſe patet

Refellitur.

ex toto hoc loco, & clariùs ex cap. 6. Baruch. & Iſaię c. 44. & Ierem. 10. & pſal. 113. Hi enim Prophetæ fusè & operosè ex vilitate materiæ, artificij, ſculpturæ, &c. toti ſunt in eo, vt rudi populo eximant opinionem Deitatis idoli, & perſuadeant in idolo nil eſſe Numinis, nil diuinitatis, Vnde Baruch poſt ſingula argumēta, crebrò iterando infert & concludit; *Vnde vobis notum ſit, quia non ſunt dij.* Ex quibus clariſſimum eſt, Gentiles ipſa idola lapidea & lignea, velut deos & numina coluiſſe. Idem clariſſimè docent omnes patres, qui contra idola ſcripſerunt, vt Tertull. S. Iuſtin. S. Athanaſ. S. Cyprian. Athenagoras, Arnobius, Felix Minutius, S. Auguſt. & alij, qui paſſim rident Gentiles, quòd lapides & ligna pro dijs colant. Idem diſertis verbis, quæ ex S. Auguſt. recitaui v. 10. docet Mercurius Triſmegiſtus, ſummus & antiquiſſimus Gentilium Philoſophus & Theologus.

Neque mirum homines ſimplices tam ſtupidos fuiſſe, vt idola adorarent, quia etiamnum tales eſſe ſcimus in Iapone & Indiis: Nam error hic tot ſæculorum vſu roboratus, atque oraculis, quæ dæmones per idola loquentes reddebant, aliiſque eorum geſtibus & ludificationibus circa idolum factis; quibus illa animata, imò diuina eſſe populo perſuadere conabantur, confirmatus, quaſi de manu in manum tradebatur poſteris: vti & alia non minùs ſtupenda ipſorum infamia crimina, quæ proinde ipſi licita putabant, ſicut legimus apud Laërtium, Plutarch. & alios.

Vbi Nota Gentiles ſagaciores & doctiores, vti aſſerit Triſmegiſtus apud S. Auguſt. libr. 8. de Ciuit. c. 23. exiſtimaſſe, *quoſdam quidem deos, ſcilicet idola fieri manibus hominum, vnde & plurima eſſe & eiuſdem Dei, v. g. Iouis;* ſed idola hæc eſſe corpus Dei: Deum verò eſſe ſpiritum incluſum in idolo, quaſi ipſius animam, quem ſpiritum alij putabant eſſe animam hominis mortui, cui idolum erigebant: alij dæmonem, ſiue ab idoloplaſtis inuocatum, ſiue ſpontè ſe hominum ſuperſtitioni & idolis inſerentem, vti loco citato ait Triſmegiſtus; alij verò eſſe animam vniuerſi, aut animam ſolis, lunæ, terræ, &c. vti refert Euſeb. lib. 3. de Præpar. ca. 3. & S. Auguſt. 7. de Ciuit. cap. 5. & ſeq. Plura vide apud Gyraldum de diis Gentium Syntagm. 1.

Porrò, quibus, quantiſque artibus & actibus dæmones ludificarunt Paganos, vt idolorum animæ eſſe crederentur, declarat S. Cyprian. lib. de Idolol. non longè à principio: *Hi ergo ſpiritus,* inquit, *ſub ſtatuis atque imaginibus conſecrati deliteſcunt: hi afflatu ſuo vatum pectora inſpirant, extorum fibras animant, auium volatus gubernant, ſortes regunt, oracula efficiunt, falſa veris ſemper inuoluunt: nam & falluntur & fallunt: vitam turbant, ſomnos inquietant; irrepentes etiam in corporibus occultè mentes terrent, membra diſtorquent, valetudinem frangunt, morbos laceſſunt, vt ad cultum ſui cogant, vt nidore altarium & rogis pecorum ſaginati retrorſu, quæ conſtrinxerant, curaſſe videantur. Hæc eſt de illis medela, cùm illorum ceſſat iniuria: nec aliud illis ſtudium eſt quàm à Deo homines auocare & ad ſuperſtitionem ſui ab intellectu veræ religionis auertere, cum ſint ipſi pœnales, quærere ſibi ad pœnam comites, quos ad crimen ſuum fecerint errore participes.*

An in idolo adorarint Deũ.

Dices: Sapientiores Gentilium agnouerunt Deum verum, eumque in idolo coluerunt, ſicut Chriſtiani eum colunt in imagine: Atqui illi reprehenduntur hic vt idololatræ, ergo & Chriſtiani. Reſp. Vix inuenies aliquem, qui Deum verum coluerit in idolo: nam qui Deum verum agnouerunt, ſpreuerunt & riſerunt idola, vt Socrates, Plato, Ariſtoteles, Cicero, Lucretius; aliqui tamen ex metu populi, ne occiderentur, vti occiſus fuit Socrates quaſi deorum contemptor, ea publicè coluerunt, non ſpontè, ſed quaſi coacti; cum priuatim & ſecretò ea aſpernarentur, & vnum Deum creatorem omnium colerent. Sed demus nonnullos in idolo Deum verum adoraſſe, illi errarunt in eo, quòd putarent idolum eſſe corpus Dei, vti iam dixi, eoque Deum delectari, ſeſeque in eo includere & occultare; aut certè Deum idolo eſſe ſimilem, vel habere ſimilia membra humana, vitulina, ſerpentina: ideò enim hæc membra idolo dabant; & variis varia, ac conſequenter Deo vero affingebant corpus, membra, aliaque, quæ falſa ſunt; ſicque conſequenter colebant Deum non verum, qui purus eſt ſpiritus, ſed corporeum & falſum. Denique cenſebant idolum eſſe aliquid Dei, ac proinde habere aliquid virtutis diuinæ, aliquid numinis, aliquid diuinitatis, quidquid illud eſſet. Quid enim illud eſſet in particulari, ipſi nec exprimere, nec intelligere, nec capere poterant.

Nil tale habent Chriſtiani: nec enim in imagine, etiam Dei, aliquid numinis, aut ſpiritus & vitæ, aut corporeæ ſimilitudinis collocant, ſed nudam repræſentationem Dei, eamque analogicam, quatenus ſcilicet res & imago corporalis ſpiritualem repræſentare poteſt, quę propria & nuda eſt ratio imaginis, ſcilicet repræſentare ſuū prototypum: ac proinde rectè Theologi ex S. Baſilio & Damaſceno docent, honorem imaginis naturâ ſuâ referri ad prototypū. Porrò imagines hominum viſibilium, putà Chriſti & Sanctorum crebræ ſunt apud Chriſtianos; Dei verò inuiſibilis paucæ, ne rude vulgus cenſeat Deum habere corpus imagini ſimile. Quocirca non eſt pingendus Deus, niſi eo modo & forma, qua ipſe in S. Script. legitur Sanctis, vt Abrahæ, Moſi & Prophetis apparuiſſe, ac rudibus explicandum eſt, quid ſibi illa forma velit; Deum enim eſſe

esse incorporeum, omnique forma & figura carere, vti docet Synodus VII. Act. 3. & seq.

Denique, si qui sapientum Deum verum in idolo, vt in mera imagine coluerunt, propriè hi non taxantur, nec peccarunt formali & propriè dicta idololatria; sed peccarunt, tum peccato scandali, quod suo exemplo populum in idololatria sua confirmarint, tum peccato professionis falsæ fidei & idololatriæ, participando enim cum idololatris in communi, & publico cultu idoli profitebantur exterius fidem & cultum idoli, etiamsi interiùs non idolum, sed Deum in idolo, vt in imagine adorarent. Adde idolum esse imaginem non veri Dei, sed falsi: nec enim cuique licet Deo vero imaginem dare, quam ipse illi affinxit; sed quam Deus & Ecclesia approbant. Quare qui idolum colit, Deum non verum, sed falsum colit, quem scilicet idoloplastæ & idololatræ sibi finxerunt, & formarunt, neglecto Deo vero creatore cæli & terræ. Quicumque ergo idolum colit, Deum falsum colit, & idololatra est. Vnde & pleraque idola tam deformia & horrida sunt, vt ipsa sui forma & specie dæmonis simulacra esse videantur. Atra enim sunt instar Æthiopum, capite bouino, vultu sæuo & minaci, oculis ingentibus & scintillantibus, fronte taurina, crassis & subinde cornuta, naso thrasonico, labris crassis & porcinis; rictus oris est diductus velut canis ringentis, os patulum, & hians instar lupi, idemque ingens & concauum instar furni, vt scilicet in eo faciliùs dæmon voces articulatas formaret, quibus responsa & oracula ederet. Qualia Romæ præsertim in Vaticano permulta conspicimus.

Mysticè, hæc omnia adaptes hæresi, & cuiuis cupiditati. Idolum enim hæretico est hæresis, superbo honor, auaro aurum, guloso venter luxurioso venus, acedo somnus, iracundo vindicta, inuido liuo, vti docet S. August. S. Gregor. & ceteri Doctores, imò S. Paulus Philip. 3. 19. & Ephesi. 5. 5. *Idolum est cupiditas.*

CAPVT DECIMVMQVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

***P**rosequitur inuectiuam in idola, eamq; inchoat ab exemplo nauigantium, qui insipienter naue vilius idolum, inuocant, qua occasione nauis inuentionem per arcam Noë Deo auctori tribuit & celebrat. Inde v. 14. idolorum initium & originem, ac propagationem, & incrementa assignat. Denique v. 23. sacrilega idololatrarum sacrificia, imò parricidia, adulteria, furta, periuria recenset, ac idololatriam omnium scelerum esse fontem, imò cloacam asseuerat.*

1. ITerùm alius nauigare cogitans, & per feros fluctus iter facere incipiens, ligno portante se, fragilius lignum inuocat. 2. Illud enim cupiditas acquirendi excogitauit, & artifex sapientia fabricauit. 3. Tua autem, Pater, prouidentia gubernat: quoniam dedisti & in mari viam, & inter fluctus semitam firmissimam, 4. ostendens quoniam potens es ex omnibus saluare, etiam si sine arte aliquis adeat mare. 5. Sed vt non essent vacua sapientiæ tuæ opera: propter hoc etiam & exiguo ligno credunt homines animas suas, & transeuntes mare per ratem liberati sunt: 6. sed & ab initio cùm perirent superbi gigantes spes orbis terrarum ad ratem confugiens, remisit sæculo semen natiuitatis, quæ manu tua erat gubernata. 7. Benedictum est enim lignum, per quod fit iustitia. 8. Per manus autem quod fit idolum maledictum est & ipsum, & qui fecit illud: quia ille quidem operatus est: illud autem cùm esset fragile, deus cognominatus est. 9. Similiter autem odio sunt Deo, impius & impietas eius. 10. Etenim quod factum est cum illo, qui fecit, tormenta patietur. 11. Propter hoc & in idolis nationum non erit respectus: quoniam creaturæ Dei in odium factæ sunt, & in tentationem animabus hominum, & in muscipulam pedibus insipientium. 12. Initium enim fornicationis est exquisitio idolorum: & adinuentio illorum corruptio vitæ est. 13. neque enim erant ab initio, neque erunt in perpetuum. 14. Superuacuitas enim hominum aduenit in orbem terrarum: & ideò breuis illorum finis est inuentus. 15. Acerbo enim luctu dolens pater, citò sibi rapti filij fecit imaginem: & illum, qui tunc quasi homo mortuus fuerat, nunc tamquam deum colere cœpit, & constituit inter seruos suos sacra & sacrificia. 16. Deinde interueniente tempore, conualescente iniqua consuetudine, hic error tamquam lex custoditus est, & tyrannorum imperio colebantur figmenta. 17. Et hos quos in palàm homines honorare non poterant, propter hoc quòd longè essent, è longinquo figura eorum allata, euidentem imaginem regis, quem honorare volebant, fecerunt: vt illum, qui aberat, tamquam præsentem colerent sua sollicitudine. 18. Prouexit autem ad horum culturam, & hos qui ignorabant, artificis eximia diligentia. 19. Ille enim volen

sensus: per *artem* enim, nauticam intelligit, in qua primæ fuere rates. Noster à Castro, prouidentiam hanc Dei restringit ad Hebræos, quos Deus sine naui per mare rubrum à se diuisum sicco pede deduxit. Meliùs alij attribuunt naui, de qua sermo præcessit.q.d.Frustra nautæ inuocant sua idola,putà Neptunum,& Castores: tuâ enim prouidentiâ, ô Domine, qui es pater omnium,nauim in medijs fluctibus, æquè ac cetera cuncta,gubernat & dirigit; quæ tanta tamque potens est, vt etiam Hebræis in mari rubro sine nauibus patefecerit viam, vt inter eius altissimas aquas & fluctus per semitam firmissimam, græcè ἀσφαλῆ, id est, tutam, securam, putà per siccum maris alueum illæsi transirent: quo miraculo ostendisti te posse homines ex omnibus maris periculis saluare, perque illud dare iter peruium cùm volueris, etiamsi quis sine arte & rate illud adierit. Vnde S.Chrysost.hom. 11. in Genes. obstupescit Dei sapientiam & prouidentiam, quæ docet nautas & naucleros tempus, viam,& diuerticula in vastissimo æquore,vt sciat in qua plaga mundi versentur, quam viam inire, quæ diuerticula capessere debeant.

Moraliter,hîc, disce quanta quamque singularis sit Dei prouidentia,quæ singulas naues, & nauigantes in medio mari gubernat, ac pari ratione singulos homines, animalia, plantas, & creaturas alias; adeoque totum mundum regit & gubernat. Mundus enim est quasi nauicula, cuius nauclerus est Deus, vti docet Aristot. (vel quisquis est auctor) lib.de Mundo. Exemplum admirabile Senis cuiusdam naufragi,cui nomen Valgius, vel Victor,qui in naui socijs atque cateræ retinaculis amissis, per varias regiones vndis maris iactatus, mira Dei prouidentia seruatus est, narrat S.Paulinus epist.ad Macarium. Simili modo in cetens nauigantibus vastum,cæcum,& procellosum mare in naui tam exigua & inualida, singularis elucet Dei cura & prouidentia. Nauigantes enim vix tribus palmis (quibus nauis eminet mari) distant à morte. Vnde Iuuen. satyr.14.

I nunc, ait, & ventis animam committe, dolato
Confisus ligno,digitis à morte remotus
Quattuor,aut septem, si sit latissima teda,

id est, pinus,ex qua fit nauis. Et Ouidij libr.2.de Ponto:

Nam propè tam lethum,quàm propè cernit aquam.

Sic & Anacharsis apud Laërt. ait, nauigantes quatuor digitis, quibus crassa est nauis, distare à morte.

Errores circa prouidentiam. Primò. Errarunt ergo primò, Epicurus, Heraclitus, & Democritus concedentes quidem Deum,sed ei adimentes prouidentiam, eòquòd putarent omnia euenire ex necessitate naturæ, teste Lactantio lib.1.de Ira Dei c.9.& 10.

Secundò. Secundò, errauit Cicero, qui eamdem Deo ademit, sed alio ex capite, quòd scilicet,adimeret Deo cognitionem futurorum contingentium, putans illam repugnare libero hominis arbitrio; teste S.August.lib.5.de Ciuit.c.9.

Tertiò. Tertiò, errarunt alij, qui singulas res pendere consueuerunt à suis causis, non à Dei prouidentia: Deum enim mouere primum mobile; cetera verò ab illa moueri, vt ait Aristot. 12. Metaphys.ca.2.textu 37. Vnde hunc errorem Aristo-

teli tribuunt Nazianz. orat.1.de Theolog. Clemens VIII.Stromat. Ambros.lib.1.Offic.cap.13. & alij.Videbatur enim Aristoteli indignum Deo curare res singulares etiam minimas, vt culices, pulices,&c.

Quartò. Quartò, errarunt illi qui dixerunt Deum per se curare res vniuersales,& incorruptibiles; particulares verò & corruptibiles curare per intermedios genios, siue angelos;quem errorem Platoni tribuit Nyssen.lib.8.Philos.ca. 3.& 4.Plato tamen libr.10. de Legibus fusè ostendit Deum curare res minimas: perfectissimus enim artifex, inquit(qualis est Deus) etiam minimorum in arte cognitionem curamque habet.

Hos errores recensent,& confutant S. Chrysost. libris sex, & Saluianus libris octo de Prouidentia,S.Ambros.1.Offic.c.13.S.August.libr.5. de Ciuit.ca.9.& 10.S.Thomas li. 3.contra Gentes cap.71.& sequent:at Sapiens hoc loco.

Gnoma Patrum de prouidentia. Porrò huic Sapientis gnomæ consonant omnium patrum, & probatorum Philosoph. sententiæ.S.Basil. in Hexam.hom. 7. *Nihil est prorsus,* ait, *quod sub prouidentiam Dei non cadat: nihil est omninò, quod à Deo neglectum sit: omnia explorat, omnia conspicit oculus ille peruigil: omnibus adest, facultatem salutis cuique præstat.* S. Hieron. in caput Ieremiæ 9.*Omnia,* inquit,*Dei prouidentia atque iustitia gubernantur.* Et in Matth.7. *Si parua & vilia animalia absque Deo auctore non decidunt,& in omnibus est prouidentia, & quæ in his peritura sunt,sine Dei voluntate non pereunt; vos qui æterni estis non debetis timere,quòd absque Dei viuatis prouidentia.* S.Ambr. 1.Offic.libro cap.13. *Quidam putant*; inquit, *Dei prouidentiam vsque ad lunam descendere. Et quis operator negligat operis sui curam? quis deserat & destituat, quod ipse condendum putauit? Si iniuria est regere, nónne est maior iniuria fecisse? cùm aliquid non fecisse nulla iniustitia sit; non curare, quod feceris, summa inclementia. Reuera, si in Deo viuimus,mouemur,& sumus, ipsumq; per terras meare, per tractus maris, cælumq; profundum aiunt; quare optimam illius dignitatem, nempe prouidentiam ab eo auferendam esse arbitrantur?* S.August.lib.3.Confess.c.11.*O tu bone omnipotens,* inquit, *qui sic curas vnumquemque nostrum, tamquam solum cures,& sic omnes tamquam singulos.* Et lib.5.de Genesi ad literam.c.vlt.*Quid absurdius & insulsius sentiri potest, quidq; dementius? quàm putare nullum esse diuinæ prouidentiæ iudicium de moribus hominum, qui curat etiam minutissima animalia, dracones, abyssos,grandines,niues,imbres,& tempestates, quæ faciunt verbum eius.*psal.148. S.Chrysost. in psal.124:*Deo,* inquit, *multa debemus,quòd nos fecerit, quòd tales creauerit, quòd factos regit & continet, & quòd quotidiè tam priuatim, quàm communiter prouidet, nostriq; curam gerit, idq; clam,& apertè, nobisq; scientibus & nescientibus.*

Gnoma philosophorum. Huc accedunt gnomæ philosophiorum. Trismegistus: Deus, inquit, est factor & prouisor omnium: vnde hac de re lib. Scribens eum indigitat *Pimander*,id est, Pastor hominum, qui scilicet homines regit,sicut Pastor oues. Orpheus de Deo sic ait:*Omnia intùs inspicis, omnia intùs audis,omniaq; distribuis.* Sed quomodo fieri potest, vt Deus sit,agat verò nihil? Si enim Deus est aget aliquid præclarum,inquit Cicero, nihil autem est præclarius mundi administratione. Mundus ergo & à Deo conditus est, & Dei admini-

ſtratione gubernatur: vnde in calce libri primi de Natura Deorum: *Si maximè talis eſt Deus*, inquit, *vt nullâ gratiâ, nullâ hominum charitate teneatur, valeat: quoniam nihil propitius homini facere poteſt.* Stultè igitur dictum eſt à Lucretio:

Nec bene pro meritis capitur, nec tangitur ira.

Lactant. lib. 1. cap. 2. Democritus omnia fortuitò regi, ac fato dicebat; cuius ſententiæ confirmator eſt Epicurus, ſed & antea Protagoras, qui deos in dubiū vocauit, & poſtea Diagoras, nonnullique alij, qui non putauerunt deos, quos tamen ceteri philoſophi, ac maximè Stoici retuderunt dicentes, nec fieri mundum ſine diuina ratione potuiſſe, nec conſtare, niſi ſummâ ratione regeretur. Euripides in epiſt. ad Sophoclem, quòd tempeſtate non periiſſet, in Dei prouidentiam retulit. Maro Æneid. 6. Elyſios campos decātat. Phocylides ait: *Si tu malè iudicaueris, te Deus poſtea iudicabit.* Hippocrates pluribus Gentiū diis ſacra decreuit, & ſupplicationes varias inſtituit. Theophraſtus in Metaphyſicis, omnia diuinæ prouidentiæ retulit: Deum diuinum eſſe principium ait, per quod omnia ſunt & permanent. Ammonius librum de Interpretatione expoſiturus, exoptat ſibi diuinitùs prouideri. Ariſtoteles 1. Ethicor. ait felicitatem Deorum muneri acceptam referri debere. In 5 verò Ethic. precibus poſtulandum cenſuit, vt quæ ſimpliciter bona ſunt, ijs ipſis etiam, qui optant, eſſent bona; Iuſti, quòd eſt à lege, partem eſſe ſacrificia facere; vnde poſt paululum, diuina decreta humanis præſtantiora ſanxit. In 10. Ethic. ait hominem, qui mentem excoleret, Deo eſſe amiciſſimum.

Vers. 5. SED VT NON ESSENT VACVA SAPIENTIÆ TVÆ OPERA: PROPTER HOC ETIAM ET EXIGVO LIGNO CREDVNT HOMINES ANIMAS SVAS, ET TRANSEVNTES MARE PER RATEM LIBERATI SVNT] Dat cauſam, cur Deus, qui ſine naui poterat homines per aquas transferre, vti tranſtulit Hebræos, voluerit vſum nauis & nauigandi introducere, ſcilicet, vt inſulani cum ceteris hominibus haberent commercium familiare.

Græcè eſt elegans paranomaſia, *ne eſſent Sapientiæ tuæ ἀεργὰ ἔργα*, id eſt, *otioſa negotia* & inutilia opera, quæ ſcilicet in inſulis & in tranſmarinis regionibus creaſti, formaſti, collocaſti; idcircò nauis & nauigandi vſum hominibus inſpiraſti, vt quæ in inſulis ſunt pretioſa, ibique quaſi delitescunt, per naues ad nos adueherentur, ac viciſſim nos noſtra, quibus carent inſulani, ad eos tranſueheremus, itaque eſſet mutua mercium & bonorum communicatio. Hoc fine, & hac de cauſa, exiguo ligno, id eſt, nauigio credunt homines animas, id eſt, vitas ſuas, ſperantes ſe per illud tua prouidentia duce incolumes nauigaturos, ac maris pericula ſuperaturos: vnde per eamdem plerique tranſeuntes mare, per ratem liberati ſunt ab hiſce periculis, & in dies liberantur. ita Lyran. Holcot, Dionyſ. & alij. Secundò, Oſorius. Ianſen. & à Caſtro, veriùs & ad ſequentia conformiùs explicant de arte nauigandi, & naues conficiendi, in qua maximè elucet diuina ſapientia. q.d. Voluiſti, ô Domine, hoc fieri per nauigationem, ne opera tua eſſent otioſa, homineſque inertiâ languerent, ſed potiùs laborarent, & induſtriam adhiberent in fabricandis nauibus, & ſcientiâ nauigandi, & ſiderum obſeruatione, ac marium, littorum, inſularum, & tranſmarinarum regionum luſtratione. Huc facit illud Senecæ in Medea Act. 2.

Audax nimium, qui freta primus
Rate tam fragili perfida rupit;
Terraſque ſuas poſt terga videns,
Animam leuibus credidit auris;
Dubioque ſecans æquora curſu,
Potuit tenui fidere ligno,
Inter vitæ mortiſque vias,
Nimium gracili limite ducto.

Gnoma de nauigationis periculis. Pittacus rogatus, quid fidum eſſet? reſpondit, terram. Quid infidum? mare. Plato aſſiduè monebat fugiendum eſſe mare, perinde ac improbitatis magiſtrum. Laodamas ille Homericus nihil miſerius eſſe dicebat, quàm virum fortem ponto exagitari. Anacharſis dubitabat, an nauigantes inter viuos vel mortuos eſſent referendi, teſte Laërtio lib. 1. ca. 6. Callimachus dicebat iucundiſſimum eſſe mare, ſed ſi quis è terra illud contemplaretur; quem imitatus Horatius ait,

Neptunum procul à terra ſpectate furentem.

Eadem myſticè dicas de mundo, qui eſt mare magnum mille habens tentationum, tribulationum, periculorum, calamitatum fluctus, ſyrtes, & æſtus.

TRANSEVNTES MARE] Græcè, κλύδωνα, id eſt tempeſtatem, fluctus, procellam, hoc eſt mare fluctibus & procellis æſtuans.

PER RATEM] Pro *ratem*, græcè eſt σχεδία, id eſt, nauis ex tempore facta, ac tumultuario & ſubitario opere compacta, quales fuêre primæ naues, quę non erant aliud niſi rates, id eſt, arbores, ſudes vel trabes colligatæ. Cantacuzenus hæc accipit de cymba, quæ naufragio facto, ex reſiduis nauis partibus tumultuariè à naufragis cōpingitur, vt per illam periculum euadant, & quaſi enatent.

Vers. 6. SED ET AB INITIO CVM PERIRENT SVPERBI GIGANTES, SPES ORBIS TERRARVM AD RATEM CONFVGIENS, REMISIT SÆCVLO SEMEN NATIVITATIS, QVÆ MANV TVA ERAT GVBERNATA]. Perperam pro *ſpes*, vt habent Romani & Græci, nonnulli legunt *ſpem*. Probat vſum & vtilitatem nauis ex arca, per quam Noë cum tribus filiis, & totidem vxoribus, euaſit diluuium immiſſum orbi ob ſcelera, præſertim ob faſtum & tyrannidem gigantum, idque ductu Dei. Arcam enim gubernare non poterat Noë, vtpote arcæ vndique clauſæ incluſus; ſed ſolus Deus, qui id more ſuo faciebat miniſterio angelorum. Arca ergo fuit prima ratis, id eſt, nauis mundi, cognita ſaltem & publica. Vnde Ioſeph. libr. Antiqu. ca. 3. arcam appellat nauim. Noë enim longè anteceſſit Iaſonem, Argonautas, Danaum, Neptunum, ceteroſque omnes, quibus Gentiles naues & nauticæ artis inuentionem tribuunt. Porrò Noë vocatur *ſpes orbis terrarum*, quia ceteris omnibus aquis diluuij merſis; ipſe ſolus cum ſuis filijs in arca ſeruatus eſt, vt poſt diluuium genus humanum generando propagaret, ne illud intercideret & interiret. Sic Aſcanius Æneæ filius à Virgil. 12. Æneid. vocatur *ſpes altera Romæ.* Et pater filium vnicum vocat ſpem baculumque ſenectutis ſuæ, Tobiæ 5. 23. Noë ergo *remiſit ſæculo ſemen natiuitatis*

græcè,

græcè, *reliquit mundo σπέρμα γενέσεως* id est *semen genitale*, vel *generationis*. Tres enim eius filij fuêre quasi tria semina, ex quibus succreuit tota propago, & posteritas hominum. Fuit ergo Noë Ianus bifrons, ac noui sæculi parens, æquè ac primus nauis & nauticæ artis inuentor. Vide dicta Genes. 6.

VERS. 7. BENEDICTVM (Vatabl. *Felix*) EST ENIM LIGNVM, PER QVOD FIT IVSTITIA.] Syrus, *benedictum est lignum, ex quo apparet vel videtur iustitia*; Arabicus, *quoniam benedicta trabs, per quam fit iustitia*.

Benedictū lignum, quod? Resp. Primò. Primò aliqui apud Iansen. per *lignum* accipiunt furcam vel patibulum, quo fit iustitia de sontibus: fures enim & latrones in eo suspenduntur publicè, vt quicumque eos vident, metu similis suspendij contineant se à furtis & latrocinijs, quod est magnum reipubl. bonum & benedictio.

Secundò. Secundò, alij hæc accipiunt de naui qualibet, qua quis rectè vtitur ad iusta mercimonia, & commoda reipublicæ. De naui enim est hic omnis sermo. Per nauim ergo fit iustitia, id est, exercetur iusta mercatura.

Tertiò, & genuinè. Tertiò, & genuinè, per *lignum* accipias arcam Noë q.d. Benedicta fit arca, per quam iustè condemnati sunt scelerati gigantes, totusque mundus, ac seruatus fuit iustus piusque Noë: impij enim ex arca eliminati, & quasi profligati periere diluuio, ex quo pius Noë per arcam enatauit. Opponit ligneam arcam ligneis idolis, quòd hæc neminem à diluuio aliove malo liberauerint, aut seruare potuerint; à quo tamen Noë, totamque posteritatis spem, & semen liberauit arca: illa ergo fit benedicta, idola verò maledicta, vt sequitur. Vnde S. Ambrosius in psal. 118. serm. 8. legit: *Benedictum lignum, quod fit per iustitiam, maledictum autem lignum, quod fit per manum hominum*, quale est idolum. Verùm rectè Romani in editione S. Ambros. id correxerunt, vt legatur: *Benedictum lignum, per quod fit iustitia*, vti habet editio Vulgata & Græca. Ita enim legisse S. Ambros. ex verbis, quæ subijcit, liquet.

Addunt aliqui iustitiā per arcam esse factam, eò quòd Sem fuerit idem cum Melchisedec, qui ex etymo fuit rex iustitiæ, ac ex diluuio euadens fuit publicus doctor ac doctor iustitiæ. Verùm Melchisedec alius fuit à Sem, longeque eo posterior, vt ostenditur Genes. 14.

Mysticè benedictū est crux Christi. Mysticè, *benedictum lignum, per quod facta est iustitia*, iustaque satisfactio pro peccato Adæ, & peccatis totius mundi, est crux Christi, quam proinde repræsentauit arca Noë: hæc enim crux idola & idololatriam destruxit; vnde ijs hic opponitur; atque gratiam, iustitiam, & salutem omnibus in Christum crucifixum ritè credentibus, contulit. Vnde S. Chrysost. Orat. de Festo crucis legit, *benedicite lignum, per quod fit iustitia*; S. German. de Exaltat. Crucis legit *benedicite lignū, per quod fit salus*; Leontius, qui floruit anno Christi 620. Orat. de cruce Christi; *At Salomon ait: Benedictum est lignum, per quod salus comparatur*; Anonymus apud Gretserum tom. 2. de Cruce legit, *benedictum sit lignum, per quod facta est salus in medio terræ*. Sic & S. Bonauent. Holcot, Hugo, Dionys. hic per *lignum* accipiunt crucem Christi, æquè ac S. August. 5. de Ciuit. 26. Clemens Alex. 6. Strom. c. 4. Cyrillus Ierosol. Catech. 19. & plures alij. Christus ergo in cruce nostram maledictionem in se suscepit, & expiauit, ac conuertit in benedictionem: iuxta illud Galat. 3. 13. *Christus nos redemit de maledicto legis; factus pro nobis maledictum; quia scriptum est: Maledictus omnis, qui pendet in ligno; vt in Gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu, vt pollicitationem spiritus accipiamus per fidem*. Vide ibi dicta. Porrò S. Ambros. loco iam citato, acutè per *iustitiam* accipit misericordiam: *Benedictum*, ait, *lignum, per quod fit iustitia*, id est, misericordia: hanc enim Christus in cruce exercuit, dum suo cruore nos abluit, nobisque veniam impetrauit. Additque misericordiam vocari *iustitiam*; quia Deus *sciens secundùm corporis fragilitatem corruptelæ patere hominem, quasi iustus, fragili lubricaq. naturæ delicta concessit*, præsertim in posteris Adæ, qui peccatum non fecerunt, sed ex Adamo dumtaxat nascendo cōtraxerunt: *In illum* (Adamum) inquit, *iusta seueritatis processit sententia, quia scire voluit, quod scire non profuit. Nobis autem, qui hereditario vinculo tenemur astricti, qui in hac carne sumus, quæ priorum iudicio detrita iam atque assuefacta peccatis, non poteras emergere, quasi iustus indulsit. Iuste enim ignouit heredi, qui præiudicio laborabat auctoris. Est ergo iusta misericordia.*

Denique, per lignum crucis facta est iustitia, id est, iustum sacrificium pro peccato, quod ex æqualitate iustitiæ, ob dignitatem victimæ immolatæ, putà Christi crucifixi Filij Dei, satisfaceret offensæ Dei, ac honorem illi per peccatum ablatum restitueret, dum Christus moriendo in cruce eius rei causâ, infinitam reuerentiam, cultumque Deo exhibuit. Sicut enim offensa Dei facta peccato Adæ, ceterorumque hominum, ob personam, & maiestatem immensam Dei, quæ offenditur, fuit infinita; sic pariter infinita est persona Christi, quæ se in victimam Deo obtulit ad huic offensæ satisfaciendum. Adde, infinita humiliatio Verbi, qua se humiliauit descendens in carnem & crucem, vt peccata expiaret, ex æquo respondit infinitæ vilitati, contemptui, & iniuriæ, quam Adam superbiens peccando Deo irrogauit, imò eam longè superauit. Ex aduerso idolum est lignum, per quod fit summa iniustitia, & iniuria Deo, dum diuinitas Deo admittur, & transcribitur in idolum, ac aræ, templa, religio, cultus, sacrificia vno Deo debita transferuntur ad idolum. Benedictum ergo est lignum crucis, per quod fit summa iustitia: maledictum verò lignum idoli, per quod fit summa iniuria Deo.

VERS. 8. PER MANVS AVTEM, QVOD FIT IDOLVM, MALEDICTVM EST ET IPSVM, ET QVI FECIT ILLVD: QVIA ILLE QVIDEM OPERATVS EST, ILLVD AVTEM CVM ESSET FRAGILE DEVS COGNOMINATVS EST] S. Ambros. legit: *Maledictum autem lignum, quod fit per manum hominum*. Græcè: *At manufactum lignum* manu artificis fabrefactum, putà idolum] *maledictum ipsum, & qui fecit illud: quoniam hic quidem effecit, illud verò Deus nominatus est, cùm esset corruptibile*. Vatabl. *Felix enim lignum, per quod iustitia exercetur; manufactum autem infelix est, tam ipsum, quàm eiusdem fabricator. Hic vt operis auctor: illud, vt nomen Dei, cum corruptioni obnoxium sit, adeptum.*

Sensus est. q. d. Benedictum sit lignum arcæ, per quod saluatus est iustus Noë: iniusti verò gigantes mersi diluuio; æquè ac lignum crucis Christi, per quod iustificatus & saluatus est mundus: quare omnes illud benedicant, laudent, venerentur. At maledictum sit lignum idoli, æquè ac eiusdem fabricator: vt omnes vtrumque detestentur & execrentur: idolum quidem vt summè Deo iniurium, ac hominibus exitiale, cùm illos alliciat ad idololatriam, quæ summum est flagitium: fabricator, quia opus tam Deo iniurium, & hominibus noxium fabricatus est. Notat S. Thom. 2.2. q. 76. art. 2. propriè non benedici vel maledici creaturæ alicui nisi rationali, irrationali verò dumtaxat in ordine ad rationalem. Idolum ergo irrationale maledicitur, quatenus rationali homini est occasio idololatriæ. Rursus quatenus idoli maledictio refertur & cadit in dæmonem, qui idolo insidet, & præsidet. Dæmon enim maledictionis, id est, damnationis æternæ & execrationis Dei, Angelorum & hominum ob suam malitiam est reus, illique addictus, & obnoxius.

Mysticè, benedicta est crux, id est, mortificatio carnis & cupiditatis, per quam fit iustitia; quia per illam caro subditur spiritui, cui ex iustitia subiici debet. Maledictum verò lignum scientiæ boni & mali, quod Euam & Adamum illexit ad inobedientiam, gulam, summamque Dei iniuriam, & offensam. Similiter maledicta radix, & arbor concupiscentiæ, quæ iniustè se opponit rationi & spiritui, vt illi dominetur cui seruire debet.

VERS. 9. SIMILITER AVTEM ODIO SVNT DEO, IMPIVS ET IMPIETAS EIVS] Græcè: *Nam ex æquo inuisi sunt Deo impius & eiusdem impietas.* Ita Vatabl. Dat causam, cur idoloplastes, æquè ac idolum, sit Deo inuisus: quia scilicet tam exosus est Deo impius, quàm impietas. Impius autem est idoloplastes, qui idolum velut impietatem, id est, impiæ idololatriæ obiectum & causam fabricatus est. Porrò impietas formaliter & materialiter inuisa est Deo; impius verò formaliter tantùm, quatenus scilicet impius est, inuisus est Deo; non verò materialiter: Nam impius quatenus Dei creatura & substantia est, putà homo, vel angelus à Deo amatur & diligitur, quia vt pulchrè ait S. Hieron. (vel quisquis est auctor) epist. 6. ad amicum ægrotum tomo 9. *Amat Deus hominem, vt artifex fabricam: sed odit mala opera, quibus fabrica vrgetur in lapsum, & cogitur in labinam* (quæ est labi in lapsum & ruinam) *& qui mala opera odit, malorum operum non potest amare factorem, sicut Salomon sapientissimus protulit: : Odio sunt,* inquit, *Deo impius & impietas eius;* talis enim est opifex, quale est opus: quare si opus sit pium Deoque gratum, opifex eius pariter erit pius Deoque gratus: sin opus sit impium, Deoque inuisum, opifex pariter, & vt Græca habent, ἐν ἴσῳ, id est in æquali, ex æquo, æqualiter erit impius, Deoque inuisus. Præclarè S. Cyrill. Alex. hom. 12. *Rebus creatis,* inquit, *Conditoris sui gloriam impertiri nihil aliud est, quàm Conditorem ipsum in rerum creatarum ordinem referre.*

VERS. 10. ETENIM QVOD FACTVM EST, CVM ILLO, QVI FECIT, TORMENTA PATIETVR] Græcè, κολασθήσεται, id est, *punietur.* At quomodo idolum inanime tormenta pati potest? Resp. Primò Cantacuzenus, quia idolum, & idololatria puniuntur non in se, sed in ipso idololatra, dum is à Deo in gehenna cruciatur: sicut furtum, & homicidium punitur in fure, & homicida, qui suspenditur. Secundò, Lyranus respondet idolum puniri, dum dæmon eius præses, & per illud responsans in inferno punitur, & vritur. Tertiò, idola Saturni, Iouis, Martis, Veneris torquentur, dum ipse Saturnus, Iupiter, Mars, Venus in gehenna cruciantur & ardent: hi enim idololatriæ & scelerum hominibus fuere auctores. Quartò, ipsum idolum punitur, dum à fidelibus conspuitur, deiicitur, frangitur, destruitur, comburitur, vti fecêre primi Christiani & Martyres.

VERS. 11. PROPTER HOC ET IN IDOLIS NATIONVM NON ERIT RESPECTVS: QVONIAM CREATVRÆ DEI IN ODIVM FACTÆ SVNT, ET IN TENTATIONEM ANIMABVS HOMINVM, ET IN MVSCIPVLAM PEDIBVS INSIPIENTIVM] Græca iam contrariè habent: *Quapropter & in simulacra gentium* ἐπισκοπὴ ἔσται, id est, *inspectio, inquisitio, visitatio, punitio erit.* Vatabl. *In simulacra inquiretur.* Noster videtur legisse negationem οὐκ id est, *non erit inspectio vel respectus.* Sed eodem redit sensus, q. d. Deus non respiciet dignitatem idoli, quod scilicet ab idololatris colatur vt Numen: quare illi non parcet, sed illud puniet, diruet, comburet velut lignum vile, & flammis addictum. Aut q. d. Tempore Christi cùm gentes ab idolis ad Deum verum conuertentur, tunc non amplius respicient nec reuerebuntur, aut colent idola; sed ea vilipendent & confringent. Tunc ergo nullus respectus, nullus honor, nulla reuerentia deferetur idolis. Quare alienus videtur sensus S. Bonauent. Lyran. & Dionys. qui exponunt, q. d. Deus idola, id est, dæmones puniet æternis ignibus: quocirca amplius ad eos non respiciet, vt misereatur & parcat: quia sicut culpa eorum est irremissibilis, sic & pœna interminabilis.

QVONIAM CREATVRÆ DEI IN ODIVM FACTÆ SVNT] Græcè, εἰς βδέλυγμα, id est, *in abominationem.* q. d. aurum, argentum, æs, lignum, quæ sunt inter creaturas Dei præcipuæ, magisque in vsu hominum, ab impiis conuersa sunt in abominationem, dum scilicet ex iis fabricarunt abominanda idola aurea, argentea, ærea, lapidea, quibus attribuerunt diuinitatem, ac sacrificia & honores diuinos cum summa Dei iniuria, & Creatoris contumelia: vnde propterea pariter idoloplastæ & idololatræ incurrerunt in odium Dei, angelorum & hominum rectè sentientium. Quocirca Græca habent: *Quoniam in creatura Dei ad abominationem facta sunt,* scilicet ipsa idola. q. d. ceteræ omnes creaturæ sunt bonæ, & à Deo benedictæ, at sola in iis idola sunt maledicta, & abominanda, tum Deo, tum Angelis & hominibus. Addit Cantacuzenus etiam sibiipsis & propriæ naturæ, eò quòd aurum, argentum, lignum per abusum idololatriæ, quia ex eis fabricata, & culta sunt idola, degenerarint à suo fine, qui est Deo creatori suo seruire, ac deinde hominibus ad salutē eorum opitulari; quo factum est, vt non tantùm Deo, sed & hominibus sint in abominatione. Vnde Syrus vertit: Et

fecerunt

fecerunt ea in immunditiam. Arabicus: *Quia facta in creatura contemptio.* Vatab. *Quoniam in opificio Dei ad nefas deformata ſunt.*

Minùs genuinè ergo Lyran. & Dionyſ. per creaturas accipiunt dæmones, qui, inquiunt, ſecundùm bonã naturam creaturæ ſunt Dei, adeoque bonæ: at per propriæ voluntatis peruerſitatem facti ſunt in odium, quia ſeipſos fecerunt Deo odibiles, & eos, quos tentando ſuperant, ac ad idololatriam pelliciunt, Deo faciunt exoſos. Minùs quoque aptè Hugo per creaturas accipit homines, qui faciunt, vel colunt idola.

ET IN TENTATIONEM ANIMABVS HOMINVM] Græcè, *in ſcandala animabus.* Syrus: *In offendiculum vel offenſam animarum hominum.* Arabicus: *Seduxerunt animas hominum,* dum idola pulchritudine & pretioſo ornatu ſuo, rudium animas pellexerunt in ſuperſtitionem, & idololatriam.

Creaturæ ſunt muſcipula fatuis.

ET IN MVSCIPVLAM PEDIBVS INSIPIENTIVM] Sicut enim mures inſipientes capiuntur muſcipulâ, dum illecti nidore caſei eam apertam ſubeunt, ſed lignum quod illam ſuſtinet (ſcandalum dicitur: vnde nomen ſcandali tranſlatum ad quoduis offendiculum) tactu caſei incautè euertentes, à muſcipula in ſe reuoluta concluduntur, & opprimuntur: ſic pariter homines pulchritudine idolorum, æquè ac dulcedine vini, Veneris, honorum illecti, illam ambiunt illaque ſe inebriant; itaque mentem, & Dei gratiam, ac ſalutem, vitamque præſentem & æternam ſibi adimunt.

Pro *in muſcipulam,* græcè eſt, *in laqueum.* Vatab. *Ad pedes inſipientium illaqueandos:* Syrus, *Retia pedibus ſtultorum;* alij, *in decipulam* vel *tendiculam.* Loquitur propriè de ſpecie auri, argenti, colorum, & ornatus idolorum, qua illecti rudes & inſipientes homines ea deos eſſe cenſuerunt, & vt Numina coluerunt, indeque in fornicationem, omniaque ſcelera prolapſi ſunt, vt patet ex ratione, quam ſubdit. Generatim tamen hęc ſententia de qualibet creatura ad quodlibet illiciente accipi poteſt. Ita enim videmus homines poſt lapſum, ab auro illici ad auaritiam & furtum, à vino delicato ad ebrietatem & crapulam, à dignitatibus ad ambitionem & faſtum, à ſcientia ad curioſitatem & ſuperbiam, à ſpecie mulierum ad luxuriam, &c. Vnde S. Antonius teſte S. Athanaſ. vidit totum mundum plenum laqueis; cumque rogaret Dominum, *quis illos euadet?* audiuit: *humilitas.* Hoc eſt, quod ait Iob c. 18. 8. *Immiſit impius in rete pedes ſuos, & in maculis eius ambulat: tenebitur planta illius laqueo,* &c. *abſcondita eſt in terra pedica eius & decipula eius ſuper ſemitam.* Et S. Auguſt. in Soliloquiis ca. 16. *Inimicus,* inquit, *vt occidat, ſemper vigilat ſine ſomno, & nos, vt cuſtodiamus nos, nolumus euigilare à ſomno. Ecce tetendit ante pedes noſtros laqueos infinitos, & omnes vias noſtras variis repleuit decipulis ad capiendas animas noſtras. Et quis effugiet? laqueos poſuit in diuitiis, laqueos poſuit in paupertate, laqueos tetendit in cibo, in potu, in voluptate, in ſomno, & in vigilia; laqueos poſuit in verbo, & in opere, & in omni via noſtra. Sed tu Domine libera nos de laqueo venantium & à verbo aſpero, vt confiteamur tibi dicentes: Benedictus Dominus, qui non dedit nos in captionem dentibus eorum. Anima noſtra ſicut paſſer erepta eſt de laqueo venantium. Laqueus contritus eſt, & nos liberati ſumus.* Subdit deinde laqueos hos tendi in tenebris; vnde, vt eos videat & caueat, poſcit lumen à Deo: *Et tu quidem Domine lux mea, illumina oculos meos; vt videam lumen, & ambulem in lumine tuo, & non impingam in laqueos eius. Quis enim euadet laqueos iſtos multos, niſi videat eos? Et quis videbit eos, niſi quem illuminaueris lumine tuo? Ipſe enim pater tenebrarum laqueos ſuos abſcondit in tenebris ſuis, vt capiantur in eis omnes; qui ſunt in tenebris ſuis, qui ſunt filij tenebrarum harum, non videntes lumen tuum, in quo qui ambulat non timebit: qui enim ambulat in die non offendit; qui autem in nocte ambulat, offendit, quia lux non eſt in eo.*

Appoſitè S. Thomas 1. p. q. 65. art. 1. ad 3. notat creaturas natura ſua ducere homines ad creatorem, quòd verò ab eo abducant, ducantque ad malum & ruinam, id fieri non creaturarum vitio, ſed culpa eorum, qui inſipienter eis vtuntur. Idem 1. 2. q. 79. art. 1. ad 2. Cùm dicitur: *In tentationem,* τὸ *in,* inquit, *non ponitur cauſaliter, ſed conſecutiuè. Non enim Deus fecit creaturas ad malum hominum, ſed hoc conſecutum eſt propter inſipientiam hominum. Vnde ſubditur: & in muſcipulam pedibus inſipientium, qui ſcilicet per ſuam inſipientiam vtuntur creaturis ad aliud, quàm ad quod factæ ſunt.*

INITIVM ENIM FORNICATIONIS EST EXQVISITIO (gręcè ἐπίνοια, id eſt, excogitatio) IDOLORVM, ET ADINVENTIO ILLORVM CORRVPTIO VITÆ EST] Dat cauſam, cur dixerit *creatura,* putà aurea argentea, & lignea idola *facta ſunt in odium & in tentationem animabus hominum,* quia ſcilicet idola eiſdem ſunt initium & cauſa fornicationis, ac corruptionis morum totius vitæ. Idololatria enim inuexit libidines, ebrietates, & omnem ſcelerum colluuiem. Hugo, Holcot, Dionyſ. & alij per fornicationem intelligunt idololatriam; hæc enim eſt myſtica fornicatio, qua anima relicto Deo ſponſo, idolis & dæmonibus, quaſi adulteris adorando ſe ſubſternit. Hinc idola vocantur *Baalim,* id eſt, mariti, ſed adulterini. Vnde Prophetæ paſſim idololatriam vocant fornicationem vel adulterium, vt Ezechiel cap. 16. 26. Ierem. cap. 2. 16. Oſee 2. 5. Nahum. 3. 4. &c. Sic ſenſus eſt, q. d. Exquiſitio & fabricatio idolorum, eſt cura fornicationis, id eſt, idololatriæ: ad hanc enim inuitant, & alliciunt idola.

Verùm hic ſenſus tum alienus videtur, tum exilis: qui enim neſcit idola allicere ad idololatriam? Malim ergo fornicationem propriè accipere, præſertim quia ei iungitur corruptio vitæ, id eſt, morum omnium licentia & vitiatio, quæ communiter fornicationis ſolet eſſe comes, imò proles & filia. Senſus ergo eſt, q. d. Idola & idololatria eſt initium & cauſa fornicationis (ſub qua ceteras libidinis ſpecies accipe per Synecdochen) indeque omnes probos honeſtæ vitæ mores deprauat & corrumpit. Fornicatio enim ſecum inducit commeſſationes, ebrietates, rixas, pugnas, cædes, omnemque criminum cateruam.

Idololatria eſt cauſa omnis ſceleris.

Cauſa eſt Prima, quòd idololatria ſit ſumma Apoſtaſia & receſſus à Deo, qui eſt ipſa ſanctitas & puritas, ac tranſitus ad dæmonem, qui eſt quaſi ipſa impuritas & prauitas. Dæmon enim obſtinatus in malo ob odium, quo proſequitur Deum & homines, qui ſunt Dei imagines, ac de-

Cauſa Prima.

ſtinati

ſtinati ad gloriam cæleſtem, ex qua ipſe excidit, per inuidiam furit, vt homines ad omne nefas, præſertim ad libidinem, in quam ſcit eum ex natura corrupta ſummè eſſe procliuem, pertrahat: quare ſicut Deus caſtitate coli vult, ſic dæmon libidine; vt patet ex ſacris Priapi, Veneris, &c. Hinc ſicut veros fideles videmus puritatis ſtudioſos & caſtos: ſic idololatras & hæreticos cernimus inceſtos: quare cum quis labitur in luxuriam, gradum facit ad hæreſim.

Secundò.

Secunda, quòd nemo caſtus eſſe poſſit ſine peculiari & continuo adiutorio gratiæ Dei. Gratia autem eſt comes fidei: Fide ergo deſtituti carent pariter & gratia caſtitatis: Deus enim gratiam hanc tam ſingularem ferè, non niſi fidelibus ſanctiſque impertitur.

Tertiò.

Tertia, qua, vt ait Ambroſiaſter in cap. 1. ad Roman. idololatræ *Deum iniurioſum colentes, atque per hoc negligendum, magis hebetati ſunt, & ad omnia mala admittenda facti promptiores;* quia magnum frænum ſcelerum hominibus eſt metus Numinis, putà veri Dei, ne ab eo pro meritis caſtigentur: quo per idololatriam ablato, laxant idololatræ fræna cupiditatibus ruuntque in omnia dedecora. Non enim timent idola lignea & muta, nec ab eis vindictam expectant. Hoc eſt quod ait Apoſt. *Deſperantes* (deſtituti fide & ſpe) *tradiderunt ſemetipſos impudicitiæ in operationem omnis immunditiæ.* Epheſ. 4. 17.

Quartò.

Quarta, quia idololatræ colunt Iouem, Priapum, Venerem, &c. qui fuerunt homines impuriſſimi, ac adulteriis & libidinibus infames: quare putant ſibi non tantùm licere, ſed decori eſſe, ſi adulterentur & luxurientur, vt deos ſuos imitentur. Vnde ille Adoleſcens apud Comicum: *Ego,* inquit, *non faciam quod Iupiter fecit?* vti fuſius narrat S. Auguſt. lib. 2. de Ciuit. c. 7. Hinc S. Athanaſ. Orat. contra Idola, docet inſtitutam eſſe idololatriam *deſiderio eorum, qui ſtupri & propudiis pleni in figmenta repræſentantur.* Fabulæ enim, comœdiæ, & tragœdiæ Poëtarum plenæ ſunt hiſce Iouis, Martis, Veneris, &c. libidinibus, qui eas, quaſi Deorum facinora decantant, & celebrant. Quocirca turpiſſimam Deorum vitam cultores idolorum imitādam ſibi propoſuerunt. Addit S. Athanaſ. originem idolorum inueſtigans: *Ferè omnes ciuitates omnibus libidinibus ſcatent ob immanitatem morum, quam in ſuis diu conſpiciunt. Neque eſt in hoc genere Deorum, quem caſtum appelles. Olim certè Phœniſſæ mulieres ante idola proſtituebantur, dedicantes numinibus ſuum quæſtum, perſuaſæ meretricatu ea propitiari, ac proſperitatem rerum inde naſci.* Idem factitarunt mulieres Babyloniæ, Perſicæ, Armeniacæ & aliæ, vt dixi Baruch 6. 42. Proſequitur S. Athanaſ. *Viri quoque abdicato ſexu, nec ſe amplius mares eſſe ferentes, mulierum naturam affectauerunt, tamquam ita honorifica grataq; matri Deorum facturi eſſent; omnes autem in turpiſſimis viuunt, & certamen inter ſe prauitatis ſuſcipere videntur, & vt dixit S. Paulus: Mulieres eorum mutauerunt vſum.* Lege S. Paulum. Roman. 1. Notum eſt Iſidis Sacerdotes fuiſſe impiiſſimos. Scitum eſt Paulinam matronam caſtam à Decio mundo appetitam, cùm eam pellicere non poſſet, per Sacerdotes Iſidis ei perſuaſiſſe Deum Anubidem ea frui velle; itaque pro Anubide Decium ſe ſubſtituiſſe, eaque abuſum eſſe. Rem narrat Ioſeph lib. 18. Antiq. 4. & Hegeſip. lib. 2. cap. 4.

Hinc Balaam Moabitis hoc conſilium dedit vincendi Hebræos, ſcilicet, vt ſpecioſas virgines ad caſtra Hebræorum ſubmitterent, quæ eos ad fornicationem ſimul, & cultum Beelphegor pellicerent; Itaque factum, vt patet numer. 25. vti ibidem oſtendi.

Symbolicè, idolum eſt phantaſma ſpecioſæ virginis vel meretricis, quod hominem adigit ad fornicationem. Homines enim carnales, qui oculos iaciunt in formam feminarum, eam velut idolum ſibi imprimunt, quod adeò verſant & adamant, vt de alia re cogitare nequeant; quare cum eo fornicantur mente aſſiduè, ac corpore, cùm fœmina potiri poſſunt: quocirca amaſias, quaſi deas quaſdam ſuſpiciunt, colunt, & venerantur. Qui ergo caſtus manere cupit, claudat oculos, & idola hæc à mente excludat, vt dicat S. Iob. cap. 31. 1. *Pepigi fœdus cum oculis meis, vt ne cogitarem quidem de virgine.* Hinc facit, quod ait S. Iſidor. lib. 2. de Summo bono cap. 39. & citatur 32. qu. 7. can. 15. *Non ſolum. Non ſolum,* inquit, *de commiſſa fornicatione peccatum regnat in homine, ſed ſi adhuc delectetur atque animum teneat, procul dubio regnat. Fornicatio carnis, adulterium eſt. Fornicatio animi, idolorum eſt ſeruitus. Eſt autem ſpiritualis fornicatio, de qua Dominus ait: Omnis, qui viderit mulierem ad concupiſcendam eam, iam mœchatus eſt eam in corde ſuo.* Matt. 5. 28. Idem applices cuilibet alteri phantaſmati, iræ, vindictæ, gulæ, ſuperbiæ, auaritiæ, quod iracundus, guloſus, ſuperbus, auarus, velut idolum colit, vt illud opere expleat, eiuſque vſu & voluptate fruatur. Vide S. Cyprianum. Prolog. de Cardin. operis pulchrè de his concupiſcentiæ idolis diſſerentem.

Verſ. 13.

NEQVE ENIM ERANT AB INITIO, NEQVE ERVNT IN PERPETVVM] Probat idola eſſe corruptionem vitæ, quia primitùs cum Deus naturam inſtituit, vitamque homini dedit, non erant idola; quare illa non ſunt conformia, ſed difformia naturæ, vitæque hominum, illamque corrumpunt: quapropter ipſa quoque non erunt in perpetuum, ſed vt corruptelæ totius vitæ corrumpentur, deſtruentur & peribunt; præſertim prædicante contra illa Paulo, & Apoſtolis. Demonſtrat idololatriam eſſe inuentum hominum, non autem inſtitutionem naturæ, vel eius auctoris Dei, quia id quod hominem detorquet à Deo, & hominis naturam corrumpit, Deo congruere, ac naturæ conforme eſſe nequit. Porrò idola ſaltem publica non fuiſſe ante diluuium multi ſentiunt, idque tum ob recentem creationis & creatoris mundi memoriam, tum, quia eo tempore nullus erat rex vel tyrannus, qui ad idolorum cultum plebem cogeret, ſed quiſque pro ſuo viuebat arbitratu, ita affirmat S. Clemens Roman. lib. 2. Recognit. & lib. 4. Sub finem, Epiphan. Præfat. lib. de Hæreſib. & in initio Panarij, Damaſcen. initio lib. de Hæreſib. ac ceteri, qui originem idololatriæ ſæculo diluuium ſecuto aſſignant, inter quos præcipuus eſt, S. Cyrillus lib. 1. & 3. contra Iulian.

An idola fuerint ante diluuium.

Intellige hoc de idololatria, quæ ſit nota ex S. Script. vel aliis hiſtoriis, vti ſeipſum explicat S. Cyrillus, & ceteri. Nec enim Scriptura, nec vlla hiſtoria clarè aſſerit, idololatriam fuiſſe ante diluuium.

diluuium. Nam ex signis & coniecturis valde probabiliter conijcere licet contrarium, scilicet idololatriā fuisse ante diluuium, imò fuisse causam diluuij; idque disertè docet Tertull. libr. de Idololatria. Et probatur Primò, quia Genes. 6. dicitur: *Omnis caro corruperat viam suam.* Hæc autem corruptio naturaliter inducit Atheismum & idololatriam, vti post diluuium induxit. Hinc Serenus Abbas apud Cassianum Collat. 8. c. 21. docet filios Dei, id est, filios Seth, cùm ingressi sunt ad filias hominum, id est, filias Cain addixisse se maleficijs, superstitionibus, & dæmones coluisse; qui cùm non sint visibiles, verisimile est in simulacro & idolo se hominibus videndos & colendos præbuisse, vti fecerunt apud Gentiles post diluuium; & etiamnum faciunt apud Indos. Similia narrat Serenus de Cham filio Noë. Secundò, quia Gigantes, propter quos Deus induxit diluuium, fuere impijssimi, imò Athei & Theomachi, vti de suis Titanibus, quos Gigantes fuisse non est dubium, narrāt Poetæ. Gigantes enim cum Numen Deumque spernerent, ac suo robore & fastu omnes opprimerent sibique subiicerent, videtur voluisse haberi & coli tamquam dij, vti fecit Mazentius ille dicens apud Virgilium:

Dextra mihi Deus est, & telum quod missile libro.

Porrò memoria Creatoris Dei & creationis mundi citò, diuque ante diluuium ex animis impiorum euanuit, vti iam dicta demonstrant. Adde diluuium tardè, putà post 1500. annos à creatione mundi contigisse. Hinc & Hebræi in Beresit Rabba, id est Genesi magna ad cap. 4. Genes. v. 17. tradunt tempore Enos, qui fuit nepos Adę ex Seth filio, homines illius æui abiurasse fidem vnius Dei, tuncque idololatriam incepisse, ideoque se illi opposuisse Enos, ac cæpisse inuocare nomen Domini, scilicet proprio & publico cultu: licèt alij aliter sentiant.

VERS. 14. SVPERVACVITAS (græcè κενοδοξία, id est, inanitas, vana gloria, & ambitio, *hæc* idolorum scilicet idololatriæ) ADINVENIT IN ORBEM TERRARVM] q. d. per vanitatem & ambitionem hominum ingressa est in orbem terrarum idololatria; ipsa enim non est aliud, quàm mera vanitas & ambitio, ideoque citò peribit & euanescet. Nam homines ambitiosi honores diuinos sibi appetentes, idolum in mundum intulerunt. Pro *aduenit*, vt habent Rom. & Græca alij legunt *adinuenit*; sed eodem redit sensus. Vnde alij legentes κενοδοξίᾳ, in ablatiuo vertunt: *Vana gloria vel ambitione idola ingressa sunt in mundum.* Ita S. Athanas. orat. contra Idola, & Vatab. *Quippe hominum ambitione*, inquit, *in mundum introducta sunt.* Quamuis autem ambitio prima fuerit homini causa idola effingendi, eisque sacrificandi; tamen inuidia diaboli, odiumque quo Deum hominesque prosequitur, vt scribit Tertull. in lib. de idololatria, hunc ignem accendit & auxit.

ET IDEO BREVIS ILLORVM FINIS EST INVENTVS] Pro *inuentus*, græcè est ἐπενοήθη, id est excogitatus, destinatus est, scilicet à Deo. Ita Clarius, Vatabl. & alij Vnde & S. Athanas. legit: *Et ideo compendiaria eorum consummatio excogitata est.* q. d. Sicut vanitas vanaque ambitio excogitauit idola, ita Deus ex aduerso huic vanitati & malo coërcendo statim excogitauit remedium, quo illam sensim attereret & consumeret, nimirum vocando Abraham ad sui cultum, ac in eius familia & gente erigendo Synagogam, veramque vnius Dei fidem & religionem, quæ ex diametro idololatriæ obsisteret, donec eam deleret per Christum & Apostolos. Alioqui enim constat idololatriam diu durasse, scilicet vsque ad Christum per tria penè millia annorum, nisi quis dicat hic esse prophetiam de re proximè futura, si spectes tempus auctoris, qui hæc scripsit, vt τὸ *inuentus* sit, propheticè capiatur pro *inuenietur*. q. d. Breui finis idololatriæ inuenietur adestque: instat enim aduentus Messiæ, qui eam aboleuit. Hic enim liber Scriptus videtur sub tempora Ptolomæi Philadelphi & Septuag. interpretum, ducentis annis ante Christum, qui subuertit idola.

Porrò Petrus Nannius pro διὰ τοῦτο, legens διὰ τὸ; sic vertit & explicat, q. d. Propter breuitatem vitæ hominum excogitata sunt idola, seu imagines mortuorum, vt scilicet breuitatem vitæ suorum longæuitate memoriæ eorumdem, per imagines & idola compensarent. Verùm Codices plerique omnes habent διὰ τοῦτο, non διὰ τό.

VERS. 15. ACERBO ENIM LVCTV DOLENS PATER: CITÒ SIBI RAPTI FILII FECIT IMAGINEM: ET ILLVM, QVI TVNC QVASI HOMO MORTVVS FVERAT, NVNC TAMQVAM DEVM COLERE COEPIT, ET CONSTITVIT INTER SERVOS SVOS SACRA ET SACRIFICIA] *Sacra* intellige festa, templa, altaria, thura aliosque sacros culturæ modos & ritus. Ita Dionys. Pro *acerbo* græcè est, ἀώρῳ: ἄωρον autē vocatur id quod in fructibus est intempestiuum, ideoque acerbum, vtpote immaturum, quod calore solis non est coctum, sed adhuc acerbum manet: transfertur ad vitæ incommoda, & mala, & ad hominis celerem decessum, vt patet cap. 10. v. 7. Luctus ergo acerbus seu intempestiuus dicitur, quòd filius ante tempus raptus lugeretur. *Sacra*, græcè, *mysteria & sacrificia*, hoc est, cæremonias & ritus, & quidquid ad cultum pertinet parauit, sacrificiaque constituit. Hinc Arabicus vertit: *Quia genitor propter dolorem suum ingemiscit gemitu infinito, propter subitam ablationem filij sui: extemplo fecit illi simulacrum, & hominem permanentem ab initio venerati sunt tamquam Deum.* Obscurius Syrus: *Sacrificium enim mæstitiæ sumpsit pater cum tremore animantium, atque filius eius tolletur, quia fecit formam homini, tunc mortuus est, & fecit nunc eum comparationem Dei. Et dedit ijs qui sub manu sua sunt mysteria ministerij.*

Probat idola non semper fuisse, sed esse nuperrimum hominis inuentum, ex eo quòd illa adinuenta sint à parentibus, ad leniendum dolorem conceptum ex præpropera morte filiorum vel charorum, quòd scilicet vt eorum memoriam sibi ad aliquale solatium conseruarent, fecerint eorum imagines, easque velut idola cum suis coluerint. Amor enim parentum in filios est cæcus & amens, vt filiorum aspectu, cultu & laude non satientur, donec diuinos honores eis tribuant: O magna generis humani calamitas! Amoris signa transtulit in incitamenta peccati, & quod primò charitati seruiebat, fecit vt tantæ

Dei

Dei iniuriæ deseruiret. Triplex ergo nefas imprudenter & sacrilegè commisit. Primum, quòd filij imaginem velut idolum ad doloris lenimentum asseruarit, cùm eo potiùs dolorem auxerit. Nam per imaginem redeunte filij memoria, renouabatur patri dolor de eius morte: ac quoties eam aspiciebat, toties velut ictu cultri cor eius perforabat. Nimirum ignorabat, quòd dolorum & miseriarum medicina sola sit obliuio. Secundò, quòd amore & honore filij excluserit amorem & honorem Dei. ac idolum filio quasi Dei æmulum, in summam eius iniuriam constituerit, atque à suis per sacra & sacrificia, coli voluerit. Tertium, quòd posteris fuerit causa idololatriæ, omniumque scelerum, quæ ex illa orta sunt. Quocirca Olympias Alexãdrum Magnum filium, cùm se Ioue natum venditaret, festiuè castigauit. *Nam cùm is*, inquit Gellius lib. 13. cap. 4. *ad matrem ita scripsisset: Rex Alexander Iouis Ammonis filius Olympiadi matri salutem dicit. Olympias ei rescripsit ad hanc sententiam. Amabo, inquit, fili mi, quiescas, neque deferas me, neque criminère aduersum Iunonem, Malum mihi prorsum illa magnum dabit, cum tu me literis tuis pellicem illi esse confiteris. Ea mulieris scitæ atque prudentis erga ferocem filium comitas, sensim & comiter admonuisse eum visa est, deponendam esse opinionem vanam, quam ille ingentibus victoriis & adulantium blandimentis, & rebus supra fidem prosperis imbiberat, genitum esse sese de Ioue.*

Quando cœperint idola. Grauis est hic & obscura quæstio de Origine idolorum & idololatriæ, à quo scilicet, quando, & quomodo inceperint? Caluin. libr. 1. Instit. cap. 11. §. 8. ex hoc loco contendit librum hunc non esse Canonicum, & auctorem falsi insimulat, eò quod Rachel, inquit, legatur furata idola patris sui. Genes. 31. 19. quæ tamen non erãt imagines mortuorum: illud autem contigit, antequam in consecrandis imaginibus mortuorum consuetudo inualesceret. Verùm vtrumq; Caluino est probãdum; vtrumque enim est falsum: Priùs, quia idola Rachelis vocantur Hebr. *theraphim*, quæ simulacra sunt hominis vel hominem repræsentantia, vt patet 1. Reg. 19. 13. vbi Michol pro Dauide marito suo, qui à seruis Saulis quærebatur ad necem, vt eos similitudine corporis humani falleret, in lecto supposuit *theraphim*, id est, simulacrum hominis, ac proinde Dauidi simile. Posterius quoque falsum est, quia longè ante Rachelem Ninus Primus rex Assyriorum, cuius anno regni 43. natus est Abraham auus Iacobi, cuius vxor fuit Rachel; Ninus, inquam, Belo Patri suo vitâ functo posuit imaginem, & idolum ad adorandum, vti mox ostendam. Porrò Caluinum refellit S. Athanas. lib. contra idola, qui hanc de origine idolorum Sapientis sententiam disertis verbis citat & probat, æquè ac ceteri doctores & interpretes, atque tota Ecclesia, quæ hunc librum vt canonicum, & à Spiritu sancto dictatum recepit, ac in Concil. Trident. sess. 4. talem esse definiuit.

Idololatria fuit ante idola. Pro resolutione quæstionis, suppono idololatriam posse esse sine idolis, imò fuisse ante idola, scilicet cùm dij sine simulacris, aut solis templis, & ædibus vacuis colerentur, vt disertè docet Tertull. initio lib. de idololatria, & Plutarch. in vita Numæ docet ex illius præcepto annis 170. ab Vrbe conditâ nullam in templis Romæ imaginem, neque pictam, neque fictam fuisse conspectam. Idem habet Dion. Halicar. addens Tarquinium Priscum docuisse Romanos simulacra diis ponere. Hoc enim vult Varro apud August. 4. de Ciuit. 31.

Idololatria cœpit mox à diluuio. Dico Primò, idololatria videtur statim cœpisse à diluuio, non tamen idola. Probatur Primò: quia Nemerod filius Chus, filij Cham, filij Noë Genes. 10. superba tyrannide populum sollicitauit, vt à Deo deficeret ad se, Ita Ioseph. Antiquit. libr. 4. & S. August. 16. de Ciuit. 4. & passim alij consentiunt, eum auctorem fuisse, & præfectũ ędificandæ turris Babel contra Deum, vnde ipse cum suis punitus est à Deo, quando vt ait S. August. lib. 16. de Ciuit. cap. 11. Solus Heber tunc cum suis, quasi Dei populus pristinam linguam, putà Hebræam æquè ac fidem & pietatem retinuit: Nemrod vero cum reliquis sibi obsequẽtibus vtrâque fuit spoliatus. Addit Hugo de S. Victor. in Genes. cap. 10. Nemrod homines ad idololatriam induxisse, vt ignem quasi Deum colerent, quem errorem postea Chaldæi sunt secuti. Vnde Abraham liberatus dicitur de Vr, id est, de igne Chaldæorum. 2. Esdræ. 9. v. 7. Secundò, quia Cham filius Noë homo pessimus, artis Magicæ fuit auctor (Magi autem dæmonem colunt.) Ita Cassian. Col. 8. 21. & Berosus Annianus & alij, qui Berosus docet eum inde Zoroastrem dictum, eiusque pestifera dogmata secutos Ægyptios, qui illum sibi fecerunt inter deos Saturnum adolescentiorem. Fauet ratio, nam videmus pessimos mores, quales fuerunt Cham & posterorum, ferè in infidelitatem, hæresim, aut atheismum degenerare.

Ninus Primus idoli parens. Dico Secundò: Ninus Primus rex Assyriorum, primus pariter idolum celebre Beli patris sui mortui, qui aut Nemrod fuit, aut eius successor, publica regis auctoritate sub annum trecentesimum post diluuium proposuit, illudque asylum reis constituit. Ita S. Ambros. in c. 1. ad Rom. S. Cyrill. lib. 3. contra Iulian. non longè ante finem, S. Hieron. in Oseæ 2. Euseb. in chronico & alij passim, indeque prisca idola dicta sunt Bel, Baal, Baalim, Belial, Beelphegor, Beelzebub & plurima talia; significat autem *bel*, vel *baal* Hebraicè Dominum, quomodo nos Deum Dominum vocamus Antonomasticè. Vide dicta Genes. 10. v. 10. Quare quod Græci teste S. Cyrillo libr. 1. contra Iulian. volunt Cecropem eorum regem primum finxisse simulacrum, idque nominasse Iouem summum Deorum, aras illi statuisse, & bouem immolasse, vel falsum est, vel intelligendum primum fuisse in Græcia. Sic & quod S. Hieron. Procemio in epist. ad Titum, ac Didymus lib. Exegesis asserunt, à Cretensium rege Melisso cœpisse idololatriam, Diodor. & Euseb. à Phrygibus. Lactant. lib. 2. de Falsa religione à Chananæis; quia eorum conditor Chanaan ab auo Noë maledictus, primus à veri Dei cultu ad simulacra defecit. Hæc, inquam, vel falsa sunt, vel intelligenda sic, quòd suis in locis & prouinciis duntaxat fuerint primi idololatriæ auctores. Sic Atlantides Africæ populi primum apud se regnasse Deum *οὐρανὸν*, id est, *cælum* falsò gloriabantur. Phœnicibus verò æquè falsò Theologiæ & religionis initium arrogat Sanchuniathon Berytius apud Euseb. lib. 1. præpar.

par. Hinc pariter liquet errare Hebræos, qui teste Isidoro lib. 8. Etymol. cap. 11. tradunt primum idoli factorem fuisse Ismaelem, quin & idolo nomen Ismael fuisse.

A

Dico Tertiò, ante hoc Nini idolum celebre & vniuersale, fuerunt alia priuata, imò & publica; sed non tam vniuersalia, quàm Nini. Patet, nam Ninus fuit coæuus Abrahæ. Abraham enim est natus anno 43. Nini. Ita Euseb. S. Hieron. August. Cyrill. Beda, Isidor. Ante Abraham autem fuisse idola patet, quia Thare pater eius & reliqui Chaldæi erant idololatræ, vt habet communis Hebræorum traditio, & patet Iosue vlt. v. 2. Rursum Epiphanius initio lib. 1. de Hæresib. atque ex eo & Philone Suidas Verbo *Sarug*, docent idololatriam in cultu imaginum siue picturarum cœpisse à Sarug, qui auus fuit Thare, & Septimus à Noë. A Sarug ergo videtur cœpisse idololatria imaginum, non tamen statuarum.

Sarug Auctor imaginum.

B

Dico Quartò, causa & initium idolorum fuit fabrica imaginum defunctorum. Fecerunt enim idola, vt filiorum, aut maiorum, aut regum, aut inuentorum artium, aut beneficorum & amicorum memoria seruaretur. Tales ergo homines defuncti habiti sunt dij, cùm ipsi quasi in cælum recepti colerentur, pro quibus deinde se in terris dæmonia colenda supposuerunt, & sibi sacrificari à deceptis & perditis hominibus flagitarunt, inquit August. 12. contra Faustum 17. Cyprian. initio lib. de Idol. Vanitate. Herodi lib. 1. Tertull. Apolog. cap. 21. Euseb. 7. Præpar. 7. Lactant. lib. 1. c. 17. Idem de Sarug docet Suidas suprà. *Hoc*, inquit Cyprian. *ita esse, Alexander Magnus insigni volumine ad matrem suam scribit, metu suæ potestatis sibi proditum de diis hominibus, à sacerdote secretum, quod maiorum, & regum memoria seruata sit, inde colendi & sacrificandi ritus inoleuerit.* Hinc & à sepulchris tegum & clarorum virorum templorum originem deducit Eusebius li. 2. de Præpar. cap. 8. Lactant. & Clemens Alexan. in Protreptico: *Superstitio*, inquit, *templa condere persuasit: quæ enim priùs hominum sepulchra fuerunt, magnificentius condita templorum appellatione vocata sunt.* Sic & apud Christianos templa erigebantur ad sepulchra martyrum, indeque martyria vocabantur, vti dixi Apocal. 6. 9.

C

Hac de causa S. August. 18. de Ciuit. 4. docet Serapidis simulacrum digito ad os admoto, indicare solitum, vt taceretur Serapidem fuisse hominem, imò & pœnam mortis constitutam iis, qui Serapidem hominem fuisse dicerent, cùm tamen verè hominem fuisse constaret. Ritum apotheoseos Cæsarum, siue relationis Cæsarum in Deos habet Herodia li. 4. initio, Neque aliud vult hic Sapiens. Tantùm enim vult dicere, ex nimio affectu & dolore suorum initium sumpsisse idololatriam, quod apud varias gentes diuersimodè factum; apud quosdam patre extruente imaginem filij, apud alios filio patris, apud alios marito vxoris, apud alios alis defunctis, vt insinuat Sapiens v. 21. idolum ergo finxit defunctorum amor, & ambitio, prouexit adulatio & metus principum; firmauit fraus dæmonum, splendor idolorum, tot sæculorum error & vsus.

D

Dico Quintò, magis obuium & procliue est, vt filio pater, quàm vt filius patri aut alteri imaginem & idolum erigat; ac consequenter idolum filij, vel primum, vel inter prima fuisse videtur. Probatur Primò, quia huc inclinant verba Sapientis, cui nihil ei antiquitate contrarium afferri potest, & alia ex parte omnino est verisimile, auctorem huius libri virum vbique pium, doctum, & grauem traditione accepisse hanc suam sententiam. Secundò, quia patres magis amant filios maximè teneros, quàm filij ament patres: ergò procliuius amor & dolor parentum, iis excussit imagines erigendas filiis defunctis, quàm contra; maximè cùm patres per filios quasi semper esse & viuere cupiant, non contra. Probatur Tertiò, exemplis. Nam Lactant. lib. 1. de falsa relig. cap. 15. ex Cicerone docet, ipsum Tulliolam suam filiam defunctam, deam facere conatum erecto illi simulacro, idque imitatione veterum; ergo veterum hic mos fuit. Rursum Fulgent. lib. 1. de Diis gentium initio c. de idolo, ex Diophante Lacedæmonio antiquissimum habet exemplum idoli, quod Synophanes Ægyptius splendidus filio demortuo erexit; additq; inde idolum dictum quasi εἶδος δ'ὀδύνης, id est, species doloris: hic autem in morte filiorum acerbissimus est.

Primum idolum potius pater filio.

Prob. Primò.

Secundò.

Tertiò.

Synophanes primus filio idolum fecit.

Huc accedit Noster Hieron. Pradus in c. 8. Ezechiel. sub finem, vbi Primò asserit, hunc Synophanem fuisse primum (quod etiam asserit Holcot) idololatram, esseque eum, quem hic notat Sapiens, & hinc Hebr. idola dici *atsabim, auen*, id est dolores, labores. Secundò, Ægyptios auctores idololatriæ extitisse. Tertiò, hunc filium videri esse Adonidem: εἶδος δ'ὀδύνης, enim corruptum videtur in nomen Adonis. Vnde Stephanus lib. de Vrbibus: Amatus, inquit, fuit vrbs Cypri vetustissima, in qua Adonis Osiris colebatur, qui cùm Ægyptius esset, Cyprij & Phœnices perpetuum sibi fecerunt. Tertiò, Epiphan. initio lib. de Hæresib. & ex eo Suidas voce *Abraham*, docet Thare, qui auum habuit Sarug & Abraham filium, primum ante Saturnum, Iouem, Rheam, ac Iunonem, & alios deos, statuas ex luto arte figulari, id est, idola statuarum fecisse, illumque esse primum, cuius filium scilicet, Aram Script. meminit ante patrem esse defunctum, quasi innuat, id ideo factum, quòd Thare primus filio defuncto idolum erexerit, ideoque à filio Abrahamo de idolorum cultu grauissimè reprehensum. Et sanè si Thare primus statuas idololatricas finxit mortuis, non dubium, quin vel maximè filio Aram, & paruulo defuncto, si quem talem habuit, finxent: quæ si vera sunt, videtur hic Sapiens notare hunc Thare, quòd primus statuam filio defuncto erexerit. Nam Sapiens hic de imagine statuæ loqui videtur. Vnde v. 17. Græcè vocat γλυπτὴ, id est, sculpta: & v. 21. lapides & ligna. Si tamen ad imagines pictas Sarug quis hæc referat, non repugno, sed vellem auctorem priscum, qui Sarug imagines filio defuncto primum erexisse disertè afferat. Quare quod Iulius Higinius lib. 1. Fabularum c. 274. ait, Dædalum Eupolami filium primum Deorum simulachra fecisse, accipiendum est inter Græcos, vel Athenienses: nam ante hunc fuerunt Chaldæi, Thare & Sarug.

An Thare

Denique Victor Massiliensis docet, Nemrod

doloris gratiâ statuam posuisse filio, quem vnicum amiserat, ac ad eam sacra fecisse, hostias immolasse, & idololatriæ auctorem exstitisse. Huc accedit noster Sebast. Barradius tom. 4. in Euang. part. 503. qui opinatur, Ninum, vel quem alium primum filio suo, qui ab auo vocatus sit Belus vel Baal, idolum publicum constituisse; nec enim de priuato, sed de publico idolo loqui hic Sapientem. Idem opinatur Guillel. Parisiensis lib. de Legibus c. 23.

Verùm Euseb. S. Aug. Cyrill. & ceteri docent Ninum Belo patri suo, non filio primum idolum posuisse.

Porrò, quod Lactantius lib. 1. Instit. c. vlt. ex Theophilo & Thalo ait, Belum Saturno, qui sator fuit Deorum tempore fuisse æqualem, & vtrumque vno tempore adoleuisse, ceteri passim B confutant. Saturnus enim & Iupiter longè posteriores fuere Belo, Nemrod, Nino & Abrahamo. Saturnus enim in Creta regnauit, ac inde fugatus à Ioue filio, in Italia & Latio, centum annis ante bellum Troianum. quod contigit sub tempora Sampsonis, qui multis seculis, non tantùm Belo & Abrahamo, sed & Mose fuit posterior, teste Euseb. in Chron. Vnde Epiphan. Præfat. lib. 1. contra Hæreses sic ait: *Postea* (post Thare & Abrahan.) *deificarunt, aut infelices tyrannos, aut præstigiatores spectra orbi terrarum exhibentes, monumenta ipsorum venerantes, & longo tempore postea, Saturnum, & Iouem, Rheamq́, ac Iunonem, & alios deinceps.* Accedit, quod Saturnus & Iupiter sint Latina nomina. Latini autem Babylonijs, Assyriis, & Hebræis, qualis fuit Nemrod & Bel siue C Belus, longè fuere posteriores. Dicitur enim Latinè Iupiter, quasi iuuans pater: Saturnus, quasi satur annis, teste Cicerone li. 2. de Natura Deorum. Quin & Lactant. ipse loco citato: *Agamemnon,* inquit, *qui gessit bellum Troicum* (Troianum) *Iouis abnepos fuit, & Achilles, Aiaxq́, pronepotes. & Vlysses eodem gradu proximus fuit.* Ergo non diu ante bellum Troianum vixit Iupiter, cùm Bel siue Belus multis seculis ante illud extiterit. Bellum enim Troianum extitit paucis annis ante Sampsonem. Imò Noster Salianus in Annal. Troiam captã asserit anno vltimo Abialon Iudicis Israel, cui successit Abdon iudicans Israel octo annis, deinde Samson. Vnde Eusebius in Chronico à Natiuitate Abrahæ, qui natus est anno Nini (qui Belo successit) 43. vsque ad captam Troiam numerat annos 825. à D natiuitate verò Moysis ad captam Troiam numerat annos 310.

Saturnus Iupiter quando vixerint

Error inde accidit, quòd cùm Latini suum Iouem & Saturnum censerent esse primos & antiquissimos Deorum, ac talem pariter apud Assyrios audirent esse Belum, inde concluserint Belum fuisse eumdem, vel certè coæuum Saturno, cùm Belus longè anterior fuerit, æquè ac Assyrij anteriores fuere Latinis. Inde rursum factum, vt nonnulli nomen Iouis extenderint ad Belum, eique dederint nomen Iupiter Belus, ac Beli patrem vocent Saturnum: sed nimirum nominibus abutuntur, & hic abusus parit confusionem Deorum & temporum. Audi S. Cyprian. initio libr. de Idololatria: *Antrum Iouis in Creta visitur, & sepulchrum eius ostenditur, & ab eo Saturnum fugatum esse manifestum est: inde Latium de la-* A *tebra, eius nomen accepit. Hic litteras imprimere hic signare nummos in Italia primus instituit: inde ærarium Saturni vocatur. & rusticitatis hic cultor fuit, inde falcem ferens pingitur: hunc fugatum hospitio Ianus exceperat, de cuius nomine Ianiculum dictum est, & mensis Ianuarius institutus est. Ipse bifrons exprimitur quòd in medio constitutus, annum incipientem pariter & recedentem spectare videatur.*

Denique Saturnus fugiens Iouem regnauit in Italia, cui successit filius Picus, post quem Faunus, qui fuit pater Latini, Æneæ soceri. Hinc collige, quàm parum abfuerit Deorum ætas à Troiano seculo, inquit Genebrar. in Chronol. Æneas enim capta Troia fugit in Italiam. Tunc ergo simul floruere præcipui dij, id est homines inter deos relati à Græcis & Latinis, qui fuere numero duodecim, quos Ennius his duobus versibus complexus est:

Dij Græcorum & Latinorum vixere sub tempora belli Troiani.

Iuno, Vesta, Minerua, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Iupiter, Neptunus, Vulcanus, Apollo;

Saturnum & Bacchum addit Euseb. libr 4. de Præpar. Horum sepulchra olim extabãt in Græcia & Latio, ac præsertim Iouis in Gnoso vrbe Cretæ, Ita Euseb. Clemens Lactant. S. Cyrillus, & alij iam citati. Porrò multi ex his fuere filij Saturni, qui proinde Sator Deorum vocatur, Saturnus enim ex Rhea siue Ope genuit Iouem, Cererem, Iunonem, Neptunum, Plutonem, &c. teste Lactant. lib. 1. c. 14. ex Ennio.

Denique S. Thom. 2. 2. qu. 94. ex hoc capite colligit quatuor causas & origines idololatriæ. Prima, fuit nimius amor vel timor. Homines enim nimiè filium, patrem aut principem amantes, vel nimis venerantes, honorem diuinum ei impenderunt. Secunda, fuit pulchritudo imaginis, qua naturaliter delectãtur & capiuntur homines. Tertia, fuit ignoratio Dei, quia enim Deum alium non inueniebant, hinc creaturis diuinitatem attribuerunt. Quarta, fuit fraus dæmonum, qui in idolis coli cupientes per ea dabant responsa, vel mira quædam patrabant.

DEINDE INTERVENIENTE TEMPORE, CONVALESCENTE INIQVA CONSVETVDINE, HIC ERROR TAMQVAM LEX CVSTODITVS EST, ET TYRANNORVM IMPERIO COLEBANTVR FIGMENTA.] Pro *iniqua*, vt habent Græca & Rom. perperàm nonnulli legunt *antiqua*. Τὸ *hic error* non est in Græco, qui sic habet: *& impia consuetudo quasi lex custodita est*, scilicet ab impiis: nam pij sciunt impiam consuetudinem numquam præscribere, nec vlla temporum longitudine roborari, vt vicem legis obtineat. Pro *figmenta*, græcè est, γλυπτὰ, id est, *sculpta*, scilicet idola. Prima enim idola fuerunt sculptilia, putà imagines Regum, aliorùmve hominum, in auro, ære, ligno exsculpta. Significat ergo prima idola domi fuisse culta ad libitum, sed idololatriam hanc priuatam roboratam fuisse publica consuetudine & regum imperio, vt iam ampliùs libera non esset, sed consuetudine quasi lege sancita, & tyrannorum vi coacta. Sic Ninus coëgit suos adorare idolum Beli patris sui. Sic Nabuchodonosor statuam sibi erigens in ea se adorari iussit, Daniel. 3. Sic Nero, Decius, Diocletianus, ceterique Imper. coëgerunt idola Iouis, Apollinis, Martis, &c. adorari, ideoque Christianos id facere recusantes ferro & flam-

VERS. 16

Causa idololatriæ Prima.

& flamma persecuti sunt per trecentos annos, à Christo scilicet vsque ad Constantinum, tamque multa centena martyrum millia gloriosa de tyrannis, æquè ac idolis virtutum trophæa retulere.

VERS. 17 ET HOS, QVOS IN PALAM HOMINES HONORARE NON POTERANT, PROPTER HOC QVÒD LONGE ESSENT, E LONGINQVO FIGVRA EORVM ALLATA, EVIDENTEM IMAGINEM REGIS, QVEM HONORARE VOLEBANT, FECERVNT, VT ILLVM QVI ABERAT, TAMQVAM PRÆSENTEM COLERENT SVA SOLLICITVDINE] Græcè: *Vt absenti tamquam præsenti adularentur studiosè.* Hæc est altera causa idoli & idololatriæ, scilicet adulatio: *Secunda.* multi enim vt regibus aliisque potentibus adularentur, eorumque gratiam aucuparentur, fecerunt eorum imaginem *euidentem*, græcè ἐμφανῆ, id est, claram, manifestam, & ad viuum expressam, eamque vt Numen colere cœperunt.

Audi S. Cyprian. initio tract. de Idololatria: *Deos non esse, quos colet vulgus; hinc notum est. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos, postmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templa: inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulacra: quibus & immolabant hostias, & dies festos dando honores celebrabant: inde posteris facta sunt sacra, quæ primis fuerant assumpta solatia. Et videamus an stet hæc apud singulos veritas. Melicertes & Leucothea præcipitantur in maria, & fiunt postmodum maris numina. Castor & Pollux alternis moriuntur, vt viuant. Æsculapius vt in Deum surgat, fulminatur. Hercules vt hominem exuat, Oeteis ignibus concrematur. Apollo Admeti pecus pauit. Laomedonti muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix structor accepit.*

VERS. 18 PROVEXIT AVTEM AD HORVM CVLTVRAM ET NOS, QVI IGNORABANT, ARTIFICIS EXIMIA DILIGENTIA. VERS. 19 ILLE ENIM VOLENS PLACERE ILLI, QVI SE ASSVMPSIT, ELABORAVIT ARTE SVA, VT SIMILITVDINEM IN MELIVS FIGVRARET. VERS. 20 MVLTITVDO AVTEM HOMINVM ABDVCTA PER SPECIEM OPERIS, EVM QVI ANTE TEMPVS TAMQVAM HOMO HONORATVS FVERAT, NVNC DEVM ÆSTIMAVERVNT.] Tertia, est hæc causa idololatriæ, scilicet industria artificis insigne, *Tertia.* pulchrumque idolum efformantis. Hæc enim pulchritudo idoli hebetes & rudes allexit ad eius contemplationem, admirationem, & adorationem.

Pro *eximia diligentia*, græcè est, φιλοτιμία, id est amor honoris, ambitio, putà ambitiosa, & vt Vatabl. ait, affectata diligentia artificis, qui vt ab imperitante, vel hero, ceterisque ex arte laudem, ac eximij artificis nomen & decus consequeretur, studiosè & ambitiosè simulacrum elaborauit, vti faciebat Apelles, qui proinde rogatus, cur tam morosè, lentè, & exactè pingeret? respondit, *pingo æternitati.*

Pro *ei qui se assumpsit*, &c. græcè est: *ille enim volens placere*, κρατοῦντι, id est, *dominanti*, putà Principi, qui idolum formandum dedit. Ita Vatabl. Iansen. Osorius: aut potiùs κρατοῦντι, id est suo hero & domino, qui illum quasi prehendit, & pretio ad formandum Principis idolum conduxit. Agitur enim de eo, qui Principi absenti adulans, eius imaginem quàm elegantissimam confici curat. Vnde Noster solerter vertit, *& qui se assumpsit.* Ita Lyran. Hugo, Dionys. & alij.

ELABORAVIT] Græcè ἐξεβιάσατο, id est, vi per artem effecit, vel summa vi artis incubuit, summam vim & contentionem in elaborando adhibuit, toto conatu efformauit. Ita Nannius: *Vt similitudinem in melius figuraret.* Græcè. *elaborauit arte similitudinem in pulchrius*, vel ad maiorem pulchritudinem & venustatem, id est, quàm pulcherrimè, & elegantissimè effinxit, in eaque omnem vim artis ac facultatis adhibuit, & quasi extremum potentiæ exercuit.

MVLTITVDO AVTEM ABDVCTA] Græcè ἐφελκόμενον id est, attracta, illecta. Vnde Iansen. censet legendum *adducta.* Sed Romani significantiùs legunt *abducta* id est, illecta, seducta, decepta *per speciem operis*, græcè *per gratiam operis, eum qui ante tempus*, græcè πρὸ ὀλίγου, id est, ante modicum tempus, siue paulò ante, *tamquam homo honoratus fuerat, nunc Deum æstimauerunt*, græcè σέβασμα ἐλογίσαντο, id est, *rem cultu dignam*, putà Numen *reputarunt.* Vnde Vatabl. vertit: *Vulgus autem opificij venustate illectum, quem nuper vt hominem honorarat, nunc Numen existimauit.*

VERS. 21 ET HÆC FVIT VITÆ HVMANÆ DECEPTIO: QVONIAM AVT AFFECTVI, AVT REGIBVS DESERVIENTES HOMINES, INCOMMVNICABILE NOMEN LAPIDIBVS ET LIGNIS IMPOSVERVNT] Græcè: *Et hoc fuit vitæ* εἰς ἔνεδρον, id est, *in insidias*, hoc est, *insidiosum*, scilicet ad capiendos rudes homines elegantiâ idoli, vt illud numen esse crederent, itaque agerentur in ruinam & exitium vitæ, tum præsentis, tum æternæ. Pro *affectui aut regibus*, græcè est, ἢ συμφορᾷ ἢ τυραννίδι id est, *aut calamitati aut tyrannidi: calamitati*, hoc est affectui exorto ex calamitate filij aut cognati, vel parentis amissi & mortui. Refricat enim quod dixit v. 15. *Acerbo enim luctu dolens pater, citò sibi rapti filij fecit imaginem.*

INCOMMVNICABILE NOMEN LIGNIS ET LAPIDIBVS IMPOSVERVNT] q. d. Nomen *Iehoua*, id est, Dei, soli Deo vero proprium, tribuerunt ligneis & lapideis idolis, quæ vocarunt deos, iisque diuinitatem adscripserunt, quæ summa fuit stoliditas, æquè ac Dei veri iniuria.

Tropol. idem facit peccator, dum creaturam Creatori anteponit, vt in ea omnem suum amorem figat, in eaque felicitatem & vltimũ suum finem constituat. Talis enim suas opes, honores, veneres, delicias, &c. velut sua idola & numina colit; quare illis quasi diuinitatem tribuit, eamq; Creatori adimit, cum summa eius offensa. Nam ipse ait: *Ego Dominus, hoc est nomen meum, gloriam meam, alteri non dabo, & laudem meam sculptilibus*, Isaiæ 42. 8. Quocirca cum te creatura quæpiam *Tentationi, id est, idolo resistendum.* sui specie velut idolum, ad idololatriam, putà ad peccatum allicit, animosè illi resiste ac responde, quod Martyres tyrannis responderunt. Tres pueri Hebræi Nabuchodonosori ad suam sta- *Exempla.* tuam adorandam vrgenti, minantique fornacem Babyloniam generosè replicarũt; *Non oportet nos de hac re respondere tibi: Ecce enim Deus noster, quem colimus potest nos eripere de camino ignis ardentis, & de manibus tuis, ô rex, liberare. Quod si noluerit,*

runt, vt in perpetuis odiis, litibus, rixis periculis A viram degant; Et tamen tam cæci & stolidi sunt, vt in his tam securè viuant, ac si in plena pace omniumque amicitia degerent. Cantacuzenus τὸ *pacem appellant* explicat, quòd idololatræ Deos suos pacificos inscriberent ac celebrarent, vt amicitiæ pacisque præsides, vt penates ac gentilitios ὁμογνίους καὶ φιλίους, id est, consanguineos & amicos, quæ Iouis erant Epitheta.

Tropol. bellum ignorantiæ est, quo cupiditas cæca confligit cum charitate, sensus cum ratione, caro cum spiritu, amor mundi cum amore Dei. ita Hugo: Concupiscentiæ enim sunt quasi quidam tyranni, qui regi suo, putà menti, rebellant, ac contra rationis arcem bellum mouent, ideoque perpetuos in anima cient tumultus, rixas, seditiones, conflictus, vti experiuntur illi, B qui eos edomare nolunt, aut non possunt: & tamen adeò cæci sunt, vt eos non animaduertant, non agnoscant, sed se in pace & hilaritate iucundam agere vitam æstiment. vide S. August. vel quisquis est Auctor lib. de Conflictu virtutum & vitiorum.

Symbolicè, ignorantiæ bellum est; quo studiosi scientiæ contendunt & desudant, vt veritatem tot tenebris, tot nebulis, tot opinionibus, tot erroribus quasi hostibus circumseptam, iis profligatis eruant & in lucem educant. Hinc videmus, quanto labore & conatu pueri ad scientias enitantur. Notum est bellum Grammaticale, æquè ac Logicale.

VERS. 23 AVT ENIM FILIOS SVOS SACRIFICANTES, AVT OBSCVRA SACRIFICIA FACIENTES, AVT INSANIÆ PLENAS VIGILIAS HABENTES, C

VERS. 24 NEQVE VITAM (vitæ castitatem & honestatem) NEQVE NVPTIAS MVNDAS IAM CVSTODIVNT, SED ALIVS ALIVM PER INVIDIAM OCCIDIT, AVT ADVLTERANS CONTRISTAT] Græcè; *Aut enim sacrificia quibus filios occidunt* (Vatabl. *per parricidia liberorum*) *aut secreta mysteria, aut insanas ex aliis ritibus vel legibus commessationes* (Vatabl. *bacchanationes*. Alij: *Agentes bacchanalia*. Notat Bacchanaliorum & bacchantium insanias & ritus) *agitantes neque vitam iam, neque connubia conseruant pura, sed alter alterum, aut insidians occidit aut adulterans tristitia afficit*. Ecce hoc est ignorantiæ idololatrarum bellum, quod proximis, imò filiis, ipsique naturæ mouent per parricidia, homicidia, adulteria, &c. fine vllo Numinis (vtpote quod putant esse ligneum & inanime; tale enim est idolum) metu. Per *obscura* D *sacrificia* notat clandestina, lucifuga & nocturna sacra Veneris, Bacchi, Priapi, Cybeles, Isidis, Proserpinæ, &c. quæ plena erant libidinibus & obscenitatibus, ideoque in occultis, vmbrosis, vel subterraneis locis, sæpè etiam noctu tantùm agebantur, de quibus, 1. Machab. 6. 4. Reg. 27. 7. Iosephus lib. 18. Antiquit. cap. 4. Tertull. Apolog. cap. 15. 5. August. lib. 6. de Ciuit. cap. 7. Gyraldus de Diis gentium. Hinc appositè græcè vocantur, μυστήρια ἀπὸ τοῦ μύσειν, quòd sint abominanda, inquit Clemens Alex. in Protrept. ideòque μυστήρια, eorum sunt, μιαρώτατα, id est, prostibula & lupanaria, putà scurrationes & obscenitates. Nam vt ait Apostolus Ephes. 5. 12. *Quæ in occulto fiunt ab ipsis, turpe est & dicere*. Hoc

est quod ait Minutius felix in Octauio: *Vbi autem magis à sacerdotibus, quàm inter aras & delubra conducuntur stupra, tractantur lenocinia, adulteria meditantur? Frequentius denique in æditu orum cellulis, quàm in ipsis lupanaribus flagrans libido defungitur.* Delphis etiam publicæ, siue meretriciæ Veneris templum primus Solon erexit, vt scribit Philemon apud Atheneum lib. 13. c. 9. in quo domiciliis prostitutæ feminæ quæstum faciebant. Hinc Iuuenalis satyra 9.

——— *Nam quo non prostat femina templo?*

Talia sunt hodie Anabaptistarum nocturna & lucernalia sacra, in quibus extincto lumine, promiscui fiunt concubitus.

Causa fuit, quòd Iupiter, Venus, Bacchus, Priapus, &c. Dij gentium fuerint homines impurissimi, ideoque gentes putabant eos colendos omni gula & luxuria, vtpote iis gratissima; vt superiùs dixi. Vnde Cantacuzenus v. 24. de ipsis Diis accipiens: Nam Dij, inquit, vitam non custodiunt mundam, seu βίους, id est, vitas, propter βίας, id est, violentias & impetus, inquit, quos tradunt fabulæ filiorum in parentes, fratrumque inter se, propter vincula absurda & reliquas insidias: non nuptias, propter impudicitiam, quæ Diis affingitur, ac turpes amores & illegitimas cum filiabus, matribus, sororibus, commistiones, atque mutuos immanes complexus βίον, ergo Deorum fuit βία, id est, vita eorum fuit vis & violentia, ideoque impura & scelerata.

ET OMNIA COMMISTA SVNT, SANGVIS VERS. 25 HOMICIDIVM, FVRTVM ET FICTIO, CORRVPTIO ET INFIDELITAS, TVRBATIO ET PERIVRIVM, TVMVLTVS BONORVM, DEI VERS. 26 IMMEMORATIO, ANIMARVM INQVINATIO, NATIVITATIS IMMVTATIO, NVPTIARVM INCONSTANTIA, INORDINATIO MOECHIÆ ET IMPVDICITIA] Græcè: *Omnia* (alij *omnes*) *autem mixtim*, vel *promiscuè habet sanguis & cædes; furtum ac fraus, corruptela, infidelitas, turbulenti motus, periurium, tumultus bonorum; Gratiæ obliuio, animarum inquinatio, generationis immutatio, nuptiarum inordinatio, adulterium & impudicitia*. Vatabl. *Omnia demum occupat sine discrimine sanguis & cædes, furtum & dolus*, &c. Clarè Cantacuzenus: *Omnia simul*, inquit, *apud idololatras mala sunt permista*, vel mixtim sequuntur ex idololatria. Coaceruat crimina, quæ ex idololatria prodeunt: quorum primum est, Sanguis & homicidium, hæc duo enim penè idem sunt, sed ad Auxesin additur *sanguis*, quòd in homicidio fiat fœda & horrida sanguinis effusio. *Sanguis* ergo idem est, quòd sanguinis effusio. *Fictio*, græcè δόλος, id est, dolus & fraus. q. d. Omnia apud infideles & idololatras plena sunt insidiis & fraudibus. *Corruptio*, id est, corrupta concupiscentia, ait S. Bonauent. corrupta fides siue fidelitas, ait Dionysius: alij *corruptio*, id est, defloratio virginum. Meliùs Vatabl. *Corruptela*, tum quæ in iudiciis, tum quæ in mercibus, contractibus, commerciis, cæterisque rebus fit. q. d. Omnia apud idololatras sunt plena corruptelis. *Infidelitas* est violatio fidei siue perfidia. *Turbatio* græcè τάραχος, id est, tumultus. q. d. Apud infideles omnia abundant turbis, tumultibus, dissensionibus, seditionibus. *Tumultus bonorum*, est bonarum rerum per-

erturbatio & confusio; vel bonorum hominum vexatio, dum contra fideles, & pios tumultuantur infideles & impij. *Dei immemoratio*. q.d. Non sunt memores Dei, occupat eos Dei obliuio. Græca iam habent χάριτος ἀμνηστία, id est, *gratiæ vel beneficiorum obliuio*. ita Vatabl. Ingratus enim est, teste Seneca, qui beneficium non reddit; ingratior, qui obliuiscitur; ingratissimus, qui accepisse se negat, quod accepit. Vide Franc. Lucas in notis hic pro eo quod in Vulgata legitur *Dei* legendum suspicatur *doni immemoratio*. Verùm Romani ceterique Codices habent *Dei* non *doni*, idque genuinum esse contendit, & Nannius, linguæ Græcæ Publicus olim Louanij Professor.

ANIMARVM INQVINATIO] Per gulam, crapulam, & libidinem S. Bonau. intelligit, inter nos luxuriæ motus, & delectationes morosas. *Natiuitatis*, græcè γενέσεως, id est generationis actusq; generandi *immutatio* per præposterã libidinem, siue cum masculis, siue cum feminis, vel etiam bestiis; vti Iupiter suum habuit Ganymedem. Traianus Hadrianum, Hadrianus Antinoum, teste Spartano. Vatabl. verò vertit *alienatio progeniei*, cum scilicet proles genita patri non vero, sed falso & alieno asscribitur, vti faciunt adulteræ. *Nuptiarum inconstantia*, Græcè ἀταξία, id est, inordinatio, dum scilicet infidelis vxorem repudiat, & aliam aliamque ducit, vt singulis annis imò mensibus nouum ineat coniugium, idque temporarium dumtaxat, vti faciunt nonnulli Æthiopes; aut dum vxores suas aliis viris concedunt, vti fecit Cato; aut cum vxoribus aliorum suas permutant, aliisque modis similibus.

INORDINATIO MOECHIÆ ET IMPVDICITIÆ] Græcè: *mœchia & lascitia*, id est, omne genus impudicitiæ. *Inordinatio* addit Emphasim *mœchiæ*, notatque Mœchiæ addi incestum, sacrilegium, aliudve scelus: impudicitiæ verò addi varios, nouosque luxuriosos osculandi & contrectandi modos.

VERS. 27 INFANDORVM ENIM IDOLORVM CVLTVRA, OMNIS MALI CAVSA EST, ET INITIVM, ET FINIS] *Infandorum*, græcè ἀνωνύμων, id est, innominatorum, hoc est, execrandorum, adeò vt nec nominari debeant: *infandorum* ergo idem est, quod non fandorum, de quibus velut anathematibus fari non licet.

Est Epiphonema generatim complectens, quod particulatim iam recensuit, scilicet idololatriam esse causam omnium scelerum; initium, & finem. Causam, quia omnia scelera nasci solent ex infidelitate & idololatria, ac Numinis vindicis contemptu, vti iam ostendi. Simili sensu ait Apostolus: *Radix omnium malorum est cupiditas*. Græcè, φιλαργυρία, id est auaritia. 1. Timoth. 6. 10.

Idololatria causa omnium scelerum.

INITIVM ET FINEM] *Initium* idem est, quod causa vel occasio. Simili sensu ait Eccles. c. 10. 15. *Initium omnis peccati est superbia*, quia ex superbia velut ex matre nasci, & oriri solet quodlibet peccatum; sic & ex idololatria. Ex ea ergo velut initio & fonte scaturit omne malum, & vicissim in illam ceu in finem & terminum desinit. q.d. Omnia mala nata sunt oriri ex idololatria, ac vicissim in illa terminantur & desinunt. Ita Dion. Qui enim libidinibus aliisq; sceleribus sese opplent, tandem fiunt infideles, idololatræ, & Athei: vt enim sine scrupulo & metu numinis, Deique vindictæ suis cupiditatibus indulgeant, excutiunt fidem Dei eiusque prouidentiæ, iuxta illud: *Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus*. Sic hodie videmus homines carnales & sceleratos fieri hæreticos, ac tandem Atheos, eò quòd in hæresi nil veræ fidei, sed mera eius figmenta inueniant. Vide Stanislaum Rescium de Atheismis hæreticorum. Ita S. Thom. 2. 2. qu. 94. art. 4. ad 1. *dicitur*, inquit, *idololatria esse causa, initium, & finis omnis peccati: quia non est aliquod genus peccati, quod interdum idololatria non producat, vel expressè inducendo per modum causæ, vel occasionem præbendo per modum initij, vel per modum finis, in quantum peccata aliqua assumebantur in cultum idolorum, sicut occisiones hominum, & mutilationes membrorum, & alia huiusmodi. Et tamen aliqua peccata possunt idololatriam præcedere, quæ ad ipsum hominem disponunt.* Audi Tertull. initio lib. de idololatria: *Principale crimen generis humani, summus sæculi reatus, tota causa iudicij, idololatria.* Subdit deinde in idololatria inesse crimen homicidij, adulterij, stupri. *Idololatres*, inquit, *idem homicida est. Quæris quem occiderit? si quid ad elogij ambitionem facit, non extraneum, nec inimicum, sed seipsum. Quibus insidiis? erroris sui. Quo telo? offensâ Dei. Quot plagis? quotquot idololatriis. Qui negat idololatrem perisse, is negabit idololatrem homicidium fecisse. Proinde adulterium, & stuprum in eodem recognoscas: nam qui falsis Deis seruit, sine dubio adulter est veritatis; quia omne falsum adulterium est. Sic & in stupro mergitur. Quis enim immundis spiritibus operatus, non conspurcatus & constupratus incedit? Atque adeò Scripturæ sanctæ stupri vocabulo vtuntur in idololatriæ exprobratione. Fraudis conditio ea est, opinor, si quis alienum rapiat, aut alij debitum deneget, & vtique erga hominem admissa fraus maximi criminis nomen est. At enim idololatria Deo fraudem facit; honores illi suos denegans, & conferens aliis, vt fraudi etiam contumeliam coniungat.* Ac post nonnulla eidem inesse alia scelera, ita docet: *In illa & concupiscentiæ sæculi. Quæ enim idololatriæ solemnitas sine ambitione cultus & ornatus? in illa lasciuiæ & ebrietates, cum plurimùm victus, & ventris, & libidinis causa frequentantur. In illa iniustitia. Quid enim iniustius ea, quæ iustitiæ patrem nescit? In illa etiam vanitas, cùm tota eius ratio vana sit: in illa mendacium, cùm tota substantia eius mendax sit. Ita fit vt omnia in idololatria, & in omnibus idololatria deprehendatur.*

Tropol. idem dicas de idolo auari, quod est phantasma auri; ac superbi, quod est phantasma excellentiæ; ac luxuriosi, quod est phantasma amasiæ; ac gulosi, quod est phantasma epularum & vinorũ. Dum enim quisque hoc suum phantasma velut idolum amat & colit, vt illo fruatur, ruit in omnia scelera. Vt ergo illa caueas, idolum hoc tuum, quod in mente & phantasia tibi fabricasti, euelle, contere & confringe. *Tropolog.*

AVT ENIM DVM LÆTANTVR INSANIVNT, AVT CERTE VATICINANTVR FALSA, AVT VIVVNT INIVSTE, AVT PEIERANT CITÒ] Ostendit ex idololatria nasci quælibet scelera, ac præcipua enumerat. q.d. Idololatræ effundunt se in ineptas lætitias, bacchantur, & insaniunt; aut fingunt oracula, quibus se suosque ad vitæ licentiam & luxuriam impellunt, VERS. 28

aut

aut viuunt iniustè aliorum opes diripiendo, fraudando, perdendo; aut temerè citoque peierant. Cuius iam subdit.

VERS. 29 DVM ENIM CONFIDVNT IN IDOLIS, QVÆ SINE ANIMA SVNT, MALE IVRANTES NOCERI SE NON SPERANT] id est, lædendos se non timent. Sic Virgil. *At sperate* (id est, timete) *Deos memores fandi atque nefandi.* q.d. idololatræ, ideo citò peierant ruuntque in quæuis scelera, quia non timent suos deos, putà sua idola, vtpote inanima & lapidea vel lignea, quæ iniuriam sibi per periurium aliaque scelera factam non sentiunt, ideoque vlcisci nequeunt: Sicut ergo *primus in Orbe Deos fecit timor*, ita ex aduerso, audax Deorum vel Numinis contemptus, principium & causa est periurij omnisque nequitiæ.

VERS. 30 VTRAQVE ERGO ILLIS EVENIENT DIGNE, QVONIAM MALE SENSERVNT DE DEO, ATTENDENTES IDOLIS, ET IVRAVERVNT INIVSTE, IN DOLO CONTEMNENTES IVSTITIAM] *Vtraque*, id est, vtrorumque retributio, scilicet idololatriæ, & periurij condigna pœna & supplicium obueniet idololatris. Græcè est, *ἀμφότερα δὲ αὐτοὺς μετελεύσεται τὰ δίκαια*, id est, *vtraque illos euenient iustè*, scilicet *supplicia. Aut vtraque ipsos punient iusti: μετέρχομαι* enim subinde idem est, quod *κολάζω*, id est, punio. ita Lexicographus ex Synesio, & Thucydide Vatican. vertunt: *Vtraque autem illos insequentur iura.* Omnia hæc eòdem redeunt. Sensus ergo est q.d. Vtraque (vtriusque criminis, scilicet idololatriæ & periurij) iusta vindicta eos inuadet, aut pœnam de illis sumet. Vtraque supplicij iusta causa, ratioque eos corripiet, iusque suum exequetur: Vtrumque hoc ad supplicium illis imputabitur, & quod de Deo malè senserunt, & quod peierauerunt. In Græco plurale est, *vtraque iusta comprehendent eos*, videlicet supplicia; vel quia duo hæc scelera illis pœnis subiicient. Pro *iustitiam*, græcè est, *ὁσιότητος*, id est sanctitatem, putà religionem iuramenti: hoc enim sanctum est & sanctè seruandum, ideoque nuncupatur Sacramentum. Licèt enim idololatra iuret per idolum, quod non est Deus, ac proinde in reipsa non iuret nec peieret; tamen ex mente sua, qua credit idolum esse verum Deum, iurat & peierat. Error enim idololatriæ, quo quis idola sua putat veros esse deos efficit, vt peierando sacrilegus habeatur & iniustus, ait S. August. epist. 154. ad Publicolam & habetur 22. quæst. 1. cap. *Monet.*

VERS. 31 NON ENIM IVRATORVM VIRTVS (græcè *δύναμις*, id est, *potentia*) SED PECCANTIVM POENA PERAMBVLAT SEMPER INIVSTORVM PRAVARICATIONEM] Pro *iuratorum*, græcè est, *ὀμνυμένων*, quod est vocis mediæ, tamque actiuè verti potest *iurantium*, vti legunt Complut. & Regij, quàm passiuè *iuratorum*, id est, idolorum, per quæ iuratur, idque huic loco aptiùs conuenit. q.d. Esto, idola, per quæ iurant idololatræ nullam habeant virtutem, id est, vim & potentiam puniendi eorum periuria, ideoque ipsi etiam idololatræ & periuri ea contemnant, sciantque imbecilla esse & inualida ad se castigandum, tamen *peccantium*, præsertim idololatrarum & periurorum, pœna à Deo iis intentata *perambulat*, puniens *iniustorum præuaricationem*, scilicet idololatriam & periurium, qua tum falsos, tum per falsos deos iurātes duplicem Deo vero iniuriam faciunt. Primò, quòd Deo vero opponant, & præponant idola & deos falsos. Secundò, quòd per ea, quæ æstimant Deum esse verum, falsò iurent & peierant: iurant enim & peierant per ea, perinde, ac si per Deum verum iurarent, eumque in testem falsi vocarent; quæ insignis est Dei veri iniuria & contumelia.

Pro *pœna* græcè est, *δίκη*, id est, causa forensis, quæ apud iudicem agitur, lis, actio, iudicium, ius, sententia, pœna, item iusta vindicta. Vnde *Δίκη* à Poëtis fingitur esse Dea iudiciorum, inde dicta, quòd iustè lites dirimat, & sontes puniat. Hinc dicitur esse virgo, quia iustitia & vindicta pura debet esse, & integra, vnde Hesiodus: *Virgo iustitia*, inquit, *prognata est Ioue.* Hoc vltimum significatum huic loco est aptissimum. q.d. *δίκη*, id est, vindicta diuina per idololatras, periuros, & scelestos perambulat, vt eos comprehendat ac pro meritis feriat & plectat, sicut prætor forum perambulat, vt fures capiat & suspendat. Hinc Deus dixit Caino fratricidæ: *Nonne si bene egeris recipies, sin autem malè, statim in foribus peccatum aderit?* id est, peccati vltio, velut lictor te persequetur & plectet. Vnde Vatabl. hoc loco vertit: *Non enim eorum* (idolorum) *per quos iuratum est potentia, sed vltrix peccatorum iustitia, prauè factorum pœnas ab iniustis semper exigit.* Sic & Cantacuzenus, Iansen. & alij. Hinc pro *perambulat*, græcè est, *ἐπεξέρχεται*, id est, vt Budæus in Comment. linguæ Græcæ p. 99. percursat, inuadit, infestat, populatur, in ius rapit, iudicat & vlciscitur.

Deus vindicat periuria.

Porrò solet vindicta Dei maximè persequi periuros, vtpote læsi Numinis & Nominis diuini reos. Hinc qui S. Antonium in testē inuocando falsum iurant, solent ab eo Sacro igne feriri. Olim in causa dubia reos mittebant ad Oratorium S. Stephani, vt se iuramento de crimine obiecto purgarent: ac si peierabant, illicò cælitus castigabantur. Idem de Oratorio S. Martini scribit Gregor. Turon lib. 8. histor. cap. 16. vbi inter alia narrat, incendiarium quemdam incendium à se commissum negantem, & peierantem in æde Sancti Martini, vltricibus è cælo flammis fuisse absumptum. Idem fiebat in Oratorio S. Processi & Martiniani, de quibus ait S. Gregor. hom. 32. in Euang. *Ad extincta eorum corpora viuentes ægri veniunt & sanantur; periuri veniunt, & à dæmonio vexantur.* Et in Oratorio Sancti Felicis Nolensis, ad cuius Ecclesiam S. August. vti ipse refert epist. 137. ad Hippon. misit Bonifacium presbyterum de crimine accusatum, vt se ibi per iuramentum purgaret, & si reus esset, per solitam Dei vindictam se proderet. Additque S. August. *Nos nouimus Mediolani apud memoriam Sanctorum, vbi mirabiliter & terribiliter dæmones confitentur, furem quemdam, qui ad eum locum venerat, vt falsum iurando deciperet, compulsum fuisse confiteri furtum, & quod abstulerat reddere.* Tale quoque fuit Oratorium S. Apollinaris Rauennæ, vbi Maximus de Simoniæ crimine per iuramentum se purgauit, teste S. Gregor. lib. 7. epist. 7. & seq. ac super omnes Basilica S. Petri, supra cuius corpus iuramento se purgare solebant Episcopi sceleris accusati, teste S. Gregor. lib. 2. epist. 23. Et lib. 11. epist. 8.

Ad Oratoria Sanctorum.

epist.8. Idem experti sunt gentiles per idola sua iurantes: vnde Hesiodus in Ergis lib.2.v.38.

Quintas (dies cuiusque mensis) ait, *vitato, quia difficiles & graues.*

In quinta enim aiunt furias obambulare
Iuramentum vindicantes, quod contentio genuit demum periuris.

Et Tibullus:

Ah miser, & si quis primò periuria celat,
Magna tamen tacitis pœna venit pedibus.

Exempla. Vis exempla? Accipe. Cleomenes, cum Argiuis septem dierum pepigerat inducias addito iureiurando, nocte dein tertia eos inuasit multosque occidit dicens, se pactum de diebus non de noctibus. Vltio eum secuta est. Nam & vrbe, cuius gratia violarat conuenta, frustratus est, eò quòd mulieres detractis è templis Deorum armis illum vltæ sunt; perinde quasi diis ipsis, quos contempserat pœnas de ipso sumentibus. Postremò versus in dementiam, ipse sibi gladiolo quodam fodit & incidit corpus à talis vsque ad loca vitalia, itaque vitam finiit ridens & ore diducto. Agesilaus barbaros qui iurisiurandi religionem violassent laudare, ac probare solebat dicens: illos nulla re magis Deos sibi infestos reddere, quàm si Sacrosanctum iusiurandum temerè violarent. ita Ælian. lib.14. de Varia hist. Pericles Atheniensis amico roganti, vt pro se falsum diceret testimonium, cui adiunctum erat iusiurandum, hoc est periurium, respondit; Se quidem amicum esse, sed vsque ad aram; sentiens alioquouſque gratificandum amicis, sed citra iuramenti violationem. Denique S. August. lib.1. de Ciuit. c.15. celebrat nobilissimum exemplum M. Attilij Reguli, qui captiuus apud Carthaginenses ab iis missus est Romam, vt ageret cum Senatu de commutandis vtrimque captiuis, priùs præstito per Deos iuramento, ni id impetraret, se ad eos rediturum. Cumque id non impetraret; imò ipsemet Senatui hanc commutationem dissuaderet, vt iuramenti fidem seruaret, ad Carthaginenses rediit, etiamsi sciret se ab iis excarnificandum, vti & factum est. Addit S. August. alterum de Saguntinis in Hispania exemplum, qui vt fidem Romanis iuratam seruarent, viui cremari maluerunt, quàm vrbem dedere Carthaginensibus.

Ex hisce omnibus, disce quanta reuerentia nomini diuino sit adhibenda, quamque veraciter, parcè & circumspectè Deus sit nominandus & in testem inuocandus. Quod enim nomini diuino defertur, hoc Deo ipsi cuius est nomen defertur. Vnde Ierem. cap.10.6. *Non est*, inquit, *similis tui Domine: magnus es tu, & magnum nomen tuum in fortitudine. Quis non timebit te ô rex gentium?* Et Daniel. cap.3.52. *Benedictus es Domine Deus patrum nostrorum, & laudabilis & gloriosus & superexaltatus in secula; & benedictum nomen gloriæ tuæ, sanctum & laudabile & superexaltatum in omnibus seculis.* Et Eccles. cap.39.19. *Benedicite Dominum in operibus suis, date nomini eius magnificentiam.* Et Psaltes: *Benedictus Dominus Deus Israel, qui facit mirabilia solus, & benedictum nomen maiestatis eius in æternum, & replebitur maiestate eius omnis terra, fiat, fiat.* psal.71.18.

CAPVT DECIMVMQVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRosequitur insectari idola & eorum figulos, siue idoloplastes. Igitur initio gratias agit Deo, quòd Israelitas ab idololatria puros castosque in sui fide & cultu conseruarit; Deinde vanitatem & fallaciam idolorum ex ipsis eorum figulis coarguit.

1. TV autem Deus noster, suauis & verus es, patiens, & in misericordia disponens omnia. 2. Etenim si peccauerimus, tui sumus, scientes magnitudinem tuam: & si non peccauerimus, scimus quoniam apud te sumus computati. 3. Nosse enim te, consummata iustitia est: & scire iustitiam, & virtutem tuam, radix est immortalitatis. 4. Non enim in errorem induxit nos hominum malæ artis excogitatio, nec vmbra picturæ labor sine fructu, effigies sculpta per varios colores, 5. cuius aspectus insensato dat concupiscentiam, & diligit mortuæ imaginis effigiem sine anima. 6. Malorum amatores, digni sunt qui spem habeant in talibus, & qui faciunt illos, & qui diligunt, & qui colunt. 7. Sed & figulus mollem terram premens, laboriosè fingit ad vsus nostros vnum quodque vas, & de eodem luto fingit quæ munda sunt in vsum vasa, & similiter quæ his sunt contraria: horum autem vasorum quis sit vsus, iudex est figulus. 8. Et cum labore vano deum fingit de eodē luto, ille qui paulò antè de terra factus fuerat, & post pusillum reducit se vnde acceptus est, repetitus animæ debitum quam habebat. 9. Sed cura est illi, non quia laboraturus est, nec quoniam breuis illi vita est, sed concertatur aurificibus & argentariis: sed & ærarios imitatur, & gloriam præfert, quoniam res superuacuas fingit. 10. Cinis est enim cor eius, & terra superuacua spes illius, & luto vilior vita eius: 11. quoniam ignorauit qui se finxit, & qui inspirauit illi animam quæ operatur, & qui insufflauit ei spiritum vitalem. 12. Sed

& æsti-

& æstimauerunt lusum esse vitam nostram, & conuersationem vitæ compositam ad lucrum, & oportere vndecumque etiam ex malo acquirere. 13. Hic enim scit se super omnes delinquere, qui ex terræ materia fragilia vasa, & sculptilia fingit. 14. Omnes enim insipientes, & infelices suprà modum animæ superbi, sunt inimici populi tui, & imperantes illi: 15. quoniam omnia idola nationum deos æstimauerunt, quibus neque oculorum vsus est ad videndum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti manuum ad tractandum, sed & pedes eorum pigri ad ambulandum. 16. homo enim fecit illos: & qui spiritum mutuatus est, is finxit illos. Nemo enim sibi similem homo poterit deum fingere. 17. Cùm enim sit mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior enim est ipse his quos colit, quia ipse quidem vixit, cùm esset mortalis, illi autem numquam. 18. Sed & animalia miserrima colunt: insensata enim comparata his illis sunt deteriora. 19. Sed nec aspectu aliquis ex his animalibus bona potest conspicere. Effugerunt autem Dei laudem, & benedictionem eius.

VERS. 1. TV AVTEM DEVS NOSTER SVAVIS ET VERVS ES, PATIENS, ET IN MISERICORDIA DISPONENS OMNIA] Vatabl. *Tu autem Deus noster benignus es & verus, & longa patientia* (vel lenitate) *misericordiaq; gubernas omnia.* Pro *suauis*, græcè est, Χρηστὸς, id est, bonus, benignus, probus, humanus, facilis ad gratificandum, commodus, clemens; item vtilis, fructuosus, officiosus, egregius, strenuus. Talis fruit Χρηστὸς, id est Christus noster, qui proinde à Gentilibus vocabatur Χρηστὸς, id est, Chrestus, & Christiani, vocabantur Chrestiani, quia erant benigni & benefici omnibus. Sensus est, q. d. Idololatræ colunt Deos inutiles, imò maleficos: tales enim sunt dæmones, qui à magis inuocati exilem opem præstant, vt eisdem maiorem noxam, tum in corpore, tum in animo inferant. At Deus noster est vtilissimus, æquè ac beneuolentissimus & beneficentissimus, qui nos omnibus bonis cumulat. Gratulamur ergo nobis de tali Deo Optimo Maximo, quodque nos à Diis pessimis liberarit. Ita Cantacuzenus, qui notat esse Antithesin inter Deum & idola, qualem assignaui.

TV AVTEM DEVS NOSTER] Non sola creatione; sic enim & idololatrarum & infidelium es Deus, sed & vocatione, religione, & cultu: ad tui enim fidem & cultum nos Israëlitas ex omnibus gentibus vocasti, & tibi selegisti.

VERVS] q. d. Idola sunt dij falsi, ideoque mendaces & fallaces: vnde consulti fallunt, & quæ promittunt, opere non præstant: At Deus noster est Deus verus, ideoque verax & fidelis. Vnde falli vel fallere nequit, sed quæcumque dicit verissima sunt, & quæcumque pollicetur fidelissimè adimplet.

PATIENS] Græcè μακρόθυμος, id est, longanimis, longa patientia multaque tolerantia pollens, vt non statim ad iram concitens & ad vindictam prosilias, brutaque iactes fulmina, sed patienter offensas toleres, vt hac patientia & misericordia prouoces peccantes ad pœnitentiam, vti superiùs dictum est. Vnde sequitur: *Etenim si peccauerimus*, &c. Longanimitati enim opponitur præceps ira, impatientia, & vindicta, qua pleni sunt dæmones, ideoque furunt, & leues sui neglectus grauiter vlciscuntur, ac idololatras & magos minus sibi obsequentes, pessimè accipiunt & mulctant.

Nota hic quatuor dotes Dei in gubernando; Primum, benignitatem & suauitatem; Secundam, veritatem & fidelitatem; Tertiam, longanimitatem & patientiam; Quartam, misericordiam & clementiam. Hasce à Deo discant & poscant reges, rectores & gubernatores.

VERS. 2. ETENIM SI PECCAVERIMVS; TVI SVMVS, SCIENTES MAGNITVDINEM TVAM] Græcè, τὸ κράτος, id est, robur, vim & *potentiam tuam*, vti legit S. August. lib. de Fide, & operib. cap. 22. qua scilicet potes nos punire; cùm idola id facere nequeant, vt dixit in fine cap. præcedentis, quà quoque potes nobis peccata condonare, vt ostendas te in gratia & misericordia non minùs, ac in vi & robore esse potentem, magnificum, liberalem & diuitem, vti Apostolus ait Rom. 10. 12. & alibi: summæ enim potentiæ est peccata remittere, vti superiùs ostendi. Sensus ergo est; Primò, q. d. Idololatræ intrepidè peierant & peccant, quia non timent idola sua muta & bruta; sciunt enim illa non posse vlcisci periurium, aliaque scelera: at nos fideles tui, ô Domine, si ex fragilitate peccauerimus siue venialiter, siue etiam lethaliter, profitemur ingenuè, quòd non possimus te effugere, vt putabant idololatræ effugere se posse Deos suos; quia tui sumus, tuoque Dominio subiecti. Et scimus Summam tuam potentiam, qua nos punire potes quocumque tandem fugerimus, aliter quàm idola imbecilla & impotentia. Nam vt ait Dauid psal. 138. v. 8. *Si ascendero in cælum, tu illic es; si descendero in infernum ades; si sumpsero pennas meas diluculo, & habitauero in extremis maris, etenim illic manus tua deducet me, & tenebit dextera tua. Et si peccauerimus tui sumus*, quoniam scilicet bonum & magnum Deum habemus qui velit atque possit pœnitentium peccata sanare; non qui nequaquam audeat permanentes in malignitate disperdere. Vnde subdit: *Scientes potentiam tuam*, cui se subtrahere nequeat aut occultare peccator. Ita S. August. loco iam citato, qui proinde rectè monet peccatorem non debere sibi blandiri de securitate, cogitando se esse Dei.

Moraliter: *si peccauerimus tui sumus*. Tui per pœnitentiam, confessionem, castigationem; tui per contritionem & charitatem: vti tua fuit S. Magdalena, de qua S. Paulin. epist. 4. ad Seuerum: *Non vnguentum in illa Dominum, sed charitatem dilexit, qua pudenter impudens & piè improba, sine opprobrij & repulsæ metu, extraneam sibi domum Pharisæi non inuitata, illa vi petulans penetrauit, qua*

rapitur

quitur diffidentia sui & confidentia in Deum: A inde odium sui & amor Dei, quæ est consummata iustitia, consistens in tribus virtutibus Theologicis, purà in eximia fide, spe, & charitate.

Hinc S. Ioannes Apocal. 15.2. Vidit sanctos futuros in fine mundi, visis septem nouissimis orbis plagis, in quibus consummabitur ira Dei, obstupescere, eosque concinentes & exclamantes audiuit: *Magna & mirabilia sunt opera tua Domine Deus omnipotens: iustæ & veræ sunt viæ tuæ rex seculorum. Quis non timebit te Domine & magnificabit nomen tuum? quoniam tu solus pius es: quoniam omnes gentes venient, & adorabunt in conspectu tuo, quoniam iudicia tua manifesta sunt.* Similes eorum voces sunt post excidium Babylonis c. 18.8. & seq. & c. 11. v. 17. & c. 14. v. 7.

Antistropha Salomonis est gnome Ieremiæ B cap 9 v. 3. *Non glorietur Sapiens in sapientia sua, & non glorietur fortis in fortitudine sua, & non glorietur diues in diuitiis suis, sed in hoc glorietur scire & nosse me.*

Anagog. Nosse Deum per visionem beatificam est perfecta iustitia, perfecta, inquam, in gratia & gloria, ideoque confirmata, vt in æternum beatus nulla tentatione, nullo casu ab ea excidere queat. Ita Hugo, qui tamen minùs rectè addit, per Deum intelligi Patrem. q. d. Deum filium agnouimus in incarnatione, Spiritum sanctum in Pentecoste, dum apparuit in linguis igneis. Item in baptismo Christi, dum apparuit in specie columbæ: at Deum patrem similis symbolo non cognouimus in hac vita, sed cognoscemus in futura: vnde tunc erit perfecta Dei cognitio, amor, & iustitia. Hoc enim alienum est C à mente & scopo Sapientis: hoc etiam non est verum. Nam Pater apparuit in veteri Testamento, æquè ac filius, ac Spiritus sanctus; cùm tres Angeli apparuerunt Abrahæ, repræsentantes tres personas diuinas. Item in Baptismo Christi, vox patris intonuit: *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui.* Matth. 3. v. 17. Eadem vox Patris audita est in transfiguratione Christi, Matth. 17.

VERS. 4. NON ENIM IN ERROREM INDVXIT NOS HOMINVM MALÆ ARTIS EXCOGITATIO, NEC VMBRA PICTVRÆ, LABOR SINE FRVCTV, EFFIGIES SCVLPTA PER VARIOS COLORES] Gratias habet Deo, quòd non fuerit ipse quoque in eorum numero, qui falsa numina venerantur, ac fictis decipiuntur imaginibus. Sed loquitur Sapiens in persona totius Israëlis siue populi fidelis, pij, iusti, & sancti. Etsi enim D multi, imò longè maior pars in Israële esset iniusta, & in statu peccati mortalis; tamen totus populus vocatur iustus & sanctus, tum, quia vocatus erat à Deo ad iustitiam; tum, quia populus hic erat prosapia & posteritas Abrahæ, Isaac, & Iacob, qui verè erant sancti. Erant ergo Sancti, id est, Sanctorum Patriarcharum filij: tum denique quia multi in populo erant iusti. Simili sensu dicitur Ecclesia sancta, & Apostolus omnes fideles initio Epistolarum suarum vocat sanctos, vt ibi dixi.

MALA ARTIS EXCOGITATIO] Purà ars sculptoria & pictoria pulchrorum simulachrorum & idolorum, quæ mala dicitur, quia allicit ad ea colendum & adorandum, Græcè κακότεχνος ἐπίνοια, id est, maleuola, malefica, maligna; item dolosa, adulterina, perniciosa, & ad exitium hominum comparata, artis Sculptoriæ dolorum adinuentio. Vatabl. *Insidiosum inuentum.* Iansen. *Maligna adinuentio*, qua scilicet per elegantiam sculpturæ idolorum, rudes incantur ad idola velut Numina colendum. Noster à Castro, κακότεχνος, ad verbum ex etymo vertit, *malum texens* malum moliens, aut mali artifex, *excogitatio*, q. d. Inter cetera beneficia, quibus cumulasti populum tuum, illud eximium est, quòd à fallacibus ac perniciosis hominum inuentis consetuasti eum, qui contra Dei legem multa excogitant, multaque constituunt.

NEC VMBRA PICTVRÆ] Legit interpres cum Complut. Regiis aliis per Diastolen duabus dictionibus, σκιὰ γραφῶν, id est, *vmbra picturæ*. Iam Vaticani per Systolen legunt planiùs & clarius vna dictione σκιογράφων, id est, *adumbrantium*, idque nectunt sequenti *labor sine fructu*. q. d. Non decepit nos pictorum, qui pingendo res adumbrant & assimilant, labor infructuosus. Sed eodem redit sensus. Vocatur vmbra picturæ ipsa adumbrata, vel vmbrosa, idque primò, quia origo picturæ est vmbra: nam prima naturalis corporis effigies siue imago, est ipsa eius vmbra: vnde ex vmbra didicerunt homines pingere, & pingendo adumbrare. Quocirca Quintil. lib. 10. *Non esset, ait pictura, nisi quæ lineas extremas vmbræ, quam corpora in sole fecissent, circumscriberet.* Hinc primæ picturæ fuerunt meræ linearum corporis depicti delineationes, siue circumscriptiones. Audi Plinium lib. 35. cap. 3. *Græci*, inquit, *alij Sicyone, alij apud Corinthios repertam* (picturam) *affirmant, omnes vmbra hominis lineis circumducta. Itaque talem primam fuisse* (qualem etiamnum Romæ in priscis operibus cernimus) *secundam singulis coloribus & monochromaton*, id est, vnicolorem *dictam.* Tertia successit ex variis coloribus & polychromatos, id est, multicolor. Pergit Plinius: *Inuentam linearem dicunt à Philocle Ægyptio, vel Cleante Corinthio*, &c. *Primus inuenit colorare testa* (vt ferunt) *trita Cleophantus Corinthius.* Idem lib. 35. cap. 5. *Vtraque* (scilicet ars statuaria & pictoria) *cum Phidia cœpit 83 Olympiade, post annos circiter 332.* ex quo cœpit ars sculptoria, vel scalptoria in marmore.

Origo picturæ fuit vmbra.

Secundò, quia in pictura magnæ artis est bene pingere vmbras: per illas enim repræsentantur rerum altitudines, profunditates, montes & valles, distantiæ & interualla. Sanè vidi Romæ per vmbras in parietibus alternatas, ita ad viuum hæc repræsentari, vt quemlibet intuentem dubium redderent, an verè in pariete foret ista eminentia & profunditas, an verò per picturam & artem tantùm esset efficta & adumbrata. Vnde ipsa pictura vocatur adumbratio, & pingere adumbrare, ac σκιαγράφοι, appellantur, qui lineamenta vmbrasque inducunt, quibus ea quæ plana sunt, in pictura eminere videantur.

EFFIGIES SCVLPTA PER VARIOS COLORES] Pro *effigies*, græcè est εἶδος, id est, forma, species, figura. Vnde diminutiuum εἰδωλον, id est idolum, q. d. diminuta figura, exilis forma, species parua & contracta, Deiculus, paruus Deus, exiguum Numen.

Pro *sculpta*, græcè est σπιλωθὲν, id est, maculata, id est,

id est, variegata variis coloribus. Maculæ enim A vocantur tum notæ, quibus pictores solent imagines & picturas distinguere, & illustrare: tum colorum variegationes. Vnde Seneca epist. 126. *Delectant nos, inquit, ingentium maculæ columnarum.* Adde, Sapiens hac voce suggillat idola quasi coloribus, non tam depicta, quàm maculata & sordidata sint, vt ea in odium adducat: tum, quia colores ipsi in se sordidi sunt & maculosi: tum, quia si Deum spectes, vtique idola hæc Dei coloribus depicta, maculata dici debent. Deum enim, qui merus est spiritus, ideoque coloris expers, terrestribus, fœdisque coloribus picturæ inficiunt & maculant, adeoque Deum exhibent non spiritualem, sed corporeum & coloratum. Noster profundiùs, σκιαγραφ, vertit *sculpta*, tum vt innuat prisca idola fuisse statuas affabrè exsculptas, quæ deinde variis coloribus pingeban- B tur: tum quia ipsa coloratio & pictura per Catachresin vocatur Sculptura: pictor enim pingendo rem variis coloribus, nunc albicantibus & claris, nunc nigricantibus & obscuris, præsertim dum iis rerum eminentias vel profunditates, sibe montes & valles repræsentat (vnde & Græcum σπίλος, non tantùm maculas, sed & eminentias resque eminentes, vti sunt rupes, scopuli, insulæ in mari, significat) rem ipsam quasi exsculpit, vti videre est in vitris affabrè expictis. Hinc idola quælibet etiam expicta dumtaxat, vocantur sculptilia in Script. vt Exodi 20.4. *Non facies tibi sculptile*, id est, idolum. psalm. 105.19. *& adorauerunt sculptile.* Isaiæ 42.17. *Qui confidunt in sculptili*, & passim apud Prophetas.

PER VARIOS COLORES] Græcè χρώμασι διηλλαγμένοις, id est coloribus variis & distinctis, C variè dispositis & distributis; mira enim in idolis colorum variegatio, rudis populi oculos in admirationem, indeque in cultum & venerationem rapiebat. Vnde sequitur:

VERS. 5. CVIVS ASPECTVS INSENSATO DAT CONCVPISCENTIAM, ET DILIGIT MORTVÆ IMAGINIS EFFIGIEM SINE ANIMA] Græcè ἄπνουν, id est, sine spiritu & respiratione, id est, inanimem & mortuum.

CVIVS] Scilicet effigiei sculptæ, hoc est, idoli. Græca habent in plurali ὧν, id est, *quorum*, scilicet colorum aspectus, eodem sensu. Pro concupiscentia græcè est, εἰς ὄρεξιν, id est, in appetitum, in orexin, in concupiscentiam. Ita Complut. & Regij; licet Vaticani legant, εἰς ὄνειδος, D id est, in opprobrium. q.d. aspectus & cultus idolorum colentibus vertitur in probrum. Sensus vulgatæ est. q.d. Effigies idoli coloribus variegata & ornata, irritat rudium concupiscentiam & appetitum, vt simulacrum tam elegans pulchreque coloratum adament, colant & venerentur.

Secundò, appositè ad Græca Noster Pineda in Iob c. 40. v. 16. n. 4. per concupiscentiam accipit libidinem. q.d. Dæmones in idolo latentes, homines idolum, forma masculi aut feminæ pulchræ depictum & coloratum, intuentes, excitant ad turpem concupiscentiam luxuriæ, vt etiam turpi amore diligant ipsam idoli imaginem mortuam & inanimem, vti Pygmalio rex Cypri, teste Arnobio lib 6. contra Gentes, idolum Veneris adamabat vt feminam, ac cum eo, quasi cum femina amplexus, oscula, aliosque libidinosos gestus tactusque exercebat. Simile alterius exemplum narrat Plinius lib. 36. c. 5. Hinc idololatria in Script. vocatur fornicatio, non solùm mystica, sed & realis, quia iuxta templa idolorum erant fornices & meretrices, cum quibus aduenæ scortabantur. Sicque Pineda explicat illud Iob cap. 40. 16. *sub vmbra dormit*, id est, sub idolo, inquit, latet dæmon, qui proinde vocatur Baal, id est, maritus excitans ad turpem sui amorem; vnde pro *diligit*, græcè est, ποθεῖ, id est, desiderat, concupiscit.

VERS. 6. MALORVM AMATORES, DIGNI SVNT (Addunt Lyran. Hugo, Dion. *morte*, sed *in morte* dele cum Roman. & Græcis) QVI SPEM HABEANT IN TALIBVS (perperam aliqui legunt *in tabulis*) ET QVI FACIVNT ILLOS, ET QVI DILIGVNT (Græcè ποθοῦντες, id est, qui desiderant) ET QVI COLVNT. q.d. Iusta idololatrarum mala, imò pessima idola amantium pœna est, ipsa idololatria, quòd scilicet in diis, hoc est, in idolis mutis & brutis, imò diabolicis, ideoque exitialibus & nocentissimis, spem suam ponant; vtpote à quibus nihil boni sperare possint, sed omne malum, idololatrarum, inquam, omnium, tam eorum, qui Deos illos faciunt & fabricant, quàm qui eosdem amant & colunt. Vatabl. *Malorum amatores, talesque spes habere digni tàdium opifices, amatores, cultores.* Lucas Brugensis in Notis explicat. q.d. Malitiæ omnis vberrimum fontem amant & ij, qui faciunt idola, & ij qui fieri colique desiderant, & ij qui colunt, ac proinde digni sunt, qui vanas atque inanes spes in illis habeant. Noster verò à Castro sic: *Malorum amatores*, hoc est capti amore studioque idolorum, & digni qui vanam in illis habeant spem, hi sunt, tam qui ea faciunt, quàm qui desiderant, vel amant, vel colunt. Omnia hæc eodem redeunt.

VERS. 7. SED ET FIGVLVS MOLLEM TERRAM PREMENS, LABORIOSE FINGIT AD VSVS NOSTROS VNVMQVODQVE VAS, ET DE EODEM LVTO FINGIT, QVÆ MVNDA SVNT IN VSVM VASA, ET SIMILITER QVÆ HIS CONTRARIA: HORVM AVTEM VASORVM QVIS SIT VSVS, IVDEX EST FIGVLVS] Pendet hic versus à sequenti v. 8. *Et cum labore*, &c. Ostendit inanitatem & vilitatem idoli ex vilitate materiæ & artificis, putà figuli. q.d. Videte, imò manibus tangite quàm idola sint vilia & lutea, imò merum lutum. En tibi figulus ex eodem luto vasa facit alia munda & pulchra, v.g. patinas, quibus cibi inferantur in mensam; alia contraria, putà sordida & spurca, v.g. matulas ad excipiendum vrinam, quod Paulus Rom. 9. ait, *ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliam*; atque huius discretionis & diuersitatis iudex, moderator, & arbiter est figulus, qui iudicat & eligit hanc luti partem ad furmandum ex ea patinas, illam verò ad formandas matulas, aliaque vasa ad alios vsus, prout ipsi libuerit & visum fuerit. Atqui figulus vt subdit v 8. simili modo ex eodem luto fingit idolum, iudicatque & eligit ad hoc partem luti, quæ ipsi aptior videtur. Ergo idolum si materiam spectes planè simile, imò idem est cum materia patinarum & matularum, quæ vilissima est, putà

Figuli cum inanitatem idololatria.

putà lutum: sin artificem spectes, idem est figulus, qui idolum, & qui matulam fingit. Quam ergo vilis est figulus & vile lutum, tam pariter vile est opus eius, putà idolum ab eo plasmatum. Quare rectè Arnob. libr. 6. contra Gentes, Idololatras hoc argumento velut telo pungit & perimit: *Quaenam est ergo ratio*, inquit, *vt si omnia hæc corpora intacta atque infecta permanserint, careant vi numinis atque auctoritate cælesti, ea formas si accipiant hominum, si auriculas, nasos, buccas, labra, oculos, cilia continuò dij fiant, & in ordinem cælitum referantur, & censum; Nouitatis aliquid fictio corporibus hic addit, vt adiectione ipsa cogamini, aliquod eis credere diuinitatis maiestatisq́, collatum*: &c.

Præ ceteris idolis aureis & æreis meminit Luteorum, tum quia hæc plurima erant, & à pauperibus passim paruo pretio comparabantur; tum quia luteorum vilissima est materia, sordidissima plasmatio, sordidissimus artifex; qui tamen plenum in ea habet dominium & imperium, vt mira facilitate ex luto molli formet & fingat illa eâ formâ & figurâ, qua ipsi libitum fuerit; quæ omnia vilitatem summam idolorum coarguunt. Vnde subdit.

VERS. 8. ET CVM LABORE VANO DEVM FINGIT DE EODEM LVTO ILLE, QVI PAVLÒ ANTE DE TERRA FACTVS FVERAT, ET POST PVSILLVM REDVCIT SE VNDE ACCEPTVS EST, REPETITVS ANIMÆ DEBITVM, QVAM HABERAT] q.d. Quæ insania est luteum idolum à figulo ex eodem luto, quo patinæ & matulæ sunt formatæ, effectum censere esse Deum, cùm & ipse figulus sit homo mortalis ex simili luto & terra à Deo in Adamo protoplasto formatus & plasmatus, ac mox in eandem terram moriens sit rediturus, cùm Deus animam, quam dedit, ab eo repetet. Nec enim homo qualis est figulus, potest formare Deum, nec mortalis immortalem, nec luteus cælestem: qua ratione enim figulus statuis luteis à se plasmatis Numen inspiret, & diuinitatem tribuat?

Solerter Hugo aduertit, iustum congruumque Dei iudicium, & vindictam, qua fit vt figulus, & idololatra, qui de terra factus animam, id est, rationem sequi noluit, quæ Deum dictabat colendum, & propter quam similis erat ipsi, viliorem ipsi partem, nempe terrenum corpus auscultando, luteum quoque adoret, proprio corpori similem, Deum. Idem mysticè faciunt gulosi, luxuriosi ceterique peccatores. Pro *labore vano*, græcè est, κακόμοχθῳ, quod Osorius vertit: *Operarius laboriosus & impius*; alij, *malo labore*; Vatabl. *pessimè locans operam*.

REDVCIT SE, q.d. Figulus breui moriens redibit in terram, ex qua corpus eius formatum est, *repetitus animæ debitum*, moriendi scilicet, seu è corpore discedendi: nempè cùm Deus ab anima repetit debitum migrandi è corpore, & ad se redeundi, vt debitorum, id est, culparum commissarum, ac præsertim idololatriæ & idolorũ à se fictorum, rationem exactam Deo vero reposcenti reddat. q.d. Quàm vanum & stultum est credere, quòd figulus fingat Deum, qui à Deo suum esse accipit, breuique illud Deo datori restituit, ac rationem illius bene vel male expensi reddet? Hinc Mor. disce animam & vitam non esse nostram, sed Dei, qui illius Domi-

A nus eius vsum dumtaxat nobis concessit, eamque quasi mutuo dedit, vt illa scilicet vtamur ad Dei voluntatem & laudem; quod si abutamur ad idolum quodpiam honoris, superbiæ, auaritiæ, aut luxuriæ nobis effingendum, actem in iudicio à nobis rationem sui dati, vel potiùs mutui reposcit, eiusque abusum æternis ignibus puniet, iuxta parabolam talentorum. Matt. 25. 15. tunc abutens audiet à Christo iudice illud: *Stultè hac nocte animam tuam repetunt à te; quæ autem parasti cuius erunt?* Lucæ 12. 20. Deus ergo est creditor, homo debitor, debitum est anima eiusque culpæ: mors est debitum naturæ, gehenna est debitum culpæ: quare qui peccat, fructum facit morti secundæ, id est, fructificat gehennæ, ait S. Ambrosius in cap. 7. Roman. Simili modo terra ab hominibus morientibus

B repetit debitum corporis ex se accepti, iuxta illud Eccles. 2. 7. *Reuertatur puluis in terram suam vnde erat & spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum*. Vide ibi dicta. Hinc S. Ambrosius libr. de Bono mortis cap. 10. Probat animæ immortalitatem: *Numquid dixit*, inquit, *moriatur in te anima tua; Non: sed reposcatur à te; Quæ data est, reposcitur, vel repetunt à te: Repetitur enim anima, non interimitur. Quod repetitur manet; quod interimitur non manet*.

VERS. 10 SED CVRA EST ILLI, NON QVIA LABORATVRVS EST, NEC QVONIAM BREVIS ILLI VITA EST, SED CONCERTATVR AVRIFICIBVS ET ARGENTARIIS: SED ET ÆRARIOS IMITATVR, ET GLORIAM PRÆFERT, QVONIAM RES SVPERVACVAS FINGIT] Prosequitur ostendere dementiam figuli, siue idoloplastæ. q.d. Figulus fingens idolum luteum, nec labori parcit nec vitæ.

C Nam non curat nec cogitat laborem, qui ei magnus subeundus est, vt singula membra idoli, instar membrorum hominis distinctè, perfectè & eleganter efformet. Rursum, non curat nec cogitat, quod ei breuis vita superfit, quæ rebus vtilioribus & saluti æternæ procurandæ erat impendenda, sed lucrum dumtaxat spectat & honorem, vt audiat: Ecce hic est insignis idoloplastes. Quare ambitiosè certat cum aurificibus, argentarijs, & ærarijs, vt æquè perfectè, imò perfectiùs idola effingat ex luto, quàm illi ex auro, argento, & ære. Contendit ergo in arte & forma æquare vel superare illos, etsi in materia ab ijsdem superetur. Iuuenalis ridet Ægyptios, quod allia & porros pro dijs colerent, atque:

O Sanctas gentes, quibus hæc nascuntur in hortis
D *Numina.*

Simili modo rideas idoloplastas, iisque dicas:

O sanctos plastes, qui lutea numina plasmant,
O sanctas palmas, queis condere numina fas est,
O dios digitos, qui possunt fingere diuos.

NON QVIA LABORATVRVS EST] Labor hic à variis variè accipitur. Primò; & genuinè pro eo, quo figulus operosè laborat in formando idolo, singulisque eius partibus & membris, ijsque conseruandis ne rumpantur vel frangantur, vti iam dixi. Secundò, quo laborat morbo, quem ex nimio plasmandi labore diurno & nocturno contrahit. Vnde Petrus Nannius hic: *Laboraturus*, inquit, id est, *ægrotaturus*. Καμόντες enim vocantur ægri vel mortui. q.d. Figulus intentus lucro, & gloriæ, nimio labore se conficit, perdit

perdit & interimit. Tertiò, quo laborabit in morte, cùm repetetur ab eo animæ debitum, & in gehenna, vbi ardebit ob sua idola, quæ finxit. Ita Iansen.

CONCERTATVR] Græcè ἀντερείδεται, id est, contra aduersarium vel æmulum contendit, certat, pugnat, vt artis suæ excellentia plus lucri & gloriæ referat.

GLORIAM PRÆFERT, QVONIAM RES SVPERVACVAS FINGIT] Id est, vt Græcè: *Gloriam æstimat, quòd κίβδηλα*, id est, *adulterina fingit*. Vatabl. *Gloriæ sibi ducit, quòd fingat imposturas*; alij, *quòd fingat adulteria*, id est, res adulteratas & falsatas, putà idola, quæ non sunt numina, sed numinum figmenta & portenta, ideoque sunt dij adulterini & falsati, hoc est adumbrati, picti, ficti, & falsi. Græcum enim κίβδηλον, significat rem adulteratam, ementitam, fictam & propriè dicitur de nummis subæratis, cùm scilicet aureis æs miscetur, quòd eos vitiat & adulterat: Simili enim modo idolum est Deus; non verus, sed ementitus & adulteratus. Quocirca Tertul. lib. de Idolol. cap. 7 asserit, Christianos artifices, qui lucri causa simulacra fingunt idololatris, eijciendos esse ab Ecclesia, imò manus eis esse amputandas: *Tota die, inquit, ad hanc partem zelus fidei perorabit, ingemens Christianum ab Idolis in Ecclesiam venire, de aduersaria officina in domum Dei venire, attollere ad Deum patrem manus matres idolorum: his manibus adorare, quæ foris aduersus Deum adorantur; eas manus admouere corpori Domini, quæ dæmonum corpora conferunt. Nec hoc sufficit. Parum sit si ab alijs manibus accipiant quod contaminant; sed etiam ipsæ tradunt alijs, quod contaminauerunt. Adleguntur in ordinem Ecclesiasticum artifices idolorum. Pro scelus! semel Iudæi Christo manus intulerunt, isti quotidie corpus eius lacessunt. O manus præcidendæ! Viderint iam, an per similitudinem dictum sit: si te manus tua scandalizat, amputa eam. Quæ magis amputandæ, quàm in quibus Domini corpus scandalizatur?*

Hac de causa S. Claudius, Nicostratus, Symphorianus, Castorius & Simplicius, sub Diocletiano Imper. gloriosum obiere martyrium, quòd cùm essent summi Sculptores, nullo modo adduci potuerunt, vt idolorum statuas facerent; & ad solis simulachrum ducti, vt illud venerarentur, numquam commissuros se dixerunt, vt adorarent opera manuum hominum. Quamobrem in carcerem coniecti, Scorpionibus cæsi, demum viui plumbeis loculis inclusi in flumen deiecti, corpora solo, animas cælo reliquerunt, ac gloriosum de idolis triumphum egerunt. Celebrat Ecclesia illorum diem natalem in Octaua omnium Sanctorum, ac reliquias eorum veneramur Romæ in Ecclesia Sanctorum quatuor Coronatorum.

VERS. 10. CINIS EST ENIM COR EIVS, ET TERRA SVPERVACVA SPES ILLIVS, ET LVTO VILIOR VITA EIVS] Vatabl. *Puluis est cor illius: spes item terra vilior, & argilla abiectior vita illius.* Loquitur non de idolo, sed de idoloplasta siue idoli figulo. q. d. Figulus fingens idola, in quibus gloriatur, & iactat suam artem plasmandi, fingit res *superuacuas*, id est, viles falsas & fictas, quia totum *cor*, id est, cogitationem & curam defigit in luto & cinere, vt scilicet ex luto formet vasa, & idola lutea, eaque deinde in fornace coquat vrendo ligna, quæ abeunt in cinerem, quare totus luteus & cinereus est, præsertim quia ipse quoque in morte in puluerem & cinerem redibit, iuxta illud Adæ eiusque posteris intentatum à Deo: *In puluerem reuerteris.* Genes. 3. 19. Sapiens crebrò idem hic alijs verbis, iisque obscuris inculcat, vt idolorum odium lectoribus imprimat, vti faciunt Concionatores, cum vitium aliquod prædominans in populo insectantur. Cogor ego Auctorem interpretãdo assectari, idemq; explicando repetere; ne ergo quis me παλιλογίας accuset.

Pro *cinis*, græcè est, σποδὸς, at non simplex, qui τέφρα dicitur, sed sordidus; & in quo extincti carbones permixti sunt, & aliarum rerum reliquiæ, putà fragmenta testarum, quæ igne ardentiore in fornace sæpè dissiliunt, & franguntur. In his ergo est totum *cor*, id est cogitatio, & occupatio figuli, vt ipse totus cineri & luto immersus, vitam inter cineres non humanam & vitalem, sed cineream & funebrem agere videatur. Ita Lyran. Cinis inquit, est cor figuli per affectionem, quia vt ait S. August. Diligis terram, terra es: diligis cælum, cælum es: Diligis Deum, quid dicam? diuinus, imò Deus es: amor enim transformat amantem in amatum; anima enim magis est vbi amat, quàm vbi animat. Idem S. August. libr. 2. de Serm. Domini in Monte cap. 9. *Quemadmodum, inquit, terra appellatus est peccator, cum ei dictum est; Terra es, & in terram ibis: sic cælum iustus è contrario dici potest: Iustis enim dicitur, Templum Dei sanctum est, quod estis vos. Quapropter si in templo suo habitat Deus, & sancti templum eius sunt, rectè dicitur, qui in cælis es, qui es in sanctis: Et accommodatissima ista similitudo est, vt spiritaliter tantùm interesse videatur inter iustos & peccatores, quantùm corporaliter inter cælum & terram. Cuius rei significandæ gratia, cum ad orationes stamus, ad Orientem conuertimur, vnde cælum surgit: non tanquam ibi sit Deus, & quasi cæteras mũdi partes deseruerit, qui vbique præsens est, non locorum spatijs, sed maiestate potentiæ; sed vt admoneatur animus ad naturam excellentiorem se conuertere, id est, ad Dominum, cùm ipsum corpus eius quod est terrenum ad corpus excellentius, id est, ad corpus cæleste conuertitur.* Et post nonnulla: *Vt cum aliquando cognouerint dignitatem animæ; cæleste etiam corpus excidere, magis eum quærat in anima, quàm in corpore etiam cælesti.*

TERRA SVPERVACVA SPES ILLIVS EST] Id est, terram vilem sperat, putà vile lucrum, vile aurum & argentum: hæc enim nil aliud sunt, quàm terra alba & rubra, ait S. Bernard. græcè est: *Terra vilior spes illius, & luto abiectior vita eius*, quia spem suam habet in luteo idolo, quod ideò terra ipsa vilius est: nam terra vti à Deo creata est, manet id quod est: at idolum habet id, quod non est; existimatur enim Deus, cùm minimè sit. Vnde & abiectiùs figulus viuit, quàm est ipsa terra seu lutum idoli, quia luto se subijcit, vt seruum Domino, & vt creaturam creatori suo. Denique Syrus vertit: *Terra spes eius, & luteum improperij habitaculum illius.* Figulus enim perpetim tractat lutum, vt in eo velut domo sua habitare videatur.

Tropolog. Tropol. notantur hic tria primaria vitia. Cinis enim, qui ex igne gignitur, notat iram & superbiam: terra, quæ producit fruges & opes, auari-

auaritiam: lutum, quod inficit & maculat, gulam & luxuriam. Auari enim idolum est aurum, superbi honor, gulæ & luxuriæ vina & veneres: sed hæc omnia lutea, id est, vilia & fragilia sunt, ac in terram cineremque cum ipso homine abeunt, iuxta illud Iob 30.19, *Comparatus sum luto, & assimilatus sum fauillæ & cineri.* Calorem enim naturalis velut ignis hominis radicale humidum depascitur. Quocirca moritur homo, corpusque abit in cinerem & terram. Vnde cap. 2.3. dixit: *qua* (scintilla) *extincta cinis erit corpus nostrum*, quasi cremium ex igne residuum. Vide ibi dicta.

VERS. 11. QVONIAM IGNORAVIT QVI SE FINXIT, ET QVI INSPIRAVIT ILLI ANIMAM, QVÆ OPERATVR, ET QVI INSVFFLAVIT EI SPIRITVM VITALEM] Græcè: *Quoniam eum, qui se finxit, nesciuit, & qui inspirauit illi vegetam animam, qui insufflauit spiritum vitalem.* q. d. Figulus totum cor habet in idolo quod fingit, quia adeò cæcus est, vt ignoret Deum verum, qui se finxit, imò ex nihilo creauit, quique illi inspirauit animam, quæ semper aliquid operatur, ac spiritum vitalem ei inflauit. Dat rationem, cur dixerit, quòd cor figuli sit cinis, ideoque ipse sit terra vilior & luto abiectior, quia scilicet luto se subiicit quasi suo idolo: non enim cognoscit Deum verum, vitæ suæ & omnium bonorum auctorem & datorem. Pro *quæ operatur* græcè est, *ἐνεργοῦσαν*, id est, operantem, vegetam, efficacem, quæ non est otiosa & cassa, sed semper est in actu & semper agit aliquid, quod eius vim & vigorem vitalem demonstrat: quàm proinde Cicero Tuscul. 1. continuatam quamdam & perennem motionem nuncupat. Anima enim est vitæ & vitalis operationis, quæ ex vita iugiter manat, fons & origo. Sicut enim fons semper scaturiens numquam quiescit aut sistit; sic & anima numquam quiescit, sed semper corpus vegetat, membra viuificat, cerebrum animat, ac in singulas partes corporis per spiritus vitales & animales, vegetationem, vitam, sensum & motum influit; cuius rei index est pulsus, qui in perpetua est agitatione & motu quamdiu homo viuit: qui se cesset, homo moritur. Item *spiritus vitalis*, id est, vis respirandi, & respiratio continua per omnem vitam, qua desinente homo extinguitur & definit: Quare perperam nonnulli ex hoc loco censuerant in homine plures esse animas, scilicet duas aut tres, nimirum vegetatiuam, sensitiuam, & rationalem. Vna enim est in homine anima rationalis, sed virtute triplex; ipsa enim sola obit omnia munia, quæ in plantis obit anima vegetatiua, & in animalibus anima sensitiua, & in angelis anima, vt ita dicam, rationalis. Ipsa ergo vegetat hominem vt crescat; Ipsa videt, audit, sentit; ipsa intelligit & ratiocinatur. Posset quoque per spiritum vitalem accipi ipsa anima: hæc enim dicitur anima, quatenus corpus animat & viuificat, eadem dicitur Spiritus; tum, quia ipsa est spiritalis & incorporea; tum, quia homini tribuit vim respirandi; tum, quia spiritus vitales & animales capiti, totique corpori producit & subministrat.

VERS. 12. SED ET ÆSTIMAVERVNT LVSVM ESSE VITAM NOSTRAM, ET CONVERSATIONEM VITÆ COMPOSITAM AD LVCRVM, ET OPORTERE VNDECVNQVE ETIAM EX MALO ACQVIRERE] Vatabl. *Verùm isti ludicram vitam nostram existimant, & cursum ætatis lucrosam nundinationem, vt qui dicant vndecumque, etiam ex malo rem faciendam;* Syrus: *& reputauerunt habitaculum vitæ suæ risum, & habitaculum suam tamquam tempus & venditionem mercatorum, & omnis mercatura eius in malo;* Arabicus: *Et censuerunt ætatem nostram lucrum ad in luendum* (vel *lucrum confusum*), *& quia dicunt se indigere, hinc lucrantur ex malo.* Assignat radicem mali, putà cur figuli fingant idola, quia scilicet censent omnia, quæ in vita hac geruntur, non esse res serias, à quibus pendeat salus & æterna hominis felicitas, sed ludicras, quibus homines ceu pueri suis pupis modico tempore, quo viuunt, ludant; ideoque idola quasi pupas fingunt, vt iis quasi Diis ludicris, ludant & illudant hominibus, eorumque opes & bursas, siue per fas, siue per nefas emungant, dum figmenta hæc sua ludicraque idola carò quibuslibet vendunt. Pro *lusum* enim græcè est, *παίγνιον*, id est, ludicrum, lusus, ludibrium, ac præsertim delectamenta, quibus ludunt pueri, vti sunt imagunculæ & effigies, præsertim quas ipsi formant ex terra vel luto: à *παίζω* enim, id est, ludo dicitur *παῖς*, id est, puer, quasi lusor; & *παίγνιον*, id est, res ludicra, qua puer ludit: vel certè à *παῖς*, dicitur à *παίζω*, id est, ludo, iocor instar pueri. Perperam pro *lusum* nonnulli legunt *luxum*. Vnde Lyran. per lusum accipit luxum, putà delectationem carnalem. Hugo verò per lusum accipit derisum, quo impij pios derident. Dionys. autem q. d. Idololatræ & impij sectantur bona huius vitæ, quæ ludicra sunt, negligunt verò bona futuræ vitæ, quæ vera sunt & solida. Verùm sensus genuinus est, quem initio dedi, cui adde, lusu hoc notari Atheismum. q. d. Idoloplastæ ludunt suis idolis iisque ditescunt, quia putant hanc vitam merum esse lusum, nec eius vt rei seriæ rationem exigendam à Deo. Lusus enim merus est lusus, nec ad alium finem refertur, ait Aristot. 10. Ethic. cap. 6. Sic & hi putant vitam hanc non referri ad futurã, sed ea finita animã cùm corpore interire: quare securè epulantur, ludunt, scortantur, &c. vti dixit cap. 2.

Hinc S. Thomas 2. 2. qu. 168. art. 2. ad 2. censet hoc loco redargui eos, qui immoderati & nimij sunt in lusu, vt in eo summum bonum & felicitatem constituere videantur, quos ipse redarguit ex dicto Ciceron. libr. 1. de Officiis dicentis: *Non ita generati à natura sumus, vt ad lusum & iocum facti esse videamur, sed ad seueritatem potiùs, & ad quædam studia grauiora atque maiora* (idem asserit Aristot. libr. 10. Ethic. cap. 6) & ex illo S. Chrysost. h. 6. in Matth. *Non dat Deus ludere* (lusu nimio vel vetito) *sed diabolus. Audi quid ludentes passi sunt. Sedit populus manducare & bibere & surrexerunt ludere*, cùm adorarunt vitulum aureum. Exodi 32. Quocirca S. Thomas ibidem assignat virtutem Eutrapeliam, cuius Officium est moderari iocos & ludos, vt nec nimij sint, nec nimis parci; quo fit vt homo, nec nimis leuis & ludicrus, nec nimis serius, stoicus & tetricus, sed festiuè grauis, & grauiter festiuus euadat: citatque illud Ciceronis l. 1. de Officiis *Ludo & ioco vti quidem licet, sed sicut somno, & quietè, ceteraque tunc, cum grauibus seriisque rebus satisfecerimus*, iuxta illud Catonis:

Eutrapelia ludorum.

Lusu vt somno vtendum.

Interpone tuis interdum gaudia curis.
Vt possis animo quemuis sufferre laborem.

Memini in Belgio nonnullos ad leniendum dolorem ex publicis calamitatibus conceptum, instituisse societatem ludi, & ioci, cuius hoc axioma, & hæc norma erat: *Nec nimis iocosus sis, nec nimis grauis. Nec nimis sæpe, nec nimis desipe.* Sapienter Clemens Alex. libr. 3. Pædag. cap. 11. *Non sapit*, inquit, *cui ludus habetur pro serio.* Vnde Ierem. c. 15. 7, *Non sedi*, inquit, *in consilio ludentium.* Et Tobias cap. 3. 17. *Numquam, ait, cum ludentibus miscui me, neque cum his, qui in leuitate ambulant participem me præbui.* Ludit mundus cum suis amatoribus, sicut meretrix cum suis amasiis, quos deludit & expilat; perinde ac felis ludit cum mure. Sic Ismael lusit cum Isaac eum persequendo, ideoque domo patris Abrahæ iussu Dei expulsus est. Gen. 21. 10.

Lusitaniæ etymon & antiquitas. Denique lusus Bacchi fuit socius, à quo Lusitaniam nomen accepisse asserit Plinius libr. 3. cap. 1. *Varro*, inquit, *tradit lusum liberi patris ac Lysam cum eo bacchantem, nomen dedisse Lusitaniæ, & Pana præfectum eius vniuersæ.* Lusus autem apud Celtiberos regnauit eo tempore, quo Pharao mersus est in mari rubro. Ita Berosus lib. 5. Vide hic antiquitatem Lusitaniæ, quæ tempore Moysis & Pharaonis à Luso rege nomen accepit.

Vita est ludus. Symbolicè, vita nostra lusus est puerorum. comœdia est, tragœdia est, sed videat quisque, vt in ea personam suam decenter agat, & lusum hunc sapienter ludat, quia ab illo pendet cuiusque salus & felicitas perpetua. Iacimus enim aleam de tota æternitate, eaque vel felicissima vel miserrima, idque irreuocabiliter. *Gnome.* Hinc Epictetus Enchir. 23. Tota vita nostra, inquit, mimus est, scena & fabula. Idem dixit Augustus Cæsar moriturus, teste Suetonio.

Plato vitam nostram, præsertim adolescentiam iam liberam, comparabat ludo tesserarum, vel ludo aleæ, vbi & iaciendum est, quod sit commodum, & iactu quod cecidit, rectè vsurpandum; ac iacere quidem hanc aleam non esse in nostra potestate, sed Dei, fati, aut fortunæ. Si verò rectè sapimus, penes nos esse, quæ fortuna obtulit conuenienter accipere, & suo quodque disponere loco, vbi & propria maximè conducant, & quæ præter voluntatem eueniunt minimè offendant: alioquin ij, qui nulla arte adbibita, nulla prudentia vitam degunt, cùm res secundæ afflant, sortem suam extollunt, cùm aduersæ, deiiciunt. Itaque in vtraque fortuna turbantur & numquam quieti sunt, quo modo ægrotos videmus neque calorem ferre posse, neque frigus. Platonem secutus Plutarch. l. de Animi tranq. confert hominis vitam ludo tesserarum: quid iactu cadat, inquit, non est in nobis situm; at quod cecidit rectè disponere, in nobis est: sic euentus in nobis non est: quod euenit id in bonum vertere, nostri muneris est. Synesius lib. 1. de Prouidentia: *Sicut, ait, in Scena tragœdus, quamcumque ei personam fabulæ choragus imponit, hanc eum bellè agere postulat: Ita Deus nobis & fortuna diuersa vitæ genera, quasi personas quasdam in hoc ingenti mundi fabula induit, neque vnius conditio, quàm alterius quidquam est, vel melior vel deterior. Eam vnusquisque gerit vt potest. Potest autem vir bonus omni loco se rectè gerere, siue mendicum ille, siue regem agat. Neque de persona altercari solet. Nam & in tragœdo ridiculum fuerit, hanc illum refugere aut alteram eligere. In anicula enim persona si placeat, corollas & præconia consequitur: contra verò si in regia se turpiter det, exploditur & exsibilatur; non etiam numquam lapidibus petitur.* S. Chrysostom. hom. 47. ad Populum: *Vita*, ait, *præsens, ludus est imò quid peius; futura verò non ludicra. Quid enim à pueris differimus ludentibus & domos ædificantibus, nos splendidas erigentes domos? Quid autem à prandentibus illis nos delicatè viuentes? Nihil, nisi quod cum pœna hæc facimus. Si verò nondum rerum veritatem conspicimus, mirandum non est: nondum enim viri facti sumus; cùm autem facti fuerimus, sciemus quòd hæc sunt puerilia; quoniam & illa viri euadentes dimittimus. Cùm autem pueri sumus, seria esse putamus & testas & lutum coagmentantes, non minùs magna erigentibus septa soliciti sumus, veruntamen statim pereunt & collabuntur: & neque si starent vsquam nobis vtilia forent, sicut nec ista splendida domus. Cæli namque ciuem admittere non possunt.* Subdit deinde cælites hos hominum in terra ludos ridere: *Neque cælestem habens patriam, in his morari sustineret: sed quemadmodum nos hæc pedibus destruimus, ita & ille iudicio subuertit. Et sicut nos pueros in subuersione lugentes ridemus, sic & cælites nos hæc ingemiscentes non tantùm rident, verùm & deflent. & quoniam misericordia sunt ipsorum viscera, & hinc multum est damnum. Efficiamur ergo viri. Quousque solo reptamus, in lapidibus & lignis altum sapientes? Quousque ludimus, & vtinam tantùm luderemus. Nunc autem & nostram perdidimus salutem. Et sicut pueri cùm in his studium agunt, litteris neglectis multa sustinent verbera; sic & nos in his omne studium impendentes, dum spiritales exigemus disciplinas, tunc per opera, nec quas præstemus, habebimus, extremam dabimus vltionem, nec vllus erit, qui nos eruat, siue pater, siue frater.* Eadem habet hom. 24. in Matth. Idem epistol. 6. *Non est*, inquit, *theatralibus scenis præsens vita dissimilis. Nam vt illic ille imperatoris, hic iudicis, alter & militis implet officium; vbi autem consecuta nox fuerit, nec imperator agnoscitur imperator, nec iudex qui fuerit, iudex videtur; nec miles postea, qui priùs miles: ita vnusquisque nostrûm in illius sæculi die, non personis, sed rebus atque actibus competentem accipiet dignitatem.* Ludite mortales, lusu non vitiorum, sed virtutum. Ludit auarus suis nummis, dum per vsuras, fraudes, fas & nefas eos coaceruat. Ludit ambitiosus suis officiis & honoribus, quos illicitis artibus sibi comparat. Ludit gulosus suis epulis, luxuriosus suis mulierculis; sed lusum hunc tristis excipit Catastrophe, plausum hunc funestus sequitur planctus, dum à lusu itur ad luctum, à iocis ad focos gehennæ: nec meminit cælestis moniti: *Vdo, Vdo cessa ludo, lusum satis Vdo*, nisi dum finito vitæ lusu, post mortem cum Vdone Magdeburgensi ad tartara damnatur. orbi fit ludus, & ludibrium dæmonium. Itáne vili nummo, exili honore, spurca feminæ larua iacitur alea gehennæ, prodigitur beata cæli gloria, luditur, inquam, immensa & interminabilis Æternitas? ô pudor, ô stupor, ô mens amens, ô cor vecors? quàm sapientiùs, saniùs, iucundiùs & feliciùs ludunt, qui humilitate, charitate, patientia, ceterisque virtutum officiis ludunt, vt ea obeant læti & ludibundi ob certam spem æternæ felicitatis? Quàm bene lusum vitæ suæ lusit S. Paulus dicens: *Spe-*

ctaculum

ctaculum facti sumus mundo, angelis, & hominibus. Nos stulti propter Christum, &c. 1. Cor. 4. 9. Quàm bene eumdem lusere S. Athanasius, S. Chrysost. S. Antonius, S. Franciscus, ceterique Sancti? Quàm bene suam personam egêre in hac vitæ comœdia & fabula?

ET CONVERSATIONEM VITÆ COMPOSITAM AD LVCRVM] Græcè τὸν βίον πανηγυρισμὸν ἐπικερδῆ, id est, vitam seu viuendi modum, esse nundinas paratas ad lucrum, vel nundinationem quæstuosam, vnde Syrus vertit, *Venditionem mercatoris*, id est, mercatum. Sic Pythagoras, teste Cicerone Tuscul. 5. dixit. vitam hominum similem nundinis, quæ in publicis ludis toto Græciæ concursu celebrabantur, ad quos confluebant omnes; hi vt emerent, illi vt venderent. Sensus est. q. d. Idoloplastæ non aliud cogitant, quàm lucrum. Formant ergo idola, vt ea vendant; itaque opes coacerueent: nec enim alias opes spirituales norunt, nec futuram vitam cogitant aut credunt. Simili modo S. Gregor. Nazianz. in Tetrastichis dixit, vitam hanc esse mercatum spiritualem, in qua cuilibet emere liceat merces virtutum, quibus viuat in futuro seculo: Finita enim in morte vita, quasi finitis nundinis, nonnulli fas esse quippiam ampliùs comparare. Sed audi Nazianz.

Vita est nundinatio.

B

Hanc esse vitam nundinas credas velim;
Negotiari si scias, lucrum feres,
Caduca mutans commoda perennibus;
Post tempus illud alterum non suppetet.

ET OPORTERE VNDECVMQVE ETIAM EX MALO ACQVIRERE] Græcè πορίζειν, id est, quæstum facere, q. d. Idoloplastes totus lucro intentus illud captat ex malo, putà ex idolis, quæ fingit, quæque quasi numina cariùs vendit; quàm aut materia aut opera eius mereatur. Sic rude & cupidum vulgus hodie soli lucro intentum, illud ex qualibet re, etiam mala aucupatur. Auari enim in quæstu summum bonum constituunt, ideoque lucrum sibi proponunt quasi Deum.

C

Vespasianus Imper. ad rem attentiùs ex rebus etiam sordidis, vti ex vrina captabat vectigal & lucrum: Cùm nonnulli obiicerent hoc vectigal esse sordidum, respondit: *Lotium fœtet, at aurum non fœtet, ex qualibet enim re bonus & suauis est odor lucri.* Honestiùs & cordatiùs Chilon apud Laërtium l. 1. c. 4. *Lucrum* ait, *sciere partum, damnum est, non lucrum.*

VERS. 13. HIC ENIM SCIT SE SVPER OMNES DELINQVERE, QVI EX TERRÆ MATERIA FRAGILIA VASA ET SCVLPTILIA FINGIT] Probat quod dixit, idoloplasten *ex malo acquirere*, ex eo quòd ipse sciat se non posse ex luto, ex quo fingit matulas & patinas, formare & fingere Deos. Quare præ ceteris idololatris & idolorum opificibus, putà argentariis, aurariis & ærarijs peccat, quòd illi sæpè ignorantia laborent, ac ex argento, auro, ære fabricent idola; in quæ proinde promtiùs se insinuat superbus dæmon, quæ deinde ad alios quoque vsus seruire possunt, putà ad repræsentandos reges, vel homines virtute præcellentes, aut si confringantur, aurum, argentum & æs, in pauperes erogari potest: idolum verò luteum ad nihil valet, nisi vt confractum conteratur pedibus. Vilitas ergo & fragilitas terræ ac luti, figulum idoli de sua impietate conuincit, si nolit prorsus cæcutire & insanire. Scit enim figulus Deos suos esse fictiles; scit pariter illud vulgò tritum: *Figuli opes, fictiles diuitiæ*: scit enim opes suas consistere in vasis figulinis, quæ proinde cum iis facilè confringantur & pereant. Quæ res ipsum admonet, ne pro lucro tam fragili tantùm idoli nefas committat & fabricet.

VERS. 14. OMNES ENIM INSIPIENTES, ET INFELICES SVPRA MODVM ANIMÆ SVPERBI, SVNT INIMICI POPVLI TVI, ET IMPERANTES ILLI] Perperam Biblia Benedicti habent, *impetrantes illi*. Sensus est q. d. Idololatræ hostes populi tui, v. g. Ægyptii, Ammonitæ, Philisthæi, &c. Sunt superbi, insipientes, & infelices, *suprà modum animæ*, id est, vt græcè est, *super omni anima*, siue præ omni anima; id est, præ omni homine. quia ceteri homines esto sint idololatræ, non tamen Deum Deique veri cultores, putà Israëlitas persequuntur, vti faciunt Ægyptij & Philistini, qui proinde grauissimè in hac vita vel in futura à Deo punientur. Græcè est, *super animas infantium*, vel vt Vatican. *infantis vecordis*. Nil enim insipientius animâ infantis, quæ etsi sit rationalis quoad potentiam, *ratione* tamen ob organorum debilitatem vti nequit; sed infans prorsus est insipiens, & quoad actum irrationalis instar bruti. τὸ ergo *omnes* non potest referri ad τὸ *animæ*, cum anima sit femininum; Pro *omnes* verò sit πάντες, quod est masculinum.

Magis propriè & presse S. Bonauent. Lyran. & Dionys. hostes inquiunt, Israëlitarum dicuntur *superbi suprà modum animæ*, id est plusquam anima cuiuspiam possit præsumere & sese extollere, iuxta illud Isaiæ 16. 6. *Superbia eius* (Moab) *& arrogantia eius, & indignatio eius plusquam fortitudo eius.* Hoc enim videtur innuere τὸ *supra modum animæ*, etsi in Græco sit *super animas infantium*, q. d. Præsumentes suprà id quod valent concipere, vti faciunt pueri stulti & insipientes. Rursum Vatabl. per infantes accipit stultos. Vnde vertit: *Stultorum animis miseriores sunt omnes populi tui inimici, qui eum potentia premunt; eò quòd omnia simulacra gentium pro Dijs habeant.* Pro *omnes enim*, græcè est, πάντες δὲ, id est, *omnes verò*, Sed hæ particulæ sæpè inter se commutantur, ac δὲ sumitur pro γάρ, id est, *enim*, & vice versa, vti superiùs ostendi. Occurrit enim tacitæ obiectioni, q. d. Ne mihi idola & idololatras insectanti obiicias, hostes Israëlis esse sapientes & felices, idque per idola & Deos suos, quos colunt & inuocant, eò quòd ipsi iam dominentur imperentque populo Dei, putà Israëlitis. Dico enim illos præ ceteris Gentibus esse insipientes & infelices, quia colunt muta & stupida idola, non tantùm sua, sed & quarumlibet gentium quantumuis fœda & spurca, quo quid insipientius, vel infelicius? Nam ne Hebræi ex vicinia Ægyptiorum, eorum idololatria inficerentur, præsertim cùm eos viderent rerum dominos sibi imperare, hinc contra eos insurgit Sapiens, ac sequent. cap. eorum insipientiam & infelicitatem demonstrat. Eadem de causa Baruch. cap. 6. detonat in idola Babyloniorum, vt Iudæos in Babylonicam captiuitatem ituros ab iis colendis auertat. Pro *imperantes* perperam. Lyran,

D

Hugo, & alij legunt *improperantes*, græcè enim est, καταδυναστεύοντες αὐτῶν, id est, *potentia & vi opprimentes illum*, scilicet populum Dei. Huc facit oratio Esther cap. 14. v. 7. & seq. *Et nunc non eis* (Persis hostibus nostris) *sufficit, quòd durissima nos opprimunt seruitute, sed robur manuum suarum idolorum potentiæ deputantes, volunt sua mutare promissa, vt aperiant ora Gentium, & laudent idolorum fortitudinem*, &c. Id Gorionides narrans sic Esther facit loquentem: Ecce ipsi non dicunt te (ô Deus) nos in suas manus tradidisse, sed idolis acceptum hoc ipsum ferunt, eaque adorant dicentes: Vos in manus nostras Iudæos dedistis.

Ex hoc loco liquet, Salomonem non esse Auctorem huius libri. Nam eius æuo nullæ gentes dominabantur Israëli, sed potiùs Israël per Salomonem dominabatur ceteris gentibus, præsertim vicinioribus. Quare videtur liber hic Scriptus sub tempora Septuag. interpretum, quando Ptolomæus Lagi pater Philadelphi, ac Ægyptij idololatræ imperabant Iudææ, vti dixi in Procœmio. Vnde cap. seq. Ægyptios insectari pergit. Quod enim Lyran. censet auctorem libri esse Philonem Iudæum, qui post Christum vixit sub Caio Caligula Cæsare, qui Caius missit statuam suam per totum orbem, quin & Ierosolymam, vt in ea à Iudæis ceterisque gentibus adoraretur, ac Iudæis id facere renuentibus multas facessiuit molestias, qua de causa ad eũ à Iudæis missus Philo repulsam tulit. Hoc, inquam, parum verisimile videtur. Quis enim credat hominem Iudæum iam abrogato Iudaismo, infidelem & perfidum, esse auctorem libri canonici sancti & sacri?

VERS. 15. QVONIAM OMNIA IDOLA NATIONVM DEOS ÆSTIMAVERVNT, QVIBVS NEQVE OCVLORVM VSVS EST AD VIDENDVM, NEQVE NARES AD PERCIPIENDVM SPIRITVM, NEQVE AVRES AD AVDIENDVM, NEQVE DIGITI MANVVM AD TRACTANDVM, SED ET PEDES EORVM PIGRI AD AMBVLANDVM] Græcè ἀργοί, id est: otiosi, inefficaces, inepti ad ambulandum. Pro *vsus*, vt habent Græca & Roman. perperam aliqui legunt *visus*, etsi idem sit sensus. Alludit ad psal. 113. 4. & psal. 134. 16. Verba ex se clara sunt & parent ex dictis S. Cyprian. libr. 3. Testim. cap. 59. pro *digiti manuum*, legit *digiti in manibus*. Sensus est q. d. Ægyptij omnium gentium Deos coluerunt, putà idola, quæ nec veros digitos, nec veros pedes, nec veras manus habent, sed sunt sicut stipites & trunci, quibus, si ipsi eorum figuli similes fierent, homines esse desinerent. Hinc patet Ægyptios vtpote valde superstitiosos, non tantùm suos, sed & aliarum gentium Deos coluisse: idem post eos fecere Romani, vt Deos gentium sibi haberent propitios, itaque per eos gentes omnes sibi subiugarent. Sapienter S. August. lib. 1. de Ciuit. cap. 2. *Nec ideo Troia*, inquit, *perijt, quia Mineruam perdidit. Quid enim prius ipsa Minerua perdiderat, vt periret? An fortè custodes suos? hoc sanè verum est. Illis quippe interemptis potuit auferri. Neque enim homines à simulacro, sed simulacrum ab hominibus seruabatur. Quomodo ergo colebatur, vt patriam custodiret & ciues, quæ suos non valuit custodire custodes?*

VERS. 16. HOMO ENIM FECIT ILLOS, ET QVI SPIRITVM MVTVATVS EST IS FINXIT ILLOS] q. d. Idoloplastes ex luto fecit idola, idéque, qui spiritũ à Deo mutuò dumtaxat accepit, vt illum ei in morte reddat & resignet, hinc finxit Deos illos luteos: ergo illi non sunt veri Dei, sed ficti.

NEMO ENIM SIBI SIMILEM HOMO POTERIT DEVM FINGERE) Græcè πλάσαι, id est, formare instar figuli, q. d. Nullus idoloplastes potest idolo suo spiritum inserere similem illi, quem ipse à Deo accepit. Quare non potest sibi similem Deum formare, id est, non potest formare idolum, quod habeat animam animæ suæ similem, putà non potest facere idolum animatum & rationale, q. d. Idoli faber & figulus non potest efficere, vt suus Deus, putà idolum, sit homo viuus sibi similis; ergo multò minùs potest efficere, vt idolum sit Deus & Numen: Si enim non potest illi animam, quàm habet inserere; multo minùs poterit & afflare Deitatem, quam non habet: Græca hic variant & mendosa sunt. Quare standum vulgatæ, quæ optimè sensum reddit.

VERS. 17. CVM ENIM SIT MORTALIS MORTVVM FINGIT MANIBVS INIQVIS. MELIOR ENIM EST IPSE HIS QVOS COLIT, QVIA IPSE QVIDEM VIXIT, CVM ESSET MORTALIS, ILLI AVTEM NVMQVAM] q. d. Idoloplastes non potest sibi similem, putà viuum fingere idolum siue Deum, quia cùm sit mortalis, non potest fingere, dareque idolo animam immortalem (huius enim creator est solus Deus immortalis) quare ipse idolum inanime, & quasi mortuum fingat oportet, quà de causa nefarius est, & iniquis manibus nefas operatur; *Melior est enim ipse his quos colit*. Græcè εὐσεβασμάτων αὐτῶ, id est, suis cultoris, putà suis idolis & dijs, quos ipse vt fabricauit, sic & adorat & colit: idola enim nunquam habuerunt animam & vitam, quàm habet, vel habuit ipse eorum opifex: animatus autem animaque præditus, longè re inanimi melior & præstantior est. Quid ergo magis nefarium, & iniquum, æquè ac stultum, quàm vt opifex effigiem à se factam & inanimem, ideoque se viuo longè deteriorem extollat super se, faciatque suum Deum, ac vt talẽ supplex inuocet & adoret? Vnde S. Cyprian. loco citato pro *melior enim* planiùs legit *melior autem*; quia vt iam dixi hæ particulæ *enim, autem*, inter se cõmutantur. Noster tamen profundiùs vertit *enim*, quia dat causam, cur dixerit idoloplastẽn facere Deum *manibus iniquis*. Causa enim est, quod iniquum sit, vt homo viuus adoret rem mortuam se longè viliorem, infirmiorem, & inualidiorem, atque vt opifex adoret opus suum, cui ipse dedit esse.

SED ET ANIMALIA MISERRIMA COLVNT. INSENSATA ENIM COMPARATA HIS ILLIS SVNT DETERIORA] Pro *miserrima*, græcè est, ἔχθιστα, id est, inimicissima, odiosissima, infestissima, vt serpentes, feles, canes, crocodilos, mures & vermes, quos coluerunt Ægyptij, qui tamen hominibus sunt summè noxij & infesti, ideoque miserrimi: Miserrimum enim est animal, quod homini, qui suus est herus æquè ac finis cui, proinde obedire & seruire debet, est rebelle & infestum, vtpote à suo fine & scopo, ad quem conditum est à Deo creatore, planè aberrans & deuium. Lyran. pro *miserrima* legit *miserrimi*, idque licet minùs genuinè tamen appositè. q. d. Miserrima animalia prodijs coluerũt Ægyptij,

ideoque

ideoque miserrimi & ipsi effecti sunt. Talis enim euadit quisque, qualis est Deus, quem colit.

INSENSATA ENIM COMPARATA HIS, ILLIS SVNT DETERIORA] Lyran. pro *miserrima*, quod præcessit legens *miserrimi*, sic explicat q.d. *Insensata* animalia *comparata his*, scilicet hominibus, sunt ipsis hominibus *deteriora*, vt reddat rationem, cur dixerit miserrimos esse, qui colunt animalia, quia scilicet insensata sunt hominibus se colentibus, vtpote sensu & ratione prædius deteriora. Alij explicant q. d. *Insensata*, putà lignea & lapidea idola *comparata his*, nempe animalibus, *sunt ipsis deteriora*, q.d. ligneum idolum est deterius animali bruto: Si ergo brutum non est Deus, multò minùs idolum ligneum est Deus.

Verùm hæc parerga sunt, & à Græco dissonantia. Græcus enim sic habet: *Ἄνοια γὰρ συγκρινόμενα τῶν ἄλλων ἐστὶ χείρονα*, id est, *dementia enim comparata alijs, sunt deteriora.* Vnde & nonnulli Codices Vulgatæ pro *illis* habent *alijs*: *Ἄνοια* Græcè propriè est nomen substantiuum singularis numeri, significans dementiam, amentiam, furorem: Verùm Auctor huius libri, qui subinde verba Græca nouat nouéque accipit (vti Superiùs vidimus) videtur *ἄνοια* accipere adiectiuè in plurali & in genere neutro, vt sit idem quòd *ἀνόητα*, id est, amentia vel *insensata*. Sensus ergo est, q.d. Quæcumque animalia insensata vel amentia, si cum his comparentur, quæ colunt Ægyptij, inueniemus hæc illis deteriora; hoc est; animalia ab Ægyptijs culta, cùm, si alijs comparentur, amentia inter rationalia sint habenda, hinc illis deteriora sunt; nam cùm omnia expertia rationis sint, illa alia magis cum mente humana consonant, quoniam benigna sunt, hominique vtilia: hæc verò sunt illi inimica, quòd venefica sint, & illi infestissima, vt miteris quæ colant homines, suæ obliti humanitatis. Ita Cantacuzenus, Osorius, Emanuel Sa, & Christophorus à Castro.

Rursum, si substantiuè & propriè Græcum *ἄνοια*, translato accentu ex antepenultima in penultimam accipias in casu datiuo, qui Græcis seruit pro Latino Ablatiuo, vt *ἀνοίᾳ*, sit idem, quod *cum amentia*, per amentiã, propter amentiam, amenter, stultè & *insensatè*, vti nonnulli in Vulgata legunt pro *insensata*, sic sensus erit. q. d. Hæc animalia infestissima, quæ colunt Ægyptij; amentia hac, seu propter hanc amentiam, qua capti Ægyptij cultum eis exhibent, comparata cum ceteris animalibus, eis sunt deteriora, quòd illa Deo placeant, cùm vsibus humanis deseruiant, ad quos sunt creata; hæc verò execranda, cùm vsui sibi indebito vsurpatæ diuinitatis accommodata sint. Hinc Vatabl. vertit: *Vt quæ alijs comparata, deteriora sint propter hanc dementiam*, Ægyptiorum scilicet, qui animalia tam vilia, & exitialia præ alijs animalibus salutiferis pro Dijs colunt, ideoque ea coram Deo deteriora, eique magis exosa, vtpote quasi diuinitatis æmula efficiunt. Dementia enim fuit crocodilos & serpentes comparatos cum equis, bobus, & aliis animalibus, ob hoc pro Dijs eligere, quòd deteriora sint & magis homini inimica. Hæc enim est demens & insana comparatio & electio. Vnde nonnulli legunt *insensatè*, id est, insanè *comparata*, vt dixi.

Addit Cantacuzenus, Ægyptios pro dijs coluisse muscas & vermes ex putri materia prognatos, ideoque naturæ quasi errata ac peccata, quos proinde initio mundi Deus cum ceteris animalibus non creauerit, nec bonos nominauerit, nec eis benedixerit dicens: *Crescite & multiplicamini.* Hæc enim sunt animalia planè insensata, & ceteris omnibus deteriora. Verùm quid de horum generatione, vel creatione sentiendum sit dixi. Genes. 1.

VERS. 19. SED NEC ASPECTV ALIQVIS EX HIS ANIMALIBVS BONA POTEST CONSPICERE. EFFVGERVNT AVTEM DEI LAVDEM, ET BENEDICTIONEM EIVS] Pro *conspicere* Codex Montis Animati legit *concupiscere*. Pro *aliquis* nonnulli manuscripti legunt *aliquid*. q.d. animalia nil boni possunt conspicere. *Tamquam bona*, id est, tamquam pulchra: Hoc enim est, Hebr. טוב *tob* & Græcum *καλόν*. q.d. Nemo Aegyptiorum crocodilos & serpentes colentium, illorum aspectu delectatur, sed potiùs exhorret & abominatur ea vt turpia, deformia, & horribilia. Quis ergo credat illos esse Deos, qui sunt pulcherrimi & suauissimi? aut quod eòdem redit, q.d. Sed nec, si quis aspiciat aliqua ex his animalibus, bona ea vel pulchra potest conspicere: nulla enim prædita deprehendit pulchritudine, vt propter eam sint amanda & colenda, sed potiùs videt ea tetra & horrida, ideoque auersanda & explodenda. Græcè est: *Neque eatenus vt desiderentur tamquam in conspectu animalium bona sunt*, id est, crocodili & serpentes inter cetera animalia bona, pulchra, & speciosa, non sunt boni, desiderabiles & delectabiles conspectu; ergo multò minùs boni sunt cultu, vt colantur scilicet quasi Dij.

Aliter Cantacuzenus, q. d. Deus initio mundi non creauit muscas & vermes, quos colunt Aegyptij. Vnde cùm Deus omnia à se creata vidit esse bona Genes. 1. inter hæc bona non vidit nec numerauerit muscas & vermes. Addit Vatabl. ex Græco animalia, quæ colebant Aegyptij, putà crocodilos à ceteris animalibus, vt fœdos & tetros vitari ac horreri; q. d. ergo multò magis ijdem ab hominibus non colendi sunt, sed vitandi & cum horrore auersandi, ne animalibus stupidiores esse videantur. Sic enim vertit Vatabl. *Quæque ne animalibus quidem videantur pulchra, vt eorum desiderio tangantur.*

EFFVGERVNT AVTEM DEI LAVDEM, ET BENEDICTIONEM EIVS] *Effugerunt*, non Aegyptij idololatræ, sed animalia, vt crocodili & serpentes ab iis pro Diis culti: Græcè enim est, *ἐξέφευγε*, id est, *effugit* in numero singulari, quod Græca Syntaxi eleganter cõcordat cum neutro plurali *ζῶα*, id est, animalia. q.d. Animalia quæ colunt Aegyptij, aliena sunt à Dei laude & benedictione. Colunt enim ipsi serpentes: serpenti autem iam olim Deus maledixit, eò quòd seduxerit Euam dicens: *Quia fecisti hoc, maledictus eris super terram.* Gen. 3. Sensus est, q.d. Aegyptij pro Diis colunt serpentes, non tantùm exitiales & horridos, sed & à Deo maledictos. Quid ergo boni ab iis sperare possunt? Sunt enim serpentes exosi Deo, hominibus, & animalibus omnibus, ideoque fugiunt lucem, ac hominum, & animalium æquè, ac Dei aspectum, atque in tenebras

 & late-

& latebras ſeſe abdunt. Hoc notat τὸ *effugerunt*. Ita Oſorius.Ianſen. Sa, & alij. Rurſum effugerunt Dei laudem, quia coguntur ab idololatris ea colentibus negare quodammodo Deo laudem & benedictionem, quam res omnes creaturæ reddunt Creatori ſuo.

Secundò. Noſter Lorinus ſignificantiùs q.d. Animalia ab Ægyptijs culta *effugerunt*, id eſt, effugauerunt à ſe Dei laudem & benedictionem, cùm ipſamet ſibi Dei laudem vſurpauerunt, quando eis delata eſt ab illis, qui mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei in ſimilitudinem imaginis, non tantùm corruptibilis hominis, ſed & volucrum, & quadrupedum, & ſerpentum. Rom. 1. 23.

CAPVT DECIMVMSEXTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Capite 12. & 13. docuit veram ſapientiam (qua huius libri eſt obiectum & argumentum, vnde & ei nomen dedit) conſiſtere in Dei veri fide & cultu, quare ei ex diametro repugnare cultum idolorum, ideoq; ad idola digreſſus, eorum vanitatem & perfidiam à c. 13. huc vſque operosè demonſtrauit: nunc redit ad c. 12. vbi oſtendit quanta beneficia Iſraëlitæ per Dei vnius, quem colebant, prouidentiam & beneficentiam ſint adepti, Aegyptij verò colentes crocodilos, ſerpentes, aliaq; animalia, per eadem, vel illorum ſimilia ſint puniti. Idem ergo argumentum hic repetit & proſequitur. docetq; Aegyptios idololatras per beſtias, quas colebant eſſe exterminatos: Hebræos verò Deum colentes in deſerto liberatos à ſerpentibus, cæleſti eſca, putà manna, & Coturnicibus fuiſſe paſtos.

1. PRopter hæc, & per his ſimilia paſſi ſunt dignè tormenta, & per multitudinem beſtiarum exterminati ſunt. 2. Pro quibus tormentis benè diſpoſuiſti populum tuum, quibus dediſti concupiſcentiam delectamenti, ſui nouum ſaporem, eſcam parans eis ortygometram: 3. vt illi quidem concupiſcentes eſcam propter ea, quæ illis oſtenſa & miſſa ſunt, etiam à neceſſaria concupiſcentia auerterentur. Hi autem in breui inopes facti, nouam guſtauerunt eſcam. 4. Oportebat enim illis ſine excuſatione quidem ſuperuenire interitum exercentibus tyrannidem: his autem tantùm oſtendere quemadmodum inimici eorum exterminabantur. 5. Etenim cùm illis ſuperuenit ſæua beſtiarum ira, morſibus peruerſorum colubrorum exterminabantur. 6. Sed non in perpetuum ira tua permanſit, ſed ad correptionem in breui turbati ſunt, ſignum habentes ſalutis ad commemorationem mandati legis tuæ. 7. Qui enim conuerſus eſt, non per hoc, quod videbat, ſanabatur, ſed per te omnium ſaluatorem: 8. in hoc autem oſtendiſti inimicis noſtris, quia tu es, qui liberas ab omni malo. 9. Illos enim locuſtarum & muſcarum occiderunt morſus, & non eſt inuenta ſanitas animæ illorum: quia digni erant ab huiuſmodi exterminari. 10. Filios autem tuos, nec draconum venenatorum vicerunt dentes: miſericordia enim tua adueniens ſanabat illos. 11. In memoria enim ſermonum tuorum examinabantur, & velociter ſaluabantur, ne in altam incidentes obliuionem, non poſſent tuo vti adiutorio. 12. Etenim neque herba, neque malagma ſanauit eos, ſed tuus, Domine, ſermo, qui ſanat omnia. 13. Tu es enim, Domine, qui vitæ & mortis habes poteſtatem, & deducis ad portas mortis, & reducis: 14. homo autem occidit quidem per malitiam, & cùm exierit ſpiritus, non reuertetur, nec reuocabit animam quæ recepta eſt: 15. ſed tuam manum effugere impoſſibile eſt. 16. Negantes enim te noſſe impij, per fortitudinem brachij tui flagellati ſunt: nouis aquis, & grandinibus, & pluuiis perſecutionem paſſi, & per ignem conſumpti. 17. Quod enim mirabile erat in aqua, quæ omnia extinguit, plus ignis valebat: vindex eſt enim orbis iuſtorum. 18. Quodam enim tempore, manſuetabatur ignis, ne comburerentur quæ ad impios miſſa erant animalia: ſed vt ipſi videntes ſcirent, quoniam Dei iudicio patiuntur perſecutionem. 19. Et quodam tempore in aqua ſupra virtutem ignis exardeſcebat vndique, vt iniquæ terræ nationem exterminaret. 20. Pro quibus angelorum eſcâ nutriuiſti populum tuum, & paratum panem de cælo præſtitiſti illis ſine labore, omne delectamentum in ſe habentem, & omnis ſaporis ſuauitatem. 21. Subſtantia enim tua dulcedinem tuam, quam in filios habes, oſtendebat: & deſeruiens vniuſcuiuſque voluntati, ad quod quiſque volebat, conuertebatur. 22. Nix autem & glacies ſuſtinebant vim ignis, & non

tabeſce-

tabescebant: vt scirent quoniam fructus inimicorum exterminabat ignis ardens in grandine & pluuia coruscans. 23. Hic autem iterùm vt nutrirentur iusti, etiam suæ virtutis oblitus est. 24. Creatura enim tibi Factori deseruiens, exardescit in tormentum aduersus iniustos: & lenior fit ad benefaciendum pro his, qui in te confidunt. 25. Propter hoc & tunc in omnia transfigurata, omnium nutrici gratiæ tuæ deseruiebat: ad voluntatem eorum, qui à te desiderabant: 26. vt scirent filij tui, quos dilexisti Domine, quoniam non natiuitatis fructus pascunt homines, sed sermo tuus hos, qui in te crediderint, conseruat. 27. Quod enim ab igne non poterat exterminari, statim ab exiguo radio solis calefactum tabescebat: 28. vt notum omnibus esset, quoniam oportet præuenire solem ad benedictionem tuam, & ad ortum lucis te adorare. 29. Ingrati enim spes tamquam hybernalis glacies tabescet, & disperiet tamquam aqua superuacua.

VERS. 1. PROPTER HÆC (Græcè διὰ τοῦτο, id est propter hoc, scilicet scelus idololatriæ, vel propter hanc causam) ET PER HIS SIMILIA PASSI SVNT DIGNE TORMENTA, ET PER MVLTITVDINEM BESTIARVM EXTERMINATI SVNT] Ita Legendum cum Roman. & Græcis. Malè ergo multi Codices omisso τὸ per legunt, propter hæc & his simi i.e. Nec enim sensus est q. d. Propter hæc & similia scelera puniti sunt Ægyptij, sed q.d. Propter hæc animalia, quæ quasi Deos coluerunt Ægyptij, & id est etiam, vel pariter per animalia his quæ coluerunt similia, putà per ranas, sciniphes, locustas, &c. dignè, id est iustè & congruè tormenta passi sunt & exterminati, nam quia bestias coluerunt, hinc bestias vltrices senserunt: quia per quæ peccat quis, per hæc & torquetur, vt dixit cap. 11. 17. Hæc enim est lex talionis peccato decreta à iusta Dei prouidentia & vindicta. Redit ad plagas Ægypto ob idololatriã per Moysem inflictas, de quibus actum est capite 11. & 12.

Pro exterminati sunt, græcè est, ἐβασανίσθησαν, id est, cruciati sunt, scilicet extremè vsque ad mortem & exterminium. Eodem sensu sæpè in hoc libro hæc vox Græca sumitur, ideóque ab interprete nostro vertitur exterminati sunt.

VERS. 2. PRO QVIBVS TORMENTIS BENE DISPOSVISTI (Græcè εὐεργετήσας, id est, beneficio affecisti. Vide dicta cap. 3. v. 5.) POPVLVM TVVM QVIBVS DEDISTI CONCVPISCENTIAM DELECTAMENTI SVI NOVVM SAPOREM, ESCAM PARANS EIS ORTYGOMETRAM] q.d. Tu Domine Ægyptios idololatras hostes tuos puniuisti ranis, locustis, muscis, &c. hæc enim animalia implebant totum Ægyptum, omnesque cibos, & aquas inficiebant & conspurcabant, vt nec esurientes comedere, nec sitientes bibere quidquam possent sine ingenti horrore & nausea: at populo tuo, putà Hebræis in deserto, non solùm manna in escam dedisti, sed & cùm carnes concupiscerent dedisti eis concupiscentiam delectamenti, & rem concupitam & delitiosam, putà delitias carnium, quas concupierant, putà ortygometram, id est, copiam coturnicum. Vnde græcè est: Quibus in concupiscentiam appetitus peregrinum gustum (saporem) præparasti ortygometram. Vatabl. Cùm auida ipsius appetentiæ, cibum noui saporis parauisti coturnicem, siue ortygometram. Itaque sensus est, dedisti ac præparasti cibum auidè appetentibus, pro cibo noui & adhuc ab ipsis anteà non degustati saporis, ortygometram siue coturnicem. Peccarunt Hebræi gula & murmure, dum pluente è cælo manna, illud velut leuem & tenuem cibum fastidientes, murmurarunt contra Moysem, & petierunt solidas crassásque carnes. Sed Deus gulæ eorum indulsit, ac per ventum impulit exercitum coturnicum in Castra Hebræorum, vt eas caperent, coquerent, & comederent, idque fecit quotidie per spatium vnius mensis: quo facto puniuit eorum gulam & murmur plagâ, qua plerosque occidit. Vnde locus vocatus est sepulchra concupiscentiæ. Num. 19. 34 Vnde.

Tropol. S. August. tractat. 73. in Ioannem sapienter æquè ac eleganter docet, iræ Dei signũ esse, si concupiscentiæ nostræ sua vota concedat, misericordiæ verò si neget: Sic enim ait: Dicit Iacobus Apostolus cap. 4. Petitis & non accipietis eò quòd malè petatis, aut in concupiscentijs vestris insumatis; Malè ergo vsurus eo quod vult accipere, Deo potiùs miserante non accipit. Proinde si hoc ab illo petitur vnde homo lædatur exauditus, magis metuendum est, ne quod posset non dare propitius, det iratus. An non vidimus Israelitas malo suo impetrasse, quod culpabili concupiscentia petierunt? Concupierant enim carnibus vesci, quibus pluebatur manna de cælo. Fastidiebant quippe, quod habebant, & quod non habebant impudenter petebant: quasi non melius peterent, non vt cibus qui deerat indecenti desiderio præstaretur, sed vt ille, qui aderat sanato fastidio sumeretur. Quando enim nos delectant mala & non delectant bona, rogare potiùs debemus Deum, vt delectent bona, quàm vt concedantur mala.

NOVVM SAPOREM] Carnium, putà coturnicum, quia manna leuius Hebræis ampliùs non sapiebat. Rursum nouus sapor non solùm est is, quem nondum sis expertus, sed etiam pretiosus & iucundus. Sic vocatur canticum nouum, id est, pulchrum & iucundum; vinum nouum; mãdatum nouum, vt diligamus inuicem: nouum, hoc est, eximium & suauissimum. Ita Noster Lorinus. Adde cùm Deus escas alicui mittit, solere dignas se, id est, non communes & vulgares, sed præstantes & eximias mittere; ideóque nouum saporem eis indere, vt ceteris escis similibus longè suauiores & sapidiores videantur. Sic vinum, quod ex aqua Christus fecit in Cana Galileæ fuit optimum & sapidissimum Ioannis 2. 10. Exemplum planè simile est in Vita S. Columb. c. 29. S. Columbanus enim Theodoricum regem Francorum reprehendens ob concubinatum, ab eo pulsus in exilium, cùm fo- *Esca à Deo missa sapidiores sunt. Exempla.*

ſocijs fame laboranit : *Sed quamuis alimonia deeſſet, manebat intemerata atque inconcuſſa fides, quæ neceſſarias res à Domino impetraret. Cumq; iam triduana inedia laborarent, tanta auium copia eis oblata eſt, quanta Iſraëlitarum caſtra coturnicibus aduolantibus operuit, ita vt omnem locum illum aues impleret. Intellexit autem vir Dei ob ſuam ſuorumq; neceſſitatem has dapes exhiberi; quippe quæ non niſi illo, quo ipſe degebat loco inuenirentur. Iubet ergo primùm ſuos laudes & gratias agere conditori, ac deinde dapes capere. Erat profectò mirum illud & ſtupendum miraculum; Capiebantur aues vt iuſſerat pater, nec illa pennigero inſtructæ volatu ſe ſubducebant, ſed triduo permanſit illud manna auium. Quarto deinde die quidam Pontifex ex vicinis vrbibus, frumenti copiam diuino inſtinctu beato Columbano tranſmiſit. Mox igitur vt aduenit frumentum, aues illæ Deo iubente omnes auolarunt. Porrò Euſtachio, qui id temporis ſub viri Dei obedientia cùm alijs erat, referente cognouimus, neminem tum inter ipſos fuiſſe, qui ſe ante illud tempus eiuſmodi aues vidiſſe meminiſſet. Earum autem talis erat ſapor, vt dapes regias vinceret.* Huculque vitæ Auctor.

Ortygometra quæ?

ORTYGOMETRAM] Ὄρτυγες, Græcè vocantur coturnices ab Ortygia Inſula, quæ eſt in Græcia, vbi primùm viſæ ſunt, ait Iſid. l. 12. Etymol. c. 7. ſed quid ſibi vult τὸ parelcon *metram*? Primò Ianſen. *metram* cenſet deduci à μέτρον. id eſt, menſura; quòd ortygometra ceterarum coturnicum in volando, dum loca mutant, ſit menſura & moderatrix. Verùm μέτρον, ſcribitur per ε breue, μήτρα, verò per η longum.

Dico, igitur *metram* deduci à μήτρα, id eſt, matrix, vel μήτηρ, id eſt, mater: Ortygometra ergo eſt coturnicum matrix, ſiue rex aliis coturnicibus maior & nigrior, qui agmen coturnicum præit & ducit, quem proinde ceteræ vt ducem ſequuntur, non aliter, quàm apes ſuum regem. ita Plinius libr. 10. 23. & Ariſtot, libr, 8. Hiſtor. Animal. cap. 12. Heſychius. Gaza, & alij. Sub Ortygometra ergo velut ſub duce totum coturnicum exercitum accipe, vt patet numer, 11. 31. vbi Noſter Hebr. שְׂלָו *ſaleu*, vertit *coturnices*; Septuag. verò Ortygometram, Septuag. de more ſequitur hic Sapiens. Hinc Ortygometram Itali vocant, *il re delle quaghe*. Galli, *le roy ou mere des cailles*, Ita Aldrouandus in Coturnice.

Addit Petrus Nannius hoc loco. Video ait, illud parelcon *metra* adiungi quibuſdam animalibus, quando grandiora in eo genere deſignantur, vt echinometra, id eſt, Echinus maior & ſpinoſior, de quo Plinius l. 9. c. 21. Leonimetra, id eſt, Leo grandior, de quo Geſnerus in Leone: Sic ortygometra eſt coturdix maior & craſſior: veriſimile enim eſt coturnices illas miraculoſas miſſas ad Hebræos, quaſi Dei opus, fuiſſe aliis maiores, pinguiores, ſuauiores, excellentiores. Plura de tota hac hiſtoria dixi Exodi 16. v. 12. & Num. 11. v. 31.

VERS. 3. VT ILLI QVIDEM CONCVPISCENTES ESCAM PROPTEREA, QVÆ ILLIS OSTENSA ET MISSA SVNT, ETIAM A NECESSARIA CONCVPISCENTIA AVERTERENTVR: HI AVTEM IN BREVI INOPES FACTI, NOVAM GVSTAVERVNT ESCAM] Pergit oſtendere diſparitatem eſcæ Ægyptiorum & Hebræorum. q. d. in Ægyptios immiſiſti ranas, muſcas, locuſtas, &c. Hebræis verò dediſti manna & ortygometram, A *vt illi*, ſcilicet Ægyptij, cùm per famem concupiſcerent eſcam, *propter ea*, ſcilicet animalia iam dicta, *quæ illis oſtenſa*, id eſt, exhibita & *miſſa ſunt* in pœnam, vt eſcas eorum fœdarent & conſpurcarent, hac fœditate & ſpurcitie nauſeantes *etiam à neceſſaria concupiſcentia*, id eſt, à cibo concupito & neceſſario auerterentur, eumque faſtidirent & exhorteſcerent, itaque fame & inedia contabeſcerent. *Hi autem*, Hebræi ſcilicet, *in breui inopes facti*. Græcè *ad breue* tempus, *penuria affecti*, putà modico tempore famem experti, *nouam guſtauerunt eſcam*, putà ortygometram, quæ nouo gratoque ſapore mirè eos recreauit. q. d. Ægyptij ob immiſſas ranas, muſcas, ſciniphes, quæ in menſas ciboſque turmatim irruebant, eoſque inficiebant, non ſolùm iis non ſunt B ſatiati, ſed & neceſſarij cibi appetitum amiſerunt, ad eumque nauſearunt: at Hebræi noui & cæleſtis cibi, putà coturnicum delicatiſſimarum miſſu nouam orexin ſenſerunt, nouamque noui ſaporis in edendo ſuauitatem perceperunt, Vide dicta Exodi 8. 3. Coturnices enim ſunt præpingues & optimi ſaporis, ac ceteris pinguiores & ſapidiores fuere hæ à Deo Hebræis miſſæ.

Pro δειχθεῖσαν. id eſt, *oſtenſam*, ſcilicet τροφὴν, id eſt, *eſcam*, cùm nimirum pro cibis Deus Ægyptijs ranas, quaſi eſcas oſtendit & exhibuit. Vatican. neruoſius legit, εἰδεχθειαν, id eſt, *deformitatem odioſam & deteſtabilem*, ſcilicet ranarum, & ciborum; quos ranæ fœdabant: propter hanc enim Ægyptij etiam neceſſariorum ciborum concupiſcentiam, & C appetitum omnem auerſati ſunt: Eſto enim vrgeret eos fames, tamen ciborum ſpurcities tantam eis nauſeam ingerebat, vt omnes abominarentur, ideoque inedia enecarentur. Ita Cantacuzenus, Lyran. Dionyſ. & alij: Quare minùs genuinè S. Bonauent. & Hugo, priorem huius verſus partem accipiunt, non de Ægyptiis, ſed de Hebræis, q. d. Deus dedit Hebræis nouam eſcam, ſcilicet ortygometram, vt per eam, concupiſcentiam ciborum, quibus in Ægypto aſſueuerant, illis adimeret. Nam eſt Antitheſis manifeſta cùm ait: *Hi autem*, ſcilicet Hebræi, quos opponit Ægyptiis, de quibus iam locutus erat.

OPORTEBAT ENIM ILLIS SINE EXCVSATIONE QVIDEM SVPERVENIRE INTERITVM EXERCENTIBVS TYRANNIDEM: HIS AVTEM D TANTVM OSTENDERE QVEMADMODVM INIMICI EORVM EXTERMINABANTVR] Græcè ἐβασανίζοντο, id eſt, *cruciabantur*, de quo dixi v. 1. Senſus eſt q. d. Deus immiſit Ægyptiis ranas aliaque noxia animalia, quæ eos per faſtidium ciborum, indeque per famem & defectum neceſſarii alimenti perderent, eò quòd tyrannicè opprimerent Hebræos: Hebræis verò modica fame cruciatis dedit pingues & ſapidas coturnices, vt ex modica ſua fame metirentur longam & internecinam famem Ægyptiorum, quàm ſcilicet illa ipſos torſerit, dum multos eorum exanimauit: indeque recrearentur, ac Dei erga ſe prouidentiam agnoſcerent, ſcirentque ſe Deo curæ cordique eſſe; imò Deum pro ſe contra Ægyptios ceteroſque hoſtes pugnaſſe, & pugnare.

VERS. 4.

SINE EXCVSATIONE] Id eſt, inexcuſabilem.

lem ineuitabilem, indeprecabilem. (Hoc enim significat Græcum ἀπαραίτητον, item seuerum, crudelem, sæuum; quod huic quoque loco congruit) vt loquitur Gellius l.6.c.16. *Interitum*, Græcè ἐνδείαν id est, *penuriam*, scilicet cibi, quæ causat mortem & interitum.

Vers. 5. ETENIM CVM ILLIS SVPERVENIT SÆVA BESTIARVM IRA, MORSIBVS PERVERSORVM COLVBRORVM EXTERMINABANTVR.

Vers. 6. SED NON IN PERPETVVM IRA TVA PERMANSIT, SED AD CORREPTIONEM IN BREVI TVRBATI SVNT, SIGNVM HABENTES SALVTIS, AD COMMEMORATIONEM MANDATI LEGIS TVÆ.

Vers. 7. QVI ENIM CONVERSVS EST, NON PER HOC QVOD VIDEBAT SANABATVR, SED PER TE OMNIVM SALVATOREM] *Sæua bestiarum ira*, est furor serpentum, quos Deus immisit Hebræis ob murmur.

Alio exemplo ostendit, quàm dispari pœna Deus puniens Hebræos & Ægyptios. Ægyptios enim per ranas, locustas, sciniphes inquietabiliter occidit & perdidit, Hebræis verò contra immissos serpentes remedium assignauit. Cùm enim Hebræi in deserto, ob itineris laborem murmurarent contra Deum & Moysen, Deus in murmurantes misit serpentes ignitos, qui suo morsu multos occiderunt; sed ceteris eorum exemplo perculsis & pœnitentibus, orante Moyse Deus illicò contra morsum assignauit remedium, iubens à Moyse erigi serpentem æneum, quem qui aspiciebant sanabantur. Numer. 21. v. 4. & sequent. Vide ibi dicta; nec enim ea hic repetere opus est. Non ergo voluit Deus perdere Hebræos hac plaga, vt perdidit Ægyptios, sed modica castigatione ad officium & pœnitentiam reuocare, ac paucorum supplicio sua iussa publicamque disciplinam sancire.

Appositè in murmurantes immisit serpentes, quia murmurans, & detractor in occulto sibilat quasi serpens, ac virus pestiferum maledicentiæ lingua sua pestifera audientibus afflat, iuxta illud Eccles. 10. 11. *Si mordeat serpens in silentio, nihilominùs habet, qui occultè detrahit.* Vide ibi dicta. Pro *peruersorum*, græcè est, σκολιῶν, id est, *tortuosorum*.

AD CORRVPTIONEM] εἰς νουθεσίαν, id est, *in admonitionem*, vt hac pœna monerentur, ne murmurarent, sed Deo & Moysi patienter, & constanter obsequerentur.

SIGNVM (Græcè *symbolum*) HABENTES SALVTIS] Notat serpentem æneum iussu Dei à Moyse erectum, ad sanandum serpentum morsus. Hic enim serpens vocatur signum & symbolum, quia ipse, vtpote æneus & inanimis, non poterat esse causa sanitatis eamque conferre: vnde eius tantùm erat signum, quo qui vrgebantur morsu à serpentibus ignitis, id est, suo morsu vrentibus, scilicet eum aspiciendo, hi illico à Deo sanabantur. Hoc est, quòd subdit: *Qui enim conuersus est*, id est, qui faciem obuertit serpenti æneo, eum intuendo, *non per hoc quod videbat*, id est, non per serpentem *sanabatur*, *sed per te omnium saluatorem.* Hic ergo serpens signum erat *salutis*, idque *ad commemorationem mandati legis tuæ*, vt scilicet per illud Hebræi memores fierent, & recordarentur, diuinæ clementiæ in pœnitentes, ac vindictæ, in rebelles & legi inobedientes. Secundò sic exponas q. d. Sicut obedientes mandato Dei iubentis aspicere serpentem æneum, si vellent salutem adipisci, sanabantur; ita ex hoc ipso scire poterant, & debebant, non posse se à cruciatibus, & ab infligendis malis eripi, nisi aspicerent in legem, & eius mandatis parerent, vel nisi diuinis præceptis ampliùs non obloquerentur, sed assuescerent parere Dei ministris: aut certè se non posse sanitatem comparare, nisi aspicerent in auctorem legis, & à malis liberatorem Christum, quia *sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto, ita oportet exaltari filium hominis: vt omnis qui credit in ipsum non pereat, sed habeat vitam æternam.* Ioan. 3.

Serpentis archetypus.

Allegoricè, hic serpens quoad figuram similis serpentibus veris & viuis, sed carens illorum veneno, significabat Christum innocentem æstimatum tamen noxium & sceleratum, pro nobis crucifixum, vnde æneus erat, vt significaret diuinitatem & æternitatem Christi; item crucis Christi claritatem, instar æris tinnuli toto orbe resonantem. Ita S. August. Theodosius Nyssen. imò Christus ipse Ioannis 3. 14. cuius verba iam recitaui. Quocirca Cæsarius Arelatensis hom. 4. de Paschate: *Medela* inquit, *si volumus etiam modò nobis completur, quando peccatum ipsius peccati cognitione curatur, & crimen criminis confessione abolet, ur. Sic homo quando dicit cum Propheta, quoniam iniquitates meas ego cognosco, & peccatum meum contra me* (coram me) *est semper; quando bene respicit peccatum suum sanat morsum serpentis, per serpentis aspectum.*

Allegoricè.

Porrò veri Ophitæ, id est, serpentini (ὄφις, enim est serpens) fuere prisci Hæretici, qui ex eo quod Genes. 3. dicitur serpens fuisse callidissimus, ac seducendo Euam scientiæ boni & mali occasionem dedisse, serpentem colebant vt Deum, eumque Christo anteferebant dictitantes, quòd ipsa sapientia facta sit serpens. Quocirca Mosen illius potentiam & maiestatem admiratum, imaginem eius fecisse serpentem æneum, quem quicumque morsus à serpente aspiceret sanaretur: imò Christum serpentis huius vim æmulatum, illi se comparasse dicendo: *Sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis.* Ioannis 3. Vide Irænæum lib. 1. cōtra hæres. cap. 36. Epiphan. hæres. 37. Tertull. August. & alios in hæresi Ophitarum.

Ophitæ, id est cultores serpentis.

Vers. 8. IN HOC AVTEM OSTENDISTI INIMICIS NOSTRIS, QVIA TV ES QVI LIBERAS AB OMNI MALO] Pro *ostendisti* græcè est, ἔπεισας, id est, *persuasisti.* Impij enim & peruicaces, quales erãt Ægyptij, non credunt verbis, sed credunt plagis & verberibus assiduè iteratis, vt vel inuiti coactique credant te Deum seruatorem tuos liberare à malo, hostes verò eorum perdere. Pergit exaggerare Dei seueritatem, & vindictam in Ægyptios, eiusque clementiam in Hebræos. Æqualis enim beneficentiæ est, liberare à malo & morte, ac conferre bonum & vitam.

Vers. 9. ILLOS ENIM (Ægyptios) LOCVSTARVM ET MVSCARVM OCCIDERVNT MORSVS, ET NON EST INVENTA SANITAS ANIMÆ (vitæ) ILLORVM QVIA DIGNI ERANT AB HVIVSMODI EXTERMINARI] Refricat plagam locustarum & muscarum, Pharaoni & Aegypto

Ægypto à Deo per Moysem inflictam. Exodi 8. 24. & cap. 10. 6. vide ibi dicta.

VERS. 10. FILIOS AVTEM TVOS, NEC DRACONVM VENENATORVM VICERVNT DENTES: MISERICORDIA ENIM TVA ADVENIENS SANABAT ILLOS] q.d. Hebræos verò, qui tui erant cultores, ideoque filij dilectissimi, morsi à serpentibus, morsus hosce excusserunt aspiciendo serpentem æneum, quem tua misericordia ad sanandum eos suggessit. Hebræos vocat filios, tum ob professionem veræ religionis & cultus Dei, tum quia morsu serpentium pœnitentes de murmure ad iustitiam se disponebant, eamque reipsa obtinebant, quicumque verum contritionis actum eliciebant.

Dracones vocantur serpentes maiores, annosiores, ideoque sæuiores, adeò vt cum elephantis depugnent, teste Plinio libr. 8. cap. 11. Tales fuere, qui momordere Hebræos murmurantes. Vnde Philostratus libr. 3. de Vita Apollonij Thyanæi cap. 2. narrat dracones ignitos montem mari rubro (iuxta quod castra metabantur Hebræi) imminentem occupare, ac horrendè sibilare, vt eminùs audientes percellantur.

Pro *adueniens* græcè est, ἀντιπαρῆλθε, id est, *ex aduerso aduenit*, tua misericordia, *occurrit*, *opposuitq́;* se plagis lethiferis à serpentibus inflictis, easque discussit & sanauit. Rursum ἀντιπαρῆλθε, id est, *intercessit*, *opem tulit*, *in discrimine venit in auxilium* contra dracones, ne ita morderent vt interimerent; aut si momordissent, tua miseratio præsentaneum eis assignauit remedium serpentem æneum, cuius intuitu sanabantur.

VERS. 11. IN MEMORIA ENIM SERMONVM TVORVM EXAMINABANTVR, ET VELOCITER SALVABANTVR; NE IN ALTAM INCIDENTES OBLIVIONEM, NON POSSENT TVO VTI ADIVTORIO] Pro *in memoria* perperam Hugo. Djonys. & Holcot. legunt *immemoria*, id est obliuio. q.d. Ob immemoriam, id est, obliuionem sermonum tuorũ Hebræi pœnis examinabantur, & cruciabantur. *In memoria*, græcè εἰς ὑπόμνησιν, id est, in monitionem, in recordationem, in memoriam, vt scilicet sermonum tuorum obliti, eorumdem rursum recordarentur, essentque memores, pœnis *examinabantur* & excitabantur *Examinabantur*, ita legendum cum Rom. non *exterminabantur*, vti legunt nonnulli, vel *examinabantur*, vti legunt alij. Græcè est, ἐξεκεντρίζοντο, id est, *extimulabantur*, quod eòdem redit, quò nostrum *examinabantur*. Obliuionis enim additur examen & interrogatio, quasi stimulus ad recordationem rei oblitæ; tardis verò & pigris, vti bobus & asinis subditur stimulus ad diligentiam & velocitatem, vt celeriùs incedant. Complut. verò & Cantacuzenus, ἐξεκεντρίζοντο, vertunt *inserebantur*, sicut ramus vnus arboris alteri inseritur & inoculatur. Simili enim modo Deus memoriam legis ab Hebræis, quasi ablatam & oblitam, per pœnas eis testituit & rursus inseruit. Sensus est, q.d. Hebræi immemores tuæ obedientiæ & tuorum præceptorum, per morsus serpentum excitabantur, vt eorumdem recordarentur. Hi enim morsu aculei & stimuli, quibus pungebantur, excitabant eos ab obliuionis somno & veterno. *Vexatio enim dat intellectum.*

NE IN ALTAM (Græcè βαθεῖαν, id est profundam: sic alibi sæpè profunda vocantur alta, quia alta sunt non sursum, sed deorsum) INCIDENTES OBLIVIONEM (tuarum promissionum & præceptorum) NON POSSENT TVO VTI ADIVTORIO] Græcè: ἵνα μὴ ἀπερίσπαστοι γένωνται τῆς σῆς εὐεργεσίας, id est, *ne immobiles*, *vel irretractibiles*, *aut potiùs irretrahibiles fierent tuo beneficio*, qui scilicet eo retrahi non possent, quod noster clarè vertit: *non possent vti tuo adiutorio*. Fortè etiam Noster, inquit Iansen. legit, ἀνυπερασπιστοι, id est, *indefensi*, qui scilicet clypeo beneficentiæ tuæ Domine non tegerentur, nec à malorum incursu defenderentur. Sensus est, q. d. Morsu serpentum, ac miraculosa eorum per serpentem æneum sanatione, excitasti Domine Hebræos, vt recordarentur tui tuæque legis, ne in altam eius obliuionem incidentes, non possent vel præteritis, vel futuris tuis beneficijs ad frugem reuocari, itaque desperata foret eorum salus, vt non possent ampliùs vti tuo adiutorio. Alta enim Dei legisque diuinæ obliuio inducit impœnitentiam, obdurationem, & desperationem salutis; quo fit vt Deus tales deserat, suumque adiutorium ab eis subtrahat. Hinc à peccatis, & morte ac gehenna, in quam proni ruunt, retrahi nequeunt: nam *impius cùm in profundum venerit peccatorum contemnit*. Prouerb. 18. 3.

Secundò, exponi posset q. d. Ne obliti Dei, ideoque vicissim à Deo obliuioni traditi, velut iam proscripti & perditi, vlteriùs Dei auxilium experiri non possent, quomodo de mortuis dicitur: *Sicut vulnerati dormientes in sepulchris, quorum non es memor ampliùs, & ipsi de manu tua repulsi sunt*, psalm. 87. 6.

Tertiò, Cantacuzenus explicat, q. d. Ne immemores non possent cogitare de tuis beneficijs, & ab eorum cogitatione detraherentur, nec ab eis traherentur ad eorum, Deique benefactoris cogitationem & recordationem.

Quartò, alij q. d. Ne tui obliti, non possent tuo ampliùs vti adiutorio, id est, beneficio, quo eos sanasti. Deus enim non sanabat percussos à serpentibus, nisi qui hoc stimulo excitati obliuionem excutiebant, & ad Deum pœnitentes opis causa recurrebant: impœnitentes enim indigni erant Dei adiutorio.

Quintò, Noster à Castro, appositè & connexè: his verbis, inquit, redditur ratio noui beneficij, contenti in aduerbio *velociter sanabantur*, Non enim Deus contentus erat eo beneficio, quod filijs suis conferebat, vt scilicet stimulati venirent in memoriam mandatorum transgressorum; nec diu differebat, vti poterat, sanitatem; sed hoc etiam vberius addebat, ne sanitas differretur multis ac diuturnis medicamentis adhibitis; vt adhibere solent homines, & differre in multos dies curationem & sanitatem, sed statim, celeriter, vno aspectu ænei serpentis sanabantur: cuius rei hæc erat ratio, ne si diu sanitas differretur, obliuiosi facti legis Dei, difficilè postea retraherentur ab ea obliuione, beneficio sanitatis, quæ ab eis tunc non Deo, sed medicamentis ascriberetur. Huic expositioni fauet ratio, quam subiungit.

Physicè rursum sic exponi posset q.d. Velociter sanati sunt à morsu serpentum, ne si lentè tarde-

tardeque sanarentur, ardens (erant enim serpentes igniti & vrentes) virus serpentum cerebrum inuaderet, eosque ageret in phrenesim, maniam, & furorem, sicut morsi à canibus rabidis, nisi statim plagæ occurratur, agentur in rabiem. Acti enim in phrenesim fuissent incurabiles. Insani enim serpentem æneum aspicere non voluissent, sani aspicere non valuissent, præsertim quia aspectus hic debebat fieri ab homine libero, & de murmure suo pœnitente, ac veniam opemque Dei poscēte, quod facere nequiuissent phrenetici: vnde tunc in altam remedij & curæ sui ipsius obliuionem incidentes, non potuissent vti Dei adiutorio, putà serpente æneo dato sibi ad mali remedium.

Ex omnibus hisce explicationibus prima videtur planissima, cui si addas vtramque vltimā, euadet illa plena & perfecta, q. d. *In memoria*, vel vt Græca habent: *In memoriam sermonum tuorum examinabantur.* hoc est, vt murmurantes Hebræi fierent memores tuorum præceptorum & obedientiæ tibi, ô Domine, debitæ, morsibus serpentum, quasi examine quodam tuo pungente *stimulabantur*, vt habent Græca; sed & pœnitentes *velociter sanabantur*, vt agnoscerent scirentque hanc serpentum plagam à te, & murmurantibus immitti, & à pœnitentibus reuocari. Si enim diutiùs sanitatem distulisses, cogitassent hanc serpentum pœnam, vel à te non immissam, sed casu ex loci natura accidisse; vel à te non sanatam, sed ab æneo serpente, aut aëris temperie aliòve casu; aut certè ignito serpentum veneno subitò cerebrum penetrante. in phrenesim acti, in obliuionem tui, rerumque omnium incidissent, nec ab vtraque reuocari, aut tuo amplius auxilio & serpentis ænei beneficio vti potuissent, vtpote rationis tam per phrenesim impotes, deliri, & insani.

VERS. 12 ETENIM NEQVE HERBA, NEQVE MALAGMA SANAVIT EOS, SED TVVS, DOMINE, SERMO, QVI SANAT OMNIA] Probat Hebræos à morsibus serpentum in deserto velociter sanatos à solo Deo, vt illum agnoscerent & colerent, eò quòd in deserto arido, & sterili non erant herbæ medicæ, v.g. dracontea & serpentina, ex quibus fiunt malagmata & emplastra ad curandos hosce morsus. Et esto fuissent, nòn poterant illa velociter & subitò morsus curare, sed lentè & pedetentim. Multò minùs id facere poterat serpens æneus: hic ergo signum dumtaxat erat curationis, at non causa. Causa ergo sanationis fuit sermo, id est, iussio Dei, qui, vt vnico verbo dat homini esse & vitam, sic & eamdem morbo aut plaga afflictam solo verbo nutuque, cùm ei libitum fuerit, restaurat; iuxta illud: *Misit verbum suum & sanauit eos*, psal. 106. 20.

Mysticè, verbum Dei, præsertim S. Script. curat animæ plagas & ægritudines. Nam vt ait S. August. in psal. 36. *Omnis morbus animæ habet in Scriptura medicamentum suum.* Idem docet S. Chrysost. hom. 12. in Genes. Vnde S. Paula qualibet animæ suæ passiones & afflictiones, appositas ad easS. Scripturæ sententias ore mentique reuoluendo sanabat, vti refert S. Hieron. in eius Epitaphio. Idem asserit S. Basil. epist. 1. ad Gregor. Theol. idque exemplis confirmat. Si enim quis, inquit, tentetur luxuriâ, habet in Script. Ioseph, quem pro castitate vsque ad carcerem depugnantem imitetur. Si morbis vexetur, habet patientiam Iob sibi in speculum propositam. Si iniuriis hostium appetatur, habet Dauidem persecutiones Saul sustinentem. Si à subditis probris exagitetur, habet Moysem mansuetissimum, quem æmuletur.

MALAGMA] Græca vox est significans medicamentum leniens, siue fomentum à μαλάττω, *Malagma quid.* id est mollio, mitigo, subigo, foueo. Vnde Galen. li. 5. Simplic. Facult. docet malagmata esse pharmaca emollientia, quæ concretas duritties emolliunt: hæ autem concretiones tumoresque, inquit, fiunt maximè circa musculorum capita atque eorum tendones. Additque hæc pharmaca, vt quod concretum est, commodè fundant, & sensim per euaporationem discutiant, nec admodum calida, nec admodum sicca esse oportere. Talia sunt ammoniacum, bdellium, butyrum. Porrò malagmatum diuersæ sunt species, & diuersis partibus accommodatæ ad multiplices effectus: quædam enim digerunt materiam, quædam extrahunt, quæ ἐπισπαστικὰ vocantur; quædam aperiendi vim habent, ideoque φαρμακὰ nuncupantur: pleraque certis membris aptantur, vt iecori, lieni, articulis. Sunt malagmata ad strumas, phymata, parotidas, ad aquam inter cutem, ad sistendum sanguinem, & id genus alia.

Insuper medici malagmata distinguunt ab emplastris, quòd illa propriè sint emollientia, ideoque maximè fiant ex floribus, eorumq; surculis: Malagmata enim sunt fomenta rei duræ, v.g. apostemati superposita, vt illud emolliant: Emplastra verò sunt pharmaca, quæ cutis meatus constipant, obstruunt, & obturant, ideoque componuntur ex rebus metallicis contusis, aut materia viscosa & tenaci, qualis est amygdalum, pompholix, cerusa, calx lota, cimolia, & id genus, de quibus Galenus lib. 4. & 5. simplic. Facult. Dicitur emplastrum ab ἐμπλάττω, id est, subigo, in massam formo, illino, infarcio, fertumino, obstruo, impleo.

Verùm alij Scriptores sæpè malagma sumunt pro quolibet emplastro & vice versa, ita hîc videtur sumi. Ex dictis colligitur Deum noluisse coli serpentem æneum, sed tantùm aspici velut signum, vt omnis curationis laus & honor daretur Deo. Quare licèt Catharinus & Sanderus lib. 2. de Imag. c. 3. putant Hebræos inclinatione capitis, & submissione corporis venerationem exhibuisse serpenti, tamen veriùs est id eos non fecisse serpenti, sed Deo coram serpente; imò noster Vasquez 3. p. q. 25. disp. 104. negat eos se inclinasse coram serpente, sed nudè eum dumtaxat aspexisse contendit, potuisse tamen illi aliquam venerationem exhiberi asserit S. August. lib. 3. de Trinit. c. 10.

VERS. 13 TV ES ENIM DOMINE QVI VITÆ ET MORTIS HABES POTESTATEM, ET DEDVCIS AD PORTAS MORTIS ET REDVCIS] q. d. Tu Domine sanasti Hebræos lethaliter à serpentibus sancios, quia tu solus plenum habes ius & imperium in vitam & mortem, ac consequenter in viuos & morientes, vel mortuos: quare ad libitum potes vitam in mortem, &

& mortem in vitam commutare, atque viuentes ad portas, id est, ad limina mortis deducere, indeque ad vitam & sanitatem reducere, vti reduxisti Hebræos: portæ mortis enim vocantur metaphoricè certa & proxima pericula mortis, qualia afferunt lethales infirmitates, plagæ & vulnera: per has enim velut portas, ingressus est ad ipsam mortem & regionem mortuorum, puta ad sepulchrum & infernum, sicut per portas ingredimur in domum, vel vrbem. Alludit ad illud Dauidis: *Qui exaltas me de portis mortis*, id est, qui liberas me de periculis morti proximis psalm. 9. 14. Et: *Appropinquauerunt vsque ad portas mortis. quod vulgò dicimus ad fauces mortis*. Porrò dicit *portas* in plurali, quia plurimæ sunt viæ & modi quibus ingredimur ad mortem. Rursum, sicut varij sunt introitus ad mortem, sic & varij disparatique sunt exitus. Patres enim ante Christum morientes ibant ad sinum Abrahæ, pueri ad limbum, peccatores ad infernum, iusti veniali culpa infecti ad purgatorium, atque in singulis hisce locis varij sunt sinus, gradus, ordines & loca pro cuiusque merito vel demerito. Porrò ad litteram, mors hic æquè ac vita intelligitur corporalis, mysticè spiritualis. Spiritualiter enim viuit Deo anima per gratiam, & beatè per gloriam; moritur verò per peccatum, & damnatur ad mortem secundam per supplicia gehennæ. Vnde Cantacuzenus censet Anagog. hic notari resurrectionem. q.d. Deus mortis & vitæ est Dominus. hinc electos suos in resurrectione à morte suscitabit ad vitam beatam & æternam.

Porta mortis quæ.

Antistropha huic gnomæ est illa Annæ matris Samuelis: *Dominus mortificat & viuificat, deducit ad inferos & reducit*. Et vtraque anterior illa Moysis Deuter. 32. 39. *Videte quod ego sim solus, & non sit alius Deus præter me: Ego occidam & ego viuere faciam, percutiam & ego sanabo*. Hinc & Christus dicitur habere claues mortis & inferni. Apoc. 1. 18. Vide ibi dicta.

AD PORTAS MORTIS] Græcè ᾅδου, id est, *inferni*, quia olim ante Christum morientes omnes ibant ad inferos, saltem ad limbum patrum. Vnde infernus vocatur regio mortuorum, siue quam incolunt mortui. Porrò Noster à Castro per *portas inferni* accipit ipsam mortem: mors enim est quasi porta, per quam ingressus est in infernum. Vnde idem sic explicat illud Christi Matth. 16. 18. *Et portæ inferi non præualebunt aduersus eam*, q.d. Nullum est genus mortis, quod poterit confessionem Petri & fidem Ecclesiæ abolere, vt non sit in Ecclesia fidelis & sanctus, qui non libenter mortem oppetat pro ea tuenda. Verùm illius loci alius magis genuinus est sensus: Atque hic *portæ inferni*, vel vt Noster vertit *mortis*, non mortem ipsam, sed pericula mortis & inferni significant. Nec enim Hebræi à morte ipsa, sed à periculis mortis reducti sunt ad sanitatem.

VERS. 14. HOMO AVTEM OCCIDIT QVIDEM PER MALITIAM (nonnulli Codices addunt *animam suam*, sed id delendum cum Græcis & Romanis) ET CVM EXIERIT SPIRITVS, NON REVERTETVR, NEC REVOCABIT (malè Hugo legit *reuelabit*, & Glossa *reuelabit*) ANIMAM QVÆ RECEPTA EST] Componit, opponit & postponit hominem Deo, q.d. Deus habet vitæ & mortis potestatem. Vnde ad libitum potest viuos morti tradere, & mortuos ad vitam reuocare. At homo potest quidem per malitiam alterum occidere, eique vitam & spiritum vitalem adimere; sed non potest spiritum postquam egressus est reducere, nec animam vitamque reuocare, *quæ iam* à Deo *recepta*, in aliam vitam, suoque loco pro meritis in æternum assignata, iuxta illud Eccles. 12. 5. *ibit homo in domum æternitatis suæ*. Pro *non reuertetur*, græcè est, οὐκ ἀναστρέψει, quod Iansen. actiuè vertit, *non faciet reuerti*, scilicet occisor animam in corpus occisi; vt respondeat Hebrææ coniugationi *Hiphil*, quæ verbis neutris dat significationem actiuam.

Pro *nec reuocabit* noster fortè legit, οὐδὲ ἀνακαλεῖ, iam legunt, οὐδὲ ἀναλύει; vel vt Aldina habet, οὐδὲ ἀναλύσει, quod verti potest *non reuocabit*, scilicet occisor animam occisi; propriè tamen multi vertunt *non resoluit*, id est, non extinguit animam. q.d. Occisor occidendo resoluit corpus, illudque ab anima separat; at non potest resoluere animam: anima enim simplex est & incomposita, ideoque incorruptibilis & æterna, iuxta illud Christi: *Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere; sed potius timete eum, qui potest & animam & corpus perdere in gehennam.*

Porrò S. Hieron. in cap. 7. Daniel. & S. Ambros. epist. 21. censent animas morientium omnium, tam bonorum quàm malorum suscipi ab Angelis; sed verius videtur animas bonorum suscipi ab Angelis, ducique in cælum, vt animam Lazari ab iis ducta est in sinum Abrahæ, Luc. 16. animas verò malorum suscipi à dæmonibus, vt eas secum rapiant in tartara. Exempla Chrysorij & aliorum recenset S. Gregorius lib. 4. Dialogorum.

VERS. 15. SED TVAM MANVM EFFVGERE IMPOSSIBILE EST] q.d. Anima hominis occisi effugit manum occisoris. qui corpus occidere potest, at non animam: sed tuam manum, ô Domine effugere nequit; nam ab ea recipitur, ac pro meritis, vel cælo, vel inferno addicitur; aut in corpus, si ita tibi placitum fuerit, reducitur vt homo resurgat & reuiuiscat; vel si lethaliter læsus sit, vti fuere morsi à serpentibus, à te Domine sanetur. Similiter occisor, & quilibet impius manum tuam vindicem effugere nequit: tu enim omnium, adeoque vitæ & mortis absolutus es Dominus: quare amplissimis prouidentiæ tuæ brachiis omnes mundi fines, & omnia, quæ in iis sunt amplecteris, imò tribus digitis molem terræ appendis, & velut in aëre suspensam detines, ac palmo concludis. Isaiæ 40. 12. Vnde Psaltes: *Quò ibo*, inquit, *à spiritu tuo? & quò à facie tua fugiam? Si ascendero in cælum, tu illic es: si descendero in infernum, ades: si sumpsero pennas meas diluculo, & habitauero in extremis terræ, etenim illuc manus tua deducet me, & tenebit me dextera tua*. psalm. 138. 7. quod secutus Ouidius Poëta ita canit:

Quò fugis Encelade? quascumque accesseris oras,
Sub Ioue semper eris.

VERS. 16. NEGANTES ENIM TE NOSSE IMPII, PER FORTITVDINEM BRACHII TVI FLAGELLATI SVNT NOVIS AQVIS, ET GRANDINIBVS, ET PLVVIIS PERSECVTIONEM PASSI

passi (Græca addunt, ἀδιαφεύκτως, id est *ineuitabiliter*, vt ea euitare, & manum Dei effugere non possent) ET PER IGNEM CONSVMPTI] Probat neminem posse manum Dei effugere exemplo Pharaonis & Ægyptiorum, qui rebellantes Deo, immissâ ab eo plagâ septimâ grandinis horrendæ, adeò vt non tantùm herbas, sed & homines ac animalia, quæcumque in agris erant sterneret, ipsius vim, potentiam, & numen agnoscere coacti sunt, adeò vt Pharao, qui priùs Exodi 5.7. dixerat Moysi: *Nescio dominum, & Israel non dimittam*, post plagam grandinis humiliatus & resipiscens dixerit: *Peccaui etiam nunc, ego & populus meus impij*. Exodi 9.27. Licèt enim ibi v.23. & 24. grando tantùm nominetur, tamen grandini mixtas fuisse aquas & pluuiam, liquet ex hoc loco, & ex psal. 104.32. *Posuit pluuias eorum grandinem*; & ex Philone l.1. de Vita Moysis, qui grandini addit imbres, procellas, turbines, collisiones nubium, continua fulgura, tonitrua specie prodigiosa: refert que insolitis tempestatibus arbusta segetesq; vastatas periisse, animalia enecta non pauca partim frigore, partim grandine, lapidum in morem, partim fulmine: si quæ verò superessent ex animalibus, ambusta circumtulisse vulnera ad terrorem videntium.

Pro *nouis aquis*, græcè est, *νοτίοις ὑετοῖς*, id est, *pluuiis*. Pro *pluuiis* verò græcè est, ὄμβροις, id est, imbribus: à Græco enim ὄμβρος, deductum est Latinum imber: pouas vocat, tum quia in Ægypto vel rarò, vel numquam pluere solet: quare nouæ hæ fuerunt & insuetæ in Ægypto immissæ à Moyse pluuiæ; tum quia ingentes fuêre & horrendæ, quæ segetes ceteraque planè prosternerent. Porrò ὑετὸς, id est, pluuia, differt ab ὄμβρῳ, id est, imbre, quòd pluuia lenior sit, & subtilior, & rarior; imber verò vehementior, grandior & densior. Vnde ὄμβρος, dicitur ab ὁμοῦ ῥεῖν, id est, à simul fluendo, quòd in imbre aquæ turmatim confluant & depluant.

ET PER IGNEM CONSVMPTI] Grandini enim mistus erat ignis, qui omnia adurebat, vt patet Exodi 9.24. *Si grando & ignis mista pariter ferebantur*. Et psal. 104.32. *Posuit pluuias eorum grandinem, ignem comburentem in terra ipsorum*. Addit Philo & alij, ignem hunc fuisse fulgura ignita, quæ ignem, id est, ignitas sagittas, prunas, & carbones ardentes, mixtos procellis & tempestatibus in Ægyptios eiaculabantur, & cuibrabant. Vide dicta Exodi 9.

VERS. 17 QVOD ENIM MIRABILE ERAT, IN AQVA, QVÆ OMNIA EXTINGVIT, PLVS IGNIS VALEBAT: VINDEX ENIM EST ORBIS IVSTORVM

VERS. 18 QVODAM ENIM TEMPORE MANSVETABATVR IGNIS, NE COMBVRERENTVR, QVÆ AD IMPIOS MISSA ERANT, ANIMALIA: SED VT IPSI VIDENTES SCIRENT, QVONIAM DEI IVDICIO PATIVNTVR PERSECVTIONEM.

VERS. 19 ET QVODAM TEMPORE IN AQVA SVPRA VIRTVTEM IGNIS, EXARDESCEBAT VNDIQVE, VT INIQVÆ TERRÆ NATIONEM EXTERMINARET] Exaggerat iam dictam grandinis plagam, eiusque mira, & quasi miracula commemorat, quòd scilicet in ea res inter se summè contrariæ, scilicet aqua & ignis fœderarentur, contraque impios Ægyptios conspirarent, adeò vt cælum omniaque elementa, putà ignis, aër, aqua, & terra in eorum perniciem coniurasse viderentur. Ait ergo: *Quod enim mirabile erat*. Græcè παραδοξότατον, id est, summè paradoxum, summè nouum & mirum, superans omnem opinionem, æquè ac naturæ vim, *in aqua, quæ omnia extinguit, plus ignis valebat*. q.d. in plaga grandinis; aqua quæ solet ignem extinguere, adeò cum non extinguebat, vt ab igne vinceretur, imò vt aqua igni robur & vires adderet: in ea enim maiori vi exardescebat ignis, quasi aqua velut oleo aleretur, iuxta illud Tragœdi *Alit vnda flammas*. Sic in sacrificio Eliæ, ex victima aquis perfusa exarsit ignis. 3 Reg. 18.34. æquè ac ex sacrificio adaquato Nehemiæ. 2. Machab. 1.20. Sic naturaliter ignes artificiales, qui vulgò Græci vocantur, aquis non restinguuntur, sed potiùs aluntur; quin & calx aquâ non sopitur, sed accenditur, quod velut naturæ miraculum obstupescit S. August. lib. 21. Ciuit. c.4.

Porrò, quod ait hoc esse παραδοξότατον, verum est. Nam naturaliter omnis ignis comburit & consumit ranas, muscas, & cetera animalia. Quare licèt Aristot. Plinius, & ex iis S. August. lib. 21. de Ciuit. cap. 4. asserant Salamandram viuere in igne, id tamen sic accipi debet, quòd ob suum frigus & lentorē aliquandiu resistat igni, & in eo duret; nam si diutiùs in eo perseueret; tandem ab eo consumitur, vti disertè docet Galenus lib. 3. de Temperam. c.4. Dioscorid. lib. 2. cap. 16. Albertus Magnus lib. 25. de Animal. & alij: Pyraustæ tamen, quæ sunt animantes alatæ, & grandioribus muscis persimiles, in fornacibus ardentibus naturaliter viuere degereque solent, vti tradit Aristot. Plinius & alij, sed ita, vt nec ex igne generentur, nec eo alantur. Ignis enim nullum animal gignit, inquit Aristot. lib. 5. Histor. anim. c. 19. Denique animalia omnia sunt corpora non simplicia, sed mista, ideoque composita ex mixtione quatuor elementorum: quare ex vno solo elemento gigni, aliq; nequeunt. Quod ergo scribit S. Thomas, de virtutibus & vitiis, Chamæleontem ex aëre viuere, talpam ex terra, halecem ex aqua, Salamandram ex igne, ex communi vulgi sermone acceptum, & in rigore falsum videtur; sed hoc sensu verum, quod Chamæleon modico cibo contentus, viuat ex rore & muscis in aëre volitātibus; halec ex aqua non pura, sed terrestribus vaporibus, aliisque rebus mixta victitet; talpa ex radicibus terræ se pascat, Salamandra in igne aliquamdiu duret.

Salamandra igne consumitur.

Pyrausta in igne viuit.

Chamæleon non viuit ex aëre.

VINDEX ENIM EST ORBIS IVSTORVM] Dat causam iam dicti miri vel miraculi conspirationis, scilicet aquæ & ignis contra Ægyptios, quòd videlicet orbis, & quidquid in eo est, Deo vindici ad nutum subseruiat ad castigandum impios, qui iustos, putà fideles Hebræos affligebant. Vide dicta c. 5. 18.

QVODAM ENIM TEMPORE, MANSVETABATVR (Græcè ἡμεροῦτο, id est, mansuescebat, mitescebat, mitigabatur) IGNIS, NE CONBVRERENTVR, QVÆ AD IMPIOS MISSA ERANT ANIMALIA] Nonnulli exponunt. q.d. Ignis cum grandine cælitus missus in Ægyptios, comburebat Ægyptios, at non animalia, putà ranas, locustas, muscas, quas Deus iis in pœnam

per Moyſem immiſerat. Verùm tempore plagæ ſeptimæ, quæ fuit grandinis, iam ante ad preces Moyſis ceſſarant plagæ præcedentes ranarum, locuſtarum, muſcarum.

Dico ergo loqui ſapientem de igne non cæleſti, ſed naturali. q.d. cùm Ægyptij ignem vbique accenderent, vt eo obiecto ſeſe à ranis, muſcis, ſciniphibus, & alijs beſtijs liberarent, quas Deus immittebat operâ Moyſis, vt eos plecteret ac plagis afficeret; tunc nullam vim ignis in animalia illa exercebat, ſed diuina virtute continebat ſeſe ne illa combureret, vt illa Dei voluntati per omnia parerent, ac Ægyptios cruciarent.

Porrò hoc mirum ſiue miraculum, licet à Moyſe non ſit cõſcriptum in Exodo, hic tamen à Sapiente ſuppletur & exprimitur, æquè ac de manna v.20. quòd habuerit omnem ſaporis ſuauitatem ad libitum comedentium: quare, quin id reuera cõtigerit, dubitare non licet. Ita Dion. Janſen. & alij: de Ægyptiorum enim plagis omnis eſt hic ſermo, de quibus etiam accipit S. Bonauent. ſed hoc ſenſu, q.d. animalia Ægyptiorum, quæ erant in agris, à grandine & igne conſumebantur: quæ verò erant domi in ſtabulis, ab vtroque manebant intacta. Verùm hoc non erat paradoxum, nec mirum.

Ex dictis liquet, minùs rectè Lyranum hæc accipere de Hebræis, q.d. Hebræi aſpicientes ſerpentem æneum non lædebantur ab igne, id eſt, ab ignitis ſerpentibus: longiùs quoque abire Holcot, qui per animalia accipit tres pueros ſocios Danielis, qui in fornace Babylonica illæſi ab igne manſerunt, Daniel. 3.

SED ET IPSI (Ægyptij) VIDENTES (muſcas & ranas igne non abſumi) SCIRENT, QVONIAM DEI IVDICIO PATIVNTVR PERSECVTIONEM] Græcè ἐλαύνονται, id eſt, exagitantur, vexantur, cruciantur à ranis, muſcis, locuſtis, &c. q.d. Deus ranas & muſcas à ſe immiſſas illæſas in igne conſeruabat, vt infeſtarent puniréntque rebelles ſibi Ægyptios, vt ipſi id videntes agnoſcerent hoc non fieri naturæ vi, ſed Dei miraculo, ideóque Deum timerent & colerent, eiúſque populum, putà Hebræos dimitterent.

ET QVODAM TEMPORE IN AQVA SVPRA VIRTVTEM IGNIS EXARDESCEBAT VNDIQVE, ET INIQVÆ TERRÆ NATIONEM EXTERMINARET] q.d. Ignis obſequens Deo ad puniendum Ægyptios ſe in omnes puniendi partes modóſque verſabat. Nam parcebat ranis & muſcis vexantibus Ægyptios, vti dictũ v. præced. at verò in ſeptima plaga grandini miſtus ignis ſupra omnem naturæ vim exardeſcebat, vt Ægyptios eorúmque ſata exterminaret. Per *nationem* nonnulli accipiunt homines & animalia, à grandine & igne percuſſa. Meliùs accipias gramina & ſegetes è terra naſcentes, quas in agris conſumpſit grando & ignis, ſiue grando ignita. Græcè enim eſt γεννήματα, id eſt, genimina ſiue germina, putà herbas & ſata, quas percuſſit grando, vt Ægyptios frumenti penuriâ & fame affligeret. Ita Janſen. à Caſtro, & alij.

Minùs rectè Holcot accipit ignem, quo conflagrauit Pentapolis, ac natio Sodomitarum exterminata & combuſta eſt.

VERS. 20 PRO QVIBVS ANGELORVM ESCA NVTRIVISTI POPVLVM TVVM, ET PARATVM PANEM DE CÆLO PRÆSTITISTI ILLIS SINE LABORE, OMNE DELECTAMENTVM IN SE HABENTEM ET OMNIS SAPORIS SVAVITATEM.

VERS. 21 SVBSTANTIA ENIM TVA DVLCEDINEM TVAM, QVAM IN FILIOS HABES, OSTENDEBAT: ET DESERVIENS VNIVSCVIVSQVE VOLVNTATI, AD QVOD QVISQVE VOLEBAT, CONVERTEBATVR] Pro *omnis saporis suauitatem* græcè eſt, *ad omnem guſtum*, ἁρμόζοντα, id eſt, *accommodatum*, ſiue *vt omni guſtui congrueret*.

Opponit beneficentiam Dei in pios Hebræos, maleficentiæ & vindictæ eiuſdem in impios Ægyptios. q.d. Tu Domine ſicut Ægyptios puniuiſti ſterilitate & fame, vaſtando eorum ſegetes per plagã grandinis ignitæ, ſiue igni commiſtæ: ſic vice verſa Hebræis in deſerto omniũ rerum inopia laborantibus, dediſti manna cæleſte & ſuauiſſimũ. Vnde manna vocat *panem angelorum*, non comedentium, ſed producentium illud ex materia, ad id in nubibus ab ipſis diſpoſita, qua de cauſa *panis cæli*, id eſt, aëris & nubiũ vocatur. Pſalm. 77. 24. quia manna in aëre ab angelis formabatur. Hinc & vocatur hic panis *ſine labore*, ſcilicet hominum in arando, ſerendo, metendo, ab angelis applicando actiua paſſiuis confectus.

Manna dotes Nota, manna hoc miraculoſum primò erat inſtar granulorum pruinæ, ſiue roris cõglaciati. Secundò, erat rotundũ vt ſemen coriandri. Tertiò, ſapore erat melleum. Quartò, colore candidũ & ſimile cryſtallo, vt habent Septuag. Quintò, illud collectum pilo, & mola tundebant, & in farinam comminuebant, ex qua tortulas aut panes faciebant, & igne coquebant, vti nos ex farina tritici facimus, & in furno coquimus. Sextò, quotidie ex cælo; id eſt, ex aëre depluebat manna, excepto Sabbatho. Vnde Hebræi die Veneris duplum manna colligebant, ſcilicet quod ſufficeret duobus diebus, Veneris & Sabbathi. Alijs diebus ſi quis ſeruaſſet manna in craſtinum, illud ſcatebat vermibus. Septimò, quilibet ſiue multum manna, ſiue parum collegiſſet, cùm domum rediens illud menſurabat, reperiebat eamdem menſuram, ſcilicet Gomor, Deo occultè demente ex manna, quod hanc menſuram excedebat, vel adiiciente quod huic menſuræ deerat: quare Deus tunc eamdem menſuram manna viris, paruulis, & feminis admetiebatur, ac tãtumdem comedebant paruuli quantùm viri. Octauò. cùm ſol incalcuiſſet, liquefaciebat & cõſumebat manna, ſicut ſorbet & conſumit rorem. Vnde ante ortum ſolis illud colligere debebant. Vide dicta Exodi 16. vbi omnia quæ ad manna ſpectãt fuſè & exactè pertractaui, illudque expreſſum fuiſſe typum Euchariſtiæ, maximè quoad rem contentam & effectũ. ex S. Cyrillo, Nyſſeno, Ambroſ. & alijs, oſtendi. Cur enim ibi dicta hic repetam?

Nota, manna vocatur *panis angelorum*, quia angelorum erat opus, & quia cibus erat delicatiſſimus & præſtantiſſimus; quæ enim angelorum ſunt, præſtantiſſima ſunt, adeoque ſi angeli cibo corporali veſcerentur, manna veſcerentur.

Alleg. manna Euchariſtiæ eſt angelorum eſca, quia idem Chriſtus, qui nos paſcit in Euchariſtia, paſcit beatque Angelos in viſione beatifica. Hinc angeli ſacerdoti celebranti reuerenter aſſiſtunt & miniſtrant, vti multis exemplis oſtendi nu. c. 4. in fine capitis.

Memo-

Angeloptes exemplum.

Memorabile est quod legimus de S. Ioanne A Episcopo Rauennæ, qui cognominatus est Angeloptes, id est, Angelorum conspector, eò quòd Angelis familiaris esset, nimirum illi celebranti affuisse Angelum, qui calicem sanguinis Christi de manu Diaconi ereptum, omnibus videntibus & mirantibus, ministrando porrexit: vnde ab Angelis in cælum receptus est anno Domini 432. Ita ex monumentis Ecclesiast. Reuennatis Hieronymus Rubeus, Philip. Ferrar. & alij. Præclarè, vereque S. Gregor. 4. Dialog. cap. 58. *Quis, ait, fidelium dubium habere possit, in ipsa immolationis hora ad sacerdotis vocem cælos aperiri, in illo Iesu Christi mysterio Angelorum choros adesse, summis ima sociari, terrena cælestibus iungi, vnumq; ex visibilibus atque inuisibilibus fieri?* Idem asserit S. Chrysost. libr. 3. & 6. de Sacerdotio, ac exempla affert, qualia etiam extant in Vita ipsius S. Chrysostomi, & S. Basilij. B

Manna est Oratio.

Tropol. manna est oratio: hac enim ceu pane cælesti fruuntur Angeli cælestes, æquè ac terrestres, putà viri pij & sancti: hæc quoque miram in anima efficit suauitatem, dum cælestes à Deo haurit consolationes, instinctus & inspirationes omnium virtutum. Verè S. Bernardus de Consider. ad Eugen. *Oratio, inquit, fontem, id est mentem, de quo oritur, purificat: deinde regit affectus, dirigit actus, corrigit excessus, componit mores, vitam honestat & ornat.* Quocirca post filios Israeli manna nutritos, legimus nonnullos sanctos orationi & contemplationi deditos, præsertim Anachoretas, qualis fuit Gerardus, qui suasu S. Lydwinæ siue Ludwigis secedens in eremum, non nisi manna quod cælitus in cellam eius impluebat, alitus est. Vide Vitam S. Lydwinæ longiùs ante C finem. Vide & nostrum Aluarez de Paz tract. de Oratione part. 1. cap. 6. & sequent, vbi fusè omnes mannæ dotes orationi adaptat.

Rursum manna est sapientia, ac S. Scriptura, præsertim psalmi, qui affectuum omnium suauitatem nobis exhibent. Ita S. Ambros. lib. 1. epist. 1: *Esca, ait, & delectatio alimenti cælestis sapientia est, qua vescebantur in paradiso locati, qui erat indeficiens animæ cibus, quem vocauit manna diuinus sermo.* Et S. Gregor. 31. Moral. cap. 10. *Manna, ait, est verbum Dei, & quidquid bene voluntas suscipientis appetit, hoc profectò in ore comedentis sapit.* Et lib. 6. c. 9. *Manna, ait, omne delectamentum, omnem saporis suauitatem in se habuit, quia diuinus sermo in omnibus congruit, & à seipso non discrepans, qualitati audientium condescendit.* D Et S. August. serm. 91. de Tempore: *Nunc ergo festinemus cæleste manna suscipere. Istud enim manna pront vult quisque, talem saporem sapit. Audi enim & Dominum dicentem his qui accedunt ad se: fiat tibi secundum fidem tuam. Et tu ergo, si verbum Dei, quod in Ecclesia prædicatur, tota fide & tota deuotione suscipias, fiet tibi ipsum verbum quodcumque desideras. Verbi gratia, si tribularis consolatur te dicens: Cor contritum & humiliatum Deus non despiciet. Si letaris, prosperè cumulat tibi gaudia dicens: Letamini in Domino & exultate iusti. Si iracundus es, mitigat te dicens: Dominus sanat omnes languores tuos. Si paupertate consumeris, consolatur te dicens: Dominus erigit de terra inopem, & de stercore erigit pauperem. Sic ergo manna verbi Dei reddit in ore tuo saporem quemcumque volueris.*

Denique S. Hieron. in psal. 147. *Quidquid volueris, ait, ex sermone diuino nascitur, sicut tradunt Iudæi, quoniam manna quando comedebant, secundùm voluntatem vniuscuiusque, sic sapiebat in ore.*

Anagog. manna significat ineffabiles regni cælestis delicias, quas prælibant sancti pro us certantes in hac vita, iuxta illud: *Vincenti dabo manna absconditum.* Apocal. 2. 17. vide ibi dicta.

OMNE DELECTAMENTVM IN SE HABENTEM, ET OMNEM SAPORIS SVAVITATEM.] Alij vertunt: *Ad omnem voluptatem valentem, & ad omnem gustum congruum, adaptatum & accommodatum.* Nam vt sequitur, manna cuilibet saporem exhibebat, quem ipse sapere & gustare desiderabat. Vnde Syrus vertit: *Suauiorem omni dulcedine, & gustabiliorem præ omnibus gustabilibus;* Arabicus: *Panem fortiorem suauitate* (id est, suauiorem) *& præ omnibus delectabilibus.* Vnde & cap. 19. 20. manna in Græco vocatur ambrosia, quæ à Poëtis dicitur esse suauissimus Deorum cibus.

Substantia Dei, quid?

SVBSTANTIA ENIM TVA DVLCEDINEM TVAM, QVAM IN FILIOS HABES, OSTENDEBAT.] Ita legendum cum Græcis & Roman. Perperam ergo multi Codices habent in accusatiuo: *Substantiam enim tuam & dulcedinem tuam, quam in filios habes, ostendebas.* S. Greg. Nazianz. orat. 49. legit: *Substantia mea dulcedo mea est,* indeque probat contra Arrianos in Deo esse substantiam, filiumque esse ὁμοούσιον, id est, consubstantialem Patri: *Quæ est enim, inquit, substantia Dei, nisi ipsum quod Deus simplex, singulare, purum, nulla concretione permixtum, limpidum, bonum, perfectum, beatum, integrum, sanctum, totum? An tu putas inane aliquid esse & vacuum, quod Deus est? Hoc enim dici blasphemia est, vt inane putetur, per quem cuncta consistunt, qui omnia verbo edidit, ratione composuit, virtute perfecit; cuius nutu & imperio vniuersa reguntur, cuncta deseruiunt. Et bene quod de Deo in lege scriptum est: Ego sum, qui sum. Et: Qui est, misit me.* Exodi 3. Intelligit ergo Nazianz. per substantiam Dei naturam, quæ est dulcissima & suauissima, adeoque ipsa suauitas & dulcedo increata & immensa, quæ proinde seipsam communicans Hebræis, ipsis dulcissimum manna quod omnem saporis suauitatem continebat, exhibuit. Hic sensus valde congruit Græco: *Tua enim hypostasis, id est, tua subsistentia, tuam in filios ostendebat dulcedinem.* Dat enim causam, cur dixerit *paratum panem.* Quæret enim quis, quomodo Hebræi in deserto arido quotidie inuenerunt manna velut paratum cibum per continuos quadraginta annos? Respondet causam fuisse Hypostasin Dei, quòd scilicet Deus idem semper, suique similis consistens, & subsistens, quotidie & continuò cibum hunc Hebræis apparabat. Huc accedunt Victor Vticensis lib. de Cathol. Fide, & S. Fulgent. contra Arrian. ad 4. obiectionem, qui per *substantiam* accipiunt *filium Dei* suauissimum, qui manna hoc Hebræis parabat: vnde & eius typus ac figura erat manna, iuxta illud Ioannis 6. 32. *Non Moyses dedit vobis panem de cælo, sed pater meus dat vobis panem de cælo verum,* quem explicans v. 35. & 51. *Ego, inquit, sum panis viuus, qui de cælo descendi. Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum: & panis quem ego dabo, caro mea est, pro mundi vita.* Sic & Optatus citatus à Glossa, hunc locum explicat de filio Dei, qui est

est substantia Patris, ac illum figurâ & imagine, inquit, panis cælestis populo Israel cælitus appa- ret profluxisse. Passim tamen interpretes, vt Cantacuzenus, Hugo, Iansen. Vatabl. per sub- stantiam accipiunt manna, idq; non incongruè: manna enim vocatur substantia Dei, quia Dei iussu per angelos formabatur, dabaturque He- bræis: vnde paulò antè manna vocauit Angelo- rum escam, & paratum panem de cælo. Vox *sub- stantia*, notat manna fuisse solidæ substantiæ, ita vt non deluderet palatum Hebræorum, sicut deludit dæmon sagas & magos, dum eis phan- tasticum exhibet omnium epularum conuiuium, in quo videntur sibi lautè comedere & bibere, sed post conuiuium æquè inanes se sentiunt, & æquè fament & sitiunt ac ante, vti vir quidam nobilis in Belgio ad simile conuiuium à Mago inuitatus, sibi contigisse narrare solet. At manna non erat phantasma, sed substantia ac res verè subsistens, quæ proinde Hebræos verè pascebat, alebat, roborabat, vt sani, vegeti, fortes consiste- rent: quare eius sapor & suauitas pariter realis erat, & vt ita dicam, substantialis, non phantasti- cus & fictus. Hinc pro *substantia tua*, græcè est, ὑπόστασίς σου, id est, *substantia tua*. Sensus ergo est, q.d. *substantia tua*, id est, manna, quod erat sub- stantia & res solida, à te Domine formata, *dulce- dinem quam in filios habet ostendebat*, id est: sua dulcedine testabatur, imò repræsentabat ac re ipsa exhibebat dulcedinem amoris & beneuo- lentiæ, qua filios, id est, Hebræos fideles tuos complecteris. Causam subdit modumque ex- ponit dicens: *& deseruiens vniuscuiusque voluntati, ad quod quisque volebat conuertebatur*. Sic Christus in Oratione Dominica. Lucæ 11. 3. docet nos petere panem quotidianum, græcè ἐπιούσιον, id est, essentialem & substantialem, id est, homi- nis substantiæ necessarium: pari modo manna vocatur hic substantia, id est, panis substantialis, quia Hebræis per 40 annos aluit & sustentauit in deserto.

Manna e- rat substan- tia. cur?

Denique Osorius per ὑπόστασις, id est, sub- stantiam, accipit constantiam benignitatis, boni- tatis, & beneficentiæ diuinæ, qua continuò per 40. annos Hebræos aluit manna: ὑπόστασις enim est quasi basis, & fundamentum solidum & constans. Pineda verò in Iob c. 22. v. 3. in Digress. per substantiam accipit potestatem sustentandi. Sic & alij perplures.

Et deseruiens vniuscuiusque volun- tati (Græcè ἐπιθυμίᾳ, id est, desiderio, concu- piscentiæ) ad quod quisque volebat, con- vertebatur] Pro *vniuscuiusque* græcè est, προσφερομένου, id est, oblati vel offerentis se, accedentis, assumentis, & esitantis, quod Noster appositè vertit, *vniuscuiusque*, scilicet sumentis & comedentis manna. Pro *conuertebatur*, græcè est, μετεκιρνᾶτο, id est, *transtemperabatur*; Syrus, *& pro cuiusque desiderio miscebatur*, sicut cibi miscentur & condiuntur melle, sale, saccharo, aliisque condimentis, vt sint sapidiores, ac ad palatum comedentis attemperentur: ac sicut vina austera miscentur, & dulcorantur aqua, aut alio vino dulciori. Arabicus clarè: *Et ministra- bat perfectionem desiderij sui in quocumque cibo, quem volebant*.

Ex hoc loco censent nonnulli manna, non tantùm saporem, sed & substantiam mutasse ad cuiusque libitum, vt manna in piscem reuera conuerteretur ei, qui vellet gustare piscem; in perdicem ei, qui vellet gustare perdicem; in ouum ei, qui vellet gustare ouum; ac sic manna perfectè, & quasi ex æquo repræsentasse Eu- charistiam, in qua fit transsubstantiatio panis & vini in corpus & sanguinem Christi, remanenti- bus dumtaxat speciebus, siue accidentibus panis & vini. Simili enim modo in manna censent re- mansisse accidentia manna, sed internam sub- stantiam fuisse mutatam ad cuiusque comeden- tis libitum & gustum. Ita censent Claudius de Sainctes de Eucharistia R. part. 7. cap. Nicolaus Vilagognon lib. 3. contra Caluin. cap. 52. Tho- mas Bozius lib. 12. de Notis Ecclesiæ cap. vlt. Gregor. de Valentia tom. 4. disp. 6. q. 3. § 4. Fauet nonnihil S. August. lib. 3. de Trinit. cap. 1. ac S. Ambros. de iis, qui initian. myst. cap. 9. sed obscurè & remotè. Probant ex v. 25. *Propter hoc & tunc in omnia transfigurata, omnium nutrici gratiæ tuæ deseruiebat ad voluntatem eorum, qui à te deside- rabant*.

An manna mutarit substantiam, an tantùm saporem?

Verùm contrarium longè est verius, manna scilicet mutasse saporem dumtaxat, non autem substantiam ad libitum appetentium. Probatur Primò, quia tantùm hic dicitur manna habuisse in se omne delectamentum, & omnem saporis suauitatem, & ad hunc exhibendum appetenti- bus se conuertisse in quoslibet sapores, iuxta eorum appetitum.

Resp. sapo- rem tantùm mutasse. Prob. Pri- mò.

Secundò, quia transubstantiatio est miracu- lorum omnium summum, ideoque soli Eucha- ristiæ proprium.

Secundò.

Tertiò, quia sic manna non fuisset simile, sed dissimile Eucharistiæ: nam gustu corporali in Eucharistia tantùm sapimus saporem panis: gu- stu verò mentali tantùm sapimus corpus Chri- sti: at in manna Hebræi non sapiebant saporem manna solius, qui erat panis oleati & mellis, sed piscem, perdicem, ouum prout quisque volebat. Si ergo in aliam & aliam substantiam piscis, per- dicis, oui, &c. assiduè ad libitum comedentium fuisset conuersum, dissimile fuisset Eucharistiæ, in qua non est alia substantia, quàm corporis Christi.

Tertiò.

Quartò, hæ substantiales transubstantiatio- nes in manna fuissent plurimæ & continua mi- racula, sine necessitate & causa facta à Deo. Ad exhibendum enim cuique saporem, quem vole- bat, non erat necessum mutare substantiam, sed accidens tantùm: sufficiebat enim saporem illum manna indere, quem quisque appetebat.

Quartò.

Quintò, quia Hebræi ad manna nauseabant, suspirantes ad cæpas & ollas carnium in Ægy- pto: vnde dicebant: *Anima nostra nauseat super cibo isto leuissimo*. Numer. 11. 4. & c. 21. 5. Ergo reuera eis manna non mutabatur in cæpe & carnes. Si enim ea habuissent, non ad ea suspirassent. Di- ces, & retorquebis hoc argumentum: idem est de sapore: In manna enim sapiebant cæpe & carnes, & tamen ad ea suspirabant. Resp. suspi- rabant, quia carnales erant & gulosi, quibus non sufficit sapor, sed præter eum requirunt res ipsas sapidas & solidas, putà veras carnes, veros pi- sces, &c.

Quintò.

Rursum, si manna habebat dumtaxat speciem externam

Sextò.

externam manna, interiùs verò vertebatur in A piscem, carnem, ouum ad libitum edentium, frustra id fiebat. Nam edentes videbant speciem externam manna, non verò internam substantiam piscis, vel carnis sub manna absconditam: Sicut nos in Eucharistia videmus species panis, at non videmus sub iis latentem Christum, sed fide credimus: hanc autem fidem in manna non habebant animales Iudæi.

Si dicas, manna planè & per omnia mutatum fuisse in piscem, carnem, &c. etiam quoad speciem externam, ita vt omnino manna desineret tam quoad substantiam, quàm quoad speciem externam, repugnat S.Script. quæ vbique asserit Hebræos comedisse, vidisse, sapuisse manna, ac manna habuisse omnem saporis suauitatem. Alioqui enim manna non potuisset B esse typus Eucharistiæ, in qua panis transit in corpus Christi, sed remanentibus speciebus panis.

Septimò. Denique, sicut Auctores contrariæ sententiæ per mutationem manna in substantiam piscis vel carnis, meliùs repræsentant transubstantiationem in Eucharistia, ita nos dicentes eamdem in manna mansisse substantiam, sed accidentia saporis fuisse variata, meliùs per hoc demonstramus in Eucharistia accidentia panis & vini manere, ac alere hominem sine illorum substantia. Rursum Eucharistiam vnam & eamdem omnem virtutum, rerumque cælestium saporem & gustum communicanti pro eius desiderio exhibere. Porrò v.25. mox suo ordine explicabo.

Nota, pro *conuertebatur*, græcè est μετεκιρνᾶτο, id est, transtemperabatur, & miscendo trans- C fundebatur; Syrus, *Miscebatur*; alij, *temperabatur*. Radix enim κιρνάω, idem est, quod misceo, inficio, tempero, infundo vinum. Vnde Medici ὀξύκρατον, vocant potum ex aceto & aqua mistum & temperatum. Sic vinum purum & immistum vocatur ἄκρατον; & εὔκρατον, quod ritè dilutum & temperatum est. Τὸ ergo μετακιρνᾶν, significat modum varietatis saporum in manna, quòd sicut vinum, si aqua vel alio vino quolibet misceatur, quemlibet vini saporem exhibet. Si enim vino dulci infundas vinum acre, amarum, vel alterius saporis, vini dulcedinem inflectes ad acredinem, amariciem, aliumve saporem: Sic pariter Deus in manna natiuum eius melleum saporem, affuso alio sapore ad saporem piscium vel carnium pro desiderio cuiusq; comedentis inflectebat. Manebat ergo natiuus D manna sapor, sed temperatus, dilutus & inflexus ad saporem eius rei, quam quisque gustare desiderabat. Hoc enim insinuant Hebræi murmurantes dum dicunt: *Anima nostra nauseat super cibo isto leuissimo*: sentiebant ergo & sapiebant leuitatem & mollitiem manna, & insuper saporem ciborum, quos appetebant: ac leuitas illa, mollities, & dulcedo manna mouebat eis nauseam. Cogita te saccharum vel mel effundere piscibus, carnibus reliquisque cibis, & apprehendes quomodo mellea dulcedo manna saporum piscium, carnium reliquorumque ciborum mista, affusa & contemperata fuerit, sed eo modo itaque parcè vel largiter, sicut Palato & desiderio comedentium cõgruebat: illi enim suum

Sapor manna cuique quomodo attemperatus.

saporem attemperabat manna. Atque hæc videtur fuisse causa nauseæ & murmuris Hebræorum de manna, quòd scilicet, esto in eo saperent omnem saporem, quem vellent, tamen simul saperent saporem mellis, qui erat natiuus ipsi manna: mel enim, saccharum ceteraque dulcia si longiùs comedantur, facilè pariunt nauseam & fastidium. Denique manna per se vbique suum retinebat saporem, sed in Palato vescentium, saporem, quem quisque optabat, efficiebat, itaque ad eius votum quasi transformabatur, id est, aliam saporis formam & rationem suscipiebat & induebat.

Quocirca minùs verum videtur, quod censet Holcot hanc varietatem saporum non fuisse in ipso manna, sed in Palato comedentium dumtaxat, secundùm apparentiam & iudicium eorumdem. Sic enim fuisset fucatus & phantasticus sapor manna, non realis & substantialis, vti dixi v.21. nec manna in se habuisset omne delectamentum & omnis saporis suauitatem, nec deseruiens cuiusque voluntati ad id, quod quisque volebat, fuisset conuersum, quod tamen asserit v.1. Denique sic manna non fuisset appositus Eucharistiæ typus, vtpote quæ substantialiter nobis exhibet Christum, omni gratia & delectatione spiritali pollentem, & eamdem sumentibus communicantem. Ita ceteri interpretes. Cùm ergo quis Hebræus desideraret comedere piscem, carnem, ouum, Deus ipsi manna indebat saporem piscis, carnis, oui, quem saperet comedens, perinde ac si piscem, carnem, ouum comederet.

Manna sapor verus non apparens.

Tropolog. panis omne delectamentum in se habens, & omnis saporis suauitatem, est oratio & contemplatio. Anagog. est gloria cælestis. Allegor. est Caro Christi in in Eucharistia. Vnde S.Thomas Opuscul. 57. in Officio Venerabilis Sacramenti ad Magnificat, hos illi assignat versus:

Manna est Oratio & Euchar.

Gnoma.

Panem de cælo præstitisti eis,
Omne delectamentum in se habentem.

Et mox hanc Antiphonam: *O quam suauis est, Domine spiritus tuus, qui vt dulcedinem tuam in filios demonstrares, pane suauissimo de cælo præstito esurientes replens bonis, fastidiosos diuites dimittis inanes.* Et lectione 4. *Suauitatem huius Sacramenti nullus exprimere sufficit: per quod spiritualis dulcedo in suo fonte gustatur, & recolitur memoria illius, quam in sua passione Christus monstrauit excellentissimæ charitatis.* Ante lectionem verò hos præmittit versus:

Cibauit eos ex adipe frumenti
Et de petra melle saturauit eos.

Hinc de nonnullis sanctis deuotè communicantibus legimus, in S.Synaxi eos fauum quasi mellis gustasse. Idem in Antiphona ad Magnificat in secundis Vesperis: *O sacrum conuiuium, in quo Christus sumitur, recolitur memoria passionis eius, mens impletur gratia, & futuræ gloriæ nobis pignus datur.* Idem in hymno ad Laudes: *Se nascens dedit socium, conuescens in edulium, se moriens in pretium, se regnans dat in præmium.* Vis exempla? accipe.

In Vitis Patrum lib.6. Libello 18 de Prouidentia cap. 17. *Dixit Abbas Pastor: Scriptum est, quemadmodum desiderat ceruus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus: Quoniam igitur cerui in solitudine serpentes plurimos glutiunt, & cum*

Exempla.

accensi eorum veneno fuerint, ad aquas peruenire desi- A *derant: bibentes autem tentantur à feruore serpentini virus: sic & monachi in solitudinibus habitantes accenduntur dæmonum malignorum veneno, & propterea desiderant Dominico venire ad fontes aquarum, hoc est, ad corpus & sanguinem Domini nostri Iesu Christi, vt purgentur ab omni amaritudine dæmonum malignorum.*

S. Maria Ægyptiaca cùm 47. annis in eremo vitam Angelicam egisset, sub mortem sacram synaxin à S. Sozyma suscipiens, in cælum extensis manibus ingemiscens, cum lacrymis præ gaudio clamabat: *Nunc dimittis Domine ancillam tuam secundùm verbum tuum in pace: quia viderunt oculi mei salutare tuum*, itaque prælibans delicias cælestes, mox emoriens, ad eas tota mente hauriendas euolauit in cælum. Ita habet eius vita scripta ab eodem Sozyma. Simile legimus de B S. Maria Magdalena in eius ad Christum transitu.

Fertur S. Mònica post sacram synaxin quasi deliciis ebria exclamasse: *Cor meum & caro mea exultauerunt in Deum viuum. Quid hic ago? volemus in cælum?*

S. Ioannes Eremita tantas in Eucharistia sentiebat delectationes, æquè ac robur & vires, vt eam dominica dumtaxat die sumens, nihil per totam hebdomadam aliud comederet; teste Palladio in Lausiaca c. 61.

S. Franciscus, ait S. Bonauent in Vita eius c. 9. *Flagrabat erga Sacramentum Dominici corporis feruore omnium medullarum, stupore admirans maxime illam charissimam dignationem & dignatissimam charitatem. Sæpè communicabat, & tam deuotè vt alios deuotos efficeret, dum ad immaculati agni degustatio-* C *nem suauem, quasi spiritu ebrius in mentu vt plurimum rapiebatur excessum.* Hinc in Christum crucifixum optabat, per excessiui amoris incendium totaliter transformari; vti & ipsi contigit, dum per Seraphinum sub alis suis crucifixum continentem, sacra quinque vulnerum eius stigmata carni suæ impressa, raro Christi dono accepit.

S. Catharina Senensis, vti in eius vita scribit Raymundus ipsius confessarius, *videbat frequenter in manibus sacerdotis infantem, interdum u erum grandiusculum, quandoque fornacem ardentem, sæpè etiam inæstimabiles suauitatis odores sentiebat. Quoties autem illud summum Sacramentum vel vidisset, vel sumpsisset, nouum, idemq́; ineffabile gaudium in eius animo existebat; ita vt non rarò in eius pectore cor exiliret, idq́; cum tanto sono, vt socia circumstantes clarissimè audirent: nec erat sonus ille vsitatus, sed valdè sin-* D *gularis & præter naturæ morem. Solebat autem sancta Virgo dicere Thomæ Confessario suo: Tantum gaudium obtinet mentem meam, vt valdè admirer posse durare animam in corpore; addebatq́;: Tantum ardorem sentio in anima mea, vt ignis materialis mihi frigere potiùs, quàm vrere videatur. Ex hoc autem ardore existit quædam in anima mea renouatio puritatis & humilitatis, ita vt videar mihi redisse ad ætatem quatuor vel quinque annorum. Tantus quoque inde in me accenditur amor fraternus, vt non solùm libenter, sed etiam hilariter pro quocumque proximo velim mortem oppetere.* Et nonullis interiectis: *Cùm autem sacram Eucharistiam ex eius manibus perciperet, facie erat rubicunda & micante, tantaq́; cum deuotione eam accepit, vt maximum stuporem & deuotionem ipsi Confessario adferret. Ipsa verò ita fuit in Deum absorpta, vt toto illo die, etiam postquam ad se rediit, nullum potuerit verbum eloqui. Dixit autem postea fratri Thomæ Confessario, cùm ex eius manibus sumpsisset sacram Eucharistiam, tale aliquid se vidisse, quod mentem eius adeò ad se pertraxerit, vt alia omnia, quæ hic habeantur, velut abominanda stercora ipsi visa sint, non solùm opes & voluptates corporis, sed etiam consolationes spirituales: tumq́; ipsi oranti præstitit id Deus quod diximus, putà mentem inter omnia immotam, quod est reuera munus excellens & eximium.*

NIX AVTEM ET GLACIES SVSTINEBANT VIM IGNIS, ET NON TABESCEBANT: VT SCIRENT, QVONIAM FRVCTVS INIMICORVM EXTERMINABAT IGNIS ARDENS IN GRANDINE ET PLVVIA CORVSCANS. VERS. 22

HIC AVTEM ITERVM, VT NVTRIRENTVR IVSTI, ETIAM SVÆ VIRTVTIS OBLITVS EST. VERS. 23

CREATVRA ENIM TIBI FACTORI DESERVIENS, EXARDESCIT IN TORMENTVM ADVERSVS INIVSTOS, ET LENIOR FIT AD BENEFACIENDVM PRO HIS, QVI IN TE CONFIDVNT] Redit ad septimam Ægypti plagam, quæ fuit grandinis igni, id est, fulminibus mistæ, qua Deus percussit sata & fruges Ægyptiorum, itaque sterilitate & fame eos mulctauit. Sicut enim dixit v. 17. in plaga ista ignem non fuisse aqnis, id est, grandine & pluuiis extinctum; sic vice versa hic ait ignem non liquasse niuem & glaciem, sed vtraque velut deposita contrarietate naturali inter se fœdus iniisse, ac conspirasse in perniciem Ægyptiorum. Vnde Philo lib. 2. de Vita Moysis: *Grando, inquit, intermixta ignibus nec ipsa liquescebat, nec extinguebat flammas, sed vtraque eodem deferebantur impetu.* Itaque *nix & glacies*, hoc loco idem sunt, quod grando; grando enim non aliud videtur esse, quàm aqua vel nix conglaciata. Fortè etiam cum grandine, vti mixta fuit pluuia, sic & nix, vti sæpe videmus hæc tria conuenire, & simul è cælo descendere; quia hæc tria ex aqua nascuntur, & mox in aquam redeunt. Vnde glaciei ænigma hoc dat Symposius: VERS. 24

Vnda fui quondam, quod me citò credo futurum: *Ænigma glaciei.*
Nunc rigidi cæli duris connexa catenis,
Nec calcata pati possum, nec nuda teneri.

VT SCIRENT] q. d. Vt intelligerent filij Israel, ad quorum hæc referuntur & amplificantur vtilitatem, fructus Ægyptiorum ab igne, inter grandinem & pluuiam coruscante, fuisse absumptos: vnde escis sublatis in famem ingentem deciderunt miseri.

IGNIS ARDENS IN GRANDINE, ET (tepete cum Dionys. τὸ in) PLVVIA CORVSCANS] Hoc enim erat mirum in plaga grandinis, quod in ea arderet ignis, idemque in pluuia grandini mixta coruscaret & effulguraret, cùm tamen natura ignis grandini, æquè ac pluuiæ ex diametro repugnet, ac grandinem perimat, vel ab ea extinguatur & perimatur.

HIC AVTEM] *Hic*, scilicet ignis. Græcè est, τῦτο neutrum, id est, *hoc*, quia refert πῦρ, id est, ignem, quod Græcis pariter est generis neutri. Componit & comparat ignem, quo coqueba-

tur

tur manna, cum igne grandine misto, quoperculfa eft Ægyptus, idque apposité, quia manna erat instar roris conglaciari, ideoque specie externá referebat grana grandinis, vel facchari. Sensus ergo eft.q.d. Sicut in gratiam Hebræorum fecisti, ô Domine, vt ignis cum grandine conspirans perderet sata Ægyptiorum; sic vice versa fecisti, vt ignis cum manna, quod erat instar grandinis, conspirans, illud non liquaret & absumeret, sed coqueret & solidaret, vt eo velut pane à se cocto pasceret Hebræos. Manna enim molitum, vel pistum formabatur in panes vel tortulas, quos igne coquebant, vt patet v.27. & num. 11. Manna ergo rotulentum, & instar grandinis constrictum & conglaciatum sustinebat vim ignis, dum vel aquis calidis elixabatur, vel in sartagine frigebatur, vel sub cinere, aut in clibano furnove in panem coquebatur. Quare tunc ignis, τεφθῶσι (alij minùs aptè legunt στερφῶσι), id eft, *verterentur*, id eft, *nutrirentur iusti*, scilicet fideles Hebræi, *etiam sui virtutis oblitus est*, qua solet liquare, absumere grandinem & glaciem, cui simile, erat manna, quod tamen ignis non liquabat, nec absumebat, sed durabat & solidabat.

CREATVRA ENIM] Dat causam, cur ignis non absumpserit grandinem percutientem Ægyptios, nec manna pascens Hebræos, quia scilicet ignis erat creatura Dei, qui proinde ipsi vt suo creatori, per omnia deseruit & obedit. Quare illo iubente conspirauit cum glacie ad torquendum iniustos, & in manna velut lentior leniorque factus, illud fouit coxitque, vt eo pascerentur Hebræi, qui in Deum credebant & confidebant. Ita Noster à Castro. Reddit, inquit, generalem rationem duorum tam contrariorum effectuum eiusdem ignis, qui nocuit Ægyptiis & profuit Israëlitis. Nam creatura suo obsequēs creatori vim suam ad eius voluntatem exerit ac remittit, operamq; dat vt supplicio afficiat iniustos; iustos verò summa cum benignitate conseruet & tractet. Vnde ex Græco claré ad verbum vertas: *Creatura enim tibi effectori subseruiens*, ἐπιτείνεται, *id est, intenditur ad pœnam aduersum iniustos, & ἀνίεται, id est, remittitur ad beneficium pro his qui in te confidunt.*

VERS.25 PROPTER HOC ET TVNC IN OMNIA TRANSFIGVRATA, OMNIVM NVTRICI GRATIÆ TVÆ DESERVIEBANT, AD VOLVNTATEM EORVM, QVI A TE DESIDERABANT

VERS.26 VT SCIRENT FILII TVI, QVOS DILEXISTI DOMINE, QVONIAM NON NATIVITATIS FRVCTVS PASCVNT HOMINES, SED SERMO TVVS HOS, QVI IN TE CREDIDERINT CONSERVAT] Repetit & inculcat quod dixit de manna v.21. scilicet ipsum suum saporem commutasse ad desiderium comedentium. *Transfigurata*, scilicet creatura, quæ præcessit, sed ibi per creaturam intellexit ignem, hic verò per eam intelligi manna igne coctum Græcè eft, μεταλλευομένη, id eft, transformata, in aliud commutata, trásfigurata. S. August. lib. 3. de Trinit. cap. 11. vertit, *se transfigurans*. q.d. Propter hoc, vt scilicet ostenderes tuam beneficentiam in fideles Hebræos, fecisti vt creatura tua, id eft, manna à te creatum se transformaret, & quasi transfiguraret in omnia, id eft, in omnes saporum formas, differentias, & species pro appetitu cuiusque comedentis; quia manna, æque vt ceteræ creaturæ, *nutrici gratiæ*, id eft, beneficentiæ & beneficæ prouidentiæ tuæ, *deseruiebat ad voluntatem eorum, qui à te desiderabant*, vt pro voluntate & desiderio cuiusque exhiberet eum saporem, quem quisque optabat, & desiderabat sibi in manna à Deo exhiberi.

Moral. nota hic creaturas iustis transfigurari, id eft, aliam formam & figuram exhibere, quàm exhibeant impiis; iustis enim exhibent formam, vultumque serenum amici & benefactoris, impiis verò exhibent formam, vultumque seuerum inimici & vltoris. Sic mare rubrum saluauit Hebræos, mersit Ægyptios. Sic diluuium absorpsit impios, seruauit Noë. Sic ignis perdens Sodomam, pepercit Lot, quia creaturæ conformant se suo creatori, qui benignum se ostendit piis, ferocem impiis.

OMNIVM NVTRICI GRATIÆ TVÆ] Græcè τῇ πανττρόφῳ σου δωρεᾷ, id eft, *omnia nutrienti tuo dono*, pro quo noster vertit *gratiæ*: δωρεὰ enim eft donum, gratia, dos, largitio. Gratia ergo hic significat gratiosam Dei voluntatem, prouidentiam & beneficentiam, vel omne beneficium gratiæ ab illa proueniens. Quocirca S. August. in psalm. 144. & epist. 93. docet duplicem esse gratiam, vnam creationis, alteram saluationis, siue vnam naturalem, alteram supernaturalem. Vide Suarez tom. 1. de gratia Prolog. 3. c. 2. n. 2. & c. 3. n. 5. vbi per nutricem gratiam accipit amorem gratuitum Dei, siue ipsam Dei charitatem, quæ est primum Dei ergo nos donum, & maximè liberale ex sola Dei misericordia promanans. Vnde idem S. August. de Prædest. sanct. cap. 15. *gratiam*, vocat, *gratuitam Dei voluntatem, gratis beneficia largientem*.

Vnde aliqui hic vertunt: *Omnia almæ, vel altrici* (*almus* enim dicitur quasi *alens*, ab alendo ait Festus: vnde alma Ceres, alma parens, alma tellus, quia omnia alit) *tuæ benignitati deseruiebant*: hæc enim omnium est nutritia: quare Dei benignitate plena est terra, iuxta illud: *Imples omne animal benedictione*. Psalm. 144. 16. Et: *Ego quasi nutritius Ephraim, portabam eos in brachiis meis, & nescierunt quòd sanarem eos*. Osee 11.3. Quocirca meritò de ingratis hominibus queritur Deus: *Filios enutriui & exaltaui; ipsi autem spreuerunt me*. Isaiæ 1.2. Et: *Obliti estis Deum, qui nutriuit vos, & contristastis nutricem vestram Ierusalem*. Baruch 4.8.

AD VOLVNTATEM EORVM, QVI A TE DESIDERABANT] Putà Hebræorum esurientium & desiderantium cibum. Perperam nonnulli legunt: *qui à te desiderati sunt*, id est, quos desiderasti & amasti. Græcè est, δεομένων, quòd tam *egentium*, quàm *desiderantium* verti potest. Egestas enim facit desiderare, & desiderare facit orare, vt obtineas id, quo egestatem leues. Audi S. Hieron. in psal. 147. *Manna quando comedebant, secundum voluntatem vniuscuiusque, sic sapiebat in ore, ac si dixisset: Qui manna comedebat, si desiderabat mala, si pirum, si vuam, si panem, si carnes, secundum qualitatem & voluntatem comedentis, ita & sapor in manna erat. Sic & in carne Christi, qui est sermo doctrinæ, hoc est Scripturarum sanctarum interpretatio, sicut volumus, ita & cibum accipimus. Si sanctus es,* innenis

inuenis refrigerium: si peccator es, inuenis tormentum. A Vltimis hisce verbis insinuat S. Hieron. iustos dumtaxat sensisse in manna hanc saporis varietatem ad libitum, iniustos verò tantùm gustasse natiuum manna saporem, qui erat instar panis oleati & melliti. Idem magis disertè & expressè sentiunt S. August. libr. 2. Retract. cap. 9, & 20. S. Gregor. lib. 6. Moral. cap. 9. Abulens. Lyran. Dionys. & alij. Verùm tam malis, quàm bonis hanc gratiam, vti & coturnicis, columnam ignis, aquam è petra, &c. fuisse concessam inouit *τῷ vniuscuiusque* v. 21. quod tam malos, quàm bonos complectitur: itaque censet S. Cæsarius relat homil. 7. in Pascha, Hugo, Victor. Torniellus, Lorinus, & alij, ob rationes quas recensui Exodi 16. v. 31. Diuina planè vis, bonitasque digna Deo, & nisi sacris litteris apertè constaret, planè incredibilis; vt se Deus ad innu- B merabilem hominum multitudinem quotidie, imò singulis horis ac momentis ita attemperaret, vt in vnius cibi temperamento centum sapores disparatos; atque ex difficillimis primarum qualitatum harmoniis toties disparitos in palatis Hebræorum produceret, ac in stomacho membrisque omnibus nutrimentum generaret.

Manna sapiebat etiā malis id quod volebant.

VT SCIRENT FILII TVI (fideles Hebræi) QVONIAM NON NATIVITATIS FRVCTVS] Græcè *γενέσεις τῶν καρπῶν*, id est, natiuitas vel generationes fructuum, hoc est fructus geniti & nati, siue natiui *pascunt hominem, sed sermo tuus.* Græcè *ῥῆμά σου*, id est, *verbum tuum*, putà iussio tua, decretum tuum, *hos qui in te crediderint conseruat*, dum scilicet viderunt se in deserto sine pane, solo manna cælesti vixisse per 40. annos, C vti Christus in simili deserto ieiunans & orationi vacans sine pane vixit 40. dies, ideoque diabolo teotanti, dicentique Matth. 4. 3. *Dic vt lapides isti panes fiant*; respondit: *Scriptum est.* Deut. 8. v. 3. *Non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei*, id est, omni re, quam iusserit & ordinarit Deus, sicut iussit Hebræos ali manna. De manna enim loquitur Moyses. Deut. 8. 3. Denique oon cogitanti de alio sapore & cibo, manna exhibebat saporem panis oleati vel farinæ mellitæ: cogitanti verò & desideranti alium quemlibet saporem, illum ipsum exhibebat. Quocirca probi, cùm ex natiuo manna sapore mellito sentirent sibi obrepere nauseam, indeque murmur, illi resistebant cogitando se in manna quiduis sapere posse, si eius desiderium conciperent: improbi verò & ingrati cedebant D nauseæ, ob eamque murmurabant. Vide dicta Exod. cap. 16.

VERS. 27 QVOD ENIM AB IGNE NON POTERAT EXTERMINARI, STATIM AB EXIGVO RADIO SOLIS CALEFACTVM TABESCEBAT] Cantacuzenus explicat de plaga grandinis: hæc enim igni mixta cum eo conspirabat ad vastandum segetes Ægyptiorum, eadem tamen solis radiis liquabatur. Verùm alij passim hæc accipiunt de manna; de eo enim omnis est hic sermo. q. d. mirum, imò miraculum erat in manna, quòd ipsum igne coqueretur & solidaretur; radiis verò solis calefactum liquaretur, vti ijsdem naturaliter liquatur grando & glacies, cui simile erat manna: quare hoc posterius non erat miraculum, licèt id velit Abul. in Exod. 16. quæst. 8. sed prius; nam glaciem, cui simile erat manna, igne non liquari, cùm sole liquaretur, vtique miraculum est: Ignis enim calidior est sole. Vide dicta Exodi 16. 21. & Numer. 11. 8.

VERS. 28 VT NOTVM OMNIBVS ESSET, QVONIAM OPORTET PRAVENIRE SOLEM AD BENEDICTIONEM TVAM, ET AD ORTVM LVCIS TE ADORARE.

VERS. 29 INGRATI ENIM SPES TAMQVAM HYBERNALIS GLACIES TABESCET, ET DISPERIET TAMQVAM AQVA SVPERVACVA] q. d. quia manna sole incalescente liquescebat; hinc ante ortum, vel ad ortum solis oportebat illud colligere; qua re significabat Deus, oportere nos præuenire solem ad benedictionem Dei excipiendam, & vicissim ei per gratiarum actionem reddendam, atque summo manè ad ortum lucis Deum laudare, adorare, & inuocare: qui enim piger & ingratus huic diuinæ oblationi, qua Deus manè orantibus offert gratiam, æquè ac Hebræis manè offerebat manna, speret post somnum & pigritiam sese Dei gratiam, cùm sibi licebit repertururum, fallitur, sicut Hebræi stertentes fallebantur, dum post ortum solis manna quærebant, nam reperiebant illud solis radiis liquatum & dissolutum, liquabatur enim, sicut glacies in hyeme sole incalescente colliquescit & tabescit, id est, in vaporem abit & euanescit. Simili modo ingrati spes *disperiet tamquam aqua superuacua*, id est, vt Græcè, *sicut aqua inutilis diffluet.*

Manè excipienda oratio Dei gratia.

AD BENEDICTIONEM TVAM] Benedictio hic reciproca accipitur, scilicet tam ipsa Dei beneficentia, qua Hebræis manè dabat manna, ac manè orantibus dat gratiam, quàm Hebræorum & nostra, putà gratiarum actio, qua ob manna, omnemque gratiam à nobis Deo agendæ sunt gratiæ. Ita Lucas Brugensis in Notis hic, Vatabl. Iansen. Clarius, & alij. Vnde græcè est, *ἐπ' εὐχαριστίαν σου*: *εὐχαριστία* autem & gratiam & gratiarum actionem significat. Hinc Venerabile Sacramentum dicitur Eucharistia, quia summam gratiam, putà Christum omnis gratiæ fontem continet, ideoque summam à nobis gratiarum actionem requirit: vnde per Antithesin subdit: *Ingrati enim spes*, &c. vbi manifestè *εὐχάριστον*, id est, gratum opponit *ἀχαρίστῳ*, id est, ingrato. Porrò hac voce *εὐχαριστία* præludit & alludit ad mysticum manna logis nouæ, scilicet ad corpus Christi in Eucharistia.

ET AD ORTVM LVCIS TE ADORARE] Græcè est, *ἐντυγχάνειν*, id est, occurrere (scilicet Deo) interpellere, orare, intercedere pro rebus tum priuatis, tum publicis. q. d. Si Deus adeò diligens est, vt primo manè nobis manna & gratiam suam afferat, vtique decet nos simili diligentia Deo occurrere, vt illus gratiam gratè excipiamus.

Ortus hic non significat cæli situm, putà Orientem & Orientalem cæli plagam. Hebræi enim orabant conuersi non ad Orientem, vti faciunt Christiani, sed respicienter ad Sanctum Sanctorum, quod erat ad occidentem, vti docet S. Hieron. in cap. 8. Ezech. ortus ergo hic solis, lucisque exordium significat, putà manè & auroram: tum enim colligendum era manna, nam post

post solis ortum eius radiis liquabatur, vt disce- A rent Hebræi non stertere, sed manè surgere ad orationem & ad parandū cibum, nam diligentibus occurrit & succurrit Deus. Vult enim iure suo Deus ceteris curis rebusque anteponi, ac primitias diei sibi dicari, vt ab eo totius diei felicem decursum impetremus. Vnde S. Athanas. in psal. 5. *Magnum, ait, certaminis decus, è lecto ipso Deo sistere seipsum, & prauenire ingratiarum actione solem.* Et S. Chrysost. in psal. 5. ad illa: *Manè exaudies vocem meam*, sic ait: *Ab initio diei Dauid dabat Deo primitias. Oportet enim*, inquit, *ad gratias tibi agendas solem præuenire, & ante ortum lucis te interpellare. Tu autem in Imperatore quidem minimè patiaris eum, qui est inferior, ante te adorare: nunc autem sole oriente ipse dormis, & cedis primo loco creaturæ, nec omnem creaturam præuenis, qua propter te facta est, nec ei agis gratias, sed cùm surgis manus & faciem lauas, animam autem immundam negligis*, &c. B

Adorandus est Deus mane sole.

Idem sanxit Moyses Deuter. 6. 7. *Meditaberis in eis, & c. dormiens atque consurgens*, vbi plura hac de re congessi. Esto ergo ô Christiane, ô Sacerdos, ô religiose philomela auroræ, imò *esto cicada noctium*, vti scribit & præscribit S. Hieron. Eustachio. Sicut enim aues diluculo canunt, ac philomela suâ melodiâ solem præuenit, & venientem quasi allicit, & salutat; sic pariter fideles manè solem iustitiæ suis hymnis & precibus salutent oportet. Id fecere Essæi & primi Christiani, qui teste Plinio, antelucanos Christo canebant hymnos: quin & Iudæi quotidie manè offerebant iuge sacrificium, vti etiamnum fideles manè dicunt vel audiunt missæ sacrificium.

Esto cicada noctium.

Porrò hac de causâ Christiani orant, non tantùm manè in aurora sub ortum solis, sed etiam conuersi ad eum Orientem, siue ad Orientalem C mundi plagam, idque faciunt ex Apostolica traditione, vt ait S. Basilius de Spiritu sancto c. 27. Athanasius, vel potiùs Anastasius, Nicenus in quæst. S. Scripturæ quæst. 18. & alij.

Primò, vt beneficium solis, qui ortu suo hominibus totique mundo lucem, hilaritatem, calorem, vitam & fœcunditatem affert, agnoscant, Deoque gratias agant.

Causa Prima.

Secundò, quia Oriens est nobilior pars mundi: ab Oriente enim oritur lux & sol, qui symbolum & hieroglyphicum est Dei. Vnde & Oriens pro luce sumitur. Hanc causam dat S. Iustin. lib. quæst. quæst. 118 S. Dionys. de Eccles. Hier. p. 2. c. 2. & S. Cyrill. Cathec. 1. mystag. Quod igitur Oriens fons velut quidam luminis haberetur, atque Occidēs esset hieroglyphicū tenebrarum, D inde etiam ea vetus fuit in Ecclesia obseruatio, vt baptismate initiandus, diabolo prius renunciaturus, Occidentem versus statueretur, sicque positus, tertiò illa renuntiantis verba proferret, idemque postea Christum Dominum confessurus ad Orientem conuersus, id toudem vicibus faceret. Idque non tantùm S. Dionysius, sed & Cyrillus testatur.

Secunda.

Tertiò, quia paradisus ex quo eiecti sumus in Adamo, & ad quem suspiramus sic erat ad Orientem. Ita Damasc. lib. 4. de Fide cap. 13. & S. Cyrill. loco iam citato, ac S. Basil. & Nyssen. apud Moysem. Barcepha lib. de Paradiso p. 1. cap. 14.

Tertia.

Quartò, quia Christus crucifixus respiciebat Occidentem; nam dorsum obuertebat Ierosolymæ & Orienti, faciem verò conuertebat ad Occidentem, putà versus Romam & Europam; dum ergo oramus conuersi ad Orientem in Christum crucifixum respicimus, illique occurrimus. Rursum, Christus ascendens in cælum ad ortum efferebatur, ibique adoratus est à discipulis, atque ita inde venturus est ad iudicium, vti eum ibidem ascendentem in cælum conspexerunt Apostoli, iuxta illud Zachariæ 14. 4. *Stabunt pedes eius in die illa supra montem oliuarum, qui est contra Ierusalem ad Orientem.* Et illud: *Adorabimus in loco vbi steterunt pedes eius.* Psalm. 131. 7. Hinc & Christus ipse vocatur Oriens. Zachar. 6. 12 Hasce omnes causas affert S. Athanas. in quæst. ad Antiochum q. 37. sed præsertim primam: *Adoramus*, inquit, *ad Orientem, quia Deus est lux vera, eamq; ob causam ad lumen conuersi creatum illud, non creatum illud lumen, sed eius luminis creatorem adoramus, & ex elemento omnium splendidissimo, omnium elementorum splendidissimum creatorem Deum veneramur.* Aduerte tamen has quæstiones non esse S. Athanasij Alexandrini. Nam qu. 13. auctor citat S. Athanas. Alex. & quæst. 129. S. Gregor. Nazianz. qui S. Athanasio fuit posterior, imò in iisdem citatur S. Chrysost. Scala Ioannis Climaci, Maximus, Nicephorus. Vnde liquet auctorem longè posterioris æui fuisse; vt ctè aduertit Bellarm. Sixtus Senensis, Possevinus & alij Script. Eccles.

Porrò ex hoc ritu orandi ad Orientem factum est, vt nonnulli rudes Christiani ac Priscillianistæ Hæretici solem Orientem adorarent, quos redarguens S. Leo serm. 7. de Natiuitate: *De talibus*, inquit, *instituti* (Priscillianistarum videlicet) *illa etiam generatur impietas, vt sol inchoatione diurnæ lucis exurgens, à quibusdam insipientioribus de locis eminentioribus adoretur. Quod nonnulli etiam Christiani adeò religiosè se facere putant, vt priusquam ad Beati Petri Apostoli Basilicam, quæ vni Deo viuo & vero est dedicata, perueniant, superatis gradibus, quibus ad suggestum areæ superioris ascenditur, conuerso corpore ad nascentem se solem deflectant, & curuatis ceruicibus in honorem se splendidi orbis inclinent. Quod fieri partim ignorantiæ vitio, partim paganitatis spiritu, multum tabescimus & dolemus: quia etsi quidam fortè creatorem potiùs pulchri luminis, quàm ipsum lumen, quod est creatura venerantur, abstinendum tamen est ab huiusmodi specie officij.* Hæc ille idcirco, ne quid commune cum Priscillianistis atque Gentilibus fideles haberent. Vide Baron. tom. 1. anno Christi 58. num. 86. Porrò gentiles solebant Dus primam horam nuntiare, quasi iis matutinæ & primæ salutationes essent gratissimæ. Iidem fores principum manè obsidebant, vt egredientibus obuiam prodirent, ac salutem precarentur, vti multis exemplis ostendit Noster Pineda in Iob c. 31. v. 36. n. 9.

Priscillianistæ adorabant solem Orientem.

INGRATI ENIM SPES TAMQVAM HYBERNALIS GLACIES TABESCET.] S. Thom. 2. 2. qu. 107. art. 4. notat hac gnome significari, quid ingratus pati mereatur, quidque iusto Dei iudicio sæpè illi accidat, scilicet vt ob prioris beneficij ingratitudinem, posteriori, quod sperat, priuetur, eiusque spe frustretur. Nam alioqui, inquit, fidelis & liberalis viri est benefacere etiam ingrato, nisi per beneficia fieret peior & ingra-

ingratior: tunc enim ad vitandum hoc malum cessandum est à beneficio. Probat exemplo Dei, qui benefacit ingratis assiduè, *dum solem suum oriri facit super bonos & malos, ac pluit super iustos & iniustos*, Lucæ 6. & Matth 6. Confirmat & ratione, quia, inquit, fidelis debet tendère ad hoc, vt de ingrato faciat gratum, quod si facere nequit primo beneficio, fortè faciet secundo, tertio, A vel quarto, citatque Senecam lib. de Benef. c. 7. qui & cap. 5. causam ingratitudinis, quam tangit hic sapiens, assignat dicens: *Memoria minimum tribuit, quisquis spei plurimum.* q. d. Ideo ingrati sunt immemores beneficij præteriti, quia toti sunt pleni spe futuri; quia enim toti anhelant inhiantque nouis donis, quæ aucupantur & sperant, hinc obliuiscuntur præteritorum.

CAPVT DECIMVMSEPTIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

CAp. 15. ostendit veram sapientiam consistere in cultu veri Dei, insipientiam in cultu idolorum. Id cap. 16. probauit exemplo Aegyptiorum, quibus Deus aquas in sanguinem vertit; ac Hebræorum, quos velut sui cultores Deus in siti aquâ de petra potauit, ac in fame coturnicibus & manna cælesti cibauit; nunc idipsum prosequitur & demonstrat per aliam Aegypti plagam, scilicet tenebrarum, quæ ordine fuit nona, in qua Hebræi fruebantur clara luce, Aegyptij verò degentes in densis tenebris, variis spectris, æquè ac timoribus exagitabantur. Graphice ergo depingit tenebras Aegyptiacas, ac terrores malæ conscientiæ.

1. MAgna sunt enim iudicia tua Domine, & inenarrabilia verba tua: propter hoc indisciplinatæ animæ errauerunt. 2. Dum enim persuasum habent iniqui posse dominari nationi sanctæ: vinculis tenebrarum & longæ noctis compediti, inclusi sub tectis, fugitiui perpetuæ prouidentiæ iacuerunt. 3. Et dum putant se latere in obscuris peccatis, tenebroso obliuionis velamēto dispersi sunt, pauentes horrendè, & cum admiratione nimia perturbati. 4. Neque enim quæ continebat illos spelunca, sine timore custodiebat: quoniam sonitus descendens perturbabat illos, & personæ tristes illis apparentes pauorem illis præstabant. 5. Et ignis quidem nulla vis poterat illis lumen præbere, nec siderum limpidæ flammæ illuminare poterant illam noctem horrendam. 6. Apparebat autem illis subitaneus ignis, timore plenus: & timore perculsi illius, quæ non videbatur, faciei, æstimabant deteriora esse quæ videbantur: 7. & magicæ artis appositi erant derisus, & sapientiæ gloriæ correptio cum contumelia. 8. Illi enim qui promittebant timores & perturbationes expellere se ab anima languente, hi cum derisu pleni timore languebant. 9. Nam etsi nihil illos ex monstris perturbabat: transitu animalium & serpentium sibilatione commoti, tremebundi peribant: & aërem, quem nullâ ratione quis effugere posset, negantes se videre. 10. Cùm sit enim timida nequitia, dat testimonium condemnationis: semper enim præsumit sæua, perturbata conscientia. 11. Nihil enim est timor nisi proditio cogitationis auxiliorum. 12. Et dum ab intus minor est expectatio, maiorem computat inscientiam eius causæ, de qua tormentum præstat. 13. Illi autem qui impotentem verè noctem, & ab infimis, & ab altissimis inferis superuenientem, eumdem somnum dormientes, 14. aliquando monstrorum exagitabantur timore, aliquando animæ deficiebant traductione: subitaneus enim illis & insperatus timor superuenerat. 15. Deinde si quisquam ex illis decidisset, custodiebatur in carcere sine ferro reclusus. 16. Si enim rusticus quis erat, aut pastor, aut agri laborum operarius præoccupatus esset, ineffugibilem sustinebat necessitatem. 17. Vnâ enim catenâ tenebrarum omnes erant colligati. Siue spiritus sibilans, aut inter spissos arborum ramos auium sonus suauis, aut vis aquæ decurrētis nimium, 18. aut sonus validus præcipitatarum petrarum, aut ludentium animalium cursus inuisus, aut mugientium valida bestiarum vox, aut resonans de altissimis montibus Echo; deficientes faciebant illos præ timore. 19 Omnis enim orbis terrarum limpido illuminabatur lumine, & non impeditis operibus continebatur. 20. Solis autem illis superposita erat grauis nox, imago tenebrarum, quæ superuentura illis erat. Ipsi ergo sibi erant grauiores tenebris.

VERS. 1. MAGNA ENIM SVNT IVDICIA TVA DOMINE, ET INENARRABILIA VERBA TVA: PROPTER HOC INDISCIPLINATÆ ANIMÆ ERRAVERVNT] Græcè *Magna enim tua iudicia, & narratu difficilia: propterea imperitæ animæ in errorem inductæ sunt*, q.d. Iudicia tua Domine, quibus fideles tuos Hebræos bonis, v.g. coturnicibus & manna cumulasti, infideles verò Ægyptios malis, v.g. aquis sanguineis cruciasti, sunt alta & arcana, ideoque inenarrabilia sunt *verba*, id est, opera tua iam dicta, quæ verbis tuis, putà iubendo dumtaxat effecisti, ideoque imperitæ animæ, quales erant Ægyptiorum, dum superbè volunt ea scrutari & comprehendere, in errorem inductæ sunt. Nam æstimarunt hæc, vel casu, vel naturâ, vel fato fieri, non liberâ Dei prouidentiâ & vindictâ, ideoque Deo se opposuerunt, nec Hebræos, vti ipse iubebat, voluerunt dimittere. Quocirca in grauiores pœnas ab eo inflictas, puta tenebrarum, imprudentes inciderunt. Hūc esse sensum liquet ex iis, quæ sequuntur.

VERS. 2. DVM ENIM PERSVASVM HABENT INIQVI, POSSE DOMINARI NATIONI SANCTÆ, VINCVLIS TENEBRARVM ET LONGÆ NOCTIS COMPEDITI, INCLVSI SVB TECTIS, FVGITIVI PERPETVÆ PROVIDENTIÆ IACVERVNT] Describit nonam Ægypti plagam, quæ fuit densissimarum tenebrarum. q.d. Dum iniqui Ægyptij putarunt se inuito Deo posse dominari genti sanctæ, id est, populo Dei, eiusque cultui dicato, putà Hebræis, tenebris nocturnis velut vinculis constricti, domorum suarum tectis inclusi, velut extorres & alieni à Dei prouidentia, quasi vincti & incarcerati iacuerunt. Vnde Lucifer pro S. Athanas. legit: *Vincti tenebrarum catenis, & longa nocte compediti*. Erant enim hæ tenebræ horribiles adeoque densæ, vt viderentur palpabiles, idque per tres dies. Vnde tunc: *Nemo vidit fratrem suum, nec mouit se de loco suo, in quo erat: vbicumque autem habitabant filij Israel, lux erat*. Exodi 10. 22. vbi fusè de hisce tenebris egi: quare ibi dicta hic non repetam. Addit Philo lib. 1. de Vita Moysis, Ægyptios hoc tenebrarum triduo adeò fuisse perculsos, vt nec loqui, nec audire, nec comedere possent, sed per silentium fame cruciatos non nisi de tenebris cogitasse. Sic qui habitant sub polo arctico, continuam habent noctem ab æquinoctio vernó vsque ad æquinoctium autumnale, putà à die 21. Martij vsque ad diem 23. Septembris, vti testatur Plinius lib. 2. cap. 7. Solinus cap. 20. & 24. S. Isidor lib. 1. Orig. cap. 6. Olaus Magnus in Historia Septentr. Id ad oculum in sphæra demonstrat Noster Clauius.

INCLVSI SVB TECTIS] Septuag. & Philo habent *sub lectis*, quasi toto hoc triduo Ægyptij nō ausi fuerint surgere è lectis: qui enim timent, in lectis tutiores se æstimant.

Fugitiui prouidentiæ qui? FVGITIVI PERPETVÆ PROVIDENTIÆ] Græcè φυγάδες τῆς αἰωνίου προνοίας, id est, *exules à perpetua prouidentia*. Vatabl. *ab æterna prouidentia profugi*. *Resp. Primò.* Primò, Noster Lorinus sic exponit, q.d. Ægyptij, cùm se putarent posse fugere Dei prouidentiam & vindictam, ab ea velut rei seruique fugitiui comprehensi, tenebrarum velut catenis constricti, quasi in carcerem compacti sunt.

Secundò Secundò, Iansen. q.d. Ægyptij in tenebris iacuerunt quasi fugitiui, id est, destinati & exules à prouidentia Dei, quæ perpetuò homines per solem illuminet. Sic & à Castro: Fugitiui, inquit, hoc est expulsi ac profligati à Dei prouidentia, quæ per singulos dies homines visitat solis claritate, qua toto illi triduo caruerunt.

Tertiò Tertiò, Petrus Nannius q.d. Ægyptij in tenebris fuere fugitiui, id est, ignari & expertes æternæ prouidentiæ, ac ab eius cognitione relegati, vtpote de cuius oculis & aspectu malè sentiebāt. Negabant enim Dei veri Numen, prouidentiam & vindictam. Vnde explicans subdit: *dum putant se latere in obscuris peccatis*. Omnia hæc huic loco congrua & apposita sunt.

Hinc Tropol. Cantacuzenus: Fugitiui, inquit, perpetuæ prouidentiæ sunt, qui contēnunt mandata Dei, perpetuam habentis rerum omnium prouidentiam.

IACVERVNT] Ita Roman. & Græca. Perperam ergo nonnulli legunt *placuerunt*; alij, *latuerunt*, in quibus proinde interpretādis frustra desudant S. Bonauentura, Hugo, Lyranus, & Dionysius.

VERS. 3. ET DVM PVTANT SE LATERE IN OBSCVRIS (Græcè ἐπικρυφαίοις, id est, *occultis*) PECCATIS, TENEBROSO OBLIVIONIS VELAMENTO DISPERSI SVNT, PAVENTES HORRENDE, ET CVM ADMIRATIONE NIMIA PERTVRBATI] Græcè καὶ ἰνδάλμασιν ἐκταρασσόμενοι, id est, *& phantasmatibus vel spectris conturbati*. Sensus est, q.d. Quia Ægyptij multa in tenebris scelera, vt sacrificia dæmonum, ait Cantacuzenus, de quibus cap. 14. 23. perpetrabant, hinc congruè tenebris densissimis puniti sunt, q.d. eis Deus: Tenebriones estis, lucifugæ estis, tenebras ambitis, tenebras quas amastis accipite: Lucem fugitis, fugiat ergo pariter lux à vobis. Tenebras Ægyptiacas vocat tenebrosum λήθης, id est, obliuionis velamentum: quia illæ Ægyptios eorumque oculos velabant, vt inuicem non viderēt, ac metu perculsi suorum etiam parentum, filiorum, vxorum, fratrum obliuiscerentur, cùm de se suaque salute quisque esset sollicitus & anxius; hinc dispersi & separati ab inuicem toto tenebrarum triduo manserunt. Exodi 10. 23.

Rursum, hæ tenebræ velabant Ægyptios, vt à Deo per solis radios non aspicerētur, vtpote qui Dei eiusque prouidentiæ ignorantiâ, velut cæcitate velatos habebant mentis oculos. *Triplex velamen.* Notat ergo hic triplex velamen: Primò Dei, quo Deus solem suum velabat, ne Ægyptios aspiceret vel ab eis aspiceretur. Secundò Ægyptiorum, quo tenebris velatos habebant oculos. Tertiò peccati, quo Ægyptij non credentes Dei prouidētiam, & impunè peccantes, infidelitate & sceleribus velabant animi oculos.

Porrò Petrus Nannius, τὸ λήθης, accipit vt nomen proprium, significans Lethen fluuium inferni, qui eò descendentibus omnium rerum obliuionem inducere perhibetur: Vnde vertit: *Obscuro Lethes opertulo*. *Lethe fluuius quis?* quia in sequentibus v. 13. asserit Sapiens noctem illam ex ᾅδου, id est, orci penetralibus emersisse, quasi illa caligo verè vmbra mortis extiterit, & ex nebulis Lethes contexta fuerit: vnde ex Græco Lethe Latini

Lethum, id est, mortem deduceunt, in qua est summa caligo & rerum omnium obliuio, tam actiua, quàm passiua. Morientes enim obliuiscuntur omnium, & vicissim ab omnibus obliuioni traduntur. Censet ergo Nannius, sapientem hic alludere ad Lethen fluuium, quem apud inferos esse Poëtæ tradiderunt, cuius aquas si quis gustauerit, illicò omnium rerum præteritarum obliuiscitur. Hinc ἀπὸ τῆς λήθης, id est, ab obliuione nomen habet. Datus est huic fabulæ locus, quia morientibus omnium rerum obliuio surrexit. Constat autem Lethen fluuium extare in Africa circa extremū Syrtium cornu, ac Berenicem vrbem alluere: sed apud omnes fama est, ad ea loca ex inferna inundatione protumpere. Vnde Lucanus lib 9.

Quem iuxta Lethes tacitus prolabitur amnis,
Infernis (vt fama) trahens obliuia venis.

Sic sensus erit, q.d. Ægyptij Cimmeriis hisce tenebris adeò erant obuelati & obcæcati, vt omnium rerum obliti, ex Lethæo inferni amne obliuionem ipsim potasse viderentur. Vide Abulensin Exodi cap. 10. ait, Ægyptios summa caligine circumfusos animâ, memoriâ, & imaginatione perturbatis, nec vbi esset cibus, nec vbi potus, nec vbi mensa, aut sedes, vel quid simile recordari potuisse.

DISPERSI SVNT] Non quod Ægyptij vagabundi oberrarent quærentes lucem, nam præ pauore *nemo mouit se loco in quo erat.* Exodi 10. 23. sed *dispersi sunt*, id est disiuncti & separati ab inuicem manserunt, vt nemo alium adire, iuuare, solari posset, nec vicissim ab eo opem vel consolationem in tanto metu accipere. Nam *nemo vidit fratrem suum* Exodi 10.23.

PAVENTES HORRENDE] Tum ob tenebras, tum ob spectra, de quibus mox: ob vtraq; enim ita erant pauidi & consternati, vt nescirent quo se verterent, imò nec loqui nec hiscere auderent, nec de cibo, potu, veste, aliave re cogitare possēt. Ita Abulensis in Exodi 10.q.2.

CVM ADMIRATIONE NIMIA PERTVRBATI] Græcè est, ἰνδάλμασιν, id est, simulacris, visis, laruis, phantasmatibus, spectris conturbati: quibus ita percellebantur, vt ab iis se necandos putarent, si loco se mouerent, ac deteriora quæque in singula momenta formidarent & exspectarent. Vnde *admiratione nimia*, vt vertit noster, id est, stupore & consternatione insolita, *perturbati*, videbantur attoniti & mentis impotes.

Quænam fuerint hæc spectra in sequenti explicat. Porrò spectra hæc partim pariebat pauor & scelerum conscientia, hæc enim, æquè ac pauor, tristes vehementesque imaginationes menti obiicit, adeò vt pauidus eas sibi auribus audire & oculis cernere videatur; partim ea immittebat eis Deus per angelos vel dæmones.

VERS. 14. NEQVE ENIM, QVÆ CONTINEBAT ILLOS SPELVNCA, SINE TIMORE CVSTODIEBAT: QVONIAM SONITVS DESCENDENS PERTVRBABAT ILLOS, ET PERSONÆ TRISTES ILLIS APPARENTES PAVOREM ILLIS PRÆSTABANT] Vatabl. *Neque enim latebra, qua continebantur, securos reddebat ipsos, sed sonitus pauore percellens eos circumstrepebat, laruæq; tristi aspectu truces offerebantur; alij, spectra tristia mæstu vultibus apparebant.* Pro *spelunca*. Græcè est μυχὸς, id est, latebra, recessus, penetrale, intima pars domus vel loci, quale est cubile & lectus, in quo attonitos iacuisse Ægyptios docet Philo, & Septuag. Exodi 10.23. Adde, quiuis locus abditus & obscurus per catachresin vocatur spelunca, quia spelunca ob suas cauitates, & cauernas, summè est abdita & obscura; vnde illud Poëtæ: *speluncis abdidit atris*, id est, obscuris & profundis; profunda enim sunt obscura, & obscura videntur esse atra & nigra. Est metalepsis. Non ergo Ægyptij fugerunt ad speluncas propriè dictas, vt vult S. Bonauent. cùm nemo ausus fuerit se loco mouere, vti dicitur Exodi 10. Simili schemate v.3. hæc cubicula & loca Ægyptiorum, ob tenebras & pauorem vocauit carcerem. Adde initio tenebrarum sensim lucem adimentium & increscentium, aliquos ex metu fugisse ad antra & speluncas, ibique terrificis sonis & spectris magis fuisse perculsos ob loci horrorem. Ita à Castro.

QVONIAM SONITVS DESCENDENS PERTVRBABAT EOS] Græcè: ἦχοι δὲ καταῤῥάσσοντες αὐτοὺς περιεπήχουν, id est, sonitus autem perturbātes eos circumstrepebant, vel cum impetu & fragore (quales edit, aqua ex apertis fractisque cataractis impetuosè erumpens) ipsis obstrepebant, vel soni cum vehementia decedentes & percellentes strepebant circum eos; hoc est, fragores instar tonitrui circumstrepebant & terrorem incutiebant: Videbatur enim eis, quod tonitru ex alto eos feriret, quodque Deus fulmina in capita eorum vibraret.

Soni percellentes qui

ET PERSONÆ TRISTES ILLIS APPARENTES] Græcè φάσματα, id est, visiones, apparitiones, spectra, laruæ mœstis deiectisque vultibus tristes & truces eis offerebantur, quæ phasmata, siue phantasmata valde augebant terrorem tenebrarum Ægyptiorum: licèt enim hæ essent densissimæ; vt visionem omnem impedirent; tamen in iis subinde intermicabat ignis, vt sequitur v.7. cuius lumine spectra ab Ægyptiis conspici poterant.

Spectra Ægyptiorum quæ

Porrò personæ hæ & spectra, non solùm imaginaria erant, vt vult Dionys. & S. Bonauent. qui dæmones hominesque defunctos censet obiectos phantasiæ Ægyptiorum; sed & realia, quæ oculis corporis cernebantur, non tantùm noctu in somnis, sed & per diem in vigilia, vti docet Abulens. Exodi 10. qui censet tenebras has vocari horribiles, propter horribiles vmbrarum & laruarum visiones. Rursum spectra hæc videntur fuisse infantium Hebræorum, quos iniustè Ægyptij in Nilo merserant; grandium quoque iuuenum & virorum, quos iidem nimiis laboribus, flagellis, & iniuriis occiderāt; item dæmonum, quos in idolis suis variis laruis & formis coluerant, vti Apin specie vituli, Anubin specie canis, Hammonem specie arietis, &c. iustè ergo laruis puniti sunt, qui infantes occidendo, animas eorum in vmbras & laruas transire putauerunt, ac laruas dæmonum venerādo adorarunt. Insuper laruæ hæ sæpè ab angelis vel dæmonibus effinguntur, subinde tamen sunt ipsæ animæ defunctorum existentes in purgatorio vel inferno, quæ à Deo sinuntur egredi & apparere viuis, ad eorum vel admonitionem vel castigatio-

Anima apparentes quorum?

ſtigationem, vti dixi cap. 2. v. 1. ad illa: *Non eſt qui agnitus ſit reuerſus ab inferis.* Deniq; vmbræ & ſpiritus, qui apparent, maximè ſolent eſſe eorum, qui fuêre tyranni, violenti, pauperum oppreſſores, in parentes impij, aut crudeliter occiſi, aut miſerè in fraudem inducti & ſeducti, vti multis exemplis deprehenſum eſt. Vide noſtrum Delrio in Magicis, & Thyreum in viſionibus.

Multa ſupplet hic ſapiens.

Nota, hîc multa ſupplet Sapiens, quæ Moyſes tacuit in Exodo. Primò, enim harum laruarum Moyſes non meminit. Secundò, v. 16. ait Sapiens, ignem in tenebris intermicantem perſtrinxiſſe & perculiſſe Ægyptios, de quo altum eſt in Exodo ſilêtium. Tertiò, v. 9. ait ſibilos ſerpentum, & ſtrepitus fremituſque beſtiarum (de quibus nil habet Moyſes) mirè exterruiſſe Ægyptios in denſis tenebris pauidos, præſertim cùm earum rerum cauſam ignorarent, vt v. 13. habent Græca. Vnde per catachreſin tenebras haſce v. 2. & 18. vocat catenam: adeò enim per eas terrebantur, vt nemo ſe loco mouere auderet, perinde ac ſi catena fuiſſet vinctus. Timor enim homines & animalia ita obſtupefacit, vt mouere ſe nequeant, ſed quaſi ſtupefacti & attoniti conſiſtant immobiles, quia in timore calor & ſpiritus animales, qui motus ſunt cauſa, recipiunt ſe à cerebro ad cor, vt illud velut ſedem roborent & muniant: quare cerebrum iis ad motum & ſenſum, vti vix poteſt. Porrò eò maior Hebræis erat conſolatio & gaudium quòd eodem tempore in clariſſima luce degerent, vt dicitur v. 13.

Timor facit ſtupidos. Cur?

VERS. 5. ET IGNIS QVIDEM NVLLA VIS POTERAT ILLIS LVMEN PRÆBERE, NEC SIDERVM LIMPIDÆ FLAMMÆ ILLVMINARE POTERANT ILLAM NOCTEM HORRENDAM;] Græcè στυγνήν, id eſt, triſtem, moleſtam, mœſtam, odioſam, terribilem, tum ob denſitatem tenebrarum earumque continuationem per tres dies, tum propter ſpectra horrenda tenebris ſeſe immiſcentia. Aben Ezra & Caiet. in Exodi 10. per ignem accipiunt lucem cæleſtem ſolis & ſtellarum, de quibus ſequitur, q.d. Ægyptiis lucem dare non poterat ſol, luna, & ſtellæ; eiſdem tamen domi lucem præbebant candelæ & lucernæ, ad quas edere, bibere, operari, & ambulare poterant. Verùm hoc contortum & violentum eſt. Quare propriè accipiendus eſt ignis, vti accipiunt ceteri interpretes, q.d. adeò denſæ Ægyptiis erant tenebræ, vt nullæ faces, nullæ tædæ, nullæ lucernæ, nulli ignes ſua vi, græcè βία, id eſt, violentia (ignis enim vis eſt violenta, & violenter omnia illuminat & inflammat) poſſet eas diſpellere vel illuminare, tùm quia Deus eis concurſum ſuum, qui neceſſarius eſt ad agẽdum & illuminandum, ſubtrahebat; tum quia, vt ait Philo lib. 1. de Vita Moyſis: *Ignis, quo quotidie vtimur, ſplendor vel aëre turbato extinguebatur, vel vincebatur à craſſiſſimis tenebris, ita vt ſaluis oculis ſummè neceſſarium videndi ſenſum, tamquam excæcati requirerent.* Vbi nota, omnis lux terreſtris eſt mixta igni, imò ex eo prodit velut eius dos & proprietas: quare lux candelæ, lucernæ, facis, &c. reuera ignis eſt lucidus, ſiue lucens. Idem multi ſentiunt de luce cæleſti ſolis & ſtellarum, vti dixi Eccleſ. 43. 3. vnde ſapiens hic vocat limpidas ſiderum flammas.

NEQVE STELLARVM] q.d. Vti nullus ignis terreſtris, ſic nulla lux cæleſtis Ægyptiis lucem dare poterat, ob cauſas iam dictas. Vnde pro *neque poterant*, græcè eſt ἄντι ὑπέμενον, id eſt, *non ſuſtinebant, non audebant*, ſcilicet contra Deum niti, & tam arduum opus aggredi, vt tam denſas tenebras ab eo inductas diſpellere præſumerent. Creatura enim creatori obniti & reluctari non audet, nec valet. Vnde Philo: *Serenâ*, inquit, *die repente offuſa ſunt tenebræ, continuis denſiſq; nubibus cælum ſubtexentibus, & nimia conſtipatione interclusis radiis ſiderum, vt dies nil differret à nocturna caligine; tantus enim fuit horror, id eſt, denſitas aëris caliginoſi, vt non admitteret lumen ſiderum propter horrendam craſſitiem.* Iuſtè Ægyptij omni luce cæleſti priuantur, qui lucem diuinæ cognitionis in Moyſe & Hebræis extinguere ſatagebant, vti docet cap. 18. 4.

Alleg. hæ tenebræ Ægyptiacæ viua erãt imago, adeoque præludium tenebrarum inferni. Ita Hugo. Tropol. verò ſignificabant cæcitatẽ mentis in malo obſtinatæ, ait Origen in Exodi 10. v. 23. quam nec ignis beneficiorum Dei, nec ſocus gehennæ, nec flammæ concionum, nec ſidera inſpirationum diſcutere, aut illuminare valent. Pro *limpidæ flammæ*, grǽcè eſt, ἐκλαμπροὶ φλόγες, id eſt, *ſplendidæ* fulgidæ, illuſtres *flammæ*, ita vocat radios ſolis & ſtellarum, quia flammarum habent ſpeciem æquè ac vim illuminandi & calefaciendi; vnde Plato cum ſuis cenſuit ſtellas verè eſſe ignes, quem ſecutus Poëta:

Vos, inquit, *æterni ignes* (id eſt ſidera) *& non violabile numen*
Teſtor.

VERS. 6. APPAREBAT AVTEM ILLIS SVBITANEVS IGNIS TIMORE PLENVS: ET TIMORE PERCVLSI ILLIVS, QVÆ NON VIDEBATVR FACIEI, ÆSTIMABANT DETERIORA ESSE QVÆ VIDEBANTVR] Ita Græca & Roman. Perperam ergo multi in fine legunt negatiuè, *quæ non videbantur.* Senſus eſt, q.d. Cùm nullus ignis terreſtris, nec vlla lux ſtellarum Ægyptiis poſſet dare lucem, quæ eis voluptatem facultatemque comedendi, ambulandi, & operãdi afferret; Deus tamen immittebat eis intermicantes ignes quaſi fulgetra, non ad voluptatem, ſed ad terrorem, ſcilicet ad hoc vt ſpectra horrenda, quæ ipſe ſubmittebat, ignis huius luce videre & ſpectare poſſent. Vnde *timore perculſi eius, quæ non videbatur*, ſcilicet plenè & perfectè (vtpote impedientibus tenebris) *faciei*, putà ſpectrorum, *æſtimabant deteriora eſſe, quæ videbantur.* q.d. Cùm ſpectra hæc imperfectè, & quaſi dimidiatè tantùm, ſe, ſuaſque facies oſtentarent Ægyptiis, ipſi ſpectra hæc, quæ videbant, æſtimabant in ſe eſſe deteriora, quàm oculis videbantur; putabant enim aliqua peiora, quæ non videbant quaſi abſcondita latere ſub iis, quæ videbant. Id faciebat horror & metus: hic enim ſemper deteriora, quàm à parte rei ſint, apprehendit, metuit & auguratur, vti videre eſt in meticuloſis & hydrophobis, qui phlegmate frigido abundantes vmbras, imò omnia tuta timent, v.gr. ne domus ruat, ne flumen eos abripiat, ne quod animal eos inuadat & laniet, &c.

Pro *apparebat autem illis ſubitaneus ignis*, græcè eſt, διεφαίνετο δ' αὐτοῖς μόνον αὐτομάτη πυρά, id

est, *apparebat autem illis solis* vel *solum spontanea pyra*: vbi singula verba habent Emphasin, & nouam terroris causam ingerunt. Primò enim, διεφαίνετο, id est, apparebat, interlucebat, intermicabat, translucebat, significat ignem hunc obiter & in transcursu inter tenebras emicuisse, instar coruscationis & fulguris & mox disparuisse, ac post modicum subito & inopinatò rursus coruscasse; itaque hac sui ostentatione & disparitione continuum Ægyptiis pauorem incussisse. Fulgura enim & fulgetra mirè homines percellunt. Rursum ignem hunc non è longinquo vti fulgura, sed è vicino apparuisse, ita vt Ægyptiorum propè afflaret oculos, ac penè aduret.

Secundò, τὸ *solum* notat Ægyptios solos hæc vidisse, non Hebræos; rursum nil nisi fulgura cum spectris Ægyptios aspexisse, quoad reliqua verò fuisse densissimas tenebras, quæ omnia simul iuncta terrorem augebant: Nam & fulgura in tenebris magis exhorrescimus, quàm in lumine.

Tertiò, τὸ αὐτομάτη, significat coruscationem hanc fuisse fortuitam, spontaneam, casualem, improuisam, sine præuia causa vel impulsu. Improuisa autem mala magis terrefaciunt: præuisa enim tela minùs feriunt.

Quartò πυρὰ significat ingentem fuisse hunc ignem, adeò vt pyram, id est ingentem aceruum ignium collucentium efficerent, quę eis omnium rerum incendium comminabatur. Pyra enim hæc erat fulminea, adeoque non aliud, quàm conglobata fulmina esse videbatur. Vnde meritò metuebant, ne fulminibus hisce afflarentur & necarentur, sicut fulmine afflatus fuit Simeon Stilites vir miræ orationis, teste Ioãne Mosco in Prato spirituali cap. 57.

Et timore percvlsi eivs, qvæ non videbatvr, faciei, æstimabant deteriora esse, qvæ videbantvr] Prò *faciei*, græcè est, ὄψεως, id est, *visionis*, hoc est rei visæ, putà ignis qui videbatur, & facierum siue spectrorum, quæ per ignem videbantur. Vnde Græca ad verbum habent: *Exterriti verò non visa* (plenè scilicet & perfectè) *illa visione putabant peiora, quæ cernebantur*, q. d. magis terrebantur Ægyptij ex eo, quòd ignem & spectra non plena, sed sub obscura facie & superficie viderent: vnde putabant ea deteriora & horribiliora esse, quàm reuera erant, quia imaginabantur sub visis occultari alia maiora, quæ sese videnda non præberent, è quibus sibi damna grauissima, imò mortem & exitium imminere pauentes augurabantur, maximè verò timebant, ne laruæ & spectra eos inuaderent & enecarent. Vnde Cantacuzenus exponit, eos ignem hæc spectra ostendentem ita exhorruisse, vt mallent esse in densis tenebris, quàm in luce tam formidabili, totque spectris horrenda.

Nota τὸ *eius, quæ non videbatur faciei*. Solent enim vmbræ & spectra faciem habere vmbrosam, atram, obscuram, ac sæpè veste aut velo obtectam instar lugentium: imò subinde non nisi per tenuem vmbram sese videnda exhibent, quin & sine vmbra, siue facie & specie, solo motu, strepitu, aut voce se auditui obiiciunt, ita vt non videantur sed audiantur dumtaxat, vti sese exhibuit vmbra Samuelis videndam Pythonissæ, sed audiendam dumtaxat Saüli. 1. Reg. 28. 14.

Vers. 7. Et magicæ artis appositi erant derisvs, et sapientiæ gloriæ correptio cvm contvmelia] Græcè: μαγικῆς δὲ κατέκειτο ἐμπαίγματα τέχνης, id est, *magicæ autem artis ludibria iacebant*, vel significantiùs *apposita erant*. q. d. Non tantùm magicæ magorum Pharaonis artes ad auertendas tenebras, ceterasque plagas à Deo per Moysem Ægypto inflictas *iacebant*, id est, infirmæ erant & inualidæ ad eas auertendas, sed & in derisum appositæ & expositæ sunt; ac in ludibrium abierunt. Deus enim irrisit magiam Ægyptiorum hoc tenebrarum timore, & hisce earum spectris, quæ magi omni sua arte & dæmonum ope, nec à se, nec ab aliis depellere potuerunt; quare ipse Pharao, ceterique Ægyptij magos velut impotentes & fallaces obiurgarunt, & irriserunt, teste Iosepho lib. 2. Antiq. cap. 5. vel iuxta aliam sectionem 13. ipsique magi cum ceteris Ægyptiis in tenebris hisce & spectris trepidationem & pauorem, quem dissimulare & tegere non valebant, præ se ferentes, ridiculos sese præbuerunt cuiuis aspicienti, vtpote qui superbè iactassent se per magiã omnia Moysis opera thaumaturga, instar telarum araneæ discussuros, ita se explicat Sapiens dum subdit: *Illi enim qui promittebant timores expellere, se ab anima languente, hi cum derisu pleni timore languebant*. Quocirca hic propriè non agitur de tertia Ægypti plaga, quæ fuit Sciniphum, licèt id nonnulli velint, in qua victi magi, cùm eas instar Moysis producere non possent, suam imbecillitatem confiteri coacti exclamarunt: *Digitus Dei est hic*. Exodi 7. v. 19. sed agitur hîc de nona plaga tenebrarum & spectrorum, quæ mirum non solùm Ægyptiis, sed & magis ipsis incussit terrorem, itaque ipsos cum magia deridiculos ostendit, omnibusque risu & cachinno exsibilandos proposuit. Igitur ex hoc loco constat magos Pharaonis, licet tertio sciniphum signo à Moyse victos, non cessasse tamen Moysi obsistere, ideoque in nona hac tenebrarum plaga, cùm per magiam eam discutere vellent nec possent, ridendos sese omnibus exhibuisse, qua in re Magiæ suæ pœnas dederunt. Ita Cantacuzenus.

Huc accedit Vatabl. qui vertit: *Interim ludibria artis magicæ iacebant cum calumnia per iactantiam sapientiæ contumeliosa*. Et Iansen. qui sic explicat, q. d. Illæ magorum illusiones, quibus patrando eadem mira, quæ patrabat Moyses, illudebant Pharaoni ceterisque Ægyptiis contra Moysem, iam iacebant, id est, victæ succumbebant, nec poterant Moysi resistere. Id significant Græca. Hic sensus verus est, at non adæquat, nec exhaurit fundum Script. quæ insuper asserit, artes magorum cum magis abiisse in derisum & ludibrium.

Secundò, Noster à Castro appositè sic exponit, q. d. Appositi erant derisus, id est, ludibria, illusiones & præstigiæ aderant; laruæ enim & spectra ludificabant, & perstringebant oculos magorum & Ægyptiorum, vt putarent se videre horrenda, quæ reuera non videbantur: hisce ergo ludibriis oculi magorum, inani & falsa specie rerum capti tenebantur, idque congrua talionis

lionis pœna, vt ſcilicet hiſce ſpectris illuderentur illi, qui ſuis impoſturis alios deluſerant, ac præſtigiis præſtringerentur ipſi præſtigiatores. Digreditur hîc Holcot lect. 189. vt oſtendat magicis artibus addictos rideri, non tantùm à Deo, angelis, & hominibus, ſed & ab ipſis ſuis dæmonibus.

ET SAPIENTIÆ GLORIÆ CORREPTIO CVM CONTVMELIA] id eſt, contumelioſa *correptio*, vel redargutio *gloriæ*, id eſt, gloriationis *ſapientia* id eſt, de ſapientia, repete *appoſita erat*, q.d. Magi gloriabautur & iactabant ſe potentiores eſſe, quàm erat Moyſes & Deus Hebræorum: dictitabant enim ſe noſſe magiam, id eſt, artem magis arcanam & mirificam, quam nō norat Moyſes: ſed Deus per Moyſem hanc inanem & ſuperbam gloriationem magorum corripuit, & redarguit cum eorum dedecore & contumelia, dum eis tantum per tenebras & ſpectra terrorem incuſſit, vt expalleſcerent & contremiſcerent; à quo omni ſua arte magica ſe liberare, & expedire non valuerunt: quare ſuo malo didicerunt omnem ſuam magiam nil valere contra Dei virtutē; nec ſuas artes poſſe amoliri ſupplicium, quo premebantur. Hunc eſſe ſenſum, liquet ex Græco, qui habet: καὶ τῆς ἐπὶ φρονήσει ἀλαζονείας ἔλεγχος ἐφύβριστος, quod Complut. vertunt: *Et in prudentia iactantiæ correptio cōtumelioſa.* Vaticani: *Et iactantiæ de ſapientia* (Ianſen. *de prudentia*) *erat correptio cum contumelia.* Clare Clarius: *Et arrogantis iactantiæ correptio cum contumelia.* Nam *vbi fuerit ſuperbia, ibi erit & contumelia: vbi autem eſt humilitas, ibi & ſapientia.* Prouerb. 11.2.

Pro *correptio*, græcè eſt, ἔλεγχος, id eſt, redargutio ſtringens, ratio conuincens, demonſtratio oſtendens vitium & falſitatem; Pauor enim & tremor magorum ad oculum eos redarguebat, eorumque infirmitatem & fallaciam omnibus oſtendebat

VERS. 8. ILLI ENIM, QVI PROMITTEBANT TIMORES ET PERTVRBATIONES EXPELLERE SE AB ANIMA LANGVENTE, HI CVM DERISV PLENI TIMORE LANGVEBANT] Græcè *Hi ridiculo timore languebant*; alij, *Hi eodem timoris morbo ridiculè afficiebantur*; Vatabl. *Iidem ridicula formidine laborabant.* Minus rectè Cantacuzenus vertit: *ridicula religione*, vel potiùs *reuerentia* (hanc enim ſignificat εὐλάβεια) *laborabant*, q.d. Magi, vt ſuam infirmitatem tegerent, dicebant ſe religione & iuſſu ſuorum Deorum prohiberi, ne obſiſterent Moyſi. Hoc enim dicere erat ridiculum, cum Moyſes vnius veri Dei cultor Ægyptios cum omnibus ſuis Diis ad certamē prouocaret, & per tot plagas oppugnaret, ac expugnaret. Senſus ergo eſt. q.d. Magi promittentes ſe tenebras cum ſpectris, indeque natos timores penitus depulſuros, hi ipſi iiſdem timoribus percellebantur, vt pauidi, anxij, pallidi, tremuli, neſcirent quò ſe verterent. Vocat *ridiculum timorem*, quia timebant vmbras & ſpectra rerum, quæ reuera non erant, nec re ipſa extabant, vti pueri percelluntur inani vmbrarum metu, iuxta illud pſal. 52. 6 *ibi trepidauerunt timore, vbi non erat timor.*

VERS. 9. NAM ETSI NIHIL ILLOS EX MONSTRIS PERTVRBABAT, TRANSITV ANIMALIVM ET SERPENTIVM SIBILATIONE COMMOTI, TREMEBVNDI PERIBANT, ET AEREM, QVEM NVLLA RATIONE QVIS EFFVGERE POSSET, NEGANTES SE VIDERE] Pro *nihil ex monſtris*. Noſter cum Regiis legit, οὐδὲν τερατῶδες id eſt, *nihil mōſtroſum*: ſed Complut. & Vatican. legunt, οὐδὲν ταραχῶδες, id eſt, *nihil turbulentum* vel terrificū; vnde vertunt: *Etſi nihil illos terrificum terruiſſet*: Senſus eòdem redit, q.d. Etſi à parte rei eſſet monſtroſum vel terrificum, quod Ægyptiis terrorem incuteret, tamen cùm in tenebris audirent voces, & ſonitus animalium tranſeuntium ad quærendum pabulum, ac præſertim ſerpentium præ fame & tenebris ſibilantium, trepidantes penè exanimabantur; adeo vt nec aërem ineuitabilem, quem ſcilicet nemo vitare poteſt, vellent vel auderent reſpicere, ſed eum velut monſtris ſpectriſque plenum horridumque refugerent, optantes in antris abdi & claudi. Qui enim timore percelluntur, fugiunt videre & videri, adeoque cœlum, aërem, & terram oculis aſpicere metuunt & horrent. Eſt metonymia & catachreſis. Aër enim, quia ſubtiliſſimus propriè aſpici & videri nequit; dicuntur tamen timidi eius aſpectum refugere; tum quia ea, quæ in aëre viſibiliter fiunt, vti ſpectra & monſtra, videre nolunt; tum quia aërem ipſum vitare cupiunt, anguloſque & latebras quærunt, quibus ſe à rebus terrificis, quæ in aëre fiunt, ſubducant & abſcondant.

VERS. 10. CVM ENIM SIT TIMIDA NEQVITIA, DAT TESTIMONIVM CONDEMNATIONIS] S. Gregor. 27. Moral. cap. 18. legit *condemnationi*. Complut. & Vatican. *condemnata*; alij, *Data eſt in omnium condemnationem*; alij, pro μαρτυρεῖ, id eſt, *dat teſtimonium*, legentes μάρτυρι, id eſt, *teſte*, vertunt: *proprio teſte condemnata.* Græca enim addūt, ἰδίως, vel ἰδίῳ, id eſt, *propriè*, vel *proprio* quo caret vulgata. Omnia hæc eòdem redeunt, ac ſignificant nequitiam, id eſt, prauam ſceleratamque conſcientiam eſſe timidam pauidamque, ac timere vltionem pœnaſque ſcelerum, etiam vbi nullæ ſunt, eò quòd ipſa agnoſcat, ſibique teſtificetur ſe eſſe ream, ac obnoxiam condemnationi, ideoque mereri pœnas, quas timet & expaueſcit. Ipſa ergo nequam conſcientia, velut teſtis & iudex hominem condemnat. Nam tacitâ confeſſione mutaque voce clamat, ac reo occlamat: tu talia & tanta ſcelera perpetraſti; ergo mereris talia & tanta ſupplicia, quæ ſine dubio Deus tibi irrogabit, & fortè nunc in hiſce tenebris, & terroribus irrogare deſtinauit. Hinc Syrus vertit: *Quoniam malitia eorum teſtatur de illis, & condemnat eos, quia fecerunt mala.* Arabicus: *Quia malum eſt proprietas fraudis, quæ teſtatur illi, & iudicat de eo.*

Gnome timoris improborum.

Huic gnomæ affines ſunt illæ: *Nocens metuit pœnam, innocens nec caſum. Nec ſpina bonos lædit, vel minus improbum. Mali principij malus finis. Nocens ſe iudice numquam abſoluitur.* Moral. diſce hîc quanta ſit vis conſcientiæ, vtpote quæ hominem beatū vel miſerum efficiat.

Audi S. Ambroſ. libr. 1. Offic. *Non*, inquit, *ſecundum forenſem abundantiam æſtimanda eſt beatitudo ſingulorum, ſed ſecundum interiorem conſcientiam, quæ innocentium & flagitioſorum merita diſcernit, vera atque incorrupta pœnarum præmiorumq;*

arbitra. Et vberiùs D.Chrysost. hom.1. in epist. ad Rom. *Animi*, inquit, *tranquillitatem & lætitiam non principatus magnitudo, non pecuniarum copia, non potentiæ tumor, non corporis fortitudo, non mensæ sumptus, non vestium ornatus, non aliud quidquam rerum humanarum afferre consueuit, præterquam conscientia bona, quam certè qui puram habet, vt pannosus sit, vt cum fame luctetur; tamen tranquillior beatiorq́ est iis, qui inter delicias degunt.* Quocirca monitò exclamat Auctor serm.10. ad fratres in Eremo apud S.August. *O conscientia sancta, in terra adhuc es, & in cælis habitas! Gaude ô anima sancta, sanctâ conscientiâ decorata, gaude cælesti & æterna gloria.* Vis exempla? accipe. S.August.lib. ad Secundinum Manich. cap. 1. *Senti*, ait, *de Augustino quidquid libet, sola me conscientia in oculis Dei non accuset.* S.Gregor.Nazianz.Orat. 27. *In omnibus*, inquit, *rebus consiliarij loco rationem, Deiq́ iustificationes habeo, à quibus plerumque etiam nullo accusante conuincor, & rursus condemnantibus multis absoluor.* S.Bernard.ad Eugen. *Quid*, inquit, *in terra quietius & securius bonâ conscientia? Damna rerum non metuit, non verborum contumelias, non corporis cruciatus, quæ & ipsa morte magis erigitur quàm deprimitur.* Denique S.Iob cap.16.20. bonæ conscientiæ testimonio in tot afflictionibus exultat: *Ecce*, inquit, *in cælo testis meus, & conscius meus in excelsis.*

Semper enim præsumit sæva (Græcè χαλεπὰ, id est, grauia, molesta, sæua, difficilia, aspera, acerba, dura & dira) perturbata conscientia] Nonnulli Codices addunt: *Frequenter enim præoccupant pessima redarguente conscientia*, sed id delent Roman.& Græca. Videtur enim esse alia versio, vel certè explicatio sententiæ iam dictæ. Arabicus vertit: *Et ille* (impius) *accipit semper res difficiles & peruersas. Præsumit*, scilicet *timida nequitia*, quæ præcessit: hæc enim perturbatur & terretur à conscientia propria. Nam *conscientia*, hic est ablatiui casus. Græcè est, συνοχομένη τῇ συνειδήσει, id est, contenta intra conscientiam, vel latens in conscientia, aut coniuncta conscientiæ, cuius vocem & testimonium sibi iugiter occlamans nequitia, & nequam effugere nequit. Alij legunt, συνεχομένη, q.d. Malitia præsumit sæua, quæ malæ conscientiæ congruunt & conueniunt. Alij neruosiùs legunt, συναγχομένη τῇ συνειδήσει, id est, nequitia constricta, coarctata, vel compressa à conscientia; sicut reus constringitur laqueo, dum strangulatur & suffocatur: Simili enim modo conscientia nequitiam & hominem nequam coarctat, angit & strangulat: ἄγχω enim idem est quod strangulo, stringo, obstricta gula coërceo, obtorto collo in vincula duco, præfoco, ango, constringo fauces siue guttur. Hoc noster secutus vertit: *perturbata à conscientia*, q.d. Nequitia & homo nequam vbique pauidus, semper timet sibi imminere scelerum pœnas, quia constringitur pauoribus conscientiæ, quæ illum suæ nequitiæ arguit, & ad pœnam condemnat. Conscientia enim velut tortor nequitiam & hominem nequam, quasi rerum mille timoribus, angoribus, mœroribus, suspicionibus ceu laqueis constringit, coarctat, angustat, strangulat, suffocat.

Conscientia strangulat reum.

Pro *præsumit*, græcè est, προείληφε, id est, assumit, ad se sumit, sibi velut reo applicat, sibi repræsentat: item adiungit & auget, vt mala ingruëtia maiora suspicetur esse quam reuera sint.

Noster videtur legisse, προείληφε, id est, præsumit, præoccupat, anteuertit, præsagit, præcognoscit, præuidet, anticipat animo & mente supplicium priùs, quàm re ipsa inferatur & ingruat. Nam vt ait Plutarch.libr. de Tranquill. animi: *Facinorosa conscientia in anima instar est vlceris in corpore, vtpote, quæ pœnitentiam relinquat lancinantem iugiter, peruellentemq́ animam.* Et in libro de Sera Numinis vindicta: *Malitia*, inquit, *coniunctum, assiduoq́ ipsam torquentem ac affligentem gestat dolorem: quemadmodum enim flagitiosus quisq́ vltimo affligendus supplicio, corpore suo propriam fert crucem, ita improbitas ex se ipsa supplicium sibi struit* &c.

Moraliter. quàm mala conscientia sit timida & pauida, graphicè describit Iob cap.15.21. dicens: *Sonitus terroris semper in auribus illius, & cum pax sit, ille semper insidias suspicatur. Non credit, quòd reuerti possit de tenebris ad lucem, circumspectans vndique gladium.* Et Salomon: *Fugit impius nemine persequente.* Prou.28.1. & S.Cyrill.lib.11. in Ioan. cap. 32 *Magna quædam res conscientiæ certè stimulus est, qui quando perperam aliquid agimus, etiam nullo præsente ingenti nos metu exagitat* S. Ambrosius verò lib.1. Offic. c.12. *Peccator*, inquit, *quamuis foris abundet & deliciis diffluat, odoribus fragret, in amaritudine animæ vitam exigit. Vita facinorosi, vt somnium, aperuit oculos, transiuit requies eius, euanuit delectatio, licet ipsa, quæ videtur, etiam dum viuunt, impiorum requies in inferno sit: viuentes enim in inferna descendunt. Vides conuiuium peccatoris? interroga conscientiam eius, nónne grauiùs fœtet omnibus sepulchris? Intueris lætitiam eius, opum abundantiam? introspice vlcera, & vibices animæ eius, cordisq́ mœstitudinem*, alibi: *Nihil est, quod cum summo dolori sit, quàm si vnusquisque positus sub captiuitate peccati, recordetur vnde lapsus sit. Ita grauis culpa est conscientiæ, vt sine iudice se puniat, & velare se cupiat, & tamen apud Deum nuda sit.* Elegantissimè autem S. Chrysostomus hom.1. de Lazaro, de diuitis conscientia ita loquitur: *Explica mihi istius conscientiam, & videbis intus grauem peccatorum tumultum, iugem metum, tempestatem, turbationem. Videbis veluti in curia mentem ad thronum conscientiæ conscendisse regalem, & tamquam iudicem quempiam sedentem, & cogitationes loco carnificum adhibentem, in equuleo suspendentem, lateraq́ conscientiæ radentem vngulis, pro commissis vehementer inclamantem, càm nemo sciat, nisi quod solus Deus hæc videre nouerit.* Rem verò exemplo illustrans, sic prosequitur: *Etenim qui commictit adulterium, etiamsi millies fuerit diues, etiamsi nullum habeat accusatorem, non desinit tamē intus se ipsum accusare, & volupcas quidem temporaria est, dolor verò perpetuus. Timor vndique ac tremor, suspicio & anxietas, angulos metuit, vmbras ipsas formidat, suos ipsius famulos conscios, inscios, illam ipsam, quam corrupit, & virum, quem affecit contumeliâ. Obambulat amarum accusatorem circumferens conscientiam, cum sit suo ipsius iudicio damnatus, nec vel ad breue tempus possit respirare. Idem patiuntur & qui rapinam exercent, & qui fraude lucrum faciunt, hoc & ebriosi, & summa, quotquot in peccatis viuunt.* Porrò S.Augustinus in psalm.45. *Inter omnes*, inquit, *tribulationes humanæ animæ nulla est maior tribulatio*,

Mor. mala conscientia est timida.

Gnoma.

bulatio, quàm conscientia delictorum. Idem in psalm. 36. conc. 2. *Quisquis,* ait, *malus est, male secum est, torqueatur necesse est, sibi ipsi tormentum est: ipse enim est pœna sua, quem torquet conscientia sua. Fugit ab inimico quò potuerit, à se quò fugiet?* Denique Seneca licèt Ethnicus: *Bona,* inquit, *conscientia prodire vult & conspici, ipsas nequitia tenebras timet. Prima, & maxima peccantium pœna est, peccasse, nec vllum scelus impunitum est, quoniam sceleris in scelere supplicium est. Proprium est nocentium trepidare.* Hæc ipse epist. 27.

Exempla. Exempla sunt in Adam & Eua, qui post peccatum audientes vocem Dei ambulantis per paradisum, pauidi absconderunt se Genes. 3. In Cain, qui occiso Abele vrgente conscientia: *Omnis,* inquit, *qui inuenerit me, occidet me.* Gen. 4. 14. In fratribus Ioseph, qui ab eo durè accepti: *Meritò,* inquit, *hæc patimur, quia peccauimus in fratrem* B *nostrum.* Gen. 42. 21. Vide Senecam in Oreste, cuius furias ipse graphicè depingit. Et Ciceronem pro Roscio Amerino, vbi sceleratorum & scelerum furias graphicè pingit, flammas & faces describit. Ex aduerso *charitas* (quam parit probitas, probaque conscientia) *foras mittit timorem.* 1. Ioan. 4. 18. Et: *Fugit impius nemine persequente: iustus autem quasi leo confidens absque terrore erit.* Prouerb. 28. 1. vide ibi dicta. Nam vt ait S. Gregor. lib. 12. Moral. cap. 21. *Nil simplici corde felicius, quia quod innocentiam erga alios exhibet, nihil est quod pati ab aliis formidet. Habet enim quasi arcem quamdam fortitudinis, simplicitatem suam. Nec suspectus est pati, quod se fecisse non meminit. Vnde benè per Salomonem dicitur: In timore Domini fiducia fortitudinis. Qui & rursum ait: Secura mens quasi iuge conuiuium. Quasi enim continuatio refectionis est, ipsa tranquillitas securitatis.* C

Verè S. Ambros. in psalm. 39. *Quis,* ait, *puritate pectoris dulcior fructus? Quis cibus suauior quàm is, quem animus bene sibi conscius, & mens innocentis epulatur. Hinc illud: Secura mens quasi iuge conuiuium* Prouerb. 15. 15. vide ibi dicta. Nihil ergo timidius peccatore, nihil audacius iusto. Causæ sunt tres.

Causa Prima. Prima, quòd concupiscentia & passiones animi, quæ peccata creant, animum emolliant & effeminent. Earumdem verò victoria, quæ fit per virtutem, animum fortem, virilemque efficiat.

Secunda. Secunda, quòd conscientiæ stimuli mẽtem peccatoris iugiter lancinent, rodant, eiusque vigorem exedant: iusto verò virtus ipsa, quam exercet, & conscientiæ probitas animos addant.

Tertia. Tertia, quod peccator à gratia Dei deseratur, iustus verò eadem polleat; gratia autem Dei est omnipotens: nam per eam omnia fieri possunt, quantumuis ardua, sine illa verò nil boni effici potest; D vnde iustus est magnanimus & confidens, peccator autem pusillanimis & timidus instar muris.

Vers. 11: Nihil enim est timor nisi (Nonnulli Codices hic interserunt, *præsumptionis adiutorium:* Vatabl. *temeritatis adiumentum;* sed hæc delent Rom. & Græca) proditio cogitationis auxiliorum] Τὸ *cogitationis,* in vulgata potest referri ad τὸ *proditio,* q. d. Timor non est aliud, quàm proditio & perditio cogitationis & mentis, quæ si libera esset à timore, excogitare posset plura auxilia, quibus rem, quam timet, depelleret, iam autem plena timore id præstare nequit. A Græca tamen τὸ *cogitationis,* referunt ad τὸ *auxiliorum.* Sic enim habent: *Nil enim aliud est timor, nisi auxiliorum è cogitatione vel ratione proficiscentium proditio.* Sed eodem redit sensus. Timor enim ideò prodit & perdit hæc sui auxilia & remedia, quia perdit & adimit homini cogitationem & rationem, ne possit auxilia hæc excogitare. Metus enim adimit ligatque mentem, motum, memoriam, & linguam. Vnde pauidi fiunt mentis inopes, immobiles, immemores, elingues, vt nec intelligere, nec mouere se, nec recordari, nec loqui valeat, sed corpore & animo quasi obstupescant.

Pauidi obstupescunt.

Causa. Causam dat Aristot. in Problem. sect. 27. quòd in metu spiritus & calor confugiant ad roborandum cor: Vnde extremæ partes frigent & rigent. Hinc pallor in facie, tremor in manibus & labris, stupor in capite & pedibus, algor in cute rigor in lingua.

Probat quod dixit, timidam esse nequitiam, ideoque sæua semper præsumere, ex eius rei causa, quæ est, quòd timor adeò malum quod timet apprehendat & metuat, vt illi quasi victus succumbat, seseque dedat: quare de eius auxiliis & remediis adinueniendis cogitare nequit; sed eorũ quasi est proditor & perditor. Est metaphora sumpta à militibus timidis in arce obsessis, qui ex timore arcem hosti obsidenti produnt & dedunt. Simili enim modo timor arcem rationis & mentis, quæ varios, malum quod timetur, euadendi modos & vias excogitare posset, ita debilitat, stringit & ligat, vt eam prodat tradatq; hosti, putà malo quod timetur, ac desperationi, quo fit, vt pessima quæque sibi imminere auguretur, eaque vitatu esse impossibilia sibi persuadeat. Timor enim rationi & menti subesse, ac ab ea se regi & moderari sinere debuerat, quare fidem illi debitam fallit, imò illam prodit, dum illi consilium & fiduciam adimit, illamque facit sui impotem, pauidam, anxiam & desperantem. Quocirca hæc timoris proditio in re non est aliud, quam inopia consilij, ac cogitationum defectio & desertio, quòd scilicet homo per trepidationem æstumque timoris ita abripiatur, vt prodatur, id est, deseratur à cogitationibus mediorum & auxiliorum, quibus posset malum, quod metuit euadere. Vnde nonnulli ex Græco vertunt: *Nihil est metus, nisi defectus vel desperatio excogitandi consilij.* Sic enim milites timidi, dum ducem deserunt, eum hosti produnt & tradunt. Hinc & prodere Latinis subinde idem est, quod abiicere, deserere, dimittere, repellere. Prodere enim idem est, quod porrò dare, id est, proiicere, propellere, excludere, ait Seruius. Vnde Virgil. lib. 1. Æneid.

Nauibus infandum) amissis vnius ob iram
Prodimur, atque Italis longè disiungimur oris.

Prodimur ergo idem est, quod *disiungimur.* Sic quoq; hic accipi patet ex v. 14. vbi ait: *animæ deficiebant traductione,* Græcè προδοσία, id est, *proditione.*

Mor. de noxa timoris. Moral. hic disce quantum malum sit timor, vtpote qui hominem prodat & perdat. Vnde *semper in prælio iis maximum est periculum, qui maximè timent,* audacia pro muro habetur, ait Salust. de Coniur. Catil.

Gnoma. *Quodcumq; additur subsidio, id corrumpitur timore fugientium,* ait Cæsar. libr. de Bello Ciuili: *Plerumque in summo periculo timor miseri-*

misericordiam non accipit ait idem libr. 7. *Hæc natura est magnis timoribus, vt quod euenit deterius credant* ait Tacit. Annal. libr. 15. *In periculo Reipublicæ, qui singulatim pertimescunt, in timore potiùs, quàm in virtute opprimentur*, ait Iul. Capit. in Max. & Balbino. *Timor mentem agens attonitam non sinit vtiliora decernere*, ait Procop. de Bell. Pers. libr. 2. *Montium vertices hostiam speciem præbent, animo semel timore oppresso*, ait G. Pachim. hist. libr 4. *Timidi & ignaui ad desperationem formidine properant*, ait Tacitus libr. 2. Histor. *Qui natus est eiusmodi, vt metuat omnia, etiamsi mus strepitum edat, belluarum simili quadam ignauia timidus habendus est, & qui musciputam vi morbi timeat*, ait Aristot. 3. Ethic. cap. 7. *Sine animi præsentia ars contra periculum nihil prodest. Timor enim memoriam excutit & ars amittitur animo languefacto*, ait Thucidides lib. 2. *Principum timiditas, maxima est causa cadium: fiducia sui, placidos eos & mansuetos, & à suspicionibus vacuos reddit. Ita ferarum quoque, quæ à cicuratione sunt alienissimæ, timidæ sunt & omni strepitu terrentur: generosæ autem non aspernantur huiusmodi blandam tractationem, qui propter fiduciam sui faciliùs aliis se committunt*, ait Idem in Artaxerxe: *Hæsitabunda & formidolosa peritia, egregium aliquid audere haud quaquam consueuit*, ait Procop. de Bello Goth. libr. 2. *Timiditas est corrupti legitimi iudicij de rebus metuendis, aut non metuendis, siue ignorantia terribilium & non terribilium, & neutrorum*, ait Hierocles lib. de Iustitia. Pauidi enim minora mala timent, at maiora non apprehendunt, nec timent: quare dum fugiunt minora, incidunt in maiora. Sic peccator timens amittere opes, famam, vitam, peierat, sceleraque patrat, quibus cælum & æternam felicitatem amittit. Sapiens verò & constans timenda timet, non timenda non timet. Timenda verò timet eo modo & moderatione, qua oportet & recta ratio dictat.

Aliter Lyran. proditio, inquit, hic idem est, quod ostensio & manifestatio. Timor enim in facie efficiens pallorem, prodit, id est, manifestat cogitationem auxilij, quia significat quod timens auxilium desiderat, & cogitat de illo. Verū hoc frigidius est. Porrò Syrus aliò abit: *Quid, ait, est timor, nisi consummatio malitiæ, & adiutor cogitationum, qui est interius?* Viciniùs Arabicus: *Quia timor*, ait, *non est aliud, nisi formido tormentorum propter cogitationem.*

Mysticè Hugo: Impius, inquit, timens non cogitat de auxilio Dei; si enim hoc cogitaret vtique diceret: *In Deo speraui, non timebo quid faciat mihi homo.* Psal. 55. 12. Et: *In Domino sperans non infirmabor.* Psal. 25. 1.

VERS. 12. ET DVM INTVS MINOR EST EXPECTATIO, MAIOREM COMPVTAT INSCIENTIAM EIVS CAVSÆ, DE QVA TORMENTVM PRÆSTAT] De *qua*, scilicet nequitia, siue malitia suppliciū, quasi meritum culpæ fructum, & stipendium sibi producit & exhibet. Pro *inscientiam*, alij legunt per Diastolen, *in scientiam*, id est, propter scientiam; alij, *conscientiam*; alij, *potentiam*. Qui *in scientiam* legunt, hunc nō ineptum dant sensum, q. d. dum in timore internè minor est expectatio mali euentus secundùm se, hanc tamen animus meticulosus maiorem æstimat, quòd nouit & anxiè considerat causam, de qua tormentum sibi præstat, id est, torquetur, pauet, angitur, ex eaque coniectat euentus pessimos, & peiores, quam euenturi sint, eosque sibi fingit. Verùm legendum est per Systolen *inscientiam*. Græce enim est, *ἄγνοιαν*, id est, *ignorantiam*. Sensus est, q. d. Quia timor est proditio, & defectio excogitandi, contra malum, quod timetur, auxilij, hinc dum intus in mente timentis minor est expectatio auxilij, fit vt magis apprehendatur malum quod timetur, præsertim dum eius causa nescitur & ignoratur. Ignorantia enim causæ metum auget, eumque maiorem efficit. Timidus enim metuit, ne in causa, quam non satis perspectam habet, multi effectus pessimi & molestissimi lateant, quos ipse excepturus sit. Vnde S. Chrysost. hom. de Patientia Iob, docet ignorantiam causæ, quæ pœnam affert valde augere calamitatem. Sic hoc loco Ægyptij ignorabant causam tenebrarum, spectrorum, mugitus animalium, & sibili serpentium, ideoque putantes in ea deteriora latere, multò grauiora & duriora sibi imminere formidabant. Hinc Vaticani vertunt: *maiorem computant inscientiam* (id est ignorantiam) *præbentis tormentum causæ.*

Posset quoque verti in ablatiuo: *Maiorem putant ignorantiam præbente tormentum causa*, q. d. Dum minor est expectatio euadendi malū quod timetur, tunc qui timet maiorem putat ignorantiam, hoc est maius suspicatur esse malum ignoratum, quod futurum sibique obuenturum metuit, dum ipsum cruciat causa. Ideò enim magis timet malum imminens ignoratum, quia tam in se habet causam cruciatus, quam plurium malorum à se ignoratorum, pari modo causam fore metuit & auguratur. Animus enim meticulosus nil nisi tristia, quæ metum augeant suspicari potest.

Quocirca Ægyptij in densissimis tenebris positi, & horridis spectris ac ignibus intermicantibus perculsi, nil nisi funestum, ominosum, minax & horrēdum cogitare poterant. Vnde Iosephus addit: *Illo*, inquit, *metu imminente, ne fortè penitus ab ea caligine absorberentur*: Fortè etiam antiquum chaos, & mundi confusionem & dissolutionem quandam formidabant, quasi mundus esset periturus, & in primæuum chaos suum rediturus. Sciebant enim Deum sibi esse infensissimum, ac proinde ab eo omnia irarum & dirarum fulmina pauidi expectabant.

Perperam Vatabl. pro *ἄγνοιαν*, legit *ἀγνείαν*, ab *ἁγνός*, quod significat donis incorruptum, qui à iusto dimoueri nulla ratione potest, adeoque implacabilem; vnde vertit: *Cum intus residens exigua spes magis reputat causæ cruciatum, momentis implacabilitatem*, vel *potentiorem imaginatur implacabilitatem*; Nam omnes Codices legunt, *ἄγνοιαν* non *ἀγνείαν*: neque *ἁγνεία* Græcis significat implacabilitatem, sed puritatem & sanctimoniam.

MINOR EST EXPECTATIO] Auxiliorum. Ita passim interpretes, licet Nannius, Clarius, & Iansen. minorem accipiant expectationem futuri mali: Nam, inquiunt, pro *minor*, græcè est, *ἥττων*, id est, inferior, victa, & oppressa est expectatio, siue spes in timidis & pauidis per desperationem. Græcè est, elegans Paronomasia: timor, inquit, est *προδοσία*, id est, proditio auxiliorum,

liorum, ideoque in eo minor est, προδοσία, id est, expectatio & spes euadendi.

CAVSA DE QVA TORMENTVM PRÆSTAT] Quæ scilicet timido tormentum præbet; vt habent Græca, siue ob quam timidus se torquet & cruciat. Causa impius timidis tormentum præstans est triplex. Prima, est propria culpa, puta scelerum multitudo, grauitas & magnitudo, quam impius non satis perspicit, sed maiorem, quàm ipse sciat esse metuit. Ad hæc maius tormentum est pati ob culpam, quàm pati ob iustitiam & innocentiam, ob hanc etiam pati & occidi est decus & gloria martyrij. Secunda, est quæ impium castigat & punit; sicut Ægyptios hic cruciabant tenebræ & spectra, quarum vim, numerum & quantitatem ipsi perspicere non poterant. Tertia, est Dei ira & vindicta, quæ multò minùs ab impiis perspicitur: quocirca semper metuunt, ne illa irrogato supplicio non contenta, alia & alia grauiora infligat.

Tres causæ metus impiorum. Prima. Secunda. Tertia.

Porrò Syrus hic alio prorsus abit; sic enim vertit: *Et quod minus est eo (timore) absondit, & ipse est præstantior eo quod ignotum est*, quæ obscura sunt & œdipo indigent.

VERS. 13. ILLI AVTEM QVI IMPOTENTEM (perperam nonnulli per distolen legunt, *in potentem*, græcè enim est, ἀδύνατον, id est, *impotentem*. Vide Franc. Lucam hic varias vitiatasque lectiones recensentem) VERE NOCTEM, ET AB INFIMIS, ET AB ALTISSIMIS INFERIS SVPERVENIENTEM, EVNDEM SOMNVM DORMIENTES.

VERS. 14. ALIQVANDO MONSTRORVM EXAGITABANTVR TIMORE, ALIQVANDO ANIMÆ DEFICIEBANT TRADVCTIONE: SVBITANEVS ENIM ILLIS ET INSPERATVS TIMOR SVPERVENERAT] Græcè: *Illi autem impotentem verè noctem, ac ex impotentis Orci speluncis aduenientem, eodem somno dormientes, tum monstris phantasmatum agitabantur, tum animæ dissoluebantur defectione, subitus enim nec expectatus timor eis superuenerat.*

Noctem impotentem vocat triduanas & densissimas tenebras Ægypti, quæ fecerunt, vt Ægyptiis continua & triduana esset nox. Sed cur vocatur *impotens*? Primò Iansen. *impotens*, inquit, passiuè, id est, tolerari non potens, intolerabilis: *impotens* ergo, supple, *toleratu*.

Impotens nox. Primò.

Secundò, *impotens* nox actiuè dicitur, quæ superari & illuminari non potest, puta ineluctabilis. Aut rursum passiuè nox *impotens*, id est, inuiolabilis & deuicta, quæ scilicet tenebras per radios solis vincere & dispellere non poterat, sed ab iis planè vincebatur.

Secundò.

Tertiò, *impotens*, id est, debilis & infirma nox dicitur metonymicè ab effectu, inquit à Castro, quòd Ægyptios impotentes & inualidos redderet ad quoduis opus humanum, vel tenebrarum caligine impeditos, vel metu debilitatos instar eorum, qui somno compediti nihil operantur. Nam propterea dixit Ægyptios per totam illam noctem eumdem somnum dormisse. Eadem ratione orcum seu infernum vocat impotentem, quòd suos hospites reddat impotentes & imbecilles ad quoduis opus.

Tertiò.

Quartò, & neruosius, nox dicitur *impotens*, id est, nimis potens, nimia, immoderata, quæ scilicet sua vi toti Ægypto densissimam & insuperabilem caliginem inducebat, quæque Ægyptios potentissimè & validissimè per tenebras, laruas, spectra, famem, sitim, pauorem, & angorem cruciabat, nullamque eis dabat requiem vel somnum, vti faciunt aliæ noctes.

Quartò. genuine.

Denique dicitur *impotens* nox, ait Cantacuzenus, quia quasi exorta videbatur ex profundissimis speluncis inferni impotentis, qui nun potest vllum modum imponere malis, quibus afficit eos, quos in se continet, nec cruciamenta moderari ac temperare, sed cæco quodam impetu omnes excruciat. Itaque meritò nox illa impotens filia Orci impotentis putabatur. Orcus enim vocatur obscuritas inferorum, ac infernus ipse, eiusque præses Lucifer, qui nullius miseratur, iuxta illud Horatij lib. 3. Carm.

Quintò.

Victima nil miserantis Orci.

Impotens enim idem est, quod nimis potens, ait Donatus. Sic vocatur, impotens dominatus, vel tyrannus, id est, nimis potens & imperiosus; vnde Quintilianus: *Decemuiri*, inquit, *quorum principatus erat immoderatus, à Liuio impotentes Domini nuncupantur.* Et Cicero Philip. 5. *Aduolabat*, inquit, *ad vrbem à Brundusio homo impotentissimus, ardens odio, animo hostili in omnes ciues cum exercitu Antonius.* Et rursum: *Impotens, iracundus, contumeliosus, superbus.* Sic vocatur amor, animus, lætitia impotens, at motus animi impotentes, id est, prævalidi, quos homo frænare nequit, sed potius ipsi potentes homini dominantur, ac ad id quod appetunt prosequendum, velut equum sibi milius ardentet adigunt, coguntque.

Quare nimis frigidè nonnulli noctem impotentem interpretantur inanem; quia inquiunt non erant veræ tenebræ, cùm toto reliquo orbe esset dies, & Hebræis esset clara lux, verùm Ægyptiis à Deo obcæcatis videbatur esse tenebræ. Hoc enim falsum est: Erant enim veræ & meræ summæque tenebræ, vti ostendi Exodi 10.

ET AB INFIMIS, ET AB ALTISSIMIS (id est, profundissimis) INFERIS SVPERVENIENTEM] Græcè: *Et ex impotentis Orci speluncis aduenientem*, Quasi dicat: Nox hæc & caligo erat summa & quasi infernalis. Nota, Scriptura sicut lucem nostrã tribuit cælo, sic tenebras inferno, tum quia infernus est regio & matrix tenebrarum, sicut cælum lucis; pro inde ac dicitur regio lucis aurı, argenti, &c. tum quia à dæmonibus inferni præsidibus hæ Ægypti tenebræ, per densationem aëris & vaporum ex imo terræ eductorum, producebantur. Potissima tamen tenebrarum causa fuit Deus, subtrahens concursum suum soli & luci, ne lumen spargeret in Ægyptios. Simili phrasi dicimus Ætnam, Vesuuium, Heclam, aliosque montes flammiuomos, esse os, ostium, fenestras inferni. Sic Virgil. infernum pingit. 6. Æneid. dicens:

Infernus regio tenebrarum.

Vmbrarum hic locus est, somni, noctisque, sopora.

EVMDEM SOMNVM DORMIENTES] Quia licet Ægyptij in tenebris pauidi essent vigiles, tamen quasi dormientes, attoniti & sopiti ab omni operatione vacabant, & vanis somnijs, monstris, Græcè phantasmatibus, visis & spectris conturbabantur. Hic ergo erat idem quasi somnus

ſomnus inſomnis omnium. Rurſum idē, id eſt, ſimilis nocti impotenti, erat ſomnus impotens omnium.

INSPERATVS (id eſt, inexpectatus, inopinatus, improuiſus) TIMOR SVPERVENERAT] & irruerat in Ægyptios.

DEFICIEBANT] Græcè παρελύοντο, id eſt, diſſoluebantur, & fiebant quaſi paralytici, animo magis quam corpore. Nam à παραλύω, dicitur Paralyſis, id eſt, diſſolutio neruorum, membrorum, & virium, quæ inſtar ceræ liquefactæ liquantur & diffluunt.

TRADVCTIONE ANIMÆ] Græcè eſt, προδοσία, id eſt, proditione, vti paulò antè v. 11. vertit Noſter; hoc eſt defectu, derelictione, deſperatione, q. d. Ægyptij ex pauore quaſi deficiebant animo, & patiebantur deliquium mentis. Minùs rectè nonnulli per traductionem accipiunt ſeparationem animæ à corpore, putà mortem, & alij punitionem.

VERS. 15. DEINDE SI QVISQVAM EX ILLIS DECIDISSET, CVSTODIEBATVR IN CARCERE SINE FERRO RECLVSVS] q. d. In tantis tenebris, ſi quis Ægyptius caſu aliquo in foueam vel terram collapſus fuiſſet, præ pauore & ſtupore, ſurgere, aut erigere ſe non volebat nec valebat, ſed hærebat in ea quaſi concluſus in carcere, idque *ſine ferro*, id eſt, ſine catenis & vinculis ferreis: timor enim inſtar catenæ eos colligabat & vinciebat. Græcè eſt, εἰς ἀσίδηρον εἱρκτήν, id eſt, *in inferratum* (ferro carentem) *carcerem incluſus*. Ita Lyran. Oroſius & alij paſſim. Hunc ſenſum exigit, quod habet Vulgata conditionatè: *Si quiſquam ex illis decidiſſet*; Pro quo Græca habent: *Si quicumque illic erat collabens, vel decidens*, ſcilicet in illas tenebrarum, ſpectrorum & terrorum anguſtias, hic in iis quaſi in carcere incluſus continebatur, vt ſe iis expedire aut loco mouere non poſſet, ſed in iis immobilis conſiſteret. Vnde ſequitur.

VERS. 16. SI ENIM RVSTICVS QVIS ERAT, AVT PASTOR, AVT AGRI (Græcè *in deſerto*, id eſt, loco ſolitario, qualis eſt ager, pratum, ſylua) LABORVM OPERARIVS PRÆOCCVPATVS ESSET (tenebris) INEFFVGIBILEM (id eſt, ineuitabilem, quam nemo fugere, multò minùs fugare poſſet: vnde Hugo legit *ineffugabilem*) SVSTINEBAT NECESSITATEM] Tenebras has tam horribiles tolerandi, ob eaſque in agro manendi, otiandi, non laborandi, formidandi: nemo enim ſe mouere loco, aut domum redire audebat vel poterat, vtpote in denſiſſimis tenebris conſtitutus, & quaſi incarceratus.

VERS. 17. VNA ENIM CATENA TENEBRARVM OMNES ERANT COLLIGATI. SIVE SPIRITVS SIBILANS, AVT INTER SPISSOS ARBORVM RAMOS AVIVM SONVS SVAVIS, AVT VIS AQVÆ DECVRRENTIS NIMIVM.

VERS. 18. AVT SONVS VALIDVS PRÆCIPITATARVM PETRARVM, AVT LVDENTIVM ANIMALIVM CVRSVS INVISVS, AVT MVGIENTIVM VALIDA BESTIARVM VOX, AVT RESONANS DE ALTISSIMIS MONTIBVS ECHO, DEFICIENTES FACIEBANT ILLOS PRÆ TIMORE] Græcè: *Siquidem omnes vnâ tenebrarum catenâ conſtricti erant. Siue flatus ſibilans, ſiue denſos inter ramos auium ſonus ſuauis ac numeroſus, aut murmur aquæ euntis vi; aut ſonus validus præcipitatorum ſaxorum; aut ſalientium animalium curſus non aſpectabilis, aut vlulantium immaniſſimarum ferarum vox, ſiue Echo montium cauernis repercuſſa, metu illos exanimabat.* Explicat neceſſitatem iam dictam, eamque vocat *catenam tenebrarum*, quia earum horrore, pauore, & angore ita percellebantur Ægyptij, vt velut attoniti fierent ſtupidi & immobiles; perinde ac ſi catenis in carcere fuiſſent colligati. Cauſa à priori erat, quòd timor cauſet frigus, imò vt ait Ariſtot. 2. Rhetor. 13.

Timor frigiditas quædam eſt;

Frigus autem hominem ſtringit & quaſi ligat, vt ſe loco mouere nequeat. Vnde Plautus in Amphitr.

Timeo, inquit, totus torpeo:
Nunc vbi terrarum ſim neſcio.
Non miſet me commouere poſſum præ formidine.

Et in Truculento;

Neque viuus, neque mortuus ſum, neque quid nunc faciam ſcio,
Neque vt hinc abeam, neque vt ad hunc adeam ſcio, timore torpeo.

Myſticè, catena ſcelerum cōtexitur ex ſeptem vitiis capitalibus quaſi è ſeptem annulis, quorum vnus trahit alium, illique innectitur, gula enim trahit luxuriam, luxuria iram, ira inuidiam, inuidia ſuperbiam, ſuperbia auaritiam, auaritia, acediam. Ita Hugo. aut vt S. Bonauent. Suggeſtio diaboli parit cogitationis delectationem, delectatio conſenſum, conſenſus operis perpetrationem, hęc iterationem & prauam conſuetudinem, conſuetudo inuerecundam de peccato gloriationem & iactantiam. *Catena* enim dicitur, quòd *ſe capiendo teneat*: quia in ea annulus annulum capit & tenet.

SPIRITVS SIBILANS] Putà ventus vel aura tenuiter perſtrepens, aut halitus & ſtridor animalis reſpirantis. Refer hæc omnia ad finē. v. 18. *Deficientes faciebāt eos ex timore*. Pauidi enim in tenebris omnia tuta timent, iiſque quaſi animo deficiunt & exanimantur. Audi Senecam epiſt. 13. *Nos & venturo torquemur & præterito, multa bona noſtra nobis nocent, timoris tormentum memoria reducit, prouidentia anticipat, nemo tantùm præſentibus miſer eſt, &c. Plura ſunt quæ nos terrent, quæ premunt, & ſæpius opinione amplius laboramus. Citò accedimus opinioni, & ſic vertimus terga, quemadmodum aliquos pulueris motus, fugâ pecorum exuit caſtris, aut quos fabula aliqua ſine authore conterruit: neſcio quomodo vana perturbant. Vera enim modum ſuum habent. Veriſimile eſt aliquid futurum mali, non ſtatim verum eſt: quàm multa inexpectata venerunt: quàm multa expectata numquam comparuerunt.*

AVIVM SONVS SVAVIS] Id eſt, concentus auium, præſertim philomelarum & merularum, quæ ſuauiſſimè canunt initio veris, putà ſub Paſcha, quando Hebræi egreſſi ſunt ex Ægypto, ac paulò ante hæc plaga tenebrarum contigit: illâ enim & ceteris coactus fuit Pharao, & Ægyptij Hebræos miſſos facere. Pauidis enim & triſtibus omnia iucunda, omneſque melodiæ videntur mœſtæ & funeſtæ.

Pro *mugientium*, græcè eſt, ὠρυομένων, id eſt, *vlulantium*, quod propriè eſt luporum, ſicut mugire boum, hinnire equorum, barrire elephantorum,

torum, grunnire porcorum, rugire leonum; quæ omnia hic per *τὸ mugientium*, Synecdochicè intelligit (vnde Vatabl. vertit *rugientium*) putà quaslibet quorumlibet animalium voces & fremitus. Omnia enim animalia ad hasce tantas, tamque diuturnas tenebras percellebantur, quia in iis impediebantur à quærenda præda & esca; vnde pre fame & siti horrendè mugiebant, & lattante ventre rugiebant: quare tot tantisque rugitibus pauentes Ægyptij penè examinabantur. Qui enim timet, percellitur, itaque trepidat, horrescit, pallet, fugit animus, metu membra quatiuntur, quæ res efficit, vt quàm hîc à metu vincitur, tam illic à fiducia deseratur, nec solum viribus defectus, verùm etiam spe destitutus. Siquidem cuncta nimium formidantem, necesse est spe quoque destitui. Habet enim metus animi fractionem, & quasi fugam: itaque meticulosos non res solùm atque pericula, verùm rumores etiam ipsi incerti & vani, & rosæ, vt dicitur, vmbra persæpè terret.

Echo quid? RESONANS DE ALTISSIMIS MONTIBVS ECHO] *Altissimis*, id est, profundissimis. Græcè enim est ἐκ κοιλοτάτων, id est, ex concauitate montium.

Eius causa. Echo enim fit cùm vox cauernis repercussa in se redit, sibique quasi respondens id, quod dixit refert & repetit, ita vt rudibus & rei ignaris videatur esse in cauernis absconditus vir respondens, & vocem repetens: quare ipsi mirantur & percelluntur. Echo ergo fit dum aër, indeque sonus in læue concauumque corpus illisus, velut pila repercussus resilit: ob hanc enim repercussionem fit sonus resonus, siue *resonans*, vt aptè vertit Noster. Resultans enim aër voces reciprocas, id est, primæ similes reddit. Vnde Euodus li. 4. Epigr. Echo vocat, *imitatricem sermonis, vocis fæcem, verbi caudam*. Echo vox Græca est, ἠχώ, id est, sonus Echo, resonancia ab ἠχεῶ, id est, sono, resono, clango. Vnde Ouidius 3. Metam. Echo Poëticè velut Nympham describens, hoc eius dat ænigma, quo simul insinuat per eam ceruos timore percelli, & in retia à venatoribus adigi: sic enim canit:

Ænigma.

Aspicit hunc trepidos agitantem in retia ceruos
Vocalis Nymphæ, quæ nec reticere loquenti,
Nec prior ipsa loqui didicit resonabilis Echo.

Ausonius verò Theodosij Imper. familiaris, Echo hoc dat ænigma:

Aëris & linguæ sum filia, mater inanis
Indicij, vocem, quæ sine mente gero:
Extremos pereunte modos à fine reducent,
Ludificata sequor verba aliena meis.
Auribus in vestris habito penetralibus Echo,
At si vis similem pingere, pinge sonum.

Rudes ergo & impij malè sibi conscij timent Echo, quasi vocem secretam in cauernis ab angelo, aut sententiam à Numine missam ad scelus castigandum. Nam vt ait Statius Thebaid. 3.

—— Inuigilant animo, scelerisque patrati
Supplicium exercent curæ, tunc plurima versat
Pessimus in dubiis augur timor.

VERS. 19. OMNIS ENIM ORBIS TERRARVM LIMPIDO ILLVMINABATVR LVMINE, ET NON IMPEDITIS OPERIBVS CONTINEBATVR.

VERS. 20. SOLIS AVTEM ILLIS SVPERPOSITA ERAT GRAVIS NOX, IMAGO TENEBRARVM, QVÆ SVPERVENTVRA ILLIS ERAT] q.d. Totus reliquus orbis claro solis resplendebat lumine, cùm in sola Ægypto densissimæ essent tenebræ, imò in ipsa Ægypto apud Hebræos splendida erat lux, vt dicet cap. 18. 1. Sic & plaga septima, quæ fuit grandinis, & quinta, quæ fuit pestis, ac ceteræ omnes solos tetigere Ægyptios, nullos autem Hebræos, vt patet Exodi 9. 4 & 26. Idem testatur Philo & Iosephus. Pro *limpido*, græcè est, λαμπρῷ, id est, splendido, nitido, fulgido.

Ex dictis liquet, non rectè Iansen. ex *τὸ omnis orbis* colligere, etiam totam Ægyptum luce solis fuisse illustratam, sed eam non vidisse Ægyptios, eo quòd oculi eorum essent obcæcati. Nam à toto orbe mox excipit Ægyptios, dicens: *Solis autem illis superposita erat grauis nox.* Adde, hæ tenebræ fuere palpabiles, vt dicitur Exodi 10. non ergo consistebant in oculis Ægyptiorum, nec in sola subtractione concursus Dei, qua luci subtrahebat suam cooperationem ad illuminandum Ægyptios, sed insuper erant crassa caligo, vapor & nebula à Deo inducta, vt dixi Exodi 10.

ET NON IMPEDITIS OPERIBVS CONTINEBATVR] Id est, detinabatur, occupabatur, q.d. Incolæ totius orbis in luce degebant, seque in suis officiis & operibus latè continebant & occupabant; nil enim erat, quod opera eorum impediret, cùm tenebræ impedirent Ægyptios, ne quid operari possent. Vnde Vatabl. vertit; *& expeditis frequens erat operibus*, q.d. Reliqui omnes erant in luce, ideoque negotiosi, soli Ægyptij erant in tenebris, ideoque otiosi.

IMAGO TENEBRARVM, QVÆ SVPERVENTVRA ERAT ILLIS] Tum in morte & sepulchro, tum magis in inferno & gehenna; longa ergo illa & atra nox Ægypti erat vmbra & imago mortis, quæ illi imminebat in gehenna. Sic Iob cap. 10. 22. Sepulchrum vocat *terram tenebrosam, & opertam mortis caligine, terram miseriæ & tenebrarum, vbi vmbra mortis & nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitat.*

IPSI ERGO SIBI GRAVIORES ERANT TENEBRIS] Ob peccatorum conscientiam, indeque mentis perturbationem, excæcationem, pauorem & angorem. Nullum enim maius est tormentum morsu & remorsu scelestæ conscientiæ. Igitur Ægyptij laborabant duplici caligine, scilicet corporis & mentis, sed hæc illâ longè erat grauior, ipsosque magis cruciabat.

Notat hic sapiens triplices, imò quadruplices tenebras. Primæ sunt oculorum: secundæ mentis & peccati: tertiæ mortis: quartæ gehennæ. *Tenebræ quadruplices.* Primæ priuant luce solis: secundæ priuant gratiâ Dei: tertiæ priuant vitâ: quartæ visione Dei. Porrò tenebræ peccati reliquarum trium tenebrarũ sunt causa. Vide ergo quàm tenebrosum, horridum & horrendum sit peccatum: Sicut enim ob tenebras Ægyptiis lux videbatur illucida, luna illunis, cæli cæci, sol insolens: Sic peccatoribus Deus, cælum, angeli, virtus, sapientia omniaque bona videntur obscura, atra, tetra, horrida.

Quocirca S. August. in psalm. 45. *Inter omnes,* ait,

ait, *tribulationes humanæ animæ nulla est maior tribulatio, quàm conscientia delictorum.* Et S. Ambros. lib. 1. Offic. cap. 12. asserit *ipsam, quæ videtur etiam dum viuunt, impiorum requiem, in inferno esse: Viuentes cum in infernum descendunt.* Et S. Bernard. serm. 4. de Assumpt. B. Virg. *Infernus quidem,* ait, *& carcer* A *animæ, rea conscientia.* Hoc est quod Deus impiis minatur. Leuit. 26. 36. *Dabo pauorem in cordibus eorum: terrebit eos sonitus folij volantis: & ita fugient quasi gladium: fugient nemine persequente.* Vbi plura hac de re congessi.

CAPVT DECIMVMOCTAVVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PErgit componere, opponere, & præponere Hebræos Dei cultores Ægyptiis idololatris, Primò, v. 1. quòd in densis Ægyptiorum tenebris Hebræis lux esset clarissima. Secundò, v. 3. quòd Hebræi ducem viæ à Deo acceperint, columnam nubis per diem & ignis per noctem; Ægyptij verò sine duce mersi sint in mari rubro. Tertiò, v. 6. quòd cæsis ab angelo Ægyptiorum primogenitis, Hebræi nil passi sint. Quartò, v. 20. quòd cùm ob seditionem Coræ Deus immisisset ignem in populum, per thurificationem & deprecationem Aaronis placari se permiserit, plagamq́ue sisterit, cùm Ægyptiis fuerit implacabilis, eosq́ue variis plagis per Moysem attriuerit, & tandem Pharaonem cum omnibus asseclis in mari suffocarit.

1. SAnctis autem tuis maxima erat lux, & horum quidem vocem audiebant, sed figuram non videbant Et quia non & ipsi eadem passi erant, magnificabant te: 2. & qui antè læsi erant, quia non lædebantur gratias agebant: & vt esset differentia, donum petebant. 3. Propter quod ignis ardentem columnam ducem habuerunt ignotæ viæ, & solem sine læsura boni hospitij præstitisti. 4. Digni quidem illi carere luce, & pati carcerem tenebrarum, qui inclusos custodiebant filios tuos, per quos incipiebat incorruptum legis lumen sæculo dari. 5. Cùm cogitarent iustorum occidere infantes: & vno exposito filio, & liberato, in traductionem illorum, multitudinem filiorũ abstulisti & pariter illos perdidisti in aqua valida. 6. Illa enim nox antè cognita est à patribus nostris, vt verè scientia quibus iuramentis crediderunt, animæ quiores essent. 7. Suscepta est autem à populo tuo sanitas quidem iustorum, iniustorum autẽ exterminatio. 8. Sicut enim læsisti aduersarios: sic & nos prouocans magnificasti. 9. Absconsè enim sacrificabant iusti pueri bonorum, & iustitiæ legem in concordia disposuerunt: similiter & bona & mala recepturos iustos, patrum iam decantantes laudes. 10 Resonabat autem inconueniens inimicorum vox, & flebilis audiebatur planctus ploratorum infantium. 11. Simili autem pœna seruus cum domino afflictus est, & popularis homo regi similia passus. 12. Similiter ergo omnes, vno nomine mortis, mortuos habebant innumerabiles. Nec enim ad sepeliendum viui sufficiebant: quoniam vno momento, quæ erat præclarior natio illorum, exterminata est, 13. De omnibus enim non credentes propter veneficia, tunc verò primùm cùm fuit exterminium primogenitorum, spoponderunt populum Dei esse. 14 Cùm enim quietem silentium contineret omnia, & nox in suo cursu medium iter haberet, 15. omnipotens sermo tuus de cælo à regalibus sedibus, durus debellator in mediam exterminij terram prosiliuit, 16. gladius acutus insimulatum imperium tuum portans, & stans repleuit omnia morte, & vsque ad cælum attingebat stans in terra. 17. Tunc continuò visus somniorum malorum turbauerunt illos, & timores superuenerunt insperati. 18. Et alius alibi proiectus semiuiuus, propter quam moriebatur, causam demonstrabat mortis. 9. Visiones enim, quæ illos turbauerunt, hæc præmonebant, ne inscij, quare mala patiebantur, perirent. 20. Tetigit autem tunc & iustos tentatio mortis, & commotio in eremo facta est multitudinis: sed non diu permansit ira tua. 21. Properans enim homo sine querela deprecari pro populis, proferens seruitutis suæ scutum, orationem & per incensum deprecationem allegans, restitit iræ, & finem imposuit necessitati, ostendens quoniam tuus est famulus. 22. Vicit autem turbas, non in virtute corporis nec armaturæ potentia, sed verbo illum, qui se vexabat, subiecit. iuramenta parentum, & testamentum commemorans. 23. Cùm enim iam aceruatim cecidissent super alterutrum mortui, interstitit, & amputauit impetum,

tum, & diuisit illam, quæ ad viuos ducebat, viam. 24. In veste enim poderis, quā habebat, totus erat orbis terrarum: & parentum magnalia in quatuor ordinibus lapidum erant sculpta, & magnificentia tua in diademate capitis illius sculpta erat. 25. His autem cessit qui exterminabat, & hæc extimuit: erat enim sola tentatio iræ sufficiens.

VERS. 1. SANCTIS AVTEM TVIS MAXIMA ERAT LVX, A ET HORVM QVIDEM VOCEM AVDIEBANT, SED FIGVRAM NON VIDEBANT; ET QVIA NON ET IPSI EADEM PASSI ERANT, MAGNIFICABANT TE] Sanctos vocat Hebræos, quia fideles ad sanctum sancti Dei cultum, ipsamque sanctitatem à Deo vocati erant, eique quasi addicti & consecrati, iuxta illud Psalm. 103. *Facta est Iudæa sanctificatio eius, Israel potestas eius. Maxima erat lux*, non quòd maior naturali foret, & miraculosa, sed *maxima*, comparatione Ægyptiorum, qui in densis erant tenebris, quodque Deus, dissipatis omnibus nebulis & nubibus, clarissimos solis radios Hebræis exhibuerit. Adde, Hebræis ob disparitatem hanc, exultantibus lucem hanc fuisse maximam, sicut cùm idē per Esther cap. 8 16. à morte liberati sunt, ipsis *noua lux oriri visa est, gaudium, honor, & tripudium.* Vide dicta Exodi 10. 23. Fuere ergo Hebræi Dei cultores filij lucis, Ægyptij verò idololatræ filij tenebrarum.

ET HORVM QVIDEM VOCEM AVDIEBANT] Addunt nonnulli *inimici*, sed id delent Romani & Græci. Verisimile enim est ex commento nonnullorum in textum irrepsisse. Multi enim hæc referunt ad Ægyptios, q. d. *Horum*, scilicet Hebræorum in luce exultantium, *vocem* iubilationis *audiebant* eorum *inimici*, scilicet Ægyptij, *sed* ob tenebras, quibus inuoluti erant, eorum *figuram non videbant*: quare eos, *quia non & ipsi eadem*, putà easdem tenebras spectra & terrores *passi erant*, quas Ægyptij patiebantur, *magnificabant te*, Græcè *beatificabant*, id est, beatos prædicabant. Ita S. Bonauent. Dionys. Cantacuzenus, & alij.

Alij tamen æquè apposité hæc referunt ad Hebræos, q. d. *Horum*, scilicet Ægyptiorum; in tenebris flebilem vocem, gemitus & suspiria *audiebant* Hebræi; sed eorum *figuram* ob caliginis densitatem *non videbant*; quocirca se beatos prædicabant, & *magnificabant te*, Domine, eò quòd tenebras non paterentur, quas patiebantur Ægyptij. Vterque sensus verus est & appositus. Secundus tamen magis respondet Vulgatæ, quæ habet (*magnificabant te*. Hebræi enim exultantes magnificabant Deum, cùm Ægyptij suas ærumnas miserrimè deplorarent.

Vaticanus Codex legit affirmatiuè: *quoniam quidem & ipsi*, scilicet Ægyptij *passi erant*. Complut. verò, & Vulgata neruosiùs legunt negatiuè: *quia non & ipsi*, scilicet Hebræi *eadem passi erāt*, quæ Ægyptij.

Pro *magnificabant te* græcè est, ἐμακάριζον, id est, *beatificabant*, id est, beatum prædicabant, tum Israëlem, tum eius ductorem Deum. Beatitudo enim Dei in eo sita est, quòd ipse ita affluat bonorum omnium copia, vt eamdem in creaturas, præsertim homines & Angelos effundat, nihilque ab eis recipere valeat, quod significat Hebr. Dei nomen *Saddai*, id est, sufficientia, copia, abundantia; hoc est, quod ait Psaltes: *Dixit Domino: Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges.* Psalm. 15. 1. Hinc *beatius est magis dare, quàm accipere*: Dare enim est Dei abundantis, accipere verò est hominum indigentium. Actor. 20. 35. Vide ibi dicta.

Beatitudo Dei in, quo sita?

VERS. 2. ET QVI ANTE LÆSI FVERANT, QVIA NON LÆDEBANTVR GRATIAS AGEBANT: ET VT ESSET DIFFERENTIA DONVM PETEBANT] Rursum nonnulli ad Hebræos, alij ad Ægyptios hæc referunt; Græcè enim est: *Et quia ante læsi, non nocent, gratias agebant*, q. d. Ægyptij gratias agebant Hebræis, quòd se in tenebris positos non læserant, cùm ab iis ante fuissent læsi & oppressi. Vnde Vatabl. vertit. *Quod autem iniuriā lacessiti non læderent, gratias agebant ipsis, & inimicitiarum veniā rogabant.* Poterant enim Hebræi Ægyptiis in tenebris quasi colligatis talionem rependere, & iniurias suas vlcisci, eosque vexare & cruciare, si voluissent,

B Verùm Vulgata exigit hoc accipi de Hebræis, q. d. Hebræi, qui ante læsi erant ab Ægyptiis, dum viderent se tenebris & plagis Ægyptiorum non tangi, nec lædi, adeoque ab ipsis Ægyptiis ampliùs lædi non posse, gratias agebant Deo. Et hoc significat Græcum, *quia non nocent*, id est, quia Ægyptij Hebræis ampliùs nocere non poterant, *Et vt esset differentia donum petebant*, q. d. Hebræi petebant à Deo, vt hoc discrimen differentis prouidentiæ, putà castigationis Ægyptiorum & seruationis Hebræorum continuaret, ac perpetuum faceret, scilicet vt plagæ, quæ tangebant Ægyptios, non tangerent Hebræos; hoc est, quòd ait Moyses Exodi 11. 7. *Vt sciatis quanto miraculo diuidat Dominus Ægyptios ab Israel.*

Porrò S. Bonauent. Lyran. Hugo, & Dionys. sic legunt: *Vt esset differentiæ donum te Deum* (Holcot *te Dominum*) *donum petebant*. Græcè pro *differentia* est, διενεχθῆναι, id est, *differendi*, quod C Vatabl. & Nannius accipiunt pro *dissidendi*, vnde vulgò differentias vnius ab altero vocamus dissidia; hinc vertit: *inimicitiarum gratiam vel veniam rogabant*. Χάρις enim & donum, & gratiam significat, vel ad verbum, vt rectè ait Noster à Castro: *& quòd inimicati essent*, siue *quòd se inimicè erga ipsos gessissent*, aut *differentias*, hoc est, contentiones & inimicitias *contra ipsos exercuissent, gratiam orabant*, putà petebant, ne ipsos Israëlitæ vt inimicos tractarent, vt possent; nolebant enim Israëlitas habere inimicos, quos metuebant. Videbant illos habere summam vlciscendi facultatem, deerat tantùm voluntas, quæ in animo offenso atque inimico inest. Idcirco postulabant hanc gratiam ab illis, ne inimicarentur, ne scilicet inimicitias ad ipsos exercerent, quod dixit vulgatus *vt esset differentia*, hoc est, vt longiùs secederent, & à seipsis discederent, postulabant: sæpè enim plagis affecti, & calamitatibus propter eos afflicti, eos abire compelle-

bant. Vnde Exod. 10. 7. *Dixerunt serui Pharaonis ad eum; Vsquequò patiemur hoc scandalum? dimitte homines, vt sacrificent Domino Deo suo: Nónne vides quòd perierit Ægyptus?* Et c. 12. 33. *Vrgebant Ægyptij populum de terra exire velociter, dicentes; Omnes moriemur.* Hæc à Castro, qui hisce verbis tertium innuit sensum, quo differentia sumitur pro distantia & discessu. Ægyptij enim petebant vt Hebræi, propter quos tot plagis à Moyse afficiebantur, à Pharaone dimitterentur, itaque Ægypto egrederentur, ac loco à se differrent & distarent, ne quid ampliùs ab eis paterentur. Verùm prior sensus planior est & plenior.

VERS 3. PROPTER QVOD IGNIS ARDENTEM COLVMNAM DVCEM HABVERVNT IGNOTÆ VIÆ, ET SOLEM SINE LÆSVRA BONI HOSPITII PRÆSTITISTI] Vatabl. *Quippe tu columnam igneam itineris ignoti ducem, & ad magnificam peregrinationem solem innocuum his exhibuisti.*

Pro *propter quod*, græcè est, ἀνθ' ὧν, id est, *propter quæ*, vel *pro quibus*, quod primò Vatabl. opponit *quippe* vel *propterea quod*. Rationem reddit, inquit, cur lux ampla suppeteret sanctis, quia scilicet lux hæc fuit columna ignis lucidissima, quæ noctu tota Hebræorum castra illuminabat. Verùm lux illa ampla vel maxima, de qua v. 1. fuit tempore tenebrarum triduanarum Ægypti, iis enim opponitur; columna ignis autem data fuit Hebræis post egressum ex Ægypto; quare lux illa maxima nequit esse columna ignis.

Secundò & genuinè, τὸ *propter quod* referas ad id, quod proximè præcessit, *& vt esset differẽtia, donum petebant*, q. d. Quia Hebræi luce maxima differebant, & præcellebant Aegyptios in densa caligine positos, petebantque hanc differentiam & præcellentiam sibi Dei dono continuari & perpetuari, propter hoc Deus preces eorum exaudiens, continuauit eis hanc lucis statusque differentiam, dando eis columnam ignis lucidissimam, quæ Hebræis noctu lucem clarissimam præberet, quando Aegyptij nocturnis obuoluebantur tenebris: & sic columna hæc ignis tenebris Aegypti, per quamdam prorogationem continuando, opponitur.

Tertiò, Noster à Castro, tertiæ *differentiæ* explicationi paulo antè datæ insistens: Quia Aegyptij, inquit, postulabant Israëlitas abire, & longè à se recedere constricti angustiá plagarum, quibus afficiebantur; propterea tu ô Domine eduxisti eos de Aegypto, & itineris ducem te præbuisti per columnam ignis & nubis.

Quartò, idem τὸ ἀνθ' ὧν, id est, *pro quibus* refert ad Hebræos, pro quibus ô Domine ducendis tuendisque illa itineris adiumenta præbuisti, quæ referuntur Exodi 13. 21. illis verbis: *Dominus autem præcedebat eos ad ostendendam viam, per diem in columna nubis, & per noctem in columna ignis: vt dux esset itineris vtroque tempore. Numquam defuit columna nubis per diem, nec columna ignis per noctem coram populo.*

Quintò, Noster Lorinus, *propter quod*, quia scilicet Hebræi læsi noluerint se vindicare, ac lædere Aegyptios. Aut, quia Deo grati gratas agebant gratias: Præmium, inquit, hoc fuisse scribitur, siue benignitatis Hebræorum se, cùm possent, non vlciscentium de Aegyptiis, quos oppresserant tenebræ; siue potius grati aduersus Deum animi. Solet enim gratus animus benefactorem ad noua conferenda beneficia prouocare. Simile fuit ca. 10. 20. cùm post famem Aegypti subiungit per antithesin: *Pro quibus angelorum esca nutriuisti populum tuum.*

Pro *ignis ardentem*, græcè est vna vox, πυριφλεγῆ, id est, ignardentem, ignitam, igniflammeam, quia speciem habebat flammæ, vt frigus noctis dispelleret suo calore, sed ita moderato, vt Hebræos non vreret. Adde *ardentem* per catachresin idem esse, quod splendentem, fulgurantem instar ignis. Sic vocamus castra ardentia, id est, fulgurantia. Et Virgil. 4. Æneid. *ardentem*, id est, splendentem *murice lanam.*

HABVERVNT] Hæc vox non est in Græco, vbi τὸ *columnam*, ceterique accusatiui pendent & reguntur à verbo *præstitisti*, sed in hoc verbo intelligitur τὸ *habuerunt*. Vnde noster claritatis causâ id expressit.

SOLEM SINE LÆSVRA] id est, non lædentem, non vrentem Græcè ἀβλαβῆ, id est, innocuum. ita vocat columnam ignis per appositionem, q. d. Columna ignis, quæ Hebræorum dux iter eis præibat in deserto. noctu clarissimâ luce totis Hebræorum castris præfulgebat, adeo vt videretur esse sol quidam nocturnus solisque iubar, ita tamen vt Hebræos non torreret, nec læderet: sol inquam *boni hospitij*. græcè φιλοτίμου ξενιτείας, id est, honorificæ peregrinationis, magnifici pretiosique hospitij, quia scilicet columna hæc quasi sidus cæleste, magnificè Hebræis prælucebat ad peregrinationem continuam in terram promissam, ac bona hospitia, id est, commodas stationes in deserto per 40. annos eis indicabat. Insuper eos per diem velut hospitij tectum, nube suâ tegebat contra solis æstum. Nam columnæ dux, præses, auriga & motor erat angelus, qui columnæ ignem ita noctu attemperabat, vt Hebræos illuminaret, non verò vreret, ac per diem columnæ nubem ita dilatabat, vt tota Hebræorum castra operiret, eaque ab æstu solis velut vmbraculum supernè protegeret. Hinc vocatur columna nubis per diem & ignis per noctem, quia per diem erat opaca vt nubes, per noctem splendida vt ignis. Ipsa ergo erat quasi sol magnificæ peregrinationis, id est, lux & dux magnifici exercitus Hebræorum peregrinantis in terram sanctam. Hic enim exercitus incedebat quasi acies cælestis ordinatissima, & quasi tota Ecclesia Israëlis militans Deo, ideoque inuicta, cui nil resistere poterat, quin omnia sibi subigeret; nam Deus per angelum columnæ prææuidem eam ducebat, tegebat, regebat, ac pro ea pugnabat.

Columna nubis fuit sol boni hospitij.

Alludit ad solem, qui vti temporum & tempestatum; sic & locorum ac hospitiorum, commodorum vel incommodorum dat signa, imò velut causa illa ipsa efficit. Nam cùm sol mutat in vultu suo colorem, mutat & temporum locorumque sortes, vt ait Virgil. 1. Georg.

Sol signat dies & loca.

Cæruleus pluuiam denuntiat, igneus Euros.
Sin maculæ incipient rutilo immiscerier igni,
Omnia tunc pariter vento, nimbisque videbis
Feruere. Et post pauca:
Lucidus orbis erit, frustra terrebere nimbis.
Sol tibi signa dabit: solem quis dicere falsum
Audeat?

Audeat? ille etiam cæcos instare tumultus
Sæpè monet, fraudemq́; & operta tumescere bella.
Ille etiam extincto miseratus Cæsare Romam,
Cùm caput obscurâ nitidum ferrugine texit.

Et Claudianus in fratres:

Sol qui flammiferis mundum complexus habenis,
Voluis inexhausto redeuntia sæcula motu,
Sparge diem meliore coma.

Hinc læta sunt hospitia, vbi lucidi sunt soles; tristia & mœsta, vbi obscuri & nubili. Sol enim luce suâ locis omnibus lætitiam & vitam aspirat.

Vti fuit stella Magis dux ad Christum.

Alleg. Simili modo stella ducens Magos ad Christum, fuit eis & gentibus sol magnificæ peregrinationis. Vnde de ea canit Prudentius: *Stella quæ solis rotam vincit decore & lumine.*

Tropol. talis pariter est fides, ac illustratio & vocatio Spiritus sancti, qua hunc ad martyrium, illum ad religionem, istum ad sacerdotium, &c. vocat & impellit. Vide dicta Exodi 13. & num. 9. 15. & seq.

VERS. 4. DIGNI QVIDEM ILLI CARERE LVCE, ET PATI CARCEREM TENEBRARVM, QVI INCLVSOS CVSTODIEBANT FILIOS TVOS, PER QVOS INCIPIEBAT INCORRVPTVM LEGIS LVMEN SÆCVLO DARI] Pro *incipiebat dari*, græcè est, ἤμελλε δίδοσθαι, id est, *dandum* erat. Vatabl. *prodendum erat*; alij, *debebat dari*; alij, *per quos integerrimum legis lumen orbi erat impertiendum*. Hebræis enim à Deo data est lex & vera Dei religio in Sina. Exodi 19: quæ deinde ab eis toti orbi communicata est.

Sensus est, q. d. Iustè & congruè Aegyptij puniti sunt densis tenebris, eò quòd ipsi Israëlitas, per quos lux legis diuinæ toto orbi spargenda erat, captiuos detineret, itaque simul ipsam quasi lucem legis incarcerare, obscurare, & extinguere conarentur. Quocirca ob extinctum, quoad ipsis licuit, duplex lumen, primò scilicet externum, id Hebræis eripiendo; secundò internum, veræ religionis cognitionem respuendo; duplici caligine puniti sunt, materiali scilicet in corpore, & spirituali in mente.

Legem vocat incorruptam; Primo, quia integra est, iusta, pura, sancta, immaculata, conuertens animas. Psalm. 18. 8. Secundo, quia numquam corrumpitur, vel aboletur, sed semper durat vel in se vel in suo antitypo, quod repræsentat: Lex enim vetus ceremonialis durat in Christi mysteriis & Sacramentis legis nouæ, quæ per veteris ceremonias fuerunt significatæ & adumbratæ; Tertio, quia sui obseruatores ducit ad vitam incorruptibilem & felicitatem æternam.

VERS. 5. CVM COGITARENT IVSTORVM OCCIDERE INFANTES, ET VNO EXPOSITO FILIO, ET LIBERATO, IN TRADVCTIONEM ILLORVM, MVLTITVDINEM FILIORVM ABSTVLISTI, ET PARITER ILLOS PERDIDISTI IN AQVA VALIDA] Græcè: *Cùm decreuissent autem ipsos sanctorum occidere infantes, vnusque expositus puer* (Moyses) *ad castigationem eorum esset seruatus, tu multitudine liberorum orbasti illos, aquarumq́; vi simul omnes perdidisti.* Pro *in traductionem*, græcè est. εἰς ἔλεγχον, id est, in corruptionem, redargutionē, castigationem. Sensus est, q. d. Cùm Pharao & Ægyptij consilium cœpissent Hebræorum infantes, putà masculos omnes mergere in Nilo, vnus ex eis à matre expositus à Deo seruatus est, putà Moyses, qui Ægyptiorum tyrannidem castigaret, ac vicissim eos multitudine filiorum priuaret, occidendo primogenitos eorum, ac deinde omnes, qui Hebræos persequebantur mergeret in mari rubro. Congrua enim fuit hæc talionis pœna, vt qui Israëlem primogenitum Dei populum afflixerant, primogenitis suis mulctarentur; & qui infantes Hebræorum merserant in Nilo, ipsi pariter mergerentur in mari rubro. Vide dicta Exodi 1. & 2. Ita Cantacuzenus. Vatabl. Iansen. & alij. Quare perperam nonnulli veteres Græcæ linguæ imperiti, per traductionem accipiunt eductionem Hebræorum ex Ægypto.

VERS. 6. ILLA ENIM NOX ANTE COGNITA EST A PATRIBVS NOSTRIS, AT VERE (Græcè ἀσφαλῶς, id est, securè & certò) SCIENTES QVIBVS IVRAMENTIS CREDIDERVNT, ANIMÆQVIORES ESSENT] Græcè ἐπευθυμήσωσιν, id est, lætarentur, hilarescerent, animosiores & fidentiores fierent. Sensus ergo est, q. d. Nox illa Paschalis, qua ab angelo percutiente occisa sunt omnia primogenita Ægyptiorum, tam in hominibus, quàm in animalibus, præuisa & prædicta fuit, tū à Moyse Exodi 4. 22. & clariùs cap. 11. vers. 5. tùm quoad rem, putà quoad stragem Aegyptiorum & liberationem Hebræorum, licèt non quoad modum & tempus noctis, præcognita, & à Deo cum iuramento promissa fuit Abrahæ. Genes. 15. v. 14. & sequent. & Isaac Genes. 26. 3. & Iacob Genes. 28 v. 13. & sequ. Idque hoc fine, vt Hebræi videntes hæc Dei promissa impleri, ei planè crederent & confiderent, ac in eo, eiusque singulari prouidentia læti & securi acquiescerent, non dubitantes, quin Deus simili modo ipsis cetera sua promissa opere compleret, ac reipsa daret illis terram Chanaan possidendam lacte & melle manantem, qui erat scopus promissionum Dei, & terminus peregrinationum Hebræorum.

VERS. 7. SVSCEPTA EST AVTEM A POPVLO TVO SANITAS QVIDEM IVSTORVM, INIVSTORVM AVTEM EXTERMINATIO] Græcè: *Suscepra est autem à populo tuo, salus quidem iustorum; hostium verò perditio.* Explicat τὸ *animæquiores essent*, vel vt græcè est, *lætarentur*, q. d. Populus tuus vidit, & cum gaudio excepit salutem iustorum, id est, suorum primogenitorum, quas saluasti & illæsos custodisti ab angelo percutiente, ac simul vidit interitum iniustorum, id est, primogenitorum Ægypti infidelium, quos idem angelus nocte Paschali morte percussit. Vnde Vatabl. vertit: *populusq́; tuus & salutem iustorum vidit, & hostium interitum.* Magnum enim & duplex, imò triplex fuit Hebræorum hic gaudium, primum, quòd se viderent illæsos à plaga: secundum, quòd viderent hostes suos Ægyptios eadem lędi & occidi: tertium, quòd viderent eos occidi propter se, vt videlicet hac plaga perculsi victique cederent Moysi & Deo, ac Hebræos liberos ex Ægypto abire permitterent, vti reipsa permiserunt. Sic in Scrip. crebrò legimus, quòd quoties Deus populum suum ab hostibus liberauit, id fecerit cum hostium vltione & pernicie, vt hac ratione amorem curamque pater-

nam erga populum suum ostenderet, eisque gaudium, hostibus verò mœrorem duplicaret & triplicaret. Vltio enim hostium oriebatur ex amore amicorum & filiorum, putà Hebræorum. Id videre est passim in libris Iudicum, Regum. Machabæorum ceterisque historialibus.

Paulò aliter explicat Noster Lorinus, q.d. Concepit populus spem ex illis iureiurando firmatis diuinis promissis fore, vt consequeretur quidem ipse salutem; aduersarij verò interitum; vel reipsa postea deprehenderunt veritatè promissorum, licet aliquando addubitassent.

VERS. 8. SICVT ENIM LÆSISTI ADVERSARIOS, SIC ET NOS PROVOCANS MAGNIFICASTI] Idem dicit & exaggerat: Pro *prouocans*, græcè est, προσκαλεσάμενος, id est, aduocans, conuocans, prouocans scilicet Deus per Moysem Hebræos ad sui cultum & amorem. Exodi 12. Pro *sic* noster legit, ὥστε, iam legunt, τούτῳ, id est, *eo*. Pro *læsisti*, græcè, ἐτιμωρήσω, id est, castigasti, puniuisti, vindicasti iniuriam populo tuo, ideoque tibi ab Ægyptiis illatam. q.d. Sicut castigasti Ægyptios populo tuo, ideoque honori tuo iniurios, sic vice versâ eadem castigatione prouocans, & conuocans Hebræos ad tui cultum magnificasti, id est, magnâ gloriâ illustrasti, cùm eum victis Ægyptiis gloriosè per tot signa, & portenta ex Ægypto armatum eduxisti, & triumphantem in Chanaan induxisti. Vnde ex Græco legendo, τούτῳ, & ὡς, id est, *sicut*; accipiendo pro *cùm*, sic vertas cum Vatabl. *Cùm enim inimicos nostros vltus es, tum nos conuocatos gloriâ illustrasti.* Et sigoificantiùs cum Nostro à Castro: *Cùm enim puniuisti aduersarios, eo vel ea in re nos vocatos gloria affecisti*, hoc est, cùm supplicium sumpsisti de inimicis, ea re nos gloria & honore affecisti: nam in ea quidem vltione & amor Dei erga suos, & honos, quem illis habet, perspicitur. Castigatio ergo & depressio inimicorum, est amicorum exaltatio & glorificatio. Ideo enim Deus castigat infideles, vt fideles suos exaltet & magnificet.

VERS. 9. ABSCONSE ENIM SACRIFICABANT IVSTI PVERI BONORVM, ET IVSTITIÆ LEGEM IN CONCORDIA DISPOSVERVNT. SIMILITER ET BONA ET MALA RECEPTVROS IVSTOS, PATRVM IAM DECANTANTES LAVDES] Græcè: *Occultè enim sacrificabant sancti pueri bonorum, ac diuinitatis legem in concordia disposuerunt; eorum pariter & bonorum & periculorum participes futuros iustos, patrum iam præcinentes laudes.*

Explicat τὸ *prouocans magnificasti*, q.d. Cùm nos ad tui cultum per Moysem in nocte Paschali vocares & prouocares, vt nos magnificares & exaltares, nos Moysi tibique obedientes, vocationem & prouocationem tuam secuti sumus. Nam iuxta tuum Moysisque iussum absconsè, id est, clanculum ob metum Ægyptiorum, pro felici exitu ex Ægypto immolauimus & sacrificauimus tibi agnum Paschalem, nos inquam, qui sumus *iusti*, id est, fideles tui, & *pueri bonorū*, id est, filij sanctorum Patriarcharum Abrahæ, Isaac, & Iacob; tumque *iustitiæ legem*, græcè *diuinitatis*, id est, *diuinam legem in concordia disposuimus*, id est, concorditer vnanimi consensu statuimus legem Dei seruare: *Similiter bona & mala*

A *recepturos*, vt scilicet similiter & æqua sorte pateremur mala & bona pro lege Dei, ac constanter & vnanimiter omnia aduersa, etiam exilium & mortem pro ea subiremus, ideoque inter epulum agni Paschalis decantauimus *laudes patrum*, qui pro Deo constantissimè persecutiones & ærumnas quaslibet pertulerunt.

ET IVSTITIÆ Græcè θειότητος, id est, *diuinitatis LEGEM*] Quæres, quænam sit lex diuinitatis? Primò, aliqui accipiunt legem de immolando agno Paschali à Deo sancitam. Ita Glossa, S. Bonauent. & Hugo. Secundò, alij accipiunt legem à Moyse de præparando se ad exitum ex Ægypto Hebræis præscriptam, & quamuis aliâ à Deo in Sina præscribendam. Exodi 19. Ita Lyran. Tertiò, pressiùs Noster à Castro accipit

Lex diuinitatis quæ. Resp. Primò.

Secundò.

Tertiò.

B legem iustitiæ legalis, siue concordiæ ciuium, quam subiicit sapiens, qua se omnes Hebræi coram Moyse & Aarone ad Dei cultum, & pro eo ad omnium rerum communionem constringebant, & in egressu, & in profectione, & in ingressu terræ promissæ. Diuinitatis legem vocat, quòd obedientes præcepto Dei præcipientis, vt omnes simul exirent, vno consensu statuerunt & in mortem & in vitam abire, vt tamquam vnus populus, & bonorum eorumdem & periculorum similiter fierent participes. Sic & Iansen. ac Vatabl.

Accedit Cantacuzenus, qui asserit Hebræos nocte Paschali inter sacrificandum promisisse se leges Dei, siue quidquid Deus præciperet seruaturos. Et Osorius: Lex, inquit, iustitiæ & diuinitatis erat, vt vitæ officia dirigerent ad sanctitatis legem, siue ad rationes iustitiæ & sanctitatis æternas; quæ sunt in mente & voluntate Dei.

C Tunc enim Hebræi ab Ægyptiis idololatris se sequestrantes, quasi in vnum Dei populum vnamque Ecclesiam militantem coeuntes, reipsa professi sunt se velle Deo verè seruire, ac in illius religione cultuque quasi sacramento militari se obstrinxerunt, scilicet se pro lege Dei vnanimiter decertaturos vsque ad mortem. Hoc enim fuit vetus testamentum, siue pactum cum Deo ab Hebræis initum, sicut nouum testamentum siue pactum est, quod Christus cum Apostolis & fidelibus instituit, præsertim in vltima cœna, illudque sanxit sacrificio sui corporis Eucharistiâ.

SIMILITER ET BONA ET MALA RECEPTVROS IVSTOS] Vatabl. *Sanctos eorumdem bonorum & periculorum ex æquo consortes fore*, sicut socij in

D bello promittunt & iurant sibi fidelitatem, omniaque bona & mala singulis fore communia, vt eadem pericula & aduersa omnes subeant vsque ad mortem. Sic enim in sancto hoc fœdere Hebræi conspirabant, & quasi coniurabant in Dei veri cultum & obedientiam, ac in mutuam societatem, vt omnia tristia æquè ac læta vnanimiter subirent; quod erat diuina in Ecclesia Societate confœderari, & quasi conteßerari.

PATRVM IAM DECANTANTES LAVDES] Minùs rectè Lyran. legit. *Patri omnium*, id est, Deo. Et Bonauent. & Hugo. *Patrias laudes*. Græca enim & Romana habent *Patrum laudes*, græcè est, πατέρων ἤδη προαναμέλποντες αἴνους, id est, *Patribus iam præcinentibus laudes*, id est, patribus

bus incboantibus hymnos, quos deinde filij prosequerentur, vti factum est post transitum maris rubri Exodi 15.

Verùm Complut. & Vulgata legunt προαναμέλποντες, id est, *præcinentes*, vbi τὸ *præ* innuit Hebræos cœpisse canere has laudes, antequam Ægyptij sua lamenta ob primogenitorum cædem inchoarent. Vnde Vatabl. hanc clausulam ad sequentia eorum lamenta referens, usque per antithesin opponens, sic vertit: *Et patribus iam hymno præcinentibus, inimicorum contra clamor inconditus clarescebat, comploratioque miserabilis puerorum exoriebatur*; idque magis patebit v. sequenti, vbi pro *resonabat*, græcè est, ἀντήχει, id est, ex altera parte, & quasi ex altero choro sonabat, & respondebat.

Laudes Patrum. Primò. Porrò laudes patrum accipi possunt. Primò, laudes quibus Hebræi patres suos, qui hanc posterorum ex Ægypto liberationem prædixerat, imò sua sanctitate meruerant, laudabant. Ita Cãtacuzenus, q.d. Hebræi celebrantes epulum agni, vt eo peracto egrederentur ex Ægypto, visa cæde primogenitorum Ægypti, seque ab illa immunes existere, laudabant suos patres Abraham, Isaac, & Iacob, quibus hic exitus à Deo fuerat promissus; itaque se mutuò beatos prædicabant, quòd tales habuissent patres, qui omni laude digni essent. Vnde sibi mutuò congratulantes de iis, deque eorum prophetia, quam iam adimpleri cernebant, exultantes Deo Eucharisticum carmen modulabantur; *Secundò.* Secundò, per laudes patrum accipi possunt hymni à patribus ad Deum laudandum compositi, & posteris per manus auorum traditi, vt iis quoque instar patrum Deum laudarent; *Tertiò.* Tertiò, per laudes patrum intelligi possunt hymni à Moyse & Aarone compositi, vt iis Hebræi inter sacrificium epulumque agni Deum laudarent, ipsique gratias agerent, quales hymni & doxologiæ extant etiamnum, apud Hebræos in rituali Paschæ, atque ab iis in celebratione agni Paschalis cantantur. Vnde & Christus celebrato Pascha, *hymno dicto exiuit cum discipulis in montem Oliuarum* Matth. 26.

Graphicè hic depingit vltimam plagam Ægyptiorum, putà cædem primogenitorum tam hominum, quàm animalium ceterorum, quæ planè discriminauit & dispescuit Hebræos ab Ægyptiis. Angelus enim percussor transiens & transiliens domos Hebræorum, quos velut Dei populum reueritus tangere non audebat, insiliebat in domos Ægyptiorum, eorumque primogenita omnia occidebat, indeque institutum & nuncupatum est festum Paschæ. Pascha enim Hebr. idem est, quòd transitus vel transultus, scilicet angeli percutientis: radix enim פסח *pasach*, significat transire, vel potiùs transilire.

Angeli percutientes Romæ. Similis transitus & percussio angeli fuit Romæ sub Agathone Papa, anno Domini 680. quo Paulus Diaconus libr. 6. de Gestis Longobard. cap. 5. scribit visibiliter multis Romæ apparuisse bonum & malum angelum noctu per ciuitatem pergere, & quoties ex iussu boni angeli malus venabulo, quod in manu ferre videbatur, ostium domus alicuius percuteret, tot de eadem domo die sequenti homines interirent. Tuncque per reuelationem cuidam dictum esse, pestem non priùs quieturam, quàm in Basilica sancti Petri ad vincula poneretur altare sancti Sebastiani martyris: eo verò facto pestem protinus cessasse. Hæc ille. Extat autem ibidem hactenus integrum ipsum altare, nec non eiusdem sancti martyris imago musiuo opere expressa: sed & ex hoc propagata ad posteros religio est, vt pestis tempore, voti causa imago eiusdem sancti Sebastiani diuersis in locis pingi soleret, atque in eius memoriam altaria erigi & Ecclesias fabricari.

Vers. 10. RESONABAT AVTEM INCONVENIENS INIMICORVM VOX, ET FLEBILIS AVDIEBATVR PLANCTVS (græcè οἰκτρά, id est, *miserabilis*) PLORATORVM INFANTIVM] Pro *resonabat*, Græcè est, ἀντήχει (vnde nomen *Echo*, id est, resonantia vocisque reuerberatio) id est, ex aduerso sonabat, & quasi ex altero choro, ἀντίφωνος, antistrophè respondebat: ponit enim hic quasi duos choros sibi respondentes, sed dissona voce & tono, ideoque sibi aduersantes, vnum Hebræorum præ gaudio incolumitatis suæ hymnos canentium, alterum Ægyptiorum mortem primogenitorum suorum miserabiliter deplorantium. Ita Vatabl. cuius versionem & verba iam recensui. Hinc pro *inconueniens*, græcè est, ἀσύμφωνος, id est, inconcinnus, inconditus, dissonus, q.d. Erant hic φωναὶ, non σύμφωνοι, sed ἀσύμφωνοι, id est, erant soni non consoni sed dissoni; quare miram non symphoniam & consonantiam, sed dissonantiam efficiebant. Complorationi enim Ægyptiorum respondebat exultatio Hebræorum. Malè autem & inconcinnè respondet chorus exultantium choro complorantium, iuxta illud: *Musica in luctu importuna narratio*. Ecclesi. cap. 22. 6. Pro *audiebatur*, græcè est, διεφέρετο, id est, quaquauersum differebatur & spargebatur. Pro *ploratorum*, græcè est, θρηνουμένων, quod aliqui vertunt actiuè *plorantium*, putà primogenitorum, qui plorabant cùm occiderentur ab angelo percutiente. Verùm angelus eos subitò occidit, nec eis tempus plorandi dedit (exceptis paucis, quos in pœnam parentum ad tempus semiuiuos reliquit, de quibus vers. 18.) vnde Exodi 12. 29. referuntur parentes dumtaxat planxisse cædem suorum primogenitorum, non verò ipsi primogeniti. Quare meliùs Noster vertit passiuè *ploratorum*, quorum scilicet necem parentes deplorabant.

Vers. 11. SIMILI AVTEM POENA SERVVS CVM DOMINO AFFLICTVS EST, ET POPVLARIS HOMO REGI SIMILIA PASSVS] q.d. Strages hæc primogenitorum fuit vniuersalis omnibusque communis; tam enim primogenita serui vel popularis, id est, plebei, quàm domini vel regis Pharaonis occisa sunt ab angelo, vt patet Exodi 12. 29. Nullus ergo, ne rex quidem ab hac plaga immunis extitit,

Vers. 12. SIMILITER ERGO OMNES, VNO NOMINE MORTIS, MORTVOS HABEBANT INNVMERABILES. NEC ENIM AD SEPELIENDVM VIVI SVFFICIEBANT: QVONIAM VNO MOMENTO, QVÆ ERAT PRÆCLARIOR NATIO ILLORVM, EXTERMINATA EST] Pro *similiter*, græcè est, ὁμοθυμαδὸν, id est, vno ani-

mo, communi consensu, communi voce & cõploratione: Nam vt narrat Philo libr. de Vita Moysis: *Primâ luce cum quisque suos carissimos inopinata nece sublatos videret, cum quibus superiore die suauiter vsque ad vesperam conuixerat, vt in publico luctu grauissima comploratione impleuerunt omnia. Cùm enim nemo esset exors eius calamitatis, vnus erat clamor omnium, vnusq; luctus detinebat regionem vniuersam quacumque patebat. Qui tantisper dum intra priuatos parietes se continebat, singulis aliena mala ignorantibus, priuatus etiam tum videbatur. Vbi verò alij didicerunt, ex aliis geminabatur comploratio, in tantum grauante dolore publico, vt nullus consolator existeret: quis enim solaretur alterum indigens ipse consolatione?*

VNO NOMINE MORTIS] Hoc est, eodem mortis genere, putà eadem plaga inflicta ab angelo: quia enim eadem omnium Ægyptiorum erat culpa, putà oppressio Hebræorum, ac præsertim infantium occisio, hinc pariter eadem omnium fuit pœna, eaque crimini congrua, putà primogenitorum cædes. Sic nomen sumitur pro genere vel specie apud Virgil. cùm ait:

Omnia pœnarum percurrere nomina (id est, genera) *possem*. Et:

——*Tibi nomina mille,*

Mille nocendi artes.

Nomen pro causa & culpa.

Rursum nomina vocantur debita, eorumque syngraphæ, ait Budæus; vnde *nomina exigere*, est debita repetere apud Ciceronem. Quare *in nomine*, id est, in culpa & debito mortis: Nam, vt dixi, omnes Ægyptij erant rei mortis ob oppressionem Hebræorum. Denique propriè *vno nomine*, id est, eadem de causa, putà ob idem crimẽ: nomen enim sæpè pro causa vsurpatur.

NEC ENIM AD SEPELIENDVM VIVI SVFFICIEBANT] Nulla enim erat domus, in qua non esset mortuus sepeliendus, imò in eadem sæpè erant plures primogeniti, v.g. primi filij fratrũ, sororum, ancillarum, qui omnes occidebantur ab angelo. Accedit, quòd Ægyptij in sepeliendo, vngendo, reliquaque pompa funeris & sepulturæ erant morosi, longi & exquisiti præ ceteris gentibus, vt patet Genes. 50. 2. Insuper angelus occidit primogenita animalium æquè ac hominum, vt patet Exodi 11. v. 5. hæc autem sepelire debebant, ne aërem tabe inficerent.

PRÆCLARIOR NATIO ILLORVM] id est, proles honoratior: tales enim sunt primogeniti, qui ceteris prolibus anteferuntur.

VERS. 13. DE OMNIBVS ENIM NON CREDENTES PROPTER VENEFICIA, TVNC VERÒ PRIMVM CVM FVIT EXTERMINIVM PRIMOGENITORVM, SPOPONDERVNT POPVLVM DEI ESSE]. Græcè: *Qui enim nihil credebant propter veneficia, in primogenitorum interitu confessi sunt Dei filium, populum esse.* Vatabl. *Nam cùm propter præstigias omnia credere recusarent, post cladem primogenitorum populum, Dei filium* (id est, Deo charissimum) *esse confessi sunt*. Nonnulli legunt *beneficia*, sed legendum cum Roman. & Græcis *veneficia*; quæ scilicet sunt maleficorum & sagarum beneficia. Græcè est, φαρμακείας, id est, incantationes, præstigias, magicas artes, quibus Magi Pharaonem & Ægyptios ita dementarant, vt Moysi per Deum tot plagas inferenti fidem non adhiberent, nec Hebræos esse populum Dei crederent.

SPOPONDERVNT] Græcè ὡμολόγησαν, id est, confessi sunt *populum Dei esse*, q.d. cùm Pharao & Ægyptij antea nollent credere Moysi & Deo, eò quòd viderent Magos suos suis veneficiis, & incantationibus quædam mira facere similia iis, quæ faciebat Moyses; posteà tamen videntes tantam, tamque vniuersalem & conformem cædem primogenitorum, adeò attoniti & perculsi fuere, vt confessi & palam professi sint Israëlem esse populum Dei, idque adeo certò & firmiter, vt pro eo spondere auderent seque vades & sponsores exhibere, præsertim cùm eadem nocte qua egressus est Israël ex Ægypto, omnia Ægypti templa, vel fulminibus, vel terræmotibus euersa sint, vti tradunt Hebræi, & ex iis S. Hieron. epist. 127. ad Fabiolam. Quocirca Ægyptij Hebræos Ægypto exire non tantùm permiserunt, sed & vrserunt ac coëgerunt.

Templa Ægypti corruere.

VERS. 14. CVM ENIM QVIETVM SILENTIVM CONTINERET OMNIA, ET NOX IN SVO CVRSV MEDIVM ITER HABERET.

VERS. 15. OMNIPOTENS SERMO TVVS DE CÆLO A REGALIBVS SEDIBVS, DVRVS DEBELLATOR IN MEDIAM EXTERMINII TERRAM PROSILIVIT.

VERS. 16. GLADIVS ACVTVS INSIMVLATVM IMPERIVM TVVM PORTANS, ET STANS REPLEVIT OMNIA MORTE, ET VSQVE AD CÆLVM ATTINGEBAT STANS IN TERRA] Syrus: *Silentium enim & quies tenebat omnia, & in media nocte factum est stupor, verbum tuum, quod omnia potest, de cælo venit è throno regni admirabilis, bellatores media perditione euertet super terram, gladium acutum præcepto tuo, quod non accipit personã, attulit, & perfecit omne præceptum, atque ad cælum peruenit, & stetit super terram;* Arabicus: *Quoniam aqua apprehendit vniuersas creaturas silentio quietis, & æquata* (vel facta) *est illa nox in æquilibrio: vicit verbum tuum bellipotens, terribile, omnipotens de cælis vsque ad medium inimicorum habentium regna, in perniciem eorum, ex terra, accinctum præcepto tuo imperante, carente simulatione, gladio terrificante.*

Pergit exaggerare vltimam Ægypti plagam, nempe cædem omnium primogenitorum, tam in animalibus, quàm in hominibus, quæ contigit nocte Paschali, putà 14. luna siue 14. die mensis primi, qui dicitur Nisan sub medium noctis, vti narratur Exodi 12. v. 29.

Sensus ergo est, q.d. In media nocte Paschali, cùm alta esset nox, indeque quies & silentiũ, cùm scilicet Ægyptij securè altum dormirent, ecce tibi repente de cælo sermo tuus, id est, iussio tua, siue edictum, sententia & mandatum tuũ seuerum & pugnax, in Ægyptum exterminio à te destinatam desiliit, gladius, inquam, acutus non fictum, sed sincerum tuum imperium portans, qui repleuit omnia cæde & morte primogenitorum omnium, adeo vt videretur è cælo porrigere se in totam Ægypti terram. Hunc esse sensum liquet ex ipsis Script. verbis, atque ex antecedentibus, & consequentibus. Ad litteram ergo loquitur de strage primogenitorum Ægypto inflicta à Deo per Moysem, non de natiuitate Christi: Illi tamen Allegor. hæc omnia

nia accommodat Ecclesia in Officio Ecclesiastico Natiuitatis Christi (& Epiphaniæ) quàm proinde statim post medium noctis die 25. Decembris iam inchoante contigisse, communis est Doctorum & Ecclesiæ sensus: qua de causa ipsa statim post mediam noctem missam inchoat in festo natiuitatis Christi, ex decreto S. Telesphori Papæ in sua epist. decretali cap. 2. quod & notauit Damasus Pont. in Vita Telesphori. Vide Suarez 3. p. q. 35. sub finem. Idipsum satis colligitur ex illo Lucæ cap. 2. *Pastores erant in regione eadem vigilantes, & custodientes vigilias noctis super gregem suum.* Nimirum noctu nascitur Christus, quia venerat noctem infidelitatis & peccatorum mundi, sancto suæ natiuitatis fulgore discutere & illustrare. Porrò allegoria hæc apposita est & congrua. Sicut enim olim Deus sermone, siue verbo, id est, iussu suo: vel verbo, id est, per vindicem Sapientiam, ac per filium suū liberauit Hebræos ex Ægypto, cædendo primogenita Ægyptiorum, atque per hanc operationem & vindictam dicitur de cælo descendisse in Ægyptum: ita pariter in natiuitate Christi propriè verbum Dei descendit ad vnionem hypostaticam cū carne, & humanitate à se assumpta in terra, putà in vtero B. Virginis, vt homines liberaret per suam redemptionem, passionem, crucem & gratiam, exterminando & debellando peccatum, mortem & diabolum. Ita S. Anselm. in Elucidario, Idacius contra Varimadum, Petrus Blesensis serm. 6. de Natiuit. Domini, imò Tertull. libr. 5. contra Marc. cap. 9. & 5. August. in psalm. 109. idem probant ex illo v. 3. *Ex vtero ante Luciferum*, id est, ante auroram *genui te*.

No'tu natus est Christus.

Curt

Adde incarnationem Verbi, quæ fuit quasi prima natiuitas Christi qua propriè de regalibus cælorum sedibus descendit in vterum beatæ Virginis factus homo, contigit nocte Paschali, putà 25. Martij, quo die Ecclesia in tanti mysterij memoriam celebrat festum annuntiationis B. Virginis. Nam 25. die Martij, vti mundus olim à Deo fuit creatus, ita post quatuor annorum millia eodem die fuit recreatus per Verbi incarnationem, ac eiusdem post 34. annos eodem die crucifixionem & mortem. Hæc enim tria mysteria contigisse die 25. Martij, docuit procœmio in Acta Apost. initio Chronotaxeos.

Christus incarnatus est in Paschate 25. Martij.

Hac de causa Prisci Rabbini in libris Cabalæ, quos citat Ystella in Exodi cap. 18. v. 11. disp. 2. ita scribunt: *In eadem die* (15. Nisan, putà in Paschate) *redimendus est Israël in diebus Messiæ, sicut redempti sunt eadem die, de qua scribitur. In diebus egressionis tuæ ostendam mirabilia.* Quod nota, ad Iudæos suorum Rabbinorum dictis reuincendos. Hinc Ecclesia in benedictione cerei Paschalis, nocti Paschali hæc concinendo dat elogia, partim litteralia, partim mystica: *Hæc enim sunt festa Paschalia, in quibus verus ille agnus occiditur, cuius sanguine postes fidelium consecrantur. Hæc nox est, in qua primùm patres nostros filios Israël eductos de Ægypto, mare rubrum sicco vestigio transire fecisti. Hæc igitur nox est, quæ peccatorum tenebras columnæ illuminatione purgauit. Hæc nox est, quæ hodie per vniuersum mundum in Christo credentes, à vitiis seculi & caligine peccatorum segregatos reddit gratiæ, sociat sanctitati. Hæc nox est, in qua destructis vinculis mortis, Christus ab inferis victor ascendit. Nihil enim nobis nasci profuit, nisi redimi profuisset.* Vnde admirabunda & exultans in hæc paradoxa exclamando prorumpit: *O mira circa nos pietatis dignatio. O inæstimabilis dilectio charitatis! vt seruum redimeres filium tradidisti. O certè necessarium Adæ peccatum! quod Christi morte deletum est. O felix culpa! quæ talem ac tantum meruit habere redemptorem. O verè beata nox! quæ sola meruit scire tempus & horā, in qua Christus ab Inferis resurrexit. Hæc nox est, de qua scriptum est: & nox sicut dies illuminabitur: & nox illuminatio mea in deliciis meis. Huius igitur sanctificatio noctis fugat scelera, culpas lauat, & reddit innocentiam lapsis, & mæstis lætitiam, fugat odia, concordiā parat, curuat imperia, &c. O verè beata nox! quæ spoliauit Ægyptios, ditauit Hebræos.*

Noctis Paschalis Elogia.

Anagog. ex hoc cædis primogenitorum Ægypti media Paschali nocte peractæ typo, S. Chrysost. Theoph. & S. Hieron. (qui ait hanc esse Apostolicam traditionem) asserunt Christū eodem mediæ noctis tempore venturum ad iudicium, ad maiorem terrorem reproborum, vt eos exterminet & deturbet in tartara. Alij tamē summo manè venturum putant. Nunc singula verba expendamus.

CVM ENIM QVIETVM SILENTIVM CONTINERET OMNIA) Ita Roman. & Græca. Alij legunt *continerent*. Vtrumque verum: quies enim & silentium noctu occupat omnia, ac vicissim occupatur ab omnibus) ET NOX IN SVO CVRSV MEDIVM ITER HABERET] Græcè: *Et nocte in propria velocitate dimidiata*, id est, sub mediam noctem vel paulò pòst dimidium noctis. Tunc enim facta est ab angelo cædes primogenitorum Ægypti. Exodi 12. 29. Causa fuit, vt eò terribilior esset cædes, quò magis erat improuisa, obscura, & nocturna, vt hoc terrore perculsi Ægyptij obstinationem excuterent, ac missos facerēt Hebræos. Vnde Petrus Blesensis silentium hoc vocat conticinium, quod est tempus mediæ noctis post galli cantum.

Causa tropologica fuit, ad arcanam diuinæ maiestatis vim & efficaciam repræsentandam. Nimirum Dei arcāni & inuisibilis arcana & obscura decet esse opera. Rursum Deo loquente sileant omnes creaturæ oportet, iuxta illud: *Sileat à facie eius omnis terra.* Habacuc 2. 22. Et: *Silete à facie Domini mei.* Sophon. 1. 7. Et: *Sileat omnis caro à facie Domini.* Zachar. 2. 13. Hinc Syrus vertit: *In media nocte factus est stupor.* Moral. hic disce opera Dei & virorum diuinorum, non se ostentare, sed peragi in quiete & silentio: ita generatio Christi diuina, qua gignitur à Patre, est summè arcana: ac humana, qua conceptus & natus est ex B. Virgine, fuit secretissima. Quocirca Christus comparatur aquis *Siloë quæ vadunt cum silentio.* Isaiæ 8. 6. vbi multa de fructu silentij dixi, ac plura Isaiæ 30. 15. ad illud: *in spe & silentio erit fortitudo vestra.* Hinc silentes sunt profundi cordis: *Altissima flumina minimo sono labuntur*, ait Curtius. Ex aduerso loquaces leui sunt corde, nimirum: *In ore fatuorum cor illorum, & in corde sapientum os illorum.* Eccles. 21. 29. vide ibi dicta.

Dei silentia sunt opera.

Curt

Sapientes silentes.

OMNIPOTENS SERMO] Græcum λόγος, & sermonem & verbum significat, putà iussionem

nem & sententiam Dei, q.d. Sententia dura & aspera lata à Deo in solio cælesti, per angelum bellatorem in media nocte executioni mandata è cælo desiliit. ita à Castro.

Alleg. *Sermo* hic est ipsum Verbum incarnatum.

DE CÆLO] Complut. addunt *exiliens*, sed id meritò delent Roman. & Græci, mox enim sequitur *prosilinit*.

DVRVS] ἀπότομος, id est, asper, sæuus; Arabicus, *terribilis*.

DEBELLATOR] Græcè πολεμιστής, id est, *bellator*; Arabicus, *bellipotens*, quia vt vertit Syrus, *bellatores* (Pharaonem & Ægyptios) *media nocte euertit*. Iuxta illud Exodi 15.3. *Dominus conterens bella*, id est, bellatores inimicos. Chald. *Dominus victor bellorum*.

IN MEDIAM EXTERMINII TERRAM PROSILIVIT] Nimirum in Ægyptum exterminio à Deo addictam; græcè est, ὀλεθρίας, id est, exitialis, vel perniciosæ terræ, vt vertit. Vatabl. ideoq; exitio addictæ. Tò *prosilinit*, vel vt Vatabl. *desiliit*, notat Dei vindicis Ægyptios inuadentis velocitatem, vim, iram, impetum & efficaciam ineuitabilem.

Allegoricè, Christus ingenti virtutis & amoris saltu è cælo in terram desiliit factus homo, iuxta illud: *Ecce venit iste saliens in montibus transiliens colles*. Cantic. 2.8. In quæ verba commentans S. Bernard. serm. 53. in Cant. *En quantum saltum*, inquit, *dedit à summo cælo ad terras*. Salit enim magno saltu desultim è cælo in cœnum, è cœno in crucem, è cruce in infernum, inde resilut in terram, ac è terra in cælum.

GLADIVS ACVTVS INSIMVLATVM IMPERIVM TVVM PORTANS] Græcè: *Omnipotens sermo tuus, &c. gladium acutum* (putà) *insimulatum imperium tuum portans*. φέρων enim cùm sit masculinum ad λόγος, id est, *sermo* referri debet, non ad ξίφος, id est. *gladium*, cùm sit generis neutri. Noster videtur legisse neutrè φέρον, itaque retulisse ad gladium: sed eodem redit sensus, q.d. Sermo tuus ô Domine fuit quasi gladius acutus, qui *imperium tuum insimulatum*, Græcè ἀνυπόκριτον, id est, non hypocriticum, non simulatum, non fictum, non comminatorium, sed verum, sincerum, apertum, certum & efficax, planeque executioni mandandum (angelus enim percutiens non finxit se nolle percutere, cùm reuera percuteret, sed quod fecit, hoc præ se tulit; nec tantùm comminatus est se velle occidere, sed reipsa occidit) portauit & detulit in Ægyptum. Porrò gladius in Script. significat quodlibet instrumentum, & quemlibet modum cædis, putà omnem cladem & stragem. Nam vt ait Varro libr. 4. de Lingua Latina. Gladius dicitur à clade, quòd sit ad hostium cladem dum eos ferit, secat, & necat: Nam omnis corporis dolor consistit in sectione, siue diuisione continui: nec enim angelus cædens primogenita Ægypti visus est gladio, aut eo opus habebat, sed per se immediatè primogenita Ægypti suffocando, lacerando, aliove modo lædendo necabat. Vnde dicitur acutus, quia vt ait Apost. Hebr. 4. *Viuus est sermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti*.

Gladius dicitur à clade.

ET STANS] Scilicet λόγος, id est, sermo. Græcè enim est στὰς, masculinū, quod ad λόγον masculinum referri debet, non ad ξίφος, id est, gladium, quod est neutrum. Statio hæc irreuocabilem, & immobilem decretoriam Dei iussionem significat, æquè ac insimulatum imperium eiusdem auctoritatem, ait S. Bonauent.

REPLEVIT OMNIA MORTE] Nempe cæde primogenitorum Ægypti.

ET VSQVE AD CÆLVM ATTINGEBAT STANS IN TERRA] Græcè: *Et cælum quidem attingebat, descenderat verò, vel ingrediebatur verò in terram*, q.d. Magna potens, cælestis atque ex cælo manans, ideoque ingens & ineuitabilis erat hæc cædes & vindicta: quare esto in terra perageretur, vim tamen sortiebatur è cælo, imò eam inchoabat in cælo. Nam Verbum Dei mandauit angelo in cælo, vt illico in terram descendens percuteret primogenita Aegyptiorum: quare vim suam omnipotentem explicuit, tam in cælo, quàm in terra. Aliter Dionys. q.d. Angelus executor vindictæ diuinæ, vim suam extendebat vsque ad cælum aërium, quousque scilicet ambitus virtutis actiuæ eius se porrigere poterat. Aliter quoque Noster Lorinus, q.d. Vix ea dicta dedit Deus in cælo, vix increpuit sonus in cælo iussionis diuinæ, cum reipsa peracta est; simul voluit ipse vt primùm dixit, illico quod imperauit factum est, Quod vulgò dicimus: *Dictum, factum*; Et Scripturæ de alijs diuinis operibus: *Dixit & facta sunt, ipse mandauit & creata sunt*, psalm. 148.5. Sic & à Castro. Notat, inquit, hac phrasi celeritatem cōpleti Verbi Dei, quòd adeo celer fuit angelus percussor in percutiendis primogenitis, & complendo præcepta Dei, vt necdum cælo relicto, vnde mittebatur, iam terram pede calcaret & iussum exequeretur.

Porrò Vatabl. vertit: *Et stans omnia morte, cælū partim attingens, partim solo insistens, compleuit*: quibus verbis innuit angelum hunc, vt Dei Domini sui plenum in cælum & terram imperium ostenderet, visum à nonnullis pedem vnum collocare in terra, alterum in cælo, id est, in aëre, vti angelus visus S. Ioannis Apocal. 10. v. 2. & 6. *Posuit pedem suum dextrum super mare, sinistrum autem super terram*, &c. *& iurauit per viuentem in sæcula sæculorum quia tempus non erit ampliùs*.

Angelus stans supra mare & terram.

Hoc allegoricè rectè conuenit verbo incarnato, quod quà Deus cælum Deumque attingit, quà homo terræ figitur. Vnde eius typus fuit scala Iacob, è terra in cælum porrecta, cui innitebatur Deus: Christus enim instar scalæ, quà Deus tangit cælum, quà homo terram. In seipso enim iunxit cælum cæno, Verbum carni, Deum homini.

Simili modo tempore sancti Gregorij, vti ipse refert lib. 4. Dialog. c. 36. sagittæ cælitus lapsæ pestem Romæ influxerunt, quam ipse litaniis & publica processione, deferens Imaginem B. Virginis à S. Luca depictam, sedauit. Cùm enim ad molem Adriani (quæ exinde dicta est Castellum sancti Angeli) procedendo peruenisset, visus est angelus in signum reconciliati numinis, gladium nudatum in vaginam reponere, eoque symbolo lues cessauit, vti ex priscis monumentis refert Baron. tom. 8. anno Christi 590.

Angelus S. Gregorij.

Simile contigit Dauidi offerenti sacrificium ad

Et Dauidi.

ad ſedandam peſtem, ab angelo percutiente ob numeratum à Dauide populum Iſraëlis inflictâ, 3.Reg.vlt.16. Vidit enim Deum dicentem angelo: *Sufficit, contine manum tuam.*

VERS. 17. TVNC CONTINVÒ VISVS SOMNIORVM MALORVM TVRBAVERVNT ILLOS, ET TIMORES SVPERVENERVNT INSPERATI.

VERS. 18. ET ALIVS ALIBI PROIECTVS SEMIVIVVS, PROPTER QVAM MORIEBATVR, CAVSAM DEMONSTRABAT MORTIS.

VERS. 19. VISIONES ENIM, QVÆ ILLOS TVRBAVERVNT, PRÆMONEBANT, NE INSCII, QVARE MALA PATIEBANTVR, PERIRENT] Noſter legit δεινῶν, id eſt, *grauium*, putà *malorum*, iam legunt δεινῶς, id eſt, *grauiter*. Ex Græco clarè ſic vertas: *Tunc repentè viſiones quidem ſomniorum grauiter turbarunt eos, timores verò inſtiterunt inexpectati. Et alius aliò abiectus ſemimortuus, quam ob cauſam moreretur oſtendebat. Nam ſomnia quæ turbauerunt eos hoc præſignificabant, ne ignorantes, cur mala paterentur, perirent.*

Pro *proiectus*, græcè eſt, ῥιφεὶς, id eſt, iactatus, diſiectus, eiaculatus magna vi & impetu: nam ῥίψις, eſt proiectio, iactus, impetus. Significat ergo hæc vox, primogenitos nonnullos tanto impetu ab angelo fuiſſe proiectos; humique afflictos & alliſos, vt conſternati proſtratique iacerent velut exanimes & ſemimortui.

Igitur hi tres verſus ſignificant, cum cæde primogenitorum Deum immiſiſſe terrifica ſpectra in ſomnis, indeque timores & angores Ægyptiis, præſertim nonnullis primogenitis, quos non ſtatim occidit, ſed ſemiuiuos reliquit, eiſque in ſomnis cauſam tantæ mortis & ſtragis primogenitorum reuelauit, vt ipſi eamdem parentibus indicarent, ſcilicet ſe occidi, quia ipſi oppreſſerant Hebræos, eorumque infantes maſculos occiderant; Hebræi enim, ſiue Iſraël, erat primogenitus Dei populus: Iure ergo Ægyptij primogenitos ſuos perdiderunt, qui paulò antè primogenitum Dei populum perdiderant. Audi Moyſem. Exodi 4.22. *Hæc dicit Dominus* (tibi ô Pharao) *filius meus primogenitus Iſraël. Dixi tibi, dimitte filium meum, vt ſeruiat mihi, & noluiſti dimittere eum: ecce ego interficiam filium tuum primogenitum.* Hunc ſenſum planè ſignificat τὸ *cauſam demonſtrabat mortis: viſiones enim, quæ illos turbauerunt, hæc præmonebant, ne inſcij, quare mala patiebantur, perirent*, ne ſcilicet ſtragem hanc tribuerent caſui, epidimiæ, peſti, alteriue cauſæ naturali, ſed Deo vindici ob afflictum Iſraëlem, ideoque eum liberum ex Ægypto in Chanaan abire permitterent, vti cauſa ex primogenitis ſuis cognita de facto abire permiſerunt. Hoc enim hac plaga ab eis extorquere intendebat Deus. Porrò idipſum tacet Moyſes. Exodi 12. ſed Sapiens hic ſupplet, vti alia plura, quæ vel maiorum traditione, vel Dei reuelatione accepit.

Deus cum punit causam reuelat. Hinc moraliter diſce Deum, cùm quem punit & plectit, ſolere non rarò eidem cauſam & culpam, ob quam eum plectit, indicare: ſicut iudex, cùm reum ad furcam condemnat, aſſignat ei furtum aliudve ſcelus ab eo commiſſum, ob quod eum condemnat, vt ipſe ceterique ſciant quodnam ſcelus puniatur, itaque illud deinceps caueant. *Exempla.* Sic Antiochus morbis lethalibus afflictus, Deo indicante faſſus eſt, ſe puniri ob clades Hebræis iniuſtè illatas. 2. Machab. 9.11. Sic Fratres Ioſeph afflictionis ſuæ cauſam Deo ſuggerente agnouerunt eſſe, quòd ipſi priùs afflixiſſet Ioſeph: *Meritò*, inquiunt, *hæc patimur, quia peccauimus in fratrem noſtrum, videntes anguſtiam animæ illius, dum deprecaretur nos, & non audiuimus; idcirco venit ſuper nos hæc tribulatio.* Gen. 42.21. Sic Moyſes Exodi 7.8. & 9 iuſſu Dei Pharaoni & Ægypto infligens decem plagas, eidem reuelauit cauſam, ſcilicet quòd nollet Hebræos dimittere. Sic Samuel Sauli ex Deo intentans priuationem regni & vitæ, cauſam addidit, quòd Deo præcipienti diſperdere Amalecitas non obediuiſſet. 1. Reg. 15.19. & ſequent. Sic paſſim in libro Iudicum, cauſam oppreſſionis Hebræorum peractæ à Philiſthæis, Madianitis, Moabitis, &c. Deus aſſignat cultum Baal, Aſtaroth & Idolorum. Ægyptij ergo videntes primogenita ſua occidi, partim ex Moyſis prædictione, partim ex primogenitorum cùm occiderentur reuelatione & confeſſione: ſciuerunt ſe hac plaga puniri, eò quod ipſi primogenitum Dei populum, putà Iſraëlem afflixiſſent & occidiſſent.

Nota τὸ *viſu ſomniorum malorum turbauerunt illos.* Nam Hippocrates lib. de Somn. docet *ſomnia nocturna diurnis exercitationibus reſpondentia eſſe bona, ſanitatemque ſignificantia, propterea quòd anima in diurnis conſiliis perſeuerat, neque repletione, neque euacuatione aliqua, aut alia forinſecus allapſa re victa. Cùm autem inſomnia diurnis actibus aduerſantur, & de ipſis pugna oboritur, cùm ſanè hoc contigerit, turbationem in corpore ſignificat, & ſi quidem fortis fuerit, forte eſt malum; ſi verò leuis, debilius.*

Præterea turbidæ imaginationes & pauores diurni turbida gignunt ſomnia nocturna, iuxta illud Senecæ in Octauia:

> *Quæcumque mentis cogitat infeſtus vigor,*
> *Ea per quietem ſacer & arcanus refert,*
> *Veloxque ſenſus.*

VERS. 20. TETIGIT AVTEM TVNC ET IVSTOS TENTATIO MORTIS, ET, COMMOTIO IN EREMO FACTA EST MVLTITVDINIS; SED NON DIV PERMANSIT IRA TVA] Pro *tunc* Noſter legit τότε, iam legunt ποτὲ, id eſt, *aliquando*. Codices Vaticani vtrumque omittunt. *Tunc*, id eſt, priſco illo tempore egreſſionis Iſraël ex Ægypto, etſi diuerſo. Nam tentatio hæc contigit in deſerto, diu poſt cædem primogenitorum in Ægypto.

Tertia eſt hæc antitheſis Hebræorum & Ægyptiorum, eſtque ſimul tacita occupatio, q.d. Dicet quis: ſicut Pharao & Ægyptij reſiſtentes Moyſi à Deo contriti ſunt, ſic & Hebræi, putà Core, Datan & Abiron, eorumque Symmyſtæ & ſocij; ergo par vtrorumque fuit conditio, par in vtroſque ira Dei. Reſpondet negando conſequentiam. Ira enim Dei exterminauit Ægyptios, vt diſperderet eos; Hebræos verò dumtaxat caſtigauit, vt emendaret: vnde paucorum cæde ſanxit ceterorum vitam, obedientiam & diſciplinam. Congruè tranſit à Pharaone & clade primogenitorum Ægypti ad Core, Datan & Abiron, tum quia ſicut Pharao reſtitit Moyſi, ſic & Core cum ſuis eidem ſeditioſè rebellauit; tum quia Core, Datan & Abiron erant primogeniti, ideoque prætendebant

ſibi

ſibi deberi Pontificatum, quem Moyſes contulerat Aaroni fratri ſuo; eò quòd in lege naturæ primogeniti fuiſſent ſacerdotes; tum quia cæſi ſunt ab angelo percutiente, æquè ac primogeniti Ægyptiorum. Hiſtoria fusè narratur num. 16. nimirùm cùm Core, Datan & Abiron ambientes Pontificatum rebellarunt Moyſi & Aaroni, Moyſe Deum inuocante, viui à terra abſorpti deſcenderunt ad inferos: Alij pariter eis adhærentes numero 250. cæleſti igne afflari interierunt. Quocirca totus populus murmurauit cõtra Moyſem & Aaronem, dicens: vos occidiſtis populum Domini: qua de cauſa Deus ignem in populum immiſit, qui quatuordecim millia & ſeptingentos combuſſit; cumque ſerperet incendium, vt plures combureret, Aaron iuſſu Moyſis inter occiſos & viuos medium ſe ſtatuens, orans & thurificans ſtitit plagam, iramque Dei ſedauit. Vide dicta num. 16.

IVSTOS] Ita vocat Hebræos fideles, vtpote Dei cultores, & ad iuſtitiam vocatos, vt ſuperiùs dixi.

TENTATIO MORTIS] Ergo tentatio hæc non fuit ſolicitatio ad peccatum, ſed pœna peccati, putà inuaſio mortis, qua mors inuaſit & corripuit iuſſu Dei Core, Datan, & Abiron cum ſociis, ac ceteros Hebræos inuadere deſtinabat: quibus tentatio hæc fuit comminatio, & diſcrimen mortis intentatum ab angelo puniente. Vnde Nannius: Tentatio, inquit, græcè πεῖρα, idẽ eſt quod periculum mortis. Sic enim dicimus tentari febre, catharro, calculo, id eſt, periclitari, exagitari, cruciari febre, &c. iuxta illud Horatij:

Cum latus aut renes morbo tentantur acuto,

id eſt, periclitantur, cruciantur. Triplex ergo eſt tentator & tentatio: Dæmon enim tentat hominem, vt ad peccatum alliciat: Deus tentat, vt hominis animum, fidem, & virtutem probet: mors tentat, vt occidat & perire faciat: vnde à *perire* dictum eſt *periculum*. *Tentatio mortis*, ergo eſt plaga mortifera Core cum ſociis, & Hebræis murmurantibus à Deo immiſſa.

COMMOTIO] Græcè θραῦσις, id eſt, confractio, concuſſio, quaſſatio, quo nomine plagam hanc vocant Septuag. numer. 16. & pſal. 105. 30. ita vocatur plaga immiſſa in populum ob cultum Beelphegor, quem ſub zelo occidens Principem ducemque ſceleris, ſedauit Phinees. numer. 25. 1.

VERS. 21. PROPERANS ENIM HOMO SINE QVERELA DEPRECARI PRO POPVLIS, PROFERENS SERVITVTIS SVÆ SCVTVM ORATIONEM, ET PER INCENSVM DEPRECATIONEM ALLEGANS RESTITIT IRAE ET FINEM IMPOSVIT NECESSITATI, OSTENDENS QVONIAM TVVS EST FAMVLVS] Narrat modum, quo cohibita eſt plaga, ſcilicet quòd Aaron Pontifex iuſſu Moyſis orando, & thymiama offerendo reſtiterit iræ Dei, plagamque ignis ſtiterit, ne plures afflaret. *Homo ſine querela*, græcè ἄμεμπτος, id eſt, irreprehenſibilis, quia ſcilicet Aaron inculpatè viuebat, & ſanctè Pontificis munus obibat.

DEPRECARI PRO POPVLIS] Græcè προεμάχησεν, id eſt, *propugnauit*, ſicque legunt nonnulli Codices Latini. Porrò arma Pontificis ſunt, non gladij & bombardæ: ſed oratio & thymiama vt ſequitur: hiſce enim pugnat pro populo contra iram & vindictam Dei, eamque expugnat.

PROFERENS SERVITVTIS Græcè λειτουργίας, id eſt, liturgiæ, ſiue publici ſui & ſacerdotalis miniſterij SCVTVM] putà *orationem*; nã λεῖτος, eſt *publicus*, ἔργον *opus*: vnde λειτουργὸς & λειτουργὸς, eſt publicus miniſter, publicum obiens opus, putà ſacerdos ſacrificans pro toto populo.

ET PER INCENSVM DEPRECATIONEM ALLEGANS] Perperam nonnulli legunt *alligans*. *Allegans*, græcè κομίζων, id eſt, adducens, afferens, offerens & mittens ad Deum. Græcè eſt: *Et thymiamatis propitiationem* vel *placationem afferens*. Hinc petita eſt priſca thuribuli benedictio, quæ habetur in vetere ordine Romano: ſic enim habet: *Domine Deus, qui dum filios Iſraël in deſerto murmurantes, ob rebellem ſuam audaciam, durum vaſtaret incendium, Aaron ſacerdotem tunc orantem, arrepto de igne altaris thuribulo tibi incenſum ponentem exaudiſti, eoſq; de incendio liberare dignatus es, benedic quæſumus hoc thuribulum, & præſta, vt quoties thus in eo adolebitur, votum populi tui tibi boni odoris efficiatur, ſitque fuga dæmonum, repulſio phantaſmatum, & immundarum abſceſſio cogitationum. Per Dominũ*, &c.

Benedictio thuribuli.

RESTITIT IRÆ DEI] Græcè ἀντέστη θυμῷ id eſt, ex aduerſo ſtetit, contendit, oppoſuit ſe iræ Dei, eamque expugnauit & cohibuit. Talis ergo ſit ſacerdos, tantæque virtutis & meriti, vt iræ Dei in populum graſſanti ſeſe medium interponere & opponere, eamque cohibere valeat.

FINEM IMPOSVIT NECESSITATI] Græcè τῇ ϲυμφορᾷ, id eſt, calamitati & plagæ incendij. Sic Noë *in tempore iracundiæ factus eſt reconciliatio*. Eccleſ. 44. 17. quia ſcilicet ſua ſanctitate & oratione ſtitit diluuium toti orbi immiſſum. Sic S. Leo Attilam flagellum Dei ab Italia ſuis meritis auertit; S. Gregorius peſtem acerrimam ſuis litaniis ſedauit; S. Syluester infidelitatem & perſecutiones decem Imperatorum compeſcuit, dum Conſtantinum Magnum ſanauit, conuertit, & baptizauit. Vide qua ratione Moyſes reſtiterit iræ Dei, volentis perdere Hebræos ob adoratum vitulum aureum. Exodi 32. verſ. 10. & ſequent. Ex aduerſo de falſis Prophetis grauiter queritur Deus per Ezechielem cap. 13. 5. dicens: *Non aſcendiſtis ex aduerſo, neque oppoſuiſtis murum pro domo Iſraël, vt ſtaretis in prælio in die Domini*. Vide ibi dicta.

Sancti reſiſtunt iræ Dei.

Exempla.

Præclarè S. Nazianz. Orat. 1. Sacerdotis dignitatem deſcribens: *Quis eſt*, inquit, *qui cum angelis ſtabit, cum Archangelis glorificabit, ad ſupernum altare ſacrificia tranſmittet, cum Chriſto ſacerdotio fungetur, figmentum inſtaurabit, imaginem exhibebit, ſuperno mundo opificem aget, & vt id quod maius eſt dicam, Deus erit aliosq; Deos efficiet.*

VERS. 22. VICIT AVTEM TVRBAS, NON IN VIRTVTE CORPORIS, NEC ARMATVRÆ POTENTIA, SED VERBO ILLVM, QVI SE VEXABAT, SVBIECIT, IVRAMENTA PARENTVM, ET TESTAMENTVM COMMEMORANS] Græcè: *Vicit autem vaſtatorem, non viribus corporis, nec armorum efficacia, ſed verbo punientem*

nientem subiecit, iuramenta patrum & testamenta commemorans.

Pro *turbas* Noster cum Roman. legit ὄχλον, id est, *turbam* vel *turbas*, iam Complut. Reg. & Vaticani legunt ὀλοθρεύοντα, id est, *vexatorem*, vti omnes legunt v. 25.

Primò ergo per *turbam* vel turbas accipias turbationem & tumultum populi, siue multitudinis murmurantis contra Moysem ob stragem Core, Datan, Abiron, ac 14700. è plebe combustorum, q. d. Aaron sedauit hunc tumultum populi robore, non corporis, nec armorum, sed orationis, qua Deum flexit ad amouendum ignẽ & incendium, ob quod murmurabat & turbas mouebat populus. Addit Cantacuzenus, Aaronem graui oratione habitâ ad populum, eius tumultum compescuisse.

Secundò, per turbas accipias plagam ignis, quæ turbabat populum; hanc enim vi orationis repressit Aaron.

Tertiò, per turbas accipias angelum turbantem, id est, punientem & vexantem populum per incendium à se immissum: Vnde Græci habent, ὀλοθρεύοντα, id est, vastatorem; & hūc mox exprimit. subdens, *eum qui se vexabat*, q. d. Aaron suo λόγῳ, id est, sermone, quem orando ex intimo cordis affectu ad Deum effudit, cohibuit angeli vastationem & plagam ignis, quæ se, id est, populum suum vexabat & puniebat. Græcè enim est, κολάζοντα, id est, punientem: sic Iacob luctans cum angelo, lachrymis & oratione eum flexit & vicit, indeque dictus est Israël, id est, *dominans Deo*, id est, angelo Dei vicario. Genes. 32. 28. Fieri etiam potest, vt Aaron ardore fidei animosè se conuerterit ad angelum, ipsumq; ignẽ, eique nomine Dei imperarit, vt cessaret à plaga. Sicut S. Michael altercãs cum dæmone de corpore Moysis, imperauit ei silentium dicens: *Imperet tibi Dominus*, vt ait Iudas in ep. vers. 9. Hic angelus vel fuit bonus (solet enim Deus per bonos exequi sua iussa tam iræ & vindictæ, quàm gratiæ & beneficentiæ, vt patet passim ex Daniele, Zacharia, & Apocalypsi; præsertim cap. 5. & 16.) vel potiùs fuit malus & dæmõ, tum quia vocatur vastator, vexator, exterminator, quem Aaron deuicit, sibique subiecit; tum quia v. vltimò dicitur extimuisse Aaronem sacerdotem; tũ quia Deus dæmonibus quasi lictoribus crebrò vtitur ad puniendum impios potiùs, quàm angelis bonis, iuxta illud psal. 77. 49. *immissiones per angelos malos.*

Angelus percutiens bonusne an malus?

Moraliter hic disce, arma sacerdotis esse orationem & sacrificium, eaque validissima: Vnde iis Moyses vicit Amalec Exodi 17. Quocirca Paulus militem Christianum panoplia, id est, omni armatura à capite ad talos obarmans: *Galeam*, inquit, *salutis assumite, & gladium spiritus (quod est verbum Dei) per omnem orationem & obsecrationem orantes omni tempore in spiritu: & in ipso vigilantes in omni instantia, & obsecratione pro omnibus sanctis & pro me, vt detur mihi sermo in apertione oris mei, cum fiducia notum facere mysterium Euangelij, pro quo legatione fungor in catena, ita vt in ipso audeam, prout oportet me loqui.* Sic S. Ambros. tractat. de Basilicis non tradendis, afferit sua & sacerdotis arma contra milites inuadentes, esse preces cum lachrymis. Et S. Ephræm. sermon. de Panoplia spiritali, orationem vocat arcum, quo sagittas ignitorum desideriorum ad Deum emittimus, quibus hostes configimus. Vnde Origen. hom. 11. in Exodum, vbi orationi adaptat id quod Balac de Hebræis dixit, iuxta Septuag. 22. 4. *Nunc ablinget Synagoga hæc omnes, qui in circuitu nostro, sicut ablingeret Vitulus virentia de campo:* ita vt ablingere denotet orationem linguâ formatam; per quod, ait ille, vt à maioribus accepimus, indicatur populum Dei, non tam manu & armis, quàm voce & lingua pugnare, id est, orationem ad Deum fundendo. Huc facit illud psal. 19. 8. *Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri inuocabimus*, q. d. Nostri equites, nostri falcati currus, nostra arma sunt inuocationes Dei, ac preces, quas velut ignita tela in hostes intorquebimus. Nil ita dæmones vincit æquè ac tentationes, atque oratio. Vnde S. Cyprian. epist. 57. *Incumbamus*, ait, *gemitibus assiduis & deprecationibus crebris. Hæc sunt enim nobis arma cælestia, quæ stare & perseuerare fortiter faciunt: hæc sunt munimenta spiritualia, & tela diuina, quæ protegunt.* Est ipsa quasi armamentarium Ecclesiæ, ad quam accurrunt celeriter iusti, cùm volunt aduersus vitia & peccata pugnare. Imò est velut generalis quædam officina, in qua vita spiritualis inuenit quidquid ad *se conseruandam, & augendam, & tuendam opus habet*. ita noster Lorinus. Quocirca Cassia. Coll 9. c. 1. *Omnis*, ait, *Monachi finis, cordisq; perfectio ad iugem atque indiruptam orationis perseuerantiam tendit, & quantùm humana fragilitati conceditur, ad immobilem tranquillitatem mentis, ac perpetuam nititur puritatem.*

Arma sacerdotis sunt preces.

Denique *oratiõ*, est *oris ratio*, ait S. Hieron. ep. 139. ad Cyprian. quia ratio per oris sermonem se prodit, multò magis per orationem ad Deum fusam. Oratio enim homini à Deo pro ratione data est, quia quod ratio peccato obscurata non assequitur, hoc oratio ad Deum fusa nanciscitur.

ILLVM QVI SE VEXABAT] Græcè τὸν κολάζοντα, id est, punientem, torquentem, castigantẽ, putà ignem, vel potiùs angelum per ignem, *se*, id est, illos, putà Hebræos: vel *se*, id est, suum populum, cuius plagam intimo cordis dolore per compassionem sentiebat, sibique arrogabat Aaron Pontifex, æquè ac Paulus dicens: *Quis infirmatur & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non vror?* 2. Corinth. 11. 29.

IVRAMENTA PARENTVM, ET TESTAMENTVM Græcè διαθήκην id est, pactum COMMEMORANS] q. d. Aaron orans Deum pro venia allegauit pacta à Deo cum patribus, Abraham, Isaac, & Iacob inita, quibus Deus promiserat se fore eorum ac posterorum Deum, protectorem, liberatorem, prouisorem, &c. strinxit ergo Deũ suis ipsius pactis & iuramentis, quibus cum vicit, & veniam populo impetrauit.

VERS. 23.

CVM ENIM IAM ACERVATIM CECIDISSENT SVPER ALTERVTRVM MORTVI, INTERSTITIT, ET AMPVTAVIT IMPETVM, ET DIVISIT ILLAM, QVÆ AD VIVOS DVCEBAT, VIAM] Græcè: *Aceruatim enim iam mortuis iacentibus aliis super alios, in medio stans præcidit iram, & interrupit ad viuos viam.* Sensus patet, q. d. Cùm incendium grassaretur in populum murmurantem, Aaron interstitit, id est, inter

ter incendium & incensos ac populum reliquũ adhuc viuum, medium se stitit, atque orando illud inhibuit, ne vlteriùs in populum proserperet, itaque *diuisit* (perperam nonnulli legunt *dimisit*) *illam, quæ ad viuos ducebat viam*, q.d. Interclusit igni viam, ne à succensis & mortuis ad viuos progrederetur: stitit ergo se medium inter viuos & mortuos, vt viuos ab igne & incensis dispesceret, eosque illæsos & intactos conseruaret. Vide S. Hieron. in cap. 13. Ezech. ait Aaronem aduersus ignem Israëlis populum deuorantem occurrisse, & stetisse medium, & opposuisse se murum pro salute populi.

Vbi Christus, ibi omnia.

Allegor. Aaron hic expressus fuit typus Christi mediatoris. Audi S. Ambrosium epist. ad Felicem Cumensem Episcopum, quæ in editione Romana ordine est 60. *Vbi Christus*, inquit, *ibi omnia, ibi doctrina eius, ibi peccatorum remissio, ibi gratia, ibi separatio mortuorum ac viuentium. Et Aaron quidem semel stetit in medio eorum obiiciens se, ne mors transiret ad viuentium agmina à funeribus mortuorum. Hic autem quasi verbum semper stat in singulis, quem nos non videmus intra nos, separans rationabiles virtutes à cadaueribus passionum lethalium, & pestilentium cogitationum. Hic stat quasi qui in hunc mundum venerit, vt aculeum mortis hebetaret, deuoratorium eius obstrueret, viuentibus æternitatem gratiæ daret, defunctis resurrectionem concederet*, &c. Hinc Christus in cruce medius inter cælum & terram pependit, seseque inter medium stitit, vt velut mediator, cælum terræ, id est, homines Deo & Angelis reconciliaret, vtque sagittas iræ Dei vibratas in homines in seipso reciperet, ne ad homines peruenirent, sed vnus ipse omnium hominum scelera in corpore suo lueret: ac vicissim in cruce, velut in arcu brachia corporis, æquè ac cordis expandens, ignitas orationis & amoris sagittas ad Deum eiacularetur, quibus cor eius vulneraret, ad gratiam hominibus largiendam.

Christus in cruce medius. Cur?

VERS. 24. IN VESTE ENIM PODERIS, QVAM HABEBAT, TOTVS ERAT ORBIS TERRARVM: ET PARENTVM MAGNALIA IN QVATVOR ORDINIBVS LAPIDVM ERANT SCVLPTA, ET MAGNIFICENTIA TVA IN DIADEMATE CAPITIS ILLIVS SCVLPTA ERAT] Græcè: *In talari enim tunica vestimenti erat totus mundus, & patrum gloria in quadruplicis ordinis lapidum sculptura, & maiestas tua in diademate capitis illius*: Syrus: *Quoniam vestis eius est totus populus, & honor patrum erat insculptus super quatuor ordinibus lapidum, qui erant super humeros eius* (vel *& gloria patrum super collum eius*) *& corona maiestatis tuæ super caput eius*; Arabicus: *Quoniam totus orbis terrarum super flexus vestimentorum eius, & super collum eius lapides gemmarum insculpti.*

Pro *orbis terrarum*, græcè est, κόσμος, id est, ornatus, & orbis siue mundus, qui ab ornatu nomen accepit; nec enim solam terram, sed & totum mundum veste sua repræsentabat Pontifex. Mutiùs aptè Vatabl. vertit: *Siquidem omnigenus ornatus tunica qua induebatur inerat.* Dat causam, cur Aaron Pontifex mediũ se stiterit inter viuos & mortuos, curque Deus ab eo permiserit se exorari, vt plagam incẽdij sisteret. Causa erat, quòd Deus Aaronem constituerat Pontificem, id est, mediatorem & deprecatorem inter se & populum, vt scilicet ipse iram Dei sisteret, populumque Deo reconciliaret; atque vt hoc visibili populo significaret, iusserat in podere, id est, in veste eius Pontificia, poni symbola omnium elementorum, totiusque orbis, vt meminisset se esse mediatorem inter Deum & mundum. Rursum iusserat vt in Rationali gestaret duodecim gemmas, eisque sigillatim insculpi curaret nomina duodecim tribuũ Israël, vt hoc signo moneretur se omnes tribus in pectore, id est, in corde & cura gestare, ac pro eis assiduè Deum deprecari debere.

Poderis ad est talaris.

PODERIS] Est vestis talaris vsque ad pedes & talos demissa, eratque Pontifici duplex, vna linea communis omnibus sacerdotibus, altera hyacinthina propria Pontifici, illaque hic intelligitur, ac per eam ceteræ omnes vestes Pontificiæ. Est synecdoche. Ita S. Bonauent. Hugo, Holcot, & Dionys.

Dicitur poderis, ἀπὸ τ͂ ποδὸς καὶ ἄρειν. q.d. pedi adaptata, eò quòd vsque ad pedes protenderetur.

Quæres, quomodo in podere, id est, veste Pontificis repræsentabatur totus orbis.

In podere erat totus orbis. Quomodo?

Respondetur, poderis hæc erat tunica texta ex lana hyacinthina, siue violacei coloris, vt Põtifex vestem suam inspiciens illà moneretur, cogitationem & vitam suam debere esse cælestẽ: hinc in fimbria habebat 72. tintinnabula, & totidem mala punica alternis inserta. Rursum tunicæ huic imponebatur Ephod, cui ad pectus annexum erat Rationale, in quo erant 12. gemmæ, quibus inscripta erant nomina 12. tribuũ Israel. Porrò quinque primariæ erant vestes Põtificis. Primò enim induebatur femoralibus lineis; Secundò tunica linea, quã zona succingebat: Tertiò tunica hyacinthina cum simili zona; Quartò Ephod cum Rationali Vrim & Tummim, id est, doctrina & veritas; Quintò tiara, cui affixa erat lamina aurea inscriptum habens; *Sanctitas Iehouæ.* Hæ repræsentabant totum orbem. Nam

Resp. Primò.

Primò, femoralia linea figurabant terrã, ex qua linum nascitur. Secundò, zona figurabat oceanũ, qui quasi zona terrã cingit. Tertiò, tunica hyacinthina figurabat aërẽ, in qua sunt mala punica, id est, fulgura; & tintinnabula, id est, tonitrua. Quartò, Ephod varium figurabat cælũ sidereũ: duo in Ephod lapides onychini erant duo hemispheria, vel sol & luna; duodecim gemmæ in pectore, erãt duodecim signa in Zodiaco. Quintò, tiara figurabat cælum empyreũ, lamina tiaræ aurea habẽs inscriptum nomen *Tetragrammaton*, figurabat Deum omnibus præsidentem; idque

Secundò. Tertiò. Quartò. Quintò.

Tres huius rei causæ. Primo.

Primò, vt hoc suo vestitu & ornatu Pontifex ostenderet, se creatoris mundi esse ministrũ, & indicaret omnem creaturam Dei misericordiã indigere, ipseq; pro ea tã habitu & veste, quàm voce & mente precaretur; Secundò, vt cõsideratã vniuersi, quam gestat, imagine, vitã præstaret à natura non degenerem, sed sicut elementa aliaq; creata Deo per omnia obediunt, ita obediret & ipse. Ita Philo; Tertiò, vt operando sacris totum mundum, quem in veste quasi gestabat, deprecatorem secum apud Deum allegaret. Hæc omnia penè ex Iosepho & Philone habet S. Hieron. & breuissimè sanctus Thomas. 1.2. q. 102. art. 5. ad 9. qui & Tropologiam addit

Secundò. Tertiò.

pari

pari breuitate: Femoralia, inquit, significant castitatem: tunica linea significat vitæ vniuersæ puritatem & innocentiam: zona moderationem discretionis: tiara rectam intentionem, & hæc communia sunt omnibus sacerdotibus. Pontifici verò propria erat lamina aurea cum nomine *Iehoua*, significans iugem Dei memoriam in contemplatione, quam debet habere Pontifex; Secundò Ephod, id est, compassio, qua suis quasi humeris ferat infirmitates populi; Tertiò tunica hyacinthina, id est, conuersatio cælestis; Quartò rationale, id est, cura & charitatis viscera erga subditos. Vbi nota, totus mundus est quasi templum quoddam sanctissimum, & Deo dignum, vt aiebat Diogenes, & Philo 2. de Monarchia, & Lactant. libr. de Ira Dei cap. 14. Hinc & Baruch. ait cap. 3. 24. *O Israel quàm magna est domus Dei!* scilicet hic mundus, in quo quasi diuini templi antistes sacerdotio functurus pro vniuersis creaturis, homo est constitutus: ideoque Hebræorum Pontifex in sua veste totum repræsentabat orbem. Pontifex ergo erat quasi legatus totius orbis ad Deum, iuxta illud Pauli: *Pro Christo ergo legatione fungimur, tamquam Deo exhortante per nos. Obsecramus pro Christo reconciliamini Deo.* 2. Corinth. 5. 20. Quin & Philo loco citato asserit, idcirco Pontificem totius mundi portasse in vestibus imaginem, vt sciret se mundi totius esse mediatorem, apud Deum, & orare debere, non pro necessariis tantùm & amicis, sed pro toto humano genere, pro omnibus naturæ partibus, cælo atque elementis: atque gratias agere, supplicationesque pro omnibus offerre omnium conditori: prætereà vita, doctrina, virtutibus in seipso exprimere vniuersi ordinem, ornatum, concentum, vt sit μικρόκοσμος, maioris ita mundi repræsentans in moribus imaginem, sicut gestat in vestibus. *Hoc cultu*, inquit Philo, *Pontifex vtitur totum mundum referens ornatu mirando, vel menti vel oculis: admonet enim Pontificem, vt considerata vniuersa, quam gestat imagine, vitam præstet à natura non degenerem. Deinde, vt operando sacris totum mundum deprecatorem alleget. Decet enim vt patris sacerdos, filium eius mundum hunc ad preces votaque adhibeat.* Idem Philo libr. de Somniis, censet idcirco Pontificem in veste gestare similitudinem cæli ac mundi, vt mundus vnà cum sacerdote operetur, & homo cum hac rerum vniuersitate efficaciùs vota & sacra faciat. Vide dicta Exodi 28. vbi hasce vestes fusè ad litteram Allegor. & Tropol. explicui.

Tropol. orbis vestium, id est, virtutum. *Mundus est templum Dei.* *Sacerdoti orbis sit vestium, id est, virtutum.*

Tropol. sacerdos vestire se debet orbe vestium, id est, orbe virtutum, vt vniuersis sit ornatus, itaque earum circulo velut corona cingatur & coronetur, vti paulò antè dixi. Hinc sacerdos & religiosus intuens habitum suum pullum, tonsuram, ac vestes sacras, ab iis sentiat se moneri, vt grauitatem, luctum, opum contemptum, cælestium desiderium, omnemque morum compositionem exhibeat. Hinc Noster Aluarez de Paz, de Vita Spirituali libr. 1. p. 3. cap. 26. In veste Aaron, inquit, totus erat orbis terrarum, quia vir per religiosum statum Deo consecratus, debet quoad ad conuersationem externam attinet, omnibus, prout fuerit possibile, se accommodare, vt omnes ad Christum trahat, & ad virtutis amorem inuitet. Sic vestitus erit discoloribus, hoc est veste quadam, quæ vna cùm sit, multarum virtutum necessitatem supplet, & earum diuersas pulchritudines defert. Sic ad exemplum Pauli omnibus omnia factus est, non mentientis actu (vt inquit Anselmus) sed compatientis affectu. Non mala aliorum fallaciter agendo, sed aliorum omnium malis omnibus, tamquam si sua essent, misericordis medicinæ diligentiam procurando.

PARENTVM MAGNALIA IN QVATVOR ORDINIBVS LAPIDVM ERANT SCVLPTA] Græcè: πατέρων δόξαι ἐπὶ τετραστίχου λίθων γλυφῆς, hoc est: *Patrum gloriæ*, siue *decora in quatuor ordinum lapidum sculptura*. In rationali iudicij erant quatuor ordines lapidum. In primo versu sardius, topazius, smaragdus. In secundo carbunculus, sapphirus, iaspis: in tertio ligurius, achates, amethystus: In quarto chrysolithus, onychinus, berillus: omnes inclusi auro, & habentes nomina filiorum Israël, seu duodecim tribuum.

Magnalia patrum in rationali quomodo?

Pro *magnalia*, græcè est, δόξαι, id est, gloriæ, excellentiæ, victoriæ, trophæa, nobilitatis insignia, stemmata parentum, de quibus filij & posteri iure gloriabantur. Signa ergo sacra & Hieroglyphica Ægyptiorum insculpta erant in singulis lapidibus rationalis, non verò litteræ nominum Patriarcharum, siue tribuum fuerunt exaratæ, inquit, Noster Hieron. Pradus initio Comment. in Ezechielem. Stemma enim Iudæ erat leo, Beniamin lupus, Dan coluber, Ioseph bos, &c. quæ eis assignauit Iacob pater in morte, singulis benedicens. Genes. 49.

Verùm Exodi 28. 21. ostendi non stemmata, sed nomina ipsa tribuum gemmis fuisse insculpta, idque hoc fine, vt Pontifex ipso habitu & nominibus ostenderet se esse legatū duodecim tribuum, id est, totius populi, ac pro eo velut mediator apud Deum intercederet & supplicaret. Hæc ergo, nomina vocantur δόξαι, quia magnificè magnificis gemmis insculpta erant in veste, putà in rationali summi Pontificis, quæ magna erat eorum gloria, laus, & decus.

MAGNIFICENTIA TVA IN DIADEMATE CAPITIS ILLIVS SCVLPTA ERAT] Vatabl. *Maiestasque tua in diademate capitis ipsius*; Syrus, *Et corona maiestatis super caput eius*. Tiara enim erat rotūda instar coronæ, q.d. Pontifex in capite gestabat tiaram cum lamina aurea, cui inscriptum erat *sanctitas Iehoua*, vt meminisset se Dei diuinæque maiestatis esse Pontificem, ac eius sanctitatem vita & verbo debere repræsentare. Symbolicè, tiara hæc cum lamina referebat cælum empyreum, cui præsidet Deus, ex eoque omnia subiecta sapienter & sanctè moderatur; quo rursum significabatur, Pontificis, velut Dei in terra vicarij, dignitatem & potestatem superare omnē dignitatem hominum, etiam Regum & Imperatorum. Vide dicta Exodi 28.

Vers. 24.

HIS AVTEM CESSIT QVI EXTERMINABAT, ET HÆC EXTIMVIT] Non ignis vt vult. Lyran. πῦρ enim, id est, *ignis*, est neutrius generis, ὀλοθρεύων vero, id est, exterminator, masculini; sed angelus incendium in murmurantes Hebræos immittens, siue bonus is fuerit,

siue potiùs malus, vt censent Hugo, & Holcot: A Hic enim nomen Dei tetragrammaton & ineffabile, putà *Iehoua*, laminæ aureæ insculptum, ac tantam Pontificis maiestatem, potestatem, orationem, & thurificationem reueritus, cessit, & ab incendio, plagáque cessauit. Reueritus ergo est ille exterminator ineffabile Dei nomen; cui vniuersa se prosternit natura, cessit sacerdoti summo deprecanti, & mundum vniuersum deprecatorem alleganti, ac merita gloriamque patrum ante Dominum proponenti, vt misereretur. Ita à Castro. Sic sæpè in Script. timor sumitur pro reuerentia, & timere pro reuereri. B Nam verè reuerentia non est aliud, quàm religiosus timor.

Sic Alexander Magnus iratus Iudæis, cùm ei obuiam prodiret Iaddo Pontifex Pontificalibus indutus, tanta maiestate quasi cælesti telo ictus, ac sacro horrore percussus & perculsus, eum reueritus, iram in beneuolentiam vertit, vt narrat Iosephus libr. 11. Antiquit. cap. 8. Idem fecit Attila Leoni Pontifici, vti habet vita S. Leonis. Vide Baron. anno Christi 452.

Codex Vatican. & alij legunt *extimuerunt*, quasi plures fuerint angeli vastatores.

ERAT ENIM TENTATIO IRÆ SVFFICIENS] Pro *tentatio*. Græcè non est, πείρασμὸς, id est, *tentatio*, sed πεῖρα, id est, *experientia* iræ sufficiebat ad correctionem, q. d. satis erat Hebræis quòd experti essent tuam iram, vt qui plagæ & incendio supererant, se corrigerent, & de murmure suo pœniterent. Tentatio ergo hic idem est, quod tentamentum, experimentum, periculum, aggressio, inuasio: hæc enim omnia significat πεῖρα. q. d. sufficiebat Hebræis periculum fecisse, & expertos esse aggressionem iræ diuinæ: mox enim illi cesserunt & pœnituerunt; vnde noluerunt eius vim vlterius experiri, nec eius impetum vsque ad internecionem deseuientem amphùs sentire.

Quare perperam Lyran. contrariè explicat, q. d. tentatio seditionis populi sufficiens erat ad totum cum igne perdendum, nisi Aaron supplex intercessisset. Et Hugo, q. d. plaga ignis sufficiebat ad delendum Hebræos. Et Holcot, q. d. timor & pauor incussus populo per plagam ignis, satis erat ad delendum murmuris crimen. Hæc enim omnia hoc loco parerga sunt.

CAPVT DECIMVMNONVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PErgit in antithesi fidelium Hebræorum & infidelium Ægyptiorum; vnde multa supplicia Ægyptiis inflicta, ac præsertim submersionem in mari rubro recenset, iisq́; opponit varia beneficia Hebræis collata, tum in Ægypto, tum in deserto. Vnde colligit, Deo elementa omnia seruire, tam ad puniendum impios, quàm ad præmiandum pios, eiq́; ad nutum obedire, ac tandem pro omnibus gratias agens librum concludit.

1. IMpiis autem vsque in nouissimum sine misericordia ira superuenit, præsciebat enim & futura illorum: 2. quoniam cùm ipsi permisissent, vt se educerent, & cum magna solicitudine præmisissent illos, consequebantur illos pœnitentia acti. 3. Adhuc enim inter manus habentes luctum, & deplorantes ad monumenta mortuorum, aliam sibi assumpserunt cogitationem inscientiæ: & quos rogantes proiecerant, hos tamquam fugitiuos persequebantur: 4. ducebat enim illos ad hunc finem digna necessitas: & horum, quæ acciderant, commemorationem amittebant, vt quæ deerant tormentis, repleret punitio: 5. & populus quidem tuus mirabiliter transiret, illi autem nouam mortem inuenirent. 6. Omnis enim creatura ad suum genus ab initio refigurabatur, deseruiens tuis præceptis, vt pueri tui custodirentur illæsi. 7. Nam nubes castra eorum obumbrabat, & ex aqua, quæ antè erat, terra arida apparuit, & in mari rubro via sine impedimento, & campus germinans de profundo nimio: 8. per quem omnis natio transiuit, quæ tegebatur tua manu, videntes tua mirabilia & monstra. 9. Tamquam enim equi depauerunt escam, & tamquam agni exultauerunt, magnificantes te Domine, qui liberasti illos. 10. Memores enim erant adhuc eorum, quæ in incolatu illorum facta fuerant, quemadmodum pro natione animalium eduxit terra muscas, & pro piscibus eructauit fluuius multitudinem ranarum. 11. Nouissimè autem viderunt nouam creaturam auium, cùm adducti concupiscentia, postulauerunt escas epulationis. 12. In allocutione enim desiderij, ascendit illis de mari ortygometra: & vexationes peccatoribus superuenerunt, non sine illis, quæ antè facta erant, argumentis per vim fulminum: iustè enim patiebantur secùdùm suas nequitias. 13. Etenim detestabiliorem inhospitalitatem instituerunt: alij quidem ignotos non recipiebant aduenas, alij autem bonos hospites in seruitutem redigebant, 14. Et non solùm hæc, sed & alius quidam respectus

illorum

illorum erat: quoniam inuiti recipiebant extraneos. 15. Qui autem cum lætitia receperunt hos, qui eisdem vsi erant iustitiis, sæuissimis afflixerunt doloribus. 16. Percussi sunt autem cæcitate: sicut illi in foribus iusti, cùm subitaneis cooperti essent tenebris, vnusquisque transitum ostij sui quærebat: 17. In se enim elementa dum conuertuntur, sicut in organo qualitatis sonus immutatur, & omnia suum sonum custodiunt: vnde æstimari ex ipso visu certò potest. 18. Agrestia enim in aquatica conuertebantur: &, quæcumque erant natantia, in terram transibant. 19. Ignis in aqua valebat supra suam virtutem, & aqua extinguentis naturę obliuiscebatur. 20. Flammæ è contrario corruptibilium animalium non vexauerunt carnes coambulantium, nec dissoluebant illam, quæ facilè dissoluebatur sicut glacies, bonam escam. In omnibus enim magnificasti populum tuum Domine, & honorasti, & non despexisti, in omni tempore, & in omni loco assistens eis.

VERS. 1. IMPIIS AVTEM VSQVE IN NOVISSIMVM SINE MISERICORDIA IRA SVPERVENIT. PRÆSCIEBAT ENIM ET FVTVRA ILLORVM] Græcè: *Impiis autem immisericors indignatio institit: præuidebat enim eorum & futura.* Pendent hæc à fine capitis præcedentis: pergit enim in antithesi Hebræorum, & Ægyptiorum, q.d. Hebræi in seditione Core murmurantes igne puniti à Deo, mox resipuerunt: quare paucorum strage ceteri cautiores euaserunt. Sola enim tentatio, id est, experientia iræ sufficiens erat ad correctionē eorum: quare plaga ignis in eos non ad extremū desæuiit, sed tantùm modicè ad eorum probationem & emendationem. At verò impius Ægyptiis vindicta Dei vsque ad internecionem, sine vlla misericordia superuenit: videbat enim Deus eorum peruicaciam, quòd scilicet essent incorrigibiles, nullisque minis vel pœnis mores mutaturi essent; quare ad vnum omnes mersit in mari rubro.

VERS. 2. QVONIAM CVM IPSI PERMISISSENT VT SE EDVCERENT (id est, vt abirent ex Ægypto) ET CVM MAGNA SOLICITVDINE PRÆMISISSENT ILLOS, CONSEQVEBANTVR (Græcè διώξουσι, id est, *persequentur*) ILLOS POENITENTIA ACTI] Perperam Complut. legunt *pœnitentia actus*, etsi eodem redeat sensus. Actus enim pœnitentiæ fuit Ægyptiorum persecutio, vt Hebræos ad se reuocarent. Græcè: *Quoniam ipsi cùm permisissent abire, atque cum studio præmisissent illos, pœnitentiâ ducti essent persecuturi.* Pendet sententia à τὸ *præuidebat*, quod præcessit, q.d. præuidebat Deus, quòd Ægyptij, etsi ob cędem primogenitorum perculsi permitterent, imò cogerent Hebræos exire ex Ægypto, ne ob eos grauiores Dei plagas sentirent, mox tamen pœnitudine ducti eos persequerentur, vt reducerent in Ægyptum, vti de facto persecuti sunt vsque ad mare rubrum, in quo proinde Deus omnes submersit. Lege Exodi cap. 14.

VERS. 3. ADHVC ENIM INTER MANVS HABENTES LVCTVM, ET DEPLORANTES AD MONVMENTA MORTVORVM, ALIAM SIBI ASSVMPSERVNT COGITATIONEM INSCIENTIÆ, ET QVOS ROGANTES PROIECERANT, HOS TAMQVAM FVGITIVOS PERSEQVEBANTVR] q.d. Ægyptij Hebræos, quos paulò antè velut Dominos cum precibus emiserant, hos, mox mutato consilio velut seruos fugitiuos persecuti sunt. Sic sæpè alibi eiicere significat emittere.

A Pro *inscientiæ* Gręcè est, ἀνοίας, id est, stultitiæ, amentiæ: stultè enim eos persecuti sunt, quia persequendo mersi sunt in mari rubro; quare fuit hæc cogitatio *inscientiæ*, id est, insipiens, stultum & insanum Ægyptiorum consilium.

VERS. 4. DVCEBAT AVTEM ILLOS AD HVNC FINEM DIGNA NECESSITAS: ET HORVM, QVÆ ACCIDERANT COMMEMORATIONEM AMITTEBANT, VT, QVÆ DEERANT TORMENTIS, REPLERET PVNITIO] Græcè: *Traxit autem eos digna ad hunc finem necessitas, & eorum, quæ acciderant obliuionem iniecit, vt quæ restabat tormentis adimpleret pœnam.*

COMMEMORATIONEM] Id est, memoriam; pro *ducebat*. Græcè est εἷλκε, id est, *traxit*, q.d. Ægyptios ad hunc exitum & exitium, putà ad sub-

B mersionem in mari protraxit necessitas diuinæ ordinationis, seu punitionis in eos à Deo decretæ, qua scilicet decreuerat Deus eos excæcare, vt dum insequuntur Hebræos per mare rubrum à Deo diuisum, illius alueum ingressi, reuolutis in eos aquis obruerentur. Et quia priorum plagarū à Moyse Ægyptiis immissarum memoria eos à persequendo Hebręos reuocare potuisset, Deus illarum obliuionem illis iniecit, vt sic implerent mensuram suæ tyrannidis, suorumque scelerum, quâ impletâ ipse pariter repleret, id est, impleret cumulum pœnæ, omnes mergendo in mari; ac deinde in igne gehennæ. Vide dicta Exodi 14.

Necessitas exitij Ægyptiorum. Prima.

C Nota ductum & tractum necessitatis huius, quo Ægyptij à Deo trahebantur in suam perniciem, non fuisse naturalem, antecedentem & perfectam: hic enim opponitur libertati liberoque arbitrio, sed moralem & consequentem, qui innititur certæ Dei præscientiæ, qua Deus præsciebat, quòd, si ipse Hebræos poneret in arcto, puta in angustiis rupis & maris rubri, vt naturaliter euadere non possent, Ægyptij eos liberè persequerentur, vt comprehenderent, etiam per mare rubrum: quo facto, ipsi ibidem necessariò ex vi sui decreti, quo eos punire & mergere volebat, reipsa mergerentur & suffocarentur. Rursum *digna necessitas* accipi potest commerita sors, conditio quædam cum illorum ingenio & natura coniunctis, vt fatalis quædam necessitas videri potuisset, ait Pineda libr. 6. de Rebus Salomonis cap. 15. num. 10. Hæc necessitas est ex parte rei, cuius culpa exigit iustam pœnam, sicut prior fuit ex parte Dei, eiusque

Secunda.

decreti ac iustitiæ vindicatiuæ, quæ quasi necessario poscit iustam reatus vindictam, vt iustitiæ satisfiat; prior ergo posteriori est correlatiua, & antistrophè respondet: nam culpa exigit pœnã à iustitia, & vicissim iustitia pœnam iustam culpæ reoque infligit, vt nõ remaneat dedecus culpæ sine decore pœnæ, iustæque vindictæ: hæc enim illam adæquat & quasi obliterat.

Vers. 5. ET POPVLVS QVIDEM TVVS MIRABILITER TRANSIRET (Græcè: παράδοξον ὁδοιπορίαν περάσῃ, id est, *paradoxum, inopinatum, mirabile iter, vel perfectionem transiret*. Vatabl. & alij legunt πειράσῃ, id est, tentaret. Vide dicta cap. 10. 17. ILLI AVTEM, Ægyptij scilicet, NOVAM, Græcè ξένον id est, peregrinam, nouam, insolitam, mirandam) MORTEM INVENIRENT] submersionis in mari rubro.

Vers. 6. OMNIS ENIM CREATVRA AD SVVM GENVS (id est, secundùm vel iuxta genus suum, id est, vt Græcè, *in genere suo*) AB INITIO FIGVRABATVR, DESERVIENS TVIS PRÆCEPTIS, VT PVERI TVI CVSTODIRENTVR ILLÆSI] q.d. Omnes creaturæ, quas adhibuisti ad puniendos Ægyptios, & seruandos Hebræos nouam induêre, figuram & formam, vt, quæ priùs extiterat talis vel talis conditionis, iam alia esse inciperet, & quasi nouum esse ab initio acciperet. Explicat id exemplis columnæ, nubis, maris, manna, & ceterorum quæ subiicit: omnia enim hæc in gratiã Hebræorum videbantur mutare suam indolem & naturam, vt Hebræis commoda, Ægyptiis verò noxia euaderent. Vnde Vatabl. vertit: *Siquidem res omnes creatæ, commissæ sibi curæ subseruientes in genere suo, aliam de integro figuram, vt illæsi filij tui conseruarentur, induêre.* Secundò τὸ *ab initio* explicat S. Bonauent. q.d. *Creaturæ recuperarunt* eam conditionem, quam habuerunt in statu innocẽtiæ, scilicet vt essent innoxiæ, nec nocerent Adæ innocenti, v.g. aqua submergendo, ignis comburendo, spinæ pungendo, nubes obscurando, &c. Nam pro *ab initio*, græcè est, πάλιν ἄνωθεν, id est, rursum desuper, siue ex alto; vel rursus ab integro, siue ab initio; vel rursus à principio, ab antiqua origine, vt erat olim in sui initio & creatione. Hæc tria enim significat ἄνωθεν. Hoc tertium sequitur S. Bonauent. Et Noster à Castro: Reuocabatur, inquit, creatura ad initium creationis, quasi de nouo crearetur & reformaretur in gratiam Israëlitarum: videbatur enim rursus reformata à Deo, à quo facta fuerat in initio. *Deseruiens tuis præceptis.* Græcè *propriis mandatis*, hoc est, inseruiens certis & propriis officiis, quæ Deus illi ad commodum Hebræorum demandabat.

Pro *refigurabatur*, græcè est, ἀνετυποῦτο, id est, ad suum typum siue formam reuocabatur, ad primæuam suam ideam reformabatur, de nouo suo typo applicabatur, vt nouam formam & figuram acciperet. Typus enim siue forma rerum creatarum est idea, quæ est in mente & voluntate diuina: iuxta hanc enim Deus omnia creat & recreat, format & reformat.

Vers. 7. NAM NVBES CASTRA EORVM OBVMBRABAT, ET EX AQVA, QVÆ ANTE ERAT, TERRA ARIDA APPARVIT, ET IN MARI RVBRO VIA SINE IMPEDIMENTO, ET CAMPVS GERMINANS DE PROFVNDO NIMIO] Græcè: *Nubes castra inumbrabat; quæ autem aqua priùs fuerat, sicca emergens terra visa est: è mari rubro via non impedita, & viridem herbam ferens campus è gurgite violento.*

Deus creaturas transformat ad commodum piorum. Exempla.

Exemplis ostendit quod dixit, scilicet Deum in gratiam Hebræorum creaturas quaslibet transformasse, & commutasse. Primum exemplum est columna præiens castra: hæc enim formam mutabat quotidie, dum per noctẽ splenderet vt ignis ad illuminandum tota Hebræorum castra, per diem verò opacaretur vt nubes ad castra obumbrandum, & ab æstu solis protegendum.

Secundum est, quòd *ex aqua, quæ ante erat, terra arida apparuit, & in mari rubro via sine impedimento.* Græcè: *ex priùs autem existente aquâ, aridæ emersio terræ visa est*, vel *sicca emergens terra apparuit, & ex mari rubro iter expeditum*, cùm scilicet Deus per Moysem virga percutientem mare rubrum, illud diuisit, ac ventum validum induxit, qui alueum eius planè siccaret, atque resectis (si quæ ibi erant) siluis, carectis, saxis, &c. illud complanauit, vt Hebræi, etiam pueri, & feminæ, sicco pede, facilè, molliter, & exultanter illud transirent. Vnde Isaias cap. 63. 13. *Qui eduxit eos*, inquit, *per abyssos quasi equum in deserto non impingentem*, q.d. Sicut equus in hippodromo, vbi omnia ad cursum æquata & complanata sunt, facilè decurrit, nec vspiam impingit: sic Hebræi per alueum maris rubri à Deo complanatum, molliter transierunt. Pergit Isaias: *Quasi animal in campo descendens: Spiritus Domini ductor eius fuit: Sic adduxisti populum tuum, vt faceres tibi nomen gloriæ.* Et Psaltes: *Et increpuit mare rubrum, & exsiccatum est, & deduxit eos in abyssis sicut in deserto.* Psal. 105. 9.

Huc facit quod ait Philo libr. de Vita Moysis, fundum maris rubri antea limosum, & lutosum concreuisse: *Suis minutiis*, inquit, *induruit velut pauimentum constratum silice*, intellige quantùm sufficiebat ad firmãdos & solidandos in eo gressus, nam alioqui erat instar campi germinantis, vt sequitur.

Magnum hoc fuit prodigium & beneficium, quo Moyses virga sua, siue baculo suo secuit, & stitit aquas maris rubri in gratiam Hebræorum.

S. Sabinus Padum repulit.

Simile fecit S. Sabinus Episcopus Placentinus, qui Padum restagnantem litteris ad eum scriptis in suum alueum repulit, de quo audi S. Gregor. 3. Dialog. cap. 10. *Sabinum fuisse asserunt miræ virtutis Episcopum. Cui dum die quadam suus diaconus nuntiasset, quòd cursus sui Padus alueum egressus Ecclesiæ agros occupasset, totaq; illic loca nutriendis hominibus profutura aqua eiusdem fluminis teneret, venerabilis vitæ Sabinus Episcopus respondit, dicens: Vade & dic ei: Mandat tibi Episcopus, vt te compescas, & ad proprium alueum redeas. Quod diaconus eius audiens despexit & irrisit. Tunc vir Dei accersito notario dictauit, dicens: Sabinus Domini nostri Iesu Christi seruus, commonitorium Pado: Præcipio tibi in nomine Domini nostri Iesu Christi, vt de alueo tuo in locis istis vlteriùs non exeas, nec terras Ecclesiæ lædere præsumas. Atque eidem notario dicens subiunxit: Vade, hoc scribe, & in aquam eiusdem fluminis proiice. Quo facto sancti viri præceptum suscipiens,*

statim

statim se à terris Ecclesiæ fluminis aqua compescuit, atque ad propium alueum reuersa, exire vlterius in loca eadem non præsumpsit. Qua in re Petre, quid aliud quã inobedientium hominum duritia confunditur? quando in virtute Iesu, & elementum irrationale sancti viri præceptu obediuit.

S. Attala Bobium.

Simili modo S. Attala Abbas Bobiensis, cùm Bobius fluuius Monasterij molendinum alluendo suffoderet, Sinoaldo Diacono dixit: *Sumpto baculo, quo sustentor vade ad Bobium fluuium, & facto crucis signo dicito illi, vt has ripas desinat perfodere.* Quod cùm fecisset fluuius obediens recessit, & ad aduersam molendini ripam cursum inflexit. Ita Surius in vita eius, & Philipp. Ferrarius in Catalogo SS. Italiæ ad diem 10. Mart.

S. Gregor. Thaumaturgus paludem.

Denique S. Gregor. Thaumat. quem S. Basilius Moysi comparat, paludem inter fratres causam discordiarum exsiccauit, ac Lycum fluuium perniciosè agros inundantem ad ripam, quo sustentabatur baculo, qui statim virentem creuit in arborem, coërcuit, vt postea vltra eum terminum non effluxerit, vti refert S. Gregor. Nyssenus in eius vita.

Ex dictis patet, Hebræos nõ ambulasse super mare, sed in fundo maris sicco. Quare quod canit Tertull. lib. 2. contra Marc. ca. 3.

Calcauit fluctus, hostes demersit in vndis.

Poeticè *dictum est calcauit*, id est, superauit fluctus maris iam diuisi, perinde ac si pedibus eos calcasset.

ET CAMPVS GERMINANS DE PROFVNDO NIMIO] Græcè: *Et viridem herbam ferens campus è gurgite violento.* vel *ex tempestate vehementi.* Vatab. *Et herbosus è fluctu violento campus.* Vnde Poëta:

Prosiliit herbosus violento è gurgite campus;

Syrus: *Et conculcata est via in mari rubro, & planities plena omni herba occurrit illis*; Arabicus: *Et de gurgite profundo campus distinctus varietate herbarum*; Nannius: *Herbiferus campus ex vndis procellosis gigneretur.* Primò, S. Bonau. Lyran. Holcot, & Iansen. censent hæc figuratè dici per hyperbolen, ac tantùm significare, quòd via illa in mari rubro fuerit Hebræis loco campi germinantis, eò quòd cum summa alacritate & lætitia per eam transierint. Simili schemate Baruch lætiam Hebræorum redeuntium è captiuitate Babylonica depingens cap. 5. ait: *Obumbrauerunt autem & syluæ, & omne lignum suauitatis Israel mandato Dei. Adducet enim Deus Israël cum iucunditate in lumine maiestatis suæ cum misericordia & iustitia, quæ est ex ipso.* Vide ibi dicta.

Mare rubrũ Hebræis fuit q. campus floridus.

Secundò, magis propriè & germanè Syrus, Arabicus, & alij censent, alueum maris rubri vento siccatum apparuisse herbosum & floridum, instar campi germinantis & vernantis, vt Hebræis transeuntibus illud in Paschate, quando ver est, quo omnia virent, florent & vernant, miram amœnitatem, odoris suauitatem & iucunditatem afferret. Nam in fundo maris, præsertim rubri germinat alga, herba, & flores, quin & lauri, arbores, ac syluæ, vti docet Plinius libr. 13. cap. 25. *Nascuntur*, inquit, *& in mari frutices, arboresq; minores in nostro. Rubrum enim, & totus Orientis Oceanus refertus est syluis.* Et nonnullis interiectis: *Eodem tractu insularum syluas operit æstus, quamquam altiores platanis populisq; altissimis. Folia iis lauri, flos viola & odore & colore. Bacca vt oleis, & ipsæ odoris iucundi autumno nascentes, folia numquam decidui. Harum minores totas integit mare; maximarum cacumina extant, ad quæ naues religantur; & cùm recessit æstus, & radices. Alias quoque arbores in alto ab eisd. in accepimus eodem in mari visas, semper folia retinentes, fructu earum lupino simili.*

In maris fundo sunt syluæ.

Accedunt recentiores & noui orbis repertores, qui narrant Parium mare herbis florentibus sic implicitum, quasi coronatum & concatenatum esse, vt nauigari nequeat, iisque adeo longis, vt à radice ad cacumen numerentur palmi sexaginta, ac quocumque vertuntur fluctus, eodem pariter conuerti herbas & flores, vt fluctus herbarum potiùs & florum, quã aquarum & maris esse videantur. Ita Ouet. lib. 2. c. 5. & Simon Maiol. colloqu. 10. & ex iis Pineda in Iob cap. 26. v. 5.

Porrò Deus Hebræos deduxit in mari rubro ex parte & loco, qua maior erat planities, ac lætissima herbarum viriditas, florum amœnitas; atque minor copia arborum & syluarum: hæ enim iter tantæ multitudinis, ac multò magis equitum & curruum Pharaonis insequentis impediuissent, & retardassent. Tacet hoc Moyses Exodi 14. sed multa hic supplet Sapiens, quæ ibi reticentur.

Denique, Sapiẽs hic, significat Deum in gratiam Hebræorum mira patrasse prodigia, omnesque creaturas transformasse, vt eis beneficæ forent, ac voluptatem afferrent. Quare planè verisimile est eum effecisse, vt transitus eorum per alueum maris adeò lati, qui aliàs fuisset difficilis, vtpote arenosus, lutulentus, & glaber, germinãtibus herbis & floribus eis esset amœnus, hilaris, & iucundus, ne, vt aliàs, itineris tam longi & fastidiosi eos tæderet. Hæc est suauis, benigna & munifica Dei nostri erga suos prouidentia, prouidaque cura. Ita nostri, à Castro, Lorinus, & Pineda lib. 4. de Rebus Salomonis cap. 13. num. 6. Nec ad hoc opus erat miraculo. Sufficiebat enim aluei maris rubri natura & conditio, vti ex Plinio dixi.

Vers. 8.

PER QVEM OMNIS NATIO (gens Hebræorum) TRANSIVIT, QVÆ TEGEBATVR TVA MANV, VIDENTES (singuli è natione siue gente hac) TVA MIRABILIA ET MONSTRA] Græcè: *Per quem tota gens transierunt, quæ tua manu protegebantur conspicientes miranda portenta*, scilicet maris rubri diuisi diuectique, columnæ nubis præeuntis, iter angeli medium sese inter Hebræos & Ægyptios interponentis, ac in hos iaculantis fulmina, quibus currus, equos, & equites prostrauit, & mersit in mari rubro. Exodi cap. 14.

Vers. 9.

TAMQVAM ENIM EQVI DEPAVERVNT ESCAM, ET TAMQVAM AGNI EXVLTAVERVNT MAGNIFICANTES TE DOMINE, QVI LIBERASTI ILLOS] Græce: *Tamquam enim equi hinnierunt, & quasi agni exultauerunt laudantes te Domine, qui liberasses ipsos*; Arabicus: *Quoniam depasti sunt velut equi, & exultauerunt tamquam tauri, glorificantes te, ô Domine, qui liberasti eos.* Legit Noster cum Complut. Reg. & Vatican. ἐνεμήθησαν, id est, *pasti sunt*, pro quo alij legunt ἐχρεμέτισαν, id est, *hinnierunt*. Sensus est, q. d. Hebræi transeuntes mare rubrum, herbis floribusque germinans & vernans, videntes

Ægyptios in co'mersos, mirè gauisi sunt, & exultauerunt instar agnorum salientium, & equorum hinnientium, præsertim cùm mox à transitu, in deserto arido viderunt sibi assiduè paratam à Deo escam suauissimam, scilicet manna & coturnices; quam auidissimè & iucundissimè depasti sunt: conglomerat enim hic Sapiens beneficia & miracula à Deo præstita Israëli, ideoque ab vno salit ad aliud, licet diuerso loco & tempore editum, nimirum à transitu maris rubri salit ad coturnices, vnde eas mox nominat v.11. & ad manna: hoc enim celebrat v.20. Alludit ad equos depascentes gramina in campo, & agnos in eo exultim ludentes. Nam v.7. herboso campo comparauit alueum maris rubri, q.d. Tam lætè & festinè gaudentes & epulantes Hebræi transierunt alueum maris rubri, quàm equi transeunt per campos & prata herbis florida, quæ ipsi auidè depascuntur, quamque agni in iisdem gaudent & exultant. Simili enim modo Hebræi in transitu maris rubri herbis, floribus, rebusque omnibus ad eorum voluptatem, gustumque comparatis, quasi escis pasti & recreati sunt. Fortè enim piscibus, ostreis, pomis, & fructibus &c. in mari rubro inuentis, & à Deo præparatis propriè pasti sunt. Sicut enim Deus Hebræis parauit mensam in deserto. Psal. 77.19. sic & parare potuit in mari rubro.

Denique per catachresin *pasti sunt*, id est, velut equi bene pasti & saginati exultarunt, &, vt nonnulli legunt ἐχρεμέτισαν, id est, *hinnierunt*, id est, gaudentes & iubilantes hymnos Deo cecinerunt, ac præsertim Canticum Moysis, quod hac de re extat Exodi ca.15. Maximè autem notat manna & coturnices, vt dixi. Sicut enim herba in campo ab equis & agnis, vtpote mitibus & lanigeris animalibus, ideoque benigni dentis, carpta & depasta mox repullulat & renascitur; depasta verò à feris, vtpote venenati dentis non regerminat, sed tabescit, & velut enecta à viruleto dente in radice arescit: Sic pariter Israëli fideli & pio collectum, & quasi depastum in campo manna quotidie recrescebat & renascebatur, cùm impiis & virulentis Ægyptiis omnia tabescerent, exarescerent & perirent, iuxta illud Prouerb.21.20. *Thesaurus desiderabilis & oleum in habitaculo iusti: & imprudens* (impius) *homo dissipabit* (Hebr. *depascet*) *illud*. Sensus ergo est, q.d. Hebræi in vasta solitudine cibo cælesti, putà manna pasti & lautissimè enutriti, exultarunt instar equorum & agnorum, qui in pinguissimis & amœnissimis pratorum pascuis trifolia sibi sapidissima depascuntur.

Porrò insulsum est, quod ait Holcot: *depauerunt, id est, audacter & sine pauore se habuerunt*. Minùs rectè quoque Lyran. & Dionys. *depauerunt*, inquiunt, id est, diripuerunt arma & spolia Ægyptiorum mersorum in mari rubro; arma enim non erant esca.

Denique portentum hoc diuisi maris rubri, & transitum Israëlis celebrans Psaltes psalm.113. sic canit: *Montes exultauerunt sicut arietes, & colles sicut agni ouium*, quod S. Basil. sic exponit: Per hyperbolen montes tripudiantes & lætantes inducit, vt magnitudinem gaudij Hebræorum significet. Sic & Euthymius, multique alij Rabini, tamen ad litteram vt iacet accipiunt. Tradunt enim Montem Sina terræmotu concussum se vertisse, & curuasse super Hebræos instar Tiaræ, eisque applausisse, inquit R. Isaac apud Genebrardum in psalm. 113. & Genebrardus: ob maris, inquit, & Iordanis exsiccationem tam stupendam vicini montes quasi tripudiarunt, partim admirantes prodigium, partim gratulantes populo. Quin & Theodor. Montes, inquit, id est, Mons Sina cum suis collibus & iugis partim præ gaudio diuinæ præsentiæ *gestiit*, vt legit S. August. & Roman. partim præ metu & reuerentia contremuit & subsiliit, cùm Deus in eo Israëli paulò pòst transitum maris rubri daret legem, vt patet Exodi 19.18. *Erat*, inquit, *omnis mons terribilis*. Chald. *contremuit totus mons*. Pagnin. *Et commotus est mons valde*. Vatabl. *Et totus mons vehementer contremuit*. Sic & Hebræi. Vnde & sequitur in psalm. 113. *Terra mota est*. Aquila *parturiit*, S. Hieron. *contremuit*, scilicet vt parturiens. Hebr. enim est, חולי *chuli*, id est, *instar parturientis contremuit*. Tropol. S. August. S. Hieron. & Cassiodorus in psalm. 113. Cùm, inquit, conuersi sumus à vanitate ad veritatem, à creaturis ad creatorem: mare fugit, id est, omnia sæculi impedimenta cesserunt: terra, id est, terrenum hominis cor pœnitentià compunctum & commotum est: montes & colles gestierunt, id est, Apostoli & prædicatores exultarunt conuersione gentium, spe cælestis gloriæ, & reuerentià Dei.

Montes exiliierunt Hebræis transeuntibus.

MEMORES ENIM ERANT ADHVC EORVM, QVÆ IN INCOLATV ILLORVM FACTA FVERANT, QVEMADMODVM PRO NATIONE ANIMALIVM EDVXIT TERRA MVSCAS, ET PRO PISCIBVS ERVCTAVIT FLVVIVS MVLTITVDINEM RANARVM] q.d. Hebræi exultauerunt, tùm quia magnificè à Deo habiti & pasti, tùm quia memores erant, quanta paulò antè pro eis contra Ægyptios Deus portenta patrasset, *in incolatu*, cùm scilicet adhuc incolerent Ægyptum, dum pro *natione animalium*, Græcè γένεσιν, id est, fœtu, sobole vel generatione pecorum, terra produxit muscas, ac Nilus fluuius *pro piscibus*, Græcè, *pro aquatilibus*, dedit copiam ranarũ, quæ omnes Ægyptiorum domos, mensas & lectos oppleuerunt & conspurcarunt. Vide dicta Exodi 8. ca. 1. & seq. Pro *in incolatu* græcè est ἐν παροικίᾳ, id est, *in peregrinatione vel peregrinate* sua, putà in Ægypto, in qua peregrini erant & peregrinabantur Hebræi, iuxta oraculum à Deo Abrahæ datum. Genes. 16.13. — VERS. 10.

NOVISSIME AVTEM VIDERVNT NOVAM CREATVRAM AVIVM, CVM ADDVCTI CONCVPISCENTIA POSTVLAVERVNT ESCAS EPVLATIONIS. — VERS. 11.

IN ALLOCVTIONE ENIM DESIDERII, ASCENDIT ILLIS DE MARI ORTYGOMETRA; ET VEXATIONES PECCATORIBVS SVPERVENERVNT, NON SINE ILLIS, QVÆ ANTE FACTA ERANT, ARGVMENTIS PER VIM FVLMINVM; IVSTE ENIM PATIEBANTVR SECVNDVM SVAS NEQVITIAS] Græcè: *In nouissimo autem viderunt & nouam generationem auium, cùm concupiscentia adducti postulassent cibos deliciarum. Nam ad consolationem eorum ascendit de mari ortygometra; ac supplicia peccatoribus* — VERS. 12.

catoribus superuenerunt, non sine factis signis vi fulminum: iuste enim patiebantur suis nequitiis.

NOVISSIME, Græcè ἐφ' ὑστέρῳ, id est, deinde, postea. Hebr. enim אחר *achar*, significat sequens, posterius, quod noster vertere solet *nouissimum*. Explicat escam, quam depauerunt Hebræi, scilicet eam fuisse coturnices lapidas & delicatas.

NOVAM CREATVRAM] Ita vocat coturnices nouè à Deo productas, & in desertum adductas, quæ noui & exquisiti erant saporis, æquè ac magnitudinis & pinguedinis. ita S. Bonau. Vnde eas vocat *escas epulationis*. Græcè *escas deliciarum*, id est, delicatas, quæ in epulis lautioribus solent apponi ad epulandum delicatè & voluptuosè.

IN ALLOCVTIONE] Græcè ἐις παραμυθίαν, id est, *in consolatione*. Allocutio enim itinerantis & laborantis, est solatium itineris & laboris.

ORTYGOMETRA] Ita vocatur coturnicum dux, indeque agmen, vti dixi c. 16. 2.

VEXATIONES] τιμωρίαι, id est, supplicia, quę irrogantur ad vindicandum τιμὴν, id est, honorem, ait Gellius libr. 6. 14. putà Dei hoc loco, quem læserant Ægyptij, Deo & Moysi rebellantes.

NON SINE ILLIS, QVÆ ANTE FACTA ERANT, ARGVMENTIS PER VIM FVLMINVM] Ita Roman. & Græca; malè ergo nonnulli legunt, *fluminum*. Trãsit, vel potius redit ad vltimam plagam Ægyptiorum, qua cum Pharaone mersi sunt in mari rubro q. d. Vltima hæc plaga eis inflicta fuit post præcedentia argumenta iræ Dei, quia scilicet antequam Deus eos mergeret, iaculatus est in eos tonitrua & fulmina, quibus currus eorum, equos & equites subuertit, vti dixi Exodi 14. 25.

Audi Iosephum lib. 2. Antiq. cap. 7. *Ergo cùm iam vniuersus exercitus introgressus esset, refunditur iterum mare, & Ægyptios fluctibus inuoluit, ventis etiam eodem impellentibus: accreuerunt & imbres de cælo, & aspera tonitrua fulguribus simul intermicantibus, fulmina quoque deferebantur, & nihil omnino deerat eorum, quæ ab irato Deo hominibus ad perniciem immitti solent.*

Aliqui censent hæc dici de Sodomitis: in hos enim Deus è cælo iaculatus fulmina, eos igne cælesti siderauit. Verùm durior est tantus tamque subitus iste saltus, vt subito ab Ægyptiis trãsiliat ad Sodomitas: ad eos tamen alludit. Tacitè ergo confert Ægyptios cum Sodomitis, q. d. Sicut olim Dominus *pluit super Sodomam & Gomorram sulphur, & ignem à Domino de cælo, & subuertit ciuitates has, & omnem circa regionem*. Genes. 19. 24. Sic pariter in Ægyptios iaculatus est fulmina & ignes cælestes, quibus castra eorũ subuertit in mari rubro, idque ob similes eorum nequitias, præsertim inhospitalitatis, qua in suos hospites barbari erant & truculenti, vti sequitur.

VERS. 13. ETENIM DETESTABILIOREM INHOSPITALITATEM INSTITVERVNT: ALII QVIDEM IGNOTOS NON RECIPIEBANT ADVENAS: ALII AVTEM BONOS HOSPITES IN SERVITVTEM REDIGEBANT] *Inhospitalitatem* accipe non negatiuam, sed positiuam: græcè enim est, μισοξενίαν, id est, odium *hospitalitatis & hospitum*. Pro *instituerunt*, græcè est, ἐπετήδευσαν, id est, *exercuerunt*. Pro *ignotos*, græcè est, ἀγνοοῦντας, id est, *ignorantes*, qui scilicet non norant ipsos, nec ab ipsis erant cogniti, q. d. qui nullum cum eis commercium habebant, vnde nec in eos benefici extiterant. Vnde Noster aptè vertit *ignotos*. Vatabl. vertit: *Nam alij eos, qui errabant apud se, velignotos non recipiebant*; Olorius: *Nam vel homines tantæ immanitatis ignaros recipiebant*. Pro *aduenas* Noster legit, παροικίας, iam legunt παρόντας, id est, *præsentes*. Pro *bonos*, græcè est, εὐεργέτας, id est, *benefactores*.

Comparatiuus *detestabiliorem* significat hic comparationem institui inter inhospitalitatem Ægyptiorum & Sodomitarum, ad quos v. præcedenti allusit, vt dixi. Sensus ergo est q. d. Sodomitæ sibi lauti, alıs fuere crudeles, ac præsertim in hospites duri & sæui. Vnde Ezechiel cap. 16. 49 *Ecce, inquit, hæc fuit iniquitas Sodomæ sororis tuæ, superbia, saturitas panis, & abundantia, & otium ipsius & filiarum eius, & manum egeno & pauperi non porrigebant*. Sed tamen magis inhospitales fuere Ægyptij: Nam Sodomitæ angelos hospites missos ad Lot Genes. 19. non receperunt hospitio, vtpote ignotos, quia ignorabant eos esse angelos, ac nullum cum eis commercium habuerant, nec vllum sciebant ab eis se recepisse beneficium. At verò Ægyptij *bonos*, Græcè *benefactores* hospites, putà Hebræos, à quibus multa receperant beneficia, ac imprimis à Ioseph, qui totam Ægyptum in fame aluit & ditauit. Genes. 41. 47. & sequent. *in seruitutem redigebant*, iisque quasi mancipijs ad agros colendos, ad Nili alueos & fossas repurgandas, ad piramides extruendas, &c. tyrannicè abutebantur. Quocirca magis puniti fuere à Deo inhospitales Ægyptij, quàm Sodomitæ: hi enim solo igne, illi verò igne & aqua siderati sunt, cùm fulminibus icti, mersi sunt in mari rubro. Hanc comparationem planè significant Græca, quæ sic habent: *Nam & grauiorem inhospitalitatem exercuerunt: illi enim ignotos non recipiebant præsentes: hi autem benè meritos hospites in seruitutem redegerunt*: vbi τὸ illi opponitur τὸ hi: illi, scilicet Sodomitæ; *hi*, scilicet Ægyptij. Porrò quàm Ægyptij fuerint in hospites sæui, liquet ex Busiride Pharaone, qui Thasium immolauit ad arcendam Ægypti sterilitatem. Idem faciebat ceteris hospitibus, teste Eusebio in Chron. & S. August. libr. 18. de Ciuit. cap. 12. *Illo*, ait, *tempore* (quo Danaus imperabat Argiuis, Athenis Minos, Atticæ Erichtonius, Græcis Dionysius siue Liber Pater, Hebræis Moyses & Iosue) *vel rex, vel potius tyrannus Busiris, suis Diis suos hospites immolabat, quem filium Neptuni perhibent*; qua de causa ab Hercule occisus est. Vnde & Virgil. Georg. 3.

Busiris hospites immolabat.

— Quis, ait, aut Euristhea durum,
Aut illaudati (id est infausti) *nescit Busiridis aras?*

Idem patet ex crudelitate, quam Ægyptij exercuerunt in Moysem & Hebræos hospites, Exodi 1. & sequent, atque ex iis, quæ de Ægyptiis narrant Arnobius libr. 8. contra Gentes, Minutius in Octauio, Diodorus Sicul. libr. 2. cap. 4. & alij.

VERS. 14. ET NON SOLVM HÆC, SED ET ALIVS QVIDAM RESPECTVS ILLORVM ERAT, QVONIAM INVITI RECIPIEBANT EXTRANEOS.

VERS. 15. QVI AVTEM CVM LÆTITIA RECEPERVNT HOS, QVI EISDEM. VSI ERANT IVSTITIIS, SÆVISSIMIS AFFLIXERVNT DOLORIBVS] Græcè: *Et non solum, sed quædam visitatio erit illorum, quoniam odiosè recipiebant extraneos; Aly verò, quos cum festiuitatibus acceperant, eorum eiusdem iuris participes factos grauibus afflixerunt laboribus.*

Pro *respectus*, græcè est, ἐπισκοπὴ, id est, visitatio, inspectio, consideratio, respectus. q.d. Ægyptij nun solum hospites in seruitutem redigebant, sed & in eis alia culpa, & inhospitalitas consideranda & respicienda occurrit, quòd scilicet *inuiti*, Græcè ἀπεχθῶς, id est, odiosè, inimicè, inuite, tetricè *recipiebant extraneos*, cùm hospites hilari ore & vultu sint recipiendi. Potest quoque *visitatio* accipi pro ratione agendi, more, cõsuetudine viuendi.

Aliqui hæc accipiunt, de Sodomitis, vt sit secunda antithesis, quòd Sodomitæ inuitè receperint hospites; Ægyptij verò festiuè receptos sæuè afflixerint, vt sequitur. Verùm nec in Græco, nec in Latino vlla hic insinuatur antithesis. Ergo de Ægyptiis loqui pergit.

QVI AVTEM CVM LÆTITIA] Græcè μετὰ ἑορτασμάτων, id est, *cum festiuitatibus*; Iansen. *Festiuis & solennibus gaudiis*; Vatabl. *Gaudiorum celebritate*; Osorius: *Hilari fronte inter solennia sacra diebus festis.*

QVI EIVSDEM VSI ERANT IVSTITIIS] Ita legendum non *institutis*, etsi eòdem redeat sensus. Græcè enim est, δικαίων, id est, *iustis* neutrè, hoc est, iuribus, q.d. Ægyptij Hebræos, quos primitùs in gratiam Ioseph festiuis gaudiis, ludis, & festis exceperant, quosque in suam Rempublicam receptos sui iuris fecerant participes, ac quasi ciues ciuitate donarant, hos mortuo Ioseph contra omne ius & fas *sæuissimis afflixerunt doloribus* & laboribus, qui recensentur initio Exodi. An non hæc summa erat inhospitalitas, summaque barbaries fulminibus ferienda, & aquis maris rubri suffocanda?

Moral. disce hîc, quàm immisericordia, & inhospitalitas Deo displiceat, vtpote propter quam inter alia scelera Sodomam, totamque Pentapolim igne cælesti combussit. Ezech. 16. 49. ac Pharaonem cum totis castris fulminauit, mersitque in mari rubro. Ex aduerso misericordia & hospitalitas Abrahæ ita placuit Deo, vt meruerit angelos hospitio recipere, qui ei & Saræ sterili filium Isaac promiserunt. Genes. 18. Sic & sanctus Gregorius ob eleemosynas & hospitalitatem angelum hospitio excepit, qui ei edixit Deum propter eam elegisse ipsum in Pontificem, vti habet eius vita. Idem sanctus Gregorius 3. Dialog. capit. 11. narrat Carbonium Populonij Episcopum, eò quod milites hospitio excepisset & abscondisset, à Totila Gothorum rege vrsis obiectum, sed vrsos deflexa ceruice, submissoque humiliter capite eius pedes lambere cœpisse. Quo portento permotum Totilam & Gothos, odium in amorem, & contemptum in honorem vertisse, ipsumque vt Sanctum magna

S. Greg. factus Pontifex ob eleemosynas.

Carbonij hospitalitas remunerata.

in veneratione habuisse. Quocirca sanctus Paulus Hebræos 13. 2. exhortatur dicens: *Hospitalitatē nolite obliuisci: per hanc enim Laterunt* (alij legunt *placuerunt*) *quidam angelis hospitio receptis*, vbi plura hac de re annotaui. Ad eamdem omnes vrget sanctus Basilius homil. 8. Hexam. exemplo cornicum, quæ ciconias aliò auolantes sub hyemem comitantur, & securè ad hospitium deducunt: *Cornices*, inquit, *nostrates velut lictores, satellitesq́, ipsas comitantur atque deducunt. Quia vt mihi videtur, & socias se offerunt, auxiliaresque aduersus aues ipsis aduersarias atque hostes. Cuius rei argumento sunt illa: Primùm, quòd nostra in prouincia illo tempore nulla prorsus cornix conspicitur; deinde cum vulneribus redeuntes, aperta præstita tutela indicia nobis afferunt. Quis apud ipsas hospitalitatis iura præscripsit? Audiant hæc homines hi, qui nullo hospitio homines excipiant, ianuasque suas occludunt, & neque hyeme, neque noctu solo tegimine peregrinos, aduenasque suscipiunt.*

Cornicum hospitalitas.

Magnus ille S. Pachomius, cùm adhuc gentilis esset & miles, visâ Christianorum in milites transeuntes tam profusâ hospitalitate, ad Christi fidem conuersus tantus euasit, vt religionis fundator Regulam ab angelo accipere meruerit. Ita habet eius vita. Ingens fuit primorum Christianorum hospitalitas, præsertim Pontificum & ciuium Romanorum, vt liquet ex Annalibus Baronij, quin & etiamnum Romæ eadem viget, vti videre est in tot tamque copiosis hospitalibus, ac Episcoporum, sacerdotum, religiosorum cæterorumque peregrinorum hospitiis, quibus præter alia plurima, similis generis tota vrbs referta est.

VERS. 16. PERCVSSI SVNT AVTEM CÆCITATE: SICVT ILLI (Sodomitæ) IN FORIBVS IVSTI (Lot) CVM SVBITANEIS OPERTI ESSENT TENEBRIS (Græcè, ἀχανεῖ περιβληθέντες σκότει, id est, vastis, vel inmensis, vel stupore plenis, quæ Ægyptios reddebant perculsos & stupidos, vallan, vel circumdati & circumfusi tenebris (VNVSQVISQVE TRANSITVM OSTII SVI (Græcè ἑαυτοῦ θυρῶν, id est, *ostiorum suorum*) QVÆREBAT] Aliqui vt. S. Bonauent. Lyran. Hugo & Ribera in Sophon. 1. numer. 81. hæc omnia accipiunt de Sodomitis, qui cùm inuaderent ostium Lot, vt hospites, putà angelos raperent ad suam libidinem, ab angelis percussi sunt cæcitate, vt ostium Lot inuenire nequirent; Addit Ribera ex hoc Sapientis loco liquere, Sodomitas, etiam ostia propriarum ædium reperire non potuisse.

Verùm meliùs alij passim hæc accipiunt de Ægyptiis, de quibus sermo præcessit: hos enim comparat Sodomitis, quòd sicut hi cæcitate percussi ostium Lot inuenire non poterant, Genes. 19. 10. Sic & Ægyptij triduanis tenebris (de quibus egit cap. 17. 2. & seq.) inuoluti ostia suarum domorum, per quæ transire solebant, videre nequirent. Hoc enim planè verba significant, præsertim τὸ *sicut illi* Pro *cæcitate*, græcè est, ἀορασία, id est, auidentia, cæcitas: fuit hæc dispar in Sodomitis & Ægyptiis. In Sodomitis enim fuit interna, qua scilicet eorum oculi tenebantur & obscurabantur, vt videntes ostium Lot non viderent, id est, non agnoscerent illud

esse

esse ostium Lot, sed putarent esse communem A parietem, vel quid aliud. In Ægyptiis verò fuit caligo & tenebræ externæ, quæ visum communem impediebant.

Iustè & congruè inhospitales, qui hospites videre non poterant, priuantur oculorum (quibus abutebantur) visu & visu

IN SE ENIM ELEMENTA DVM CONVERTVNTVR, q.d. dum elementa inter se commutantur, non naturâ & substantiâ, sed conditione & qualitate (subaudi *sic se habent*) SICVT IN ORGANO QVALITATIS SONVS IMMVTATVR, ET OMNIA SVVM SONVM CVSTODIVNT] q.d. Sicut in Psalterio, cithara, lyra, aliove musico instrumento sonus vnius chordæ, & variatione modulationis & soni aliarum chordarum, aliam & aliam harmoniam, æquè ac nomen sortitur, licet eædem sint chordæ, idemque in se maneat sin- B gularum sonus: ita Deo quasi ludente, Psallente, & citharizante in elementis Ægypti, idem elementum suam naturam, proprietatē & ordinem retinens, iunctum alteri elemento, in eius naturam & vsum transire visum est. *Agrestia enim in aquatica conuertebantur*, vti explicabis subdit. Quod dixit vers. 6. Deum in gratiam Hebræorum vim & conditionem naturalem elementorum immutasse, idipsum hic aptâ similitudine instrumēti musici declarat. Sicut enim in eo dum pulsatur, manente eodem sono cuiusque chordæ & vocis, ex concursu soni & vocis aliarum chordarum mutatur harmonia & concentus: sic pariter in elementis manente eadem cuiusque natura, Deo operante & singula quasi pulsante, mutatur earum operatio & actio, operisque C harmoniæ & concentus, quo omnia consonabant & conspirabant in salutem piorum Hebræorum, ac in perniciem impiorum Ægyptiorum.

Pro *organo*, Græcè est, *Psalterio*. Organum enim est vox generalis significans quodlibet instrumentum musicum, ita dictum quasi *ἔργανον*, id est, operatorium, putà instrumentum quod operosè opus, v.g. sonum & harmoniam operatur, efficitque.

VNDE ÆSTIMARI EX IPSO VISV CERTO POTEST] Hoc est, vt habent Græca, *quod ex ipsa rerum factarum visione*, vel *inspectione perfectè licet coniicere*. Patet ex sequent.

VERS. 18. AGRESTIA ENIM IN AQVATICA CONVERTEBANTVR: ET QVÆCVMQVE ERANT NATANTIA IN TERRAM TRANSIBANT] Id est, vt D Græcè: *Terrestria enim in aquatilia conuertebantur, & natatilia in terram transibant*. Nimirū Hebræi, eorumiumenta terrestria, quæ in agris degere, arare & pascere solebant, per mare rubrum sicco pede transeuntia, videbantur naturam & conditionem piscium tranantium induisse: Vice versâ ranæ, quæ solent in aquis natare, inuadentes domos, mensas & lectos Ægyptiorum, videbantur naturam & locum mutasse, atque ex aquaticis & natatilibus facta esse terrestria, Sapienter S. Isid. libr. 1. Sent. cap. 9. docet *cùm creaturarum stimulis, & elementaribus aduersitatibus homo verberatur, peccati hoc exigere pænam, vt Deo superbiens homo, ea quæ infra ipsum sunt, patiatur aduersa, iuxta illud: Pugnabit cum eo orbis terrarum contra insensatos*,

VERS. 19. IGNIS IN AQVA VALEBAT SVPRA SVAM VIRTVTEM, ET AQVA EXTINGVENTIS NATVRÆ OBLIVISCEBATVR] Græcè: *Ignis in aquam virtutem habebat, propriæ suæ virtutis oblitus, & aqua extinctiuæ naturæ obliuiscebatur*; Syrus: *Ignis inflammabatur in aquis, & non comburebat secundùm suam virtutem, & aqua virtute sua non extinguebat ignem*; Arabicus: *Et ignis potentia inualuit in aquis, & aquas absconsit suam naturam*. Loquitur de igne mistο pluuiæ & grandini, qui hanc non extinguebat, nec ab ea extinguebatur, sed velut cum ea sororians, eam quasi per antiperistasin acuebat & intendebat, ac vicissim ab ea acuebatur & intendebatur. Vide dicta cap. 16. 22. & Exodi 9. 23.

Ex hoc loco & similibus Franc. Suarez 1. p. qu. 13. artic. 1. disput. 31. sect. 5. & 6. probat in creaturis esse potentiam obedientialem, non tantùm passiuam ad recipiendum in se qualitates supernaturales, quas Deus in iis operatur imprimitque, vt vult Gabriel Vasquez, sed etiam actiuam, ad operandum per eas effectus, qui naturales earum vires superant, sicut operatur per ignem inferni corporeum, facitque vt is agat in animas & spiritus dæmonum, eleuando eius actiuitatem naturalem comburendi corpora, vt supernaturaliter cruciet vtrasque spiritus. Neque dicas cum nonnullis, ignem ibi nihil agere, sed Deum ad præsentiam ignis per se totum facere, vtrosque spiritus, quia Script. ait passim eos cruciari, torqueri, vri ipso igne. Sic pariter à Deo eleuatur intellectus beatorum suprà naturam, vt Deum ipsum per essentiam clarè videat & amet visione & amore supernaturali, itaque beetur: hæc enim visio Dei beatifica non tantùm est passio, sed & actio vitalis intellectus & voluntatis. Rursum sicut homo vtitur calamo quasi instrumento ad scribendum, adeò vt sine eo scribere non posset, vnde quo melior est calamus eo melior est Scriptura: Sic pariter creatura Deo cooperatur quasi instrumentum, ad omnem eius voluntatem & actionem supernaturalem. Tanta est creaturæ ad Deum creatorem subiectio & obedientia, tanta vicissim Dei operantis potentia, & intima cum creatura qualibet præsentia & coniunctio, nimirum maior quàm sit formæ cum materia, & animæ cum corpore. Ratio à priori igitur huius potentiæ obedientialis est, Omnipotentia Dei, qua ipse potest vti sua creatura ad omnem effectum, & secundum omnem modum & rationem non inuoluentem contradictionem; sicut per eam humanam naturā sibi hypostaticè vniuit, ac per eam sanauit cæcos, surdos, claudos, mutos, paralyticos. Sic & per Sacramenta operatur gratiā in anima suscipientium illa, quam operationem S. Thomas eiusque asseclæ censent esse non tantùm moralem, sed & physicam, etsi alij id negent. Hoc est quod ait hic Sapiens: *Ignis in aqua valebat supra suam virtutem, & aqua extinguentis naturæ obliuiscebatur*, &c. Sic etiamnum si Deus vellet, faceret vt ignis frigefaceret & aqua calefaceret. Vide dicta cap. 16. vers. 17. & sequentis. Vnde ibidem causam subiiciens ait: *Creatura enim tibi factori deseruiens, exardescit in tormentum aduersus iniustos, & lenior fit ad benefaciendum pro his qui in te confidunt. Propter hoc & tunc in*

Potentia obedientialis actiua.

omnia transfigurata, omnium nutrici gratiæ tuæ deseruiebat.

VERS. 20. FLAMMÆ È CONTRARIO CORRVPTIBILIVM ANIMALIVM NON VEXAVERVNT CARNES COAMBVLANTIVM, NEC DISSOLVEBANT ILLAM, QVÆ FACILE DISSOLVEBATVR SICVT GLACIES, BONAM ESCAM] Græcè: *Flammæ è contrario faciliè corruptibilium animalium, non marcescere fecerunt carnes inambulantium, néque liquabile glacialis formæ liquefaciebat genus ambrosij cibi.*

Primò, S. Bonauent. per flammas accipit columnam ignis & nubis, quæ Hebræos secum ambulantes non comburebat, sed protegebat ab æstu solis.

Secundò, alij accipiunt serpentes ignitos in Hebræos murmurantes à Deo immissos: horum enim serpientium corpora non vrebantur ab igne in eis contento, ait Holcot: hi pariter non mordebant, nec vrebant Hebræos, eorumque iumenta, cùm æneum serpentem à Moyse erectum inspicerent, ait Hugo, Lyran. & Dion.

Tertiò, Osorius, flammæ, inquit, in Ægyptios immissæ eos lædebant, non verò cetera animalia, vt liqueret ipsas esse peccatorum supplicium, ac in homines nocentes, non in animalia innoxia immitti.

Quartò, & genuinè, q.d. Animalia à Deo in Ægyptios ad eos cruciandos immissa, non lædebantur ab ignibus & fulminibus in eosdem immissis, sed vtraque quasi coniurâtia in Ægyptiorum excidium conspirabant. Rursum, cum Ægyptij vellent igne comburere immissas à Deo in se ranas, muscas, locustas in rogos congestas, ignis quasi naturæ suæ oblitus illis pepercit, cū in medio ignis illæsæ inambularent, iuxta illud cap. 16. 18. *Quodā etiam tempore mansuetabatur ignis, ne combureret quæ ad impios missa erant animalia, sed vt ipsi videntes scirent, quoniam Dei iudicio patiuntur persecutionem.* Ita Cantacuzenus, à Castro, Lorinus, & alij.

NEC DISSOLVEBANT ILLAM, QVÆ FACILE DISSOLVEBATVR SICVT GLACIES, BONAM ESCAM] q.d. Mirabile, imò miraculum erat, quòd flammæ non liquabant manna, quod simile erat glaciei, siue rori concreto: nam manna pistum & in tortas panesque efformatum, coquebatur & durabatur igne, vti coquuntur & durantur panes nostri; cùm tamen idem manna ad æstum solis, eo incalescente dissolueretur & liquaretur instar glaciei. Vide dicta cap. 16. 20. & Exodi 16. 14. Græce est, οὐδὲ τηκτὸν εὔτηκον, (minùs rectè Complut. & alij legunt, εὔτηκτον, id est, *facilè liquabile*, cùm illud idem sit quod τηκτὸν) κρυσταλλοειδὲς γένος ἀμβροσίας τροφῆς, id est, *ne liquabile liquabant crystallo*. id est, *glaciei simile genus ambrosianæ escæ*; crystallus enim similis est glaciei, imò multi censent crystallum non esse aliud, quam glaciem induratam, indeque dici κρύσταλλον, quasi διὰ κρύους συσταλόμενον ὕδωρ, id est, *per frigus conglaciata aqua*. Vnde Dionys. de Situ orbis ait, in mari Caspio gigni crystallum: manna ergo simile erat crystallo, id est, glaciei, quia erat quasi ros frigore constrictus, qui ardore solis liquabatur. Rursum erat candidum & albicans lucensque instar crystalli. Talis mysticè est Eucharistia, cuius typus erat

Manna simile crystallo.

manna, quia continet Christum, qui est agnus niueus omni crystallo candidior & lucentior, talesque efficit eos, qui ipsum piè manducant, nimirum virgines, imò angelos; iuxta illud Zachar. 9. 17. *Quod enim bonum eius est, & quod pulchrum eius, nisi frumentum electorum & vinū germinans virgines?*

Rursum Eucharistia homines carneos, id est, infirmos & quasi aqueos, qui facilè quibusuis fluctibus, id est, tentationibus cedunt & dissoluuntur, indurat & obfirmat, instar crystalli, vt nulla tentatione liquari, aut vinci queant.

Magis Eucharistia

BONAM ESCAM] Græcè γένος ἀμβροσίας τροφῆς, id est, *genus Ambrosij cibi*, vel *Ambrosianæ escæ*, id est, escæ delicatissimæ, cælestis, & diuinæ. Ambrosia enim à Poëtis dicitur esse esca delicatissima, ac deliciæ Iouis & Deorum, sicut nectar esse eorumdem potus. Vnde Martialis:

Mãna erat Ambrosia.

Iuppiter ambrosia satur est, & nectare viuit.

Ambrosia Deorū esca.

Idem libr. 8. Epigr. 50. Domitiano Imper. qui Deus haberi volebat, pro epulis dat ambrosiam.

Vescitur, inquit, *omnis eques tecum, populusq́, patresque,*
Et capit Ambrosias cum Duce Roma dapes.

Et Ouidius lib. 1. de Ponto Eleg. 11.

Nectar & Ambrosiam, latices epulasq́, Deorum.

Et Catullus Epigr. 94. ait,

Ambrosia dulci dulcius.

Nam Ibicus apud Adagiographum ad illud, *Nectar spirat*, ait, ambrosiam dulcedine mel nouies superare.

Hinc dicitur *Ambrosia* ab α priuatiuo & βροτὸς, id est, *mortalis*, interposito μ vocalitatis gratia, eò quod mortales eam non edant, vel quòd qui eam ederint, immortales euadant. Quocirca *Ambrosia alendus* dicitur is, qui ceteris eminet quasi Diis æquandus, apud Ciceronem lib. 2. de Oratore, & Ambrosius Græcè idem est, quod immortalis, diuinus, suauissimus, & dulcissimus: Sic nectar dicitur à νὴ & κτείνω, quòd non eorum qui moriuntur, sed immortalium Deorum sit potus, aut quod νέους, id est, iuuenes, vegetos & florentes efficiat, vt ex Plinio & Dioscoride ait Matthiolus libr. 3. c. 112.

Eius Etymon.

Nectaris etymon.

Manna ergo vocatur Ambrosia; Primò, quia erat delicatissimi saporis; Secundò, quia erat cibus cælestis & diuinus ab angelis confectus, iuxta illud cap. 16. 20. *Angelorum escâ nutriuisti populum tuum.* Et psalm. 77. 25. *Panem Angelorum manducauit homo*; Tertiò, quia Hebræos omnes in deserto aluit per 40. annos, eosque fecit vegetos, fortes, & quasi immortales per totum tempus peregrinationis suæ. Quocirca videntur Gentiles ab Hebræorum ligno vitæ, vel manna mutuari suam Ambrosiam, æquè ac *nepenthes*, ita dictum, quòd quasi νὴ πένθος, omnem luctum adimat, ac *Moly*, quòd Senes iuuentuti restituere perhibebant. Vide Plinium lib. 25. c. 4.

Allegoricè, longè veriùs Ambrosia est Eucharistia, quia Primò, piis præbet omnem virtutem gratiarum & consolationum, diuinarum suauitatum; Secundò, est Angelorum hominumque beatorum (qui quà homines in cælo humanitate Christi pascuntur & beantur) imò Dei ipsius cibus. Quo enim pascitur & delectatur Pater æternus, æquè ac Spiritus sanctus, nisi contem-

Ambrosia est Eucharistia.
Primò.
Secundò.

contemplatione Verbi siue Filij, in quo sunt omnes rerum ideæ, species & deliciæ? Tertiò, quia Eucharistia cibus est cælestis à Christo confectus, ac fideles facit immortales, cælestes & diuinos, imò quasi Deos quosdam terrestres, quia nos transformat in Christum, iuxta illud: *Qui manducat meam carnem & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in eo.* Et: *Qui manducat hunc panem, viuet in æternum.* Ioan.6.v.57. & 59. Quare in his verum est illud Hesiodi & Arist. libr.3. Metaph. textu 15. ceterorumque Priscorum Philosophorum & Poëtarum *Mortales esse, qui non vescuntur nectare & ambrosia, qui verò iis vescuntur, esse immortales.* Hoc enim disertè de Eucharistia asserit Christus loco iam citato. Quare Eucharistia est Sacramentum Sacramentorum, sacrificium sacrificiorum, deliciæ deliciarum, miraculum miraculorum, quod quotidie patrat sacerdos in Missa consecrans, & non aduertit.

Tertiò.

IN OMNIBVS ENIM MAGNIFICASTI POPVLVM TVVM DOMINE, ET HONORASTI, ET NON DESPEXISTI, IN OMNI TEMPORE, ET IN OMNI LOCO ASSISTENS EI] Est conclusio, qua confitetur Sapiens paternam Dei in Israëlem prouidentiam, curam, patrocinium, exaltationem, cibationem per manna ceteraque beneficia, quæ celebrat, pro iisque Deo gratias agit. Idem facit Moyses. Deuter. 4.7. Multò maiora beneficia, miracula, sacramenta sunt, quæ Deus præstat Christianis in Ecclesia militante, ac maxima erunt, quæ præstabit in triumphante. Ipsi sit honor, decus, & gloria in omnes æternitates. Amen.

Hinc patet sapientiam, de qua toto hoc libro egit, tum regum & magistratuum, tum regnorum & rerumpublicarum, tum fidelis cuiusque sitam esse in Dei cultu, virtute & pietate; eamque adducere Dei fauorem, beneficentiam, felicitatem omneque bonum. Vnde Moyses Moriturus Israëlitis id inculcans. Deut.4.6. *Hæc*, inquit, *est vestra sapientia & intellectus coram populis, vt audientes vniuersa præcepta hæc dicant; En populus sapiens & intelligēs, gens magna. Nec est alia natio tam grandis, quæ habeat Deos appropinquantes sibi sicut Deus noster adest cunctis obsecrationibus nostris. Quæ est enim alia gens sic inclyta, vt habeat ceremonias, iustaq; iudicia, & vniuersam legem, quam ego proponam hodie ante oculos vestros. Custodi igitur temetipsum, & animam tuam sollicitè. Ne obliuiscaris verborum, quæ viderunt oculi tui, & ne excidant de corde tuo cunctis diebus vitæ tuæ.*

Concupiscentia dilabitur & alternat. Sola sapientia beat & æternat.
Transit sceleris voluptas, manet gehennæ ÆTERNITAS.
Transit virtutis labor, manet gloriæ ÆTERNITAS.
Transit honor, fugit aurum, tempus auolat, stat firma ÆTERNITAS.
O nimis longa, alta, & profunda ÆTERNITAS.

VIta tua ô Philothee, breuis eſt, mors certa, dies incerta, anima tua immortalis eſt, poſt mortem ad vitam redire non licet, in ictu oculi clauduntur omnia, clauſa eſt pœnitentiæ ianua: longa te excipiet & immenſa æternitas: Cæli gaudia immenſa & æterna ſunt; intoleranda gehennæ tormenta perennant. Alterutra te certò expectant. Vtraque in tua optione & manu ſunt. Elige. Alterum enim è duobus eligere te cogit Deus.

Si ſapis ô Philopſyche, amico, ſincerè te, tuamq́ue perennem ſalutem diligenti, auſculta. Non te decipiat falſa libertas nouantium, non ineſcet fugax illecebra voluptatum carni blandientium, non illudat momentaneus honoris fumus, nec fallax plauſus adulantium: in momento hæc omnia abibunt, & te mœſtum deſerent. Memento te æternum, & creatum, natumq́ue æternitati. Temporaria deſpice, æterna ſuſpice: ſi ſecùs faxis, æternùm te pœnitebit.

Illam ergo ô Philothee nunc fidem, illam vitam amplectere, illud nunc crede, illud elige, illud operare quod in hora mortis, quod in die iudicij, cum tribunali Chriſti iudicandus aſtabis; quod in omni æternitate te credidiſſe, elegiſſe, dixiſſe, feciſſe optabis, vt à iuſtô Iudice Chriſto non gehennæ, ſed cælo adiudiceris, vt iugiter animæ tuæ optimè ſit, non peſſimè; vt non miſerrimus, ſed feliciſſimus ſis in omnem ÆTERNITATEM. Hæc eſt vera Salomonis, imò Chriſti ſapientia, hæc vera & beata ÆTERNITAS.

O Deus æterne, qui nos æternos, ad tuam beatam æternitatem ab æterno prædeſtinaſti, & in tẽpore creaſti, da nobis hæc ſapere, hæc aſſiduè meditari, huc omnia noſtra cogitata, dicta, facta dirigere, vt nulla mundi fallax nos dementet vanitas, ſed ſola tuæ fidei & virtutum paſcat veritas, vt poſt caducam hanc vitam te perpetim videre, te frui, te beari mereamur, quia tu es ſola veritas, vera charitas, chara felicitas, felix ÆTERNITAS. Amen.

INDEX

INDEX LOCORVM
SACRÆ SCRIPTVRÆ,
Quæ in hoc in Sapientiam Commentario tum explicantur, tum maioris elucidationis ergo afferuntur.

Prior numerus paginam, secundus columnam, littera addita eas, quæ columnis interposita sunt, significant: vbi solus numerus ponitur cum littera, ad proximè nominatam paginam referri signum est.

EX GENESI.

EX EXODO.

EX LEVITICO.

EX LIB. NVMERORVM.

EX DEVTERONOMIO.

EX IOSVE.

EX LIB. I. REGVM.

EX III. REGVM.

EX I. PARALIPOMENON.

6.19.An

INDEX
RERVM ET VERBORVM
MEMORABILIVM.

Quæ in hoc in Sapientiam commentario continentur.

Cha-

Charitas.

Christus.

Clementia.

Cleopatra.

Cogitatio.

Columna.

Concupiscentia.

Coniux.

Conscientia.

Consummatus.

Continens.

Corona.

Corpus.

Crabro.

Creatura.

Culpa.

Cupiditas.

Delictum.

Detractio.

Deus.

Disciplina.

Diuinitas.

Echo.

Elementum.

Eloquentia.

Embryo.

S.Emericus.

Esca.

Eua.

Eucharistia.

Exitium.

Causa

Nomen

Thali-

INDEX

MATERIARVM MORALIVM, QVÆ HIS IN SAPIENTIAM COMMENTARIIS CONTINENTVR.

Verbis Euangelij, per Dominicas, Festos dies, & Ferias nonnullas occurrentis, adaptatarum, in vsum & gratiam concionantium.

 det

Qvid

FINIS.